

Acerca de este libro

Esta es una copia digital de un libro que, durante generaciones, se ha conservado en las estanterías de una biblioteca, hasta que Google ha decidido escanearlo como parte de un proyecto que pretende que sea posible descubrir en línea libros de todo el mundo.

Ha sobrevivido tantos años como para que los derechos de autor hayan expirado y el libro pase a ser de dominio público. El que un libro sea de dominio público significa que nunca ha estado protegido por derechos de autor, o bien que el período legal de estos derechos ya ha expirado. Es posible que una misma obra sea de dominio público en unos países y, sin embargo, no lo sea en otros. Los libros de dominio público son nuestras puertas hacia el pasado, suponen un patrimonio histórico, cultural y de conocimientos que, a menudo, resulta difícil de descubrir.

Todas las anotaciones, marcas y otras señales en los márgenes que estén presentes en el volumen original aparecerán también en este archivo como testimonio del largo viaje que el libro ha recorrido desde el editor hasta la biblioteca y, finalmente, hasta usted.

Normas de uso

Google se enorgullece de poder colaborar con distintas bibliotecas para digitalizar los materiales de dominio público a fin de hacerlos accesibles a todo el mundo. Los libros de dominio público son patrimonio de todos, nosotros somos sus humildes guardianes. No obstante, se trata de un trabajo caro. Por este motivo, y para poder ofrecer este recurso, hemos tomado medidas para evitar que se produzca un abuso por parte de terceros con fines comerciales, y hemos incluido restricciones técnicas sobre las solicitudes automatizadas.

Asimismo, le pedimos que:

- + *Haga un uso exclusivamente no comercial de estos archivos* Hemos diseñado la Búsqueda de libros de Google para el uso de particulares; como tal, le pedimos que utilice estos archivos con fines personales, y no comerciales.
- + *No envíe solicitudes automatizadas* Por favor, no envíe solicitudes automatizadas de ningún tipo al sistema de Google. Si está llevando a cabo una investigación sobre traducción automática, reconocimiento óptico de caracteres u otros campos para los que resulte útil disfrutar de acceso a una gran cantidad de texto, por favor, envíenos un mensaje. Fomentamos el uso de materiales de dominio público con estos propósitos y seguro que podremos ayudarle.
- + *Conserve la atribución* La filigrana de Google que verá en todos los archivos es fundamental para informar a los usuarios sobre este proyecto y ayudarles a encontrar materiales adicionales en la Búsqueda de libros de Google. Por favor, no la elimine.
- + *Manténgase siempre dentro de la legalidad* Sea cual sea el uso que haga de estos materiales, recuerde que es responsable de asegurarse de que todo lo que hace es legal. No dé por sentado que, por el hecho de que una obra se considere de dominio público para los usuarios de los Estados Unidos, lo será también para los usuarios de otros países. La legislación sobre derechos de autor varía de un país a otro, y no podemos facilitar información sobre si está permitido un uso específico de algún libro. Por favor, no suponga que la aparición de un libro en nuestro programa significa que se puede utilizar de igual manera en todo el mundo. La responsabilidad ante la infracción de los derechos de autor puede ser muy grave.

Acerca de la Búsqueda de libros de Google

El objetivo de Google consiste en organizar información procedente de todo el mundo y hacerla accesible y útil de forma universal. El programa de Búsqueda de libros de Google ayuda a los lectores a descubrir los libros de todo el mundo a la vez que ayuda a autores y editores a llegar a nuevas audiencias. Podrá realizar búsquedas en el texto completo de este libro en la web, en la página <http://books.google.com>

Th. Gen 27.

S. Chappuis
1862

LÉGUÉ
A LA
BIBLIOTHÈQUE DE LA FACULTÉ DE THÉOLOGIE
DE
L'ÉGLISE LIBRE DU CANTON DE VAUD
PAR
Sam. CHAPPUIS, prof.
1870

IO. FRANCISCI BVDDEI

THEOL. D. ET P.P.

ISAGOGÆ

HISTORICO-THEOLOGICA

AD

THEOLOGIAM VNIVERSAM

SINGVLASQVE EIVS PARTES,

NOVIS SVPPLEMENTIS

AVCTIOR.

LIPSIAE,

EX OFFICINA B. THOMAE FRITSCHII

HAEREDVM. M. DCC XXX.

SERENISSIMO PRINCIPI
AC DOMINO,
DOMINO
FRIDERICO
PRINCIPI HEREDI,
DUCI SAXONIAE,
IVLIACI, CLIVIAE, MONTIVM, ANGA-
RIAE ET GVESTPHALIAE,
LANDGRAVIO THVRINGIAE,
MARCHIONI MISNIAE,
PRINCIPI COMITI HENNEBERGIAE,
COMITI MARCAE ET RAVENSBERGAE,
DYNASTAE RAVENSTEINI
ET TONNAE,

PRINCIPI AC DOMINO MEO LONGE
CLEMENTISSIMO.

SERENISSIME PRINCEPS,
DOMINE CLEMENTISSIME.

Virtutem in illustri loco positam magis exsplendescere, radiosque suos spargere longius, hinc & plurimum admiratione quadam percultos sibi conciliare animos, non modo sapientum scitum est, sed res ipsa etiam pariter ac experientia omnes conducet. Dubito autem, an luculentiori umquam hoc constiterit, quam **TVO, SERENISSIME PRINCEPS, exemplo.** Natalium, quibus aliorum homi-

num

DEDICATIO.

num numero TE exemit prouida Numinis, cuncta sapienter dispensantis, cura, fastigium summum, praeclara indole, rectaque vitae cursu, ita ornasti, ut, unde plus TIBI decoris atque ornamenti accedat, incertum merito, ambiguumque videatur. Felicem equidem TE arbitrari licet, eiusmodi formandae adolescentiae TVAE quod praefecti fuerint viri, qui, ut pietate non minus, quam litteris artibusque, ad magna quaeuis atque excelsa natos decentibus, tenera aetas TVA imbueretur, nihil fecerunt reliqui. Ego vero, hos ipsos, quibus istud munus demandatum fuit, feliciores adhuc dicendos, existimo, tam praeclarum quia iis obtigit excolendum perpoliendumue ingenium, quod votis illorum non solum respondit, sed quam longissime illa superauit. Doctrinae itaque sacrae, quae viam mortalibus ad salutem aeternam monstrat, cuiusue puritate nostra nobilitatur ecclesia, notitiam baud vulgarem, sed insignem prorsus & exquisitam, in TE admirantur omnes. Quidquid vero etiam reconditi habent historicorum monumenta, quidquid salutare doctrinae moralis, aut iuris eius, quod natura omnes docet, quouegentes integrae, populiue orbis vniuersi reguntur, magistri propinare solent, cognitum TIBI exacte, atque exploratum esse, fatentur, quibus egregias istas animi TVI dotes propius introspicere, atque venerari, datum est. Hisce itaque aliisque eiusdem generis instructus praesidiis cum peregrinas adires gentes, discernere non tantum facile poteras, quid amplecti, quidue contra fugere atque euitare deberes; sed documentum quoque reliquisti longe pulcherrimum, plura exteros in TE inuenisse, quae & laudarent & imitarentur, quam TV in illis, ex quibus commodum atque fructum caperes. Atque vehementer eos omnes errare, nunc demum intelligebant, qui, Italiam aut Galliam tantum dare exempla vitae cultioris, non autem a Germanis accipere posse, sibi persuaferunt. Neque etiam quidquid vrbes istae,

DEDICATIO.

aut prouinciae, quas perlustrasti, splendidi atque magnifici habent, ita animum TVVM perstringere poterat, ut patriae amorem deponeres, quo TIBI nihil sanctius esse, abunde constat. Domum itaque cum rediisses, maximo omnes perfundeabantur gaudio, eiusmodi sibi redditum fuisse principem, videntes, qui maiorum se superaturum gloriam argumentis haud quaquam dubiis demonstrauerat, quemue suorum iure adpellabant delicias. Immo, ut omnia paucis complectar, ad summi principis nihil TIBI, DOMINE CLEMENTISSIME, deesse laudem ut omnes cognoscebant; ita non rectius indicare poterant, quam cum dicerent, Serenissimi patris TVI in TE conspici imaginem. Cum ergo & ego, inter eos, qui de TE ita sentiunt, haud vltimum me esse, lubens profitear; non aegre feres, SERENISSIME PRINCEPS, quod, dum opportunitatem quaero, meum erga TE animum declarandi, hocce qualecunque opus NOMINI TVO SERENISSIMO sacrum esse voluerim. Quod si benigne, uti confido, acceperis, facies, quod summa TVA humanitas, quae reliquis virtutibus TVIS ornamentum singulare addit, me sperare iubet. Ego vero Deum immortalem, ut iis omnibus, quae TE felicem & beatum reddere possunt, quibusue iam abundas, perpetuitatem addat, supplex veneror, nec venerari umquam desinam.

**SERENISSIMO NOMINI TVO,
DOMINE CLEMENTISSIME,**

subiectissimus deuotissimusque

IO. FRANCISCVS BVDDEVS.

LECTORI BENEVOLO S.

I sagogen hancce *historico-theologicam, ad theologiam vniuersam, singulasque eius partes*, dum luci expono publicae, nihil me facere, arbitror, quod non aut muneris mei, quo fungor, ratio, aut praefens ecclesiae nostrae exigat status. Illius enim vt recte explerem partes, hoc mihi numquam non agendum putavi, vt iuuenibus, qui institutione mea vtuntur, viam ad veram, solidamque eruditionem monstrarem. Haec enim si cum mentis puritate, & vitae honestae, sanctaeque studio, quod non minori animi contentione omnibus commendare soleo, coniungatur; tum demum ista veri theologi inde efflorescet effigies, a quo praeclara quaeuis atque egregia ecclesia sibi merito pollicetur.

Quantumuis autem nullam hucusque praetermiserim theologiae partem, quam non in recitationibus meis academicis explicauerim, & pro viribus illustrauerim; nondum tamen me fatis auditorum meorum confutuisse commodis, credidi, nisi & generatim illis rationem ostenderem, quae ineunda iis sit, qui felici ad finem, quem omnes sibi constituere debent, peruenire cupiunt cursu. Eiusque me non poenituit consilii; cum intelligerem, immo ipsa me certiore redderet experientia, multa esse salutaria valde, & cognitu non vtilia modo, sed & necessaria, quae non nisi hoc pacto moneri atque inculcari possunt. Vberimos quoque inde ad quam plurimos redundasse fructus, perspectum atque exploratum habeo.

Hinc & haud difficulter me induci passus sum, vt copiosiori adparatu ornata & locupletata typis committerem, quae in illorum, qui ab ore meo pendent, gratiam, litteris consignaueram. Quae enim huc faciebant, iam dudum haud exiguo temporis spatio, nec omnino nullo labore congesta, ad manus erant. Spes praeterea haud, vt puto, vana me tenet, fore, vt hoc modo illi quoque, quibus facultas ex recitationibus meis proficiendi, concessa non est, aliquid inde, quod iis prodesse queat, capiant. Quamquam & illi, qui me talia tradentem audiuerunt, multa hic lecturi sint, quae vt tum proponerem, temporis, quo recitationes academicae circumscribuntur, ratio, aliaeque causae, non permiserunt.

Non equidem nescio, haud paucas magnorum in ecclesia nostra virorum praestantissimorumque theologorum, ne quid de illis dicam, qui a nobis opinionibus dissentiant, extare commentationes, quibus de via, rationeque, ad rerum diuinarum exactam perueniendi cognitionem, seu de methodo, vt loqui solent, studii theologici, praecipitur. Quibus vt sua laus integra manet, quam & ambabus, quod aiunt, iis tribuo manibus; ita

eos

PRAEFATIO.

eos me nequaquam impedire potuisse, quo minus & ipse eiusmodi quid suscipere, non diffitebitur, qui cuncta paulo accuratius secum ponderauerit. Ecquis enim est, qui ignoret, litterarum studia non vno eodemque consistere loco, sed quotidie mutari. Certe qui, eandem illorum hodie esse faciem, sibi persuaserit, quae ante viginti, aut omnino triginta annos, fuit, se ignarum eorum omnium, quae in orbe erudito geruntur, demonstrabit. Quod ut in omni eruditionis genere ita se habet; sic nec eam, qua theologum imbutum esse decet, mutationis istius expertem esse, manifestum est. Immo nulla theologiae pars est, quae non nouis in dies, si non illustretur, certe obruatur libris; & si non clarior, aut magis perspicua, certe hominum, cuncta in maius meliusque prouehere cupientium, diligentia, nescio an semper, aut tempestiua satis, aut felici, diffusior reddatur. Quo difficilior itaque hinc ad eruditionem theologiam oritur aditus, quoque maior & rerum & librorum se offert iis copia, qui ad eam sibi comparandam animum adiungunt; eo minus duce quodam carere possunt, qui recto eos incedere tramite, & noxia aut inutilia fugere, consecrari contra profutura, & necessaria, doceat. Nimirum non librorum modo atque scriptorum, quibus viri docti memoriam suam transmittere ad posteros volunt, copia in immensum excrescit numerum; sed nouarum quoque opinionum, sententiarum, errorum, controuersiarum, vberior exurgit quotidie seges, & totum theologiae peruadit campum, ut vbique, quod explorandum diligenter, & non sine circumspeditione admittendum sit, inueniamus.

Ipsam porro hocce de methodo studii theologiae argumentum doctissimorum, qui in eo ingenii vires periclitati sunt, virorum commentationibus, quantumuis numquam satis laudandis, nondum ita profus exhaustum est, quin excogitari adhuc quaedam, ad viam istam faciliorem reddendam, atque inuentis addi possint. Etenim, ut alia taceam, tractationem de origine, incrementis, fati, corruptione, emendatione singularum theologiae partium, ab ipsis earum natalibus, ad nostram vsque aetatem, aut plane praetermitti, aut leuiter admodum in eiusmodi libellis attingi, neminem fugit. Hanc vero non modo vtilem, sed necessariam profus esse, existimo, ut quis in isto campo, recto itinere, & inoffenso progressi queat pede. Luce enim clarissima haecce pars historiae litterariae omnia perfundit, caliginemque & tenebras, quae sine ea vbique regnant, dispellit atque proffigat. Idque adeo positum in aprico est, ut si illud demonstrare rationibus vellem, in re non dubia argumentis mihi vtendum esset non necessariis. Atque fatentur hoc etiam viri eruditissimi, qui in artium ac
scien-

P R A E F A T I O.

scientiarum historia concinnanda studium suum diligentiamque collocarunt; utpote qui probe intellexerunt, quantum lucis hinc rebus ipsis, & adcuratori earum cognitioni adfundatur. Quare & vitio mihi verti non posse, arbitror, quod in ista singularum theologiae partium historia paullo fusior, copiosiorque fuerim. Id enim res ipsa mihi postulare visa est; siquidem hucusque nemo, quantum mihi constat, exstitit, qui totius theologiae, singularumque eius partium, ea, qua id a me factum, ratione, fata exhibuerit.

Fuerunt equidem viri longe praestantissimi, qui aut vnus alteriusque partis historiam dederunt, aut varia congesserunt, quae huic instituto meo inseruiunt; quorum etiam in hoc genere merita tantum abest, ut diffimulauerim, ut amplissimis potius condecorauerim laudibus. Ut autem cuncta in vnum coire iuberem corpus, & in ordinem concinnam disponerem, quaeue, ut plena narrationis istius facies adpareret, deerant, supplerem; id enim uero mihi relictum putauit. Diuersus etiam hicce meus labor est ab illorum instituto, qui librorum, theologiae studio inseruientium, notitiam suppeditant; quod nostra aetate viros quosdam, ingenio & eruditione florentissimos, magna cum laude fecisse, nemini, nisi qui hospitem ex hisce litteris retulit animum, ignotum esse potest. Tamen si enim ea historiae litterariae pars, quae ipsarum artium atque scientiarum fata pandit, arctissimo vinculo cum illa, quae eruditorum hominum monumenta recenset, & quae de iis obseruatu digna sunt, enarrat, coniuncta sit; non tamen plane eadem est, sed altera ab altera differt, & utraque quod proprium sibi ac peculiare sit, habet. Plurimum, fateor, posterior ista historiae litterariae pars confert, ut prior recte precedat, saepissimeque adeo illorum a me facta est mentio, quorum indefesso studio ac labore eo usque hodie deducta est, ut prope a fastigio abesse videatur, si modo fastigium animo concipere liceat, ubi nouis semper locus est accessionibus; illius interim minor forte esset utilitas, nisi in huius, quae ipsarum artium ac scientiarum fata describit, tractatione conspiceretur. Insignia utique atque egregia sunt, quae ex hac ad rerum ipsarum cognitionem redundant, commoda; ut adeo mirum sit, pauciores fere exstitisse, qui in ea excolenda, quam qui in librorum tradenda notitia, elaborarunt. Idque etiam eo acriori animum meum incitauit stimulo, ut hancce per omnes theologiae partes plene & iusta ferie, quantum instituti mei aut postulauit, aut permisit ratio, exhiberi adniterer. Ita vero in ista versatus sum commentatione, ut non tantum eundo per omnia saecula ad nostra usque tempora, quae in hocce doctrinae genere, singulisque eius capitibus, contigerunt mutationes, enarrarem, praecipuosque simul auctores, eorumque

P R A E F A T I O .

scripta commemorarem; sed & quae aut laudanda, aut vituperanda sint, indicarem, inde ut, quae imitanda, quaeue rursus euitanda sint, quilibet condiscere possit. Qua quidem ratione & historici, ut decet, partes tueor, & simul, aliud velut agendo, viam omnibus, qui sapere cupiunt, calcandam monstro; & praecipitia, in quae plurimi mortalium ruunt, & a quibus summo studio nos remouere debemus, ostendo.

Neque ut meo solum, quo fungor, satisfacerem muneri, isagogen hancce, ea, qua nunc se conspiciendam praebet, facie, in lucem emisi; sed & quod praesens ecclesiae nostrae status eiusmodi quid requirere videretur. Conflictandum nobis est cum non vno hostium genere, quorum potentia non minus, quam calliditas formidinem nobis incutere potest, nec vna nos premit calamitas. Horum non aliud superest remedium malorum, quam ut vbique coetibus nostris doctores praeficiantur, quibus nec ad vitae probitatem, integritatemque morum, nec ad prudentiam, nec ad solidam atque exquisitam quidquam desit eruditionem. Ita enim comparatos esse decet, qui non modo pascere gregem, sed & intestina ecclesiae nostrae sanare vulnera, & hostium quorumlibet strenue obuiam ire insultibus valent. Quam exiguus vero illorum sit numerus, qui eiusmodi instructi sunt dotibus, aut de quibus, tales eos fore, sperare licet, ipsa, proh! dolor, experientia docet. Ecquid enim dissimulare morbos nostros iuuat? Remedia potius, quibus depelli queant, quaerenda. Idque in scholis maxime atque academiis, in quibus iuuenum, qui dispensandis ecclesiae ac reipublicae fatis destinantur, formandi animi sunt, fieri oportet. Harum autem rationem paullo adcuratius mihi perpendenti, ingens equidem eorum se offert multitudo, qui theologiae cultores videri volunt, & ad sacra in ecclesia nostra adspirant munera. Sed cum ingenium, indolem, mores, subsidia ad parandam eruditionem, veram quidem solidamque, & quae hocce nomen tueri queat, necessaria, perlustro, & quid quisque aut patriae, aut ecclesiae polliceatur, pondero; maximo me perfundi dolore, lubens fateor. Immo obstupesco, paucitatem illorum considerans, qui spei & votis eorum, qui ecclesiae nostrae consultum cupiunt commodis, respondeant. In causas inquirere non lubet; quamuis eae haud obscurae sint, & facili negotio inueniantur. Haud vltimam inter eas esse, iam olim professus sum, & denuo profiteor, quod iuuenibus illis, qui prae reliquis ingenio pollent, & ad litterarum studia apti sunt, plerumque sit res angusta domi, suaeque comprobent exemplo, paupertatem virtutis esse comitem. His itaque, cum multa alia, tum illud maxime obstat, quod breui admodum tempore in academiis commorari queant; quod quidem maxime necessariis addiscendis, aut fundamentis rite ponendis, vix sufficit. Ad maiora aut sublimiora tantum abest, ut adspirare iis liceat, ut vix imaginem quamdam eorum omnium, quibus

totus

P R A E F A T I O.

totus eruditionis theologiae abfoluitur ambitus, animo concipere poffint. Ex academiis deinde cum domum reuerfi funt, aut ad alia difcefferunt loca; haerent circa ea, quae utcumque didicerunt, nescientes, quid agendum, quidue omittendum fit, ut longius procedant, & fuos progressus nouis augeant incrementis: atque ita praestantissima ingenia deprimentur, ac languescunt, & ecclesia fructibus, quos ex iis percipere potuiffet, priuatur.

Hicce itaque, ut & aliis, quibus magistrorum, quorum fequantur dudum, deest copia, ut aliqua ratione subuenirem; ifagogen hancce ita inftituere, in animum induxi meum, ut non tantum, quam late theologiae eruditionis pateat campus, demonftrarem, fed de fingulis etiam eius partibus paullo copiofius, quam vulgo fieri folet, agerem, cum primis autem earum hiftoriam a prima origine per omnia fecula ad noftra vsque tempora traderem. Hac enim qui imbutus est, haud difficulter ad fublimiora, excelsioraque, in quolibet fcientiarum genere progredietur, praefertim fi librorum fimul huc facientium fuppeditetur notitia, quod & eodem a me factum est confilio. Ita vero etiam me illis profuiffe, exiftimo, quibus equidem occasio, doctores academicos, quamdiu volunt, audiendi, non deest; longe tamen promptius proficiunt, fi iam antea hiftoriam & fata eius, in qua erudiri cupiunt, fcientiae cognitam atque exploratam habeant. Certe & breuior, & facilior, ita ad veram folidamque eruditionem via redditur; quod qui facere adnituntur, non minori laude digni funt, quam qui orbem eruditum nouis locupletant inuentis. Praefertim vero in earum rerum, quas theologum fcire decet, hoc nobis agendum est cognitione. Infinita enim cum hodie illarum & varietas fit & multitudo; praeclare omnino, & de theologia ipfa, & de ecclesia mereri cenfendi funt, qui euitare ambages, & recto itinere ad arcem ac caput cauffae contendere docent. Hoc enim nifi fiat, facile contingere poteft, quod & haud raro contingit, ut, dum, qui huic ftudiorum generi nomina fua dederunt, per immenfum iftum rerum plurimarum, quae iis fe offerunt, oceanum diffunduntur, immemores eius funt, quod praecipuum effe debebat, feu qua ratione per fcripturae faerae tractationem, & vitae faetae puraeque ftudium, ad veram ac diuinam fapientiam animum erudire debeant. Eam enim, quae huc tendit, curam operamque tantum abeft, ut litterarum tractatione impediri velim, ut potius omnis huius labor meus vel maxime eo comparatus fit, ut, dum breuiorem planioremque viam ad eruditionem monftro, hanc ita aliquis confequi poffit, ut tantum nihilofcius temporis, quantum ad faetio rem animi culturam requiritur, illi relinquatur.

Atque haec quam fit neceffaria, ex tribus prioribus libri primi huius operis capitibus intelligere licet, in quibus haud pauca, quae hoc euincant, occurrunt. Cum primis & eruditionis ac fapientiae nexum artificifimum demonftraui, atque diligenter inculcaui, illamque, ut quis theolo-

PRAEFATIO.

gus doctorque ecclesiae audiatur, non sufficere, euicere, nisi & haec accedat; quamquam & qui sine sapientia eruditi esse cupiunt, plerumque vana quadam & inani se decipiant eruditionis specie. Deinde, capite eiusdem libri quarto, de *propaedeuticis theologicis* verba feci, sine quibus, quae hodie est ecclesiae & rei litterariae conditio, eruditio theologica sibi non constat. Nec tamen ea mens mea fuit, ac si omnia ista, quae *propaedeuticum* nomine complexus sum, aequae sint necessariae, aut, ac si nemo theologi nomen tueri queat, qui non istorum omnium cognitione aliis antecellat. Quin potius, quid ingenii vires, quid temporis ratio, quid finis & scopus, quem sibi quis constitutum habet, postulent aut permittant, ut dispiciamus, par est. Proderit interim, nec iniucundum erit, omnium istarum artium ac scientiarum historiam cum observationibus quibusdam de illarum usu, summam expositam, hic legisse.

Ad singulas porro dum descendendo theologiae partes, *theticam* seu *dogmaticam*, quo nomine & *catechetica* comprehendo, primo, ut par erat, posui loco. Cum enim fundamenta, seu elementa theologiae exhibeat; non sine ratione ab illa studii theologici tractatio inchoari solet. Ne autem, quae eius origo, progressus, & fata per singula fere a Christo nato saecula ad nostram usque aetatem fuerint, ignoretur; abunde me effecisse arbitror. Nec naeuos & incommoda, a doctoribus scholasticis inuenta, & interdum repudiata, mox iterum recepta, ceteraque, quae, ut caute & circumspicte hic incedamus, nos admonere poterant, praetermissi. Eadem ratione, sequenti capite de theologia, quam vocant, *symbolicam* exposui. Ex symbolis enim atque confessionibus publicis cum genuina & nostrae & dissentientium ecclesiarum depromenda sit sententia; quin earum notitia maxime necessaria sit, nemo, puto, temere dubitauerit. Cumque etiam nec veteris ecclesiae nos ignorare deceat symbola, ut de eius eo rectius statui queat doctrina, de qua & hodie subinde disputatur; non ingratum quibusdam fuerit, quod veterum pariter ac recentiorum symbolorum historiam, eamque variis observationibus illustratam, iusta serie hic exhibuerim.

De theologia *patristica*, eiusque fati, si seorsim agerem, non abs re fore credidi; quod & capite tertio a me factum est. Ut enim ad verae doctrinae in ecclesia christiana conseruationem & propagationem demonstrandam, monumentorum, quae veteris ecclesiae doctores, quos patres vocamus, reliquerunt, usus est prorsus egregius; ita eorumdem ad scripturae sacrae auctoritatem labefactandam, aut errores quosdam *falsae* traditionis specie defendendos, non minor hinc inde abusus conspicitur. Non tantum itaque historiam & fata istius theologiae partis ordine descripsi; sed & monita haud pauca, de patrum lectione recte instituenda, deque iusto, quod illis statuendum sit, pretio, ne plus aut minus, quam decet, iis tribua-

tur,

PRAEFATIO.

tur, adicere, mei duxi esse muneris. Id vero etiam nostri temporis vel maxime requirere ratio videbatur, vbi viri quidam docti, & ingenio praestantes, dum alterum extremum, quod illorum est, qui patrum ultra, quam par est, euehunt auctoritatem, euitare cupiunt, in alterum prolabuntur, & in patrum naeuis & erroribus exaggerandis, aut omnino doctrina illorum, quae vitio caret, perstringenda, nec finem, nec modum ponunt. Ideoque & in capite quarto, vbi de theologia *moralis* praecipui, de patrum doctrina *moralis* ita disserui, vt ostenderem, haud raro hic a recto eos discessisse tramite; nonnulla tamen a viris doctis in iis reprehendi, quae, ceu recte dicta, defendi aut excusari queant. De theologia *mystica*, & *iurisprudentia diuina*, *prudensia* item *christiana* & *pastorali*, ibidem verba feci, vt tamen illius cum primis historiam & fata paullo copiosius describerem; quippe quae hodie nota omnibus esse oportet, vbi in diuersas, quid de eiusmodi scriptoribus sentiendum sit, viri eruditi discedunt partes.

De *iurisprudentia ecclesiastica* capite quinto me tractationem instituisse, nemo mirabitur, qui cogitauerit, consultum admodum esse, vt theologiae cultores saltem primis eius principiis imbuantur. Haec autem cuiusmodi sint, ex iis, quae docui, intelligere licebit: historia vero eius illis quoque inseruiet, qui vltius progredi cupiunt. Lucem praeterea hinc accipient variae, quae hodie inter viros doctos agitantur, controuersiae, haud exigui vtique momenti, dignae vero etiam, quarum a theologis habeatur ratio. Ex istarum autem, quas hucusque enarrauimus, theologiae partium, praesertim iurisprudentiae ecclesiasticae consideratione, cum abunde pateret, quam eximius in his omnibus, ad fata cum primis illarum recte cognoscenda, sit ipsius *historiae ecclesiasticae* vsus; quae de ea obseruanda, statim subiungere, boni ordinis postulauit ratio. Nec tamen, si quis existimauerit, alium eidem locum assignandum fuisse; cum eo disceptauero; cum in cuiusuis arbitrio positum sit, quam singulis theologiae partibus tribuere sedem velit. Ad rem ipsam quod attinet, licet forte quaedam adhuc addi hinc inde potuissent; tantum tamen me dixisse in hoc quoque capite, arbitror, quantum instituti, methodique, quam mihi praescripsi, ratio requirere videbatur.

Amplio rem sibi locum capite sexto vindicauit *theologia polemica*. Certaminum enim & controuersiarum theologicarum quis modus, quis finis? Maxima itaque rerum obseruatu dignarum per omnia saecula hic effloruit seges. Numquam tamen etiam non incommoda se obtulerunt, quae hanc theologiae partem comitari solent, aut, si mauis, naeui, quorum raro admodum immunes sunt, qui ad eiusmodi praelia descendunt. Possent, si saperent mortales, aliorum exempla eos cautiores reddere. In nostratum scriptis polemicis recensendis maxima mihi suborta est difficultas;

PRAEFATIO.

tas; ipsaque adeo experientia didici, plurima adhuc iure in historia litteraria desiderari. Non utique desunt, qui, ut reliqua nostrorum theologorum, ita & eorumdem scripta polemica, recensent. Sed primum satis plerumque hoc fit perfunctorie; deinde ipsa istorum historia, siue quanam illorum fuerit occasio, an & qua ratione ab aduersariis, quos sibi oppugnandos sumserunt, fuerint refutata; an, & quid iterum his responsum sit? & quae reliqua sunt eiusdem generis, maximam partem negligitur. Cumque scripta veterum theologorum polemica magno hodie supercilio contemnantur, tantum abest, ut legantur, aut recudantur, raro admodum obuia sunt, ut ad seriem controuersiarum recte intelligendam consuli queant. Subinde tamen lucem quamdam minime contemnendam dederunt viri isti doctissimi, qui ecclesiae cuiusdam particularis, ut Luneburgensis, Brunsvicensis, Lubecensis historiam condiderunt, & accuratiorem, quam vulgo fieri solet, in scriptis theologorum, quorum vitas attingunt, enarrandis, posuerunt diligentiam.

Supereff *theologia exegetica*, in qua rite exornanda cum reliquae diuini-oris huius scientiae partes conspirent; vltimo eam pertractare visum est loco: quamuis si & vtilitatem, & dignitatem spectes, primum promereatur. In ea autem ita versatus sum, ut primum textus originalis, tum versionum, tandem commentatorum, quos vocant, veterum pariter ac recentiorum, historiam traderem; naeuos pariter, ac virtutes illorum, qui in hoc campo ingenii vires periclitati sunt, itemque vicissitudines, quae hic se offerunt, indicarem; monita denique, iis, qui & hic recta via incedere cupiunt, profutura, hinc inde adspargerem. Qua quidem ratione nihil me eorum, quae ad finem, qui mihi constitutus fuit, faciunt, praetermisisse, arbitror.

Ceterum, cum ab eo tempore, quo opus hocce typis exscribi coepit, tres circiter aut omnino quatuor anni, elapsi sint; interea vero non tantum libri noui quam plurimi, aut aliae librorum partes, aut nouae quoque editiones prodierint; nemo, ut puto, mihi vitio vertet, quod istorum librorum, aut partium vel editionum, nullam mentionem fecerim. Cogitandum enim, plurima doctorum virorum hocce anno MDCXXVII profare monumenta, quae anno proxime elapso, aut omnino ante biennium vel triennium, cum ea operis huius pars, vbi illa commemorari debuissent, typis iam exscripta esset, lucem nondum adspexerunt. Librorum autem nondum editorum, aut editionum, quae nondum prodierunt, ut notitiam suppeditarem, a me postulari non poterat. Incommodo tamen huic in *addendis & supplendis*, quae in fine huius operis conspiciuntur, utcumque consulere volui. Atque haec sunt, lector beneuole, quae te ignorare nolui.

Vale, & conatibus meis porro faue. Scribamus lenae die xxv. Ianuarii,
anno MDCXXVII.

~~Went~~ (o) ~~Went~~

ISAGOGES
HISTORICO-THEOLOGICAE
LIBER PRIOR
CONTINENS
PARTEM GENERALEM.

Q. D. B. V.

LIBRI PRIORIS
CAPVT PRIMVM
DE
FINE STVDII THEOLOGICI.

Σύνοψις.

Operis partitio; §. I.
Methodi in studio theologico necessitas;
in quo generatim consistat? §. II.
Finis studii theologici, & quidem proximus;
§. III.
Idem speciatim, qua singulas partes, expli-
catur; §. IV.
Refertur scilicet ad eum cognitio, seu erudi-
tio theologica; §. V.
itemque sapientia; §. VI.
ut & prudentia; §. VII.
Falluntur, qui, solam eruditionem, sine sapien-

tia, ad theologiam sufficere, putant; §. VIII.
Ad finem studii theologici proximum etiam
vitae sanctitas integritasque spectat; §. IX.
Finis ultimus studii theologici; §. X.
Intentio, finem istum consequendi, debet
esse seria; §. XI.
Aberant hic a recto tramite, qui in ipsa re-
rum diuinarum cognitione subsistunt; §. XII
aut eruditionis laudem, gloriamque, quae-
runt; §. XIII.
aut, vitae huius sustentationi theologiam
inseruire volunt; §. XIV.

§. I.

DVobis introductionem ad theologiam vniuersam, singulasque eius
partes, complecti animus est libris; quorum prior generatim de
methodo studii theologici praecipiet; posterior ad specialia descen-
det, &, quid in hisce omnibus obseruatu dignum sit, tradet.

* Vterque itaque liber ad methodum
studii theologici quodammodo spectat; li-
cet plerique, qui hoc argumentum tractant,
ea tantum delibent, quae in priori a nobis
traduntur; in posteriori insuper talia a no-
bis adferantur, quae ab aliis aut omittuntur,

aut leui tantum brachio attinguntur; quor-
sum cum primis ea referenda, quae de ori-
gine, progressu, fatis, singularum theolo-
giae partium ibidem, adiuuante Numine,
commemorabimus.

§. II. Et generatim quidem de methodo, discendi theologiam, qui rite proficere cupit, debere esse sollicitum, nemo abnuerit, nisi, qui putauerit, posse aliquem ignotam sine duce ingredi viam, & nihilo secius eo, quo tendit, peruenire. * In qualibet autem artium omnium atque scientiarum methodo cum & ad finem, & ad eius, qui finem consequi cupit, indolem, viresque, quibus praeditus est, denique & ad media, sine quibus finis obtineri nequit, respiciendum sit; haec quoque in methodo, addiscendi theologiam, in censum venire, nemo non intelligit. **

* Non erit temere, qui hic dissentiat, vt in reliquis litterarum generibus, ita & in theologia addiscenda, certa opus esse methodo, eosque rebus suis non recte consulere, qui, ea neglecta, amplissimum hunc ce ingrediuntur campum; modo non committatur, vt *μῆδος*: longior sit, quam *ἰσῆς*. Atque testantur hoc omnes illi, qui de methodo studii theologicis scripserunt; quorum cura haud exiguus sit numerus, praecipuos indicare haud abs re fuerit. Ex veteris ecclesiae doctoribus AVGVSTINVS libros IV de doctrina christiana scripsit, cum eiusdem libro, de fide & symbolo, itemque VINCENTII LERINENSIS, *commonitorio*, a GEORGIO CALIXTO an. 1629 Helmstadii editos, & an. 1655 reclusos; quos quidem nonnulli huc referunt, licet alii compendium potius aliquod theologicum in iis quaerant. At vtrique falluntur. Id enim potius AVGVSTINVS in hoc opere agit, vt veram rationem, interpretandi sacram scripturam, ostendat; hinc & suo loco inter eos commemorabitur, qui de ratione, sacras litteras explicandi, praeceperunt; quamquam & libro IV ea tradat, quae oratorem sacrum instruere possunt. Inter graecos patres GREGORIUS Nazianzenus orationes quatuor, de theologia, reliquit, quae *tom. I.* operum eius, p. m. 529. s. qq. exstant; quasue forte aliquis, ex inscriptione tractationem aestimans, hic locum inuenire, censere possit. Sed constitutum est GREGORIO, in hisce orationibus, contra Eunomianos disputare; licet in *prima*, quae

velut introductio quaedam in reliquas est, nonnulla, quae ab hoc loco, seu doctrina, de methodo studii theologici, non aliena sunt, moneat. IAC. BILLIVS argumentum orationis huius hunc in modum edisserit: *Prima hac oratione, quae in quatuor sequentes velut praefationis cuiusdam vice est, qualem esse theologiae rei professorem oporteat, docet, atque & quando, & apud quos, & de quibus rebus, & quousque disputandum ipsi sit, ostendit. Ac deinde grauissimam atrox querelam, de perditissimo temporis illius statu, quo, neglectis virtutis studiis, omnes eo temeritatis audaciaeque prorumpabant, vt sibi fas esse, putarent, de sublimissimis quibusque, atque obscurissimis pietatis christianae mysteriis disputare.* Hancce itaque GREGORII orationem institutionibus theologicis antiquorum patrum inseruit IOSEPHVS MARIJA TOMMASI, & quidem *tom. I. p. 158. seqq.* Nimirum constitutum ei est, scripta quaedam patrum, in quibus summa doctrinae christianae breuiter traditur, iunctim edere, quod & tribus haecenus *tomis* praefiitit, vt orbi persuaderet, veteris ecclesiae doctores eandem in tractanda theologia tenere methodum, quam hodie ecclesia romana obseruat. Hinc & in fronte *tom. I.* verba haec leguntur: *complectens secundum ordinem temporum opuscula tum latina tum graeca, quae aditum iamuanque patefaciunt ad ecclesiastica dogmata.* Verum vt non omnia, ex iis, quae collegit, huc quidem quam faciunt patrum scripta; ita tantum abest, vt romanenses in iis methodi suae praeci-

praesidium inueniant, vt iis potius repugnet aperte. Sed dicetur de hocce opere alibi copiosius.

Cum a scholasticorum sordibus ac barbarie a beato MART. LUTHERO repurgari inciperet theologia; fuerunt deinde haud pauci ex nostratibus, qui de methodo rationeque, eam tractandi praecipere. Et nemo sane id rectius facere poterat, quam ipse beatus LUTHERVS, qui non minus re ipsa, quam doctrina, se verum theologum demonstrauit. Licet vero ex instituto hac de re nihil scripserit, passim tamen monita valde salutaria suppeditat; cunctaque breuiter & neruose complexus est, quando tria esse, quae theologum faciant, pronuntiauit, *orationem, meditationem, tentationem*, optimamque adeo studii theologi regulam nobis praescripsit; quam etiam nonnulli nostratium, & merito quidem, in suis de hocce argumento commentationibus, sequuti sunt. Qua de re deinceps quaedam adhuc dicemus. Lutherum iungimus, qui, in emendanda ecclesia, sociam ei semper nauauit operam, PHILIP. MELANCHTHONEM, cuius eximia, vt in reliquis litteris, ita cum primis in theologiam, merita nemo ignorat. Rationem eamque, discendae docendaeque theologiae, oratione quadam luculenta ostendit, non vtique ex mole sua, sed auctoris ingenio & eruditione aestimanda. Exstat ea *tom. III. operum eius, p. 35.* Inter discipulos MELANCHTHONIS eminent DAVID CHYTRAEVS, cuius profecto praeceptorum pudere non debebat. Hic, cum multis aliis nominibus de re & litteraria & ecclesiastica, tum & oratione, de *studio theologiae recte inchoando*, an. 1608 primum edita, sed deinceps aliquoties recusa, praedare meritus est. In ea regulas studii theologi, a praceptoribus, beato Lutheri, & Philippo Melanchthone, sibi monstratas, ad decem capita refert; quae summam recenset OTTO FRID. SCHVTZIVS, *com-*

ment. de vita Davidis Chytraei, lib. I. §. XXXV, p. 171. Recte omnino CHYTRAEVS, in epistola dedicatoria ad M. PETRUM AGRICOLAM, Vlmensem, amicum suum, pronuntiat: *Fiant autem omnia studia facilia, certo ordine, & velut via discendi monstrata.* Hanc quia multi, in magnarum artium professiones tamen irruentes, & sine ordine in iis vagantes, negligunt, paucissimi ad solidam doctrinam, qua ecclesiae & reipublicae magno vsui & ornamento esse possint, perueniunt. Idem porro CHYTRAEVS librum elegantissimum edidit *regulae studiorum, siue de ratione & ordine discendi in praecipuis artibus recte instituendo*, inscriptum, cui post *chronicon Saxoniae* primas inter reliqua eius scripta non sine ratione OTTO FRID. SCHVTZIVS tribuit, qui & librum *utilissimum & πολυτοίαν, quae in auctore refulsit, locupletem testem*, adpellat, simul vero & summam eius adcurate refert *l. c. §. XLIV. p. 218. seqq.* Certe, quas generatim de studiorum ratione suppeditat, regulae optima, studio quoque theologico inseruiunt; sed ea, quae speciatim de grammatica, dialectica, rhetorica, graecae linguae studio, itemque historia, ceterisque humanae eruditionis partibus, praecipit, ad propaedeutica illa pertinent, quibus theologiae cultorem carere non posse, deinde comprobabimus. Addidit deinceps CHYTRAEVS ad regulas hasce studiorum adpencicem, continentem *παραλεβόμεν*, quem libellum discipulus eius LAURENT. RHODOMANNVS Ienae an. 1595 edidit, de quo plura OTTO FRID. SCHVTZIVS, *l. c. §. XLV. p. 233.* suppeditat. Commemoranda vero hic etiam est eiusdem CHYTRAEI oratio, de *studio theologiae, exercitiis verae pietatis & virtutis potius, quam contentionibus, & rixis disputationum colendo*, quae, iudice viro clarissimo, & iam aliquoties nobis laudato, OTTO FRID. SCHVTZIO, inter reliquas eius orationes *palmarum facile tenet.* Idem, cum summam

orationis istius indicasset, monuissetque, auctorem in posteriori eius parte sententiam suam, de singulis locis theologicis, secundum seriem Augustanae confessionis, exposuisset; addit: *Qua tractatione lectoribus suis tantum pietatis inspirauit ardorem, tantae moderationis praebuit exemplar, tam circumspexit veritatis retinendae studium prodidit, ut non errent, qui, cum celeberrimo D. Spenero, studiosis theologiae, quin doctoribus huius scientiae ipsi, orationem hanc quotannis praelegi, atque inculcari, velut egregiam normam docendi, peroptant; lib. II. S. XC. p. 550.* Obseruat deinde porro, CHYTRAEVM orationem hanc Heidelbergae quidem an. 1577 delineasse, numquam tamen ibidem recitasse, primum autem an. 1581 Wittebergae editam. Recusa est, tum alias, tum & Lipsiae, an. 1701 cura CONSTANTINI SCHVTZII, theologi Gedanensis, qui & notulas, & dissertationem, de *orthodoxia Iudae Ischariothae*, addidit; immo & Kiliae, an. 1707 studio viri doctissimi, theologi longe celeberrimi, HENRICI MVHLII, qui & eruditam praefationem, in qua de eadem verba facit, praemittit. Ut CHYTRAEVS Melancthonis, ita Lutheri genuinus, gratissimusque discipulus fuit HIERON. WELLERVS, magistri quoque candorem referens, non minus ob vitae integritatem, animumque fortem & constantem, in variis ad afflictionum generibus demonstratum, quam eruditionem, theologi nomine dignissimus. Huius autem ideo hic facienda mentio, quod itidem consilium, de studio theologiae rite instituendo, & feliciter continuando, modoque, recte disponendi & habendi conciones, reliquit; quod primum ex bibliotheca IOACH. MORSII, Rostochii an. 1617 a IO. HALERVORDEO, bibliopola editum; deinde operibus eius, Lipsiae an. 1702 tomis duobus impressis, insertum, hinc vero iterum Halae, sine anni mentione, recusum est. Ab aliis editiones ea longe antiquiores, quae

mihi ad manus fuit, & quam ceu primam laudavi, commemorari, video. Scriptum est mole exiguum, nec adeo exquisita eruditione superbiens, monitis tamen saluberimis refertum. Scripturae sacrae lectionem statim ab initio hunc in modum commendat: *Principio illud iterum, iterumque moneo, ut sacram scripturam longe aliter legas, quam profanas litteras, videlicet, ut cum quadam reuerentia, & summa animi intentione legas, non ut hominis aut angeli verba, sed ut verba diuiniae maiestatis, cuius vnicum verbulum plus ponderis apud nos habeat, quam vniuersa scripta sapientissimorum & doctissimorum hominum.* Cum primis totus fere est in commendandis beati LUTHERI scriptis. *Post sacra biblia, inquit, diligenter ac studiose diuina monumenta D. Lutheri legas ac relegas. Nemo enim praeclarus theologus, qui conscientias recte erudiat, & consuletur, fieri potest, nisi Lutheri scripta diu multumque legerit, diurna & nocturna manu illa versans. Scio quosdam esse, qui D. Philippi scripta longe praefertunt scriptis D. Lutheri. Dicunt enim, quod D. Philippus omnes locos doctrinae christianae *δοματωπονοει*, quod negant Lutherum fecisse, & ob hanc causam scripta D. Philippi magis putant prodesse ecclesiae, quam D. Lutheri. Mea haec est sententia, D. Philippi scripta studiosis theologiae diligenter legenda esse propter *ισοδοον*, cuius ipse mirus artifex fuit, & propter dictionem eius, quae latina, pura, suavis, propria & perspicua est, Doctoris Lutheri autem monumenta propter vberiore[m] explicationem sacrarum literarum, & praeclaras cogitationes, studiosius euoluenda esse, duco. Ipse enim tanta dexteritate, & perspicuitate, prophetica & apostolica scripta interpretatus est, quanta nullus vquam interpretum facere potuit, aut facturus, cetera; & quibusdam interiectis, ita pergit: *Nec vero te perturbent quorundam *καθημερον* peruersa iudicia, qui dicunt, Lutherum fuisse sua scripta, & non elaborasse, & multas in illis**

illis esse ὑπερβολὰς καὶ παραδόξα. Nescio, quid acuti illi censores vocent ὑπερβολὰς καὶ παραδόξα, inscriptis Lutheri, nisi forte dulcissimas illas consolationes, quibus ipsi sauciatas animas ignitis telis diaboli erigere consuevit. Cuiusmodi illa est, quā Lutherus multas adstrictas conscientias saepe confirmauit: etiamsi tot peccata & scelera commisisses, quot decem mundi possent committere, minime tamen desperare debes, sed certo statuas, illa tibi a Deo remitti, si modo, serio poenitentiam agens, in Christum credideris. Quia Christi meritum longe exsuperat omnia mundi peccata. Atque ex hisce, cuiusmodi consilium istud Wellerianum sit, dignum certe, quod ab omnibus legatur, intelligitur. Possē nunc iis, quos ex nostratibus commemorauit, & alios ex saeculo decimo sexto addere; sed cum antea iam professi simus, nobis non constitutum esse, omnes sine discrimine, qui de ratione studii theologici commentati sunt, laudare, sed praecipuos, & qui prae ceteris digni sunt, ut eorum fiat mentio; ad saeculum decimum septimum progredimur. Hoc vero cum plurimi viri doctissimi nobilitarint, quorum etiam in hocce argumento enituit industria; cum primis tamen beatus IOAN. GERHARDVS se nobis offert, non vno nomine & de ecclesia vniuersa, & de academia nostra, praeclare meritis. Inter plurima namque, & praestantissima ingenii monumenta, *methodum quoque studii theologici, publicis praelectionibus in academia Ienensi an. 1617 expositam* reliquit, typis exscriptam Ienae 1622. Tribus ea absoluitur partibus; quarum prima *requisita generalia*, quae non solum ad studii theologici auspiciū adferri debent, sed etiam in toto illius cursu ac continuatione perpetuo obseruari, scilicet *rectae intentionis debitum, sinceræ pietatis studium, deuotæ orationis officium*, edisserit; altera *promouenda in studio theologico praemittendam*, explicat; tertia denique *cursum istius studii dirigit*. Plene, perspicue, solide haec

omnia pertractat, ceterosque adeo, qui huncce campum ante eum ingressi erant, hac ratione vincit; subinde & auctores, ex quibus proficere licet, laudat. GERHARDO nostro iungimus IO. HVLSEMANNUM, cuius itidem exstat *methodus studii theologici*, concinne & neruose conscripta, in qua & auctores praecipui laudantur, qui in hocce studiorum genere euoluendi sunt. In quinque eos dispescit classes: *lexicographos, commentatores, catechetas, polemicos, & practicos*. Edita est haecce *methodus*, cum eiusdem auctoris *methodo concionandi*; cui & adiuncta est IO. FOERSTERI *methodus ac formulae concionandi*; itemque LEONH. HVTTERI *consilium, de studio theologico recte inchoando, feliciterque continuando*; porro IO. FOERSTERI, antea iam laudati, *consilium theologicum, de studio theologico rite insiruendo & absoluerdo*; & denique BALTH. MEISNERI *brevis instructio, de lectione biblica & locis communibus*. Sexta editio, qua ego vtor, prodit Wittebergae, an. 1671 in 8. Fusior his, copiosiorque est, ABRAH. CALOVIUS, theologus Wittebergenſis, in *paedia theologica de methodo studii theologici, pie, dextre, feliciter tractandi*, an. 1652 Wittebergae edita. Cum enim generatim de paedia theologica quaedam monuisset, in *praecognitis, de subiecto & sine methodologiae sacrae* disserit; tum praeepta, de mediis studii theologici exhibens, primum secundum regulam, a B. MART. LVTHERO nobis commendatam, de *oratione, meditatione, & tentatione*, verba facit; hinc praerequisita studii theologici *philologica, philosophica, historica*, commemorat; tandemque ad id, quod caput caussae est, accedens, de *studio biblico*, porro, *exegetico, didactico, polemico*, diligenter agit, *capite vltimo*, seu *decimo*, ostendens, quae ratio sit, studium theologicum per tempora rite distribuendi. Beati LVTHERI zelum contra scholasticos, *cap. I. X. p. 370.* commendat, simulque aliorum, de scho-

laticis doctoribus, iudicia refert, & CONR. HORNEIVM, scholasticorum lectioni plus, quam linguae ebraeae studio, tribuentem, rettellit; scripta contra B. LVTHERI diligenter legenda, ac in succum sanguinemque conuertenda, inculcat; p. 380. *seqq.* Immo & *appendicem* addidit, p. 380. *seqq.* de beati Lutheri scriptis ad quaelibet studiorum theologiarum genera spectantibus, in qua, post encomia beati Lutheri, quaenam eius scripta ad theologiam catechetica, systematica, exegetica, polemica, & practica, seu moralem, referenda sint, indicat. Exstant eiusdem CALOVII *isagoges ad sacram theologiam libri duo, de natura theologiae, & methodo studii theologici, pie, dextre, ac feliciter tractandi, cum examine methodi Calixtinae*, editi Wittebergae, an. 1652 in 8. Sed in ea, qua ego vtor, editione, quae ea ipsa est, quae dicto an. 1652 prodiit, prior tantum exstat liber, de *natura theologiae*. Forte itaque *paedia ista theologica*, antea commemorata, alterum *isagoges* librum constitutere debet, quae & eodem anno, quamuis serorsim, lucem adspexit. Ad *examen vero methodi Calixtinae* quod attinet, continetur illud in *epistola dedicatoria* ad FRIDERICVM METSCH; quippe in qua CALOVIVS methodum GEORG. CALIXTI, & Helmstadiensium, qui cum eo faciebant, acriter perstringit. Speciatim in hacce methodo desiderat, quod lectioni & studiis scripturarum nec primum, nec praecipuum adignent locum; quod adminicula illa, quorum beneficio spiritum sanctum audimus, & fontes ipsos scripturae sacrae degustare possumus, (ebraeae linguae notitiam) vel femoueat, & excludant prorsus, vel minus necessaria iudicent; quod a studio linguae ebraeae theologiae cultores auocent, *operae pretium haud esse, censentes, tantum temporis & laboris grammaticae & vocabulis addiscendis (eum) impendere, qui rerum scientiam adamet*; quod, versione Lutheri posthabita, solas latinas, interque has praecipue

vulgatam, commendent; quod scholasticorum lectioni plus, quam decet, tribuant; quod a methaphysica, neglectis scriptis didacticis, tum publicis, ac symbolicis, ecclesiarum nostrarum, tum priuatorum doctorum, seu institutionibus theologiac, theologiae cultores, ad cognitionem ecclesiasticae antiquitatis, priscorum patrum, & conciliorum, coniungendam cum lectione & studio scripturarum, deducant; & quae alia sunt eiusdem generis. Nec abnuo profecto, GEORG. CALIXTVM, virum cetera eruditissimum, dum suo erga patres, quos vocant, doctoresque scholasticos, amori, nimum indulsit, a recto in hisce quandoque aberrasse tramite; simul tamen fatendum, non omnia, quae hinc inde, de ratione studii theologici, monuit, contemnenda esse. Cum primis laudandus est *adparatus* eius *theologicus*, licet ab eo ad finem non perductus; meminique, non semel eum commendatum a beato CASP. ZIEGLERO, iure consulto Wittebergensi clarissimo, quo ego olim in iure canonico vsus sum praecipuo. Prodiit is primum Helmstadii, an. 1656; deinde autem a filio, FRID. VLR. CALIXTO, auctior & cum *fragmento historiae ecclesiae occidentalis*, luci publicae est expositus. Erudite sane in eo, de vsu logices, reliquarumque disciplinarum, in theologia, disserit, p. 15. *seqq.* Priscos ecclesiae patres & doctores literis ac disciplinis instructos fuisse, earumque in theologiac agnouisse vsus, copiose euincit, p. 33. *seqq.* Philologiae ac philosophiae studium ancillari theologiae, neutrumque adeo spernendum esse docet; p. 45. *seqq.* vbi & linguae ebraeae, & graecae, notitiam, propter fontes, necessariam esse, adserit. Quae de diuersis mundi religionibus, speciatim Mohammedanis, eorumque sectis, p. 59. *seqq.* tradit, aliena quodam modo ab eius instituto esse videntur, lectu tamen digna. Prorsus contra huc faciunt, & historiae theologiae ipsius lucem haud exiguam adfundunt, quae

quae de statu ecclesiae christianae, deque progressu studiorum in ecclesia, & quinam singulis aetatibus praecipui fuerint doctores, adfert, p. 91. seqq. item p. 112. seqq. DAN. GE. MORHOFIVS de hoc opere ita pronuntiat: *Sed ille (GE. CALIXTVS) vastius argumentum animo complexus erat, nec tantum, de scriptoribus theologicis agere, in animo habuit, sed de omni adparatu theologico in vniuersum. Magnam certe fecimus iacturam in huius libri defectu, pauca enim tantum attigit, sed profecto eruditissima, & profundam antiquitatis & historiae, tam sacrae, quam ciuilibus, cognitionem spirantia; polyhist. tom. III. lib. V. num. XIII. p. 51. & 52.* Ad reliquos vt nunc progrediar, offert se adhuc beati CHRIST. KORTHOLTI, theologi Kiloniensis, quem inter maxima ornamenta sua ecclesia nostra numerat, *prodromus ingenui theologiae cultoris academicus, seu tractatus, de adparatu ad studium sacro-sanctae theologiae*, post auctoris obitum an. 1704 in 8. editus. Sed, cum in eo id praecipue auctor agat, vt notitiam librorum theologiae cultoribus subministraret, rectius in sequentibus, cap. III. ad §. XXII. de eo, aliisque eiusdem generis dicemus. Nulla vero ratione hic praetermittendus est vir, suo merito venerabilis, AVGVST. HERMAN. FRANCKIUS, theologus, de vniuersa Christi ecclesia praeclarè meritis, cuius quippe *methodus studii theologici, publicis praefationibus in academia Halensi iam olim tradita, nunc demum autem reuisa & edita*, hoc ipso, quo haec scribo, an. 1723 prodiit. Quidquid vitium, salutariumque consiliorum excogitari potest, hic summam legitur; idque sermonis genere tam efficaci propositum, vt lectores non possint non ad virtutis, veraeque sanctitatis, studium vehementer excitari. Quinque autem haec tractatio absoluitur capitulis, quorum primum, de natura, & methodo studii theologici; alterum, de eiusdem fine; de mediis, seu adiumentis, oratione, meditatione, ten-

tatione, tertium; quartum, de ordine obseruando, & quintum denique de impedimentis studii theologici, agit. Subiuncta etiam est *methodus exercitationum biblicarum*, iam antea seorsum excusa. Non minus vero huius loci sunt, eiusdem venerandi auctoris *idea studiosi theologiae*, itemque, *monita pastoralia theologica*. Vterque libellus, lingua primum germanica scriptus, postea in latinam translatus, eodem hocce an. 1723 prodiit, & obseruationes prorsus egregias, multumque commodi theologiae cultoribus adlaturas, continet. In praefatione, priori praemissa, etiam scripta quaedam laudantur, ad eundem huncce finem facientia, quae adeo a nobis commemoratis addi possunt, vt haecce eo plenior euadat tractatio. Haec dum scribo, ad manus meas veniunt *institutiones studii theologici litterariae*, theologi itidem Hallensis longe celeberrimi IOACH. LANGII, hoc ipso quippe an. 1723 editae. In quibus cum *sect. I.* copiose & luculenter de *methodo studii theologici* praecipiat, haud vltimum profecto inter huius generis scriptores promeretur locum. Ego hoc tantum adhuc moneo, ex OTT. FRIED. SCHVTZII *commentariis, de vita Davidis Chytraei, lib. I. §. XXXV. p. 173.* me didicisse, SEVERINVM LINTROPIVM, virum doctissimum, in eo esse, vt, ad imitationem THOMAE CRENII, nostratium, de methodo studii theologici, commentationes, notis illustratas iunctim edat. Quod consilium, vt saluberrimum, laudeque dignissimum est, ita, vt feliciter, & ex voto auctoris, procedat, valde opto.

Quodsi ex illorum, qui a nostrae ecclesiae sacris dissentiant, scholis, nonnulli audiendi sunt; primum quidem Romanenses sese offerunt, interque eos primo iterum loco DESIDERIVS ERASMVVS Roterodamensis. Huius enim existat *tomo V. operum, iunctim editorum, methodus, ad veram pertinenendi theologiae*, monitis minime contemnendis theologum instructus. Ad vir-

tam

tam quidem, moresque, praecipue respicit, cum is demum theologi nomine illi veniat, qui animum diuitiarum contemptorem, & ab omnibus saeculi huius illecebris, prauisque cupiditatibus, alienum demonstrat; nec tamen, quae ad studiorum rationem, librosque legendos, spectant, prorsus praetermittit. Inter reliquos, qui vulgo commemorari solent, quorumue nonnullos lubens praetereo, eo, quod praeter librorum titulos, nihil mihi de iis innotuerit, ANTON. POSSEVINVS dignus est, cuius hic iniiciatur mentio, ob *bibliothecam selectam de ratione studiorum, ad disciplinas, & ad salutem omnium gentium procurandam*. Ex variis operis huius editionibus mihi ea ad manus est, quae Venetiis, an. 1603 in fol. prodit. Mirum non est, quod, ad *salutem omnium gentium procurandam* hoc opus spectare, dicat, cum de haereticis omnibus, Iudaeis, gentilibus ceterisque, qui ab ecclesia romana dissentiant, conuertendis, vel, vt auctori loqui placet, *iuuandis*, copiose admodum agat. Ceterum late se diffundit, non modo per omnem theologiam, sed philosophiam quoque, immo iurisprudentiam, & medicinam. Iudicii imbecillitatem luculenter prodit, cum *lib. VIII. cap. II. seqq. p. 385. seqq.* de atheismis Lutheri, Melancthonis, Caluini, aliorumque, non tam differit, quam nugatur. Scilicet, quia Lutherus *Es. IX. 6.* vocem \times non per *Deum*, sed per *Krafft* vertit, ideo non modo Arianus, sed omnino atheus est. Nonnulla ceteroquin, non spernenda prorsus, adfert. Speciatim lectu dignus est liber primus, in quo de *cultura ingeniorum* copiose verba facit. Dum *libro II.* de studio diuinae scripturae agit, praecipuos etiam commentatores recenset, *p. 114. seqq.* Historiae theologiae scholasticae inferuiunt, quae *libro tertio* proponit, vbi THOMAE AQUINATIS *summam theologiae* in compendio exhibet; aliosque, qui *summas* seu *systemata theologiae scholasticae* dederunt, laudat, *cap. VII. VIII. IX. p. 129.*

seqq. itemque rationem, *summam theologiae* THOMAE interpretandi, monstrat, *cap. XII. XIII. XIV. p. 135. seqq.* Elenchum haud exiguum scholasticorum, eorum praefertim, qui in PETRUM LOMBARDO, seu magistrum sententiarum, commentati sunt, sistit, *cap. XV. p. 142. f. 99.* quemadmodum & *cap. XVI.* eiusdem *libri III. p. 149.* magno numero eos adducit, qui de *variis hominum statibus* scripserunt. Cum *libro XII.* de philosophia differit, speciatim de Platonica & Aristotelica, varia monet, erroresque ARISTOTELIS, & Arabum, qui eum sequuti sunt, AVERROIS, AVICENNAE, ALGAZELIS, indicat, *cap. XXXIII, seqq. tom. II. p. 88. seqq.* Ab hisce enim quantum orbi christiano illatum damnum sit, neminem fugit. Sed, misso POSSEVINO, ad PETRUM ANNATVM accedimus, cuius *methodicus ad theologiam positiuam adparatus* Parisiis prodit, an. 1700 in 4. Ex eo namque, quatenus illi, qui theologi tueri nomen cupit, ex mente Romanensium addiscenda sint, intelligitur. Primum inter ea locum tenet ipsa theologia, tum positiuam, tum scholastica, vnde & auctor de vtriusque discrimine, itemque natura & indole, *libro primo* praecipit. Sollemne namque romanensibus est, theologiam *positiuam & scholasticam* distinguere; etsi non semper inter se conueniant, in quo discrimen hoc consistat. Dicemus hac de re suo loco ex instituto. De scriptura sacra, eiusque interpretatione more romanensium, *libro secundo* agit; & *libro tertio* de traditionibus, quas iidem sacris litteris adiungere, si non praefere, solent. Hinc ad patres accedit *libro quarto*, regulas, in eorum scriptis legendis obseruandas, tradens, eosque enumerans, quos prae ceteris ecclesiae celebrare soleat. His concilia subiungit *libro quinto*, & pontificum Romanorum decreta, *libro sexto*; *septimo* vero, atque *ultimo* haereses in ecclesia subortas, ex romanensium mente, recenset; singulisque libris, excepto primo, auctorum

storum, qui argumentum, in iis propositum, fusius profequuti sint, subnectit. Tertius, quem hic commemorandum duximus, est IO. MABILLONIVS, monachus Benedictinus, & ob praecleara ingenii monumenta nemini temere ignotus. Is enim, ut monachos ad litterarum studia diligentius tractanda excitaret, librum edidit, de *studiis monasticis*, lingua gallicana scriptum, Parisiis pariter ac Bruxellis an. 1692 impressum, sed in italicam quoque, pariter ac latinam, linguam translatum. Tribus constat partibus, quarum prima copiose & erudite ostendit, monachis litterarum conuenire studia; nec quidquam obstare, quo minus illis vacent, immo ad ea tractanda obstrictos esse; altera vero ea litterarum genera, in quae se dare debeant, persequitur, ubi de scripturae sacrae studio, lectione patrum; conciliis, iure canonico & civili, theologia positua, & scholastica, historia sacra, & profana, ceterisque eruditionis partibus, multa praecipit, interque ea & talia, quae nobis prodesse possunt; vltima vero, seu tertia parte, finem, quem monachi in litterarum studiis propositum sibi habere debent, exponit, veritatis cognitionem, prout haec nos ad Dei, aliorumque hominum, amorem ducit; ea quoque, quae obstant, quo minus finem huncce omnes consequantur, indicat, & quo pacto illa remouenda sint, ostendit. Negari equidem nequit, suis, quae professus est, sacris eum inferuire, & nonnulla tradere, quae a nostra abhorrent disciplina, immo & subinde egregie falli, ut cum SIM. EPISCOPII *institutions theologicas* non tantum monachis suis, ceu librum praestantissimum, commendat; sed ea ratione de iis verba facit, ut colligere inde liceat, eum huncce librum numquam forte vidisse, certe illum ei plane ignotum fuisse, quod & PHILIPPO LIMBORCHIO obseruatum, in *vita Sim. Episcopii*, p. 323. id tamen etiam certum est, multa lectu digna, & quae seire pigebit neminem, cum adfer-

BYD. KAGOGÉ.

re. Bibliothecam quoque quamdam selectam, seu indicem melioris notae auctorum, qui monachis vsui esse possint, subiunxit; sed vitis quam plurimis, saltem in Bruxellensi, qua ego vtor, editione, scaterent. Adiecit etiam *indicem praecipuarum difficultatum, quae in lectione conciliorum, patrum, historiaeque ecclesiasticae, occurrunt per singula saecula*; in quo ea historiae ecclesiasticae, & theologiae patristicae, capita, super quibus maxime inter viros doctos disceptatur, summam exhibet. Versionem latinam huius operis dederit VDALRICVS STAVDIGL, Campoduni 1702. 8. & IOSEPHVS PORTA, Venetiis 1705. 8. De versione italica, aliisque obseruatu dignis, legendus CHRISTOPH. MATTHAEVS PFAFFIVS, in *introduc. ad hist. theolog. litterar. notis amplissimis illustrat. proleg. §. VI. p. 49.* De controuersia, quae MABILLONIO, cum ARMANDO IO. BOVTHILIERIO RANCEO, abbate Trappio, super quaestione, an monachis litterarum studia conueniant, intercessit, deinceps, ad §. III. huius capituli, dicemus. Agmen claudat LVD. ELLIES DV PIN, vir doctissimus; & ob plurima ingenii monumenta, etiam varia, quae subiit, fata, notissimus. Namque & hic, praeter alia, *methodum studii theologici* reliquit, quae lingua gallicana; Parisiis, an. 1717 sine auctoris nomine, prodit. Aliunde tamen satis constat, positumque est extra controuersiam, a DV PINO eam profectam esse. Deinde autem liber hicce in linguam latinam a IO. MART. CHRISTELL translatus, Augustae Vindelicorum, an. 1722 lucem publicam adspexit. Inscrubitur: *Ludonici Ellies du Pin methodus studii theologici recte instituendi, cum indice quaestionum praecipuarum, quae in cursu theologico examinandae atque discutiendae veniunt; adduntur praecipui auctorum libri, in quocumque argumento legendi; ex gallico in latinum sermonem vertit M. Ioan. Martinus Christell.* Praefationem erudi-

B

erudi-

eruditam & elegantem huic versioni praemissit IOAN. FRICKIUS, theologus Vlmenſis, non minus de re eccleſiaſtica quam litteraria praeclare meritus, in qua de vita, ſcriptis, & fatiſ dVPINII diſſerit. Et ad huncce quidem, *de methodo*, libellum quod attinet, de eo vir doctiſſimus ita pronuntiat: *Liber enim uero digniſſimus, qui plurimum, ac in primis ſtudioſorum manibus teratur, eruditione reſertus multiſaria, & ad ſtudium antiquitatis eccleſiaſticae, tum notitiam ſcriptorum omniſ generis, illuc pertinentium, ante alios proſus egregie manuſducens; nec minus cordate de fugiendis ſcholaſticae rheologiae triticis, & immodica cupidine litigandi, item de diſputationibus publicis, iudicans, regulasque praefcribens; ut & de uſu & abuſu philoſophiae in rebus ſacris; tum de ſtudio poliſioris litteraturae, eloquentiae, hiſtoriarum, chronologiae &c. in quantum ſunt futuro theologo, praeclare diſſerit; item, quam neceſſaria ſit philologiae, atque criticae peritia, ſacram ſcripturam tractaturo, oſtendit; cuius in fontibus lectiorem ac meditationem ſedulam ut vir doctiſſimus vnice commendat, ita libros ad eius expoſitionem egregios e proteſtantium non minus grege, quam Romano-catholicorum, ſedulo commemorat &c.* Nectamen ruruſ diſſimulat idem vir clariffimus, quae in hocce dVPINII opere vitanda ſint; inter quae praecipuum eſt, quod, dum principia theologiae, e quibus ſons omniſ ſcientiae hauriri debeat, exponit, more romanenſium, traditionem eccleſiae pari auctoritate cum ſcriptura ubiuis agnoſci, & principem velit obtinere locum; immo uero, nullam dari ſcripturae interpretationem legitimum, contendat, niſi hauſtam e conſenſu eccleſiae, hoc eſt, e conciliorum, patrum, atque doctorum ueterum, ſcriptis, ac definitione, *Indicis quaefſtionum praecipuarum, quae in cuſu theologico examinandae atque diſcuſiendae ueniunt, qui methodo huic additus conſpicitur, auctorem non dVPINIVM,*

ſed CAR. WITASSIVMEſſe, CHRISTOPH. MATTHAEVS PFAFFIUS docet, in *introd. ad hiſtor. theolog. litterar. prolegom. §. VI. p. 50.*

Ad reformatae tandem eccleſiae doctores ut accedamus, cum primis ſeſe nobis offert ANDR. GERHARDVS, a patria HYPERIVS dictus, Hyperis quippe, Flandriae oppido, an. 1511 natus. Huius namque libros quatuor de theologo, ſeu de ratione ſtudiſ theologiſ, Baſileae an. 1572 editos ſubinde etiam noſtrates & merito quidem commendare ſolent. Diuerſi ab iis ſunt, *methodi theologiae, ſiue praecipuorum chriſtianae religionis locorum communium libri tres*, Baſileae, an. 1568 in 8 editi. In hiſce enim non tam de ratione ſtudiſ theologiſ agit, quam potius ſummam quamdam locorum communium, ſiue doctrinae chriſtianae, exhibet, quam *methodi* nomine inſignire illi placuit. Hinc in praefatione ſcribit: *Principio igitur multi ſancti patres, multis ab hinc ſaeculis, methodum theologiae, ſeu locos communes doctrinae chriſtianae, ad publicam eccleſiae uilitatem colligere ſunt conati.* Diuerſi etiam ſunt de *formandis concionibus ſacris libri duo*, quos itidem cum aliis quibusdam, eodem ſere collineantibus, paſſim laudari uideas. Ad libros autem quatuor, de theologo, ſeu de ratione ſtudiſ theologiſ, quod attinet, ſunt, qui obſeruant, LAURENTIVM VILLAVICENTIVM, Hiſpanum, monachum Auguſtinianum, qui in Louanienſi academia docebat, in eiusdem argumenti, quem ediderat, librum, pleraque ex hocce HYPERII opere tranſtuliffe, mutatis tantum, aut omiſſis, quae romanenſibus diſplicere poterant. Ita poſt ANDR. RIVETVM, *tom. II. oper. p. 1095.* ABR. CALOVIUM, *paed. theol. & quidem, in ingreſſu, p. 12.* alioſque THOMAS CRENIUS, *animaduers. philolog. & hiſtoricar. part. I. p. 4.* Suffragatur & GISEBERTVS VOETIVS, *diſputat. ſelect. vol. III. p. 687.* ſed ita, ut de libris tribus *methodi theo-*

di theologiae hoc intelligat, quod reliqui de libris quatuor, de ratione studii theologici, adfirmant. Qua in re haud dubie fallitur, & hosce libros inter se confundit. VALERIVS autem ANDREAE, a patria DESSELIUS dictus, libris quatuor, de ratione studii theologici, adiungit etiam libros duos, de formandis sacris concionibus. Quidquid, inquit, boni habent eiusdem (Hyperii) de formandis sacris concionibus libri duo, deque recte formando studio theologico libri quatuor, id in suos similis argumenti libros transfudit Laurentius a Villavicentio, ex ordine Augustiniano doctor theologiae Louanienfis; biblioth. belgic. p. 49. Repetit haec NICOLAUS ANTONIVS, biblioth. scriptor. Hispaniae, tom. II. p. 9. sed vt per errorem pro Hyperio dicat Hisperium, & cum VALERIO ANDREAE contendat, eum, priusquam ad protestantes accederet, Dominicanorum ordini fuisse adscriptum; qua in re vtrumque falli, obseruat PETRVS BAELIVS, qui & alia, huc spectantia congestit, *diction. hist. crit. voc. Hyperius*, p. 562. Dubitari etiam posset, vt hoc *de vtriusque* monent, quo iure HYPERIVS reformatae ecclesiae doctoribus adnumeretur, cum, academiam Marpurgensem, in qua docuit, eo tempore nostrae ecclesiae sacra sequutam, constet. Sed monent alii, Marpurgenses, iam ea aetate, etsi nostrae ecclesiae se additos videri vulerint, Caluini tamen adprobasse placita, adeoque crypto-Caluinianismi fuisse suspectos. Ceterum, cum libri isti quatuor de theologo, seu de ratione studii theologici, non in omnium sint manibus; non abs re fuerit, eorum summam paucis indicare. In primo itaque, quae ad theologiae studium accessuris cum primis consideranda, atque ex aliis disciplinis cognitu sint necessaria, exponit. Neque enim, inquit, *quemuis sublimibus hisce studiis censemus idoneum; neque sus esse, ducimus, profanos homines illotis, quod aiunt, manibus pedibusque ad ea accedere; praesit. p. 20.*

Recte monet, futurum theologum diuinitus ad caelestis doctrinae studium vocari; simulque, qua ratione quis, se vocatum, deprehendere queat, edisserit. Tum porro, quantopere nostra intersit, animum ad sacras litteras discendas diligenter praeparari, ostendit; itemque, quo pacto quis confirmari possit, vt hoc studiorum genus feliciter ingrediatur, & constanter in eodem pergat. Enarraturus hinc artes, quarum scientiam theologo sit necessaria, de logica, physica, mathesi, metaphysica, aliisque humanae eruditionis partibus, verba facit, multaque, pro istius, quo vixit, temporis conditione, recte monet; cum primis autem ebraicae, graecaeque linguae cognitionem, fusc ac operose, nec sine ratione, commendat, *c. IX. p. 65. seqq.* Secundi libri summam ipsemet ita indicat: *itaque secundo libro consilium do futuro theologo, vt auspicetur theologiae studium a sacrorum librorum quos canonicos adpellant, assidua & pertinaci lectione; ad quorum intelligentiam accommodas notations, siue obseruationes, (nisi quis vocare malit regulas) non paucas congeram. Nonnihil adiciam, de audiendis sacrarum litterarum publicis interpretibus, ac rerum maxime memorabilium familiari interpretatione.* Et sane multa egregie & accurate de scripturae sacrae lectione ac interpretatione auctor in hocce libro praecipit; qui velut compendium aliquod elegantissimum theologiae exegeticae exhibet. Quid in tertio libro contineatur, iterum auctor ipsemet hunc in modum explicat: *Tertius liber deducet ad illa doctissimorum quorumque hominum solerter excutienda volumina, in quibus dogmata, & doctrinae christianae praecipui loci communes pertractantur. Tam ailmonebit, quo pacto vnus quisque sibi prinaum & locos communes, & illustratam virorum de ambiguis atque obscuris quaestionibus responsa describere debeat.* Post haec etiam de praexercitamentis, primum quidem publicis, quae praecipuo in disputa-

tionibus ac declamationibus consistunt; de hinc vero priuatis, quae stilo ex domestica scripturae contenta sunt, sententiam atque salubres commonefactiones sine dissimulatione proferam, l. c. p. 21. Ad theologiam itaque dogmaticam spectant, quae hic praecipit, cuius etiam quamdam historiam c. I. p. 428. seqq. sistit, dum patrum praecipua, quae huc comparata esse putat, scripta recenset. Quadruplicem etiam formulam ac dispositionem locorum communium, primam ex AVGVSTINO, alteram ex IOANNE DAMASCENO, tertiam ex PETRO LOMBARDO, quartam denique a semet ipso concinnatam exhibet c. III. p. 447. seqq. De quarto denique, seu vltimo libro ipsemet iterum ita verba facit: *Quarto libro eos, qui iam aliquod iudicium de doctrina religionis sunt adepti, exhortabor, vt lucubrationes illas sumant in manus, quae complectuntur ecclesiarum institutionem, suae usque, atque ad gubernationem ecclesiasticam animos informant. Quo in numero sunt historiae ecclesiasticae, concilia, suae synodi, decretum Gratiani, item varia opuscula de officiis ministrorum ecclesiae, de ritibus & caerimoniis, deque similibus. Postremo quae opinemur generatim obseruanda in sanctorum patrum commentariis, suae in iis explanentur libri scripturae sacrae, suae dogmata & loci communes, suae ecclesiarum institutio ordinatioque enarrentur, succincte indicabimus. Vnde patet, de instructione pastorali hic auctorem sollicitum esse; vt tamen simul de historia ecclesiastica, ritibus ac caerimoniis, iure canonico, lectione patrum, multa prorsus egregie moneat. Iam ad reliquos quod attinet, qui ex reformatae ecclesiae doctoribus in hocce argumento versati sunt, HENR. SVLLINGERI, IO. HENR. ALSTEDII, AMANDI POLANI A POLANSORFF, FRANCISCI IVNII, LVCAE TRELCAITII, HENR. A DIEST, ANDR. PERIZONII; aliorumque huc spectantia scripta passim commendari, videas. LVDQV. CRO-*

CII instructio de ratione studii theologici, cum GERH. IOAN. VOSSII, aliorumque de studiorum ratione, opusculis, edita est an. 1651. GIBBERTI VOETII exercitia & bibliotheca studiosi theologiae olim quidem celebrabantur; sed, postquam hinc inde viri docti ostenderunt, quid in illis desiderandum sit, pretium suum amiserunt. Legenda praereliquis, quae IO. ANDREAS BOSIVS noster de hocce libello censet, introduit. in notis. scriptor. ecclesiast. c. II. §. XIV. p. 42. seqq. &, quae in editione Walchiana ad huncce BOSI locum copiose adducuntur. Inter melioris commatis libros haud immerito referuntur IO. HENR. HELDEGGERI, de ratione studii theologici, & STEPH. GAUSSENII, Salmuriensis theologi, de natura theologiae, de ratione studii theologici, & concionandi arte. De reliquis, quorum iniicere mentionem non placuit, conferre licebit CHRISTOPH. MATTHAEI PFAFFII introduit. ad histor. theolog. litterar. notis amplissimis illustratam, prolegom. §. VI. p. 44. seqq. IOAN. CHRISTOPH DORNII bibliothecam theologico-criticam, l. II. c. III. p. 215. seqq.

Tantus ergo cum sit illorum numerus, qui de methodo studii theologici commentati sunt, Iliada post Homerum scribere, aut rem plane superuacaneam suscipere, videri poterat, qui similem hodie suscipere laborem vellet. Sed, vt non vna est semper ecclesiae facies, ita non vna semper obtinet theologiam tractandi ratio. Nona indies studii theologici a viris doctis suppeditantur adiumenta, sed noua quoque indies oriuntur impedimenta. Et quanta, quae so, indies nouorum librorum prodit copia, malorum, bonorumque? Quinam itaque legendi, quinam fugiendi, non sane ex libello methodico, qui ante triginta, aut viginti, immo nec ante decem annos prodiit, condiscere licet. Res litteraria in hacce institutione magnam sibi vindicat partem. Huius vero longe aliam hodie esse conditionem,

tionem, quam ante decem, aut omnino viginti annos fuit, ecquis nescit? Multa sane, qui ante nos hancce viam ingressi sunt, praedare & egregie monuerunt, quae cum & nobis vsui esse queant, grato agnoscimus animo. Vt autem, quis ecclesiae, quis rei literariae, quis historiae, hinc & ipsius theologiae, qua modum, methodumque tractandi, nostra aetate status futurus esset, prospicere animo non potuerunt; ita nobis id quoque agendum esse, quod illi suo tempore egerunt, nemo non intelligit.

** Ad tria haecce capita cuncta in omni methodo, immo in omni negotio, quod prudenter suscipere volumus, redire, ratio omnes quam luculentissime docet; *conf. quae dixi institut. theol. moral. part. III. c. I. §. I. seqq.* Addere nonnulli solent quartam partem, impedimentorum remo-

§. III. Finis, & quidem proximus, studii theologici est, vt quis ad ea, quae requiruntur, vt doctoris munere in ecclesia fungi queat, aptus reddatur; vel, vt Paulus apostolus hoc exprimit, vt ἀνδραγωγὸς θεοῦ, seu, qui studio theologico se consecrauit, ἀπύτος sit, πρὸς πάντας ἔργων ἀγαθῶν ἐξηρησιαμένος, 2 Tim. III, 17. *

* Loquimur de fine studii theologici, & quidem proximo, qui cum fine, quem vocant, interno theologiae conuenit. Remotior enim est fidei productio, salusque aeterna, tum intuitu eius, qui theologiae operam nauat, tum intuitu aliorum hominum; 1 Tim. IV, 16. Et hicce cum fine externo ipsius theologiae conspirat. Quo pacto recte etiam dicitur, theologiae, & studii theologici, vnum eundemque finem esse. Proximum itaque studii theologici finem Paulus eo, quo indicauimus, modo eleganter exprimit. Per ἀνδραγωγὸν enim θεοῦ, hominem, Deo deditum, seu, qui specialiori quadam ratione Deo se consecrauit, & addidit, intelligit, quales theologiae cultores esse oportet; *conf. 2 Petr. I, 21.* Eiusmodi itaque Dei hominem vult esse ἄπυτον, aptum,

tionem; quam nos sub mediorum vsu comprehendimus. Nec tamen quidquam obstat, quo minus seorsim de ea agatur, quod & quidam fecerunt. Nonnulla huc spectantia attingit IO. GE. DORSCHAEVS, in oratione, seu dissertatione, de recta studii theologici conformacione, quoad enumerationem & methodum, ipsius *synopsi theologiae Zacharianae, & quidem parti primae*, praemissa. Plenius vero, copiosiusque, immo ex instituto, hoc argumentum tractauit beatus PHILIP. IAC. SPENERVS, in praefatione *tabular. hodoſophicar. Danbaueri*; qui & in consiliis, siue responsis suis theologicis, subinde quaedam egregie, quae huc spectant, monet. Iungendus his AVG. HERM. FRANCKIUS, qui in *methodo studii theologici cap. V.* de impedimentis, tum internis, tum externis, distincte differit.

adaptatum, idoneum, hoc est, non quibuslibet, sed iis specialim donis instructum, quae necessaria sunt, vt finem, sibi constitutum, consequi queat. Immo ἐξηρησιαμένον, qui aptior Indies reddatur, ita, vt, quae adhuc desunt, addantur, & defectus suppleantur, ex significatione verbi καταρτιζέων, *Matth. IV, 21.* Dum enim theologiae cultores in rerum diuinarum cognitione pariter, ac sanctitatis studio, quotidie proficiunt, &, quae sibi adhaerent, vitia emendant, simul aptiores fiunt πρὸς πάντας ἔργων ἀγαθῶν, ad omne opus bonum, seu ad omnia ea, quae ad aedificationem faciunt, & ecclesiae profunt, administranda; vt adeo tum ea, quae omnium christianorum, tum vel maxime, quae ministrorum ecclesiae propria sunt, officia, haecce voce indicentur.

§. IV. Docendis autem munere in ecclesia is demum recte fungetur, qui & sufficienti veritatis cognitione, seu eruditione solida, instructus, & sapientia, prudentiaque diuina, praeditus est, vt alios erudire ad salutem queat, & ea denique vitae integritate eminet, vt, quae alios docet, suomet ipse exemplo comprobet. Quare paullo distinctius dici potest, finem proximum studii theologici esse *cognitionem*, seu *eruditionem solidam*, *sapientiam*, *prudentiamque diuinam*, & *eam vitae integritatem*, qua ecclesiae doctorem ornatum esse decet. *

* Non repugnant nobis, qui, vnica verbo cuncta complectentes, dicunt, finem studii theologici esse *Christum*. Ita enim hoc intelligunt, quod vera fide Christum apprehendere, & cum eo Indies arctius vniri debeamus. Fides autem cum sine sufficiente veritatis cognitione esse nequeat, hanc simul includunt; quemadmodum & incrementum cognitionis ad fidei incrementum aliquid confert. Porro, vbi quis Christum vera apprehendit fide, ibi etiam vera est *sapientia*; siquidem *Christus nobis a Deo factus est sapientia*; 1. Cor. 1, 30. Fides denique vera per *charitatem* est *efficax*; Gal. V, 6. variisque fructibus se demonstrat; *ib. v. 22*. Vnde, qui vera fide gaudet, non pot-

est non in studio sanctitatis proficere, vitaeque consecrari integritatem. Legenda, quae ^{in Opera} hac de re disserit A V G. H E R M. F R A N C K I V S, in *metodo studii theologici*, c. I. §. 3. vbi ex instituto demonstrat, Christum recte studii theologici finem dici, quod & §. IV. exemplo Pauli apostoli declarat. Ceterum, dum hic de cognitione, sapientia, & vitae sanctitate loquimur, adeoque & de fide, quacum haec coniuncta sunt, aut ex ea fluunt; de incremento potius, quam primo initio, hoc intelligimus; siquidem, illos demum ad studium theologicum accedere debere, existimamus, qui iam regenerati; seu vera fide praediti sunt. Qua de re plura, ad c. II. §. XVI. dicemus.

§. V. De cognitione, seu eruditione, res manifesta est, cum doctoris munere nemo fungi queat, nisi ipse, quae alios docere debet, didicerit; & ecclesiastici doctoris, seu episcopi, sit *pascere gregem*: 1 Pet. V, 2. quod aliter fieri nequit, quam, vt rerum omnium, ad salutem consequendam necessariarum, cognitione auditores suos imbuat; qua adeo, eminentiori quodam modo, ipsum instructum esse, oportet; idque est, quod nos *eruditionem* vocamus. *

* Si quis existimauerit, erudire aliquem alios, ac doctoris munere fungi posse, qui ipsemet sufficienti veritatis cognitione imbutus non est; is nescire ipsemet videtur, quid adferat, quidue statuatur. Non vna tamen eademque cognitionis istius est ratio; quod haud perfunctorie est obseruandum, vt nebulas, quas nonnulli hic obiciunt, dispellere queamus. Alia enim cognitio est *naturalis*, quae viribus naturalibus, labore,

& diligentia, acquiritur; alia *supernaturalis*, quae ex diuini spiritus illuminatione originem ducit. Atque haec quidem hic praecipue in censum venit, vt tamen nec illa excludatur. Vtraque cum iterum diuersos habeat gradus; res ipsa euincit, non quamlibet, sed talem cognitionem hic intelligi, per quam aliquis aptus fiat, vt alios iterum docere & erudire queat. Naturalis cognitionis excellentior gradus *eruditio* vocatur, quam

quam alias ita descripsi, quod sit vera solidaque rerum humanarum, diuinarumque, ad hominum felicitatem promouendam scitu necessariorum, ac vtilium cognitio. Veritatis enim cum primis nos habere decet rationem, cum errorum, figmentorum, mendaciorum cognitionem nemo, eruditionis nomine dignam iudicauerit. Solidam quoque eam cognitionem esse oportet, hoc est, quae ex veris & genuinis principiis cuncta nite deriuat, & in intimos rerum recessus penetret. Qualiscumque enim, & superficialia, cognitio itidem perperam hocce nomen sibi vindicat. Nec denique quarumque rerum, sed diuinarum, & humanarum, earumque scitu ad salutem necessariorum, vtiliumque, cognitio hic in censum venit; proculque adeo omnem rerum inutilium, vanarumque, cognitionem, quantumuis sub *curiositatis* nomine nobis ad blandiatur, hic remotam cupimus. Et talis quidem cum veri theologi sit cognitio; nemo, puto, dubitat, quod & eruditus sit, & esse debeat. Potest tamen, cum de eruditione theologica sermo est, vox *eruditionis* dupliciter accipi, vel vt tantum eam cognitionem rerum diuinarum, quae ex scriptura sacra hauritur, in excellentiori gradu spectatam, vel vt simul artes & scientias, quae viam ad hanc cognitionem faciliorem reddunt, & propaedeutatum nomine veniunt, denotet. Vtraque tamen merito coniungitur significatio; cum sine propaedeutatum istorum subsidio vix aliquis ad accuratorem solidioremque rerum diuinarum cognitionem, seu eruditionem theologiam, peruenerit.

Atque haec quamuis posita sint in aprico, inueniuntur tamen, qui de eruditione theologica paullo aliter sentiunt. Qui enim ab interno quodam lumine, seu reuelatione diuina, omnia expectant, eam eruditionem, quae studio, & labore, diligentique scripturarum perferuatione, adquiritur, non tantum superfluum, aut mi-

nus necessariam, sed noxiam omnino iudicant. Hinc fanaticorum, quos vocant, hominum turba eruditionem omnem, litterarumque studia magno supercilio reiicit atque contemnit. Exemplum his praeiuit ANDR. CAROLOSTADIVS, cuius intempestiuum aduersus litterarum studia zelum passim notant nostrates. Quod vero romanenses quidam, interque eos LVDOV. MAIMBURGIUS & de PHIL. MELANCHTHONE simile quid referunt, mera est calumnia, inde orta, quod alius quidam PHILIPPVS, rhetoricam Wittebergae docens, eo vesaniae venerit. Quae, & alia huc spectantia, dum VITVS LVDOV. SECKENDORFIVS commemorat, sapienter tandem addit: *Sed nescio, an de progressu litteraturae gratulari magis christiano orbi, an de nimio eius amore & abusu, verae, & simplici pietati christianae noxio, conqueri debeamus. Adeo difficile est, auream mediocritatem tueri, & vitare extrema; in historia Lutheranisimi, lib. I. §. CXXI. addit. II. p. 198.* Sequenti deinceps CAROLOSTADIVM & alii sunt, qui iniquum subinde erga litterarum studia prodiderunt animum, eruditionemque in theologis damnarunt. Nihil nunc de anabaptistis dicam, cum neminem, quae olim hac de re eorum fuerint placita, fugiat. Inter reliquos eiusdem generis homines VALENT. WEIGELIVS cum primis male hoc nomine audit. Et exstant sane duriora quaedam eius, minimeque probanda, in rem litterariam & scholasticam effata, quorum nonnulla exhibet FRIDER. BOLTZIUS, in *exercitat. academica, de causis iacturae rei litterariae*, sub praesidio viri clarissimi IO. GVIL. BERGERI in academia Wittebergensi habita, *sess. II. §. VIII. p. 51. seqq.* Quakerorum quae de litterarum studio, intuitu theologiae, sit sententia, hunc in modum exponit GERARD. CROESIVS: *Agnoscent, notitiam linguarum, cum primis ebraeae, graecae, ac latinae, olim perusitem fuisse, &*

etiam

etiam nunc esse, ad intelligendam & interpretandam sacram scripturam, sed non ideo scientias istas putant necessarias ad opus ministerii, ut quod vnice peragi volunt spiritu, neque adeo proficuas, ut, si quis eas linguas non calleat, idcirco merito clueat idiota & illiteratus, & minus auctoritate valeat. Philosophiam autem ut doceretur in scholis, & quae hinc exorta, theologiam scholasticam, non modo ut inutilem habent, at ut perniciosam, & contra sanam doctrinam plagam existimant, introductam a satana, ut pseudothyrum mendaciorum, ac repagulum genuinae Dei diuinarumque rerum cognitionis, & vitae probitatis; *hist. Quack. lib. II. p. 307. 308.* Ipsemet autem ROBERT. BARCLAIVS suam ita hac de re explicauit sententiam: Licet igitur humanam litteraturam necessariam non iudicemus, non tamen veram eruditionem excludimus, illam scilicet eruditionem, quae ab internis spiritus instructionibus & operationibus prouenit, quibus discit anima secretas vias domini, & internos animi labores, & exercitationes nouit, & viuaci experientia discit, quomodo peccatum & tentationes mali superet, etiam dominum discit sequi, & in lumine eius ambulare, ibique sapientiam & scientiam, ab illo immediate per reuelationem eius expectare, & tunc caelestem hanc scientiam, & bonam eruditionem bono animi thesauro abscontere, sicut beata Maria reposuit dicta, quae audiebat, & facta, quae observabat &c. *theolog. vere christian. apologia, thesi X. §. XVIII. p. 196.* Nimirum eam demum cognitionem, quae ab illuminatione, immediate a Deo profecta, originem trahit, eruditionis nomine dignam censet; minime autem eam, quae industria & exercitatione, adhibitis adminiculis, ad hoc necessariis, acquiritur. Non procul, nisi me omnia fallunt, hinc discedit PETR. POIRETVS. Veram namque eruditionis notionem a vocis etymologia repetendam, censet. Scilicet, inquit, omnia ea, quae operibus nonnul-

lis construendis destinata sunt, puta, lapis ad aedificium, vel marmor ad statuam effigendam, cum ob inaequalitates, ruditatem, scabriciem, inconcinnam figuram, ad scopum suum adhuc inepta sunt, adeo ut bene cohaerere, suisque adaptari finibus recusent, dicenda forent proprie erudiri, quando superfluis ramentis suis, atque inaequalibus prominentiis, per malleum, aliaque instrumenta, liberantur, sicque complanantur & laeuigantur, ut sine ruditate possint postea suis polite & congrue destinatis adaptari locis. At isthaec, quae in sensu hocce proprio non solet usurpari, nomenclatura, eadem metaphorica significatione ad mentes translata est, quae erudiri dicuntur, quando ea deponunt, quae scopo, ad quem conditae sunt, & existunt, easdem faciebant ineptas; & cum quasi poliuntur, siue formas aut habitus adquirunt faciles, quibus ad finem suum promte & decenter adcommoventur. Hoc pacto omnium optime eruditionem solidam a superficiali & falsa discerni posse, existimat. Solidae vero eruditionis essentiam deinceps fundari adferit, in relatione ad Deum; ut mens ei euadat similis, tum depositione contrariorum, tum adiuuantium acquisitione; erudit. solida, superficiali, & falsi, *lib. I. part. I. §. I. II. p. 4. 5.* Ad superficialiam porro ea omnia refert, quae rationis vsu & exercitatione acquiruntur; *lib. II. p. 109. seqq.* Verum sunt haec, quae isti hunc in modum de eruditione, simulque litterarum studiis, differunt, ita comparata, ut non prorsus admitti queant. Non id iam memorabimus, quod genuina eruditionis notio rectius ex vsu vocis, quam eius origine, petatur, cum non magni id sit momenti. Vsum si spectes, eruditus vocabitur, qui artem quamcumque edoctus, & in ea rite institutus est. Conferenda, quae de hacce voce collegit THOM. CRENIVS, *animaduersion. philologicar. & historic. part. XIII. p. 209.* Ad rem ipsam quod attinet, non equidem nego, si de eruditione theologica sermo

sermo sit, eam cognitionem, quae ex illuminatione diuina oritur, praecipue hoc nomine dignam esse. At non alia illuminatio admittenda, quam quae ex scriptura sacra originem ducit; quemadmodum rursus artes illae ac scientiae, quae ad scripturam sacram recte intelligendam nobis viam muniunt, hic non sunt remouendae. Deinde nullam rationem video, cur non & generatim quaelibet vera solidaque rerum diuinarum & humanarum, ad salutem hominum necessariorum aut vtilium, cognitio, eruditionis nomine venire queat. Certe vsus vocis, apud melioris notae scriptores latinos, suffragatur. Magnus, fateor, eruditionis litterarumque omnium, apud homines, pietate omni destitutos, est abusus; eoque subinde res deuenit, vt quo quis doctior, eo deterior, & ab omni virtute remotior, censeatur. Eamque inter alias causam esse, arbitror, cur nonnulli ipsas litteras spernant, & tam iniquo in eas sint animo, immo sibi persuadeant, eruditionem cum vera illuminatione & pietate consistere non posse. Sed hominum vitia non erant ipsis litteris, aut eruditioni, imputanda; cumque de eius necessitate pariter, ac vtilitate, in studio theologico, dubitari nequeat; abusui aliter occurri poterat. Nimirum, cum eruditio, in se spectata, & bona & mala fieri queat; diligenter inculcandum, eam homini non prodesse, sed nocere potius, nisi sapientia directrix accesserit; quae rursus sine vera ac diuina illuminatione non est, vt in sequentibus ostendemus.

Interim abusus eruditionis, variaque, quae inde quotidie in miseros mortales redundant, incommoda, alios quoque in eam induxerunt sententiam, eruditioni cum pietate, eiusque exercitiis, non bene conuenire. Certe haec etiam causa fuisse videtur, cur ARMAND. IOAN. BOVTHILIERVS RANGEVS, abbas Trappius, siue Trappensis (de la Trappe) edito an.

BVD. ISAGOGE.

1683 libro, de *sanctitate & officiis vitae monasticae*, (de la *saineté & des devoirs de la vie monastique*) a fratribus suis exegerit, vt non tam litteris, quam vitae sanctitati, studerent. Cumque IOAN. MABILLONIVS aliam animo foveret sententiam, libroque de *studiis monasticis* an. 1691 luci publicae exposito, nobisque supra iam laudato, contenderet, litterarum studia, vt pote vitae sanctitati neutriquam repugnancia, monachis omnino conuenire, immo, hos ad illa tractanda obstrictos esse; abbas ille Trappensis iterum causam suam egit, in *responsione ad tractatum de studiis monasticis* (reponst. au traité d'etudes monastiques) an. 1692 edito; MABILLONIO eodem anno denuo & suam sententiam propugnante, in *considerationibus super responsione abbatis Trappensis* (reflexions sur la reponse de Ms. l'abbé de la Trappe.) Accesserunt huic certamini & alii, in quo variis scriptis acriter hac de repugnatum fuit; de quibus conferre iuuabit *compendium vitae Mabillonii* (abrége de la vie de Mabillon) p. 149. seqq. Commemorandi vero & illi hic essent, qui de vanitate artium & scientiarum commentati sunt; non alia ad hoc inducti causa, quam, quod abusum eruditionis, ab eius vsu, non distinguerent, & eruditorum vitia ab ipsa eruditione deriuarent. Cuius generis HENR. CORN. AGRIPPÆ liber est de *incertitudine & vanitate omnium scientiarum ac artium*; in quo multa quidem occurrunt, quae profanam & impuram viri mentem produunt, nonnulla tamen etiam rectissime verissimeque dicta. Documento esse possunt, quae c. *XCVII. seqq. de theologia scholastica, interpretatiua, prophetica*, deque verbo Dei disserit. Nec procul hinc abit HIERON. HIRNHAIM, romanae ecclesiae sacris adductus, in *tractatu*, quem vocat, *brevi de typho generis humani, siue scientiarum humanarum inani ac ventoso tumore, difficultate, labilitate, falsitate, iactantia,*

C

saetantia, praesumptione, incommodis, & periculis; Praegae, an. 1676 edito. Multa in eo contra scientiam, humanam scilicet, seu philosophicam, disputat, vt fere in scepticorum transire castra videatur, dum *c. III. non dari scientiam*, probare fatagit, & *c. IV. de scientiarum & difficultate & falsitate*, rursus *c. V. de earundem incertitudine*, verba facit. Non tamen omnem prorsus scientiam reiicit, sed quamdam, theologiam praecipue, admittit, vt ex *c. XXX. p. 315. seqq.* liquet. *Multa*, inquit, *huc usque contra scientiae studium attulimus; ne porro quis arbitretur, me omnem scientiam velle persequi, & contra rudem & stupidam simplicitatem indifferenter commendare; adferam hoc capite nonnulla in laudem scientiae, ex quibus constare poterit, quam non utilis tantum sit homini, totique christianae rei publicae, scientia, verum etiam necessaria.* Idque ita efficit, vt suo more multa ex scriptura sacra, & patribus, congerat; speciatim vero, quam necessaria doctoribus ecclesiae scientia sit, hac ratione demonstrat. Hoc tamen ita intelligit, vt eam, quae ex gentiliū scriptorū lectione hauritur, eruditionem procul hinc remotam cupiat. Hinc *c. XXXI. p. 327.*

§. VI. Ab eruditione differt *sapientia*, quippe quae eam animi dispositionem denotat, qua quis bona a malis ita discernere potest, vt illa confectetur, haec fugiat, atque euitet, Spiritualem autem, seu diuinam, hic intelligimus sapientiam, quae circa res, ad salutem aeternam spectantes, versatur. Qua quidem, vt omnia litterarum studia, si eorum recte sibi constare debet ratio, ita vel maxime cognitio, seu eruditio theologica, dirigi debet, nisi pro Iunone nubem, vmbra pro corpore, amplecti velimus. *

* Vt sapientiam rite aestimare discamus, & ad eam amplectendam excitemur, necesse est, vt veram eius & genuinam accurate edisseramus notionem. Atque graecos quidem si consulamus auctores, generatim homines, arte quadam aut scientia instructos, σοφοὶ dictos, deprehendimus. Huc illud HESYCHII spectat: σοφία πῶτα

gentiliū scriptorū lectionem, seu, vt ipse loquitur, *saecularis scientiae studium*, multis patrum testimoniis profligare adnuitur. Quantumuis autem auctor in hisce modum quandoque excedat, & vltra limites prouehatur; multa nihilominus recte quoque de eruditionis abusu, doctorumque hominum hinc fluentibus vitiis & miseria, monet; *c. XX. XXI. seqq. p. 209. seqq.* Recte etiam idem IO. BAPTISTAM HELMONTIVM, ac THEOPHRASTVM PARACELSVM, notat, quod, fastu quodam intolerabili abrepti, omnem eruditionem academicam reiecerint, seque solos, & supra omnes, sapere, sibi persuaserint *c. XV. p. 165. seqq.* Varias nimirum, caussas sunt, quibus adducti homines litterarum studia reiiciunt, speciatim & in theologis ferre nequeunt; factum tamen, & inanem, de sapientia quadam sibi solis concessa, persuasionem, haud vltimum inter eas tenere locum, ipsa nos condocet experientia. Sed, si iis, quos antea constituimus, circumscribantur limitibus; vanos esse istorum hominum conatus, eruditionemque, sed veram, & solidam, theologo & vtilem, & necessariam esse, quilibet facile mecum fatebitur.

σοφία καὶ ἐπιστήμη. Ita saepe hac voce vtuntur HOMERVS, HESIODVS, alique poetae, & ex ipsis philosophis ARISTOTELIS, *lib. I. eth. c. VII.* Immo & in scriptura sacra quandoque ita vsurpatur, vt *Exod. XXVIII, 3. conf. & c. XXXV, 10.* Hinc speciatim, qui artem sapiendi, vt ita dicam, exercebant, σοφοί, *sapientes* adpel-

lati

lati sunt; quippe quae Stoicis erat *ἐπιτηδίου τέχνη*, illius ars, quod est conueniens; quam TULLIUS artem vitae dixit. Huius nimirum erat, emendare mores, & componere vitam ad iusti rectique normam. Nemo ergo censebatur *sapiens*, qui non iustus simul esset, virtutique deditus. Hanc sapientiae notionem in scriptis Salomonis, praesertim *proverbiis*, passim deprehendere licet. Eademque *septem* illi Graeciae *sapientes* celebrantur, non utique ob exquisitam quamdam eruditionem, quam frustra in iis quaesueris, sed virtutis & integritatis studium. Socrates itidem eandem ob causam Graecorum vocatus est sapientissimus; ex cuius contra qui prodierunt schola, tum in aliis, tum in hoc quoque, a magistri discesserunt disciplina & exemplo, quod in contemplatione potius, quam in virtutis studio, potioem sapientiae partem constituerent. Hinc & contigit, ut ipsa cognitio rerum, & scientia, immo & doctrina, *sapientiae* nomine quandoque veniret. ARISTOTELES namque scientiam illam, quae Deum contemplatur, quaeque alias *metaphysica* dicitur, etiam *sapientiam* vocavit, *lib. I. metaphys. c. I.* Sane, si scientia quaedam sapientiae nomen meretur, ea, quae circa Deum, resque diuinas, versatur, prae reliquis omnibus digna est, quae ita adpellitur. Quo iure vero deinceps scholastici ad abstractam entis, eiusque attributorum, considerationem, quam itidem metaphysicam vocarunt, splendidum hocce *sapientiae* nomen retulerint, alii iudicent. Sed hoc *ὡς ἐν παρόδῳ*. In scriptura sacra hancce quandoque occurrere significationem, negari nequit, & vel ex *1. Cor. II, 6.* patet, vbi, cum apostolus dicit: *σοφίαν λαλοῦμεν ἐν τοῖς τέλεις*, *sapientiam loquimur inter perfectos*, haud dubie doctrinam euangelii intelligit. Apud veteris ecclesiae doctores eandem haud infrequentem esse, CLEMENTIS Alexandrini, ORIGENIS, atque LACTANTII testi-

moniis iam comprobauimus, *instit. theol. mor. part. I. c. I. scilicet. II. ad §. LXVI.* Inter haec significationes ea maxime genuina est, atque hic in censum venit, qua *sapientes* dicebantur, qui de moribus emendandis, & ad virtutis regulam componendis, erant solliciti.

Iam ad caput causae quod attinet, res ipsa docet, de hominum, non autem Dei, sapientia hic sermonem esse. In Deo autem sapientia primo quidem ut attributum aliquod spectatur, & non potest non summa & infinita in eo esse, tum ob summam perfectissimamque scientiam, tum & ob sanctitatem voluntatis, omnis labis expertem. Hinc enim sapientiam oriri, ex dicendis constabit. Quare & Deus *σοφός*; audit, *1. Tim. I, 17.* conf. & *Rom. XVI, 27. XI, 33. Eph. III, 10.* Deinde & filius Dei *ὁ σοφός*, sapientia vocatur; eamque ob causam subinde sapientia *ὁπωσαυτῶς* in scriptura sacra describitur; cum per eum sapientia diuina se quam luculentissime manifestauerit, is etiam specialiori quadam ratione fons & scarurigo sit omnis sapientiae; *Prou. VIII, 12. seqq. Sap. VII, 25. 26.* coll. cum *Ebr. I, 3. Matth. XI, 19. Luc. XI, 49. 1. Cor. I, 24. 30.* Obseruandum id hoc loco ideo fuit, quia eorum, qui ad veram sapientiam contendunt, magnopere interest, verum & genuinum sapientiae habitualis fontem, qui est Christus, cognitum atque perspectum habere. Idque scriptura innuit, quando ad arctissimum sapientiae habitualis hominum, & hypostaticae diuinæ nexum indicandum, ita quandoque loquitur, ut, num hanc, an illam, intelligat, dubitari queat. Loquuntur & patres, seu veteris ecclesiae doctores, subinde de sapientia quadam, quorum, ut & scripturae sacrae effata, qui ita capiunt, ut hypostasin quamdam diuinam, a filio Dei pariter, ac spiritu sancto, distinctam, intelligant; eos non satis scire, puto, quid ipsimet sibi velint. Doleo GOTFR. ARNOLDO talia excidisse

excidisse, in *arcanis sôphiae*. De hominum itaque cum hic sumus solliciti sapientia, per eam eiusmodi animi virtutem intelligimus, qua quis bona a malis rite & accurate discernere nouit, vt illa amplectatur, haec fugiat. Genuinam hanc, verissimamque esse sapientiae notionem, vel inde liquet, quod prorsus in eos omnes, qui tum scripturae sacrae, tum hominum, sana mente praedictorum, iudicio, vere sapientes sunt, quadret. Patet id etiam inde, quod illi, qui bona a malis discernere nequeunt, aut, si queant, haec tamen illis praefertunt, omnium mortalium iudicio sint stulti. Idque etiam perspexit gentilium philosophorum sapientissimus, SOCRATES, de quo SENECA: *Socrates, qui totam philosophiam reuocauit ad mores, & hanc summam dixit esse sapientiam, bona malaque distinguere, epist. LXXI. p. m. 263.* Recte vtique dixit, summam esse hanc sapientiam, *bona malaque distinguere*, tantum addendum, vt *bona amplectamur, mala fugiamus*. Saepe enim contingit, vt homines bona a malis distinguere sciant, & nihilo secius, bona dimittentes, mala autem consecrantes, stultitiam suam prodant. Atque haec cum ita se habeant; manifestum est, sapientiae sedem praecipue quidem in intellectu quaerendam, sed simul tamen in voluntate. Bona a malis discernere, intellectus, sed a praedictatis opinionibus, aliisque vitiis liberi, opus est. Vt autem quis bona, vera quidem, non adparentia, serio amplectatur, mala contra fugiat, a se numquam impetrabit, nisi a vitiorum fordibus purgatam habeat voluntatem, & prauorum adfectuum compescere ac coercere didicerit impetus. Est porro haec ipsa, quam ita descripsimus, sapientia, vel *humana*, seu *naturalis*, vel *diuina*, seu *spiritualis*, quae Iacobo *ὁ ἄνωθεν σοφία* audit, c. III, 17. Nimirum quidam homines, per naturae conditionem, accedente institutione & exercitatione, ea iudicii vi pollent, vt in rebus, ad

huius vitae felicitatem spectantibus, facilius bona a malis discernant; eo usque etiam prauos adfectus compescere didicerunt, vt in eiusmodi rebus bona reuera amplectantur, mala fugiant. Hi ergo cum magnam prae se ferant virtutis speciem, pro sapientibus habentur, & haud raro ad res magnas gerendas apti sunt, inde & magnam consequuntur gloriam. Idem tamen plerumque, ambitione quippe excaecati, in iis, quae ad salutem aeternam spectant, sunt mortalium stolidissimi; eo, quod in spiritualibus bona a malis discernere nequeant; immo, quae bona sunt, pro malis habent, & quo sibi sapientiores videntur, eo maiori odio ea omnia, quae sunt spiritus Dei, prosequuntur. Quod & scriptura sacra confirmat variis effatis, quae hinc simul lucem accipiunt, *Matth. XI, 25. 1 Cor. I, 19. seqq. item. v. 26. seqq. c. III, 19. 20.* Diuina contra, seu spiritualis sapientia, est eiusmodi animi virtus, qua homo regeneratus, adeoque a spiritu sancto illuminatus, in rebus spiritualibus, & ad aeternam mortalium salutem spectantibus, bona a malis ita discernere potest, vt illa amplectatur, haec fugiat. In intellectu itaque etiam praecipua eius sedes est, sed illuminato; quippe qui solus τὰ πνευματικά potest diiudicare; *1 Cor. II, 13. 14. 15.* adeoque in spiritualibus bona a malis discernere. Vnde simul illuminationis & sapientiae nexus arctissimus intelligitur. Sed voluntatis quoque sanctitas, legitimaque dispositio, accedat, necesse est; per quam homo regeneratus eiusmodi viribus pollet, vt bona reuera amplecti, & mala euitare queat; quod profecto in hominis irrogeniti viribus positum non est. Atque haec est illa *superne oriens sapientia* (ὁ ἄνωθεν σοφία) cuius characteres hunc in modum tradit Iacobus: *At superne oriens sapientia primum casta est, deinde pacifica, aequa, obsequiosa, pietate, bonisque referta fructibus, seuera, & minime simularix; c. III, 17.* Qui characteres eleganter illustrari

illustrari possent, ex comparatione sapientiae carnalis gentilium philosophorum, Epicureorum, Stoicorum, Aristotelicorum, in qua haec omnia contrario sese modo habent, si instituti nostri hoc pateretur ratio. Atque haec est illa sapientia, quae, vt precipue a Deo impetratur, *Iac. I, 5.* ita theologiae cultoribus commendari fatis nequit; quippe sine qua nemo doctoris in ecclesia munere rite fungi potest. Immo nec studii theologici sine ea sibi constat ratio; siquidem, qui diuina hacce praeditus est sapientia, is demum in omni litterarum genere, quid vtile, quid noxium sit, quid ad finem, quem nobis constitutum habemus, faciat, quid eidem repugnet, perspicit, atque diiudicat, ita quidem, vt vtilia & profutura, ceu vere bona, amplectatur, & consecetur, reliqua iniiciat & aspernetur.

Diuina haecce, de qua loquimur, sapientia, vocari etiam potest *theosophia*; cuius vocis cum variae sint significationes, de ea aliquid addere iuuabit. Veteris ecclesiae doctoribus ipsam theologiam quandoque *theosophiam* dictam, obseruat FRANC. IVNIVS, *lib. de theol. c. I. 18.* Et ita sane etiam vocari potest, cum *esopla*, vti antea obseruatum, & de cognitione, & de doctrina vsurperur. Quare & siue de doctrina, siue de habitu, vocem *theologia* accipias, vtroque modo recte *theosophia* adpellabitur. Ex nostratibus mihi non succurrit, qui voce hac *theosophia* pro theologia vsus sit, nisi quod KILIANI RVDRAFFII, theologi quondam Giessensis clarissimi, *collegii philo-theosophici volumina duo* celebrentur. Commemoratur quoque a nonnullis HERM. RATHMANNI, cuius notum satis inter theologos nomen est, *theosophia patrum ex Tertulliano & Cypriano*, Wittebergae an. 1619 edita. At prodiit deinceps, sine auctoris nomine, Wittebergae an. 1636, inscripta: *Theologia speculativa & practica ex patribus (Tertulliano & Cypriano) ab insigni quodam theologo colle-*

cta, & publici iuris facta; quam editionem ipsemet possideo. Nec enim, huncce librum a priori diuersum esse, existimo. Potest tamen theosophia a theologia ea ratione distingui, vt per hanc aut cognitio ipsa rerum diuinarum, quae & alias ita vocatur, aut doctrina de iisdem, designetur; per illam autem facultas, siue virtus, bona a malis discernendi, & illa amplectendi, haec fugiendi, quam antea *sapientiam diuinam & spiritualem* vocauimus, & cui speciatim theologia moralis inseruit. Sunt vero etiam, qui nescio quae arcana & abscondita, tum theologica, tum philosophica venditantes, *theosophorum* sibi nomen speciatim vindicant. DAN. GEORG. MORHOFFVS, vir doctissimus, *polyhistor. lib. I. c. X. de libris mysticis & secretis* agens, eorum tres constituit classes, *theosophicos, propheticos, & magicos. Theosophicos*, inquit, *nunc eos vocant, qui de rebus diuinis abstrusiora quaedam docent, quales apud gentiles theurgici dicebantur, quibus doctrina de Deo, daemonibus, genis, deque caerimoniis, quibus illi colendi, tradebatur.* Commemoratur hinc IAMBlicHI libros, de *mysteriis Aegyptiorum*, scriptaque HERMETIS, siue MERCVRII, ZOROASTRIS, ORPHEI, BEROSI, Sibyllina oracula & scripta, Ebraeorum libros kabbalisticos, christianorum mysticos, ex recentioribus vero THEOPHRASTI PARACELSI, & IACBOEHMII scripta, cuius posterioris cum primis *theosophica* salutari solent, & multa de hisce omnibus, obseruatu digna, adfert. Ego vero lubens fateor, me nihil in hisce scriptis deprehendisse, cur auctores eorum, specialiiori quadam ratione, *theosophi* vocari debeant. Si quid enim habent, quod cum veritate conuenit, nec ex sola ratione cognoscitur, id ex sacra scriptura hauserunt, & apud alios, qui theologi vocantur, itidem reperitur. Sin aliquid proferant, quod veritati consentaneum non est, non tam sapientiam suam, quam vanitatem, produunt,

produnt, & ne *φιλότητος*, quidem dicendi, multo minus *ἡρώσους*. Qui nescio quae arcana, secreta, abscondita crepant, haud raro fumum venditant, vulgaribus & protritit speciem quamdam ac pretium concilianturi. Orphei sane istos ritus, ac caerimonias sacras, quae tanto studio apud Graecos occultabantur, eo tandem abiisse, constat, vt illis, quos ad mysteria capienda, & rite propaganda, idoneos iudicabant, impium & monstruosum dogma, naturam ipsam Deum esse, committerent. Dictum hac de

re copiosius in *hist. eccles. vet. testam. rom. l. per. II. sect. II. ad §. XVIIII. p. 1007.* De MERCVRIO, eiusque libris, itemque ZOROASTRE, itidem fuisse egi *ibidem; per. I. sect. III. ad §. XXII. p. 429. seqq. itemque tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XIII. p. 1049. seqq.* De THEOPHRASTO PARACELSO, IAC. BOEHMIO, aliisque, qui vulgo pro theosophis venditantur, alibi dicitur. Atque haec ideo monere visum fuit, vt veram theosophiam a pseuodothesophia eo rectius discernere queamus.

§. VII. Sapientia cum circa generalia praecipue versetur, ad specialia contra, singulasque adeo actiones hominum descendit *prudencia*, finem legitimum in iis, mediaque apta eligere & impedimenta remouere, docens. Quod adeo & de *spirituali prudencia* intelligendum, qua non magis, quam ipsa sapientia, qua cum & arctissimo vinculo coniuncta est, carebit, qui sacro in ecclesia rite fungi munere cupit; conf. *Luc. XII, 42.**

* Differt itaque prudentia a sapientia in eo, quod haec circa generalia magis, illa circa specialia, singulasque actiones versetur, & tum ad finem, tum ad media respiciat, quibus finis obtineri queat; quorsum & consideratio pertinet, an quis iis viribus instructus sit, vt finem consequi possit; secundum monitum ipsius seruatoris, *Luc. XIX, 28. seqq.* Id namque & in rebus spiritualibus, & ad salutem hominum spectantibus, ita se habet; in quibus, quod ad finem attinet, ea, quae optima, seu maxime conducibilia sunt, eligenda esse, nos docet apostolus, *1. Cor. XII, 31.* Ceteroquin & sapientia, & prudentia spiritualis, in eo conueniunt, quod vtraque circa bonum & malum versetur, sed diuersa, vt diximus, ratione; vtraque etiam ad intellectum praecipue pertineat, vt voluntatis simul concurrat dispositio. Intellectus nimirum opus est, dispicere, quisnam finis nobis constituendus sit, & media inuenire & diiudicare, quibus is obtineri queat. Quod in spiritualibus tum demum recte procedet, si diuina luce fuerit collustratus. Voluntatis porro accedat dispositio, neces-

se est, cum ad media, quibus bona spiritualia obtineri possunt, vsurpanda, nemo aptus sit, qui vitiorum adhuc obnoxius est dominio. Vnde, prudentiam spiritualem non magis, quam sapientiam, in homines irrogenitos cadere, manifestum est. In iis sane, quae ad res huius vitae spectant, prudentia quandoque non desistuntur; sed, vt haec a spirituali toto caelo differt, ita haud raro aut in *calliditatem* & *astutiam* degenerat, quando quis mediis aptis & idoneis, ad finem quemcumque, etiam pessimum, consequendum, vt nouit; aut in *imprudenciam*, quando quis & circa finem, & circa media, aberrat; quod tum praecipue contingit, cum vis prauorum adfectuum omnem rationis usum adimit. Prudentiam vero spiritualem necessariam esse, vt quis tum suis, tum ecclesiae rebus, eo rectius consulere queat, tam manifestum est, vt, pluribus hoc demonstrare velle, superuacaneum foret. Conferenda, quae generatim de *prudencia spirituali*, speciatim autem de *pastorali & ecclesiastica*, dixi *instit. theol. mor. part. III. c. I. & II.*

§. VIII.

§. VIII. Maximopere itaque falluntur, qui, solam eruditionem, immo interdum vanam eius speciem, sufficere, putant, vt quis theologus, aut ecclesiae doctor, iure audiat. Falluntur hinc etiam, qui in scholis & academiis eo tantum consilia sua, atque labores, dirigunt, vt variam multiplicemque rerum cognitionem consequantur, de sapientia, scilicet spirituali, parum solliciti, cum haec pretio illam vincat, & non minus quoque, ad res ecclesiae recte administrandas, quam illa, sit necessaria.*

* Error illorum, qui ad eruditionem tantum studia sua dirigunt, inde oritur, quod, eam solam ad theologum sufficere, arbitrantur, simulque haud raro vanam quamdam & inanem speciem pro vera eruditione amplectuntur; aut eruditionem pro ipsa sapientia habent. Vtrumque perperam fieri, patet. Maximum enim inter eruditionem & sapientiam intercedere discrimen, nemo dubitabit, qui, quae huc vsque diximus, secum expendit. Magnifica quoque ista elogia sapientiae, quae passim in *proverbiis Salomonis*, & *sap. VII.* extant, non in eruditionem, sed in sapientiam, prout eam descripsimus, quadrant. Rectissime porro de sapientia ista intelligitur, quod *initium eius sit timor domini*, *proverb. IX, 20. ps. CXI, 10.* quod de eruditione humana, seu, quae solis naturae viribus adquiritur, adserere non licet, quippe quae etiam in homines improbos cadit. De cognitione diuina, seu, quae ex spiritus sancti illuminatione procedit, si hoc capere velis; ea quidem minus adcurate vocabitur sapientia; interim numquam sine ea

est. Dum autem ita a sapientia sedulo distinguenda est eruditio; hanc solam ad theologum non sufficere, manifestum est. Qui enim ipsemet bona a malis discernere nequit, vt illa amplectatur, haec fugiat, quomodo is aliis veram ad salutem viam rite demonstrabit? Immo nec in litterarum studiis, multo minus sacri muneris administratione, sine sapientia directrice, ita, vt decet, se se geret. Quaesitum fuit, quaeenam causa sit, vt, inter tot theologiae cultores, tam pauci reperiantur, a quibus ecclesia eximii quid sibi polliceri queat? ad quod respondere non dubito, praecipuam, certe non postremam, eius rei causam esse, quod plerique a vero theologiae fine, in primo statim limine, aberrent; ad humanam quamdam, saepissime vanam, eruditionem adspirantes, de illuminatione, & sapientia diuina, quae sine vitae sanctitate sibi non constat, parum solliciti. Conferenda, quae de eadem hac quaestione AVG. HERMANNVS FRANCKIUS differit, in *methodo studii theologici, c. I. §. VI. seq. p. 17. seqq.*

§. IX. Sapientia cum ita ad intellectum spectet, vt sine voluntatis emendatione esse nequeat; *vitae, morumque sanctitatem, integritatemque*, ad finem proximum studii theologici recte referri, manifestum est. Accedit vero, quod ecclesiae doctor vita non minus, quam voce docere, suisque exemplum praebere debeat, quod imitentur, *1. Cor. XI, 1.* vt adeo *τύπος* *ἔσται τῷ ποιῆναι*, *1. Petr. V, 3.**

* Non tam, qua initium, quam qua incrementum, vitae sanctitatis ad finem proximum studii theologici refertur; siquidem, cum, qui ad hocce studiorum genus

accedit, iam regeneritum, seu vera fide praeditum esse debere, existimamus; conferantur, quae ad §. IV. diximus. Recte beatus IO. GERHARDVS noster: *Quamuis studium*

*dium pietatis ab omnibus omnino christia-
nis requiratur; cum primis tamen, & spe-
ciali quadam ratione, in illis, qui theologiae
suam addixerunt operam, ac vel ad ministere-
rium ecclesiasticum aspirant, vel eo iamdum
funguntur, vigere debet morum honestas, vi-
tae integritas, seria ac sincera pietas.* Va-
riis hoc probat rationibus, inter quas pri-
ma ea est, quam & nos hic virgemus, quia si-
ne vitae sanctitate nulla vera est sapientia.
Hinc, cum verba Ps. CXI, 10. *initium sapi-
entiae timor domini*, attulisset, addit: *er-
go, ubi non est verus Dei timor, sincerac pie-
tatis fundamentum, ibi vera ac coelestis
sapientia non habet locum; in methodo
stud. theolog. c. II. p. 18.* Non minoris mo-
menti est altera ratio, quod verbi diuini
ministerium non minus vita, quam voce do-
cere oporteat. Quanta vis sit exemplorum,
& imitationis, neminem fugit. Sunt enim
omnes natura ad imitationem proni; &
exemplum pastoris doctrinae ejus maxi-
mum pondus addit, maximumque robur.
Quod si autem cum Paulo dicere vult: *esto-
te imitatores mei*; cum eodem etiam di-
cere debet: *sicut ego Christi*, 2. Cor. XI, 1.
Sin vita doctrinae non respondeat, non
impediet, quo minus plurimi existiment,
eum rem serio non agere, adeoque ver-
bis eius fidem non habeant. Eorum vero
omnium, qui ita pereunt, ratio coram
tribunali diuino ab illo exigetur. Hinc
seruator optimus ad apostolos, eorum-
que successores, vos, inquit, *estis sal ter-
rae*, vt, qui corrupti sunt, restituantur, &
qui restituti, a putredine conferuentur, *si
sal μωρανθη, fatuus fiat*, vim omnem ac
saporem, seu acrimoniam, amittat, adeo-
que & vos, per praua dogmata, & per im-
probos mores, qui verbi diuini ministros
omnium contemptui exponunt, ad ministere-
rium sacrum inepti fiatis, *per quidnam*

*salietur? Ad nihil araplus valet, nisi vt
abiiciatur foras, & conculectur ab homini-
bus; & sic eiusmodi quoque doctores, qui
aliorum salutem impediunt potius, quam
promouent, peribunt. Pergit: vos estis
lux mundi; doctrina itaque non minus,
quam exemplo, vt mundum collustratis,
vestrarum erit partium; vrbs in monte sita
abscondi nequit, adeoque & vos omnium
in vos conuertetis oculos; neque, qui can-
delam accendunt, eam sub modio ponunt,
sed potius in candelabro, vt luceat omni-
bus, qui in domo versantur; ideo nimi-
rum doctores publici constituuntur, va-
riisque, & egregiis, a Deo condecoran-
tur donis, vt omnes inde commodum ali-
quod percipiant; sic itaque luceat lux ves-
tra; vitae scilicet sanctae integritaeque non
minus, quam doctrinae purae, coram ho-
minibus, quo videant opera vestra bona, de
fide vitaeque integritate testantia, & pa-
trem vestrum, qui est in caelis, glorificent;
Matth. V, 13. f. 99.* Possem his & alias ra-
tiones addere; sed quid pluribus in re non
dubia opus est? Cum enim theologi, ver-
bique diuini ministri id quotidie agere
debeant, vt alios erudiant, quo pacto in
Christo nihil aliud valeat, quam *fides,
quae est per charitatem efficax*, Gal. V, 6.
& quod Christus nos redemerit ab omni
iniquitate, vt *purgaret sibi λαδν περιβουσιον,
populum peculiarem, ἁλιωτην καλῶν ἔργων, in-
gentem zelum in bonis operibus demon-
strantem*, Tit. II, 14. qua, quae so, hoc fa-
cient conscientia, si ipsimet in virtutis stu-
dio langueant, aut omnino vitiorum im-
puritatisque vinculis constricti teneantur?
Atque haec cum ita se habeant, quilibet sibi
dictum putet, quod Paulus Timotheo suo
inculcat: *γόμενε δὲ σεαυτὸν πρὸς ἐυσέβειαν*,
1. Tim. IV, 7.

§. X. Finem vltimum studii theologici, intuitu hominum, eorum esse
salutem, intuitu Dei, ipsius gloriam, nemo forte erit, qui negauerit. Nimi-
rum

rum ad aliorum salutem theologiae cultori ita respiciendum, ne suae ipsius sit immemor, secundum monitum Pauli, *1. Tim. IV, 16.* * Gloria vero Dei cum in omnibus actionibus nostris vltimus finis esse debeat; *1. Cor. X, 31.* quis dubitet, & in theologiae tractatione ad eam omnia referenda esse? **

* Ridiculum enim fere est, si quis alios ad salutem aeternam perducere cupit, quam ipsemet negligit. Qua in re humani ingenii stultitia eminentissima quadam ratione conspicitur; quamvis nihil sit frequentius. Nec tamen temere quis sibi persuadebit, serio eiusmodi homines id agere, vt aliorum saluti consulant, qui suismet ipsi consulere rebus nollunt. Hinc vel inuiti hypocrisis suam, cum summa stultitia coniunctam, produunt.

§. XI. Serio vero is, quem res ipsa postulat, nobis constitutus esse debet finis, ne alium verbis profiteamur, alium in pectore teneamus clausum. Intentio enim nostra si recte se non habeat, reliqua omnia peruerse gerentur, nec quidquam suscipietur recte, vt Deo placere queat. Hoc est, quod seruator dicit: *Si oculus tuus fuerit malus, totum corpus erit tenebrosum, Matth. VI, 23.* *

* Eleganter GREGORIVS magnus: Quid enim per oculum exprimitur, nisi opus suum praeueniens cordis intentio? quae priusquam se in actione exerceat, hoc iam quod adpetit, contemplatur. Et quid adpellatione corporis designatur, nisi vtraque actio, quae intentionem suam, quasi intuentem oculum, sequitur? Lucerna itaque corporis est oculus; quia per bonae intentionis radium, merita illustrantur actionis. Et si oculus tuus simplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit; quia, si recte intendimus per simplicitatem cogitationis, bonum opus efficitur, etiam si minus bonum esse videatur. Et si oculus tuus nequam fuerit, totum corpus tuum tenebrosum erit, quia cum peruersa intentione quid vel rectum agitur, etsi splendere coram hominibus cernitur, apud examen tamen interni iudicis obscuratur. Vnde & recte subiungitur: vide ergo, ne lumen, quod in te est, tenebrae

BYD. ISAGOGE.

** Certe huc tota salutis nostrae oeconomia tendit; quod angeli ipsimet in natiuitate seruatoris indicant, *Luc. II, 14.* Eo ergo quod & ipsa theologia, eiusque adeo tractatio, comparata esse debeat, res ipsa docet. Etsi enim finis proximus theologiae a studii theologici fine differt; in fine tamen vltimo consentiunt, quippe ad quem omnia tandem referre decet.

sin. Si lumen, quod in te est, tenebrae sint, ipsae tenebrae quantae erunt? quia si hoc, quod bene nos agere credimus, ex mala intentione suscipimus, quanta ipsa mala sint, quae mala esse, etiam cum agimus, non ignoramus? Vigilanti igitur cura per cuncta opera intentio nobis nostra pensanda est, vt nihil temporale in his, quae agit, adpetat, totam se in soliditate aeternitatis figat &c. lib. XXVIII. moral. c. XIII. aut, secundum recentiorem dispositionem, cap. XI, tom. I. operum, p. m. 907. edit. quae Parisiis an. 1705 prodit. Lectu etiam digna sunt, quae capite sequenti XII. hac de re differit, vbi, bases animae intentiones esse, docet. Bas. s, inquit, vniuscuiusque sunt animae, intentiones suae. Nam sicut fabrica columnis, columnae autem basibus inniuntur: ita vita nostra in virtutibus; virtutes vero in intima intentione subsistunt. Et quia scriptum est, fundamentum aliud nemo potest ponere, praeter

D

ter

ter id, quod positum est, quod est Christus cum intentiones nostrae in Christo roborantur, tunc basis in fundamento sunt, tur.

§. XII. A recto autem tramite, in fine studii theologici constituendo, primum aberrant, qui in ipsa cognitione rerum diuinarum subsistunt, & quo pacto eam ad vitam recte instituendam transferant, parum sunt solliciti; siue vano errore ducti, eam sufficere, arbitrentur, siue in ipsa ista cognitione delectationem quamdam quaerant; cum tamen non ἀποκαταί tantum, sed ποιηταί λόγῳ esse debeamus, *lac. I, 22.* & ob prudentiam is demum a seruatore laudetur, qui *non tantum verba eius audit, sed & ea facit, Matth. VII, 24. seqq.* *

* Qui in nuda rerum diuinarum cognitione subsistunt, ideo, quod, vana persuasionem ducti, hanc sufficere, arbitrantur; non tantum per adlata scripturae saerae effata, aliaque eiusdem generis, erroris conuincuntur, sed hoc ipso testantur, se indolem ac naturam theologiae prorsus ignorare. Hanc enim, quanta quanta est, totam, ratione finis spectatam, practicam esse, seu ad praxin vitae ac ministerii tendere, omnes vno ore fatentur. Accedit, quod ipsa quoque ratio dicitur, hominem non esse animal θεωρητικόν, sed πρακτικόν, hoc est, a natura intellectu & ratione instructum, non, vt inanibus speculationibus tempus fallat, aut cogitationibus suis animum pascat, sed, vt facultate ista cognoscendi, & eruditione, si qua pollet, ad sua & aliorum commoda promouenda, vtatur. Conferre iuuabit, quae dixi *instit. theol. moral. part. I. proleg. §. II. III.* Non minus vero peccant, seque ipsi decipiunt turpiter, qui in ista rerum diuinarum cognitione delectationem quamdam quaerunt, ideoque in ea subsistunt, nec ulterius progrediuntur, aut, vt clarius loquar, qui suae tantum consulere cupiunt *curiositati*. Ista enim *curiositas* ex voluptate quadam, ut alibi demonstratur, orta, quantumuis honestatis quadam specie se aliis commendat, recte tamen in vitio ponitur; cumque nec in aliis litterarum generibus laudanda sit, multo magis vituperanda est in eo, quod vni ad

hominum salutem promouendam comparatum esse debet. ROLANDVS equidem MARESIVS *causam legitimam* esse, putat, si qui non aliam ob causam ad scientiae cupiditatem trahantur, quam, vt animos suos varia rerum cognitione pascant, *lib. II. ep. XVI. p. 315.* At fallitur magnopere. Voluptas enim illa, quam ex litteris capimus, nisi ad vsum transferantur, non magis laudanda aut excusanda, quam ea, quam nonnulli in sensuum externorum delectatione consecretantur, ac si huc vni essent comparati. Nimirum sensus non ideo a sapientissimo rerum omnium conditore hominibus dati sunt, vt ex iis tantum voluptatem capiant; sed vt iis ad corporis conseruationem, certo quoque modo ad mentis instructionem informationemque vtantur. Pari ratione & cognoscendi facultate mens instructa, immo desiderium aliquod sciendi omnibus insum & innatum est, non, vt delectationem tantum inde quandam quaeramus, sed, ut ad nostram aliorumque felicitatem promouendam eodem vtamur. Copiosius hoc edisserui in *dissertat. de cultura ingenii, c. III. §. II. in selectis juris natur. & gentium, p. 401. seqq.* Quemadmodum autem, qui in rerum diuinarum tractatione ea tantum, quae delectationem pariunt, aut ad explendam curiositatem faciunt, consecretantur, a scopo rectoque fine aberrant, dum in nuda cognitione subsistunt, de fidei & vitae praxi parum solliciti; ita nec

veram

veram solidamque vnquam consequuntur cognitionem, dum plerumque, necessariis, maximeque salutaribus, praetermissis, ea solum, quae delectant, quaerunt; nec rebus, quae momentum trahunt, constanter inhaerent, sed, hinc inde transcurrentes, quaedam decerpunt, & quidem tantum, quae placent, non, quae profunt. Quo ipso vt nec ad eam, quae industria

studioque acquiritur, eruditionem, saltem quae hoc nomine digna sit, perueniunt; ita multo minus illuminationis diuinae participes fieri possunt; finemque adeo verum studii theologi non tantum non consequuntur, sed simul, se ad eum consequendum parum idoneos, ostendunt.

§. XIII. Grauius adhuc illi peccant, qui theologiae ideo operam nauant, vt eruditionis inde laudem referant, gloriamque & honorem apud alios consequantur. Quae sane turpis est diuini nominis profanatio, dum miseri mortales ad prauas suas cupiditates iis abutuntur, quae ad hominum salutem promouendam Deus constituit. Numquam vero theologi hac ratione euadent, cum ex effato seruatoris ne *fidem quidem habeant*, qui *gloriam a se inuicem accipiunt*, *Joann. V, 44.* & ex sententia Pauli, *cognitione in status nullo modo cognoscat, quo pacto cognoscere debeat; 1. Cor. VIII, 2.**

* Peccant vtique, qui in reliquis etiam litterarum generibus laudem tantum & gloriam quaerunt, aut ideo iis operam nauant, vt honores consequantur, & aliquando prae aliis eminere queant. Scio equidem, esse nonnullos, qui hoc sibi adeo persuadere nequeunt, vt laudis potius & honorum cupiditate ad diligentiam iuuenum excitare animos velint. Hinc numquam non illud VIRGILII illis occinunt:

Tentanda via est, qua me quoque possim

Tollere humo, victorque virum volitare per ora,

lib. I. georg. v. 8. f. q. Certe IOACH. FORTIVS RINGELBERGIVS ex instituto hoc sibi probandum sumsit: *adfectandas esse studioso laudes; de ratione studii, c. V. p. 20.* Similia & GABR. NAVDEVS habet, *syn. 13m. de studio liberali, c. X. p. 545.* Verum isti omnes, se minus, quam ipsos ethnicos, sapere, demonstrant; quippe qui de vanitate laudis, gloriae, honorum, subinde praeclare admodum loquuntur, hominque sapiente ad talia adspirare indignum esse, censent. Id iam a me obseruatum

in *dissertatione de cultura ingenii, c. III.* Quanto ergo grauiori crimine se obstringunt, qui in rerum diuinarum tractatione nihil aliud, quam laudem, gloriamque, aut honorem quaerunt? Non tantum autem & hi ostendunt, se verum studii theologi finem ignorare; sed, ad eundem consequendum se neuiquam aptos esse, demonstrant. *Superbis* enim, adeoque & laudem, gloriam, honorem adpetentibus, *adsersatur Deus, sed humilibus dat gratiam, 1. Pet. V, 5.* Quid itaque est donorum spiritualium, quod eiusmodi homines a Deo sibi polliceri queant? Horum vero si sint expertes, qualis demum erit eorum theologia? Certe, qui nec fidem habet, nec illuminatus est, nec Deum cognoscit, prout cognoscere debebat, veri quoque theologi nomen non promeretur, nec haec vnquam recte fungetur munere. Eruditionem equidem, prout naturae viribus acquiritur, minime contenendam, haud raro sibi comparant, cum laboribus non parcant, ac subinde ingenio valeant; praeterquam vero, quod haec sola verum theologiae finem non absolbat, eadem mi-

nime, vt decet, vtuntur, dumque ad suam omnia gloriam referunt, simulque ad rixas & contentiones proni sunt, omnia tur-

bant, summa imis miscent, ecclesiaeque hinc plus nocent, quam profunt.

§. XIV. Non minus tamen & illi rebus suis non recte consulunt, & in primo statim limine a vera via aberrant, qui theologiam vitae huius sustentationi inseruire volunt, aut ea omnino ad opes ac diuitias congerendas abutuntur, existimantes, *πορισμὸν εἶναι τὴν ἐυσέβειαν*, 1. Tim. VI, 5. Quos quidem homines, vt, iubente apostolo, prorsus euitare decet, vt nihil nobis cum iis sit commercii; ita ipsimet satis demonstrant, ex Simonis magi schola se prodiisse; hinc & sententia Petri, in hunc pronuntiata, illos quoque ferit; *act. VIII, 20.* *

* Damnant viri docti merito eos, qui aliis etiam litteris operam nauant, vt rem suam familiarem constituant, &, quae vitae sunt necessaria, inde comparent. ROLANDVS MARESIVS tale propositum *humile vocat, & illiberale, nec satis litterarum nobilitate dignum; lib. II. ep. XVI. p. 315.* Immo foedum & sordidum id vocare potuisset, ipsisque litteris noxium. Per eiusmodi enim homines si staret, errori saepius & mendacio maius statuendum esset pretium, quam veritati; cum per illud haud raro promptior ad opes diuitiasque pateat via. Eo magis itaque illorum detestandum est institutum, qui omnino ad ipsam theologiam animum, opibus tan-

tum inhiantem, adferunt. Certe cum fine theologici studii nihil magis pugnat, quam avaritia, qua mentem suam infectam isti homines aperte produunt, quae *radix omnis mali* rectissime ab apostolo appellatur, 1. Tim. VI, 10. Quam ergo vitae integritatem, sanctitatemque, quam sapientiam ab iis expectes? Dona porro spiritualia cum in iis frustra requiras; si quid in iis eruditionis est, minime eos aptos reddet, vt sacro quodam in ecclesia rite fungi queant munere. Procul namque ab ista episcopi imagine, quam Paulus 1. Tim. III. exhibet, absunt; quippe in qua inter alia episcopum esse iubet *μηδὲ κερχευαεθῆ, & ἀφιλάργυρον* v. 3.

LIBRI PRIORIS CAPVT SECVNDVM

D E

THEOLOGIAE CVLTURE EIVSQUE INDOLE AC VIRTVTIBVS:

Σύνοψις.

Flne rite constituto, quisque de viribus suis dispicere debet; §. I.

In hisce explorandis tum naturalia, tum spiritualia dona in censum veniunt; §. II.

Dona naturalia ratione intellectus quaenam sint? §. III.

Iudicii in studio theologico necessitas; §. IV. itemque ingenii, speciatim sic dicti; §. V.

ut

vt & memoriae; §. VI.

Diuersi in hisce omnibus obseruandi sunt gradus; §. VII.

Quid factu opus, si defectus in iis deprehendatur? §. VIII.

Defectus quandoque corrigi possunt, praeicipue exercitatione; §. IX.

Characteres ingenii ad theologiam apti; §. X.

Dona naturalia a ratione voluntatis; §. XI.

Corporis atque externorum quousque hic habenda ratio? §. XII.

Ad naturalia dona accedere debent spiritualia; §. XIII.

Ea scilicet, quae theologiae cultoribus cum omnibus Christianis sunt communia, simultamen, ad finem studii theologici consequendum, eos aptos reddunt; §. XIV.

Quaenam ea sint, tum intuitu intellectus, tum intuitu voluntatis? §. XV.

Male sibi consulunt, qui iis destituti, in proposito, theologiae operam nauandi, pergunt; §. XVI.

§. I.

Fine recte constituto, proximum est, vt quis dispiciat, an iis animi corporisque dotibus viribusque praeditus sit, vt finem istum consequi queat. Generalis haec est prudentiae regula, in omnibus vitae humanae actibus obseruanda, & a seruatore ipso commendata, *Luc. XIV, 28. seqq.* *

* Eamdem hunc in modum incalcet *SENECA*: Inspicere autem debemus primum nosmet ipsos, deinde quae adgredimur negotia, deinde eos quorum caussa, aut cum quibus agendum est. Ante omnia necesse est se ipsum aestimare; quia fere plus nobis videtur posse, quam possumus. Alius eloquentiae fiducia prolabitur, alius patrimonio suo

plus imperauit, quam ferre possit; alius infirmum corpus laborioso oppressit officio. Quorundam parum idonea est verecundia rebus ciuilibus, quae primam (firmam) frontem desiderant, quorundam contumacia non facit ad aulam &c. de tranquillitate animi, cap. IV. p. m. 354.

§. II. In animi viribus explorandis, tum ad ea, quae naturae munere nobis obtingunt, tum ad ea, quae diuini spiritus gratia hominibus piis largitur, attendendum est. Hinc enim consequitur, quod alia dona sint *naturalia*, alia *spiritualia* *

* Per *dona naturalia* itaque omnia ea intelligimus, quae per naturam hominibus insunt, aut studio etiam atque industria magis excoluntur & perficiuntur. Ipsi autem habitus, studio & exercitatione comparati, etsi itidem quandoque *donorum naturalium* nomine comprehendantur; nunc tamen in censum non veniunt;

quia partim ad finem theologiae, partim ad propaedeutica, de quibus in sequentibus, a nobis referuntur. Per *spiritualia*, praeter ea, quae speciatim ita vocantur, naturalia quoque, sed sanctificata, indicare, patebit ex iis, quae §. XIII. dicentur.

§. III. Ad dona naturalia pertinet facultas, promte & adcurate cuncta discernendi, & vera a falsis, bona a malis distinguendi, principia recte constituendi, & conclusiones inde deriuandi, aut, an recte deriuatae sint, perspicendi, quam *iudicium* adpellitamus; * tum vero & facultas, ideas imaginesque rerum apte & concinne componendi, easdemque non minus

eleganti ordine proponendi, ab aliis autem propositas facili negotio percipiendi, quae *ingenii*, speciatim sic dicti, nomine venit; ** & denique facultas, ideas imaginesque rerum, quas percepimus considerauimusque, post aliquod temporis interuallum, quoties lubet, & quoties iterum iis opus est, prompte reuocandi, & iterum velut praesentes in mente nostra sistendi, quam *memoriam* vocare moris est. ***

* Non vna eademque ratione in philosophorum scholis *iudicii vox* accipitur. Interdum enim secundam, quam vocamus, intellectus operationem denotat, qua duas inter se ideas comparamus; interdum vero pro ipsa ratiocinatione sumitur. At nobis hic *δύναμις κριτικῆς*, seu facultatem, obiecta quaeuis rite discernendi, vt, quid verum, quid falsum, quid bonum, quid malum sit, cognoscamus, & ex solidis principiis conclusiones rite deducendi &c. designat. Iudicii autem huius quod magna hinc inde conspiciatur diuersitas, nec vna eademque ratione apud omnes, qui eo praediti sunt, se exferat; id ex obiectorum, graduumque, qui in eodantur, diuersitate, voluntatis porro dispositione, consuetudine, educatione, aliisque causis, prouenit; vt deinceps ostendemus.

** Quando dixi, de *ingenio*, quod speciatim ita adpellatur, hic nobis sermonem esse; indicaui, & aliam huius vocis significationem esse; eam scilicet, qua generatim eas intellectus virtutes denotat, quibus ad litterarum studia, aut artes quas-cumque, vel grauioris momenti negotia,

§. IV. Hisce facultatibus, seu donis, omnes quidem eos, qui litterarum studiis se consecrant, instructos esse decet; * cum primis tamen eos, qui in theologia proficere cupiunt. Primum inter eas locum tenet *iudicium*, quo theologiae cultorem vel maxime pollere oportet, cum praecipuum eius opus sit, in rebus maximi momenti, ad salutem quippe hominum spectantibus, vera a falsis, bona a malis, discernere, viamque adeo rectam, quam ingredi debeant, iis ostendere. **

* Magnam esse ingeniorum varietatem, constat; idque ex instituto demonstrarunt ANTON. ZARA, Aquileiensis, episcopus Petinensis, in *anatomia ingenio-*

quis aptus censetur. Qua quidem ratione & iudicium, & ingenium, speciatim sic dictum, & memoriam complectitur. Eoque modo vox haecce accipitur, quando quaeritur, sitne aliquis ingenio, ad litterarum studia apto, praeditus? Qua de re deinceps. Hic autem addendum, in haecce, similibusque quaestionibus, non tam de ipsis facultatibus, quae omnibus quodam modo per naturam, licet gradu diuersissimo, insunt, & quibus nemo temere prorsus destituitur; nisi ipso intellectu destituatur, sermonem esse, quam de illarum praestantia, & virtutibus, quibus nonnulli prae reliquis eminent, & ad certas quasdam artes, negotia, vitaeque & studiorum genera, apti redduntur. Quo sensu & aliorum definitiones, a me in *dissertatione de cultura ingenii, c. I. §. VIII. & institutione theol. mor. part. I. c. I. sect. V. ad §. XIII.* adlatas, accipiendae sunt. In ingenio, speciatim sic dicto, vis eminentis & viuida imaginationis maxime se exferit; vnde & hocce nomine quandoque insigniri solet.

*** Repetenda hic, quae de memoria dixi, *institutione theol. mor. part. I. c. I. sect. V. §. XV.*

rum & scientiarum, Venetiis, an. 1615 edita, *sect. I. membr. I.* itemque IO. CHRIST. LANGIUS, in *protheoria eruditionis humanae vniuersae, c. IV. quaest. XL. p. 104. seqq.*

seqq. aliique. Quamquam nonnulli varietatem hanc sine necessitate augere videantur. Causæ huius diuersitatis varietatisque iterum variae esse possunt. Præter diuersam enim facultatum, ex quibus ingenium, generatim sic dictum, conflatur, combinationem, singularumque gradus, horumque ad se inuicem proportionem; ipsa voluntatis dispositio, hinc & ingenii vsus, & ad certa studiorum genera applicatio, corporis porro constitutio, educatio, consuetudo, & alia, plurimum ad eam conferunt. Immo luculenter hinc intelligitur, cur non possit non infinita fere esse ingeniorum varietas. Legenda, quæ hæc de re differit IO. GEORG. WALCHIVS, vir clarissimus, in schediasmate, de *ingenio philosophico, (vom philosophischen naturell)* c. I. §. VI. p. II. seqq. In tanta ergo ingeniorum varietate, primum dispiciendum, quænam generatim ad litterarum studia apta sint? Quædam enim prorsus inepta esse; & quædam rursus aptiora esse aliis, negari nequit. Hinc IANVS HVARTVS certas ingeniorum habilium & inhabilium classes constituit; in *scrutinio ingeniorum, c. II. quod & deinceps EDMUND. RICHERIVS* fecit, in *obstetricæ animorum c. IV. §. VII.* itemque EUDO NEVHVSIUS, in *theatro ingenii humani, l. I. c. I. VI* & DAN. GEORG. MORHOFFIVS, *polybistor. litterar. l. II. c. I.* Paullo distinctius, & certis innixus principiis, hæc de re & ego differui in *dissertat. de cultura ingenii, c. II. §. VIII. seqq.* quæ, cum ab omnibus legi queant, ea vt hic repetam, necesse non est. Generatim dici potest, si eiusmodi, qua omnes, aut singulas facultates, quæ ingenium constituunt, defectus adsint, qui nulla ratione corrigi aut emendari possunt, ad quidvis potius aliud, quam ad litterarum studia, eiusmodi homines aptos esse; secus si res se habeat, tanto aptiores, quanto excellentior ingenii vis aut in omnibus, aut in singulis se demonstrat facultatibus. Iam, si quis

ad litterarum aptus sit studia, dispiciendum vterius, ad quodnam præ ceteris aptus sit. Vti enim non vnum est studiorum genus: ita quodlibet ingenium quoddam proprium, eique prorsus admodum, requirit. M. Scauro, & P. Rutilio, oratoribus, non quidem omnino ingenium, sed oratorium ingenium defuisse, M. T. CICERO ait, in *Bruto, num. CX. p. m. 309.* Idem & de aliis scientiis, artibusque, cum primis & de theologia, dici potest, non nullis non quidem ingenium, sed theologicum ingenium deesse. Hoc vero cuiusmodi esse debeat, id vero ex dicendis constabit.

** Eundo per omnes muneris theologici partes, demonstrare, si opus esset, possem, nec didascalicum, nec elenchticum, nec epanorthoticum, nec reliqua recte administraturum quemquam, nisi facultatem istam, cuncta discernendi, diiudicandive secum adferat. Deus quoque ipse hoc significauit, dum sacerdotum esse dixit, *discernere, quid sanctum, quid profanum, quid purum, quid impurum sit? Leuit. X, 10.* Intelligendum autem hoc est de iudicio sano, sobrio, minimeque corrupto. Contingere enim potest, sæpiusque solet, vt quis per naturam quidem iudicio polleat, sed vt aut per adfectuum prauitatem, aut præiudicatas opiniones, aut per consuetudinem, & ad alia studiorum genera nimiam applicationem, ita obtundatur & deprauetur, vt in rebus theologicis plane caecutiatur, & pro luce tenebras, pro veritate errorem potius amplectatur, tantum abest, vt cuncta rite discernere valeat. Cuiusmodi homines magno cum suo & aliorum malo ad sacrum hocce studiorum genus accedunt, rectius facturi, si ab eo se abstinerent. Non itaque sine exceptione quædam admittendum, quod dicitur, iudicio insigni pollentes ad studium theologicum aptos esse. Dispiciendum enim, cuiusmodi illud iudicium sit? Nec mirabitur nunc quisquam, quod quis in aliquo littera-

ræm

rum genere, praestanti se pollere iudicio, ostendat, in alio autem non; quippe quod ex causis antea commemoratis prouenit. Cum primis obseruandum, si quis, a natura iudicii praeditus, in rebus criticis, aliisque minutis, tantum illud exerceat, hisque totum se tradat, eum parum feliciter deinceps in studio theologico versari, immo iudicii imbecillitatem palam documentisque certissimis prodere; eo quod, minutis inani- busque subtilitatibus aduersus, has quoque ibi consecetur, missis grauioribus, in quibus vel maxime vim iudicii demonstrare debebat. Arbitrari hinc aliquis posset; ejusmodi homines, cum ad grauiora studia & negotia accedunt, nullo profus gaudere iudicio; cum tamen reuera eo praediti sint, sed per consuetudinem & nimiam minutiarum consecrationem, illud corruerint. Diiudicari hinc etiam licet, quid de *subtilibus*, quae vocantur, ingenii, & magno acumine praeditis, sit censendum, num prae reliquis ad theologiae studium apta sint? Qua de re ut eo rectius pronuntietur; obseruandum, *subtilitatis* vocem a filis tenuioribus traxisse originem, quae in tela bene texta oculorum aciem pene fallunt. Ita IUL. CAES. SCALIGER; qui &, cum addidisset, a TVLLIO, tum orationi, tum ingenio subtilitatem tribui; eam porro, quae in oratione conspicitur, non esse vnus generis; de illa, quae singulare aliquod acumen prodit, subiicit: *Haec subtilitas, ab ea, quae in ingenio seorsum est, proficiscitur, cuius facultatem*

§. V. *Ingenii* vsus in scripturae sacrae interpretatione (ad quam tamen & iudicium vel maxime concurrat) sese ostendit, cum apta & rerum, de quibus agitur, & personarum, qui verba faciunt, & adfectuum, qui ad loquendum aut scribendum eos impulerunt, circumstantiarum denique omnium repraesentatio, vtramque in ea faciat paginam. Plurimum etiam ingenium confert, ad animi notiones perspicue, distincte, ordinate proferendas; ipsamque adeo eloquentiam, quae insignem vsum praebet, siue sermones ad populum habendi, siue ex cathedra alii erudiendi, siue alia doctoris in ecclesia munera administranda sint.

acutam & agnoscamus, & adpellamus, propterea quod inter causam penetrat, & effectum; de subtilitate ad Hieronymum Cardanum, exercit. I. p. 1. 2. Ad iudicium itaque, seu *de aciv xptiudv* merito refertur subtilitas; cuius quippe est, in intimis rerum penetrare recessus, & ea detegere, quae aliorum oculos mentis fugiunt. In se itaque spectata subtilitas in omnibus quidem scientiis, praesertim & in theologia, vsus insignem praebet, sique nullo vitio sit infecta, ac sapientia moderatrix accedat, laudanda maximopere, & inter praestantissima naturae munera referenda. Sed non semper ita est comparata. Saepissime enim, qui vel maxime ingenii subtilitate praediti sunt, ad res inanes, minutas, friuolas prolabantur, summamque gloriam ex eo captant, si quid in iis se detexisse, putant, quod aliorum perspicaciam fugit; similique ratione cum in rebus theologice se gerant, non possunt non ipsimet plus damni inde referre, quam vtilitatis; quemadmodum & vicissim theologorum ordini dedecus potius, quam ornamentum adferunt. Documento esse possunt scholastici doctores, quorum subtilitatem nemo non miratur, ineptias vero nemo non ridet & detestatur. Atque horum sane exemplo patet, quod & ratio euincit, & experientia docet, summam subtilitatem saepe summam esse stultitiam, subtilitatemque, nisi sapientiam modestiamque comitem habeat, in studio theologico saepius plus nocere, quam prodesse.

* In ingenio, speciatim sic dicto, imaginationis vim maxime fese exserere, supra obseruauimus. Hinc & poetis quandoque *ut ἐξῆν* ingenium tribuitur, quod hi sunt *ἐνδραματιῶν*. id est, imaginandi vi prae ceteris polleant. Vnde & patet, ad quacumque litterarum studia eiusmodi vis ingenii requiratur. Quod diximus, in interpretatione scripturae sacrae, immo & quorumlibet aliorum auctorum, cum admodum necessariam esse, nemo, nisi harum rerum plane rudis, negauerit. In mentem scilicet auctoris is demum quam rectissime penetrabit, qui eum, qua adfectus, qua circumstantias omnes ita sibi repraesentauerit, ut velut eius loco verba faciat, ipseque mentem eius exprimat. Quod tum in aliis, tum maxime eiusmodi scriptis, quae ex certo quodam adfectu fluxerunt, ita se habere, res, puto, ipsa docet. Hoc vero citra controuersiam imaginationis opus est. In eloquentia porro, aequae ac poeti, imaginandi vim utramque facere paginam, nemo nescit. Eloquentiae autem visus non modo in sermonibus sacris, qui ad populum sunt habendi, sed in aliis quoque pastoralis muneris functionibus, quotidie conspicitur. Intelligenda haec omnia sunt de ingenio & imaginatione, per iudicium temperata, & cui nec sapientia directrix ac moderatrix deest. Ceteroquin

enim, qui viua nimis imaginatione polent, facile extra limites feruntur, rectiusque a studio theologico arcentur. Etenim, si aliae quaedam causae accedant, ad entusiasmum, & fanaticismum, proni sunt, & in varia *παράδειξ* praecipites ruunt; turbantque adeo magis, quam iuuant, ecclesiam. Quod si etiam hoc non contingat, eloquentia tamen subinde quadam turgida, plusque vanitatis, & ostentationis, quam solidae eruditionis habente, & se ipsos, & doctrinam, minusque sacrum, omnium ludibrio, saltem prudentiorum contemptui, exponunt; seque theatro, quam suggestui, aptiores, demonstrant. Quo autem maiori saepe homines plebei, qui eiusmodi eloquentiae umbra, vanaque specie, facile capiuntur, perque eam in omnem versantur partem, istos oratores prosequuntur admiratione & ueneratione; eo grauiora & ecclesiae, & rei publicae inferunt damna, auctoritate ista, quam ita sibi compararunt, & imperio demagogico, ad omnia, quae ambitio, aut alia quaedam male sana cupiditas suadet, turpiter abutentes. Optandum itaque omnino, ut procul ab hisce sacris absint, qui ingenio suo nimis indulgent, nec imaginationi iniicere frenum, eamque intra iustos coercere didicerunt terminos.

§. VI. *Memoriae* vero necessitas inde patet, quod sine linguarum, Latinae, Graecae, Ebraeae, aliarumque, itemque Historiarum, Ciuilibus, Ecclesiasticarum, litterarum, notitia, proficere in theologia non liceat. Quae, ut & alia quam plurima, quae theologum scire decet, cum memoriae vsu maximam partem absoluantur, quantum ea praesidium adferat, palam est.*

* *Memoriae*, inquit DAN. GEORG. MORHOFIUS, *quanta in disciplinarum apprehensione vis sit, quantus in omni vitae genere vsus, nemo ignorat. Illa enim promissa omnis scientiae est, ac nisi illa bene confisuta sit, materiamque iudicio submittere, quam subigat, dispenset, ordinet, uerilia omnia erunt, & inania, ceteraeque*

animi dotes claudicabunt. Qui ciuilibus ac diuinis studiis, qui etiam naturalibus animum adplicauerit, memoria opus habet, ut totum illud disciplinarum vastissimum latifundium animo comprehendant; polyhist. litter. l. II. c. VI. p. 399. Recte quidem. Sed nisi iudicium & ingenium cum memoria coniunctum fuerit, & sapientiae di-

rectio quaedam accesserit, haec parum proderit. Sunt enim eiusmodi homines, qui memoria praestant, sed reliquis facultatibus ingenii destituuntur, illis similes, qui diuitias possident, quibus uti nesciunt. Apud homines imperitos eruditionis laudem quandoque consequuntur, sed non apud veros harum rerum existimatores.

§. VII. Cum in hisce omnibus diuersi dentur gradus, non quidem necesse est, vt summus excellentissimusque semper adsit. Namque &, qui mediocri iudicio, & ingenio, & memoria praeditus est, eo usque proficere potest, vt munere quodam cum aliorum fructu fungatur. Immo, cum ipsorum munerum ecclesiasticorum magna sit varietas, ipsa donorum, quae hinc oritur, diuersitas opportune quandoque accidit; ne desint, qui singulis, prout ecclesiae utilitas postulat, praefici queant. *

* Qui in minoribus, seu tenuioribus officiis constituti sunt, si modo iis recte fungantur, non minus ecclesiae commoda promouere possunt, quam, qui magnis dignitatibus, titulisque honorum fulgent. Immo illorum vt vtilior ecclesiae, ita Deo quoque gratior, quam horum, est opera. Interim, qui ingenio & doctrina aliis praestant, minora eiusmodi, & tenuiora munerera, vt pote longe infra merita sua posita, aspiciuntur. Multis itaque, iisque maxime necessariis, ministris ecclesiae earendum esset, si, quae medi ordinis sunt, aut ab infimo etiam non multum distant, ingenia a studio theologico prorsus arceantur. Accedit, quod subinde eiusmodi homines probitate, fidelitate, diligentia, aliisque virtutibus, ingenii defectum compensent. Miranda hinc in tanta donorum naturalium, & spiritualium diuersitate, prouida Numinis cura & benignitas conspicitur, quae omnibus ecclesiae necessitatibus hac ratione sapientissime consulit; *conf. Eph. IV, 12. 16. Col. II, 19.* Possunt huc etiam quodammodo referri verba Pauli: *in magna domo non tantum sunt vasa aurea & argentea, sed etiam lignea, ac testacea; & alia quidem ad decus, alia ad dedecus. Si quis igitur sese ab his expurauerit, erit*

Ad theologiam quod attinet, cum nulla eius pars sit, quae non insigne iudicium postulet, ad omnes aequae inepti erunt. Non equidem ecclesiae valde nocent, nec tamen etiam multum profunt. Iungenda, & expendenda, quae de memoria differit DIODOR. TVLDENVS, de *cognitione sui*, l. III. c. V. p. 283. seqq.

vas ad decus, sanctificatum, & ad commodatum vsibus domini, & ad omne opus bonum comparatum, 2. Tim. II, 20. 21. Ecclesiam namque cum magna domo confert, in qua varia ad usum oeconomicum sint vasa. Vasa autem haec tum ratione materiae considerari possunt, tum ratione vsus. Ratione vsus si spectentur, quaedam ad decus, quaedam ad dedecus comparata sunt. Per ea itaque, quae ad decus comparata sunt, homines probos intelligit, vtrosque christianos; vt per ea quae ad dedecus sunt comparata, improbos, & hypocritas, qui veris christianis interdum sunt immixti. Iam, licet etiam ratione materiae vasa differant; nihil tamen obstat, quo minus omnia sint comparata ad decus; adeoque & ratione donorum, & munerum, & actionum, discrimen aliquod inter veros christianos intercedere potest, vt nihilominus omnes Deo aequae grati sint. Verum quidem est, quod unus idemque homo certo respectu ad vasa aurea, argentea, ceteraque referri queat; potest tamen etiam de diuersis hominibus idem intelligi, & quin intelligendum sit, nullus fere dubito. Rursus, licet apostolus generatim de omnibus christianis loquatur; speciatim tamen hoc de variis ministro-

ministrorum verbi diuini ordinibus, muneribus atque donis accipi potest. Ita certe CLAVD. ESPENCAEVS: *Ex eadem quoque diuersitate materiae graduum in ecclesia diuersitas attenditur superiorum & inferiorum; comment. in 2. Tim. II, 20. p. 55.* vbi & fusillime, adductis cum primis veterum diuersis explicationibus, de hoc loco differit. Sit itaque discrimen inter vasa intuitu materiae, sint diuersa hominum ingenia, modo omnia ad decus ecclesiae sint comparata, Deoque adeo, ceu supremo domino, placeant; quod quidem fieri potest, si quis se ab omnibus, quae Deo displicent, purgauerit, vt idem apostolus monet. Eodem modo in ecclesia se res habet, vt hoc adhuc addam, ac in re publica, in qua mediocrium non minus, quam praestantissimorum ingeniorum,

§. VIII. Prudentiae itaque ratio postulat, vt quis se ipsum diligentè exploret, aut ab aliis explorari non detrectet, quid valeant humeri, quid ferre recusent. * Eiusmodi enim defectu si quis laboret, qui eum ad litterarum studia plane ineptum reddat; hoc demum superest, vt alias rerum suarum ineat rationes. ** Contingere vero etiam potest, vt, licet quis ad theologiam non sit aptus, nihil tamen obstat, quo minus aliud litterarum studiorumque genus eligat; quod si faciat, recte rebus suis consulat. ***

* De explorationis necessitate dubitari nequit. Multa autem cum saepius obfent, quo minus quis se ipse explorare queat; aliorum omnino adhibenda opera, expetendumque consilium, modo & ipsi ad hoc sint idonei. Recte DAN. GEORG. MORHOEVS: *Felices vocabant eos Stoici, qui noſſint, quo genio vterentur, ac iudicium dicebantur, quibus bonus obtigerat genius. Verum cum ea solertia pauci sint, vt suum deprehendere ipsi ingenium possint; nam certe aliquid vulgari ingenio maius est illi, quo pauci fruuntur, qui se ipsum satis explorare possit, ac plerumque comparatione ad alios instituta, bonique praeceptoris ope, id addestitur. Nobis enim obſſit Philauctus, & infra quaedam de rebus nostris opinio, quae*

vſus est; quod praecclare PLATO docet; eadem fere, qua Paulus, similitudine istud illustrans: *Εἴ τι μὲν γὰρ δὴ πάντες δι ἐν τῇ πόλει ἡδαιφαι: ἡδὰ ἢ τοῦ πλάττων, θεοὶ μὲν ὅμως ἡμῶν ἕκαστω, κροσὶ ἐν τῇ γῆσει ἐπιμύζον αὐτοῖς, δὴ τιμωρῶται αἰσὶ θεοὶ δ' ἐπιμύζον, ἀργυροὶ εὐθραῖ δὴ καὶ χαλκὸν τοῖς τε γεωργοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις δημιουργοῖς.* Quae IOAN. SERRANVS ita transfert: *Estis nimirum omnes, qui in ciuitate versimini, tamquam fratres; si cum Deus formaret eos vestrum, qui ad imperandum idonei sunt, aurum in eorum generatione ipsis admiscuit, idcirco pretiosissimi sunt: is autem qui ad auxilium imperantibus ferendum idonei essent futuri, argentum; & agricolis & ceteris opificibus ferrum & aes; lib. III. de republ. p. m. 45. add. GUIL. BVDAEVS, de studio instituendo, c. XXI. p. 28.*

mentis illud lumen in nobis non raro extinguit. Aliorum ergo consilia & iudicia incorrupta sequi oportet &c. polyhist. litter. I. II. c. I. p. 350. Optandum itaque esset, vt, quemadmodum PLATO in republica proxenetas inquirendis & probandis ingenii necessarios esse duxit, in *Theaeteto, p. 54a* ita in publicis litterarum domiciliis constituerentur, qui iuuentum ingenia accurate explorarent, illosque, quodnam quibusque studiorum debeat ingredi iter, edocerent. Atheniensium morem, adolescentium patientiam percontandi, huc comparatum fuisse, nonnulli existimant; vnde forte consuetudo, in plerisque Europae academis recepta, iuuentis initiandi, turpissimo abusu foedata, profluxit. Quid

quid eius sit, philosophos quosdam neminem olim in disciplinam suam, nisi explorata prius eius indole, receperisse, constat; quod de Pythagora diserte A. GELLIVS docet, *noft. Atticar. l. I. c. IX.* Pluribus haec ipsemet persequutus sum in *dissert. de cultura ingenii, c. II. §. XII.* Quaeri vero etiam posset, quo pacto exploratio ingenii instituenda? Hoc enim vel maxime eos scire decet, qui sua aut aliorum explorare ingenia cupiunt. Sed & hac de re, quantum satis, a me dictum *dissert. cit. cap. III. §. XIII.* Hoc certum, non quemlibet ad hanc explorationem instituendam aptum esse. Vnde, si vel maxime summi imperantes lege sanciant, vt talis exploratio instituat, quod nostra aetate factum nouimus; res tamen feliciter non procedet, nisi viri harum rerum peritissimi ad hanc explorationem admittantur.

** Quaedam enim ingenia ad litterarum studia prorsus inepta esse, supra obseruauimus, ad §. IV. quae adeo merito ab iis remouentur.

§. IX. Nec tamen illud praetermittendum, quod defectus omnium harum facultatum corrigi quandoque & emendari queant. Non ergo statim abiiciendus est animus, sed tentandum prius, an, quod natura denegauit, reddere vtrumque diligentia valeat. Exercitatio autem vtramque hic facit paginam, qua, si continua sit, ea effici possunt, quae spem opinionemque mortalium multum superant.*

* Varia equidem viri docti excogitarunt, vt defectibus ingenii medelam adferrent; estque ingens librorum, huc spectantium, numerus, quos operose recenset DAN. GEORG. MORHOFIVS, *polyhist. litterar. l. II. c. III.* vbi de facultatum animi subsidiis generatim agit, & c. IV. vbi de subsidiis dirigendi iudicii disserit, denique & c. VI. vbi de memoriae subsidiis verba facit. Sed, si dicendum, quod res est, multa in his vana, inepta, ad ostentationem potius, quam vsum, comparata. Mea sententia, exercitatio vtramque hic facit paginam, quae interdum admiranda & stupenda efficit. Nihil sane tam difficile est, quod non exercitatione obtine-

*** Quomodo rursus ingenia, si non ad hoc, attamen ad aliud genus studiorum apta esse, itidem ad §. IV. huius capituli docuimus. Quaeri adhuc posset, si quis iam studio theologico se consecrauerit, & tum demum eiusmodi ingenii defectum deprehendat, an aliud eligere aut vitae, aut studiorum genus, fas sit? Ego, fas esse, non dubito, si defectus eiusmodi sit, qui obstat, quo minus finis studii theologici obtineri queat. Ceteroquin vero, si quis semel studio theologico amplexus sit, non tamen id iterum deserendum esse, lubens fateor; quod & pluribus euincit ANDR. GERH. HYPERIVS, quem supra iam laudauimus, in libro, *de sacrarum litterarum studiis non deserendis*, cui iungatur dissertatio: *vtum studiosus theologiae salua conscientia theologiae studium deserere, & iuris prudentiae aut medicinae se consecrare possit?* quae exstat in IO. FRIDER. MAYERI *musico ministro ecclesiae, part. I. c. I. p. 15. seqq.*

ri queat. *Nihil est tam difficile & arduum, inquit SENECA, quod non humana mens vincat, & in familiaritatem perducatur adsidua meditatio; nullique sunt tam feri & sui iuris adfectus, vt non disciplina perdomentur. Quodcumque sibi imperauit animus, obtinuit. Quidam, ne vnquam riderent, consecuti sunt, vino quidam, alii venere, quidam omni humore interdixere corporibus. Alius contentus breui somno, vigiliam indefatigabilem extendit; didicerunt tenuissimis & aduersis funibus currere, & ingentia, vixque humanis toleranda viribus onera portare, & in immensam altitudinem mergi, & sine ulla respirandi vice perpeti maria; l. II. de ira, c. XII. p.*

m. 57. Ipse quoque hoc agnoscit MORHOPIVS, quando, *in his mediis*, inquit, *exercitatio recte ordinata praecipuum sibi locum vindicat. Ex ea enim habitus formatur.* Recte idem addit: *Est vero & in illa prudentia quaedam obseruanda, ut atemperetur ingenis & sinibus, ac recto ordine institatur &c. loc. cit. c. III. p. 368.* Si quaeras, quanam istae exercitationes sint? iudicium quidem emendari atque corrigi potest per diligentem, saepiusque repetitam, analysin eiusmodi librorum, qui argumentum tractant, ad quod recte percipiendum & digerendum iudicii vis requiritur. Nec abs re fuerit, saepe ad quaestiones, huc comparatas, respondere, quod tum demum rite procedet, si utamur magistro vel praecipitore, qui eiusmodi qua-

stiones proponat, & deinceps, vbi rem acutetigimus, aut forte aberrauimus, ostendat. Disputationes quoque academicas, si recte instituantur, plurimum huc conferre, nemo dubitauerit. Ingenium, speciatim sic dictum, excitabitur, perficietur, diligenti librorum, in quibus viuidae imaginationis vis se prodit, vti oratorum, & poetarum, sunt monumenta, lectione, tum vero imitatione, & saepius iterata compositione. Memoriae denique succurremus recitationibus frequentibus eorum, quae eidem mandauimus; quamquam ipse ordo, methodusque, in quorumlibet argumentorum pertractatione, eam plurimum iuuet. Haec si quis obseruet, quod operae sit pretium, se fecisse, deprehendet.

§. X. Characteres ingenii ad theologiam apti, sunt; * si quis, spretis minutis, magna, sublimia, excelsa confectetur; ** ingenti porro desiderio, veritatem vbique pernoscendi, flagret; *** cognitam denique serio amplectatur, eamque reliquis omnibus huius vitae bonis praeferat. * Qui tamen intellectui ita vindicandi sunt, vt ex voluntatis dispositione praecipue originem trahant. **

* Si scilicet reliqua, quae ad litterarum studia rite tractanda requiruntur, iam adsint, & haec insuper, de quibus hic loquimur, & quae, vt diximus, maximam partem a voluntatis dispositione pendent, accedant; tum quis prae reliquis, qua dona haecce naturalia, ad theologiam aptus censetur.

** Contingere posse, vt quis per naturam iudicio polleat, sed, vt per consuetudinem, aliasque causas, rebus friuolis, minutis, & inanibus, ita adhaerescat, vt ad grauiora, &, quae momentum aliquod trahunt, plane ineptus euadat, supra iam ad §. IV. obseruauimus. Ab his itaque longe diuersi sunt, qui, sano, sobrioque iudicio praediti, duce insuper sapientia, magna, sublimia, excelsa, qualia diuina omnia, in se spectata, sunt, confectantur. Et tales quidem oportere esse, qui theolo-

giae operam nauant, nemo dubitauerit, nisi qui, quid theologia sit, &, quod circa res, ad hominum salutem aeternam spectantes, versetur, ignorauerit. Et recte sane inter praestantis ingenii (quale & ad theologiae studium requiritur) signa DIODOR. TVLDENVS iustum ad res sublimes instinctum refert, immo primo loco collocat, idque hunc in modum explicat: *Sic in philosophia videbis paucas selectasque mentes collineare ad Dei ac naturae contemplationem, ad rei publicae morumque compositionem; degeneres vero & plures cauillatiunculis, inenodabilibusque quaestionibus, quae magis ad verborum certamen, quam examen rerum spectant, scabere curiositatem suam. In Historia vero cernere est, generosa ingenia persequi doctorum factorumque illustria documenta, & consiliorum astus; vbi viliores mentes ad otiosos modo*

*antiquitatis ritus, aut aptas mulcendis au-
ribus fabulas adhaerescunt. Ex iurispru-
dentia quoque eximia indoles ea potissimum
haurit, quae perpetuae aequitatis, & salu-
taris prudentiae plurimum habent; at scae-
nae mentes ea imprimis excerpunt, quae op-
portuna calumniis; otiosae leuesque, ea, quae
philologiam redolent; curiosae & ambitiosae,
ea, quae maximis ambiguitatibus in omnes
distrabuntur sententias. Maximum quod-
que ingenium*

*Odit difficiles habere nugae;
Nam stultus labor est ineptiarum.*

*Nam apud illos acui consensu iam compro-
batos, quorum monumentis propagata ad
nos eruditio est, vix exempla inueneris ope-
rosarum de nihili rebus quaestorum &c. de
cognitione sui, l. III. c. III. p. m. 273. At-
que haec cum generatim de litterarum stu-
diis verissima sint; multo magis in theolo-
gia ita se habent, sublimia, magna, excel-
sa, hoc est, ad nostram aliorumque salu-
tem spectantia, in ea consecretanda esse; eos-
que, qui eiusmodi ingenio praediti sunt,
vt talia tantum quaerant, prae omnibus
aliis verum, ad quem hocce studiorum
genus ducit, finem consequi posse.*

*** Si GALENVS in adolescente, rite
in litterarum studiis profecturo, cum-
primis veritatis requirit amorem; de *con-
stit. art. c. VI.* quanto rectius idem a theo-
logiae cultore exigitur? Si quis in gram-
maticis, criticis, physicis, aliisque humanae
eruditionis partibus, errorem pro veritate
amplectatur; non aliud fere inde refert
incommodum, quam, vt aliorum experia-
tur censuras, existimationique eius forte
inde labes quaedam adspargatur. Maio-
ris equidem momenti est, si quis in iis er-
ret, quae, de vita componenda, aut re
publica administranda, recta ratio praeci-
pit. Sed, si quis in iis, de quibus doctri-
na christiana, seu theologia nos erudit, a

recto discedat tramite, & errore in trans-
versum agatur; periculo is, aeternam
amittendi salutem, quae pluris, quam to-
tius mundi possessio, nobis esse debet, se
exponit. Inter homines interim, intuitu
ingenii quotidie hocce discrimen depre-
henditur, quod quidam magno nisu impe-
tuque ad veritatem, vbique pernoscendam,
ferantur; eo, quod eam suo recte metiri
pretio didicerunt; cum alii contra nulla
de re minus, quam de veritate, sint solli-
citi, animi leuitatem hoc ipso prodentes,
sed &, quam parum ad grauiora apti sint
studia, demonstrantes.

* Hoc inde rursus prouenit, si verita-
tis, praesertim in diuinis, pretium rite ae-
stimare sciamus. Inde enim amor qui-
dam in nobis excitatur, atque adfectus,
quo, quae semel recte agnouimus, ample-
ctimur, & retinere studemus. Hinc &
quandoque zelus quidam oritur, ad pro-
pugnandam ac defendendam veritatem
acriter nos impellens. Qui quidem amor
veritatis, indeque ortus zelus, vt in theo-
logiae cumprimis studio & necessarius
est, & magnam laudem promeretur; ita
cautione tamen simul & circumspectione
opus est, ne vana veritatis hic nos decipi-
at species, neue limites, quos prudentia
constituit, transiliamus. Tum enim plus
damni, quam emolumenti, ecclesia hinc
percipiet. Quod autem pauci ita compa-
rati sint, tum a leuitate quadam itidem,
tum & ab ignorantia, subinde vero & ab
ignauia, similibusque causis, deriuandum
est.

** Ex iis, quae huc vsque diximus,
hoc abunde intelligitur. Confirmatur si-
mul inde, quod supra monuimus, in va-
rietate ingeniorum diiudicanda, ad volun-
tatis dispositionem, & hinc ortum adfe-
ctuum moderamen, vel maxime attenden-
dum esse.

§. XI. Nimirum & in voluntate dona quaedam naturalia, seu virtutes, conspiciuntur, quae ad litterarum, theologiae cum primis, tractationem, ex voto instituendam, plurimum conferunt; *constantia* scilicet, *laborum patientia*, *fortitudo*, & quae aliae sunt eiusdem generis. * Hisce enim, quae utique per naturam nonnullis insunt, concurrente cum primis corporis constitutione, seu temperamento, litterarum studia egregie promoueri, constat; sique, per gratiam Numinis, quae noxia in iis sunt, remoueantur, multum eas prodesse, negari nequit. ** Referre huc etiam licet *instinctum* quemdam, seu impulsum singularem ad certum studiorum genus; in quo prouida Numinis cura, res mortalium sapientissime dispensans, vel maxime sese exferre solet ***

* Immo ipse ille veritatis amor, quem antea, ceu characterem ingenii ad theologiam apti, commendauimus, huc vel maxime spectat. Generatim enim consideratus in quibusdam per naturae conditionem, aut per causas certe naturales, conspicitur; etsi longe eminentiori modo in illis sit, qui a spiritu sancto luce diuina sunt collustrati. Pertinet huc etiam quaecumque istud adfectuum regimen, ad quod naturae vires interdum eo vsque sufficiunt, ne prorsus exorbitent, modumque excedant; sine quo neminem in quocumque litterarum genere rite proficere posse, recte viris doctis, harumque rerum peritis, obseruatum est. Mox enim attentionem, quam litterarum tractatio requirit, impediunt; mox nebulis intellectum replent, quo minus, quid verum, quid falsum, quid utile, quid noxium sit, perspicere valeat; mox animum frangunt, & ad labores tolerandos ineptum reddunt; mox alia ratione a recto tramite miseros mortales abducunt. Recte IO. FUNGERVS: *Si hanc commotionem & impetum a ciuibus abesse voluit philosophus Plato; quanto magis aberit a christianis, & humanioribus studiis dedicatis hominibus? Nec enim illi turbidis moribus agitari debent, verum ab omni feruore longissime sequestratam rationem habere; de pueror. disciplina & recta instituit.* **¶ XVI.** Longe autem rectius utique hocce

moderamen adfectuum procedit, si vires gratiae accesserint; qua de re alibi.

** Virtutum istarum naturalium vt egregius plane in litterarum studiis vsus est; ita & iisdem homines nondum regeniti, vitiusque dediti, grauissime, ad suam, aliorumque, perniciem, abutuntur. Omnia enim ista naturae munera ita comparata sunt, vt, pro diuersa iis vtentium indole ac statu, aut noxia, aut salutaria euadere queant. Salutaria autem tum demum erunt, si in regenitis, per Numinis gratiam, a vitiorum, quae cum iis coniuncta sunt, sordibus, purgantur, & rite ex sapientiae diuinae praescripto dirigantur, & hac ratione velut sanctificentur. Quo ipso tamen spiritualia potius, quam naturalia, dicenda erunt; vt deinceps §. XIII. ostendemus.

*** Instinctus iste est motus quidam ac inclinatio voluntatis, & ex variis quidem causis oriri potest; vt tamen diuina hic neutiquam prorsus remouenda sit prouidentia. Haec enim cum in iis, quae ad ecclesiam & rem publicam spectant, quam luculentissime conspiciatur; ad vtriusque autem fata dispensanda viri, ingenio & doctrina praestantes, plurimum conferant; dubitare non licet, quin Deus eos, quibus in hisce, ad opera sua peragenda, ceu instrumentis, vt decreuit, ad eiusmodi vitae & studiorum genus amplectendum excitet,

citet, quod scopo & fini, quem sibi, in ecclesiae ac rei publicae rebus dirigendis, proposuit, est conueniens. Sed cum omnium ac singulorum quoque hominum curam Deus gerat, & a vitae, studiorumque, quod quisque sectatur, genere, eorum praecipue pendeant fata; Deum hic semper, singulari quadam ratione, partes suas agere, manifestum est. Obseruant autem nonnulli, in ipsa subinde pueritia instinctum illum, & inclinationem, ad certum vitae & studiorum genus, signis quibusdam ac iudiciis sese prodere. Eoque pertinet, quod GREGORIUS Nazianzenus, de Atheniensium more, adolescentum ad certum vitae genus propensionem explorandi, hunc in modum refert: Νόμος ἦν Ἀθήνῃσι παλαιός, ὡς δ' ἐγὼ Φημι, καὶ κάλλιστα ἔχον ἐπιθεὶν φθόρον ἕως ἤβην δι νῆσι, πρὸς τέχνας ἀγεσθῶν ἄγεσθαι δὲ τὸν τρέπον τοῦτον τροπίσεσθαι δημοσίῃ καθύστες τέχνας ἔργα, καὶ προσήγεσθαι τοῦτοις τοὺς νόμους ἕταρ δὲ τὴν χάριον ἔκατο, καὶ προστρέχον τύτῃ καὶ τὴν τέχνην διδάσκουσθαι ὡς τῷ μὲν κατὰ φύσιν ἐπιτυγχάνοντες, ὡς τὰ πολλὰ, τῷ δὲ παρὰ φύσιν διαμαρτάνοντες. *Athenis vetus lex erat, eaque, meo quidem iudicio, praeclarissime constituta, ut adolescentes, cum pubertatis annos attigissent, ad artes deducerentur; ducerentur autem ad hunc modum. Cuiuslibet artis instrumenta publice proponebantur, atque adolescentes ad ea adducebantur. Quocumque autem delectari quemquam contigisset, ad idque accurreret, huius quoque artem edocebatur; quod videlicet ea ut plurimum recte succedant, quae natura duce adgredimur, ac contra ea, quae inuita natura suscipiuntur, spem frustrari soleant; epist. LXIII. (LVII) ad Eudoxium rhetorem, tom. I. oper. p. m. 819.* Scribit hoc GREGORIUS ad Eudoxium rhetorem, ut illi persuadeat, ne philosophiae, sed christianae, studium deserat, quippe ad quam velut a natura ipsa factus sit. Recteque hac occasione ostendit, naturae ductum, in eligendo vitae studiorumque certo genere, mini-

me contemnendum, sed studiose potius sequendum esse. Hinc ita pergit:

τί βούλεται μοι τὸ διήγημα; καὶ εἰ Φημι χρῆσθαι, πρὸς φιλοσοφίαν γὰρ ἔχης ἐπιτηδείας τῆσιν καὶ ἀμείλιον μὲν δὲ πρὸς ἄλλο τι μᾶλλον ἐπιτίσεσθαι τῶν ἢ δικίαν ἢ ταύτης περιέχουσθαι πρὸς ἡν νέουκας, ἕχ ὅτι ἀρίστη μὲν ἐστίν, ἀλλ' ἔτι καὶ πρὸς πρῶτα τὸ δὲ μὴ βούλεσθαι μὴν ποταμῷ, καὶ ἢ παρομιλῆσθαι ποταμῷ καὶ ἰσσοσύνῃν δεδαῶτα μὴ ἄδην ἐθέλει ἢ πόμισσις κ. τ. λ.

*Quorsum autem spectat haec narratio? Nimirum hoc aio tibi providendum esse, ne philosophiam, ad quam natura optime comparatus es, negligas, aut cuiquam alii arti, quae tibi non satis apta sit, potius adfuectas, quam hanc completaris, ad quam natura propendes; non modo quia praestantissima est, sed etiam, quia ad naturam tuam accommodatior. Porro non esse vi cohibendum fluminis cursum paroemia quoque ipsa docet, ac potestis etiam ei, qui equitandi artem didicerit, cantandi studio interdicit. Quae quidem rectissime se habent, cum experientia doceat, atque confirmet, quae contra animi propensionem, & inuita, quod aiunt, Minerva suscipimus, raro admodum feliciter procedere. Quod vero antea inuimus, & GREGORIUS, de Atheniensium more verba faciens, significat, in pueris atque adolescentibus instinctum illum, atque inclinationem, ad certum studiorum & vitae genus, signis quibusdam atque iudiciis manifestari, idque saepius in illis deprehensum, qui velut ipsa natura, aut potius Deo ipso, cuncta ita sapienter dirigente, duce, ad studium theologicum animum adpulerunt suum; id exemplis quam plurimis comprobari posset, nisi ea iam diligenter collecta exhibuisset, & rem omnem eleganter edisseruisset, ANDR. GERH. HYPERIVS, de ratione studii theologici, c. I. p. 27. seqq. cuius, quae huc spectant, verba exhibentur in dissertatione: *verum studiosus theologiae salua conscientia theologiae studium deserere, & iurisprudentiae aut medicinae se consecrare possit?* in IO. FRID. MAYERI musco *ministri**

visi ecclesiae. p. 29. f. 99. ubi & instinctus cum, inter signa internae vocationis re-
sile, seu inclinatio ad studium theologi- fertur.

§. XII. Corporis denique non seponenda prorsus est consideratio. Eius enim si laboribus, quos litterarum studia requirunt, non sufficiant vires; sique cum aduersa valetudine nunquam non sit conflictandum; non feliciter, quae nobis proposuimus, procedent. * Externa illa, quae ingens saepe inter homines constituere discrimen videntur, diuitiae, paupertas, nobilitas, status plebeius, magna quidem interdum, longeque grauissima impedimenta adferunt, quo minus finis studii theologici rite obtineatur; subinde tamen etiam, si prudens directio accedat, ad eundem consequendum, adiumentum aliquod, atque praesidium, adferunt. **

* Vt ergo pro ingenti Numinis beneficio reputandum, si corporis ea sit conditio, quae laboribus, in litterarum studiis, exantlandis sufficiat; ita, ne intemperantia, aut adfectibus, modum excedentibus, aliaque ratione, corporis vires perdamus, sanitateque profligata, variisque morborum generibus acceleratis, ecclesiam, & rem publicam, commodis, quae ad utramque a nobis redundare poterant, praeuenimus, omni studio a nobis est elaborandum. Quae vero ratio sit, sanitatem corporis conseruandi, aut amissam recuperandi, a medicae artis magistris, de *diaeta litteratorum* praecipientibus, discendum est. Corporis interim ita gerenda est cura, ne inde anima damnus aliquod accipiat, monente Paulo, *Rom. XIII, 14.*

** Sunt, qui pauperes omnino a litterarum studiis arcent; eo, quod sumptibus, qui iis impendendi sunt, pares non sint. Librorum infinitam multitudinem obiiiciunt, sine quibus ad eruditionem solidam hodie nemini aditus pateat, quae haud exiguo plerumque comparentur pretio. Nec datum iis esse, diu in scholis, aut academiis, ab ore praeceptorum pendere, aut exteris adire gentes, & quae alia sunt eiusdem generis. At, si dicendum, quod res est, longe plura diuitibus obstant, quo minus ad veram eruditionem, quae spiritus sancti opus est, perueniant, quam pau-

peribus. Opes enim animum plerumque corrumpunt, & ad ignauiam, luxuriam, voluptatem inuitant; quibus laqueis qui semel irretiti sunt, difficulter inde se expediunt. *Multis, inquit SENECA, ad philosophandum obstitere diuitiae; paupertas expedita est, scura est; epist. XVII, p. 62.* Paupertas acrioribus stimulis animum concitat, vt labori non parcat, sed indefesso studio quaeuis subeat. Paupertas excitat artes, secundum illud THEOCRITI:

Απλῆ, διόφρατος, μὴν τῆς τίχης, ἐγὼν idyll. XXII. v. 8. Et ISIDORVS paupertatem vocat *πῶς διπύμης ἢ τίχης κέρτα, omnis scientiae & artis matrem, lib. II. ep. CXVIII.* paupertas vel inuitum sobrium & frugalem esse iubet, viamque ad voluptates intercludens, animum ad litterarum tractanda studia aptum reddit. Hinc eleganter iterum SENECA: *Si vis vacare animo, aut pauper sis, oportet, aut pauperi similis. Non potest studium salutare fieri, sine frugalitatis cura; frugalitas autem paupertas voluntaria est; l. c.* Cum ergo generatim pauperes, in litterarum studiis tractandis, paucioribus leuioribusque circumsepti sunt impedimentis, quam diuites; quid de theologia dicemus? Nimirum sententiam ipse iam pronuntiauit seruator, *δυσκόλως, difficulter diuitem in regnum caelorum intraturum, adferens; immo addens: facilis est, camelum per foramen acus*

transire; quam diuitem in regnum Dei intrare; Matth. XIX, 23, 24. Qui autem ipsemet in regnum caelorum non intrat, quomodo aliis viam ad illud monstrabit? quod theologi esse, constat. Quod si tamen diuites omnia ista, quae a recto tramite eos retrahunt, perrumpant vincula, vt spretis caducis, diuina & aeterna serio amplectantur, adeoque, vt cum SENECA loquar, *pauperibus similes* fiant; opes sane, quas possident, plurima illis adferre commoda possunt, nec vllum est dubium, quin felicius in litterarum studiis progredi, & sublimius eruditionis fastigium, si cetera quoque, quae ad hoc requiruntur, adsint, attingere queant, quam pauperes. Quod de diuitibus diximus, id etiam de illis, qui generis antiquitate, nobilitateque aliis praestant, obseruandum. Sunt vtique ex illis haud pauci, qui se ordini addixerunt sacro, immo qui &, scriptis editis, sui memoriam ad posteros propagarunt; quos REINH. HENR. ROLLIVS, in *bibliotheca nobilium theologorum historico-theologica selecta*, recenset. Longe maiorem tamen illorum in romana, quam nostra ecclesia, esse numerum, non mirabitur, qui cogitauerit, in illa diuitias, honores, potentiam, &, quidquid prauis hominum cupi-

ditibus placere potest, se illis offerre, qui sacro ecclesiasticoue ordini sua non dubitant dare nomina; cum apud nos haec omnia longe aliter se habeant. Quod si insuper ea spectentur, quae vero, diuinitusque illuminato theologo propria sunt, vt vita quoque, moribusque, se genuinum Christi seruatoris discipulum demonstret; paucos ex nobilium ordine, qui hocce nomine digni sint, inueniemus. Eiusque rei caussam in ipsa haud raro deprehendemus generis nobilitate & praestantia, quae plurimos impedit, quo minus, ex sublimi isto, quem se tenere putant, dignitatis gradu, ad ταπεινότητα illam, sine qua christianae vitae ratio sibi non constat, descendant. Idque & Paulus apostolus confirmat, quando, ἢ πολλὰς δυνατεῖς, ἢ πολλὰς εὐγενεῖς, vocationem, diuinitus sibi oblatam, acceptasse, pronuntiat *1. Cor. I, 26*. Nec tamen de omnibus hoc dici potest, vt nec apostolus hoc adserit, quod diuinam istam adspersentur vocationem. Si qui ergo ita comparati sunt, vt Christi doctrinam serio amplectantur; tum generis nobilitas non tantum non obstabit, quo minus doctorum in ecclesia fungantur munere, sed interdum etiam praesidium aliquod adferet, vt eo rectius ecclesiae promouere commoda queant.

§. XIII. Ad dona haecce *naturalia*, de quibus haecenus dictum, accedere debent *spiritualia*, quae vtramque hic paginam faciunt; per quae etiam naturalia sanctificanda, & ad legitimum salutareque vsum dirigenda sunt. *

* Sunt nimirum spiritualia bona duplicis generis. Quaedam *κατ' ἐξῆς*, ita dicuntur, quoniam a spiritus sancti operatione proficiscuntur; vt omnia ea, quae cum illuminatione ex conuersione hominis fluunt, vel exinde originem trahunt. Alia vero, in se spectata, sunt naturalia, sed, prout in hominibus rege-
nitis, per spi-

ritus sancti gratiam, ab adherentibus vitiis purgantur, ad sapientiae diuinae praescriptum diriguntur, & ita sanctificantur, itidem spiritualia vocari possunt. Naturalia autem dona quacuis eiusmodi purificatione, & sanctificatione, opus habere, si iis rite vti velimus, sique Deo placere debeant, supra iam ad §. XI. obseruauimus.

§ XIV. Enimuero, cum christianus quis prius esse debeat, quam theologus euadere queat; eorum quoque donorum, quae omnibus vera fide praec-

praeditis communia sunt, qui ad theologiam accedit, particeps esse merito creditur. * In quibus augendis & amplificandis dum industriad omnem studiumque collocat, aptior inde indies redditur, ad media ea rite vsurpanda, quibus finem studii theologicici consequi licet. *

* Recte & praeclare LVD. ELLIES DV
 PMS, quamvis ecclesiae romanae sacris ad-
 dictus, *prima*, inquit, *regula, quam in edu-
 catione puerorum, studio theologico destina-
 torum, praescribere sibi debent, haec est, vt
 pectora eorum ad bonum emolliantur, mo-
 res formentur & emendentur, verique chri-
 stiani efficiantur; hoc est fundamentum, cui
 theologicum aedificium superstruendum est;
 ita nempe institui debent, vt bonos prius
 christianos, quam theologos sese exhibeant;*
 in *methodo studii theol. recte instituendi, c.
 V. p. 91.* Sed ex nostratibus potius audire iu-
 uat AVGVST. HERM. FRANCKIVM, opti-
 mum peritissimumque in hisce magistrum
 & doctorem. De *christianismo* enim *stu-
 diosi theologiae* verba faciens, *primum*, in-
 quit, *hoc & praecipuum in studioso theolo-
 giae requiritur, vt animus eius sit rectus in
 conspectu Dei.* Hoc porro ita explicat:
*Cumque nondum anima eiusque in eo sit
 statu, vt alte iam fodisse dici queat, & fun-
 damenta supra petram statuisse; hoc tamen
 ab vnoquoque requiritur, vt eorum in nu-
 mero vere sit, qui Deum recto ac sincero a-
 nimo quaerunt, & in Christo alte radicari,
 superstrui atque confirmari, seria mentis
 contentione student; in idea studiosi theolo-
 giae, p. 31. 32.* Atque ita profecto res se ha-
 bet. Si christianus nondum sit, hoc est,
 ea mentis indole praeditus, quae verum
 christianum demonstrat, aut id sibi datum
 non credit, vt talis fiat; nullos omnino in
 theologia sibi promittere potest progres-
 sus. Theologiae enim studium cum ad
 incrementum cognitionis spiritualis, seu
 illuminationis, sapientiae, aliorumque do-
 norum spiritualium comparatum sit; ip-
 sum iam principium, seu radix, quae flo-
 rem emittat, adesse debet. De eo quippe

quod nondum existit, dicere nequeo, quod
 crescat, aut augeatur, vel omnino, quod
 crescere atque augeri queat. Ipsa, prae-
 terea natura indolesque theologiae hoc
 requirit. Verifatur namque circa τὰ τὸ
 πνεύματ' & τὸ θεὸν quae sunt spiritus Dei, de
 quibus Paulus adserit, quod homo *υποκρί-
 animalis*, quales omnes sunt, qui chri-
 stiani non sunt, quantumvis ingenio &
 humana eruditione praestantes, ea non
 recipiat, immo, quod *stultitia ei sint, & non
 possit ea cognoscere*, ea quidem ratione, qua
 cognosci debebant, 2. Cor. II, 14. Veri-
 tatis porro cognitio in theologia vtram-
 que facit paginam, eius scilicet, quam De-
 us in scriptura sacra reuelauit, &, quae
 vim omnem humanae rationis multis mo-
 dis superat, quaeue multo adhuc minus
 ab homine solis naturae viribus instructo,
 ad vsum transferri potest. *At spiritum ve-
 ritatis mundus* (adeoque omnes, qui ad-
 huc mundo sunt addicti, quique regeniti,
 verue christiani non sunt, 1. Io. II, 15. 16.)
*accipere nequit, quippe quem nec videt, nec
 cognoscit*, sententiam hancce pronuntiante
 ipfomet seruatore, Io. XIV, 17. Si quis
voluntatem Dei patris faciat, eum demum
 cogniturum, num a Deo sint, quae do-
 cuerit, iterum seruator optimus diserte
 profitetur, Io. VII, 17. De eo autem, qui
 nondum christianus, adeoque nec viribus
 gratiae instructus est, adseri nequit, quod
 seruo voluntatem Dei adsequi velit, multo
 minus, quod adsequatur. Hinc nec ad
 veritatem eorum, quae Christus docuit,
 & per scripturam hodie adhuc docet, per-
 cipiendam, aptus est. Proficere theolo-
 giae cultor non tantum in iis debet, quae
 intellectum instruunt, maiorique indies
 luce perfunduat; sed in iis etiam, quae ad

vitae morumque integritatem sanctitatemque spectant, ut omnium virtutum exemplum auditoribus suis praeire queat. Hoc enim ad ecclesiae doctorem requiri, & supra ostendimus, & res ipsa quoque docet; conf. *1. Cor. XI, 1. 1. Petr. V, 2.* At, qui proficere potest, si gratiae viribus destitutus, vitiorum & prauarum cupiditatum grauissimo adhuc premitur iugo? Denique nec media, quae, ad finem studii theologici obtinendum, commendari solent, rite vsurpare potest, qui verus christianus non est. Inter haec enim primum praecipuumque locum tenet oratio, ut deinceps ostendemus. Oratio Deo non placet, nisi ex vera fide proficiatur. Christianus autem, qui re ipsa, vitaeque sanctae studio, se non demonstrat, nec vera fide praeditus esse, dici potest. Recte beatus

ABR. CALOVIUS: *cum precibus piis coniunctum esse oportet verae pietatis studium;*

additque: *sanctae enim ad Deum tollendae sunt manus, 1. Tim. II, 8. Quomodo sanctificationem nominis domini, & voluntatis Dei adimplerem, expetere precibus possumus, si nomen domini ipsum non sanctificare, sed profanare, voluntatem Dei non adimplere, sed violare perginus? paed. theol. c. II. p. 56.* Mitto reliqua, quae addi possent; cum haec sufficiant.

** Patet itaque, ea hic in censum venire dona spiritualia, quae ad finem studii theologici, qui est, ut homo Dei à τὸ θεῷ sit, πρὸς τὸν ἑαυτοῦ ἑαυτὸν ἱερατεύει, obtinendum, faciunt; a quibus adeo distinguenda sunt, quae ipsum finem, scilicet proximum studii theologici, constituunt, seu quibus, qua intellectum, qua voluntatem in eo perfectionis gradu, illos condecoratos decet, qui theologorum tueri nomen, munereque publico in ecclesia fungi cupiunt, de quibus c. I. dictum.

§. XV. Dispositio itaque quaedam spiritualis ad studium theologicum hinc oritur; quae tum intuitu *intellectus*, donorumque ad eum spectantium, tum intuitu *voluntatis* considerari potest. Intuitu quidem *intellectus*, dum ita comparatus est, ut in vera Dei, rerumque diuinarum, cognitione, sapientiaque diuina, proficere indies possit; conf. *Luc. II, 52. 2. Pet. III, 18.* * intuitu autem *voluntatis*, dum in sanctitatis, omniumque virtutum, earum maxime, quae iuuenes decet, simulque progressus eorum, in rerum sacrarum genuina & salutarum tractatione, promouent, studio, theologiae cultor crescere admittitur, summa contra diligentia fugit, quae incrementum istud impediunt, aut a fine studii theologici eum longius remouent. **

* Dona itaque ista naturalia, de quibus supra egimus, ingenii foecunditas, iudicii acumen, memoriae felicitas, non sufficiunt, nisi lux quaedam diuina, tenebras, omnibus connatas, expellens, & sapientia directrix, in litterarum cum primis studiis prorsus necessaria, sed vtraque nouis indies augenda incrementis, accedat. Dum vero ita ad utriusque incrementum tendimus, vtraque statim vim suam exserit, dona naturalia rite temperans, dirigensque, & viam quodammodo mon-

strans, quam ingredi debeamus, ne sperato excidamus sine.

** Voluntatis etiam rationem in iis, qui studio theologico se addixerunt, habendam, & res iterum docet, & omnes, qui hac de re praecipiant, magno consensu agnoscunt. LVD. ELLIES DV PIN, quem antea iam laudauimus, de *dispositionibus, ad studium theologicum, necessariis*, verba faciens, eas primum quidem in *ipsa indole & ingenio*, tum vero & *in corde*, sine *intimo mensis*, quaerendas, recte pronuntiat.

tat. Et hinc porro, *cor*, inquit, *quale?* si requiras, *theologiae studiosus religionem atque veritatem super omnia diligat, ut nihil eum dimoveat, ut paratus sit, pro eius defensione, quidquid possidet, amittere, omnia perferre, nulli propriis, aut alterius cuiusque, quod interest, sequior intentio, nullus animi adfectus a sententia, pro bona causa suscepta, eum deiiciat; illecebris & delicis mundanis ultimum omnino vale dicat, nulli praeter Deum placere cupiat, praeter praecepta eius nihil quaerat, & perfecto cum cultu honorare omni contentione nitatur. Contra, remissi atque timidi animi, ubi veritas erat defendenda; homines, inquam, illi, quos aut ambitio caeca, aut insanam privati commodi studium rapit, ad partem potentiorum in sentiendo sequendam prouinciam faciles ad sequenda principia regularumque, quae sunt de tempore, ad defendendas propositiones theologiae commodioris; illi denique quorum animus corruptus, vitiisque imbutus & mancipatus est, ad graecas demum calendas boni theologi officium adimplebunt. Quaecumque speculatiuam sibi comparauerint scientiam, eorum tamen corruptio cordis violenta & incitato passu transuersum eos agit, mentemque in grauissimos nouosque indies errores inducit; in metodo studii theolog. recte instituendi, c. V. p. 90. Non modo ad veritatem ita, ut decet, defendendam & propugnandam, sed & ad reliqua omnia, quae theologi officium postulat, inepti sunt, qui recta cordis dispositione non gaudent. Ea nimium, quam in vere credentibus spiritus sanctus efficit. Etsi enim quidam per naturam ita comparati sint, ut veritatem magni faciant, eamque quaerant, uti supra ad §. X. obseruauimus; hicce tamen veritatis amor, qui ex altiori origine proficiscitur, longe purior, longue sincerior est, quam, quem naturae in quibusdam conditio progignit; ne dicam, quod in spiritualibus homo, solis naturae viribus*

instructus, ne recte quidem veritatem agnoscere, multo minus serio amplecti queat. Voluntatis porro ista dispositio, quam diucina in nobis efficit gratia, filialem etiam in nobis producit Numinis timorem, quem sapientiae initium efficit, supra docuimus, & scriptura sacra testatur; *Prov. I, 7. IX, 10. Ps. CXI, 10.* Dumque voluntas a variis vitiis purgatur, simul a praecudicatis, quae hinc originem trahunt, liberatur opinionibus, quae veritatis cognitioni vel maxime obstant. Modestia tum hinc oritur, ad impetum illorum, qui τὰ ὑψηλὰ φρονέουσι, *Rom. XII, 16.* refrenandum, maximopere necessaria. Nec enim quidquam temere noxium magis theologiae cultoribus est, quam inconsultus iste, & ambitionem prodens, ad sublimia & excelsa, quibus aliis se praeferre queant, ardor. Modestia quoque haecce efficit, ut aliorum lubentes audiamus monita, iisque; si salutaria sint, obsequamur; cum isti contra, qui soli sapere sibi videntur, *monitoribus*, ut *HORATIVVS* ait, sint *asperis*, dumque, saluberrimis aliorum sermone consiliis, sibi ipsi nimis fidunt, non vna ratione in praecipitia feruntur. Nec id praetermittendum, quod, qui cordis recta dispositione gaudent, ea omnia, quae in eo, quem semel ingressi sunt, cursu, impedimentum aliquod adferre possunt, summo studio euitant. Temperantiam itaque, & castitatem, quam diligentissime sectantur, voluptates contra quasuis serio fugiunt. *Sapientiam enim non intrare in animam malignam, nec in corpore peccatis obnoxio habitare*, probe didicerunt; *Sap. I, 4.* Semper hinc illis ante oculos versatur illud Pauli: τὰς δὲ νεωτερίδας ἐπιθυμίας φεύγε, *iuueniles autem cupiditates fuge, scelerare contra iustitiam, fidem, dilectionem, pacem cum omnibus inuocantibus dominum ex puro corde; 2. Tim. II, 22.* Denique & adfectuum omnium, qui non vna ratione a recto nos abducere tramite possunt, huc spectas

spectat regimen; cum illud, quod solis naturae viribus nititur, de quo antea ad §. XI. dictum, nimis infirmum sit. Quod enim supra hominis, sibi relictum, vires positum est, id demum Numinis gratia, in credentibus vim suam exferens, efficere potest. Qui namque (per veram fidem) *Christi sunt, cruci adfixerunt carnem suam* *ὄν τοῖς παθήμασι, cum adfectibus & cupiditatibus, Gal. V, 24.* Recte hoc inculcat beatus ABR. CALOVIVS, cum itidem de dotibus ingenii, quibus theologiae cultores ornatos esse decet, verba facit. *Voluntas, inquit, habeatur perpurgata ab adfectibus. Nam qui adfectibus ducuntur & reguntur carnalibus, quanto doctiores evadunt, tanto maiori damno sunt ecclesiae.* Addit porro, ea, quae de cordis seu voluntatis recta dispositione diximus, con-

firmantia & illustrantia. *Renuntietur propriae voluntati, Matth. XVI, 24. absint a studio theologiae ingenia rixosa, rixosa & contentiosa, 1. Tim. VI, 5. 4. 2. Tim. II, 24. Iac. III, 5. absint χοληρά vel tepida, nullo veritatis zelo flagrantia, Apoc. III, 16. ad πολυπραγμοσύνην nata, Syr. XXXIX, 25. 1. Tim. II, 4. vel etiam socordia, & prorsus ἀσεία, itemque voluptuaria, lucrum, propriamque honorem quacrentia &c. Qui vero ad eiusmodi vitia propensos se animadvertunt, non minus in his animi morbis curandis, quam in rebus sacris cognoscendis, laborent, si visui esse velint ecclesiae &c. paed. theolog. praecogn. p. 27. Iungenda his omnino, quibus theologiae cultorem diligenter instruit AVG. HERM. FRANCKIVS, in *idea studiosi theologiae, p. 37. seqq.**

§. XVI. Qui autem ita comparati non sunt, cum verum studii theologici finem consequi nequeant, si in proposito suo nihilo fecius perseverent, nec tamen animum mutant; magno cum suo & ecclesiae malo hoc se fecisse, sero nimis experientur. Caeci quippe cum ipsimet sint, & caecorum ductores; non possunt non & semet ipsos, & quibus viam ad salutem monstrare voluerunt, perdere, *Matth. XV, 14. Luc. VI, 39. Rom. II, 19.* eo severius puniendi, quo plures suam illis perniciem, aeternamque imputabunt damnationem. *

* Commendanda hic omnibus AVG. HERM. FRANCKII *paraenesis* gravissima ad studiosos theologiae, praemissa eiusdem *ideae studiosi theologiae, p. 5. seqq.* Iun-

genda &, quae de munere ecclesiastici grauitate differit IO. LVD. HARTMANNVS, in *pastorali euangelico, lib. I. c. I. §. IX. & X. p. 10. 11.*

LIBRI PRIORIS CAPVT TERTIVM DE MEDIIS, QVIBVS THEOLOGIAE HABITVS COMPARATVR.

Σύνοψις.

Media, quibus finis studii theologici obtineri potest, summam indicantur; §. I.

Primum inter ea locum merito tenet oratio; sur orandum? II.

Quae-

Quaenam obseruanda, ut recte oremus? §. III.

Quis recte orare possit? §. IV.

Quid a Deo petendum? §. V.

Quomodo orandum? §. VI.

Orationi iungenda meditatio; quid bocce notatione intelligatur? §. VII.

Versatur circa res diuinas; §. VIII. praecipue prout ex scriptura sacra nobis innotescunt; §. IX.

Consistit in attenta consideratione; §. X. & cum inquisitione ac diiudicatione rerum spiritualium coniuncta est; §. XI.

Finis, simulque fructus meditationis; §. XII.

Necessitas eiusdem; §. XIII.

Adminicula, scilicet auditio & lectio; §. XIV.

Auditionis non temere negligenda occasio; §. XV.

sed idoneus tamen quaerendus est magister; §. XVI.

Quaenam eius sint virtutes? XVII.

Officia eorum, qui ex auditione rite proficere cupiunt; §. XVIII.

Auditioni iungenda est lectio; libri quotu-

plices; naturae, scripturae, humani §. XIX.

Liber scripturae cum primis in censum venit; §. XX.

De libris humanis quaenam generatim obseruanda? §. XXI.

Librorum, theologiae studio inseruientium, quo pacto comparanda sit notitia? §. XXII.

Characteres boni libri; §. XXIII.

Regulae, circa librorum lectionem obseruandae; §. XXIV.

Propaedeutica theologica, meditationi, rite instituendae, itidem inseruiunt; §. XXV.

Ad orationem & meditationem accedere debet tentatio; §. XXVI.

Quo nomine quid intelligatur? §. XXVII.

Quinam tentationibus sint obnoxii? §. XXVIII.

Earundem varietas; §. XXIX.

Per se ad hominum perniciem tendunt; magna tamen, si feriantur, inde ad eos redundare potest utilitas; §. XXX.

Quo pacto, cum oratione & meditatione coniunctae, theologum faciant? §. XXXI.

§. I.

Accedimus tandem ad media, quibus finem, qui theologiae operam dare decreuerunt, consequi possunt. Atque haec quidem rectissime ad tria reuocari solent capita, orationem, meditationem, tentationem. *

* Ita quidem B. MART. LVTHERVUS noster summam eorum, quae theologum efficiunt, ex psalmo cxix breuiter & neruose complexus est. Verba eius, huc spectantia, quibus simul haecce studii theologici regula illustratur, recitat CONR. PORTA, in *pastorali Lutheri, num. III. p. 24. seqq.* Commendant idem effatum psalmi nostrates, & ad eius ductum, de ratione studii theologici praecipunt, ut beatus IO. GERHARDVS noster, in *methodo studii theologici*, qui & ipsa LVTHERI verba adfert, *part. I. p. 13.* ABR. CALOVIUS,

in *paedia theologica*, qui itidem verba LVTHERI recitat in *ingressu p. 5. IO. LVD. HARTMANNVS*, in *pastorali euangelico, lib. II. cap. II. & III. p. 237. seqq.* AVG. HERM. FRANCKIUS, in *methodo studii theologici, c. III. p. 53. seqq.* CONF. IOACH. IVSTI BREITHAVPTII *programma, de studii theologici necessariis tribus adminiculis*, quod in *programmatis eius selectis* exstat, *num. I. p. 1. seqq.* Idem ergo & nos faciemus, eandemque sequemur regulam, cum rationem, cur ab ea recedere debeamus, videamus nullam.

§. II. Oratio primo merito loco collocatur, cum dona ista spiritualia, quae finem proximum constituunt, aut, si maui, eorum incrementum, diuinæ benignitatis munus sint, & non nisi precibus a Deo impetrentur, *Iac. I, 5.* * Qui porro naturalem mentis caecitatem, imbecillitatemque, ** immo ad errores variosque lapsus pronitatem; *** pericula porro grauissima, quibus omnes quidem homines, illi tamen maxime, qui doctorum in ecclesia officio fungi volunt, expositi sunt; * vtilitatem, denique, dignitatem, & efficaciam precum considerauerit, hac de re non dubitabit. *

* Cum generatim *πᾶσα ὁδοὶ ἡγαθῆ, & πᾶν δόγμα τέλειον* *superne a patre luminum descendat*, *Iac. I, 17.* adeoque & precibus ab eo impetrari debeat; de donis quoque spiritualibus, eorumque incremento, hoc intelligendum; nemo dubitabit. Non magis enim incrementum, quam primum illorum initium, in nostris positum est viribus. Hinc &, quemadmodum *sapientiam* caelestem, scilicet illam, quae *ἀνοθεν* est, a Deo nos petere Iacobus iubet, *ep. c. I, 5.* ita & apostoli incrementum fidei a seruatore efflagitant: *προσθετε ἡμῖν πίστιν*, *adauge nobis fidem; Luc. XVII, 5.* De fide autem, eiusque incremento, quod dicitur; de omnibus quoque donis spiritualibus recte adferitur, quae cum fide coniuncta sunt, aut ex ea fluunt.

** Intellectum omnium omnino hominum, per naturae conditionem, tenebris obscuratum, & experientia docet, & Paulus testatur, *Eph. IV, 18.* Vnde & *tenebrae* dicuntur, *Io. I, 5. Eph. V, 8. Act. XXVI, 18.* Ad lucem equidem a tenebris transeunt, quando ad Deum conuertuntur; sed, vt reliquiae quaedam tenebrarum, & stultitiae spiritualis, remaneant, quibus exuendis, & emendandis omnis impendenda opera, vt magis magisque illuminentur & sapientiores fiant; *conf. Eph. I, 16. 17. 18.* Quemadmodum vero, qui nondum conuersi sunt, difficulter admodum ad caecitatem suam agnoscendam perducuntur, dum plerique, se omnia iam recte videre, sibi persuadent, vt Pharisaeorum exemplo patet, *Io. IX, 40. 41.*

ita &, qui iam regeneriti sunt, reliquias istas caecitatis non aeque omnes agnoscunt; vt autem agnoscamus, summopere elaborandum. Haec ipsa enim miseriae nostrae agnitio omnium efficacissime ad preces nos concitabit; documentum praebente caeco illo, quem Christus sanauit, *Luc. XVIII, 35. seqq.* Hinc vero cum illuminationis, ac sanctificationis necessitas pateat; vt vtriusque incrementum obtineamus, omni ope nobis est adnitendum. Idque eo magis, quod sine diuino lumine mysteria, & *τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ*, cognoscere nequeamus; *Matth. XI, 25. 1. Cor. II, 14.* quemadmodum & nemo sine spiritu sancto Christum dominum vocare, aut in eum credere, vel in vera fide & pietate proficere potest, *1. Cor. XII, 3. 2. Tim. II, 7. Eph. III, 16.* Hinc illud Dauidis, *in tuo lumine videbimus lumen; Ps. XXXVI, 10.* Nimirum vt solem nemo videt sine sole; sic Deum nemo cognoscit, sine Deo, seu illuminatione diuina. Illuminationem autem diuinam, aequae ac ipsum spiritum sanctum, nemo obtinet sine precibus. Spiritum sanctum seruator promittit, sed illis, qui eum a Deo patre precibus efflagitant, *Luc. XI, 13. conf. & Eph. I, 16. 17. III, 14. 16.* Ex ipsa indole & natura theologiae, secundum definitionem, a Paulo *Tit. I, 1.* traditam, vltimius haec deduci & illustrari possent, si in re manifesta pluribus opus esset verbis.

*** *In multis*, inquit Iacobus, *labimur omnes*, *Ep. III, 2.* Ex imbecillitate scilicet

scilicet, ac infirmitate humana, cuius nec homines regeneriti immunes sunt. Non tantum autem de voluntatis, sed & de intellectus vitii loquitur, siquidem in vtriusque humana se prodit imbecillitas. Turpiterque falluntur, qui, ad voluntatis vitia, etiam grauiora, excusanda, tam proni sunt; intellectus tantam perfectionem esse, putant, vt omnium quis errorum expers esse queat; hinc nec alios, in rebus quantumuis minimis errantes, ferre possunt, hoc ipso, erroribus se obnoxios, demonstrantes. Longe rectius sapimus, qui vtriusque, & intellectus & voluntatis, ad lapsus varios & errores pronitatem agnoscetes, eo magis ad preces se recipiunt, quibus a Deo spiritum sanctum, ceu *spiritum veritatis*, impetrent, qui eos ducat *εις πῦσαν τὴν ἀληθειαν, in omnem veritatem, Ioan. XVI, 13.*

* Quod, qui doctorum aliquando in ecclesia fungi cupiunt munere, grauisimum, prae reliquis, obnoxii sunt periculis, tum ex *naturalibus* caussis provenit, tum ex *spiritualibus*. Ad *naturales* refero ipsam aetatem iuuenilem, in qua plerumque constituti sunt, qui ad studium theologicum animum adiungunt, & ad munus sacrum praeparantur. Ea vero quam fluxa, quam lubrica, quam ad varias voluptates prona sit aetas, quis nescit? Sique apostolus ipsum Timotheum suum admonere necesse habuit: *τὰς δὲ νεωτέρους ἐπιθυμίας φιλοῦντες iuueniles cupiditates* *Iuge, 2. Tim. II, 22.* quid de illis dicemus, qui nulla ratione cum Timotheo sunt comparandi? Calet adhuc in iuuentute sanguis in venis, vnde motus atque adfectus vehementiores, quibus facile in devia abripiuntur mortales, nisi fortiter iis resistent, naturaeque impetum, iniecto freno, cohibeant, coërceantque, oriuntur. Accedit, alterumque inter caussas naturales locum tenet, magna, quae vbiq; fere regnat, scholarum & academiarum corru-

ptio. Nullibi fere, quam in his, solutio viuendi ratio, nullibi plures voluptatum illecebrae, nullibi plura ad peccandum irritamenta, immo nullibi maior peccatorum impunitas. Cum officinae virtutum, & domicilia sapientiae, academiae esse debeant; vitiorum omnium nullibi, quam in iis, laetior efflorescit feges. Nec aliorum modo, qui eiusdem sunt aetatis, sed, quod dolendum maxime, qui ipsimet virtutis & sapientiae exemplum iuuenibus praeire debebant, dictis, factis, dogmatibus aguntur in transuersum tenerae mentes, & ad turpia quacuvis abducuntur. Iam, cum plerique, qui ad academias accedunt, iam antea eam animo conceperint opinionem, in iis quiduis sibi fas esse, libertatisque, quam iactitant, academicae hanc esse indolem, vt impune peccare liceat; quid mirum, si augeantur potius, quam emendentur aut corrigantur, iuuenum vitia. Et quis non beatum felicemque censeat, qui isto malorum torrente non vna abripitur? aut, si quis saluus incolumisque ex tot periculis eualet, quis non ei gratuletur? Ad *spirituales* caussas quod attinet, nemo est, qui non intelligat, infernalem genium tum illis, qui doctorum munere in ecclesia funguntur, tum, qui eodem aliquando fungi cupiunt, maxime insidiari. Hos enim si, variis peccatorum laqueis irritos, suos fecerit, per eosdem integros deinde hominum greges ad aeternam trahere perniciem, ei haud difficile erit. Exemplo pastorum, aut eorum, qui muneribus ecclesiasticis praesunt, pluri mi magis mouentur, quam doctrina; quamquam & haud raro doctrina ab iis corrumpatur, aut non recte proponatur, qui a recto virtutis discesserunt tramite. Immo in eo caussae, tum naturales, tum spirituales, haud raro conspirant, vt, per praua impiaque dogmata, erroribus intellectus repleatur, & voluntas, ad vicia

tita quaeuis, atque illicita, adpetenda, ita flectatur, vt suis non amplius resistere queat cupiditatibus. Tot ergo tamque grauius cum circumsepti sint periculis, qui theologiae operantur; quis, precibus iis opus esse, negat? Immo, quod seruator optimus discipulis suis dixit: *νεγροποιετα* *υμειν* *υποσυχουσα*, *ινα μη εισιδητε εις πειρασμους* *υμειν*, *Matth. XXVI, 41.* id quilibet sibi uoque dictum putet.

** Vtilitas precum inde constat, quod per eas omnia, quae salutaria sunt, modo rite, & vt decet, eas faciamus, a Deo impetrare possimus. Immo per eas non tam ingentes thesauros, quam, quod omnibus mundi huius thesauris longe est pretiosius, spiritum sanctum, adipiscimur; *Luc. XI, 13.* Dignitas inde elucet, quod in precibus cum Deo loquamur; vt Deus per verbum suum nobiscum loquitur. Quae consideratio summam quoque animi venerationem, & modestiae studium, in nobis excitare, leuitatem contra & teporem excutere debet. Exemplum elegantissimum Abrahamus praebet, *Gen. XVIII, 27. 30. 31.* De efficacia precum testatur Iacobus: *multum valet precatio iusti* *εμπροσθεν*, *efficax*, hoc est, ita comparata, vt efficax fieri possit, *attenta*, *assidua*, *seria*, vt recte ERAS. SCHMIDIVS ad *b. l.* obseruat; *ep. c. V, 16.* quod & deinceps Eliae vatis exemplo declarat. Hisce mandatum diuinum addere possem, de bonis quibusuis, cum primis & spiritualibus, a Deo per preces impetrandis, *Matth. VII,*

§. III. Ne quis autem hic se decipiat, quod saepissime fieri solet; & ad se ipsum, & ad id, quod a Deo petit, & ad modum denique, seu rationem, qua preces ad Deum fundit, diligenter attendat, necesse est. *

* Ad tria enim haecce capita commode reuocari possunt, quae de precibus, prout ad studium theologicum sunt necessariae, nobis dicenda sunt. Solent quidem alibi, vbi ex instituto de oratio-

7. Luc. XI, 9. 13. Ioan. XVI, 24. Eph. I, 16. seq. VI, 18. Phil. IV, 6. &c. sed non erit, puto, qui hac de re dubitet. Exemplis si quis moueatur, regem sanctissimum Dauidem sibi proponat; qui *Pf. CXLIX.* Summo animi ardore illuminationem expetit: *Domine, in toto corde meo exquisiui te, ne errare me finas a mandatis tuis, v. 10. doce me iustificationes tuas, v. 12. reuela oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua, v. 18. peregrinus ego sum in terra, non abscondas a me mandata tua, v. 19. &c.* Formulas quasdam veterum ecclesiae doctorum HILARII, EPHRAEMI syri, GREGORII Nazianzeni, AVGVSTINI, FVLGENTII, refert B. IO. GERHARDVS noster, in *methodo studii theologici part. I. cap. III. p. 30. seqq.* Ex dictis autem facile intelligitur, non tantum circa initium studii theologici, sed in eius etiam progressu, & continuatione, semper precibus nobis opus esse. Causae enim, quae eas postulant, semper manent, cum, in illuminatione & sanctificatione semper nobis proficiendum sit; cum semper adhuc aliquid caecitatis nobis adhaereat, pronitas ad errores & lapsus varios semper remaneat, per quae a recto abduci queamus tramite, numquam penitus cessant. Quod ergo omnium hominum officium est, vt *επιμαλπτως*, *indefinenter orent*; *1. Theff. V, 17. Luc. XVIII, 1.* id praecipua quadam ratione a se postulari, credant, qui in studio theologico rite proficere, aut sacro aliquando recte praesse muneri cupiunt.

ne agitur, fufius copiosiusque haec edisseri; sed ea tamen, quae ad istum, quem nobis nunc constituimus, scopum faciunt, paucis repetere iuuat.

§. IV.

§. IV. Ad se ipsum quidem, an serio a peccatis, quae cum fide vitae spirituali consistere nequeunt, mentem suam purgauerit. Hoc enim si nondum fecerit, sibi quoque dictum putet: *nouimus autem, Deum peccatores*, qui de vera mentis emendatione solliciti non sunt, quin potius in peccatis strenue pergunt, *non audire, Ioan. IX, 31.* Immo tantum abest, ut eiusmodi hominum preces Deo placeant, vt eas potius detestetur, *Esa. I, 15.* *

* Poterat equidem haec admonitio superuacanea videri; cum neminem ad studium theologicum accedere velimus, nisi qui verus christianus, hoc est, reuera ad Deum conuersus sit. Id namque supra fuisse docuimus. Verum, quoniam saepissime contingit, vt moniti huius parum sint memores, qui ad hoc litterarum genus animum adpellunt suum; multi etiam tales sibi esse videantur, quales non sunt; nulla nobis denuo hoc inculcandi praetermittenda est occasio. Opportune autem id hoc loco repetitur; cum fieri nequeat, quin aliquis de miseria sua & periculo conuincatur, si intelligat, omnes suas preces irritas esse, easque nec placere Deo, nec ab eo exaudiri, sique hac ratione vanum illud, quod in precibus hypocriticis quaeri solet, illi eripiatur solatium. Excitabitur enim

forte hac ratione, vt paullo accuratius mentem suam exploret, sique adeo hactenus a Deo alienus fuit, per veram, & non simulatam, conuersionem propius ad eum accedere adnitatur. Res ipsa, quod preces illorum, qui nondum reuera conuersi sunt, Deo non placeant, posita est extra controuersiam. Nec est, quod regeas, ita nec illorum preces, qui se conuertere volunt, & a Deo spiritus sancti gratiam, ad hoc necessariam, expetunt, exaudiri iri. Qui namque serio id agunt, vt se conuertant, inter peccatores illos, contumaces, quos Deus non audit, minime sunt referendi. Ceterum, quo pacto ex loco *Ioan. IX, 31.* id, quod dixi, recte concludatur, ostensum in *instit. theol. mor. part. I. cap. V. ad §. XXVIII.*

§. V. Non minus vero & ad id, quod a Deo petit, attendat, necesse est. Si enim omnino ea petat, quae optare nefas, aut ad vitia solum hominum fouenda alendaque faciunt, quantumuis honestatis aut virtutis praese ferant speciem; poenam pro munere referet. Numinis saltem interpretari gratiam debet, si preces eius non audiat. Alia porro ratione, quae ad salutem consequendam sunt necessaria, petenda sunt, alia ea, quae necessaria non sunt; etsi ceteroquin, in se spectata, bona & salutaria, & ita comparata sint, vt iis nostra aliorumque promouere commoda queamus. *

* Quid non petendum sit, quiuis facile intelligit. Quae nec concupiscere licet, ea multo minus a Deo petere licet. Hoc ipsum et agnouerunt ethnici. Praeclare *SENECA: Nihil Deum roges, nisi quod rogare possis palam; ep. X.* Quae a Deo peti possunt, vel temporalia sunt,

vel spiritualia. Illa nunc in censum non veniunt. In his discrimen illud, quod indicauimus, obseruandum. Quaedam enim ad salutem sunt prorsus necessaria; quaedam equidem salutaria nobis aliisque, at non aequae necessaria. Illa absolute, secundum promissiones diuinas; haec

non, nisi cum conditione, petenda. Petere itaque licebit quaeuis bona spiritualia, primum prout iis nobis ipsis, ad salutem aeternam consequendam, opus est, tum &, prout iisdem, vt aliorum quoque promouere commoda queamus, indigemus, siquidem Deo nostra hac in re vti opera placeat. Praeterea speciatim licet illuminationis pariter, ac sanctificationis, incrementum, ceteraque, quae, ad finem nobis propositum consequendum, sunt necessaria, petere. Animi hinc etiam a Deo petenda est a prauis adfectibus cupiditatibusque purgatio; cumprimis vero, diuini spiritus, contra propensiones &

vitia, quibus per naturae conditionem obnoxii sumus, implorandum est auxilium, itemque contra tentationes quasuis, a quibus specialiori quadam ratione periculum nobis imminet, ne iis succumbamus. Haec ita quidem generatim dici possunt; sed si modo diligenter ad se quisque ipse respiciat, ex se omnium optime condiscet, quibus laboret morbis, quibus indigeat bonis, &, quae adeo a Deo, ceu medico, omnium praestantissimo, patreque benignissimo, qui & melius cognoscit, quae nobis necessaria sunt, quam nosmet ipsi, sint expetenda.

§. VI. Ad modum denique rationemque, qua preces ad Deum fundendae sunt, quod attinet; ita has faciendas, nemo non videt, vt non tantum probe intelligamus, quod petimus, sed serio quoque velimus. Bonorum enim spiritualium, quae praecipue a Deo expetenda sunt, ea est conditio, vt, cum carni parum grata sint, mortales verbis ea saepius petant, quae tamen reuera nolunt. * Tum vero & illud Iacobi obseruandum: *petit autem in fide, μηδὲν διακρινόμενος*, cap. I. 6. Ex fide namque quae non proficiuntur preces, Deo non probantur, nec exaudiuntur. ** Atque haec quidem ad omnes omnino homines ita spectant, vt specialiori quadam ratione theologiae cultoribus sint inculcanda.

* Eos non ita, vt decet, orare, qui ne quidem sciunt, quid orent, siue verba non intelligant, quae proferunt, siue animum non aduertant, dumque ore loquuntur, aliud cogitant; omnes facile concedunt ac largiuntur. Sed id pauciores obseruant, saepissime homines a Deo petere, quae tamen reuera non cupiunt. Equis enim est, qui orationem dominicam recitans, non oret: *sanctificetur nomen tuum, adueniat regnum tuum, fiat voluntas tua*; sed quotusquisque est, qui serio cupit, vt nomen Dei sanctificetur, cum ipsemet vita factisque id facere nolint; aut, qui serio cupit, vt regnum Dei adueniat, cum nulla ratione illi locum relinquere velint; aut, qui serio cupit, vt fiat voluntas Dei, cum quotidie non voluntati Dei, sed carnis

suae, obediant? Quae cum ita se habeant, recte quidem monent, qui, in oratione non verborum tantum, sed & cogitationum, habendam rationem, inculcant; sed addendum erat, cumprimis cordis, seu voluntatis. Quod enim subinde homines conqueruntur, cogitationes suas se, cum precantur, in officio continere non posse; inde provenit, quod serio ea, quae petunt a Deo, non concupiscunt. Fieri equidem rursus potest, vt aliquis tandem, quod petit, obtinere cupiat; sed nihilo fecius languidus tepidusque sit in oratione, & deuotionis, quam vocant, defectu laboret. At id ex eo oritur, quod miseriam suam, & hinc enatam necessitatem, bonis istis potiundi, non sentiat. Nihil namque efficacius ad preces nos excitare

tare

tare potest, nihil vehementius inflammare mentem, quam, si nostrae miseriae & calamitatis non tantum conscii nobis simus, sed & cum intimo cordis dolore sentiamus. Idem est, quod alii dicunt, paupertatem spiritus optimum esse ad orationem stimulum. Intellectus itaque non tantum, sed vel maxime voluntatis; seu cordis eleuatio, ad orationem requiritur; idque ipsum seruatorem velle, cum, Deum in spiritu & veritate adorandum, dicit, docui institut. theol. mor. part. I. c. V. ad §. XXVI. Atque hinc, quid sibi faciendum sit, si rite orare velint, qui theologiae se consecrarunt, perspicere possunt.

** Nimirum fides illa, qua quilibet, qui reuera ad Deum conuersus est, gaudet, & sine qua neminem Deo placere,

§. VII. Orationi iungenda est *meditatio*, quo nomine rerum diuinarum, in scriptura praecipue sacra nobis reuelatarum, attenta intelligitur consideratio, cum inquisitione & diiudicatione spirituali coniuncta; vt veritas diuina recte cognoscatur, cognita magis confirmetur, & ad vsum salutarem transferatur.

* In sacro codice diuersae voces occurrunt, quibus meditatio exprimitur. In veteri testamento se offert verbum ebraicum *meditari*. Sic de Isaaco dicitur, quod circa tempus vespertinum in campum progressus fuerit *meditandum*, Gen. XXIV, 63. Vbi quidem chaldaeus habet *meditari ad orandum*, quem & alii sequuntur. Sed propria tamen & genuina vocis significatio est, *cogitare, secum loqui, meditari*. Interim, cum credibile non sit, Isaacum de rebus friuolis cogitasse, immo, res diuinas eum agitasse animo, a sanctitate viri non abhorreat, plurimumque cum tali meditatione oratio coniungatur; non errant, qui meditati, simulque orandi causa, eum in agrum exiuisse, putant. Conferenda, quae hac de re dixi in *bisf. eccles. vet. testam. tom. I. ad per. I. sect. III. §. XVIII.* Eadem vox & Ps. CXIX, 78. & 148. Ps. CXLV, 5. alibi que occurrit. Non

riteque, & cum fructu orare posse, ex iis, quae §. IV. diximus, sponte sua consequitur, in eo maxime vim suam & efficaciam exserit, quod in precibus de diuinis certi promissionibus, nulli plane dubitamus, quin accepturi a Deo simus, quod, secundum ordinem praescriptum, ab eo petimus. Idque sibi vult illud Iacobi: *μεδν διακνημονεω. l. c.* Addit: *Qui enim dubitat, similis est fluctui maris, ventis alto & excito. Neque vero se putet homo quidquam a domino impetraturum.* Plura de oratione, prout hic in censum venit, monita, eaque saluberrima, suppeditabit AVG. HERM. FRANKIUS, in *methodo studij theologiae, c. III. p. 37. seqq.* quae legisse poenitebit neminem.

minus tamen & verbo *meditari* idem exprimitur. Cumque alias *proferre, efferre*, significet; ad meditationem denotandam, iudice IO. COCCCEO, adhibetur, *sive, quia meditatio est cogitationum ex cogitationeeductio, sive, quia in meditatione est amotio aliarum curarum, vt animus possit vacare rei, quam tractat; in lexico hac voc. p. 171.* Existat tum alibi, tum & Ps. I, 2. vbi dicitur: *Et in lege eius meditabitur noctu atque interdium.* Hinc & *meditatio*, Ps. IX, 17. Graecorum *μελετην* respondere Latinorum *meditationi*, notum satis est. Verbo *μελετην* Paulus vtitur, cum Timotheum adhortatur: *ταυτη μελετα, εν τω κορυδι σου: haec meditare, in bisfo esto, 1. Tim. IV, 15.* Sed longe elegantissimum est verbum *συμβεβαλλων*, apud Lucam, cum de Maria verba facit: *συμβεβαλλων εν τω καρδια αυτης, conferens in corde suo; c. II, 19.* *συμβεβαλλων* namque est *conferre, comparare*,

hinc inde velut aliquid in mente sua agitare. Id namque Maria faciebat, verba pastorum mox cum facto ipso, eiusque circumstantiis, mox cum verbis angeli, qui natiuitatem seruatoris adnuntiauerat, mox cum vaticiniis prophetarum, comparans atque contendens. Quo ipso, quod in meditatione haud vltimum est, apte fa-

tis exprimitur. — Referre huc etiam licet verbum ἑρμηνεύω, a seruatore ipso vsurpatum: ἑρμηνεύετε τὰς γραφάς. *scrutamini scripturas, Ioan. V, 39.* Certe, scrutatio scripturae sine meditatione institui nequit. Atque hinc, quid ex scripturae vii *meditationis* vox denotet, patet. Res ipsa ex dicendis clarior fiet.

§. VIII. De meditatione non qualicumque, sed theologica, cum nobis fermo sit; ratio patet, cur *rerum diuinarum* facta sit mentio. Latissimus autem hac ratione meditationi aperitur campus, cum hoc nomine, quidquid de Deo, eiusque essentia & attributis, operibus itidem, tum in regno naturae, tum in regno gratiae, ipsa denique voluntate diuina, tam in lege, quam in euangelio nobis reuelata, cognosci potest, designetur. *

* Amplissimus itaque theologiae cultoribus se offert rerum pulcherrimarum campus, in quo ingenii vim exercent, & ex quo materiam meditationis seligant. Ea enim, quae de Deo, eiusque essentia, voluntate, operibus, in regno naturae & gratiae, inuestiganda sunt, nemo mortaliū exhauriet, quantumvis ingenio polleat, quantumvis diligentissimus sit, quantumvis omne tempus in id impendat. Quid porro pulchrius, quid praestantius, quid nobilius cogitari potest? cum non nisi circa diuina hic meditatio nostra versetur. Recteque inde ipsius theologiae praestantia colligitur. Legenda ROB. BOYLEI dissertatio de *excellencia theologiae cum naturali philosophia comparatae*, quae, inter *opuscula* eius *selecta*, lingua germanica, an. 1709. Halae Saxonum edita, existat. Iungere licet nostram commentationem de eo, quod in *theologia pulchrum est*. Atque talia cum vbique in theologia se nobis offerant, & non offerre nequeant; reprehensionem incurrunt merito, qui, relictis rebus pulcherrimis, praestantissimisque, quae mentes nobilissimas summa suauitate perfundunt, ad minutias, immo ineptias, prolabuntur. Scholasticorum, quos vocant, exemplo hoc patet, qui in quaestiones infinitas, friuolasque, & ex

quibus nihil ad nos vtilitatis redundat, immo tales, quae cum reuerentia, & veneratione, quam summae Numinis maiestati debemus, pugnant, deuoluuntur, iisque ita se implicant, vt expedire nesciant. Sed, de horum stultitia in sequentibus commodior erit dicendi locus. Nec multo in his meliores sunt, qui ad terminos quosdam, vocesque sollemnes, ex metaphysicorum scholis in theologiae translatas, ceu ad scopulos quosdam, ita adhaerescunt, vt immemores sint eorum, quae vel maxime sollicitos eos tenere debebant. Idem & de illis adserendum, quidum scripturam sacram interpretari volunt, in rebus criticis, philologicis, chronologicis, similibusque subsistunt, nec vniquam ipsum nucleum consequuntur. Hi omnes, dum earum rerum, quarum cognitio theologum decet, praestantiam ignorant, aut non vident, aut non curant; nihil aliud agunt, quam, vt iudicii imbecillitatem prodant; vt supra quoque iam obseruauimus. Ceterum, vt ordine procedamus, primum historicam quamdam rerum omnium, praesertim diuinarum, nobis adquirere debemus notitiam. Ea haec illa est, de qua hic loquimur, quamue ceu materiam meditationis consideramus. Hac enim si mens nostra destituitur,

tuatur, nihil habebit, in quo vim suam exferat, adeoque & vana irritaque erit meditatio. Quo adcurator autem & exquisitor, immo & quo amplior est ista notitia historica; eo facilius feliciterque deinceps procedet meditatio. Ipsam quoque scripturam sacram hic non excludimus, prout in ea occurrunt, quae adcu-

ratori meditatione sunt inuestiganda. Diuersa enim ratione hic scripturam sacram considerari posse, deinceps dicemus. Possit, pro obiecti diuersitate, duplex meditatio constitui, quarum alteram *realem*, quod circa res ipsas occupetur, alteram *hermeneuticam*, quod circa scripturae sacrae sensum eruendum versetur, adpellare licebit.

§. IX. Tametsi vero ex lumine quoque rationis nonnulla de Deo, rebusque diuinis, cognosci queant, quae nobis itidem pulcherrimum meditationis argumentum praebent; * quia tamen theologia, quae lumine reuelationis nititur, hic praecipue in censum venit; ideo *scripturam sacram*, seu perennem & vberissimum rerum pulcherrimarum, quae menti nostrae se offerunt, fontem, indicauimus. ** Quod si ea omnia, quae theologiae cultori scitu sunt necessaria, complecti velimus, ad propaedeutica etiam meditatio se extendet, quae tamen rectius inter praerequisita meditationis theologiae, strictae sic dictae, referuntur. ***

* Theologia naturalis hoc nos docet, quae ex physica, metaphysica, aliisque humanae eruditionis partibus, ea colligit, quae non tantum ad existentiam Numinis, sed & ad eiusdem potentiam, bonitatem, sapientiam cognoscendam faciunt. Exempla quam plurima in *thesibus de atheismo & superstitione* legere licet.

** Scriptura sacra non tantum vt fons vberissimus rerum diuinarum, immo & quodammodo vt obiectum meditationis nostrae, sicuti iam antea monuimus; sed & cum primis vt regula & norma, meditationem nostram dirigens, considerari potest. Enimvero, nisi eam semper sequamur, facile in praecipitia ruimus. Qui meditationibus suis ita frenum laxant, vt de rebus diuinis cuncta ad lumen rationis, seu vnicam cynosuram, exigant; facile eosque progrediuntur, vt, dum nihil, quod

capere nequeant, admittere volunt, mysteria tandem quaeuis explodant, & hinc ad *rationalismum* prolabantur. Qui contra adfectibus suis, instinctibusque, & impulsibus, plus, quam decet, indulgent, & hinc imaginationem, vehementius excitatam, seu ducem, amplectuntur; non possunt non in *fanaticorum*, & *enthusiastarum* tandem transire castra. Cautae itaque & circumspectae hic incedendum, & diligenter nauanda opera, ne nobis ipsis plus, quam scripturae sacrae, tribuamus.

*** Propaedeutica, quae vocantur, omnino etiam meditationem requirunt, & sine ea feliciter non procedent. Sed haec meditatio, aequae ac ipsa propaedeutica, eo tantum comparata est, certe esse debet, vt eo rectius in ipso studio theologico proficiamus. Dicemus de propaedeuticis ex instituto, c. IV.

§. X. Ipse meditationis actus in *attenta* consistit *consideratione*, * hoc est, idearum, si compositae fuerint, evolutione, si confusae, distinctione; in eorundem comparatione, vt, vtrum inter se conueniant, an minus? dispiciamus;

ciamus; porro, si opus fuerit, in ratiocinatione; & denique in adcurata principiorum constitutione, conclusionumque, quae inde fluunt, deductione. **

* Dum, meditationem *in absentia* consideratione consistere, diximus; attentionis cum primis innuere voluimus necessitatem. De qua etiam nemo dubitauerit; cum sine attentione nihil recte in studiorum tractatione procedat. Ideoque & philosophi de ratione, excitandi, & fouendi, conseruandique attentionem, passim praecipere solent. Nec vero nobis nunc de eo sermo est, quo pacto docens auditorum suorum excitare attentionem queat; qua de re multa IO. CLAVBERGIVS monet, in *logica veteri & noua, part. II. c. III. p. 138. seqq.* sed, qua ratione quisque in se ipso, dum ad meditandum accedit, excitare attentionem possit. Vbi quidem impedimentorum, seu eorum omnium, quae animum ad alia auertunt, siue intra nosmet ipsos, siue extra nos sint, remotionem, plurimum huc facere, lubens fateor; sed tamen, si dicendum, quod res est, adfectus, qui nos impellit ad meditationem suscipiendam, vtramque hic facit paginam. Sine adfectu si quis sit, aut ad meditationem omnino non accedet, aut si accedet, languet, frigebitque meditatio, & tandem post multas ambages nihil aget. Sed summa hic iterum opus est cautione, ne adfectus prauos, aut impuros, intelligamus, qui, vt animum polluant & turbant, ita meditationem impediunt potius quam promouent. Sanctus potius purusque sit adfectus, ex sincero Numinis amore fluens, & obiecti nobilitate, praestantia, & ad nostram aliorumque hominum salutem comparata utilitate, excitatus. Cuiusmodi adfectus cum raro aut numquam modum excedere soleat; vt moneam, ne nimius sit, necesse non est. Excessum enim quorumlibet adfectuum mentem turbare, & ad me-

ditionem ineptam reddere, nemo nescit. Puro itaque sanctoque adfectu excitandus equidem animus, & languor omnis excutiendus; minime autem eiusmodi adfectus pro regula & norma sequendus, vt antea iam monuimus, & satis inculcari nequit. Facere nequeo, dum in eo sum, quin paucis sub examen reuocem, quae vir doctissimus IO. CLERICVS hac de re disserit. Ex instituto is de *attentionis necessitate, & subsidiis, quibus comparari possit, agit logic. part. III. c. II. p. 152.* Cumque multa, quorum, vt puto, exigua vis est ad attentionem excitandum, adduxisset, de adfectu ita loquitur: *Quin adfectus nocent passim veritatis cognitioni, nemo inficias iuerit, & nos superius offendimus; at multi, an aliquando prosint, multum forte dubitent. At tamen cum adfectus sint inter ea, quae natura sua mala non sunt; possunt, si quis eis probe moderetur, multum ad augendam attentionem prodesse; immo fortasse numquam est, sine adfectu aliquo, acrior attentio.* Recte quidem, modo de adfectu puro sanctoque, vt diximus, hoc intelligatur; ceteroquin enim opus damni, quam emolumentum, inde referemus. Sed pergit: *Certissimum est, gloriae cupiditatem multis vnicam causam fuisse, ob quam veritatis inuestigationi operam darent; at, nec minus verum, eos dum inuenisse videri volebant, quod nondum inuenierant, multa quasi comperta, quae tamen explorata non erant, protulisse. Nihilominus gloriae studio vti feliciter possumus, si ei, vt par est, moderemur. Vtilis est honor & existimatio, vt commodius ipsi viuamus, & aliis prodesse queamus; sed non est fama captanda, quasi aliquid sit, quod propter se concupisci debeat. Itaque eo contendendum est, quatenus licet per veritatem & virtutem, quae propter se amandae*

dae sunt. Si quis ergo gloriae studio tenetur, quod sit cum veritatis & virtutis amore vehementissimo coniunctum; dubium non est, quin ea honoris cupiditate multum adiuuari, in inuestigatione veri, possit. Tunc sibi honorem proponere licet, quasi praemium veritatis inuentae, ut opifici licet operae susceptae sibi mercedem proponere. Quemadmodum etiam artifex non debet mercedem ullam poscere, quam opera non commueris; ita nec gloriam sibi non debitam aequis veritatis indagator tribui postulabit. Verum, cum gloriae cupiditas, illorum iudicio, qui scripturae sacrae ductum sequuntur, inter eiusmodi adfectus merito referatur, qui numquam vitio carent, adeoque semper noxii sunt; perperam omnino ad excitandam attentionem aduocatur. Nec moderari tantum gloriae cupiditati debemus, sed eidem, quantum possumus, resistere; siquidem cum humilitate, omnibus tantopere a Christo commendata, consistere nequit. Nec est, quod dicas, tum solum gloriae cupiditati locum concedi, quando cum veritatis & virtutis amore est coniunctissima. Gloriae enim laudisque cupiditate qui ducitur, eaque impulsus ad litteras accedit, nec veritatem, nec virtutem serio amat, sed suam tantum gloriam. Atque hinc patet, quid de iis censendum, quae idem vir doctus porro subiicit: *Semper est recordandum, cum adfectum, si solus sit, noxium esse; itaque*

§. XI. Quod meditatio ista, seu attendita rerum diuinarum consideratio, cum *inquisitione, & diiudicatione spirituali*, debeat esse coniuncta, res ipsa docet. *Inquisitio* namque, veritatis indicat amorem, qui, si vnumquam, tum sane vt adsit necesse est, cum de rebus maximi momenti, aeterna hominum salute, agitur. * *Diiudicatio vero spiritualis* ideo requiritur, quod, vel ipso apostolo iudice, homo *ἄνθρωπος* non possit cognoscere, quae sunt spiritus, eo, quod *πνευματικῶς*, spiritualiter diiudicanda sint, 1. Cor. II, 14

* Simulque ad certum nos ducit finem, qui nobis in meditatione debet esse constitutus, quiue est, vt veritatem cognoscamus, aut in cognita confirmemur,

BVD. ISAGOGE.

in nobis excitandi sunt alii adfectus, qui ne nos gloriae studium solum transferros agat, impediunt. Eiusmodi est cupiditas ipsa veri cognoscendi &c. Si adfectus iste, in se spectatus, noxius est, quod auctor fatetur; reprimendus potius, quam excitandus, aut saltem vt cumque refrenandus, per aliorum adfectuum excitationem. Haec enim excitatio aliorum adfectuum nihil aliud efficit, quam vt gloriae cupiditatem vt cumque coerceat; quod non satis esse, ex dictis liquet. Sed mitto reliquia.

** Spectant haec praecipue ad eam meditationem, quae circa rerum considerationem versatur, quamue supra §. VIII. ideo *realis* vocauimus. In *hermeneutica* enim meditatione paulo aliter rem se habere, constat; siquidem in ea id agimus, vt secundum certas regulas, earumdemque adplicationem legitimam, in verum & genuinum auctoris cuiusdam inquiramus sensum. Subinde tamen *realis* pariter, ac *hermeneutica* meditatio, coniungenda est; vti, cum ex scriptura sacra, rite primum explicata, dogma aliquod eruimus, quod deinceps vterius consideramus. Idem & in theologia polemica vsu venit, quando de auctoris, quem refellendum nobis sumimus, genuina mente sententiaque prius solliciti sumus, tum vero cuncta expendimus, quae ad veritatem defendendam, aut luculentius explicandam, errores autem refutandos, pertinent.

vt §. sequenti ostendemus.

** Hinc experientia docet, viros doctissimos, ingenioque praestantissimos, quantumuis omnes animi vires in meditatione

tatione intendant, a veritate quam longissime recedere, in luce meridiana saepe caecutire, haerere circa corticem, ad nucleum non peruenire, immo quandoque errores plane pueriles admittere. Iam olim id suo exemplo ostendebant Pharisei, Iudaeorumque magistri, circa sensum legis diuinae tam turpiter aberrantes, ideoque ab ipso seruatore reprehensi, *Matth. V, 20. seqq.* Ignorabant namque, τὸν νόμον esse πνευματικόν, *Rom. VII, 14.* hinc & ἐναρκῆσαν πνευματικῆς in eius interpretatione opus esse. Idem & hodie omnibus illis contingit,

§. XII. Finis, simulque fructus, meditationis in eo consistit, vt veritas recte cognoscatur, siquidem nondum cognita fuerit; sin fuerit, magis confirmetur. * Vt autem veritatis cognitio non adeo facilis est, vt multi existimant; ita non minus illorum euitandus error est, qui in alterum extremum procurrentes, eam plane cognosci non posse, sibi persuadent. ** Nec tamen in cognitione ista subsistendum, sed cuncta ad fidei & vitae praxin transferenda sunt, quippe quod genuinae theologiae vel maxime postulat ratio. **

* Veritatis autem ista cognitio ad donorum spiritualium, quibus ecclesiae doctorem atque theologum instructum esse decet, incrementum est comparata; in quo finem studii theologici supra constituimus, ad quem adeo & meditatio, cum reliquis mediis, de quibus hic verba facimus, nos ducit.

** Falluntur haud dubie, qui, veritatem omnibus ita obuiam, putant, vt ad eam cognoscendam nullo labore, nulla opus sit meditatione. Considerandus tamen hic omnino ipse cognitionis ambitus, diuersique eius gradus. Vt homines plebei ea cognoscant, quae ad salutem consequendam sunt necessaria, non multo, fateor, labore, nec adeo profunda opus est meditatione. Sed aliter de iis censendum; qui in veritatis cognitione, seu eruditione, eo vsque proficere volunt, vt alios iterum docere, iisque viam ad salutem monstrare queant. Hi, si cuncta ita pla-

qui, Pelagianis erroribus imbuti, quae scriptura sacra de intima hominis per peccatum corruptione, de gratia diuina, eiusque necessitate, & variis, qua intellectum, qua voluntatem, operationibus similibusque, supra hominis, solis naturae viribus instructi, captum positus, docet, non intelligunt, aut intelligere nequeunt. Pertinent enim haec, & alia eiusdem generis, ad τὰ τῷ πνεύματι τῷ Θεῷ, praefertim si & in adplicatione spectentur; adeoque ab illis tantum recte cognoscuntur, qui τὰ πνευματικὰ πνευματικῆς diiudicare didicerunt.

na ac facilia sibi esse persuadeant, vt nullae vspiam se offerant difficultates, nulla obstacula; nondum satis, quid veritas sit, secum expendisse, aut in eius inquisitione periculum aliquod fecisse, videntur. Rursus tamen & illi falluntur, aut mentis imbecillitatem produunt, qui veritatem ita absconditam, aut tot difficultatibus circumseptam, contendunt, vt omnino cognosci nequeat. Notum est illud DEMOCRITI: ἐ βουδῆ ἢ κληθῆνα, veritas in profundo est, apud DIOGENEM LAERTIVM, *Lib. IX. sect. LXXII. p. m. 586.* Quod & hodie nonnulli amplectuntur, non tantum in philosophicis, sed theologicis etiam, ita absconditam & impeditam, contententes, vt in ea eruenda omnis frustra infumatur labor. Ita quidem PETR. BAEIIVS, in *comment. philosoph. super haec verba: compelle eos intrare*, id agens, vt inde conficiat, perisse tandem esse, quam quis in rebus, ad religionem christianam spectantibus

tibus, foueat sententiam. Qui istorum hominum error, ab illis, qui scepticorum & indifferentistarum somnia profligarunt, satis refutat est. Miror vero, etiam virum, cetera doctissimum, PETR. DAN. HVETIVM, haud obscure in scepticorum transitu castra, in tractatu philosophico, de infirmitate intellectus humani (de la faiblesse de l'Esprit humain) haud ita pridem edito. Enimvero, etsi auctor iste, Lib. II. c. II. p. 182. contendat, defectus rationis suppleri per fidem, per quam omnia certa reddantur, quae incerta erant ex lumine rationis; valde tamen dubito, an veritati christianae religionis ita satis prospectum sit; siquidem omnia argumenta, quae pro ea adducuntur, & in quibus vsus aliquis rationis est, corruere, necesse est, si ratio nihil omnino, in quo tuto pedem figere liceat, suppeditet. Sed hac de re alibi. Ad Democritum illud, quod antea attulimus, effatam quod

attinet, illud LACTANTIUS hunc in modum refellit: *Anaxagoras pronuntiat, circumfusa esse tenebris omnia. Empedocles, angustas esse sensuum semitas, queritur, tamquam illi ad cogitandum rheda & quadriga opus esset. Democritus quasi in puteo quodam sic alto, ut fundus sit nullus, veritatem iacere demersam; nimirum stulte, ut cetera. Non enim tamquam in puteo demersa est veritas, quo vel descendere, vel etiam cadere illi liceret, sed tamquam in summo montis excelsi vertice vel potius in caelo, quod est verissimum. Quid enim est, cur eam potius in imum depressam diceret, quam in summum leuatam? nisi forte mentem quoque in pedibus aut in imis calcibus constituere malebat potius, quam in pectore, aut in capite &c. diuinar. instit. lib. III. c. XXVIII. p. m. 383.*

* Constat hoc abunde ex iis, quae c. I. de fine studii theologici, disseruimus. Conferenda cum primis, quae §. XII. diximus.

§. XIII. Atque hinc necessitas quoque meditationis intelligitur; siquidem sine ea nemo ad veram solidamque rerum aut humanarum aut diuinarum cognitionem peruenire potest; ita quidem, ut vera a falsis, a malis bona discernere queat; quod tamen praecipuum doctoris in ecclesia munus est. Nec sane vera cognitione praediti, aut ad sacrum munus apti, censendi sunt, qui ea tantum, quae legerunt aut audiuerunt, memoria complectuntur, & iterum, oblata occasione, recitare possunt, quippe qui a pietatis non multum differunt. *

* Meditationis necessitatem ad inquirendam veritatem veteres pariter ac recentiores, agnoscunt philosophi. Hinc illud PERIANDRI: *μελέτη τὸ πᾶν*, vel, ut alii efferunt, *μελέτη πάντα δόξαται*. Est tamen obseruandam, apud latinos scriptores meditationis vocem interdum idem significare, ac *exercitationem*. Ita illud CICERONIS capiendum: *multi naturae vitium meditatione sustulerunt*. Statim enim addit: *ut Demosthenem scribit Phalereus, cum rho dicere nequirit, exercitatione fecisse, ut planissime diceret; de diuinat. lib. II. c. XLVI. p. m. 1272. Sic &, cum libr. II. quaest. Tusculan. c. XVII. p. m. 1162. copiose de*

exercitatione differit, tandem concludit: *tantum exercitatio, meditatio, consuetudo, valet*. Eodem modo & SENECA hanc vocem sumit: *Nihil est tam difficile & arduum, quod non humana mens vincat, & in familiaritatem perducatur assidua meditatio &c.* Quae verba ex libro II. de ira, c. XII. supra iam recitauimus, c. II. §. IX. Hoc ideo monuimus, ne quis putet, haec aliaque veterum loca ad nostrum quidquam institutum facere. Eius, de quo nos loquimur, meditationis necessitatem, praeter alios agnoscit EDMUND. RICHERIVS, & de ea eleganter hunc in modum loquitur: *Vti ergo figuli, celerissima rotae &c.*

manus concitatione, in diffimiles, & prope infinitas imagines, mollioris argillae massam transmutant; simili modo uniuersa, quae ex quotidianae auditionis, consuetudinis, & lectionis tritura cumulamur, in varios & differentes usus, acriter ratiocinando, commutare oportet; paria paribus, contraria contrariis, praeterita praesentibus opponendo; rerumque omnium causas, & varios euentus adcurate explorando; quoniam neque ad corporis robur, & firmam valetudinem, multos cibos mandisse; neque ad magnam eruditionem, multa legisse, audiuisse, vidisse, quidquam confert, si

§. XIV. Adminicula meditationis sunt *auditio* & *lectio*, siquidem per utramque & materia meditationi subministratur, & subinde exempla praebentur, quo pacto recte instituenda. *

* Praecipua saltem haec sunt meditationis adiumenta. Ceteroquin enim, in quotidiano cum aliis commercio, & conuersatione, si rite & prudenter instituatur, multa quandoque se offerre, quae meditationi inferuiant, eidemque materiam subministrant, negari nequit. Quod cum generatim de eruditione viri docti passim tradant, speciatim & de theologia adserendum venit. Conuersatio namque cum viris, pietate & doctrina praestantibus, non tantum occasionem subinde peropportunam, in vitae sanctitate proficendi, nobis praebet; sed & varia ex illorum colloquiis condiscere licet, quae medita-

§. XV. *Auditio* eo spectat, vt virorum doctorum, viua voce alios erudientium, institutione recte utamur. Quae quidem institutio cum plurima prae lectione habeat commoda; rebus suis non recte consulunt, qui eam negligunt, & inter *autodidactos* numerari cupiunt. * Vnde & simul intelligitur, quanta scholae & academiae nobis adferant commoda, & quod earam constitutionem pro maximo Numinis

* Insignis prorsus & multiplex est institutionis, quae viua magistri aut praecceptoris voce peragitur, fructus, praesertim si indolis, qua discentes praediti sunt, in ea habeatur ratio. Longe rectius ingenium nostrum explorabit, quidue agen-

tionem promoueat, mirificeque, ad finem studii theologici eo rectius faciliusque obtinendum, nobis profint. Ad eruditionem plurimum facere conuersationem cum viris doctis, ex instituto demonstrat DAN. GEORG. MORHOFFVS, *polyhist. litt. part. I. lib. I. c. XV.* Inter arcana studiorum eam refert. ALEX. FICHETVS, in *arcana studiorum methodo*, lib. I. c. X. p. m. 20. ex edit. ALB. FABRICII. Hinc & de ea, prout litterarum studiis inferuit, copiose & ex instituto differit IO. GEORG. WALCHIVS, in dem *Entwurf der allgemeinen Gelehrsamkeit* &c. lib. I. c. III. sect. II. p. 36. seqq.

haec crudis, informia, vtque accepta sunt, egerantur; non autem multa cogitatione, velut calore naturali, in succum, sanguinem, usumque peculiarem & elegantem, conuertantur. Struthiocameli ac testudines, solo & continuo aspectu ova sua fauere creduntur; quidni homines, acri iudicio & meditatione singulari animorum suorum foetus efformant? *obstetr. anim. c. IX. p. 248.* Iungenda his, quae de meditationis necessitate differit IO. ANDR. BOSIVS noster, *dissert. isagog. de comparanda eloquentia ciuili*, §. XLV. p. m. 435.

dum aut omittendum sit, suadebit prudens doctor, quam nosmet ipsi, qui numquam fere non, in iis, quae ad nos spectant, caecutimus. Deinde &, quo incedere debeamus ordine; quid primo, quid secundo loco adgrediendum, cum nesciant, qui sibi ipsi

ipsi relicti sunt, incauti iuuenes, ostendet, facemque in hisce omnibus praeferebat, diligentia periti magistri. Accedit, quod, qui sine magistro sapere cupiunt, haud raro vitia quaedam imbibant, quae dediscere difficile admodum illis est, etiam, cum ea detestantur. Solitudini namque & vmbrae adfecti in lucem fere non sine puenili quadam trepidatione prodeunt, pertinaces quoque & arrogantes vt plurimum euadunt, dum omnia sibi solis tribuunt, quod aliis acceptum ferant, se non habere, sibi persuadentes. Sed magis etiam viva vox animum mouet, quam littera scripta, hinc & attentionem magis excitat; altiusque in animum descendit, efficisque adeo, vt longe rectius, faciliusque, quae eadem proponuntur, capiantur. Iam olim hoc perspexit PLINIUS: *Dices, habeo hic, quos legam, non minus disertos. Etiam: sed legendi semper occasio est, audiendi non semper. Praeterea multo magis, vt vulgo dicitur, viua vox adficit. Nam licet acriora sint, quae legas, alius tamen in animo sedent, quae pronuntiatio, vultus, habitus, gestus etiam dicentis, adfigit, &c. lib. II. ep. III.* Notum quoque est illud HIERONYMI, passimque celebratur: *Habet nescio quid latentis energiae viua vox; & in aures discipuli de auctoris ore transfusa fortius sonat. Vnde & Aeschines, quum Rhodi exularet, & legeretur illa Demosthenis oratio, quam aduersus eum habuerat, mirantibus cunctis atque laudantibus, suspirans ait: Quid si ipsam audissetis bestiam, sua verba resonantem? epist. L. quae secunda est ad Paulinum, tom. IV. oper. part. II. p. 569. edit. IO. MARTIANAEI.* Habet denique institutio, quae viua voce peragitur, hocce commodum, quod, qui docent, vno momento temporis in sinum nostrum effundunt, quod longissimo plurimorum annorum labore coaceruarunt, atque hoc nullo nostro labore, magnaque eum animi nostri voluptate, contingit; vt

ALEX. FICHETVS loquitur, qui & alia eiusdem generis addit, in *arcana studiorum metodo, lib. I. c. X. p. 20.* Nec est, quod *ὑπερδιδάσκους* quosdam opponas, qui sine magistro, sua ita profecerunt industria, vt magnam eruditionis laudem consequerentur. Quod enim quibusdam, ingenio prorsus singulari praeditis, feliciter cessit, id qui sibi quoque statim, iisdem ingenii viribus minime praedito, imitandum censeret, magnam haud dubie iudicii proderet imbecillitatem. Facere nequeo, quin GABR. NAUDA EI hac de re repetam verba, etsi alibi iam a me recitata: *Licet, multos olim ὑπερδιδάσκους repertos fuisse, non ignorem, qui sua industria, nullius adiuti ministerio, illud etiam dicere possint, de quo se iactabat citharoedus quidam apud Homerum: ex me ipso edoctus sum, neque alius mihi, nisi Deus, menti animoque tot numerosas indidit cantilenas; quemadmodum Heraclitus Ephesius, quem narrat Plutarchus nullo commonitore & demonstratore philosophiam omnem percepisse; & Manlius eques factus (si Plinio credendum) nullo praecunte, doctissimus, & Apuleius, qui hoc de se prodit primo fabularum, Epicurusque aduente Tullio, & Virgilius referente Petrarcha, & demum diuus Augustinus, qui lib. confessionum gloriatur, semet ipsum legisse liberalium artium libros, & intellexisse; nostrisque similiter temporibus, multis emergere absque praecceptorum opera, contigerit, vt Petro Ramo in philosophiae studiis, Mureto in arte oratoria, Guilielmo Postello in linguarum pene omnium, ebraicae praesertim, cognitione, Cuiacio in iuris prudentiae notitia, Philelpbo denique ac Budaeco in omnibus humanioribus litteris; licet, inquam, plures alii sua sponte & natura, bonas & multas artes potuerint addiscere; breuius tamen hoc iter illis fore & compendiosius, semper existimaui, quibus praecceptores aliqui, saltem praemonstratores studiorum & comites adiunguntur &c.*

in *syntagmate de studio liberali*, (quod in THO. CRENI *methodis*, an. 1692 editis, exstat) c. V. p. 586. Plura de *ἑρῶδιδάκταις* dabunt DAN. GEORG. MORHOVIUS, *polyhist. litter. lib. I. c. I.* DOROTHEVS SICVRVS, h. e. THO. CRENIUS, in *prudencia theologica*, c. XXIV. p. 33. aliique laudati IO. GE. WALCHIO, in dem *Entwurf der allgemeinen Gelehrsamkeit*, lib. I. c. III. *sect. I.* p. 35. 36.

** Cum de vtilitate & necessitate scholarum & academiarum non idem omnes sentiant, & subinde nostra quoque aetate fuerit disceptatum; non abs re fuerit de ea aliquid monere. Quod vt eo rectius fiat, de origine quoque scholarum pauca quaedam delibanda sunt. Vbi illos quidem, qui in ipso paradiso scholarum natales sibi inuenisse visi sunt, non moror; cum discrimen illud, quod inter statum integritatis, & eum qui post hominum lapsum est, non satis perpendisse videantur, meritoque adeo eos refellit GOTHFR. VOCKERODT, in *consultationibus de studiis litterarum recte instituendis*, *consultat. XVI.* quae agit de *scholarum publicarum pretio*, §. II. p. 338. itemque auctor *obseruationis XIX. tom. I. obseruat. Hallens.* §. II. p. 280. Nec felicius apud patriarchas, tum ante, tum post diluuium, scholae & academiae quaeruntur. Etsi enim dubium non est, quin patriarchae liberos suos, atque domesticos, in iis, quae ad pietatem, verumque Numinis cultum spectant, instituerint, erudiuerintque, quod & ex *Gen. XVIII. 19.* recte colligitur; inde tamen minime sequitur, eos eiusmodi scholas & academiis, quales hodie apud nos florent, habuisse. Certe, quae nonnullis, vt hoc euincant, adducuntur; lubrica plane sunt & friuola, omniq; destituuntur fundamento. Cuiusmodi illud est, quod ex eo, quod ABRAHAMUS, cum Charris commoraretur, *animas fecisse*, dicitur, *Gen. XII, 5.* paraphrasiem chaldaeam sequuti, colligunt, eum

alios homines instituisse, doctorisque functum munere; cum tamen de seruatorum ac iumentorum acquisitione ibi sermo sit; itemque quando per *כנח*, *Gen. XIV, 14.* catechumenos Abrahami intelligunt, cum potius iuuenes bello idonei denotentur. Et hac quidem ratione Ebraeorum doctores hinc inde in scriptura sacra scholas & academiis exculpunt, vbi nullae exstant, quos incaute sequitur IAC. ALTINGIUS, in *re publica Ebraeorum scholastica*, *quatuor orationibus* delineata, quae cum eiusdem *dissertationibus theologis & philologicis* iunctim prodierunt; a me ideo notatus in *histor. eccl. vet. testam. tom. I. per. I. sect. III.* ad §. XXI. p. 414. *seqq.* alibique. Apud Aegyptios equidem, itemque Chaldaeos, antiquissimis temporibus collegia sacerdotum exstitisse, in quibus litterae excoltae, & cum aliis communicatae fuerint, ex DIODORO SICULO, *lib. I. cap. LXXIII.* & *lib. II. c. XXIX.* itemque STRABONE, *geograph. lib. XVI. & XVII.* constat. Praeterquam vero, quod, quae de antiquissimis istarum gentium institutis dicuntur, nondum extra omnem posita sunt controuersiam; magna istarum societatum, nostrarumque scholarum & academiarum, est dissimilitudo. Conferenda, quae de illis HERM. CONRINGIUS tradit, *antiquit. acad. diff. I. p. 5. & 6.* Apud Cananaeos, priusquam terra illorum ab Israelitis occuparetur, litterarum studia floruisse, hinc & scholas fuisse, seu litterarum domicilia, vel inde nonnulli colligunt, quod apud eos vrbs quaedam fuerit *Kiriath-Sepher* dicta, postea *Debir* adpellata, *Ios. XIV, 15.* Vocem enim *Kiriath-Sepher*, *urbem librorum*, seu *librariam* interpretantur. Quam operosi nonnulli sint, vt hic litterarum sedem, seu scholam inueniant, vel ex NIC. SERARIO ad *Ios. I. c.* patet. Cum vero in vocis istius expositione plane inter se non conueniant; vnde, quam incerta orania sint, patet. Sa-

ne cum vox $\gamma\epsilon\delta$ non tantum *librum*, sed & *recensionem*, *numerationem*, significet; nihil inde concludi posse, manifestum est. HUGO GROTIUS existimat, Kiriath-Sepher eam urbem esse, quae XENOPHONTI *Phoenicum gymnasium* vocatur, ad *ios. l. c.* At recte HERM. CONRINGIVS obseruat, $\gamma\upsilon\mu\upsilon\alpha\sigma\iota\omicron\nu$ XENOPHONTIS non scholam litterariam significasse, sed locum, exercitiis corporis destinatum; XENOPHONTIS praeterea aeuo non amplius in vsu fuisse adpellationem priscam vrbis *Kiriath-Sepher*, sed nomen recentius Debir, tandemque concludit: *Nil proinde & de illa Cananacorum schola dici potest, etsi indubio fuerit insigni olim fama, ut, quae toti orbi dederit a libris suam adpellationem; ant. acad. supplem. III. p. 211.* Verum, nec id satis euictum, quod omnino schola ibi fuerit, aut, quod a libris vrbis illa denominationem suam acceperit, vt ex antea dictis constat, & pluribus a me ostensum, in *hist. eccles. veter. testam. tom. I. per. II. sect. II. ad §. XVI. p. 942.* Tempore Samuelis societates quasdam, seu collegia, existisse, in quibus nonnulli ad sapientiam & pietatem fuerint eruditi, vel se inuicem sub ductu magistri cuiusdam excitauerint, inde colligitur, quod *1. Sam. X, 5. & XIX. 18. seqq. chori* seu *coetus* prophetarum commemorantur. Sequenti etiam aetate Bethеле, Ierichunte, Gilgale, filios, prophetarum commoratos, *2. Reg. II, 3. & 5. it. IV, 38.* legimus. Vnde nonnulli non dubitant, quin saltem a tempore Samuelis, & sequenti aetate, scholae fuerint in gente ebraea. Quod tamen tum demum nobis persuaderent, si iam euicissent, collegia ista, seu societates, in quibus filii prophetarum vixerunt, nostris prorsus similes fuisse scholis. Legenda, quae copiosius de hisce omnibus disputavi, in *hist. eccles. veter. testam. tom. II. per. II. sect. III. ad §. XXVI. p. 276. seqq. & sect. IV. ad §. XXXIII. p. 635. seqq.* Certiora scholarum, & quidem, prout a synagogis distinguun-

tur, vestigia apud Ebraeos post captiuitatem babilonicam occurrere, notum est, & a me itidem obseruatum, *l. c. sect. VII. ad §. XVII. p. 191.* Ad Graecos quod attinet, apud quos litterarum studia ita florere, vt earum gloria reliquas gentes vincerent; ante Platonis tempora nullas eos habuisse scholas publicas, ex historiarum euidenter demonstrari potest monumentis. Etsi enim iam antea complures inter eos existerent, qui omne genus doctrinae traderent; priuatorum tamen ea potius cura fuit, quam rei publicae. Scholae etiam quaedam ante haec tempora commemorantur; sed pueriles, vbi more Graecorum pueri legere & scribere docebantur. Luculenter haec edisserit atque euincit HERM. CONRINGIVS, qui & addit: *Primum igitur, quod quidem constat, Platoni ciui suo, forte quo crimen in philosophiam, Socratis damnatione commissum, eluerent, locum nemorosum suburbanum, cui ab structore Hecademo siue Academo nomen erat academiae, in publicam scholam concesserunt, elegantissimi Graecorum Athenienses. Hoc initium est scholarum in Graecis publicarum &c. de antiquitat. academicis diff. I. p. 9.* Quo pacto Athenienses deinde & Aristoteli aliisque philosophis, loca publica ad docendum concesserint, quo pacto a Graecis cum litterarum studiis scholae ad Romanos, hinc & ad Gallos, Britannos, Germanos, transferint, quo pacto denique academiae, quae speciatim hodie ita dicuntur, saeculo demum decimo tertio, exortae sint, Parisiensi inter omnes antiquitate eccellente; idem HERM. CONRINGIVS copiose non minus, quam eleganter, ostendit *l. c. diff. I. II. III.* Germanicarum autem scholarum historia vt eo rectius intelligatur, euoluere iuuabit IO. LAVNOII, *de scholis celebribus a Carolo magno in occidente instauratis, librum*, quem laudabili instituto, cum IO. MABILLONII *isinoere germanico*, recudi curauit IO. ALB.

FABRI-

FABRICIVS. De academiis speciatim praeter CONRINGIVM conferre iuuabit IAC. MIDDENDORPIVM, de academiis, & THO. LANSII consultat. de academiis.

Iam vt ad eos accedam, qui scholarum necessitatem aut vtilitatem in dubium vocarunt; primum se nobis loco offert THO. HOBBSIVS, qui ex instituto id agere videtur; *Leuiath. c. XLVI. p. 314. seqq.* Eo tamen praecipue, quae ibi disputat, spectant, vt ostendat, per philosophiam Aristotelicam scholas ita corruptas ac deprauatas, vt ad veritatis cognitionem parum, aut nihil, ex iis commodi sperari possit. Hinc & caput istud quadragesimum sextum ab eo inscribitur: de *tenebris ex inani philosophia*. Nec omnia, quae HOBBSIVS ibi disserit, contemnenda sunt, aut reiicienda, cum verissimum sit, per philosophiam Aristotelicam plurimos olim ita excaecatos, vt veritatem perspicere non possent; immo scholas & academias, quod itidem recte monet, sub papatu eo comparatas fuisse, vt tyrannidem Romanorum praesulum stabilirent, ceterosque mortales in caeco aduersus eos obsequio continerent. Sed, dum in primitiua statim ecclesia per Aristotelicam philosophiam, doctrinam orthodoxam corruptam fuisse, veteresque haereticos ex Aristotelis schola produisse, contendit; maximopere fallitur, suamque in historia ecclesiastica ignorantiam prodit. Platoniam enim potius, quam Aristotelicam in veteri ecclesia regnasse philosophiam, nemini, nisi harum rerum plane rudi, ignotum esse potest. Protestantium etiam scholas & academias post reformationem ecclesiae sensim iugum Aristotelicae philosophiae excussisse, earumdemque hodie maximam partem longe aliam esse faciem, constat, quam olim fuit. Quae ergo HOBBSIVS vrget veritatis obstacula, his amplius exprobrari nequeunt; quin potius veritas, in philo-

sophicis pariter ac theologicis, ita passim caput extulit, vt longe lateque radios suos spargat; quod, si viueret, nec ipse negaret HOBBSIVS, nisi forte, eos omnes adhuc in tenebris versari, putaret, qui Leuiathanem ipsius recipere nollent. Ex instituto HOBBSII de scholis sententiam sub examen reuocauit beatus ADAMVS RECHENBERGIUS, in *dissert. de origine & usu scholarum*. Male quoque apud nonnullos audit auctor illustris *observationum* quarundam de scholis, earumque vtilitate & necessitate, quae tom. I. *observation. Hallens. num. I. II. X. XI. XII. XIX.* existant. Sed obseruare iuuat, illum de eo tantum disputare, an scholae, scilicet publicae, necessariae & vtilis sint ad studium sapientiae seu pietatis, cura sine pietate nulla sit sapientia. Alia itaque est quaestio, an necessariae & vtilis sint ad eruditionem? quod non negat, quemadmodum & scholas minime tollendas, sed, naeuis earum toleratis, emendandas potius, contendit, *observat. XI. p. 138. seqq.* Enimvero, ad sapientiam, atque pietatem, quod attinet, abnui nequit, in scholis & academiis raro admodum eius, ita, vt decet, haberi rationem; certum etiam, in priuata institutione commodius quandoque haberi posse, quam publica. Quod si parentes suo hic semper fungerentur munere; scholis ad huncce quidem finem opus non esset. Cum vero paucissimi parentum hoc faciant; fatius est, vt adolescentes iuuenesque qualicumque ista, quae in scholis est, ad sapientiam & pietatem fruantur manu ductione, quam nulla. Ad eruditionem vero quod attinet, licet in ea quoque priuata institutio commoda quaedam prae publica habeat; siquidem, vt alia taceam, praceptor, vnus aut paucorum studiis dirigendis intentus, promptius, quae cuiusque captui & indoli conueniunt, obseruare queat, non tamen omnibus ea contingit felicitas, vt praectorem, huic muneri aptum,

aprum, inueniant. Non sane nescio, & publicis scholis eiusmodi homines subinde praefici, qui, siue eruditionem, siue mores spectes, quaeuis potius alia praestare possunt, quam iuuentutem ita, vt decet, instituere, ac erudire; facilius tamen inter eos, qui in publico docendi munere constituti sunt, ab idoneis discernas ineptos. Cumque viri doctrina & ingenio praestantes, & qui se totos in ea dant litterarum studia, quibus imbutos esse decet, qui aliis viam ad eruditionem monstrare cupiunt, lubentius publico fungantur docendi officio, quam priuato; mirum non est, non adeo frequentes esse, quibus vnus, aut paucorum quorundam, cura recte committatur. Habent vero publicae scholae & alia commoda, quae, minime eas contemnendas, ostendunt; licet aliquando priuata institutio non sine ratione iis praefertur. Ex veteribus iam M. FABIVS QVINTILIANVS eas laudauit, *instit. orator. lib. I. c. II.* ita quidem, vt quandoque de iuuentutis institutione religiosius loquatur, quam multi, qui religionem profitentur christianam, quod & GOTHOFREDVS VOCKERODT recte obseruat, in *consultationibus, de litterarum studiis recte & religiose instituendis, consultat. XVI. p. 244.* Longe plures ex recentioribus scholarum & necessitatem & vtilitatem commendant, proque ea acriter pugnant, quod & praeter alios GISB. VOETIVS facit, *poli. eccles. part. II. lib. III. tract. IV. c. III. p. 738. seq.* Quae quousque admittenda aut a adprobanda sint, ex haecenus dictis liquet.

Vt autem de scholarum, si recte se habeant, vtilitate, immo pro ea, quae hodie est, rerum humanarum conditione, necessitate, nemo temere dubitauerit; ita acerbae passim virorum doctorum, de eorundem vitii & corruptelis audiuntur querelae. Multa in docentibus, plura in discipulis, siue ipsam doctrinam, scien-

tiasque, quae in academiis tradi solent, siue mores, vitaeque rationem spectes, desiderantur. Nec hodie demum aut nudius tertius ea scholarum, quae multis tantopere displicet, facies esse coepit; quin potius iam suo tempore eandem illarum imaginem exhibet AVGVSTINVS, *confessionum lib. V.* idque ea ratione, vt dubites, maiorne iuuenum, in academiis nostris viuentium, sit petulantia, quam olim fuit. Vitia autem & naeuos nostrarum scholarum & academiario VALENT. ANDBRAE, in *Menippo. c. XXV.* IO. MATTH. MAYFARTVS, in libello germanico *von Erbauung und Fortsetzung der akademischen disciplin auff den euangelischen Schulen in Teutschland*, GOTFR. ARNOLDVS, in der *Kirchen- und Ketzer-Historie, part. II. lib. XVI. c. X.* aliique, laudati auctori *observationum de scholis, tom. I. obseru. Hallensium, obs. XII. §. V. p. 150.* describunt. Varria beati LVTHERI nostri loca huc spectantia exhibentur in eiusdem CHRISTIANI THOMASII *historie der Weisheit und Thorheit, mense I.* Atque sunt haec maximam partem ita comparata, vt negari nequeant; hinc & viris cordatis magnum adferunt dolorem, votaue, vt tandem serio, quantum fieri potest, vitia ista corrigantur & emendentur, extorquent. Nec tamen ideo scholae omnes damnandae sunt, ac reiiciendae, quod nonnulli, ad alterum extremum procurentes, fecerunt, aut saltem fecisse videntur. VALENT. certe WEIGELIVS hoc nomine male audit, quod dixerit: *Iesum ex omnibus academiis relegatum esse; noui testamenti cathedras omnes ex maledictis & infrugiferis arboribus sabrefactas; & quae alia sunt eiusdem generis; conf. postilla eius, part. I. p. 93.* Similia fere & CHRISTIANVS HOHBVGVIVS profert, *postilla myst. dom. sexages. p. 333. & domin. quinquagesima p. 381.* atro ideo notatus lapillo, tum ab aliis, tum & ab EHREGOTT DAN. COLBERGIO, in dem *Hermetisch-*

metisch - Platonischen christenthum, part. II. c. XV. §. VII. p. 702. seqq. conf. & IO. HOORNBECKIVS, in summa conrrouersiarum, lib. VI p. 415. Quod anabaptistis, aliisque eiusdem generis hominibus, idem passim obiici solet, notum satis est. Multa, quae huc spectant, congeffit GERH. MEYERVS, theologus Bremensis, in commentatione quadam, seu programme, uti vocari solet, inscripto: quam miserandam scholis insulerint cladem finatici recentiores, Breae an. 1714 edito, quamuis non omnia, quae cumulat, eodem habenda sint loco. Ex Quakeris moderate admodum de scholis sentit & loquitur ROB. BARCLAIVS. Minime igitur, inquit, primitiuorum protestantium zelum contra babilonicas tenebras, nec pios eorum conatus in scripturis interpretandis condemnamus, sed hoc candide eos, secundum ipsorum cognitionem, fecisse, ex animo credimus, ideoque ad satisfaciendum iustis desideris eorum, qui eas legere cupiunt, & multis aliis de causis, scilicet, ob mutuum inter nationes, linguis diuersas, commercium conseruandum, necessarium & laudabile iudicamus, ut sint scholae publicae, ad iuuentutem, has linguas adpetentem, edocendam; in theologiae vere christianae apologia, thes. X. p. 197. Satis quidem ingenue, etsi perperam ad linguarum tantum notitiam, scholarum vsum restringat. Meliorem haud dubie viam ingressi sunt, qui de emendandis potius & corrigendis scholarum vitiis solliciti fuerunt, quam ut ipsas scholas aut academias reicerent, ac damnarent. Id sane egerunt IOACH. CAMERARIVS, DAV. CHYTRAEVS, MICH. NEANDER, IO. STVRMIVS, IO. CASELIVS, aliique, quorum, de scholis recte instituendis & emendandis, commentationes, passim celebrantur, & a DAN. GEORG. MORHOFIO quoque lau-

dantur, polybist. litt. lib. II. c. II. IO. STVRMII, de litterarum ludis recte aperiendis, librum, itemque CASP. SCIOFFII consultationes, de scholarum & studiorum ratione, & alios quosdam, huc iridem spectantes, in methodis suis exhibet THO. CRENIVS. Laudat & plerosque, qui hoc argumentum tractarunt, IO. GE. WALCHIVS, in dem Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit &c. lib. I. c. III. sect. I. §. XVIII. p. 32. Si tamen dicendum, quod res est, quo plures legeris, qui, de litterarum studiis, recte instituendis, deque scholarum emendandis vitiis, egerunt; eo forte eris incertior, quo pacto emendatio haec sit instituenda. Plerique id, quod praecipuum esse debebat, quo pacto pueri & adolescentes in scholis ad veram pietatem, sine qua nulla est sapientia, acriori, quam hactenus factum, ratione excitandi sint, aut plane praetermittunt, aut leuiter admodum, atque frigide attingunt. Deinde, vbi ad ipsam eruditionem ventum, ea quisque litterarum genera maxime necessaria ducit, in quibus ipsemet prae reliquis excellit. Hinc, alios latinae graecaeque linguae, alios philosophiae, istius quidem sectae, cui quisque addictus est, alios matheos maxime vrgere necessitatem, videas. In tanta itaque virorum doctorum, de genuina scholarum emendatione, dissensione, quid mirum, quod nihil hactenus effectum sit? Nec tamen ideo prorsus abiiciendus est animus, aut omnia, huc spectantia, reicienda consilia. Seligendum potius ex omnibus, quod optimum, & cuique scholae, nostraeque aetati conuenientissimum; sique tolli penitus & extirpari vitia omnia nequeunt; opera danda, ut imminuantur, simulque, ne noua propullulent, impediatur. Et haec quidem de scholis monere, visum fuit.

§. XVI. Ne quis autem & hic fructu, quem inde sperat, priuetur; de idoneo primum eligendo magistro sollicitus esse debet, tum considerare, quatenam suae, ut institutione ista rite vtatur, sint partes. *

* Ad praeceptorem, seu magistrum, quod attinet, recte M. F. A. B. QVINTILIANVS, praecipuam prudentibus curam esse, ait, *praecceptorem eligere sanctissimum quemque, inslit. orat. lib. I. c. II. p. m. 15* Quod si in aliis litterarum generibus, multo magis in theologia obseruandum esse, nemo non intelligit. Quandiu equidem in familia parentum constituti sunt liberi: illorum hoc est officium, vt magistrum idoneos eligant. At quando ad academias transeunt, vbi magna docentium est multitudo & diuersitas; arbitrio libero eorum plerumque relinquunt, quem ipsimet

prae reliquis eligere velint. Tum vero, cum quam facillime decipi queant, magna iis opus est cautione & prudentia; cumque paucissimis, vt sibi ipsi consulant, datum sit; nihil aliud superest, quam vt aliorum consilia, quantum fieri potest, audiant, & sequantur. Institutione autem magistrorum recte quoque vtendum esse, longe est euidentissimum. Experientia docet, etiam eos, quibus optimi obtigere magistri, parum tamen & in litteris, & in sapientia proficere: sua vtique, non magistrorum, culpa.

§. XVII. Quae doctorem artiumque bonarum magistrum maxime commendant virtutes, sunt: *soliditas*, in fundamentis principiisque, rite constituendis, praecipue se exferens, quibus reliqua deinceps superstruantur; *perspicuitas*, vt clare & distincte animi sui conceptus proponere queat; & denique *fidelitas*, vt serio, non sua commoda suamque gloriam, sed auditorum salutem, & in veritatis cognitione, veraque sapientia incrementa, quaerat. *

* Solent alii in magistro seu praeceptore requirere, *vitam probam, eruditionem sufficientem & habilitatem docendi*. Ea, quae ad habilitatem docendi spectant, nos enarrauimus, extra controuersiam ponentes, quod & sufficiens eruditio, & vitae probitas adesse debet; Quodsi autem in omnibus, qui docendi munere fungi cupiunt, praeter reliquas dotes, vitae quoque probitas requiritur; quis dubitet, ab eo cumprimis illam exigere, qui ducentem & magistrum se proficitur in iis, quae ad salutem aeternam spectant? Sed saepe hoc iam inculcauimus, quando in hac ipsa tracta-

tione, qualis ecclesiae doctor esse debeat, docuimus. Felix itaque censendus, cui magister obtingit, qui cum Paulo, Timotheum suum adloquente, dicere potest: *ὅτι διὰ παρακολούθησας, ἐγὼ αὐτὸν ἀκολουθῶντες* (perspexisti, experiundo didicisti) *meam doctrinam, mores, propositum, fidem, clementiam, charitatem, patientiam, vexationes, res aduersas* &c. 2. *Tim. III, 10. 11.* add. DIODORVS SICVRVS, seu qui sub hoc nomine latitat, *THO. CRENIVS de prudentia theologica, num. VIII. IX. p. 20. seqq.*

§. XVIII. Fius vero, qui istiusmodi doctoris seu magistri institutione recte & cum fructu uti cupit, est, vt cumprimis *animum discendi cupidum, hinc & attentum, secum adferat*. * Non minus tamen & *constantia* est necessaria, vt, quae inchoauimus, eadem diligentia & ad finem perducamus. **

Repetitio denique & *δοκιμασία*, seu exploratio doctrinae propositae accedere debet, ne doctoris auctoritate, sed nostra conuictione, veritatis cognitio nitatur. ***

* Si discendi adest cupiditas, sequetur etiam attentio. Conferenda, quae de ratione, qua quis in se ipso attentionem excitare possit, diximus, ad *cap. praecedent. §. X.* Boni tamen doctoris est, nihil non agere, vt ipsemet auditorum suorum attentionem excitet, alat, foueat. IOAN. CLAVBERGIVM; hac de re agere, in *logica veteri & noua, part. II. c. III. p. 138. seqq.* eodem loco iam monuimus. Praecipuum itidem in adfectu positum est momentum, qui ex amore erga discipulos, ex zelo, gloriam Dei, aliorumque salutem promouendi, oritur. Sine adfectu si quis doceat, languebit, immo frigebit oratio, vixque auditores, si modo adsint, sibi temporabunt, quo minus dormiendo, certe aliquid quid agendo, tempus transigant.

** Positum nonnullis in more est, vt mox hoc, mox aliud studiorum genus inchoent, in nullo autem subsistant, aut ad finem illud perducant. Sic & alii eadem animi leuitate mox hunc, mox alium doctorem sequuntur; nec inueniunt, vbi certo pedem figant. Cuiusmodi ingenia, *desultoria, mobilia, volatilia*, vocari solent; quae nihil efficere, nec ad solidam vniquam eruditionem peruenire posse, res ipsa docet; conf. IO. CHRISTIANI LANGII *protheoria eruditionis humanae vniuersae, c. IV. p. 121.*

*** Repetitione opus est, ne eorum, quae percepimus, statim obliuiscamur. Nec enim tam beata omnibus obtingit memoria, vt, quae audiuerunt, sine repetitione firmiter teneant. Porro *ars iuuantiae memoriae*, inquit ALEX. FICHETVS, quae *custos est & thesaurus scientiarum, in his posita est praeceptis: primum est, vt crebro relegantur & repetantur ea, quae adnotata sunt; itaque imprimantur animo altissime, & in usum conuersantur; hoc etiam*

vt antur praecepto necesse est, quicito discunt, & illico obliuiscuntur, in arcani studior. methodo, lib. I. c. XIII. p. 22. Cum repetitione coniuncta sit, necesse est *δοκιμασία*, seu exploratio, quae iam ad ipsam meditationem spectat, de qua antea dictum. Nec enim praceptoris niti auctoritate decet, sed ratio:ibus ac argumentis, quibus sententiae cuiusdam veritas comprobatur. De PYTHAGORAE equidem nonnulli tradunt discipulis, quod in magistri, vnice illis adquietendum fuerit effatus, eoque decantatum illud *αὐτὸς ἴφα* referunt. *Pythagorae* inquit VALER. MAXIMVS, *tanta veneratione ab auditoribus tributa est, vt, quae ab eo acceperant, in disputationem deducere nefas existimarent. Quin etiam interpellati ad reddendam causam, hoc solum respondebant, IPSVM DIXISSE; lib. VIII. c. XV. p. m. 748.* Sic & CLEMENS Alexandrinus, Pythagorae Samii sectatores, τῶν ζητημάτων τὰς ἀποδείξεις παραλαμβάνει, τὸ, αὐτὸς ἴφα πρὶν ἠγῶσθαι, *reiecit eorum, quae quaerebantur, demonstrationibus, illud IPSE DIXIT fidem facere, arbitratos adserit, ἕξι τὰς τῆ ἀκρίβειαν μὴ τῆ φωνῆ πρὸς τὴν βεβαιώσιν ἂν ἐκινῆσαι & ad ea, quae audierunt, confirmanda, hanc vocem satis esse ducere; lib. II. Strom. p. 441.* edit. IO. POTTERI. THEODORETVS, cum commemorasset, Pythagoram legem hanc discipulis suis sanxisse, vt perpetuum quinquennium conticerent, solumque audiendo praceptoris aures adcommodarent, ita, vt, quae dicerentur, sine vlla disceptatione aut contentione admitterent, credentes, ita se rem habere, nec praeterea quidquam ceu dubii curiosius inquirentes, addit: τῷ τοι καὶ ἐκ δυνάων διαδεξάμενοι ἕτις ἀποδείξει τῶν λεγομένων ἀποδείξει, αὐτὸς ἴφα, λέγειν εὐθέως πάσης ἀποδείξεως ἰσχυροτέρην καὶ ἄνω νομιζόντις, καὶ ἔχον καλόντις τὴν Πυθαγόρου φωνήν. *Ex quo factum est*

est, ut, qui ei successerunt, si quis rerum, quas diceret, demonstrationem posceret, IPSE DIXIT, respondere solerent, omni demonstratione validiorem esse, censentes, & haberi iubentes Pythagoricam vocem; de graecar. adfection. curat. serm. I. tom. IV. oper. p. m. 474. Atque haec quidem multaque alia eiusdem generis, THEODORETVS eum in finem adfert, vt inde doceat, recte a christianis vrgeri fidem. Hinc & p. 479. addit: διὲ γὰρ πιστεύου πρώτοι, ἕτα μαθῶν ἕθοντα δι, δεμῆσαι δεμῆσαντα δι, πρῶτον ἕδε γὰρ τὰ πρώτα τοιχῆα μαθῶν διδοται. μὴ τῶ γραμματικῶν πεπιστευότα ὅτι τοιούδε χρι τὸ πρῶτον ὀνομάζων, καὶ τοις δι τὸ δεύτερον, καὶ ἄλλα ὡσούτως. Prius enim credere oportet, tum addiscere, eum vero, qui cognorit, adpetitu aliquo commoueri, motum denique & impulsum, adgredi ac peragere. Numquam enim prima elementa discet, qui litteratori fidem non habeat, ita esse primam, ita secundam adpellandam, & alias similiter. Num ratiocinatio haec THEODORETI vbique recte procedat, nunc non inquiram. Sufficit, quod ex eius, vt & reliquorum, quae adduximus, testimoniis, constat, apud Pythagoraeos illud: *κατὰ θεῶν* in vsu fuisse. DIOGENES LAERTIUS equidem, istud non a Samio illo, sed a Pythagora Zacynthio manasse, auctor est, lib. VIII. scē. XLVI. SVIDAS contra Pythagorae Samio tribuit ac prolatum ab eo refert, vt significaret, se a Deo dogmata sua accepisse, vt *κατὰ θεῶν* idem sit ac: *ἐκ θεοῦ, κατὰ τὸ θεῶν λόγῳ*. *ἐκ θεοῦ* non mens, sed ipsius Dei sermo est. Sed refragantur reliqui fere omnes, qui magno consensu a discipulis Pythagorae, & quidem Samii istius, de ipso magistro hoc usurpatum, adferunt; vt, praeter eos, quos iam commemorauimus, CICERO, QVINTILIANVS, HERMIAS, ORIGENES, GREGORIUS Nazianzenus, CYRILLVS, quos IOPOTTERVS laudat, ad Clementis Alexandrini h. c. p. 444. Ad rem ipsam quod atti-

net, si Pythagoras id sibi voluit, quod omnes eius discipuli in auctoritate ipsius acquiescere, nec de exquirenda vterius veritate solliciti esse debuerint; nihil profecto ineptius, aut tanto philosopho indignius cogitari poterat. Recte itaque hoc reprehendit CICERO, cuius verba, cum egregie ad nostrum faciunt institutum, recitare iuuabit: *Qui requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus, curiosius id faciunt, quam necesse est. Non enim tam auctores in disputando (aut generatim in veritatis inuestigatione) quam rationis momenta quaerenda sunt. Quin etiam obest plerumque iis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui se docere profitentur, desinunt enim suum iudicium adhibere; id habent ratum, quod ab eo, quem probant, indicatum vident. Nec vero probari solco id, quod de Pythagoraeis accepimus: quos ferunt, si quid adfirmarent in disputando, cum ex iis quaeretur, quare ita esset, respondere solitos, IPSE DIXIT, IPSE autem erat Pythagoras. Tantum opinio praecudicata poterat, vt etiam sine ratione valeret auctoritas; lib. I. de natura deorum, c. V. p. m. 1205. Sunt autem, qui putant, non ab omnibus discipulis suis hoc postulasse Pythagoram, sed ab iis tantum, qui sacris philosophiae eius primum initiabantur, nec dum eo peruenerant, vt causas rerum, quas ipsemet reddebat, percipere possent. Neque existimauerim, inquit IOSCHILTERVS, eo peruenuisse vanitatis Pythagoraeos, vt nil nisi spūta lingerent magistri, immo neque hoc expetiisse credam Pythagoram, qui veritatis amans erat. Itaque ad eos inprimis referendum forte, quos in ipsis principiis tradendis praecceptorum fidem habere, fas erat. Idque non temere postulabat Pythagoras. At cum iis, qui altius iam ascenderant, non ita procedebat ille. Neque eos omnia, quae diceret, sine ratione credere cupiebat; sed & quaerere, & quae ipsi opinarentur, expromere potesta-*

tem faciebat; in *dissert. de disciplin. Pythagor.* §. XXXVII. Comprobat, quod dixerat, testimonio ΙΑΜΒΛΙΧΗ, qui, ex Pythagorica sententia loquens, vecordis esse, adferat, *καίλιβητ quodlibet credere, discēntis tamen esse προεχόν τῆ τῷ ἐπιταμῆν τε καὶ διδάξου δυνάμενυ ὑπολήψη τε καὶ δόξῃ, ut animum ad opinionem sententiamque eius, qui gnarus est, quique docere potest, aduertat;* in *vita Pythagorae c. XXXI. p. 172.* (mihi 166.) Fidem quoque per omnia ΙΟ. CAPTIONEM siue REVCHLINVM inuenire, negat, dum *lib. II. ar. kabbal. p. 464. & 472.* contendat, Pythagoram nullam discipulis suis reliquisse aliqua ratione perquirendi facultatem. Fieri tamen potuit, vt, quod Pythagoras a quibusdam tantum fieri voluit, discipuli eius deinceps ad omnes extenderent, institutoque, non malo consilio a magistro introducto, contra mentem sententiamque eius turpiter abuterentur. Saepe enim, hoc contingere, experientia docet. Quidquid eius sit, ineptum pror-

§. XIX. Per *lectionem* ex absentium aut omnino mortuorum monumentis, seu libris, quibus ea complexi sunt, quibus humanarum diuinarumque rerum cognitio augeri potest, proficimus. *Liber naturae*, qui improprie ita dicitur, & *liber scripturae*, praecipue quidem in censum veniunt; sed ad obiectum potius meditationis vterque referendus, quam ad adminicula. Interim *libri humani* in tantum laudandi, in quantum ad vtrumque librum naturae & scripturae recte intelligendum nos manuducunt.*

* Regula haecce generalis est, & illis, qui ad litterarum studia accedunt, fati inculcari nequit, libros humanos in tantum laudandos, in quantum ad librum naturae aut scripturae nos manuducunt; itemque ex libris humanis tanto quiesque meliorem esse, aut praestantiorē, quo propius per eum ad librum naturae aut scripturae accedimus. Vera enim solidaque eruditio non in vocabulorum, nec cogitationum, quas alii de rebus naturalibus & diuinis habuerunt; sed in ipsarum rerum cognitione consistit. Vocabulorum, linguarumque, & eorum omnium,

ac ab omni ratione alienum esse, a discipulis hoc exigere, vt sine examine ac diiudicatione effata magistri accipiant, nemo temere negauerit. Immo, tantum abest, vt prudens atque fidelis magister hoc a suis postulet, vt potius eos exciret atque adhortetur, ad eiusmodi inquisitionem instituendam, serioque inculcet, rationes solidas & euidentes illis vbique quaerendas, quippe in quibus solis tuto adquiescere liceat. Hinc & copiam illis faciet, dubia sua proponendi, immo, vt hoc saepius faciant, eos admonebit, & ad ea promte alacriterque respondebit. Et sane, cum Berrhoenses laudentur, quod scripturae sacrae collatione instituta, (*ἀναρρίθουρας τὰς γραφὰς*;) inquisuerint, an, quae Paulus dicebat, ita se haberent? *act. XVII, 11.* quis hodie aegre ferat, si, qui doctrinam sacram ex ore eius hauriunt, idem faciant? aut, quis non potius, vt faciant, cupiat?

circa quae grammatica & ars critica versatur, notitia, eo tantum spectat, vt aliorum cogitationes eo rectius adsequi queamus; quod vtique in iis, quae scriptura sacra tradit, magni momenti est. Nec contemnendus eorum vsus, quem in aliorum scriptorum, philosophorum maxime, interpretatione, praebent. In ipsa vocabulorum aut linguarum si quis subsistat notitia, nec ea ad rerum ipsarum cognitionem adquirendam vtatur, parum aut nihil inde referet commodi. Idem de illis censendum, qui, egregii quid se adsequutos, putant, cum sciunt, quod alii homi-

ACS

nes sciuerunt; de vera rerum, ex ipsa naturae consideratione haurienda, notitia parum solliciti. Nimirum philosophi naturae tantum sunt interpretes, audiendi quidem aut legendi, prout aditum nobis, ad arcana naturae introspicenda, muniunt, non vero ita amplectendi, vt in illorum lectione velut terminum nostrae cognitionis constituamus, nec vltius progrediamur. Namque qui Platonem, aut Aristotelem, aut Cartesium legit, inde cognoscit equidem, quid illi de rebus naturalibus senserint; sed si ad ipsam naturam considerandam animum non conuerterit, numquam verus euadet philosophus; nec rerum ipsarum, sed tantum cogitationum, quas isti de rebus naturalibus habuerunt, cognitionem adipiscetur. In quantum ergo ad ipsius naturae cognitionem aditum aperiunt, minime sunt spernendi; ceteroquin parum tandem aut mea, aut aliorum refert, si sciam, quid Plato, quid Aristoteles, quid Cartesius cogitauerint, aut quam de rerum natura fouerint sententiam. Atque miserrima haec philosophandi ratio obstitit, quo minus viri ingenio vtique praestantissimi, & quibus diligentia non defuit, vltos in veritatis cognitione facerent progressus. Postquam autem, abiecto philosophiae Aristotelicae iugo, ipsam rerum naturam, adhibitis in subsidium experimentis, diligentius viri docti considerare coeperunt; breui temporis spatio longe alia exstitit doctrinae naturalis facies. Nec in physicis tantum res ita se habet, sed in omnibus philosophiae partibus. Hominis consideratio in omnibus vtramque facit paginam; vt, qui inde intellectus humani indolem adcurate didicerit, is demum in logicis; qui voluntatis & adfectuum naturam eadem ratione introspexerit, is in moralibus rite proficere censetur merito. Quae cum in aprico

§. XX. *Liber scripturae* specialiori quadam ratione ad eos, qui se theologiae studio consecrarunt, spectat. Hinc & ad eum recte intelligendum omnem

posita sint, recte MALEBRANCHIVS eos reprehendit, qui, neglecto ipsius naturae libro, scriptoribus, qui ad eum nos manuducere debebant, ita adhaerescunt, vt non de rebus ipsis, sed de sententia huius aut istius philosophi, sint solliciti; parum perpendentes, se hac ratione non ad rerum, sed cogitationum tantum, quas alii de rebus istis habuerunt, cognitionem deduci; de *inquirenda verit. lib. II. c. VI. p. 207. seqq.* Illustrat hoc exemplo quaestio de immortalitate animae, quae, cum haud dubie maximi sit momenti, olim tamen longe plures de eo potius solliciti fuerunt, quid Aristoteles de ea senserit, quam, quo pacto ipsimet ex rationibus euidentibus possent eam demonstrare. Adfert hunc in finem locum ex IO. LVD. DELA CERDA adnotationibus ad *c. II. Tertulliani de resurrectione carnis*, vbi magno numero recenset auctores, qui aut adfirmarunt, Aristotelem animae immortalitatem agnouisse, aut idem negarunt. Opera quidem interdum pretium est, in mentem praestantissimorum philosophorum inquirere; sed non nimis hac in re operosum esse decet, multo minus in eo subsistere. Ceteroquin enim non ad rerum ipsarum peruenimus cognitionem, sed multis magnisque ambagibus tandem obtinebimus, vt sciamus, quid alii de istis rebus cogitauerint. Ceterum ad *librum naturae*, quem haecenus commendauimus, speciatim & *liber conscientiae* spectat; cum quis diligenter ea, quae in sua ipsius mente deprehendere potest, magna vtique & admiranda, si modo serio ad se ipsum attendat, perscrutatur, & ea cum lege diuina diligenter comparat. Quam quidem inquisitionem in morum doctrina magni momenti esse, immo vtramque facere paginam, nemo non intelligit.

omnem merito operam, omnemque diligentiam conferunt. Nec intermittenda vnumquam, aut differenda eius lectio, donec omnibus ad interpretandam scripturam sacram subsidiis fuerimus instructi. Aliud enim est legere, aliud interpretari scripturam sacram. Hoc non omnium est, sed eorum tantum, qui ad hoc sunt idonei. Illud autem ab omnibus, si modo possint, exigitur, praesertim ab iis, qui aliis aliquando viam ad salutem aeternam monstrare cupiunt; conf. 2. *Tim. III. 15.* *

* *Vt ex libro naturae rerum naturalium; ita diuinarum, quae per reuelationem nobis innotescunt, notitiam tatum ex libro scripturae haurire licet. Quare & scripturam sacram non tantum vt regulam & normam; sed & vt fontem vberimum, ac praecipuum nostrae meditationis, ex quo omnia, quae scitu factuque necessaria sunt ad salutem, haurienda sint, supra ad §. IX. commendauimus. Sequitur inde porro, libros theologicos quosuis in tantum laudandos, in quantum ad scripturam nos ducunt, vel ad eam rectius intelligendam nobis viam muniunt, vti iam ad §. praecedentem obseruauimus. Sed id quoque inde sequitur, scripturam sacram ab omnibus quidem, qui salutis aeternae cupidi sunt; maxime autem ab iis, qui doctorum aliquando munere in ecclesia fungi volunt, quam diligentissime legendam, & in succum, quod aiunt, sanguinemque conuertendam esse. Hinc & Paulus Timotheum suum laudat, quod *ἔτι βρέθρου, a puero sacras litteras didicisset, quae etiam illum *σοφίαν, instruere, aut sapientem reddere possint, ad salutem, per fidem in Christum Iesum, 2. Tim. III, 15.** Vt autem paucis ostendamus, quo pacto scripturae sacrae rite instituenda sit lectio, quod & res ipsa, & instituti nostri postulat ratio; obseruandum, aliam esse lectionem, quae ab omnibus omnino hominibus requiritur, quamue *communem*, aut etiam *exotericam* vocare possis; aliam autem, quae ab iis, qui omnibus subsidiis hermeneuticis instructi sunt; & scripturam sacram non tantum legere, sed & interpretari possunt,*

quae *quisque* *exquisitam*, aut *acromaticam* adpellitare licet. Nobis de illa nunc sermo est; cum ad hanc non omnes, qui theologiae nomen dederunt, certe circa initium studiorum, idonei sint, & de ea insuper ex instituto nobis agendum sit, cum de theologia exegetica suo loco praecipiemus. Haec itaque, de qua hic loquimur, scripturae sacrae lectio, quae ad cognitionis pariter ac fidei sanctitatisque incrementum comparata est, vt ex voto procedat; primum est, vt quis *animo rite praeparato & disposito* ad eam accedat. Non itaque ob consuetudinem; aut, ut doctiores fiamus, similemque ob causam, quae animi aliquod vitium arguit, lectionem istam adgrediamur; sed vt finem istum, propter quem Deus scripturam sacram litteris consignari voluit, consequamur, qui est, *vt credamus in Christum; & per fidem in illum aeternam vitam adipiscamur, Ioan. XX. v. vlt.* Quorsum etiam spectat, vt in fide conseruemur, & corroboremur, omniumque virium spiritualium, quibus ad cursum, quem semel ingressi sumus, absolendum, nobis opus est, noua subinde accipiamus incrementa. Cogitemus tum porro, coram *throno diuinae maiestatis* nos constitutos esse, vt vocem summi imperatoris audiamus, idque maxima cum animi a nobis fieri debere veneratione. Hinc enim attentio & diligentia, & studium, voluntati Numinis in omnibus obsequendi, excitabitur. Multum hoc etiam conferet, vt a prauis mens nostra purgetur adfectibus, qui haud raro obstant, quo minus recte percipiamus, quae

quae in scriptura sacra exstant, saltem efficiunt, ut fructu, quem inde sperare poterimus, priuemur. Tum in ipsa lectione id cum primis agendum, ut *scopum* seu finem scripturae sacrae semper ante oculos positum habeamus. Scopus autem iste vel *generalis* est, ad quem tota scriptura sacra comparata est, vel *specialis*, quem in quouis libro, immo & singulis quandoque libri partibus, vel capitibus, prout argumenti, quod in illis tractatur, ratio postulat, inuestigare oportet. Totius scripturae sacrae scopum vnicum esse *Christum seruatores*, prout nobis a Deo factus est *sapientia, iustitia, sanctificatio & redemptio*, 1. Cor. 1. 30. constat. Huncce ergo numquam dimittere, quin potius omnia ad eum dirigere, decet, ut, nihil omnino nos effecisse, credamus, nisi quod eo spectat, fuerimus adsequuti. Idque est, quod ipse nos condocet seruator, dum *seruari* nos scripturas iubet, ut *vitam in iis inueniamus aeternam*; siquidem *illae sint, quae de se reseruentur*, 10. V. 39. Conf. & Luc. XXIV. 27. act. 1. 43. Legendus omnino AVG. HERM. FRANCKII libellus: *Christus scripturae sacrae nucleus*, qui in linguam latinam translatus an. 1724. prodit. Ut autem eo rectius cuncta ad finem huiusce & scopum generalem referri queant; de scopo quoque *speciali* cuiusque libri, immo & argumenti, quod in quolibet libro pertractatur, solliciti sumus, necesse est. Enimque inuestigare pronum erit, modo semel iterumque, si necessitas hoc iubeat, librum aliquem eam ob causam perlegamus, & cuncta, quae eo spectant, accurate & attente consideremus. Iam, si scopus iste specialis cuiusvis libri nobis innotuerit, haud difficile fuerit, *dogmata*, quae in eodem pertractantur, deprehendere, eaque cum aliis dogmatibus comparare, & cuncta ad analogiam fidei reuocare. Nec profunda adeo ad hoc opus est eruditione, cum & catechetica instructio, ut hoc rite

fieri queat, sufficiat. Immo &, quae ex dogmatibus istis, sponte sua se offerentibus, aut, quae in scriptura sacra narrantur, factis, non possunt non fluere, & sine villo negotio deriuari, perspiciet, qui rite ad omnia attenderit, indeque statim capiet, quae fidem vitamque instruant. Atque haec omnia cura ab illis etiam, qui litterarum studiis imbuti non sunt, peragi possint; multo magis ab iis exiguntur, qui theologiae se consecrarunt studio, inque eo quotidie proficere cupiunt. Praecipuum autem, & sine quo reliqua omnia aut parum, aut nihil profunt, in scripturae sacrae lectione est *applicatio*; qua quis, quae inde rite hausit, siue ad fidem, siue ad vitam moresque spectent, ad se ipsum refert, seque explorat, an ita comparatus sit, prout, secundum istam doctrinam, quilibet, qui ad aeternam salutem adspirat, aut se Christi discipulum ac sectatorem profiteatur, comparatus esse debet. Quod si talem se inueniat, qualem sacrae litterae postulant; grato Numinis illud beneficium merito agnoscat animo, deque tantis bonis & conseruandis & augendis erit sollicitus. Sin, secus se rem habere, intelligat, aut, quid sibi adhuc desit, animaduertat; videbit quid sibi adhuc agendum sit, ne lector tantum, sed *τὸν ἄβυσσος* sit, Iac. 1. 22. In preces hinc deuotissimas animus eius soluetur, ut ita fructum, quem ex scripturae lectione consequi cupit, a Deo ipso impetret. Consultum quoque fuerit, certum in scripturae lectione obseruare *ordinem*, modo non nimis scrupulose hoc fiat. Nec enim refert, quantum quis legerit, aut quoties sacrum codicem perlegerit; sed, quam bene legerit, quamue inde reportauerit utilitatem. Hinc &, quid de *tempore*, tractationi verbi diuini destinando, sentiendum sit, palam est. Laudandi quidem, qui quotidie certum tempus scripturae sacrae lectioni consecrant; imprudenter autem ageret, qui ita se illi adstringeret,

ret, vt vltra temporis istius spatium lectionem producere nolle, si aut animi ardor, aut partium scripturae, in quibus versatur, nexus, aliud quid iuberet, aut alio etiam tempore eandem instituere, si aut animi status hoc postulet, aut aliae, quae id suadeant, praesto sint rationes. Atque hoc iam monui *instit. theol. moral. part. I. c. V. §. XIII. & XIV.* Cum notitia cuiusque libri biblici historica, &, quae ad eius oeconomiam spectant, &, quae alia sunt eiusdem generis, ad sensum eius eo rectius faciliusque adsequendum plurimum conferat; non male rebus suis consulent, qui IO. HENR. HEIDEGGERI *enchiridion biblicum*, aut IO. ARNOLDI ZEITFVCHSII *bodegum biblicam (biblischen Wegweiser)* vel alium eiusdem generis librum perlustrauerint. Hinc enim multa in compendio discant, quae lucem minime commendandam praebant, viamque, quae nobis in scripturae lectione ingredienda est, planiorem reddant. Nec vsu carent, aut laude sua defraudanda sunt, *biblia* quaedam, succinctis adnotationibus illustrata, quae & *glosata* adpellitare moris est, vt *Vinariensis*, & latina illa LVCAE OSIANDRI, vel si alia sunt eiusdem generis; de quibus in sequentibus, cum de theologia exegetica verba faciemus, ex instituto dicemus. Nouum testamentum germanicum IO. REINH. HEDINGERI, non tantum ob scholia, quibus locis difficilioribus lux egregia neruose adfunditur, commendandum; sed exemplum etiam elegantissimum praebet, quo pacto porismata ex variis tex-

tibus deriuari, & cuncta ad fidei & vitae praxin transferri queant. Quae huc usque paucissimis de lectione scripturae, prout ab omnibus, qui christianorum nomen tueri cupiunt, cum primis theologiae cultoribus, instituenda est, praecipimus, alii fusius copiosiusque edisserunt; ex quibus prae reliquis laudandus AVG. HERM. FRANCKIUS, cuius *brenis & luculentae, scripturam sacram cum fructu legendi, institutio*, cum eiusdem *praelectionibus hermeneuticis*, Halae an. 1717 prodiit. Commendandae denique hic maximopere sunt exercitationes biblicae, si recte administrantur; cum nonnulli, qui ad hoc idonei sunt, conueniunt, librum quemdam biblicum, aut eius partem ita perlegunt, vt collatis symbolis, quisque, quod obseruatu maxime dignum sibi visum, aut loco cuidam obscuriori lucem adspargere queat, proferat, tum vero, deriuatis inde, quae ad fidem vitaeque sanctitatem faciunt, se inuicem ad praeclara quaeuis commonefactionibus & adhortationibus excitent, atque ita statim, quae legerunt, ad vsum transferant. Commoda hinc ad omnes redundare maxima, egregiamque prorsus hancce viam esse, in diuinarum litterarum salutarum cognitione proficiendi, nemo, nisi harum rerum plane rudis fuerit, negauerit. Quo pacto autem istae exercitationes instituendae sint, idem AVG. HERM. FRANCKIUS docet, in *methodo exercitationum biblicarum*, quae subnexa est eiusdem *methodo studii theologici*, lingua latina an. 1723 editae.

§. XXI. Ad reliquos itaque libros, studio theologico inferuientes, quod attinet, non tantum vt eorum nobis comparemus notitiam, opera danda, * sed cum primis elaborandum, vt bonos a malis, a noxiis & inutilibus, vtiles, discernere discamus, ** & quo pacto legendi sint, vt fructum inde referamus, obseruemus. ***

* Multa generatim de libris praecipii solent. Sunt enim, qui & sine libris, vt alii, sine praceptoribus, summam conse-

quuti esse eruditionem videri, immo & aliis hoc persuadere volunt, vt sibi ipsis, suoque ingenio, omnia vindicare queant. Cuius-

Cuiusmodi quid de RENATO CARTESIO passim commemoratur; conf. TOB. ANDREAE *meth. Cartes. art. I. p. 835*. Alii alias ob causas, minime quidem probandas, libros contemnunt ac aspernantur; quamquam nonnullis & per calumniam hoc imputetur. Videas rursus, qui, ad alterum extremum procurrentes, plus, quam decet, libris tribuunt, immo & in eo quandoque gloriam quaerunt, quod multos libros possideant, quos tamen ipsi non legunt, aut omnino ne legere quidem possunt, adeoque nec vllam ex iis capiunt vtilitatem. Quos iam suo tempore lepide perstrinxit LVCIANVS, *πρὸς ἀπείθευτον καὶ πολλά βιβλία ἀνοήτων, ad indoctum, & multos libros eminentem; tom. II. oper. p. m. 378. seqq.* Non multum his meliores aut sapientiores sunt, qui libros equidem legunt, sed ita, vt plus damni inde referant, quam emolumentum, quod multiplici iterum fieri potest ratione, vt alibi ostenditur. Inter eos, qui ex instituto de libris eorumque vsu & abusu exponunt, eminet GVIL. SALDENVS, cuius *de libris varioque eorum vsu & abusu libri duo* Amstelodami prodierunt an. 1688, 8. in quibus tamen rerum potius varietatem, quam tractationis *ἀριστερίαν* laudandam, nonnulli censent. Le-

gere etiam iuuabit, quae de libris eorumque vsu monent IO. GEORG. WALCHIVS, in dem *Entwurf der allgemeinen Gelehrsamkeit &c. lib. I. c. III. sect. III. p. 43. seqq.* GOTTLIEB STOLLIVS, in der *kurzen Anleitung zur Historie der Gelehrtheit, lib. I. in dem Vorbericht §. III. seqq.* Ad denda, quae ipsemet hac de re dixi in *dissert. de cultura ingenii, c. III. §. V.* vbieos commemoravi, qui omnem librorum, certe humanorum, reieciisse vsu perhibentur. Sed hisce, aliisque, quae eiusdem generis sunt, missis, nonnulla tantum, quae ad nostrum institutum ita faciunt, vt omitti plane nequeant, attingemus; inter quae primum est, vnde librorum theologico- rum comparari notitia queat; quod §. sequenti XXII. edifferemus.

** Praeclare SENECA: *Non refert, quam multos libros habeas, sed quam bonos, ep. XLV. p. m. 149.* Quaecnam autem ratio sit, bonos libros a malis discernendi, deinceps ad §. XXIII. ostendemus. Alterum enim hocce caput est, de quo nos hic sollicitos esse oportet.

*** Tertium & vltimum hoc est nostrae tractationis caput, de quo §. XXIV. verba faciemus.

§. XXII. Ad notitiam librorum theologico- rum comparandam historia litteraria, cuius hoc inter alia munus est, viam pandit; iuuabit tamen praecipue eos consulere, qui ex instituto eiusmodi libros recensent, & vlti bibliothecam quamdam theologicam instruunt.*

* De iis nunc tantum erimus solliciti, qui ad theologico- rum librorum notitiam comparandam nobis viam monstrant. Etsi enim & illi, qui generatim historiam litterariam tradunt, minime sint negligendi, immo quidam etiam libros theologicos attingant; rectius tamen in sequentibus de iis praecipiemus, cum de historia litteraria dicturi sumus. Praetermitteremus quoque eandem ob causam, qui libros singulis theologiae partibus, vt the-

ticae theologiae, morali, exegeticae, & sic porro, inseruientes, recensent; quippe qui in libro posteriori locum suum inuenient. Immo, nec illos nunc commemorabimus, qui veteris ecclesiae doctorum, quos patres vocant, vitam & scripta enarrant, vt ex ipsis antiquis HIERONYMVM, GENNADIVM Massiliensem, ISIDORVM Hispalensem; ceterosque, quos in *bibliotheca sua ecclesiastica* complexus est vir eruditissimus IO. ALBERT. FABRICIVS; ex

recentioribus ROB. BELLARMINVM, LVD. ELL DV PIN, GVIL. CAVEVM, CASIMIRVM OVDINVM, B. IO. GERHARDVM, IO. GOTTFR. OLEARIVM, ceterosque, cum & de hisce libro posteriori, cum de theologia patristica agemus, comœdiior se offerat dicendi occasio.

Ad eos itaque vt accedamus, qui huius loci sunt; primum quidem commemorandus nobis ex romanensibus videtur FRANCISCVS SIXTVS Senensis, saeculi decimi sexti scriptor, IAC. AVGVSTO THVANO ob eruditionem laudatus, *hist. lib. XLVI. conf. ANT. TEISSIERIVS, in elogiis Thuanacis, gallico sermone scriptis rom. I. p. 333. seqq.* Huius namque nota est, passimque celebratur, *bibliorheca sancta, ex praecipuis catholicae ecclesiae auctoribus collecta, & in octo libros digesta*, tum alias, tum & Coloniae Agrippinae an. 1626 edita. Non tamen vniuersum theologiae ambitum complectitur, sed ad exegeticam praecipue spectat. Primo namque libro de numero, partitione, & auctoritate diuinorum voluminum differit; libro secundo, de scripturis & scriptoribus, quorum in sacris voluminibus fit mentio; de arte exponendi sacro-sancta volumina, libro tertio; de catholicis sacerorum voluminum expositoribus, libro quarto; quinto sextoque libro adnotationes & censuras, in expositiones voluminum veteris nouique testamenti exhibet; & duobus denique vltimis aduersus eos disputat, qui noui veterisque testamenti volumina oppugnarunt. Quod institutum suum dum diligenter exsequitur, hinc inde, praesertim libro quarto, talia adpergit, quae generatim notitiam scriptorum theologorum augere ac locupletare possunt. Quare & ANT. POSSEVINVS, cuius latius omnino patet labor, e're sua esse, putauit, copiose ostendere, in quo a FRANCISCO SIXTO Senensi abeat, & quid

in eo adhuc desiderandum sit, in *adparatu sacro, part. II. voc. Sixtus Senensis, p. 414.* forte, vt plagii suspicionem a se amoliretur, quam facile subeunt, qui post alios idem argumentum tractant. Conferre de SIXTO Senensi iuuabit RICHARDVM SIMONEM, *hist. crit. vet. testam. lib. III. c. XVII. p. 457. seqq.* cum primis & GEORG. HENR. GOETZIVM, in *specimine observationum sacrarum obseruat. II. quod specimen exstat in eius meletematibus Annae-bergenfisibus, Lubecae & Lipsiae an. 1707* in 8 editis. Ad ipsum autem ANT. POSSEVINVM quod attinet; dubium non est, quin iure optimo locum hic sibi vindicet, tum ob *bibliorhecam selectam de ratione studiorum &c.* tum ob *adparatum sacrum*. De illa iam supra egimus, ad cap. I. §. II. cum ad eos recte referatur, qui de methodo studii theologici scripserunt; commemoranda tamen & hic fuit, quoniam varia, ad notitiam librorum theologorum facientia, continet; vti ex iis, quae loca citato fusius de ea diximus, patet. Hic autem, seu *adparatus sacer ad scriptores veteris ac noui testamenti, eorum interpretes, synodos, & patres latinos & graecos, horum versiones, theologos scholasticos, quique contra haereticos egerunt, chronographos & historicos ecclesiasticos, eos qui casus conscientiae explicarunt, qui canonicum ius sunt interpretati, poetas sacros, & libros pios quocumque idiomate conscriptos*, dispositus est ordine alphabetico, vt lexicum instar esse queat, proditque an. III & IV saeculi decimi septimi, Venetiis, sed multo locupletior ac emendatior Coloniae Agrippinae, an. 1608. De eo ita IO. ANDR. BOSIVS noster: *Doctissimum atque laboriosissimum opus merito vocat Vossius, qui tamen passim errores eius adnotauit, quos sane, haud paucos admisit. In protestantes etiam saepius inuebitur. Bellarmino tamen non uno nomine praeferrimeretur; introd. in notit. scriptor eccles. c. II. §.*

II. §. XI. Mitiora haec censerī debent, si cum iis comparentur, quae de **POSSEVINO**, eiusque *adparatu*, pronuntiat **EDMUNDVS RICHERIVS**. Cum enim obseruasset, in hocce *adparatu* valde commendari, quae **ALPHONSVS PISANVS** de concilio Nicaeno scripsit, addit: *Quem adparatum eo proposito scriptum, facile est conuicere, ut si duntaxat libri in pretio essent, qui omnium maxime probarentur lectis, & hoc opere laudarentur a Possuino, contra autem lector veritatis amans, & iudicio praeditus sic habeat, ex omnibus libris (si haereticorum opera & opiniones demas erroneas) nullos ferme plures faciendo, quam quibus notas inurit Possuinus. Quod institutum eo tendit, ut Iesuitae hominum animis plane dominantur, & quascumque velint, obnoxiiis aut imbecillibus ingenii pronius persuadeant; sicque nouum mandum, cui facilius pro animi arbitrio imperent, architectentur; in hist. concil. general. lib. I. c. II. §. XXII. p. m. 81. Iungenda his, quae de Possuino, eiusque bibliotheca selecta, pariter ac *adparatu* sacro, disserit **DAN. GE. MORHOFIVS polyhist. lit. lib. I. c. XVI.** add. **THOMAS ITTIGIVS** in *schediafmate de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, p. 14. Vita Possuini, lingua gallica scripta, prodit Parisiis 1712 in 8. Hisce nunc iungimus **ALEX. FICHETVM**, societatis Iesu theologum, cuius *arcanam studiorum omnium methodum & bibliothecam scientiarum, librorumque, earum ordine, tributorum, vniuersalem*, cum **PETRI LAMBECCI** *prodrómo historiae litterariae*, & alii quibusdam recudi curauit **IO. ALB. FABRICIVS** Hamburgi 1710 fol. Nimirum secundus operis huius liber *ideam quamdam locorum communium* exhibet, ad vniuersum equidem omnium scientiarum campum, maxime tamen theologiam spectantium. Hic sub vocibus *Deus, Christus, Deipara, angeli &c.* conceptos vides*

auctores, qui de hisce scripserunt, aut in commentationibus suis argumenta haecce attigerunt. Praeterea libro tertio non tantum oratores, historicos, philosophos, philologos; sed cumprimis eos scriptores, qui studio theologico inseruiunt, enarrat. Primum namque de ipsis scriptoribus factis agit; tum concilia eorumque canones, & qui hos explicarunt, patres porro graecos & latinos, itemque, qui de officiis ecclesiasticis exposuerunt, scriptores theologiae dogmaticae, & mysticae, interpretes scripturae, concionatores, eos, qui controuersias tractarunt, subiungit, tandemque *c. III.* de theologia scholastica fufe disserit. Poterat, fateor, hicce auctor ad eos referri, qui generatim historiam litterariam exornarunt; cum praeter theologiam & alias scientias attingat, adeo, ut nec iurisprudentiam, nec artem medicam praetermittat, scriptoresque ad eas spectantes exhibeat; sed cum facile adpareat, eum praecipue theologum instruere voluisse; contra legem, quam antea mihi ipsemet constitui, peccasse, censerī nequeo, quod eius hic mentionem fecerim. Et poterat sane theologiae cultor ex eo commodum aliquod percipere, nisi hodie multo meliores praestantioresque in hoc genere haberemus. Nullo vitur selectu, nec plene omnes scriptores enarrat; sola quoque eorum indicat nomina, scripta raro admodum, multo minus loca auctorum, ad quos prouocat, vbi de argumentis istis, ob quae eos laudat, agant; ne dicam, quod de auctoribus ipsis, quidue in iis laudandum aut vituperandum sit, nullum proferat iudicium. **IO. MABILLONII** *librum de studiis monasticis* supra iam ad *c. I. §. II.* commemorauimus, cum eos recenseremus, qui de methodo studii theologici egerunt. Merito tamen eius hic iterum iniicitur mentio; siquidem non tantum ad litterarum studia diligenter tractanda ordinis sui homines excitat, praecipisque & monitis vti-

lissimis instruit; sed varii quoque generis libros, qui, in litterarum studiis rite tractandis, iis vsui esse possint, suppeditat. Praefertim id libro secundo agit; quippe in quo, dum ordine refert, in quibus eruditionis partibus studium industriamque sitam monachi collocare debeant; de ipsis quoque scientiis, earumque fatiis, & libris, ad unamquamque spectantibus, differendi illi enascitur occasio. Immo, vt monachis suis omni modo consuleret, bibliothecam selectam, seu indicem melioris notae auctorum subiicit. Agnoscas quidem vbique hominem, romanae ecclesiae sacris addictum; intelligentem tamen eorum, quae ad solidam eruditionem requiruntur. Naeuis interim hocce opus non carere, vitis typographicis, Bruxellensem saltem editionem, coinquinatum esse, supra iam obseruauimus. De LVDOVICIELL. DUPIN *methodo studii theologici recte instituendi* itidem supra ad c. I. §. II. copiose iam diximus. Sed ibidem quoque iam docuimus, eam a quibusdam vel hoc nomine laudari, quod notitiam varii generis scriptorum, maxime ad studium antiquitatis ecclesiasticae spectantium, suppeditet. Certe non tantum in ipsa tractatione praecipui quidam in quolibet genere scriptores indicantur, sed *index etiam quaestionum principalium, quae in cursu theologico examinandae atque discutiendae veniunt; additis praecipuis auctorum libris, in quocumque argumento legendis*, subiicitur, cuius tamen non DUPINVM, sed CAR. WITTASSIVM auctorem esse, ex CHRISTOPH. MATTH. PFAFFII *introd. ad hist. theolog. litterar. prolegom. §. VI. p. 50.* supra iam docuimus.

Ad reformatae ecclesiae vt progrediamur doctores, solet a nonnullis hic commemorari CONR. GESNERVS, vir citra controuersiam doctissimus, & de re litteraria praecclare meritis. *Bibliotheca equi-*

dem eius *vniversalis*, quae Tiguri an. 1545 prodiit, latius patet, & ad omnes cuiuscumque generis auctores limites suos profert; id quod & de *pandectis* eius *vniversalibus*, eadem in vrbe an. 1548 editis, censendum, in quibus auctores non secundum alphabeti ordinem, vt in *bibliotheca* fecerat, sed secundum artium & scientiarum genera disposuit. Libris autem huc XIX *pandectarum*, qui tum prodierunt, addi adhuc debuit vigesimus, auctores medicos, & vigesimus primus, theologicos complectens, quorum posterior 1549 Tiguri seorsum prodiit. Atque hicce est, quem hoc loco indicare decet, cum ea, quae theologiae propria sunt, exhibeat; siquidem in eo per vniuersum theologiae christianae sese diffundit campum, auctoresque, qui singula argumenta theologica pertractarunt, laudat, fontesque, ex quibus plura hauriri queant, indicat. De hisce GESNERI scriptis, speciatim de iis, qui *bibliothecam eius vniversalis* aut in compendium miserunt, aut auxerunt, conferre iuuabit DAN. GE. MORHOVIUM, *polybist. litterar. lib. I. c. XVIII. p. 215.* & THOMAM ITTIGIVM, *schediasm. de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, §. XXXI. p. 106. seqq.* GESNERVM merito excipit IO. HENR. HOTTINGERVS, quippe qui vtilem in hoc genere orbi litterato nauauit operam in *bibliothecario*, quem vocat, *quadripartito*; cuius pars prima generatim de bibliothecariis & bibliothecis praecipit; altera theologiam biblicam; tertia patristicam, cum adpendice LEONIS AFRICANI, haectenus *hactenus*, de *scriptoribus arabicis*; quarta denique theologiam topicam, symbolicam, & systematicam, tam vniuersalem, quam particularem, sistit, Tiguri an. 1664. Commendandum vel hocce nomine istud opus est, quod syriacorum pariter ac arabicorum scriptorum notitiam, minime contemnendam, nec temere alibi obuiam exhibeat,

libeat, lib. II. c. II. & III. p. 222. seqq. Exstat etiam eiusdem *promptuarium siue bibliotheca orientalis*, exhibens catalogum siue centurias aliquot, tam auctorum quam librorum ebraicorum, syriacorum, arabicorum, aegyptiacorum, aethiopicorum &c. Heidelbergae an. 1658 in 4. Laudat vtrumque hocce opus THOMAS ITTIGIVS, quod *infignem orientalium scriptorum notitiam suppeditet*; in *schediasm. de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, §. XX. p. 71. Scio equidem, nonnullos ex Gallis de HOTTINGERO ita iudicare: eum non esse *admodum adcuratum in bibliotheca sua orientali, vti nec in ceteris a se conscriptis*; (&) *quamuis eius libri auidè quadantenus lecti fuerint, ob curiosarum rerum, quam in illis sibi proposuit, tractationem; praecleari tamen scriptoris nomine non gaudere, nec apud religionis suae consortes, nec apud populares suos &c.* apud THOMAM POPEBLOVNT, in *censura celeberrimorum auctorum*, p. 1055. Sed hoc quoque scio, facilius eiusmodi scripta contemni, quam componi. Nactus quoque quosdam atque *παροξύνων* in bibliothecario eius *quadripartito* obseruat THOMAS CRENIUS. *Sicut clarissimi Hottingeri*, inquit, *admodum vitiose Tiguri editus in 4to an. 1664 bibliothecarius quadripartitus affatim ostendit, quanta librorum cognitione valuerit auctor; ita in illius lectione obseruauit, non adeo adcuratam vbiq; scriptorum & auctorum Lusberanorum eum habuisse notitiam, nec illos inspexisse semper. Non solum enim errat frequenter in nominibus, sed & optimos omittit non raro. Quod variis deinceps exemplis comprobat, animaduersion. philologic. & historic. part. VI. p. 143. seqq.* Sed ideo tamen laude sua defraudandus non est vir diligentissimus, de quo HERM. CONRINGIVS, iustissimus ingeniorum censor, pronuntiat, non habuisse istud secum, cui HOTTINGERVS fuerit secundus, siue *φωτιστής* siue

φωτιστής, siue orientalis litteraturae peritiam, in istis annis inusitatam, videamus; de nummis Ebraeorum, c. I. Referendus huc porro GISB. VOETIVS, cuius *bibliothecam & exercitia studiosi theologiae ipse iam laudat HOTTINGERVS bibliotheca. part. I. c. II. §. I. p. 9.* & nos quoque eam iam attigimus ad c. I. §. II. IO. ANDR. BOSIVS, ad quem itidem loco citato pronoucauimus, *haud paucos, & in his quosdam pudendos errores in ea deprehendi, obseruat; satisque apparet, inquit, multos auctorum, quos laudas, ab eo aut plane non visos, aut non satis fuisse inspectos, quibusdam & plane aliena argumenta adfecta; introd. in notitiam script. ecclesiasticorum, c. II. §. XIV.* Non mitius de hocce VOETII libello censuerunt MART. SCHOOCKIVS & SAM. MARESIUS, quorum tamen iudicia, vtpote ab hostibus profecta, & hostilem animum aperte prudentia, parum habent ponderis. Refert ea ad *Bosii l. c.* THOMAS CRENIUS; conf. & ABRAH. CALOVIUS, *paediae theol. sect. II. spec. artic. I. c. I. p. 85.* & DAN. GEOR. MORHOEIVS, *polyhist. litter. lib. I. cap. XVIII. p. 211.* SAM. MARESIUS *auctarium* ad hancce VOETII *bibliothecam* edidit; quod tamen ad controuersias istas spectat, quae illi cum VOETIO intercesserunt; vt adeo magnopere fallantur, qui illud pro appendice quadam, vel supplemento libelli Voëtiani habent. Prodiit hicce VOETII liber primum Vltraiecti, an. 1644; auctior deinceps & emendatior aliquoties excusus, & tertio quidem Francofurti an. 1685, in 12. Iungimus hicce GERH. MEYERVM, theologum Bremensem, cuius *bibliothecam theologicam contractam* itidem iam laudauit IO. HENR. HOTTINGERVS l. c. Constat ex duobus libris, quorum prior scriptores ecclesiasticos, secundum ordinem temporis, per quindecim saecula recenset; posterior per singulas theologiae partes, exegeticam, dogmaticam, polemiam,

eam, reliquas, quindecim similiter capitibus sese diffundit, ita, vt non omnes, sed praecipui quidam ac praestantissimi, in quolibet genere adducantur. Non omni libellus hicce vsu caret, sed illis inseruire potest, qui praecipua historiae litterariae, theologiae capita animo complecti cupiunt. Tertia editio, qua ego vtor, praedit Bremae an. 1692, 12. Nec praetermittendus hic est SAL. VAN TILL, theologus Lugdunensis, ob varia ingenii monumenta clarissimus, cuius quippe *metodo concionandi*, an. 1717 Traiecti ad Rhenum editae, addita est ipsius *bibliotheca theologica*, post auctoris obitum, cura DAN. BEDBER. In qua tamen vt multi, iique praestantissimi, auctores, qui commemorari debebant, omittuntur, vt adeo plena dici nequeat; ita nec iusto ordine est disposita. Editio praeterea, quae Francofurti ad Moenum an. 1716 prodierat, innumeris erroribus ac naeuus corrupta est. Agmen denique claudat IO. WILKINS, episcopus Cestriensis in Anglia, cuius *occlefasten, seu discursus de dono concionandi*, ex anglicana in germanicam linguam transtulit, inscriptumque: *candidatus ministerii literatus, oder der gelehrte Prediger-Candidat*, edidit HENR. ITTERSHAGENIVS, Lipsiae an. 1718. 8. Nimirum, dum in eo auctor est, vt *sect. III. de materia sermonum sacrorum, seu concionum* agat; theologiae alumnum per vniuersum fere theologiae campum ducit, eumque selectorum quorundam omnis generis, eorum tamen maxime, qui theologiae exegeticae inseruiunt, librorum notitia instruit; quae ITTERSHAGENIVS variis accessionibus ita auget, vt hac ratione inter eos, ex quibus commoda nonnulla theologiae cultor capere potest, haud vltimum promereatur locum. Immo & ad speciaha progreditur, & *sect. IV. praecipua*, quae in theologia tractantur, argumenta ita exhibet, vt qui de iis ex instituto egerunt, indicet auctores.

Supereff, vt de nostratium quoque monumentis, huc spectantibus, aliquid subiungamus. Dolendum tamen, nondum a quoquam aliquid confectum, quod spei omnium atque votis satisficiat, pleneque hoc argumentum exhauriat. PAVLI BOLDVANI *bibliothecam theologicae*, GEOR. DRAVDII *bibliothecam classicam*, ad librorum theologorum notitiam maxime comparatam, IAC. ZANNACHII *bibliothecam theologicae*, &c, si qua forte alia sunt eiusdem generis, quae ab aliis huc referri solent, non commemorabimus; cum in iis omnia sint manca, mutila, iciniua, & vndique sine selectu, sine iudicio corrasa. Legenda, quae de BOLDVANO, pariter ac DRAVDIO monet DAN. GE. MORHOFIVS, *polybist. litterar. lib. I. c. XVIII. p. 217*. In subsidium potius vocandi, qui de *metodo studii theologicis* commentati sunt, supra iam ad c. I. §. II. laudati, quorum nonnulli praecipuos etiam, qui theologiae studio inseruiunt, auctores indicare solent. Id certe hinc inde facit beatus IO. GERHARDVS noster, in *metodo studii theologicis*, copiosius autem ABRAH. CALOVIVS, in *praedia theologica de metodo studii theologicis, pie, dextre, feliciter tractandi*. Inter eos qui ex instituto notitiam librorum theologorum tradere conati sunt, primo loco nominandus venit beatus CHRIST. KORTHOLTIVS, cuius quippe exstat *prodrömus ingenii theologiae cultoris academicus, seu tractatus de adparatu ad studium sacro sanctae theologiae*, post auctoris obitum an. 1704 in 8. editus. Si quis eximii quid atque praestari in hocce genere litterarum praestare potuit; is vtique KORTHOLTIVS fuit, vir doctissimus & antiquitatis ecclesiasticae longe peritissimus. Perfectum itaque atque consummatum haberemus opus, si ipse eiusmodi quid edidisset. Cum vero hicce libellus eum in finem ab eo concionatus non sit, vt publicae luci exponeretur; sed ex recitationibus eius congestus, ac post mor-

tem eius euulgatus; mirum non est, quod famae, existimationi, & eruditioni auctoris non prorsus respondeat. Accedit, quod vitiiis typographicis ita pollutus sit & corruptus, vt a tironibus sine erroris periculo adhiberi nequeat. Varia interim obseruatu digna, praesertim ad historiam librorum symbolicorum, theologiam polemicam, antiquitates ecclesiasticas, & notitiam patrum, seu scriptorum veteris ecclesiae, spectantia, in eo occurrunt, quae eos, qui hisce sacris primum initiandi sunt, legisse non poenitebit. KORTHOLTO iungimus THOMAM ITTIGIUM, virum pariter doctissimum, & in antiquitate cum primis ecclesiastica versatissimum. *Huius schediasma de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerant*, itidem post auctoris obitum editum est, sed longe feliciora expertum est fata, dum obstetricias ei adhibuit manus vir clarissimus CHRISTIANVS LVDOVICI, qui non tantum, vt accurate typis exscriberetur, omnem impendit operam, sed *auctarium* etiam & *adnotationes* addidit. Et ita lucem adspexit publicam Lipsiae an. 1711. 8. Ex fronte qui libellum huncce aestimare velit, in eam forte ingredietur opinionem, eos tantum hic indicari, qui *patrum*, seu *veteris ecclesiae scriptorum* notitiam tradunt. Sed ipsum schediasma hoc qui inspexerit, latius istud patere, deprehendet; siquidem magno studio omnes illi, qui quacumque ratione ad theologorum librorum notitiam accuratiorē nos perducere possunt, commemorantur; non praetermissis iis quoque, qui generatim ad historiam litterariam spectant. Plurima hic inuenies alibi non obuia; cumque exiguae molis sit, maximae tamen vtilitatis est libellus. Ideo censendum de CHRISTOPH. MATT. PFÄFFEL, viri vtique doctissimi celeberrimique, *introductione in historiam theologiae litterariam*, quae cum *appendicibus, quae bibliothecae theologiae selectioris indi-*

BYD. ISAGOGE.

cem, & programmata litteraria, haecenus ab auctore edita; catalogumque eorum, quae huc usque in lucem ipse protulit, exhibent, Tubingae an. 1720 in 8 prodiit. In auditorum suorum, eorumque, qui primum hisce sacris initiantur, gratiam, hancce introductionem se edidisse, ipsemet auctor eruditissimus profitetur; inter meliores tamen commatis scripta libellus hucce elegantissimus haud vltimum meretur locum; in quo non tantum praecipui auctores, ad theologiam exegeticam, dogmaticam, polemicam, historiam & iurisprudentiam ecclesiasticam, doctrinamque pastoraalem spectantes, laudantur; sed nonnulla de scriptoribus recentissimis, gallicanis maxime, quae auctor in itineribus suis obseruauit, admisceantur: quae alibi frustra quaeras. Breuior autem cum esset, quam alii vellent, qui optabant, vt cuncta copiosius deducerentur, horum vt satisfaceret auctor doctissimus votis, in altera editione *notas amplissimas, quae nouum opus consiciant*, adiecit, cuius tamen prima tantum pars haecenus prodiit, Tubingae 1724 in 4. Plurima, huic studiorum generi lucem adfundere apta, accesserunt; cum primis & ipsa scripta adducit, quorum antea solum auctores laudauerat. Eodem, quo *introductionis* istius prima editio prodiit, an. 1720, lucem quoque publicam adspexit VAL. ERN. LOESCHER *chrestomathia theologica, siue de adparatu praesantiorē vsuque & ordine librorum operumque theologorum commentatio succincta, accurante* IO. CHRISTOPH. COLERO, Vitenbergae, 8. Germanico idiomate hancce *chrestomathiam, annalibus suis theologis, oder Begriff des ersten decenniis der unsthaldigen Nachrichten &c.* Lipsiae an. 1715 editis, praemiserat LOESCHERVS; quam deinceps in linguam latinam vertit, & in vsum recitationum suarum academicarum edidit COLERVS. Continet autem tantum

L

enayca-

ενιζυγηθίαν quamdam eorum, quae ad vniuersum theologiae campum spectant, cum generali librorum quorundam designatione, & eorum, quae adhuc desiderantur, indicatione, consiliisque, qua ratione quaedam eruditionis theologiae partes ad maiorem adhuc perducī perfectionem queant. Nec praetermittenda, sed studiose potius commemoranda, atque commendanda est *historia bibliothecae Fabricianae*, a IO. FABRICIO, theologo Helmstadiensi longe celeberrimo, edita. Sex eius haec nūc prodierunt partes, prima quidem an. 1717, sexta autem 1724, Wolfenbuttelii in 4. Suam ipsemet auctor doctissimus, instituto perquam laudabili, describit bibliothecam, ea quidem ratione, vt singulos eius libros, eorumque contenta, varias, si quae dentur, editiones, augmenta porro, epitomas, versiones, scripta aduersa, & hisce oppositas apologias, auctorum errores & vitas; aliorum de iis, illorumque scriptis, iudicia, & alia eiusdem generis, ad rem litterariam facientia, neruose non minus, quam diligenter enarret. Insignem, prorsusque egregium hic videas omnis generis librorum, theologiae studio inferuentium, adparatum, ita exhibitum, vt non possit non magna inde ad omnes redundare utilitas. Certum quidem ordinem non obseruat auctor; sed huius defectum subiectus cuique parti index abunde compensat. Denique & IO. CHRISTOPH. DORNIUS hic commemorandus est, ob *bibliothecam theologicam criticam, secundum singulas diuiniore scientiae partes, dispositam atque instructam*, cuius pars prima anno 1721, secunda autem an. 1723 in 8. Ienae prodit. Licet vero opus hoc

ce naeus quibusdam non careat, facileque adpareat, auctorem non omnes, quos laudat, vidisse libros; singulari tamen diligentia cum omnes, quos potuit, in singulis theologiae partibus concessisse negari nequit. Agmen claudat, qui inter huius argumenti scriptores recentissimos, haudquaquam vltimum promeretur locum, IOACH. LANGIVS, theologus Halensis percelebris; cuius quippe *institutiones studii theologici litterariae* anno 1723 prodierunt, & ob concinnum ordinem, ac selectum, in singulis theologiae partibus, optimorum praestantissimorumque librorum, merito commendantur. Inter eos, qui de singulis argumentis theologicis auctores indicant, nominandus adhuc erat MART. LIPENIVS, quem *bibliothecam realem vniuersalem quadripartitam*, Francofurti ad Moenum, an. 1675 in fol. edidisse, constat; cuius pars prima *bibliothecam realem theologicam* exhibet. Diligentiam quidem viri, & institutum ipsum, omnes laudant; simul tamen fatentur, erroribus grauissimis hoc opus scaterere, praestantissimos subinde scriptores, qui praeter ceteris laudandi erant, omitti vel perperam adduci; eos contra, qui nullius momenti sunt, & quorum commentationibus facile carere poteramus, sine villo selectu congeri. Legenda, quae de hoc opere obseruat IO. FABRICIVS, in *historia biblioth. Fabricianae, part. III. p. 175. seqq.* Atque ita praecipuos, qui ad nostrum institutum faciunt, recensuimus; iungere tamen hisce iuuabit, quae *capite sequenti, §. XVIII. seqq.* de historia litteraria generatim spectata dicemus.

§. XXIII. Vt constet, quinam libri boni aut mali; vtilis aut inutiles sint; non ad adfectus, aut praepiudicatas aliorum de iis opiniones, aut raritatem, vel alia eiusmodi respiciendum; * sed certi potius characteres obseruandi sunt, cuiusmodi sunt; si argumentum, quod auctor aliquis tractandum sibi sumsit, vtile sit, magnique momenti; si plene illud tractauerit, nihil

hilque eorum, quae de illo scitu necessaria sunt, omiserit; si solide illud tractauerit, hoc est, si circa principia & fundamenta rite constituenda sollicitus potius fuerit quam circa ea, quae curiositati hominum blandiuntur; si ἀλλότρια non admiscuerit, & a digressionibus, nihil ad rem facientibus, se abstinerit; si denique perspicue, & sermonis genere puro, quantum res ipsa permittit, & eleganti, cuncta proposuerit. *

* Ut in aliis rebus, ita in iudiciis suis de libris scriptisque aliorum, saepissime falluntur mortales. Adfectus hic minime in consilium adhibendos, quilibet facile perspicit. Interim nihil frequentius, quam ut laudemus scripta ab iis profecta, quibus bene cupimus; & vituperemus, quae viros, nobis inuidios, auctores agnoscunt. In omni quidem litterarum genere hoc conspicias; sollemne tamen & quotidianum fere est inter theologos, diuersis disidentibusque, circa dogmata sacra, partibus addictos. Hinc, raro admodum romanensibus probari videas libros, a protestantibus profectos, quantumuis egregii sint, longeque praestantissimi. In *ephe-meridibus eruditorum Parisiensibus & commentariis Treuolitiensibus* facile exempla inuenias. Idem de *praedudicatis* dicendum *opinionibus*, quae tamen plerumque ex adfectibus originem ducunt. Probantur saepius laudanturque libri non aliam ob causam, quam quod eorum auctores iam alias magnam nominis celebritatem auctoritatemque sunt consequuti; quorum vero auctores obscuri sunt, aut nullius auctoritatis, contemnuntur, & fastidiuntur. Si quis principis gratia floret, quaecumque in lucem profert, statim in caelum laudibus extolluntur; quae vix lectorem inuenirent, si alia auctoris esset conditio. Aliis rursus tantum veterum libri placent, aliis recentiorum; prout aut antiquitatis, aut nouitatis vel admiratores sunt, vel osopes. Sunt porro, quibus domestica sordent, cum exoticis defectentur, nihilque illis placeat, nisi quod Galli, aut Itali, aut Angli excogitauerunt; quemadmodum alii dome-

sticis ita inhaerent, ut indignentur, si quis exotica laudet. Atque haec quidem aliaque saepissime in errorem nos inducunt, impediuntque, quo minus de vero cuiusque libri pretio rite, & ut decet, statuere queamus. Cum primis nonnulli iudicii imbecillitatem produnt, dum ex raritate pretium libri aestimant. Nec vna ratione hic decipiuntur mortales. Saepe enim libri quidam pro raribus habentur, qui tamen neuiquam rari sunt. Plurimas sane bibliothecas & bibliopolia cum perlustrasse, necesse est, qui, librum quemdam rarum esse, pronuntiare audeat. Deinde, si & rari sunt, ideo non statim utiles, aut digni, qui legantur. Saepe libri atheistici, magici, similesque inter raros referuntur, & ideo in pretio sunt, quia rari sunt, quos contemnere potius, & ad aeternas damnare oportebat tenebras. Ridiculum omnino est, si ob solam raritatem laudentur libri, in quibus nihil omnino laude dignum occurrit. Scio, MICH. SERVETI opus de *tyronibus trinitatis* inter libros rariores referri, ideoque magnum a quibusdam illi statui pretium. Mirari id satis non potui, cum ipsemet istum librum legerem, non tam ob impia dogmata & *παράδοξα* detestandum, quam vel hoc nomine vilipendendum profus ac contemnendum, quod nihil in eo eruditi hominis ingenio dignum occurrat. Sed plura qui de raritate librorum, scire auct, adeat *observationem VIII. Et IX. in tomo X. observationum Hallensium.*, quae IAC. FRID. REIMANNI auctorem agnoscere dicuntur; & IO. CHRISTOPH. WENDLERI *dissertationem, de parisi raritatis libro-*

rum impressorum caussis. Edi etiam anno 1723 per partes ad modum ephemeridum litterariorum coepit : *S. S. Verzeichnüs einiger rarer Bücher*, prodieruntque haecenus partes duae, in quarum priori etiam generatim de raritate librorum copiose differitur. Iungantur hisce, qui itidem de raritate librorum verba faciunt, *BVRCARD GOTTHELF STRVIVS, introduct. ad notitiam rei litterar. cap. II. §. XIV. p. 68. GOTTLIEB STOLLIVS, in der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelehrtheit, in dem Vorbericht, §. XIV. seq. p. 12. seqq. CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in conspectu rei publicae litterariae, siue via ad historiam litterariam, c. VI. §. XIII. XIV. qui & §. XIV. libros quosdam rariores indicat. Laude omnino digni sunt, qui libros quosdam rariores, eosque simul vtilis, recudendos curant; quorum nonnullos commemorat *GOTTL. STOLLIVS, l. c. p. 15.**

** Hi, quos indicauimus, boni libri

§. XXIV. Regulae, in librorum lectione obseruandae, sequentes sunt: quidam libri plane non sunt legendi; * quidam non nisi ab iis legendi sunt, qui cuncta rite discernere atque diiudicare possunt; ** legendi sunt, qui cuiusque ingenio, & scopo, quem sibi constitutum habet, conueniunt; *** lectioni modus ponatur, ne aut memoria obruatur, aut vis iudicii suffocetur; * lectio semper cum meditatione & deuotione sit coniuncta; * ita denique instituatur, vt, quae vsui nobis esse possunt, feligantur, diligenterque retineantur. ***

* Pauci forte in eo dissentient, quosdam libros noxios prorsus, nulliusque simul vsus, hinc & plane non legendos esse; quinam autem illi sint, inter omnes non conuenit. Immo saepe a quibusdam nonnulli pro noxiis habentur, qui ab aliis inter vtilis ac salutare referuntur. Sic romanenses, libros, qui a nostratibus interdum optimi censentur, inter noxios referunt; potestatem nobis hoc ipso concedentes, illorum eodem loco habendi libros. Documentum hic nobis dedit *THEOPHILVS RAYNAVDVS, in crot-*

characteres interni sunt; qui illis maxime inseruiunt, qui ipsinet libros legere, & de iis iudicare possunt. Sunt vero & characteres quidam externi, ex quibus, antequam librum legas, vtrumque de eius bonitate vel praestantia certus fieri queas, quos longa serie recenset *BVRC. GOTTH. STRVIVS, introduct. ad notitiam rei litterariae, c. II. §. III. seqq. p. 38. seqq. conf. & GOTTL. STOLLIVS, in der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelehrtheit, in dem Vorbericht, p. 10. seqq.* Interni, quos posuimus, characteres non omnes etiam vnus sunt generis, cum alii & ad id, quod caput caussae est, magis spectent, alii ad decus libri & ornamentum faciant. Plura de characteribus bonorum librorum dabit beatus frater meus *CAR. FRID. BVDEVS, in schediasmate litterario, de criteriis boni libri; cui & alios adhuc iungit 10. GE. WALCHIVS, in dem Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit, lib. I. cap. III. sect. III. p. 44.*

matibus de malis ac bonis libris, deque iusta aut iniusta eorumdem confixione, Lugduni an. 1653. 4to editis. Quatuor hic librorum, qui hic in censum veniunt, constituit classes; primam *malorum & nociuorum*, quorum praeter atheisticos, magicos, astrologicos, & alios eiusdem generis, *libros haereticorum* refert, eosque primo statim loco collocat, haereticorum nomine cum primis protestantes designans; secundam *in se malorum, non nociuorum*, vbi de gentiliū libris, polytheismum spectantibus, deque alcorano, & libris *Mohamme-*

hammedanorum, itemque rabbinicis, talmudicis, kabbalisticis, disputat, immo & quosdam haeticorum ad hanc classem referendos censet esse libros; tertiam *in se non malorum, sed nociuorum*, hoc est, qui ob lectorum imbecillitatem iis noxii esse queant, vbi & de chymicis libris, & qui argumenta inania tractant, differit; quartam denique *nec in se malorum nec nociuorum*; vbi inter alia de anonymis & pseudonymis verba facit. Quaedam in hisce recte & erudite tradi, non abnuo; sed pleraque ingenium plane Iesuiticum produunt. Quod nostratum libros inter noxios referat, non adeo illi vitio vertere possumus; cum de romanensium libris nos eadem ratione censeamus. Idem auctor *partitione tertia, p. 266. seqq. de configendi libros potestate* agit, quod argumentum plenius copiosiusque ex mente romanensium persequitur IAC. GRETSEVS, ex eodem Iesuitarum ordine theologus, de *iure & more prohibendi, expurgandi, & abolendi libros haeticos & noxios; aduersus Franciscum Iunium Calvinistam, & Ioannem Pappum, aliosque praedicantes Lutheranos &c.* Ingolstadii, an. 1603, 4to. Id nimirum hic agit GRETSEVS, vt ostendat, omni tempore, tum apud ethnicos, tum apud christianos in primitiua etiam ecclesia, vsitatum fuisse, vt libri noxii non tantum prohiberentur, sed igne quoque comburerentur; eumque adeo morem recte vsurpari ab ecclesia romana, vel eius potius capite Romano pontifice. Qua de quaestione vt recte statuatur, sequentia obseruanda sunt. Primum de libris ipsis dispiciendum, tum reuera noxii, an vero tales tantum habeantur, quod nostris aduersentur placitis. Iniquum, immo ineptum est, librum aliquem ideo statim noxium iudicare, quod in quibusdam a nostra abeat sententia. Deinde quod ad ius attinet, libros prohibendi, aut pro noxiis declarandi; cuiuslibet equidem doctoris,

multo magis plurium, qui collegium aliquod constituunt, est, declarare, quoniam libri sibi noxii videantur, modo iustas sententiae suae adferant rationes; at publica auctoritate libros prohibere, non Romani pontificis, aut episcoporum, sed summorum imperantium est, aut quibus ab his haec potestas est demandata. De modo denique a libris noxiis hominum animos auertendi, obseruandum; si violentia aut coactio adhibeatur, parum ad summam rei profici; cum hoc modo curiositas hominum eo magis irriteretur, vt auide legant, a quibus hac ratione arcentur. Ad GRETSEVM vt reuertamur, is FRANC. IVNIO, & IO. PAPPO opus suum opposuit, ob *indicem expurgatorium belgicum*, quem IVNIVS an. 1584 cum insigni praefatione Heidelbergae imprimendum curauit, qui deinceps an. 1599 Argentorati, cum praefatione PAPPI reclusus fuit; vide DAN. FRANCI *disquisitionem academicam, de papistarum indicibus librorum prohibitorum & expurgandorum, c. I. §. IX. p. 9.* De ratione prohibendi proscribendique libros quosdam, legisse quoque iuuabit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVM, in *introduc. ad histor. theolog. litter. notis amplissimis illustrat. prolegom. §. II. p. 9.* vbi & laudatur IAC. BOILEAV *deuotione siue disquisitio historica de librorum circa res theologicas adprobatione.* Ex iis autem, quae monuimus, intelligere licet, quid de romanensium indicibus librorum prohibitorum, & expurgandorum censendum sit; de quibus copiose & exquisito studio agit, quem iam laudauimus, DAN. FRANCVS, in *citata disquisitione*, Lipsiae an. 1684, 4. edita. Conferre etiam iuuabit THOMAS BITTIGII *schediasma, de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, §. XXV. p. 87. seqq.* vbi praecipui ex hisce indicibus adferuntur. Discere vero ex iisdem indicibus licet, quanta audacia romanenses in veterum pariter ac

recentiorum libros grassentur, delendo, mutando, corrumpendo, quaecumque illorum placitis aduerfantur; sed hac de re alibi. De IO. MARIAE BRASICHELLENSIS *indice expurgatorio Romano*, qui inter rariores libros referri solet, videatur S. S. *Verzeichnüs einiger rarer Bücher, part. I. num V. p. 52. seqq.*

Inter eos, qui cordatorum prudentumque omnium consensu legendi non sunt, primo loco merito ponuntur libri obsceni, impuraque omnia hominum impurorum scripta, versus fescennini, carmina Priapaea, & quidquid ad perdendas bonas mentes infernalis genii adflatu concitata poetarum quorundam improborumque hominum libido effundere ac comminisci solet. Cum enim omnes natura, in iuuenili maxime aetate, ad prauas cupiditates proni simus; nonne summae est imprudentiae, eiusmodi librorum lectione eas excitare, alere, fouere, in quibus supprimendis, ac compescendis, omne studium omnemque collocare oportebat industriam? Nec est, quod dicas, linguae tamen latinae adcuratius perdiscendae eiusmodi auctores quandoque inseruire, qui & ob ingenii acumen lectu digni sint. Certe MARTIALEM hoc nomine laudat IOSEPHVS SCALIGER, a quo tamen quae foede & obscene dicta sunt, ea se praetermittere, profitetur; *lib. VI. poet. p. 519.* Idemque, de CATULLO, TIBULLO, ac PROPERTIO verba faciens, optat quidem, ut pudoris rationem habuissent; at, ex hisce tamen fontibus hauriendam latinam, adeoque horum lectione, quos latini sermonis nitor delectet, vix superfedere posse. Sed falluntur, qui ita sentiunt; cum alii minus impuri, minusque obsceni non desint, ex quibus Romani sermonis cultus ac nitor peti possit. *Si animo circumspiciatis*, inquit FRANC. SACCHINVS, *magistros, ex quibus latine discimus, quacumque agendum de re sit, exstare duces, minime virtu-*

ti contrarios, intelligetis; in orat. de vitanda librorum moribus noxtorum lectione, subiuncta eius libello de ratione librorum cum profectu legendi, p. 118. Subiicit idem haud exiguum auctorum numerum, ex quibus sermo latinus castus emendatusque hauriri possit, ut tamen periculum corrumpendorum per eorum lectionem morum non sit subeundum. Non improbandum quoque eorum consilium, qui ex auctoribus, obscena admiscens, ea tantum seligenda publicandaque suadent, quae a iuuentute citra damnum legi possunt; quod & IO. SCHEFFERO placet, de *generosi nobilisque informatione litteraria §. VI. p. 457. in methodis THOMAE CRENII, an. 1696 editis.* Quidquid tandem eius sit; virtutis semper potior esse ratio debet, quam sermonis. Nec tam felix sapiensque censendus, qui pure & emendate loquitur, impuris cum sit moribus, quam, qui vitam moresque emendat sedulo, ut de linguae ornatu non adeo sit sollicitus. Quam facile autem per obscenorum librorum lectionem iuuenum animi, velut veneno quodam, inficiantur, quantoque adeo ea euitanda sit studio, ipsimet intellexerunt, & aperte professi sunt ethnici PLATONEM sane poetas ex re publica sua eiecisse; aut si mauis, honorifice dimisisse, notum est; quod subinde talia docent, quae corrumpendis iuuenum moribus apta sunt. *Legenda cumprimis, quae lib. X. de re publica, p. m. 593. seqq. fusc hab. de re disputat.* Suffragator ARISTOTELIS: *cum enim legislator, verborum obscenitatem, ex ciuitate, si quid aliud, eicere debeat, μήτιστα μὲν ἔν ἐκ τῶν στίχων, ὅτι καὶ μήτιστα λέγουσι, μήτιστα ἀκούουσι μὴδὲν τοιοῦτον ἔλαττε* *maxime a puerorum auribus oculisque remouere, ne quid tale loquantur, vel audiant;* addit rationem: *ἐκ τοῦ γὰρ ἔργου ὡς λέγειν ὁτιῶν τῶν ἡσυχῶν ἡσυχῶν καὶ τὸ ποιεῖν ὁσιώγηται, ex turpiter enim loquendi licentia, sequitur & turpiter facere; lib. VII. politic. cap.*

cap. XVII. Hisce & veteris ecclesiae christianae doctorum effata addi possent, quae THEOPHIL. RAYNAVDVS adiert, *erotemat. de malis & bonis libris, part. I. erotem. VII. p. 41. seqq.* vbi copiose hocce argumentum tractat, quod & IAC. GRETSERVS facit, de *iure & more prohibendi, expurgandi &c. libros haereticos & noxios, lib. I. c. XXVI. p. 174. seqq.* confer & beati ADAMI RECHENBERGII *dissertat. de libris obscenis.* Cum etiam PETRI BVELII *diccionarium historico-criticum* nonnulli inter alia & hoc nomine atro notauerint lapillo, quod multa obscene ac libidinose dicta in eo currant; is quidem in *dissertatione, seu declaratione* potius, (*eclaircissement*) alteri editioni subnexa, respondere ad hanc aduersionem voluit, adeoque de iis, quae a viris doctis obscene dicta vel scripta sunt, ex instituto agit; rectius facturus, si ab ista se defendendi methodo abstinuisset; cum non exemplis, aut aliorum factis, sed ex rationibus, ac legibus, quid licitum, quidue illicitum, iudicandum sit. Non errauero, si ad hancce librorum, de quibus nunc loquimur, classem retulerō *fabulas*, quas vocant, *Romanenses*; quippe quae obscenis, ac libidinosis narrationibus, vt plurimum sunt refertae, ita saltem comparatae, vt alendis fouendisque eiusmodi cupiditatibus inseruiant, quas suffocare & suppressere longe satius esset. Nec audiendi, qui, eas aut ad eloquentiam prodesse, aut varia monita, tum ad doctrinam moralem, tum ad prudentiam civilem spectantia, suppeditare, clamitant. Ecquis enim dubitet, haec omnia longe rectius ex genuinis fontibus, ac eiusmodi scriptis hauriri, a quibus lektoribus nullum imminet periculum? *Legenda*, quae iam hac de re, vt & de aliis, quae huius loci sunt, monui in *dissert. de cultura ingenii, c. III. §. VI. p. 417.* Ibidem a me etiam obseruatum, inter libros, quorum ob obscenitatem intermittenda

lectio est, non sine ratione *moralistarum*, quos vocant, quorumdam referendas esse commentationes, in quibus de *matrimonio* & castitate non raro ita praecipunt, vt nefanda crimina data opera docere voluisse videantur; eoque nomine THOMAE SANCHEZII cumprimis de *matrimonio* male audire opus, ipsorum quippe doctorum Sorbonnicorum iudicio damnatum. Eius tamen defensionem magno conatu in se suscepit THEOPH. RAYNAVDVS, inter alia ad CHRYSOSTOMVM, EPIPHANIVM, & CYRILLVM Hierosolymitanum prouocans, qui, dum aut haereticorum spurcitas retulerunt, aut libidines improborum hominum reprehenderunt, quod CHRYSOSTOMVS fecerit, talia simul effati sint, quae imperitis aut malignis censoribus obscena videri queant; *erotemat. de malis & bonis libris, part. I. erotem. VII. p. 53. seqq.* At, qui cogitauerit, non statim idem esse, cum duo idem dicunt, aut faciunt, nec comparanda, quae patres illi scripserunt, cum iis esse, quae tam operose commentatus est SANCHEZIVS; parum ista excusatione ad summam rei proficere RAYNAVDVM, animaduertet.

Praeter obscenos, & ad lasciuiam libidinemque ducentes, *magici* quoque libri reiiciendi prorsus ac proscribendi sunt. Hoc vero non de *magia naturali*, seu occultarum naturae virium scientia; sed de illa, qua stolidi quidam ac inepti homines daemonum auxilio ac adminiculo, admirabilia quaedam patrandi, vel ea, quae cupiunt, obtinenda, vtuntur, intelligendum, res ipsa docet. Existisse omni tempore, qui ad extremum huncce stultitiae & impietatis gradum progressi sunt, cum historiarum monumentis, ipsa non finit dubitare experientia; quamuis non negem, subinde viros doctos & innocentes sine ratione in magiae suspicionem adductos; quod exemplis variis ostendit GABR. NAVDAEVS, in *apologia pro viris magnis falso*

ma

magiae suspectis. Non magis dubitare licet, quin libri extant, quibus artes eiusmodi vanae & impiae tradantur; quippe quod itidem experientia testatur. Ecquis est, cui ignotum HENR. CORN. AGRIPPÆ, de *occula philosophia*, opus? cuius saltem *librum quartum* artes & ritus magicos, superstitiosos, & detestandos continere, nec illi ipsi, qui eius patrocinium susceperunt, negant, quamvis simul, eum AGRIPPÆ esse, abnuant. Ita quidem GABR. NAVDAEVVS, l.c. Tres namque priores, non desunt, qui mystice & allegorice explicandos, contendant, ad magicæ impietatis suspicionem ab auctore auertendam. De aliis eiusdem generis libris dixi in *thesib. de atheismo & superstie. c. IX. ad §. III. p. 704.* Istiusmodi ergo libros qui legunt, non tantum tempus perdunt, quod rectius collocare poterant; sed facile tandem adducuntur, vt impiis eiusmodi nugis atque commentis fidem adhibeant, immo, vt experimento de illis certiores reddantur, ad vsuam ea deducere non dubitent; quousque in impietate ac stultitia profecerint, demonstraturi. Eo diligentius itaque libri isti euitandi, aut aliorum oculis animisque subtrahendi, quo acrius quandoque inconsultam quorundam curiositatem irritant. Ephesii isti, qui tempore Pauli apostoli *νεγλῆσσα* sectati fuerant, ad saniores mentem reuocati, libros suos contulerunt, cunctosque coram omnibus combusserunt, *act. XIX, 19.* maximopere hoc nomine laudandi. Vbi per τὰ *νεγλῆσσα*, curiositatem, quae in artibus magicis sese exserit, denotari, EX PLATONE & HERODIANO, HENR. STEPHANVS docet, *lib. II. schediaism. cap. XXVIII.* obseruante quoque THEOPH. RAYNAVDO, *erotemat. de malis & bonis libris, partit. I. erotem. V. p. 31.* conf. & HENR. HAMMONDVS, ACHVGO GROTIVS ad *b. l.* Quam male autem sibi consulant, qui, sanioribus consiliis locum concedere renuentes, curiositati suae inconsultae frena laxant, vel ipsius HENR. CORN.

AGRIPPÆ, antea iam memorati, exemplo constat, qui de se ipse proficitur: *Periculum temporis & rerum in his vanitatibus olim contriui; tandem hoc profeci, quod sciam, quibus rationibus oporteat alios ab hac pernicie debortari. Quicumque enim non in veritate, nec in virtute Dei, sed in illusionem daemonum, secundum operationem malorum spirituum, diuinare, ac prophettare praesumunt, & per vanitates magicas, exorcismos, incantationes, amatoria, agogima, & cetera opera daemoniaca, & idololatriæ fraudes exercentes, praestigia, & phantasmata ostentantes, mox cessantia miracula sese operari iactant, omnes hi cum Iamne & Mambre, & Simone mago aeternis ignibus cruciandi destinabuntur; de incertitud. & vanitat. scientiarum c. XLVIII. p. 182.* Ad denda his, quae de libris magicis copiose differt THEOPH. RAYNAVDVS l.c. p. 28. seqq. Idem quoque *erot. VIII. p. 70. seqq.* fufè admodum de *libris famosis* verba facit, vt tamen multa admisceat, quae accuratorem diiudicationem promerentur. A libris, qui reuera famosi sunt, & recte hocce nomine veniunt, merito, qui sapit, sese abstinebit; cum, quod inde discere possit, aut exigui momenti, aut certe non tanti sit, vt cum *damano*, quod inde ad illum redundare potest, comparari queat. Non tantum enim, si placeant, quae in homines innocentes per calumniam dicta sunt, vel inuitus in peccati societatem abripientur, sed interdum ad simile quid audendum concitabitur, cum ad praua quaeuis imitanda pronissimi sint mortales. Tam peruersa autem est quorundam indoles, vt eiusmodi libris vel primum inter optimaes notae historicos concedant locum; tanto quemque ad veritatem accedere propius, existimantes, quanto in calumniando, & aliorum vitiis perstringendis, est impudentior. Adferri hic nonnulla de *mosdotis & historiis arcanis* possent; sed de hisce alibi erit dicendi locus.

** Hu.

** Huius generis sunt libri atheistici, aut ad atheismum ducentes: quos ab incautis imperitisque iuuenibus, qui vera a falsis, a solidis inania discernere nequeunt, non sine periculo legi, nemo negabit. Subinde enim talia arripiunt, auidique, eo, quod vitis illorum faueant, imbibunt, quae a recto eos auertunt veritatis & virtutis tramite, quae non temere deinceps, aut saltem aegerrime dimittunt. Aliter de illis censendum, qui eo iam pollent iudicio, vt cuncta rite discernere ac diiudicare queant, quamquam & illis dispiciendum, quo animi adfectu, quoque consilio, ad eiusmodi librorum lectionem accedant. Ab iis, quorum officium est, atheos refutare, eorumque profligare impietatem, libros istos legendos, vel me non monente, quilibet intelligit. Vt autem libri atheistici non sunt vnus generis; ita plerumque eo grauius damnum adferunt, quo occultius incedunt, aut omnino, velut aliud agendo, impietatem hanc lectorum animis infundunt. Conferenda hic & examinanda, quae de variis atheorum generibus THEOPH. RAYNAVDVS differit, *erotem. de malis & bonis libr. erot. IV. p. 20. seqq.* De atheisticis quod diximus, idem & de illis, qui ad naturalismum, scepticismum, religionum indifferentissimum, aliosque errores grauiores ducunt, obseruandum.

*** Ingenii itaque explorandae sunt vires; ne libros legere instituamus, quos non intelligimus. Tum enim magno conatu nihil agemus. Sed & ad scopum finemque studiorum nostrorum semper respiciamus, necesse est; vt ad eum cuncta referantur. Ceteroquin incerto errore hinc inde vagabimur, nullamque ex lectione capiemus vtilitatem. Recte id FRANC. SACCHINVS monet, *id quemque obseruare debere, cuius gratia potissimum lectionem instituat; alia philosophum, alia theologum, alia iuris peritum scitari; videndum itaque, quid proprie sibi propositum sit, quo*

BYD. ISAGOGE.

velit studiorum suorum curriculo peruenire &c. de ratione libros cum profectu legendi, c. VIII. in noua librorum rariorum collectione, quae Halae an. 1709 prodiit, p. 144.

* Qui modum lectioni ponere nesciunt, haud absimiles iis sunt, qui cibis stomachum ita replent, vt eos concoquere nequeant. Vt enim forte delectationem inde quamdam capiant; parum tamen id ad valetudinem, aut ad corporis robur prodest. Pari ratione & lectio, si nimia sit, nec ingenii, praesertim memoriae & iudicii vitibus respondeat; non potest non plus damni adferre, quam vtilitatis. Patet hinc, quid de *belluonibus*, quos vocant, *librorum* censendum sit.

** Sine meditatione ne recte quidem intelligemus, quae legimus, multo minus commodum aliquod ex lectione referemus. Recte GERH. IO. VOSSIVS: *Omnino igitur lectio & meditatio artissimo societatis vinculo colligari debent. Mera enim lectio non penetrat in animum; siquidem attentione opus est in legendo; & ubi legeris, meditatione, cur quidque dicatur, cur sic potius, quam aliter, & quomodo lecta ad res similes possimus transferre. Sine istis, quod legitur, non satis intelligitur, & minutum illud, quod capitur, eo, quod radice careat, non feret fructum. Immo facile eius subibit obliuio: quomodo quae non alce inherant solo, fere vento auferuntur. Vt mirandus non sit, si saepe lectionis multiinguae homines exigui sint iudicii, ac pene nullius. Nimirum hoc inde est, quia memoriam operant; iudicium non acuunt vel exercent. Sed vt hac parte delinquant complures librorum belluones, qui multa vorant, nulla concoquant, ita in contrarium peccant, qui, alienis laboribus contemptis, adfidi sunt in meditando; & quia aliena nesciunt, quae multis plurimum partibus sunt veriora, melioraque; sua roties somnia amplectantur pro oraculis; de imitat. poet. c. III. §. V. p. m. 757. 758. Ad dissipatum eorum, quae legi-*

M

legimus, quod attinet, eo sem modo hic se res habet, ac in auditione. Repetenda itaque, quae hac de re supra ad §. XVIII. diximus.

*** Possent hic nonnulla de arte excerpenti dici; sed consulere potius iuvat, qui de ea ex instituto egerunt, VINCENT.

§. XXV. Tandem, vt eo rectius feliciusque meditatio procedat, linguarum, huc spectantium, historiae itidem, & philosophiae, eorumque adeo omnium, quae *propaedeutatum* nomine veniunt, notitia, theologiae cultorem imbutum esse, decet. De quibus cum multa monenda sint, rectius deinceps ex instituto agetur. *

* *cap. IV. per integrum.*

§. XXVI. Vltimum denique inter ea, quae supra posuimus, medium, quo ad finem contendimus, est *tentatio*. * Vt enim cuncta in theologia ad vsum seu praxin referenda sunt, hinc & ἀσκησις, seu exercitatio, vtramque in ea facit paginam; ** ita in tentatione, id, quod in exercitatione praecipuum est, maximumque momentum trahit, conspicitur. ***

* Conferenda, quae ad §. I. huius capitis diximus.

** Exercitatio enim ista spiritualis (de qua hic sermonem esse, res ipsa docet) vt cum experientia spirituali coniuncta est, ita eandem quoque auget. In disciplinis autem practicis, experientiam, quam vsus & exercitatio gignit, vtramque facere paginam, constat. Bellicos duces, rerum ciuiliu administratores, medicos, aliosque, qui circa τὰ πρακτικὰ versantur, ab experientia maxime commendari, nouimus. Idem ergo etiam de theologis censendum. Theologiam enim quanta quanta est, practicam esse, inque ea omnia ad nostram aliorumque salutem esse dirigenda, nemi-

§. XXVII. *Tentationis* autem nomine hic nobis venit irritatio mentis ad peccandum, a carne, mundo, & diabolo profecta, qua per fidem superata, homo in fide confirmatur, & fortior, prudentiorque redditur. *

* Loquimur itaque hic de *tentatione passiva*, qua homines a carne sua, ab aliis hominibus, atque infernali genio, ad malum tentantur; ex qua tamen, si fortiter feliciterque superetur, bonum aliquod ex-

FLACCIVM, de arte excerpenti, DAN. GE. MORHOFIVM, *polyhist. litter. lib. III. c. I. seqq.* FRANC. SACCHINVM, de *ratione librorum cum profectu legendi, cap. IX.* IO. GEORG. WALCHIVM, in *dem Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit, lib. I. c. III. sect. IV. p. 46. seqq.* qui & p. 48. plures laudat.

nem fugit, & subinde inculcare solemus.

*** In ea enim occasio nobis datur, fidem nostram, patientiam, constantiam, aliasque virtutes, & explorandi & demonstrandi, simul vero efficaciam, & vim verbi diuini, & precum, itemque periculorum magnitudinem non minus, quam τὸν ὑπερβάλλοντα πλῆτον gratiae diuinae, *Eph. II, 2.* sentiendi, & ita in experientia spirituali proficiendi. *Docet*, inquit beatus MART. LUTHERVS, *tentatio non solum scire, sed etiam sentire & experiri certitudinem, veritatem, suauitatem, efficaciam, & consolationem verbi, quod id sapientia sit super omnem sapientiam; in Ps. CXLIX.*

fistere potest. Diuersa ab ea est *tentatio actiua*, eaque iterum vel ad bonum, vel ad malum. Posterioris generis est, cum homines Deum tentant, dubitando, vel non recte sentiendo de eius providentia,

poten-

potentia, voluntate, aliaque ratione; aut cum homines se ipsos, vel alios, ad peccata perpetranda sollicitant; vel denique, cum idem intuitu hominum infernalis facit genius. Prioris generis est, cum Deus per crucem & calamitatem, aut alia ratione, hominum fidem, obsequium, & constantiam explorat, vt, quo haec fuerit illustrior, eo etiam ampliora eius consequantur praemia, *Gen. XXII, 1. Deut. XIII, 3. Ps. XXVI, 2. CXXXIX, 23. 24.* Atque haec neutiquam hic est excludenda; cum nihil frequentius ac solemnius sit, quam vt Deus hac ratione fidelium seruatorum suorum, per varia calamitatum genera, fidem, constantiam, patientiam exploret; vt non tantum virtutes istas demonstrent, sed eae etiam augeantur, & ista exercitatione corroborentur; quin immo, vt simul, solatii diuini suauitatem gustantes, alios itidem, in similibus calamitatibus constitutos, eo efficacius solari queant. Hunc enim calamitatum suarum, quas perpeffus est, fructum profitetur ac vrget Paulus

apostolus: *collaudandus Deus & pater domini nostri Iesu Christi, misericordiae pater, & omnis consolationis Deus; qui nos consolatur in omni calamitate nostra, quo possumus eos, qui sunt in quacumque calamitate, consolari ea consolatione, qua confirmamur ipsi a Deo. Quanto enim maioribus propter Christum malis adficimur; tanto propter Christum maior est nostra consolatio. Nam, siue adfigimur, id fit pro vestra consolatione atque salute, quae agitur in tolerandis iisdem malis, quae nos quoque patimur; siue confirmamur, id fit pro vestra consolatione & salute; ac firmam de vobis spem habemus, scientes, quemadmodum aduersarum participes estis, sic fore etiam consolationis; 2. Cor. I, 3. seqq.* Haec ipsa tamen tentatio ad eam, quam descripsimus, referri etiam quodammodo potest, cum, quando in calamitatibus, variisque afflictionibus constituti sumus, haud raro a mundo pariter ac carne nostra ad murmurationem, desperationem, & illicita quaouis, sollicitemur; *conf. Iob. III, 9.*

§. XXVIII. Tametsi autem omnes omnino homines multiplici ratione ad peccata irrentur, & ita tententur; hic tamen istae tentationes, quibus per fidem & preces resistimus, in censum veniunt; quod illorum est, qui vera fide praediti sunt, hoc est, regeneritorum. * Eos vero cum primis, qui aliquando doctorum in ecclesia officio fungi volunt, pluribus maioribusque, quam reliquos, tentationibus obnoxios esse, mirum non est, cum varie ad hoc conspirent caussae.

* Tentantur vtique irrogeniti pariter ac regeneriti; sed diuersa ratione. Illi quidem ita, vt victas hostibus suis dent manus, aut non nisi crassioribus cupiditatibus, ac incommodum aliquod huius vitae adlaturis, resistent; hi autem, vt tentationibus omnibus, siue subtiliores siue crassiores sint, acriter se opponant, contra eas pugnent, tandemque per fidem vincant, *1. Iob. V, 4.* Adcurate tamen si loqui velimus, regeneritorum, seu piorum hominum tentationes, proprie hoc nomine veniunt;

cum irrogeniti iam sub potestate ac dominio peccati sint, *Aet. XXVI, 18. Col. I, 13.* etfi, quod non negandum, magis magisque, per nouas peccatorum accessiones, excaecari, & tenebrarum vinculis constringi queant. Conferenda, quae hac de re dixi *instit. theol. moral. part. I. c. II. §. XXV. & XXVI.* Monenda autem haec fuerunt, vt, qui theologiae studio se consecrarunt, diligenter se explorent; ne ad se pertinere, credant, quae de tentatione dicuntur, qui, adhuc sub iugo peccati constituti,

stituti, non tam tentantur, quam vi, & impetu prauarum cupiditatum ad illicita quaeuis atque pudenda abripiuntur, cum nulla in istis vis sit, resistendi illis atque reluctandi. Hi ergo hoc primum agere debent, vt serio se ad Deum conuertant,

§. XXIX. Magnam tentationum esse varietatem, vel inde intelligitur, quod & caussarum, quae nos ad peccandum irritant, & eorum, qui irritantur, & rerum, quae quotidie sensibus mentique nostrae sese offerunt, magna sit varietas diuersitasque. *

* Copiosus haec omnia edisserui *instit. theol. mor. part. I. c. II. §. XXXII. seqq.* Respicendum tamen praecipue hic ad eas tentationes, quae ecclesiae doctoribus, aut qui docendi munere fungi aliquando cupiunt, quodammodo sunt propriae. Cuiusmodi illa est, quod, qui ingenio, eruditione, aliisque donis aliis praestant, per

viribusque gratiae instruantur, quibus irritationibus carnis, mundi, & diaboli, ad praua quaeuis, resistere queant; & demum experientia ipsa condiscant, vera esse, quae hic de tentationibus dicuntur, fructumque exoptatum inde referent.

ambitionem sollicitantur, vt aliis se praefereant, hinc porro schismata in ecclesia aut excitent, aut alant, foueantque. Cui quo pacto obuiam eundum sit, suo exemplo egregie nos docet Paulus apostolus, in priori ad Corinthios epistola, praesertim *c. I, 12. seqq. III, 4. seqq. IV. 6. 7.*

§. XXX. Etiam si porro tentationes, in se spectatae, ad hominum perniciem tendant, & ex intinia humanae naturae corruptione originem trahant; * si tamen per fidem atque preces, superentur, magna inde ad nos redundare potest utilitas; siquidem campum amplissimum, exercendi fidem, patientiam, aliasque virtutes christianas, nobis subministrant, vigilantiam spiritualem intendunt, humilitatem conseruant, & experientiam gignunt, qua qui instructus est, is demum sibi aliisque rite consulere potest. **

* Illae scilicet tentationes, quae a carne nostra, mundo ac diabolo proficiunt. De calamitatibus autem afflictionibusque, quas Deus, ad fidem, patientiam ac constantiam nostram exploran-

dam nos subire iubet, aliter censendum; quas tamen hic neutiquam excludendas, antea iam ad §. XXVII. monuimus.

** Conferenda, quae diximus *instit. theol. mor. part. I. c. II. §. XXXI.*

§. XXXI. Et ita facile intelligitur, quo pacto tentatio, cum oratione & meditatione coniuncta, theologum faciat. Qui enim aliis praecire exemplum, iisque viam ad salutem monstrare cupit; eum iam in fide corroboratum, multiplicique rerum spiritualium vsu & experientia instructum esse oportet; quam tum demum obtinet, si in certamine contra hostes, hominum saluti insidiantes, saepe constitutus, pugnaverit strenue, victoriamque retulerit. *

* Lucem hinc capient, nostrisque vicissim dabunt, quae magni nominis theologi, cum de methodo studii theologici

praecipunt, de tentatione, theologum velut absolvente & perficiente, monent; speciatim beatus IO. GERHARDVS noster,

Act, in *methodo studii theologici*. p. 321. *seqq.* quae & cum iis, quae DAVID CHYTRAEVS hac dere in libello, *de studio theologiae recte inchoando*, docuit, repetit, calculoque suo adprobat. AVG. HERMAN. FRANCKIVS, in *methodo studii theologici* t. III. §. XXXIV. p. 282. *seqq.* Dicen-

dum in hac de *methodo studii theologici* doctrina etiam aliquid erat de *ordine studii theologici*; de quo tamen cum nonnulli ex iam laudatis auctoribus multa recte & egregie praecipiant, vt nos hinc immoremur, necesse non est.

LIBRI PRIORIS CAPVT QVARTVM DE PROPAEDEMATICIS THEOLOGICIS.

Σύνοδις.

¶ *De propaedeutibus theologicis sci- agendum?* §. I.
Summa quaedam omnium eruditionis par- tium animo complectenda; §. II.
Linguae latinae necessitas; §. III.
¶ *Vsus in loquendo pariter ac scribendo;* §. IV.
Linguae graecae necessitas; §. V.
itemque ebraeae; §. VI.
Litterarum humaniorum, itemque philolo- giae nomine quid intelligatur? §. VII.
Descriptorum gentilium quid censendum le- ctione? §. VIII.
deque arte critica; §. IX.
Sermonis quoque habenda est ratio, vt men- tis nostrae cogitationes recte exprimere queamus; §. X.
Huc grammatica & rhetorica, cum primis vero oratoria spectat; §. XI.
De arte poetica, deque poetarum quid ob- seruandum sit lectio? §. XII.
Historia quoruplex? §. XIII.
Historia naturalis; §. XIV.
ciuilis; §. XV.
ecclesiastica; §. XVI.
Ciuis pariter ac ecclesiasticae historiae lu- cem adfundit chronologia, geographia, genealogia; §. XVII.

Historia litteraria non vnus est generis; §. XVIII.
Alia namque est litteratorum; §. XIX.
alia librorum; §. XX.
alia denique artium & scientiarum; §. XXI.
Ad ultimam classem spectat & historia phi- losophica, cuius praecipue habenda est ratio; §. XXII.
Ad propaedeutica etiam philosophia spe- ctat, cuius, si recte tractetur, insignis in theologia vsus est; §. XXIII.
Regulae quaedam, circa legitimum philo- sophiae vsu obseruandae; §. XXIV.
Inter philosophiae, & quidem instrumenta- lis, partes primum logices habenda est ratio; §. XXV.
itemque eius, quae de methodo docendi praec- ipit; §. XXVI.
De ontologia seu metaphysica quid obser- uandum? §. XXVIII.
Physica, ceu prima theoreticae philosophiae pars, quemnam habeat vsu? §. XXIX.
De theologia naturali, ceu altera philoso- phiae theoreticae parte; §. XXX.
De ethica, seu prima practicae philoso- phiae

phiae parte, quid obseruandum? §. XXXI. itemque de iurisprudencia naturali; §. XXXII.

Ut de prudentia tum generatim spectata, tum speciatim ciuili; §. XXXIII. De matheſiſciusque vsu; §. XXXIV.

§. I

Dicendum nunc paullo copioſius eſt de linguis iſtis, artibusque; & ſcientiis, quae viam quodammodo ad theologiam muniunt, & propaedeutatum nomine venire ſolent, tum, vt, quae inde ad nos redundare queant commoda, videamus, tum &, vt oſtendamus, caute in quibusdam & circumſpecte incedendum eſſe.

* Veteres per προπαιδία & προπαιδεύματα nihil aliud, quam litteras humaniores, artesque, quas vocabant, liberales, intellexiſſe, vt pote quibus viam ad philoſophiae ſtudia muniti putabant, ex inſtituto IO. WOWERIVS docet, de polymathia, v. II, p. 29. Inter philoſophos ARISTOTELIS, eiusque ſectatoribus, nihil ſollemius, quam vt auditorem προπαιδευθῆναι requirant, qui arcanis philoſophiae rite imbui queat. Haec autem paedia, de qua tam opéroſe diſputant, huc tandem redit, vt auditor ſeu diſcipulus primo ordinem teneat diſciplinæ, vt ſciat videlicet, vtrum partes illius rite ſint diſpoſitæ, itémque methodum perſpectam habeat, quomodo ſingula ſint demonſtranda. Porro & haec ad paediam referunt, vt quis non omnes cauſas, etiam eorum, quae cauſas habent, requirat, itémque vt peruidere queat, quarum rerum exigenda ſit definitio, quarum non item. Quae omnia copioſe & adcurate ex mente peripateticorum edifferit MELCH. ZEIDLERVS, in analyſ. poſter. lib. III. c. VII. p. 751. ſeqq. Conferendi praeterea OCTAV. FERRARIUS, de ſermonib. exoteric. p. 46. ſ. 99. MICH. PICCARTVS, in delineatione totius philoſophiae Ariſtotel. c. VI. §. V. p. 37. & quae ad h. l. IO. CONR. DVRRIVS adnotauit. Habuerunt equidem & alii philoſophi, praefertim Pythagoraei, ſua μαθηματικά, & πρῶτον ἀσκήματα, vt PRISCIANVS vocem πρῶτον ἀσκήματα vertit; ſed cum ea ad ſapientiae potius, ſeu virtutis ſtudium ſpectauerint;

hic in cenſum non veniunt. A philoſophis autem hoc acceperunt theologi, vt cum artium liberalium ſtudio, ipſam philoſophiam praeguiſtandam iis cenſerent, qui theologiae ſacris imbui rite ac initiari vellent; haec omnia itidem προπαιδεύματα nomine comprehendentes. Hiſce enim qui inſtructi ſint praefidiis, longereſtius, in litterarum diuinarum cognitione ac tractatione, progredi, exiſtimant, quam, qui iis deſtituuntur. Ita iam olim veteris eccleſiae doctores, quos patres vocant, iudicauerunt; ex quibus vel ſolum CLEMENTEM audire iuuat Alexandrinum: Ἀποστολὴς μὲν ἔν τε καὶ ἀποστολῆς ἢ κατὰ τὴν εὐαγγέλιον διδασκαλίᾳ, δύναμις ἔσται καὶ σοφία τῷ θεῷ προϊέμεθα δὲ φιλοσοφία ἢ ἑλληνικὴ, ἢ δυνατοτέρῃσιν τοῖς τῶν ἀληθῶν, ἀλλ' ἄδύνατον παρέχειν τὴν κατ' αὐτῆς σοφιστικὴν ἐπιχίρῃσιν, καὶ διακυρομένη τὰς δολογὰς κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπιβουλῆς, φραγμὸς οὖν ἐστὶν καὶ θρησκείας ἀποὶ τῆς ἀπειθείας. Et ſi iſſi ſibi ſufficit, nec opis alienae eget doctrina ſeruatoris; quippe quae ſit potentia & ſapientia ipſius Dei; ſi tamen graecanica philoſophia acceſſerit, non quidem val. diorem efficit veritatem, ſ: d ſophiſticos inſultus reddit inefficaces, & inſidias omnes auertens, genuina ſepes & lorica eſt dominicae vineae, lib. I. ſtomat. p. m. 377. edit. IO. POTTERI. Similia & apud alios occurrunt, quae apud GEORG. CALIXTVM legi poſſunt, in adparatu theol. p. 35. ſeqq. Et ſane, inſignem eſſe propaedeutatum iſtorum, ſi quis rite in iis verſetur, vſum in theologia, negari nequit,

quit, & ex dicendis etiam constabit. Cauendum tamen, ne diutius iis, quam decet, inhaeremus, aut oratione in iis subsistamus, immemores eorum, quae nos praecipue agere oportebat. De liberalibus studiis, quae olim *ἑκκαταετησίαν* nomine venisse, antea diximus, disputat SENECA, monetque, per ea animum tantum ad philosophiam praeparandum, non autem per omnem vitam iis inhaerendum esse; *ep. LXXXVIII. p. m. 382. seqq.* Tamdiu, inquit, *istis immorandum est, quamdiu nihil animus agere maius potest; rudimenta sunt nostra, non opera.* Et iterum: *Quare ergo liberalibus studiis filios erudimus? Non,*

quia virtutem dare possunt, sed quia animum ad accipiendam virtutem praeparant; l. c. p. 388. Alia eiusdem generis testimonia ex aliis adfert IUSTVS LIPSIUS, *manuduct. ad Stoic. philosophiam, lib. I. dissert. II. p. 7.* Quae omnino in propaedeuticata, intuitu theologiae spectata, quadrant. Cum vero quidam hisce studiis plus, quam decet, tribuant, alii autem, in contrarium currentes, ea omnino contemnant; quo pacto iustum illis statuendum sit pretium, ostendit adnitemur; simulque, quinam hic euitandi sint scopuli, ne naufragium faciamus, sollicitè monstrabimus.

§. II. Iuuabit vero initio summam quamdam eorum, quae totius eruditionis circulum absoluunt, animo complecti, vt nexum & coniunctionem partium perspiciamus, & quodnam quaelibet alteri adferat praesidium, cognoscamus. Lux enim haud contemnenda inde in plurimis nobis accendetur, viaque, quam ingredi animus est, planior reddetur faciliorque.*

* Comparata huc illorum opera, qui sub nomine *ἑκκαταετησίαι* summam quamdam, nexumque omnium eruditionis partium, exhibere voluerunt. Idque iam antiquis quibusdam constitutum fuisse, IO. WOWERIVS obseruat. *Proinde, inquit, cum mutuo complexa disciplinae inter se colligatae, omnesque artes & scientiae cognitionis nexu reuinctae, communes quasdam proprietates habeant, quas sibi per amicas vices mutuo impertiunt, antiqui doctrinae orbem constituerunt, veluti perfectum quendam scientiae cinnum, ex diuersis aprum & temperatum, quem Graeci *ἑκκαταετησίαν* vocant, & ipsas, quas continet, disciplinas, *ἑκκαταετησίαι* ἀθροιστὰ ἑκκαταετησίαι; de polymath. c. XXIV. p. m. 275. 276.* Cum vero non vna eademque de numero & ordine artium & scientiarum, doctorum virorum fuerit sententia; non vnam quoque semper *ἑκκαταετησίαι* fuisse faciem, manifestum est. Patet hoc ex diuersis istis de artibus liberalibus sententiis, quas beatus IAC. THOMASIVS recenset,

tom. I. obseruationum Hallensium, obs. IV. p. 42. seqq. Discere nimiram inde licet, non prorsus ea de re inter se consensisse Graecos atque Latinos, tum aliter istarum artium numerum ordinemque se habuisse ante AVGVSTINVM, aliter post eum, atque sequenti aetate. Ab AVGVSTINO namque recepta illa in scholis doctrina, sepe esse artes liberales, & quidem *grammaticam, dialecticam, rhetoricam, arithmeticam, musicam, geometricam, & astronomiam*, originem ducit; vt ibidem §. XVII. & XVIII, p. 49. ostenditur. De septem hisce artibus liberalibus MARTIAN. CAPELLA, in libro de nuptiis philologiae & Mercurii, agit. Fluit hinc notissima apud scholasticos distinctio in *triuuium & quadriuium*. Per *triuuium* namque *grammaticam, logicam, rhetoricam* intelligunt; vnde & scholae, in quibus istae scientiae docebantur, *triuiales* dictae sunt; *quadriuii* autem nomine, quatuor istas scientias mathematicas, *arithmeticam, musicam, geometriam & astronomiam*, designabant. Ceterum cum

sexto

sexto post Christum natum, septimoque saeculo, per gentium barbararum incur- siones, vbiq; musae obmutescerent; scholarum quoque, quae antea in oriente pariter ac occidente floruerunt, vix quaedam relicta sunt vestigia. Quae cum circa finem octaui, & initium noni saeculi, sa- tagente cum primis Carolo magno im- peratore, vtcumque restituerentur; non aliae tamen litterae, quam septem illae artes, quas antea commemorauimus, in iis, immo in ipsa academia Parisiensi, quam a Carolo magno conditam ferunt, doce- bantur. Quamquam HERM. CONRIN- GIVS adhuc dubitet, annon per ea tem- pora, excluso etiam *quadriuo*, solum reg- nauerit *triuium*; *antiq. academ. diff. rt. III. p. 80.* Quidquid eius sit, cum Aristote- lica philosophia caput tolleret, & in scholas introduceretur; philosophia quoque, hoc est reales disciplinae philosophicae, in academiis tradi coeperunt; indeque mos inualuit, vt nonnulli *bonarum artium ac philosophiae* studiosi, itemque magistri dice- rentur. Legenda omnino, quae de hisce omnibus ex IAC. THOMASII schedis adferuntur, *obsruat. Hallensium tom. VI. obsruat. XIV. seqq. p. 118. seqq.* Quo pacto deinde praeter artes liberales & philosophiam, theologia quoque, iurisprudentia ciuilis & canonica, itemque medendi ars, doceri in academiis coeperit, vt tandem quatuor illae, vt vocantur, facultates existerent, eae- que simul, quae hodie est, academiarum prodiret facies; tum aliunde constat, tum adcurate ab HERM. CONRINGIO exponitur, *antiq. academ. diff. rt. III. p. 92.* alibique. At- que haec ideo monere, visum fuit, vt ratio & fundamentum intelligeretur, cur hodie, secundum quatuor istas, quae in acade- miis sunt, facultates, totius eruditionis circulus, ac *lynevaldiana* describatur. Quod, num recte fiat, &, an solidae rationes adferri queant, cur totum velut eruditionis corpus in quatuor istas facultates, ceu

membra praecipua, distribuendum sit? nonnullos disputare video. Valde ope- rosus hac in re est vir doctissimus IOH. CHRIST. LANGIVS, in *protheoria eru- ditionis humanae vniuersae, c. X. p. 587. sqq.* Ego quidem non dubito, quin, concin- niori quadam ratione, vniuersus eruditionis circulus in suas distribui partes queat; difficile quoque esse, existimo, rationem quamdam, pro adstruendo quaternario facultatum numero, excogitare, quae omnibus satisfaciat, nec vllis obnoxia sit dubitationibus; nec tamen, cur tam anxie hac de re laborare debeamus, video; cum, ordinem hunc & numerum facultatum, in academiis semel receptum, mutatum iri, spes nulla super sit, nec vlla, quae hoc aut suadeat aut imperet, ad sit necessitas; si quis autem sui tantum ingenii acumen ac *lynevaldianum* ostendere velit, illi integrum, prout voluerit, ordinem quemdam, partiumque eruditionis nexum, comminisci. Atque hoc sibi omnino, nec sine ratione, concessum putarunt, qui recentiori aetate encyclopaedias dederunt, quibus eruditionis partes, harumque nexum, exhibere voluerunt. Ex mente quidem veterum omnium optime hoc praestitit GERH. IO. VOSSIVS, in *libris quinque, de artium & scientiarum natura & constitutione*, qui inter opera eius iunctim edita, *tom. III.* ex- stant, quosue nemo nisi magno cum fructu legerit. Inter reliquos haud vltimum locum tenet IO. HENR. ALSTEDIVS; de quo DAN. GEORG. MORHOEIVS: *operosa fuit illius viri diligentia, non tantum in consuetis disciplinis, in compendium redigendis, sed etiam in nouis inueniendis. Valde enim largus est in titulis nouarum artium, quos effinxit interdum, vt noua res videretur, quae in aliis disciplinis iam tum pertractata erat, & pertractari debebat. Nam si quis de partibus omnium disciplinarum singulares disciplinas conscire velit, vt faciunt eius exemplo nunc multi, non diuidere adcurate*

&

Methodice, sed discernere disciplinas videntur. In vno obiecto multa noua formalia considerari possunt, neque statim noua inde disciplina formanda est; polybist. litt. lib. II. c. VII. p. 435. Praeter ALSTEDIVM etiam BARTHOL. KECKERMANNVM, IOACH. FORTIVM RINGELBERGIVM, ABRAH. CALOVIVM encyclopaedias dedisse, notum est; quibus & BISTERFELDIVM, VOGELIVM, RATICHIUM, aliosque addit IO. CHRIST. LANGIVS, in *protheoria eruditionis humanae vniuersae, c. X. p. 638. seqq.* Quorum tamen omnium, secundum eam, quae hodie obtinet, tractandi studia, rationem, non adeo magnus sorte vsus erit. Commemorari quoque hic possent, qui generatim de methodo studiorum praeceperunt; quippe qui haud raro ea quoque attingunt, quae ad ordinem & nexum partium eruditionis spectant; sed agunt de illis ex instituto DAN. GEORG. MORHOFS, *polybist. litterar. lib. II. c. VII.* & BURCH. GOTTH. STRVIVS noster in *praefatione de formandorum studiorum scriptoribus*, quam BAPTISTAE GVA-

RINI, Veronensis, *libello methodico, de ordine docendi & studendi*, Jenae an. 1704 recuso, praemisit. Iungatur his IO. CHRIST. LANGIVS, in *protheoria eruditionis humanae vniuersae c. IX. p. 400. seqq.* Cum vero in eiusmodi libris, qui ordinem nexumque partium eruditionis exhibent, omnino ad hodiernam rei litterariae faciem respiciendum sit; rectissime sibi consulent, qui delineationem IO. GEORGII WALCHII, lingua germanica inscriptam: *Entwurf der allgemeinen Gelehrsamkeit und Klugheit zu studiren*, perlustrauerit; in qua non tantum succincte, & neruose nexus iste, atque ordo, exhibetur; sed varia quoque monita saluberrima, aliaque scitu digna, de singulis artibus & scientiis adsparguntur. Recenset idem etiam *lib. I. c. IV.* diligenter reliquos scriptores; huc spectantes, & quidem recentissimos. Non contemnendus quoque est, vt alius eiusdem generis taceam, beati ADAMI RECHENBERGII libellus de *studiis academicis*, in compendio quippe praecipua academicorum studiorum momenta tradens.

§. III. Et a linguis quidem, iisque, quae eruditis quodammodo propriae censentur, vt initium faciamus, primo loco latina sese nobis offert; qua eo minus theologiae cultor carebit, quo maior scriptorum veterum pariter ac recentiorum exstat numerus, qui eadem, in ingenii sui monumentis, ad nos transmittendis, vsi sunt, ex quibus ea haurienda, quae in hocce litterarum genere nescire fas est neminem. *

* Non qualicumque tantum latini sermonis notitia theologiae cultorem imbutum, volo, quae recentiorum scriptorum monumentis intelligendis sufficiat; sed adcuratori, seu exquisitori, sine qua veterum optima notae scriptorum latinorum libri euolui nequeunt. Multa sane ad historiam, antiquitates, philosophiam, aliarumque rerum notitiam, facientia, ex M. TVLLIO CICERONE, IVLIO CAESARE, TITO LIVIO, aliisque scriptoribus Romanis haurienda sunt, quibus nec theologus, qui supra vulgus sapere cupit, ca-

rebit. Legendi itaque sunt eiusmodi auctores, sed ita legendi, vt quoque intelligantur. Intelligi autem nequeunt, nisi quis indolem geniumque latini sermonis perfectum cognitumque habuerit. Hunc vero licet ex istorum auctorum lectione perdiscamus; simul tamen vt aliqua eius notitia imbuti simus, si illos recte intelligere velimus, necesse est. Errant magnopere, qui putant, si recentiorum quorundam scripta sibi pateant, statim in veterum quoque lectione, sine haesitatione se progredi posse. Vt autem cognoscamus, quan-

tum veterum scriptorum latinorum lectio nobis profit; consulendi, qui illorum notitiam suppeditant. Nonnullos recenset HENR. IVL. SCHEURLIVS, in *statua Mercuriali ad optimos quosque scriptores Latinos &c. certissimam viam demonstrante, scilicet. II. c. I. seqq. p. 74. seqq.* Sed eos tantum, qui stilo puriori inseruiunt; id, quod & IO. GEORG. WALCHIVS facit, in *historia critica linguae latinae, c. VIII. p. 337. seqq.* Et si vero non omnes ad sermonis cultum & nitorem legendi sunt, siquidem nec omnes aequae eleganti ac emendata dictione vtuntur; non tamen ideo contemnendi aut negligendi sunt ceteri, quia potius subinde ad rerum ipsarum legendi cognitionem. Conferre itaque omnino iuuabit IO. ALB. FABRICII, viri summi, *bibliothecam latinam*, in qua omnium scriptorum latinorum exquisitam notitiam exhibet, libros, horumque editiones, diligentissime recensens, ne patribus quidem latinis omissis, quippe de quibus eorumque scriptis, *volumine tertio seu ultimo verba facit.* Nec abs re fuerit, eos quoque consulere, qui historiam linguae latinae dederunt, quod M. ANTON. SABELLICVM, de *linguae latinae reparatione*, IO. NIESS, de *ortu & occasu linguae latinae*, MELCH. INCHOFERVM, in *historia saeculae latinicitatis*, fecisse, constat. Vltimus tamen istorum ad *ναγάδοξιν* quandoque prolabitur, nimio latinatam laudandi studio. Nec contemnenda, quae GERM. IO. VOSSIVS praefat. de *vitiis sermonis & glossis Latino-barbari*; itemque CAROL. DV FRESNE, in *praefatione glossarii latin.* hac de re tradunt, quibus & alii addendi, quos IO. GEORG. WALCHIVS laudat, in *historia critica linguae latinae, c. I. p. 16.* qui & ipse diligenter in hoc argumento versatus est, dum l. c. de *origine & fatis linguae latinae inter ipsos praecipue veteres Romanos*, copiose & erudite disserit. Iucundum quoque pariter

ac vtile fuerit, cognoscere, quatenus latini sermonis in Germania nostra fuerint facta; quod omnium optime nos docebit vir doctissimus, deque hisce litteris praeclare meritus, IACOB. BURCKARDVS, in *commentariis de linguae latinae in Germania per septendecim saecula amplius, fatis, ab ipso tempore, quo Romanorum arma & commercia nonnullam eius usum intulerunt, ad nostram vsque aetatem*; quorum pars prior Hannouerae, an. 1713, posterior autem, in qua prior partim illustratur, partim suppletur, Wolfenbuttelii, an. 1721 in 8. prodiit. Ceterum quum veteris ecclesiae doctores, seu patres latini, CYPRIANVS, TERTVLIANVS & reliqui, a puro isto castoque sermone, quo praestantissimi auctores ante eos vsi sunt, multum discedant, simulque aliquid, quod illis proprium & peculiare est, habeant; illorum latinitas curam quoque singularem promeretur; non sane, vt eos, a LACTANTIO si discedas, qui ad optimos auctores proxime accedit, imitemur, sed, vt eo rectius intelligamus. BOHVSLAVS equidem BALBINVS, eum, multiplicem esse latinatam, obseruasset, illi, quam *ecclesiasticam* vocat, quaeue patribus latinis originem suam debet, primum tribuit locum. *Latinatam*, inquit, *multiplicem esse, constare debet, quae confundenda non est; alia quaedam latinitas in sacro argumento (quam ecclesiasticam dicere possis) adhibetur; haec omne feret punctum, cum proxime ad vulgaram bibliorum editionem accesserit, verbis ecclesiae, tum sanctorum patrum sententiis illigata; haec verba pensi non habet, sed diuina fundit oracula, & ad sacras litteras frequenter amat alludere; quae maxima laus est sanctorum patrum, atque inter eos diui Bernardi, qui quod conatur dicere, hoc fere semper diuinae scripturae verbis enuntiat. Latinitas ecclesiastica in exhortationibus saecris, & virtutibus diuinis commendandis, locum habet, quae tamen, si ei nostra in loco addatur*

in eloquentia, praecipuam laudem meretur, ut misceat vtile dulci. Itaque ridiculus esset, qui in sacro argumento Ciceronem, aut alium profanum scriptorem, imitaretur; sententis enim sacrarum litterarum haec latinitas debet impleri; in vtriusque humanior disciplinar. c. III. §. 1, p. 17. 18. Qua in re an omnes habiturus sibi sit suffragantes, valde dubito. Multa sane in rebus sacris occurrere, in quibus Ciceronem, aut alium quemdam scriptorem profanum imitari velle, ridiculum foret, subens fateor; multa tamen etiam esse, quae longe purius elegantiusque exprimi possunt, quam vulgo fit a scriptoribus ecclesiasticis, patribusque latinis, constat, & vel LACTANTII exemplo comprobari potest. Versionem vulgatam scripturae sacrae, quae inter fontes latinitatis ecclesiasticae itidem refertur, minime quidem ideo contemnendam censeo, quod barbarissimi quidam ac soloecissimi in ea occurrant; id quod HUGO GROTIUS, in praefatione. adnotation. ad libros veteris testamenti. BRIANVS WALTONVS, in adparatu biblico, p. 361. aliique ostenderunt; quamquam nec desint, qui eius in hocce capite defensionem suscipiant, vt ALBERTICVS GENTILIS, in dissertat. de Latini-

tate veteris bibliorum versionis male aduersata, quae cum aliis eiusdem auctoris dissertationibus Helmstadii an. 1674 recusa est; cui & iungendus AVG. MARIA DE MONTE, Sauonenfis, cuius commentationem de quibusdam sacrae scripturae loquutionibus, quae imperitiis & indoctis patrum Latinae videntur, quam cum aliis eiusdem auctoris haud ita pridem recudi curauit vir clarissimus IO. ERHARD KAPPIVS; habet namque haec versio suum in explicanda scriptura sacra vsum, vt suo loco docebitur; ob latinitatem eam legendam, vel, cum melius elegantiusque aliquid exprimere possum, eam tunc praefendam, non existimo. Sed, quidquid eius sit; nota tamen nobis debet esse latinitas ecclesiastica, quae & in versione ista, & in patrum scriptis occurrit, si vel maxime eam non imitemur; cum ex eius ignorantia peruersus saepius falsusque veteribus tribui sensus queat; vnde rursus grauissimi subinde oriuntur errores. Patebit hoc luculentius ex iis, quae suo loco de theologia patristica dicentur. Optandum foret, vt quis ex instituto in patrum latinitatem peculiari commentatione inquireret; quod, quantum mihi constat, huc vsque factum non est.

§ IV. Nec sufficit, linguam latinam eo vsque callere, vt eruditorum hominum monumenta, librosque ea conscriptos, legere & intelligere queamus; sed vsus quoque eius comparandus, vt promte, pure, & eleganter animi nostri sensus, siue loquendum, siue litteris aliquid consignandum sit, ea exprimere liceat. *

* Theologiae cultori necessariam esse linguae latinae notitiam, eamque haud vulgarem, sed exquisitam, vt veterum intelligere possit monumenta; antea demonstrauimus. Vtius nunc progredimur, eiusque etiam vsum, tum in loquendo, tum maxime etiam in scribendo, commendamus. Non una equidem de latini sermonis, si vsum eius spectes, necessitate, virorum doctorum est sententia; nec

semel sed saepius hac de re fuit disceptatum. Vix graecae latinaeque litterae ex tenebris, quibus huc vsque velut consepulcae iacuerant, iterum emerferant, cum in ipsa Italia, acerrima inter viros doctissimos contentio oriretur, num latina potius, an hetrusca lingua, in libris, posteritatis calculum ac suffragium relaturis, vtendum esset? Erant quidem, qui, vtriusque linguae studium coniungendum, cen-

lebant, vt IO. CASA, PETR. BEMBUS, COELIVS CALCAGNIVS, aliique; sed pauciores illi, si cum iis comparentur, qui aut pro italica, aut latina lingua pugnabant. Italicam namque, speciatim hetruscam, quae post fata PETRARCHAE, DANTIS, & BOCCATII, spreta quodammodo & derelicta fuerat, reuocare iterum, & ad pristinam euehere dignitatem, conati sunt PAVL. BENIVS, FRANCO. ALVNNVS, ARIOSTVS, TASSVS, aliique; ne quid de CASA, & BEMBO, dicam, qui, vtramque linguam, vt antea diximus, coniungendam, putabant. Sed hisce omnibus magno animo, summisque viribus se opponebant, MVRETVS, MANVTIVS, ROMVL. AMASAEVS, aliique, cum primis HVBERT. FOLIETA, latinumque sermonem linguae hetruscae multis modis praeferebant, eoque solo, quod aetatem laturum esset, scribendum contendebant. Et HVBERTI quidem huius FOLIETAE libellum elegantissimum de *linguae latinae vsu & praestantia*, notis quibusdam illustratum, haud ita pridem recudi curauit, eique dissertationem lectu dignissimam, de *linguae latinae cultura & necessitate*, praemisit, vir eruditissimus, & insigne hodie Helmstadiensis academiae decus, IO. LAVRENT. MOSHEIM, Hamburgi an. 1723. 8. Idem quoque vir clarissimus de hocce doctorum virorum in Italia certamine agit, tum in *praefatione*, iam laudata, §. XIII. p. 31. seqq. tum in *adnotationibus ad Folietae*, p. 82. seqq. & in priori quidem loco, apud alias quoque gentes eandem motam quandoque controuersiam obseruat. In Gallis namque IOAN. LABOVRERIVM existitisse, qui linguae suae prae latina praerogatiuas peculiari libello, a SAMVELE SORBERIO edito, explicare studuerit, contra quem SLVSIVS, mathematicus preecelebris, idemque latine doctissimus, duabus epistolis gloriam latini sermonis adseruerit. Addit deinde: Ho-

die, vt dixi, praecipuae Europae gentes, dum sua patriis commendant litteris, haud esse necessarium, latina lingua vt, adfirmant. Quarum exemplo Germanorum plurimi in eam prope sententiam inciderunt, vt germanice scribere, gloriosum putent, eosque, qui latino sermoni nuntium mitti posse negant, in hostibus patriae, aut certe nugarum & adulterinae eruditionis patronis habendos esse, ducunt. Recte vero etiam monet, eos, qui hisce conatibus se opponunt, haud raro in alterum procurere extremum, aut eiusmodi pugnare rationibus, quae risum potius excitare aptae sint, quam vt alios in illorum pertrahant sententiam. FRIDER. TAVBMANNI, & BERNARDI ALDRETE Hispani hoc probat exemplo, quorum ille, latinae potissimum linguae beneficio, salutem imperii romano-germanici contineri, serio grauiterturque disputauit; hic autem Romanorum sermonem, labium illud electum esse, pronuntiauit, quod Deus interprete SOPHONIA cunctis terrarum orbis nationibus promiserit. Addere potuisset MELCH. INCHOFFERVM, cuius *historiam sacrae latinitatis* antea commemorauimus, & de quo ipsemet, in *adnotationibus ad Folietae*, p. 117. obseruat, eo temeritatis illum processisse, vt, ipsum seruatorem saepius latine loquutum, adseuerare non dubitaret, haec maxime de causa, quod veri simile sit, eum legibus Romanis, quae sermonis latini vsu imperabant, paruissse. Nemo autem forte melius, maiori que sermonis elegantia, linguae latinae causam egit, quam ipse HVBERT. FOLIETA, qui viro doctissimo ista commentandi occasionem praebuit. Praecipuum certe, quod illi opponi poterat, argumentum, non omnia, quae hodie in vsu sunt, verbis latinis, iisque puris, & apud veteres Romanos vsitatis, exprimi posse, ita diluit, vt copiose; multisque rationibus ostendat, licere nobis quandoque noua vocabula, nouaque

uæque rerum nomina, in latinum sermonem inducere; p. 150. seqq. Sed multa quoque alia recte, & eleganter de latina lingua monet, quae legisse, poenitebit neminem. Ad theologos si quaestio, de qua haftenus dictum, transferatur; dispiciendum, quemnam in scribendo sibi constitutum habeant finem? Ea enim si scribant, ex quibus etiam homines plebei, & litterarum rudes capere fructum possunt, recte faciunt, si lingua vernacula vtantur. Sin talia litteris consignent, quae scire tantum eruditorum refert, aut omnino hi tantum intelligere possunt; linguam latinam praefendam existimo. Ad plures namque tum commodum aliquod inde redundare potest, cum latini sermonis vsus latius pateat, & scripta nostra ab iis, qui linguae, quae nobis vernacula est, rudes sunt, legi possint.

Non dubito, quin plerosque mecum habeam consentientes, si velimus, nostra ab exteris quoque legi, sermone latino vtendum esse. An vero de eius cultu, nitore, elegantia, theologo multum laborandum sit? de eo si dicere sententiam iubeantur, in diuersas forte ibunt partes. Sed recte nobis consulemus, si duo, quae hic se offerunt, extrema, ceu scopulos quosdam, caute euitemus. Alterum illorum est, qui circa voces quasdam formulasque loquendi, nimis curiosi, aut, si maius, superstitiosi, vocabula quaeuis peregrina; etsi iam dudum in ecclesia scholisque theologorum recepta, fastidiunt; simulque ostendunt, non ipsam rerum veritatem, immo nec religionem, aut pietatem sibi curae esse, modo Latinorum more loquantur. Alterum vero illorum, qui rebus ipsis ita intenti sunt, vt sermonis nullam habeant rationem, corrupto & inquinato dictionis genere omnia, quae dicunt, aut scribunt, polluentes, immo ipsam scholasticorum, iam pridem damnatam, postlimino reuocantes barbariem. Ad prius quod attinet,

fuisse olim in Italia, quamuis & alibi, constat, qui vnicum CICERONEM ita sibi imitandum proponerent, vt latum ab eo discedere vnguem, vel voce alia, aut aliter, quam ipse vsus sit, vti, sibi religioni ducerent. PETR. BEMBUM, IAC. SA-DOLETVM, PAVL. MANVTIVM. AONIVM PALEARIVM, PAVL. CORTESIVM, itemque CHRISTOPH. LONGOLIVM, & MARIVM NIZOLIVM, magnos ceteroquin praestantissimosque viros, in ea fuisse haeresi, notum est. Immo tantus quosdam occupauit furor, vt existimaerint, maius esse probrum, Ciceronianum non esse, quam non esse christianum. LAZARVM BONAMICVM tanto Ciceronis flagrasse amore memorant, vt dicere consueuerit, *se magis velle loqui vt Cicero, quam esse pontificem Romanum*. SEBASTIANVS quoque CASTALIO passim hoc nomine vapulat, quod in versione sua scripturae sacrae latina de sermonis latini puritate & elegantia ita fuerit sollicitus, vt maiestati & auctoritati diuinarum litterarum plurimum detraxerit. Vnde & PETR. DAN. HVETIVS eam versionem *intemperantissimam* vocat, vitiumque *fastidiosae venustatis, nimiamque* ei exprobrat *curam*; de *claris interpretibus*, p. 190. Longe plura adhuc addere possem, vt demonstrarem, quam saepe viri, cetera praestantissimi, penitium latinitatis studium, in deuia prolapsi sint; nisi diligenter cuncta, quae hac de re dici possunt, iam conlegisset DAN. FRID. IANVS, in *dissertatione, de nimio latinitatis studio*, quae cum eiusdem *commentario, de doctoribus umbraticis*, Vitemburgae lucem adspexit, anno 1720. Fuerunt tamen etiam inter ipsos meliorum litterarum antistites, qui istam quorundam in latinitatis studio intemperantiam reprehenderent & castigarent. In his ANGELVS POLITIANVS est, qui in epistola ad PAVLVM CORTESIVM, quae *lib. IX. epistolarum eius num. XVI. p. m. 307. seqq.* ex-

stat, testatur, se ineptos istos Ciceronis imitatores laudare non posse. *Non enim, inquit, probare soles, ut accepi, nisi qui lineamenta Ciceronis effingas. Mibi vero longe honestior tauri facies, aut item leonnis, quam simias videatur, quae tamen homini similior est. Nec is, qui principatum tenuisse creduntur eloquentiae, similes inter se, quod Seneca prodidit. Ridentur a Quintiliano, qui se germanos Ciceronis putabant esse, quod his verbis periodum clauderent: esse videantur.* Quid CORTESIUS ad haec responderit, ex eius epistola, quae ibidem *num. XVII.* exstat, intelligere liceet. Eamdem istorum hominum, nihil, quod Ciceronianum non esset, adprobantium, superstitionem perstrinxit DESIDERIUS RASMVS Roterodamensis, in *Ciceroniano* suo, HENR. STEPHANVS, in *pseudo-Cicerone*, FRID. TAVBMANNVS, in *diss. de lingua latina*, aliique. Ego sane, Ciceronem reliquis omnibus multum praefereendum, existimo, eo, quod in omni dictionis genere longe sit praestantissimus; cum primis scripta eius dogmatica diligentissime a theologiae cultoribus legenda, censo, non tantum ob rerum, cognitu utilium, quae in iis occurrunt, abundantiam, sed & quod stilo dogmatico, quo theologis saepissime vtendum, formando egregie inseruiant. Nec vnico tamen Ciceroni inhaerendum, puto, quod multi tanta animi contentione faciunt, vt statim, quod eius verbis formulisque non conuenit, reiiciant. Quin rerum ipsarum, in theologiae praecipue studio, habenda est ratio, & sermonis puritati & elegantiae ita studendum, vt semper, quid illarum aut postulet, aut permittat cognitio, diligenter dispiciamus. Nec vero & illos laudare possum, qui, ad alterum extremum procurrentes, sermonisque cura abiecta, barbariem atque squalorem postliminio reducunt. Scholasticorum equidem sermonem rudem & plane barbarum de-

sendere olim adgressus est, si modo serio id egit, IO. PICVS MIRANDVLA, in epistola ad HERMOLAVM BARBARVM, in *epistolis Angeli Politiani, lib. IX. num. IV. p. 328. seqq.* Sed aliter BARBARVS sentit, cuius epistola ibidem exstat, *num. III. p. 324. seqq.* & altera, qua ad epistolam IO. PICI MIRANDVLAE respondet, *num. V. p. 344. seqq.* Et in posteriori hacce eleganter, sed ut ea mihi res & festinior, & iucundior, inquit, enenires, homo lepidissimus, humanissimus, latinissimus, barbaros contra Barbarum defendis, vt hostis pro hoste, scias contra scium, ipse contra te ipsum stare, patrocinarique simulares. Illud sane plurimum me delectat, quod sub specie defensionis exitaliter iugulas, quos defendis. Primum quod hostes eloquentiae tueri se, nisi per eloquentes viros, non possunt, quasi mancipia, quasi bruta; deinde quod si te patrono, te vindice, te aduocato, non elabentur, neque colluctari, neque tergiversari praeterca poterunt. Ad rem ipsam quod attinet, nullam ego rationem video, cur theologiquoque puro & emendato sermonis genere vti nequeant; quin, cur debeant, plures video. Si quis ita sentiat, putetque theologis inquinatum barbarumque sermonem conuenire; cum suae sententiae proferre rationem solidam & praegnantem oportet; quod vti haecenus factum est a nemine, ita nec fieri potest. Quidquid enim de rebus grauissimis maximique momenti, in theologorum scholis, dicitur; id emendato puroque sermonis genere effecti posse, experientia docet. Recte GVIL. BVDAEVS: *Quid autem veter, elegantem simul & pietatis redolentem orationem esse, prorsus ipse non video, praeter pravae consuetudinis corruptelam, quae oculis nostris auribusque ita obrepit, vt eloquentiae dignitatem inesse, & poeticae concinnitatem non posse, sine bascabundae impuritate, diuinaeque genio, existimemus; de studio litterarum recte insinuando, S. XXXV. p. 41. ex-odit.*

edit. THOMAE CRENI; vbi plura hanc in rem differit. Vt autem nulla est, quae obfket, ratio, quo minus in theologorum scriptis sermonis puritati ac nitore locus concedatur; ita plures esse, quae id, si non iubeant, certe suadeant, ostendi facili negotio potest. Sed id iterum prius repetendum, nimiam hic nos abesse velle superstitionem, & ita existimare, voces quasdam, in ecclesia, aut theologorum scholis dudum receptas, quibus res ipsae commode & concinne exprimi possunt, puritati sermonis non obesse, etiam si apud CICERONEM, aut alios scriptores veteres, non occurrant. Monendum etiam, sermonem non esse de rhetorum flosculis, aut ornamentis superfluis, quibus mollis potius & effoeminatus sermo redditur; tantum abest, vt verum decus ac ornamentum ei concilietur. Talia procul abesse potius volumus, quam vt ea commendemus. Praecipuum sermonis latini decus in perspicuitate & proprietate consistere, recte viris doctis obseruatum est. Ictas vero virtutes a sermone, quo theologi vtuntur, recte abesse, quis sibi persuadeat? Cum enim in omni sermone id nobis constitutum sit, certe esse debeat, vt alii mentis nostrae cogitata recte percipiant; multo magis theologis hoc agendum, quippe qui maximi momenti res tractant, in quibus saepe sine aeternae salutis periculo errare non licet. Hoc autem sine perspicuitate & proprietate sermonis aemo obtinebit, vti rursus ad hasce linguae latinae virtutes frustra quis adspirauerit, nisi ex optimae notae scriptoribus antiquis genium indolemque istius linguae perspexerit, eosque diligenter & assidue imitando, eadem, qua illi, ratione animi sui exprimere sensus didicerit. Quis porro non libentius librum legeret, in quo plana, perspicuaque sunt omnia, quae sermonis puritate ac elegantia animum demulcet, quam qui obscuritate & barbarie nos detinet, semperque anxios dubiosque tenet,

an recte auctoris adsequamur mentem? Sed plura non addo, cum copiosissime pariter, ac elegantissime cuncta, quae hac de re dici possunt, iam exhauserit vir eruditissimus, anteaquē nobis iam laudatus IOAN. LAUR. MOSHEIM, in *dissertatione, de linguae latinae cultura & necessitate*, quam HUBERT. FOLIETAE libello, de *linguae latinae usu & praestantia*, cum praemisisset, supra diximus.

Cum ecclesiae emendatio, signum ad bene sperandum tollente B. MART. LUTHERO, susciperetur; explosa scholasticorum barbarie, pristinus sermonis cultus in theologia quoque reuocari coepit. Et PHILIPPVM quidem MELANCHTHONEM, qui cum theologia elegantiorum litterarum culturam coniungebat, sermonis genere plano, facili & puro, in omnibus scriptis suis, vsus, constat. Idem institutum sequebantur, qui ex schola eius prodierunt, DAVID CHYTRAEVS, MART. CHEMNITIVS, VICTOR. STRIGELIVS, aliique; in quorum sermone praeter perspicuitatem, etiam nitorem aliquem atque elegantiam obseruare licet; vt facile intelligas, non hospitem plane ex veterum lectione eos retulisse animum. Cum vero deinceps nonnulli, Iesuitarum exemplo inducti, scholasticorum, docendi theologiam, rationem postliminio reuocarent, (vt suo loco ex instituto docebimus) & vocibus, ex metaphysicorum scholis petitis, cuncta implerent; parum abfuit, quin noua quaedam barbaries, quam vix a ceruicibus nostris depuleramus, theologorum scholas occuparet. Quod cum aliis perspicerent, ad meliorem tandem redierunt mentem; eaque adeo nostra aetate hinc inde obtinet theologiam tractandi ratio, quae paullo propius ad exemplum primorum emendationis ecclesiae auctorum accedit. Inter reformatae ecclesiae theologos itidem fuisse, qui latini sermonis elegantiam cum theologia coniungerent, vel IO. CALVINI exem-

exemplo constat, quem magnam hac in re ab omnibus retulisse laudem, notum est. Ad romanenses quod attinet, Iesuitae quidem non eloquentiae modo, sed latinitatis restituae gloriam sibi propriam esse vulerunt; saltem hoc prae se tulerunt, imperitorumque hominum oculis obiecerunt caliginem, vt hoc sibi persuaderi paterentur. Sed, si paucos quosdam ex iis excipias, reliquos eloquentiae & latinitatis corruptores potius, quam adfertores esse, doctorum hominum iam pridem iudicium fuit. Testem excito, quem recusare non poterunt, ALBERTVM DE ALBERTIS, ipsummet Iesuitam, qui ordinis sui homines hoc nomine acriter perstringit, in *thesauro eloquentiae sacrae & profanae, saluti & incolumitati rerum publicarum vtilissimae, enato ex actione contra eiusdem nitoris corruptores &c.* Coloniae an. 1669 edito. PETRVS quoque DANIEL HVETIVS, stilum Iesuitarum nimis declamatorium esse, obseruat, ipsamque DION. PETAVIVM, cui ceteroquin principem inter Iesuitas tribuo locum, huius vitii non esse expertem; in *Huetianis, num. XXVII. p. 70. seqq.* Quod superest, vt de auctoribus, ex quibus linguae latinae adcuratior notitia hauriri potest, deque adminiculis, ad eam comparandam necessariis, agamus, huius loci non est. Consulat, qui talia scire auct; IO. GE. WALCHII *historiam criticam linguae latinae*, vbi & de auctoribus, qui legendi sunt, eorumque editionibus, & de grammaticis lexicisque, & vtrorumque vsu copiose differit. Iungere licet DAN. GE. MORHOFFIVM, *polybist. litter. lib. IV. cap. LX. seqq.* Ego hoc tantum addo, cum auctores veteres, qui ab adolescentibus, ad sermonis latini nitorem inde hauriendum, leguntur, de rebus bellicis, civilibus, similibusque, adeoque longe alius loquantur, quam de quibus dein-

§. V. De graecae quoque linguae necessitate nemo dubitauerit. Praetertquam enim, quod libri sacri noui foederis ea conscripti sint, versionisque grae-

ceps, cum ad theologiam accedunt, iis loquendum est; fieri aliter nequit, quam vt exiguum ex omni labore suo capiant fructum, & in alium velut orbem translatis, cum nesciant, quo pacto, quae se iis offerunt, pura emendataque dictione exprimere debeant; alium iterum, eamque inquinatum sermonem, vel inuiti adfiscere cogantur. Statim itaque ab initio opera danda erat, vt qui latini sermonis notitia imbuuntur, etiam ea, quae in theologia, aliisque artibus ac scientiis, occurrunt, recte, & secundum linguae istius indolem geniumque eloqui adfuescerent. Eoque comparata est *schola latinitatis*, iussu serenissimi beatissimique principis, ENNESTI, ducis Saxoniae, cui pietas cognomen peperit, consilio maxime & studio viri illustris VITI LVD. SECKENDORFII adornata; instituto profecto saluberrimo, prorsusque laudabili. De quo tamen libello GOTHFR. VOCKERODT, virum harum rerum peritissimum, iudicemque idoneum audire iuuat: *Qui libellus si limaretur diligentius, & eruditi cuiusdam viri curis posterioribus perpoliretur, non perfectior desideraretur adparatus vocabulorum, rebus, vel vetustis linguae latinae auctoribus ignoratis, vel recens inuentis, aptorum; nec desperarent, quibus in artium vulgarium vsu posita sermone complectenda sunt, haec latine exprimi & dicendo posse nitescere &c. in dissertat. de recta & antiqua eloquentiae, maxime latinae, ratione, corruptelis, & harum remediis, quam praefationis loco CYR. GVNTHERI latinitati restituae praemisit, deinceps autem consulationibus, de litterarum studiis recte & religiose instituendis, inseruit cap. IX. §. II. p. 107.* Qua in dissertatione vir ille doctus multa recte & cordate monet, quae purioris latinitatis cultoribus vsui esse possunt.

græcae librorum veteris testamenti, quae vulgo septuaginta interpretum vocatur, magna sit & auctoritas & vtilitas; tot alia exstant doctorum virorum hac lingua litteris consignata monumenta, ingentes in omni artium & scientiarum genere thesauros nobis recludentia, vt vix infimum inter eruditos promereatur locum, qui græcae linguae ignorantia prohibitus, ex iis, quae sibi vsui sint, depromere nequit. *

* Eam græcae linguae notitiam, qua quis noui testamenti libros legere & intelligere queat, ab iis, qui theologiae studio operantur, requiri, positum apud omnes est extra controuersiam. Non tantum enim per accuratam textus originalis considerationem, si versiones, quibus utimur, recte se habeant, in vero sensu confirmamur, aut, si non recte se habeant, eas corrigere & emendare possumus; sed ipsa singularum vocum & phrasium diligens discussio, & emphaseon inuestigatio, multa prorsus egregia nobis subministrat, quibus dogmata, ad fidem & vitam spectantia, aut illustrari mirifice, aut omnino egregie stabiliri queunt. Neque vero hinc finibus græcae linguae cognitio, qua theologum imbutum esse decet, circumscribenda. Legendi etiam LXX interpretes, non tantum, quod subinde locis obicurius veteris testamenti lucem adfundunt minime contemnendam; sed &, quod illorum collatio cum scriptoribus noui testamenti, ad horum eo rectius intelligendum & explicandum stilum, plurimum confert. Legendi porro libri apocryphi veteris testamenti; quorum quippe non tantum in historia istorum temporum, sed in explanandis quoque & inquirendis veteris ecclesiae iudaicae scitis, maximus, prorsusque insignis, vsus est. Legendus etiam est FL. IOSEPHVS, eaque, qua ipsemet scripsit, hoc est, græca lingua, legendus est. Est enim non vbique fidem mereatur, suoque plus, quam decet, indulgeat ingenio; nemo tamen eo in historia ecclesiastica veteris testamenti carere poterit. Quid vero de historia ecclesiastica noui testa-

menti? quid de patribus graecis, quorum longe maximus est numerus, dicam? Horum omnium si quis theologo minus necessariam existimauerit notitiam; se, quid theologia sit, nescire, significabit; sin necessariam adfirmit, græcae quoque linguae cognitionem vberiore, quam quae libris noui testamenti legendis sufficiat, necessariam esse fateatur, necesse est. CAES. BARONIVM, *annalium istorum ecclesiasticorum* parentem, magnum ceteroquin virum, ex græcae linguae ignorantia saepe lapsum, viris doctis obseruatum est. Notumque est, cum in *martyrologio Romano*, ad diem XXIV. Ianuarii, p. 48. ex voce græca *ἑρμηνεύς*, id est *par*, nescio quem martyrem *Xynoridem* confinxisse, monitum autem ab amicis PETRO PITHOEO, NIC. FABRO, FRONTONE DVCAEO, summa diligentia primam istam martyrologii editionem suppressisse. Legendus hac de re MARVILLAEVS (*Maruille*) *melange d'histoire & de litterature*, tom. II. p. 218. Idem & NATALI ALEXANDRO obiici solet, nonnulla rectius in historia ecclesiastica eum fuisse traditurum, nisi græcae linguae obstitisset ignorantia. In patrum scriptis neminem, sine linguae istius peritia, recte versari, & res ipsa docet, & suo loco copiosius a nobis demonstrabitur. Superest tantum, vt de profanis quoque auctoribus addamus, qui lingua græca scripserunt, eorum itidem lectionem multum theologiae cultori prodesse, & modo eius rationes ferant, vt amplissimum huncce campum ingredi queat. Philosophiae enim, historiarum, antiquitatis, omnisque humanae eruditionis apparatus

non aliunde rectius, quam ex hisce fontibus, petitur. Quam necessaria sit historiae philosophicae cognitio, deinceps ex instituto docebimus. Ad hanc autem sine graecae linguae cognitione nemini patere aditum, constat. Cum primis vero graeco scriptorum noui testamenti sermone recte intelligendo egregie inseruit collatio cum vocibus formulisque loquendi, apud profanos, eosque graecos, auctores occurrentibus, instituta, si modo recte instituantur. Ostendi enim non tantum hac ratione potest, multa saepe a viris doctis pro barbarissimis haberi, quae barbarissimi non sunt; sed clariora etiam euidentioraque multa fient, quae ceteroquin obscuritate quadam laborare videntur. Quare & hancce, noui testamenti libros explicandi, viam, viri longe doctissimi, IOACH. CAMERARIUS, in *notatione figurarum orationis noui testamenti*, SEBAST. PFOCHENIUS, in *diatriba de linguae graecae noui testamenti puritate*, DAN. HEINSIUS, in *sacris exercitationibus ad nouum testamentum*, itemque in *aristarcho sacro ad Nonni in Ioannem metaphrasin*, BALTH. STOLBERGIUS, de *barbarissimis & soloecismis graecae noui foederis dictioni falso tributis*; PORROHVGO GROTIUS, IOAN. PRICAEVS, HENR. HAMMONDVS, IO. CLERICVS, in suis ad *libros noui testamenti adnotationibus*; IO. FRID. HOMBERGK, in *parergis sacris*, LAMB. BOS. in *exercitationibus philologicis in nouum testamentum*, GE. RAPHELIUS, in *adnotationibus philologicis ad nouum testamentum ex Xenophonte*, itemque ex *Polybio & Ariano collectis*, alique ingressi sunt. Cauendum tamen, ne & hic modum excedamus, quod nonnumquam contingere solet, & gentiliū scriptorum effata sine necessitate, tantum eruditionis ostentandae causa, cumulemus, aut omnino collatione perperam instituta, scripturae sacrae plus caliginis, quam lucis adfunda-

mus. Dicitur hac de re a nobis ex instituto, cum de theologia exegetica praecipiemus; interim legisse poenitebit neminem, quae IO. LAVR. MOSHEIM monet in *cogitationibus de eo, quod iustum est, circa sacrarum litterarum ex graecis & latinis scriptoribus interpretationem & emendationem*; quae in *obseruationum eius sacrarum & historicarum libro primo*, Amstaelodami 1721, 8. edito, exstant, p. 1. seqq. itemque vir clarissimus IO. IAC. RAMBACHIVS, in *institutionibus hermeneuticae sacrae variis obseruationibus &c. illustratis*, lib. III. c. VII. §. VI. p. 577. seqq.

Possit equidem aliquis existimare, si quis ad vsum criticum aut philologicum scriptores graecos legere velit, illi eos omnino in ea, qua scripserunt, legendos esse lingua; at, qui, quae ad historiam aut dogmata spectant, inde haurire velit, illi de graeca lingua non adeo laborandum esse; cum plerorumque versiones existant latinae longe praestantissimas. Sed & hocce magnopere falli, longe est certissimum; cum nulla temere existat versio, in qua non aliquid sit desiderandum; plurimae etiam ita comparatae sint, vt nihil minus, quam verum auctoris semper inde haurire liceat sensum. Hoc vel EVSEBIVS, qui primum principemque inter veteres historiae ecclesiasticae scriptores tenet locum, comprobari exemplo potest, in cuius quid desiderandum sit versionibus THOMAS ITTIGIVS indicat in *selectis capitibus histor. ecclesiast. saeculi II. praefat. §. III. p. 3.* item §. XII. p. 14. Fuerunt rursus viri docti, qui, graecos auctores sine omni versione legendos, contenderent, versiones istas, seu interpretationes latinas inter causas, cur graecae litterae contemnuntur, haud vltimum tenere locum, arbitrantur. Quorum tamen neutiquam calculo suo comprobant sententiam IO. CLERICVS. De ordine enim in legendis graecis scriptoribus obseruando verba faciens, cum

cum monuisset, non esse initio conandum quidquam sine versionis latinae subsidio legere, addit: scio, me loqui contra sententiam virorum doctissimorum, qui interdum grauius conquesti sunt, quod versiones latinae e regione graecorum adderentur; quibus aiebant impediri, ne graeca legerentur. Sed pace tantorum virorum, multo minus legerentur graeca, sine translationibus, quam iis additis leguntur; cum certum sit, plerosque iis indigere, vt graeca legere possint. Non sunt fingendi homines, quales non sunt, non erunt, sed eorum vtendum ingenis, prout sunt. Nescio etiam, annon & odiosus quidam fastus, ac inuidia erga alios peritum laudabilis, eas querelas illis suggesterint. Dum enim se versionibus nequaquam egere, aiunt, & a lectione veterum eos remotos volunt, qui iis indigent; se aliis multum antistare gloriantur, & sibi solis eruditionis suae fontes parere cupiunt, &c. art. critic. part. I. cap. III. §. III. p. 85. 86. Quae, mea quidem sententia, recte se habent. Et ita graecae linguae & necessitatem & vtilitatem abunde demonstrauimus, quam & magna facundia commendat PETRVS FRANCIVS, vir doctissimus, in oratione de vsu & praestantia linguae graecae, quae inter orationes eius, iunctim editas, quinta est, p. 200. f. 99. Quae in eius laudem dici poterant, summam ita complectitur: Est enim lingua graecanica reliquarum non tantummodo praestantissima, sed & aliarum omnium, europaearum certe, parens quaedam clarissima, vnica ad solidam eruditionem via, artium denique ac disciplinarum omnium fulcrum & fundamentum. Vbi illa viget, vigent & studia; vbi illa iacet, merae sunt tenebrae, & vna cum illa iacent atque exsulant litterae; p. 108. Hinc cum nonnulla, ad historiam linguae huius spectantia, tradidisset, & quo pacto per eam & cum ea artes & scientiae propagatae sint, ostendisset; vsuum eius ac necessitatem, tum in ar-

te medica, tum in iurisprudentia & theologia demonstrat. Duplex tamen hominum genus esse, dicit, quod litteras linguamque graecam, si non negligat atque contemnat, eo certe in pretio, quo habere hoc studium par sit, non habeat; quorum alterum, inquit, nimis est philosophantium, nimis ebraizantium alterum. Neutrum, ita pergit, culpo, si cum modo, neutrum probo, si nimium. Habeat suas virtutes philosophia, sed habeat sibi; ne sit scripturae interpres, ne peruertat ac confundat omnia. Quo enim immoderata illa & luxuriosa, quae obrinet iam multis ab annis, philosophandi licentia, nisi vt disciplinarum ac rerum omnium confusionem inducat, & merum chaos? &c. Alterum genus hominum est longe minus noxium quidem & damnosum; sed fugiendum tamen, & a recta via, nisi ego aberrem, deuium, eorum scilicet, qui sacrarum literarum intelligentiam non tam ex Ebraeorum lingua, quod sanum, & rectum, & omnibus imitandum, quam e Iudaeorum scriptis, rabbinicis illis & talmudicis, hauriri volunt. Nec hoc studium reprehendo vniuersum. Habent & illa suos vsus, & ad ritus & antiquitates Ebraeorum intelligendas non minimum conferunt. Eos culpo, qui in hoc coeno voluntantur per vitam omnem, qui ex solis rabbinicis scripturae sensum petunt; qui, neglectis latinis & graecis litteris, solis ebraeis operam dicant; his solis attendi iubent &c. p. 127. Fuerunt vero & alii, qui de necessitate & vtilitate linguae graecae commentati sunt, quos DAN. GE. MORHOFFIVS indicat, polyhist. litter. lib. IV. c. VI. §. I. p. 59. Quibus adhuc addere licet MICHAELIS ROSSAL orationem de praestantia linguae graecae ad artium, quibus liberales doctrinae continentur, cognitionem adipiscendam, quae cum eiusdem disquisitione de Epicteto non christiano, Groenningae lucem adspexit, 1708, 8. GE. HENR. GOEZII, antistitis Lubecensis, principem graec-

graecae doctum, vna cum IO. CVNR. DIETERICI duobus programmatibus, quibus restorationem graecarum litterarum, auspiciis Ioannis Reuchlini, Martini Crusii, Michaëlis Neandri, & Laurentii Rhodomanni, olim factam descripsit, vt & IO. ZWINGERI oratione inaugurali, de barbarie superiorum aliquot saeculorum orta ex supina linguae graecae ignorantia, editum Lipsiae anno 1704 in 4to.

Ad laudem commendationemque linguae graecae istud maxime facit, quod nullius temere vsus tam late vnaquam patuerit, quam istius, quodue cum ea litterarum quoque studia, quocumque peruenerit, fuerint propagata. Quod tam late vsus eius se diffuderit, variis ex causis contigit, quas inter coloniae a Graecis, iam antiquissimis temporibus in varia loca missae, haud vltimum tenent locum. Conferenda praeter auctores, qui ex instituto historiam graecae linguae scripserunt, quos mox laudabo, quae ipsemet de hisce coloniis in compendio dixi, in *hist. eccles. veter. testam. tom. II. per. II. sect. IV. p. 742.* Accedebat deinceps Alexander magnus, qui, victricia per Asiam vniuersam circumferens arma, cum imperio graecam quoque linguam propagabat, ab iis, qui in diuersis regnis, ipsa cum primis Aegypto, illi succedebant, conseruandam, immo longius diffundendam. Licet autem deinceps Graeci, cum vniuersa Asia, Romanorum subire iugum cogerentur; cum litterarum tamen, quae apud eos florebant, studiis, ipsa quoque eorum lingua ad Romanos transiit. Hinc cum per apostolos doctrina euangelii omnibus gentibus adnuntianda esset; graecanica lingua in scriptis suis iis vti placuit, quippe quae per magnam orbis partem viu recepta erat. Maximum inde linguae huic accessit decus, quod & ad eius tum vtilitatem, tum necessitatem demonstrandam, plurimum valet. Nouis deinde incrementis eius aucta

est dignitas, cum praestantissimi ecclesiae veteris doctores eadem in monumentis ingenii sui, ad posteros transmittendis, vterentur. Quorum siue numerum spectes, siue quorundam pretium; ingentem omnis eruditionis in iis nobis exhiberi copiam, negandum non est. Cum orientalium imperatorum potentia, per crescentes in dies Saracenorum opes viresque, magis magisque imminueretur, arctioribusque tandem limitibus circumscriberetur; labefactata equidem quodammodo, non tamen extincta prorsus apud Graecos sunt litterarum studia, quin potius ingens tum Byzantinorum scriptorum exortum est agmen, qui partim rerum sui temporis historiam condendo, partim scriptores veteres commentariis suis illustrando, aliaque ratione, ingenii vires demonstrant. Vrbe tandem Constantinopoli per Mohammedem secundum, an. 1453 expugnata, exsurgitque in oriente litteris; viri doctissimi, qui supererant, in Italiam se contulerunt, cum graeca lingua artium simul bonarum studia ibi excitaturi, nouaque luce vniuersum perfusuri occidentem, hinc & viam ad felicem ecclesiae emendationem praeparaturi. Hos inter eminent THEOD. GAZA, GEORGIVS Trapezuntius, BESSARION Cardinalis, MICH. APOSTOLIUS, EMAN. CHRYSOLORAS, DEMETR. CHALCOONDYLAS, CONSTANT. LASCARIS, IOH. ANDR. LASCARIS, GEMISTVS PLETHO, IOAN. ARGYROPOLVS, ANDRONICVS Thessalonienensis, alique quam plurimi, qui aeternum hac ratione consequuti sunt nominis sui decus. Quae hunc in modum in Italia accensa erat, per linguae graecae studium, lux bonarum litterarum, mox tum ad alias gentes, tum & in Germaniam nostram penetrauit, adnitentibus omnemque conferentibus operam, DESID. ERASMO Roterodamensi, IO. REUCHLINO, RVDOLP. AGRICOLA, RVD. LANGIO, RICH. CROCO, PET. MOSELLANO, PHIL.

PHIL. MELANCHTHON, IOACH. CAMERARIO. Fufus haec omnia, copiofiusque edifferunt, qui hiftoriam graecae linguae cõdere adgreffi funt; quos inter primo loco nobis nominandus eft LAVRENT. INGEGWALDVVS ELINGIVS, Suecus, cuius *hiftoria graecae linguae* Lipfiae an. 1691 lucem adfpexit publicam, cura & ftudio beati ADAMI RECHENBERGII, qui & praefationem eidem praemisit. Satis quidem concianne liber ifte fcriptus eft, multaque fcitu digna complectitur. Id tamen non omnibus forte probabitur, quod §. XV. p. 55. feqq. OLAVM RVDBECKIVM, in *atlantic. c. XXXII. & XXXVIII.* fequutus, characteres graecos a runis veterum Gothorum profluxiffe, contendit; quia litterae Phoenicum plaeraeque nihil aliud funt, quam runae inuerfae; & quas Phoenices ultra numerum runis respondentem habuerint, eas ab Ebraeis vel Chaldaeis acceperint, aut ipfi excogitauerint. In recentiori quoque linguae graecae hiftoria cum paullo breuior fit, multa adhuc addi poffent. Iam ante ELINGIVM in hoc argumento ingenii vires periclitatus eft LAVRENT. RHODOMANNVS, vir doctiffimus, graecarumque litterarum peritiffimus, in peculiari oratione, quae cum PET. MOSELLANI oratione, de *variatarum linguarum cognitione paranda*, lenae, an. 1634 prodiit. Idem & GVIL. BVRTONVS fecit, cuius quippe *hiftoria graecae linguae, fuae oratio de eiusdem linguae origine, progressu, atque ad ipsam linguam incremento; de latiffimo denique ipfius, omnibus prope faeculis, per uniuerfum terrarum orbem, vfu* Londini an. 1657 lucem adfpexit, recufa deinceps in *noua librorum variorum collectione, fasciculo quarto*, qui Halae anno 1715 lucem adfpexit. Breuis autem licet fit haec *hiftoria*, orationis modum non excedens; minime tamen contemnaenda; praecipua quippe, quae hic occurrunt, momenta attingens. Cumprimis hinc,

quae in Britannia graecae linguae fuerint fata, condiscere licet, p. 685. feqq. Minoris momenti funt, quae de *origine & propagatione linguae graecae* IOAN. MATTH. FLORINVS commentatur, in *fasciculo exercitationum hiftorico-philologicarum*, Francofurti an. 1707 edito; longe quippe luculentius copiofiusque ab iis, quos iam laudavi, exposita. Recte tamen contra IO. MARSHAMVM difputat, Cadmum non phoenicium, fed aegyptium fuiiffe, contendentem, litterarumque adeo graecarum non ex Phoenicia, fed Aegypto arceffentem originem, qua de re & a me ipfo dictum, *hifl. ecclef. vet. testam. rom. I. per II. fecl. II. ad §. XVIII. p. 99. feqq.* Sed ad litteras Graecorum quod attinet, earumque originem, nemo adcuratius diligentiusque de iis egit, quam BERNH. DE MONTFAVCON, vir longe doctiffimus, in *palaeographia graeca, fuae de ortu & progressu litterarum graecarum, cum primis lib. II. c. I. feqq.* Dicendum nunc effet de notitia fcriptorum graecorum comparanda, itemque de adminiculis & fubfidiiis, linguae graecae addidendae inferuentibus; fed haec omnia ita occupauit vir fummus diligentiffimusque IOAN. ALB. FABRICIVS, vt, quod addi queat, vix inueniatur. *Bibliotheca* enim eius *graeca*, cuius hactenus duodecim prodierunt volumina, non tantum omnes cuiuscumque generis fcriptores graecos magno ftudio recenset, fed fimul ingentem velut thefaurum omnis eruditionis exhibet. Et de iis quidem, qui *grammaticas* linguae graecae fcripferunt, tum veteribus, ipfis etiam Graecis, tum recentioribus, idem agit *lib. V. c. VII.* de quibus tamen & DAN. GE. MORHOFIVM conferre iuuabit, *polyhifl. litter. lib. IV. c. VI. p. 58. feqq.* Porro *lexicorum & glossariorum* notitiam idem FABRICIVS fuppeditat, tum peculiari *diatribe de lexicis graecis*, tum *biblioth. graecae lib. V. c. XXXV. p. 540. feqq.* Exftat vero etiam IO. HENR.

BOECLERI, de *lexicis veterum Graecorum* ex Photio potissimum s. hediaf. na, in *appendice ad dissertationes eius academicas*, Argentorati 1658, 8. iunctim editas; de quibus itidem & DAN. GEORGIUS MORHOFIVS conferendus, *polyhist. litter. lib. IV. c. VII. & VIII. p. 77. seqq.* De dialectis Graecorum, scriptoribusque, qui de iis egerunt, FABRICIVS itidem erudite verba facit, *biblioth. graec. lib. IV. c. XXXIV. p. 513. sq.* recentiores etiam, qui de iis scripserunt, indicat *lib. V. c. VII. p. 75.* Si quis vero in compendio praecipuos quosdam veterum scriptorum graecorum nosse cupit; illi adeundum *compendium bibliothecae graecae ex praelectionibus Vindingianis compositum*, editumque a LAVRENTIO LVNDIO, Haffniae an. 1704 in 8. De lingua Graecorum hodierna, quam *barbaro-graecam* vel *graeco-barbaram* vocant, vt hoc vnicum adhuc moneam; legenda omnino IO. MICH. LANGII, viri doctissimi, *philologia barbaro-graecae*; cuius pars prior Norimbergae an. 1708 edita, continet *meletemata de origine, progressu, & variis fatis linguae graecae, tam veteris, quam hodiernae, siue vulgaris quaevis*; addenda omnino iis scriptis, in quibus historia graecae linguae panditur, quae antea commemorauimus; item *grammaticae barbaro-graecae synopsis*, cuiusmodi etiam IO. TRIBBECHOVIUS dedit, Ienae an. 1705 in 8. & denique *glossarii barbaro-graeci compendium*; quo tamen plenius est CAR. DV FRESNE DOMINI

DV CANGE *glossarium mediae & infimae graecitatis*, quod Lugduni an. 1688 fol. prodiit. Pars autem posterior operis Langiani, quae ante priorem an. 1707 Altdorffii lucem adspexit, *introductionem* continet *ad poesin barbaro-graecam, barchomomyachiam Homeri, a Demetrio Zeno, Zazyntbio in versus barbaro-graecos conuersam, cum interpretatione latina & adnotationibus Martini Crusii*; porro *dissertationem de versione noui testamenti barbaro-graecae, & denique exercitationem de differentia linguae Graecorum veteris & nouae, siue barbaro-graecae.* ALEXANDER equidem HELLADIVS, homo graecus, contendit, linguam, qua hodie Graeci vtuntur, a veteri non aliter differre, quam rusticorum in Germania, ab illa, quae hominibus cultioribus propria est; hinc & scriptores noui testamenti sine vlla versione ab hominibus plebeis in Graecia intelligi; in *statu praesenti ecclesiae graecae, c. VI. p. 68. seqq.* Vehementer itaque illis, qui nouum testamentum in linguam graeco-barbaram, seu eam, quae hodie apud Graecos in vsu est, transtulerunt, irascitur. Immo eiusmodi interpretationes *non minus superuacaneas, quam ridiculas esse*, pronuntiat *L. c. c. IX. p. 133.* Sed rationibus eius abunde satisfecit vir clarissimus IO. MATT. GESNERVS, in *commentatione de eruditione Graecorum, qui hodie viuunt*, quae exstat *miscellaneorum Lipsiensium tom. II. p. 398. seqq.*

§. VI. Idem & de lingua ebraea censendum, qua veteris testamenti libri consignati sunt, cuiusue adeo notitia adcuratori nemo carebit, nisi qui in tenebris oberrare, & in maximi momenti rebus, alienis vti oculis velit. * Exstat praeterea ingens scriptorum iudaicorum numerus, qui ebraea lingua corrupta, seu rabbinica, quam vocant, vtuntur; ex quibus quandoque tum in aliis, tum & in scripturae sacrae interpretatione, iis maxime, quae ad gentis huius ritus & antiquitates spectant, lucem quamdam capere licet. ** Ad reliquas linguas, quas *orientales* vocant, quod attinet, quilibet, quid scopi, quem sibi constitutum in litterarum studiis habet, ratio, quid-

ue

ue ingenii vires, & quae alia sunt eiusdem generis, permittant, dispicere debet. * *

* Linguae ebraeae notitiam theologo non modo vtilem, sed omnino necessariam esse, plurimi equidem demonstrant; nemo tamen aut copiosius aut elegantius, mea quidem sententia, id fecit, quam ANDR. HYPERIVS, de *theologo, seu de ratione studii theologici, lib. I. c. IX. p. 65. seqq.* Tria vero esse, existimat, quae theologiae cultores ad linguae ebraeae studium prouocare debeant. *Primum, inquit, est eius dignitas atque excellentia; alterum necessitas (nam magis omnino necessaria est, quam plerique suspicantur); tertium facilitas.* Quae omnia ordine edisserit. Ex nostratibus idem argumentum tractarunt, MATTHIAS FLACIVS Illyricus, in *adhortat. ad studium linguae ebraeae*, quae in *clausurae scripturae, part. II.* exstat; SALOMO GLASSIVS, in *oratione de necessitate & utilitate linguae ebraeae*, quam *grammaticae sacrae* subiunxit; THEOD. HACKSPANIVS, in *oratione de utilitate philologiae in theologia*, aliiue, quos magno numero laudat AVG. PFEIFFERVS, *crit. sacrae c. III. sect. II. quaeest. XIV. p. 97.* Addendus his VALER. LOESCHERVS, de *caussis linguae ebraeae lib. III. c. VI. p. 471. seqq.* vbi linguam hancce ob *simplicitatem, opulentiam, elegantiam, sapientiam*, commendat, aliosque adhuc, qui eandem laudarunt, §. V. p. 475. adducit. Iungendi &, qui de linguae ebraeae antiquitate, utilitate, dignitate & praestantia commentati sunt, laudati IO. CHRISTOPH. WOLFFIO, *biblioth. ebr. part. II. p. 622.* Nec tamen eam, ne quid diffiteamur, defuerunt, qui non eadem, de lingua hacce, existimarunt ratione, idque diuersas iterum ob causas. Romanenses in textum pariter, ac linguam ipsam ebraeam, iniquiores esse, mirum non est; cum illorum maximopere intersit, scripturae sacrae, cum primis textus originalis, labefactari auctoritatem, vt &

traditionibus ianuam aperiant, & versioni vulgatae eo maiorem concilient fidem; quamuis nec inter eos desint, qui linguae ebraeae graecaeque studium valde commendent, quod & LVD. ELLIES DV PIN facit, in *methodo studii theologici, c. III. p. 54. & c. VIII. p. 99.* IO. MORINVS, vt *pentateuchum suum samaritanum* cunctis obtruderet, ad labefactandam codicis ebraei integritatem auctoritatemque omnes ingenii contulit vires; hinc & linguam samaritanam mirum in modum extulit. ISA. VOSSIVS, vt omnia LXX interpretibus vindicat, illis omnino *perperetiam* tribuens; ita textui ebraeo omnia derogat. Periisse linguae ebraeae intellectum & substantiam, ait, eam, quae hodie est, Mosi & Dauidi ignotam fore; incertam, ambiguam, mirificeque corruptam ac deprauatam esse; &, quae alia sunt eiusdem generis. Hisce nonnulli addunt omnes eos, qui fastu quodam critico abrepti, textum ebraeum sacri codicis non alio loco, quam scriptores quosuis profanos, habent. Notum est illud IOS. IVSTI SCALIGERI, rectius agere eos, qui id sequantur, quod ecclesia Alexandrina nobis dedit, hoc est, versionem graecam, quam ebraismum ecclesiae Hierosolymitanae. Cuius auctoritate commoti CLAVD. SALMASIVS, HVGOGROTIVS, aliique, in eandem ingressi sunt sententiam, ne scilicet sapere cum vulgo viderentur. Omnes autem hoc in genere superauit LVD. CAPPELLVS, linguae quondam ebraeae in academia Salmuriensi professor, in *critica sacra, sive de variis, quae in sacris veteris testamenti libris occurrunt, lectionibus, libris sex*, Lutetiae Parisiorum, an. 1650 editis; quippe in qua omnes ingenii vires intendit, vt textum ebraeum in corruptionis suspicionem adducat, eumque pro libidine sua emendet; refutatus ideo a IO.

BVXTOR-

BVXTORFIO, filio, in *anticritica*, siue *vindiciis veritatis ebraicae*, MATT. W^ASMVTHO, in *vindiciis sacrae ebraeae scripturae*, aliisque. Nec alienus ab hac sententia est RICH. SIMON, etsi ab aliis, qui eandem fouent, subinde dissentiat, speciatim ISA. VOSSIVM perstringat, *hist. crit. vet. test. lib. II. c. IV.* hoc quidem caussam suam contra illum tuente in *responsionibus ad obiectiones Simonis*. Hofce itaque omnes, ceterosque, qui textum ebraeum non alio loco, quam quodlibet auctoris profani scriptum, habent, & de quibus in sequentibus, cum de *theologia exegetica* copiose & ex instituto verba facienda erunt, dicemus, inter *ebraismi hostes* refert VAL. ERN. LOESCHERVS, de *caussis linguae ebraeae*, lib. III. c. VI. p. 491. seqq. Ex eo equidem, quod quis, textum ebraeum corruptum, & secundum regulas artis criticae emendandum esse, contendit, nondum, fateor, sequitur, vt linguam ebraeam ipsam vilipendat, aut eam, minus vtilem vel necessariam esse, existimet; siquidem praestantissimi criticorum in graecis & latinis auctoribus emendandis quotidie versantur, simul tamen vtrique graecae & latinae linguae maximum statuunt pretium. Negandum tamen non est, eosdem, qui textus ebraei integritatem sollicitant, ipsam plerumque linguam ebraeam, ceu incertam, ambiguam, obscuram, traducere; dumque versionem quamdam textui ebraeo praeferunt, aut eiusdem auctoritatis esse contendunt; non potest non inde fluere, ebraeae linguae studium non adeo necessarium esse. Accedit, quod ipsi isti heroës, qui tantopere contra linguam ebraeam, textumque originale, pugnant, suam linguae istius haud raro ostendant imperitiam, & ita, se istius non recte agnouisse & necessitatem, & vtilitatem, demonstrant. Certe IO. BVXTORFIVM linguae ebraeae longe peritiorum fuisse, quam IO. MORINVM, & LVD. CAPPELLVM, ipsemet non diffiteretur

RICH. SIMON, in *epistolis selectis*, lingua gallicana scriptis, (*lettres choisies*) *epist. IV. p. 14. 15.* ISA. VOSSIVM *avspatoluc* peculiari dissertatione, in academia Wittebergensi habita, conuicit; GERH. MEYERVS, theologus deinde Bremensis. Nec ipsum RICH. SIMONEM tantam linguae ebraeae habuisse notitiam, quantam praese tulit, aliis obseruatum est.

Apertius linguae ebraeae necessitas in dubium vocata est, in controuersia, quae HERM. CONRINGIO, viro cetera summo, cum MATT. W^ASMVTHO intercessit; etsi simul de codicis sacri integritate, aliisque eo spectantibus quaestionibus, fuerit disputatum. Auctoritate nimirum AVGVSTI, ducis Brunsvicensis & Lüneburgensis, administro IO. SAVBERTO, iuniori, senioris filio, circa an. 1665 consilia, de noua scripturae sacrae versione germanica adornanda, agitabantur; eo tandem successu, vt lucubrationes eo spectantes, quamquam prelo iam paratae, principis iussu, in bibliothecae Guelferbytanæ scriniis absconderentur, obseruationibus melioris commatis, operibus SAVBERTI posthumis, anno 1694 a IO. FABRICIO, theologo tum Altdorfino, hodie Helmstadiensi, clarissimo, insertis. Legenda hæc de re GVST. GE. ZELTNERI, theologi Altdorfini, *dissertatio theologica, de nouis bibliorum versionibus germanicis non temere vulgandis*, p. 16. Haec vero dum agebantur, institutum istud varias simul, vt fieri adsolet, censuras & iudicia experiebatur; nonnullis in eam sententiam inductis, cuncta fieri, suafore HERM. CONRINGIO, cuius gener SAVBERTVS erat. CONRINGIVS itaque, edita an. 1666 *epistola gratulatoria natalis octogefimi octavi, ad Augustum ducem, qua simul pium principis de noua sacrae scripturae germanica versione institutum a sinistris suspicionibus ac sisurris vindicat*, cum primis quidem docuit, non suis consiliis, non propria voluntate, sed

aucto-

auctoritate principis, qui ipsemet has cogitationes susceperit, SAUBERTVM illud opus adgressum; simul vero ταςιδ ε: quaedam adpersit; inter quae & illud fuit, de versionibus ad textum ebraeum exigendis & corrigendis non adeo laborandum esse, cum mediocri etiam versio, eaque in multis a textu ebraeo discrepans, sufficiens sit, vt fideles christiani ad vitam aeternam deducantur, p. 40. Punctis etiam vocalibus, accentibusque non multum tribuit; cum primis &, salutis nullum creari inde periculum, adfirmat, si quis vel maxime contendat, codicem ebraeum corruptum hinc inde & deprauatum esse. *Quandoquidem*, inquit, *sacra scriptura in id praecipue diuinitus data nobis est mortalibus, vt nos instruat in fide & moribus ad vitam aeternam, si haec saluus sit codex, qui in vsu est, siue authenticus siue versus fuerit, satis est cautum, satis consultum, satis prospectum fidelium ecclesiis, in iis sane, quae vere sunt necessaria. Ad hoc autem sufficit vtique, sicut codex authenticus, non vndequaue integer, ita & mediocri translatio; l. c. p. 32.* Ex quibus satis, quatenam viri summi de lingua ebraea fuerit sententia, liquet. Etenim si in iis, quae ad fidem vitamque, immo ad ipsam salutem aeternam consequendam, spectant, sufficit *codex authenticus non vndequaue integer*, immo *mediocri translatio*; quis sibi persuadeat, linguae ebraeae adeo vtilem necessariamque esse notitiam? Plurimi certe in eam facile ingredientur sententiam, doctoris seu pastoris in ecclesia se fungi munere posse, si ea tantum, quae ad fidem vitamque recte instituendam requirantur, sciant; ad quae cum & *mediocri translatio* sufficiat, de notitia linguae ebraeae comparanda se non debere esse sollicitos. Enimvero, cum homines plebei vtique ex versione quadam ea haurire queant, quae ad salutem sunt necessaria; de doctoribus tamen, quorum est aliis viam salutis & veritatis monstrare,

paullo aliter censendum. Mirum itaque non est, CONRINGIO se opposuisse MATTHIAM WASMVTHVM, cuius & prae reliquis intererat, linguam ebraeam maximi fieri ab omnibus. Fecit id in programmae quodam, & quidem satis longo, in quo CONRINGIVM, suppresso tamen eius nomine, acriter castigauit; vnde illi enata occasio edendi *vindicationem suorum in epistola gratulatoria ad serenissimum quondam, nupc aeternae memoriae principem Augustum, de sacro ebraeo codice dictorum ab iniquissimis calumniis Matthiae Wasmsuthi, Helmstadii an. 1667.* Quo in scripto eadem, quae in priori adseruerat, acriter defendit. Nec aut sibi, aut caussae, quam propugnandam suscepit, desuit MATT. WASMVTHVS; siquidem mox an. 1669 *vindictarum anti-Capell-Waltonianarum partem tertiam, siue anti-Conringium &c.* edidit; cui adiecta sunt *indicia & suffragia veneratorum collegiorum Theologicorum ecclesiae orthodoxae, in causis sacrae veritatis ebraeae anti-Conringiana &c.* Immo eodem an. produit: *Heautotimorumumnes ebraeo-amastix, siue ostensio manifesta conuicti in conscientia pessimae caussae anti-ebraeae, Hermanni Conringii, medico-politici Helmstadiensis.* Nectacuit ad haec CONRINGIVS, quin potius eodem itidem an. 1669 *actionem iniuriarum institutam coram illustri tribunali Gostorfensi in Matthiam Wasmsuthum* in lucem emisit publicam. Vnde, quantajanimorum contentione haec controuersia tum agitata fuerit, liquet. Qui in eadem academia Iulia vixerunt, magnamque nominis celebritatem consequuti sunt, theologi, CONR. HORNEIVS & GE. CALIXTVS, videm hoc nomine male audiunt, quod linguae ebraeae tantum, quantum debebant, non statuunt pretium. Iuter ea, quae ABR. CALOVIVS, in methodo studii theologici istorum theologorum desiderat, hoc quoque est, quod adminicula illa, quorum beneficio spiritum sanctum audimus, & fon-

tes ipsos scripturae sacrae degustare possumus (ebraeae linguae notitiam) vel semoueant, vel excludant prorsus, vel minus necessaria iudicent; quod a studio linguae ebraeae theologiae cultores auocent, operae pretium haud esse, censentes, tantum temporis & laboris grammaticae & vocabulis addiscendis (eum) impendere, qui rerum scientiam adamet; & quae alia sunt eiusdem generis, supra nobis iam ex praefatione, libris duobus isagoges ab eo praemissa, obseruata, ad c. I. §. II. Et GEORG. sane CALIXTVS, cum consilium studiorum, quod RANZOVIO iuueni dederit, in responsione ad Ernestum Landgrauium Hassiae, & quidem in adpendice p. 49. exponit; cum primum, inquit, accederet, totus immersus erat studiis ebraeae linguae. Ego vero monere, non videri operae pretium, quod tantum temporis & laboris, grammaticae & vocabulis addiscendis impenderet, qui rerum scientiam adamaret, & studium illud ad exitiam perfectionem deducturus non esset. *Reliquius itaque factorum, si philosophiae, metaphysicae, logicae, quarum plane rudis erat, certis & necessariis ad res recte cognoscendas & diiudicandas praesidiis, incumberet &c.* Alibi tamen, scilicet in *adparatu theologiae* p. 45. disertè agnoscit, linguae ebraeae & graecae notitiam propter fontes necessariam esse, uti itidem supra ad c. I. §. II. iam obseruauimus. CONR. HORNEIVS scripturae sacrae interpretem linguae graecae ac ebraeae notitia carere non posse, fatetur; at in controuersiarum tractatione non adeo magnum vtriusque esse vsum, adferit, *part. I. disput. theolog. p. 51.* Qua in re haud dubie fallitur. Ne quid enim de Iudaeis dicam, quibuscum sine exquisita linguae ebraeae cognitione congregari non licet; in controuersis quoque, quae nobis cum Socinianis, romanensibus, aliisque intercedunt, haud raro res omnis ad verum & genuinum dicti cuiusdam scripturae sacrae sensum redit, de quo suae linguarum

originalium notitia certi quid statuere non licet. Rectius GE. CALIXTVS: *Porro quum vernaculum theologi principium, uti postea demonstrabimus, sacra sit scriptura; ex hoc principio apud contentiosum & scrupulosum aduersarium intrepide argumentari vix potest, nisi qui ipsam in suis fontibus, hoc est, ebraica & graeca lingua, quibus scriptores ἐβραϊστικῆς : spiritus sanctus uti voluit, intelligat; in adparatu theologiae p. 15.* Ad dit deinde illud AVGVSTINI: *Latinae linguae homines & duabus aliis ad scripturarum diuinarum cognitionem habent opus, hebraica scilicet & graeca, ut ad exemplaria praecedentia recurratur, si quam dubitationem attulerit latinorum interpretum infinita varietas; lib. II. de doctrina christiana, cap. XI.* Iungenda his, quae CHRISTIANVS REINECCIVS disserit, in praefatione, quam EDVARDI POCOCCI notis miscellaneis in portam Moysi &c. praemisit.

Inter eos, qui minus praeclare de lingua ebraea sentire censentur, nostra aetate refertur vir doctissimus IO. CLERICVS, cuius dissertatio de lingua ebraea exstat in prolegomenis, translationi, paraphrasi, & commentario eius in librum *genesis*, praemissa. In ea id primum sibi euincendum fuit, linguam ebraicam non magis primaeuam esse, quam alias orientales. Qua quidem in re iam praecedentes sibi habuit HVG. GROTIVM, *not. ad lib. I. de veritat. christ. relig. §. XV.* IOS. SCALIGERVM, *ad Euseb. num. MDCXII.* PET. DAN. HVE TIVM, *demonstr. euangelica, prop. IV. cap. XIII. p. 242. seqq.* Impugnarunt rursus eamdem, & linguam ebraeam omnino primaeuam fuisse, euicerunt, IO. BVXTOR FIVS, *dissertat. de linguae ebraeae origine, & antiquitate*, quae prima est inter dissertationes eius philologico-theologicas, BRIANVS W ALTONVS, *proleg. III. num. III. seqq.* THO. HAYNE, *de cognat. & harmonia linguar. p. 20. seqq.* STEPH. MORI

NVS

NVS in *exercitationibus de lingua primae-
 na, exercit. l. c. VIII. seqq. p. 36. f. 99.* Enima-
 uero, vt alia taceam, vel solae nominum
 etymologiae hominum, qui ante diluuium
 vixerunt, quaeue Moses ex lingua ebraea
 diserte deriuat, rem extra omnem dubita-
 tionem ponunt. In quamcumque nam-
 que se vertant partem, qui secus sentiunt;
 nihil solidi ad hoc respondere possunt. Al-
 terum, quod IO. CLERICVS, de lingua
 ebraea differens, adserit, est, varias lin-
 guas natas ex humani generis dispersione.
 Id vero si ita intelligatur, quod tum lingua
 quoq; ebraea enata sit; ab iisdem auctoribus
 reuicitur, qui, linguam ebraeam primae-
 uam statuunt, & iisdem quoque rationibus,
 quibus hoc probatur, refellitur. Nec om-
 nes etiam admittunt, post gentium di-
 spersionem demum linguarum diuersita-
 tem ortam; sed nonnulli potius, in ipsa
 linguarum confusione nouas simul existi-
 tisse, contendunt. Fufe hac de re dictum
 in *hiflor. eccles. vet. testament. tom. I. per. I.
 sect. II. ad §. IX. p. 215.* Nonnulla vir do-
 ctissimus hic adsumit, quae minime posi-
 ta sunt extra controuersiam. Tertium,
 quod adfirmat, est, Abrahamum lingua
 vsu chaldaica, quocum & quartum di-
 sceptionis caput coniunctum est, ebrai-
 cam linguam fuisse eananaeam. At, ad
 prius quod attinet, licet iis in locis; in qui-
 bus Abraham, priusquam in Cananaeam
 veniret, vixit, sequenti aetate lingua chal-
 daea in vsu esset; nondum tamen sequitur,
 vt ibi tempore Abrahami, & in familia
 quidem Eberi, fuerit recepta. In altero
 capite, linguam ebraeam eandem fuisse
 cum cananaea, consentientes equidem,
 aut praecuntes sibi habet magni nominis
 viros IOS. SCALIGERVM, THOMAM
 ERPENIVM, PETR. DAN. HVETIVM,
 aliosque; neutiquam tamen hoc ita eui-
 ctum est, vt de eo dubitare non liceat;
 quin secus se rem habere, solide demon-
 strauit STEPH. MORINVS, de lingua pri-

maea, exercit. l. c. XI. p. 68. seqq. Ad-
 finitatem equidem quamdam inter lin-
 guam cananaeam & ebraeam intercessisse,
 haud inuiti largimur; inde vero, vtram-
 que vnam plane eandemque fuisse, con-
 cludere non licet. Praecipuum autem,
 quod huius loci est, quodue quinto loco
 monet, hoc est, inopem esse linguam ebrae-
 am, ambiguam, & parum ab Israelitis cul-
 tam fuisse. Nimirum linguarum omni-
 um laudes in tribus potissimum rebus sitas
 esse, obseruat, copia dictionum & phrasium
 esse, perspicuitate orationis, eiusque ele-
 gantia, cuius a rhetoribus canones descri-
 bantur; hisce vero rebus multo ebraica su-
 periores esse plurimas linguas, & graecam
 quidem prae ceteris; adeoque ebraicam
 neutiquam, ceu pulcherrimam, iactari pos-
 se. Copia dictionum phrasumque quod
 lingua ebraea destituitur, vel ex ipsis li-
 bris sacris, lexicisque constare, putat. *Primum
 ergo, inquit, quicumque libros sacros
 attente legerint, aut lexica ebraica euolue-
 rint, pauca esse vocabula, paucaque phrasas,
 animaduertent. Perpetuo non eadem vo-
 ces dumtaxat, sed eadem etiam locutiones,
 praesertim in libris historicis, occurrunt. Simile
 narrationis filum, parilisque orationis
 color & species omnia continent &c.* Causam
 deinceps inopiae huius hanc reddit:
*Si quaeramus causam inopiae linguae he-
 braicae, eandem inueniemus, quae est in ali-
 is linguis obseruata. Vbi spernuntur di-
 sciplina & artes, & pauca scribuntur, ibi
 necesse est esse plurimis in rebus summam vo-
 cabulorum penuriam; neque enim nomina
 imponuntur aut rebus, aut animi notioni-
 bus, de quibus numquam homines cogitant,
 numquam disputant, numquam scribunt.
 Exempli causa, ita pergit, antequam Graeci
 philosophiam diligenter colerent, innum-
 mera erant, de quibus homines non cogita-
 rant, & quibus exprimendis defuissent vo-
 cabula, nisi ficta fuissent. Idem contigit
 Latinis, cum primum de rebus philosophi-*

ois Latine scribere coeperunt &c. Id quod CICEKONIS testimonio comprobatur. Verum varia ad haecce viri doctissimi effata obseruare licet. Primum namque non tam copia verborum phrasumque linguam commendare videtur, quam si, quae scitu necessaria sunt, adcurate, perspicue, & si opus fuerit, *ἰνυπυτῆμαίς* illa exprimi queant. Nec tamen etiam concedunt alii, recte inopiam linguae ebraeae exprobrari. Cum enim non alia, quae ea scripta sint, hodie habeamus monumenta, quam pauca ista, quae in sacro codice exstant; ex hisce reliquiis non statim totius linguae aestimandas diuitias, aiunt. Immo ex ipsis hisce reliquiis probari posse, eam olim copiosissimam verbisque & phrasibus instructissimam fuisse; siquidem quaedam res octo aut decem nominibus verbisque exprimantur. Legenda, quae hac de re docet VAL. ERN. LOESCHERVS, de *causis linguae ebraeae* lib. III. c. VI. p. 472. 473. De inde si per artium ac disciplinarum culturam copia verborum ac phrasium augetur; considerandum, hac ratione saepe homines de rebus vanis, superuacuis, inutilibus & cogitare & loqui, quarum quidem rerum cognitione & alii sine damno carent; & linguae cuidam inopia ideo obiici nequit, quod vocabulis verbisque destituatur, quibus eiusmodi res exprimi queant. Esto, fuerit maior graecae linguae in hisce copia; summa tamen rursus inopia fuit in rebus diuinis & ad religionem, a Deo ipso reuelatam, spectantibus, exprimendis, in quibus ebraea reliquis omnibus praestat. Idque vel inde patet, quod scriptores noui testamenti saepe ebraismis vsi sint, immo non potuerint non vsi, eo, quod lingua ebraea ad eiusmodi res, de quibus scribebant, exprimendas, longe aptior esset, quam graeca. Quod qui scriptoribus sacris vitio vertunt, aut omnino quosdam barbarissimos inde conficiunt, nesciunt, quid dicant, aut sibi velint. Cum

enim graeci scriptores de eiusmodi rebus numquam loquuti sint, de quibus scriptoribus sacris verba facienda erant; non poterant quoque in hisce eorum lingua vsi. Ebraeis contra vti concedita erant *ἡ ἀβραϊκή ὡς ἡ ἑβραϊκή*, Rom. III, 2. ita & illorum linguae maxima laus, maximumque inde accedit decus, quod iisdem exprimendis longe aptior sit, quam vlla alia. Simili ratione & ad reliqua, quae vir doctissimus contra ebraeam linguam disputat, responderi poterat, si his immorari diutius fas esset. Id solum obseruamus, elegantiam linguae ebraeae, quam vir doctus itidem in dubium vocat, ex instituto adferi a IO. BRAVNIO, in *selectis sacris*, lib. V. exercit. III. p. 637. seqq. Neque tamen ex iis, quae hac ratione de lingua ebraea differit, aut fluit, aut deduci potest, eam theologiae cultori non esse necessariam. Hoc enim cum vir clarissimus non adferat, nos quoque id ei non imputamus. Quin potius, necessariam hanc linguam illis esse, qui tum nouum, tum vetus testamentum interpretari cupiunt, ipsemet & agnoscit, & diligenter inculcat; *art. crit. part. I. c. IV. p. m. 106. seqq.* vbi ex instituto de methodo studii ebraici agit.

Vt autem illi, de quibus haecenus diximus, minus; ita non desunt, qui, in alterum velut extremum procurrentes, plus, quam decet, linguae ebraeae tribuere videntur. Huc illos refero, qui in ipsis litteris Ebraeorum magna se inuenisse putant mysteria, & naturalem quamdam illis tribuunt vim significandi, ex ipsa illarum figura repetendam. Nihil nunc de maforetis dicam, qui, in litteris quibusdam aut minusculis aut maiusculis magna latitare arcana, sibi aliisque persuadere conantur; qua de re consulere iuvat IO. BVTORFIVM, in *Tiberiade*, c. XIV. seqq. p. 135. seqq. siquidem de iis nunc praecipue nobis sermo est, qui ipsas litteras Ebraeorum naturali gaudere significatione, arbitrantur,

trantur, ex quibus deinceps ipsa vocum significatio deriuari queat. Primum quidem eiusmodi quid in mentem venisse videtur FRANC. MERC. HELMONTIO, in *alphabeto naturali*, p. 84. sed nemo maiori studio & industria hanc in rem incubuit, quam CASP. NEVMANNVS, theologus quondam Vratislaviensium, ingenio & doctrina præstantissimus, qui hancce hypothesein suam primum delineauit in *genesis lingue sanctæ*, Norimbergæ an. 1696 edita, quam ipsemet enarraui in *actis eruditorum Lips. an. 1696. mens. Sept. p. 399. seqq.* Deinde vero in *exodo lingue sanctæ*, itemque in *clauē domus Hebræam* eandem ulterius illustrauit, & velut ad praxin deduxit. Adprobarunt quoque nonnulli calculo suo hancce eius sententiam, minimeque reiiciendam censuerunt, quos inter eminent VAL. ERN. LOESCHERVS, *lib. I. de causis lingue ebraeae, c. X. p. 139. seqq.* Eam sane ingeniosissimam esse, negari nequit; certo tamen fundamento destitui, non sine ratione iudicarunt alii. Enimvero, quum quis pro lubitu litteræ cuiusdam eiusdem figuræ mox hanc, mox etiam aliam significationem tribuere queat; ipsarum quoque vocum diuersa variaque hinc exsurgat significatio, longeq; inde discedes incertior, quam antea fuisti; nisi tandem ad alia, veram vocum significationem inuestigandi ac determinandi, te receperis adminicula, de quibus IACOBVS RHENFELDVS, in *dissertat. de ratione obseruandi genuinam vocabulorum ebraeorum significationem*, EDV. POCOCKIVS, in *notis miscellaneis in portam Moysi, p. 3. seqq.* alique ex instituto præcipiunt. Ego quidem, eos quam rectissime hic incedere, puto, qui, ex diligenti locorum scripturæ collatione, primam præcipuamque vocis cuiusdam significationem inuestigandam, censent, & hinc reliqua ordine deriuant; qua methodo cum primis IAC. GRESSETIVM, in *commentariis lingue*

ebraicæ, vsum constat, quamuis nec aliarum linguarum orientalium collatio, & reliqua eiusdem generis subsidia, prorsus contemnenda sint. Sed hæc sic in *august. CASP. NEVMANNI*, ceterorumque, qui cum illo faciunt, sententiam, litteras ebraicas symbolica quadam significatione gaudere, ex instituto sub examen reuocauit CHRIST. BENED. MICHAELIS, in *dissert. de uocum feminibus ac litterarum significatione hieroglyphica*; iungenda vero etiam, quæ erudite hac de re differit vir clarissimus IO. IAC. RAMBACHIVS, in *institus. hermeneut. sacr. lib. II. c. VII. ad §. II. p. 256. seqq.*

Vt ea nunc, quæ restant, quæ completamus; historiam lingue ebraicæ, quæ tamen & ex hæctenus commemoratis lucem aliquam capiet, tradiderunt IO. BVXTORFIVS, filius, in *dissertationibus philologico-theologicis, diff. I. II. III.* BRIANNVS WALTONVS, in *adparatu biblico, proleg. III. p. 228. seqq.* vbi ex instituto de *lingua hebraica, eius antiquitate, conseruatione, mutatione, præstantia, & vsu, item de antiquis eius characteribus & punctis vocalibus*, differit; AVG. PFEIFFERVS, in *critica sacra, c. III. sect. II. quæst. I. II. III. IV.* Nonnulla quoque, huc spectantia, attingit IO. BRAVNIVS, in *selectis sacris lib. V.* vbi in adpendice ad *exercitationem secundam de sapientia veterum Ebraeorum de hebraeae lingue duratione* agit, p. 630. *seqq. & exercitat. III. de elegantia stili ebraei veteris testam.* quaedam quæ huius loci sunt, inspergit. Idemque & de STEPH. MORINI *exercitationibus de lingua primaeva, eiusque adpendicibus*, censendum. Diligentissime quoque in hocce argumento versatus est VAL. ERN. LOESCHERVS, de *causis lingue ebraeae lib. I. c. V. seqq.* De fati denique studiū ebraici differit HERM. VON DER HARDT, in *prodromo ephemeridum philologicarum*, vbi cum primis copiose de IO. REYCHLI-

NO, primo ebraearum graecarumque litterarum in Germania restauratore, verba facit, p. 7. *seqq.* cuius *vitam* ex instituto etiam scripsit IO. HENR. MAIVS Durlaci an. 1687, 8. editam; de quo &, quae praecipue memoratu digna, in compendio complexus sum, in *introd. ad historiam philosoph. Ebraeorum*, p. 245. *seqq.* Iungenda vero & varia monumenta, ad historiam eius spectantia, quae idem HARTIVS exhibet, in *historia litteraria reformationis part. II.* a me itidem l. c. indicata. Ad subsidia, seu adminicula linguae ebraeae quod attinet; de lexicis ebraicis accurate, & exquisito studio egit vir doctissimus IO. CHRISTOPH. WOLFIUS, in *historia lexicorum hebraicorum*, Wittebergae an. 1705 edita in 8. Idem & lexicographos, tum Iudaeos, tum christianos, recenset *bibl. ebraeae part. II. p. 546. seqq.* Sed & grammaticos scriptores, tum Iudaeos, tum christianos, idem enarrat, p. 600. *seqq.* Iungendus & VAL. ERN. LOESCHERVS, de *causis linguae ebraeae*, vbi lib. I. c. XI. *historiam grammaticae ebraeae, capite autem XII. historiam lexicorum ebraeorum* exhibet. Denique & IAC. LE LONG, in *bibliotheca sacra*, & quidem in *appendice, parti secundae* subnexa, grammaticos & lexicographos ad usum linguarum orientalium, & graecae noui testamenti, magno numero adfert. Praecipuos autem & praestantiores, tum ex grammaticis, tum lexicographis, indicat IOACH. LANGIVS, in *institutionibus studii theologici litterariis, sect. IV. c. III. membr. I. p. 308. seqq.* Sunt etiam huius loci *observationes illae variae, ad rem grammaticam Ebraeorum pertinentes*, quas IO. CHRISTOPH. WOLFIUS collegit, l. c. p. 671. *seqq.* & in quibus, quae in re grammatica Ebraeorum maxime memorabilia sunt, ostendit, laudatis auctoribus, qui de iis ex instituto commentati sunt. Haut vltimum inter ea tenet locum quaestio celeberrima, de litteris Ebraeorum, num, quas hodie ita voca-

mus, veteres illae & genuinae sint, an vero samaritanae potius? Sunt namque viri longe doctissimi, qui existimant, litterarum characteres, quos hodie samaritanos vocamus, eos ipsos esse, quibus Moses & prophetae, in libris suis conscribendis, vsi sint, immo quibus ipse Abrahamus vsus sit, qui cum, relicta patria, in Cananaeam se conferret, Cananaeorum etiam, seu Phoenicum, linguam, & cum ea litterarum, quae apud Phoenices in vsu erant, formas adsumserit. Et his quidem cum Israelitae omnes, vsque ad captiuitatem babylonicam, vsi sint; Iudaeos, in captiuitate ista constitutos, sensim characteres litterarum, qui apud Chaldaeos fuerint, quiae hodie & assyriaci adpellentur, recepisse; hincque adeo Efram, cum, soluta captiuitate babylonica, patriis sedibus redditi essent, curasse, vt libri sacri characteribus chaldaeo, seu assyriaco, ceu notiori Iudaeis, scriberentur; cum interea apud Samaritanos per Israelitas, ex assyriaca captiuitate reduces, antiqui isti & genuini characteres conseruarentur, qui ideo *samaritanorum* retulerint nomen. Primus in hanc sententiam ex Iudaeis ingressus dicitur IOSEPH. ALBO, qui saeculo decimo quinto floruit, in libro *ikkarim*, quem praeter ELIAM LEVITAM pauci ex eadem gente, sed eo plures ex christianis sequuti sunt. Praeter PETRYM enim GALATINVM, & BENEDICT. ARIAM Montanum, sententiae huic suffragantur ROB. BELLARMINVS, PET. DAN. HVETIVS, RICH. SIMON, alique romanensium, quibus vel hoc nomine arridet, quod ad habefactandam sacrae scripturae auctoritatem plurimum valet; ex criticorum porro gente IVST. IOSEPH. SCALIGER, ISAC. CASAVBONVS, HVGO GROTIUS, GERH. IOAN. VOSSIUS, SAM. BOCHARTVS, BRIANVS WALTHONVS, alique quam plurimi, quorum & nomina & loca indicaui in *bibl. eccles. vet. test. tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XII. p. 996. seqq.* vbi & rationes, quibus

pugnant, attuli, simul tamen, quid ad eas responderi queat, luculenter demonstravi. Receptam contra nostrorum sententiam defendunt IO. BVXTORFIVS *dissertat. de litterar. ebraicarum genuina antiquitate*, IO. HENR. HOTTINGERVS, in *exercitationibus anti-Morinianis*, NIC. FULLERVS, *miscellaneorum sacror. lib. IV. c. IV.* HVG. BROVCHTONVS in *concentu scripturae p. 126.* THOM. BANGIVS, in *coelo orientis p. 216. seqq.* STEPH. MORINVS, de *lingua primaeva, exercit. II. c. VI.* aliique, a me itidem iam l. c. laudati. Altera quaestio, quae non minorem strepitum dedit, magnaue animorum commotione agitata est, de punctorum, quae vocant, vocalium origine, & antiquitate agit. Multi namque ex Ebraeis in eam ingressi sunt sententiam, puncta vocalia ab Esra demum textui ebraeo superaddita esse, ne vera, voces pronuntiandi, ratio periret, quae per oralem traditionem ad ipsius aetatem usque propagata erat. Vtlerius progressi sunt alii, punctaque vocalia nec ab Esra, nec ab vilo alio scriptore *Deuotibus*, sed a recentioribus quibusdam masorethis Tiberiensibus, post talmudis demum compositionem, sexcentis circiter a Christo nato annis, inuenta, & textui sacro addita, contenderunt. Primus & praecipuus sententiae tam lepidae inventor & adfertor est ELIAS LEVITA, Germanus, *praefat. III. in masoreth. hammasoreth*; de quo legere iuvat IVL. BAROLOCCIVM, *bibliothec. rabbin. magna tom. I. p. 135. seqq.* qui & *p. 140. seqq.* integram dissertationem, de *origine & antiquitate punctorum vocalium*, inseruit. Ex christianis hinc quam plurimi eandem calculo suo adprobarunt sententiam, praefertim romanenses, quibus quippe itidem ad auctoritatem textus originalis imminuendam, perquam adcommodata videbatur. Praeter NICOL. DELYBA itaque RAYM. MARTINI, PET. GALATINVM, aliosque, eandem amplexi sunt, & strenue de-

fenderunt, IOAN. MORINVS, in *exercitationibus biblicis*, RICH. SIMON. *histor. critic. vet. testam. lib. I. c. XXVII.* alibique, itemque LVD. ELLIES DV PIN, *prologom. sur la bible, lib. I. c. IV. p. 136. seqq.* qui, cum, ipsum B. MART. LVTHERVVM, IO. CALVINVM, aliosque protestantes, eidem sententiae suffragari, obseruasset; tandem concludit, *quae cum ita se habeant, pertinaces admodum eos protestantium esse oportet, qui adhuc antiquitatem punctorum, seu articulum fidei, defendunt.* Et sane, ex primis ecclesiae nostrae theologis nonnullos, ipsum cumprimis B. MART. LVTHERVVM, punctis vocalibus, utpote rabbinico inuento, non multum tribuisse, notum est. Sed nondum eo tempore satis perspectum erat, quanti momenti res esset, ut certa & determinata vocum in textu originali significatio in tuto collocaretur Primus, qui hoc vidit, MATTH. FLACIVS fuit, qui hac de re differit in *clavi scripturae, part. II. tract. VI. p. 644.* quem deinceps plerique nostrorum theologorum constanter sequuti sunt. Nemo autem maiori animi contentione sententiae, de recentiori punctorum vocalium origine, patrocinium suscepit, quam LVD. CAPPELLVS, in libro inscripto; *arcanum punctationis reuelatum*, qui Lugduni Bataurorum, an. 1624, curante & adprobante THOMA ERPENIO, lucem vidit, vnde & a quibusdam ipsi ERPENIO tributus est. Eandem causam in *critica sacra* egit, quae priusquam prodiret, IO. BVXTORFIVS librum, de *punctorum antiquitate*, contra CAPPELLI *arcanum punctationis reuelatum* edidit, vnde CAPPELLVS simul *criticae* suae, *defensionem* eius adiunxit, cui BVXTORFIVS iterum *anti criticam, seu vindicias veritatis, hebraicae* opposuit. Ad rem ipsam quod attinet, ab ipsis viris *Deuotibus* signa quaedam, quae vocalium munere fungerentur, profecta, tam est extra omne dubium positum, quam absurdum est, dicere, eos, sine

sine eiusmodi signis scribendo, committere voluisse, ne quis umquam mortalium certum & indubitatum verborum suorum haberet sensum. Hunc enim referre lectorem non posse, nisi punctis quibusdam vocalibus, similibusue signis, voces instructae sint, nemo, nisi harum rerum plane rudis, negauerit. Legi equidem codices ebraei sine punctis possunt, sed ab iis, qui cum punctis illos legere consueuerunt. In rabbinicis scriptis מטרות קריאה seu *matres lectionis*, punctorum defectum utcumque supplet, idque iterum apud eos, qui ebraica cum punctis legere didicerunt, & ceterorum rerum ac formularum, in eiusmodi scriptis occurrentium, non sunt imperiti. Interim non negaui, initio simpliciora & pauciora forte fuisse vocalium signa, quae deinceps magis magisque aucta sunt, ut de vero & genuino textus sacri sensu omnibus eo certius constaret. Falluntur itaque citra controuersiam, qui, ab Esrademum puncta vocalia textui addita, putant; sed multo magis, qui, ea adhuc recentioris originis esse, existimant. Si numerum eorum, qui antiquitatem punctorum vocalium in dubium vocant, nobis obiciat; non minor forte illorum erit, qui pro eadem pugnant. Haud paucos enim, qui posterius faciunt, laudant AVGVST. PFEIFFERVS, *critic. sacr. c. IV. sect. II. quaest. II. p. 110.* & VAL. ERN. LOESCHERVS, *de causis linguae ebraeae, lib. II. c. III. §. VIII. seqq. p. 283. seqq.* apud quos & rationes, quibus utrimque pugnatur, legere licet. Historiam istius controuersiae enarrat V. M. FREDVS HODIVS, *de bibliorum textibus originalibus, versionibus graecis & latina vulgata, lib. III. part. II. c. XVI. §. VIII. p. 363. seqq.*

** Ingens istorum scriptorum est numerus; nec vnus etiam sunt generis. Primum locum occupat *masora*, & scriptores masorethici; de quibus cum deinceps, quando de theologia exegetica verba fa-

ciemus, dicendum sit, nunc nihil addimus. Sequitur *talmud, mishnam* pariter ac *gemaram* complectens, idemque vel Hierosolymitanum, vel Babylonicum. Nimirum sub imperatore Antonino, circa annum Christi 150, floruit R. IEHVDA HAKKADOSH, id est, *sanctus*, qui patrum traditiones, inde a Mose vsque, ut putabat, ad sua tempora rite oretenus propagatas, vno libro complecti secum constituit. Omnium itaque Iudaeorum sui temporis schedas & chartas, in quas quisque memoriae causa quaedam obseruatu digna coniecerat, collegit, & ex iis librum confecit, qui dictus fuit מטרות ספר דברי משה, seu *lex secundaria*, aut potius *liber traditionum*. Magno is a Iudaeis exceptus adplausu, mox publicam apud eos obtinebat auctoritatem. Deinceps R. IOCHANAN, ex tribu Ioseph, qui caput synagogae fuit in terra Israelis per annos octoginta, pro Iudaeis, in terra Israelis viuentibus, composuit explicationem *mishnae*, vnde enatum est *talmud Ierushalmi*, siue *Hierosolymitanum*, quod, ut plerique tradunt, an. Christi 230, ut alii, serius adhuc absoluit. Cuius tamen expositionis minor auctoritas, minorque vsus fuit, quam ipsius *mishnae*. Cum vero eodem circiter tempore plerique, & celebriores Iudaeorum doctores ex Palaestina in Babyloniam se contulissent, hinc & neglectis, immo extinctis Iudaeorum in Palaestina scholis, Babylonicae contra, inque his Nachardaana, Sorana, & Pumbedithana efflorescere coepissent; doctores isti babylonici nouis commentationibus *mishnam* explicare adgressi sunt. Eminuit prae ceteris RABASE, qui an. 367 nouam conuectare gemaram instituit, cui operi cum immoreretur, telam, quam exorsus erat, continuauit RABINA, qui an. 474 oneri huic humeros suos supposuit, donec tandem anno D ad finem perduceretur. Et ita *talmud* illud Babylonicum enatum est, quod tantam apud Iudae-

os obtinuit auctoritatem, ut nonnulli illud scripturae sacrae aut anteferre, aut equiparare non dubitauerint. Apud christianos autem varia expertum est fata. Cum enim multa, quod negari nequit, superstitionosa, friuola, & blasphema in eo occurrant; nonnulli ex Romanis pontificibus illud plane delere, ac emedio tollere conati sunt; at irritò semper successu. Decreta eorum hac super re exstant in *bullario CHERUBINI, & directorio inquisitorum*; quae defendere adnuitur IULIVS BARTOLOCCIVS, in *bibliotheca magna rabbinica, tom. III. p. 745. seqq.* Qui tamen zelus aliis prorsus intempestivus visus est. Quae enim vulgo in talmude damnantur, quae in vnum cumulum collecta legi possunt apud BARTOLOCCIVM *l.c. tom. III. p. 319. seqq.* tam absorta sunt, ut credibile non sit, posse iis quemquam, vel mediocri rationis vsu pollentem, in errorem induci, aut in eo confirmari. Vsu interim suo non caret talmudis lectio, cum, ut alia taceam, multa, ad antiquitates & ritus iudaicos adcuratius cognoscendos, ex eo hauriri possint. Legenda hac de *REHNER. MULLII*, viri longe doctissimi, *praefatio apologetica pro studio talmudico, tom. VII. operum Cocceii* praemissa. Quod variis noui testamenti locis lux quaedam ex talmude adspersi queat, exemplis docet IO. LIGHTFOOTVS, in *horis ebraicis & talmudicis*, qui tamen interdum sine vlla necessitate loca talmudica huc aduocat, & quaedam inde illustrare adnuitur, quae & sine ista illustratione satis clara sunt. Nimis etiam praeclare de talmude sentire videtur, quando *praefat. horar. ebraicarum & talmud. tom. II. operum*, p. 246. scribit: *Non sunt auctores, qui lectorem magis terrent & torquent, & non sunt tamen, qui magis alliciunt, & delectant; (quam talmudici.) Apud nullos maior est, aut aequa nugacitas, & vix tamen apud illos maior aut aequa utilitas. Acriores hostes, quam*

istos, non habet doctrina euangelica; & tamen planiores interpretes, quam istos, non habet textus euangelii. Verbo omnia: Iudaeis suis nihil nisi nugas propinans, & perniciem, & venenum; at, christiani, arte & industria sua, eos sibi reddere possunt studiis suis vtilissime famulantes, atque inservientes commodissime interpretationi noui testamenti. Hinc & vapulat hoc nomine ISA. VOSTIO, in *responsione ad obiecta nuperae criticae sacrae p. 332.* Ego utilitatem quamdam ex lectione talmudis capi posse, minime abnuo; an vero tanta sit, ut difficultati, quae illis subeunda est, qui gemaram legere & intelligere cupiunt, respondeat? merito dubito. Quae de historia talmudis antea in compendio dixi, paullo copiosius enarraui, in *introd. ad hist. philosph. Ebraeor. §. XXV. seqq. p. 118. seqq.* Pluribus autem, quae ad talmudis notitiam spectant, tradunt: IO. BUXTORFIVS, in *operis talmudici breui recensione*, quae eius *bibliothecae rabbinicae* subiuncta est; IO. LEVSDENIVS, in *philologo ebraeo mixto, disp. XII. XV.* AVG. PFEIFFERVS, in *dissertat. de talmude*, itemque in *critica sacra, c. XV. p. m. 496. seqq.* ZACH. GRAPIVS, in *historia litteraria talmudis hierosolymitani & babylonici; IAC. BASNAGIVS, hist. des Iuifs, tom. II. lib. III. c. VI. p. 697. seqq.* IO. BRAVNIVS, *exercit. II. de sapientia veter. Ebraeorum*, in *selectis eius sacris, lib. V. p. 608. seqq.* IO. ALB. FABRICIVS, *bibliograph. antiq. c. I. p. 2. seqq.* & qui omnium fulissime diligentissimeque hocce argumentum tractauit, IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, *biblioth. ebr. part. II. lib. IV. vbi c. I. de nomine & origine talmudis, c. II. de argumento & dispositione eius, agit; c. III. recessionem vtriusque talmudis vberiore exhibet; c. IV. fortunam talmudis inter Iudaeos, & c. V. inter christianos, c. VI. iudicia de eodem diuersa, & denique c. VII. momenta quaedam specialia, huc spectantia, edisserit.* Et in ultimo

timo hocce capite inter alia, num seruatoris nostri Iesu, itemque religionis christianae, in talmude mentio fiat? disquirat, §. VII. VIII. item X. XI. tandem & praecipuos de talmude scriptores laudat, §. XII. in *adpendice* autem subsidia, quae, ad talmud, rectius intelligendum, vel tractandum tum a christianis, tum & a iudaeis profecta sunt, indicat, p. 988. seqq. Ceterum cum magna talmudis apud Iudaeos semper fuerit auctoritas; mirum non est, fuisse inter eos omni tempore, qui ad eius studium animum adiungerent; qui vel ideo obseruandi sunt, quod fontes exhibeant, ex quibus antiquitatum & rituum gentis ebraeae adcuratio notitia hauriri potest. Eminent inter omnes R. MOSES MAIMONIDES, non tantum ob *מורה נבוכים*, seu *commentarios in mishnaiotb*, sed vel maxime ob *מורה נבוכים* *manum fortem*, seu opus illud insigne, in quatuordecim libros, & quatuor partes seu volumina distinctum, quod talmudicam doctrinam, totumque adeo ius ebraeum, lingua ebraica eleganti & persacili exhibet. Nec praetermittendus R. IAACOB, filius ASCHER, qui saeculo decimo quarto floruit, auctorque est libri: *מורה נבוכים* *quatuor ordines*, quo velut systema aliquod iuris iudaici continetur; & ex quo compendium aliquod fecit IOS. KARRO *יד משה* *mensa instruita* dictum. Conferenda, quae tum de MAIMONIDE, tum de reliquis, huc spectantibus, dixi in *introduc.* ad *hifst. philos. Ebr. §. XXXI. & XXXII. p. 154. & 177. seqq.* Phura autem de auctoribus ebraeis, gentis suae ritus & antiquitates exponentibus, dabunt, qui bibliothecas rabbinicas instruxerunt, quos deinceps indicabimus.

Tertium inter scriptores rabbinicos locum occupant kabbalisticæ. Fuisse in gente ebraea traditionem quamdam, seu doctrinam, quae oretenus propagabatur, qua ea, quae in scriptis Mosis & prophetarum continentur, illustrabantur, & vite-

rius explicabantur; nemo negauerit, nisi qui tam ineptus fuerit, ut sibi persuaserit, Ebraeorum doctores nullum aliud dixisse verbum, quam quod in sacro codice exstat, hoc est, ab omni eius explicatione ac illustratione abstinuissent. Deinceps autem contigit, ut haecce veterum Ebraeorum doctrina oralis variis erroribus corrumpere-retur, & philosophiae Pythagoraeo-Platonicae cum ea coniungerentur placita. Distinctio hinc orta inter kabbalam *puram* & *impuram*, quam copiosius explicauit in *disquisitione theologica, de moderamine inculturatae tutelae, quae nouissimae introductionis ad hifst. philosoph. Ebraeor. editioni inserta est, p. 486. seqq.* Antiquissimi libri kabbalistici sunt liber *ספר בראשית* *creationis*, qui Abrahami patriarchae praefert nomen; sed a R. AKIBHA scriptus dicitur, qui circa an. Christi cxx in bello Hadriani imperatoris contra Iudaeos martyrio vitam finiit; liber *ספר סוהר* *sohar*, qui est commentarius kabbalisticus in quinque libros MOSES, cuiusue auctor fertur R. SCHIMEON filius IOCHAI; & denique liber *ספר חובת הלבבות* *habir*, in quo de mysteriis nominum diuinorum, aliisque secretioris philosophiae capitibus, disputatur, & qui a R. NECHONIA ben HAKKANA conscriptus perhibetur, quem *עבד המלך* fuisse adserunt Ionathani paraphraetae, annis circiter triginta aut quadraginta ante Christum natum. Pluribus de hisce egi in *introduc.* ad *hifst. philosoph. Ebraeorum §. XXVIII. seqq. p. 131. seqq.* vbi & eos indicaui, qui horum librorum antiquitatem, a quibusdam in dubium vocatam, vindicarunt; quos inter haud vltimum locum tenet IO. MEYERS, vir doctissimus, in *dissertat. theolog. de mysterio sacro-sanctae trinitatis ex solis veteris testamenti libris demonstrato*. Sequiori aetate ingens illorum existit numerus, qui kabbalistica tractarunt, quorum praecipuos IO. HENR. HOTTINGERVS vnico fasce complexus est, in *bibliotheca orientali,*

emali, c. I. classe VIII. ex quo eosdem exhibui, sed ita, vt nonnullos, ab eo omiffos, adderem, & quaedam, perperam dicta, corrigerem, in introduct. ad histor. philos. Ebraeor. p. 179. seqq. A Iudæis ad christianos doctrina kabbalistica transfuit, quos inter eo tempore, quo bonarum litterarum hinc inde refusebantur studia, eminebant IO. PICVS Mirandulae comes, & IO. REUCHLINVS; de vtroque ex instituto dictum *introd. ad histor. philos. Ebraeor. §. XXXIV. p. 221. seqq.* Praecipuos quosdam iunctim Basileae an. 1587 edidit IO. PISTORIVS Nidanus; PAVLI scilicet RIECHI libros quatuor, de agricultura caelesti, aliaque eiusdem auctoris scripta; R. IOSEPHI Castiliensis, de porta lucis tractatum; LEONIS Ebraei, de amore, libros tres; IO. REUCHLINI, de arte kabbalistica, libros tres; eiusdem, de verbo mirifico, libros tres; ARCHANGELI Burgonouensis, interpretationes in selectiora obscurioraque kabbalarum dogmata; ABRAHAMI librum iezirah. Recentiori ætate magno in hocce studiorum genus se dederunt animo CHRIST. KNORRIVS, A ROSENROTH & HENRICVS MORVS, quorum ille in *kabbala denudata*, duobus tomis, in 4. an. 1677 & 78 itemque 1684 editis; hic autem in variis scriptis, quae in operibus eius philosophicis, Londini an. 1679 duobus tomis in folio euulgatis, iunctim exhibentur, arcana kabbalistica in lucem proferre, eaque explicare, adgressus est; licet in quibusdam a se inuicem dissentiant. De vtroque ex instituto a me dictum in *introduc. ad histor. philos. ph. Ebraeor. §. XXXV. p. 255. seqq.* vbi & quid in vtroque desiderandum sit, non dissimulauit; HENR. scilicet MORVM kabbalae dogmata nimis ad religionem christianam, KNORRIVM christianae religionis capita nimis ad kabbalam inflexisse videri; certe apud vtrumque effata quaedam a veritate & simplicitate doctrinae christianae alie-

na deprehendi, quorum nonnulla collegerit LAVRENT. ODHELIVS, in *synagoga bifronte*, p. 39. 40. Licet autem apud quosdam scriptores kabbalisticos, maxime recentiores, occurrant, quae neutiquam sunt adprobanda; ideo tamen non omni prorsus vsu kabbalae studium destituitur. Subinde enim quaedam veritatis antiquae ruderæ & vestigia in iis, praesertim antiquioribus, inuenire licet, quae, vti nostram doctrinam confirmant, ita recte ipsis Iudæis opponuntur. Exemplo doctrinae, de mysterio trinitatis, hoc demonstrari, in *introd. ad histor. philos. Ebraeor.* & in nouissima editione pluribus confirmavi, p. 336. *seqq.* Legenda hic cumprimis IO. MEYERI *dissertatio*, antea iam laudata, de mysterio sacrosanctae trinitatis ex solius veteris testamenti libris demonstrato. Iungenda, quae dixi in *institur. theolog. dogmat. lib. II. c. I. ad §. LV. p. 433. seqq.* Nec diffitetur vir doctissimus IO. CHRISTOPH. WOLFIUS, hinc inde diuinae veritatis documenta de variis doctrinae christianae capitibus apud kabbalistas deprehendi; *bibl. ebraeae part. II. lib. VII. c. III. p. 1242.* Non minus vero & in eo insignis scriptorum kabbalisticorum vsus conspicitur, quod veterum quorundam haereticorum erroribus eo rectius intelligendis, & dogmatibus paradoxis illustrandis, inferuatur. Exemplo haereseos Valentinianae hoc luculenter, ni fallor, demonstrari, peculiari dissertatione, quam *introductioni ad historiam philosophiae Ebraeorum* addidi. Ex kabbalarum enim placitis, Valentinianorum portenta quam commodissime deriuari posse, ibi a me ostensum; quod & IO AN. CROTO iam obseruatum, in *coniecturis & obseruationibus in quaedam loca Origenis, Irenaei, Tertulliani, & Epiphani;* & quodammodo etiam IO. HENR. HOTTINGERO, in *thesauro philolog. l. I. c. III. sect. V. p. 441.* quos iam laudavi in nouissi-

ma editione, in *notis* ad §. XV. p. 619. Ad-
dendus tamen omnino erat, quem tum
praetermissi, IOAN. MICH. LANGIVS, in
*commentario theologico, de genealogiis nun-
quam finiendis, & fabulis iudaicis, quarum
Paulus apostolus passim meminit*, Noriber-
gae an. 1696, 4. edito, in quo hoc ex in-
stituto agit. Qui Valentinianorum origi-
nem ex philosophia Pythagorica arcessere
malunt, mihi reuera non repugnant; cum
concedam, kabbalae Ebraeorum eo tem-
pore philosophiae Pythagoreo-Platonicae
scita admixta fuisse. Ad ea, quae RENAT-
VVS MASSVETVS, in *dissertationibus prae-
uiis in Irenaeum, diss. I. §. XXI. p. 29.* mihi
obiecit, a me responsu in *editione nouis-
sima*, in *notis* ad §. XV. p. 620. *seqq.* Plura
de kabbala dabant BRIANVS WALTON-
VVS, in *adparatu biblico, prolegom. VIII.*
§. XXX. p. 305. seqq. SAL. GLASSIVS, *phi-
lol. sacr. lib. II. part. I. tract. II. sect. III. art.*
VII. p. 303. seqq. THEOD. HACKSPANIVS,
peculiari *dissertatione, miscellaneis* eius sub-
iuncta; IO. HENR. HOTTINGERVS, *the-
saur. philolog. lib. I. c. III. sect. V.* AVGVST.
PPEIFFERVVS, *crit. sacrae c. VII. p. 277.*
seqq. IAC. BASNAGIVS, *bist. de Iuifs, tom.*
II. lib. III. c. X. seqq. p. 771. seqq. cum pri-
mis autem IO. CHRISTOPH. WOLFIVS,
bibl. ebr. part. II. lib. VII. per integrum, vbi c.
*I. de kabbalae nomine & origine c. II. de na-
tura & indole kabbalae, speciatim de decem
sephiroth; c. III. de vsu kabbalae, copio-
sissime differit, & c. III. §. XII. p. 1243.* aucto-
res, quidkeabbala egerunt, adcurate indicat.

Iam ad reliqua doctorum gentis
ebraeae scripta quod attinet, obseruandum,
post talmudis compositionem, apud Iu-
daeos quoque, hinc inde dispersos, sequen-
ta saecula sterilia, caliginemque & barba-
riem, quae orbi vniuerso incumbibat, hanc
ce itidem tum oppressisse gentem. Cum
vero in media ista nocte apud Arabes noua
lux philosophiae bonarumque artium orit-
retur; nec Iudaei sibi desuerunt, quin po-

tius & inter eos exsisterunt, qui ad littera-
rum se accinxerunt tractanda studia. Hinc
saeculo decimo & sequentibus inter eos
floruerunt R. SAADIAS cognomento GAON,
seu excellens, dictus; R. SALOMO IAR-
CHI, Ebraeis IZCHAC dictus; R. ABRAH.
ABEN ESRA, aliique, quos omnes circa ini-
tium saeculi decimi tertii ingenii & eru-
ditionis gloria superauit MOSES MAIMO-
NIDES. Atque hi quidem, ceterique, qui
eos insequuti sunt, varia ingenii sui monu-
menta, ad diuersas eruditionis partes spe-
ctantia, reliquerunt. Nonnulli studium
grammaticum in hac gente excitarunt &
excoluerunt, alii scripturam sacram com-
mentariis illustrarunt, alii religionis suae
summam certis capitibus comprehende-
runt, aut contra christianorum obiection-
es defenderunt, vel horum doctrinam
impugnarunt: alii rursus doctrinae talmu-
dicae, aut kabbalisticae se consecrarunt;
quidam, denique, Aristotelicam praecipue
sectantes philosophiam, logica, metaphysi-
ca, physica, ethica compendia ac systema-
ta more scholasticorum condiderunt. Con-
ferenda, quae de hisce omnibus in com-
pendio dixi in *introduct. ad bist. philof.*
Ebr. §. XXXII. p. 169. seqq. Quemadmo-
dum autem de iis, qui aut talmudica, aut
kabbalistica tractarunt, iam dictum est; ita
de scriptis, quae ad theologiam aut dogma-
ticam, aut exegeticam, aut polemicam spe-
ctant, in sequentibus suo loco differemus.
In philosophicis, itemque historicis, &
chronologicis, non est, quod a Iudaeis mul-
tum lucis expectes, qui, ad eiusmodi stu-
diorum genera, praesertim ad philosophi-
am, si paucos quosdam exceperis, fere se
ineptos esse, demonstrant. Vanumque
omnino est consilium GISB. VOETII, quae
eiusmodi scripta Iudaeorum legi voluit,
vt hac ratione in rerum ipsarum, ac lin-
guae ebraeae cognitione, simul proficere-
mus; *biblioth. studiosi theol. lib. II. sect. I.*
c. V. Qua de re ita censet ABRA. CALO-
VIVS,

VIVS, haec & multa alia VOETIVM *bibliothecae* suae inferuisse, non, quod crederet, ea studiosi theologiae proficua, aut necessaria, sed ut aliis *πολυμάδιον* suam, quasi omnia ista penetrarit, vendicaret; in *paediatricae theologiae* scilicet. II. c. I. can. IV. p. 95. Ad notitiam scriptorum rabbinicorum comparandam faciunt, qui *bibliothecas rabbinicas* dederunt, quos inter primo nominandi loco IO. BUXTORFII, pater & filius, quorum ille libro de *abbreviaturis ebraicis*, *bibliothecam rabbinicam* adiunxit, Basileae 1613, 8. quam hic cum eodem de *abbreviaturis* libro, hinc inde aucto & emendato, iterum in publicam prodire lucem iussit, adiecta in fine *appendice* variorum librorum rabbinicorum, quam a IACOBO Romano, Iudaeo, Constantinopoli congestam, ANT. LEGERVS cum eo communicauerat. Prodiit deinde hicce liber iterum Franecquerae, an. 1696 & Herbomae 1708, & quidem in vltima haecce editione, qua vtramque partem, auctior, *appendice* etiam *bibliothecae* suis locis inserta. BUXTORFIOS excipit IO. PLANTAVITIVS, Pausanus, quippe qui *florilegio suo rabbinico*, an. 1644 edito, *bibliothecam ebraicam* subiunxit; in qua Buxtorfianam *bibliothecam* in plerisque sequitur, ut hinc inde nonnulla, in ea praetermissa, addat. Naeuorum hocce opus non esse expers, viris doctis obseruatum est. Commemorandus vero hic etiam est IO. HENR. HOTTINGERVS, ob *promptuarium*, siue *bibliothecam orientalem*, in cuius *cap. I.* scripta rabbinica, alio quidem, quam BUXTORFIVS fecit, ordine, scilicet secundum argumentorum diuersitatem, recenset, cum BUXTORFIVS ordinem alphabeticum sequatur; exigua tamen accessione eadem auget. In aliis scriptis suis etiam subinde HOTTINGERVS ea attingit, quae huc pertinent, speciatim in *historia ecclesiae noui testamenti*, in qua in singulis saeculis res Iudaeorum diligenter

persequitur, & de praecipuis eorum doctoribus haud contemnenda tradit. Post hosce diligentiam suam in hocce argumento demonstrare voluit IUL. BARTOLOCCIVS DE CELLENO, in *bibliotheca magna rabbinica*, quae tomis quatuor in folio, Romae an. 1675, 78, 84, & 93 prodiit. Quartum tomum, cui auctor immortuus est, ad finem perduxit, & cum mantissa scriptorum, in ipsa *bibliotheca* omissorum, edidit CAR. IOS. IMBONATVS, Mediolanensis; qui & an. 1694 quintum vltimumque tomum, inscriptum: *bibliotheca latino-hebraica*, adiecit, in quo scriptores omnes cuiuscumque gentis & religionis, qui aliquid, ad res iudaicas pertinens, litteris consignarunt, recenset. Ita vero disposita est haecce *bibliotheca*, ut non librorum tituli, sed auctorum nomina, secundum litterarum seriem exhibeantur, & ita omnia cuiusque auctoris scripta simul recensentur; cum BUXTORFIVS contra, aliique, secundum librorum titulos *bibliothecas* suas instruxerint. Multa quidem plenius a BARTOLOCCIO enarrantur, quam a reliquis factum; sed multa quoque addidit, quae abesse potuissent; amplissimasque hinc inde digressiones, disputationesque contra Iudaeos inseruit, adeo, ut nonnullis id praecipue egisse videatur, ut ingens aliquod, & vastae molis opus, in lucem produceret. Nec naeuorum illud immune esse, nonnulli obseruarunt; cum primis & RICH. SIMON varia in eo desiderat, generatimque de auctore pronuntiat, *multum equidem in eo esse eruditionis iudaicae, sed parum iudicii (beau-coup d' erudition iuifue, mais peu de jugement) & profundam insuper ignorantiam eorum omnium, quae ad rem criticam spectant &c. biblioth. crit. tom. I. c. XXVI. p. 369.* Dudum ergo viri docti optarunt, ut quis hocce opus incompendium mitteret, dissertationibus illis, quae nihil ad rem faciunt, resectis, simulque naeuos emendaret,

daret, &c, quae defunt suppleret. Idque tandem vir eruditissimus, IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, ita praestitit, vt non tantum omnium votis satisfaceret, sed ea multum superaret. *Bibliothecam* namque edidit *ebraeam*, cuius *pars prior*, *notitiam*, *tum auctorum hebraicorum*, cuiuscumque *actatis*, *tum scriptorum*, quae vel ebraice *primum exarata*, vel ab aliis *conuersa sunt*, ad *nostram actatem deductam*, exhibens; an. 1715 Hamburgi, prodiit; *pars* autem *posterior*, quae *praeter historiam scripturae sacrae veteris instrumenti*, *codicumque eius tum editorum*, *tum manuscriptorum*, *notitiam* tradit *masoras*, *corumque*, quae ad *lexica* & *grammaticas* pertinent, *talmudis* item *utriusque*, *tum vero bibliothecam iudaicam*, & *anti-iudaicam aperit*, ac *post enarratas paraphrases chaldaicas* & *kabbalam*, *scripta iudaicorum anonyma recenset*, itidem Hamburgi, an. 1721 lucem adspexit publicam. Et in praefatione quidem, *parti priori* praemisit, auctor de iis non tantum, qui in eodem argumento ante ipsum versati sunt, multa lectu digna obseruat, sed omnes etiam, qui quacumque ratione ad notitiam scriptorum rabbinicorum aliquid conferre queunt, diligenter indicat; cum primis vero & eos, qui ex Iudaeis bibliothecas rabbinicas concinnare adgressi sunt, recenset. Hos inter eminet R. SCHABTAI BEN IOSEPH in *bibliotheca rabbinica*, quam inscriptam: *ספר שו"ת לביא דורמיות*, an. 1670 Amstelodami edidit, de qua copiosius p. 12. verba facit, quamue RICH. SIMON reliquis omnibus praefert, l. c. tom. I. c. XXV. p. 362. Nefas omnino esset, silentio hic praetermittere *bibliothecam Vffenbachianam manuscriptam*, Halae 1720 fol. editam; cuius quippe partes tres priores a viro doctissimo IO. HENR. MAIO concinnatae, praeter graecos & alios orientales cum primis ebraico-rabbinicos codices continent. Ita vero codices illi recensentur, vt multa

simul lectu obseruatuque dignissima ex iis adferantur, quae legisse forte poenitebit neminem. Si quis, denique, scire aueat, quibus in studio rabbinico vti debeat subsidiis, IO. CHRISTOPH. WOLFIVM adeat *bibl. ebr. part. II. lib. III. c. III. §. IX. p. 519.*

*** Chaldaicae, syriacaeque linguae notitia, theologiae cultor carere non potest. Praeterquam enim, quod nonnulla veteris testamenti chaldaico idiomate a scriptoribus sacris conscripta sunt; paraphrases quoque chaldaicae magnam nobis & ad loca quaedam eo rectius intelligenda, & ad conuincendos Iudaeos, adferunt utilitatem, vt suo loco ostenderetur; ne quid de scriptis talmudico-rabbinicis dicam, quae sine lingua hacce intelligi nequeunt. Syriacae linguae vsus insignis vel in collatione versionis syriacae veteris & noui testamenti, maxime autem noui, deprehenditur, cuius ob antiquitatem magna semper fuit auctoritas, quamuis & ad explanationem vocum noui testamenti, & quarundam ebraearum genuinam significationem eruendam aliquid conferat. Nec adeo magno hic opus est labore. Quemadmodum enim syriaca chaldaicaque non multum a se inuicem, ita & vtraque non multum ab ebraica lingua differt. Maior equidem linguae arabicae est difficultas, non minor tamen eius utilitas, quam ED. POCOCKIVS demonstrat, in *notis miscellaneis philologico-biblicis in portam Moysi*, p. 11. 12. 34. 35. alibique, ex instituto autem IO. ABR. KROMAYERVS, in *libellis duobus de vsu linguae arabicae*, Lipsiae an. 1707 in 4. editis; in quorum posteriori id agit, vt libro Iobi ex hacce lingua lucem adspargat. Subsidia, linguae chaldaicae, syriacae, & arabicae, inferuentia, indicat AVG. PFEIFFERVS, in *digressione de natura, vsu, & subsidiis linguarum, quas vocant, orientalium* &c. quae in *critica eius sacra* exstat, p. 398. seqq. & in qua etiam eadem ratio-

ratione de lingua samaritana, aethiopica, persica, verba facit. Conferenda & quae de lingua chaldaica, syriaca, arabica, in conpendio differit ANDR. IVL. DORNBIERVS in *philologia biblica, c. IV. sect. II. p. 27. seqq.* De aethiopica nemo praeclearius meritus est, quam IOBVS LVDPHVS, in *grammatica & lexico aethiopico*, quemadmodum & rebus ipsis Aethiopum, tum ciuilibus, tum ecclesiasticis, maximam lucem in *historia sua aethiopica* adfudit. Cum etiam persicae linguae veteris, tum in scriptura sacra, tum & apud profanos auctores, hinc inde vocabula quaedam occurrant; recte fecerunt, qui ea explicare adgressi sunt. HADR. RELANDVM hoc egisse, constat, in *dissertat. de reliquijs veteris linguae persicae*, quae in *parte altera dissertationum eius miscellanearum*, Traiecti ad Rhenum 1707 editarum, existat, *num. VIII. p. 97. seqq.* Sed antea iam in eodem argumento ingenii periclitus fuerat vires GVILBERTONVS, cuius *historiam linguae graecae* supra commendauimus. Huic *notitia veteris linguae persicae* adiecerat, quae deinceps, vna cum MARCI ZVERII BOXHORNII *epistola ad Nicolaum Blancardum de persicis. Curatio memoratis vocabulis, eorumque cum germanicis cognatione*, recudi curauit, & praefatione, notis, & additamentis, instruxit IO. HENR. VON SEELEN, Lubecae 1720, 8. Habent quidem linguae orientales multiplicem usum, praecipuus tamen in eo consistit, quod ex earum cum ebraea collatione radices huius deperditae iterum restitui, veraque & genuina vocum quarundam eo rectius determinari significatio queat. Eoque cum primis comparata sunt lexica *pharmonica*, vt VAL. SCHINDLERI *lexicon pentaglotton*, IO. HENR. HOTTINGERI *lexicon harmonicum heptaglotton*, EDM. CASTELLI *lexicon heptaglotton &c.* Non tantum autem in lin-

guae ebraeae illustratione, aut scripturae sacrae interpretatione; sed & in historia ecclesiastica, linguae orientales usum suum habent. IO. HENR. HOTTINGERVS, in *smegmate orientali* generatim quidem de *linguarum orientalium in rebus sacris usu* agit, speciatim tamen *lib. I. c. VIII. p. 202. seqq. usum linguarum orientalium in theologia historica* ostendit, quamquam in historia veteris testamenti subsistat. Id vero vel inde liquet, quod plurima linguis orientalibus consignata existunt scripta, quae historiae ecclesiasticae illustrandae egregie inseruiunt. Spectat huc *catalogus librorum chaldaeorum*, auctore HEBEDIESV conscriptus, quem in linguam latinam transtulit, & notis illustrauit ABRAH. ECHELLENSIS. Arabicorum quorundam, syriacorumque, huc spectantium, notitiam suppeditat IO. HENR. HOTTINGERVS, in *promptuario, seu bibliorbeca orientali, c. II. & III.* Immo & canones quosdam conciliorum in linguam arabicam translatos, constat. IOS. Aegyptii *prooemia & paraphrasin arabicam in quatuor priorum generalium conciliorum canones* exhibet cum versione latina GVIL. BEVEREGIVS, in *synodico, sive pandectis canonum ecclesiae graecae, tomo I.* Nihil nunc dicam de liturgiis ecclesiarum orientalium. Harum equidem collectionem EVS. RENAUDOTTVS nobis dedit, Parisiis 1716 duobus tomis in 4; sed ita, vt versionem tantum latinam exhiberet. Quod qua fide fecerit, a viris istarum linguarum peritis ostendi posset, si modo copia earum in linguis originalibus iis fieret. Qui ea, quae huc vsque diximus, considerauerit, non dubitabit, insignem linguarum orientalium esse utilitatem. Sed non omnibus tamen adire licet Corinthum. Quisque ergo, quid ingenii vires, studiorumque, quem sibi constitutum habet, finis, permittant, considerare debet.

§. VII. Linguarum, latinae cumprimis atque graecae, itemque antiquitatum, quae ex veterum lectione hauritur, adcuratior cognitio, peritiaque adeo, veteres scriptores recte intelligendi, *litterarum humaniorum* nomine venire solet, itemque *philologiae*, quae & cumprimis ad linguam & antiquitates ebraeas sese extendit. Huic ergo studiorum generi quodnam statuendum sit pretium, ex dictis diiudicare licet. *

* Vocem *humanitatis* iam a veteribus Romanis de litterarum studiis usurpata, constat. Ita namque CICERO: *Omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum, & quasi cognatione quadam inter se continentur.* Et iterum: *patiamini de studiis humanitatis & litterarum paullo me loqui liberius.* Itemque paucis interiectis: *Nam ut primum ex pueris excessit Archias, atque ab iis artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem informari solet; se ad scribendi studium contulit &c.* in orat. pro Archia poeta, c. I. II. III. p. m. 256. 257. Ex instituto hoc nos conducet A. GELLIVS: *Qui verba latina fecerunt, quique his probe usi sunt, humanitatem non id esse voluerunt, quod vulgus existimat, quodque a Graecis φιλαργυρία dicitur, & significat dexteritatem quamdam benevolentiamque erga omnes homines promiscuam; sed humanitatem adpellauerunt id propemodum, quod Graeci παιδείαν vocant, nos eruditionem institutionemque in bonas artes dicimus; quas qui sinceriter cupiunt adpetuntque, hi sunt vel maxime humanissimi. Huius enim scientiae cura & disciplina ex vniuersis animantibus uni homini data est; idcircoque humanitas adpellata est; nott. atticar. lib. XIII. c. XVI. p. m. 318. 319.* Comprehenderant autem veteres hocce nomine linguae graecae, cui maximum pretium statuebant, ipsius quoque latinae studium, artem porro grammaticam, rhetoricam, & poesin, immo & ipsam historiam, antiquitatumque cognitionem. Atque haecce studia etiam *liberalia*, itemque *artes liberales ingenuasque*, & simili ratio-

ratione adpellabant. Loca CICERONIS & OVIDII, in quibus *artes ingenuae*, hoc est, quae hominem ingenium decent, commemorantur, indicat THO. CRENIUS, ad Guil. Budaei libr. de studio litterar. recte instituendo, p. 7. in methodis eius, an. 1696 editis. SENECAE effatum, de studiis liberalibus, supra iam ad c. I. recitauimus: vnde simul patet, humanitatis voce ea fere studia designata, quae & ἡποικιστικῶν nomine veniebant. CICERO tamen alio quando eadem in latiori ambitu vti videtur, ut ipsam simul philosophiam designet. Interdum eorum, quae ad litteras humaniores spectant, notitia *philologiae* nominis etiam comprehenditur, quamquam & huius vocis, si usum spectes, diuersae sunt significationes. Ad linguarum tamen, siue quibus eruditio sibi non constat, quales hodie sunt latina, graeca, ebraea, adcuratorem cumprimis refertur cognitionem, siue generatim eas consideret, siue speciatim ea tradat, quae ad grammaticam, rhetoricam, philologiam stricte sic dictam, & artem criticam pertinent; vnde nonnulli philologiam iterum in *generalem* & *specialem* dispescere solent. Per *philologiam* autem *stricte sic vocatam*, quae tum a grammatica rhetoricaque, tum ab arte critica differt, scientiam linguarum solidam, quae tum in earum puritatem tum veram ac genuinam vocum significationem, inquirat, intelligunt. Si usum, qui hodie frequentatur, spectes, *philologiae* voce, quidquid ad linguarum cognitionem adcuratorem pertinet, indicatur; cum *litterae* contra *humaniores* speciatim ad graecam pariter, ac latinam linguam referantur, ut tamen simul

simul omnia ea, quae ad veteres auctores recte intelligendos requiruntur, connotent, hinc & historiarum, & antiquitatum, grammaticae, rhetoricae, artisque criticae notitiam, poësin denique & eloquentiam, ambitu suo includant. Si quis, aliter hisce vocibus vrendum, censeat, is, eiusmodi hoc esse, sciat, super quo cum nemine nobis sit contendendum. Lucem vero copiosiore huc dabant, qui generatim de philologia aut litteris humanioribus commentati sunt; quos inter locum praecipuum tenent GER. IO. VOSSIVS, de *artium & scientiarum natura & constitutione*, lib. I. qui ex instituto de *philologia* agit tom. III. operum, p. 32. seqq. HENR. IVL. SCHEVLIVS, in *statua Mercuriali*, part. I. ubi tribus capitibus, de *sine philologiae subiecto*, seu *materia*, & *mediis*, disserit, p. 13. seqq. GVIL. BVDAEVVS, *libris duobus de philologia*, a THO. CRENIO, in *methodis*, an. 1696 editis; IO. CLERICVS, *fluarum philologicar. Aeschinis Socratici dialogis*, ab eo euulgatis, adiectarum, lib. I. c. I. ubi ex instituto de litteris humanioribus praecipit, & multa recte monet, cum primis illud: *meliores ex lectione veterum fieri oportere; quod nisi fiat, litteras infamari; philosophiae, praesertim dialecticae & moralis cognitionem aliquam, immo & nonnullarum artium nobiliorum peritiam, litterarum studio esse coniungendam &c.* Lucem quoque aliquam & hic dabit IO. WOWERIVS, cuius *polymathiam* supra iam commendauimus. Iungenda his denique IO. GE. WALCHII *historia linguae Latinae*, in cuius quippe *prolegomenis*, de *genuina philologiae indole* verba fecit, simulque eidem *diatriben philosophicam de litteris humanioribus* subiecit.

Insignem ex hisce studiis theologiae cultores capere utilitatem posse, si modo caute & sobrie in iis versentur; ex iis, quae huc vsque disputauimus, longe est manifestissimum. Vnde &, vt hisce litteris suum

decus, suusque constet honos, optandum merito. Quod an hodie vbiq; fiat, nonnulli dubitant; immo passim querelas quorundam hominum doctissimorum, lugubresue voces, de interitu hisce litteris imminente, proximeque instante summa barbarie, audire licet. Quas paucis expendere, non abs re, nec ab hoc loco prorsus alienum erit. Non vero hodie demum, aut nudius tertius, eiusmodi vocibus orbis eruditus personare coepit. Quin potius, iam suo tempore MATVRINVM SIMONIVM libellum, de *litteris pereuntibus*, scripsisse, constat, quem IO. HERM. ABELSWICH, *praefatione*, eodem tendente, munitum, & *adnotationibus illustratum*, Wittebergae an. 1716 recudi curauit. Nostra vero aetate IO. CLERICVS de *caussis pereuntium litterarum elegantiorum* commentationem *parrhasianorum* tomo I. inseruit, quam ex gallicano sermone in latinum transtulit vir clarissimus IO. HENR. KROMAYERVS. In eodem hocce argumento ingenii periclitari vires voluit IO. CHRISTOPH. COLERVS, in *diff. de praesenti rei litterariae statu*, quam *analectis* suis ad BVRC. GOTTH. STRVVV *introducit. ad notitiam rei litterariae* subiunxit. Nec errauero, si huc retulerim dissertationem, de *caussis iacturae rei litterariae*, a FRID. BOLTZIO, Regiomontano-Boruffo, conscriptam, & in academia Wittebergensi, praeside IO. GVIL. BERGERO, consilii publico expositam. Saltem plurima, quae huc faciunt, in ea attinguntur. Cum primis vir summus, & vt in aliis, ita vel maxime in iis, quae ab humanitate nomen trahunt, litteris, verfatissimus, PET. DAN. HVETIVS, nobis hic commemorandus est, qui in *Huetianis*, an. 1723 gallicano sermone editis, primo statim loco, de *bonarum litterarum interitu*, disserit, seque vidisse, ait, *quo pacto sternerent, & mortuae sint, seque iis esse supersitem*, p. 3. Huc & comparatum est,

R

quod

BYD. SIAGOGE.

quod *mem. VIII. p. 20. seqq.* contendit, viros doctos, qui saeculo decimo quinto, & circa initium decimi sexti vixerint, multis nominibus praeferendos esse iis, qui nostra aetate viuunt. Neque is ego sum, qui prorsus abnuere velim, non eodem vbiq; haec litteras esse loco, quo olim fuerunt. Quin potius diserte hoc professus sum, in *oratione de bonarum litterarum decremento nostra aetate non temere metuendo*, quam Hildburghusae recitavi, cum ibidem gymnasium illustre, a serenissimis principibus ERNESTO, & ERN. FRIDERICO conditum, sollempni ritu consecraretur. Id tantum monere soleo, & in ipsa oratione monui, ab istis, qui eiusmodi querelas fundunt, partim in eo peccari, quod ea, quae dicunt, nimis exaggerent, partim, quod veras genuinasque calamitatis istius causas aut dissimulent, aut non perspectas habeant, hinc & longe alias fingant. Prius quidem ex eo constat, quod de litteris humanioribus ita saepe loquantur, ac si omnibus absolueretur eruditio, philosophia contra, theologia, ceteraeque scientiae & artes, nullo prorsus habendae sint loco. Immo & nimis arctis limitibus subinde humaniorum litterarum circulum circumscribunt, cum historiam ab ea excludant, ad graecae latinaeque linguae cognitionem omnia referentes. Hinc, cum negare nequeant, praestantissimos nostra aetate exstitisse, & adhuc existere, viros, quorum industria philosophia, speciatim physica, doctrinaeque moralis, mathefis porro, historiaeque ecclesiastica, ciuilibus, litterariis, ad summum fere perducta sit fastigium, ignorantiae & stultitiae, quae olim in hisce omnibus regnabat, sit profligata; de barbarie tamen nobis imminente lugubres fundere voces non desinant; perinde, ac si omnes istae scientiae, ac artes, non dignae sint, quae eruditionis nomine veniant. Scire potius viri isti praestantissimi debebant, in hisce, quae ipsam rerum sci-

entiam nobis pandunt, disciplinis eruditionem proprie contineri, cum, quae ab humanitate nomen sortitae sunt, litterae, viam tantum ad eruditionem veram solidamque nobis muniant; laudandae profecto idcirco & maximopere commendandae, non tamen ultra, quam par est, euehendae. Modum porro in declamationibus suis non seruant homines queruli, dum nostri saeculi sterilitatem infelicitatemque ita accusant, ac si prorsus damnentur reicianturque ac fastidiantur litterae humaniores, nec vilibus fere quisquam reperitur, qui iustum illis pretium statuatur; cum tamen hinc inde in Anglia, Gallia, Belgio, Germania nostra viri existant eruditissimi, graecaeque ac latinae linguae peritissimi, qui pulcherrimis ingenii sui monumentis dudum effecerunt, vt posteri sint intellecturi, quam iniusta sit ista saeculi nostri accusatio. Esto; non adeo magnus sit illorum numerus, nec tamen adeo exiguus, vt metuendum sit, litteras haec propediem prorsus extinctum iri. Ad causas quod attinet, cur, litteras haec vilipendi, nonnulli putant; non omnes quidem, quas adferunt, prorsus contemnendas, existimo. Varias sunt, nec vnus generis. Mihi praecipua esse viderur, quod plerique, qui apud nos ad litterarum studia accedunt, vilioris conditionis sint homines, qui, cum ad panem lucrandum litteris incumbant, eam sibi ingrediendam viam, censent, per quam proxime, & sine ambagibus, ad finem exoptatum perducant. Cumque iis plerumque cum paupertate colluctandum sit; nec diu admodum in scholis & academiis subsistere, nec libros, ad haec litteras feliciter tractandas necessarios, sibi comparare possunt. Magnam porro scholarum esse corruptionem, haud inuitus largior, eamque & in eo conspici, quod in iis adolescentes ad philosophiam, sublimioresque scientias ducantur, quos humanioribus litteris recte imbueri, longe

longe satius foret. Sed & principes, rerumque dominos, in excitandis, fruendis, alendisque hisce litteris suo non semper satisfacere muneris, non inficiatus fuero. Haud raro tamen ipsimet istarum litterarum magistri suis quam maxime nocent rebus, dum eos studiis suis adiungunt mores, qui non possunt non ipsos, & etiam, quas tractant, litteras, omnium contemptui exponere. Videas enim quosdam rebus frivolis, ac minutis inhærerere, alios omnino super iis cum aliis contendere ac altercari; videas eosdem conuiciis atrocissimis se inuicem proscindere, alios fastu quodam paedagogico ita se efferre, vt risum excitant sapientioribus, alios aliud quid designare, quo omnem virtutis, ac sapientiae laudem amittant. Ita ergo si se gerunt, quid mirum si Maecenates tandem desint, qui istarum litterarum suscipiant patrocinium. Possent his & plura addi; sed diutius iis immorari non licet. Nonnullas ex veris calamitatis istius causis recte detexit IO. CLERICVS, loco antea citato; qui & in *fluis philologicis*, quas AESCHINIS *dialogis*, a se editis, adiunxit, lib. I. c. I. hoc argumentum tractat, fastumque illorum, qui humanitatis studia reliquis litteris omnibus ita praeferunt, vt has magno supercilio contemnant, perstringit. *Vtile*, inquit, *est reipublicae, immo & necessarium, esse, qui eas litteras do-*

ccant, eosque lautis honorariis excitari, vt alacrius iuuentutem instituunt, viamque ad intelligendam antiquitatem graecam ac romanam ostendant, & scripta veterum illustrent, recudentque; prout fert animus, aut prout utilitas studiosorum postulat. Aequum etiam, laudem meritameos propterea consequi, & pro laboribus famam & estimationem sibi comparare. Verum propterea non ita homines insanire par est, vt alia omnia prae litteris humanioribus, contemnunt, iuriconsultosque, philosophos & theologos, qui scientias, quas proficiuntur, diligentius excolunt, quam alias, quasi viliora ingenia habeant. Tum vero alios omnes in se consurgere cogunt, & paedagogicum supercilium exprobrare. Ac sane paedagogi est, res spernere, dum verba coluntur; curare, ut teneantur linguae mortuae, ritus & mores obsoleti, opiniones dudum explosae, historiae quae ad nos nihil pertinent, dum de rebus ipsis, etiam maximi momenti, ratiocinari nequit, dum perite lingua sua uti nescit, dum consuetudines moresque civitatis suae, populorumque vicinorum ignorat, dum opinionum, quae nunc vigent, est imperitus, nec recentiores historias melius nouit. Nemo enim, quin haec longe maioris sunt momenti, & quibus cetera omnia subserviunt oportet, dubitavit, l. c. cap. 144.

§. VIII. Latinae porro graecaeque, & omnis antiquitatis, cognitio, cum ex scriptoribus gentilibus praecipue, ceu ex genuinis fontibus, haurienda sit; horum quidem ad huncce finem lectionem necessariam esse, nemo dubitabit. Cautè tamen simul in iis versandum, res ipsa docet, ne sensim & placita, & mores ethnicorum adsumamus, illorumque nobis ita placeant scripta, vt sacrae displicere incipiant litterae. *

* Cum gentilibus scripta, si incaute in iis versetur, non minus damnum, quam commodum, adferre queant; mirum non est, diuersas semper virorum, verae religioni addictorum, de iis fuisse sententias. Inter ipsos Iudaeos iam olim, qui patrii

moris tenaciores erant, a litteris, & philosophia Graecorum, adeoque & a lectione librorum gentilibus, plane adhorrebant. In tractatu mischnico *fofab, c. IX. numi XIV.* refertur, orto bello Titi, cautum esse, *ne quis filium in graecanicis erudiret.* In

gemara autem ad hunc locum additur, iam eo tempore, quo Hyrcanus & Aristobulus bellum inter se gerebant, hanc pronuntiatam fuisse sententiam: *maledictus esto, quisquis filium suum sapientiam graecanicam edocet.* Conferenda, quae fufius hac de re dixi in *hiflor. ecclef. vet. testam. tom. II. per. II. feft. VII. ad §. XVII. p. 189. feqq.* Ad christianos si tranfeamus, lectionem ethnicorum fcriptorum probabant, defendebant, commendabant TERTVLIANVS, de *idololatria, c. X.* ORIGENES, *philocal. c. XIII.* & apud EVSEBIVM, *hiflor. ecclef. lib. VI. c. XVIII. XIX.* GREGORIVS Nazianzenus, *orat. XX.* HIERONYMVS, *epift. LXXXIV. ad Magnum oratorem,* aliique, magno numero laudati IO. BAPT. COTELERIO, loco deinceps citando. In *conftitutionibus* contra *apofto-licis* diferte fancitum legimus: τὴν ἐθνικὴν βιβλίαν πάντων ἐπιτρεῖ. τί γάρ εἰ καὶ ἡλλοτρίαις λόγοις, ἢ νόμοις, ἢ ψευδοπροφήτοις, ἃ δὲ καὶ παραστῆται τῆς πίστεως τῶς ἐκκλησίας; τί γάρ εἰ καὶ λέγει ἐν τῇ νόμῳ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐπ' ἑαῖνα τὰ Ἰουδαῖα ἡμαῖς; *Ab omnibus gentiliū libris abftine. Quid enim tibi cum alienis fermonibus, vel legibus, vel falſis prophetis, quae quidem & homines leues auertunt a fide? Quid etenim tibi deeft in lege Dei, ut ad illas gentium fabulas adpellas animum? lib. I. c. VI.* Et huic ſententiae itidem nonnullos veteris eccleſiae doctores ſuffragatos, quem iam laudauimus IO. BAPT. COTELERIVS docet, in *notis ad conſtitut. apoſt. l. c. p. 204.* HIERONYMI quoque hic vulgo commemorari exemplum ſolet, coram tribunali diuino, ob adſiduam Ciceronis lectionem, vapulantis. Non tamen deſunt, qui illud pro fabula habent. Certe Hieronymus ipſe non ſatis ſibi conſtare videtur, cum mox ſomnium dicat, quod alibi ſomnium fuiſſe, negat. Id iam a me obſeruatum in *diſſertat. de cultura ingenii, c. III. §. VIII.* Mediam autem viam, quae & hic tutiſſima, ingrediuntur alii, qui, le-

genda quidem ethnicorum ſcripta, ſed caute, contendunt, & vt vtilia tantum, nobisque profutura, inde capiamus. Ita, vt alios taceam, CLEMENS Alexandrinus, *lib. V. Stromatum p. 733.* edit. IO. POTTERI. Spectat huc quoque eiusdem locus de philoſophia graecanica, *lib. I. Stromat. p. 377.* quem ad §. I. huiuscapitis iam recitauimus. Cum primis hac de relegendus BASILIVS magnus, cuius quippe exſtat *homilia, ad adoleſcentes,* ἵνα ἐν ἡ ἡλλοτρίαις ἀφελαιῖτο λόγον quomodo ex gentiliū ſcriptis vtilitatem capere debeant, *tom. I. operum p. 491. feqq.* Multa etiam recte & egregie hac de re monet AVGVSTINVS, de *doctrina chriſtiana, lib. II. c. XL. p. m. 82. feqq.* Plura patrum loca adfert CHRIST. KORTHOLTVS, in *pagano obtreſtatore, lib. I. c. XI. p. 171. feqq.* Recentiori aetate exiſtiterunt anabaptiſtae, quorum nonnulli eo vsque progreſſi ſunt, vt omnes omnino libros, praeter biblia, abrogatos & aboletos voluerint, vt IO. SLEIDANVS auctor eſt, de *ſtat. relig. & imper. lib. X. p. 153.* Nec deſuerunt deinceps alii, qui iniquiorem animum erga ſcriptores ethnicos oſtenderent, quod & HENR. ERNSTIVM, in libro, quem *εὐφρα ἀνορθῶν* inſcripſit, conſilio vtique non malo, non prorfus tamen probando, feciſſe, conſtat; quem ideo reſellere adgreſſus eſt GVIL. MECHOVIVS, ab altero extremo non adeo procul remotus, in *Hermathene, ſeu de recta inſtitutione inuenturis ſcholaeſticae, cum primis tract. II. c. VI. p. 262. feqq.* Singulari vtique hic opus eſſe circumſpectione, negari nequit, cum facile contingat, vt, qui ethnicorum ſcriptis toti veluti immerguntur, ethnicum plane, alienumque a religione chriſtiana, inde referant animum. Magnorum virorum, eorum praecipue, qui circa initium ſaeculi decimi ſexti, in Italia, in graecis latinisque litteris reſtituendis, elaborabant, hoc teſtatur exempla; notaque ſatis ſunt, quae de

de impiis vocibus moribusque ARETINI, POGGII, POLITIANI, BEMBI, BONAMICI, aliorumque, passim commemorantur. Ipse hac de re subinde conqueritur DESIDERASMVS Roterodamensis, & Ciceronianos istos, vti tum vocabantur, in Italia id agere, ait, *vt pro christianis reddamur pagani. Et animaduerto, inquit porro, iuuenes aliquot, quos nobis remisit Italia, praecipue Roma, nonnihil adflatos hoc veneno; epistol. lib. XXIX. ep. XXI.* Quae cum ita sint, primum quidem magno studio id agendum, vt illos gentilium libros, qui obscocna, turpia, & prauos adfectus irritare apta, continent, prorsus fugiamus; quod & supra iam monuimus, cum exponeremus, quoniam libri legendi sint. Ad reliquos quod attinet, qui talia tractant, quae sine periculo legi possunt; animo tamen fatis purgato firmatoque ad eos aqcedendum; nec

§ IX. Ad auctores veteres recte intelligendos plurimum confert *ars critica*, quippe quae multa tradit, quae illorum interpretationi inseruiunt, loca corrupta restituit, veras lectiones a falsis discernere docet, & scripta genuina auctoribus, quibus debentur, restituit. * Cumque in ipso codice sacro non minus, quam scriptoribus ecclesiasticis, si sobrie tractetur, haud contemnendus eius vsus sit; ** theologiae cultorem eius minime ignarum esse decet, vt tamen vitia criticorum, ipsi arti minime imputanda, summo studio fugiat. ***

* Per *artem criticam* eam philologiae (voce latius sumpta) partem intelligimus, quae loca veterum scriptorum corrupta emendat, & auctores spurios a genuinis discernere docet. Limitus eius extendere paullisper videtur IOAN. CLERICVS, quando, per illam, *artem* denotari, dicit, *intelligendorum veterum scriptorum, siue numeris. adstricta, siue soluta oratione vtentium, & dignoscendi, quatenam eorum genuina scripta sint, quae spuria.* Tres itaque ipsius iudicio *ars critica* complectitur partes: *primo monita & consilia attentantia ad ordinem, quo legendi veteres, vt linguae potissimum Latina,*

ita iis inhaerendum, quin saepissime mentem reuocemus ad meliora, & per scripturae sacrae diligentem tractationem abstergamus, quidquid forte impuritatis nobis adhaeserit, aut tepidos languidosque in vero Numinis cultu nos reddere queat. Copiosius iam hunc in modum haec exposui in *dissertat. de cultura ingenii, c. III. §. VIII. IX.* Plura etiam dabunt CLAVD. ESPENCAEVS, *de profectu ex gentilium librorum lectione percipiendo;* itemque IO. MICH. DILHERRVS, in *dissertatione philologica, de vsu lectionis. scriptorum saecularium & antiquitatis, quem in altiori etiam litteratura praestant, quae tomo primo dissertationum eius academiarum exstat num. VIII. p. 100. seqq.* itemque THOMAS CRENIVS, in *notis ad Leonardum Aretinum de studiis & litteris in methodis eius, anno 1692 editis, p. 458 seqq.*

*graeca & ebraica addisci commode queant; resque Latinorum, Graecorum & Ebraeorum cognosci; secundo, canones, de interpretatione verborum ac loquutionum; tertio, praecepta de iudicio, quod de antiquorum scriptorum libris & locis tam genuinis quam spuris, ferre oportet; art. crit. part. I. praefat. sect. I. & II. p. 1. §. Vlt*erius adhuc progreditur CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, critici esse docens 1) *naturam siue omnium linguarum generatim, siue certae cuiuspiam linguae, contemplari;* 2) *originem & natales inuestigare siue vocabulorum siue adagiorum;* 3) *methodum linguae addiscendae praescribere aptissimam facillimam-*

namque; iv) regulas tradere interpretandi verba phrasisque obscuriores; v) interpretari fabulis poetarum, item aenigmata; vi) iudicium ferre de stilo eiusque virtutibus & vitiis; vii) discrimen stili ostendere ratione aetatum; viii) indicare stilum certae sectae, deque eius usu ferre sententiam; ix) designare characterem stili cuiusque auctoris; x) ex histore stili characteribus de libri aetate & auctore, verborumque sinceritate iudicare; xi) iudicium ferre de recta pronuntiatione linguae latinae, graecae, & hebraicae; xii) orthographiam monstrare, eamque solidis superstruere fundamentis; in commentatione de arte critica, quae in pargis eius criticis exstat, §. V. p. 9. seqq. Ex quibus forte nonnulla ita comparata sunt, vt cum arte critica sint coniuncta, vel in eo, qui criticus audire cupit, adesse debeant; an vero ad ipsam artem criticam spectent? adhuc dubitari potest. Originem artis criticae eleganter exponit PHIL. IAC. MAVSSACVS. Cum enim obseruasset, quod & alias notum est, $\kappa\epsilon\tau\alpha\mu\epsilon\tau\alpha$ olim grammaticae partem fuisse, eamque circa tria versari, obscure scilicet sanctorum explicationem, bonorum & sanctorum iudicium, & verorum germanorumque ab adulterinis distinctionem; vltimam partem eidem originem dedisse, adfirmat. Antequam enim, ita pergit, corruptae fuissent librorum inscriptiones, & spurii monstrofique foetus pro legitimis & germanis supponi coepissent, vix in usu criticam fuisse, satis compertum est. Atqui certissimum puto, ante tempora regum Alexandriac & Pergami nullum opus falso inscriptum fuisse; immo ipsorum tempore eiusmodi viguisse: corruptendorum $\epsilon\upsilon\tau\epsilon\mu\alpha\tau\omega\mu\epsilon\tau\alpha$ librorum libidinem, ob $\Phi\lambda\alpha\sigma\tau\iota\kappa\alpha\upsilon$, quae inter illos erat, comendorum librorum. Qui enim libros, ad instruendas regum istorum bibliothecas, vndiquaque ferebant, cum viderent, antiquorum scriptorum praecipue volumina maiori pretio venire, & contra aurum cara esse; saepissime epigraphas volumi-

num corrumpebant; ita, vt si nouus & recens esset ille auctor, quem comparauerant sibi, mutata epigrapha statim pro vetere & antiquo venderent. Quibusdam hinc interiectis, $\beta\iota\beta\lambda\iota\omicron\tau\alpha\lambda\omicron\nu$ avaritiam, & spem maioris lucri, primam criticae originem dedisse, concludit, quam statim magni viri ARISTOPHANES, ERATOSTHENES, APOLLODORVS CVM A E V S amplexi sunt; ex quibus APOLLODORVS primus critici nomen ambuerit, quod tamen alii de ERATOSTHENE adferant; in *dissertat. critica, de Harpocrate*, eiusque scriptis, subiecta lexico Harpocratonis p. m. 397. vbi & alia, ad fata & historiam artis criticae spectantia, inuenire licet. Paullo aliter de criticae artis origine disserit PHIL. CAROLI. De Iudaeorum enim masorethis cum verba fecisset, de quibus & nos suo loco plura dicemus, ad Graecos transiens, eos, vt HOMERI conseruarent poemata, iisque stili ingenii sui, tamquam puro & liquido fonte, figarent, ARISTARCHVM communi suffragio censorem creasse, narrat, $\omega\varsigma \theta\epsilon\lambda\iota\zeta\omicron\nu\tau\alpha \tau\grave{\alpha} \pi\alpha\rho\mu\beta\lambda\eta\mu\epsilon\tau\alpha$, qui genuina a supposititiis vindicaret, vti nullus in posterum verficulus pro Homericis agnosceretur, nisi quem ARISTARCHVS, iugulatis adulterinis omnibus, probasset; praeter ARISTARCHVM autem, alios adhuc in hac arte praestantes laudari, vt CRATETEM, ARISTOPHANEM, NICANDRVM, CALLIMACHVM, APOLLONIVM RHODIVM, CHRYSIPPVM, reliquos; in *diff. de criticis, animaduersionibus* eius in A. GELLII *notis atticis* praemissa, p. 8. Verum facile viri isti docti inter se conciliari possunt, cum posterior de prima artis criticae origine non loquatur, nec de ea illius parte, quae genuinos auctores a spuris discernit, sed potius de ea, quae ipsum textum integrum, peregrina quaeuis ab eo remouendo, conseruare studet. Plurimos inter Graecos fuisse, qui criticae huic arti, grammaticaeque

ope-

operam nauauerint, constat, & ex dictis etiam haud difficulter colligitur. Ab his, cum aliis scientiis, doctrinaeque humanioris partibus, ars critica ad Romanos transit, apud quos M. VARRO, NIGIDIUS FIGVLVS, SISENNA, NICIAS, NICANOR, VALER. PROBUS, ASCONIVS, A. GELLIVS, alique magnum ex ea nominis decus consequuti sunt. Quenam inter Iudaeos pariter ac christianos artis criticae olim fuerint fata, alibi edisseremus. Vergente ad occasum imperio occidentali, magnaue, per gentium barbararum incurfiones, sequuta caligine; criticae artis nulla dignitas fuit, nullus vsus. Monachorum tamen, antiquos codices describentium, industriae plurimos veterum debemus libros, ceu seruatas e naufragio tabulas. Cum noua litterarum lux in Italia primum, tum & in aliis orbis christiani partibus, orirerur, linguae primum, graeca & latina, excoli coeperunt, simulque in lucem proferri veterum monumenta, quibus omnis sapientiae diuiniae & humanae thesaurus concludebatur. Id vero sine criticae artis peritia fieri non poterat, cum codices quam plurimi temporis diuturnitate vitati, aut illorum, qui eos descripserant, incuria ac negligentia corrupti ac deprauati essent. Huius itaque laude ANGELVS POLITIANVS, LAVR. VALLA, alique, floruerunt, qui inter litterarum restauratores primum sibi vindicant locum, quorumue labori & diligentiae imputamus merito, quod praestantissimos veterum libros maximam partem integros teneamus. Recensere omnes, qui in hac arte excelluerunt, nostrum non est; laudat praecipuos CASP. SCIOPPVS, in *consultatione de scolarum & studiorum ratione*, in *methodis* THO. CRENII, an. 1692 editis, c. XXII. p. 311. Principem haud dubie inter eos locum tenent IO S. IVST. SCALIGER, HADR. TURNEBVS, M. ANT. MURETVS, CLAVD. SALMASIVS, ISA.

CASAVBONVS, IAC. GRONOVIVS, IO. GE. GRAEVIVS. De vtilitate & necessitate artis criticae, non est, quod multa faciamus verba. Agnoscunt eam, quorquod recte de litteris iudicare didicerunt. Sine ea enim in magnis adhuc versaremur tenebris; sine ea nec graecae, nec latinae, nec ebraeae linguae, sibi constat cultura; sine ea veteres auctores nec intelligere, nec mentem eorum, nisi loca corrupta restituantur, recte adsequi possemus; sine ea antiquitatis omnis aut nulla, aut incerta admodum esset cognitio; sine ea nesciremus, a quonam aliquid scriptum sit auctore, semperque dubitandum, an, quae huic vel illi tribuimus, reuera eius sint. Copiosius haec omnia, & reliqua eiusdem generis, edisserunt, qui artem criticam commendant, eiusque vtilitatem ostendunt, PHIL. IAC. MAVSSACVS, in *diff. critica* antea laudata, de *Harpocracione eiusque scriptis*, p. 397. seqq. PHILIPPVS CAROLI, in *dissertatione de criticis*, qui & exemplis variis eius necessitatem euincit, p. 14. seqq. IO. CLERICVS, *art. crit. part. I. praefat. sect. III. p. 8. seqq.* Iungenda &, quae ipsemet dixi in *diff. de cultura ingenii*, c. I. §. XVIII. PET. DAN. HVETIVS, hodie tantam criticae artis necessitatem non esse, existimat, quam olim fuit, cum praestantissimos auctores typis iam exscriptos habeamus, in *Huetianis*, num. XXIII. p. 65. Sed, cum non omnes eiusdem generis sint editiones, multaque supersint, quae criticam manum desiderant; inutilem, aut minus necessariam hodie esse criticam artem, non dixerim. Non tantum autem viri docti quam plurimi artem hancce, emendando, corrigendoque, & interpretando veteres auctores, spuriosque a genuinis discernendo, exercuerunt; sed exstiterunt etiam, qui de principiis regulisque huius artis fuerunt solliciti, quos perspectos cognitosque habere plurimum nostra refert. Atque huc illi comparati sunt, qui ex instituto

stituto de arte critica commentati sunt, vt CASP. SCIOPPIVS, de *arte critica*, FRANC. ROORTELLVS, in *disputat. de arte, siue ratione corrigendi antiquorum libros*, tom. II. *thesauri crit.* p. 14. 28. &, qui perspicuitate, ordine, selectu, omnes superat, IO. CLERICVS, in *arte critica*, Amstaelodami 1697 primum edita, in qua tamen quaedam, theologis non probanda, admiscet. Neutiquam autem hic praetermittendus vir eruditissimus CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, quippe qui *parergis suis criticis*, Ienae 1712 editis, dissertationem elegantissimam lectuque dignissimam, de *arte critica & speciatim de arte therapeutica*, praemisit. Nec, inspexisse poenitebit quemquam, quae DAN. MAICHELIVS de arte critica, paucis quidem, sed perspicue & luculenter, differit in *introducet. ad historiam litterariam de praecipuis bibliothecis Parisiensibus &c.* part. II. c. III. p. 166. seqq. De HONORII DE S. MARIA *considerationibus super regulis & vsu artis criticae*, gallicana lingua scriptis, cum praecipue ad scriptores ecclesiasticos spectent, in sequentibus dicemus, cum de theologia patristica nobis verba facienda erunt.

** Quae de vsu artis criticae in scripturae sacrae pariter ac scriptorum ecclesiasticorum interpretatione ac diiudicatione hic fuse admodum dici possent, in sequentibus ex instituto pertractabimus, siquidem haec rectius partim ad theologiam exegeticam, partim ad theologiam patristicam referuntur.

*** Vt praestantissimarum optimarumque rerum; ita & artis criticae grauissimus est abusus. Subinde enim ad minutias, immo ineptias, artis huius magistri delabuntur, & in iis omne vitae tempus consumunt. Saepe etiam coniecturis suis nimis indulgendo, corrumpunt, auctores, quos emendare volunt, caliginemque & tenebras iis obfundunt, quos illustrare debebant. In ritibus autem & insti-

tutis veterum edisserendis ita versantur, vt inutilia ab vtilibus, quaeque scire nostra parum refert, ab iis, quae momentum trahunt, non discernant. Ne dicam, quod mores quandoque huic studiorum generi adiungant, a quibus viros sapientes longe alienos esse oportebat. Hinc litigia ista criticorum, & altercationes de rebus minutissimis, cum conuiciis insuper & contumeliis coniunctae, quibus dum se inuicem proscindunt, & sibi ipsis, & litteris, quas profitentur, contemptum conciliant. Iam olim inter criticos eiusmodi homines exstiterunt, qui magno conatu nihil agerent, SENECA nos conducet. *Quatuor*, inquit, *millia librorum Dydimus grammaticus scripsit, miser, si tam multa superuacua legisset. In his libris de patria Homeri quaeritur, in his de Aeneae matre vera; in his libidinosior Anacreon, an ebriosior vixerit; in his, an Sappho publica fuerit; & alia, quae erant dediscenda, si scires; ep. LXXXVIII. p. m. 392.* Ineptos porro istos criticos perstrinxit in *Menippo* suo IVST. LIPSIUS; in quos etiam acriter insurgunt IO. BARCLAVS, in *Euphormione*; part. I. p. 95. GABRIEL NAUDAEVVS, in *syntagmate de studio liberali*, c. XIX. in *methodis THOMAE CRENII*, an. 1692 editis, p. 622, 623. Nonnulla quoque, huc spectantia, monet ROL. MARESIVS, *lib. I. ep. XLVI.* De vanis criticorum super rebus non magni momenti concertationibus ANDR. SALERNITANVS, patritius Cremonensis, egit in libello, quem *bellum grammaticale* inscripsit, an. 1581 primum edito, in quo sub praelii vel certaminis schemate criticos insectatur & exagitat. Commemorat eundem, summamque simul exhibet GE. PASCIVS, de *inuentis nou-antiquis*, c. II. §. XXI. qui & ipsemet plura eiusdem generis adfert. Ex instituto vero bella haec criticorum descripsit IO. GE. WALCHIVS, in commentatione, de *nugis & bellis grammaticorum*, quae in *miscellaneis Lipsiensibus*

bus exstat, tom. I. num. V. p. 42. seqq. Iungenda his 10. LAVR. MOSHEMII ORATIO elegantissima, de eo, quod nimium est in studiis linguarum & criticae, quae in observationum eius sacrarum & historico-criticarum libro primo, Amstelodami an. 1721 edito, legitur, p. 397. seqq. Nec praeter-

mittendus est hic MATHANASIVS, ut vir quidam doctus vocari voluit, in libello, gallicano idiomate scripto, & le chef d'oeuvre d'un inconnu dicto, in quo lepidissime criticorum vitia omnium risui exposuit.

§. X. Cum litterarum, quae ab humanitate nomen retulerunt, vsus non in eo tantum consistat, ut auctores, qui ad veram solidamque eruditionem viam nobis pandunt, intelligere recteque interpretari, sed ut ipsimet mentis nostrae cogitationes apte & concinne, lingua recepta exprimere queamus; eo minus hoc negligendum, quo maiora inde tum ad nos ipsos, tum ad alios redundare possunt commoda. *

* Veteres sub *humaniorum litterarum* nomine grammaticam etiam, itemque rhetoricam & poësin comprehendisse, antea ad §. VII. obseruauimus. Vnde patet, non minus ad alios auctores intelligendos, quam ad sermonem nostrum formandum, ut eo mentis nostrae cogitata apte, & eleganter exprimere possimus, eas fuisse comparatas. Certe comparatas esse oportebat. Cum enim humanioribus litteris iuuenes imbuantur, ut per eas ad veram solidamque eruditionem iis via muniat; hac non nobis tantum, sed & aliis prodesse debemus. Hoc autem fieri commode nequit, nisi perspicue, & pro re nata, eleganter, quae excogitauimus, cum aliis communicare queamus. Perinde autem est, quacumque hoc fiat lingua, modo illi, ad quos verba facimus, eam intelligent. Si cum eruditis nobis res sit, aut de rebus loquamur, quas scire eruditorum tantum interest; lingua latina, eaque pura, quantum fieri potest, & emendata, utendum esse, supra iam demonstraui. Sed, si ad eos verba facienda, qui linguam latinam non intelligunt; vernaculae vsus merito praefertur. Iam, cum pastoribus ecclesiae saepissime verba, tum publice, tum priuatim, ad populum, hominesque rudes facienda sint; eos non earum modo, quas hactenus commemorauimus, lingua-

rum, sed & germanicae nostrae vel maxime peritos esse debere, res ipsa loquitur. Supinam plerorumque, in germanica lingua excolenda, negligentiam merito nobis exprobrarunt viri docti; & vel Gallorum nobis incutere ruborem exemplum debebat, ad quorum imitandos mores alias tam proni sumus; quippe qui in lingua sua perpolienda & excolenda omne studium, omnemque diligentiam ponunt. Theologiae cultoribus linguae germanicae culturam iam suo tempore vehementer commendauit ABR. CALOVIUS, in *paedia theologica, sect. II. art. I. c. I. can. I. p. 84. seqq.* & merito quidem. Nec sine ratione hunc in finem scriptorum LUTHERI, cum primis versionis eius germanicae scripturae sacrae, lectionem laudauit; utpote in qua puritas linguae nostrae, concinnitas, perspicuitasque summa, omnium iudicio, deprehendatur. Nec desunt alia theologorum nostrorum scripta, quae velut in exemplum proponi possint. Ad historiam indolemque linguae germanicae introspectendam, plurimum facit DAN. GE. MORHOFFII libellus: *Vnterrichte von der teutschen Sprache und Poësie* dictus; cui & reliqui iungendi, quos IO. GE. WALCHIVS laudat in *dem Entwurff der allgemeinen Golehrsamkeit, t. II. c. III. §. XXXII. seq.* vbi & subsidia, quorum in lingua germanica excolenda vsus aliquis esse potest, indicat.

§. XI. Hac nimirum *grammatica* quodammodo, & *rhetorica*, cum primis vero & *oratoria* spectat. Illa recte nos loqui docet; ista figurate, a proprie dictis, distinguere; haec autem rebus ipsis verba ita attemperare, vt distincte, perspicue, & vbi res id postulat, ornate, ad finem, quem in oratione nobis proposuimus, obtinendum, cuncta eloquamur. *

* Grammaticae hic mentionem facimus, prout ad sermonem recte formandum aliquid fert; prout autem linguae cuiusdam intelligendae, auctoribusque, quos legimus, interpretandis, inseruit, ad praecedentem tractationem spectat. Hinc &, qui latinarum, graecarum, ebraicarum, grammaticarum notitiam tradunt, iam suis locis indicauimus. Generatim de grammatica eiusque origine & historia, diuisione, quo vsque cum arte critica conueniat, aut ab ea discrepet, & quae reliqua sunt eiusdem generis, ex mente veterum differit IO. WOWERIVS, de *polymathia* c. VIII. p. 70. & GERH. IO. VOSSIVS, de *artium & scientiarum natura & constitutione*, lib. II. siue de *philologia*, c. IV. tom. III. oper. p. 39. seqq. Multa quoque, quae huc spectant, attingit PHIL. IAC. MAVSSACVS, in *dissertatione critica*, supra iam laudata, de *Harpocrate eiusque scriptis*.

Ad *rhetoricam* quod attinet, sunt nonnulli, qui eam cum *oratoria* vnam eandemque faciunt, cum alii contra discrimen aliquod inter vtramque constituent. Et hos quidem si sequi velis, *rhetorica* dici poterit, quae de tropis & figuris, quibus sermone ornatus aliquis conciliari potest, praecipit; cum *oratoria* contra rerum ipsarum, de quibus loquendum est, argumentorumque, probantium, amplificantium, illustrantium, inuentione, aptaque & concinna dispositione sit sollicita. Hoc pacto, si dicendum quod res est, *rhetoricae* itidem maior in interpretatione, quam eloquentia, vsus erit; cum inde discamus, quo nomine quilibet tropus, quae libetue figura adpellitur. Vsus enim ipse *troporum & figurarum*, quae *distinctionis*

vocari solent, partim ab ipsa linguae cuiusque indole & consuetudine loquendi, partim a vi & foecunditate imaginationis pendet; *figurae* autem *sententiarum* ab ipsis praecipue adfectibus proueniunt. Hinc & quotidie videas, homines tropis & figuris vti, qui numquam de iis cogitarunt, aut omnino, quid tropus, quidue figura sit? nesciunt. Estque generatim de eloquentia obseruandum, in ea plurimum naturam ipsam valere, adeo, vt, si haec conatibus non respondeat, praecepta & regulae parum efficiant. Immo fuerunt, qui naturae hic omnia tribuerent; quod & SEXTVS EMPIRICVS fecit, qui id inde probat, quod praestantissimi existerint oratores, qui numquam artem rhetoricam didicerunt. Εδέχεται δὲ γε ἰσχυρῶς, καὶ κατὰ τρέπον ῥητορῆσαι καὶ μετασχόντα ῥητορικῆς, οἷς καὶ περὶ Δημάδου περιλήψαμεν. κατηλέτης γὰρ ἦν, δημολογῆται ἄριστος γεγονέναι ῥήτωρ, καὶ ἐν τούτῳ ἄλλοι συμπλήθους. Contingit autem, satis recte fungi munere oratoris eum, qui numquam didicit artem rhetoricam, sicut accepimus de Demade. Nam cum esset *remex*, constat eum optimum fuisse oratorem, & cum eo alios plurimos; adu. *mathematicos siue disciplinarum professores*, lib. II. p. 291. edit. IO. ALB. FABRICII. Eandem sententiam sequitur ROLANDVS MARESIVS, *epistol. philolog. lib. II. c. LI*. Verum, etsi natura vtramque fere hic faciat paginam; ideo tamen artem seu institutionem, cum exercitatione coniunctam, minime contemnendam, censeo. Immo, si haec ad naturam accedat, tum demum eximium quid, & longe praestantissimum inde efflorescere, necesse est.

Ad

Ad *originem* itaque *artis oratoriae* quod attinet, iam antiquissimis temporibus exstitisse viros, eloquentiae laude florentes, constat. Cum tamen ea naturae munere illis obtingere potuerit, & exercitatione; iam tum fuisse, qui praecepta aut regulas eloquentiae darent, inde colligi nequit. Certe in Mose, aliisque prophetis & scriptoribus *Deo* veteris testamenti, talia occurrunt, quae, eos insigni eloquentia praeditos fuisse, nos dubitare non sinunt. Magistris autem eos vsos, qui rhetoricam aut oratoriam artem eos docuerint, nemo, puto, temere dixerit. Apud Graecos iam antiquissimis temporibus eloquentiae studium floruisse, inde nonnulli euincunt, quod HOMERVS ipse non tantum exemplum eius dedit, sed & quosdam ex heroibus suis ob eloquentiam laudauerit. Ita ipse CICERO: *Iam temporibus Troicis tantum laudis in dicendo Vlyssi non tribuisset Homerus, & Nestori quorum alterum vim habere voluit, alterum suauitatem) nisi iam tum honos esset eloquentiae; neque ipse poeta hic tam idem ornatus in dicendo, ac plane orator fuisset; in Bruto, c. X.* Lubens fateor, iam tum dignitatem quamdam ac honorem fuisse eloquentiae; nec imperitum eius fuisse HOMERVM; institutioni autem ac artipotius, quam naturae eamtribuendam esse, nondum inde euincitur. Postquam tamen Graeci vtilitatem eloquentiae intellexerunt, mox exstitisse inter eos, qui de praeceptis & regulis eius cogitarent, non est, quod dubitemus. Accedebat, quod in ciuitatibus illis Graeciae, in quibus summa rerum penes populum erat, eloquentiae maximus vsus esset; siquidem, qui ad imperium aliquod adspirabant, aut magnam saltem sibi comparare volebant auctoritatem; eloquentiae vi flectendo, impellendoque populi animos, eundem in suas pertrahebant partes, & sic quiduis facile impetrabant. Quae rerum istarum

conditio vt magnum eloquentiae studio incrementum dedit; ita simul effecit, vt quae vix orta erat, statim corrumperetur. Praeterquam enim, quod isti oratores, quid verum, quid falsum, quid iustum, quid iniustum, parum curarent; in argumentis etiam non tam sanae rationis iudicium, quam, quid populo placere, eiusque demulcere aures posset, spectabant. Ex hoc numero erant, qui circa tempora belli Peloponnesiaci florebant, LEONT. GORGIAS, THRASIMACH. CHALCEDONIVS, PROTAGOR. ABDERITES, PRODIC. CHIVS, HIPPIAS ELEVS, alique, qui, docere se, profitebantur, quemadmodum causa inferior dicendo fieri superior posset. His SOCRATES se opponebat, contra sophistas (hoc enim nomine eiusmodi homines veniebant) subinde acriter disputans; quod &, ex mente sententiaeque SOCRATIS, PLATO fecit in *Gorgia, Hippia, Protagora, & Euthydemo*; quemadmodum & ARISTOTELES de eorum argumentis libros duos conscripsit. Quidquid autem aut SOCRATES, aut PLATO, aut alii dicerent, semper tamen existerunt eiusmodi eloquentiae corruptores ac sophistae, qui, omni veritatis cura posthabita, lucri gloriaeque cupiditati linguam suam inseruire voluerunt. Nec alium in orationibus suis sibi constitutum habebant finem, quam *τὸ πείθειν*, eoque etiam omnes suas exercitationes voluerunt esse comparatas. Discrimen inter veram eloquentiam, & falsam sophistarum egregie ostendit LYCIANVS, in oratione: *rhetorum praeceptor*, dicta *tom. II. p. 308. seqq.* Legenda vero etiam viri clarissimi GE. NIC. KRIEGER elegans dissertatio, de *sophistarum eloquentia*. A Graecis ad Romanos pestis ista eloquentiae transfuit, tumque maxime se exseruit, cum litterarum studia apud eos ad interitum vergere inciperent. Nec tamen, tum apud Graecos tum apud Romanos, defuerunt viri cordati & sapientes, qui masculae & genuinae eloquen-

eloquentiae laude florent, quos ipse CICERO commemorat, in *Bruto, siue de clarioratoribus libro*, & QVINTILIANVS, in *stitut. orator. lib. X. c. I.*

Vt in artis formam *praecepta eloquentiae* redigerentur, id Graecis debemus, quos, vt in aliis, ita etiam hac in re, imitati sunt Romani. Primus EMPEDOCLES artem dicendi inuenisse, primus GORGIAS docuisse, primus CORAX, & TISIAS scripsisse, perhibentur; conferatur GERIO. VOSSIVS, de *rhetoricae natura & constitutione, c. IX. tom. III. operum, p. 331. seqq.* Alii tamen aliter hac de re sentiunt. Quidquid eius sit, magnus deinceps inter Graecos illorum exstitit numerus, qui eloquentiae praecepta dederunt. Atque inter hosce primo loco ipsum PLATONEM commemorat GIBERTVS, *dans les iugemens de scians sur les auteurs qui ont traité de la rhétorique, tom. I. p. 1. seqq.* Et in duobus sane dialogis, *Gorgia* atque *Phaedro*, multa de rhetorica PLATO disputat; sed ita, vt in illo aliorum sententiam refellat, in hoc suam exponat. Obseruatum id iam est QVINTILIANO, qui simul recte docet, non aliam PLATONI eloquentiam probari, quam, quae cum virtute & honestate sit coniuncta. *Platoni*, inquit, *non rhetoricam videri malam, sed eam veram nisi iusto & bono non contingere.* Adbuc autem, ita pergit, in *Phaedro* manifestius facit hanc artem consummari citra iustitiae quoque scientiam non posse; cui opinioni nos quoque accedimus. *An aliter defensionem Socratis, & eorum qui pro patria ceciderunt, laudem scripsisset? quae certe sunt oratoris opera. Sed in illud hominum genus, quod facultate dicendi male utebatur, inuectus est &c.* Et iterum: *Doctores quoque eius artis parum idonei Platoni videbantur, qui rhetoricam a iustitia separarent, & veris credibilia praesferrent; nam id quoque dicit in Phaedro; institut. orator. lib. II. c. XV. p. m. 117. 118. edit. VL-*

RICI OBRECHTI. PLATONEM sequutus est ARISTOTELES, de quo CICERO memoriae prodidit, quod omnium rhetorum, qui illum praecesserunt, scripta in compendium miserit. *Ac veteres quidem*, inquit, *scriptores artis, usque a principe illo ac inuentore Tisia repetitos, vnum in locum conduxit Aristoteles, & nominatim cuiusque praecepta magna conquisita cura perspicue conscripsit, ac enodata diligenter exposuit, ac tantum inuentoribus ipsis suauitate & breuitate dicendi praestitit, vt nemo illorum praecepta ex ipsorum libris cognoscat; sed omnes, qui, quod illi praecipiant, velint intelligere, ad hunc quasi ad quemdam multo commodiorem explicatorem conuertantur; de inuent. lib. I. c. VI.* Sed hocce quidem Stagiritae opus temporum iniuria periit. Exstant vero eius libri *rhetoricorum*, quibus praecipuum inter omnes, qui de rhetorica commentati sunt, locum magno consensu viri docti tribuunt; nec quidquam aut perfectius, aut consummatius, iis scribi potuisse, existimant. Laudant vtique eos & illi, qui ceteroquin non adeo aequo in Aristotelem sunt animo; certe pro rege vel principe philosophorum agnoscere nolunt. Legenda viri clarissimi IAC. BURCKARDI *dissertatio de Aristotelis librorum de rhetorica usu ac praestantia, & summo per 2000 annos, in his aestimandis eruditorum consensu, quam elementis rhetoric. Aristotel. ab Andrea Godofredo Amnone excerptis*, editisque Coburgi 1715 praemisit. Inter commentatores rhetoricorum librorum Aristotelis CHRISTOPH. SCHRADERVS reliquis omnibus dubiam palmam reddidit. Fuerunt deinceps & alii inter Graecos, qui in tradendis eloquentiae regulis, variisque scriptis rhetoricis, ingenium & diligentiam suam demonstrarunt, vt ANAXIMENES LAMPACENVS, quippe quem auctorem *rhetoricorum ad Alexandrum* viri docti censent, DIONYS. HALICARNAS-

SENSIS,

SENSIS, LVCIANVS, HERMOGENES, ARISTIDES, ALEXANDER rhetor, APHTHONIVS, DIONYS. LONGINVS, DEMETRIVS, siue Phalereus, vt nonnulli putant, siue alius; de quibus conferendus GERH. IO. VOSSIVS, de *natura & constitutione rhetoricae c. IX. p. 331. seqq.* & qui fusius de singulis agit, argumentaque librorum, quos scripserunt, refert, GIBERTVS, in libro, antea iam laudato, quo *iudicia eruditorum de auctoribus, qui de rhetorica scripserunt*, exhibet, *tom. I. p. 84. seqq.* Quibus addenda, quae in *bibliotheca graeca* de singulis diligenter differit IO. ALB. FABRICIVS.

Apud Romanos initio studium rhetorices omnino prohibitum fuit, eo, quod putarent, hostes non verbis, sed armis vinci; tandem difficulter receptum. Mirum itaque non est, quod libertini primum fuerint, qui rhetoricam docuerunt; ex quibus iterum L. PLOTIVS GALLVS hoc fecisse dicitur, Cicerone etiamnum puero. Refert hoc ipse CICERO, & ex eo QVINTILIANVS, *instit. orator. lib. II. c. IV.* Successerunt ei deinceps alii, sed omnes generis libertini, vsque ad BLANDVM, siue BLANDIVM, qui, cum eques Romanus esset, rhetoricamque doceret, primus huic dignitatem singularem, ac pretium apud Romanos conciliauit. Primus autem, qui apud eosdem de arte rhetorica quaedam scripsit, M. CATO CENSORINVS fuit; quem deinceps sequuti sunt alii. Sed omnium gloriam obscurauit M. TVLL. CICERO, qui, vt ipsemet orator fuit praestantissimus, ita de arte haec plurima quoque scripsit, egregia prorsus, lectuque dignissima. Huc namque spectant *libri eius duo de inuentione*, qui soli tulerunt aetatem *ex libris quatuor*, quos fecerat adolescens, *de arte rhetorica*, qui adeo & rectius *libri rhetororum* vocarentur, prout & ita a QVINTILIANO nominantur, *instit. orator. lib. II. c. XV.* alibique; *dialogi tres de oratore*

ad Q. fratrem; Brutus, siue de claris oratoribus liber; orator, siue de optimo genere dicendi ad M. Brutum; topica ad C. Trebatium iureconsultum; de partitione oratoria dialogus; de optimo genere oratorum. De libris autem quatuor rhetororum ad Herennium viri docti adhuc disputant, adfirmantibus aliis, eos CICERONI tribuendos esse, aliis abnuentibus, quorum rationes etiam potiores esse videntur. Alter a CICERONE locus inter Romanos debetur M. FABIO QVINTILIANO, qui, si non pari sermonis cum TVLLIO elegantia, certe plenius copiosiusque de hac arte scripsit, in *libris duodecim de institutione oratoria*, quibus reliquis omnibus dubiam palmam reddidit. Adcuratissime in iis futurum oratorem instruit, nihil eorum praetermittens, quae eum & scire & agere decet, qui perfectae eloquentiae decus consequi cupit. Cum primis maxime mihi placet, quod numquam non id agat, vt demonstrat, non posse aliquem verum oratorem esse, nisi idem virtutis ac honestatis sit studiosus. Recte vtique, atque praeclare. Cum enim, vt idem porro egregie docet, oratoris sit, ea tantum suadere ac defendere, quae vera, honesta, iusta sunt; numquam huncce finem obtinebit, nisi auditores credant, ipsum serio hoc dicere, atque virtutis, honestatis, ac iustitiae cultorem esse strenuum. Eumque in finem ab ipsa puerorum educatione inchoat, atque pulcherrime ostendit, quo pacto ea debeat esse comparata, vt viri boni atque honesti euadant, quippe qui soli ad veram eloquentiam sunt idonei. Quae profecto ostendunt, QVINTILIANVM, quantumuis ethnicum, longe rectius de eloquentia sensisse, quam plurimos christianorum, etiam eorum, qui omnino de eloquentia sacra praecipunt. Non sine ratione itaque B. MART. LVTHERVVS noster eum reliquis omnibus praefert. *Quintilianus*, inquit, *vnus est, qui optimos reddit*

reddit adolescentes, immo viros. Hunc unum rogo ante omnia ne derelinquas. Et iterum: Ego prorsus Quintilianum fere omnibus auctoribus praefero, qui simul & instituit, simulque eloquentiam monstrat, id est, verbo & re docet quam felicissime; in epistola ad Georgium Spalatinum, quae in supplemento epistolarum Lutheri, a me edito, exstat, p. 8. Institutionibus oratoris QVINTILIANI addendus adhuc dialogus eius de causis corruptae eloquentiae, dignus itidem, qui ab omnibus legatur. Huncce, C. CORN. TACITO vulgo adscriptum, QVINTILIANO vindicauit, notisque selectissimis illustratum edidit, vir eruditissimus CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, Goettingae 1719, 8. De QVINTILIANO pariter ac CICERONE plura dabunt IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. lat. lib. I. c. VIII. & lib. II. c. XV.* & GIBERTVS, in libro antea laudato, tom. I. p. 279. seqq. & tom. II. p. 1. seqq. vbi & reliquos ex Romanis, qui de rhetorica commentati sunt, vt RUTILIVM LVPVAM, AQVILAM ROMANVM, IVLIVM RVEFINIANVM &c. ordine commemorat, & more suo summam omnium istorum librorum exhibet. Iunctim hosce rhetores edidit FRANC. PITHOEVS, Parisiis an. 1599, 4. quos & recenset IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. lat. lib. IV. c. VIII. p. 798. seqq.* Iungatur his & GER. IO. VOSSIYS, de *natura & constitut. rhetor. c. XIII. p. m. 340. seqq.* vbi de origine rhetoricae apud Romanos, & praecipuis eius scriptoribus, disserit.

Ab ethnicis mihi nunc transeundum esset ad christianos. Hos enim, postquam in ethnicorum locum, in vtroque imperio, orientali & occidentali, successerunt, vt reliquarum artium & scientiarum, ita & rhetoricae sibi vindicasse possessionem, notum est. Sed, cum de his alibi nobis agere constitutum sit, nunc nihil addimus. Conferre interim, & expendere iuuabit, quae de veterum ecclesiae patrum eloquen-

tia disserit IO. CLERICVS, *art. crit. part. II. sect. I. c. XVI. p. 486. seqq.* vbi historiam rhetoricae exhibet. Id nimirum maximepe illi displicet, quod, ad exemplum ethnicorum, stilo figurato plus quam decet, indulserint. Cum crederent, inquit, quae in rebus humanis hyperbolica forent & nimia, ea rerum ad religionem pertinentium momentum & maiestatem vix satis exprimere, consuetudinem contraxerunt, perpetua quadam declamatione vtendi; adeo, vt raro ad se redeant, & simpliciter id, quod volunt, exprimant. Qua in re vir doctissimus ne utiquam ratione destituitur. Nec enim negandum, eloquentiam patrum nimis turgidam, erroribus prauis opinionibus occasionem dedisse. Caute tamen hic incedendum, ne quae de fidei mysteriis recte tradunt, inter inania vanae eloquentiae verba referantur. Sed hac de re in sequentibus plura. Cum deinceps, exorta barbarie, densa nox & atra caligo orbi incumberet; verae eloquentiae studium, tenebris hisce consulptum, prorsus ignorabatur. Et, si qui etiam in istud se dare voluissent, nihil tamen aliud, quam meras proferre potuissent ineptias. Resuscitatis autem Dei munere graecis latinisque litteris, & vita veluti quadam veteribus scriptoribus restituta; magno mox extierunt numero, qui & rhetoricam artem noua quadam luce perfunderent; vt FRANC. ROBERTELLVS, PHIL. MELANCHTHON, IO. STURMIVS, MELCH. IVNIVS, aliique quam plurimi. Hos omnes recensere nostri non fert instituti ratio. Fecit id diligenter DAN. GE. MORHOFIVS, *polybist. litterar. lib. VI. c. I. p. 238. seqq.* vbi simul veteres commemorat; itemque, quem aliquoties iam laudauimus, GIBERTVS, *l. c. tom. 2. p. 136. seqq.* & tom. III. per integrum. In tanto autem illorum, qui recentiori aetate de arte rhetorica praeceperunt, numero, praecipuam, omnium fere eruditorum consensu, laudem retulit GER. H. IO. VOSSIYS, non tantum ob li-

brum

brum, de *natura & constitutione rhetoricae*, sed vel maxime ob *institutiones oratorias*, opus admodum luculentum, & ex quo reliqui fere omnes, qui post eum campum huncce ingressi sunt, sapuerunt. Exstat, aequae ac prius, de *natura & constitutione rhetoricae*, tomo tertio operum eius iunctim editorum. DAN. GE. MORHOVIUS id vocat *opus, mira diligentia concinnatum, & quod, in veterum rhetorum lectione illum longe fuisse versatissimum, demonstrat; quos etiam, ita pergit, nisi habuisset antesignanos, vix adeo feliciter in hocce argumento versatus fuisset.* Laudat porro BUCHNERI, *lib. de commutata ratione dicendi, p. 444.* iudicium: *Vossio neminem temere post Aristotelem, orandi artem vberius & adcuratius tradidisse; l. c. p. 251.* Ex illis, qui gallicano idiomate de eloquentia praeceperunt, RENATUS RAPINVS, in *considerationibus super eloquentiam, tom. II. operum, p. 23. seqq.* de sacra pariter ac profana eloquentia talia monuisse mihi videtur, quae minime sunt contemnenda. Rationi quoque rectae prorsus sunt consentanea, quae de *vera & falsa eloquentia* obseruauit IO. CLERICVS, *parrhasian. tom. I. p. 72. seqq.* Cum primis vero lectu digna, quae eleganter, & magno cum iudicio, inculcat SAM. WERENFELSIUS, in *dissertatione, de meteoris orationis, quae inter dissert. eius, duobus voluminibus, Amstaelodami, anno 1716 iunctim editas, tom. I. p. 271. seqq.* exstat. In ea enim, dum id, quod reuera in oratione sublime est, a male adfectata orationis sublimitate, discernit; varia simul illorum, qui eloquentiae laudem sibi ipsi vindicant, vitia notat, eaque euitare docet. Non omnia quoque, quae veteres de eloquentia tradiderunt, probanda, aut caeco impetu amplectenda esse, nonnulli monuerunt. Nec in ea, quae hodie obtinet, eloquentiae ratione, omnia locum inueniunt, quae veteribus fuisse laudata. Locis dialecticis quantum olim datum sit, as-

minem fugit. At per hos, aut eorum potius abusum, eloquentiam veram corruptam, demonstrauit vir doctissimus NIC. HIERON. GUNDLINGIUS, *tom. I. obseruation. Hallens. obseru. XVII. p. 231. f. 99.* Multa alia eiusdem generis obseruauit IO. GEORG. WALCHIVS, in *dem Entwurf der allgemeinen Gelehrsamkeit. lib. II. c. IV. §. XV. f. 99. p. 85. f. 99.* Mihi illi praecipue hic peccare videntur, qui per nimias ambages iuuenes ad eloquentiam ducunt. Nisi enim me omnia fallunt, praecipua, quae ad eloquentiam comparandam faciunt, momenta huc redeunt: vt primum linguam istam, qua aliquando in orationibus vti volumus, quaecumque demum sit, accurate teneamus, vt ea proprie, perspicue, & si opus sit, eleganter ac ornate animi nostri cogitata exprimere valeamus; deinde, vt earum artium ac disciplinarum, quae argumenta orationis suppeditant, haud simus rudes; porro, vt naturae ductum ita sequamur, vt eundem simul per prudentiae regulas temperemus; & denique, vt non alium finem, quam veritatis propagationem, & cum aliis communicationem, constitutum nobis habeamus; ita vero simul in vita moribusque nos geramus, vt alii credere queant, serio huncce finem nobis constitutum esse.

Cum vero, in eloquentia comparanda, imitatio plus valeat, quam regulae; immo hae nihil prosint, nisi illa cum exercitatione accedat; oratores ipsos, qui prae ceteris eloquentiae laude floruerunt, cognitos habere oportet, ab iis vt summum exemplum, quod sequamur, ad quod nos componamus. Et graecos quidem oratores diligenter recenset GERH. IO. VOSSIUS, *de natura & constitut. rhetoricae, c. X. seqq. p. m. 333. seqq.* itemque DAN. GE. MORHOVIUS, *polybist. litter. lib. VI. c. II. p. 256.* & IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. II. c. XXVI.* alibique. Est viris doctis obseruatum, post amissam

Graec.

Graeciae libertatem, eloquentiam quoque degenerasse; quae postea vixerunt, cum prioribus non posse comparari. Idem & apud Romanos contigisse, constat. Nimirum, ab iis, qui, seruili iugo oppressi, ad adulationem fe toti componunt, mascula quaedam, & cum auctoritate coniuncta expectari nequit eloquentia. De Romanorum oratoribus itidem GER. IO. VOSIUS agit, *l. c. c. XIV. seqq.* & DAN. GE. MORHOFIVS, *l. c. lib. IV. c. XI. seqq.* ubi scriptores latinos recenset, & in bibliotheca sua latina, IO. ALB. FABRICIVS. Principem haud dubie locum inter Graecos DEMOSTHENES, & inter Romanos tenuit CICERO. Comparat eos inter se hunc in modum M. FABIVS QVINTILIANVS: *Quorum ego virtutes plerasque arbitrator fuisse similes, consilium, ordinem diuidendi, praeparandi, probandi rationem, omnia denique, quae sunt inuentionis. In eloquendo est aliqua diuersitas: densior ille, (Demosthenes) hic (Cicero) copiosior: ille concludit adstrictius, hic latius: pugnat ille acumine semper, hic frequenter, & pondere: illi nihil detrabi potest, huic nihil adici: curae plus in illo, in hoc naturae. Paucis hinc interiectis de CICERONE ita pergit: Cedendum vero in hoc quidem, quod ille (Demosthenes) & prior fuit, & ex magna parte Ciceronem, quantus est, fecit. Nam mihi videtur M. Tullius cum se totum ad imitationem Graecorum contulisset, effinxisse vim Demosthenis, copiam Platonis, iucunditatem Socratis. Nec vero quod in quoque optimum fuit, studio consecutus est tantum, sed plurimas vel potius omnes ex se ipso virtutes extulit immortalis ingenii beatissima ubertate. Non enim pluuias, vt ait Pindarus, aquas colligit, sed viuo gurgite exundat, dono quodam prouidentiae genitus, in quo totas vires suas eloquentia experiretur. Num quis docere diligentius, monere uehementius potest? Cui tanta vniquam iucunditas adsuit? vt ipsa illa, quae extorquet,*

*impetrare eum credas, & cum transuersum vi sua iudicem ferat, tamen ille non rapti videatur, sed sequi. Iam in omnibus, quae dicit, tanta auctoritas inest, vt dissentire pudeat; nec aduocati studium, sed testis aut iudicis adferat fidem. Tum interim haec omnia, quae vix singula quisquam intentissima cura consequi possit, fluunt vt illaborata; & illa, qua nihil pulchrius auditu est, oratio prae se fert tam felicissimam facilitatem. Quare non immerito ab hominibus aetatis suae regnare in iudiciis dictus est, apud posteros vero id consequutus, vt Cicero iam non hominis, sed eloquentiae nomen habeatur; instituit orator. lib. X. c. I. p. m. 605. 606. edit. VLR. OBRECHTI. Haec ideo recitare visum fuit, inde vt intelligeretur, quantus vir fuerit CICERO. Nec inuentione censetur inter oratores esse instar omnium; addatur RENATI RAPINI comparatio Demosthenis & Ciceronis, tom. I. operum, p. i. seqq. Ad recentiores oratores quod attinet, eos itidem diligenter recenset DAN. GE. MORHOFIVS, *l. c. lib. VI. c. III. p. 174. seqq.* qui & non immerito M. ANT. MVRETO primum inter eos concedit locum. Ad veteres namque, immo ipsum CICERONEM, proxime accedit. Habuit cum primis Italia haud paucos, qui magnam eloquentiae laudem consequuti sunt, quos inter OCTAVIAN. FERRARIVS omnium in se conuertit animos, neminique secundus censi debet; adeo singulae magni oratoris virtutes in eo conspirant. Reuixisse autem is nostra aetate videtur in IAC. FACCIOLATO, cuius orationes decem de optimis studiis, hoc ipso, quo haec scribo, an. 1723 Patauii prodierunt. Non modo academiam Patauinam, sed Italiam vniuersam, is nominis sui splendore illustrat, suoque exemplo demonstrat, nondum eloquentiae laudem gentem Italiam amisisse. Iam & de Germanorum eloquentia, oratoribusque, qui lingua vernacula vsi sunt, aliquid addendum*

dum esset; sed, cum his diutius immorari non liceat, legi ea, quae hac de re dici possent, velim apud clarissimum virum GORTOLLIVM, in *der kurzen Anleitung zur*

Historie der Gelarheit, c. IV. §. XVIII. seqq. p. 181. seqq. qui & de dialogis ac epistolis talia monet, quae eloquentiae cultoribus proderunt.

§. XII. Vt autem oratoria soluto sermone recte vti docet, ita ars poetica ligato. Cuius cum in rebus quoque sacris vsus minime contemnendus sit; optime faciunt, qui ingenium, per naturam ad poesin aptum, industria & exercitatione magis excitant, simul tamen praecipitia, quae hic sese offerunt, caute euitant. Lectio poetarum, si rite instituat, non tantum hoc nomine suadenda, quod iis, qui exemplis & imitatione proficere cupiunt, multum proficit, sed, quod & alia ratione eruditio theologica inde augeri ac amplificari queat. *

* Facultatem, fundendi carmina, eiusque in diuinis laudibus celebrandis, prauis porro hominum adfectibus sedandis, bonis contra excitandis, vsus qui recte considerauerit; non poterit non eam pro insigni quodam Numinis reputare munere. Origo eius etiam ab ipsa hominum natura recte arcessitur; cum experientia doceat, in anima hominis quamdam ad harmoniam, metrum, rhythmum esse inclinationem, etsi non eodem apud omnes sese exerat modo. Hinc alios ita per naturam ad poesin aptos videas, vt & sine magistro poetae praestantissimi eudant, alios ad minimum adfici carminibus, demulceri & delectari. Antiquissimis itaque temporibus vsitatam fuisse poesin, seu existisse, qui carmina & cantica conficerent, non est, quod dubitemus. *Perperam*, inquit PET. LAMBECIUS, *Graeci primam poesios inuentionem sibi vindicant; vixit cum sine dubio vera eius origo inde ab ipsis mundi incunabulis, & primo mortalium Adamo deriuanda sit. Testatur enim hoc, praeter arctissimam animae humanae cum harmonia cognationem, antiquitas* τῆς ἀναρχικῆς ἡμῶν ἀδελφικῆς. *hoc est, artis canendi tibia & cithara, cuius inuentio Genes. IV, 21. attribuitur Iubali, Kaini trinepoti, qui ibi pater adpellatur omnium contrectantium citharam, & organum; prodrom. hist.*

litter. lib. II. c. III. p. 162. Recte quidem dicit, Graecos poetas inuentionem perpetam sibi vindicare; nec illud inepte, iam antiquissimis temporibus poesin fuisse vsitatam; sed ab Adamo ipso eius originem deriuandam, istis, quas attulit, rationibus vix cuiquam persuadebit. Iudaeorum traditionem, *psalmum nonagesimum secundum*, vel secundum alios, *nonagesimum primum*, cuius lemma: *cantus cantici in die sabbati*, ab Adamo compositum, ipsemet rectissime ibidem explodit. Antiquitas vero poeseos inde quoque constat, quod antiquissimis gentibus in more positum fuerit, heroum suorum laudes carmine celebrare, & alia quoque memoratu digna hac ratione ad posteros transmittere. *Legenda*, quae hac de re obseruauit ISAIAQUELOTIVS, in *dissertationibus de existentia Dei*, gallicana lingua scriptis, *diff. I. c. IV. p. 33. seqq.* Apud Gallos olim noti erant *bardi*, qui heroum gesta carmine celebrabant; de quibus conferenda, quae GER. IO. VOSSIUS obseruat, *de natura & constitutione artis poeticae, c. III. §. XII. tom. III. operum, p. 11. seqq.* Apud Germanos eundem morem receptum fuisse, ex C. CORNELIO TACITO discimus: *Celebrant carminibus antiquis (quod vnum apud illos memoriae & annalium genus est) Tuisonem deum terra editum, & filium Mannum*

Mannum, originem gentis conditoresque; de moribus Germanor. c. II. Quae verba non de Suecis, vt OLAVS RVDBECKIVS existimavit, sed de Germanis intelligenda esse, DAN. GE. MORHOFIVS probat, in *dem Vnterricht von der teuffischen Sprach und Poesie, c. VI. p. 255.* vbi plura hac de re. Omnium autem luculentissime ex scriptura sacrapoëseos antiquitas demonstrari potest; siquidem, iam Mosis aetate cantica confecta fuisse, ex *Exod. XV. & Deut. XXXII.* abunde constat. Et, licet haec prima sint *debetur*, alia tamen, diuinitus non inspirata, iam antea existisse, non est, quod dubitemus. Atque inde etiam, vti & ex reliquis canticis, in scriptura sacra commemoratis, cum primis ex psalmis Dauidis, liquet, poësin in gente ebraea vſitatam fuisse; etſi, quacnam eius ratio fuerit, obscurum plane sit, atque ambiguum. Ex instituto hic de poësi Ebraeorum dici posset, sed copiose admodum iam hoc a me factum in *hiflor. eccles. veter. testam. rom. II. period. II. sect. III. ad §. XXVI. p. 291. seqq.* vbi & auctores reliquos, qui hocce argumentum tractarunt, laudavi, vt, quod hic addi queat, superſit nihil. Sed de origine poëseos plura dabunt IO. STEPH. MENOCHIVS, de *republ. Ebraeor. lib. VII. c. XIII.* POLYDORVS VERGILIVS, de *inuentor. rerum. lib. I. c. VIII. IX. X. IVL. CAES. SCALIGER, poët. lib. I.* ANTONIVS ZARA, in *anatomia ingenior. sect. II. membr. III.* aliique.

Quantumvis autem ipsius poëseos inuentionem sibi perperam tribuant Graeci; primos tamen fuisse, qui artem poëticam inuenerint, negari nequit. Quod cum ipsimet contenderent, cuiam tamen inuenti huius gloria debeatur, inter se non conueniunt; conf. GERH. IO. VOSSIVS, de *natur. & constitut. artis poët. c. XIII. p. 30. seqq.* Celebratur cum primis Phemonee, antiquissima Graecorum vates, pri-

maque Pythia, siue sacerdos Apollinis Delphici, eique inuentio carminis hexametri tribuitur. Id testatur STRABO, *lib. IX. geograph. p. 419 add.* PET. LAMBECIVS *prodrom. hifl. litter. lib. II. c. III. p. 164.* Nec sine ratione obseruatum aliis, sacrificia, coetusque, & conuentus, qui sacrificiorum caussa instituebantur, poësi saltem perficiendae, & magis excolendae, occasionem dedisse; conf. FRID. RAPPOLTVS, *comment. in Horat. p. 598.* Quidquid eius sit, primus omnium, qui de arte poëtica scripsit, ARISTOTELES fuit, qui tanto ingenii acumine, tantaque id fecit felicitate, vt hodie adhuc praecipuus esse censeatur. Nec primus tantum & praecipuus, sed, quod gloriam eius auget, vnicus etiam inter Graecos fuit, qui eiusmodi quid fusciperet. Eamdem inter Romanos laudem consequutus est Q. HORAT. FLACCVS, qui, dum de *arte poëtica* scripsit, simul poëtam se demonstrauit. In vtroque nihil aliud, quam ordinem, desiderari posse RENATVS RAPINVS existimat, in *considerationibus super arte poëtica §. XVII. tom. II. operum, p. 130.* Recentiori aetate longe plurimi fuerunt, qui de arte poëtica praecepta dederunt, quos DAN. GE. MORHOFIVS diligenter recenset, *polyhifl. litter. lib. VII. c. I. p. 307. seqq.* Eminet inter omnes IVL. CAES. SCALIGER, in libris de *re poëtica*, in quibus non tantum omnia carminum genera, magno ingenii acumine, explicat, sed poëtas ipsos veteres ac recentiores sub examen vocat. Nimis tamen rigidum, immo interdum inquam censorem eum esse, aliis obseruatum est. Nihil forte SCALIGERO concedet GERH. IO. VOSSIVS, cuius non tantum de *natura & constitutione artis poëticae*, sed & *institutionum poëticarum libros tres*, immo & *de imitatione tum oratoria, tum praecipue poëtica librum* habemus; qui omnes *operum eius roma tertio* existant. Non, puto, plenius, magisque perspicue, de arte hac a quoquam di-

ciposse, quam factum a VOSSIO. Non contemnenda quoque sunt, quae RENATVS RAPINVS monet *dans ses reflexions sur la poëtique, tom. II. operum eius, p. 109. seqq.* Censorem tamen acrem expertus est FRANC. VAVASSOREM, qua de re vid. MORHOEIVS, *polybist. litter. lib. VII. c. I. p. 312.* Cum vero ut in eloquentia, ita & in poësi, imitatio plus valeat, quam praecepta & regulae; cognita habere decet exempla, in quae intueamur, & ad quae nos componamus. Huc vero historia poëtarum est comparata. Atque hic iterum non possum non primo statim loco laudare virum, in omni litterarum genere summum, GER. IO. VOSSIVM, cuius existant *de veterum poëtarum temporibus libri duo, qui sunt de poëtis graecis & latinis*; operum eius *tomo tertio.* Nec tamen tanta diligentia, quam reliqua auctoris scripta, sunt elaborati, quemadmodum & post eius obitum lucem demum publicam adspexerunt. Iam antea *historiam suae dialogos decem de poëtis graecis & latinis* scripserat LILIVS GIRALDVVS; quos contra iniquam SCALIGERIVS censuram defendit MORHOEIVS, *l. c. c. II. p. 332.* PETRVS quoque CRINITVS *libros quinque, de poëtis latinis* reliquit, qui cum eius *libris XXV de honesta disciplina, & libris II. poematum,* Lugduni prodierunt an. 1543. 8. Nec praetermittenda OLAI BORRICHII, viri doctissimi, *dissertatio de poëtis*, magna quippe diligentia conscripta. IO. PETRILOTICHII *bibliotheca poëtica* non veteres solum, sed recentiores quoque poëtas complectitur, ita quidem, ut vitam illorum tantum breuiter, & velut in compendio describat. Pars prima & secunda, Thraciae, Graeciae, Italiae, & Hispaniae, pars tertia Germaniae & Belgii, quarta denique Galliae, Angliae, aliarumque gentium poëtas celeberrimos exhibet. Prima & secunda pars an. 1625, tertia 1626, & quarta denique, seu vltima, an. 1628 Francosurti lucem adspexit. Prodierunt & an.

1707 Lugduni Batauorum *dissertationes selectae criticae de poëtis graecis & latinis &c.* quas recensuit ediditque IANVS BERCKELIVS. Idem opus iam an. 1704 ita inscriptum: *Iacobi Palmerii a Grentenhusii &c. de Lucano, siue pro Lucano apologia, e sermone Iani Berckelii edita; accedunt similibus argumenti nonnulla alia,* comparuerat. Nimirum, praeter IAC. PALMERII *apologiam pro Lucano* contra IOS. SCALIGERVM, in hoc opere continentur RENATVS RAPINI *comparatio Homeri & Virgilii*, e gallico latine reddita; BLONDELLI *comparatio Pindari & Horatii*; IAC. TOLLII *poëtarum latinorum cum graecis comparationes.* Apud Gallos ADRIAN. RAILLETVS, in *iudiciis eruditorum, de praecipuis eruditorum scriptis*, & quidem *tomo IV.* quidquid non modo apud Graecos & Latinos, sed Italos quoque, Gallos, ac Hispanos, ad poëseos historiam pertinet, diligentissime persequutus est. Copiosissime etiam tum de veteribus, tum de recentioribus poëtis, verba facit DAN. GE. MORHOEIVS, *polybist. litterar. lib. VII. c. II. & III. p. 330. seqq.* qui & germanicae poëseos historiam egregie illustrat, in libro: *Vnterricht von der teuffischen Sprachvnd Poësie, deren Vrsprung, Fortgang, und Lehrfactzen*, dicto. Graecorum latinorumque poëtarum exquisitam notitiam etiam in IO. ALB. FABRICII *bibliotheca graeca & latina* suppeditari, vel me non monente, quilibet intelligit. Singula poëtarum scripta, eorumque editiones, & commentatores, summo ibi enarrantur studio. De Germanorum vero poëtis, qui celebritatem quamdam consequuti sunt, peculiaris existat *dissertatio* ERDM. NEVMEISTERI Sed hisce omnibus iugendus vir clarissimus GOTTL. STOLLIVS, in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelahrheit part. L. c. V. p. 206. f. 99.* Multa namque non tantum ibi de poëtis veteribus pariter ac recentioribus adieruntur, quibus illorum historia illu-

stratur; sed speciatim etiam de carmine heroico, de tragoediis, comoediis, poëtis satyricis, ceterisque, ita differitur, vt subinde quoque auctores, qui de hisce omnibus ex instituto egerunt, laudentur.

Poësin, in se spectatam, minime contemnendam, sed pro insigni potius Dei munere habendam; ante iam diximus. Confirmat hoc pluribus IO. CASELIVS, magnus quondam elegantiorum litterarum in Germania stator & vindex, in oratione pro arte poëtarum, in qua ex instituto defensionem eius suscepit. Nescio itaque, quid in mentem venerit TANAQVIL. FABRO, celeberrimi illius TANAQVILLI filio, dum peculiari libro, *de futilitate poëticae*, Amstelodami an. 1697 edito, eam reuicere prorsus atque proscribere ausus est; castigatus ideo merito refutatusque, tum ab aliis, tum speciatim a FRID. SCHVTZIO, peculiari dissertatione, Lipsiae an. 1698 eruditorum examini exposita. Nimirum, quae saepissime a poëtis peccantur, ea perperam, ad inuidiam ipsi poësi conflandam, adducuntur. Huc primum illud pertinet, quod poëtae non tantum subinde lasciuia, obscœna, & ab omni pudore aliena, carminibus suis admisceant, sed omnino eiusmodi argumentum, in quo ingenii vires exercent, eligant, quod vitiis quibusuis generandis, augendisque, & corrumpendis moribus, aptius est, quam excitandis, fouendisque virtutibus. At, poterant praua quaeuis omittere, poterant argumentum, vtile pariter, ac honestum, pertractandum sibi fumere. Sic ex ipsis ethnicis HESIODVS in *operibus & diebus*, oeconomica ac moralia praecepta dedit; de rebus oeconomicis in *georgicorum* libris etiam VIRGILIUS egit; TITVS LVCRETIVS CARVS vniuersam de natura doctrinam carmine complexus est; vt reliquos, non minus graua & scitu digna in carminibus suis tractantes, taceam. Qui autem

omnino christianorum nomine veniunt, longe sublimius, in quo occupentur, sibi subministra-ri argumentum, intelligunt. Ad laudes enim diuinas decantandas, ad opera Numinis sanctissimi celebranda, ad salutarem doctrinam propagandam, & aliis inculcandam, ad pios sanctosque adfectus excitandos, quidquid poëticae facultatis habent, sibi conferendum esse, recte arbitrantur; idque ad exemplum Moësis, Dauidis, & veterum christianae ecclesiae doctorum, de quibus deinceps. Eiusmodi poëtis PLATO, vt puto, si viueret, lubens locum in republica sua concederet; cum contra eos, qui prauos adfectus moresque hominum velut induunt, vt rectius eos exprimere queant, non sine ratione ex ciuitate sua dimiserit, *lib. X. de republ. p. m. 593*. Deinde & ad finem, quem carmen aliquod conditurus sibi constitutum habet, respiciendum est. Si quis enim nihil aliud spectet, quam vt delectet, & legentium animos voluptate quadam perfundat, aut aliis, in quorum honorem carmen aliquod scribit, turpiter aduletur; & se ipsum, & poësin, aliorum contempti & ludibrio exponit. Antiquissimis equidem poëtis, si HORATIO credimus, propositum fuit, grauissima philosophiae proponere dogmata.

- - Fuit haec sapientia quondam,
Publica priuatis, discernere sacra profanis,
Concubitu prohibere vago, dare iura maritis

Oppida moliri &c.

de arte poëtica, v. 396. seqq. Valde autem dubito, an adeo multa exempla eorum proferri queant, qui si non vnice, saltem praecipue ad aliorum instructionem, carmina sua consecerint. Certe & HOMERO & VIRGILIO, qui principem inter epicos locum tenent, non tam vt alios erudirent, quam, vt delectarent, voluptatemque lectoribus adferrent, constitutum fuisse,

se, 10. CLERICVS probare adnititur, *parrhasianor. tom. I. p. 55. seqq.* Non sane abnuat, posse ex vtriusque opere varia colligi, quae, ad formandos mores, vitamque recte influendam, vsum habent; sed huncce hisce poëtis propositum fuisse finem, id vero est, quod neutiquam concedit. Quidquid eius sit, grauissimum hodie poëseos, si sincere spectes, esse abusum, nemo negare poterit. Nihil de iis dicam, qui tum demum se, quod poëtam decet, agere, putant, quando impuros amores canunt, ipsis ethnicis, lasciuis, obscœnisque loquutionibus, dubiam reddituri impietatis palmam; nihil frequentius, nihil sollempnius, quam, vt in carminibus, quae in aliorum honorem (eorum plerumque, qui nullo honore digni sunt) conscribuntur, quilibet promiscue, & sine vlllo discrimine, inepissimis elogiis cumulentur, idque sine vlllo profusio iudicio, vt cordatis lectoribus non possint non aut risum mouere, aut indignationem. Quae qui secum expenderit, non mirabitur, quod tantopere a plerisque contemnatur diuina poësis, & nullo fere hodie habeatur loco. Interim fatendum, poëtarum iterum hoc vitium esse, non poëseos. Idem & generatim de poëtarum quorundam moribus corruptis dicendum. Per eos enim etsi ipsis, quae conscribunt, carminibus, plerumque labes adspargatur; errauerit tamen, qui ideo poësin, in se spectatam, reiciendam putauerit: quo tamen concludendi genere vititur, quem antea commemorauimus, TANAQVILLVS FABER. Poëtas vero grauissimis vitiis subinde obnoxios, si quis negaret; cum ipsa is pugnaret experientia. Legenda, quae iterum hac dere di serit THEOD. PARRHASIANVS, siue 10. CLERICVS, *parrhasianor. tom. I. §. XXXIII. ff. 19.* Sunt rursus quaedam poëseos gener., a quibus, quae in vitia ponuntur, hinc & culpantur merito, vix separari possunt; a quibus adeo, qui recte consulere cupit, se merito absti-

net. Huc praeter alia comoedias, & ludos scenicos quosuis, referre licet. Numquam enim placebunt, nisi ita sint comparati, vt, varios mortalium adfectus excitando, voluptate quadam eos perfundant. Cum vero in sedandis comescendisque eiusmodi adfectibus omnis christianorum positus sit labor; quam parum hocce nomine se dignos demonstrant, palam est, qui data opera id agunt, vt illos excitent, atque irriterent. Nihil nunc de eo dicam, quod plerumque talia admisceantur, quae nec cogitare, multo minus aut legere, aut audire, virum honestum decet. Nec est, quod regeras, multa tamen etiam in comoediis proferri, quibus homines emendari queant, dum in iis & virtutes, & vitia depingantur, illarumque commoda, horum autem ostendantur incommoda; immo, qui his dediti sunt, omnium risui & ludibrio exponantur. Quam parum enim hinc mortales proficiant, ipsemet PLAVTVS, comicorum haud vitimus, & agnoscit, & nos condocet:

Spectaui ego pridem comicos ad istum modum

Sapienter dicta dicere, atque iis plaudier,

Cum illos sapientes mores monstrabant populo;

Sed cum inde suam quisque ibant diuersi domum

Nullus erat illo pacto, vt illi iusserant;
in *rud. act. IV. sc. VII.* Quae inter quosdam nostrae ecclesiae theologos de ludis scenicis disputata sunt, aliis eos probantibus, improbantibus aliis, legi apud 10. MOLLERVM possunt, *isagog. ad histor. Cbersonesi cimbr. part. vlt. c. X. §. XXI. p. 599. seqq.* De ludis scenicis quo diximus, idem censendum de poësi satyrica, de qua ex instituto agit ISA. CASAVBONVS, de *satyrica Graecorum poësi & Romanorum satyra*; quo in libro, satyram Romanorum a satyrica Graecorum poësi diuersam fuisse,

fuisse, contendit; dissentiente DAN. HEINSTO, de *satyra Horatiana*; sed pro CASAVBONO sententiam pronuntiante EZECH. SPANHEMIO, in praefatione, *caesaribus Iuliani*, gallice a se versis, praemissa. Toti in eo sunt satyrici, vt vitia mortalium perstringant, &, qui iis infecti sunt, aliis ridendos propinent; vnde omnino inter philosophos, moralisque doctrinae magistros, locum promereri videntur. Nec cum illis denegat GE. PASCIVS, de *variis modis moralia tradendi*, c. III. p. 221. seqq. vbi ex instituto de *ratione tractandi moralia per satyras* agit, eaque simul, quae ad historiam satyrae spectant, attingit. Verum, licet non negem, quaedam recte ab eiusmodi scriptoribus moneri, sique generatim vitia perstringantur, eiusmodi hoc esse, vt nemo de eo iustam conquerendi habeat causam; certus tamen sum, ad hominum emendationem parum aut nihil istud scriptionis genus conferre, eoque illud effici, vt peccata tandem pro re ludicra, & non poena, sed irrisione tantum, digna habeantur; ne quid de malis quam plurimis dicam, deque peccatis grauissimis, quae ex eo non possunt non fluere. Sed, dum ad alia properamus, id generatim de poësi adhuc addendum, cum facillimo negotio ad eius abusum prolabi homines queant, caute admodum & circumspecte circa eam versandum. Idque eo magis, quod haud raro, qui semel animum ad eam adiecerunt, dulcedine eius capti, a grauioribus, magisque necessariis, studiis & negotiis abstrahantur. Intellexit hoc haud dubie M. AVRELIVS ANTONINVS imperator & philosophus, quando inter deorum beneficia hoc quoque refert τὸ μὴ ἐν τῷ πλεόνει προκίψου ἐν ἑπιτομῇ καὶ ποιητικῇ, *quod magnos in rhetorica & poëtica progressus non fecerit; de se ipso ad se ipsum, lib. I. §. XIV.* Ceterum de vsu atque abusu poëseos, de quo haëtenus differuimus, legi meretur praefatio, quam vir clarissimus IO. IAC.

RAMBACHIVS libello suo, *poëtische Fest-Ge-dancken* dicto, & an. 1723 edito, praemisit.

De lectione poëtarum quid censendum sit, nemini obscurum esse poterit. Illis, qui ipsimet potëae euadere cupiunt, alios poëtas legendos, atque imitandos, res ipsa docet. Sed tales legendos imitandosque, qui nihil, quod mentem more sue corrumpat, & velut veneno quodam inficiat, tradunt; ipsa ratio iubet. Hoc & generatim obseruandum, ad quemcumque demum vsum poëtas legas. Veterum graecorum pariter ac latinorum lectionem, ad vtriusque linguae notitiam adcuratiorem comparandam, ad ritus & antiquitates cognoscendas, similiaque, quae criticis & philologis profunt, insignem adferre vtilitatem, fatentur omnes. Hinc & ipsi scripturae sacrae lucem quandoque minime contemnendam ex poëtis adfuderunt viri doctissimi, HVGOGROTIVS, IO. PRICAEVS, alique. Locum nimirum & hic inueniunt, quae de graecae linguae vsu supra, ad §. V. huius capituli, disputauimus. Praeterea, vt reliqui scriptores ethnici, ita & poetae, subinde quaedam tradunt in morali ciuilique doctrina, neutiquam negligenda. Conferenda, quae hac de re IO. CVNR. DIETERICVS monet, in *antiqu. bibl. vet. testam. prolegom. p. 3. seqq.* Hinc & HVGOGROTIVS, in iuris naturae & gentium disciplina poëtarum neutiquam praetermittenda, censuit, suffragia; quamquam fateatur, se iis vsum, non tam, vt inde adstrueret fidem, quam vt inde a se dictis aliquid ornamenti accederet; *prolegom. de iure belli & pacis, §. XLVII.* In historicis non prorsus reiiciendam poëtarum auctoritatem, erudite demonstrat MART. DIEFENBACHIVS, in *dissertat. de vero mortis genere, ex quo Henricus VIII. imperator obiit, sect. I. §. X. p. 31. seqq.* Historiam cum primis philosophicam ex poëtarum lectione lucem insignem accipere, nemo nisi qui harum rerum expertus est, dubitabit.

bit. Integrum EPICVRI systema nemo plenius elegantiusque explicauit, quam TITVS LVCRETIVS CARVS. De Stoi- cis, Epicureis, aliisque, toties loquutus est Q. HORAT. FLACCVS, vt inde FRID. RAPPOLTO occasio data sit, in *commen- tario suo in Horatium*, integram velut sil- uam obseruationum pulcherrimarum, tum ad alia, tum & ad historiam philo- sophicam spectantium, nobis exhibendi. Mythologia vero vnde rectius petitur, quam ex poetis? quorum antiquissimi HE- STIODVS, HOMERVS, aliique, ideo *theo- logi* dicti sunt, quod θεολογῶν, siue gene- rationem deorum, ex mente sententiaque veterum gentilium, traderent. In hac ipsa vero mythologia multa deprehendi veri- tatis vestigia, multa, quae ad confirman- dam historiam sacram, antiquissimasque rerum variarum origines eo rectius intel- ligendas, faciunt, aut alium etiam in theo- logia, historia, & philosophia, vsum prae- bent, viri doctissimi GERH. IOAN. VOÏ- SIVS in praeclearo, de *idololatria gentili- um*, opere; PET. DAN. HVETIVS, in *demonstratione euangelica*; SAM. BO- CHARTVS, in *geographia sacra, seu Phaleg & Canaan*; PETRVS IURIEV, in *historia critica dogmatum & cultuum bonorum & malorum*, aliique demonstrarunt. Inter tot nebulas autem, quibus circumsepti fuerunt poëtae gentiles, subinde illos de Deo, rebusque diuinis, ea tradidisse, quae rectae rationi sunt consentanea, abunde ex iis constat, quae TOB. PFANNERVS collegit, in *systemate theologiae gentilis pu- rioris*.

Praestantior adhuc sublimiorque est vñs, quem ex christianorum poetarum carminibus capere licet, quippe quibus subinde animus ad diuina & caelestia eri- gitur & excitatur. Iam autem a primis ecclesiae christianae initiis vñsatum fuis- se, hymnis laudes celebrare diuinas, vel EXPLINIO condidimus. Hanc enim

summam culpaе christianorum esse, tra- dit; quod *essent soliti stato die ante lucem conuenire, carmenque Christo quasi Deo dicere secum inuicem*; lib. X. ep. XCVII. p. m. 896. Refert idem EXPLINIO EVSE- BIVS, idque ita exprimit: *πᾶν τὸν ἄμω τῆ ἡμ διαχειρομίνων, τὸν χριστὸν θεοῦ δίκην ὑμνεῖν nisi quod, primo diluculo excitati, Christo tam- quam Deo hymnos canerent*; *hisl. eccles. lib. III. c. XXXIII. p. 105.* Confirmatur id por- ro ex iis, quae idem EVSEBIVS ex veteris cuiusdam auctoris libro aduersus Artemo- nis haeresin refert: *ψαλμοὶ δὲ ὅσοι ἔσσι αἰσὶ ἀδελφῶν ἀπὸ ἀρχῆς ὑπὸ πρῶτων γενεῶναι, τὸν λόγον τοῦ θεοῦ τῶ χριστὸν ὑμνοῦσι θεολογοῦντες* psalmi quo- que & cantica fratrum, ab initio a fide- libus conscripta, Christum verbum Dei conce- lebrant, diuinitatem ei tribuendo; *hisor. eccles. lib. V. c. XXVIII. p. 196.* De anti- quissimo hymnorum apud christianos vsu differit IO. BONA cardinalis, de *diuina psal- modia*, c. I. §. III. IV. p. 23. §. 99. itemque c. XVI. §. IX. p. 495. & in posteriori quidem loco apud ethnicos etiam receptum fuisse, ostendit, deorum laudes hymnis concelebrare, simulque de variis hymno- rum generibus verba facit; in priori autem, ad CLEMENTIS Romani constitutiones apostolicas, & DIONYSII areopagitae o- pera cum primis prouocat; quae tamen pa- rum ad rem faciunt; quae vtriusque scripta haecce supposititia esse, hodie neminem fugiat. Mirum vero non est, in primiti- ua ecclesia christiana laudes diuinas de- cantatas, cum id praeceptum, vel moni- tum apostoli, exigeret; *Eph. V. 19. Col. III. 16. conf. IO. GVIL. IANVS, in adnotatio- nibus ad Eusebii Alexandrini orationem, de die dominico, p. 48.* Antiquissimum ex- emplum hymnorum veteris ecclesiae, ille CLEMENTIS Alexandrini esse, censetur, qui ad calcem *paedagogi* eius exstat, p. 312. edit. IO. POTTERI. De quo GEORGIVS BVLLVS, videtur, inquit, *mibi hic hymnus desumptus ex canticis sacris, in primaena eccle-*

ecclesia vsurpatis, vel certe ad eorundem imitationem compositus; in defens. fid. Nic. sect. III. c. II. p. 187. Legenda &, quae de hocce hymno differit IO. ALBERT. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. V. c. I. p. 104. & 196.* Haud pertinet tamen obseruandum, in conuentibus primorum christianorum non alios hymnos, quam, qui ex scriptura sacra desumpti erant, fuisse vsitatos, nec quidquam iis additum, praeter notissimam illam *δοξολογίαν*, idque non sine variatione quadam. Intelligere hoc licet ex beati ADAMI RECHENBERGII *dissertatione, de veterum christianorum doxologia*, quae in volumine *exercitationum eius in nouum testamentum, historiam ecclesiasticam &c.* extat, cum primis §. XI. *seqq. p. 229. seqq.* Priuatis itaque vsibus tantum inferuuisse videntur hymni CLEMENTIS Alexandrini, GREGORII Nazianzeni, APOLLINARIS, aliorumque. Vt vero in conuentibus sacris alii quoque hymni reciperentur, & sic melodia sacra augetur, id sensim factum forte existimo. Occasionem forte praebuerunt martyres, qui doxologias suas & laudes tyrannorum blasphemis opponebant, quae aude deinceps ab aliis excipiebantur. De *hymnis istis martyrum* peculiaris extat dissertatio IO. GEORGII OSTII Lipsiae an. MDCC edita. Accedebat haereticorum astutia, errores suos per hymnos longe lateque propagantium; quibus dum alios orthodoxi opponebant, vel doxologiis receptis quaedam, quibus errores isti reiciebantur, paucis interdum verbis inferebant; sensim hinc mutatio quaedam in hymnis publice receptis contigit. Quod de haereticis diximus, id pluribus euincit ERN. SAL. CYPRIANVS, in *diff. de propagatione haeresum per cantilenas*; veram autem doctrinam non minus hac ratione conseruatam, latiusque diffusam, demonstrat IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *diff. de propagatione religionis per carmina*. Cum primis etiam legi merentur, quae erudite hac

de re differit VRB. GODOFR. SIBERVS, in *historia melodorum ecclesiae graecae, eorumque theologia poetica e menacis, librisque liturgicis*; seu potius operis istius *prolegomenis*, §. XV. *seqq. p. 14. seqq.* Atque idem recte obseruat, religione christiana tandem in meram superstitionem mutata, hymnos non Numinis, aut trinitatis laudes, sed martyrum, pseudo-martyrum, confessorum, praefulum, dignorum, indignorum, continuisse, maximaeque in religione corruptionis exhibuisse documenta; l. c. §. XXII. p. 18. Exstiterunt etiam, qui hymnos sacros colligerent, vnde *hymnaria*, seu *libri hymnarij* exorti; de quibus conferendus NICOL. PETRVS SIBBERN, in *schedia-smate, de libris Latinorum ecclesiasticis*, p. 61. *seqq.* Quanta vero circumspectione veteres vsi sint, ne haereticorum hymni in hymnaria ista irreperant, ostendit STEPH. LEMOYNE, in *uarijs veterum christianorum dabant* CONR. SAM. SCHVRTZFLEISCHIVS, in *dissertatione, de hymnis veteris ecclesiae*, aliique, laudati IO. ALB. FABRICIO, in *bibliographia antiquaria*, c. XI. p. 368. *seqq.* Indicem melodorum graecorum, de quibus LEO ALLATIVS librum promiserat, qui tamen intercidisse creditur, exhibet IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. V. LEONIS ALLATII dissertationibus duabus, de libris ecclesiasticis Graecorum* subnexum, p. 236. *seq.* Pleniorem autem melodorum graecorum historiam promisit VRB. GODOFR. SIBERVS, cuius antea laudauimus *prolegomena*. THO. SMITHI *commentatio de hymnis matutino & vespertino Graecorum* legitur in eius *miscellaneous*. Londini an. 1686 editis, p. 133. *seqq.* Hymnos & preces veteris ecclesiae latinae collegit, hymnosque notis illustratos edidit, GE. CASSANDER, inueniunturque in *operibus* eius, quae Parisiis 1616 lucem adspexerunt publicam. De *hymnorum latinae ecclesiae*

ecclesiae collectionibus ex instituto agit PETRVS ZORNIVS, in *diff. quae opusculorum eius sacrorum tomo I.* exstat, p. 52. *seqq.* Ex iis, quae de hymnis diximus, nemo non intelligit, fuisse inter christianos poetas, quamquam nonnulli in aliis quoque poetas generibus, ingenii vires exeruerint. Inter Graecos prae ceteris eminent, & hoc nomine celebrantur, APOLLINARIS, siue APOLLINARIVS, GREGORIVS Nazianzenus, EVDOCIA, seu EVDOXIA, Theodosii iunioris, imperatoris, VIOR, SYNESIVS, NONNVS Panoplitanus, AMPHILOCHIVS; inter Latinos CAQVILINVS VESTIVS (siue VETTIVS) IVVENCVS, AMBROSIVS, quem & auctorem ferunt hymni notissimi: *te Deum laudamus*, qua de re praeter alios legenda peculiaris dissertatio WILH. ERNESTI TENZELII; AVREL. PRVDENT. CLEMENS; de quibus, vt & reliquis, legenda ANDR. CHRISTIANI ESCHENBACHII *dissertatio de poetis christianis sacris, graecis & latinis, in dissertationibus eius academicis, Noribergae an. 1705, 8. iunctim editis, p. 69. seqq.* De poetis episcopis peculiaris exstat dissertatio HENR. MVHLII, theologi Kiloniensis celeberrimi, aut, si mauis, SEBAST. KORTHOLTI, sub praesidio MVHLII eruditorum conflictui exposita, in qua veteres pariter ac recentiores poetae, qui simul episcopi fuerunt, recensentur. De APOLLINARI, NONNO, & aliis quibusdam poetis graecis christianis, accurate, more suo, disserit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. V. c. XVI. p. 68. seqq.* qui & de latinis, iisque christianis, cum primis eorum editionibus, verba facit in *bibliotheca latina, lib. IV. c. II. p. 696. seqq.* Exstat & IO. GE. NEVMANNI, theologi quondam Wittebergenfis percelebris, dissertatio, *de metaphrasis, qui nouum testamentum graeco carmine expresserunt, in primiciis eius dissertationum academicarum, p. 239. seqq.* Cum ea an.

BVD. ISAGOGE.

1686 publice ad disputandum proponeretur, ego respondentis, vt vocant, functus sum muere. Praetereundus hic etiam non est POLYC. LYSERVS, ob *historiam poetarum & poëmatum mediæ aevi, decem post annum a nato Christo 400 saeculorum*; quae Halae Magdeburgicae 1721 lucem adspexit publicam; qui & nouum aliquod corpus poetarum latinorum mediæ aevi promisit. Quod non equidem contemnendum est institutum; cum ex hisce interdum quaedam, quae historiae illorum temporum lucem adiundant, peti queant. Quod vero vir ille doctus, tum in *praefatione* tum in *dissertatione de fecta mediæ aevi barbarie*, sibi aliisque persuadere adnititur, nescio quas, elegantias in hisce poetis deprehendi, frustra que barbariem, cultusque ac nitoris defectum iis obiici; id eiusmodi est, vt paucos forte ea in re sibi habiturus sit suffragantes. Hinc & non sine ratione ab eo dissentit IAC. BYRCKARDVS, de *linguae latinae, quibus in Germania per 17. saecula amplius vsa est, satis; part. II. c. III. p. 115.* Ad hymnos denique germanicos, in nostra ecclesia receptos, quod attinet; plurimi exstiterunt, qui in eorum historia illustranda, & auctoribus incognitis eruendis, locis etiam difficilioribus explicandis, studium operamque collocarunt. Quorum omnino laudandum est institutum; cum totius ecclesiae interest, vt non alii, quam, qui puram euangelii doctrinam continent, recipiantur, recepti autem recte ab omnibus intelligantur; quorsum notitia illorum historica saepe plurimum confert. Post CYRIACVM autem SPANGENBERGIVM, ingenii vires in hocce argumento cum primis periclitati sunt, GE. GOETZIVS, Ienensis quondam ecclesiae antistes, IO. BENED. CARPZOVIVS, theologus Lipsiensis, GE. HENR. GOETZIVS, antistes Lubecensis, IO. CHRISTOPH. OLEARIVS, ecclesiastes Arastadiensis, GE. SERPILI>VS, Ratisbo-

V

nensis

nensis antistes, B. GE. WALCHIVS, antistes Meinungenfis, IO. MART. SCHAMELIVS, pastor primarius Numburgensis, alique, commemorati IO. CASP. WEZELIO, qui & ipse haud vltimum inter eos promeretur locum; in *praefatione*, *hymnopoeographiae* eius praemissa. Ipsius vero huius *hymnopoeographiae*, oder *historischer Lebens-Beschreibungen der berühm-*

testen Lieder-Dichter, in qua secundum litterarum ordinem praecipui hymnorum auctores recensentur, pars prima prodiit Hermsladii, 1719, 8. pars secunda ibidem an. 1722, & pars tertia an. 1724. Praecipuos etiam quosdam, qui de ecclesiae nostrae hymnis scripserunt, laudat IO. ALB. FABRICIVS, *bibliograph. antiquar. cap. XI. p. 370.*

§. XIII. Alteram propaedeumatum partem *historiam* constituimus, quae iterum vel *naturalis* est, vel *ciuilis* seu *politica*, vel *ecclesiastica*, vel *litteraria*, vel denique speciatim *philosophica*. **

* Generatim hic quaedam de historia & arte historica, deque methodo, historiam discendi, legendique historicos, itemque de officio historicorum, eorumdemque virtutibus & vitiis, dici possent; sed, cum ea, quae de hisce omnibus praecipere solent, praecipue ad historiam ciuilem & ecclesiasticam spectent, de iis ad §. XV. quaedam monebimus.

** Alii quidem aliter historiam dispescunt. Sed vt cuique hic, quod commodissimum esse censet, sequi licet; ita eam, quam proposuimus, partitionem ita comparatam putamus, vt per eam quodlibet ad propriam suam sedem, sine confusione, & nimia partium historiae multiplicatione, referri queat. Poterat equidem historia in *diuinam* quoque & *humanam* diuidi, vt per illam, quae in scriptura sacra continetur, intelligatur. Sed, cum omnia, quae in sacro codice narrantur, partim ad ciuilem, partim ad ecclesiasticam historiam referri queant; superuacaneum visum est, nouam quamdam ideo adferre partitionem. De historia naturali, ciuili, litteraria, & speciatim philosophica, deinceps quaedam monebimus. De ecclesiastica autem, vtpote quae ad ipsam theologiam spectat, *parte II.* ex instituto praecipiemus. Posset tamen adhuc addi *historia antiquitatum*, speciatim rituum atque consuetudinum. Sunt vero antiqui-

tates istae vel *ecclesiasticae*, vel *ciuiles*, quo nomine omnes, quae non ecclesiasticae sunt, comprehendere licet. De ecclesiasticis dicendi locus itidem erit, cum ipsam historiam ecclesiasticam attingemus. Ciuiles non vnius iterum generis sunt, & varie dispesci possunt. Cumprimis, si gentium varietatem spectes, aliae erunt Ebraeorum, aliae Graecorum, aliae Germanorum, aliae aliarum gentium. De illis, qui generatim de Ebraeorum, itemque Aegyptiorum, Persarum, Graecorum, Romanorum antiquitatibus egerunt, diligenter IO. ALB. FABRICIVS differit, in *bibliographia antiquaria, c. I. seqq.* Romanarum antiquitatum scriptores etiam recenset BVRC. GOTTH. STRVVIVS, in *bibliotheca antiquitatum*, quam *antiquitatum romanarum syntagmati* praemisit, simul tamen & alia attingit. Commemorant enim & scriptores, qui theologiam ex antiquitatibus illustrarunt, quive de antiquitatibus iuris commentati sunt, scriptores porro antiquitatum medicarum, & philosophicarum. Immo & scriptores de antiquitatibus regionum particularium, & qui speciatim quaedam monumenta explicarunt. De scriptoribus quoque antiquitatum agit DAN. GE. MORHOVIUS, *polyhist. litter. lib. V. c. II.* sed eos tantum attingit, qui de Romanorum Graecorumque antiquitatibus commentati sunt. Prae-

scriba

terea longe plenius copiosiusque cuncta pertractauit vir summus, anteaque nobis iam laudatus IO. ALB. FABRICIVS, in *bibliographia antiquaria*; in qua non tantum eos, qui generatim huius aut illius gentis antiquitates descripserunt, indicat, sed ad singula etiam antiquitatum sacram & profanarum capita descendit, & praestantissimos, qui de iis egerunt, laudat auctores. Solent ad hunc locum quoque referri, qui ex nummis, itemque ex inscriptionibus, historiam & antiquitates exponunt; sed de hisce deinceps ad §. XVII. quaedam dicemus. Antiquitatum

adcuratior cognitio ad auctores veteres eo rectius intelligendos multum prodest. Immo & per eam scripturae sacrae plurimis in locis lux egregia adfundi potest. Quare & theologiae cultor vtilitatem inde capiet, modo res ipsius ferant, vt amplissimum huncce campum ingrediatur, nec ab eo, quem praecipue sibi constitutum habere debet, scopo nimis longe discedat. Cauendum etiam, ne ad minutias, resque nullius momenti, dilabamur; quod facile contingere potest; iisque plus, quam par erat, laboris & temporis impendamus. Repetenda, quae supra ad §. IX. de arte critica diximus.

§. XIV. Historia naturalis rorum hocce vniuersum, singulasque eius partes, corporumque, quae in iis continentur, indolem, structuram, proprietates, & phaenomena quaeuis adcurate describit. Quo ipso dum non tantum philosophiae naturali, seu doctrinae physicae, egregie inseruit, sed argumenta quoque euidentissima longaque pulcherrima, quibus existentia Dei contra atheos demonstratur, suppeditat; neuiquam eam negligendam, aut ponendam in minimis esse, manifestum est. *

* In latiori ambitu si historiam naturalem accipias, non ea tantum, quae corporum quorumuis proprietates, effectus, & quaeuis phaenomena, sed & quae speciatim hominum, tum singulorum, tum iunctim spectatorum, ingenia & mores describit, hoc nomine venit. Prior equidem, cuius in physicis praecipuus vsus est, plerumque hoc nomine designatur: nec tamen posterior hinc excludenda, quippe quae philosophiae practicae cum primis inseruit. Ad priorem quod attinet, ipse iam inter veteres ARISTOTELES specimen eius dedit in *historia animalium*; quamquam & alia eius scripta huc spectent. Praeceptorem hac in re sequutus est THEOPHRAST. ERESIVS, tum in aliis, tum maxime in *historia plantarum*. Porro & AELIANVS hinc inde quaedam attingit, quae huius argumenti sunt. Ex Latinis PLINIVS vniuersum fere rerum naturalium ambitum, mirabili breuitate,

in *historia sua naturali* complexus est, quam in compendium misit SOLINVS, in *polyhistore* suo. In hunc vero dum *exercitationes Plinianas* conscripsit CLAVD. SALMASIVS, omnem velut thesaurum eruditionis effudit; sed festinanter nimis, vt viri docti iudicant, & sine ordine, quem in plerisque Salmasianis frustra quaesueris. Postea IO. HARDVINVS PLINII *historiam naturalem*, notis copiosissimis illustratam, quinque voluminibus, in vsum Delphini dedit, in quibus tamen eum haud raro ex CLAVD. SALMASIO sapere, nonnullis obseruatum est; etsi nullam temere occasionem, eum vehementer perstringendi, praeremitat. Prodiit haec editio Parisiis 1685, 4. Noua hinc, eaque multum locupletior, quam nos exspectare iussit vir doctissimus GE. WALLINVS, in *Lutetia Parisiorum erudita sui temporis*, c. III. p. 67. seqq. an 1723 lucem adspexit. A medii aevi scriptoribus quod nihil lectum

dignum in historia naturali profectum sit, mirum non est. Hic ipse enim historiae huius neglectus haud vltimum inter reliquas causas tenebat locum, quae obstant, quo minus aliud, quam meras ineptias, in doctrina physica proferre possent. Quod cum, luce quadam bonarum litterarum exoriente, intelligerent viri docti; id cum primis sibi elaborandum, putabant, vt historiam naturalem diligentius excolerent; cum haec vnica via esset, meliorem physicae conciliandi faciem. Signum aliquod ad bene sperandū hic sustulit FRANC. BACO VERVLAMIVS, cui praecipuus inter restauratores philosophiae debetur locus; quive non tantū passim in scriptis suis consilia, huc spectantia, suppeditauit, sed & in *historia ventorum*, itemque in *historia vitae & mortis*, exemplum aliis, quod imitarentur, reliquit. Certatim inde viri docti historiam naturalem diligentius excolere coeperunt; nec a singulis modo, sed integris etiam hoc factum est societatibus. Nota satis est, multorumque elogiis celebratur, *societas regia Londinensis*, in Anglia, *academia regia scientiarum*, quae Pariliis est, in Gallia, *academia naturae curiosorum*, in Germania; quibus non ita pridem *societas regia Berolinensis* accessit. Varia hinc etiam edita scripta, ad physicam experimentalem, adeoque historiam naturalem, cum primis spectantia. *Transactiones philosophicae* anglicanae, quae haud vltimum inter ea tenent locum, non tam societati, antea memoratae, quam potius HENR. OLDENBURGIO originem debent, & adhuc continuantur; vid. CHRIST. IVNCKERI *schediasma historicum de ephemeridibus & diariis eruditorum*, p. 24. *seqq.* Quid academia regia scientiarum, quae Pariliis floret, hac in re praestiterit, docet IOAN. BAPT. DV HAMEL, in *historia regiae scientiarum academiae*, quam BERN. FONTENELLIUS continuauit; videatur GE. WALLINI *Latetia Parisiorum erudita sui*

temporis, c. III. p. 78. 79. & c. IV. p. 98. 99. *seqq.* Academiae naturae curiosorum in Germania *miscellanea curiosa medico-physica* in omnium versantur manibus. Societas autem regia Berolinensis, in *miscellaneis Berolinensibus*, laborum fuorum specimen dedit. Nimirum tota physica experimentalis eo comparata est, vt, dum corporum naturalium proprietates inuestigat, aut nondum cognitae detegit, historiam naturalem adcuratiorem locupletiorumque nobis sistat. Huius itaque loci sunt OTTO GVERICKIVS, in *experimentis nouis Magdeburgicis de spatio vacuo*; ROB. BOYLE, in *experimentis & observationibus physicis*, in *historia aeris*, aliisque scriptis, quae iunctim sunt edita; CASP. SCHOTTIVS, in *physica curiosa*; FRANC. TERTIVS DE LANA, in *magisterio naturae & artis*, IO. CHRISTOPH. STURMIVS, in *collegio experimentalis siue curioso*, aliique quam plurimi. Nec praetermittendi, qui, quae recentiori aetate a viris doctis, ad augendam locupletandamque historiam naturalem, inuenta sunt, enarrant; quod singulari diligentia praestitit GE. PASCHIVS, de *nouis inuentis, quorum accuratori cultui faciem praetulit antiquitas*, praesertim c. VI. & VII. vbi de *inuentis medicis*, itemque *physico-mathematico-mechanicis*, ex instituto differit. Ipsemet etiam quaedam, quae huc faciunt, attingi in *elementis philos. theoret. part. I. c. I.* vbi de *physicae per varia inuenta incrementis* differui. Fuerunt &, qui, vt viam ad physicam experimentalem munirent, quae alii fusius tradiderunt, velut in compendio exhibere, consultum duxerunt, quos inter haud vltimum locum tenet MART. GOTTH. LOESCHERVS, in *physica experimentalis compendiosa &c. nouissimis rationibus & experimentis illustrata*, Wittembergae an. 1715, edita, 8. Quodsi omnes adferre vellem, qui historiae naturali lucem adfundunt, commemorandi

cumprimis adhuc essent itinerariorum quidam scriptores, qui ea, quae huc faciunt, obseruarunt. Sunt enim inter eos nonnulli, qui talia non praetermittunt, immo vel maxime ad ea attendunt, vt THEVENOTIVS, MONCONISIVS, aliique. Laudandus hic prae reliquis PET. KOLBIVS, vir doctissimus, qui lingua germanica iter suum ad promontorium Africae, *caput bonae spei* dictum, quam diligentissime descripsit, speciatim vero & ea, quae ad historiam naturalem spectant, magna *in hispania* laude, prosequutus est. Prodiit insigne hocce opus Norimbergae 1719 fol. Sed plura vt addamus, instituti nostri nec permittit, nec postulat, ratio. Vt autem historiae naturalis magna est iucunditas amoenitasque; ita sine ea physicae tractationem sibi non constare, & antea

iam dictum, & nemo non intelligit. Theologiae cultori vel ideo commendanda, quod argumenta & sapientiae, & prouidentiae diuinae, longe pulcherrima, & numero fere infinita, nobis suppeditet; quibus non tantum atheos stultitiae & impietatis conuincere, sed animum quoque nostrum ad laudes Numinis concelebrandas, potentiamque eius deuote venerandam, excitare possumus. Sed hactenus de ea historiae naturalis parte diximus, quae corporum proprietates & phaenomena quaeuis enarrat. Altera quidem, quae hominum ingenia, mores, adfectus, describit, superest; ad quam scriptores characteristici, itemque, qui de moribus gentium commentati sunt, referuntur: de quibus tamen omnibus cum alibi se oblatura sit dicendi occasio; hic pedem figimus.

§. XV. Historia ciuili seu politica, dum regnorum ac rerum publicarum origines, fata, incrementa, decrementa, conuersiones, interitus, ceteraque huc spectantia delineat, ad diuinam simul prouidentiam, luculentissime in hisce omnibus sese exerentem, agnoscendam nos manuducit. Tam arcto insuper vinculo cum historia ecclesiastica est coniuncta, vt vix ququam feliciter in hac progressurus sit, nisi qui illam simul delibauerit *

* Varius equidem multiplexque historiae, speciatim & ciuili, vsus est: quae vero ad theologiae cultorem inde redundare commoda possunt, in eo praecipue consistunt, quod ea, quae scriptura sacra narrat, magnam inde lucem capiant, quod uero historia ecclesiastica sine ciuili sibi non constet, & denique, quod insigne prorsus & luculentissimum prouidentiae diuinae exhibeat speculum. Ad primum quod attinet, in veteri testamento saepissime Aegyptiorum, Assyriorum, Babyliorum, Persarum, Graecorum, Romanorum mentionem fieri, neminem fugit. Quorum omnium si ex scriptoribus profanis perspecta cognitaque nobis sit historia; non tantum multa, quae de iis in scriptura sacra traduntur, rectius intelliguntur, sed historica simul scriptorum sacro-

rum narratio robur inde & firmamentum accipiet, dubiis atheorum felicius occurretur, quod ad diuinam scripturae sacrae auctoritatem vindicandam, veritatemque religionis christianae confirmandam, vtique plurimum valet. Historiam ecclesiasticam sine ciuili tractari commode non posse, vel inde liquet, quod plerumque res ecclesiae & rei publicae arctissimo vinculo inter se sint coniunctae, plurimaeque subinde & grauissimae rerum conuersiones & mutationes in imperiis contingant, quibus religio aut occasionem, aut *περίοδον* praebet. Tertium, quod constituimus, caput, historiam optimum esse prouidentiae diuinae speculum, itidem positum est extra controuersiam; recteque id obseruat, ac diligenter inculcat, GERBAREVS IOANNES

VOSSIVS, de *natur. & constitut. art. & scientiar. lib. II. sive de philologia, c. XIV. §. XIII. tom. III. oper. p. 56. f. 99.* Epicurei equidem in ipsa historia sibi deprehendere videntur, quod diuinam maxime euertat prouidentiam, dum ex ea colligi posse, putant, prauis hominibus haud raro ex voto rem succedere, cum bonis contra aduersa sint omnia. Sed, hosce magnopere falli, alibi ex instituto demonstratur, solideque eos *l. c.* refellit VOSSIVS. Pauci interim inter historicos ita comparati sunt, vt lectores suos ad agnoscendam vbique prouidentiam diuinam ducant. Solus fere inter veteres POLYBIUS hanc laudem retulit, quod Deum praesidem ac directorem singularium euentuum constituerit; cui ex recentioribus iungendus PHIL. MELANCHTHON, in *chronico*, quod vocant, CARIONI, quippe cui nihil prius nihilque antiquius, quam prouidentiae diuiniae vbique vel primo loco habere rationem. TITVM contra LIVIVM adeo nihil diuiniae prouidentiae tribuisse, vt omnium plane religionis experts fuerit, orbi persuadere voluit ipsemet omnis religionis acerrimus hostis IO. TOLANDVS, in *dissertat.* quam vocat; *adeisidaemon sive Titus Livius a superstitione vindicatus.* Sed magnam hac ratione LIVIO fieri iniuriam, ostendunt IAC. FAYVS, in *defensione religionis, nec non Moysi, c. III. §. IV. p. 20. seqq.* itemque ELIAS BENDIST, *me-lange de remarques critiques &c. contre Mr. Tolland &c. p. 6. seqq.* Sed plura vt de utilitate, ex historiarum lectione capienda, addamus, necesse non est, quam alii quoque dudum ex instituto euicerunt, simulque ostenderunt, quo pacto nos gerere debeamus, ne fructu historiarum tractatio destituatur; vt DAV. CHYTRAEVS, de *lectione historiarum recte instituenda*; itemque SIM. GRINAEVS, de *utilitate legendae historiae*; vterque libellus exstat in collectione illa, quae cum IO. BODINI

methodo historica Basileae an. 1576 prodit. Multa quoque egregie hac de remonent ANGELVS POLITIANVS, in *praefatione in Suetonii expositionem*, quae subiuncta est eius *epistolis p. m. 589. seqq.* ISA. CASAVBONVS, in luculenta *praefatione*, quam POLYBIO praemisit, & quem antea iam laudauimus, GER. IO. VOSSIVS, *l. c.* itemque de *arte historica, c. V. tom. IV. oper. p. 8. seqq.* Atque hi quidem, vt nec eum, quem in ciuili prudentia historiarum lectio praebet, vsum, praetermittunt; ita ex instituto eundem demonstrat IO. ANDR. BOSIVS noster, in *ratione legendi tractandique historicos ciuili vitae scopo adcommodata*, quae cum eius commentatione, de *comparanda prudentia & eloquentia ciuili*, Ienae 1699 prodit. Eodem comparata est IO. HENR. BOECLERI *historia principum schola*, itemque *dissertatio de utilitate ex historia vniuersali capienda*, praemissa *historiae eius vniuersali*, Argentorati 1680, 8. Iungendus denique huius abbas de s. REAL, cuius *dissertatio de vsu historiarum*, lingua gallicana scripta, magno auditorum adplausu excepta, & *methodo studii historici* LANGLETI DV FRESNOY, a IO. BURC. MENCKENIO lucupletatae, inserta est.

Vt quis in studio historiae rite proficiat, ad tria ei potissimum attendendum. Primum de methodo studii historici, ordinemque legendi historicos, debet esse sollicitus; tum, vt notitiam historicorum sibi compareret, ei danda est opera; quinam denique boni historici characteres sint, haud perfunctorie ei obseruandum, inde vt condiscat, quos sequi & adprobare, quosue respuere debeat. Methodum studii historici, seu, rite legendi historicos, nonnulli ex instituto ostendunt; referre tamen huc etiam licet, qui generatim de historia, seu arte historica, praecipunt. Hos inter haud vltimum tenet locum GERH. IO. VOSSIVS, cuius de *arte historica* liber tomo quarto

quarto operum eius, iunctim editorum extat; in quo & de *historiae* & *historices* natura indoleque multa erudite & praeclare monet, & *historiae* quoque *scribendae* praecepta tradit. Lectu quoque digna, quae idem de prima *historiae* origine, seu quisnam primus fuerit *historicus*, disputat, c. VI. p. 10. seqq. Inter eos, qui de *methodo*, legendi tractandique *historiam* scripserunt, cernit IO. BODINVS, ob alia etiam scripta notissimus; in cuius *methodo historica* licet nonnulli *methodum* desiderent, idemque *digressiones* subinde longiores, parum ad rem facientes, inserat; opus tamen esse, varia & multiplici eruditione refertum, negari nequit. Lectu cum primis dignum c. II. vbi de *ordine historiarum*, & c. IV. vbi de *historiarum* *delectu* disserit, Potro c. VII. p. 298. seqq. *sententiam* eorum, qui *quatuor monarchias aureaeque saecula* *statuerunt*, confutat; simul tamen mentem profanam prodit, quando scribit: *Valde mihi probatur Caluini non minus urbana, quam prudens oratio; qui de libro apocalypicos sententiam rogatus, ingenue respondit, se penitus ignorare, quid velit tam obscurus scriptor, qui qualisque fuerit, nondum constat inter eruditos.* Editioni, quae Basileae 1576 prodiit, additi sunt *duodecim eiusdem argumenti scriptorum tam veterum, quam recentiorum commentarii*. Ita in fronte huius editionis legitur. Non omnes tamen eiusdem plane argumenti sunt, cum alii de *historia*, alii de *historice*, seu arte, scribendi conficiendique *historiam*, agant. Nimirum praeter IOAN. BODINI *methodum historicam* in hacce collectione continentur: FRANC. PATRII *dialogi decem de historia*; IO. IOVIANI PONTANI *dialogus de historia*: FRANC. BALDVINI *de institutione historiae vniuersae, & eius cum iurisprudencia coniunctione, prolegomenor. libri II.* SEBAST. POXII MORZILLI, Hispalensis, *de historiae institutione libri*; IO. ANT. VILBERANI *de*

scribenda historia libri; FRANC. ROBERTELLI, *de scribenda historia*; DION. Halicarnassaei *de Thucydidis historia iudicium*, cum praefatione ANDR. DVBITII; VBERTI FOLIETAE, *de ratione scribendae historiae*; & *de similitudine normae Polybianae*; DAV. CHYTRAEI, *de lectione historiarum recte instituenda*; LVCIANI Samosatensis, *de scribenda historia*; SIM. GRINAI, *de utilitate legendae historiae*; COELII SECVNDI CVRIONIS *de historia legenda sententia*. Praeter hosce in aliis collectionis huius editionibus adhuc alii quidam extant; qui tamen non magni sunt momenti. Sed hos ipsos, quos iudicauimus, non vnus esse generis ac ponderis, facile intelligitur. GABR. NAVDAEVS, inter eos, qui de *historiis*, *ordine* & *methodo* conscribendis euoluendisque, proprias leges tulerunt, IO. BODINVM, & FRANC. PATRITIVM, eruditione quidem & iudicio principes audire, adserit, sed nescia tamen, (ita pergit) quomodo difficiliore existunt, quam ut omnibus placere possint; non secus profecto, ac in *philosophia metaphysici*; *bibliograph. polit. c. XXIV. p. 566.* in *methodis* THO. CRENII, an. 1692 editis. Commemorandus vero hic porro est DEGOREVS WHEAR, cuius *relectiones hyemales de ratione & methodo, legendi verasque historias, ciuiles & ecclesiasticas, quibus historici probatissimi, non solum ordine, quo sunt legendi, catenatim recensentur, sed doctorum etiam virorum de singulis iudicia subnectuntur &c.* recudi curauit IO. CHRISTIANVS NEV, Tubingae an. 1700, 8. Idem deinceps an. 1704 accessiones edidit, ad Degorei Wheari *relectiones hyemales, quibus partim scriptorum & historicorum, graecorum ac latinorum, ab auctore recentiorum, plenior enarratio, partim aliorum, ab eo praetermissorum, & praecipue aequalium supplementum, secundum seriem saeculorum, affertur.* Porro & *manuscriptam ad Degorei Wheari relectiones hyema-*

hyemales adiecit, *qua rerum germanicarum scriptores praecipui, & curaprimis aequales, secundum saeculorum seriem &c. recensentur*, Tubingae an. 1706. Immo & *accessionum partem secundam* dedit, *qua historiae germanicae particularis scriptores potiores exhibentur; cum mantissa de historicis gentium particularium &c.* itidem Tubingae, an. 1708. Omnium vero instar esse potest LANGLETVS DV FRESNOY, cuius *methodus studii historici*, gallicana lingua conscripta, vna cum *catalogo praecipuorum historicorum &c.* post Parisiensem & Bruxellensem editionem, Lipsiae quoque, cura IO. BYRC. MENCKENII, an. 1714 prodiit; postea, multis variisque accessionibus a MENCKENIO locupletata, & in linguam germanicam translata, ibidem an. 1718 publicam iterum lucem adspexit. Cumprimis *catalogum historicorum* ita auxit & emendauit in hac editione MENCKENIVS, vt optimo iure illi soli tribuatur; vnde & deinceps ceu ab eo conscriptus semper a nobis laudabitur. Quidquid de studio historico dici potest, eleganter, optimoque ordine in hoc opere expositum; in quo adeo perpoliando, augendoque operam admodum laudabilem MENCKENIVS posuit; qui & statim ab initio *catalogi* istius, *num. I. & II.* reliquos, qui aut de ratione, scribendi historiam, aut de methodo ordineque legendi historicos, commentati sunt, indicat; quos adeo omnes hic enumerare superuacaneum foret. Et ex haecenus quidem adlatis, qui de methodo studii historici praeceperunt, nonnulli ita sunt comparati, vt notitiam simul historicorum suppeditent, vt DE GOREVS WHEAR, &c, qui eius *relectiones hyemales* auxit & locupletauit, IO. CHRIST. NEV, cumprimis autem MENCKENIVS. Sunt vero praeter hos & alii, qui comparandae historicorum notitiae inferuiunt. De *historicis graecis* atque *latinis* egregium opus GERH. IO. VOSSIVS conscripsit, quod operum

eius *tom. IV.* exstat. De vtrisque & in *bibliotheca sua graeca* atque *latina* passim agit IO. ALB. FABRICIVS. Sed idem quoque vir longe doctissimus *supplementa & obseruationes ad Vossium de historicis graecis & latinis* dedit; quo in volumine quadripartito continentur BERNARDI A MALLINCROT *paralipomenon de historicis graecis, centuriae circiter quinque*; LVD. NOGAROLAE, *de viris illustribus genere Italis, qui graece scripserunt*; CHRISTOPH. SANDII *notae & animaduersiones in Ger. Io. Vossii libros tres de historicis latinis*, & denique IO. HALLERVORDII *de historicis latinis spicilegium*, Hamburgi 1709, 8. Nec praetermittendus hic est LVD. ELLIES DV PIN, quippe qui *bibliothecam vniuersalem historicorum* lingua gallicana edere coepit, cuius primus tantum tomus Amstelodami 1708 prodiit, in quo, postquam de monumentis historicis, vt perhibentur, antediluvianis, itemque, de variis modis rerum memoriam conseruandi, & ad posteros propagandi disseruit; de antiquis Ebraeorum, Aegyptiorum, Chaldaeorum, Iudaeorum, Phoenicum, & denique Graecorum historicis, ex instituto agit. Estque eiusmodi hocce opus, vt viri docti optent, vt hoc ei continuare atque perducere ad finem licuisset. IO. ANDR. BOSIVS noster, in *dissertat. isagog. de comparanda prudentia & eloquentia ciuili*, itemque in *ratione legendi tractandique historicos*, antea iam laudata, praecipuos itidem historicos enumerat, sed eos, qui ad vsum vitae comparati sunt. Sed exstat tamen etiam eius *notitia scriptorum historiae vniuersalis compendiaria*, lectu profus digna, cum prioribus a GEORGIO SCHVBARTO an. 1699 edita. Eos, qui Germaniae, Italiae, Hispaniae, ceterorumque imperiorum, regnorum, rerumpublicarum, immo regionum ac prouinciarum historiam descripserunt, diligenter recenset vir illustris IO. BYRC. MENCKENIVS, tum in *catalogo* iam lauda-

laudato, *methodoque studii historici* LAN-
GLETI DV FRESNOY addito, tum & in
bibliotheca Menckiana, quae hoc ipso an.
1723 prodiit, p. 242. seqq. In his vel ma-
xime ad rerum germanicarum scriptores
attendendum est; cum turpe sit, de exte-
riorum rebus esse sollicitum, dum ea igno-
ramus, quae domi & apud nos geruntur,
& olim gesta sunt. Facem vero etiam
quamdam hic praefert MICH. HERZIVS,
in *bibliotheca germanica, sive notitia scri-
ptorum rerum germanicarum*, Erfurthi
1679 fol. edita; cui merito iungenda HERM.
DIET. MEIBOMII *oratio de genuinis hi-
storiae germanicae fontibus*, Helmstadii
1701, 4. itemque MARQUARDI FREHE-
RI *directorium in omnes fere, quos supersti-
tes habemus, chronologos, annalium scri-
ptores, & historicos, potissimum romani ger-
manicique imperii*, quod accessionibus ac
emendationibus quibusdam ad meliorem
faciem reductum recudi curauit, simulque
CASP. SAGITTARII *dissertatiunculam,
de praecipuis scriptoribus historiae germa-
nicae* adiecti, vir doctissimus IO. DAVID
KOELERVS, Altdorffii 1720, 4.

Superest, vt secundum ordinem, quem
supra nobis praescripsimus, de caracte-
ribus boni historici aliquid addamus, vt
eo rectius faciliusque selectum instituere
queamus, condiscamusque, quinam prae-
ferendi reliquis sint. Boni itaque histo-
rici laudem referet, qui de iis scribit, quae
satis sibi comperta sunt atque explorata;
deinde, qui veritatis studium supremam si-
bi ipse statuit legem, a qua numquam dis-
cedat; qui, minutis, rebusque, quas scire
nullius aut paucorum interest, praeter-
missis, illa consecratur, quae digna sunt,
quorum memoria ad posteros propageretur;
porro, qui dicendi genere vtitur perspi-
cuo & plano, &, ad lectores recte instru-
endos apto; denique, qui de rebus, quas
narrat, secundum rectae rationis principia
iudicium ferre potest. Multa de hisce o-

BVD. ISAGOGE,

mnibus dici possent, sed pauca tantum ob-
seruasse iuuabit. Ita namque haec com-
parata sunt, vt non tantum in historia ci-
uili, sed ecclesiastica quoque, ac litteraria,
locum inueniant. Ad primum quod at-
tinet, omnem historicus nauare operam
debet, vt adcuratissimam eorum, de qui-
bus scribere illi animus est, qua omnes &
singulas circumstantias, notitiam sibi ad-
quirat. Idque longe difficilius est, quam
plerique credunt. Raro admodum histo-
rici ea litteris consignant; quibus ipsimet
interfuerunt. Ab aliis itaque si accipiant,
dubitandum semper, quam fide illi id
referant. Multo magis adhuc dubitan-
dum, si ipsimet, qui res memoratu dignas
gesserunt, aut illorum administri, hoc re-
ferant. Accedit, quod illi, qui historico
primam materiam suppeditant, haud raro
a se inuicem maximopere discrepent; vnde
in ista rerum obscurarum inuestigatione, &
verorum a falsis discretionem, haud medio-
cri profecto iudicio opus est. Sunt, qui
omne causae praesidium in scriptis, no-
mine principum summorumque imperan-
tium editis, collocant, nihilque aliud,
quam diplomata, aliaque eiusmodi mo-
numenta publica, crepant. Nec abnuo,
multum ea prodesse, vt de factis ipsis, caus-
isque, quas summi imperantes prae se fe-
runt, certiores reddamur; causae autem
internae, quas alii suaforias vocant, ad-
fectusque & consilia arcana, cum summo
studio occultari soleant; haec tamen prae-
cipuum in historia momentum trahant;
parum eiusmodi scripta publica, in eo,
quod caput causae est, adferre praesidii,
palam est. Plus lucis interdum, tum in
hisce, tum in aliis, largiuntur *commenta-
rii*, quos Galli *memoires* vocant, siue ab
ipsis rerum memorabilium auctoribus, siue
ab iis, qui intimiorem quamdam rerum ge-
starum notitiam habuerunt, sint composi-
ti. Sed, cum antea iam obseruatum sit,
illis, qui ipsimet sua facta narrant, aut oc-
casio-

X

casio-

caſionem naſti ſunt, aliorum res geſtas paullo adcuratius cognoscendi, ipſaque ar- cana conſilia adtroſpiciendi, non ſemper tuto fidem adhiberi; magna & hic opus eſſe cautione, ſi commentarii ab eiusmo- di auctoribus ſint proſecti, nemo non intelligit. Legendum interim de hocce ſcri- ptionum genere IO. BVRC. MENCKENII *ſchediaſma* (ſiue diſſertatio ſub eius praefi- dio habita) *de commentariis hiſtoricis, quos Galli memoires vocant*, Lipſiae 1708. Ce- t̄erum, quando comparatio inter antiquos & recentiores hiſtoricos inſtituitur; illi eloquentia & iudicio politico hos vincere, hi autem ob *καρβύνας*, hoc eſt, adcuratam temporum, perſonarum, aliarumque cir- cumſtantiarum, designationem, illis inter- dum praeferendi videntur. Inſigni exem- plo hoc declarat PET. BÆLIVS *diſſion. hiſtorico-crit. voc. Caron. lit. I. circa finem, p. 968.* Certe neceſſitatem iſtius *καρβύνας* hodie omnes intelligunt, eſſi non omnes eandem, ob documentorum neceſſario- rum defectum, aut ex negligentia quadam, obſeruent. An hiſtorici, auctores & mo- numenta, quibus narrationi ſuae fidem faciant, indieare debeant? diſquirit THEON. PARRHASIVS, ſiue IO. CLERICVS, *parrhaſia- nor. tom. I. p. 144. ſeqq.* Licet vero hoc an- tiquis in more poſitum non ſit; a recentioribus tamen recte fieri, dubio caret, prae- fertim, ſi cauſae graniffimae, quae hoc po- ſtulent, adſint. Ad alterum, de quo no- bis dicendum eſt, vt accedamus caput; prae- clare omnino CICERO; *Quis neſcit, pri- mam eſſe hiſtoriae legem, ne quid falſi dice- re audeat; deinde ne quid veri non au- deat; ne qua ſuſpicio gratiae ſit in ſcri- bendo; ne qua ſimulatio. Haec ſcilicet fun- damenta nota ſunt omnibus; lib. II. de ora- tore, c. XV. p. m. 106.* At paucos admo- dum forte inuenies, qui ad hancce legem ſeſe componant. Nonnullis quidem aut monumentorum, vt diximus, defectus, aut negligentia, vel omnino ignorantia

obſtat, quo minus, quae veritati ſunt con- ſentanea, ſcribant; quosdam vero prauus hic in tranſuerſum agit adfectus. Sunt e- nim omnino, qui calamum venalem ha- bent, lucrifque cupiditati veritatis ſtudium longiffime poſponunt, quo nomine PAVL. IOVIVS, & VICTORIVS SIRI, aliique, male audiunt; ſunt ruruſus, qui aut patriae, aut ſectae cuiuſdam, cui addicti ſunt, amore, excaecati, partium ſtudio laborant. PET. BEMBVIVS in gratiam Venetorum, cen- cium ſuorum, multa aliter, atque geſta ſunt, ſcripiſſe, IO. BODINVS contendit, immo luculentiffime probat, *meth. hiſtor. c. IV. p. m. 69. ſeqq.* Quid ſectae, quae cer- ta in religione placita ſequitur, ſtudium va- leat, NIC. SANDERI, FAMIANI STRA- BAE, aliorumque exempla docent. Ob ſummam contra integritatem merito lau- dantur, ex antiquis POLYBIVS, ex recentioribus IAC. AVG. THVANVS, atque HVGO GROTIVS. Iam, ſi quis haec, quae diximus, conſideret, ſecumque repu- tet, quosdam non poſſe ſcribere vera, alios non velle; non mirabitur, multa ſubinde dubia, incerta, ambigua, apud hiſtoricos occurrere, vt neſcias, vbi pedem figas. Quod & viris quibuſdam doctis occaſio- nem dedit, de Pyrrhonismo hiſtorico com- mentandi, quod & BVRC. GOTTH. STKV- VIVS fecit, in *diſſertatione* quadam *praeli- minari, ſiue programme, de Pyrrbonis- mo hiſtorico*, an. 1705 edito. Cum vero non minus per nimium amorem, & hinc ortam adulationem, quam per odium, & quod hinc ſluit, calumniandi & obtre- ctandi ſtudium, hiſtorici peccare ſoleant; ſunt tamen nonnulli, qui illis, qui peſſima turpiſſimaeque quaeuis de aliis referunt, magis fidem adhibendam, putant, quam reliquis. Hinc qui *hiſtorias arcanaſ, ſeu anecdotaſ* ſcribunt, iis in pretio eſſe, vide- as; qualem de Juſtiniani imperatoris rebus reliquit PROCOPIVS Caefarienſis, defen- dendam deinceps a NIC. ALEMANNO,

jan-

impugnandam a THO. RIVIO, BALTH. BONIFACIO, & IO. EICHELIO, qui & eam edidit Helmstadii 1654, 4. Nec plane eos reiiciendos, existimo; cum interdum rectius ex hisce veritas cognoscatur, quam ex aliis; caute tamen in us versandum, arbitror, cum odio non minus quam amore nimio, vt a veritate discedant, turpissimaque a iis obrudant mendacia, mortales induci queant. Nec tertium, quod antea constituimus, silentio praetermittendum est caput. Non enim rerum quarumuis, sed singularium, sed illustrium, nos iuuat memoria, dignaque est, quae ad posterios transmittatur. CICERO, historico *de rebus magnis, memoriaeque dignis loquendum, haud obscure indicat; de orator. lib. II. c. XV. p. m. 106.* Idem antea dixerat, apud Graecos eloquentissimos homines, *remotos a causis forensibus, tum ad ceteras res illustres, tum ad scribendam historiam, maxime se adplicasse;* sub illustrium adeo rerum nomine historiam simul complectens, haud dubie, quod iudicaret, eam circare; illustres versari. Nec sine ratione **ERR. IO. VOSSIVS** historiam definiuit, per *cognitionem singularium, quarum memoriam conseruari utile sit, ad bene beateque viuendum; de arte histor. c. IV. p. 5.* Nec omnes tamen hoc obseruant. Certe mediæ aevi scriptores, monachique, qui eo tempore munus hocce sibi vindicabant, non obseruauerunt; quorum adeo scripta magnam partem rebus friuolis & quisquiliis referta, non sine taedio legimus, nec alium in finem, quam vt ex tercore hinc inde aurum aliquod eruamus. Immo nec a recentioribus scriptoribus obseruatur. Hinc tanta librorum inutilium moles, quibus eruditus orbis obruitur. Ingens volumen de gallicanarum rerum scriptoribus composuit **IAC. LELONG.** Non errauero autem, si dixerim, in tanta turba paucos forte occurrere, qui historicorum nomina mereantur. Et nescio, an operae

pretium facturus sit, qui in historia germanica studium eius imitari velit. Nimirum, in omni genere historiae, cum primis & literariae, naeuus hiecc deprehenditur, quod nonnulli nimis seduli, nullo adhibito selectu, cuncta, quae possunt, de quolibet argumento conuestent. Quid, quaeso, iuuat, omnes de qualibet re nosse libros, cum sufficiat, cognitos habere praestantiores? Quid iuuat, eos nosse, qui non digni sunt, vt legantur, aut, qui pro rebus memoratu dignis, ineptias & quisquilias, aut saltem, quae scire aut nullius, aut paucorum admodum refert, nobis propinant? Scilicet eo iam deuentum est, vt nonnulli, egregi quid se praestitisse, putent, si opus aliquod historicum de eruditis, qui phitisi, aut hydropelaborauerint, aut fumo tabaci vsi sint, similibusque, componant. Nec melioris commatis saepe sunt, quae in ciuilibus, aut ecclesiasticae historiae scriptoribus occurrunt. Sed mitto reliqua, & ad quartum caput propero. Nec quisquam de eo temere dubitabit, historico vtendum esse dicendi genere plano & perspicuo, & ad erudiendum lectorem apto, cum ipse historiarum hoc postulet finis. Nec aliud, vt existimo, sibi voluit CICERO, quando, *genus orationis fufum atque tractum, & cum lenitate quadam aequabili profluens, sine iudiciali asperitate, & sine sententiarum forensium aculeis, historico persequendum esse, pronuntiat; lib. II. de oratore, c. XV. p. m. 107.* Cauendum vero, ne & nimium verbosus sit stilus, hinc & langueat, fastidiumque adferat lectori, nec breuis nimis atque concisus, indeque obscuritatem contrahat. Vltimum in **C. CORN. TACITO** notant viri docti, miranturque merito, eum in exemplum, quod imitaretur, sibi proposuisse **HVG. GROTIUM**, qui & in eo **TACITVM** sequutus est, quod & *annales & historias* de rebus belgicis composuit. Non omnia quidem ornamenta respuere stilum historicum, labens fateor;

modo haec ita comparata sint, vt fini, qui est, vt lectores, quae vera sunt, intelligant, nullum obstaculum ponatur. Vltimum denique est, quod historicus interdum de rebus, quas narrat, suum interponere debet iudicium. CICERO, cum monuisset, ipsam historiae, vt loquitur, exaedificationem positam esse in rebus & in verbis, rerumque rationem ordinem temporum desiderare, ac regionum descriptionem, ita pergit: *unde etiam, quoniam in rebus magnis, memoriae dignis, consilia primum, deinde acta, postea euentus expectantur; & de consiliis significari, quid scriptor probet, & in rebus gestis declarari, non solum quid actum & dictum, sed etiam quomodo; & cum de euentu dicatur, vt causae explicentur, omnes, vel casus, vel sapientiae, vel temeritatis; hominumque ipsorum non solum res gestae, sed etiam qui fama ac nomine excellant, de cuiusque vita atque natura; l. c.* Ad tria nimirum praecipue quod CICERO hic indicat, in iudicio historico attendendum, ad consilia, ad ipsa acta & denique ad euentum. In consiliis diiudicandis non tantum ad regulas prudentiae, sed vel maxime ad id, quod iustum atque honestum est, historico est respiciendum. Vnde & sequitur, doctrinae moralis & ciuilis, cum primis iuris naturae & gentium principiis haud mediocriter eum imbutum esse debere; vt quod CICERO postulat, significare queat, *quid in consiliis probet.* Vt porro non tantum, quid actum sit, sed &, *quomodo*, exponere queat, eum rerum istarum, de quibus agitur; ciuili-um, ecclesiasticarum, bellicarum peritissimum esse, oportet. Ad euentum denique quod attinet, praeclare iterum CICERO mones, causas omnes explicandas, & quid *casus, vel sapientiae, vel temeritati*, tribuendum sit, attendendum esse. Sed hic addendum, cauendum vel maxime esse, ne ex euentu, causae bonitatem vel iustitiam aestimemus; cum saepe

contingat, vt, qui causam iustissimam habent, inferiores ex bello discedant, superiores autem sint, qui omnium mortalium iniquissimi sunt, iniustissimique. Item de religione censendum, si forte eius causa arma capiantur, aut bellum geratur inter eos, qui diuersa circa eam sequuntur placita. Prosperos enim successus qui statim religionis imputauerit veritati, infelices, falsitati, maximopere & se ipsum, & alios, decipiet. Sed plura de hisce dabunt, qui de historia scribenda praecepta reliquerunt; quorum nonnullos antea iam commemorauimus, reliquos autem IO. BVRC. MENCKENIVS laudat, in *catalogo historicorum*, LANGLETI DVFRENOY *metodo studii historici*, subnexo, num. I. p. I. seqq. Multa recte de hisce etiam monet THEODORVS PARRHASIVS, in *parrhasianis*, tom. II. p. 130. seqq. & RENATVS RAPINVS, dans *ses reflexions sur l'histoire*, tom. II. *operum*, p. 227. seqq.

Non absre me facturum, arbitror, si paucis, quam theologiae cultor hic ingredi viam debeat, monstrauero. De historia autem praecipue vniuersali erit sollicitus; cum de particulari sufficiat auctores, qui eam descripserunt, habere cognitos, quos, si opus fuerit, consulere queat. Initium itaque a quodam bonae notae compendio faciet, ex quo prima disciscat fundamenta, cuiusmodi est DION. PETAVII *rationarium temporum*, aut etiam CHRIST. CELLARII *historia antiqua, media & noua*. Recentiori historiae cum primis inferuiet SAM. PVFENDORFII *introducio ad historiam imperiorum & rerum publicaram Europae*, lingua germanica conscripta, sed ob praestantiam suam in plerasque linguas europaeas translata. IO. HVBNERI *quaestiones ex historia ciuili*, itidem germanico idiomate concinnatae, ob perspicuitatem facilitatemque multis placere. Si cui commodum videatur, amplius aliquod corpus,

pus, siue systema historiae vniuersalis consulere; is auctores, qui talia dederunt, cum epicurisi indicatos inueniet in IOAN. BURC. MENCKENII *catalogo historico-rum*, aliquoties iam a nobis laudato, *num. V. p. 12. seqq.* qui & lexica historica, quae huc spectant, IO. IAC. HOFFMANNI, LVD. MORERII, PETRI BAELII, & quod nostris auspiciis lingua germanica prodiit, p. 22. commemorat. Cuiusmodi lexicorum haud contemnendum vsum esse, rerum harum intelligentes magno consensu fatentur, cum sine multo labore, quae cognoscere volumus, in iis inueniamus; licet isti magnopere errent, qui ex iis solis sapere cupiunt. Inter compendia, quaedam hypothesi de quatuor summis imperiis, seu monarchiis, assyriaco-babylonica, persica, graeca, & romano-germanica, sunt superstructa; inter quae notissimus est IO. SLEIDANI de *quatuor monarchiis* libellus, cui singularis illa felicitas obtigit, vt a magni nominis viris, HENR. MEIBOMIO, AEG. STRAVCHIO, CONRADO SAM. SCHVRTZFLEISCHIO, aliisque, partim illustraretur, partim continuaretur. Sed hodie ista prorsus explosa est sententia, cum, praeter quatuor illa, alia etiam fuerint imperia, quae, siue magnitudinem, siue durationem, ac celebritatem spectes, illis minime sunt postponenda; nullaque adferri ratio queat, cur quatuor haec in historia vniuersali prae reliquis in censum venire debeant. Nititur praeterea fabulis illis CTEASIAE de antiquitate & amplitudine imperii assyriaci; qua de re deinceps. Nec ex visione illa Nebucadnezaris, quae *Dan. II. 1. seqq.* describitur, vllum accipit praesidium; siquidem in ea ista tantum imperia significantur, sub quibus imperaria populus iudaicus, ad Christi aduentum vsque, subiturus esset fata, babilonicum scilicet, persicum, graecum Alexandri magni, & successorum denique

eius, in Aegypto praesertim, & Syria. Copiose hac de re a me dictum in *histor. eccles. vet. testam. tom. II. per. II. sect. V. ad §. I. p. 768. seqq.* Iam vt ad fontes ipsos historiarum progrediamur, qui iactis rite fundamentis, omnino adeundi sunt; initium, si temporis ordinem sequi velimus, faciendum ab HERODOTO, quippe quem *ἱστοριῶν λόγους 9' historiarum libros nouem* reliquisse, constat. Etsi vero illi praecipue constitutum sit, bella Persarum contra Graecos a Cyro vsque ad Xerxem describere; aliarum tamen etiam gentium, vt Aegyptiorum, Lydiorum, Babyloniorum, Medorum item ac Persarum, origines atque fata refert. Historiam autem antiquissimarum istarum gentium, Aegyptiorum cum primis, Babyloniorum & Persarum, scripturae sacrae illustrandae inseruire, antea iam obseruauimus. Certe, ad Aegyptios quod attinet, vt HERODOTVM, aliosque, qui aliud fere agendo, illorum res attigerunt, consulamus, eo magis necesse est, quoniam illorum, qui ex instituto res Aegyptiorum descripserunt, tantum fragmenta quaedam supersunt. Ex recentioribus quidem IO. MARSHAMVS, cuncta ex veterum monumentis colligendo, eaque in ordinem redigendo, historiae aegyptiacae iustam seriem nobis exhibere conatus est, in *canone chronico, aegyptiaco, ebraico, graeco*; sed fabulis Aegyptiorum atque commentis maiorem, quam decebat, fidem adhibens, eam dynastias, quae apud illos celebrantur, cum sacri codicis chronologia conciliandi rationem ingressus est, quae, vt alibi iam obseruauimus, plus ingenii & subtilitatis, quam veritatis & soliditatis habet; quod & IACOBVS PERIZONIVS ostendit, qui omnino hic consulendus, in *aegyptiarum originum & temporum antiquissimorum inuestigatione* &c. Lugduni Batauorum 1711. 8. edita. Licet autem

forte in omnibus fidem non mereatur HERODOTVS, eo quod occasio, cuncta accurate inuestigandi, illi defuit; nec tamen profus eius respuenda est auctoritas. Saltem eos magnopere falli, arbitror, qui CTESIAE Cnidio, in plurimis ab Herodoto dissentienti, immo data velut opera illi contradicenti, maiorem fidem adhibent; quem ipse iam ARISTOTELES *ἔξιπρην* esse negauit; *hiflor. animal. lib. VIII. c. XXVIII.* quemadmodum & ab aliis veterum vanitatis & mendacii arguitur. Hic ipse nimirum CTESIAs est, qui fabulam illam, de antiquitate & magnitudine regni assyriaci, aut excogitauit, aut propagauit, aliosque, ad eam amplectendam induxit. Cum enim libros 23 de rebus persicis scripsisset, in eorum sex prioribus res Assyriorum pertractauit, in vltimo horum feriem regum, a Nino & Semiramide vsque ad Artaxerxem, exhibens, vt auctor est PHOTIVS *cod. LXXII.* Sequuti sunt eius auctoritatem, quod miramur merito, DIODORVS Sículus, qui &, quae de Assyriis dixerat, in compendium misit, TROCVS POMPEIVS, VELLEIVS PATERCVLVS, aliique. Sed hosce omnes in errore versari, hodie viri docti luculentissime demonstrarunt. Conferenda, quae hac de re dixi, in *hiflor. eccles. veter. testam. rom. I. in prolegom. ad §. XIII. p. 33.* HERODOTO merito iungimus DIODORVM Sículum, in *βιβλιοθήκη*, quam vocat, *ιστορίη*; quippe in qua itidem de rebus aegyptiacis, assyriacis, medicis, persicis, aequae ac graecis, romanis, punicis, aliisque agit. Constat opus hocce, cuius summam ipsemet in praefatione recenset, libris quadraginta, ex quibus quindecim tantum supersunt, & fragmenta quaedam apud PHOTIVM, aliosque. Quod si integrum exstaret, magnam hinc inde historiae veteris testamenti adfundere posset lucem; quamquam &, quae ad nos peruenerunt, multa, quae vsui nobis esse queant, suppe-

ditent. Illorum, qui ex Graecis de Graecorum rebus scripserunt, magnus est numerus; quos auctores, antea laudati, qui de historicis graecis agunt, commemorant HERODOTVM, atque DIODORVM Sículum Graecorum quoque res attigisse, iam monuimus. THVCYDIDES *belli peloponnesiaci* historiam descripsit, simulque internum Graeciae statum ob oculos ponit. Idem de XENOPHONTE dicendum, qui *libris septem de Graecorum rebus* THVCYDIDEM velut continuauit; PAVSANIAS, in *descriptione Graeciae* ad specialia descendit, dumque praecipuas Graeciae res publicas describit, multa singularia admisceat, lucemque antiquis Graecorum rebus conciliat. Maximam vero mutationem Graecia pariter ac Asia vniuersa per Alexandrum magnum experta est, cuius res gestas praeter PLVTARCHVM, & ARRIANVM, QCVRTIVS RVFVS, memoriae prodidit, de cuius aetate, quando vixerit, viri docti maximopere inter se dissentiunt, quemadmodum de ipsa eius historia non vna omnium est sententia. Ex libris decem, quos reliquit, duo priores desiderantur. Alexandri vero, eiusque successorum in Syria, Aegypto, aliisque regnis, historia, cognitu digna est, quod non tantum maxime illustrem historiae vniuersalis periodum constituit, sed quod Danielis quoque, sanctissimi vatis de hisce omnibus vaticinia, ipsaque gentis iudaicae, quae eo tempore experta est, fata, sine ea intelligi nequeunt. Legendus itaque, qui vtramque hic paginam facit, POLYBIVS, Megalopolitanus, ad ciuilis prudentiae vsus etiam prae ceteris commendandus, in *hifloriarum*, qui supersunt, *libris*, itemque *excerptis legationum*; cui & APPIANVS iungendus, in *Mithridaticis & Syriacis*. Commemorandus vero hic etiam est IVSTINVS, TROGI POMPEII epitomastes. Licet enim, quae nobis reliquit, velut pro compendio quodam historiae vniuersalis habe-

haberi queant; cum primis tamen in rebus macedonicis, Alexandri magni praecipue, eiusque patris Philippi, vt & successorum, enarrandis, diligentem operam posuit, immo & sub nomine *historiarum Philippicarum* opus suum existare voluit. Iam ad romanam quod attinet historiam, de cuius necessitate nemo forte erit, qui dubiter; consultum fuerit, initio quemdam, qui in compendio eam descripsit, euoluere. Inter eos, qui illud fecerunt, eminet **LVCIUS ANNAEVS FLORVS**, qui mira breuitate res plurimas maximasque complexus est, sententiarumque grauitate & varietate lectorem simul instruit. Hoc tamen in eo nonnulli desiderant, quod temporum rationes confundat. Iungere ei licet **EV-TROPII breuiarium romanae historiae ad Valentem Augustum, ab vrbe condita ad illius usque & fratris Valentiniani tempora deductum**; quod cum metaphrasi graeca **PAEANII** edidit **CHRISTOPH. CELLARIVS**. De reliquis, qui eiusmodi breuiaria scripserunt, nihil addo. Princeps historicorum romanorum est **T. LIVIUS**, eloquentiae ac fidei praeclarus in primis, quo elogio **CREMVTIO CORDO** ornatur, apud **C. CORNELIVM TACITVM**, *annal. lib. IV. c. XXXIV.* quemue cum **HERODOTO** contendit **QVINTILIANVS**, *instit. orator. lib. X. c. I.* Qui nescio quam *Patauininitatem* in eo notant, ipsi forte, quid *Patauininitas* sit? ignorant. Legenda **DAN-GE. MORHOFII dissertatio de Patauininitate Livi**, vbi & plura de hoc auctore. Sub Augusto suam edidisse historiam dicitur, quartoque Tiberii anno mortem obiit. Libros historiarum scripsit centum & quadraginta, ex quibus tantum triginta quinque supersunt. Ad ea, quae in **LIVIO** defunt, supplenda, plurima suppeditat **PLV-TARCHVS**, in *vitis parallelis* passim, **AP-PIANVS** Alexandrinus, praesertim in *punicis & illyricis*, **SALLVSTIVS** porro, in *bello Iugurthino* pariter, ac *Caesilinario*,

itemque **C. IVLIVS CAESAR**, in *commentariis de bello ciuili*, vt & *de bello gallico*. Et hi, quos vltimo loco nominauimus, praestantissimis historicis, iure meritoque adnumerantur. **SALLVSTIVM** ipse **C. CORN. TACITVS** *rerum romanarum florentissimum auctorem* vocat, *annal. lib. III. c. XXX.* In **CAESARE** autem & sermonem purum elegantemque, & placidi instar fluminis procurrentem, & maximarum vtilissimarumque rerum copiam, prudentiam tamen non minus ac candorem, admirantur omnes. Sunt, qui in romanae historiae lectione **LIVIO** praemittendum censent **DIONYSIVM** Halicarnasseum, scriptorem vtique grauissimum, & in romanis antiquitatibus peruestigandis, describendisque, accuratissimum. Iudice nimirum **IO. BODINO**, *antiquitates romanas ab ipsius vrbis origine tanta diligentia conscripsit, vt Graecos omnes ac Latinos superasse videatur*; in *metodo historica*, *c. IV.* Ex viginti, quos reliquit, libris vndecim tantum ad nos peruenerunt, in quibus an. 312 historiam consignatam habemus. **LIVIUM** atque **DIONYSIVM** Halicarnasseum merito excipit **DIO CASSIVS**, quippe qui in iis, quae supersunt, a **Qu. Metelli** rebus, in *Creta gestis*, incipit, atque ad mortem vsque **Claudii** imperatoris progreditur. Scripsit quidem historiarum libros octoginta, ab **Aenae** in *Italiam* aduentu, vsque ad caedem **Heliogabali**; sed ex hisce primi triginta quatuor periere, exstant sequentes viginti quinque, reliqui itidem temporum iniuria nobis erepti sunt. Vti autem ex **DIONE** quaedam quasi continuatio **LIVII** hauriri poterat; ita eodem quodammodo comparatus est **P. VELLEIVS PATERCVLVS**, in *libris duobus historiae romanae ad M. Vinicium consulem*. Vniuersam nimirum historiam romanam compendio complectitur, eamque eo vsque producit, vt primorum etiam caesarum res gestas exhibeat, in quibus tamen

fidem

fidem non meretur, quia in sui aevi rebus domui augustae, & Seiano, turpiter adulatur. Habet ceteroquin quaedam, quae alibi non inuenias; & ob dictionem elegantem, planeque Romanam, lectu dignus est, non minus ac ob characteres morum, quos passim inspergit; vnde IO. HENR. BOECLERO enata occasio, *characteres politicos Velleianos* conscribendi. Deducimur hinc ad historiam caesarum, in qua primum praecipuumque locum tenent C. SVETONIUS TRANQVILLVS, & C. CORNEL. TACITVS. Nimirum, mutata rei publicae facie, mutata quoque est historiae, & historicorum, indoles. Iam enim praecipue ad caesares, eorumque vitam, acta, mores, respiciendum erat, quippe a quorum nutu & voluntate pendebant omnia. Multa de his singularia SVETONIVS habet, scitu tamen non indigna. TACITVS prudentiae ciuilibus cultoribus commendari solet; cum tamen id praecipue agat, vt prauos principum mores, artesque tyrannicas, depingat, quas cognoscere decet, non tam, vt imitemur eas, quam, vt euitemus. Forte & suspicionibus suis nimis indulget. Prudens tamen lector multa ex eo quae vsui esse queant, capiet. Longius a veterum historicorum, siue sermonis elegantiam, siue ipsam rerum tractationem spectes, laude discedunt, historiae augustae, vt vocantur, scriptores AELIVS SPARTIANVS, VVLGAT. GALLICANVS, TREBELL. POLLIO, IVLIVS CAPITOLINVS, AELIVS LAMPRIDIVS, & FLAVIVS VOPISCVS; legendi ob temporum seriem, & quia meliores, ex quibus, quae istius aetatis sunt, hauriri possunt, non habemus. Interdum tamen quaedam obseruatu digna, admiscent. Iungendus vero iis est HERODIANVS, quippe qui quorundam ex iis imperatoribus quos attigerunt, vitas & res gestas octo libris diferte & eleganter describit. Incipit enim ab excessu Marci Aurelii Antonini

philosophi, telamque pertexit, donec Gordianus tertius, tredecim circiter annos natus, ad imperium perueniret. HERODIANVM merito excipit ZOSIMVS, quippe qui imperii romani delineationem descripsit, ab Augusto caesare exorsus, ad urbem a Gothis, Alarico duce, captam, libris sex; quorum primo imperatores ab Augusto vsque ad Diocletianum breuiter recenset, reliquos paullo fufius & explicatius depingit libris quinque posterioribus; quamquam hodie postrema pars libri primi desideretur. Cum autem homo ethnicus fuerit, mirum non est, in imperatores christianos, Constantinum magnum in primis & Theodosium, valde eum iniquum fuisse; id quod in eo iam notarunt PHOTIVS, in *myriobib. cod. XCVIII, p. 271. EVAGRIVS, histor. eccl. lib. III. c. XL. & XLI. NICEPHORVS, histor. ecclesiast. lib. XVI. c. XLI. seqq.* Non defuerunt rursus, qui causam ZOSIMI agerent, vt IO. LEVNCLAVIVS, in *apologia pro Zosimo, aduersus Euagrii, Nicephori Callisti, & aliorum acerbas criminationes*, quam suae ZOSIMI editioni etiam praemisit CHRISTOPH. CELLARIUS. Immo nonnulli eo vsque progressi sunt, vt, ZOSIMVM, in iis praefertim, quae de vitiis Constantini magni dixit, reliquis omnibus, qui meliora de hocce imperatore scripserunt, praefendum, contenderent; conf. *obseruat. Hallens. tom. I. obseruat. XXII. seqq.* Verum, rectius illi sentiunt, qui, media velut via incedentes, ZOSIMVM in eo, quod bona fide commemorauerit, quae minus recte a Constantino magno facta erant, nequam reprehendendum; quod autem omnes imperatoris huius actiones in malam interpretatus sit partem, & malignum vbi-que erga eum animum prodiderit; id minime ferendum, aut excusandum, multo minus laudandum, vel adprobandum, arbitrantur. A ZOSIMO ad AMMIANVM MARCELLINVM merito se conferet historia-

floriarum cultor, qui libros 31 scripsit a principatu Neruae caesaris, vsque ad Valentis, in cuius aula vixit, interitum; ex quibus cum priores libri 13 perierint, octo-decim tantum supersunt, in quibus a Gallo caesare incipiens, res Constantii, Iuliani, Iouiani, Valentiniiani, ac Valentis, quarum ipse magnam partem inspector, erat, ita describit, vt sermonis asperitatem, rerum copia & praestantia, & in plurimis recto iudicio, compenset. Vergentis tandem ad interitum imperii occidentalis, Gothorumque, qui finem ei attulerunt, &, qui hos in Italia exceperunt, Longobardorum, rebus lucem adfundent IORNANDES, PAUL. WARNEFRIDI filius, diaconus, & ISIDORVS HISPALENSIS. Et IORNANDES, quidem duo reliquit opera, alterum, de *rebus geticis*, siue *historiam Gothorum*, quo ab ipsis gentis incunabulis, ad Vitigim vsque regem a Belisario victum, res gestas complexus est; alterum de *regnum & temporum successione*, totum fere ex FLORO exscriptum, vt viri docti obseruarunt. PAVLVS autem WARNEFRIDI filius, diaconus, praeter *historiam miscellam de gestis Longobardorum* libros sex conscripsit, qui vna cum IORNANDIS, antea memorati, & ISIDORI Hispalensis *historia Gothorum, Wandalarum, & Suenorum*, eiusdemque *chronico regum Wisigothorum*, cura FRID. LINDENBROGII, eiusque obseruationibus illustrati, prodierunt Hamburgi, 1611. Recte rebus suis consulet, qui cum hisce ex recentioribus coniunxerit CAR. SIGONII *historiarum de occidentali imperio* libros 20. & de *regno Italiae* libros 14; siquidem in prioribus historia, ab anno recuperatae salutis 283 vsque ad an. 565, in posterioribus autem ab an. 570 vsque ad 1200 pertexitur. Qui ex Graecis imperii orientalis historiam, sequentibus Constantini magni aetatem saeculis dederunt, scriptorum Byzantinorum nomine venire solent, quos inter ZO-

BYD. ISAGOGE.

SIMVS, antea nobis iam memoratus, primum locum tenet, quem PROCOPIVS, AGATHIAS, aliique, excipiunt. Horum integrum aliquod corpus, splendidissime exscriptum, Parisiis prodit. Consulendus de illis MART. HANCKII, de *Byzantinorum rerum scriptoribus*, liber, Lipsiae 1677 editus; cum primis, qui cuncta more suo erudite & adcurate edisserit, IOAN. ALB. FABRICIUS, *bibl. graec. lib. V. part. II. seu volum. VI. c. V. p. 219. seqq.* Cum autem paucissimis datum sit, hosce scriptores sibi comparare, aut etiam legere; illis, quibus negatum est, adire Corinthum, quodammodo inseruiet collectio quaedam praecipuorum historiae orientalis scriptorum, quae an. 1587 Francofurti, inscripta: *historia rerum in oriente gestarum, ab exordio mundi & orbe condito ad nostra haec vsque tempora &c.* prodit; in qua lingua latina exhibentur IO. ZONARAS, NICETAS ACOMINATVS CHONIATES, NICEPHORVS GREGORAS, & LAONICVS CHALCONDYLES, cum supplemento quodam rerum turcicarum, ex variis auctoribus concinnato. Addere licebit CHRISTOPH. BESOLDI *historiam Constantinopolitanam, post auulsum a Carolo magno occidentem ad nostra vsque tempora deductam*, editamque Argentorati 1634. 12. Ad occidentem vt reuertamur, destructo per Carolum magnum Longobardorum in Italia regno, Saxonibus, aliisque gentibus victis ac perdomitis, auctaque hinc Francorum mirum in modum potentia, germanicum enatum est imperium. Licet vero exinde & alia in Europa regna exstiterint, quorum magna hodie adhuc est celebritas; in tanta tamen rerum, quae ex hoc tempore se offert, multitudine, quisque cum primis patriae suae habere rationem debet. Ingens autem cum illorum numerus sit, qui rebus germanicis lucem adfundere possunt; consulendi sunt, qui eorum collectiones dederunt, vt CHRIST. VRSTI-

Y

SIVS,

SIVS, IVSTVS REVERVS, MARQV. FREHERVS, HENR. MEIBOMIVS, MELCH. GOLDASTVS, IO. PISTORIVS, SIM. SCHARDIVS, aliique, quos recenset IO. BVRC. MENCKENIVS, in *catalogo historicorum*, LANGLETI DV FRESNOY *metodo studii historici adiecto*, num. XXXIX. p. 122. seq. itemque IO. CHRISTIAN. NEV, in *manuissa ad Degorei VVbeari relectiones hyemales, sect. II. p. 7. & seqq.* His nuper accessit vir doctissimus IO. GE. ECCARDVS, luci publicae exponendo *corpus historiarum medii aevi &c.* quod hoc ipso an. 1723 duobus tomis in folio Lipsiae prodit. Licet autem medii aevi scriptores, si sermonis elegantiam, rerumque selectum, prudentiam itidem civilem, aliasque historicorum virtutes spectes, cum veteribus graecis ac latinis non sint comparandi, paucis quibusdam exceptis; lectio tamen eorum necessaria est, quod non tantum historia istorum temporum civilis, sed & ecclesiastica, ex hisce fontibus sit haurienda. Commendandum vero hic iterum MARQ. FREMERI *directorium*, supra iam laudatum, quippe in quo praecipuos medii aevi historicos ordine temporis ita dispositos conspici licet, ut statim, cuinam historiae parti quisque inferuiat, pateat. Cum noua litterarum luce orbis perfunderetur, exstiterunt quoque viri doctissimi, qui ad historiam scribendam animum adiungerent; quorum etiam nonnulli tanta id fecerunt felicitate, ut veteribus graecis ac latinis dubiam reddidisse palmam videantur. Quidam vero sui temporis res gestas litteris consignarunt, alii praecedentium saeculorum historiam reuocare, aut illustrare, eamque aut amplioribus systematibus, aut compendiis breuioribus complecti, suarum duxerunt esse partium. Quorum cum ingens sit numerus, commemorandus tamen prae ceteris est IO. SLEIDANVS, in *commentariis de statu religio-*

nis & reipublicae, sub Carolo v caesare lib. 26. Valde enim memorabile est hocce temporis spatium, ob ecclesiae, quae in illud incidit, emendationem. Omnium praeterea iudicio praestantissimis historicis adnumeratur SLEIDANVS, quippe quem *historiam exacta fide & diligentia pertexuisse*, ipsemet IAC. AVG. THVANVS iudicat; *lib. XII. histor. ad an. 1556.* Plura de insigni hocce opere, eiusque continuatoribus, dabit CASP. SAGITTARIVS in *introduc. ad histor. eccles. c. XI. §. XL p. III. seqq.* addatur IO. CHRIST. NEV, in *accessionib. ad Deg. VVbeari relection. hymnal. ad sect. XXV. q. 23. & ad sect. XL. p. 305. seqq.* Alter, quem a theologiae cultoribus prae reliquis obseruandum censemus, IAC. AVG. THVANVS est, quem *historiarum sui temporis, ab an. 1543 usque ad an. 1607 libros 138 reliquisse*, constat; meritoque SLEIDANO subiungitur, quippe qui cum an. 1556 desinit. Principem is omnium consensu inter recentiores historicos tenet locum. IOAN. ANDREA BOSLO nostro audit *scriptor eloquentia, doctrina, libertate, prudentia, & fide nemine inferior, praesertim in rebus gallicis, quibus ipse interfuit.* In reliquarum enim gentium, ita pergit, non parem ubique fidem meretur, quia alios sequi necesse habuit. Unde factum, ut etiam filius eius alicubi diuersus deprehendatur: *verbanamque auctorum, quibus usus est, plerumque retinuit.* Et quibusdam interiectis: *Quae ad religionis historiam pertinent, summa aequitate & moderatione, quamquam religioni pontificiae addictus, tractauit, eaque re multorum e papistis odium in se concitauit, adeo, ut a nonnullis idcirco politico-catholicus appellaretur; a quibusdam etiam ut atheus atque profanus traducatur; de comparanda prudent. civil. §. XXXVIII.* Quae de variis operis huius editionibus scitu digna sunt, tradit CASP. SAGITTARIVS, *introduc. in histor. eccles. c. XII. §. XII.*

XII. p. 153. seqq. Duobus hisce historicis longe praestantissimis tertium adhuc adiungo SAM. PVFENDORFIUM, cuius eximia quaedam opera existant, historiam saeculi decimi septimi mirifice illustrantia, vt *commentariorum de rebus suecicis libri 26, ab expeditione Gustavi Adolphi regis in Germaniam, ad abdicacionem vsque Christianae*, Vltraiecti 1686 fol. porro: *de rebus a Carolo Gustavo Sueciae rege gestis commentariorum libri 7* Norimbergae 1696, fol. & denique, *de rebus gestis Fridrici Wilhelmi magni, electoris Brandenburgici*, Berolini, 1695, fol. De reliquis recentioris aevi historicis, iis praesertim, qui ad nostra quoque tempora pertinent, conferendus, quem saepe iam laudauimus, IO. BVRC. MENCKENIVS, in *catalogo historicorum*, LANGLETI DV FRESNOY *metodo studii historici* subnexo. Ad alteram vero classem, seu eos, qui recentiori aetate, priorum saeculorum historiam illustrarunt, aut vna cum recentiori systematibus vel compendiis complexi sunt, quod attinet; non minor quoque illorum

est numerus; nec tamen huius loci, istos aut indicare, aut recensere. De praecipuis etiam historiae vniuersalis compendiis iam supra dictum. Cum vero semper Germaniae nostrae habenda sit ratio; non male rebus suis consulat, qui praecipuos quosdam ex iis, qui ad eius historiam viam pandunt, euoluerit. Commendari autem prae reliquis merentur BVRC. GOTTH. STRVVII *synthagma historiae germanicae a prima gentis origine ad an. 1716* Ienae, 1716, 4. IAC. CAR. SPENERI *historia Germaniae vniuersalis & pragmatica, breuiter at perspicue exposita cum perpetuis notis*, Lipsiae 1716 & 17, 2. tom. 8. cuius & existat *notitia Germaniae antiquae*, Halae 1717, 4. edita; FRID. GLADOVII *Versuch einer vollstaendigen vnd accuraten Reichs-Historie von Deutschland*, Lipsiae 1717, 4. SIM. FRID. HAHNII *vollstaendige Einleitung zu der teutschen Staats- Reichs- vnd Kaiser-Historie*, Halae 1721, 4. Prima autem fundamenta ex CASP. SAGITTARII *nucleo historiae germanicae*, Ienae 1675, 12. edito, condiscere licet.

§. XVI. Ipsius nimirum ecclesiae originem, fata, propagationem & inter tot pericula mirificam conseruationem, exhibet historia, quae nomen inde retulit, ecclesiastica. Quae tamen cum ea tradat, circa quae theologia vel maxime occupatur; non tam inter propaedeumata referenda, quam potius pro illius parte haud sane vltima habenda. *

* Hinc & de ea parte II. ex instituto dicemus.

§. XVII. Chronologia, geographia, genealogia, res nummismaria, vtrique, tum ciuili, tum ecclesiasticae historiae lucem, quandoque haud contemnendam adfundunt. At in hisce vtpote accessorius opera ita collocanda, ne id, quod caput causae est, negligatur. *

* Chronologiam historiae oculum recte dici, nemo dubitat. Sine ea enim obscura, confusa, dubia, omnia. Mirum itaque, veteres historicos de temporum rationibus adeo parum fuisse sollicitos. *Pristis historicis*, inquit IO. MARSHAMVS, *nuda fuit rerum gestarum narratio; nec a*

termino fixo deducta. In hac classe censendi sunt Herodotus, Thucydides, Xenophon, & qui perierunt, reliqui; quorum scripta, antequam nata esset ars chronologica, prodierunt; in canone chronico sec. XVI. p. 486. Antiquissimam, simulque certissimam chronologiam scriptura nobis supeditat. Ethnicorum epochae, vt Olym-

piadam, belli Troiani, aerae Nabonassarae, vrbis Romae, longe sunt recentiores. Distinctio quoque illa temporis ex mente VARRONIS, in ἀρχαῖον, μεσικόν, & νεώτερον, satis arguit, antiquissima tempora ethnicis incognita fuisse. Aegyptiorum dynastiae, summaeque earum antiquitas, non alio loco habendae, quam Chinesium chronologia, ipsum mundi initium excedens. Fabulae sunt, atque inania commenta; conf. EDVARDVS STILLINGFLEET, in *originibus sacris, c. V. p. 139. seqq.* Disputatum fuit, sit ne codicis ebraei potius, an, quod ISA. VOSSIO, PAVLO PEZZONIO, aliisque placuit, 70 interpretum calculus sequendus? Sed hac de re dictum in *hist. eccles. vet. testam. tom. I. prolegom. §. XX. p. 50.* Historiam chronologiae in compendio exhibet GERH. IO. VOSSIVS, de *artium & scientiar. natura ac constitut. lib. II. siue de philologia, c. XII. p. 53. seqq. & lib. III. siue de mathefi, c. XXI. p. 138.* De antiquis apud Graecos chronologis conf. IO. VVOWEBRIVS, de *polymathia, c. XII. §. XVI. p. 132.* Diligentissime omnium chronologos, iudaeos pariter ac christianos, veteres, ac recentiores, enarrat vir doctissimus FRID. ADOLPH. LAMPIVS, in *praefatione*, quam IO. IAC. HOTTINGERI *pentadi dissertationum biblico-chronologicarum*, Traiecti ad Rhenum, anno 1723 editae, praemisit. Idem & iam ante eum fecerat IO. ALB. FABRICIVS, in *bibliographia antiquaria, c. VII. p. 163. seqq.* vbi distincte primum chronologiae historicae, tum & technicae, scriptores, recenset. Praecipuos utriusque generis etiam ipsemet indicauit, in *prolegomenis, tom. I. hist. eccles. vet. testam. ad §. XX. p. 49. seqq.* Recte autem viris doctis obseruatum, ante HIPPOLYTVM, sanctorum numero adscriptum, & IVLIVM Africanum, neminem fuisse, qui chronicon aliquod vniuersale, a primo rerum humanarum exordio, con-

dere adgressus sit; horum vero vtrumque chronicon suum ad Alexandri seueri tempora produxisse. EX IVLIO Africano sua fere desumit EVSEBIVS, cuius chronicon, *παντοδαπὴ ἱστορία* dictum, ab NIERONYMO in linguam latinam translatum, hic vel maxime in censum venit; sed de eo, vti & IOSEPH. IVSTI SCALIGERIS *sauro temporum*, in quo illud cum variis supplementis exhibetur, a me iam dictum in *prolegomenis* citatis, ad §. XIV. p. 3637. Inter recentiores, qui chronica vniuersalia scripserunt, SETHVS CALVISIVS haud vltimum locum tenet, SCALIGERI maxime vestigia premens; cuius opus chronologicum, vsque ad an. 1685 continuatum, Lipsiaeque eodem an. editum, illis, qui se prorsus in hoc studiorum genus dare nolunt, forte sufficiet. In iis, quae ad tempora veteris testamenti spectant, vtramque facit paginam IAC. VSSERIVS, in *annalibus veteris & noui testamenti*, in quibus vsque ad an. Christi 173 seu templi ac rei publicae iudaicae excidium, progreditur. In chronologia technica itidem IOSEPH. IVSTVS SCALIGER eminet, in opere de *emendatione temporum*; cui dubiam reddere palmam admissus est DIONYSIVS PETAVIVS, *libris 13 de doctrina temporum*, qui duobus prostant tomis, quorum prior libris octo *vā τριτάτη* sistit, posterior libris quatuor ea, quae in ratione epocharum & interuallorum obscura sunt & controuersa, euoluit; libro autem decimo tertio vsum superiorum librorum ostendit, & chronicon aliquod, vsque ad an. Christi 592 exhibet. Vtramque & historicam, & technicam chronologiam summatis complexus est idem PETAVIVS, in *rationario temporum*, supra nobis iam laudato. Ceteroquin inter compendia, quibus *vā τριτάτη* traduntur, primus locus deberet ei, quod AEGID. STRAVCHIVS concinnauit, quodue magno eruditi orbis adplausu est exceptum. Cum ex varia, menses annos-

que computandi, ratione, maximae in chronologia oriantur difficultates; obseruandi sunt scriptores, qui de mensibus annisque diuersarum gentium scripserunt; vt IO. ALB. FABRICIVS, in *menologio*, IO. SELDENVS, de *anno ciuili & ecclesiastico reipublicae iudaicae*; HENR. DODVELLYS, de *veteribus Graecorum & Romanorum cyclis*, aliique laudati GOTT. STOLLIO, in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelahrtheit c. VI. §. XXVII.* Vt autem magnopere illorum laudandum est institutum, qui in difficultatibus chronologicis, quae momentum aliquod trahunt, tollendis, operam studiumque suum collocant; ita dolendum, viros praestantissimos subinde ad minutias dilabi, & in rebus, quas tuto ignorare licet, ingenii vires, rectius grauioribus rebus impendendas, consumere. Exempla quam plurima apud SCALIGERVM, PETAVIVM, immo & ANTONIVM PAGI, in *critica anti-Baroniana*, SEBAST. NANVM TILLEMONTIVM, in *commentariis historiae ecclesiasticae inseruientibus*, aliosque, occurrunt. Idem optime monuit IO. ALB. FABRICIVS, dum, *similiter*, inquit, in *chronologicis diligenter hic euitandus scopus, ne in subtilioribus & incertis tempus & operam diutius ludamus, sed certis & exploratis inhaerentes, in aliis simus verofimilitudine contenti, neque omnia ad puluisculum excutiendo in minutis sudemus & angamur, ac post longos & insanos aestus tamen cogamur denique fateri, incertiores nos esse, quam dudum &c. bibliograph. antiquar. c. VII. §. VIII. p. 186.*

Alter historiae oculos geographia est; sine qua cum nec sacri nec profani auctores recte intelligi queant, nemo non necessitatem eius cognoscit. Antiquissima eius vestigia in scriptura sacra deprehenduntur. Certe luculentissimum eius documentum in descriptione itinerum populi israelitici conspicitur; *num. XXXIII.*

Homeri saetate quasi incunabula geographiae fuisse, STRABONEM sequutus, adferit GER. IO. VOSSIVS, qui & primos qui post HOMERVM geographiam attigerint, philosophos fuisse, docet, ANAXIMANDRVM Milesium, eiusque ciuem HECATAEVM, item DEMOCRITVM, EVDOXIVM, EPHORVM, DICEARCHVM, aliosque. Atque de hisce, ceterisque, qui deinceps ex instituto scriptis suis geographiam illustrarunt, ita differit VOSSIVS, vt in compendio historiam geographiae exhibeat, praecipuosque auctores, tum graecos, tum latinus, laudet; de *artium & scientiarum natura & constitut. lib. II. siue de philolog. c. XI. p. 49. seqq.* item *lib. III. siue de mathefi. c. XLIII. p. 143. seqq.* Notitiam quoque scriptorum geographicorum suppeditat IO. CHRISTOPH. BECMANNVS, in *historia orbis terrarum geographica, & ciuili*; quippe qui tum veteres, graecos & latinus, tum recentiores, qui in geographia veteri occupati fuerunt, porro & nouae geographiae scriptores, itemque eos, qui veterem ac nouam coniunxerunt &c. ordine recenset, *c. I. §. II. seqq.* Nec praetermittendus IO. ANDR. BOSIVS noster, qui de geographis veteribus ac recentioribus, aliisque, ad notitiam geographiae litterariam spectantibus, accurate differit, in *introductione generali in notitiam rerum publ. orbis vniuersi, c. V. p. 55. seqq.* & *c. XXI. p. 139. seqq.* vbi & geographiae, tam veteris, quam hodiernae, hiatus ac deliquia, per totum paene orbem, ostendit. Iungendus his iterum vir summus IO. ALB. FABRICIVS, in *bibliographia antiquaria*, vbi *c. V. p. 121. seqq.* scriptores, veterem geographiam ac chorographiam illustrantes, exhibet. De antiquis geographiae scriptoribus etiam IO. VVOVVERIVS verba facit, de *polymathia c. XIII.* Inter veteres, & quidem graecos, eminet STRABO, qui Augusto & Tiberio imperante floruit, & *libros XVII. de geographia* reliquit, lectu vel ideo dignos, quod

quod historica etiam varia, & quae philosophum instruere possint, in iis occurrant. Optima editio est, quam THEODORVS IANSONIVS AB ALMELOVEEN dedit, Amstaelodami 1707 fol. STEPHANVS Byzantinus, qui saeculo sexto floruisse dicitur, primus fuit, qui lexicon aliorum geographicum in opere, quod *τὰ Ἰσθμὰ* inscripsit, condidit, in quo & multa, historiae & antiquitatibus illustrandis inferuentia, attigit. Sed hodie tantum epitome eius superest, ab HERMOLAO quodam grammatico, qui itidem saeculo sexto vixit, confecta. Prodiit cum ABR. BERCKELII commentario, & observationibus IAC. GRONOVII, an. 1688 fol. LVCAE HOLSTEINII notae posthumae separatim editae sunt, cura THEODORI RYKII, Lugduni Batauorum 1684. Quemadmodum autem ex veteribus EVSEBIVS quoque, vt deinceps dicemus, eandem methodum, secundum litterarum ordinem, geographicam tradendi, sequutus est; ita ex recentioribus idem fecerunt ABR. ORTELIVS, IO. PHIL. FERRARIUS, &, qui huius lexicon auxit, MICH. ANT. BAVDRANDVS, aliique. Ad veteres vt reuertamur, ex latinis maxime commemorandus adhuc POMPON. MELA, cuius *libros III. de situ orbis* observationibus eruditissimis illustravit ISA. VOSSIVS; conf. PAVLVS COLOMESIVS, *bibliothèque choisie, p. m. 179*. De PLINIO atque SOLINO, quorum vterque & geographica attigit, iam supra dictum. Ex recentioribus nemo forte melius de geographia antiqua meritis est, quam CHRISTOPH. CELLARIUS, meus quondam in academia Hallensi collega coniunctissimus, in *notitia orbis antiqui*, Lipsiae an. 1701 & 1706 duobus tomis in 4. edita. Quo quidem opere pererudito nemo temere carere poterit. De tabulis geographicis veterum, Graecorum, Latinorumque, conferre iuuabit IO. ALB. FABRICIVM, in *bibliograph. antiquar. c. V. §. IX. p. 135. seqq.* Medii aevi geographicam pauciores adhuc illu-

strarunt, quam veterem. Magnis hinc adhuc inuoluta est tenebris. Tentauit tamen aliquid non sine omni successu CHRISTIAN. IVNCKERVS, in *introductione ad geographiam medii aevi*, quam lingua germanica edidit, Ienae 1712, 4. Eos, qui recentioris aetatis geographicam concinnare adgressi sunt, haurire licet ex IO. BVRC. MENCKENII *catalogo historicorum*, LANGLETI DV FRESNOY *methodo studii historici* subiecto, *num. VIII. p. 22. seqq.* nec praetermittenda, quae in ipsa hacce *methodo c. II. §. I. p. 5. seqq.* de studio geographico monentur. Prima geographiae, tum veteris, tum recentioris, fundamenta rectissime petuntur ex IO. HVBNERI *quaestionibus geographicis*, germanice scriptis, saepiusque recusis, & in varias linguas translatis. Nec contemnenda etiam *geographia antiqua iuxta & noua* CHRISTOPH. CELLARI. Inter sacrae geographiae, de qua theologiae cultorem praecipue sollicitum esse oportet, scriptores, seu eos, qui locorum, in scriptura sacra occurrentium, descriptionem dederunt, primum locum tenet HIERONYMVVS, aut si mauis, EVSEBIVS. Quae enim hic graece scripserat, ille maximam partem in libro *de locis ebraicis* latine reddidit, sed ita, vt multa detraheret, mutaret, adderet. Exstat non tantum inter opera HIERONYMI, sed seorsim quoque, variis additamentis auctus, notisque & tabula geographica Iudaeae a IAC. BONFERRIO illustratus, Amstaelodami an. 1707 prodiit. Recensuit hanc editionem, & animaduersionibus suis locupletauit, IO. CLERICVS. Adiecta quoque est BROCARDI, monachi ex ordine praedicatorum, *descriptio terrae sanctae*. Quid viri docti tum in EVSEBIO, tum in HIERONYMO, desiderent, a me indicatum in *prolegomenis tomi I. hist. eccles. veter. testam.* ad §. XX. p. 52. 53. De reliquis, qui tum medio aevo, tum recentiori aetate, Palaestinae descriptionem dederunt, nihil addo, cum praecipuos ex iis

IOAN.

IO. CLERICVS recenset, in *praefatione*, NICOL. SANSONII *geographiae sacrae*, Amstelodami an. 1704 editae, praefixa. Inter eos, qui recentiori aetate geographiae antiquae Palaestinae lucem adfundere aggressi sunt, eminet IO. LIGHTFOOTVS, qui in *chorographiis*, quas euangelistis praemisit, aliisque scriptis, ex libris talmudicis multa ceteroquin obscura, haud infeliciter explicauit, tabulasque Iudaeae & Hierosolymae, templique confecit. Omnibus autem dubiam in hoc genere palmam reddidit HADR. RELANDVS, in *Palaestina ex monumentis veteribus illustrata*, Traiecti ad Rhenum, 1714, 4. SAM. BOCHARTVS, in *geographia sacra*, cuius pars prior *Phaleg*, posterior *Canaan* vocatur, id praecipue agit, vt in gentium origines inquirat. De reliquis dixi in *prolegomenis antea citatis*, ad §. XX. p. 53. Ex iis, qui geographiam ecclesiasticam illustrarunt, notitiamque patriarchatum & episcopatum dederunt, nonnullos indicat IOAN. ANDR. BOSIVS, in *introducť. generali in notitiam rerum publicarum*, c. XXI. §. VII. p. 143. sed plenius copiosiusque eos enarrat DO. ALB. FABRICIVS, in *bibliograph. antiquar. c. V. §. XVI. p. 143. seqq.*

Ex familiarum illustrium notitia, quam genealogia suppeditat, historiam itidem lucem quamdam accipere, dubio caret. Eius quoque studium iam olim in gente ebraea floruisse, constat. Ipsemet Moses patriarcharum ante & post diluuium generationes adcurate adnotauit. Unde, quanta genealogiae antiquitas sit, intelligitur. Sunt, qui tradunt, gentis iudaicae genealogias, post Moſen a viris sanctis continuatas, maioris fidei causa in templo adseruatas fuisse, donec ab Herode, vt illustrium familiarum memoriam deleteret, comburerentur; conf. IO. SELDENVS, de *successionib. pontif. ebr. lib. II. c. III.* Id ab eo factum, ne familiae obſcuritas obſcueretur, dicunt, quamquam

alii aliam causam adferant. Addunt, ea re inductos Iudaeos, domestica familiarum documenta sollicitate adseruasse; quae, cum ab aliis in dubium vocarentur, ortas hinc varias de genealogiis controuersias; atque has esse *μύθος καὶ γενεαλογία; ἀπεράντως*, a quibus vt sibi caueat, Timotheum suum admonet Paulus, *I. Tim. I. 4.* Verum ad locum huncce atque effatum Pauli quod attinet, sunt viri doctissimi, qui, eum de commentis potius kabbalistarum, quam genealogiis Iudaeorum, loqui, contendunt; idque ex instituto sibi euincendum fuisse IO. MICH. LANGIVS, in *commentario theologico, de genealogiis numquam finiendis & fabulis iudaicis &c.* Noribergae an. 1696, 4. edito. Eadem fuit sententia ISAA CIVOSSII, contra quem disputat, pro genealogiis proprie sic dictis pugnans, PHIL. IAC. HARTMANNVS, de *rebus gestis christianorum sub apostolis*, c. XII. p. 292. *seqq.* Quidquid eius sit, genealogiarum Iudaeos habuisse rationem, Inegari nequit; idque non sine Numinis singulari directione factum, vt credamus, par est, cum hac ratione euangelistae eo certius originem Messiae ex stirpe Davidis demonstrare potuerint. Nec apud Graecos, Romanos, ipsoſque Germanos, neglectum prorsus genealogiae studium. Quamquam, ad Germanos quod attinet, adcuratior familiarum notitia iis temporibus tribuenda sit, quibus Iudi equeſtres celebrari coeperunt; quippe ad quos nemo admissus est, quin prius, se pariter, ac suam coniugem, sanguine nobili procreatum, testimonio genealogico fidem fecisset. Conferenda cum primis G. SCHVVBARTI, de *Iudis equeſtribus*, dissertatio. Praecipuos scriptores genealogicos, tum generales, tum speciales, indicat, monitaque de hoc studio salutaria suppeditat, IO. ANDR. BOSIVS noster, in *introducť. generali in notitiam rerum publicarum*, c. XVII. & XVIII. p. 122. *seqq.* & BVRG. GOTTH.

STRV-

STRVVIVS, in *bibliotheca historica*, c. XXXI. §. XI. p. 789. seqq. Ex instituto vero *historiam litterariam de fatis studii genealogici apud Ebraeos, Graecos, Romanos, & Germanos, in qua scriptores harum gentium potissimi enumerantur, & totius genealogiae cursus ab orbe condito ad nostra usque tempora deducitur*, scripsit IAC. FRID. REIMANNVS, an. 1702, 8. Ad primas in hoc studiorum genere ducendas lineas sufficientes GE. LOHMEIERI *tabulae genealogicae*, auctae & emendatae per auctorem notitiae procerum imperii, hoc est, IAC. WILH. IMHOFIVM; itemque IO. HVBNERI *tabulae genealogicae*, quippe quae propius adhuc ad nostra tempora accedunt. Vsum insignem in principum controuersis decidendis genealogiarum notitia praebet; quae ceteroquin in se spectata parum prodest, saepiusque vanitati tantum & stultitiae hominum inseruit.

Supereff res nummaria, quam in studio historico minime negligendam, viri doctissimi censent. Antiquissimis nimirum iam temporibus vsitatum fuit, vt per nummos non minus, quam inscriptiones, de quibus infra dicitur, memoria reuerenter, ac virorum illustrium conseruaretur, & ad posteros propagaretur; quod ostendit ISA. IACQUELOTIVS, *dissertationis sur l'existence de Dieu, diff. I. c. VIII. p. 93. seqq.* addatur LVD. IOBERTVS, in *scientia rei nummariae*, p. 5. Vt vero de antiquitatibus, ex nummis eruendis, serio cogitarent viri eruditi, ante saeculum decimum sextum factum non videtur. Certe tum exstiterunt, qui de nummo eiusque partibus scriberent, quos inter haud vltimus fuit GVIL. BVDAEVS, in libro *de asse eiusque partibus*, quem cum aliis eiusdem argumenti scriptis recudi curauit beatus ADAM. RECHENBERGIVS Amstelodami 1692 in 4. Nec defuerunt, qui de re nummaria, deque nummis Graecorum & Romanorum, commentaren-

tur, propiusque ad id, quod caput caussae est, accederent, vtilitatem, quam in antiquitatum inuestigatione ex nummis capere licet, perspicientes. Saeculo vero decimo septimo certatim viri docti in hoc se dederunt studiorum genus, tantusque mox exstitit illorum numerus, vt integrae bibliothecae auctorum, qui de nummis scripterunt, instrui possent. Horum vt praecipuos indicemus, primo nobis commemorandus loco est PHIL. LABBEVS, cuius *bibliotheca nummaria*, cum eiusdem *bibliotheca bibliothecarum*, primum Parisiis an. 1664, 8. prodiit, deinceps ANT. TEISSIERII *catalogo auctorum, qui librorum catalogos, indices, bibliothecas &c. consignarunt*, Geneuae an. 1686, 4. subiuncta est. In duas haec bibliotheca diuisa est partes, quarum altera de *antiquis numismatibus, ebraeis, graecis, romanis*, altera de *monetis, ponderibus, & mensuris*, agit. Inter auctores autem, quos adfert, minima pars eorum est, qui de nummis ad antiquitatis illustrationem egerunt. Meliora haurire licet ex CAR. PATINO, quippe qui in *introduc. ad historiam numismatum*, c. XXIV. ordine chronologico auctores, qui in hocce argumento ingenii vires periclitati sint, recenset. Cum primis commendanda BVRC. GÖTTH. STRVVI nostri *bibliotheca numismatum antiquiorum*, Ienaenae an. 1693 edita, in qua non tantum auctores, qui de numismatibus scripserunt, enumerat, sed velut introductionem quamdam ad notitiam rei nummariae suppeditat. Sed omnium diligentiam superauit ANSEL. BANDVRIVS, cuius *bibliothecam nummariam, siue auctorum, qui de re nummaria scripserunt*, operi eius de *nummis caesarum* adiunctam, recudi curauit IO. ALB. FABRICIVS, qui & notis quibusdam eam illustrauit, & doctorum quorundam virorum de eodem argumento dissertationes adiecit, Hamburgi 1719 in 4. Effecit itaque vir doctissimus, vt vix quid-

quidquam amplius circa notitiam eiusmodi scriptorum desiderari queat. Illis, qui primis rei nummariae elementis imbui cupiunt, inferuiet maxime **LVD. IOBERTI**, *scientia rei nummariae*, gallice ab auctore scripta, sed deinceps in linguam latinam, a **CHRIST. IVNCKERO** conuersa, operamque auante **FRID. BENED. CARPZOVIO** Lipsiae an. 169; edita, gallice vero iterum, & quidem multum auctior, impressa Parisiis 1715, 2. vol. 12. Vtilitatem, quam ex rei nummariae notitia capere licet, in opere de *praestantia & usu numismatum antiquorum*, **EZECH. SPANHEMIVS** ita demonstraui, vt, iudice **ANDR. MORELLIO**, nihil perfectius post eum sperari possit, in *specimine rei nummariae &c.* p. 29. **ANSELMVS BANDVRIVS**, de **SPANHEMIO** verba faciens, hoc, inquit, *an quisquam melius intellexerit, quantum vtilitatis percipi ex veterum nummorum contemplatione possit nescio; in bibliotheca nummaria*, p. 143. 144. Prodiit **SPANHEMII** dissertatio, de *praestantia & usu numismatum antiquorum*, primum Romae 1664. 4. deinde longe auctior Amstelodami 1671, in 4. Tandem nouis magnisque accessionibus opus hocce locupletatum, & in duos tomos diuisum est, quorum prior Londini 1706, alter Amstelodami 1717, fol. lucem adspexit publicam. Vsum, quem rei nummariae notitia, speciatim in religione gentilium dilucidanda, in doctrina morali & ciuili, in historia ciuili, ecclesiastica, litteraria, praebet, adlegatis variorum auctorum locis, demonstrat **IO. ALB. FABRICIVS**, peculiari indice, **BANDVRII** *bibliothecae nummariae* subiecto, p. 235. seqq. Fuerunt &, qui ex instituto nummorum veterum in theologia vsum ostendere adgressi sunt, quos inter praecipue nominandus **VAL. ERN. LOESCHERVS**, cuius *dissertationes tres, de usu nummorum veterum in studio theologico*, exhibet eiusdem *stromateus, sive dissertationes saeculi & litterarii argumenti &c.* iunctum **BYD. ISAGOGE**.

Wittebergae an. 1723 editae. Et sane, cum antiquitatum, quae ad scripturam sacram illustrandam faciunt, notitiae nummi veteres inferuiant; per eosdem simul locis quibusdam sacri codicis obscurioribus lucem interdum adfundi, negari nequit. Exempla varia ipsemet **EZECH. SPANHEMIVS**, in opere antea laudato, suppeditat. Sed id quoque dubio caret, in chronologia & historia ecclesiastica vsum eorundem haud contemnendum esse. Certe proderit haec notitia ad illorum audaciam retundendam, qui ex nummis fabularum praesidium se inuenisse, existimant. Exemplo singulari hoc comprobatur **PETRVS ZORNIVS**, in *diff. de numis quibusdam antiquis, ex quibus Baronius, Peirescius, alique antiquitatem missae, & veritatem probare voluerunt*, quae exstat in *opusculorum eius sacrorum tomo I. p. 41. seqq.* Rursum vero & id certum, positumque extra controuersiam, plus saepe in ista rei nummariae scientia esse ostentationis, quam solidae vtilitatis; fructuque, quem inde percipimus, laborem, qui ei est impendendus, neutiquam pensari. Cauendum praeterea, ne in rebus historicis plus, quam decet, nummis tribuamus. Errori, mendacio, adulationi, in illis non minus, quam in scriptis historicorum, locus est. Documento esse possunt vel illi, quibus Galli memoriam Ludouici XIV, regis sui, ad posteros transferre conati sunt. Idque cur non in veterum nummis interdum contingere potuerit, nullam rationem video. Quod si obseruasset. **IO. HARDVINVS**, numquam, nummorum auctoritate fasciatus, eo vsque progressus esset, vt omnium fere scriptorum fidem sollicitaret, ex nummis quippe tantum sapere gestiens, immo plerique tandem veterum scripta supposititia esse, sibi persuaderet; cuius temeritatem, prout decebat, castigauit **MATVRINVS VEYSIERIVS LA CROZE**, vir longe doctissimus, in *iudiciis veterum* scripto-

scriptorum contra Io. Harduinum, Roterdami 1708 editis. De genuino nummorum in historicis vsu, neue plus, quam par est, illis tribuamus, deque cautione circa eos obseruanda, ne falsis & supposititiis decipiamur, recte & eleganter nonnulla monet LANGLETVS DV FRESNOY, in *methodo studii histor. c. XV. §. II. p. 280. seqq.*

Superest, vt de *inscriptionibus*, quas vocant, itemque de *diplomatibus*, ceu publicis quibusdam monumentis, aliquid addamus. Et ad inscriptiones quidem quod attinet, insignem earum in antiquitatibus illustrandis esse vsum, nemo temere negauerit, atque HENR. NORISIVS cardinalis, in *cenotaphiis Pisanis Caii & Lucii caesarum*, ANT. FAGI, in *critica annalium Baronii*, aliique viri eruditi, passim ostenderunt. Laudandique adeo, qui in iis colligendis operam studiumque suum collocarunt, vt IANVS GRVTERVS, in *thesauro inscriptionum romanarum*, IAC. SPONIVS, in *miscellaneis erudite antiquitatis*, aliique, laudati BVRC. GOTTH. STRVVIQ, in *bibliotheca antiquitatum generalis*, quam *syntagmati antiquitatum romanarum* praemisit, §. XII. p. 30. seqq. Caute tamen & circumspecte hic incedendum, recte monet LANGLETVS DV FRESNOY, in *methodo studii historici, c. XV. §. II. p. 281. seqq.* cum non tantum per falsas & supposititias inscriptiones, aequae ac nummos, decipi queamus; sed & facile contingat, vt in earum interpretatione a vero & genuino aberremus sensu. Temerarium itaque nimis foret, quae ab historicis fide dignis traduntur, in dubium vocare, si forte cum nummo quodam, aut inscriptione, quae, si vel maxime genuina sit, dubiae tamen saepe est interpretationis, non conueniae. De diplomatibus, similibusque documentis publicis, antea iam obseruauimus, ea a quibusdam per meram ostentationem iactari, maioremque eorum perhiberi vtilitatem, quam qua reuera gaudent. Nec

tamen is ego sum, qui, ea profus contemnenda, censeam, cum in rebus obscuris aut dubiis lucem interdum adferre queant. Fuerunt sane, qui fidem diplomatum sollicitarent, plurima, ad quae saepe prouocatur, dubia, supposititiisque esse, contentendes, ac ita comparata, vt nihil certi ex iis colligere liceat. Quibus ROMABILLONIVS obuiam ire voluit, in praefato *de re diplomatica*, opere, Parisiis 1681 fol. edito, deinceps cum accessionibus an. 1709 recuso, postquam supplementum an. 1704 produisset. Nec tamen omnes in suam ita pertrahere sententiam potuit MABILLONIVS, quia essent, qui diplomatibus fidem denegare pergerent, quos inter eminet BARTHOLOM. GERMONIVS, in *disputatione ad Mabillonium de veteribus regum Francorum diplomatibus*, Parisiis 1703 in 12. Sed huic iterum se opposuerunt, IVST. PONTANINVS, in *iudiciis antiquorum diplomatum aduersus Bartholomaei Germonii disputationem de veteribus regum Francorum diplomatibus, & arte fecernendi antiqua diplomata vera a falsis*, Romae 1705 in 4. THEOD. RVINARTVS, in libro: *ecclesia Parisiensis vindicata aduersus R. P. Bartholomaei Germonii duas disputationes inscripto*; DOMINIC. LAZZARINVS, in *epistola ad amicum Parisiensem, pro iudiciis antiquorum diplomatum Fontanini, & ANTONIVS* quidam GATTVS, in *epistola ad Iacobum Bernardum pro iudiciis antiquorum diplomatum*, Amstelodami an. 1707. Hisce omnibus autem iterum respondit GERMONIVS in *disputationibus de veteribus regum Francorum diplomatibus, & arte fecernendi antiqua diplomata vera a falsis*, Parisiis 1707, 12. Singularem utique & hic vtendum circumspectione, nemo negauerit; cum plurimae esse caussae queant, cur in fingendis & corruptendis diplomatibus ingenii humani vel maxime sese exerat malignitas. Ad eos quod attinet, qui diplomata exhibent, magnus exstat illorum

nume-

numerus, qui scriptis suis historicis, siue ad ciuilem, siue ad ecclesiasticam historiã spectent, diplomata inserunt. Nec prætermittunt ea, qui veterum monumenta & reliquias colligunt, vt STEPH. BALVIUS, in *miscellaneis*, IO. MABILLONIUS, in *analectis*, IO. LVCAS DACHERY, in *spicilegio*, EDMUNDVS MARTENE, ac VRSINVS DVBRANDVS, in *thesauro nouo anecdotorum*, BERN. PEZZVS, in *thesauro anecdotorum nouissimo*, aliique, de quibus alibi erit dicendi locus. Spectat huc etiam GODEFR. GVIL. LEIBNITIVS, in *codice iuris gentium diplomatico*, cuius volumen prius 1693, posterius 1700 in fol. prodiit; spectant & reliqui,

§. XVIII. Historia litteraria non est vnus generis, siquidem alia est *historia litteratorum*, alia *historia librorum*, alia denique *historia ipsarum artium*, atque *scientiarum*. * Nec tamen desunt, qui generatim ad historiam litterariam introductiones dederunt. **

* Scriptores, qui ad vnamquamque historiaelitterariæ speciem pertinent, deinceps recensebimus. Obseruandum autem, plerumque, qui vnam partem tradunt, alteri simul inseruire; esse &, qui duas, aut omnes omnino attingant, in quibus tamen, quid iis præcipue constitutum sit, spectandum, nisi inter eos, qui generatim de historia litteraria præcipiunt, locum inueniant. Sic, qui vitas eruditorum describunt, scripta quoque eorum plerumque recensent, &, qui de libris agunt, subinde, quæ ipsarum artium & scientiarum historiam illustrant, adferunt, & sic porro.

** Inter eos, qui generatim ad historiam litterariam introductiones dederunt, primum locum tribuimus PETRO LAMBECIO, cuius *prodromus historiae litterariæ* eruditorum manibus versatur, præsertim, postquam IO. ALB. FABRICIVS eum, cum eiusdem itinere *Celtensi*, & ALEXAND. TICHETI *arcana studiorum metodo*, aliisque monumentis, recudi curauit, Hambur-

qui acta publica ex instituto in lucem proferunt, quos omnes recensere, huius loci non est. Addendus vero adhuc est IO. PETRVS LYDEWIG, quippe qui *reliquias manuscriptorum omnis æui, diplomatum ac monumentorum ineditorum adhuc*, quinque hæctenus tomis dedit Lipsiæ 1720, 8. qui & in præfatione omnes eos, qui diplomata exhibent, aut collegerunt, itemque, qui ad controuersias de re diplomatica spectant, recenset. Conferre etiam iuuabit, quæ de diplomatibus & re diplomatica monet CHRISTOPH. MATTH. PFARRIVS, in *introd. ad hist. theol. litterar. notis amplissimis illustrata, prælegom.* ad §. II. p. 10.

gi an. 1710, fol. Non tantum enim librorum, sed ipsarum quoque artium & scientiarum historiae, prodromus hicce inseruit; eoque magis dolendum, hocce opus ab auctore ad finem perductum non esse, quo plura exquisitæ eruditionis in eo exstant vestigia. Iam vero a condito mundo historiam hancce litterariam exorsus, circa istud tempus subsistit, in quod apud Ebraeos historia iudicum, Gideonis, Abimelechi &c. apud Græcos autem expeditio Argonautarum in Colchidem incidit. Hocce namque temporis interual- lum libri secundi capite quarto persequitur, quod vltimum est. Accessit tamen appendix reliquorum capitum viginti nouem, quæ librum secundum absolueri debebant, sciagraphiam exhibens, *fatis quidem*, iudice CHRISTOPH. AVG. HEVMANNO, *bonam, sed quibus ita, ut par est, elaborandis; nec decem quidem Lambecii suffecerint*; in conspectu reipubl. *litterar. c. II. §. III.* Alterum a LAMBECIO locum merito sibi vindicat DAN. GE. MORHOEIVS, quippe

quippe qui, vasto animi ambitu omnem historiam litterariam complexus, eamque in *polybistore* suo traditurus, morte praepeditus est, quo minus singula perficeret & perpoliret; supplente tamen, quod deerat, omnemque nauante operam, IO. MOLLERO, viro doctissimo, vt integrum tandem hocce opus, quantum fieri poterat, exhiberet, multorumque hac ratione satisfaceret votis. Et ita tandem Morhofianus ille *polybistor*, in tres tomos, *litterarium, philosophicum, & practicum*, dimisus, ceu *opus posthumum*, plena facie Lubecae prodiit 1708 in 4. Praecipua historiae litterariae capita summam sistit; BVRC. GOTTH. STRVVIVS noster, in *introductione ad notitiam rei litterariae & usum bibliothecarum*, Ienae an. 1704, 8. edita, & aliquoties deinceps recusa, variisque accessionibus & supplementis ab auctore aucta. Immo & IO. CHRISTOPH. COLERVS *analecta ad introductionem* istam dedit, quae cum eiusdem *de praesenti rei litterariae statu* disertatione hoc ipso an. 1723, Ienae lucem adspexerunt. Inseruit cumprimis haec *introductio* illis, qui ad librorum notitiam adspirant; scriptores tamen biographici etiam c. IV. recensentur. Sequitur inter huius generis scriptores CAR. ARNDIVS, cuius *systema litterarium, idque bihorico-pragmaticum, praecipua scientiae litterariae momenta complectens*, Rostochii an. 1714, 4. prodiit. Tribus absoluitur sectionibus, quarum prima eaque *isagogica, scientiae litterariae genium*, vt auctori loqui placet, *insitum & illatum* describit; vbi & de ortu, progressu, & fati scientiae litterariae verba facit; altera, eaque *biographica, virorum doctorum catalogum ordine chronologico dispositum* exhibet; tertia demique, quam & *religiosam* vocat, ea quae ad historiam omnium religionum spectant, exponit. Nec male de historia litteraria meritus est IAC. FRID. REIMANNVS, dum, edito primum *tentamine introductio-*

nis ad historiam litterariam generatim spectatam, Halae 1708, 8. mox *historiam litterariam Germaniae*, copiosius, quinque partibus, seu tomis, diuerso tempore editis, persequutus est. Exstat & eiusdem *tentamen introductionis ad historiam litterariam antediluvianam*, Halae 1709, 8. quod, aequae ac reliqua, germanico idiomate conscripsit. Id praecipue laudandum, quod speciatim Germaniae historiam litterariam tradere, adgressus est. Cum enim ambitus historiae huius, per omnes gentes, saltem eas, quae litteris bonisque artibus pretium aliquod statuunt, diffusus, vnus hominis vires superet; non male rei publicae litterariae consulunt, qui vnus gentis historiam litterariam excolendam sibi sumunt. Eoque comparata est viri clarissimi MICH. LILIENTHALII *consultatio de historia litteraria certae cuiusdam gentis scribenda*, Rostochii an. 1710 edita, in cuius praefatione scriptores quoque quosdam, qui de re litteraria certae gentis commentati sunt, laudat. Elegantissimum eius rei specimen nuper dedit ALB. THVRA, in *idea historiae litterariae Danorum*, Hamburgi 1723 edita; quae summam, quidquid de re litteraria Danorum dici potest, complexus est. Idem dicendum de illis, qui non tantum certae gentis aut loci, sed certi simul temporis historiam litterariam condiderunt, quod magna cum laude non ita pridem fecit G. WALLINVS, Suecus, in *Lutetia Parisiorum sui temporis, hoc est annorum huius saeculi XXI. & XXII.* Norimbergae 1722 in 8. Ad eos vt reuertar, qui introductiones ad historiam litterariam, generatim spectatam, concinnarunt; commemorandus adhuc est vir doctissimus CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, ob *conspetum, quem edidit, reipublicae litterariae, sine viam ad historiam litterariam inueniendi studiosae apertam*, impressam Hannoverae 1718 in 8. Exiguas quidem molis libel-

lus est, sed elegantissimus, in quo plene & accurate, optimoque ordine, cuncta, quae vniuersum rei litterariae ambitum absolunt, per summa capita exhibentur. Atque hi praecipui sunt, ni fallor, qui generatim historiam litterariam, certo nimirum ordine, dederunt. Nescio enim, an adhuc addere debeam *cohortem* illam *musarum*, quam sub IO. GE. GRAEVII nomine edidit WOLPHERDVS VAN BVEREN, Traiecti ad Rhenum 1715. In prima enim parte historia rei litterariae, a prima mundi origine vsque ad natum Christum, traditur, in altera aurem ad librorum notitiam via panditur. Vt vero ieiunus admodum hic est libellus, erroribusque plurimis scatet; ita perperam GRAEVII prae se fert nomen. Rectius LVDOLPHO KVSTERO eum tribui, nonnulli censent, qui tamen, si vixisset, aumquam consensurus fuisset, ut hoc modo in publicam prodiret lucem. Sunt porro & alia scripta, quae sparsim, aut absque certo ordine, historiae litterariae lucem adfundunt. Praeter alia huc comparatae sunt epistolae virorum eruditum, eae saltem, in quibus litteraria tractantur; quarum adeo recensionem instituit DAN. GE. MORHOFIVS, *polyhist. litterar. lib. I. c. XXIII. seqq.* Adieci deinde ipse reliquas, a MORHOFIO praetermissas, in *praefatione, supplemento epistolarum Lutheri* praemissa; quibus iungendae adhuc, quas BVRC. GOTTH. STRVIVS laudat, *introduct. ad notit. rei litterar. c. IV. §. XVIII. p. 184. seqq.* Spectant huc etiam libri in *ana*, in quibus virorum, doctrina & ingenio praestantium, argute & lepide dicta, iudiciaque de auctoribus, aliaque ad rem litterariam facientia, collecta exhibentur. Plerosque eius generis libros recen-

§. XIX. *Historia litteratorum*, vitam & fata virorum, doctrina & ingenio praestantium, eorum praesertim, quorum singularia aut in ecclesiam, aut rem litterariam, exstant merita, describit. Cumque adeo latissime pateat; hic illi cumprimis in censum veniunt, qui vi-

set, eorumque velut historiam quamdam, a prima origine deductam, pertexit IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, vir longe celeberrimus, in *praefatione*, quam *Casaubonianis*, a se editis, praemisit. Atque haec ipsa *Casauboniana*, Hamburgi 1710, 8. edita, vberissimam selectissimarum observationum segetem suppeditant, quae theologiae etiam cultorem multum iuuent. Idem deinceps argumentum, peculiari observatione *de libris in ana*, tractavit MICH. LILIENTHALIVS, ita, ut a WOLFIO praetermissa adiiceret, in *selectis historicis & litterariis*, Regiomonte an. 1715, 8. observat. VI. p. 141. seqq. Vt vero initio aliorum dicta & effata hunc in modum colligebantur; ita mox exstiterunt, qui ipsimet, quae in mentem veniebant, litteris consignabant ab ipsis, aut ab aliis deinceps edenda. Huc *Huetiana* referenda sunt, ab ipso quidem HVETIO non euulgata, litteris tamen ab eo commissa, quae hoc ipso, quo haec scribo, an. 1723, lucem publicam adspexerunt, quaeue variis observationibus, quae huius loci sunt, abundant. Quae autem NICOL. HIERON. GVNDLINGIVS edidit *Gundlingiana*, observationes, seu dissertationes de certis argumentis elaboratas, continent; ex quibus tamen nonnullae itidem historiae litterariae lucem conciliant. Eiusdem etiam generis sunt *miscellanea*, similiaque scripta, si modo, quae historiae litterariae sunt, attingant, ut: *melanges d'histoire & de litterature &c.* par M. de VIGNEVL MARVILLE, Rotterodami 1702 in 8. ne quid de *observationibus selectis, ad rem litterariam spectantibus*, quae Halae prodierunt, similibusque scriptis dicam.

tas & fata theologorum recensuerunt. Nec dubium, quin magnam theologiae cultoribus adferat vtilitatem; optandum solum, vt adcuratior selectus institueretur, & vitae celebrium virorum, maiori, quam vulgo fieri solet, studio conscriberentur. *

* Fuisse omni tempore, inter Graecos cumprimis atque Romanos, qui virorum, virtute meritisque praeclaris illustrium, vitas describerent, notum est; quorum & in prudentia ciuili insignis vsus conspicitur. Idem deinceps institutum seruarunt veteres christiani, vt, illorum, qui sanctitate prae aliis eminebant, resque religionis & ecclesiae promouerant, vitam moresque delineando, exemplum proponerent, quod alii imitarentur; idque & recentiori subinde factum est aetate, vti alibi ex instituto ostenditur. Nobis vero nunc de viris, eruditionis laude florentibus, sermo est; ex quorum vitis, si recte conscriptae sint, vt varia, ad litterarum studia spectantia, ita praecipue, quae fugere, quaeue consecrari ipsimet debeamus, capere licet. Neque illi tantum, qui fusa & copiose eruditorum vitas litteris consignarunt, hic in censum veniunt; sed illi quoque, qui paucis verbis earundem notitiam suppeditant; quos consulere oportet, cum non semper, qui prius fecerunt, adsint. Magnus autem cum eruditorum hominum sit numerus, nonnulli quidem promiscue omnium, aut plerorumque, quorum notitiam adipisci poterunt, colligere vitas, pulchrum duxerunt; eoque spectat PAVLI FREHERI *sbeatrum virorum eruditione clarorum*, Noribergae 1688, fol. in quo tamen & selectum, & ~~in quibus~~ viri docti desiderant, in quibusdam etiam sterilitatem, & defectum eorum, quae vel maxime memoratu digna erant, notant. Felicitas in hocce stadio eurrunt, qui quorundam, prae reliquis eminentium, vitas describunt, aut ab alijs descriptas colligunt. Prius ANT. TEISSIERVS fecit, in *elogia doctorum virorum Thuanacis*

(*eloges des hommes sçauans tirez de l'histoire de M. de Thou &c.*) in quibus illorum, quos THUANVS laudauit, vitam & scripta adcurate recenset. Primus & secundus tomus Ultraieci 1696, tertius seu vltimus, Berolini 1704, 8, prodiit. Spectantque huc etiam PAVLI IOVII *elogia doctorum virorum*; SOAEVOLAE SAMMARTHANI *elogia doctorum in Gallia virorum*, IANI NICII ERYTHRAEI *pinacotheca imaginum illustrium*, & si qui alii sunt eiusdem generis. Ex his laudandus maxime ERYTHRAEVS est, quoniam nec vitia naeuosque virorum doctorum praetermisit, aliaque adnotauit, quae prodesse possunt. Posterius praeter alios GUIL. BATESIUS fecit, quippe qui *vitae selectorum aliquot virorum, qui doctrina, dignitate, & pietate, inclaruerunt*, collegit, ediditque, Londini 1681, 4. Huc vero lexica etiam illa historica vniuersalia, IO. IAC. HOFMANNI, LVD. MORERI, &c, quod nostris auspicijs lingua germanica prodit, quae supra iam commemorauimus, comparata sunt; quippe in quibus vitae omnis generis virorum doctorum exhibentur. Cumprimis PETER. BAELII *ditionarium historico-criticum* hic locum sibi vindicat, in quo non tantum virorum doctorum, qui praereliquis celebritatem consequuti sunt, vitas adcurate describit, sed de illorum etiam meritis aut ipsemet iudicat, aut aliorum iudicia expendit, errores, qui ab iis, in vitis illorum sententiisque referendis, commissi sunt, resfellit, dubia, quae occurrunt, discutit, ipsas denique illorum sententias singulares sub examen reuocat. GE. MATTHIAS KOENIGIUS, in *bibliotheca veteri & noua*, notitia quidem auctorum, secundum litterarum ordinem, exhibet, sed de vita illorum parum

tum, aut nihil, addit; nec, in scriptis illorum indicandis, plenus, aut adcuratus est. Naeuos huius operis passim viri docti notant. In compendio autem vitas & scripta eruditorum recenset *das compendioeff Gekbrten Lexicon*, quod cum praefatione IO. SVRC. MENCKENI prodit Lipsiae 1715, 8. Ad eos vt nunc progrediamur, qui certi generis eruditos descripserunt; praecipue nobis illorum habenda est ratio, qui theologorum vitas litteris consignarunt. Haud vltimum inter eos locum tenet HENNINGVS WITTENIVS, vt pote qui post sex decades, quibus *memorias theologorum nostri saeculi clarissimorum* complexus est, Francofurti 1674, 8. integram deinceps eandem *centuriam* edidit, itidem Francofurti 1685, 8. Ex programmatibus autem, & orationibus funebribus, cum cuncta congesta sint; quid de hocce opere quisque sibi polliceri queat, arbitrari licet. Edidit equidem & *iuriconsultorum, medicorum, philosophorumque memorias*; sed de his nunc non sumus solliciti. Exemplum illi praecuerat MELCH. ADAMVS, in *vitis eruditorum, cum germanorum, rum exterorum*, in quibus, praeter iure consultos, politicos, medicos, philosophos, cum primis & theologos sistit; quorum ipsemet vitas descripsit, longeque maiori cura & industria, quam WITTENIVS, in hocce argumento versatus est; licet, in elogia effusior, in scriptis recensendis parcior, itidem nequam omnium satisfecerit votis. Pressius WITTENII institutum sequutus est HENR. PIPPINGIVS, in *sacro decadam septenario memoriam theologorum nostra aetate clarissimorum renovatam exhibente* &c. Lipsiae 1705 in 8. Vitas namque theologorum, quorum memoria in hocce opere conseruatur, itidem ex programmatis exhibet, seu potius programmata ipsa, in obitum theologorum istorum consecrata, collegit; scripta tamen illorum paullo adcuratius recensuit, indicatis subinde ex

ephemeridibus litterariis locis, vbi illorum mentio iniicitur. Nec contemnendum prorsus istud programmata colligendi studium; licet simul multa superflua in iis contineantur, eaque tantum, quae elogiis inferuiant, recondantur. Iungendis his GEHNR. GOETZIVS, antistes Lubecensis, ob *elogia*, quae dedit, *germanorum quorundam theologorum*, Lubecae 1709, 8. Sed, cum plurimi adhuc supersint, quorum vitae in his non constant; consulendi, qui, locorum simul habita ratione, nostrae ecclesiae theologos commemorarunt. Sic Helmstaedensium memoriam celebrauit GEBH. THEOD. MEIERVS in *monumentis academiae Juliae*; Tubingenium IO. IAC. MOSERVVS, Wurtembergicorum MELCH. LVD. FISCHLINVS, Ienensium IO. CHRISTOPH. ZEVMEKVS, & BARTHOL. CHRIST. RICHARDVS, alij alios ab obliuione peculiaribus scriptis vindicare aduisi sunt. *Theologorum Aethiopicorum omnium vitas a condita academia, vna cum scriptorum recensu plenius & adcuratius ad historiae ecclesiasticae & litterariae usum descriptas* nuper dedit GVST. GE. ZELTNERVS, vir longe doctissimus, Norimbergae 1722, 4. Immo ita dedit, vt reliquorum omnium industriam superaret, exemplumque pulcherrimum relinqueret, ad quod, qui vitas eruditorum describere adgrediuntur, merito se componant. Atque hi quidem, cum nostrae ecclesiae theologos commemorant, nisi quod MELCH. ADAMVS reformatorum etiam habeat rationem; quorundam ex his quoque vitae, ab anonymo quodam collectae, Londini prodierunt, an. 1670 in 8. Nonnullorum porro ex eidem ecclesiae addictis IO. GE. IOCHIVS exhibuit, ac quid de HENR. LVDOLPHI. BENTHEMII libro: *bollaendischer Kirchen- und Schulen- Staat*, itemque *Wgellaendischer Kirchen- und Schulen- Staat*, dicam, in quibus, praefertim in priori, multi, qui doctrinae & ingenij laude inter huius ecclesiae doctores prae ceteris conspi-

qui

cui fuerunt, vna cum scriptis eorum, magna diligentia recensentur. In *bibliotheca historico-philologico-theologica Bremensi* itidem subinde, tum aliorum, tum reformatae maxime ecclesiae doctorum, vitas legere licet. Romanae autem ecclesiae theologorum vitas qui cognoscere cupit, cum LVDOV. ELLIES DV PIN *bibliothecam auctorum ecclesiasticorum, & quidem tom. XVIII. & XIX.* adire oportet, in quibus & vitam, & scripta praecipuorum accurate delineata inueniet. Idem vero etiam *bibliothecam auctorum ecclesiasticorum, qui a romanae ecclesiae communione discesserunt*, itidem gallicano sermone concinnauit, Parisiis an. 1718 quatuor tomis in 8. editam, in qua non modo praecipuos quosdam ex nostrae & reformatae ecclesiae doctoribus, sed ex Socinianis pariter, ac Arminianis; ita recenset, vt sinceritatem suam subinde demonstrat, longiusque a partium studio, quam ceteroquin romanenses solent, se abesse, ostendat. Theologos denique, ex illustri prosapia oriundos, in scenam prodire iussit REINH. HENR. ROLLIVS, in *bibliotheca nobilium theologorum selecta*, Rostochii 1709 in 8. Eos vero, qui speciatim huius aut illius theologi vitam ex instituto descripserunt, quorum uel haud exiguus numerus est, laudat IO. CHRISTOPH. DORNIVS, in *bibliotheca theologico-critica, lib. II. c. II. §. VI. seqq. p. 198. seqq.* Nonnullos etiam, eosque praereliquis obseruatu dignos, indicat IOACH. LANGIVS, in *institutionibus studii theologici litterariis, sect. II. c. I. membr. II. §. XII. p. 112. seqq.*

Discriminis, quod intuitu studiorum inter eruditos intercedit, huc vsque rationem praecipue habuimus. Sunt vero rursus, qui ad gentium diuersitatem respiciunt, & quos aut Germania, aut Italia, aut Gallia, proculit, viros ingenio & doctrina praestantes, describendos sibi sumserunt. Quorum nonnulli, licet ad scripta praeci-

pue respiciant, a reliquis tamen, ne ordinem, semel nobis constitutum, turbemus, commode separari nequeunt. Quod & de aliis, de quibus adhuc dicemus, intelligendum est. Ad Germanos itaque quod attinet, eruditionis laude florentes, eorum notitiam MELCH. ADAM, HENNINGVS VVITENIVS, aliique, quos antea commemorauimus, suppeditant. Ad antiquiora si respicere velimus tempora, addendus adhuc IO. TRITHEMIVS, cuius *de luminaribus Germaniae liber vnus*, seu *catalogus virorum illustrium Germaniae*, inter eius opera existat. Dedicatus est IAC. VVIMPHELINGIO, qui in sua *prosthese* nonnullos, a TRITHEMIO omissos, adiecit. Iungendus quoque HENR. PANTALEON, in *prosopographia illustrium virorum totius Germaniae*; & si qui alii sunt eiusdem generis. Galliae viros eruditos ANT. VERDIERIVS, & FRANC. GRVDAEVS CRVCIMANIVS, (LA CROIX DV MAINE) peculiaribus scriptis enarrarunt. Addantur tamen haeec AND. SAUSSAY, de *mythicis Galliae scriptoribus*, PAVLI COLOMESII *Gallia orientalis*, in qua Gallorum, qui ebraeam, aliasque linguas orientales coluerunt, vitae, scripta, & varia de illis iudicia recensentur, & IO. LAVNOII *academia Parisiensis illustrata, seu regii Navarrae gymnasii Parisiensis historia*, cuius pars tertia scriptorum 134 elogias, eorumdemque opera continet. Inter eos, qui hispanicorum scriptorum notitiam suppeditant, eminent NICOL. ANTONIVS, in *bibliotheca hispana*, cuius pars posterior, Hispanos, qui ab an. MD. vsque an. 1672 scriptis, siue vernacula, siue latina, siue alia lingua editis, claruerunt, exhibens, Romae an. 1672, adeoque antepriore, prodiit. Prior enim, siue *bibliotheca hispana vetus*, post auctoris obitum, iussu & expensis IOSEPHI SAENZ, cardinalis DE AVGVIRRE, lucem adspexit Romae an. 1696. Luculentum profecto opus est, quod tum in litteraria, tum ecclesia-

dehæstica historia, vsũ in signem præbet. Itatorum quorundam, qui ingenii & eruditionis laudem consequuti sunt, memoriam conseruarunt PAUL. IOVIVS, in *elogiis doctorum virorum*, & IANVS NICIVS ERYTHRAEVS, in *pinacotheca imaginum illustrium*; quos antea iam laudauimus. Eodem spectant PROSPERI MANDOSII *bibliotheca romana, seu romanorum scri, orum centuriæ*, AVGVST. OLDONI *athenacum romanum*, in quo tamen pontificum tantum & cardinalium scripta referuntur; eiusdem OLDONI *athenacum ligusticum, seu syllabus scriptorum Ligurum*, item *athenacum augustum*, in quo perusinarum scripta publice exponuntur; porro FRANC. ARISII *Cremona litterata*, LVD. IACOBI *Umbriae bibliotheca scula*, & si qui alii sunt, hisce similes. Angliæ viros eruditos descripsit IO. BALEVS, in *catalogo scriptorum illustrium maioris Britanniae*, qui nouem scriptorum centuriis absolvitur; hunc vero sequutus est IO. PITSEVS, de *illustribus Angliæ scriptoribus*; immo, ita sequutus est, vt plerique ex BALEO desumeret, vthic sua IO. LELANDO debere creditur; conf. HENR. WHARTONVS, in *praef. ad tom. I. Angliæ sacrae*; thesi XIII. Iuuabit his iungere ANTONII WOOD *historiam & antiquitates vniuersitatis Oxoniensis*. Quae Hibernorum in litterariam merita sint, exponit IAC. WAREVS, in *libris duobus de scriptoribus Hiberniae*; quae Scotorum GE. MACKENZIE, in *uitis celebriorum scriptorum Scotiae*, Belgarum viros eruditos celebrant VALERIVS ANDREAE DESSELIVS, in *bibliotheca belgica*, FRANC. SWEERTIYS, in *Athenis belgicis*, ANT. SANDERVS, in *libris tribus de scriptoribus Flandriae*, itidem de *Gandauensibus eruditionis fama claris*, & duobus de *Brugensibus*. Conferendus vero hic cum primis HENR. LVDOLPHVS BENTHEMIVS, in libro, quem de *statu eccle-*

suarum & scholarum Hollandiae scripsit, quem antea iam laudauimus. Singulari enim industria multorum virorum eruditorum Belgii federati vitae in eo describuntur. SVFFRID. PETRI, de *scriptoribus Frisiae* liber satis notus est. eos, qui septentrionem eruditionis lumine collustrarunt, complexus est IO. MOLLERVS, in *bibliotheca septentrionis eruditi*, in qua ALB. BARTHOLINI *librum descriptis Danorum, Norwagorum, & Islandorum*, itemque IO. SCHEFFERI, *Sueciam litteratam*, vtrumque opusculum hypomaematibus eruditissimis, aliisque accessionibus, auctum & illustratum exhibet; in praefatione autem de *gentium borealium in litteras meritis* copiose differit. Idem quoque in *Isaogoe ad historiam Cbersnesi cimbricae* varia, quae huius loci sunt, attingit. Ad dendum ALB. THYRA, cuius *ideam historiae litterariae Danorum* antea iam commendauimus, & in qua eorum itidem, quae ad vitas eruditorum in Dania spectant, diligenter rationem habet; in praefatione autem reliquos, qui huic instituto inseruiant, indicat. Ad Polonos quod attinet, SIM. STAROVOLSCIVS hic commemorandus est, cuius quippe exstant *centum scriptorum polonicorum elogia & vitae*, itemque de *claris Sarmatiae oratoribus*, liber. Hungaros eruditos sistit DAV. CZVITTINGERVS, in *specimine Hungariae litteratae &c.* Arque ita praecipuos, qui certae gentis viros eruditos exhibuerunt, enarrauimus; de quibus, vti & reliquis, quos praetermisimus, conferre iuuabit THO. ITTIGII *schediasma, de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, §. XVI. seqq. p. 52. seqq. vbi multa de hisce, lectu & obseruatu dignissima; addatur BVRC. GOTTH. STRVVI *introducſtio ad notitiam rei litterariae*, c. IV. §. IV. seqq. p. 149. seqq.

In ecclesia romana varios esse ordines religiosos, constat, qui, cum haud exiguum

uni doctorum virorum numerum protulerint; qui de illorum scriptoribus egerunt, mirime hic sunt praetermittendi. Ab ipsis pontificibus, atque cardinalibus, si initium facere vellemus; commemorandum statim esset AVGVSTINI OLDONI *Athenacum romanum*, de quo antea observauimus, quod pontificum tantum & cardinalium in eo recensentur scripta. Ad dendum LVD. IAC. AS. CAROLO, qui in prima *bibliothecae suae pontificiae*, Lugduni an. 1643 excusae, parte, pontificum romanorum, a Petro vsque ad Vrbanum VIII, scripta enarrat. Cardinalium, qui scriptis inclauerunt, notitiam suppeditat FRANC. MAXIA TURREGIUS, in *tractatu de romanae ecclesiae scriptoribus cardinalibus*; & HENR. LVD. CASTANAEVS RYIPOZAEVS, in *nomenclatore cardinalium*, qui ab an. Christi millesimo quidquam commentati sunt. Sed ad ipsos hosce ordines vt accedamus; primum Iesuitae se nobis offerunt, qui semper id omni nisu egerunt, vt reliquis dubiam redderent eruditionis palmam. De scriptoribus itaque huius ordinis vel societatis PETR. RIBADENEIRA agit, in *illustrium scriptorum religionis societatis Iesu catalogo*; quem continuauit PHIL. ALEGAMBE, in *bibliotheca scriptorum societatis Iesu*; quam iterum recognouit, & vsque ad annum 1675 produxit NATHANAEUS SOTVELLVS, cuius *bibliotheca Iesuitica* Romae an. 1686 luci exposita est publicae. De praedicatorum seu Dominicanorum ordinis scriptoribus illustribus AND. ROVETTA, ALB. LEANDER, AMBR. DE ALTAMVRA, alique plurimi, egerunt; sed omnium industriam superarunt IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, eidem ordini adscripti, in luculento opere, quod inscripserunt: *Scriptores ordinis praedicatorum recensui, notisque historicis & criticis illustrati*, quodue duobus tomis in fol. constat, quorum prior anno 1719, posterior anno 1721 Parisiis prodit. Inchoauit illud

QVETIF, ad finem autem perduxit ECHARD; estque ita comparatum, vt insignem ecclesiasticae pariter ac litterariae historiae lucem adfundat, *Scriptores ordinis minorum* LVCAS WADDINGVS recensuit, adiuncto illorum, qui ex eodem ordine pro fide mortem obierunt, catalogo, Romae 1650 in fol. Ad eorum, quos Benedictinus ordo, qui semper praestantissimis ingenis abundauit, tulit, notitiam comparandam, plurimum conferet IO. MABILLONIVS, ipsemet maximum huius ordinis decus, in *actis sanctorum ordinis S. Benedicti*, itemque in *annalibus eiusdem ordinis*. Est enim ex instituto hoc non agit in vtroque opere, vt eorum, qui eruditionis gloria floruerunt, habeat rationem; nec tamen eos praetermittit, immo non potest non plurima tradere, quae ad illorum adcuratorem notitiam faciunt. Iam antea vero de *Benedictinis* commentatus erat IO. TRITHEMIVS, cuius etiam exstat libellus de *piris illustribus ordinis Carmelitarum*, de quo tamen nonnulli dubitant, an TRITHEMIUM auctorem agnoscat. Cum primis autem hic commendanda BERNARDI PEZII *bibliotheca Benedictino-Mauriana, seu de ortu, vitis & scriptis patrum Benedictinorum e celeberrima congregatione S. Mauri in Francia libri II.* Augustae Vindelico- rum, 1716, 8. Enimvero, cum ex congregatione ista S. Mauri viri existerint longe praestantissimi, qui in patrum scriptis edendis laudabilem operam posuerunt, vel alia ingenii monumenta reliquerunt; singulari beneficio orbem eruditioni sibi obstrinxit auctor doctissimus, dum tam exquisitam illorum notitiam nobis suppeditauit. *Cisterciensis ordinis* scriptores recensuit CAROL. DEVISCH, in *bibliotheca scriptorum ordinis Cisterciensis*, quae an. 1656 prodit; alii aliorum adhuc ordinum scriptores dederunt, de quibus, vt & reliquis, a nobis praetermissis,

conferre iuuabit IOSEPH. SAENZ cardinalis DE AGUIRRE, in *praefat. tom. I. bibliothecae hispanae veteris praemissa, c. de bibliothecarum utilitate, §. VII. p. 28. cum primis & beatum THO. ITTIGIVM, in schediasmate de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, §. XIII. seqq. p. 37. seqq.*

Sunt, qui, in vitis eruditorum singularia quaedam cum primis obseruanda, contendunt. De minimis in *biographia attendendis* copiose disputat CAR. ARNDIUS in *systemate litterario, sect. II. §. XVIII. p. 77. seqq.* Nec proflus abnuo, modo singularia ista momentum aliquid trahant, nobisque vsui esse queant. Ceteroquin enim facile in meras ineptias historia litteraria abibit. Multa eiusmodi singularia eruditorum, in vnum collecta, & certo ordine disposita, legere licet in IO. ADAMI BERNHARDI *kurzgefasseter curiensen Historie der Gelehrten, Francofurti 1718, 8.* Prae ceteris autem hic in census veniunt, qui de vitis eruditorum ex instituto commentati sunt, inde vt eo rectius discamus, quae fugere debeamus ac euitare. Quos vt indicemus, necesse non est, cum id iam diligenter praestiterit IO. GOTHFR. BYCHNERVS, in *schediasmate historico-litterario, de vitiorum inter eruditos occurrentium scriptoribus &c. Lipsiae 1718, 8.* Inter reliqua de eruditorum vitis scripta lectu digna est MICH. LILIENTHALI *dissertatio historico-moralis de Machiauellismo litterario, siue de peruersis quorundam in republica litteraria incalescendi artibus, Regiomonti, 1713, 8.* Iungenda IO. BURC. MENCKENII, de *charlataneria eruditorum declamationes duae, Lips. 1715, 8.* Varia & de eruditorum vitis, praesertim de eorumdem *paedantismo*, collegit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIUS, in *intrad. ad histor. theologiae literar. notis amplissimis illustrata, prolegom. ad §. II. p. 5.* Proprium eruditorum

vitium est *plagium litterarium*, de quo per-erudita existat dissertatio IAC. THOMASII, Lipsiae an. 1672, 4. edita. Iungendus & IO. CONR. SCHVYARZII libellus, de *plagio litterario*, qui cum praefatione mea Lipsiae an. 1706 prodiit. *Syllabum* quoque *plagiatorum* dedit THEOD. IANSONIVS AB ALMELOVEEN, qui in *amocnitibus eius theologico-philologicis*, anno 1694 editis, auctor legitur. Alios, qui plagii vel damnati, vel aduersarij sunt, his addit THE. ITTIGIVS, in *schediasmate de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, §. XXVIII. p. 97. seqq.* Generatim de eruditorum vitis valde con-queritur HERON. HIRNHAIM, de *typho generis humani &c. c. XX. p. 209. seqq.* ubi ex instituto probat, *doctos plerumque malos & vitis subiectos esse.* Idque ita se habere, negari profecto nequit; etsi non litterarum, si recte tractentur, sed hominum, iis abutentium, culpa id fiat. Ratio inde praecipue petenda, quod, vt alibi docuimus, sapientiam ab eruditione seiungant, hanc consectantes vnice, illam ponentes in minimis. Hinc doctores quidem per litteras, at non meliores sunt, eoque grauius peccant, quo illustrius per litteras consequuti sunt nomen. Quo ipso & sibi maxime nocent, & litteris dedecus adferunt, efficiuntque, vt cum litteris ipsimet omnium contemptui exponantur. Immo & haud raro in alias calamitates, accedente Numinis directione, se coniciunt, quas dum euitant alij, de *felicitate & infelicitate* litteratorum commentandi quibusdam data est occasio. Plerumque enim vitis suis, moribusque corruptis homines eruditi se infelices reddunt; licet interdum & aliae quaedam causae, cuncta sapienter dispensante supremo Numine, accedere queant. Legenda, quae ad haecce illustranda congescit THEOPHILVS SPIZELIVS, in *littera-roselici*, itemque in *litterato infelici*, &

denique in *litterato felicissimo*. Nonnullos, qui de infelicitate litteratorum commentati sunt, inuicem edidit IO. BVRC. MENCKENIVS, in *analectis de calamitate litteratorum*, Lipsiae 1707, 12. Exhibentur in iis PETRI ALCYONII, *Medi-*

ces legatus siue de exilio libri duo; IO. PIERIVS VALERIANVS, & CORN. TOLLIVS, de *infelicitate litteratorum*; IOSEPHVS denique BARBERIVS de *miseria poetarum graecorum*.

§. XX. *Historia librorum*, notitiam ipsorum librorum, ad omnes eruditionis partes spectantium, exhibet; & tum maximam vtilitatem pollicetur, cum optimi in quolibet genere libri commendantur, & quid de iis obseruatu dignum, commemoratur, simulque, quid laudandum in quolibet libro, quidue reprehendendum, sincere & absque partium studio, indicatur. *

Librorum notitiae comparandae primo inseruiunt, qui ex instituto introductiones ad hancce historiae litterariae partem dederunt. Praeter eos itaque, qui generatim ad historiam litterariam viam muniunt, de quibus ad §. XVIII. dictum, itemque eos, qui speciatim librorum theologorum notitiam suppeditant, & quos *capitis praecedentis §. XXII.* indicauimus, commemorandus hic est VAL. HENR. VOGLERVS, cuius *introductio vniuersalis in notitiam cuiuscumque generis bonorum scriptorum, cum notis & augmento* HENR. MEIBOMII, iterum Helmstadii 1700 in 4. prodiit; minimeque est contemnenda, etsi alii pleniora copiosioraque hodie tradant. VOGLERO iungimus HERM. CONRINGIVM, eiusdem academiae Iuliae, immo totius Germaniae, maximum decus & ornamentum, cuius recitationes academicas, inscriptas: *commentarius de scriptoribus sedecim post Christum natum saeculorum*, primum plene edidit GOTTL. KRANTZIVS, cum *prolegomenis, antiquiorum eruditionis historiam sistentibus & additionibus, quibus scriptorum series, usque ad finem seculi XVII. continuatur*; Vratislaviae 1703 in 4. In prolegomenis editor de eruditione Ebraeorum, Barbarorum, Graecorum, & Italicorum differit. In ipso commentario hic ordo obseruatur, vt in singulis saeculis indicentur primum scriptores ecclesiastici, tum philosophi, hinc romani

juris consulti, porro medici, & tandem historici, poetae ac oratores. Sed auctorum solum designantur nomina, libris plerumque praetermissis. Cumque summa tantum rerum capita breuiter attingantur; maiori haud dubie vsui commentarius hic esse posset, si alio commentario illustraretur. In ipsa tamen artium & scientiarum historia libellus hicce vsum quemdam praebere potest; immo, si quis eum ad illam historiae litterariae classem referre velit, me non inuito, id faciet. Non minorem ferè, quam CONRINGIVS, eruditionis famam consequutus est IO. HENR. BOECLERVS; cuius *bibliographiam criticam, scriptores omnium artium atque scientiarum ordine percensentem*, post varia fata, integram tandem, & emendatius editam, accessionibusque ex reliquis scriptis Boeclerianis auclam, recensuit vir doctissimus, deque re litteraria non vno nomine praecclare meritis, IO. GOTTL. KRAVSIVS, Lipsiae 1715, in 8. Vitam nimirum velut reddidit huic libello, maximumque decus conciliauit, KRAVSIVS, quem iam ceteroquin viri docti, ob varia auctoris hinc inde, maxime de antiquis scriptoribus, interspersa iudicia, plurimi faciebant.

Commemorandi nunc porro, qui *catalogos librorum* scripserunt, vt pote ad notitiam librorum comparandam vel maxime facientes. Non vna vero eademque id instituerunt ratione, Nonnulli tantum

tum librorum titulos indicant, alii eorum simul argumenta enarrant, alii insuper sua aut aliorum iudicia adiungunt, vel etiam ea sola proferunt, argumenta librorum praetermittentes. Praecipuos catalogorum scriptores iam laudauit DAN. GE. MORHOFIVS, *polyhist. litterar. lib. I. c. XVIII. p. 222. seqq.* vbi nonnullos refert, quibus in praecedenti classe locum adsignauimus. Nimirum diuersa ratione spectatus liber mox ad hanc, mox ad aliam classem, referri potest. Iungenda, quae de catalogorum scriptoribus differit THO. ITTIGIVS, in *schediasmate de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, §. XXXIV. & XXXV. p. 120. seqq. Eiusmodi catalogorum, qui titulos tantum librorum indicant, maximus est numerus; nec tamen omnes ita comparati, vt iis tuto fidere, aut multum ex iis proficere liceat. Inter eos, qui recentiori aetate prodierunt, & theologiae cultoribus praecipue prodesse possunt, haud vltimum locum tenet *catalogus bibliothecae IO. FRID. MAYERI*, itemque THOMAE ITTIGII, veterique libris praestantissimis abundans, & summa industria confectus. *Bibliothecam Menchenianam*, ob historicorum cumprimis scriptorum copiam, supra iam commendauimus. Spectant vero huc etiam reliqui, qui bibliothecas illustriores descriperunt; de quibus deinceps seorsim dicemus. Iis, qui excerpta simul librorum suppeditant, exemplum praecituit PHOTIVS, patriarcha Constantinopolitanus longe notissimus, cuius *μυριοβιβλιον, myriobiblon, sive bibliotheca librorum, quos legit, & censuit*, tam alias, tam & graece & latine Rothomagi 1653 fol. prodiit. Nimirum non tantum argumenta librorum, quos legit, indicat, sed suum etiam de iis iudicium adspersit; effecitque hac ratione, vt multorum librorum veterum notitia ad nos perveniret. SCALIGER tamen optat, vt PHOTIVS in aliis quibusdam scriptoribus

recensendis, quam in futilibus amatoris libris IAMBlichii, & aliorum, tam diligens fuisset, quorum referendis argumentis horas eum perdere non puduerit; *epist. CCCCI. p. 748.* PHOTII quodammodo CONR. GESNERVM sequutum exemplum, THOMAS ITTIGIVS pronuntiat, quippe qui in sua *bibliotheca* plerorumque, & imprimis veterum librorum, argumenta recenset, & non raro suas vel aliorum censuras addat; in *schediasmate de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, §. XXXI. p. 106. Atque de hac ipsa GESNERI *bibliotheca vniuersali*, itemque *pandectis*, quae secundum *bibliothecae* istius tomum constituebant, porro de iis, qui hancce *bibliothecam* GESNERI aut in compendium miserunt, aut auxerunt, idem ITTIGIVS agit, l. c. §. XXIX. & XXXI. p. 102. seqq. it. 106. seqq. Conferenda & quae diximus ad c. praecedentis §. XXII. institutum istud, libros ita recensendi, vt eorum argumenta exhibeantur, & subinde iudicia de iis adiungantur, recentiori aetate frequentari cumprimis coepit, ex quo mos ille, ephemerides eruditorum edendi, Gallorum exemplum aliis gentibus certatim imitantibus, inualuit. Atque istud quidem scriptorum genus vel maxime ad librorum, recentiorum cumprimis, notitiam comparandam, perquam vtile, minimeque adeo hic praetermittendum est. Historiam e quidem eiusmodi ephemeridum concinnare adgressus est CHRISTIANVS IVNCKERVS, in *schediasmate historico de ephemeridibus ac diariis eruditorum, in nobilioribus Europae partibus haecenus publicatis*, quod Lipsiae 1692 prodiit. Sed qui cogitauerit, quantus ex eo tempore ad nostram aetatem vsque nouarum ephemeridum numerus in lucem emerferit, facile intelliget, magnis accessionibus huncce libellum locupletari posse. Difficile etiam forte fuerit, omnes enumerare; praecipuae tamen recensentur a BYRC. GOTTH.

STRVVIO, in *introducſt. ad notitiã rei literariã, c. III. §. II. ſeqq.* itemque a THO. ITTIGIO, in *ſchediaſmate de auctõibus, qui de ſcriptoribus eccleſiaſticis egerunt, §. XXXII. p. 109. ſeqq.* conf. & CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *conſpectu rei publicæ literariæ, c. VI. §. IV. p. 83. 84.* itemque CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introd. in hiſtor. theol. litterar. prolegom. §. VI. p. 41.* Primum autem præcipuumque inter omnes eruditorum ephemerides locum tenent *acta eruditorum Lipſienſia*, a beato OTT. MENCKENIO, an. 1682 inchoata, & a filio eius IO. BVRC. MENCKENIO feliciffimis auſpiciis ad huncce vsque diem continuata. Per omnia ſe diffundunt artium & ſcientiarum genera, librique quocumque idiomate ſcripti, ita reſentur, vt eorum ſumma plene, maximaque fide exhibeatur, in iudiciis, ſi qua adduntur, veritatis non minus, quam modeſtiæ habeatur ratio. Germanico idiomate Lipſiæ hodie prædeunt die *teuſche acta eruditorum*, itemque, *die Hiſtorie der Gelehrſamkeit unſerer zeit.* In vtriſque præter auctorum ſelectum, quem non omnes obſeruant, adcurata diligensque librorum laudanda eſt reſenſio, omniumque merito recipiuntur adprobatione. Ad theologica ſpeciatiim reſpiciunt *innocuæ*, vt vocantur, *relationes*, ſeu *unſchuldige Nachrichten von alten vnd neuen theologifchen Sachen*, quæ initio inſcriptæ: *altes vnd neues aus dem Schatz theologifcher Wiſſenſchafften*, prodierunt, hodie autem ſub epigraphe: *Fortgeſetzte Sammlung von alten vnd neuen theologifchen Sachen*, continuantur. Inſtitutum quidem minime improbandum, cum in aliis ephemeridibus, quæ ad theologiam, ſpeciatiim controuerſias & certamina theologorum, ſpectant, aut plane prætermittantur, aut tantum ſparſim attingantur. Curatiorem tamen & librorum & rerum ſelectum, animumque a partium ſtudiis alienum, viri do-

cti in iis deſiderant; optantque, vt eorum auctores in cenſendis diiudicandisque libris a minutiis ſibi temperarent, maioremque in perfequendis iis, quæ ſalutaria ſunt & profutura, adhiberent diligentiam. Non ita pridem etiam vir doctiffimus IO. CHRISTOPH. COLERVS edere coepit *auſerleſene theologifche Bibliothec, oder grundliche Nachrichten von denen neuſten vnd beſten theologifchen Büchern vnd Schrifften*, cuius *bibliothecæ* partes ſeptem hæctenus prodierunt; quæue ita comparata eſt, vt theologię cultoribus plurima adferre commoda queat. De ephemeridibus, quæ in Gallia hodie euulgantur, legendus GE. WAL-LINVS; in *Lutetia Pariſorum erudita ſui temporis, c. VII. p. 130. ſeqq.* Inter eas, quæ in Belgio lingua gallicana prædeunt, eminet; IO. CLERICI *bibliotheca antiqua & bodierna*, qua euſdem *bibliotheca ſelecta*, vt per hanc *bibliotheca vniuerſalis* continuatur. De reliquis, quarum haud exiguus adhuc ſuperſt numerus, vt quidquam addamus, noſtri non patitur inſtituti ratio. Ad illos potius pergimus, qui aliorum de variis ſcriptoribus collegerunt iudicia atque cenſuras, vel ſuas etiam de illis protulerunt. Quo nomine cumprimis commemorandus eſt ADR. BAILLETVS, ob *iudicia eruditorum de primariis auctorum ſcriptis*, gallico idiomate ſcripta, ſed ad finem non perducta; quorum *pars prima* Pariſiis 1685 lucem adſpexit publicam, Non ab omnibus aequè probatus eſt hicce eius labor; immo cenſorem acerrimum expertus eſt AEGID. MENAGIVM, in libro, cuius inſcriptio: *Anti-Baillet, ou critique du livre de M. Baillet intitulé: ingement des ſçavans &c.* Hagæ Comitum, an. 1688 duobus tomis in 8. BAILLETO hinc occaſio data eſt ſcribendi: *des ſatyres perſonnelles traité hiſtorique & critique de celles qui portent le titre d'ANTI*, Pariſiis 1689 in 8. Qui liber, cum varia ſcripta polemica perſenſeat, theologię quoque cultu-

cultoribus minime negligendus est. Continuauit quodammodo BAILLET *iudicia LIBERTVS, in iudiciis eruditorum de auctoribus, qui de rhetorica egerunt &c.* tribus tomis, qui Parisiis 1713, 16, 19 prodierunt. Variorum etiam de plurimis scriptoribus antiquis & nouis iudicia collegit THOMAS FOPE BLOUNT, in *cenfura celebriorum auctorum &c.* Londini 1690 in fol. primum edita, recusa Geneuae 1694 in 4. IOAN. denique BONA, cardinalis, operi fuo de *psalmodia* notitiam auctorum, quorum a se facta esset mentio, praemisit, in qua non tantum nomina auctorum & librorum recenset, sed de pleisque etiam iudicium suum subnectit.

Non praetermittenda vero hic est ipsa bibliothecarum celebriorum notitia; quippe quae ingentes praestantissimorum librorum, aut manuscriptorum, aut typis impressorum, nobis pandunt thesauros. Atque nonnullos quidem, qui de *bibliothecis & re bibliothecaria* egerunt, iunctim edidit IOACH. IO. MADERVS; quam collectionem, addita HERM. CONRINGII de *bibliotheca Augusta, quae est in arce Wolfenbuttelensi*, ad IO. CHRISTIANVM LIB. BARONEM A BOINEBURG, epistolam, recudicurauit IOAN. ANDR. SCHMIDIVS, Helmst. 1702 in 4. Sequuta mox est de *bibliothecis noua accessio, collectioni Maderianae adiuncta*, ab eodem venerabili viro edita an. 1703; in qua RICHARDIA BVRIPHI *biblion*, GABR. NAVDAEI *dissertatio de instituenda bibliotheca*; THEOPHILI SPIZELII *dissertatio de bibliothecis, sacris bibliothecarum illustrum arcanis detectis*, praemissa CHRISTOPH. HEIDMANNI *oratio de bibliotheca Iulia*, HERMANNI AB HARDT *oratio de memorabilibus bibliothecae Rudolphaeae*, CASP. SAGITTARII *oratio de bibliotheca Ienensi*, & IVLII FELYGER *epistola ad Seckendorffium de bibliotheca Baedensi*, continentur. De scriptoribus, ad rem bibliothecariam spectantibus, ex *instituto* agit DAN. GE. MOR-

HOFIVS, *polybist. litter. lib. I. c. XVII. p. 203. seqq.* vbi & illustriores bibliothecas, & qui eas descriperunt, recenset. Germaniae bibliothecas praecipuas commemorat BVRCARD. GOTTH. STRVVIVS, in *introduc. ad notitiam rei litterariae c. I.* Praeter Germaniae etiam Italiae, Galliae, Hispaniae, Angliae &c. celebriores bibliothecas in compendio exhibet IOACH. LANGIVS, in *institutionibus studii theolog. litterariis, sect. II. c. II. membr. I. p. 123. seqq.* De bibliotheca Vindobonensi *commentariorum tomos octo* edidit PET. LAMBECIVS, ab an. 1665 vsque ad 1679, multa eruditione refertos, & codicum manuscriptorum egregiam notitiam suppeditantes. In compendium deinceps hocce opus misit, vt simul codices manuscriptos, a LAMBECIO nondum memoratos, adderet DAN. NESSELIUS, qui eidem bibliothecae Vindobonensi post LAMBECIVM praefuit, in *breuiario & supplemento commentariorum Lambecianorum, siue catalogo aut recensione speciali codicum manuscriptorum graecorum, nec non linguarum orientalium, augustissimae bibliothecae caesareae; Vindobonae & Norimbergae* 1690. Vtriusque rursus operis, & Lambeciani & Nesseliani, summam quandam dedit IAC. FRID. REIMMANNVS, in *bibliotheca a-croamasica theologica, iuridica, medica, philosophica, historica & philologica, comprehendente recensionem specialem omnium codicum manuscriptorum, graecorum, ebraeorum &c. augustissimae bibliothecae caesareae Vindobonensis &c.* Hanouerae 1712 in 8. Ad Parisiensium bibliothecarum notitiam comparandam facit DAN. MAICHELI *introduc. ad historiam litterariam de praecipuis bibliothecis Parisiensibus &c.* Cantabrigiae primum edita, deinde recusa Lipsiae an. 1721. in 8. Quo in libello elegantissimo multa lectu digna occurrunt. Iungere licet GE. WALLINVM, in *Lutetia Parisiorum erudita sui temporis, c. VI. p. 114. seqq.* vbi itidem de bibliothecis Parisiensibus verba facit. Haec

Haec ipsa vero bibliothecarum consideratio nos ducit ad discrimen librorum obseruandum, dum alii manuscripti sunt, alii typis impressi. Quae enim codicibus manuscriptis abundat maxime, reliquis etiam praestantior copiosiorque censetur. Quare &, qui bibliothecas adeunt, id maxime agere solent, vt ex iis eiusmodi codicum manuscriptorum sibi comparent notitiam; quae tamen illis cum primis vsui esse potest, qui artis criticae periti sunt, & meliores emendatioresque veterum scriptorum dare volunt editiones. Sunt vero etiam, qui codicum manuscriptorum ediderunt catalogos, quorum nonnullos recenset DAN. GE. MORHOFIVS, *polybist. litterar. lib. I. c. VII. p. 56. seqq.* qui & alia; quae de iis obseruatu digna sunt, monet. PETRI LAMBECCII *commentarios de bibliotheca Vindobonensi* ad manuscriptorum codicum notitiam vel maxime facere, antea iam significauimus. Ad codicum manuscriptorum theologorum cognitionem comparandam spectat THEOPHILI SPIZELII libellus, inscriptus: *sacra bibliothecarum illustrium arcana reuēta, sive manuscriptorum theologorum, in praecipuis Europae bibliothecis exstantium, designatio &c.* Augustae Vindelicorum 1668 in 8. *Bibliothecam Vffenbachianam manuscriptam, seu catalogum & recensionem manuscriptorum codicum, qui in bibliotheca ZACH. CONRA- DI AB VFFENBACH, Traiecti ad Moenum adseruantur*, Halae 1720 editam, supra iam commendauimus. Et merito quidem. Non tantum enim plurimi codices hebraei, graeci, alii, hic exhibentur, sed accurate etiam recensentur, multaque lectu obseruatuque digna ex iis adseruntur, & illustrantur. Priores operis huius classes IO. HENR. MAIVM, virum clarissimum, reliquas ipsa doctissimum thesauri huius possessorem recensuisse, constat. Iungenda hisce omnino *bibliotheca Coisluniana, olim Segueriana, sive manuscripto-*

rum omnium graecorum, quae in ea continentur, adcurata descriptio &c. auctore BERNH. DE MONTFAUCON. Ita namque codices manuscripti recensentur, vt singulorum noticia suppeditetur, aetas cuiusque indicetur, vetustiorum specimina exhibeantur, aliaque adnotentur, quae, vt ad palaeographiam graecam pertinent, ita artis criticae & antiquitatis cultoribus non possunt non longe esse gratissima. Immo & *anecdota* varia inserta sunt, ex eadem bibliotheca desumpta, cum eiusdem auctoris interpretatione latina. Ad libros impressos quod attinet, cum in iis editionum haberi ratio soleat; ad harum vero adcuratorem diuinationem rei typographicae, ipsorumque typographorum celebrium, notitia plurimum conferat; minime, ex quibus haec hauriri potest, sunt negligendi. Sed otium hic nobis fecit BVRG. GOTTH. STRYVIUS, in *introductione ad notitiam rei litterariae, c. V. p. 193. seqq.* ubi ex instituto *de origine typographiae, typographis, bibliopolis, & correctoribus typographiae*, agit. Historiam typographiae breuiter quidem, sed adcurate, exhibet, celeberrimosque simul typographos commemorat, IOACH. LANGVVS, in *institutionibus studii theologici litterariis, sect. II. c. II. membr. H. p. 153. seqq.* Inter eos, qui de artis typographicae inuentione scripserunt, eminet WILH. ERN. TENZELVS, in *discours van Erfindung der loeblichen Buchdrucker-Kunst in Teutschland &c.* Gothae 1700 in 12. Aliud rursus inter libros intercedit discrimen, dum quidam raritate se commendant, alii autem vbiuis sunt obuii. Sed de raritate librorum supra iam diximus, ad *c. praecedentis §. XXIII.* ubi & eos, qui de libris raribus egerunt, indicauimus. Ex argumento si librorum discrimen aestimes, id maxime hic in census venit, quod nonnulli impia, obscoena, similiaque contineant, quae ignorare praestat, quam scire; sed de hisce *idem l. c.*

§. XXIV. iam verba fecimus, simulque de iudicijs librorum prohibitorum & expurgandorum differuimus. Præterea & hoc obseruandum, quod quorundam librorum auctores latitare cupiant, iisque adeo aut nulla, aut falsa præfigant nomina, vnde *anonymorum & pseudonymorum* vberissima seges, in quibus detegendis vari docti studium suum collocarunt, quos inter eminet VINCENT. PLACCIVS, in *theatro anonymorum & pseudonymorum &c.* post auctoris demum obitum, cum præfatione IO. ALB. FABRICII, & vita auctoris ab eodem scripta, edito Hamburgi 1708 in fol. Exhibentur simul in hocce volumine IO. DECKHERRI *coniecturae de scriptis adspotis, pseudepigraphis & suppositiis*, PAULI VINDINGII *epistola ad Deckerium de scriptis nonnullis adspotis*, PETRI BÆLII *ad Theodorum Ianssonium ab Almstonem de scriptis adspotis epistola*, FRID. GEISLERI *dissertatio de nominum mutatione & anonymis scriptoribus*, IO. FRID. MAYERI *epistolica dissertatio ad Vincentium Placcium, anonymorum & pseudonymorum farraginem indicans*. Iungendi his porro ADR. BAILLETVS, qui

lingua gallicana *de scriptoribus sub alieno nomine latentibus* librum edidit; CHRISTOPH. AVG. HEYMANNVS, in *schediasmate de libris anonymis & pseudonymis &c.* PET. DAHLMANNVS, in *dem Schauplaz der masquirten Gelehrten*, aliique, de quibus THO. ITTIGIVS, in *schediasmate de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, §. XXVII. p. 93. seqq. itemque BVRC. GOTTH. STRVVIVS, in *introductione ad notitiam rei litterar. c. IV. §. XI. p. 167.* Saepius denique contingit, vt eiusdem nominis scriptores inter se confundantur, vnde errores, variaque in re litteraria incommoda. Hisce obuiai-
re voluit vir doctissimus IO. MOLLERVS, in *homonymoscopia historico-philologico-critica, sive schediasmate vngarica de scriptoribus homonymis quadripartito*, Hamburgi 1697 in 8. In eo namque partim in homonymorum species, atque multitudinis causas, partim in *κατατάξεις* ex eorum confusione orta, partim in cautelas, quibus præcaueri possit confusio, partim denique in subsidia, quibus bibliotheca scriptorum homonymorum concinnari queat, inquirat.

§. XXI. *Historia* denique ipsarum *artium* atque *scientiarum* reliquas historiae litterariae partes, etsi nequiquam contemnendas, vtilitate & pretio vincit. Plurimum enim profecto refert, vt in reliquis eruditionis partibus, ita & in singulis, ex quibus integrum veluti theologiae corpus componitur, cuiusque perfectam habere originem, progressus, fata, incrementa, decrementa, promotores, impugnatores, sectas, harumque hypotheses & fundamenta, & quae reliqua sunt eiusdem generis maximam ipsis dogmatibus, horumque adcuratori tractationi, lucem adfundentia. *

* Insignem profus ex ipsa artium & scientiarum historia ad omnes, qui ad solidam eruditionem aspirant, redundare vtilitatem, quilibet, qui paullo adcuratius cuncta considerauerit, facile intelliget. Ad ipsum enim nucleum haecce litterariae historiae pars pertinet, cum reliquae veluti circa corticem versentur. Eo magis

mirandum, pauciores fere in illa, quam in his, elaborasse. Existierunt equidem, qui certarum eruditionis partium, linguarum, latinae, graecae, ebraeae, rhetorices, poeseos, logicae, metaphysicae, ceterarumque, originem, fata, progressus, describerent; quorum nonnullos supra laudauimus, reliquos suis deinceps adiremus.

locis, in compendio etiã præcipuos indicat CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *conspectu reipublicae litterariae, c. V. p. 65. seqq.* Sed, qui plene omnium ac singulorum artium ac scientiarum historiam dederit, mihi non innotuit; immo, ne theologiae quidem, etsi de quarundam eius partium historia viri docti fuerint solliciti, vt suo loco docebimus. Referre tamen huc quodammodo licet FRANC. BACONIS DE VERVLAMIO *de dignitate & augmentis scientiarum libros nouem*, tum alias, tum & Argentorati 1654 editos. Satis enim, quid in scientiis artibusque praestitum sit, quid adhuc praestandum restet, inde condiscere licet. Immo *lib. II. c. IV. p. m. 91.* ideam quamdam historiae litterariae proponit, quae omnium artium ac disciplinarum originem, progressus, fata, complectatur. *Argumentum*, inquit, *non aliud est, quam vt ex omni memoria repetatur, quae doctrinae & artes, quibus mundi aetatibus, & regionibus floruerint. Earum antiquitates, progressus, etiam peragrations per diuersas orbis partes (migrant enim scientiae non secus ac populi) rursus declinationes, obliuiones, insaurationes commemorentur. Obseruetur simul per singulas artes inuentionis occasio & origo; tradendi mos & disciplina; colendi & exercendi ratio & instituta. Adiciantur etiam sectae & controuersiae maxime celebres, quae homines doctos tenuerunt; sculpmniae, quibus patuerunt; laudes & honores, quibus decoratae sunt. Notentur auctores praecipui, libri praestantiores, scholae, successiones, academiae, societates, collegia, ordines, denique omnia, quae ad statum litterarum spectant. Magnam quidem historiae huius partem exhaustit, sed totum tamen eius ambitum complexus non est, GERH. IO. VOSSIVS, de *artium & scientiarum natura & constitutione libris quinque*, antea seorsim, deinceps autem operum eius *tomo III.* iunctim editis; qui & in aliis scriptis suis passim attingit,*

quae huius loci sunt. In compendio omnium eruditionis partium historiam exhibuit HENR. CORN. AGRIPPA, in libello notissimo, de *incertitudine & vanitate omnium scientiarum & artium*, quem si quis obseruationibus illustraret, fontesque, ex quibus sua desumfit, indicaret, & inepta quaedam ac profana, quibus auctor ingenii sui vanitatem demonstrauit, demeret; haud contemnendum vsum praebere posset. Earum partium, quae ad philologiam, ipsamque historiam, pariter ac philosophiam spectant, historiae, lucem egregiam adfudit vir doctissimus & OTTL. STOLLIVS, in libro elegantissimo, *kurtze Anleitung zur Historie der Gelahrtheit* dicto, editoque Halae 1718 in 8. Est enim id quoque agat, vt libros in qualibet parte praestantiores laudet, deque iis varia, memorata digna, adferat; minime tamen ea praetermittit, quae ipsarum artium ac scientiarum historiae inferuunt. Eandem etiam attingunt, aut, quae ad eam faciunt, fatul tradunt, nonnulli ex iis, qui aut generatim historiam litterariam tractant, quos supra laudauimus, cumprimis PET. LAMBECCIVS, in *prooemio historiae litterariae*, aut litterarum per omnia saecula fata enarrant, quorum HERM. CONRINGII *commentarium de scriptoribus se- decim post Christum natum saeculorum*, spectare, supra iam obseruauimus. Atque idem breuiter, sed eleganter, facit CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *conspectu reipublicae litterariae, c. IV.* vbi de ortu & progressu studiorum litterariorum agit *p. 25. seqq.* conf. & BAN. GE. MORHOPIVS, *polybist. litter. lib. I. c. II. p. 9. seqq.* Non vero praetermittendus est GE. FASCHII tractatus de *nois inuentis, quorum adu- ratori cultus facem praetulit antiquitas &c.* cuius editio secunda Lipsiae an. 1700 in 4. prodiit. Plurima enim, quae ad historiam artium & scientiarum pertinent, in eo ex instituto & diligenter traduntur. Idem cen-

consendum de scriptoribus quibusdam, qui scholarum & academiarum historiam litteris consignarunt; cum primis de HERM. CONRINGII *dissertationibus*, quas de *antiquitatibus academicis*, conscripsit; quarum uero editio altera, una cum *supplementorum eiusdem argumenti libro uno*, Helmstadii an. 1674 lucem adspexit publicam. Recte namque de hoc opere in ipsa eius fronte dicitur, quod eodem *rei publicæ litterariæ omnis æui status illustretur*. Inter reliquos maxime commemorandus est CASPAR EGASSIUS BVLAEVUS, ob *historiam*

uniuersitatis Parisiensis, quam sex tomis in folio complexus est, quorum primus an. 1665, ultimus, seu sextus, an. 1673 prodit. Quanto nimirum hæc academia reliquis omnes & antiquitate & celebritate vincit, quantoque plures in ea vixerunt viri docti, quorum olim magna & in ecclesia, & in re publica litteraria fuit auctoritas; tanto maiorem rerum variarum, ecclesiasticarum pariter ac litterariarum, artium ipsarum ac scientiarum, historiae lucem conciliantium, in illa deprehendere licet copiam.

§. XXII. Ad hanc scientiarum & artium historiam spectat & *historia philosophica*; cuius ideo speciatim mentionem facere visum, quod insigni sese prae reliquis commendat utilitate. Sine ea enim ipsa non tantum philosophiæ tractatio feliciter non procedet; sed intimos etiam hæresium, variorumque errorum, qui & olim turbarunt ecclesiam, & hodie adhuc turbant, fontes recludit, rationemque adeo, eo facilius solidiusque eos refellendi, monstrat.

* Philosophos ipsos historiae philosophicæ notitia carere non posse, vel inde liquet, quod haud dubie optima philosophandi ratio sit eclectica. In hac autem nemo rite proficiet, nisi qui aliorum philosophorum accurate cognitas exploratasque habuerit sententias, inde ut, quam reliquis præferre debeat, perspicere & diiudicare queat. Hæc vero vnde rectius certiusque condiscet, quam ex historia philosophicæ? Accedit, quod, qui sine libris, ex sola rerum contemplatione, sapere videri volunt, haud raro magnopere falluntur, dum noui quid se inuenisse aut excogitasse, sibi persuadent, quod tamen veteribus dudum fuit perspectum. Ad theologos autem quod attinet, per uniuersam fere historiam ecclesiasticam philosophicæ lucem suam diffundit, ut non erent, qui vitæque coniungendam, censent, nec illam sine hæc recte tractari posse. Atque hæreses quidem plerasque ex philosophorum placitis ortas, aut robur ac

praesidium inde accepisse, exemplis quam plurimis demonstrari, si opus esset, posset. Non minus vero in patrum scriptis illustrandis insignem historia philosophicæ usum præbet; cum saepissime ad dogmata & placita veterum philosophorum respiciant. Ostenditur hoc suo loco ex instituto, cum de theologia patrum verba faciemus. Speciminis loco esse possunt, quæ MICH. MOVRGVES, societatis Iesu theologus, copiose adfert, in libro, quem inscripsit: *Plan theologique du Pythagorisme & des autres sectes savantes de la Grece, pour servir d'eclaircissement aux ouvrages polemiques des peres contre les payens &c.* Amstelodami 1714 2. tomis in 8. Si quis autem per amoenissimos historiae philosophicæ campos animum circumferre velit, illi primum consulendi, qui scriptorum huc facientium notitiam suppeditant. Inter hos vero statim nobis occurrit I. C. IONSIUS, cuius *de scriptoribus historiae philosophicæ libros quatuor*, magno in pre-

tio semper habitos, denuo recognouit, atque ad praesentem aetatem vsque perduxit, IO. CHRISTOPH. DORNIVS, Ienae 1716 in 4. Vocem *philosophiae* a IONISIO in latiori ambitu accipi, a nonnullis obseruatum est; siquidem non tantum scriptores, qui de philosophis, sed & de musicis, poetis, grammaticis, & aliis, egerunt, recensent, ipsemet etiam *lib. II. c. XVIII.* & *lib. III. c. I.* opus suum *de scriptoribus historiae eruditae* adpellitet. Monet hoc vir doctissimus CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, qui & addit, posse hocce opus *historiam litterariam antiquam* vocari, in *actis philosophorum, part. I. num. VII. p. 108.* ubi de eodem ex instituto disserit. Atque idem vir eruditissimus HEVMANNVS vel primo hic commemorandus erat loco; quippe qui in *actis istis philosophorum*, quae lingua germanica per partes edit, non tantum historiam philosophicam mirifice illustrat, sed & subinde scriptorum ei inseruentium notitiam suppeditat. Neutiquam vero etiam hic est praetermittendus vir summus IO. ALB. FABRICIVS, cuius quippe *bibliotheca graeca*, vt ingentem rerum praestantissimarum copiam continet, ita plurima ad historiam philosophicam, pariter ac auctores, qui de ea quidquam memoriae prodiderunt, accuratius pernoscendos, spectantia, exhibet. Vt enim olim inter Graecos philosophiae studium maxime floruit; ita inter eos plurimi existerunt, qui historiae philosophicae lucem adfunderent. Nobis vero nunc id tantum relictum est, vt praecipuos, qui in hocce argumento ingenii vires periclitati sunt, quive a theologiae cultoribus ignorari non debent, indicemus. Atque ab his vt ordiamur, ex quibus, seu fontibus, veteram philosophorum historia haurienda est, primo statim loco nobis occurrit DIOGENES LAERTIVS, cuius *de vitis, dogmatibus, & apophthegmatibus clarorum philosophorum li-*

bri decem, saepius quidem, sed omnium optime adcuratissimeque, variis insuper doctissimorum virorum adnotationibus & obseruationibus ornati, Amstelodami a. 1692 duobus tomis in 4. prodierunt. Licet vero interdum maiorem rudicii vim in DIOGENE viri docti desiderent; summa tamen diligentia, quidquid de philosophis, eorumque vitis, & dogmatibus, memorabile est, eum conguessisse, negari nequit; vt adeo eo nemo carere queat, qui historiae philosophicae plenorem sibi comparare cupit cognitionem. Plura non addo, cum, quae de eo scitu dignae sunt, diligenter exposuerit CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. II. num. V. p. 321. seqq.* DIOGENI iungimus PLUTARCHVM, cuius scripta integrum velut oceanum rerum gulcherrimarum, cum primis & earum, quae historiae philosophicae inseruiunt, sistunt. Ea, quae speciatim huius loci sunt, indicat IO. IONISIVS, de *scriptoribus hist. philosop. lib. III. c. VI. p. 22. seqq.* addatur IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. IV. c. XI. p. 329. seqq.* PHILOSTRATVS, in *vita Apollonii Tyanensis*, IAMBlichVS, in *libro demystertis*, itemque *de vita Pythagorae*, PORPHYRVS de *abstinentia ab animalibus necandis*, itemque *de vita Pythagorae*, licet specialia tractent, multa tamen, quae generatim historiae philosophicae lucem accendant, adspargunt. SVIDAS in *lexico* hunc inde quaedam tradit, quae itidem non prorsus sunt negligenda. Nec praetermittendus EVNAPIVS SARDIANVS, in *vitis philosophorum & sophistarum*, quippe in quibus PLOTINI, PORPHYRII, IAMBlichI, aliorumque quorundam, quos ignorare non decet, vitae describuntur.

Ad recentiores quod attinet, commemorandi nobis cum primis, qui, generatim historiam philosophicam compendio quodam aut systemate completi, co-

nati sunt. Primus, ni fallor, qui eiusmodi quid adgressus est, GEORG. HORNIVS fuit, cuius *historiae philosophicae libri septem, quibus de origine, successione, sectis, & vita philosophorum ab orbe condito ad nostram aetatem agitur*, Lugduni Batauorum an. 1655 prodierunt. Fallit vero lectorem statim inscriptio, dum historiam, ad nostram aetatem perductam, promittit, cum tamen veterem tantum tradat. Multa etiam in hoc libro esse superuacua, & ad rem ipsam parum facientia, multa rursus omissa, quae adferri debuissent, multa parum adcurate dicta, ostendit CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. VI. num. V. p. 1039. seqq.* Delineationem quamdam historiae philosophicae exhibet GERH. IO. VOSSIVS, in *libris duobus de philosophia & philosophorum sectis*, qui operum eius *tomo III.* existant, & scorsim quoque cum continuatione & supplementis IO. IAC. RYSELLII editi sunt, Lipsiae an. 1690, & iterum Ienae an. 1705. Institutum quidem, supplendi & continuandi VOSSII librum, laudandum erat; non omnium tamen votis auctor satisfecit. ABR. GRAVII *historia philosophica continens veterum philosophorum, qui quidem praecipui fuerunt, studia & dogmata, modernorum quaestionibus in primis exagitata*, quae Franekeræ an. 1674 prodit in 8. eo praecipue spectat, ut veterum philosophiam a contemptu recentiorum vindicet. *Antiquorum*, inquit in dedicatione, *in eo philosophiam a modernis sciolis laceratam irrisamque, instituit, in quantum veritas ibidem tradita permittat, iis praecipuorum philosophorum placitis, quae disputationibus frequenter occupantur, vindicare.* Quod dum facit, dogmata veterum quorundam philosophorum, ut PYTHAGORAE, PLATONIS, aliorumque fuscè persequitur, cum primis per integram librum quartum, eundemque vltimum, de philosophia Aristotelica copiosè differit. Exstat & eiusdem

GRAVII *Specimen philosophiae veteris, in qua nouae quaedam ostenduntur*; Franekeræ an. 1673 in 8. In eo REN. CARTESII quaedam philosophemata, e.g. de dubitatione, cum veterum philosophorum placitis confert; multa simul congerit, quae historiae philosophicae inseruunt; cum primis per totum librum primum historiam quamdam scepticismi ex instituto tradit. PETRISYLVANI REGII, aut potius REGIS, *discursus philosophicus, in quo historia philosophiae antiquae & recentioris recensetur*, cuius versio latina (gallice namque auctor scripserat) an. 1705 sine loci mentione, prodit, inter optimae notae compendia merito refertur; & licet ob breuitatis studium multa praetermittat, multa tamen longe rectius meliusque, quam reliqui, docet. Quae in eo laudanda pariter ac desideranda sint, exponit CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. VI. num. VI. p. 1061. seqq.* Omnium industriam superauit THOMAS STANLEYVS, in *historia philosophiae*, quam anglicana lingua conscripsit. Huius eam partem, quae de *philosophia orientali agit*, in sermonem latinum transtulit, & *notis ad oracula Zoroastris*, itemque *indice philologico* ornatam, an. 1690 edidit IO. CLERICVS, quam deinceps *operum suorum philosophicorum tomo secundo* adiunxit. Tandem vero B. GOTTFR. OLEARIVS integrum hocce opus ex anglicana lingua in latinam conuersum, subinde & emendatum, variisque dissertationibus & observationibus auctum, edidit Lipsiae an. 1711 in 4. & ita multorum votis satisfecit. Nec vllum est dubium, quin versio haecce textui originali multis nominibus sit praeferranda. Laudanda equidem diligentia STANLEYII, qua omnia, quae potuit, congescit, ac in certum ordinem disposuit; multa tamen aliis, adcuratori ratiocinatione cuncta inuestigantibus, eum reliquisse, certum est; conf. iterum HEVMANNVS, in

actis philosoph. part. III. num. VII. p. 523. seqq. vbi de hoc opere ex instituto agit.

Longe maior illorum est numerus, qui certam historiae philosophicae partem commentationibus suis illustrarunt. Solet philosophia in veterem & recentiorem disseci; & illa iterum in Ebraeorum & gentilium; vti horum rursus vel barbarica est, vel graecanica. De Ebraeorum philosophia ipsemet ex instituto egi, in *introductione ad historiam philosophiae Ebraeorum*, quae iterum an. 1720 in 8. prodiit. Estque haec editio non tantum multis accessionibus auctior, sed & in quibusdam luculentius, quam in prioribus, mentem meam explicauit. Saepe etiam in *historia ecclesiastica veteris testamenti*, quae huius argumenti sunt, attigi. De barbarica, vt vocari solet, philosophia generatim spectata, commentati sunt OTTO HEVNMANNVS, in *antiquitatum philosophiae barbaricae libris duobus*, Lugduni Batauorum, an. 1600 in 12. editis, itemque beatus CHRIST. KORTHOLTVS, in *tractatu de origine, progressu & antiquitate philosophiae barbaricae, chaldaicae, persicae, aegyptiacae, indicae, & gallicae*, Ienae 1669 in 4. Reliquos, qui tum generatim de philosophia barbarica, tum speciatim de philosophia Chaldaeorum, Persarum, Indorum, Phoenicium, Arabum, & Sabaeorum, itemque Aegyptiorum scripserunt, recenset CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosophorum, part. VIII. num. I. p. 173. seqq.* qui & *num. II. p. 205. seqq.* de ipsa barbarie, & *part. XI. num. I. p. 660. seqq.* de Aegyptiorum philosophia agit. Ad graecanicam priusquam transieamus philosophiam, de italica, seu Pythagoraea, aliquid dicendum est; quam nonnulli ad barbaricam adhuc, alii autem ad graecanicam referunt. Eius cumprimis vel ideo habenda est ratio, quod fontibus antiquarum quarumdam haeresium

detegendis, & patrum scriptis illustrandis, vel maxime inferuit; id quod vel ex MICHAEL MOVRGES libro: *plan theologique du Pythagorisme &c.* antea iam laudato, patet. De Pythagora, eiusque scriptis, consulere IO. ALB. FABRICIVM iuuabit, *bibl. graec. lib. II. c. XII. p. 455. seqq.* qui & Pythagoricorum, apud veteres memoratorum, elencium exhibet *c. XIII. p. 490. seqq.* Scriptores autem historiae Pythagoricae diligenter recenset CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. II. num. VI. p. 367. seqq.* item *part. IV. p. 751. seqq.* & *part. IX. p. 487. seqq.* Commendandus autem hic praeter reliquos IO. SCHEFFERI liber, *de natura & consuetudine philosophiae italicae seu Pythagoricae*; Vpsaliae an. 1664, 8. & Wittebergae, 1701 in 8. Nec contemnenda IO. SCHILTERI *diatriba de disciplina Pythagorica*, eiusdem *manuductioni philosophiae moralis ad iurisprudentiam* subnexa. Spectant quoque huc in *analectis meis historiae philosophicae* dissertatio de *peregrinationibus Pythagorae*, item *de uadimon Pythagoraeo-Platonica*, vt & de *uersione philosophica*. Inter Graecos primum occurrunt *septem* sic dicti *sapientes*; qui, an ob virtutis studium, an vero ideo, quod poetae fuerint, ita vocati sint? nunc non disceptabo; philosophos, eo sensu, quo hodie vox ista accipitur, non fuisse facile, concesserim. Nonnulla, quae ad eos pertinent, attigi, & praecipua illorum effata obseruationibus quibusdam illustraui, octo dissertationibus, in academia Hallensi an. 1699 propositis; quae iunctim, inscriptae: *sapientia veterum, hoc est, dicta illustrata septem Graeciae sapientum, dissertationibus aliquot academicis explicata*, prostant. Ex instituto etiam de septem hisce Graeciae sapientibus disserit, & scriptores, ad eorum historiam spectantes, recenset CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. I. num. I. p. 494. seqq.* Solet ceteroquin graecanica

catia philosophia in poëticam, Ionicam, & Eleaticam, dispesci. De poëtis Graecorum cum supra dictum sit, hic nihil addimus. Ad Ionicam sectam referuntur THALES Milesius, ANAXIMANDER, ANAXIMENES, ANAXAGORAS, & ARCHELAVS, cuius discipulus fuit SOCRATES. De THALETE legendus IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. I. c. XXXV. p. 236. seqq.* qui & de reliquis, immo plerisque Graecorum philosophis ante SOCRATEM, *lib. II. c. XXIII. p. 795. seqq.* agit. Illis, qui primam Ionicæ sectæ classem constituunt, THALETI, ANAXIMANDRO, & ANAXIMENI, a nonnullis atheismus exprobrari solet; quod, quo iure fit? disputari in *thesib. de atheismo & superstitione, c. I. §. X. p. 29. seqq.* Ex Ionica secta SOCRATES produit, qui seposita naturalium rerum contemplatione, ad formandos componendosque mores animum adpulsit; cumque exemplo, quæ docebat, confirmaret, sapientissimi viri consequutus est laudem, maximumque adeo decus philosophiæ conciliauit. Veteres certatim eius mentionem faciunt; *memorabilia* autem eius seu *ἠπομνημονεύματα*, conscripsit ZENOPHON, ex quibus tum dogmata SOCRATIS, tum modum eius disputandi & docendi, condiscere licet. Ex recentioribus CARPENTARIUS *vitam Socratis* lingua gallicana conscripsit, quam in linguam germanicam transtulit CHRIST. THOMASIVS. De *genio Socratis* pererudita exstat beati GOTTFR. OLEARIJ dissertatio, THO. STANLEIJ *historiæ philosophiæ* inserta, *part. III. cap. VI. p. 130. seqq.* Atheismi crimen perperam obiectum SOCRATI, a me ostensum, in *thesib. de atheismo & superstitione, c. I. §. XI. p. 25. seqq.* IO. IONSIJ *historiæ Socratis*, cum viri huius doctissimi fati interceptam, merito cum IO. ALB. FABRICIO dolemus, qui tamen & ipse de SOCRATE, scriptisque, quæ ei a nonnullis tribuun-

tur, non minus ac de AESCHINE ac CEBETE, genuinis SOCRATIS discipulis, diligenter differit *biblioth. graec. lib. II. cap. XXII. p. 825. seqq.* Nonnulla, huc spectantia, etiam attingit HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. I. num. IV. & V. p. 107. seqq.* item *part. III. num. III. p. 472. seqq.* Celebritas SOCRATIS effecit, vt ex eius schola magna philosophorum turba prodiret, quorum nonnulli nouas iterum condiderunt sectas. ABA RISTIPPO namque Cyrenaici, a PHÆDONE Eliensi, *Eliaci*, ab EVCLIDE Megarensi, *Megarici*, a PLATONE Platonicis & peripateticis, ab ANTISTHENE, *Cynici & Stoici*, originem ducunt. ARISTIPPVS, ceterique Cyrenaici vulgo male audiunt, quod teste DIOGENE LAERTIO, *lib. II. sect. LXX. & LXXXVII.* summum bonam in voluptate corporis constituerint. Vir tamen quidam doctus causam ARISTIPPI egit, in *Aristippo philosopho Socratico*, Halae 1719 in 4. edito. Ex hac schola Cyrenaica fuit THEODORVS, cognomine *ἰσοκρίτης*, & BION BORISTHENITES, de quibus dictum in *thesibus de atheismo & superstitione, c. I. §. XVII. p. 47. seqq.* Inter Megaricos STILPON prae ceteris celebris fuit, de quo itidem, cum & ipse inter atheos referri soleat, *l. c. p. 49.* verba feci.

Maiorem celebritatem reliquæ, quæ ex SOCRATIS schola originem trahunt, consequutas sunt philosophorum sectæ. Et Cynicorum quidem conditorem fuisse ANTISTHENEM, notum est. Stoicos rursus a Cynicis prognatos, neminem fugit. ZENO namque Citricus, a quo Stoici, CRATETIS Thebani, philosophi Cynici, fuit discipulus. Hinc IVST. LIPSIVS, cum obseruasset, Stoicos etiam *Zenonios* appellatos, addit: *Et cur non Cynici? nam reuera sunt paene iidem.* Et iterum: *dogmata consentiunt, in vita & cultu aliquid mutant; manud. ad philosophiam Stoicam, lib. I. diff. XIII. p. 36.* Nimirum, Cy-

nici

nici respuebant omne decorum, quod admitterebant Stoici. Non defuerunt, qui vitam Cynicam commendarent, quod & MAXIMVS TYRIVS fecit, *diff. XXI. de vita cynica*. Scriptores de philosophia cynica veteres ac recentiores laudat CHRIST. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosophor. part. XII. num. III. p. 899*. Sed, ad Stoicos quod attinet, non apud Graecos modo, sed & cumprimis apud Romanos magnam eorum philosophia obtinuit auctoritatem. Ex quo enim philosophiae apud Romanos aditus concedebatur, praecipui praestantissimique fere quique Stoicorum sequebantur disciplinam. Certe PANAE-TIVS, qui primus Romae philosophiam docuisse creditur, Stoicus fuit. Vnde &, iure consultos veteres eidem sectae addictos, eo minus dubitandum; quo luculentiora eius rei vestigia in illorum scitis deprehendisse sibi nonnulli visi sunt. Legenda EVERARDI OTTONIS, de *Stoica veterum iurisconsultorum philosophia oratio*, Duisburgi 1715 in 4. conf. & IO. SCHIL-TERI *praxis artis analyticae in iure, c. I. §. XVII. p. 14. seqq.* Atque hinc, quod nec iure consultis plane negligenda sit Stoica philosophia, patet. Theologiae vero cultoribus eius notitiam necessariam esse, vel inde intelligitur, quod non tantum Marcionitae, alique haeretici, ex Stoicorum fontibus sua irrigauerint arua, sed quidam etiam ex ipsis patribus, cumprimis CLEMENS Alexandrinus, *ἐπιμαχὸν* Stoicorum incaute amplectendo, eam ad mysticos, quos vocant, theologos propagauerint. Legenda, quae hac de re disserit IAC. THOMASIVS, in *origines historiae philosophicae & ecclesiasticae, §. L. seqq. p. 95. seqq.* In scriptis Stoicorum, quae supersunt SENECAE, EPICTETI, M. AVRELII ANTONINI imperatoris & philosophi, multa egregie & splendide dicta occurrunt, quaeue singularem vim, ad excitandam fouendamque virtutem, habere videntur. Sed,

si principia simul considerentur, quibus superstructa sunt, aut ex quibus fluunt; pleraque non tantum lubrica, sed & plane impia deprehenduntur. Nocent itaque, meritoque damnantur, in systemate Stoicorum spectata; sed extra illud considerata, profunt, recteque laudantur. Intelligere hoc licet ex *differtationibus meis quatuor, de erroribus Stoicorum in philosophia morali*, quae in *analectis historiae philosophicae* existant. Addantur, quae dixi in *thesibus de atheismo & superstitione, c. I. §. XVIII. p. 51. seqq.* Cum non semper vita Stoicorum illorum dogmatibus responderet, non semel illis exprobrata fuit hypocrisis. Quo nomine & acriter eos perstringit HORATIVS, tum alibi, tum *lib. II. sat. III. conf.* FRID. RAPPOLTVS, *comment. ad lib. II. sermon. c. IX. p. 310. seqq.* Immo iam PLVTARCHVS *ἐπιμαχὸν* Stoicorum repugnantis, librum scripsit, qui *tomo II. operum eius, p. 1033. seqq.* existat, in quo ostendit, nec vitam Stoicorum cum ipsorum dogmatibus, nec dogmata eorum inter se conuenire. Non minus vero & id vitio datum, quod dialecticis subtilitatibus, vocabulorumque nimis inhaerent nunutiis. Nec tamen dubium, quin inter eos viri essent cordati, qui, vt ab omni virtutis simulatione alieni erant, ita nec pueriles istos circa voces lusus probabant, quemadmodum de EPICTETO AVLVVS GELLIVS refert, quod a vero Stoico vulgus aliud nebulosum hominum seiunxerit, qui se Stoicos nuncuparent, atraque verborum & argutiarum fuligine ob oculos audientium iacta sanctissimae disciplinae nomen ementirentur, *notit. atticar. lib. I. c. II. p. m. 3.* Inter recentiores, qui de Stoicorum philosophia scripserunt, eminent IVSTVS LIPSIVS, cuius noti sunt *manuductionis ad Stoicam philosophiam libri tres*; & totidem *physiologiae Stoicorum*; vtrique & inter opera eius existant, & seorsim editi Parisiis 1604 in 8.

Sed

Sed, dum nimio Stoicorum, praesertim SENECAE, amore excaecatus, id vnicè agit, vt Stoicorum placita cum religionis christianae dogmatibus conciliaret; non potuit non saepius illorum peruertere sententiam, taliaque iis tribuere, quae a genuina illorum mente plane abhorrent. Sic, cum de fato, omnis reuera impietatis radice, disserit, lectori persuadere adnititur, Stoicos per *factum* nihil aliud, quam ipsam intellexisse prouidentiam diuinam. Cumque obseruasset, doctrinam de fato ab aliis *fatidicam anura* Stoicorum dictam, statim addit: *Sed ades, nostra anus, ades, amanda nobis, super omnes Veneres, & Venerum amores. Te afferimus &c. physiol. Stoic. lib. I. diff. XI. p. 22.* Merito itaque hoc nomen LIPSIUM atro notat lapillo IAC. THOMASIVS, qui, *Stoici facti malignitatem demonstraturus, hic rem ipsam, inquit, non explicare modo, sed firmare quoque documentis placeat, praesertim cum Lipsius dogmati detestando suum optime, optime, acclamet, lib. I. physiol. Stoic. diff. XII. p. 25. & asperum de Deo sermonem Stoicorum etiam vero, vt putat, sensu, mitescere iubcat, p. 27. In quo fecit, quod mali solent historici, qui vitis principum adulantur: ipse sibi nec factis constans, nec nimis fidens &c. de exustione mundi Stoica, diff. XIII. p. 166.* Et sane haec ipsa viri doctissimi de *Stoica mundi exustione* exercitatio vel primum praecipuumque inter scripta, quae de Stoica philosophia prodierunt, promeretur locum; cum nemo adcuratius in veram & genuinam Stoicorum mentem inquisiuerit. Non Stoicae vero tantum, sed Platonicae etiam, Aristotelicae, ac Epicureae philosophiae historiam mirifice in eadem hacce commentatione illustrat; veramque simul rationem, historiam philosophicam tractandi, exemplo pulcherrimo monstrat. Reliquos scriptores, ad historiam philosophiae Stoicae spectantes, diligenter enarrat CHRISTOPH. AVG. HEMANNVS, in

actis philosoph. part. IV. num. VII. p. 730. seqq. & part. VII. num. IV. p. 161. seqq. item part. IX. num. VII. p. 478. seqq. add 10 AN. ALB. FABRICIVS, biblioth. graec. lib. IV. c. VII. vbi de EPICTETO, & eiusdem libri c. XXIII. vbi de M. AVRELIO ANTONINO agit.

Ad PLATONEM nunc accedimus, cui vel primus praecipuusque inter SOCRATIS discipulos debetur locus. Vitam eius DIOGENES LAERTIVS, *lib. III.* aliique veterum describere; ex recentioribus, vt reliquos, qui opera eius ediderunt, taceam, MARSIL. FIGINVS, in *vita Platonis*, quam versioni latinae operum eius praemisit, in qua & singulares eius virtutes celebrat, addita breui *de moribus eius apologia.* RENATIVS quoque RAPINVS, dum comparationem Platonis & Aristotelis instituit, vtriusque vitam exhibet, *tom. I. oper. p. 280. seqq.* Scripta Platonis, eosque, qui de Platone eiusque philosophia aliquid litteris consignarunt, diligenter recenset IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. III. c. I. p. 7. seqq.* qui & Platoniorum notitiam supeditat, *c. III. p. 52. seqq.* Magna olim Platonicae philosophiae, non apud ethnicos solum, sed & ipsos christianos, fuit auctoritas; & apud hos cum Aristotelica, dubia velut palma, concertauit. Plurimi patrum non tantum Platonem ipsum valde laudauerunt, sed & philosophiam eius, seu consentientem maxime cum religionis christianae scitis, amplexi sunt, non semper caute sapis vera a falsis discernentes. Hinc errores, ex nimio Platonicae philosophiae studio orti, illis subinde exprobrati, quorum tamen eos immunes fuisse probare voluit BALTIVS, societatis Iesu theologus, in *defense des saintes peres accusez de Platonisme*; Parisiis an. 1711. in 4. Sed hac de re suo loco, cum de theologia patristica agemus, ex instituto dicetur. IUSTINVS porro martyr, CLEMENS Alexandrinus, ORIGENES, EVSEBIUS, CYRILLVS Alexandrinus, aliique, Platonem ab Ebraeis

quaedam accepisse, tradiderunt; quos ex recentioribus quidam sequuti sunt; immo nonnulli omnino adseruerunt, Platonem ex libris Moſis & prophetarum quaedam hauſſiſſe, quos in Aegypto viderit. Repugnant vero alii, & Platonem nihil ab Ebraeis accepisse, contendunt. Legenda viri doctissimi IAC. LENFANT *diff. de quaestione: an Pythagoras atque Plato notitiam librorum Moſis & prophetarum habuerint? dans la bibliotheque germanique, tom. II. art. V. p. 124. seqq.* Conferenda, quae ipſemet hac de re dixi in *hiſt. ecclef. veter. teſtam. tom. II. per. II. ſect. VI. ad §. XIII. p. 1066.* Nonnulla quoque, quae huc ſpectant, attigi in *inſtit. theol. dogmat. lib. II. c. I. ad §. LVI. p. 437. ſeqq.* Non tantum autem CLEMENS Alexandrinus, aliique veterum, philoſophiae Platonicae cum chriſtiana religione conſenſum oſtendere conati ſunt; ſed & ex recentioribus idem nonnulli ex inſtituto facere adgreſſi ſunt, quos inter eminent AVG. STEVCHVS EVGVBINVS, in *libris de perenni philoſophia*, BESSARION cardinalis, *libris quatuor in calumniatorem Platonis*, MUTIVS PANSA, *tractatu de oſculo ſeu conſenſu ethnicae & chriſtianae philoſophiae.* Sed ſunt ruruſus alii, qui longe aliter ſentiant, eiusque philoſophiam toto, quod aiunt, caelo a religionis chriſtianae diſſentire dogmatibus, contendunt. Inter ipſos certe patres fuere, qui non adeo praeclare de Platone ſentirent; ex recentioribus autem cum primis huc referendus IO. BAPT. CRISPVS, Gallipolitanus, cuius de *Platone caute legendo diſputationum libri XXIII. in quibus triplex rationalis animi ſtatuſ ex propriis Platonis principiis corrigitur, & catholicae eccleſiae ſanctionibus expurgatur &c.* Romae prodierunt an. 1594 in fol. Cumque liber iſte ſtratiſſimus, paucisque, qui eum laudant, viſus; rem haud dubie multis gratiſſimam fecit CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, dum adcuratiorem eius notitiam ſuppedit

tauit, immo ſummam exhibuit, in *Actis philoſophorum, part. XII. num. V. p. 92. ſeqq.* conf. & IAC. BRVCKERVS, in *hiſtoria philoſophicae doctrinae de ideis, ſect. I. not. ad §. V. p. 34.* Fuerunt praeterea, qui, vt variarum haereſeon, ita etiam pſeudo-theologiae myſticae originem in Platone ſibi inueniſſe viſi ſunt. Eoque cum primis ſpectat EHREGOTT DAN. COLBERGII liber, *chriſtianiſmus Hermetico-Platonicus* dictus, germanicaque lingua ſcriptus, quem deinde ſequuti ſunt alii. Qui, an ſemper ex ipſo Platone probare poſſunt, quae pro eius placitis venditant, valde dubito. Huc & comparata eſt MICH. GOTTLIEB. HANſCHII *diatriba de entuſiaſmo Platónico*, Lipſiae an. 1716 in 4. edita; quippe in qua de reditu ultimo animae humanae in eſſentiam diuinam agit. Solet namque haec Platonii ſententia tribui, quod docuerit, animam humanam ex eſſentia diuina ortam ad eam iterum tandem reuerti; vnde, ceu ex primo fonte, multi fanaticorum a quibusdam deriuantur errores. Et, Platonicos eiusmodi quid adſeruiffe, dubio caret. Ex Platone ipſo nullum haecenus prolatum teſtimonium vidi, quo iſtud demonſtrari queat; vt iam a me obſeruatum, in *inſtitut. theol. dogmat. lib. II. c. II. ad §. XVI. p. 483.* Et ita quoque, quod *ὁ ἐν τῷ ἀρχαίῳ* moneo, in aliis ſe rem habere, deprehendi. Multa pro dogmatibus Platoniciſ habentur, quae apud Platonis equidem ſectatores inueniuntur, ſed, quorum in ipſo Platone vix veſtigium reperias. Fuerunt porro, qui & atheiſmum Platonii obicerent. Certe, ab hac impietate doctrinam eius liberari non poſſe, exiſtimauit NIC. HIERON. GVNDLINGIVS, otiorum, lingua germanica editorum, *part. II. c. III. p. 86.* Sed deſenſionem Platonis in ſe ſuſcepit IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, de *atheiſmi falſo ſuſpectis, ſect. II. §. XII. p. 37. ſeqq.* qui & in *Manichaeiſmo ante Manichaeos, ſect. II. §. XXXIV. p. 142. ſeqq.* crudite

erudite causam eius egit. Denuo tamen sententiam suam propugnauit GVNDLINGIVS, in *der neuen bibliotheqe, part. XXXI. seu tomo IV. num. I. p. 1. seqq.* Addenda, quae & ipse hac de re disputauit, in *thesib. de arbesismo & superstitione, c. I. §. XIII. p. 29. seqq.* conf. & IAC. BRVCKERVS, in *historia philosophica doctrinae de ideis, sect. I. ad §. IV. p. 41. seqq.* Platonem magna subinde laborare obscuritate, viris doctis obseruatum est, exemploque doctrinae de ideis comprobatur, quem iam laudauimus, IAC. BRVCKERVS, *l. c. sect. I. §. III. p. 19. seqq.* qui & in causas eius rei inquirat. Cognouerunt forte hoc, viamque ad eum intelligendum faciliorem reddere voluerunt, qui introductiones ad doctrinam philosophi huius dederunt, aut eam in compendio exhibuerunt. Huc comparata est ALCINOI *ἑρμηνεία τῶν ἰδεῶν τῶν Πλάτωνος*, in *Platonis doctrinam introductio*; de qua IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. IV. cap. XXIII. num. XII. XIV. p. 40. seqq.* Immo idem FABRICIVS ALBINI Platonici *introductionem in Platonis dialogos* primum in lucem edidit, inseruitque *bibliothecae suae graecae, lib. III. c. II. p. 42. seqq.* Introductionis loco etiam quodammodo esse potest CLAVDII FLEVRII *dissertatio de Platone*, gallicana lingua scripta, eiusdemque *tractatus, de detectu & methodo studiorum*, subiecta. IAC. BRVCKERI libellum elegantissimum, qua *historiam doctrinae de ideis* exhibuit, Augustae Vindelico- rum an. 1723, 8. si his adiecerim, non valde errauero. Quemadmodum enim doctrina de ideis praecipuum fere totius philosophiae Platonicae caput constituit; ita auctor, domus eius historiae adcurate recenset, reliqua fere, quae momentum aliquod trahunt, simul attingit, ita, vt cuncta singulari luce perfundat. Ad historiam denique philosophiae Platonicae illud pertinet, quod, cum hactenus Aristoteles principatum velut in christianorum scholis ob-

tinuisset, circa medium saeculi decimi quinti, eo ipso tempore, cum noua litterarum lux oriretur, existerint inter Graecos, qui, duce & antesignano GE. GEMISTO PLETHONE, Platonicae reuocare philosophiam, & Aristotelicae praeferre, conati sunt, repugnantibus acriter ex eadem gente aliis. Ingens hinc inter utroque & memorabile exortum est certamen, quod adcurate & eleganter describit IO. BOIVINVS, cuius hac de re dissertatio existat *dans les memoires de litterature tirez de registres de l'academie royale des inscriptions & belles lettres & c. tom. IV. secundum editionem Amstelodamensem p. 481. seqq.* Eandem dissertationem in linguam germanicam transtulit, notis quibusdam illustrauit, & epicrisi auxit CHRIST. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. II. num. II. p. 537. seqq.* Atque isti quidem, qui hac de re inter se disputabant, vnicuique manifestum euidentemque adsumebant, maxime vt quomodo philosophum, Platonem & Aristotelem, ab altero dissentire; ita non deerant, tum eo tempore, tum deinceps, qui eos conciliare inter se, orbique persuadere velent, amice eos inter se conspirare; quibus iam olim PORPHYRIVS atque HIEROCLES exemplum praecuerant. Atque huc etiam SCIPIONIS A- GNELLI *dissertationes de ideis in tres libros distributas*, editasque Venetiis an. 1615 spectare, ostendit IAC. BRVCKERVS, in *historia philosophica doctrinae de ideis, sect. I. ad §. V. p. 74. seqq.* vbi de hoc libro multa obseruatu digna legere licet.

Platonis discipulus fuit ARISTOTELES; sed qui a magistro dissensit, sectamque adeo peculiarem constituit. Vitam eius praeter DIOGENEM LAERTIVM, aliosque, AMMONIVS, siue IO. PHILOPONVS, scripsit, quem graecae & latine, vna cum anonymi *vita Aristotelis ex vetere translatione* edidit PET. IO. NVNNE- SIVS, qui & anonymi istam vitam Aristot-

relis adnotationibus, siue *scholiis locupletissimis & doctissimis*, quibus accurate de Aristotelis vita, moribus, philosophandi ratione, scriptis, auditoribus, successoribusque disputatur, illustrauit. Ita namque in inscriptione editionis Helmstadiensis legitur. Subiunctum nimirum hocce opus est eiusdem NVNNE SII *institutioni peripateticæ philosophiæ, seu de recte conficiendo curriculo peripateticæ philosophiæ, deque docentis ac discipulis officio, consilio*, cui etiam adnexa est eiusdem auctoris oratio de *caussis obscuritatis Aristotelis earumque remediis*. Haec omnia Helmstadii iunctim recusa sunt, an. 1667 in 4. De aliis, qui vitam Aristotelis ex veteribus scripserunt, NVNNE SIVS agit, in *notis ad anonymum, p. m. 18*. vbi DIONYSII Halicarnassæi maxime laudat *epistolam ad Ammaecum, qui distinctius, inquit, & circumscriptius, quam ceteri, vitam Aristotelis persequutus est*. Spectat huc etiam anonymi cuiusdam *vita Aristotelis*, quam graece exhibet AEG. MENAGIVS, in *observationibus ad Diogenis Laertii lib. V. sect. XXXV. p. 201*. Ex recentioribus commemorandus cum primis est FRANC. PATRICIVS; qui, licet inter aduersarios hostesq; Aristotelis haud vltimum locum teneat; historiam tamen Aristotelis & philosophiæ Aristotelicæ egregie illustrauit. Exstant nimirum *discussionum eius peripateticarum tom. quatuor, quibus Aristotelicæ philosophiæ vniuersa historia & dogmata, cum veterum placitis collata, eleganter & erudite declarantur*, Basil. 1581 fol. Speciatim autem primus tomus huius loci est, in quo de *Aristotelis vita, moribus, libris, auditoribus, sectatoribus, expositoribus, interpretibus, sectis, philosophandi ratione, libris tredecim* copiose differit. Ex reliquis commendandus adhuc est HERM. CONRINGIVS, quem recentioris scholæ peripateticæ maximum decus merito dixeris, in *orationibus duabus de Aristotele eiusque philosophia*, Helmst. 1663 in 4. Iungendus RENATVS

RAPINVS, quem *tom. I. oper. p. 280. seqq.* vtriusque philosophi, Platonis & Aristotelis, vitam exhibere, antea iam monuimus. EX IO. IONSII *dissertationibus de historia peripatetica* prima tantum lucem adspexit Hamburgi 1652 in 4. recusa cum IO. LAVNOIS libro de *varia Aristotelis in academia Parisiensi fortuna*, studio & opera IO. HERMANNI AB ELSWICH, Wittenbergae an. 1720 in 8. Scripta Aristotelis accurate & diligenter, more suo, recenset IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. III. c. VI. p. 109. seqq.* Vt vero de ipsa Stagiritæ philosophia non omnes idem sentiunt; ita etiam de moribus eius, vitaeque, quam tenuit, ratione, discrepantes exstant virorum doctorum sententiae. Grauius vitii obrutum fuisse Aristotelem, ex instituto demonstrat FRANC. PATRICIVS, in *discussionib. peripatetic. tom. I. lib. I. p. 6. it. p. 11. 12.* & PET. GASSENDVS, in *exercitationib. paradox. aduersus Aristoteleos, exercitat. III. p. 53. seqq.* Paucis cuncta, quae ei obiciuntur, complectitur REN. RAPINVS, loco antea citato, p. 311. Immo & inter atheos haud vltimum tenere locum Aristotelem, viri docti obseruauerunt. Ex instituto hoc egit VAERIANVS MAGNVS, in libro de *atheismo Aristotelis*, quem FORTVNII LICETI libro, de *pietate Aristotelis aduersus Deum & homines*, opposuit. Sequuti sunt & alii, qui atheismum Stagiritæ exprobrarunt; nec sine ratione, vti a me ostensum in *thesibus de atheismo & superstitione, c. I. §. XV. p. 39. seqq.* Rem omnem accurate confectum, qui solide & diligenter hoc argumentum tractauit, IO. GE. WALCHIVS, in *exercitatione historico-philosophica, de atheismo Aristotelis*, quae in *parergis eius academicis* exstat, p. 198. seqq. Systema ipsum Aristotelis atheismo fauere, positum est extra controuersiam; nec tamen etiam errare, qui in hocce philosopho atheismum practicum reprehendunt, idem demonstrat

WAL-

WALCHIVS, *l. c. cap. IV. p. 353. seqq.* Eo magis mirandum, fuisse olim, qui Aristotelem sanctorum, immo beatorum in caelo triumphantium numero adscriberent, de quibus verba feci in *histor. ecclesiast. vet. usam. tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XIII. p. 1973.* Non minus lepidus illorum error est, qui, Aristotelem Iudaeum fuisse, contendunt, si non gente certe disciplina ac religione, aut qui, eum ex Salomonis libris profecisse, sibi persuadent; quorum commenta & recitat, & reiicit, quem iam laudauimus, WALCHIVS, *l. c. cap. I. §. III. p. 202. seqq.* Variam philosophiae Aristotelicae fuisse fortunam, constat, & ex instituto edisserit IO. LAVNOIVS, in libro notissimo, de *varia Aristotelis in academia Parisiensi fortuna.* Veteres ecclesiae christianae doctores non adeo aequo in eum fuisse animo, ostendit LAVNOIVS, *c. I. De scholastica philosophia, quae ex Aristotelica, sed corrupta, originem traxit, deinceps dicemus.* Inter eos, qui genuinam Aristotelis mentem introspexisse, verumque eius systema, scholasticis ignoratum, restituisse creduntur; eminent AVERROES, a quo secta *Auerroistarum* orta. Deinceps vero & in Italia quidam existerunt, qui illud ita amplexi sunt, vt nec ab eius impietate abesse viderentur, vt ANDR. CAESALPINVS, & CAESAR CREMONINVS, de quibus dictum in *thesib. de atheismo & superstitione, c. I. ad §. XXIV. p. 137. seqq.* Praeter hos & plures alii in genuina Aristotelis philosophia restituenda elaborarunt; quemadmodum nec rursus deerant, qui acriter eidem se opponerent, vt FRANC. PATRICIVS, SEBAST. BASSO, DAV. GORLAEVVS, PET. GASSENDVS, alique, cumprimis REN. CARTESIVS, cum tota schola Cartesianana; per quam magna in orbe philosophico contigit mutatio, vt deinceps dicemus. Recentioribus Aristotelicae philosophiae fatis lucem egregiam adfudit IO.

HERM. ABELSWICH, in *scheliasmate de varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna*, IO. LAVNOII libro de *varia Aristotelis in academia Parisiensi fortuna*, quem recudi fecit, praemisso, Wittembergae an. 1720 in 8. Atque sunt haec eiusmodi, quae ignorari non debent, cum ipsius ecclesiae, immo theologiae, fatis eo rectius intelligendis inseruiant. Singulare nonnulli philosophiae Aristotelicae in eo quaesiverunt *εξουχον*, quod nullae ex ea prognatae sint haereses. Sed, errare eos, ostendi in commentatione de *haeresibus ex philosophia Aristotelico-scholastica ortis, tom. I. observationum ad rem litterariam spectantium, obseruat. XV. p. 173. seqq.* Ceterum, licet philosophia Aristotelica non sit in omnibus probanda, multo minus sequenda; non tamen omnia in ea sunt reiicienda. Iuuabit itaque summam eius perspectam habere, idque vt eo facilius obtineamus, eos consulere, qui viam nobis ad illam munierunt, vt PET. IO. NVNNEVS, in *peripatetica philosophia institutione*, quam antea iam laudauimus, cumprimis autem MICH. PICCARTVS, qui omnibus praefendus est, in *isagoge adlectionem Aristotelis, hoc est hypotyposi totius philosophiae Aristotelis &c.* quam *iis partibus, quibus desiciebat, auctam, & notis plurimis altera vice illustratam, atque ad usum in theologia applicatam*, edidit IOAN. CONRAD. DVRRIVS, Altdorffi 1665 in 8.

Superest inter graecanicorum philosophorum sectas *Eleatica*; in qua qui primam constituunt classem, XENOPHANES Colophonius, PARMENIDES, MELISSVS, ZENO Eleates, exemplum praeiuerunt SPINOZAE, vt a me obseruatum, in *thes. de atheismo & superstitione, c. I. §. XIX. p. 55. seqq.* Agit quoque de Eleaticis philosophis IOAN. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. II. c. XXIII. p. 795. seqq.* vbi & de HERACLITO verba facit. Ex eadem schola LEVCIPPVS AC DEMOCRITVS atomi-

fticam philofophandi rationem introduxerunt, quam etiam fequutus est EPICVRVS. Vt autem illi, mundum ex fortuito atomorum concursu conftituentes, Dei in eo producendo & conseruando operam minus necessariam esse, existimabant; ita hic eum equidem in syftema suum introduxit, sed ad mortem tantum, vt videtur, euitandam, simulque talem, qui nulla rerum humanarum cura tangeretur. Vitam & dogmata Epicuri copiose describit DIOGENES LAERTIVS, *libro decimo*, quem integrum notis suis illustrauit PET. GASSENDVS, exstatque operum eius *tomo V.* Idem & de vita & moribus Epicuri libros octo scripsit, qui itidem *tomo V.* operum eius exhibentur *p. 196. seqq.* Id namque vir ille doctissimus sibi datum credidit, vt Epicuri philofophiam restauraret; quod ea tamen ratione fecit, vt tolleret, aut emendaret, quae in ea religioni christianae aduersantur. Hinc & in compendio doctrinam Epicuri sistit in *synagmate philofophiae Epicuri*, quod & aliquoties seorsum editum, & in operibus eius *tom. III. p. 1. seqq.* exstat. IAC. quoque RONDELLVS de *vita moribusque Epicuri* librum gallicana lingua scripsit, qui & latine, simulque auctior, prodiit Amftaelodami an. 1693 in 12. in quo euincere voluit, prouidentiam diuinam haud quaquam ab Epicuro in dubium vocatam. Sed magnopere eum falli, a me ostensum in *thesibus de atheismo & superstitione, c. I. §. XIX. p. 68.* Ceterum scripta ipsius Epicuri adcurate recenset IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. III. c. XXXIII. p. 805. seqq.* auctores vero, qui de Epicuro, eiusque philofophia, commentati sunt, CHRISTOPH. AVGVST. HEVMANNVS, in *actis philofoph. part. X. num. IX. p. 637. seqq.* Atque haecenus quidem eos, qui inter graecanicos philofophos aut certam quamdam sectam constituerunt, aut eandem sequuti sunt, commemorauimus.

Cum vero tandem nonnulli animaduertenter, nullam esse sectam, quae vbique veritatem ita adsequuta sit, vt omnia eius tuto adprobare fas esset dogmata; existerunt, qui contenderent, ex omnibus, quod optimum, veritatum maxime consentaneum sit, eligendum esse. His POTAMON Alexandrinus philofophus exemplum praeiuit. Enimuero, licet & ipsi sectarum conditores quodammodo eclectici fuerint; dum tamen, a discipulis omnia sua probari, voluerunt, ab hisce eclecticae philofophiae origo deriuari nequit. Cum autem de Potamone pauca admodum nobis innotuerint; mirum non est, nec de aetate eius, seu, quando vixerit, viros doctos inter se conuenire. Adcuratissime omnium in eam inquisiuit CHRISTOPH. AVG. HBVMANNVS, in *actis philofophor. part. II. num. V. p. 330. seqq.* & *part. V. num. III. p. 848. seqq.* Historiam eclecticae philofophiae diligenter persequutus est beatus GOTTFR. OLEARIVS, in *dissert. de philofophia eclectica*, THOSTANLEII *historiae philofophiae* subiuncta, *p. 1205. seqq.* vbi *c. II.* quid Potamoni occasionem dederit scholae eclecticae constituendae, eleganter edisserit, *c. III.* autem de iis, qui post Potamonem eclectiuam philofophiam coluere, verba facit; conf. & IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. III. c. XXXIII. §. VIII. p. 824.* Eclectici vero pariter ac sectarii, licet maxime a se inuicem dissentirent, in eo tamen consentiebant, ea, quae pro veris certisque habebant, dogmata, vera quae atque certa esse, adeoque omnes *dogmaticorum* nomine veniebant. Opponebantur iis *sceptici*, vel, vt ab auctore praecipuo vocabantur, *Pyrrhonii*; ad quos & Academici quidam proxime accedebant, qui, omnia conuellere, atque in dubium vocare, deque omnibus in vtramque disputare partem, hoc demum veram summamque putabant esse sapientiam. Quo vsque Academici cum *scepticis* coalescerint;

runt, GERH. IO. VOSSIVS docet, de *philosophorum sectis*, c. XII. *seqq.* qui & c. XX. de Pyrrhoniis, seu scepticis, agit. De PYRRHONE, ceterisque scepticis, conferendus IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. III. c. XXXIII. p. 818. seqq.* de SEXTO EMPIRICO idem *lib. IV. c. XVIII. p. 509. seqq.* Atque ex SEXTI quidem huius EMPIRICI *Pyrrhonianarum institutionum libris tribus*, ceterisque scriptis, quorum elegantissimam editionem eidem IO. ALB. FABRICIO debemus, quae Lipsiae an. 1718 in fol. prodit, scepticorum sophisticationes, methodumque disputandi, cognoscere licet. Historiae scepticorum ABR. GRAVIUM, in *specimine philosophiae veteris in qua novae quaedam ostenduntur*, & quidem per integrum *librum primum*, lucem adfundere, supra iam obseruauimus. Idem quoque PET. DAN. HVETIVS fecit, in *tractatu philosophico de imbecillitate intellectus humani (de la foiblesse de l'Esprit humain)* hoc ipso an. 1729 Amstelodami edito, *lib. I. c. XIV. p. 95. seqq.* Quo in libro dum vir, cetera summus, scepticorum cauillationes ita produxit, ut animum ad scepticismum, saltem philosophicum (nam fidei videri vult agnoscere certitudinem) pronum demonstraret; ipsemet, de intellectu imbecillitate scribens, eandem memorabili exemplo confirmat. Praecipua etiam quaedam historiae scepticismi momenta ipsemet attigi, in *diff. de scepticismo morali*, quae in *analectis historiae philosophicae* existat. Recentiores quosdam scepticos, ex ipso etiam scholasticorum grege commemorat PETRVS DE VILLEMANDY, in *scepticismo debellato*, c. IV. p. 32. quo in libro fundamenta scepticismi solidissime euertuntur. Quo vsque Academicis ac scepticis inter atheos referendi sint? disputauit in *thesib. de atheismo & superstitione*, c. I. S. XIV. p. 32. *seqq.* De FRANC. SANCHEZI libro, *de multum nobili & prima vniuersali scientia, quod nihil*

scitur, deque FRANC. MOTHAEO VAYERIO, itemque PET. BAELIO, qui recentiori aetate scepticorum causam egerunt, videatur GOTTLIEB STOLLIVS, in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelehrtheit, part. II. c. I. S. LXXXIV. seqq. p. 81. seqq.*

De Romanorum philosophia vt hic speciatim agamus, necesse non est, cum, qui ex illis animum ad philosophandum adpulerunt, vnam ex graecanicis sectis amplexi sint. Legere interim iuuabit PAGANINI GAUDENTII librum, *de philosophiae apud Romanos initio & progressu*; qui, cum rarior esset, recusatus est in *noua rariorum scriptorum collectione*, & quidem *fasciculo secundo*, qui Halae 1717 in 8. prodit. Nec de veterum christianorum, aut patrum, nunc quidquam addemus philosophia; cum nobis constitutum sit, in sequentibus, cum de theologia patristica agemus, de ea verba facere. Ad scholasticos itaque nos conuertimus, qui, cum ab Arabibus praecipue, apud quos saeculo octauo philosophia Aristotelica efflorescere coeperat, eandem accepissent; mirum in modum corruptam, ac deprauatam, variisque commentis auctam, propagarunt & cum theologia, eaque itidem satis iam inquinata, coniunxerunt. Et scholasticorum quidem istorum notitiam suppeditant, qui de scriptoribus ecclesiasticis agunt; nec desunt, qui de illorum theologia praecipunt, de qua & nos suo loco dicemus. Philosophiae scholasticae historiam qui ex instituto scripserit, mihi non innotuit; quod, vt fieret, optandum, cum inter tot ineptias & quisquilias nonnulla tamen, memoratu valde digna, occurrant. Multa, quae huc spectant, tradit ADAM. TRIBBECHOVIVS, in libro singulari *de doctoribus scholasticis & corrupta per eos diuinarum humanarumque rerum scientia*; cuius editio secunda Ienae an. 1719 prodit; cui, praeter alia accessit CHRISTOPH. AVG. HEYMANNI praefatio.

praefatio, qua de origine, adpellatione, natura atque *noõpã* theologiae atque philosophiae scholasticae disputatur. Nec aliena plane ab hoc loco est IAC. THOMASII commentario de theologia scholastica & eius initio, quae exstat in CHRIST. THOMASII *historia sapientiae & stultitiae tom. III. p. 225. seqq.* Idem vir doctus alibi quoque passim quaedam tradit, quae historiae philosophiae scholasticae lucem adfundunt. Sic oratio, quae inter orationes eius iunctim editas duodecima est, de *secta nominalium* agit, p. 241. *seqq.* Originem controuersiae, inter scholasticos valde agitatae, de *principio indiuiduationis*, exponit praefatio XLIII. inter praefationes itidem iunctim editas, p. 246. *seqq.* De *caussis ineptiarum barbari aevi scholastici* verba facit praef. LXXXII. inter easdem praefationes, p. 542. *seqq.* Iungendus hisce DAN. GE. MORHOFIVS, *polyhist. tom. II. lib. I. c. XIII. & XIV. p. 73. seqq.* ubi in priori capite de scholasticis in genere, in specie de *nominalibus*, in posteriori autem de *realibus* differit. Nec legisse poenitebit quemquam, quae de nominalium ac realium controuersus erudite in medium adfert IAC. BRVCKERVS, in *historia philosophica doctrinae de ideis, sect. II. §. IV. p. 198. seqq.*

Ad recentiora denique si progredimur tempora, cum, pulsus, quae orbi incubuerant, tenebris, noua lux bonarum litterarum oriretur, noua quoque philosophiae, sed non semper vna, exstitit facies. Plerosque namque cum scholasticarum ineptiarum taedium cepisset, nonnulli quidem vnam ex veteribus sectis Graecorum restaurare, & velut postliminio reuocare, conati sunt; Platoniam alii, alii Aristotelicam, alii rursus aut Pythagoraeam, aut Stoicam, aut Epicuraeam. Aristoteles tamen prae reliquis omnibus caput extulit, cum eius propugnatores numero reliquos vincerent, in quibusdam etiam scholis cathedras occuparent; licet quoque haud

pauci initio Platoni nomina sua darent. Legendum IO. HERMANNI AB ELSWICH *schediasma*, supra nobis iam laudatum, de *varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna*. Hostes & impugnatores philosophiae Aristotelicae supra iam indicauimus. Addenda, quae de iisdem DAN. GE. MORHOFIVS differit, *polyhist. tom. II. lib. I. c. XII. p. 65. seqq.* Quidam contra nouam plane viam ingressi sunt, eoque nomine inter eclecticos referri possunt, vt FRANC. BACODE VERVLAMIO, HIERON. CANDANVS, THOMAS CAMPANELLA, aliique. Conferenda, quae de iis in compendio tradit GOTTL. STOLLIVS, in *der kurzen Anleitung zur Historie der Gelahrtheit, part. II. c. I. §. LXXXVII. seqq. p. 87. seqq.* Alii omnino nouas sectas condiderunt, vt PETRVS RAMVS, cuius haereticum magnum initio strepitum daret, & Aristotelicae philosophiae interitum minari videretur, mox euanuit; conf. IOAN. HERM. AB ELSVICH, in *schediasm. de varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna, §. XXI. p. 54. seqq.* Ex instituto autem historiam philosophiae Ramaeae persequitur IO. GE. WALCHIVS, in *historia logicae*, quae in *parergis* eius academicis exstat, *lib. II. c. I. §. III. seqq. p. 611. seqq.* Maiori successu nouam sectam condidit REN. CARTESIUS, effecit certe, vt ex eo tempore Aristotelica philosophandi ratio sensim euilesceret. Historiam philosophiae Cartesianae summam exhibet IO. TEPELIVS, in *historia philosophiae Cartesianae*, Norimbergae 1674, 12. Vitam Cartesii luculentissime copiosissimeque lingua gallicana descripsit ADR. BAILLETVS; Parisiis 1692, duobus voluminibus in 4. ex qua compendium ali-quod anno sequenti in 12. prodit. Immo antea quoque PET. BORELLVS vitam Cartesii delineauerat, Parisiis 1666 in 8. Inter eos, qui Cartesianam philosophiam impugnarunt, haud vltimum locum tenet

PET.

PET. DAN. HVETIYS, in *cenfura philofophiae Cartefianae*, Parifii 1689 edita, deinceps aliquoties recufa; cui fe oppofuerunt IO. EBERH. SCHVVELINGIVS, in *exercitationibus cathedrariis, in P. D. Huetii cenfuram philofophiae Cartefianae*, Bremae 1690 in 8. IO. SCHOTANVS, in *cenfura Huetiana*, Franecquerae 1691 in 8. & ANDR. PETERMANVVS, in *philofophiae Cartefianae aduerfus cenfuram Petri Dan. Huetii vindicatione &c.* Lipfiae an. 1706 in 4. LVDOVICVS DE LA FORGE, MALEBRANCHIVS, PET. SYLVANVS REGIS, aliique fystematis cauffarum occafionalium patroni, a genuinis fcholae Cartefianae alumni pro pseudo-Cartefianis habentur. Domelticis hifce Cartefianorum controuerfiis lucem egregiam adiundit IAC. GOVSSETIVS, in libro, quem infcripfit: *Cauffarum primae & fecundarum realis operatio rationibus confirmatur, & ab obiectionibus defenditur. De his apologia fit pro Renato des Cartes, aduerfus difcipulos eius pseudonymos*; Leouardiae 1716 in 4. Atheifmum haud femel Cartefio obiectum, conftat; dixique hac de re in *theftibus de atheifmo & fuperftitione c. I.* ad §. XXV. p. 152. feqq. Refufcitata eft haec controuerfia noftra aetate inter IO. REGIVM & RVARDVM ANDALAM, genuinae philofophiae Cartefianae ftatorem & vindicem. Ediderat REGIVS tractatum, infcriptum: *Cartefius Spinozae praelucens*, cui cum ANDALA fe oppofuiffet, REGIVS iterum edidit: *Cartefium verum Spinozifmi architectum*, Franecquerae 1719 in 8. ANDALA denuo cauffam fuam tudente, in *Cartefio, vero Spinozifmi cuerfore, & phyficae experimentalis architecto*; Franecquerae 1719 in 4. Licet autem tam strenue pro Cartefio pugnet, non tamen negat, ex fchola Cartefiana produiffe, qui atheifmi rei funt, quamuis eos non tam pseudo-Cartefianos, quam clandestinos philofophiae Cartefianae boffes, dici velit. NIVD. ISAGOGE,

mirum in *examine ethicae Geulingii*, Franecquerae an. 1716 edito, non tantum ARNOLDVM GEVLINGVM ipfum, fed in praefatione quoque, praeter BENEDICTVM DE SPINOZA, BVRCHERVVM DE VOLDER, in hanc claffem refert, immo nec de ISAACO NEVTONO, GEORG. GVIL. LEIBNITIO, IO. LOCKIO, & IO. CLERICO adeo praecclare fentit, quod in quibusdam a Cartefio difcefferint. Neque eft, vt hoc adeo aegre ferat, cum hodie nimis evidens fit, eclecticam philofophandi rationem fectariae praeferendam; vnde & paucos fere inueniet, qui in omnibus cum Cartefio faciant. Licet vero hinc etiam, quaenam hodie fit philofophiae facies, intelligere. Aristotelico-fcholastica vbiuis fere profcripta, nifi quod hinc inde apud romanenfes regnet. Nec illorum, qui cum RVARDO ANDALA in Cartefii verba iurarunt, adeo magnus numerus eft. Plerique eclectici funt. Ob fingulares autem quasdam opiniones prae reliquis celebrantur: MALEBRANCHIVS, PETERS POIRET, IO. LOCKIVS, quem IO. CLERICVS in plerisque fequitur, PET. BAEIVS, GOTTFR. GVIL. LEIBNITIVS, cuius veftigia CHRIST. WOLFIVS premit. Ex his priores duo, eiusmodi principia, quae enthufiafmo faueant, LOCKIVS & CLERICVS talia, quae rationalifmo (voce in fignificatione theologica accepta) patrocinentur, BAEIVS & LEIBNITIVS, quae ad fatalifmum ducant, fouere, creduntur. Sed haec, & reliqua, quae funt eiusdem generis, vltterius profequi, huius loci non eft.

Atque ita praecipua hiftoriae philofophicae momenta, atque fontes, ex quibus hauriri debeat, indicauimus. Vt rite & feliciter in ea versemur, fequentia obferuare, haec abs re fuerit. Cum varia in illa occurrant notatu digna, ad ipfa tamen dogmata praecipue eft refpiciendum. Quare, qui haec quam diligentiffime expo-

nunt, reliquis sunt praeferendi. Quae de vita moribusque philosophorum dicuntur, minime quidem sunt contemnenda; praefertim si ipsa dogmata lucem inde capiant. Saepe tamen in hisce plus est curiositatis, quam utilitatis. Deinde, opera danda, ut ipsum cuiusque philosophi adcurate introspeciamus systema, & quae cum illo conveniant, aut non conveniant, consideremus. Longe ita facilius in veram & genuinam philosophorum mentem penetramus. Hoc qui negligunt, saepe pro lumine nubes praesentant. Negligitur tamen a plerisque. Mihi quidem id praecipue constitutum in *delineatione historiae philosophicae*, quam *elementis philosophiae instrumentalis* praemisit. Caute vero & hic incedendum, neque existimandum, philosophos semper systema suum ita ante oculos habere, ut ubique, quae illi consonent, tradant. Contingere namque potest, ut praestantissimi etiam, & qui ingenii acumine alios longo post se relinquunt intervallo, labantur, immemoresque sui systematis, talia scribant, quae non satis inter se cohaerent. Cum ergo dubitatur, an dogma aliquod philosopho tribuendum sit systematis consideratio plurimum equidem valet, ut concludamus, ea illum docere, praesumi, quae ex principiis, quibus philosophia eius superstructa est, fluunt; at, non semper hoc procedit, nihilque adeo obstat, si aliae rationes hoc suadeant, quominus rectius interdum dogma illi imputetur, quod cum eius non plane consentit systemate. Hoc qui non observant, multa saepe turbant, philosophisque adfingunt

aliquid, quod a sensu illorum atque mente prorsus alienum est. Pari ratione & illi, qui nimio studio philosophos aut inter se, aut cum scriptura sacra, conciliandi, laborant, quosque *syncretistas philosophicos* adpellare solent, magna saepe caligine historiam philosophicam replent. Cum enim haud raro eos inter se conciliare velint, qui re vera inter se dissentiant; fieri aliter nequit, quam ut alterutrum mentem pervertant. Sic &, cum eorum cum scriptura sacra consensum demonstrare volunt, plerumque aut huius, aut illorum sensum corrumpunt. Illustre huius rei exemplum dedit IO. ZEISOLDVS, celeberrimus quondam academiae huius philosophus, in *tractatu de Aristotelis in illis quae ex lumine naturae innotescunt, cum scriptura sacra consensu, ab eaque apparente dissensu*, qui iterum an. 1667 in 4. prodit. In singulis enim locis, in quibus Aristotelis cum scriptura sacra consensum evincere adnititur, illius ita pervertit ac detorquet mentem, ut non tam peripateticum illum philosophum, quam theologum christianum, eumque orthodoxum, de rebus theologicis dissentem, introducere videatur. Sed plura non addo, cum ex instituto hocce argumentum tractauerim in tribus de *syncretismo philosophico* observationibus; quarum prima de *syncretismo philosophico* generatim exponit; altera de *conciliatione philosophorum cum scriptura sacra*; tertia denique, de *conciliatione philosophorum inter se*, agit in *observationibus selectis ad rem litterariam spectantibus*, tom. III. obs. XII. XIII. XIV. p. 218. seqq.

§. XXIII. Superest tertia atque ultima pars propaedeumatum, ipsa philosophia, quam si recte sobrieque tractetur, ingens & praesidium, & ornamentum doctrinae theologiae adferre, armaque non tantum suppeditare, quibus veritas, ex sacris litteris hausta, defendi contra dissentientes quovis, atque fortiter propugnari queat; sed ad ipsam quoque scripturam sacram recte interpretandam, cuncta denique distincte & perspicue, confu-

sione

sione idearum, errorum variorum matre, euitata, proponenda, plurimum facere, nemo, nisi istarum rerum plane ignarus, negauerit. *

* De philosophia, eiusque aut necessitate, aut in theologia vsu, non vna omnium semper fuit sententia. Inter veteres ecclesiae doctores TERTULLIANVS non adeo praeclare de ea sentire videtur, siquidem philosophos *haereticorum patriarchas* vocauit, de quo illius effato peculiariter ERN. SAL. CYPRIANI, & B. ADAMI RECHENBERGII exstant dissertationes. De HIERONYMO, aliisque, qui itidem, philosophiae cum religione christiana non conuenire, existimarunt, alibi dicemus. Cum beatus MART. LUTHERVS circa reformationis ecclesiae initium ineptias philosophiae scholasticae consideraret, errorumque, ex Aristotelica quoque philosophia ortos, perpenderet; temperare sibi non potuit, quin omnem philosophiam proliceret & damnaret. Quo nomine & passim apud romanenses male audit, atque inter hostes philosophiae numeratur. Qui vero causas, quae LUTHERVM, vt eo vsque progredere, induxerunt, rite ponderauerit; facile videbit, hoc ei vitio verti non posse. Praeterea, quod de ethica Aristotelis dixit, eam inimicam esse gratiae diuinae, atque fouendis Pelagianorum erroribus plane adcommodatam, longe verissimum certissimumque est, &, nisi ab harum rerum plane ignaris, negari nequit; vt alibi ex instituto ostenditur. In controuersis deinceps, quae Luthero cum fanaticis intercesserunt, vir beatus intellexit, philosophiae vsu nos carere non posse; vnde, accedentibus forte & aliis causis, aliter sentire coepit, eamque iterum commendauit. Rem omnem adcurate exposuit GHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. X. num. III. p. 579. seqq.* conf. & IO. HERM. BB. ELSWICH, de *varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna*, §. VIII. seqq. Ad Lutheri deinceps auctoritatem prouocauit DAN.

HOFFMANNVS, qui, cum ipsemet philosophiam magno in honore habuisset, deinceps eam, ceu opus carnis, & sacris literis contrarium, damnare coepit, suffragantes sibi habens IO. ANGELVM WERDENHAGENIVM, & IO. MULLERVM, aliosque. Acriter tum in academia Helmstadiensi, alibique, hac super re dimicatum fuit. Inter scripta vero, quibus pro philosophia, eiusque vsu, pugnabatur, eminent ALB. GRAVERI liber de *vnica veritate*, & IAC. MARTINI *speculum rationis*, lingua germanica conscriptum. Historiam huius certaminis praeter alios refert IO. HERM. AB ELSWICH, de *varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna*, §. XXVII. seqq. p. 76. seqq. conf. & IO. GE. WALCHII *historia logicae, lib. III. c. II. §. VI.* in *parergis eius academicis, p. 846.* Non procul ab his, qui philosophiam omnem reiciunt, absunt, qui *philosophiam* quamdam *christianam* introducete voluerunt. Aut enim vtrumque lumen, rationis & reuelationis, turpiter conuadunt, aut, dum omnia ex reuelatione deriuare volunt, quae ad forum rationis spectant, reuera omnem philosophiae vsu tollunt. Ex instituto contra eos disputat CHRIST. THOMASIVS, in *introductione ad philosophiam aulicam, c. II. §. XL. seqq. p. 61. seqq.* Qui rationem, seu philosophiam, cum reuelatione, seu scriptura sacra, ita committunt, vt altera alteri plane repugnet; alteram reicere, necesse est. Admittere enim ceteroquin deberent, contradictoria secum consistere posse, quod omnium confessione absonum. Qui ergo ex hisce rationem non reiciunt, scripturam, seu reuelationem, reicere, patet. Eamque si PETRO BAELIO tribuamus sententiam, nullam ei faciemus iniuriam. Dum enim semper rationem reuelationi opponit; id eum agere, vt, reiecta ratione & philo-

sophia, solam obtinere reuelationem, velit, nemo temere sibi persuadere. Recte vero in hacce quidem caussa contra eum disputat G. G. LEIBNITIVS, in *discursu de conformitate fidei & rationis*, quem *tentamini* suo *Theodiceae* praemisit. Idem argumentum & alii tractarunt, cum primis PET. DAN. HVETIVS, in *quaestionibus Alnetanis de concordia rationis & fidei*; in quibus tamen nonnulli forte plus ingenii, quam iudicii, deprehendent. Ipse tota hacce quaestione, de philosophiae ac theologiae consensu ac dissensu, duo sedulo obseruanda sunt. Primum quidem, philosophiam in se spectandam esse, prout rectae rationis scitis nititur, non autem, prout in hac aut illa secta deprehenditur; tum vero, eam, si cum theologia consentire debet, intra terminos limitesque, quos ratio ipsa praescribit, esse coercendam. Prius parum pensum habent, qui aut Platoniam, aut Aristotelicam, aut aliam quamdam philosophiam, cum scriptura sacra conciliare volunt, sive aliter suam suum consequi nequeunt, aut philosophorum, aut scripturae sacrae mentem corrumpunt. Syncretismus huc ille philosophicus pertinet, quem iam, ceu noxium, & ad veritatem deprauandam prorsus comparatum, ad §. *praecedentem* proscriptimus; ex instituto autem de eo diximus, remque omnem exemplis illustrauimus, in *obseruationibus de syncretismo philosophico, tom. III. obs. XII. seqq. p. 218. seqq.* Posterius illi negligunt, qui rationis & philosophiae regnum eoque usque dilatant, ut theologiam ac scripturam sacram ei prorsus subiiciant, nihil admitturi, quod cum rationis decretis non convenit. Quo ipso dum rationis ac philosophiae imperium stabilire volunt; subinde eorum, quae ratio ipsa docet, se plane inmemores demonstrant. Exemplum praebent BENEDICTVS DE SPINOZA, in *tractatu*, quem vocat, *theologico-politico de libertate philosophandi*; IO. TOLANDVS,

in libro, quo *christianam disciplinam mysteriorum esse expertem*, probare voluit; ANT. COLLINVS, in *discursu de libertate cogitandi*, aliique, eo usque abrepti, ut ea, quae ratio ipsa praescribit, in minimis ponant. Rationi vero etiam plus, quam decet, tribuunt Sociniani, & qui EX IAC. ARMINII schola prodierunt, omnes denique, qui hodie rationalistarum, & latitudinariorum nomine veniunt, quos omnes commemorare, nimis longum foret. Cum Cartesiana philosophia caput erigeret, ab eius aduersariis subinde illi obiectum fuit, quod per eam, quae ex reuelatione innotescunt, labefactarentur. Praeter alios hoc euincere voluit. SAM. MARESIVS, de *abusu philosophiae Cartesianae surrepente & vitando in rebus theologis & fidei*. Interim magnam scholae Cartesianae inuidiam conflauit auctor *exercitationis paradoxae: philosophiae scripturae interpretis*, quem LVD. MEIERVM, medicum Amstelodamensem, fuisse, postea innotuit; cui non tantum GISB. VOETIVS, SAM. MARESIVS, aliique Cartesianae philosophiae oppugnatores, sed ex ipsius etiam eius propugnatoribus, ad adprobatae sententiae profanae suspicionem a se amoliendam, ABR. HEIDANVS, CHRISTOPH. WITTICHIVS, FRANC. BURMANNVS, PET. ALLINGA, & alii, sese opposuerunt, seque ista paradoxae exercitationis asserta nequitiam probare, testati sunt. Dum vero etiam LVD. WOLZOGENIVS huic certamini accessit, rem nequitiam serio contra auctorem exercitationis paradoxae egisse, visus est; castigatus ideo a IO. VAN DER WAYEN. Legendi, qui haec fusius enarrant, MELCH. LEYDECKERVS, in *continuat. hist. ecclesiast. Ge. Hornii, art. I. p. 8. seqq.* HENR. LVDOLPHVS BENTHEMVS, in *dem holländischen Kirchen- und Schulen-Staat, part. II. c. II. §. V. p. 60. seqq.* IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, in *Manichaeismo ante Manichaeos, sect. III. §. XII.*

p. 359. Virumque itaque hocce extremum, & eorum, qui philosophiam plane reiiciunt, & eorum, qui eius limites ultra, quam decet, proferunt, caute euitare nostrates docent, qui de vsu & abusu philosophiae praecipunt, vt beatus IO. GERHARDVS, in *methodo studii theologici, part. II. sect. II. c. I. & II. p. 93. seqq.* itemque IO. MUSAEVVS, de *vsu principiorum rationis & philosophiae in controuersus theolo-*

gicis. Huc & comparata est BALTH. MEISNERI *philosophia sobria*, quippe in qua legitimum philosophiae usum demonstrare voluit; qui & de ipsa hacce quaestione statim circa initium ex instituto agit. Atque ex hisce auctoribus, quem in singulis theologiae partibus philosophia usum habeat, cognoscere licet; quod & aliunde satis constat.

§. XXIV. Vt caute, & recto tramite, hic incedamus, sequentes obseruare iuuabit regulas: vtilia & profutura vbique conseruanda sunt, nec vanis inanibusque inhaerendum speculationibus; * ex ipsa naturae consideratione sapere, hoc demum est philosophari; ** naturae interpretes seu philosophi, ita audiendi, vt nullius in verba iuremus, sed, cunctis accurate consideratis ponderatisque, retineamus, quae veritati maxime consentanea deprehendimus; *** recentiores ita consulendi, ne contemnamus veteres; * non statim id pro optimo habendum est systemate, in quo cuncta bene cohaerent, sed quod phaenomenis praecipuis explicandis sufficit, dubiaque non secat, sed soluit; ** falluntur, qui, omnium omnino rerum se reddere posse rationem, existimant, & eiusmodi systema se inuenisse, iactitant, in quo rationi nihil ignotum aut imperuium relinquatur; *** cauendum, ne rationi plus, aut minus, quam decet, tribuamus; * de sententia philosophi cuiusdam tum demum iudicandum, si integrum eius systema perspectum habeamus; ** notiones vnius disciplinae caute ad aliam sunt transferendae. ***

* Scholastici doctores hoc nomine male audiunt, & merito quidem, quod subtilibus quidem, sed vanis, inanibus, ludicris speculationibus, & theologiam, & philosophiam conspurcauerint. Nec sine ratione cum aranearum telis illorum philosophia comparatur, in quibus subtilitatem admirantur omnes, vtilitatem nemo inuenit. Reiecta itaque merito a sapientioribus fuit, arque explosa. Eo magis vero mirandum, existisse nostra aetate viros doctos, qui, contemplationibus suis metaphisico-mathematicis plus, quam decebat, indulgendo, eandem postliminio reductam voluerunt philosophandi rationem. Quos quidem vt suo facile abundare pati-

or sensu; ita mihi illi demum sapere videntur, qui, quid ad veram hominum felicitatem, tum quae huius, tum quae futurae vitae est, proficit, quaerunt, & ad eam adquirendam, omnem veritatis inuestigationem, omnemque philosophiam comparatam esse volunt. Sapientiae pulchriorem, quam ingenii subtilis, laudem esse, arbitror, praefertim, si hoc in ea incidat, quae vsu carent.

** Supra hoc iam inculcatum, cum duplicem omnis verum eruditionis fontem constitueremus, *librum naturae, & librum scripturae.* Repetendum vero hic fuit, quod liber naturae, tum generatim spectatae, tum speciatim humanae, praecipua

quadam ratione ad philosophiam referatur, immo omnem velut materiam philosopho suppeditet. Ex solis autem aliorum qui sapit libris, cognoscit equidem, quanam aliorum sint opiniones, ipsam rerum naturam perfectam non habet. Iam vero in rerum ipsarum, non opinionum aut sententiarum, noticia, veram & eruditionem, & philosophiam consistere, notum est. Idque de omnibus philosophiae intelligendum est partibus, physica, ethica, logica, ceterisque. Namque qui intellectus humani, & voluntatis, & adfectuum indolem ex naturae humanae consideratione didicit, is demum & in logica, & in ethica rite proficiet. Nec curiosa multum hic conquirenda sunt experimenta, aut longinquae suscipiendae peregrinationes, cum in iis, quae quotidie omnibus hominibus se offerunt, largissima optimarum observationum sese offerat seges.

*** Cum nemo mortalium id sibi tribuere queat, quod errori non sit obnoxius; experientia quoque docuerit, nullum umquam existitisse philosophum, quantumvis & ingenio & doctrina praestantem, qui non subinde grauius lapsus sit; stolidum prorsus atque ineptum foret, vnius ita se tradere auctoritati, vt nihil aliud aut verum, aut falsum esse, existimemus, quam quod ille, tale esse, iudicauerit. Omni prorsus libertate, immo omni rationis vsu, se ipsi priuant, qui istud faciunt, Indigni denique sunt philosophorum nomine; cum omnis illorum cognitio non euidenti rerum demonstratione, sed auctoritate eius, quem sequuntur, nitatur. Quae cum ita sint, non temere quisquam erit, qui non, rationibus omnibus probe subductis, tandem agniturus sit, eclecticam philosophandi rationem sectariae multum praefereendam esse; quam adeo praestantissimi quique philosophi semper sunt sequuti. Pluribus, quod dixi, euincunt edisseruntque IO. CHRISTOPH. STURMIUS, in *exerci-*

cit. de philosophia sectaria & electiua, itemque, de *auctoritate interpretum naturae*, quae in *philosophia eius electiua*, cum aliis dissertationibus an. 1698 in 8. editae sunt; itemque ARNOLDVS WESENFELDIUS, in *dissertationibus quatuor de philosophia sectaria & electiua*, Francofurti 1694 in 4. Historiam vero philosophiae ecclesiae a GOTTFR. OLEARIO, in *dissert. de philosophia ecclesiae*, exhiberi, iam ad §. *praecedentem* obseruauimus.

* Licet enim veteres non semper rem acu tetigerint, multo minus caecum aliquod obsequium promereantur; saepe tamen talia proferunt, quae minime sunt contemnenda, & quibus meliora a recentioribus tradita non sunt, vel tradi possunt. Accedit, quod, qui recentiorum tantum delectantur scriptis, saepe in eam deducantur opinionem, plane noui quid a recentioribus excogitatum aut inuentum esse, cum tamen idem veteribus iam dudum cognitum fuerit atque perfectum. Quo ipso suam turpiter produnt infcitiam. Constitutura itaque haud sine ratione ABR. GRAVIO, tum in *historia philosophica*, tum in *specimine philosophiae veteris*, in qua nouae quaedam ostenduntur, fuit, demonstrare, ea, de quibus disputandi CARTESII philosophia, recentiori aetate, occasionem dedit, veteribus minime fuisse ignota. De utroque hocce libro iam ad §. *praecedentem* dictum. Ita ergo plane arbitror, veteres non nisi ab iis contemni, qui illos numquam legerunt. Dissensum autem a veteribus nemo contemptum interpretari debet.

** Qui accurate philosophari volunt, solent de principio quodam esse solliciti, ex quo conclusiones, quo vsque ambitus istius principii patet, rite deriuntur. Et eiusmodi quidem conclusionum cum principio connexionem *systema* vocant. Cum primis itaque eiusmodi *systemata* comparata esse debent, vt omnia, quae in eo occur-

occurrunt, phaenomena, secundum principia, quae adsumserunt, euidenter explicari queant. Id vero est, ad quod non omnes attendunt. Plerique in eo subsistunt, si systema, quod excogitarunt, rite cohaereat, aut connectatur. Quod si phaenomena, quae occurrunt, secundum istud systema suum explicare nequeant, ea omnino negare, aut vocare in dubium, immo interdum euidentissima quaeque impugnare non dubitant, ne systema, quod sibi tantopere placet, deserere cogantur. CARTESII systema satis apte cohaerere, nemo negauerit. At, qui existimauerit, per illud omnia naturae phaenomena explicari posse, magnopere errauerit. Consideret tantum, qui eius rei periculum facere cupit, an generatio hominis per illud luculenter possit explicari? Non posse, viderunt viri acutissimi, qui naturam plasticam, aut simile quid in subsidium vocarunt. Actiones & operationes brutorum aliud argumentum praebent. Interim audacter bruta in meras machinas commutanda potius erant, quam vt systematicis imperfectio agnosceretur. Nostra aetate viri quidam docti *systema dynamisium* amplexi sunt, in quo ipsi materiae vis quaedam agendi tribuitur. Si ostendatur, hoc fauere atheis; parum hoc curant, ne noui inuenti gloria priuentur. Et ita in reliquis sese res habet.

*** Laudandi sunt citra controuersiam, qui eorum inuenire rationes adlaborant, quorum ratio reddi potest. At, non minus falluntur, qui, omnium rerum & effectuum naturalium inueniri rationes posse, sibi persuadent. Dantur enim etiam mysteria naturae. Animam hominis, eeu spiritum, agere in corpus, & vicissim a corpore adfici, negari nequit, etsi modum, quo hoc fiat, nemo explicare valeat. Vnde hactenus *systema*, quod vocatur, *influxus*, recte retinetur. Displicet tamen illud nonnullis, non aliam ob causam,

quam, quod nihil admittere volunt. cuius reddere rationem nequeant; hinc alii ad *systema caussarum occasionalium*, alii ad *systema harmoniae praestabilitae*, sese recipiunt; cum tamen vtrumque longe maioribus obnoxium sit difficultatibus. Legenda, quae hac de recte monet IO. GE. WALCHIVS, in *den Gedancken vom philosophischen Naturell*, c. III. §. VI. p. 112. seqq.

* Si enim plus, quam decet, ei tribuamus, reuelatio diuina tandem pedibus conculcabitur, omnisque philosophia nostra in *rationalisimum* ac *naturalisimum* abibit; sin minus, quam decet, facile in *fanaticisimum* ac *enthusiasimum* degenerabit. Prioris exemplum IO. LOCKIVS exhibet, in cuius philosophia quaenam desideranda sint, in compendio PET. POIRETVS indicat, in *operibus posthumis*, sect. V. p. 172. seqq. posterioris ipsemet POIRETVS, cuius sententiam tum ex aliis eius scriptis, tum summam ex *vera eius methodo inueniendi verum*, tribus eius libris, *de eruditione solida, superficialia, & falsa*, adiecta, intelligere licet. Regulas vero eius, in quibus methodum inueniendi verum constituit, sub examen reuocauit, easque ad *enthusiasimum* ac *fanaticisimum* ducere, probauit CHRIST. THOMASIVS, in *praefatione*, seu *dissertatione praeliminari* altera, quam POIRETI libris *tribus de eruditione solida, superficialia, & falsa*, praemisit. Conferenda tamen, quae iterum regessit POIRETVS, in *operibus posthumis*, sect. I. p. 94. seqq. vbi id agit, vt lectori persuadeat, se non *reicere rationis usum*, sed tantum *moderare*.

** Verosimile enim, philosophum ea semper docere, quae systemati suo sunt conformia. Non semper tamen hoc procedere, adeoque caute admodum hic incedendum, iam ad §. *praecedentem* monuimus.

*** Saepe nimirum contingit, vt, si quis

quis arte quadam aut scientia imbutus ad philosophandum accedat, notiones animo semel impressas deponere nequeat; quas si deinceps ad res alias, quibus non conueniunt, transferat, non potest non multiplex inde oriri errorum occasio. Musicum quemdam, refert TULLIVS, cum ad philosophiam animum adiunxisset, cuncta ex harmonia deducere voluisse; meminique quemdam, eidem arti addictum, nostra exstitisse aetate, qui eadem ratione controuersias inter nostrae & reformatae ecclesiae addictos componere voluit. Mathematicis saepe hoc contingit, vt, dum, & methodum mathematicam, & notiones, huic scientiae proprias, in aliis quoque e-

ruditionis partibus locum inuenire, sibi persuadent, in vana atque inania incident commenta, aut omnino in errores grauissimos praecipites ruant. Scio, quemdam ex arithmetica, alium ex stathmica cuncta deriuare voluisse, eo euentu, vt omnium ludibrio se exponerent. Habent quaelibet artes & scientiae sua obiecta, quae cum aliis non sunt confundenda, hinc & notionibus ac ideis, iis propriis, accurate inhaerendum. Lucem quamdam hic dabunt, quae monui in *thesibus philosophicis de notionum moralium ac ciuiliu ad alias disciplinas translatione caute instituenda*, in *syntagmate diff. theol. p. 525. seqq.*

§. XXV. Ad singulas philosophiae partes si descendamus, primum se nobis offert *instrumentalis*, inque ea *logica* speciatim sic dicta. Haec vero, cum ad veritatem inueniendam viam pandat, eamque ab erroribus discernere doceat; quis dubitet, theologiae cultori eam esse necessariam, siquidem longe maioris momenti est, in rebus, ad salutem aeternam spectantibus, a recto non aberrare tramite, quam in reliquis omnibus. Quod, vt generatim de logica longe est certissimum, ita speciatim in recentiorum commentationibus logicis nonnulla occurrunt, quae haud perfunctorie perspecta habere, illorum interest, qui ad theologiam cuncta referunt. *

* Rem fere superuacaneam facerem, si logicae in theologia non tam vtilitatem insignem, quam necessitatem, demonstrare vellem. Nemo enim, nisi rerum omnium imperitus, de ea dubitare potest. Si namque logica ars est, inuestigandi inueniendique veritatem; quis putet, theologum ea carere posse, qui totus in eo est, vt verum a falso discernat? Si ratione vti recte docet, quis, quaeso, cautius & circumspectius ratione vti debet, quam theologus? Si intellectus vitiis medetur, quem de intellectu suo, ne in maximi momenti rebus decipiatur, emendando, magis sollicitum esse decet, quam theologum? Sed, quod in theologia aequae ac reliquis eruditionis diuinae humanaeque partibus nemo sine logicae praesidio rite proficere queat;

id quidem apud omnes sana mente praeditos positum est extra controuersiam. In eo autem quam plurimi errant, quod logicam scholae tantum, non autem vitae, inseruire, velint; cum tamen in vitae quotidianae commerciis non minus, quam in disputationibus, aliisque exercitationibus scholasticis, aut, quae eruditae propriae sunt, homines ratione sua recte vti debeant. Hinc saepe contingit, vt viri eruditissimi, qui in schola maximum ingenii acumen ostendunt, cum ad huius vitae negotia accedunt, adeo ratione sua vtinesciant, vt omni interdum vi intellectus destitui videantur. Sed haec sic de *κατάδη*. Historiae logices inseruiunt PET. RAMI *scholae dialecticae*, praesertim ex *libris viginti* primus; BARTHOL. KECKERMAN-

liber *de logica*, qui in opere eius *de artium & scientiarum natura ac constitutione* quartus est, praefertim *c. VIII. tom. III. operum p. 212. seqq.* PET. GASSENDI libri duo *de logicae origine & varietate*, qui partem primam *synagmatis* eius philosophici spectant, & *tom. I. operum* eius leguntur, ERN. RAPINI *reflexions sur la logique &c.* Nonnulla & ipse delibavi in praefatione, quam *artis cogitandi* editioni, quae Halae 1704 prodiit, praemisi. Omnium autem diligentiam superavit IO. GE. WALCHIVS, in *historia logicae*, quae in *parergis* eius *academicis*, an. 1721 editis, exstat, ubi & reliquos, qui in hocce argumento ingenii vires periclitati sunt, laudat.

De origine, primoque logicae inventore multa viri docti disputant; plerique autem vana nobis inaniaque commenta narrant, dum de Adami, Noachi, aliorumque patriarcharum, aut gentium barbararum, logica multum differunt, vsum rationis, quem nonnulli *logicam naturalem* vocant, a recte ratiocinandi praeceptis, seu *logica*, quam vocant, *artificiali* plerumque non satis distinguentes. Apud Graecos primos logicae natales quaerendos, dubio caret; apud quos licet diuersi sint, quibus haecce gloria vindicatur, plerique tamen pro ZENONE Eleate pugnant, quem dialecticam inuenisse auctor est ARISTOTELES, apud DIOGENEM LAERTIVM, *lib. IX. sect. XXV.* confirmante hanc sententiam ipsomet DIOGENE, in *prooem. sect. XVIII.* suffragantibus PET. RAMO, in *scholis dialect. lib. I. c. III.* PET. GASSENDO, de *origine & varietate logices c. I.* GERH. IO. VOSSIO, de *natura & constitutione artium & scientiarum, lib. IV. siue de logica. c. VIII. §. I.* Primas ergo lineas artis huius cum duxisset ZENO; sensim deinceps incrementa sumsit, donec opera ARISTOTELIS ad plenioris systematis faciem exurgeret. Hic enim, vt de reli-

BVD. ISAGOGE.

quis philosophiae partibus, ita & de logica praeclare meritus est, quod plurima eius scripta testantur; ex quibus cum nonnulla deperdita sint, sequentia ad nos peruenierunt: κατηγοριῶν *categoriae* siue *praedicamenta*; ita enim, non vero περὶ κατηγοριῶν hunc librum dicendum, viris doctis obseruatum est; περὶ ἑρμηνείας, *de interpretatione*, nomen scilicet ac verborum, adeoque & enuntiationum vi ac significatione; ἀναλυτικῶν προτέρων βιβλία β', ὑστέρων βιβλία β' *analyticorum priorum libri duo*, itemque *analyticorum posteriorum libri duo*; quorum priores de syllogismo, posteriores de demonstratione praecipiant; τοπικῶν βιβλία 4' *de locis*, vnde argumenta probabilia petuntur, *libri octo*; περὶ σοφιστικῶν ἐλεγχῶν βιβλία β' *de sophisticis elenchis* siue argumentationibus *libri duo*. Atque haec quidem Stagiritae scripta logica iunctim edita *organani* nomine veniunt, eo, quod dialecticam ὄργανον ἑργάτων, *instrumentum instrumentorum*, ab eo adpelatam, constat, solletque illi praefigi PORPHYRII *isagoge in categorias*. De quibusdam inter hocce libros disputatur equidem, an Aristotelis sint? sed hodie inter viros doctos fere conuenit, eos omnino genuinos esse. At eum in finem ab Aristotele conscriptos, vt hocce ordine, quo in organo comparent, dispositi, integrum logicae systema exhiberent, quod plurimi sibi persuadent, perperam adseritur; licet non desint, qui ordinis huius ac dispositionis rationem commenti sint. Eos, qui ex veteribus singulos hocce libros commentariis, aut adnotationibus, illustrent; laudat IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. III. c. VI. p. 209. seqq.* Ex organani editionibus graecolatina optima est, quae EXVLPACII a Beriga recensione, cum eius versione & scholiis Francofurti an. 1598, 8. prodiit. Recentiorum, qui in organon scripserunt, ingens est numerus; nec operae pretium omnes nosse. *Commentarios*, inquit IOAN.

Ee.

ALB.

mnēs nosse. *Commentarios*, inquit IOAN. ALB. FABRICIVS, *recentium scriptorum in organon, & logicae peripateticæ scriptores enumerare, difficile fuerit, & plenum taediis, vt si quis telas aranearum percensere adgrediatur; biblioth. graec. lib. III. c. VI. p. 117.* Idem simul recte obseruat, in editionibus quibusdam operum Aristotelis, vt Du Valiana, itemque ab ANT. POSSEVINO, aliisque, plerosque, etsi nec distincte nec accurate satis, enumerari; laudat hinc praecipuos, vt IAC. FABRVM, FRANC. TOLETVM, collegium Comimbicense, IAC. SCHERKIVM, reliquos. Iam si de ipsa Aristotelis logica iudicium sit ferendum, nonnulla in ea recte tradi, meritoque retineri, nemo temere negauerit; nec tamen deesse, quae iure in ea desiderentur, viri docti dudum ostendunt. In compendio ea exhibet IO. GE. WALCHIVS, in *histor. logicae lib. II. c. I. sect. I. §. VIII. p. 129. seqq.* Iungenda &, quae contra logicam peripateticam disputat PET. GASSENDVS, in *exercitationibus paradoxis aduersus Aristoteles, exercitat. V. seqq. p. m. 100. seqq.* De logica Platoniorum, Stoicorum, Epicureorum, aliorumque philosophorum, nihil addo, cum omnia, quae de hisce dici possunt, summo studio exhauserit IO. GE. WALCHIVS, *l. c. §. II. seqq.* itemque §. XI. *seqq.* qui & ibidem de interpretibus Aristotelis, tum graecis, tum latinis, itemque de logica GALENI & PORPHYRII verba fecit, §. XXII. *seqq.*

Apud Romanos cum reliquis philosophiae partibus logicam quoque cultam fuisse non est, quod dubitemus; VARRONEM autem primum fuisse, qui latino sermone logicam conscriberet, sine fundamento dicitur. Nec rectius de CICERONE id adferitur; nisi *topica* eius huc referre velis, in quibus dialecticam quamdam exhibet; quae tamen ad vsum eloquentiae prorsus sunt comparata. Ex scriptis vero TVLLII *dialecticam Ciceronianam*

congestit ADAMVS BURSIVS. Id ex CICERONE pariter ac A. GELLIO constat Stoicorum logicam Romanis maxime placuisse, quorum & ceteroquin plurimi apud eos fiebat philosophia. Legenda FRID. RAPPOLTI dissertatio de *logica Gelliana*. Hinc & iure consulti Romani Stoicorum philosophiam, speciatim dialecticam, maxime sequebantur; quod inter sinistra iurisprudentiae Romanae fata refert IO. SCHILTERVS, in *praxi artis analget. in iure, p. 14.* Iam ad christianos si transeamus, veteris ecclesiae doctoribus dialectica Aristotelis maxime inuisa erat, eo, quod haeretici quidam eadem ad impugnandam veritatem abuterentur. Plerique etiam re ipsa ostendebant, se artis recte ratiocinandi non adeo peritos esse. Unde colligere licet, eos non adeo magnum logicae statuisse pretium. Inter AVGVSTINI quidem opera exstant duo libelli, alter: *principia dialecticae*, alter, *categoriae decem ex Aristotele descriptae*, dictus; sed vtrumque perperam Hipponensium huic praesuli tribui, viri docti dudum iudicant; conf. GVIL. CAVE, in *histor. liter. scriptor. eccles. sec. IV. p. 170.* IOANNEM vero DAMASCENVM dialecticam scripsisse, constat, quam inter opera eius iunctim edita primo collocavit loco MICH. LEQVIEN, qui & in *praefatione* ad eandem praeclare admodum de ea sentit. *Sed & ipsa*, inquit, *nostris auctoris dialectica tanti momenti esse videtur, vt adfirmare non dubitem, eum, qui illam legere contempserit, nedum in Damasceni, sed in aliorum quoque orientalis ecclesiae magistrorum theologia hospitem prorsus fore.* In ea quippe, tametsi vel plusculum fortassis prolixa videatur, expositionem colligit vocum omnium, quas sancti patres graeci, siue disputando aduersum haereticos, siue apud catholicos fidei doctrinam enucleando, adhibuerunt; atque eas insuper, quibus haeretici, gentiliū philosophorum placitis imbuti, in suam

impli-

simpliciorumque perniciem abutebantur &c. Alii autem existimant, philosophiæ cultores hacce DAMASCENI dialectica facile carere posse. Existiterunt deinceps inter Graecos MICHAEL PSELLVS, iunior, & GEORG. PACHYMERES, quorum scripta logica passim celebrantur. In ecclesia latina ANICIVS MANLIVS TORQVATVS SEVERINVS BOETHIVS, qui sexto post Christum natum saeculo ineunte vixit, vt Aristotelicam primum philosophiam excitauit, ita ad logicam quoque eius viam variis commentationibus aperuit. Non tantum enim in Aristotelis *categorias*, librum *de interpretatione*, *analytica priora & posteriora*, itemque in libros *topicorum & elenchorum sophisticorum* scripsit, sed *introductionem* quoque *ad categoricos syllogismos*, & alia eiusdem generis composuit. Cum vero mox gentium barbararum incursionibus litterarum studia in occidentali pariter ac orientali imperio obscurarent, & densa caligo orbem vniuersum opprimeret; in Arabia saeculo octauo noua lux exorta est, cum litterarum, praecipue philosophiæ, studium, ibi effloresceret. Prae reliquis autem Aristotelem auidè arripuerunt; dumque in eius scripta logica incidere, hancce philosophiæ partem sibi cum primis excolendam sumserunt, sed ita, vt ingenio suo nimis indulgentes, nec Stagiritæ vbiuis assequentes mentem, vanis inanibusque commentis omnia contaminarent. Placuit haecce Aristotelico-arabica philosophandi ratio multis etiam Iudæis, in Africa atque Hispania degentibus, quorum nonnulli ex eo tempore istam ita sequuti sunt, vt scripta quoque logica Aristotelis in linguam ebraicam seu rabbinicam transferrent. Nonnulla hac de re dixi in *introductione ad histor. philosophiæ Ebraeorum*, p. 169. Plenius autem logicae fata, tum apud Arabes, tum apud Iudæos, indicatis simul, quae huc spectant, scriptis enarrat IO. GE. WALCHIVS, in

histor. logicae lib. II. c. I. sect. II. §. IV. seqq. p. 570. seqq. Ex philosophia Aristotelico-arabica cum sua hauserint scholastici; facile, qualis illorum logica fuerit, intelligitur. Nec enim vlla philosophiæ pars aptior erat, in qua subtilissimum ingenii acumen exercerent, quam logica. Hanc itaque nugis, ineptiis, logomachiis, quaestionibusque friuolis, mirum in modum impleuerunt. Cumque ad rationis vsum legitimum logica vera comparata esse debeat; in hacce ita se gerebant, vt omnem quandoque eurrasse rationis vsum videri queant. Latissimus mihi hic sese aperiret campus, de IO. RVCELINO, siue ROSCELINO, PETRO ABAELARDO, ALBERTO magno, THOMA DE AQVINO, GVIL. OCCAMO, aliisque regni scholastici heroibus, eorumque scriptis logicis, dicendi; sed, cum valde dubitem, an hodie quisquam sit, qui hisce scholasticorum deliciis delectetur, iis non immorabimur. Certamina *nominalium* ac *realium*, de vniuersalibus, docent, quanta animorum contentione de rebus friuolis inter se concertauerint; sed de his iam ad §. *praecedentem* dictum. Vicia logicae scholasticae exhibet BARTHOL. KECKERMANNVS, *praecogn. log. tract. II. c. II. §. XL.*

Cum per bonarum litterarum restorationem omnes philosophiæ partes meliorem faciem reciperent; nec deerant, qui in emendanda logica studium operamque suam collocarent. Et nonnulli quidem id agebant, vt a scholasticorum barbarie eam repurgarent, vt LAURENT. VALLA, RVD. AGRICOLA, LVD. VIVES, MARIVS NIZOLIVS, aliique, quorum scripta huc spectantia, vt satis nota sunt; ita iisdem recensendis superfedere possimus. Quae PETRVS RAMVS excitauit certamina philosophica, ad logicam maxime spectabant. Sed de his iam ad §. *praecedentem* dictum, vbi auctores, qui philosophiæ ramificæ historiam tradunt, & scripta

quoque huc spectantia recensent, laudant. Plurimi autem existerunt, qui pro retinenda logica Aristotelica pugnant; quamquam & inter hos quaedam intercedat diuersitas. Non nulli namque scholasticam doctrinam sectati sunt, ita, vt eam ex Aristotele, aliisque veterum, emendarent, illustrarent, & vsui magis attemperarent; alii contra, vni Aristoteli adhaerentes, veram genuinamque eius logicam reuocabant, eamque vnicè admittendam, contendebant. Ad priorè classem PHIL. MELANCHTHON, IO. STVRMIVS, IAC. ZABARELLA, auctores collegii Conimbricensis, aliique, referendi sunt; ad posteriorem autem prae reliquis BARTHOL. VIOTTVS, ob *libros quinque de demonstratione*, reuolos Helmstadii an. 1661 curante ANDR. FROELINGIO, & deinceps an. 1685 opera & studio HENR. WIDEBVRGII; IO. BAPT. MONLORIVS, ob commentarios in *libros priorum analyticorum*, qui a philosophiae peripateticae sectatoribus magno in pretio habentur; MELCH. ZEIDLERVS, ob *analysin posteriorem, siue de variis sciendi generibus & mediis, eo perueniendi, libros tres*; IO. NELDELIVS, ob librum de *usu organi Aristotelici*; IVLIVS PACIVS, non tantum ob editionem *organi*, quam antea iam commendauimus, sed & ob *institutiones logicas*; MICH. PICCARTVS, ob *organon Aristotelicum in quaestiones & responsiones redactum*, aliique. Atque hi quidem omnes, licet in quibusdà a se inuicem dissentiant, in eo tamen conueniebant, supra Aristotelem sapere, fas non esse; idque adeo tantum agebant, vt nouam subinde lucem dictis Stagiritae adfunderent, ea luculentius proponerent, & quo pacto ad meliores vsus transferri possent, ostenderent. Longe vero aliam viam ingressus est FRANG. BACO DE VERVLAMIO, in nouo, quod vocat, *organo*, an. 1620 primum edito, deinceps operibus eius, iunctim excusis, inserto. Ad inuentionem

scilicet eorum, quae hactenus cognita & explorata non fuerant, in rebus praecipue naturalibus, hocce organon suum comparatum esse voluit, adeoque, reiecto syllogismo, qui huc parum faciat, inductiorem potius commendauit, quae a singularibus gradatim procedat ad generalia. RENATVS quidem RAPINVS in nouo hocce organo praecipue reprehendit, quod *nimis metaphorice* conscriptum sit, nec bonae methodi in eo obseruentur leges; *reflexions sur la logique, §. VIII. tom. II. oper. p. 382.* quod nec ego negauerim. Fatendum tamen simul, multa obseruatu dignissima in eo occurrere. Cum primis vero laudandus est VERVLAMIVS, quod primus doctrinam de *praeiudiciis exuendis* in logica tractauerit, cum per ea maximum cognoscendae veritatis impedimentum existat. Per *idola* enim, quae vocat, *mentis*, & quorum, quatuor classes constituit, nihil aliud, quam praeiudicia intelligit. Quae autem paullo obscurius hac de re dixit, clarius exponit PET. GASSENDVS, de *origine & variet. logicae, cap. X.*

VERVLAMIVM excepit RENATVS CARTESIVS, maiorque cum successu nouam quamdam philosophandi rationem introduxit. In logica hoc ei proprium, quod, primum per dubitationem vniuersalem mentem ab omnibus erroribus ac praeiudicatis opinionibus purgari, voluerit, vt, ad veritatem capiendam aptior redita, incipiendo a principio isto: *cogito, ergo sum*, inoffenso deinceps pede in reliquis veritatibus inuestigandis progredi posset. Peccasse tamen eum, quod de iis etiam dubitauerit, aut philosophiae suae alumnos dubitare voluerit, de quibus sine stultitia aut impietate dubitare non licet, dudum viris doctis obseruatum est. Deinde, doctrinam de demonstratione quatuor regulis complexus est, quarum prima est, quod nihil, ceu verum, admittere debeamus, quod non, certo & euidenter verum esse,

esse, cognoscimus. De hisce in dissertatione *de methodo* agit, quemadmodum & in *meditationibus de prima philosophia*, quae huc pertinent, attingit; quibus tamen PET. GASSENDVS, in *disquisitione metaphysica, seu dubitationibus & instantiis aduersus Renati Cartesii metaphysica & responsa*, eiusmodi dubia opposuit, ad quae, vt CARTESIVS ipse nihil regeffit, ita nihil solidi regegi posse, viri docti iudicarunt. Alii, CARTESIVM reuera nihil noui protulisse, contenderunt, regulasque insuper eius haec ita comparatas esse, vt nec sufficientiam, nec sine grano falis admitti queant. Fatendum interim, exemplo suo effecisse Cartesium, vt alii ex eo tempore certatim, abiecto auctoritatis praeciudicio, paullo liberius philosophari inciperent; vnde magna ad doctrinam quoque logicam facta est accessio. Ex sectatoribus Cartesii, illi, qui integra philosophiae systemata condiderunt, vt ANTONIVS LE GRAND & PETRVS SYLVANVS REGIS, nec logicam neglexerunt. Ex instituto vero IO. CLAVBERGIVS *logicam veterem & nouam* scripsit, in qua *modus inueniendae ac traderendae veritatis in genesi simul & analysi facili negotio exhibetur*; quatenus multis aliis praefereendam existimo, siquidem haud pauca, quae vsui esse nobis possunt, in ea egregie traduntur. Compendium deinceps eius aliquod, *logica contracta* inscriptum, prodit. Magno hinc eruditorum adplausu excepta est *ars illa cogitandi*, quae gallice primum conscripta, deinceps in linguam latinam translata, saepius recusa est. Sitne ANT. ARNALDVVS, an PETRVS NICOLIVS, an alius quis, eius auctor, viri docti inter se disputant. Quidquid, in veteri ac recentiori logica eximium, auctor iste eleganter complexus est, cunctaque exemplis selectissimis illustravit; nec magni momenti sunt, quae a nonnullis in logica haec desiderantur. Pluribus de ea mentem meam exposui in *praefatione*, quam editio-

ni, quae an. 1704 Halae Saxonum prodit, praemisi. Atque haec ipsa editio reliquis, quae ante eam latino sermone lucem adspexerunt, plenior est, hinc & merito praefereunda. NIC. MALEBRANCHIVS, in opere *de inquirenda veritate*, gallice scripto, saepius edito, sed in linguam quoque latinam a viro celeberrimo LENFANT translato, multa, quae ad intellectus humani indolem adcuratius introrspiciendam pertinent, excogitavit; at non semper rem acu tetigit. Quantopere imaginationis vis exorbitans vim iudicii sufflaminet, recte ostendit; ipsemet tamen imaginationi eo vsque inuulsit, vt ad enthusiasmum accederet. Nihil absurdius aut ineptius est, quam cura sibi aliisque persuadere voluit, homines immediate omnia in diuina cognoscere essentia. Nec id probandum, quod matheseos, speciatim algebrae, studium, vnicam illam viam esse, existimauit, qua intellectum humanum perfici, & ad veritatem inueniendam aptum reddi existimauit. Idem equidem sibi persuadent, qui eandem viam ingressi, mathematicis principiis, vt vniuersam philosophiam, ita speciatim logicam superstruunt; quos inter eminet EHRENF. WALTHER A TSCHIRNHAVS, in *medicina mentis*, Amstaelodami 1687 & Lipsiae 1695, edita; GOTTFR. GVIL. LEIBNIZIVS, in *observatione de cognitione veritatis & ideis*, quem CHRIST. WOLFFVS sequitur, in *den vernünfftigen Gedanken von den Kraefften des menschlichen Verstandes, vnd ihren richtigen Gebrauch in Erkaentnis der Wahrheit*. Ne ego negauerim, matheseos, speciatim algebrae vsum aliquem in intellectu excolendo, & ad veritatem inuestigandam aptum reddendo, esse posse; quamuis, si dicendum, quod res est, illud exercitationi potius, quam ipsi mathesi aut algebrae, tribuendum videatur. Ipsa tamen methodus mathematica neutquam ad alias scientias aut artes

adplicari potest, vt ab aliis luculentissime est demonstratum. Accedit, quod, si notiones mathematicas promiscue ad alia obiecta transferamus, non possint non grauissimi inde oriri errores, vt iam ad §. *praeecedentem* obseruauimus. Inter recentiores philosophos haud vltimum locum tenet IO. LOCKIUS, cui insigne illud de *intellectu humano* opus, anglicana lingua ab eo conscriptum, editumque primum Londini 1690 saepe deinceps recusum, in linguam quoque gallicanam ac latinam conuersum, existimationem haud vulgarem apud rerum harum intelligentes peperit. Et licet naeus suis non destituatur, sicuti nihil omni ex parte consummatum reperitur, nec omnia eius admitti adserta queant; singulare tamen ingenii acumen in eo admirantur omnes. Placuerunt mihi prae reliquis, quae de variis idearum speciebus differit; quam quippe doctrinam, quae tum in arte ratiocinandi, tum in interpretatione, insignem vtilitatem praebet, nemo exposuit luculentius. Inter *opera diuersa (oeuvres diuerses)* LOCKII, quae gallicano idiomate 1710 prodierunt, exstat quoque libellus *de la conduite de l'Esprit dans la recherche de la verité*, p. 141. *seqq.* lectu dignissimus. Varias enim licet tantum obseruationes sine certo ordine exhibeat; in his tamen quaedam occurrunt, quae perpendisse poenitebit neminem. IO. CLERICVM, in *logica* sua, quae primum inter opera eius philosophica, aliquoties iam edita, tenet locum, plurima LOCKIO debere, constat, nec ipse vir doctissimus diffitetur. Cum vero & alios interdum sequutus sit, quaedam etiam ex suo ingenio adiecerit, cuncta etiam concinno ordine disposuerit, & eleganti sermone proposuerit; stolidum foret, plagium crimen ideo illi obuiere. Quin potius laudandus, quod quaedam multo clarius extulit, quam LOCKIUS ipse, indeque efficit, vt omnes eorumdem vsum perspicerent. Quae CHRIST. THOMASIVS in

rationali philosophia, seu logica praeficit, satis nota sunt, constantque tum ex eius *introductione ad philosophiam anticam*, tum ex *introductione ad logicam*, itemque *praxi logicae*; ex quibus vltimi isti libri, germanice ab eo scripti, in linguam latinam translati sunt; primus autem, latine ab eo scriptus, conuersus est in linguam germanicam. Eclecticam cum vir doctissimus sequatur philosophandi rationem, non modo logicae Aristotelico-scholasticae, sed & Cartesianae naeuos detexit, atque perstrinxit. De GOTTL. GERH. TITII *arte cogitandi*, IOACH. LANGII *medicina mentis*, EPHR. GERARDI *delineatione philosophiae rationalis*, CROVSZII *logica, systēme des reflexions* inscripta, NIC. HIERON. GVDNLINGII *via ad veritatem*, IO. IAC. SYRPII nostri *synopsi philosophiae rationalis*, itemque *institutionibus philosophiae rationalis ecclesiac*, aliorumque scriptis logicis, legisse iuuabit IO. GE. WALCHII *historiam logicae*, lib. II. c. I. *sect. III. §. XXI. seqq. p. 661. seqq.* qui & §. XXIII. p. 692. *seqq.* ANDR. RVDIGERI, philosophi nostra aetate clarissimi, singularia in hanc artem merita commemorat; addatur GOTTL. STOLLII *kurze Anleitung zur Historie der Gelahrbeit*, part. II. c. II. §. XXII. *seqq. p. 136. seqq.*

Specialiori quadam ratione huius loci esse videntur, qui *logicas*, quas vocant, *sacras* conscripserunt. Quorum vt neutiquam reprehendendum est institutum, ita non admodum necessarium videtur. Nec vero ita hoc est capiendum, ac si aliam logicam theologi, aliam iure consulti, rursus aliam philosophi habeant; sed, quod praecepta, omnibus communia exemplis ex scriptura sacra, vel variis theologiae partibus petitis, illustrent. Defuncti autem hoc labore sunt ex reformatae ecclesiae theologi ANDR. GER. HYPERIUS, in *topica theologica*, IO. HENR. ALSTEDIUS, in *logica theologica*, ex nostratibus PHIL. ZEISOLDYS, in *logica sacra noui*

testa-

testamenti, SAL. GLASSIVS, in *logica se-
era*, quae delineationem saltem operis,
quod ab auctore perferri non potuit, con-
tinet, a GOTTF. OLEARIO, antifite
quondam Arnstadiensis, edita, aliisque, lau-
dati IAC. GVIL. FEVRLINO, viro clarif-
simo, in dissertatione seu programme de
logicis paradigmaticis, theologicis, iuridicis,
aliisque. Cum vero quaeritur, num lo-
gica recentior, seu prout nostra aetate a vi-
ris praestantissimis tractatur, theologiae
cultorum rationibus conueniat? ita quidem
existimo, non prorsus negligendos, qui
logicam Aristotelico-scholasticam tradunt,
non, quod multum profunt, sed quod tur-
pe sit, communia ista ignorare; eumque in
finem beati FRIDEM. BECHMANNI
nostri *institutiones logicas*, vel aliud quod-
dam eiusmodi systema, evolui posse; at
ipsam logicam notitiam ex recentiorum, qui
eclecticam philosophiam sequuntur, scri-
ptis omnino esse hauriendam. Enimue-
ro haec maximam partem ita comparata
sunt, ut non tantum, quae in logica Ari-
stotelico-scholastica utilia sunt, reiectis su-
peruacaneis, retineant; sed multa scitu di-
gnissima, maximeque necessaria, tradant,
quae in illa frustra quaeras. Exempli lo-
co esse potest doctrina de ideis, itemque
de praepiudicatis opinionibus, plerorum-
que errorum, etiam in theologicis, fonti-
bus. De utraque cum copiose & adcura-
te plerique recentiorum differant, in logi-
ca contra Aristotelico-scholasticam alium est
silentium. Nimirum ad doctrinam de ide-
is quod attinet, antea iam obseruauimus,
plurimum tum ad recte ratiocinandum,
tum ad aliorum etiam scripta interpre-
tanda, prodesse, si quis naturam, indolem,
& varietatem idearum cognitam ac per-
spectam habet. Hac nimirum qui probe
imburas est doctrina, operam dabit, ut
ipsemet de rebus omnibus, quarum cogni-
tionem sibi utilem esse iudicat, claras ac
distinctas, quantum fieri potest, animo

concipiat ideas; quod reuera initium est
omnis solidae eruditionis. Hac praeterea
qui incedit via, facile quoque errores pluri-
mos, tum in iudiciis, tum in ratiociniis suis
cuitabit. Quantum vero in aliorum scriptis
interpretandis haec doctrina adferat utilita-
tem, exemplis elegantissimis ostendit IO.
CLERICVS, in *arte critica, part. II. sect. II. p.
498. seqq.* Nec nullum profecto momentum
trahit quaestio de origine idearum, de qua
saepe, acriterque, interdum & subtiliter
nimis, & sine necessitate, inter viros do-
ctos, cum primis inter NIC. MALEBRAN-
CHIVM, atque ANT. ARNALDVM, dis-
putatum fuit. Historiam huius contro-
uersiae adcurate & diligenter exhibet IAC.
BRVCKERVS, in *historia philosophica do-
ctrinae de ideis, sect. III. §. II. p. 239. seqq.*
Iungenda IOAN. HENR. KREVSCHNE-
RI *dissertatio de origine idearum in mente
humana*; &, quae de historia huius do-
ctrinae differit IO. GE. VVALCHIVS in *bis-
toria logicae, lib. II. c. II. §. XVIII. p. 745.
seqq.* Quae de praepiudicatis opinionibus
ex animo eiciendis, ut ad veritatem per-
spiciendam aptus reddatur, recentiores
praecipunt, a theologiae cultoribus haud
perfunctorie obseruanda, nemo, nisi re-
rum omnium ignarus, abnuet. Si enim
in aliis, certe in iis, quae ad aeternam mor-
taliu salutem spectant, praepiudicatum
eiusmodi opinionum, ad mentem excae-
candam, & a veritatis cognitione auertend-
dam, magna vis est ac efficacia. Nec ta-
men alibi maiori cum periculo, quam in
hisce, erratur. Auctores, qui utilissimum
hocce rationalis philosophiae caput pertra-
ctarunt, ut laudemus, necesse non est, cum
haud temere quisquam ex recentioribus
logicae scriptoribus sit, qui hoc non attingat;
nec desunt, qui de eo ex instituto egerunt,
quorum nomina IO. GE. VVAL-
CHIVS recitat, in *historia logicae lib. II. c.
II. §. XXXIX. p. 796. seqq.* Eos vero praec-
cipue de quaeso, qui speciatim quan-
tum

tum in theologia damnum praecudicia adferant, ostendunt; id quod duo praestantissimi ecclesiae nostrae fecerunt theologi CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS & B. IOAN. HENR. BARTHIVS. Et illius quidem duae prostant *dissertationes de praecudiciis theologicis*, quarum *prior eorundem causas atque remedia generali tractatione euoluit, posterior vero regulas tradit, in veritate diuina dispensanda, praecudiciisque theologicis refellendis, obseruandas*, editae in *primitiis eius Tubingensibus*, 1718 in 4. Huius autem *diatribae theologicae de praecudiciis, qua sunt veritatis impedimenta, aliquot disputationibus academicis ventilata*, Argentorati sine anni mentione prodiit. Multa in hisce existant monita salutaria, quae si omnes admitterent, dubium non est, quin errorum grauissimorum peccatorumque longe minor futura sit copia. Sed, quam facile est, eleganter

§. XXVI. Idem de *hermeneutica*, ceu altera philosophiae instrumentalis parte, dicendum. Scripturae enim sacrae diligens perscrutatio, legitimaque interpretatio, cum vtramque fere in theologia recte perdiscenda faciat paginam; principia & regulas hermeneuticas nemo ignorare debet, nisi qui sero nimis, oleum, quod aiunt, operamque se perdidisse, conqueri cupit. Atque haecce quidem principia regulasque, generatim spectatas philosophia tradit; quo pacto autem rite & prudenter ad sacras litteras applicandae sint, id vero theologia ostendit.*

* Recentiores philosophiae prae Aristotelico-scholastica *εξοχή*, quam ad §. *praecedentem* adstruximus, in eo quoque conspicitur, quod in illa doctrina de interpretatione, de cuius tum in aliis eruditionis partibus, tum maxime in theologia, summa necessitate nemo sanae mentis dubitauerit, diligenter excolta fuit, quae in hac prorsus neglecta iacuit. Agnouit hoc magni nominis inter nostrates theologus IO. CONR. DANHAVERVS. Cum enim praclare monuisset, magnopere eos falli, qui, omnes artes ac scientias ad eum perfectionis gradum deductas, existimant, vt

& egregie de praecudicatis hisce opinionibus scribere, tam difficile est, eas ex animo euicere; aut, si hoc quode siat, media regiaque incedere via, ne, dum praecudicia auctoritatis euitamus, in alterum extremum procurrentes, in praecudicia praecipitantiae incidamus; quod subinde viris doctis, magnoque ingenio praeditis, contingere, experientia docet. Referre huc etiam licet, qui de erroribus, errorumque causis & origine, commentati sunt, vt THOM. BROVNE, in *pseudo-doxia epidemica*, & IOAN. DE HISPANIA, in libro, gallicana lingua scripto, sed cum reliquis eius operibus in germanicam translato, de *erroribus popularibus*; cum primis autem ABR. HEIDANVS, cuius de *origine erroris libri octo* Amstelodami 1678 in 4 prodierunt. Sed in his quid laudandum, quid desiderandum sit, vt exponamus, instituti ratio non permittit.

nihil addi possit; pergit: *Hac itaque via facta speremus posse reperiri, quod vel occultum adhuc est, vel in promiscuis auctorum chartis dispersum per siparium adhuc se praebet conspiciendum; hermeneuticam videlicet, quam in libris *αὐτῶν* Aristoteles incepit, non tractauit aut absoluit, cuius tradituri sumus, & prolixius exposituri, adeoque fines organi Aristotelici adiectione nouae ciuitatis aucturi, in idea boni interpretis & malitiosi calumnias. part. I. sect. I. prooem. artic. I. §. II. p. 4.* Patet inde, ante DANHAVERVM non fuisse, qui hermeneuticae praecepta plene & ordine exposuerit;

fuerit; patet quoque inde, quid de Aristotelis libro *tractat de prophetis* existimauerit. Et sane, doctrina de propositionibus, quam ibi Stragirita tractat, vel maxime ad hermeneuticam spectat; nequiquam tamen eam totam absoluit. Nimis praeclare forte de hocce Aristotelis libro sentiunt, qui eum, cum illum scriberet, *non in atramento, sed in mente calamus tinxisse*, putant, vt ISIDORVS ait, *lib. II. origin. c. XXVII.* Nec tamen & FRANC. SANCTIO quisquam temere suffragabitur, librum hunc Aristotelis nomine indignum esse, pronuntiant; *lib. I. Mineruae, c. V.* Eos, qui eundem commentariis suis & adnotationibus illustrarunt, vt ex Graecis AMMONIVM, MAGENTINVM, MICH. PSELLVM, ex Latinis APVLEIVM, & SEVERINVM BOETHIVM, ex Arabibus AVERROEM; ex recentioribus THOMAM AQUINATEM, IAC. SCHEGRIVM, AVGVST. NIPHVM, commemorat IO. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. lib. III. c. VI. p. 12.* Qui deinceps Aristotelicam, aut Aristotelico-scholasticam, sequuti sunt philosophandi rationem, itidem vltius progressi non sunt, quam vt doctrinam de propositionibus in logicis suis pertractarent; ne id quidem satis perspicientes, quod maior eius in interpretatione, quam recte ratiocinando, vltus sit. Defectum itaque huncce suppleuerunt recentiores, plenius copiosiusque doctrinam de interpretatione pertractando, sed & quae de propositionibus tradi solent, ad debitum locum, hermeneuticam, referendo, quam a logica, speciatim sic dicta, recte distinxerunt; quod & a me in *elementis philosophiae instrumentalis* factum est. Inter primos, qui genuina principia doctrinae huius de interpretatione proposuerunt, praeter IOAN. CONR. DANHAVERVM, qui hac laude defraudandus non est, HVGO GROTIVS fuit, qui ea attulit, vt ostenderet, quo pacto in legum ac pactorum interpretatione versandum sit; *lib. II. de iure belli*

& pacis, c. XVI. quem decinceps SAM. PFENDORFIVS, de *iure naturae & gentium lib. V. c. XII.* alique iuris naturalis scriptores, sequuti sunt. Hinc vero nonnulli recentiorum in logicis suis etiam de interpretatione agere coeperunt. Qui ex instituto hanc doctrinam generatim spectatam pertractauerit, mihi non innotuit, praeter IO. A FELDE, in opere de *interpretatione*, qui tamen ob nimium subtilitatis studium eam magis obscurasse, quam illustrasse, cenferur. Referre autem huc etiam licet PETRI DAN. HVETII de *interpretatione librorum duos*, quorum prior est de optimo genere interpretandi, posterior de claris interpretibus, Parisiis 1661, in 4. & Stadae 1680 in 8. Eorum, qui speciatim de scripturae sacrae interpretatione egerunt, maior est numerus. Sed de hisce dicetur, cum de theologia exegetica verba faciemus. Quo pacto ad scriptores profanos instituenda sit applicatio, ostendit IO. HENR. ERNESTI, in *compendio hermeneuticae profanae, seu praeceptis nonnullis de legendis scriptoribus profanis.* IO. CLEBICVM, in *arte sua critica*, itidem, quae ad hermeneuticam spectant, attingere, non mirabitur, qui secum cogitat, quod per *artem criticam* intelligat *artem intelligendorum veterum scriptorum, siue numeris adstricta, siue soluta oratione vtentium, & dignoscendi, quatenus eorum genuina scripta sint, quae spuria.* Dubitari etiam omnino posset, annon hermeneutica ad grammaticam potius, voce in latiori significatione accepta, quam ad philosophiam, referenda sit? praefertim, cum veteres partem grammaticae constituant, quam *exegeticen* vocant. Verum, cum *exegetice*, vt recte GERH. IOAN. VOSSIVS monet, de *natura & constitutione artium & scientiarum, lib. II.* siue de *philologia, c. V. §. IV. p. m. 42.* solum tradat vocum significationem; arti interpretandi, seu hermeneuticae equidem inseruit, eam autem non absoluit. Plurima contra cum ad hermeneuticam

BVD. ISAGOGE.

Ff

neuticam

neuticam requirantur, quae non aliunde, quam ex philosophiae fontibus deriuari queunt; philosophiae insuper, & quidem instrumentalis, sit, veritatem non tantum

ex rerum consideratione inuenire, sed ex aliorum quoque scriptis eruere; nemo dubitauerit, quin recte ad hanc referatur.

§. XXVII. Nec de tertia instrumentalis philosophiae parte, seu *ratione, veritatem inueniam cum aliis communicandi*, vllum esse potest dubium. Theologiae enim ideo operam nauamus, vt alios iterum erudire, & ad agnitionem veritatis perducere queamus. Subinde etiam per disputationes veritas contra aliorum insultus defendenda est & propugnanda. Vtrumque is demum recte feliciterque peraget, qui rationem methodumque & docendi & disputandi edoctus rite fuerit. *

* Hinc nonnulli hancce philosophiae instrumentalis partem *methodologiam*, siue *methodum didacticam*, adpellant. Nimirum a methodo inueniendi, quae vel *synthetica* est, vel *analytica*, methodum docendi, seu veritatem cum aliis communicandi, distinguere decet. Aristotelici docendi methodum & prudentiam ad *παιδείαν* etiam referre solent, qua ceteroquin & discendi methodus designabatur, vti supra ad §. I. huius capitis monuimus. IACOBVS MARTINI, cum obseruasset, vocem *παιδείας* nec per *eruditionem*, nec per *peritiam* commode verti, addit: *quare vel graecum (verbum) retinendum in illa Aristotelica translatione, vel pluribus verbis, docendi discendique peritia forsitan non incommode poterit adpellari*. Docet porro, alibi ab Aristotele vocari *τῆς ἐπιστήμης*, a Platonicis autem, vt PROCLVS in *Timaeum* auctor sit, *λογιστικῆν*; in praefatione *paediae*, de qua statim dicemus, praemissa. Et Aristoteles quidem passim *τῆς παιδείας* meminit; in libris quoque *posteriorum analyticorum*, quae huius loci sunt, attingit. Vnde &, qui hosce libros commentariis illustrarunt, aut ceteroquin Aristotelicam philosophiam amplectuntur, subinde de *paedia* verba faciunt, &, de ratione docendi, ex mente magistri, quaedam praecipiant; conf. MELCH. ZEJDLERI *analysis posterior, lib. III.*

c. V. §. IX. p. 724. seqq. Nemo autem, mea quidem opinione, luculentius, secundum Aristotelicam nimirum disciplinam, hac de re egit, quam, quem antea iam laudauimus, IAC. MARTINI, in *paedia, seu prudentia in disciplina generali*, an. 1631 in 8. sine loci mentione edita, & vel ob exemplorum, quibus cuncta illustrat, copiam, laudanda. Iungere ei licebit ABR. CALOVIVM, qui tamen scholasticam potius, quam Aristotelicam philosophandi rationem sequitur, in *tractatu nouo de methodo docendi & disputandi*, qui in *operibus eius philosophicis*, Lubecae 1651 iunctim editis, exstat. Ad methodum docendi Aristotelicam illud quoque pertinet, quod ea vel *exoterica* fuerit, vel *acroamatica*; vnde & discrimen librorum Aristotelis *exotericorum* & *acroamaticorum* fluxit. Legendi hac de re OCTAV. FERRARIUS, in *libris duobus de sermonibus exotericis*, MELCH. ZEJDLERVS, de *gemino veterum docendi modo exoterico & acroamatico*, aliique, laudati IO. ALBERTO FABRICIO, *bibl. graec. lib. III. c. VI. p. 176. & bibliogr. antiquar. c. XIX. §. V. p. 606.* Sunt, qui putant, duplicis huius methodi originem a disciplina arcani repetendam, apud Aegyptios, hinc & Pythagoraeos, aliosque vsitata, qua sapientiae arcana selectis tantum quibusdam discipulis committebantur. Ita quidem MICH.

FICCAE-

PICCARTVS, in *isagoge in lectionem Aristotelis*, c. X. §. XII. p. 70. *seqq.* De disciplina autem arcani, prout non tantum apud gentilium philosophos, sed & apud Iudaeos pariter ac veteres christianos in vsu fuit, legenda, quae differit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS, *dissertat. poster. de praecudiciis theologis*, §. XIII. p. 149. *seqq.* Quae IO. CONR. DVRRIVS, ad MICH. PICCARTI *loc.cit.* p. 87. *seqq.* adfert, vt vsum duplicis istius methodi exotericae & acroamaticae in theologia ostendat, adcuratiorem forte promerentur discussionem. Ceterum, licet, qui Aristotelicam philosophandi rationem sequuntur, quando de paedia praecipiant, doctrinam de methodo docendi quoque attingere soleant; plerumque tamen tot ambagibus vtuntur, totque se ipsi inuoluunt anfractibus, vt maximum subinde lectoribus adferant taedium. Planiorẽ contra facilioremque hic aperiunt viam recentiores, qui in logicis suis de prudentia docendi, vel veritatem cum aliis communicandi, agere solent, quod ex Cartesii sectatoribus cum primis IO. CLAVBEREVS fecit, in *logica veteri & noua*, part. II. p. 126. *seqq.* quem deinceps & alii sequuti sunt. Praecipua etiam, quae hac de re dici

possunt, ipsemet complexus sum, in *elementorum philosophiae instrumentalis parte tertia*. Vt autem, quae de methodo docendi traduntur, a theologiae cultoribus vel maxime obseruanda sunt; cum praecipuum theologi munus sit, docere, & ita alios ad veritatis agnitionem perducere, etsi, pro auditorum diuersitate, diuersa hoc fiat ratione; ita, quin idem de methodo disputandi dicendum sit, nemo dubitare poterit. Nec enim in vlla eruditionis parte aut frequentiores sunt disputationes, aut magis necessariae; cum veritatis, a qua salus hominum pendet, possessio inter alia & hac ratione conseruanda, & contra varios secus sentientium insultus defendenda sit. Non tantum, qui logicas dederunt, aut speciatim de methodo docendi praecipiant, disputandi simul artem tradere solent, sed extiterunt etiam, qui ex instituto de ea agerent, vt ANDR. KESLERVS, in *methodo disputandi*, CONR. HORNEIVS, in libro de *processu disputandi*, IO. CONR. DANHAVERVS, in *idea boni disputatoris & malitiosi sophistae*, IACOB. THOMASIVS, in *processu disputandi*, alique, laudati IO. GEO. WALCHIO, in *historia logicae*, lib. II. c. II. §. XLVII. p. 81. *seqq.*

§. XXVIII. *Ontologia*, quam alii *metaphysicam* vocant, quamue itidem ad instrumentalem philosophiam referre soleo, vel hoc nomine hic in censum venit, quod iam pridem moris sit, dogmata theologica, compendii causa, & ad euitandas ambages, terminis, ex metaphysicorum scholis petitis, exprimere. Quod &, si sobrie & circumspicte fiat, minime est vituperandum. Nec contemnenda sunt axiomata, seu principia metaphysica; magni quippe momenti dogmatibus confirmandis, euidenterque demonstrandis, subinde inferuentia.*

* Vt eo rectius de vtilitate & pretio ontologiae seu metaphysicae statui queat, nonnulla, ad eius fata & historiam spectantia, praemittenda sunt. Licet vero memo, quantum mihi constat, plenam quamdam atque exactam metaphysicae historiam scripserit; lucem tamen haud contemnendam

dabit IAC. THOMASIVS, in *historia vanae fortunae, quam disciplina metaphysica iam sub Aristotele, iam sub scholasticis, iam sub recentibus experta est; etotematibus eius metaphysicis subnexa*; in qua id praecipue agit, vt discrimen metaphysicae Aristotelicae & scholasticae exponat, &, vnde fa-

ctum sit, vt scholastici a vera & genuina Aristotelis mente discesserint, edisserat. Prodiit equidem nuper SAM. FRID. BVCHERI *historia metaphysicae ex manuscripto Io. Hermanni ab Elswich eruta*; at ea nudam quamdam designationem, seu *κατασκευασμένην* continet, hoc est, sceleton, carne & sanguine destitutum. Commendanda itaque potius IO. CHRIST. LANGII *diff. acad. qua summus inter laudationes ac vituperationes olim bodieque versanti doctrinae metaphysicae, seposito partium studio, ea, quae iusta sunt visa, modeste adseruntur*; quippe in qua varia, ad historiam etiam metaphysicae spectantia, suppeditat, cum primis §.XXX: vbi & alios, qui hocce argumentum attingunt, laudat. Origo metaphysicae vulgo ad ipsum Aristotelem refertur. Et fatendum sane, eo modo, quo ipse in libris metaphysicorum varia complexus est, neminem ante eum illam tractasse. Separatim vero si spectentur, nemo tam ignarus rerum omnium est, qui negauerit, alios etiam ante eum philosophos subinde de Deo, ceu ente omnium supremo, de rerum principiis, de scientiis, de variis vocum seu terminorum significationibus, disseruisse. Quaedam tamen ex his, cum logicae potius seu dialecticae sint propria, ad metaphysicam referri solent, & possunt, si vocem ita accipere velis, vt accipi solet, cum de metaphysica Aristotelis sermo est. Vnde simul patet, quid de metaphysica PLATONIS censendum, de qua in compendio disserit CLAVD. FLEVKIVS, in *dissertat. de Platone*, tractatui eius, de *selectu & methode studiorum* subnexa, p. m. 256. Licet autem hac ratione metaphysicae origo ab Aristotele deriuari queat; de ipso tamen nomine *metaphysicae* hoc non est intelligendum, quippe quod apud eum non legitur. Iam antiquissimis interim temporibus libros Aristotelis, qui sub hocce nomine extant, ita dictos fuisse, eamque appellationem vel a THEOPHRASTO, vel

a vetustissimis Aristotelis interpretibus, primum vsurpatam, viris doctis obseruatum est; conf. MICH. PICCARTVS, in *Isagog. in lectionem Aristotelis, c. XXVI. p. 259*. Quam hodie metaphysicam vocamus, ab ipso Aristotele *philosophiam primam, πρώτην θεωρητικήν* aliaque ratione nuncupatam, constat, & idem PICCARTVS, l. c. §. VII. *seqq. p. 261. seqq.* docet. Quando vero Stagiritas metaphysicam per *scientiam entis quatenus ens* definiuit; tum eum per *ens quatenus ens*, ens primum, seu substantiam primam, hoc est, ipsum Deum, intellexisse, praestantissimi eius interpretes, & quibus mens sententiaque philosophi maxime perspecta fuit, contendunt. Vnde colligas, constitutum Aristoteli fuisse, in metaphysica de Deo agere; quod eundem & fecit, sed ita, vt doctrina de Deo & intelligentis longe minimam operis huius partem constituat, cum maximam contra in terminorum explicacione, & doctrina de scientiis, de principiis, similibusque consumat. Ingenti praeterea hosce libros metaphysicorum non tantum laborare obscuritate, sed & summam rerum omnium in iis deprehendi confusionem, fatentur omnes. Immo, vt aliquem rerum nexum in iis inueniret, ipsum librorum immutare ordinem consultum duxit SAM. PETITVS, *lib. IV. miscellan. c. IX.* quem etiam hac in re sequitur IAC. THOMASIVS, in *histor. metaphys. §. X. p. 71*. Idem quoque vir doctissimus summam istorum librorum exhibet. §. XI. *seqq. p. 72. seqq.* quod & MICH. PICCARTVS facit in *Isagog. in lectionem Aristotelis, c. XXVII. p. 263. seqq.* itemque REN. RAPINVS, *deux ses reflexions sur la metaphysique, §. II. tom. II. operum, p. 434. seqq.* Praecipuos illorum, qui commentariis suis hosce Aristotelis metaphysicorum libros illustrarunt, recenset IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. III. c. VI. p. 148. seqq.* Eminent inter Graecos ALEXANDER Aphrodi-

phrodiseus, de quo PET. IO. NVNNESIVS pronuntiat, quod vnica norma interpretum Aristotelis esse debeat, *introducit. in philosophiam peripatet. c. II. p. 30.* Ex recentioribus autem ERN. SONERVS, philosophus quondam Altdorffinus celeberrimus, omnibus praefertur solet. Mirandum, tot viros doctos, tam immensos, in libris hisce obscurissimis confusissimisque illustrandis, exantlasse labores; post quos vix demum intellexerunt, quid sibi voluerit Aristoteles de rebus, quas longe facilius, longeque rectius, ipsimet cognoscere potuissent, si modo mentem & cogitationes suas ad earum conuertere voluissent considerationem.

Veteris ecclesiae christianae doctoribus inuisam admodum fuisse Aristotelis philosophiam, supra iam momimus. Mirum itaque non est, metaphysicae quoque Aristotelicae nulla apud eos deprehendi vestigia; nisi IO. PHILOPONVM huc aduocare velis, quem ex Aristotelicae philosophiae abusu in tritheismum prolapsum, notura est, & cuius in *libros metaphysicorum Aristotelis* commentarii existant. SEVERINVM BOETHIVM in ecclesia latina Aristotelis excitasse philosophiam, constat, & supra quoque nobis obseruatum est; at pleraque eius scripta philosophica ad logicam spectant. Ad metaphysicam quae faciant, inter ea non inuenio, nisi librum *de vnitae & vno*, item: *an omne quod est, bonum sit?* huc referre velis. Attingit tamen subinde, quae sunt argumenti metaphysici; vnde scholastici definitionem *aeternitatis*, itemque *personae*, & alia ex eo retinuerunt; & haud raro ad illum prouocant. Cum in occidentali deinde imperio litterae fere extinguerentur, apud Graecos non tantum litterarum studia floruisse, sed fuisse etiam apud eos, qui magnum metaphysicae pretium statuerent, persuadere nobis adniti-
 TAS SAM. FRID. VYCHERVS, in *historia*

metaphysicae ex manuscripto Io. Herm. ab Elswich maximam partem eruta, §. XIII. Nec defuisse, inquit, apud eosdem, qui metaphysicae amantissimi erant, suo post alios exemplo probat Ioannes Damascenus, & quem, Colomesius in operibus p. 703. teste, est imitatus Leontius Cyprius. At PAVL. COLOMESIVS id non dicit, quod vir doctus illi tribuit, immo metaphysicae ne verbo quidem meminit. Ita namque loquitur: *Leontius Cyprius locos theologicos scripsit, de quibus in haec verba Franciscus Turrianus libro primo de hierarchicis ordinationibus ministrorum ecclesiae, c. XII. Ioannes Damascenus libris tribus paraphrasibus scripsit. Fecerunt & hoc ante eum alii, quos ille imitatus est, vt Leontius Cyprius duobus voluminibus, altero τὸν 9ον, quod nondum ad manus meas venit, altero τὸν 10ον, quod venit.* Nihil hic de metaphysica. Nec *sacra parallela IO. DAMASCENI*, quae operum eius tomo secundo p. 279. seqq. ex edit. MICH. LEQVIEN existant, metaphysicam, sed locos theologicos, ex scripturae sacrae & patrum dictis congestos, continent. Sed hoc sic in *paraphr.* Cum ad Arabes litterarum studia transfissent, in Aristotelicam eos maximo impetu se dedisse philosophiam, constat. Cum primis praeter logicam, metaphysica Aristotelis placuit, in qua ingenii excernerent vires, in quam etiam AVERROÏS aliorumque existant commentarii. Atque ab his sua tandem acceperunt doctores scholastici; ipsum tamen Aristotelem saepe non rectius intelligentes, quam Arabes caeci ipsi, caecorumque ductores. De Arabum ista philosophia alibi iam diximus; iungenda vero, quae de ea disserit ADAM. TRIBBECHOVIUS de *doctoribus scholasticis &c. c. III. p. 120.* Cum primis autem in metaphysica a sententia magistri discesserunt, eam in scientiam entis abstracte considerati commutantes, quod Aristoteli numquam in mentem venit. Qua

ratione id factum, exponit, vt iam diximus, IAC. THOMASIVS, in *historia metaphysicae*, §. XXVI. Recensere scholasticos illos, praesertim veteres, seu qui ante ecclesiae reformationem vixerunt, necesse non est, nec nostri id fert instituti ratio. Pauci sunt, si modo vllus, ex iis, qui nominis quamdam consequuti sunt celebritatem, qui non in hocce campo, illorum ingenio, ad inanes subtilitates pronissimo, valde accommodato, vires suas demonstrare voluerint. Inter eos, qui post ecclesiae emendationem vixerunt, eminent PETR. HVRTADVS DE MENDOZA, GABR. VASQVEZ, FRANC. SVAREZ, FRANC. DE OVIEDO, RODERIC. DE ARRIAGA, CHRYSOST. IAVELLVS, PETR. FONSECA, aliique; quorum nonnulli, dum integros *philosophiae*, quos vocant, *cursum* ediderunt, metaphysicam in illis simul exhibuerunt, alii autem seorsim de metaphysica commentati sunt. De plerisque illorum agit DAN. GE. MORHOFFIVS, *polyhist. tom. II. lib. I. c. XIV. p. 83. seqq.* In nostra ecclesia initio non adeo magnum metaphysicae statuebatur pretium; siquidem, qui in doctrina caelesti ab erroribus romanensium repurganda restituendaque laborabant, horumque successores, in tradenda theologia scripturae sacrae potius, quam philosophicarum subtilitatum, habebant rationem. Cum vero Iesuitae, ceu neo-scholastici, in controuersis theologicis omnia terminis metaphysicis inuoluerent, vt imperitioribus caliginem obfunderent; nostrates velut necessitatem quamdam sibi impositam putarunt, metaphysicam in subsidium vocandi, vt iisdem cum aduersariis pugnarent armis. Hinc itaque metaphysices studium apud nostrates quoque efflorescere coepit, quod ex eo praesertim tempore, quo colloquium Ratisponense cum GRETSERO, TANNERO, HAGERO, habitum est, factum esse, IO. HERMANNVS AB ELS-

WICH existimat, de *varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna*, §. XXVI. p. 75. Ingens inde exstitit illorum numerus, qui aut compendia, aut systemata metaphysica ediderunt, quorum plerique scholasticorum preferunt vestigia, pauci ipsum Aristotelem ducem secuti sunt. Inter illos eminent CHRISTOPH. SCHEIBLERVS, cuius *metaphysica* inter reliqua eius *opera philosophica* exstat, iunctim edita Francofurti 1665 in 4. Sequutus autem est SCHEIBLERVS praecipue FRANC. SVAREZIVM, nisi quod cuncta ad purioris theologiae placita adcommoauerit. Vnde & GISB. VOETIVS eum equidem prae reliquis commendat, sed *cum hac inquit, praemonitione, nimis illum indulgere suae theologiae praerudiciis; in exercitiis & bibliotheca studiosi theologiae, lib. II. c. XIII. p. 461.* CORNELII PORRO MARTINI, HENNINGI ARNISAET, CASP. EDELI, & si eos spectes, qui Ienensem nostram academiam ornarunt; DAN. STAHLII, VALENT. VELTHEMII, aliorumque scripta metaphysica fati nota sunt, Inter melioris notae compendia haud vltimum locum tenent IAC. THOMASII *erremata metaphysica*, recusa Lipsiae 1705 in 8. in quibus scholasticorum equidem methodum sequitur, sed, vt in parte speciali ab eadem discedat, cuius instituti iurisdictionem ipsimet in praefatione reddit. Nec contemnenda beati CHRIST. DONATI, quem & ego olim in metaphysicis audiui, *metaphysica vsualis*. Wittenbergae 1682 in 8. edita. Ex reformatae ecclesiae doctoribus hic maxime commemorandus est CLEMENS TIMPLERS, cuius quippe *systema metaphysicum* saepe ab aliis adlegatur. ABRAHAMVS tamen CALOVIVS illud aeque ac ALSTEDII, MACCOVII, BURGERSDICII, & aliorum scripta metaphysica, inter ea refert, *quae non tam lectione digna sunt, quam examinatione & castigatione*; in *paedia theol. sect. II. artic.*

tic. l. c. II. p. 117. immo &, quod mire-
ris, ipse GISB. VOETIVS non tantum fatis fri-
gide TIMPLERVM laudat, sed & opinio-
nes eius aliquot minus solidas vocat, ac
SCHEIBLERVM illi praeferendum iudi-
cat; in exercit. & biblioth. studiosi theol.
lib. II. c. XIII. p. 461. Ut autem, isti om-
nes scholasticam tradendi metaphysicam
maximam partem imitati sunt rationem;
ita inter eos, qui ab Aristotele discedere
sibi religioni ducunt, eminet CHRIST.
DREIERVS, cuius sapientia, siue philoso-
phia prima, ex Aristotele, eiusque optimis
commentatoribus conscripta, Regiomonti
1644 in 8. prodiit, & genuinis peripate-
ticis maximo in pretio erat. Quemad-
modum vero rem plane superuacaneam
suscepturus essem, si omnia scripta meta-
physica recensere vellem; ita praetermit-
tendi tamen non sunt, qui vsum metaphy-
sicae in theologia ostenderunt, vt IO.
SCHARFFIVS, in metaphysica exemplari,
cuius & nota est theoria transcendentalis
philosophiae, ANDR. KESLERVS in metaphy-
sica Photiniana, ABR. CALOVIIVS, in me-
taphysica diuina, quae in scriptis eius phi-
losophicis existat, iunctim editis Lubecae
1651 in 4. IO. HENR. POSEVVITZIVS,
in metaphysica theologica; quibus ex re-
centioribus iungendi FRANC. ALB. AEPI-
NVS, in compendio metaphysicae ad theo-
logiam adplicatae, & CONR. DIET. KO-
CHIVS, in metaphysica exemplis theologi-
cis illustrata &c.

Inter eos, quibus scholastica meta-
physicam tractandi ratio placuit, non-
nulli, ne plane Aristotelem deserere vi-
derentur, doctrinae de ente abstracte spe-
ctato, eiusque attributis, subiunxerunt
doctrinam de Deo & angelis, ceu partem
specialem metaphysicae; contra mentem
Aristotelis, vt ostendit IAC. THOMASIVS,
in historia metaphys. §. XXXVIII. Praeter
alios etiam hoc fecit CHRISTOPH. SCHEIB-
LERVS, in metaphysica sua, quam antea lau-

dauimus. Sed rectius haec a se inuicem
separantur; cum scholasticorum metaphy-
sica, ceu lexicon aliquod philosophicum,
ad philosophiam instrumentalem iure re-
feratur; doctrina autem de Deo & spiriti-
bus principalis philosophiae partem haud
vltimam constituat, vt itidem THOMASIVS
l. c. docet. Idem quoque illis obseruatum,
qui EX RENATI CARTESII schola hanc
philosophiae partem attigerunt. Sub me-
taphysicae enim nomine doctrinam de Deo
& spiritibus, seu theologiam naturalem ac
pneumaticam, doctrinam vero de ente ab-
stracte spectato sub nomine ontosophiae
vel ontologiae tractare solent. Ipse qui-
dem CARTESIVS, in meditationibus de
philosophia prima, primum de iis, quae in
dubium vocari possunt, tum de natura
mentis humanae, hinc de Deo, quod existi-
tat, itemque de vero & falso, & sic de re-
liquis agit. ARNOLDVS porro GEVLIN-
GIVS, in metaphysica sua, de Deo & attri-
butis diuinis differit; quod & CORNEL.
BONTEKOE facit, cuius metaphysica cum
eiusdem libro de motu, & oeconomia ani-
mali, vt & GEVLINGII physica vera, Lug-
duni Batauorum an. 1688 prodiit. Alii
tamen sub theologiae naturalis nomine de
rebus diuinis agunt, vt dicemus in sequen-
tibus. Doctrinam vero de ente abstracte
spectato, eiusque attributis, IO. CLAVBER-
GIVS, in ontosophia noua, IO. CLERICVS,
in ontologia sua, exhibent. Fuerunt etiam
alii, qui nouam plane viam in tractanda
metaphysica ingressi sunt. Haud vltimus
inter eos est THO. CAMPANELLA, vir in-
genio quidem pollens, sed ad *κατάθετα* pro-
nus. Existant eius *uniuersalis philosophiae,*
siue metaphysicarum rerum, iuxta propria
dogmata, partes tres, libri XVIII. ceu ope-
rum eius tomus quartus, editi Paris. 1638
in fol. In his multa singularia profert,
multa etiam, quae ceteroquin ad logicam,
physicam, & theologiam naturalem spe-
ctant. Quid sibi in haecce opere constitu-
tum

tum fuerit, ipsemet hunc in modum profiteretur: *Propterea ego Thomas Campanella postquam omnes sectas philosophorum & sophistarum, & religiones, & leges diuinitus & humanitus traditas, & ab impuro daemone hominibus prauis insinuatatas, & scientias, & artes cunctas rite percurri, statui de vera sapientia sermones scribere, vnde quilibet possit & scientias examinare ex libro Dei, & connexiones earum per encyclopaediam introspicere, & falsitates, & veritates deprehendere.* Idcirco de principiis rerum primis & finibus, atque de scientiarum fundamentis erit doctrina haec, quam metaphysicam appellamus, propterea quod physicos excedit, & communem philosophiam, propterea quod circuit omnes, & ad primas causas erigitur & ad supremam, vnde causationem & cognitionem omnium gradatim contemur. Dum in sequentibus etiam rationem exponit, cur Aristotelis metaphysica sibi non satisfecerit; simul, quid ipsemet prae aliis peculiare habeat, indicat. *Nec Aristoteles, inquit, nobis praeripuit hunc laborem; nam cum vellet metaphysicam tradere, nihil minus quam metaphysicam docuit. Neque enim probat principia & fines rerum, neque scientiarum, neque connexiones, & de ente, & de communibus entitatis, non loquitur philosophice, sed tanquam grammaticus, qui dictionarium facit, & vocis significata distinguit, sicut patet in quarto suae metaphysicae.* Neque ordinatim iuxta seriem aliorum ex aliis, sed confuse tanquam qui tradit grammaticam, & non deriuationes naturales. Item supra principia primalitates & realitates entis non adducit, quae ponimus nos potentiam, sapientiam, & amorem; neque de nihilo, ex quo & ente cuncta secunda entia sunt; neque de magnis influxibus, per quos fiunt; neque de rerum deriuantia ab ente primo, neque de reuersione ad idem. Quinimmo excludit ideas, per quas fit deriuatio &c. lib. I. c. I. §. 4. 5. Perpicere hinc licet, statuere CAMPANELLAM supra principia, primalitates, quas vocat,

& realitates entis, potentiam, sapientiam & amorem; item, omnia entia secunda ex nihilo & ente fieri; primalitatum tres esse magnos influxus, necessitatem, fatum, & harmoniam; omnia ab ente primo deriuari, & ab idem reuerti, &c. Quae specimen insitar esse possunt, vt, cuiusmodi reliqua sint, intelligatur. Post CAMPANELLAM commemorandus est HENR. MORVS, vt pote qui in *enchiridio suo metaphysico, sive de rebus incorporeis succincta & luculenta dissertatione*, cuius tamen pars prima tantum prodiit, quae *tom. I. operum eius philosophicorum, p. 133. seqq.* exstat, singularia multa protulit. Ipsa eius inscriptio nos docet, quod in ea de *existentia & natura rerum incorporearum* agatur, quodue *quamplurima mundi phaenomena ad leges Cartesii mechanicas obiter expendantur, illiusque philosophiae & aliorum omnino omnium, qui mundana phaenomena in causas pure mechanicas solui posse supponunt, vanitas falsitasque detegatur.* Metaphysicam scholasticorum hic non inuenias, quippe quam auctor explodit, & maximam partem ad logicam ablegat; ipse contra per metaphysicam artem intelligit, recte contemplandi res incorporeas, quatenus a lumine naturae facultatibus nostris immorescunt; *cap. I. p. 141.* Plurima quoque admiscet, quae alii forte ad physicam retulerint; certe in experimentis variis adducendis copiosus est. Nec omnia placebunt omnibus, inter quae & illud est, quod enti generatim spectato, hinc & spiritibus, extensionem quamdam tribuit, *c. XXVIII. p. 317. 318.* immo per extensionem immobile ipsum Deum intelligit, *c. VIII. p. 168. seqq.* Addere his possem IO. CARAMVELEM, ob nouam, quam excogitauit, linguam metaphysicam, in *noua dialecto metaphysica*, an. 1681 in sol. edita. Sed dignae non sunt nugae istae, quibus recensendis immoremur. Legi possunt apud GE. PASCHEM, in *inuentis non-antiquis, c. II. §. XV. p. 51. seqq.*

De

De vtilitate & pretio metaphysicæ non vna omnium est sententia. Quidam plus, quam decet, illi tribuunt, quod eo præfertim tempore factum, quo tota theologia vocibus ex metaphysicorum scholis deproctis, ita inuoluta fuit, vt veram eius ac genuinam faciem vix quisquam cognosceret. Atque ex reformatæ quidem ecclesiæ doctoribus BARTHOL. KECKERMANNVS eo vsque progressus est, vt diceret: *Deus lucem spiritus sancti per duas illas plane diuinas disciplinas, metaphysicam & logicam in mentibus hominum vult accendere; lib. I. system. theol. c. IV. p. 57.* Quo nomine merito vapulat IO. GERHARDO nostro, in *methodo studii theolog. sect. posterior. c. II. p. 108.* Hunce vero metaphysicæ abusum cum alii tum in scholasticis, tum in quibusdam protestantium theologis animaduertent; ad alterum extremum procurrentes, metaphysicam prorsus damnarunt, & ex scholis eiectam voluerunt. Nihil nunc de anabaptistis, Quakeris, & aliis eiusdem generis hominibus dicam, qui, licet generatim philosophiam reiicerent, subinde tamen, metaphysicam præcipue sibi inuisam esse, testati sunt. PETR. RAMVS, cum adsculis suis, cum nouam philosophandi rationem introducere vellet, in metaphysicam cum primis insurrexit, Aristotelicam præfertim intelligens. Hinc in *praefatione ad scholas metaphysicas*, theologiam Aristotelis impietatem omnium impietatum vocat. Qua in re non magno perire errat. Nec tamen inde sequitur, metaphysicam ipsam reiiciendam. Cum DAN. HOFFMANNVS, vt supra §. XXIII. dictum, omnem philosophiam reiiceret ac damnaret; inter illos, qui eandem amplectebantur sententiam, VENCESLAVS quoque SCHILLINGIVS fuit, qui magno animi impetu metaphysicam speciatim adgressus est, cumque in finem non tantum *considerationem de notitiis naturalibus, VA-*

BYD. ISAGOGE.

nitatibus metaphysicis oppositam, sed & tractatum, sequenti ratione inscriptum, edidit: ecclesiæ metaphysicæ visitatio, concionibus metaphysicibus nouem exquisitissimis disutiens præcipuos articulos metaphysicos, & ad vnguem demonstrans, que eivratæ impietatis, vanitatisque deploratæ, metaphysici doctores delabantur, ad metaphysicas speculationes mysteria coelitus patefacta violentissime detorquendo ac exigendo metaphysice. Quo in libro adfectum potius suum, quam veritatis studium, auctorem prodidisse, viris doctis obseruatum est. In mitiorem tamen de eo partem pronuntiat, librumque hunc multa minime contemnenda continere, iudicat IO. CHRIST. LANGIVS, in *dissert. antea citata, §. XXX. p. 45.* Cum primis vero adhuc commemorandus est GVIL. AMESIUS, haud incelebris reformatæ ecclesiæ theologus, qui peculiarem *disputationem theologicam aduersus metaphysicam* scripsit, eaque multorum in se concitauit animos. Præ reliquis autem metaphysicæ causam contra eum egit CASP. EBELIVS, in *apologia pro veritate primæ philosophiæ aduersus Amesium.* Est tamen obseruandum, quod AMESIUS præcipue metaphysicam Aristotelis impugnet. ABR. CALOVIUS illi opponit GISB. VOETIVM, itidem reformatæ ecclesiæ theologum, in *exercit. & biblioth. studiosi theologiæ lib. I. c. IV. p. 30.* metaphysicæ vtilitatem necessitatemque multis verbis celebrantem; in *paedia theolog. sect. II. art. I. c. II. p. 115.* De Amésio, aliisque, qui metaphysicam reiecerunt, legendus etiam ADAM. TRIBBECHOVIUS de *doctoribus scholasticis, c. VII. p. 349. 350.* Num a Guस्ताuo Adolpho, Sueciæ rege, metaphysica in regno Sueciæ prohibita sit? disputat GE. PASCHIVS, in *inuentis nou-antiquis, c. II. §. XIV. p. 47.* & IO. CHRIST. LANGIVS, *loc. cit. §. XXX. p. 45.* Nostra ætate dignitatem istam, atque auctoritatem, quam olim me-

G g

taphy-

taphysica in theologorum pariter ac philosophorum scholis obtinuit, multum imminutam, negari nequit. Eiusque rei causam nonnulli partim in iuris naturalis aliarumque litterarum culturam diligentiore, partim in theologorum quorundam, verae pietatis studium serio vrgentium, ac commendantium, institutum conferunt. Verum, legitimam sobriamque metaphysicae vsum hac ratione sublatum, dici nequit. Quodsi nonnulli a vanis scholasticae metaphysicae subtilitatibus ad meliores litteras traducti sunt, & theologia a superfluis inanibusque vocibus repurgari coepit, simulque didicerunt, theologiam, quae meris speculationibus absoluitur, omnique destituitur praxi, parum prodesse; id enimvero pro felicitatis, qua nostra tempora gaudent, parte reputandum, censeo. Ad rem ipsam vero quod attinet, si de vfu pretioque metaphysicae recte statuere velimus; primum quidem, quid hoc nomine nobis veniat, pendendum. Si ipsa denotetur theologia naturalis, quam a nonnullis metaphysicam vocari, antea obseruauimus; nemo sanae mentis eam vituperauerit. Id quod de vera, & ex rectae rationis principiis derivata, theologia naturali intelligimus. Aristotelis enim metaphysicam hocce nomine indignam esse, nemo negabit, nisi cui verum eius systema plane ignotum sit; quod ab atheismo non multum abesse, hodie viri docti luculenter euicerunt. Sin quis scholasticorum metaphysicam, seu doctrinam de ente abstracte considerato, quam recentiores *ontologiam* vocant, intelligat; tum quidem, si ea in se spectetur, non video, quemnam illa vsum habeat. At intuitu aliarum eruditionis partium, praesertim theologiae, vfu minime contentendo gaudet, modo voces, quas nobis suppeditat, sobrie ac circumspecte, & non, nisi necessitate quadam vrgente, adhibeantur. Nec poenitet me, quod, in

elementis meis *philosophiae instrumentalis*, ontologiam philosophiae instrumentali adiunxerim, & pro lexico quodam philosophico habuerim. Non enim errare, qui ita sentiunt, demonstrauit IAC. THOMASIVS, in *historia metaphysicae* §. XVI. seqq. Largimur tamen, quod idem vir doctissimus docet, eiusmodi lexicon esse, quod speciem quamdam scientiae prae se ferat. Immo & id largimur, axiomatum & principiorum metaphysicorum in aliis disciplinis itidem insignem prorsus vsum esse, & ad alias veritates demonstrandas plurimum valere. Sed rursus de iis principiis hoc est accipiendum, quae hoc nomine digna sunt, quorum non adeo sunt multa. Quaedam enim pro principiis venditantur, quae nihil minus sunt, quam principia. Legi interim merentur DAN. STAHLII *regulae philosophicae*. Vt ergo hunc in modum legitimam metaphysicae vsum admittimus; ita, abusum eo diligentius euitandum, merito censemus, quo is est subinde grauior. Ipsos namque atheos non alibi magis, quam in metaphysica, inuenire, quibus impia sua dogmata inuoluant, vel BENEDICTI DE SPINOZA exemplo constar.

Nonnulli denique, ontologiae, seu scholasticae metaphysicae, naeuos ac defectus, considerantes, & quam parum in ea sit, quod tam splendido nomini, aliisque, quibus ornari solet, elogiis respondeat, pendentes, de ea emendanda, & ita in pristinum locum restituenda, cogitationes susceperunt. Nonnulla huc spectantia PET. POIRETVS in medium attulit, & *erudit. solida, superficialia, & falsa*, p. 171. & 270. Sed G. G. LEIBNITIVS quoque de *primae philosophiae emendatione commentationem* edidit, cuius summam recenset GE. PASCHIVS, in *inuentis non-anti-quis*, c. II. §. XV. p. 49. Idem quoque in mentem venit IO. CHRIST. LANGIO, in *dissertatione* aliquoties nobis iam lauda-

ea. Ita namque tractandam metaphysicam cenfer, vt in ea primo-prima totius theoreticae philosophiae, & vere rationalis cognitionis fundamenta, ponantur, §. XI. feqq. Sed, quod apud alios intra vota & confilia fubftitit, & vltra *συμπάσιαν*, vel delineationem quamdam, productum non est; id singulari prorsus industria & dexteritate praestitit vir longe doctissimus IO. IAC. SYRBIVS noster, in *institutionibus philosophiae primae nouae & ecclēsticæ*, quae an. 1719 lucem adspexerunt publicam. Tribus itae absoluuntur partibus, quarum prima illi *architectonica* est, praeter *theologiam philosophicam, omnis eruditionis fundamenta, principia, & methodum ex ipsius hominis consideratione deriuata*, exhibens; altera vero *metaphysica, philosophiam occultam*; tertia denique *ontologia, notionum philosophicarum vulgo vfitationum explicationem* sistens. In prima itaque parte post prooemium, de *natura & partibus hominis* agit, c. I. de *Deo ceu sine hominis summo*, c. II. de *studiis hominum in genere*, c. III. de *studio sapientiae, hoc est, philosophiae, in specie*, c. IV. de *idea, reliquisque fundamentis logicis*, c.

V. de *desiderio, reliquisque fundamentis moralibus*, c. VI. de *motu, seu fundamentis physicis*, c. VII. In altera parte seu philosophia occulta, quam speciatim *metaphysicam* vocat, post prooemium, de *natura & constitutione metaphysicae*, differit de *spiritibus eorumque existentia, essentia, attributis, & operationibus in genere*, c. I. de *variis spirituum generibus*, c. II. de *his, quae de Deo sunt occulta*, c. III. de *occultis animae humanae*, c. IV. de *diuinatione huiusque variis generibus*, c. V. de *magia*, c. VI. de *occultis corporum naturalium*, c. VII. In parte denique tertia, seu *ontologia*, cuius succinctam quamdam dat delineationem, post prooemium, de *ente & eius inferioribus* verba facit c. I. de *non ente, essentia, existentia, huiusque opposito*, c. II. de *affectionibus entis vniuersi, vno, vero, bono*, c. III. & sic porro. Ita sane philosophia prima, seu metaphysica, voce in latiori ambitu accepta, longe alia, & amoeniori quidem facie, prodit, quam qua in scholasticorum libris conspicitur. Secundum quam si consideretur, nemo sanae mentis de eius aut vtilitate, aut praestantia, dubitabit.

§. XXIX. Philosophiae theoreticae pars prima, seu *physica*, dum ad intima naturae nos ducit penetrabilia, & *opera creationis*, ex quibus, Deum esse, ipsa ratio colligit, *Rom. I, 20.* adcuratius considerare docet, talia tradit, quae nescire neminem fas est. * Nonnulla insuper, speciatim doctrina de homine, quae praecipue nostram attentionem prouocare debet, per plerasque eruditionis theologicae quoque partes, ita se diffundunt, vt in his sine illorum notitia rite proficere non liceat. ** Rerum denique naturalium, quae in sacris litteris commemorantur, explicationi hinc lux adfunditur. ***

* Magnam esse doctrinae naturalis, seu physicae, iucunditatem, multiplicemque vtilitatem, fatentur omnes, qui vel primis eam degustarunt labiis. Inter reliqua autem, quibus se commendat, praecipuum est, quod in structura, dispositione, vsu, conseruatione, propagatione,

corporum naturalium, infinitam Numinis & potentiam, & sapientiam & benignitatem cognoscere & admirari licet; vnde validissima simul, ad insaniam athenorum coercendam, suppeditantur arma. Hinc & in tractatione physicae, causae efficientis primariae ac principalis neutiquam

quam praetermittenda est consideratio, vt vulgo fieri solet. Nec ferendum etiam, quod finium inuestigationem ex physica proscrisperit **REN. CARTESIVS**; quomomine tum aliis vapulat, tum speciatim **IO. RAYO**, in libro, *existentia & sapientia Dei manifestata in operibus creationis*, dicto, *part. I. p. 28. 29. seqq.* Ex instituto vtilitatem, quam ex doctrina naturali capere licet, ostenderunt **ROB. BOYLE**, in *exercitiis de vtilitate philosophiae naturalis & experientis*. & **RVARD. ANDALA**, in *oratio de praestantia, vtilitate & iucunditate physices*. Quodsi quidam ex hocce studio plus damni, quam emolumenti, accipiunt; ipsorum haud dubie contingit culpa, dum non recte, & ita, vt decet, in eodem versantur. Idque illorum exemplo patet, qui caussis proximis inuestigandis ita inhaerent, vt de prima, seu Deo, non sint solliciti, quae mechanismo plus, quam par erat, tribuunt, in eam tandem praecipites lapsuri sententiam, mundum huncce, omniumque in eo corporum, sibi constare rationem, etiam si Deus quam longissime remoueat. Quo ipso, a supremo stultitiae gradu non procul se abesse, demonstrant. Historiam doctrinae physicae haurire licet ex **DAN. GE. MORHOFFII polyhist. tom. II. lib. II.** per integrum, qui in hac philosophiae parte omnium diligentissime versatus est. Plurima quoque, quae huc spectant, tradit **GE. PASCHIVS**, in *inuentis non-antiquis, c. VI. & VII.* In compendio praecipua momenta exhibui, in *element. philosoph. theoret. c. I.* addatur **IO. GE. WALCHIVS**, in *dem Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit, lib. III. c. III. §. XI. p. 169.* Praecipuos scriptores physicos, tum generales, tum speciales indicat **IVL. BERNH. VON KOHR**, in *der physikalischen Bibliothek &c.* Lipsiae 1724, §. Si quis in studio physicae recte procedere cupit, illi, mea quidem sententia, initium faciendum ab historia naturali,

quorum & physica experimentalis pertinet. De principiis enim, seu hypotheseibus physicis, quae nam ceu verosimiliores aliis praefrendae sint, vt iudicium ferre queat; dispiciendum, quae nam ita comparatae sint, vt phaenomenis corporum naturalium aut omnibus, aut plerisque explicandis sufficiant. Phaenomena itaque omnia, vt hoc rite fieri queat, adcurate nobis cognita esse debent. Non aliunde vero, quam ex historia naturali, cognita esse possunt. De scriptoribus autem historiae naturalis, adeoque & physicae experimentalis, iam supra ad §. XII. huius capitis ex instituto diximus. Maximo opere itaque mihi illorum institutum placet, qui, physicam methodo analytica potius, quam synthetica, tradendam, putant, describendo structuram & proprietates corporum, & hinc ad principia seu hypotheses progrediendo; quam ideo & ipse in *elementis meis philosophiae theoreticae* sequutus sum.

Historiae itaque naturalis, atque accuratissima corporum huius vniuersi, quantum fieri potest, si quis instructus sit notitia; tum quidem recte ad hypotheses veterum pariter ac recentiorum philosophorum perlustrandas ac examinandas sese conferet, vt eam, quam reliquis praefendam existimet, eligat. Latissimus hic sese mihi aperiret campus, dicendi de principiis physicis scholae Ionicae, & qui ex ea prodierunt, **PLATONIS** ac **ARISTOTELIS**, itemque Stoicorum, scholae porro Eleaticae, speciatim **DEMOCRITI**, **PARMENIDIS**, & **EPICVRI**, ipsius quoque **PYTHAGORAE**, **HERACLITI** itidem, **HIPPOCRATIS**, aliorumque. Sed haec omnia ex scriptoribus historiae philosophicae, quos supra laudauimus, haurire licet, vt iis recensendis immorandum nobis non sit. Iungenda, quae de hisce omnibus copiose disserit **DAN. GE. MORHOFFIVS**, *polyhist. tom. II. lib. II.* vbi de philo-

philosophia naturali Aegyptiorum, Chinnensium, & Indorum, Pythagorae, Graecorum, speciatim Democriti & Epicuri, Stoicorum, Pyrrhonorum, & Scepticorum, philosophorum scholae Ionicae, Platonis denique & Aristotelis, ex instituto verba facit, *c. IV. seqq.* vsque ad *XII.* In compendio etiam praecipua exhibet IO. BAPT. DV HAMEL, de *consensu veteris & nouae philosophiae*, praesertim libro primo, itemque GOTTL. STOLLIVS, in *der kurzen Anleitung zur Historie der Gelahrtheit*, part. II. c. IV. §. I. ad *XX. p. 221. seqq.* Multa quoque, quae huius loci sunt, adfert THO. BURNETIVS, in *archaeologia philosophica, sive doctrina antiqua de rerum originibus*, praesertim libro primo. Sed cum cuncta fere ad suam hypothesein stabiliendam trahat, adcuratori quandoque examine ac discussione opus est. De Aristotelis physica hoc solum *ut in nuptiis* moneo, cum formae, quas vocant, substantiales, utramque in ea paginam faciant, non omnibus forte consistere, vnde eas acceperit. Obseruandum itaque, PLATONEM ideas statuisse, a diuina essentia separatas, ceu rerum sensibilibus exemplaria atque formas, quas quidem ideas seu formas Deus, mundum ex materia aeterna conditurus, ex se produxerit, & propria, sibi que constanti, substantia donauerit, ut eas in condendis rebus sensibilibus intueretur, quemadmodum pictores expressam imaginem intueri solent, ut eius similitudinem forment. Hasce ideas, seu formas, ceu per se & separatim existentes, reiecit quidem, & mirum in modum exagitaui Aristoteles; admisit tamen, prout materiae sunt immerse, & cum ea coniunctae. Hinc itaque formae istae substantiales. Legenda, quae erudite hac de re monet IAC. BRUCKERVS, in *historia philosophica doctrinae de ideis*, sect. II. §. IX. p. 136. seqq. De patrum, seu veteris ecclesiae doctorum, physica nunc nihil

addo; cum alibi de illorum eruditione philosophica ex instituto dicendi se nobis oblatura sit occasio. A scholasticis doctoribus, quos ab Arabibus Aristotelicam philosophiam accepisse, supra docuimus, in doctrina naturali praeter nugae & ineptias nihil expectandum erat. Praeterea enim, quod ab Aristotele, quem ne recte quidem intelligebant, non discederent, adeoque se ipsi rationis vsu in rerum naturalium inuestigatione priuarent; historiam quoque naturalem, ceu genuinum physicae fundamentum, negligebant. Chemiciae autem studio per Arabes in Europam propagato, exsisterunt nonnulli, qui supra saeculi captum saperent, & in intimiores naturae recessus penetrasse visi sunt, praesertim cum etiam matheos artumque mechanicarum quadam imbuti essent peritia. Id vero istius aetatis hominibus adeo insolens visum, vt in magia venissent suspicionem. Celebres maxime hoc nomine sunt ROGERVS BACO, Anglus, ordinis Franciscanorum monachus, qui saeculo decimo tertio vixit, & ob eruditionem singularem *doctorem mirabilis* dictus est; ALBERTVS magnus, magni nominis scholasticus, qui itidem eodem saeculo decimo tertio floruit, & ARNOLDVS DE VILLANOVA, qui circa annum 1300 magnam famam celebritatemque, inter chemicos consequutus est, artemque, viliora metalla in aurum transmutandi, nouisse perhibetur. De BACONO legendus praeter alios GE. PASCHIVS, in *inuentis nouantiquis*, c. VI. §. XXIV. p. 399. & c. VII. §. IV. p. 527. alibique, qui & de ALBERTO magno verba facit, c. VII. §. XLIII. p. 694. item §. XV. p. 580. seqq. De ARNOLDO autem de VILLANOVA, qui & inter haereticos referri solet, recensente errores, quorum reus agitur, NAT. ALEXANDRO, *hist. eccles. tom. VII. p. 102.* Conferre iuuabit OLAVM BORRICHIVM, in *conspetu scriptor. chemicor. §. XXII.* Necego-

met cum praetermissi, cum praecipuos enarrarem, qui artem, metalla viliora in aurum transmutandi calluisse feruntur, in dissertatione *an alchemisticae sint in republica tolerandi?* §. XII. p. 521. seqq. Ibidem etiam de RAYM. LULLIO, qui ARNOLDI fuit discipulus, a me dictum.

Cum per bonarum litterarum resurrectionem noua lux oriretur; existerunt quidem initio viri docti, vt supra quoque dictum, qui sordes scholasticorum a philosophia abstergere, eamque elegantiori specie ornatam exhibere adnisi sunt. Parum tamen hi opera sua ad rei summam profecerunt, nec rerum naturalium inuestigationi multum adfuderunt lucis. Quam PETR. RAMVS suscepit philosophiae emendationem, ad dialecticam praecipue spectabat, quamquam nonnulla etiam in physicis attigerit. Certe exstant *scholarum eius physicarum libri octo in totidem acroamaticos libros Aristotelis*, Parisiis 1565 in 8. editi. Opposuit autem se ei, in hac quidem philosophiae parte, praecipue GEO. LIEBLERVS, in *epitome philosophiae naturalis*, ex qua iterum compendium aliquod fecit IO. PLANCVS, editum Noriberg. 1621 in 8. Amplius quid molitus est BERNHARD. TELESIVS, cuius de *rerum natura, iuxta principia propria libri IX. vna cum PHILIP. MOCENICI*, Veneti, *vniversalium institutionum, ad hominum perfectionem, quatenus industria parari potest, contemplationibus quinque*; & ANDR. CAESALPINI, Aretini, *quaestionum peripateticarum libris quinque*, an. 1588 sine loci mentione, excusi sunt. Primus namque hicce fuit, qui Aristotelis, quod hactenus omnes premebat, excutere iugum ausus est, nouaque rerum naturalium commentus est principia, calorem & frigus; in quibus PARMENIDEM maxime sequutus censetur, quem itidem duo rerum principia, ignem, siue caelum, & terram, statuisse perhibent. Cum TELESIO in quibusdam fecit FRANC. PATRITIYS,

cuius *discussiones peripateticas* supra commendauimus. Opus namque edidit, inscriptum: *noua de vniuersis philosophia libris quinquaginta comprehensa; in qua Aristotelica methode non per motum sed per lucem & lumina ad primam causam adscenditur; deinde noua quaedam ac peculiari methode tota in contemplationem venit diuinitas; postremo methode Platonica rerum vniuersitas a conditore Deo deducitur &c.* Venetiis 1593, in fol. Legendus de eo PETR. BAEELIVS, qui & obseruat, constare hocce opus libris LXIX, licet in fronte quinquaginta tantum librorum mentio fiat; *diction. historico-crit. voce Patritius*, p. 2322. Quaedam nimirum TELESII adprobat, vt tamen in aliis ab eo discendat. Idem de THOMA CAMPANELLA censendum, quippe qui TELESIVM passim defendit, propriam tamen sibi peculiarem, vt in reliquis, ita & in physicis, philosophandi habet rationem. Huius vero loci liber est, quem *de sensu rerum & magia* scripsit, in quo id agit, vt omnibus rebus, etiam iis, quae anima destituuntur, sensum tribuat. Nimirum, cum in effectibus sensum deprehendisse sibi videretur, ideo, eumdem & causis principiisque, & elementis, adeoque rebus omnibus, tribuendum, putabat. Commemorandus hic etiam est HIERON. CARDANVS, cum CAMPANELLA vel hoc nomine comparandus, quod magno quidem, sed ad paradoxa prono, praeditus fuerit ingenio. Inter ea, quae physici argumenti composuit, scripta, eminent *libri XXI de subtilitate & varietate rerum*. Gloriam, quam inde forte consequi poterat, cum ei inuideret IVL. CAES. SCALIGER, vir sane doctus, sed impotentis animi, & ambitione lymphatus, *exercitationes suas exotericas de subtilitate ad Hieronymum Cardanum* scripsit, tum alias, tum & Francofurti 1612 in 8. excusas; quibus CARDANVS iterum *actionem primam in calumniam* *librorum de subtilitate* opposuit. Iniquissime

quissime SCALIGERVM cum CARDANO egisse, sæpe sophismatibus pugnare, reprehendere, quae non reprehendenda erant, viris doctis obseruatum est. Non itaque sine ratione Cardanum in quibusdam vindicat IO. SPERLINGIVS, in *meditationibus super subtilitates Scaligeri*. Exstant etiam RVDOLPHI GOELENII *aduersaria ad exotericas aliquot Iulii Caesaris Scaligeri exercitationes*, Marpurgi 1694 8. Interim non negandum, multa lectu digna in istis SCALIGERI *exercitationibus* occurrere, praesertim multa eum adferre, quae historiae naturali illustrandae inferuiunt. Magnae hinc olim auctoritatis liber hicce fuit, vt nemo philosophus censeretur, qui eum non legisset; hodie autem fere negligitur, certe a paucissimis legitur.

Fuisse iam ante bonarum litterarum *καλλυγες* qui arte chemica ad naturae arcana detegenda vterentur, iam antea obseruauimus. Horum deinceps vestigia praesertim THEOPHRASTVS PARACELSVS, studiumque chemicum resuscitauit, nec arti modo medicae, sed doctrinae quoque naturali, nouam conciliare faciem, adgressus est. Tria hinc chemicorum principia, sal, sulphur, & Mercurius, celebrari coeperunt; in quae cum omnia corpora resoluantur, ex iis quoque ea composita esse, concludebant, qui hancce philosophandi sequebantur rationem. Quidquid sit de vita moribusque PARACELSI, de quibus in diuersa abeunt, qui de eo scripserunt; virum fuisse artis chemicae peritissimum, cuius non profecto nulla in artem medicam existent merita, negari nequit. Sunt, qui, a BASIL. VALENTINO eum chemicae artis notitia imbutum, tradunt. Num inter eos, qui artem, transmutandi metalla ignobiliora in aurum, temerunt, referendus sit, disputati in *exercitat. an alchemistae in republica tolerandi? §. XVIII. p. 538. seqq.* Ibidem etiam cuius, perperam eum a quibusdam magiae adulari, & ad ea, quae HERN. CON-

RINGIVS illi obiicit, respondi. A magiae crimine eum quoque liberat GABR. NAVDAEVS, in *apologia magnorum virorum in magiae suspicionem deductorum*, p. m. 278. seqq. Vocat ibi Paracelsum *magnum in philosophia, medicina, & religione haeresiarcham*, recteque obseruat, magna scripta eius laborare obscuritate, idque propter peregrina, quibus vsus est, nomina, cuiusmodi sunt, *ens pagoycum, cagastricum, chebrioum, leffas, iesadaob, trarames, stannar, perenda, velloleum*. Optandum, vt a rebus theologis manus abstinuisset. Has enim dum ita tractauit, vt chemicos conceptus ad eas transferret, simul tamen bonis malis admisceret; non tantum ipsemet a recto discessit tramite, sed & alios, vt idem facerent, induxit, pro quodam hinc fanaticorum patriarcha habendus. Certe, VALENT. WEIGELIVM, IAC. BOEHMIVM, aliosque, ex eius prodiisse schola, notum est. Inter discipulos eius ac sectatores referrem *fratres roseae crucis*, nisi hodie constaret, societatem illam, quae olim tantum strepitum dedit, fuisse confictam, & nullibi terrarum exstitisse. Occasio tamen inde quibusdam enata fuit, alchemisticum studium cum pansophia chemica serio defendendi, quod cum primis a MICH. MAIERO factum, in libro, *silentium post clamores* inscripto. Dixi plura hac de re in *exercitat. an alchemistae in republica tolerandi? §. XVI. p. 535. seqq.* Chemicum vero studium ex eo tempore magis effloruit, plurimosque, inter medicos praecipue, defensores nactum est, ac propugnatores; quamquam nec deessent, qui illud reiicerent ac repudiarent. Inter illos OLAVS BORRICHIVS eminet, qui cum arte chemica meliorum litterarum atque antiquitatum peritiam singularem coniunxit, cuiusue existat *de ortu & progressu chemiae dissertatio*, Hassniae 1668 in 4. itemque *Hermensis, Aegyptiorum & chemicorum sapientia, ab Hermenni Conringii animaduersionibus vindicata*,

dicata, Hafniae 1674. HERMANNI autem CONRINGII, qui acriter philosophiae & medicinae chemicae ac Paracelsicae se opposuit, de *Hermetica medicina libri duo*, iterum auctiores emendatioresque lucem adspexerunt Helmstadii 1669, in 4. cui editioni subiunctus est *apologeticus aduersus calumnias & insuetationes Olai Borrichii* Videtur vero CONRINGIVS in Paracelsum paullo iniquior; quamquam nonnulla iure in eo reprehendat. Vtriusque & CONRINGII & BORRICHII scripta lectu digna, cum eruditione inter se certent, & historiam artis chemicae inuestigaturis faciem praeserant. Inter eos, qui secundum principia, quae vocant, hermetica, physicam tradere in animum induxerunt, haud vltimus est HENR. NOLLIVS, cuius *naturae sanctuarium, quod est physica Hermetica* Francofurti 1619 in 8. excusum est. Cum primis commemorandus nobis adhuc est DAN. SENNERTVS, medicus quondam longe celeberrimus, qui chemicae artis in medicina vsum primus in academia Wittebergensi adprobare & commendare ausus est, simulque de rebus naturalibus aliter, quam vulgo fiebat, philosophari coepit. Testantur hoc eius scripta, *epitome scilicet scientiae naturalis*; item: *de chemicorum consensu & dissensu cum Aristotelicis & Galenicis*, vt &: *hypomnemata physica*. Vestigia eius in quibusdam pressit, immo & defensionem contra aduersarios, quos expertus est, suscepit IO. SPERLINGIVS, cuius *institutiones physicae*, saepius editae, multorum adprobationem olim consequutae sunt. Profiteretur, se in iis eclecticam sequi philosophandi rationem; in plurimis tamen non multum supra scholasticos sapit, qui eo tempore philosophiae regnum vbi-que fere adhuc tenebant. Ob concinnum & elegans dicendi genus multis etiam institutiones istae placuerunt; quemadmodum & eiusdem *anthropologia physica*, Wittebergae 1647 edita, hinc inde lauda-

tur. SENNERTO pariter ac SPERLINGIO praeter alios se acriter opposuit IO. FREITAGIVS, medicinae in academia Groeningensi professor, cuius *nouae sectae Sennerto-Paracelsicae, recens in philosophiam & medicinam introductae, quae antiquae veritatis oracula, & Aristotelicae ac Galenicae doctrinae fundamenta conuellere, & stirpitus erudere moliantur nouatores, detectio & solida refutatio*, Amstelodami 1637 in 8. prodiit. Quo in libro auctor non scribere, sed furere videtur. Praemisit ei *apologiam ad orbis christiani academias, & sigillatim Wittenbergicam, omnesque ibi & alibi veteris & indubitatae veritatis adsertores & patronos*, quam hisce. inchoat verbis: *Vsque adeo inimicus & otii & bonarum horarum prodigus fui, vt ad affinias & inanias Sennerto-Sperlingianas paucis pro re nata respondere non dubitauerim &c.* Legenda, sed expendenda quoque, quae de hocce Sennerti & Freitagii certamine obseruat PET. BAELIVS, *diſſion. histor. crit. voc. Sennertus, p. m. 2701*. Disputatum cum primis fuit, de origine formarum, quas vocant, substantialium, quas non e potentia materiae educi, nec in materiam induci, sed cum materia traduci, seu per traductionem propagari, cum SENNERTO adferebat IO. SPERLINGIVS; CONF. huius *institutiones physicae. lib. I. c. III. quaest. I. & seqq. p. 76. seqq.* Cum vero simul de origine animae humanae oiretur quaestio; noua inde orta sunt certamina, SPERLINGIO, quocum & IAC. THOMASIVS alique faciebant, pro traduce pugnantibus, Ienensibus contra, IO. ZEISOLD, DAN. STAHLIO, aliisque, creationem animae adserentibus. Sed haec huius loci non sunt. Nonnulla, quae huc spectant, dixi in *institur. theol. dogmaticae, lib. II. cap. II. ad §. XVI. p. 496.*

Quae ex chemicorum industria in physicam redundant commoda, in eo praecipue consistunt, quod per varia eorundem ex peri-

experimenta, ad proprietates corporum adcuratius pernoscendas, historiamque adeo naturalem, quaedam facta est accessio. Qui vero ad historiam naturalem animum adiungunt, eamque experimentis augere & amplificare student; illi demum veram rectamque viam ingredi censebunt, qua physices studium promoueri, & in maius meliusque prouehi, queat. Exemplum huiusce praeiuit FRANC. BACO DE VERVLAMIO, cui adeo praecepta restauratae doctrinae physicae gloria debetur, quem deinceps sequuti sunt alii, nouis indies experimentis nouam quoque lucem rerum naturalium inuestigationi adfundentes. Sed de hisce omnibus supra dictum ad §. XIV. huius capituli, cum de historia naturali, eiusque scriptoribus ageremus. Eo facilius deinceps fuit, noua quaedam systemata condere, quod RENATVM CARTESIVM praecepit fecisse, constat. Quae hic inceserit via, ipsemet nos in *dissertat. de methodo* conducet. Ex reliquis eius scriptis ad physicam seu philosophiam naturalem spectant *principia philosophiae; meteora; de passionibus animae; & tractatus de homine*. Ex discipulis vero eius & sectatoribus nonnulli quidem, dum integra philosophiae systemata, eius hypothesebus superstructa, condiderunt; non potuerunt non physicam simul attingere, vt ANTON. LE GRAND, & PET. SYLVANVS REGIS, de quibus supra quoque dictum; alii autem seorsim physicam, seu doctrinam naturalem secundum hypothese Cartesii tradiderunt, quod praeter HENR. REGIVM, in *fundamentis physices*, IAC. ROHAULTIVS fecit, in *tractatu physico*, cum *animaduersionibus* ANTONII LE GRAND, & auctoris *tractatu mathematico de arte mechanica*, Amstelodami 1700 in 8. edito. Prodiit etiam Londini 1710 cum adnotationibus SAM. CLARKII. IOANNIS quoque CLAVBERGII huc referenda *physica*, Amst.

BYD. ISAGOGE.

Amstelodami 1664 in 4. excusa. Fuerunt etiam, qui ipsius CARTESII scripta physica commentariis illustrarent. Sic RYVARDI ANDALAE, qui principem hodie inter genuinos Cartesii sectatores locum tenet, *paraphrasis* exstat in *principia philosophiae Renati des Cartes*, Franecqueriae 1711 in 4. De physica autem, seu doctrina naturali CARTESII, viri docti, & a partium studio alieni ita censent, multa quidem ingeniose ab eo esse excogitata, quae magnam veri speciem habeant, apteque satis systema eius cohaerere; fundamentis tamen parum solidis esse superstructum. Legenda cum primis HENR. MORI *epistola, quae apologiam complectitur pro Cartesio, quaeque introductionis loco esse poterit ad vniuersam philosophiam Cartesianam; tom. I. operum eius philosophicorum, p. 107. seqq.* vbi breuiter, sed neruose & adcurate, quae in systemate physices Cartesianae reprehendenda sunt, indicat. Eodem, quo Cartesius nouum illud molitus est philosophiae aedificium, tempore, Democrito-Epicuream philosophandi rationem iterum reuocauit PET. GASSENDVS, ingenii laude Cartesio nihil concedens, doctrinae forte superior. Ita vero Epicurum sequutus est, vt, quae ab eo perperam dicta essent, nec admitti vlla ratione possent, corrigeret ac emendaret. *Physica* eius amplissimum doctrinae naturalis systema exhibet, *operumque* eius, iunctim editorum, *tom. I. & II.* exstat, quamquam & in *notis ad lib. X.* DIOGENIS LAERTII, aliisque scriptis, ea attingat, quae huius loci sunt. Compendium aliquod ex iis lingua gallicana concinnauit BERNIERIVS, an. 1684 septem tomis in 12 excusum. Idem & in gratiam Anglorum GVALT. CHARLETONVS fecit, vt tamen ipsemet quaedam adderet, in *physiologia Epicuro-Gassendo-Charletoniana*, edita Londini 1654 in fol. Quantumuis autem plurimi & CARTESII & GASSENDI merita

H h

i i

in doctrinam naturalem laudarent; pauci tamen fuere, qui vnum ex hisce ducibus ita eligerent, vt ab eius discedere in quibusdam placitis religioni sibi ducerent. In horum referendi numerum WOLFERD. SENGVERDVS, in *philosophia naturali*, in qua vt plurimum GASSENDVM sequitur, DE STAIR, in *physiologia noua experimentalis*, FRANC. BAYLE, in *institutionibus physicae*, alique. Cum autem Cartesius secundum principia mathematica & mechanica doctrinam naturalem tractare incepisset, eaque in re plurimi eius sequuti essent vestigia; ISA. NEVTONVS consultum duxit, principia haecce mathematica, quorum in physica vsus est, colligere, eaque rite demonstrare. Eo namque eius *philosophiae naturalis principia mathematica*, Londini primum 1687 edita, comparata sunt. Fuerunt etiam ex Anglis praecipue, qui eius exemplum imitarentur; sed cum ob subtilitatem a paucissimis intelligeretur, GVIL. IAC. S' GRAVESANDE *physices elementa mathematica, experientis confirmata, siue introductionem ad philosophiam Newtonianam*, euulgauit, cuius tomus primus Lugduni Batauorum 1720 in 4. prodiit. Tractationem tamen in hocce opere fini seu scopo, quem auctor prae se tulit, non profus respondere, quibusdam obseruatum est; cum experimentis equidem cuncta confirmet, ipsis vero demonstrationibus Newtonianis parum aut nihil lucis adfundat. Cum porro in mechanica illa ac mathematica physicam tractandi ratione cuncta ad leges motus redeant; de ipsa motus origine grauis exorta est disputatio. Ex natura enim indoleque materiae cum is deriuari nequeat; extiterunt omnino, qui, a Deo ipso omnem motum immediate effici, contenderent; cumque adeo caussis secundis omnem agendi vim denegarent, ortum hinc est systema, quod vocatur, caussarum occasionalium. Quae ad historiam hu-

ius controuerbiae spectant, paucis exhibui in *institur. theol. dogmat. lib. II. c. II. ad §. XLVIII. p. 563. seqq.* Id tantum addimus, vt difficultatibus, quae hic se vtrimque offerunt, se expediret, nouam quamdam viam ingressum esse G. G. LEIBNITIVM, dum, potentiam quamdam se mouendi materiae denegari non posse, existimauit, quamue vim *actiuam*, a *potentia nuda* distinctam, adpellitauit. Exstant hac de re varia eius schediafmata, quibus sententiam suam explicauit, illustrauit, confirmauit, in *actis eruditor. Lips. an. 1694. mens. Mart. item an. 1695. mens. April. nec non 1698. mens. Septembr. p. 427. seqq.* Sed ex instituto cum refutauit RVARDVVS ANDALA, in *dissertat. philosophica, in qua vera substantiae notio vindicatur, simulque confutatur vis actiua, a G. G. L. cuiuslibet substantiae, tam corporeae quam spiritali, in specimine dynamico attributa*, quae prima est in *dissertationum philosophicarum pentade*, Francquerae 1712 in 4. edita. Fuerunt vero & alii, qui, cum intelligerent, per solas leges mechanicas cuncta naturae phaenomena explicari non posse, peperamque, & contra genuinam eius notionem, materiae ipsi vim quamdam, se mouendi, tribui, quae & ad atheorum impietatem stabiliendam facile trahi potest sententia; rursus eidem atheismi periculo se exponere, qui, omnem immediate a Deo proficisci motum, contendunt; principium aliquod actiuum, diuersum a Deo, ab eo tamen dependens, admittendum censuerunt, quod IO. BAPT. HELMONTIVS *archeum*, HENR. MORVS, *principium hylarchicum*, alii *spiritum naturae*, alii aliter adpellitarunt. Et HENRICVS quidem MORVS *principium* suum *hylarchicum*, quod ipsemet *spiritum naturae* vocat, in *enchiridio metaphysico*, inculcat; cumque IO. CHRISTOPH. STVRMIVS nonnulla ei opposuisset, defensionem eius suscepit, in *sciboliis ad enchiridium istud metaphysicum*,

c. XIII. scilicet. IV. tom. I. operum, p. 219. sqq. De hoc principio suo ipsemet MORVS ita pronuntiat: *principium hoc nec confictum est, nec novum & inauditum, nisi nomen solummodo intelligas; rem enim ipsam agnouerunt antiqui philosophi, Pythagoras, Plato, ipseque Aristoteles sub nomine τὸ πρῶτον, ut quando toties inculcat τὸ πρῶτον ἴδιον ἄκων πᾶσιν, naturam nihil facere frustra, quod intelligendum est omnino de hoc spiritu naturae, quem & principium bylarchicum adpello; l. c. p. 231.* De reliquis spiritus vniuersalis adfertoribus DAVIDE VANDER BECKE, HIER. HIRNHAIM, ARNBACHIMIO, IO. MARCO MARCIA KRONLAND, HENR. NOLLIO, IO. AMOS COMENIO, IO. BAYERO, a me dictum in *introduct. ad histor. philosoph. Ebraeorum*, ad §. XXXVI. p. 318. 319. item ad §. XLVIII. p. 458. Addendus, qui nostra aetate eandem sententiam amplexus est, & non sine ingenii acumine defendit, CHRIST. THOMASIVS, in *Versuch vom Wesen des Geistes oder Grund-Lehren sowohl zur natürlichen Wissenschaft als der Sitten-Lehre*, Halae 1699 in 8. Immo nec ipse procul ab hac abesse sententia videtur DAN. GE. MORHOFIVS. *Supponendam est, inquit, impossibile esse omnium phaenomenorum naturalium mathematicas dare demonstrationes, quamquam adlaborandum sit, ut eas, quoad eius fieri possit, habeamus. Si omnium inter se sectarum principia conferamus, in vno aliquo, incognito scilicet principio, deficiunt, quod naturae plus quam corporeae & spiritualis esse probabilibus argumentis colligitur, non vero ita demonstratur, ut satisfacere plenae cognitioni possit; polybist. tom. II. lib. II. c. XLX. p. 235.* Nec praetermittendum hic est celeberrimi nominis nostra aetate philosophus ANDR. RVDIGERVS, utpote qui, principia mechanica non tantum non sufficere, quippe ex quibus non veritas, sed possibilitas tantum rei innotescat, sed si

sola adhibeantur, omnino ad atheismum ducere, demonstrauit in *physica diuina, relictā via, eademque inter superstitionem & atheismum media, ad utramque hominis felicitatem naturalem atque moralem ducense*, Francofurti ad Moenum 1716 in 4. Nimirum diuinam hancce physicam vocat, eo, quod principia, quibus superstructa est, sine idea Dei sibi non constant, & ad existentiam eius agnoscendam ducunt. Summam eius exhibet IO. GE. WALCHIVS, in *dem Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit*, lib. III. c. III. §. XXX. p. 177.

Licet autem isti, quos haecenus commemorauimus, in plurimis, immo ipsis principiis, maximore a se inuicem dissentirent; in eo tamen magna consensione conspirabant, Aristotelicam scholasticamque physicam explodendam prorsus ac eliminandam esse. Et scholasticorum quidem commenta adeo illepida erant, ut non esset, qui illorum defensionem suscipere vellet, aut, si quis hoc faceret, haud dubie omnium se exponeret ludibrio. At genuini Aristotelis sectatores, ut per ipsam bonarum litterarum restitutionem magnam hinc inde obtinuerant auctoritatem; ita acriter subinde repugnabant, ne imperio isto, quod sibi vindicabant, priuarentur. Ingens exstat illorum numerus, qui aut in libros Aristotelis physicos commentati sunt, aut secundum principia eius systemata vel compendia physica condiderunt, quos quidem recensere omnes superuacaneum fuerit. Breuiter si quis scire aueat, cuiusmodi ea sint, quae in doctrina naturali ab iis expectanda, vel FLAMINII CICONIAE Vicentini *quaestiones naturales, in quibus iuxta Aristotelis principia multa diligenter pertractantur, & summa facilitate disputantur contra Robertum Inuenatem*, Hanouiae 1594 editas, aut similem libellum adeat. Fatendum tamen, nonnullos principia quidem physices Aristotelicae retinuisse, sed

ita, vt recentiorum non negligerent inuenta atque experimenta, quin potius iisdem ad hypotheses suas illustrandas & confirmandas vterentur. Commendandus hoc nomine est HONOR. FABRI, cui & hoc proprium est, quod non scholasticorum aut Arabum placita sequatur, sed de vera & genuina ipsius Aristotelis mente fuerit sollicitus; quamquam non desint, qui putant, eum subinde referre, non tam quid dixerit Stagirita, sed quid dicere debuerit. Prodiit *physica* eius Lugduni 1669 & 70 in 4. De beati FRIDEMANNI BECHMANNI nostri *systemate physico*, in vsum gymnasii Gothani ab eo concinnato, editoque sine auctoris nomine Ienae 1664 in 8. eodem modo censendum, quod genuina Aristotelis principia concinne & breuiter exhibeat, recentiorum tamen inuenta & sententias haud raro adferat, vt a se dictis lucem conciliet. Quemadmodum autem horum, aliorumque, qui eadem via incedunt, labores eo tendunt, vt Aristotelicae philosophiae vtrumque conseruetur auctoritas; ita eodem comparatum est illorum institutum, qui veteris ac recentioris physicae consensum, si non in omnibus, certe in quibusdam, demonstrare conati sunt. Id vero cum primis sibi datum credidit IO. BAPT. DV HAMEL, in opere notissimo, *de consensu veteris & nouae philosophiae*; quod duobus constat libris; in priori *Platonis, Aristotelis, Epicuri, Cartesii, & aliorum, de principiis rerum naturalium placita excutiuntur, ac physica generalis pene tota pertractatur*; in posteriori *de elementis agitur, & chymicorum principis, nec non de mixtione, & dissolutione corporum, vbi chymia fere vniuersa explicatur*. Ita summam eorum, quae tractat, auctor ipse exprimit. Editio, qua ego vtor, Oxoniae prodiit 1669 in 8. Idem vir doctissimus alias adhuc ad doctrinam naturalem spectantes commentationes edidit, tandemque integrum philoso-

phiae systema, seu *philosophiam veterem ac nouam, ad vsum scholae accommodatam, in regia Burgundia olim pertractatam*, cuius tomus posterior *physicam, tum generalem, tum specialem* continet, luci publicae exposuit. Prodiit primum an. 1678, recusa autem est Noribergae an. 1682 duobus tomis in 4. HAMELIVM in hocce argumento sequutus est DAN. GE. MORHOFFIVS, quippe qui de *consensu & dissensu veterum & recentiorum, eorumque conciliatione* ex instituto differit, *polybist. tom. II. lib. II. c. XVIII. p. 279. seqq.* Caute vero & circumspecte in ista philosophorum conciliatione incedendum, ne illorum, quos in harmoniam redigere cupimus, peruertamus sententias, & aliquid, quod iis forte in mentem non venit, illis tribuamus, patet ex iis, quae supra de syncretismo philosophico ex instituto differimus. Nonnulli tamen ad inuidiam tantum declinandam consensum Aristotelis cum recentioribus demonstrare aggressi sunt, cum viderent, se illorum, qui veteribus, speciatim Aristoteli, omnia tribuebant, euitare aliter odium non posse. Quos inter IO. CHRISTOPH. STURMIVM, virum de naturali doctrina praeclare meritum, referre nullus plane dubito. In *physicae* enim *conciliatricis per generalem pariter ac specialem partem conaminibus, succinctis apborismis adumbratis*, Norimbergae 1687 in 12. euulgatis, id quidem agere videtur, vt consensum Aristotelis & Cartesii ostendat; virum tamen istum doctissimum in plerisque Cartesii sequutum placita, manifestum est. Cum vero eo tempore magno se expositurus fuisset periculo, si Aristotelis prorsus reiecisset auctoritatem; vnicum hoc supererat, vt ostenderet, Cartesium eadem docere, quae docuerit Aristoteles. Quo ipso vt sibi quidem consuluit, ita, an veritati consuluerit, quaeri adhuc posset. Inter optima interum physices compendia citra controversiam

fiam libellus hicce STURMII referendus est, vti *physica eius electiva*, siue *hypothetica*, cuius tomus primus Norimbergae an. 1697 in 4. prodiit, inter maioris molis systemata eundem locum occupat. Licet autem STURMIVS subinde Cartesium sequatur; non tamen vbiq; hoc fecit, adeoque illis adnumerandus est, quibus ecclesiastica philosophandi ratio placet. Quam in classem & plerique illorum referendi sunt, quos aut cum Cartesio, aut cum Gassendo, ita facere antea diximus, vt in quibusdam ab iis discedere sibi religioni non ducant. Iungendus autem omnino est IO. CLERICVS, cuius *physica operum eius philosophicorum* tomum tertium & quartum constituit, & vel hoc nomine commendanda, quod methodo analytica incedat, vt supra iam obseruauimus. Ecclesiasticam philosophandi rationem, vt alias, ita & in physicis mihi probari, *elementa mea philosophiae theoreticae* testantur, ex quibus si prima scientiae naturalis fundamenta tirones hauserint, recte forte rebus suis consulent.

Nimis instituti nostri essemus immemores, nisi illorum quoque iniiceremus mentionem, qui in doctrina naturali aut scripturae sacrae sequi se ductum profiterentur, aut suorum cum ea consensum principiorum prae se ferunt, & hinc, se aut Mosaicam quamdam, aut christianam tradere physicam, contendunt. Magna tamen istorum hominum est diuersitas. Plerique namque placitis, quae iam antea ex philosophis hauserunt, aut anime ipsimet conceperunt, Moysi atque scripturae sacrae aptare verba non dubitant; alii autem, dum scripturae soli inhaerere videntur, aut lumen rationis cum lumine reuelationis confundunt, aut nihil dicunt, ex quo doctrinae naturali lux insignis adfundatur. Sic ad eos, qui ad priorem classem referri possunt, quod attinet; secundum mentem Aristotelis narrationem Moysi de creatione explicare voluit IO. ZEISOL-

DVS, de *consensu & dissensu Aristotelis cum scriptura sacra*; secundum Cartesii hypotheses IO. AMERPOEL, in *Cartesio Mosaicizante*; secundum corpuscularis philosophiae principia EDMONDVS DICKINSON, in *physica veteri & vera*. Ad sui porro ingenii commenta Mosaicam narrationem pro lubitu flexerunt THOM. BURNETIVS, & GVIL. WHISTONVS, in *no-ua telluris theoria*, DETLEVVS CLVE-RIVS, in *geologia sacra*, aliique. Qui theosophorum nomen sibi vindicant, prae reliquis Mosaici haberi cupiunt, cum tamen aut chemicorum simul principia admittant, aut alia admisceant, quae nec Moysi, nec aliis scriptoribus sacris in mentem venerant. Referendi huc ROB. FLVDDIVS, in *philosophia Moysaica &c.* item in *microcosmi & macrocosmi historia physica*, IAC. BOEHMIVS, in *myserio magno*, aliisque scriptis, AEGID. GVTHMAN, in *Offenbahrung goettlicher Maiestaet*, QVIRINVS KVHLMANN, in *dem neubegeisterten Boehmen*, aliique, qui suis plerumque ita se inuoluunt tenebris, vt occultare potius, quam recludere, arcana naturae videantur. In eo etiam fere consentiunt, quod spiritum quemdam naturae statuunt; quem similiter admittunt, qui itidem prae reliquis Mosaici videri volunt, CONR. AS- LACHVS, in *physica & ethica Moysaica*, IO. AMOS COMENIVS, in *physicae ad lumen diuinum reformatae synopsis*, IO. BAYERVS, in *ostio, seu arrio naturae*, & si qui alii sunt eiusdem generis. Eos, qui philosophiam quamdam christianam introducere cupiunt, plerumque lumen rationis & reuelationis confundere, supra iam obseruauimus. Patetque inde, idem de physica seu doctrina naturali intelligendum. Subinde etiam splendido hocce nomine recepta tantum scholae dogmata tegunt, & talia proferunt, quae si vel maxime vera sint, parum tamen luminis doctrinae naturali adfundunt. OTT. CASMANNI, qui *cosmo-*

H h 3

pociam

poemiam & uranographiam christianam, & alia eiusdem generis quam plurima edidit, exemplo hoc comprobauit in introduct. ad histor. philos. Ebr. ad §. XXXVI. p. 315. seqq. Lectu tamen prae reliquis digna est LAMB. DANAEI *physice christiana, sive christiana de rerum creaturarum origine & usu disputatio*, quippe in qua nonnulla minime contemnenda occurrunt. Tertia editio Geneuae prodiit 1580 in 8. Exstat & eiusdem *physices christianae pars altera, de rerum creaturarum natura*, edita iterum Geneuae 1582 in 8. Illorum vero institutum, qui physicam ita tractant, vt simul ostendant, quo pacto sapientia potentiaque Numinis ex operibus naturae intelligatur, maximopere laudandum est. De IO. RAYI libro: *existentia & sapientia Dei manifestata in operibus creationis*, dicto, alibi agimus. Eodem etiam quodammodo spectat LVD. GRANATENSIS *philosophia christiana, de admirabili opere creationis, & quomodo per creaturas ad creatoris agnitionem perueniatur*; Ingolstadii 1650 in 8. Nec sine ratione huc referuntur, qui *physicas diuinas* scripserunt, hoc est, tales, quae ad existentiam, potentiam & sapientiam Numinis agnoscendam nos ducant. Quo nomine ANDR. RVDIGERI *physicam diuinam* supra iam laudauimus. Commemoranda vero vel maxime adhuc est viri clarissimi IO. FRID. WVCHERERI *delineatio physicae diuinae*, quae Ienae 1720 prodiit, & qua cuncta, quae huc comparata sunt, eleganter & neruose complexus est, atque demonstrauit, veram sapientiam sine rerum naturalium adcurata cognitione esse non posse.

** Vasti ambitus esse physices studium, praesertim si quis ad specialia descendere velit, nemini ignotum esse potest, nisi qui numquam illud delibauit. Plerisque hinc in generalioribus istis subsistendum, de quibus haecenus a nobis dictum. Eoque etiam, quos laudauimus, auctores

spectant. Si quis, qui specialia, singulaeque adeo physicae partes attingerunt, nosset, is DAN. GE. MORHOFFII *adeat polybistorem tom. II. lib. II. vbi per integram partem secundam, p. 299. eos, qui huc pertinent, recenset. Idem facit BVRC. GOTTH. STRVVIVS, biblioth. philos. c. V. §. X. seqq. p. 78. seqq.* Licet autem omnibus concessum non sit, animum per singulas physices partes circumferre; adcuratori tamen doctrinae de homine cognitione nemo carere poterit. Haec enim per moralem quoque philosophiam, ipsamque theologiam, ac iurisprudentiam, latissime se diffundit. Maiori itaque, quam reliqua omnia, diligentia in physica tractari debebat; quod non omnes obseruant. Ego certe, operae me fecisse pretium, puto, quod in *elementis meis philosophiae sbeoreticae* primo statim loco de ea egi. Fuerunt hinc etiam, qui ex instituto hocce naturalis doctrinae caput pertractarent. IO. SPERLINGII *anthropologiam* supra iam commemorauimus. RENATI quoque CARTESII *tractatus de homine*, notis perpetuis a LVDOVICO DE LA FORGE illustratus, vna cum eiusdem CARTESII libro de *formatione foetus*, inter reliqua eius opera exstat. Referre huc & eiusdem de *passionibus animae* librum licet, quem qui pro eius optimo habent, adfectu quodam praepediti haud dubie grauissimos, quos in eodem admisit, errores non perspiciunt. Et in ipsa quoque de homine doctrina, cum cuncta ex principiis mechanicis explicare vellet, falsamque de mente notionem animo concepisset, non poterat non in varia praecipitia ruere. Patet hinc, quid de illis censendum, qui, iisdem principiis insistentes, de homine scripserunt; quorum nonnullos recenset BVRC. GOTTH. STRVVIVS, in *biblioth. philos. c. V. §. X. p. 79.* quibus non immorabimur. Corporis humani notitiam adcuratiorem, eius structuram describendo,

do, suppeditant scriptores anatomici, quos recensere nostri non permittit instituti ratio. Facere tamen nequeo, quin vehementer laudem IO. GOTHOFR. BERGERI *physiologiam medicam, siue de natura humana librum bipartitum*, eleganter non minus, quam *κυμας* scriptum, qui & omnium instar esse potest. Prodiit Wittenbergae an. 1702 in 4. Theologiae cultores de anima potius, seu mente humana, sollicitos esse oportet. Commemorandus itaque hic iterum est LVDOVICVS DE LA FORGE, ex cuius quippe *libro de mente humana*, quid scholae Cartesianae hic placeat, condiscere licet. Dum autem, qui hanc sequuntur philosophandi rationem, mentem, vt par est, pro spiritu habent, aut spiritus notionem tantum in cogitatione constituunt; non possunt non in magnas se conicere difficultates, vt operationes, in quibus mens & corpus concurrunt, aut mens in corpus agere videtur, explicent. Ad tria nimirum, quae hic occurrunt, virosum doctorum sententiae reuocari solent systemata, quorum primum vocatur *systema influxus*, alterum *systema adissentiae*, siue *causarum occasionalium*, & tertium denique *systema harmoniae praestabilitae*, cuius inuentor fuit G. G. LEIBNITIVS. Primum ideo nonnulli admittere nolunt, quod capere nequeant, quo pacto spiritus in corpus agat, aut a corpore patiatur. Premittit haec difficultas cum primis Cartesianos, qui putant, clare & distincte se percipere, quid sit spiritus, si dicant, eum esse substantiam cogitantem. Cum vero longe rectius philosophentur, qui fatentur, minime nobis ita cognitam spiritus essentiam, vt negare queamus, eum in corpora agere, & rursus a corpore aliquid pati; nondum sufficiens ratio adest, systema influxus reiiciendi; praesertim cum reliqua, longe maiora secum coniuncta habeant incommoda. In systemate enim adissent-

tiae, seu causarum occasionalium, Deus immediate omnem motum, adeoque quidquid homines aut dicunt, aut cogitant, aut agunt, efficere creditur; quod eiusmodi est, vt vix sine impietate cogitari possit. Systema denique harmoniae praestabilitae, quidquid etiam dicant, aut in quamcumque se vertant partem, eius defensores, cum libertate humanae voluntatis conciliari nequit. Propugnauit hanc sententiam CHRIST. WOLFIUS, qui, vt in aliis, ita & hac in re LEIBNITII vestigia premit, in *den vernunftigen Gedancken von Gott, der Welt, und der Seele des Menschen*, c. V. §. 765. seqq. p. 224. seqq. itemque GE. BERN. BVLFFINGERVS, in *commentatione*, quam vocat, *hypothetica, de harmonia animi & corporis humani maxime praestabilita ex mente illustris Leibnitii*, Tubingae 1723 in 8. Cumque nonnulla eidem opposuisset IOACH. LANGIVS, in *caussa Dei & religionis naturalis aduersus atheismum &c. tractat. sect. I. argum. I. §. III. p. 102. seqq.* defensionem eius iterum in se suscepit CHRIST. WOLFIUS, in *luculenta commentatione de differentia nexus rerum sapientis & fatalis necessitatis, nec non systematis harmoniae praestabilitae & hypotheseum Spinozae &c. sect. II. §. XVIII. seqq. p. 57. seqq.* Respondit vero non tantum ad haec LANGIVS, sed fustus adhuc, quid in hoc systemate harmoniae praestabilitae desiderandum sit, & quorsum tendat, exposuit, in *modesta disquisitione noui philosophiae systematis de Deo, mundo, & homine, & praesertim de harmonia commercii inter animam & corpus praestabilita &c. c. II. p. 67. seqq.* Continuat deinceps & aliis scriptis idem certamen; quae recensere omnia, huius loci non est. De ortu etiam animae humanae, eiusque propagatione, variae exstant philosophorum pariter ac theologorum & sententiae & concertationes; hinc & scripta varia. Sed praecipua, quae

quae de hoc capite dici poterant, iam attingi in *institution. theol. dogmat. lib. II. c. II. ad §. XVI. p. 479. seqq.* Historiam doctrinae de immortalitate animae itidem exhibui in *thesib. de atheismo & superstitione, c. III. ad §. II. p. 251. seqq.* Inter scriptores de immortalitate animae eminent IOACH. HILDEBRANDVS, de *immortalitate animae rationalis ex solo lumine naturae apodicticis & topicis rationibus liquido offensa*, EBERH. SCWELINGIVS, in *mente immortalis*, VINC. PLACCIVS, in *demonstratione solida immortalitatis animae humanae ex solo lumine naturae facta*, quam lingua germanica scripsit, KENELMVS DIGBAEVS, de *immortalitate animae*; alique, de quibus in iisdem *thesibus de atheismo & superstitione*, dictum, c. VII. ad §. II. p. 164. Sollemne est, vt homo *microcosmus* vocetur; quod etsi per analogiam quamdam admitti queat, caute tamen & non sine grano salis hoc accipiendum, recte nonnulli monent. *Hominem haud commode dici microcosmum*, peculiari, eaque lectu digna, *dissertatione ad Gen. I, 26. & ex eo Gregorii Nysseni duas orationes in hunc locum, eiusdemque librum de opificio hominis c. XVI.* euicit IO. CHRISTOPH. BECMANNVS, Francof. ad Viadrum 1716 in 4.

*** Hinc & viri quidam docti in eo operam studiumque suum collocarunt, vt scripturae sacrae quaedam loca ex scientia naturalis illustrarent. Atque generatim quidem hoc fecerunt FRANC. VALLESIVS, in *philosophia sacra*, VAL. HENR. VOGLERVS, de *rebus naturalibus ac medicis, quarum in scriptura fit mentio*, IO. DE MEY, in *physiologia sacra*. In vestigijs naturalis doctrinae, in libro Iobi occurrentibus, erudiens ac explicandis diligentiam suam probavit IO. IAC. SCHEVCHZERVS, in *physica Iobi*, quam lingua germanica conscripsit. De animalibus, quorum in scriptura sacra mentio iniicitur,

exstat SAM. BOCHARTI *hierozoicon*, summo studio conscriptum opus, quod merito thesaurum quemdam exquisitae & profundae eruditionis dixeris. Epitomen eius dedit IO. HENR. MAIVS, in *brevi & accurata animalium in sacro cum primis codice commemoratorum historia*, in qua interdum & BOCHARTVM emendauit. Iam antea WOLFG. FRANZIVS *historiam animalium sacram* scripserat, quam amplissimis commentarijs illustravit IO. CYPRIANVS, theologus quondam Lipsiensis. Mitto reliquos, qui idem argumentum tractarunt; cum isti, quos commemorauimus, sufficere queant. De arboribus, herbis, plantis, aromatibus, quorum in sacris literis mentio iniicitur, agunt HENR. VERSINVS, in *arborero biblico*, cui iungitur *phytologia sacra, herbarius sacer, & hortus aromaticus*; THOM. BROWNE, in *observationibus de plantis, in sacra scriptura memoratis*; ADR. COQVIVS, in *historia sacra plantarum, arborum, & herbarum sacrae scripturae*. De gemmis sacris post EPIPHANIVM *κατὰ τὴν δαίδαλον λέγοντες* commentatus est MATTH. HILLERVS de *duodecim gemmis in pectorali summi pontificis*, & iam ante eum FRANC. RVEVS, de *gemmis aliquot, iis praesertim, quarum fit mentio in apocalypsi &c.* Atque hi praecipui quidam sunt ex magno illorum numero, qui *τὰ ὄντια* in scriptura sacra occurrentia illustranda sibi sumserunt. Reliquos recenset IAC. LE LONG, *bibl. sacr. tom. II. part. II. art. IX. p. 1045. seqq.* vbi postquam plurimos, qui generatim de physica sacra scripserunt, ordine enumeratos videas, qui de aquis supra-caelestibus, de paradiso terrestri, de diluuiio, de fabrica arcae Noae, de gigantibus, de longaeuitate vitae, de morbis biblicis, de lapidibus pretiosis, de arboribus & plantis biblicis, de animalibus, de metallogia sacra, & sic porro, egerunt. Nonnullos etiam, qui huius loci sunt, indicat, & erudite

dite de vsu & abusu physices seu scientiae rerum naturalium in scripturae sacrae interpretatione praecipit vir clarissimus IO.

IAC. RAMBACHIVS, in *institutionibus hermeneuticae sacrae, lib. III. c. IV. §. VIII.* vsque ad *XII. p. 473. seqq.*

§. XXX. Altera philosophiae theoreticae pars, seu *theologia naturalis*, dum de Deo & spiritibus ea tradit, quae ratio de illis cognoscere potest, principia suppeditat, quae, ceu certissima, positaeque extra controuersiam, in theologia reuelata adsumuntur. Immo eiusmodi haec sunt, vt certa inde criteria fluant, quibus veram reuelationem a falsa quodammodo discernere licet. Simul tamen paedagogiam quamdam, ad reuelationem inuestigandam & agnoscendam, exhibet. Denique & arma validissima subministrat, quibus atheorum reprimi ac coërceri furor potest. *

* Quam nos hic *theologiam naturalem* vocamus, alii *pneumaticam* adpellitare solent. Hoc enim nomine eam philosophiae partem intelligunt, quae de spiritibus, tum creatis, tum increato illo, seu Deo, agit; quemadmodum rursus nonnulli *theologiae naturalis* nomine non modo doctrinam de Deo, sed & de spiritibus, quos scripturae stylo angelos vocamus, comprehendunt. Ex veterum mentere haec de Deo doctrina *metaphysica* dicenda foret; saltem Aristoteli constitutum fuisse, in metaphysica de eo agere, supra iam obseruauimus. Qua ratione vero scholastici, contra mentem Aristotelis, omissa de Deo doctrina, considerationem entis abstracte spectati ad metaphysicam retulerint; nonnulli tamen ex iis doctrinam de Deo & spiritibus metaphysicae subiunxerint, quam rursus separauerint alii; ibidem exposuimus. Atque ab hisce quidem, qui separauerunt, illorum institutum deriuandum, qui sub *pneumaticae* aut *theologiae naturalis* nomine eandem pertractauerunt. Sunt porro, qui theologiam naturalem ita tradunt, vt simul ad cultum, quo homines ex rectae rationis praescripto Deum prosequi debent, respiciant; quo pacto ad philosophiam practicam referenda fuerit; quemadmodum & nonnulli, quae de religione naturali praecipere possunt, & solent, in iurispruden-

tia naturali attingunt; quod & SAM. PFENDORFIVS fecit, in libello *de officio hominis & ciuis*, cuius exemplum sequuti sunt alii. Nec reprehendendi sunt, qui hoc faciunt; quamuis nec videam, quid obftet, quo minus, quae de Deo ipso, eiusque attributis, vt & reliquis spiritibus, ex lumine rationis nobis innotescunt, in se spectata, in philosophia theoretica tractari queant; quod & a me factum, in *elementis philosophiae theoreticae, part. VI.* Atque tum de cultu Numinis, qui ex eius cognitione non potest non fluere, seorsim in philosophia practica, speciatim iurisprudentia naturali, recte praecipietur.

Vt a spiritibus creatis ordiamur, licet veteribus vox *pneumatica* incognita fuerit, frequentissima tamen spirituum, seu, vt illi vocabant, daemonum, geniorum, seu substantiarum, inter Deum supremum, & homines, mediarum, apud eos occurrit mentio. Aegyptiorum, Chaldaeorum, aliarumque gentium orientalium scholas haec doctrina personuisse, notum est. Nec de Pythagoraeis, Platonis, aliisque philosophis quisquam dubitat, quod daemones, seu spiritus admiserint. De variis daemonum generibus, eorumdemque variis ac mirificis operationibus, ex mente veterum Chaldaeorum, cum primis & Platonis, differit, vt haud obscure etiam ea adprobet, MICH. PSELLVS, iu-

nior scilicet ille, qui saeculo vndecimo floruit, in *dialogo περί της πύλας δαιμόνων*, de operationibus daemonum, Parisiis 1615 in 8. edito. Legenda quoque, quae de Chaldaeis congeffit THOM. STANLEIVS, in *historia philosophiae orientalis*, siue *histor. philosoph. lib. XIII. sect. II. c. IX. p. 1127.* addatur TOB. PFANNERVS, in *systemate theologiae gentilis purioris, c. VI. p. 170. seqq.* De geniis CENSORINVS agit de *die natali, c. III.* multaque de iis collegit HENR. LINDENBROGIVS, ad *b. l. p. 18. seqq.* Nec praetermittendi, qui de genio Socratis scripserunt, vt PLVTARCHVS, de *genio Socratis*, APVLEIVS, de *Deo Socratis*, & ex recentioribus prae reliquis GOTTFR. OLEARIVS, in *dissertat. de genio Socratis*, quae inserta est THOMAE STANLEII *historiae philosophiae, p. 130. seqq.* conf. & IO. ALB. FABRICIVS, *bibliograph. antiquar. c. VIII. §. XXVII. p. 279. seqq.* Non autem dubitandum, quin pleraeque gentes per traditionem, vt alia, ita hanc quoque doctrinam a primis conditoribus suis, vt hi a Noacho, humani generis restauratore, acceperint. Recte ita censet GERH. IO. VOSSIVS, de *origine & progressu idololatr. lib. I. c. VI.* Accedente deinceps superstitione, spiritus illi, seu daemones, pro diis habiti, minoribus scilicet, & supremi Dei ministris. Superstitio porro ista per spectrorum adparitiones, oracula, praestigias magicas, ostenta, quibus futura portendi, existimabant, mirum in modum augebatur, atque incrementa capiebat. In eo ergo vt gentilium philosophi, paucis, vt statim dicemus, exceptis, conueniebant, dari daemones atque genios; ita plurimi tamen eorum, ipsi praesertim Platonici, corpora illis subtilia, seu vehicula, aequae ac animabus hominum, tribuebant. Legenda, quae hac de re differit PETR. GASSENDVS, *syntagm. philos. Epicur. sect. II. c. VI. p. 301. seqq.* Quo ipso ad magicam superstitionem

viam sternebant. Qui non alias, quam corporeas, aut materiales, substantias admittebant, non poterant non spirituum & existentiam, & operationes, negare. Hinc EPICVRVS, eos, qui, genios sibi adparere, commemorant, aut mentiri & fingere, aut melancholicos esse, existimabat, talesque, vt aerumnosum corpus ipsis tum suspendat, tum ad extraordinaria deflectat imaginationem; vid. PET. GASSENDVS, *syntagm. philos. Epicur. sect. II. c. VI. p. m. 295.* De ARISTOTELE, cum spiritus finitos, seu daemones, admitterit? disputatur. Admisisse, & talia de iis donuisse, quae scripturae sacrae profusus sint consentanea, sibi aliisque persuadere adnititur IO. ZEISOLDVS, de *Aristotelis cum scriptura sacra consensu &c. disputat. IV. p. 107. seqq.* De intelligentiis quidem subinde loqui Stagiritam, constat. Has vero cum non tantum singulis orbibus praefecerit, sed &, necessario cum iis vinculo colligatas, existimauerit; illas eodem loco, quo spiritus, angeli, daemonesque apud nos sunt, habendas, non temere quisquam, nisi quem intempestiuum, Aristotelem cum scriptura sacra conciliandi, studium excaecauit, crediderit. Idque recte etiam obseruatum GERH. IO. VOSSIO, de *idololatr. gentilium, lib. II. c. XLI.* Addenda, quae ipsemet hac de re dixi in *thesibus de atheismo & superstitione, c. III. ad §. III. p. 272.* Quosdam ethnicorum non tantum daemones seu genios admisisse, sed, nonnullos insuper malos, alios bonos esse, cognouisse, ostendit TOB. PFANNERVS, in *system. theol. gentilis purioris, c. VI. seqq. p. 174. seqq.* Ab ethnicis si ad christianos transeamus, hi quidem de existentia & operationibus spirituum, seu angelorum, tum bonorum, tum malorum, ob diuinarum litterarum auctoritatem, dubitare non poterant. Plurimi tamen veteris ecclesiae doctores, Platonicae scholae placitis imbuti, corpo-

ra subtilia & aetherea angelis tribuebant. Id namque IVSTINVM martyrem, ATHE-
NAGORAM, IRENAEVM, CLEMENTEM
Alexandrinum, TERTVLLIANVM, LACTAN-
TIVM, aliosque, facere, constat. Pluribus
hoc confirmant DION. PETAVIVS, *dogm.
theol. tom. III. lib. I. de angelis, c. II.*
PET. DAN. HVETIVS, *Origenian. lib. II. c.
II. quaest. V. §. VIII. p. 71.* NIC. LE NOVRRY,
differtat. in Tatian. c. II. §. III. Nonnul-
la & ipsemet hac de re dixi in *institut.
theol. dogmat. lib. II. c. II. ad §. LVII. p.
602.* Scholasticorum qualis in hocce ca-
pite doctrina fuerit, ex ea, quam vbiq-
ue sequuti sunt, philolophandi ratione, faci-
le cognoscitur. Vanis, inanibus, ridicu-
lis quaestionibus compleuerunt omnia.
Hinc apud eos disputatum: *utrum ange-
lus sit compositus ex materia & forma?
utrum angeli differant numero vel specie?
utrum motus angeli fiat in instanti? utrum
anima hominis & angelus sint vnus spe-
ciei?* & quae alia sunt eiusdem generis
fatis lepida; conf. CHRISTOPH. BINDE-
RI *scholastica theologia, c. II. p. 32.* Cum
ecclesia, praesertim occidentalis, sub ro-
manorum episcoporum imperio in dete-
riora prolapsa esset, cum summa veritatis
diuinae corruptione, maxima vt circa alia,
ita & circa angelos bonos, superstitione ho-
mines inuasit; quippe quos cultu profe-
qui religioso non dubitarunt. Ab antiquis
haereticis, qui praeter alia & huius erro-
ris praecipuum fundamentum a schola
Platonica acceperant, superstitionem istam
deriuandam, docui *institut. theol. dogmat.
lib. II. c. II. ad §. LV. p. 589.* Apud ethni-
cos equidem nec deerant, qui malorum
spirituum, quos tamen ipsi pro malis non
habebant, opera, ad aliquod obtinendum
vti, non dubitabant; hinc & incantatio-
nibus eos flectere, & ad obsequendum
sibi adducere, partem sapientiae inter-
pretabantur. Inde *magia* apud Aegypti-
os, Chaldaeos, Persas, Graecos, aliasque
gentes olim visitata; qua & praestantissi-

mos philolophos, Pythagoram, Empedo-
clem, Democritum, aliosque, imbutos fu-
isse, nonnulli prodiderunt. Quorum li-
cet in se defensionem suscipiat GABR. NAV-
DAEVS, non tamen sine ratione monet
PETR. BAELIVS, gentiliu animis lon-
ge aliam magiae infedisse notionem, quam
christianorum, idque non satis perpendi-
se NAVDAEVM; *response aux questions
d' un provincial, tom. I. p. 339.* Cum e-
nim hodie magia pro crimine habeatur,
quod maximam adfert infamiam; non
perinde de ea censentur ethnici. Dae-
mones illos, quos flectere ac in suas per-
trahere partes adnitebantur, vt eorum vte-
rentur opera, non pro malis, sed pro bo-
nis habebant; etsi, si quid obtinebant, non
a bonis, sed a malis obrinebant. Prae-
terea sacrificiis, ritibus, caerimoniis, alia-
que ratione flectere, sibi que conciliare de-
os, daemonesque, adeo apud ethnicos tur-
pe non erat, vt pro parte religionis, sapi-
entiaeque, haberetur. Rectiora equidem
deinceps, cum profligato ethnicismo, re-
ligio christiana magnam terrarum orbis
partem occupasset, edocti sunt mortales;
tantum tamen abest, vt impius ille furor
penitus exstingui potuerit, vt inter ipsos
christianos existerint, qui eundem pro-
pagarent. Hinc & legibus variis ac ca-
nonibus ecclesiasticis eidem obuim eun-
dum fuit; de quibus videatur MATTH.
BLASTABES, in *syntagmate alphabetico re-
rum omnium, quae in sacris canonibus com-
prehenduntur, in GVIL. BEVEREGII pan-
dectis p. 173.* Immo, si quibusdam credi-
mus, adeo hocce crimen inter christianos
incrementum sumsit, vt de magis sagis-
que talia narrentur, quae apud ethnicos
audita non sunt. Legenda, quae hac de
re obseruat PETR. BAELIVS, *dans la re-
sponse aux questions d' un provincial tom.
I. c. XXXVII. p. 327. seqq.* Dubium vero
non est, quin plurima, quae de sagis ma-
gisque traduntur, inter figmenta inania,

turpissimaque referenda sint. Postquam enim mos inualuit, magiam, aut certam eius speciem, pro haeresi venditandi, & qui eius suspecti erant, ad formidandum inquisitionis tribunal rapiendi, quod subinde factum PHILIP. A LIMBORCH docet, *hisor. inquisit. lib. I. c. XVIII.* romanique pontifices, &, qui ab illorum stabant partibus, criminis istius imputatione innocentes quoslibet, sibi inuisos, opprimere & tollere e medio consultum ducebant; non deerant, qui in illorum gratiam magiae crimen exaggerabant, taliaque fingebant, quae huic illorum inservire poterant instituto. Cuius rei illustre documentum auctor libri, *malleus maleficarum* dicti, praebet. Huic autem tyrannidi dum se opponebant alii, in suspensionem, ac si spirituum aut existentiam, aut operationes negarent, aut omnino magiae suscipere patrocinium vellent, adducti sunt. Facile sane fieri potest, vt, dum quidam vident, conficta esse, quae de hominum innocentum artibus magicis dicuntur, reliqua omnia, quae de magia traduntur, in dubium vocent, & hinc vterius tandem ad spirituum & operationes, & ipsam existentiam negandam, adducantur. Inter eos, qui receptam eo tempore de magia sententiam impugnabant, praeter ANDR. ALCIATVM, celebrem iure consultum, erant auctor libri: *malleus iudicum*, quem *malleo maleficarum* oppositum, censent; IO. VVIERVS, de *praestigiis daemonum*, aliique. Et VVIERO quidem THOM. ERASTVS *dialogo de Lamis & strigibus* obuiam iuit; IO. quoque BODINVS *libris quatuor de magorum daemonomia*, VVIERI refutationem subiunxit. Atque hisce adhuc MART. DELRIO addendus, qui in *disquisitionum magicarum libris sex* receptam doctrinam ita propugnauit, vt absona quaeuis atque inepta de magis ac sagis commenta calculo suo adprobaret. Copiosius haec edisserui in *institution. theol.*

dogmat. lib. II. c. II. ad §. LV. p. 586. 587. Atque erant haec ita comparata, vt aliis, praesertim ex philosophorum ordine, occasionem, vterius progrediendi, possent suppeditare. Hos inter primum P. T. R. POMPONATIVM referre licet, ob librum *de incantationibus*; quippe in quo iis, quae de artibus magicis vulgo narrantur, fidem denegauit; soletque etiam alias ob causas inter atheos numerari; repugnantibus tamen aliis, vt dictum in *thesibus de atheismo & superstitione*; c. I. ad §. XXIV. p. 116. seqq. Mirum vero non est, magicas eum negasse artes, cum ex Auerrhoistarum fuerit numero, qui genuina Aristotelis consectabantur principia, hinc & spiritus, eo, quo nos facimus, sensu non admittebant. Intelligentias enim, quas Aristoteles orbibus praefecit, a spiritibus, quos angelos vocamus, plane diuersas fuisse, antea iam obseruauimus. Nec credibile, alios eum spiritus statuisse, siquidem intelligentiam, quam infimo orbi praecessit, finxit, intellectus munere omnibus in hominibus fungi, voluit; animas eorum, aequae ac brutorum, materiales ac mortales statuens.

Ad recentiores si nos conuertamus philosophos, primum se nobis offert Epicureae philosophiae confector THOMAS HOBBSIVS, qui, cum non alias, quam corporeas, seu materiales admitteret substantias, spiritibus in suo systemate locum concedere non potuit. Dictum de eo in *thesibus de atheismo & superstitione*, c. III. §. III. p. 277. BENEDICTVM DE SPINOZA spiritus, seu angelos, admisisse, vix quisquam existimabit, cui doctrina eius satis perfecta est & explorata. Immo ipse haud obscure hoc negat, dum, quidquid despectris, seu spirituum adparitionibus narratur, in dubium vocat; *epist. LVI. LVIII. LX.* Admittere tamen eum spiritus finitos debuisse, immo, dum non admisit, eum ostendisse, quod suum ipsemet non satis intellexerit systema, orbi persuadere admi-

adnitur PETRVS BÆLIVS, in *dictionar. historic. & critic. voc. Spinoza, lit. M. & P. p. 2780. seqq.* Sed, inanem irritumque esse huncce viri docti conatum, ostendi in *thesibus de atheismo & superst. c. III. ad §. III. p. 273. seqq.* Immo, an vllus atheus, quodcumque demum amplectatur systema, serio spiritus finitos admittat, valde dubito; licet non negem, eiusmodi spirituum existentiam facilius cum quorundam, quam aliorum atheorum systemate conciliari posse. Num SPINOZA impietatem suam ex schola REN. CARTESII, ex qua prodiit, secum retulerit? disputari solet. Sunt namque, qui contendunt, si recte capiatur notio, quam Cartesius spiritui & materiae tribuit, non posse non cum & spiritum, & materiam, tantum pro vnus substantiae diuersis modificationibus, non autem pro diuersis substantiis, habere. Sed hac de re supra aliquid dictum. Licet autem vel maxime ab hacce imputatione liberetur; negandum tamen non est, dum essentiam spiritus in cogitatione constituit, occasionem eum incautis quibusdam sectatoribus suis praebuisset, omnem in corpora vim agendi, omnesque tandem operationes, quibus vel maxime manifestantur, spiritibus denegandi. Sed non omnibus, qui scholae Cartesianae addicti sunt, haecce tribuenda est sententia. Certe ANTON. LE GRAND, qui *institutionis philosophiae secundum principia Cartesii, part. III. daemonologiam, seu doctrinam de intelligentiis, & spiritibus creatis, genis & daemonibus, quos angelos vocare solemus, exhibet, angelis non tantum vim ac potentiam mouendi, sed producendi omnino ac generandi corpora tribuit; artic. V. p. 124. seqq.* Quemadmodum vero in hacce *daemonologia* multa ex scholasticis adsumit; ita non vbiq; obseruare videtur, quid ex principiis Cartesii necessario fluat. Rectius, ni fallor, id animaduertit BALTH. BECKERVS, quippe qui, edito Leowardiae, an. 1691, lingua belgica, libro, quem in-

scripsit: *mundus fascinatus*, in id omnes ingenii vires intendit, vt spiritibus (quorum tamen non vult videri negare existentiam) vim omnem ac potentiam, in corpus agendi, aut similes effectus producendi, abiudicaret. Quem eius errorem ex notione *spiritus*, quam ex philosophia Cartesianae hausit, fluxisse, apud omnes, harum rerum intelligentes, positum est extra controuersiam. Disputatum ex eo tempore saepe vehementerque est de spiritibus, eorumque operationibus. Plurimi quoque exstiterunt, qui ex instituto Beckerum refutarunt, vt MELCH. LEYDECKERVS, in *dissert. historico-theolog. de vulgato nuper clarissimi Beckeri volumine, & scripturarum auctoritate & veritate, pro christiana religione apologetica*, Vltraiecti 1692 in 8. 10. VAN DER WAYEN, in libro belgico idiomate scripto: *de betooverde Weereld van D. Balthasar Becker ouderzocht en wederlegt*, Franekeræ 1693, 4. HENR. GROENEWEGEN, in *pneumatica, ofte Leere van de Geesten, zynde denkende en redeliicks Wesens &c.* Enckhusæ 1692. 4. SIMON DE VRIES, in libro, quem vocat: *de Satan in syn Wesen, Aert, Bedryf en Guyeckelspel &c.* Vltraiecti, 1692, 8. Idem auctor eodem adhuc anno continuationem istius libri euulgauit: *Wercksame Duyvelen in de Weereld &c.* Ex iureconsultis quoque PET. HAMERVS cum BECKERO congressus est, in libro: *volstreckte Wederlegginge van de Heeren Orchard, de Daillon, en Bekker, ouer de Werckinge der Geesten &c.* inscripto, Dordraci 1693, 4. Nimirum praeter BECKERVM, etiam ORCHARDVM quemdam, ac DAILLONIVM, sibi refutandos sumisit; quippe quos ille hac in re praeceuntes sibi habuerat. ORCHARDVS namque lingua anglicana librum scripserat: *doctrina diabolorum* dictum, an. 1676, in quo eandem sententiam propugnauerat; quod & DAILLONIVM fecisse, ex ipso BECKERO discimus, qui subinde ad eum prouocat; conf. *mundus eius fascinatus, lib. II. c. IX. p. 52.* Magnam praeter reliquis, qui

qui contra BECKERVM scripserunt, laudem consequuti sunt IO. AALSTIVS, & PAVL. STEENVINCKEL, qui iunctim aduersus eum ediderunt: *zedige Aanmerkingen, &c.* Dordraci 1693. 8. in quibus ipsa sententiae eius fundamenta ita euerterunt, vt, quae iis superstruxerat, non possint non corruere. Nec praetermittendus tamen est IO. MARCKIVS, Lugdunensis academiae theologus, quippe qui in *disputationibus de daemoniacis, ad Marc. IV, 24.* & in *exercitationibus textualibus, exercitat. XXIX. ad Marc. I, 32.* Beckerum refellit, quod & PETR. POIRETVS fecit, in *vera methodo inueniendi verum, libro eius de eruditione vera &c.* subiuncta. Ex nostratibus IO. VINCKLERVS addendus est, theologus Hamburgensis, qui Beckerum in *concione de tentatione Christi* impugnauit. Succincte, & velut in compendio sententiam Beckeri & exhibui & confutauit, in *elementis philosophiae theoret. part. VI. c. II.* Plures, qui eidem Beckeri se opposuerunt, recenset HENR. LVDOLPHVS BENTHEM, in *hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat, part. II. c. VI. p. 739. seqq.* add. ZACH. GRAPIVS, in *theologia recens controuersa continuata, c. II. quaest. IX. p. 81. seqq.* Praeter BECKERVM commemorandus hic est ANT. VAN DALE, vtpote qui in *dissertat. de oraculorum ethnicorum origine atque auctoribus*, itemque *de diuinationibus Iudaeorum idololatricis*, haud obscure id egit, vt spirituum operationes in dubium vocaret; quem & in Gallia sequutus est FONTENELVS, in *historia oraculorum gallice scripta*, in qua omnes oraculorum praedictiones pro meris imposturis habet. Vtrumque refutauit P. BALTVS, Iesuita, *dans la reponse a l'histoire des oracles de Mr. de Fontenelle.* Praetermittendus vero etiam hic non est CHR. THOMASIVS, ob *disputationem de crimine magiae*, an. 1701 editam, in qua magiam ita impugnauit, vt negaret, posse di-

abolum corpus adsumere, visibili specie hominibus adparere, pacta cum iis inire, & reliqua peragere, quae vulgo peragere dicitur, quando sagae & magi eius opera & ministerio vti perhibentur. Quo ipso cum in suspicionem vocatae in dubium spirituum existentiae venisset, ipse quidem hoc negauit; negareque haecenus potuit, cum omnino spiritus admittat, sed alio, quam, quo id fieri solet, sensu. Diuidicanda hinc eius sententia ex illius *temamine, de essentia spiritus*, de quo supra dictum. Dissertatio ista de *crimine magiae* in linguam quoque germanicam translata, & aliquoties cum additamentis recusa est; conf. GOTTL. STOLLII *kurtze Anleitung zur Historie der Gelahrtheit, part. II. c. III. §. XL. p. 214.* Inter scripta eidem opposita, CAR. FRID. ROMANI *sibediasma polemicum, expendens quaestionem, an dentur spectra, magi & sagae.* Lipsiae an. 1710 editum, vel hoc nomine commemorandum est, quod historiam quandam doctrinae de spiritibus, eorumque operationibus exhibeat, placeretque haud dubie illud pluribus, si meliorem in quibusdam auctor obseruasset ordinem. Occasione horum certaminum scripta quaedam ex anglicana in germanicam linguam translata prodierunt, IO. VVAGSTAFFII, & IO. VVEBSTERI, in quibus itidem, quae vulgo de magis ac sagis dicuntur, reiciuntur. Et VVEBSTERI quidem, quod inscribitur: *Vntersuchung der vermeinten und so genannten Hexereyen*, cuique THOMASIVS *praefationem* praemisit, c. I. varia suppeditat, eaque haud vulgaria, ad historiam huius doctrinae facientia. Eamdemeque ob rationem & ipsius THOMASII *dissertatio de origine processus inquisitorii contra sagas*, quam praeter alia, huc spectantia, edidit, lectu non indigna est. Inter eos vero, qui & existentiam, & operationes, quae vulgo spiritibus tribuuntur, acriter defendunt, haud vltimum locum tenet

tenet HENR. MORVS, præsertim in *en-chiridio suo metaphysico*; quamuis omnino spiritibus extensionem quamdam adscribat, ut supra iam ad §. XXVIII. obseruauimus. Conferenda, quæ idem in *antidoto aduersus atheismum*, lib. III. c. II. seqq. tom. II. operum philosoph. p. 95. seqq. alibique, pro existentia & operationibus spirituum disputat. Iungendus ei IOSEPH. GLANVILLIVS, cuius *Sadducaismus triumphatus*, anglicana lingua scriptus, sed in germanicam translatus, Hamburgi 1701, 8. prodit. Mitto reliquos, squidem præcipuos iam indicauimus. De spectris speciatim nihil addimus, cum, quæ de iis disceptari solent, diiudicanda sint ex hypothesebus, quas quisque de existentia, itemque natura, indole, & operationibus spirituum tenet. Nonnullos, qui de iis ex instituto commentati sunt, recenset GOTTL. STOLLIVS, in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelabrbeit*, c. III. §. XLIV. p. 217. Historiæ magiæ, quam antea paucis attigimus, lucem vberiore adfundet PETR. BAELIVS, dans *la reponse aux questions d'un provincial*, c. XXXVII. seqq. p. 327. sq. Quaedam etiam huc spectantia ipsemet dixi in *thesibus de atheismo & superstitione*, c. IX. ad §. III. p. 697. seqq. Ut eos, qui in compendiis vel systematibus pneumaticis de spiritibus creatis egerunt, adferamus, necesse non est. Cum enim iidem etiam doctrinam de Deo attingant, ad scriptores theologiæ naturalis pertinent, de quibus nunc porro dicemus.

Ad hæc itaque de Deo rebusque diuinis doctrinam quod attinet; *theologiæ* nomen, etiamsi tantum secundum rationis principia consideretur, eo minus illi denegari poterit, quoniam apud ethnicos idem iam in vsu fuisse, & de iis, qui rerum diuinarum periti censebantur, viurpatum, constat. Comprobatum id a me in *insitua. theol. dogmat. lib. I. c. I. ad §. XXXVII* p. 66. 67. Licet autem gentiles theologiam

istam naturalem sæpe mirum in modum corruerint; subinde tamen apud eos quaedam veritatis vestigia occurrunt, siue ex rationis lumine, nondum prorsus obscurato, siue e traditione quadam, remanserint. Dicendum hinc esset de theologia naturali Aegyptiorum, Chaldaeorum, Persarum, aliarumque gentium; nisi hæc omnia ex historia philosophica hauriri possent, ac deberent, cuius scriptores præcipuos supra iam indicauimus. De Aegyptiorum theologia multa IAMBLICHVS, in libro *de mysteriis*, a THOMA GALEO, Oxon. 1678, fol. edito, tradit; cui tamen sine exactiori examine non vbique fidem habendam esse, viri docti monuerunt. Ex recentioribus insignem hic lucem dabit HERM. WITSIVS, in *aegyptiacis*, Amstelod. 1696 in 4. editis, qui longe meliora solidioraque de Aegyptiorum rebus & theologia adfert, quam ATHAN. KIRCHERVS, in *Oedipo aegyptiaco*, IO. SPENCERVS, de *legibus Ebraeorum ritualibus, & earum rationibus*, & IO. MARSHAMVS, in *canone chronico*. Cumque Aegyptii, vt omnem sapientiam, ita & rerum diuinarum scientiam, a Mercurio quodam accepisse dicantur; conferenda, quæ fuscè admodum de eo disserui, in *hisor. eccles. vet. test. tom. I. per. I. sect. III. ad §. XXII. p. 429. seqq.* Chaldaeorum theologia ex *oraculis*, quæ sub *Zoroastri* nomine exstant, haurienda. Ex quibus quæ supersunt, quæque magna diligentia FRANC. PATRICIVS collegit, graece & latine, apud PET. LAMBE CIVM legere licet, *prodrom. his. litterar. p. 79. seqq.* & apud THOM. STANLEYM, *hisor. philos. p. 1176. seqq.* quamuis & alias sæpe fiat edita. Sed ad ipsum Zoroastrem quod attinet, a quo hæc oracula profecta creduntur; quæ de illo vulgo traduntur, tam incerta sunt, tamque confusa, immo se inuicem euertentia, vt vix, vbi pedem figas, inuenias. Nonnulli, vt hinc se expedirent, diuersos eiusdem nominis viros statuerunt, eosque

eosque adcurate a se inuicem discernendos esse, arbitrati sunt. Nec tamen & hac ratione multum ad summam rei profecerunt; iustamque aliis adhuc dubitandi reliquerunt causam, an omnino chaldaeus aliquis, siue assyrius, Zoroastres exstiterit. Nec sine ratione in eam alii ingressi sunt sententiam, vnicum tantum fuisse Zoroastrem, Persarum lingua *Zerdusht* dictum, qui tempore Darii Hystaspidis vixerit, nouaeque disciplinae religionisque ethnicae reformatae apud Persas auctor exstiterit. Exposita haec omnia a me sunt quam copiosissime, *hystor. eccles. veter. testam. tom. I. per. I. sect. III. ad §. XXII. p. 436. seqq. & tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XIII. p. 1049. seqq.* Zoroastres autem hicce, quicumque demum fuerit, diligentem promeretur attentionem, quod vulgo pro auctore sententiae de duplici principio independenti habeatur, quae deinceps plurimorum inter & ethnicos & christianos inuasit animos, & variarum haeresium causa fuit. A quo tamen errore liberare Zoroastrem adnititur THOMAS HYDE, acriter contendens, nihil eum hac in re docuisse, quod scripturae sacrae repugnet, quae a diabolo equidem omne malum deriuat, sed eum simul imperio & potestati Numinis subiicit; in *hystor. relig. veter. Persarum c. XXII. p. 291. seqq.* renitente quidem PETRO BAELIO, *dictionar. hystor. crit. voc. Zoroastres, p. 3079.* Sed & hac de re a me dictum in *hyst. eccles. veter. test. tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XIII. p. 1053. 1054.* Ex Aegyptiorum placitis cum maximam partem fluxerit theologia Pythagorica; vt de ea speciatim agamus, necesse non est. Praeter reliquos autem de philosophia Pythagorica scriptores, supra laudatos, consulere iuuabit MICH. MVRGES *plan theologiae du Pythagorisme & des autres sectes fravantes de la Grece &c.* Amstelodami 1714. 2 tom. in 8.

Ad Graecos si transeamus, Platonici

cum primis sese offerunt, quippe qui, praecunte magistro, multa de Deo, rebusque diuinis, philosophati sunt. Num vbique rationis ductum sequantur, an ex traditione quaedam adsumserint? supra disputauimus. Praeter eos, qui generatim Platonicae philosophiae historiam tradiderunt, & de quibus itidem supra dictum, nonnulli speciatim theologiam eius descripserunt. ZENODOTI librum *πρὸς Πλάτωνα περὶ θεῶν* temporum nobis iniuria eripuit. PROCLI autem adhuc existant *εἰς τὴν Πλάτωνος θεολογίαν βιβλία 6'*, in theologiam Platonis libri sex, de quibus IO. A. I. B. FABRICIVS: *opus subtile & eruditum, sed ex quo Syriani & Procli citius, quam Platonis de Deo & rebus diuinis sententiam didiceris.* Idem vir doctissimus, cum obseruasset, HERM. CONRINGIVM, de *Hermetica medicina, p. 12.* adfirmare: *theologiam, quam in illis libris tradit Proclus inepte ab eo Platoniam dici; recte subiicit: Sed hoc solempne recentioribus a Plotino vsque Platonicis, vt mille aliena dogmata philosophi istius doctrinae siue adtexant, siue substituunt, & tamen pro genuino vniuersa venditent Platonismo, quasi Plato, si non ita sensit, certe debuerit ita sentire, vt ipsi comminiscuntur;* in *elencho scriptorum Procli, quem Marini Neapolitani vitae Procli adiecit, p. 101.* vbi & de operis huius editionibus verba facit. Idem PROCLVS *τοῦ θεοῦ θεολογίαν institutionem theologicam* reliquit, de qua itidem FABRICIVS, l. c. consulendus. Ex recentioribus, MARSIL. FICINVS, vt in aliis dogmata Platonica sectatus est, ita & theologiae Platonicae libros octodecim, de immortalitate animarum atque aeterna felicitate, itemque compendium theologiae Platonicae, conscripsit, quae operum eius tomo primo exstant. PAULI BENII Eugubini, *theologia Platonis ac Aristotelis* Patauii 1624 in 4. prodiit; PHIL. TREVNERI nostri *dissertatio, de theologia Platonis & Aristotelis comparata*, Ienae 1690 in 4. lucem adspexit.

adspexit. Quaedam etiam huc ipectantia delibauit, in *hiflor. ecclef. veter. refam. tom. II. per. II. feft. VI. ad §. XIII. p. 1066. feqq.* Aristoteli in libris metaphyficorum conftitutum fuiffe, de Deo agere, eumque id, fed paucis admodum, praefitiffe, conftat, & fupra iam docuimus. Qualis etiam theologia eius fuerit, ex iis, quae & de philofophia, & religione eius diximus, nemini obfcuro eſſe poteſt. Per Deum enim, cum intelligentiam, fupremo orbi neceſſario vinculo adligatam, intelligat, quem & ideo primum motorem adpellat; cuiusmodi reliqua fuerint? facile intelligitur. Fuerunt interim, qui theologiam Aristotelis exhibere, operae pretium ducerent. Spectant huc, qui Platonis ac Aristotelis theologiam compararunt inter ſe, aut iunctim deſcripferunt; quorum nonnullos iam laudauimus, & quibus adhuc iungendus MICH. PICCARTVS, in *oratione de theologia Platonis & Aristotelis.* HENR. CAPREDONI theologiam Aristotelis nonnulli memorant, editam Venetiis 1609 in 4. quam tamen quum nunquam viderim, non habeo, quod de ea dicam. IO. FAVSTI *examen theologiae, quam docuit Aristoteles*, Argentorati lucem adſpexit, an. 1663 4. Nec alienus ab hoc loco eſt IO. ZEISOLDI *tractatus, de Aristotelis cum ſcriptura ſacra conſenſu & ab ea diſſenſu*, de quo quid ſentiendum fit, ſupra iam expoſui. Praecipua etiam theologiae & religionis Aristotelicae momenta ipſemet attigi, in *hiflor. ecclef. veter. refam. tom. II. per. II. feft. VI. ad §. XIII. p. 1070. feqq.* Ad Stoicos quod attinet, apud SENECAM, EPICETVM, M. AVREL. ANTONINVM imperatorem, aliosque, multa de Deo egregie & praecleara dicta, quae & in ſe, extra ſyſtema Stoicorum ſpectata, longe veriffima ſunt, occurrere, nemo, niſi harum rerum plane ignarus, negauerit. Non itaque difficile fuerit, ex iis theologiam quamdam naturalem, re-

MYD. ISAGOGE.

ctae rationi prorfus conuenientem, extruere. Quod & a IO. ANDR. SCHMIDIO factum, qui *Senecam eiusque theologiam* peculiari diſſertatione an. 1686 in hac academia exhibuit. Praeterea L. A. *Senecae theologia naturalis contemplatiua, in locis communes digeſta*, ſtudio IO. IANI SVANINGI, Ripenſis, cum praefatione SEVERINI LINTROPPII, Hafniae prodiit, an. 1710 in 4. Vterius nonnulli progreſſi, apud Stoicos, praefertim Senecam, talia ſibi inueniſſe viſi ſunt, quae & cum theologia chriſtiana prorfus conſentiant; cuiusmodi quaedam & in SVANINGI iam laudata commentatione occurrunt. Quod quidem de illis non mirandum, qui omnino chriſtianorum numero Senecam adſcribunt. Quam tamen fabulam pridem viri docti exploſerunt: AEG. STRAVCHIVS, in *exercitat. de conſilio Senecae chriſtianismo*, CHRIST. KORTHOLTVS, de *Philippi Arabis, Alexandri Mammacae, Plinii iunioris & Senecae chriſtianismo*, aliique. Lubrico prorfus ianitur fundamento, epiftolis ſcilicet, quas Paulus ad Senecam, & hic ad Paulum ſcripſiſſe dicitur; quas veras & genuinas eſſe, nemo ſanae mentis ſibi perſuaſerit; conſ. & IO. ALB. FABRICIVS, in *codic. apocrypho noui teſtamenti, part. II. p. 380. feqq.* Idem de Epicteto cenſendum, quod & recte probauit MICH. ROSSAL, in *diſquiſitione, de Epicteto, philoſopho Stoico, qua probatur, eum non fuiſſe chriſtianum*, Groeningae 1708. 8. Splendida vtique iſta, quae apud Stoicos leguntur, de vita recte inſtituenda, de prauis cupiditatibus extirpandis, perdomandisque & ſubigendis adfectibus, effata, nondum ſufficiunt, vt inde concludamus, eos aut chriſtianos fuiſſe, aut cum iis plane conſenſiſſe. Ad chriſtianam enim theologiam ac religionem amplius quid requiritur. Nec diſſimulandum, quod praefantiffima eorum dicta, & in quibus quam proxime ad religionem chriſtianam accedere

K k

dere videntur, si secundum genuinum Stoicæ philosophiæ systema explicentur, summam saepe tegant impietatem, vt alibi demonstratum. De DEMOCRITIPARITER ac EPICURI theologia vix eximii quid sibi pollicebitur, qui cogitauerit, illum cum LEVCIPPO mundum ex fortuito atomorum concursu ita construxisse, vt in eo producendo & conseruando nullam Dei aduocare operam necesse duceret; hunc equidem ad mortem euitandam Deo in systemate suo, seu intermundiis potius, concessisse locum, sed a mundi gubernatione, rerumque humanarum directione, quam longissime remouisse. Non vero desunt, qui & Democritum, & Epicurum, defendunt, illumque omnino admisisse Deum, nec hunc diuinam in dubium vocasse, contendunt, prouidentiam; quos vt alibi laudaui, ita nunc IOANNES tantum CONR. SCHVVARZIVS, vir clarissimus, mihi commemorandus est, qui vtriusque, & *Democriti & Epicuri theologiam*, peculiaribus dissertationibus delineauit. Generatim de Graecorum philosophis adhuc obseruandum, plurimos in suspicionem atheismi venisse; & si ipsum doctrinae, quam amplexi sunt, systema spectes, non sine omni ratione; qua de re plura dicere, idque & conueniens huic loco esset, nisi hoc iam a me factum esset in *thesibus de atheismo & superstitione*, c. I. §. XI. seqq. hac de re differit Iungenda quae MICH. MOVRGES in libro, quem inscripsit: *plan theologique du Pythagorisme &c. tom. I. epist. III. p. 91. seqq.* Qui apud Romanos philosophabantur, vnam ex Graecorum amplectebantur sectis; vnde &, quid de illorum existimandum sit theologia, patet. Praetermittendus tamen hic non est M. TVLLIVS CICERO, ob libros tres de *natura Deorum*, & duos de *diuinatione*, qui vel hoc nomine communi consensu laudantur, quod in iis testatus sit, quam longe a superstitione abfuerit. Legenda, quae de iis AR-

NOBIVS differit, *aduers. gentes, lib. III. p. 103.* Libri porro tres de *natura deorum* ideo quoque lectu digni sunt, quod graecorum philosophorum de Deo sententiae in iis adcurate referantur, quaedam etiam diligenter expendantur. Dum vero in iisdem COTTA, contra omnes colloquutores, qui existentiam deorum defendebant, victoriam ferre videtur; nonnulli in eam ingressi sunt sententiam, non procul Ciceronem ab atheorum abfuisse impietate. Certe ab ANT. COLLINO inter *libere cogitantes* refertur, in *discursu de libertate cogitandi*, p. 198. seqq. cuius tamen a me contutatae sunt rationes, in *thesib. de atheismo & superst. c. I. ad §. XXII. p. 99. 100.* Vidi deinceps, etiam ISA. IAQVELOTIVM Ciceronem atheismi arguere, de *l' existence de Dieu, dissertat. I. c. XI. p. 132.* Praeterquam vero, quod alibi ita loquatur Cicero, vt dubitari nequeat, quin sententia de Deo, eiusque prouidentia, & cultu firmiter animo eius inhaeserit; ex eo, quod C. LVCILII BALBI iterata responsio, a Cicerone promissa, deficiat, non sine ratione nonnulli colligunt, deesse forte in hoc opere librum quartum, in quo Cicero ad dubia, contra existentiam Dei proposita, respondere vulerit. Inter eos, qui hosce Ciceronis libros illustrarunt, eminet PET. LESCALOPERIVS, cuius *commentarii* Parisus 1660 fol. prodierunt. Vltimo denique loco hic commemorandi sunt, qui generatim ex gentium scriptis theologiam naturalem exhibere adgressi sunt. Agmen inter eos ducit AVG. STEVCHVS Eugubinus, in notissimo de *perenni philosophia* opere, in quo omnium fere sectarum dogmata, ad theologiam naturalem spectantia, excutit, easque cum christianis in praecipuis capitibus consentire, demonstrare adicitur. De quo eius quid sentiendum sit instituto, supra iam indicauimus, ostendimusque, eos, qui intemptiuo conciliandi philosophos

sophos aut inter se, aut cum scriptura sacra, studio tenentur, haud raro illis tribuere, quod numquam iis in mentem venit. Hinc &, quid de MVTII PANSÆ *osculo philosophiæ ethnicae & christianae* censendum sit, liquet, de quo itidem supra dictum. Parum abest, quin idem pronuntiem de TOB. PFANNERI *systemate theologiae gentilis purioris*, siquidem in eo *quam prope ad veram religionem gentiles accesserint*, idque *per cuncta scire eius capisa*, ostendere voluit. Consilium quidem istud minime vituperandum, ita tamen comparatum est, vt vera gentilium sententia saepius magis obscuretur, quam illustretur. Sane, si gentilium philosophis aliquid tribuatur, quod non dixerunt, nescio, an adeo magnum inde ad religionem christianam redundaturum sit emolumentum. Repetendum nimirum, quod aliquoties iam monuimus, multa exflare gentilium effata, quae extra illorum systema considerata, sensum plane egregium fundant; secundum genuina autem eorum principia explicata, longe aliud quid significant. In eundem censum referendae sunt PET. DAN. HVETII *quaestiones Alnetanae, de concordia rationis & fidei*, in quarum libro secundo, eundo per omnia theologiae christianae capita, demonstrare conatus est, gentilium philosophos, quae cum iis plane consentiunt, docuisse. In qua eius tractatione interdum iudicii *beneficentiam* desideres. Qui de idololatria gentilium scripserunt, ideo non sunt negligendi, quod inepatet, qua ratione theologia naturalis apud ethnicos sit deprauata; quamuis & veritatis quaedam vestigia in ipsa idololatria deprehendere liceat. Legendi itaque GERH. IOAN. VOSSIUS, in *theologia gentili, seu de origine & progressu idololatriæ, libris nouem*; PET. IVRIEV, in *histoire critique des dogmes & cultes, bons & mauvais, qui ont été dans l'Eglise depuis Adam iusqu'à Iesus Christ &c.* IO. SELDENVS, de *diis syris*; EDVARDVS BARO

HERBERTVS DE CHERBVRY, de *religione gentilium errorumque apud eos causis*, alique. Addenda, quae & ipsemet in *historia ecclesiastica veteris testamenti* passim hac de re tradidi.

Ad christianos dum pergimus, qui eorum contra ethnicos causam egerunt, & religionis christianae veritatem demonstrarunt, vt IUSTINVS martyr, ATHENAGORAS, TERTULLIANVS, MINVTIVS FELIX, ceterique, ea simul attingunt, quae ad theologiam naturalem spectant. Sed cum de hisce, aliisque, qui de veritate religionis christianae scripserunt, in sequentibus agere animus sit, quando de theologia polemica verba facturi sumus, nunc nihil de iis addimus. Consulere interim iuuabit HOVTTEVILLÆI abbatis *discours historique & critique sur la methode des principaux auteurs, qui ont écrit pour & contre le christianisme depuis son origine*, qui discursus praemissus est eiusdem libro: *la religion chretienne prouuée par les faits*, dicto, editoque Parisiis 1722, 4. Scholasticos doctores pneumaticam, seu theologiam naturalem; ceu appendicem metaphysices, tractasse, supra iam monuimus. Nihil verò eximii ab iis hic sperandum, philosophandi ratio, quam in reliquis tenent, omnes facile condocebit. THOMAS equidem DE AQVINO *summam fidei christianae contra gentiles scripsit*, minime contemnendam. Sed de ea dicendi locus erit, cum de scriptoribus, qui veritatem religionis christianae demonstrarunt, agemus. Saeculo decimo quinto RAYMVNDVS DE SADVND, vel, vt alii, SEBVND, aut, vt rursus alii, SEBEIDE, vixit, *obscuri aequae nominis & conditionis*, vt NICOL. ANTONIVS loquitur, *non ita tamen obscurae ad posteros in monumentis ab eo relictae fama*. Huius valde celebratur *theologia naturalis*. Inscriptum quidem primum hocce opus fuit: *creaturarum, siue de homine liber*; deinceps autem sequenti ratione:

tione: *theologia naturalis, seu liber creaturarum, specialiter de homine & natura eius, in quantum homo, & de his, quae ei sunt necessaria ad cognoscendum se ipsum, & Deum, & omne debitum, ad quod homo tenetur & obligatur, tam Deo, quam proximo.* Editiones eius commemorat, quem iam laudauimus, NICOL. ANTONIVS, qui & addit: *scopus auctoris fuit in hoc libro, ut ad conuincendos etiam eos, qui reuelatae veritati nihil deserunt, omnes christiani dogmatis, tam diuinae in se, quam communicatae homini in verbo aeterno Dei naturae articulos a naturali veritate non esse absontos, immo naturalibus non incongrue confirmari posse argumentis ostenderet.* Constitutum ergo illi fuit, euincere, nihil in christiana religione contineri, quod rationi non sit consentaneum. Quod quidem eius institutum omnibus placere non potuit; vnde NICOL. ANTONIVS refert, illud arduum atque durum fuisse visum; MICHAELEM autem MONTANVM, cuius *tentamina*, gallicana lingua scripta, satis nota sunt, *apologeticum* pro eo composuisse. Exstat etiam eiusdem RAYMUNDI *de natura & obligatione hominis opusculum*, tum alias, tum & Coloniae 1712 editum. In quibusdam editionibus inscribitur: *de natura hominis seu viola animae forma dialogi &c.* videturque prioris operis quoddam compendium esse. Non autem ab ipso RAYMUNDO, sed alio quodam, illud confectum, contendit NICOL. ANTONIVS, qui plura de hoc auctore dabit, in *bibliotheca hispana veteri, tom. II. lib. X. c. III. p. 141.*

Cum post bonarum litterarum refuscitationem & hinc sequutam ecclesiae emendationem, & qua philosophiam, & qua religionem, ac theologiam, magnae doctorum virorum dissensiones oriuntur; fieri non potuit, quin diuersa quoque existeret theologiam naturalem tractandi ratio. Ne quid enim de philosophorum variis, ac a se

inuicem discrepantibus, circa spiritus resque diuinas, opinionibus dicam; qui reuelatam theologiam docebant, naturalem quoque, quantum fieri poterat, ita tradere incipiebant, ut suis, quas in illa fouebant, hypothesebus consentire videretur. Atque haec hic omnino obseruanda est diuersitas. Romanensium doctores scholastici pneumaticam, vti antea iam nouimus, pro parte, vel adpendice metaphysicae habent; quod a FRANC. SVAREZIO, aliisque factum. Inter eos, qui ex instituto de hac philosophiae parte commentati sunt, eminet THEOPH. RAYNAVDVS, cuius *theologia naturalis, siue entis increati & creati intra supremam abstractionem ex naturae lumine inuestigatio*, Lugduni 1622, 4. prodiit. Scholasticorum equidem sequitur vestigia, & illorum more in quaestionibus, quae plus subtilitatis quam utilitatis habent, e. g. *de origine intellectualis intelligentiarum; de possibili unitate rationis in intelligentiis*, similibusque, valde copiosus est: nonnulla praeterea de spiritibus & Deo disputat, ad quae rationis lumen non pertingit. Multae tamen lectionis virum esse, ex hoc quoque eius opere agnoscas; quemadmodum & quaedam admiscet, quae prodesse possunt. Ipsam simul ontologiam *distinctione I.* sed breuiter, exhibet; & in prologo *breuiculus*, quem vocat, *naturalis theologiae priscae Platonicae & Aristotelicae*, & ipsius auctoris, exstat. Dum vero Aristotelis theologiam naturalem magnis laudibus in caelum euehit; mentem, veramque philosophi huius sententiam, non satis sibi perspectam fuisse, demonstrat. Ad nostrates quod attinet, nonnulli itidem, vt CHRISTOPH. SCHEIBLERVS, alique, in *metaphysicis* suis simul de spiritibus, speciatim de Deo agunt. Inter eos, qui separatim haec doctrinam pertractarunt, haud vltimus est STEPH. KLOTZIVS, cuius *pneumatica, siue theologia naturalis, hoc est, de Deo, vt natura cognoscibilis est,*

est, tractatio theologica & scholastica, e scripturis, beatorum patrum ac praeceptorum philosophorum scriptis, ac sana ratione, concinnata &c. Rostochii 1640 lucem adspexit. Inscriptio tractandi rationem indicat; quam & ipsa libri lectio confirmat, ex qua etiam patet, auctorem diligenter ea congestisse, quae a theologis de hocce argumento disputari solent. Eiusdem fere generis est BALTH. CELLARII epitome theologiae philosophicae seu naturalis ex Aristotele & libro de mundo concinnata, scholasticorum doctrina illustrata, & cum scriptura sacra collata, cuius altera editio Helmstadii 1651 in 4. prodiit. Namque & hic cum lumine rationis, doctrina scholastica, & scriptura sacra coniunguntur. Speciatim tamen CELLARIUS Aristotelem sequitur, & librum de mundo, quem adeo ipsi Aristoteli non tribuit. Quin re plurimos viros doctos, M. ANT. MURETVM, SCALIGERVVM, ISA. CASAVBONVM, CL. SALMASIVM, aliosque secum consentientes habet; repugnantem autem virum doctissimum IO. ALB. FABRICIVM, biblioth. graec. lib. III. c. VI. §. XIII. p. 128. Praeter hosce laudandi adhuc ex nostratibus HENR. IVLIVS SCHEVRLIVS, ob epitomen theologiae naturalis, Wolferbyti 1650, in 4. KIL. RVDRAFFIVS, ob theologiae naturalem, Giesae 1657 in 4. IO. WOLFG. 1AEGERSV, ob theologiam naturalem, siue controuersias illustres de Deo, Tubingae 1684, in 4. Plerique etiam, qui systemata aut compendia theologica scripserunt, cum theologia reuelata naturalem coniungere solent; quod & reformatae ecclesiae doctores faciunt, ex quibus ideo SALOMO VANTILL compendium suum theologiae vtriusque, cum naturalis, tum reuelatae inscripsit. Fuerunt vero & alii, ex eiusdem ecclesiae theologis, qui ex instituto in hocce argumento ingenii vires periclitarentur; quos recensere omnes necesse non est. Nostra aetate laudem singularem consequutus est

DAV. MARTINIVS, ob tractatum de religione naturali, gallicana lingua ab eo scriptum, qui Amstelodami 1713 in 8. excusus est. Qui ex Socinianis theologiam naturalem attigerunt, per eam non minus, ac per reuelatam, errores suos diffuderunt. Dum enim nihil aliud, quam, quod ratio capere potest, admittere voluerunt; saepe ea quoque, quae rectae rationi sunt consentanea, reiecerunt. Hinc namque est, quod mox accidentia Deo tribuere, mox scientiam futurorum contingentium illi denegare, mox infinitatem, aut immensitatem ac omnipraesentiam impugnare, aut aeternitatem, quae omnis successioneis experta sit, vocare in dubium, aut aliud quid, quod cum summa Numinis perfectione, quam ipsa ratio agnoscit, consistere nequit, adserere, in animum induxerunt suum. Sequuti eos sunt nonnulli eorum, qui ex Arminii schola prodierunt, quos inter eminent CONR. VORSTIVS, cuius liber de Deo, seu disputationes decem, de natura & attributis Dei, diuerso tempore Steinfurti publice habitae, quae Steinfurti 1610 prodierunt, dici non potest, quantum dederint strepitum. Ex eo tempore, quotquot fere de theologia naturali commentati sunt, id sibi datum crediderunt, vt VORSTIVM refutarent; cui deinceps SIM. EPISCOPIVM, aliosque, ex Arminianorum coetu iunxerunt. Locum hic sibi etiam vindicat PET. CHAVVINI liber, de naturali religione, Roterodami 1693 in 8. editus; in quo quae a vera doctrina abire videntur, notavi in animaduersionibus in eundem, quae exstant in parergis historico-theologicis, p. 398. seqq. Nec IO. CLERICI pneumatologia, quae operum eius philosophicorum tomo secundo legitur, ab hac labe prorsus immunis est; licet ceteroquin, ob rerum selectum, concinnamque ac elegantem tractandi rationem, laude sua non sit defraudanda.

Hactenus, quae theologiae naturalis

Kk 3

post

post ecclesiae emendationem in theologorum praecipue scholis fuerint fata, vidimus. Iam, ad philosophos quod attinet, REN. CARTESIUS iterum hic nobis occurrit, quem in *meditationibus suis de prima philosophia* ea pertractasse, quae ad theologiam naturalem spectant, supra iam obseruauimus. In iis vero cum nouam, Dei existentiam demonstrandi, viam, ab idea nobis innata, ingressus esset; controuersis ac certaminibus acerrimis occasionem praebuit. Attigerunt deinceps hanc quaestionem & qui contra Cartesium scripserunt, & qui theologiam naturalem tradiderunt; de qua tamen cum primis legendi PETR. DAN. HVETIVS, in *censura philosophiae Cartesianae, cap. IV. p. 58. seqq.* & SAM. WERENFELSIUS, in *iudicio de argumento Cartesiani pro existentia Dei petito ab eius idea, itemque in iudicii istius vindiciis, part. II. dissertationum eius varii argumenti, p. 28. seqq.* Porro, ex notione *spiritus*, quam Cartesius animo concepit, non poterant non varia *ναυδόξα*, si ea Deo applicaretur, consequi. Non omnes tamen Cartesiani sectatores strictè adeo huic notioni inhaerere, ANTONII LE GRAND exemplo supra iam demonstrauius. Quid in capite de prouidentia ex eo sequatur, quod nonnulli ex hacce schola, omnem

motum immediate a Deo proficisci, contendunt, nemo non perspicit. Sed & hac de re supra dictum. Exhibent autem ex Cartesiani sectatoribus theologiam naturalem non tantum, qui vniuersae philosophiae systemata secundum principia eius condiderunt, sed & speciatim IO. CLAVBERGIUS, in *centuria exercitationum de cognitione Dei & nostri secundum philosophiam*, Duisburgi, an. 1656. in 8. GERHARDVS DE VRIES, in *exercitationibus rationalibus de Deo, diuinisque perfectionibus*, Ultraiecti 1685 in 4. itemque HERM. ALEXANDER ROELL, in *dissert. de religione rationali*, cuius editio tertia Franconerae 1695 prodiit, in qua & rationis, ultra, quam par est, extendisse limites, censetur. Iam & de atheis hic dicendum esset, deque iis, qui existentiam Numinis contra eos demonstrarunt, eorumque simul diluerunt sophismata; sed hisce omnibus in theologia polemica locum concedere animus est, de qua parte posteriori verba faciemus. De vtilitate autem ac necessitate theologiae naturalis, praesertim intuitu illorum, qui theologiae studio se consecrarunt, aliquid addere, superuacaneum foret; cum nemo sanae mentis de ea dubitare queat.

§. XXXI. In practica philosophia primum locum tenet *ethica*, speciatim sic dicta; quae artem bene beateque viuendi secundum rationis ductum docet. Hanc vero licet longe rectius ex sacris litteris hauriant, qui se non indignos eo, quo veniunt, christianorum nomine, demonstrare volunt; ideo tamen, quae rectae rationis sequitur regulam, negligenda aut contemnenda non est. Praeterquam enim, quod ad sui ipsius cognitionem, quae initium est verae sapientiae, viam muniat; quaecumque de homine, mente cum primis & eius facultatibus, harumque morbis & imperfectionibus, & quae reliqua sunt eiusdem generis longe plurima, tradit, ita comparata sunt, vt ad discrimen naturae & gratiae, quod theologiae moralis caput praecipuum est, eo rectius intelligendum, plurimum conferant. *

* In *ethicae*, seu doctrinae moralis philosophicae, vtilitate & necessitate, rite aestimanda, ita incedendum, ne quidquam dignitati ac praestantiae eius detrahamus, nec tamen rationis viribus apud eos, qui christianorum nomine veniunt, in vitae directione plus, quam decet, tribuamus. Minus enim lumen praeferre maiori, stolidum foret. Sufficit vero, ad commendandam ethicam, & insignem eius vtilitatem demonstrandam, quod eius notitia nemo in sui ipsius cognitione adcurata, & quod huc itidem spectat, discrimine naturae & gratiae recte constituendo, careat. Ad historiam huius philosophiae partis, pariter ac librorum eo pertinentium notitiam comparandam, faciunt: VINC. PLACCII de *moralis scientia augenda commentarius*, in *Francisci Baconis Baronis de Verulamio, de dignitate & augmentis scientiarum librum septimum*; Francofurti 1677 8. HENR. IVLII SCHEVRLII *bibliographia moralis*, eleganter scripta, cuius altera editio Helmstadii prodit, an. 1686 8. SAM. RACHELII *introductio ad philosophiam moralem*: IO. IOACH. ZENTGRAVII *specimen antiquitatum moralium, seu historiae moralis antiquae*, Argentorati 1696 4. NIC. HIERON. GVNDLINGII *historia philosophiae moralis*, cuius solum pars prima, quantum mihi constat, lucem vidit, Halae 1706 4. in qua de Aegyptiorum, Chaldaeorum, Persarum, Arabum, Indorum, Gallorum & Germanorum veterum, porro Ebraeorum, & Phoenicum philosophia morali, erudite differit; & denique GOTTL. STOLLII *Historie der heidnischen Morale*, Ienae 1714 4. vbi praeter gentium, quae barbarae vocantur, Graecorum maxime ac Romanorum, doctrina moralis fuse & diligenter describitur; in praefatione etiam nonnulli, qui in eodem hocce argumento ingenii periclitati sunt vires, laudantur. De IO. BARBEYRACII *praefatione*, quam versioni

gallicae operis Pufendorffiani, de *iure naturae & gentium*, praemisit, quaeue huc spectare videtur, deinceps dicemus, cum de iure naturae & gentium verba faciemus. Praecipuos etiam quosdam moralis philosophiae scriptores laudat GABR. NAVDAEVS, in *bibliographia politica*, c. II. & III. p. m. 500. seqq. Ipsam vero doctrinae moralis historiam breuiter, more suo, exhibet REN. RAPINVS, dans *ses reflexions sur la morale*, tom. II. oper. p. 385. seqq. Cum primis adhuc commemorandus est GE. PASCHIVS, ob *librum* prorsus egregium, de *variis modis moralis tradendi*, qui cum eiusdem *introductione in rem litterariam moralem veterum sapientiae antistitum*, Kilonii 1707 4. prodit.

Primam doctrinae moralis originem ab ipsis Ebraeis possemus arcessere. Et sane, quae illorum de ea in sacro codice exstant monumenta, omnia, etiam praestantissimorum philosophorum gentilium, praecepta multis modis superant. Cum vero ex sublimiori fonte eadem profecta sint, rectius locum suum in theologia morali sibi vindicabunt. De reliquorum autem Iudaeorum doctrina morali quae obseruatu digna sunt, legi possunt in *introductione ad historiam philosoph. Ebraeorum*, p. 107. seqq. it. p. 130. nouissimae editionis. Postquam Aristoteles christiano- rum scholas occupauit, Iudaeorum quosdam eandem philosophandi rationem, vt in aliis, ita & in doctrina morali, sequutos, ibidem a me obseruatum, p. 209. seqq. De Aegyptiorum, Chaldaeorum, Persarum, aliarumque gentium, quae barbarae vocari solent, doctrina morali, nihil addo; cum cuncta diligenter persequutus sit NIC. HIER. GVNDLINGIVS in *historia philosophiae moralis*, c. I. seqq. Ad Aegyptios tantum quod atinet, non praetermittendum, positum in more iis fuisse, per symbola seu hieroglyphica, quae vocant, sapientiae suae, adeoque & doctri-

doctrinae moralis dogmata, proponere. Legendus hac de re NIC. CAUSSINI liber, de *symbolica Aegyptiorum sapientia*; conferendus & GE. PASCHIVS, de *variis modis moralia tradendi*, c. IV. §. XXVI. p. 429. seqq. De HORAPOLLINE, seu potius HORO APOLLINE, sub cuius nomine duo libelli, de *hieroglyphicis Aegyptiorum*, existant, diligenter more suo differit IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. I. c. XIII. p. 85. seqq.* qui & §. VII. p. 90. recentiores scriptores, hieroglyphicam veterum Aegyptiorum litteraturam illustrantes, recenset. Indorum quaenam doctrina moralis fuerit, ex libro antiquissimo, arabice *kelila va dimna* dicto, patet, quem graece primum & ex manuscripto codice Holsteini-ano, cum noua versione latina, *specimen sapientiae Indorum veterum, id est, liber ethico-politicus peruectus*, inscriptum, edidit SEBAST. GOTTF. STARCKIVS, Berolini 1697 8. Liber hicce ante duo amplius annorum millia Indorum lingua scriptus, hinc in persicam, syriacam, arabicam, translatus dicitur, donec circa annum Christi MC eum ex arabico sermone in graecum conuerteret SIM. SETHVS. Plura de eo, reliquisque versionibus, dabit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. V. c. V. p. 460. seqq.* Continet autem dialogum inter Absalonem, Indorum regem. & gymnosophistam quemdam, per fabulas scite confectas animi sui sensa ei pandentem, moresque formantem. Discimus inde, antiquissimis temporibus vsitatum fuisse, per fabulas atque apologos morum doctrinam tradere, hominesque, ad vitam recte instituendam, flectere. Quo nomine maxime & AESOPVS celebratur, qui eo tempore vixit, quo septem illi sapientes Graeciam collustrarunt. Collegit eas, praeter alios, MAXIMVS PLANVDVS, qui saeculo decimo quinto obiit, vitamque simul Aesopi conscripsit; quamquam numerus earum modo deinde auctus, mo-

do imminutus sit, & quaedam Aesopo tributae, quae ab eodem minime profectae sunt; immo an omnino ab ipso Aesopo litteris consignatae sint? nonnulli dubitant. Quantum iis pretium APOLLONIVS THYANAENS statuerit, ex PHILOSTRATO cognoscere licet, in *vita Apollonii lib. V. c. V.* Elogium beati MART. LVTHERI de iisdem adfert GE. PASCHIVS, de *variis modis moralia tradendi*, c. II. p. 163. & 164. vbi & refert, constitutum illi aliquando fuisse, eas in linguam germanicam transferre. Plura qui desiderat, IO. ALB. FABRICIVM adeat *bibl. graec. lib. II. c. IX. p. 390. seqq.* vbi non tantum de Aesopo, eiusque fabulis, copiose verba facit, eumque a LOCMANNO Arabe diuersum esse, ostendit, sed & alios simul scriptores fabularum recenset. Ad Graecos priusquam transeamus, de PYTHAGORA adhuc obseruandum, totam fere eius philosophiam ad virtutis studium fuisse comparatam. Hoc enim finis eius, qui erat *βωδωσις τῷ θεῷ*, seu *ut homo Deo similis fieret*, requirebat. Locum itaque hic inueniunt scriptores philosophiae Pythagoricae, quos supra iam indicauimus. Praecipue *symbola*, quae illi tribuuntur, hic in censum veniunt, quae plurimi, veterum pariter ac recentiorum, interpretati sunt; quos laudat IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. II. c. XII. §. V. p. 465.* Iuuabit etiam de hisce symbolis conferre GE. PASCHIVM, de *variis modis moralia tradendi*, c. IV. §. XIX. p. 410. seqq. qui & p. 413. non sine ratione obseruat, a quibusdam symbolis Pythagoricis, sensu simplici & communi intellectis, varios ritus & superstitiones, hodieque apud nos durantes, originem traxisse. Sunt quoque huius loci *carmina* illa, ut vocantur, *aurea*, *ἄσπερα ἔπη*, propter vsum & elegantiam ita dicta; quippe quae vitae morumque praecpta continent. Ipsi quidem Pythagorae ea tribuuntur, a CHALCIDIO, CLEMENTE

Alexan-

Alexandrino, aliisque; sed repugnant alii, putatque IO. ALB. FABRICIVS, quam proxime ad verum accedere, qui EMPEDOCLEM Agrigentinum, philosophum Pythagoraeum, eorum auctorem esse, credunt; siquidem dialectus, dictio, argumentum, mirifice illi conueniant; *bibl. graec. lib. II. c. XII. §. VI. p. 469.* qui & editiones eorum recenset. Egregio commentario haec carmina aurea illustrauit HIEROCLES, philosophus Platonius, in quo nonnulla, ceu Platonica adfert, quae plane cum religionis christianae dogmatibus conueniunt; conferatur PETR. BÆLIUS, *ditionar. histor. critic. voc. Hierocles, p. 1555.* Ex recentioribus MAGNVS DAN. OMEISIUS *ethicam Pythagoricam* scripsit, Altdorffii 1693. 8. editam; in qua tamen interdum ad receptam philosophandi rationem doctrinam Pythagorae inflexisse videtur. Addidit *aureum istud carmen*, illudque *commentario ethico* explicauit. Exstat etiam IAC. SCHALLERI, aut, si mauis, MARCI MAPPI *dissertatio de ethica Pythagorica*, Argentorati 1653. 4. Summam doctrinae moralis, ex mente Pythagorae, exhibui in *elementis philos. instrum. part. I. c. III. §. XLII.* quam copiosius deduxit vir doctissimus GOTTL. STOLLIVS, in *der Historie der heidnischen Morale, §. CXXXI. p. 238. seqq.*

Inter Graecos primo se offerunt nobis loco poëtae; sub quorum fabulis de diis deabusque gentilium, similibusque, nonnulli magna sapientiae, speciatim & doctrinae moralis, latitare mysteria, sibi persuadent. Et possunt sane quaedam in hunc sensum haud incommodè trahi, vt praeter alios FRANC. BACO DE VERVLAMIO, in libro de *sapientia veterum*, qui in *operibus eius p. 1248.* legitur, demonstrat. Poëta tamen ipsis hoc constitutum fuisse, non asseuerauerim. Verosimile potius, gentilium philosophos eius-

BVD. ISAGOGE.

modi quid excogitalse, vt illepidè pariter ac impia poëtarum de diis gentilium commenta excusarent. Videbant enim, obui-ci poëtae posse, quod deinceps TERTVL- LIANVS obiecit; *Quis non poëta dedecorator inuenitur deorum? adu. gent. c. XIV.* Sed plura hac de re dixi in dissertatione: *Φιλσοφῶ Φιλβυυθῶ hoc est, philosophus fabularum amator, secundum Aristotelem, lib. I. methaphys. c. I. delineatus; in analect. histor. philos. p. 45. seqq. & in praefatione, iisdem analectis praemissa, p. 14. seqq.* Sunt vero & alii ex poëtae graecis, qui, sine inuolucris, vitae rectè instituendae praecepta dederunt, vt THEOGNIDES, PHOCYLIDES, alique, quorum etiam diuersae existant collectiones, quas diligenter recenset IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. II. c. XL. p. 439. seqq.* Poëtas apud Graecos excipiunt septem illi, vt vocantur, *sapientes*, quorum effata maximam partem ad doctrinam moralem spectant. Ipsa etiam, ob quam commendantur, illorum sapientia, in virtutis potius studio, quam subtili rerum inuestigatione, consistebat, nisi quod THALES Milesios inter rerum quoque naturalium scrutatores locum inueniat. Sed de his supra iam, cum de historia philosophica verba faceremus, quantum satis, dictum est. Ad SOCRATEM itaque nos conuertimus, qui philosophiae studium a rerum naturalium contemplatione, in qua parum, quod ad nos pertineret, inueniebat, ad mores hominum formandos, vitamque rectè instituendam, transtulisse creditur. Quod non ita intelligendum, ac si nemo ante eum de moribus praeceperit; sed, quod luculentiori, quam reliqui, id fecerit ratione, nouaque methodo, non per fabulas, non per sententias, sed quod in colloquiis suis per quaestiones alios ad veritatis agnitionem perduxerit; & ita simul rationibus, quae bona, quaeue mala sint, confirmauerit. Quaecum ad dogmaticam proxime accedat

LI

metho-

methodus, haec ab illo deriuari potest. Vita non minus & exemplo, quam voce eum docuisse, auctores, qui de eo agunt, testantur, quos supra iam laudauimus. XENOPHONTIS, AESCHINIS, CEBETIS monumenta, vt pro genuinae Socratis doctrinae reliquiis merito habentur, ita vnicę doctrinae morali illustrandae inseruiunt. XENOPHONTIS innumera *memorabilia Socratis*, de quibus itidem supra dictum est. AESCHINIS *dialogi tres* supersunt, quos cum fragmento latino quarti, graece & latine edidit IO. CLERICVS, Amstelodami 1711, 8. Primus ex hisce dialogis *de virtute* agit, *an doceri possit?* *de diuitiis* alter, & tertius *de morte*. Ex variis *tabulae CEBETIS* editionibus mihi ad manus est, quam graece, arabice & latine, cum *aureis carminibus Pythagorae*, dedit IO. ELICHMANNVS, quaeue cum praefatione CL. SALMASII prodiit Lugduni Batauorum 1640, 4. Planam illam, facilemque, & omnium vsibus adcommodatam, doctrinam moralem, verbosa sua eloquentia, & placitorum PYTHAGORAE, quae ab Aegyptiis acceperat, admixtione, corruptisse magis, quam illustrasse, aut emendasse, PLATO censetur. Nimirum, cum fundamenti loco poneret, animam hominis diuinae essentiae esse particulam, eandemque labe quadam fuisse infectam, priusquam cum corpore coniungeretur; immissam porro in illud, ceu carcerem ac ergastulum, vt delicti sui poenam daret; hinc vero per virtutis studium, vitiorumque ac prauarum cupiditatum suppressionem, purgandam, ac ita a vinculis corporis liberandam, donec iterum cum Deo vniretur; cumque adeo ipsam philosophiam in mortis (philosophicae) meditatione constitueret; non potuit non splendidas admodum inde deducere conclusiones, quae cum ipsis doctrinae moralis christianorum praeceptis egregie conuenire videbantur. Atque

sunt inter haec effata plurima, quae in se spectata, minime sunt improbanda; licet intuitu principii & fundamenti considerata, calculum non ferant. Scripta praecipua Platonis, in quibus moralia tractat, sunt: *apologia Socratis*, *Crito*, *Philebus*, *Hippias maior & minor*, & alia quaedam. Sunt, qui putant APVLEII *metamorphoses*, siue *lusum asini*, allegorica quadam ratione doctrinam moralem Platonis exhibere, cuius quippe finis sit, purgare animum, & ab adfectibus, quibus homines bestiis similes redduntur, liberare; repugnante, nec sine ratione, REN. RAPINO, *reflexions sur la morale*, §. III. tom. II. oper. p. 388. 389. In compendio doctrinam moralem Platonis exhibet MAGNVS DAN. OMEISIVS, in *ethica Platonica*, Altdorffi 1696, 8. edita. IO. IOACH. ZENTGRAVIUS, in *specimine doctrinae iuris naturalis, secundum disciplinam Platoniam, exhibente genuinam Platonis philosophiam de idæa boni*, itidem, quae huius loci sunt, attingit. CHRYSOST. IAVELLI Canapicii *ethicam Platoniam* memorat IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. III. c. I. p. 41*. Operae forte pretium facient, qui & meam de *ἠθικῶν Πυθαγόρα - Πλατωνικά* iunxerint *dissertationem*; in *analectis histor. philosoph. p. 363. seqq.* Successorum Platonis vt non vna eademque fuit ratio; ita & illorum non vno eodemque modo sese habuit doctrina moralis. Quidam enim academicorum ad scepticismum prope accedebant, aut eundem omnino amplectebantur; hinc & eo vsque progressi sunt, vt de iustitia, & iniustitia in vtramque disputarent partem; quod CARNEADEM fecisse, constat. Sed hac de re deinceps. Studiosius iterum Platonis philosophandi rationem sectati sunt, qui post Christum natum disciplinam eius resuscitarunt, PLOTINVS, PORPHYRIVS, IAMBlichVS, SYRIANVS, PROCLVS, MAXIMVS TYRIVS,

ALCI;

ALCINOVS; quamquam & inter eos nonnulli quaedam pro Platonis dogmatibus venditarent, quae frustra in eius scriptis quaesiveris. Ex his MAXIMVS TYRIVS moralis doctrinae cultoribus commendandus maxime; quoniam in suis dissertationibus, non pauca, quae huius loci sunt, luculenter admodum tractat, nec inanius sublimibusque speculationibus adeo indulget, quam reliqui. Edidit eius *libros seu dissertationes*, praeter alios, IO. DAVISIVS, Cantabrigiae, 1703, 8. De qua tuor virtutum gradibus, quos Platonicisti, qui post Christum natum vixerunt, constituebant, dum alias *politicas* faciebant, alias *purgatorias*, alias *intellectuales*, alias denique *exemplares*, conf. IAC. THOMASIVS, in *originibus historiae philosophicae & ecclesiasticae*, p. 110.

Longe aliam viam, doctrinam moralem tractandi, ingressus est ARISTOTELES. Cum enim PLATO ad internam animi purgationem respiceret; hic contra, vitae tantum ciuili sibi habendam rationem, putauit, eoque philosophiam suam moralem comparatam esse, voluit. Inter scripta eius moralia praecipuum locum tenent, *ethicorum ad Nicomachum libri decem*; praeter quos etiam exstant *magnorum moralium libri duo*, & *moralium ad Eudemum libri VII*. In *libros ethicorum ad Nicomachum*, sub nomine ANDRONICI RHODII, *paraphrasis* circumfertur; eosdem vero ex graecis quoque ASPASIVS, EVSTRATIVS, & MICHAEL EPHESIVS, commentariis suis illustrarunt, quos in linguam latinam transtulit IO. BERNH. FELICIANVS. Ex recentioribus, qui hofce Aristotelis libros exposuerunt, laudandi maxime PET. VICTORIVS, & OBERTVS GIPHANIUS, quippe qui reliquis omnibus dubiam hic faciunt palmam; sed addenda tamen paraphrasis, & scholia, disertissimi oratoris M. ANT. MURETI. De his, & reliquis conferre iuuabit GABR.

NAVDAEVM, *bibliograph. polit. c. III. p. 506. 507.* itemque HENR. IVL. SCHEVRLIVM, *bibliograph. moral. §. LXVI. p. 42. seqq.* Qui paullo adcuratius mentem Aristotelis introspererunt, deprehenderunt, constitutum ei fuisse, in libris ethicorum ad Nicomachum, ciuilem potius, quam moralem philosophiam, tradere, hoc est, viri politici, & ad honores, magnasque dignitates, adspirantis, virtutes, & requisita describere. Hinc, cur vndecim istas virtutes, notas satis, constituerit, patet, vtpote quarum in vita ciuili vsus est manifestus; patet, cur pietatis nullam mentionem fecerit, quippe quam ad istum finem minime necessariam esse, putauit; nec adeo opus erit, vt cum IO. FRID. GRONOVIO eam in *magnificentia* quaeramus, in *notis ad Hug. Grotium*, de *iure belli & pacis*, & quidem ad *prolegom. §. XLV*. Vndecim porro istas virtutes Aristoteles non pro medijs ad summum bonum perueniendi, vt vulgo traditur, sed pro partibus potius summi boni habuit; vt, qui adcuratius in veram eius mentem inquisuerunt, luculenter ostenderunt. Quod quidem summum bonum cum in complexu eorum, quae ad vitam hanc splendide, iucunde, & cum gloria transigendam pertinent, collocaret; simul vero quam difficulter haec omnia aut obtineantur, aut retineantur, videret; mirum non est, quod summum bonum *δευρητικόν, τῆ πρακτικῆ* praetulerit. Qui ergo cum scholasticis ex hisce Aristotelis libris doctrinam quamdam moralem, prout a ciuili discernitur, seu ethicam proprie sic dictam, proposuerunt, se ipsi traduxerunt turpiter, ac significarunt, sibi veram ac genuinam eius mentem, quem ceu ducem ac magistrum sequi voluerunt, non fuisse perspectam. Eiusmodi insuper virtutes ciuiles, cum in quemlibet hominem, quantumuis solis naturae viribus instructum, cadant; ratio intelligitur, cur ethica ista Aristotelica cum

cum dogmatibus Pelagianorum egregie consentiat, vtpote qui itidem non alias virtutes, quam ad quas naturae vires sufficerent, admittebant. Immo & patet, cur scholasticis doctoribus, Pelagianorum vestigia prementibus, tantopere ethica ista Aristotelica arriserit, vt eam pro concione enarraret; curue B. MART. LV-THERVS noster eandem, ceu fontem pessimum Pelagianorum errorum, reiecerit. Nota eius vox est: *Tota fere Aristotelis ethica pessima est, gratiae inimica. Error est, Aristotelis sententiam de felicitate non repugnare doctrinae catholicae &c. tom. I. Jenens. lat. p. 8.* PHIL. MELANCHTHON, cum dixisset, *audiuimus quosdam pro concione ablegato euangelio, Aristotelis ethica enarrare*, addit: *nec errabunt isti, si vera sunt, quae defendunt aduersarii* (iustificari nos posse per rationem & opera rationis.) *Nam Aristoteles de moribus ciuilibus adeo scripsit erudite, nihil vt de his requirendum sit amplius; in apolog. Aug. confess. artic. III. p. 62.* Non disputabo, an Aristoteles de moribus ciuilibus tam erudite scripserit, vt putat MELANCHTHON; in eo non errat, quod de *moribus ciuilibus*, seu ad vitam ciuilem spectantibus, & a quibus plane diuersi sunt, de quibus doctrina moralis praecipit, eum scripsisse, dicit, & quidem ita, vt scholasticis, Pelagianorum placita sequentibus, non possit non probari. Quae ceteroquin B. LV-THERI generatim de Aristotele sententia fuerit, indicauimus alibi, & pluribus edidit IO. HERM. AB ELSWICH, de *varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna*, §. IX. p. 18. seqq.

Reliquas graecanicorum philosophorum sectas nunc paucis perlustrabimus. A Cyrenaicis, quorum auctor ARISTIPPVS, cum corporis voluptatibus omnia tribuisse, easque pro summo hominis reputasse hono, ferantur; vix sani quid in doctrina morali expectaueris. Delineat

eorum doctrinam moralem IO. IOACH. ZENTGRAVIUS, in *dissertat. de fine hominis secundum disciplinam Cyrenaicorum*, quae in *specimine eius antiquitatum mor. sl.* sexta est, in qua etiam de Eretriacorum ac Megaricorum philosophia morali verba facit. Cynici, quos ab ANTISTHENE descendere, notum est, dum omne inter decorum, & non decorum, discrimen tollebant, parum aberat, quin viam ad *ad-aptum*, qua honesta & turpia, munirent. Scriptores de iis a CHRISTOPH. AVG. HEVMANNO, in *actis philosoph. part. XII. n. III. p. 899. seqq.* laudari, suo loco iam monuimus; quos inter & sunt, qui de illorum doctrina morali egerunt; quamquam omnia fere, quae de iis dici possunt, ad hanc philosophiae partem spectent. Stoici Cynicorum doctrinam emendarunt, & pro eorum propagine recte habentur; & licet nullam philosophiae partem praetermiserint, in eam tamen, quae de moribus praecipit, studium suum ac diligentiam praecipua quadam ratione contulerunt. Scripta SENECAE, EPICETI & M. AVRELII ANTONINI imperatoris, hoc loquuntur. SIMPLICIUS, in *commentario suo in Epictetum*, dogmatibus illorum lucem singularem adfundit. Prodiit cum versione HIERON. WOLFII, & CL. SALMASII *animaduersionibus & notis, quibus philosophia Stoica passim explicatur & illustratur*, Lugduni Batauorum 1640, 4. Multa quoque huc spectantia dabit THO. GATAKERVS, in sua ad M. Aurelii Antonini imperatoris *librum de se ipso ad se ipsum* commentario vberissimo, singularique eruditione referto, qui cum ipso M. AVREL. ANTONINI libro, in operibus eius, Traiecti ad Rhenum, 1698 fol. iunctim editis, legitur. IVSTI LIPSII *manuductio ad philosophiam Stoicorum*, doctrinam in primis moralem Stoicorum complectitur, adeoque huius itidem loci est. CASP. SCIOPPII *ele-*
menta

menta philosophiæ moralis Stoicæ, Morguntiae 1666, 8. euulgata, & ab auctore ad finem perducta non sunt, & compendium tantum eorum, quae IUSTVS LIPSIUS fufius edisseruerat, continent. Quæ splendide saepe, egregieque, a Stoicis dicta sunt, longe aliam induere faciem, quando secundum illorum genuinum systema considerantur, a me demonstratum in *dissertationibus quatuor, de erroribus Stoicorum in philosophia morali*; quae in *analectis historiae philosophicae* exstant. De reliquis, qui moralem Stoicorum doctrinam exposuerunt, conf. CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. IV. num. VII. p. 747. seqq.* De Eleaticæ sectæ philosophorum doctrina morali IO. IOACH. ZENTGRAVIUS itidem peculiari dissertatione agit, quae in *specimine eius antiquitatum moralium* tertia est. Cumque ex eadem schola DEMOCRITVS pariter, ac EPICVRVS, prodierint; illius quidem doctrinam moralem vna cum HIPPOCRATIS exhibere voluit CHRIST. THOMASIVS, in *commentatione: Democritus Abderita, & Hippocrates medicus, philosophi morales ad inuidiam philosophorum pseudo-christianorum*, quae in *historia eius sapientiae & stultitiae tom. II. p. 1. seqq.* conspicitur. Epistolas nimirum de infania, quam Abderitae Democrito tribuebant, & ad quam curandam Hippocratem aduocasse perhibentur, quae in operibus HIPPOCRATIS leguntur, obseruationibus, ad Democriti & Hippocratis philosophiam moralem explicandam, illustrauit. Sed istas epistolas spurias esse, minusque genuinas, ostendit, fabulamque istam de Abderitis, Democritum pro infano habentibus, explodit CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in dissertatione: *fabula de Hippocrate, Democriti infaniae medicinam adhibere iusso, ex historia veterum philosophorum eliminata*, quae inserta est *act. erudit. Lips. mens. Octobr. 1713, p. 458*

seqq. De Democrito interim, eiusque doctrina morali, legisse iuuaabit NIC. HIER. GVNDLINGII *cogitata de Heraclito flente, & ridente Democrito*, quae in eiusdem *actis part. III. c. I.* exstant. EPICVRIV ethicam, siue de moribus doctrinam, PET. GASSENDVS nobis sistit, in *syntagm. philosophiae Epicuri, part. III. p. 415. seqq.* Reliquos, qui philosophiam eius aut impugnant, aut propugnant, recenset CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosophor. part. X. num. IX. p. 645.* Cum vero Eleatici, speciatim Democritus, & Epicurus; de Deo, rebusque diuinis non ita, vt par est, censuisse credantur; doctrinam illorum moralem non multum ab ea, quae atheorum est, distare, facile quis sibi persuaserit. Qui enim, aut Deum esse, negant, aut prouidentiam eius in dubium vocant, ipsa genuinae doctrinae moralis fundamenta euertunt, nec aliam virtutum actionumque suarum normam, quam vtilitarem, quam saepius ex adfectu potius, quam rectae rationis praescripto, aestimant, agnoscere possunt. Quemadmodum itaque eiusmodi hominibus nihil honestum est, nisi quod illis vtile videtur, nec turpe aliud, quam quod noxium; ita etiam Pyrrhonii, seu sceptici, a quibus & academici non procul discesserunt, discrimen omne inter turpe & honestum tollunt, dum omnium actionum *& diaVoçtas* admittunt, cui leges tantum ciuiles limites statuunt. Vnde &, quo loco illorum habenda sit doctrina moralis, patet. Confirmant id scriptores de philosophia scepticorum, quos supra laudauimus. Iungendus illis IO. IOACH. ZENTGRAVIUS, in *specimine antiquitatum moralium, dissertat. II.* Quantum doctrinae morali damnum & scepticismus, & dogmata, quae ad eum ducunt, adferant, ipsemet demonstrauit in *dissertatione de scepticismo morali*, quae exstat in *analectis historiae philosophicae, p. 207. seqq.* Apud Roma-

nos, prae reliquis philosophiae partibus, doctrinam moralem summo studio excultam fuisse, constat; licet, ut iam alibi obseruauimus, nemo peculiarem apud eos sectam condiderit, sed omnes, qui ad sapientiae studium animum adiunxerunt, vnam ex graecanicis fuerint amplexi. Nonnulli tamen ad eclecticam philosophandi rationem accedere videntur. Ingens hic equidem se nobis, de Romanorum huc spectantibus scriptis disserendi, aperiret campus, sed otium nobis fecit vir doctissimus GOTTL. STOLLIVS, qui copiosissime, diligentissimeque; de morali doctrina Romanorum egit, in *der Historie der Heydnischen Morale*, §. CLVII. ff. qq. p. 273. seqq. Digni prae ceteris omnibus sunt, quorum hic iniiciari mentio, M. T. CICERO atque PLVTARCHVS. Et illius quidem, quae hic in censum veniunt, quaeue adhuc existant, sequentia sunt: *de finibus bonorum & malorum libri quinque*, in quibus Epicuri, Stoicorum ac Peripateticorum de summo bono summoque malo sententias expendit: *Tusculanarum quaestionum libri quinque*, in quorum primo de *contemnenda morte*, altero de *tolerando dolore*, tertio de *aequitate lenienda*, quarto de *reliquis animi perturbationibus* disputat, quinto autem, *virtutem ob beate viuendum se ipsa esse contentam*, euincit; *de legibus libri tres*, qui ad prudentiam ciuilem referri possunt; *de officiis libri tres*, de quibus dicemus, cum de iurisprudentia naturali verba faciemus; porro: *Caro maior*, seu de *senectute*; *Laelius*, seu de *amicitia*; & *paradoxa Stoicorum sex*. Inter libros CICERONIS deperditos haud dubie huc referendus fuisse *Hortensius* eius, siue de *philosophis*, quem periisse eo magis dolendum, quod AVGVSTINVS, eius lectione se inductum, fatetur, ut mentem meliorem indueret; *lib. III. confess. c. IV. conf. & lib. VIII. c. VII.* PLVTARCHVS, etiam graece scripserit, Romano-

rum tamen philosophis adnumerari solet. Ingentem vero rerum moralium is nobis reliquit thesaurum, siquidem & in *vitis parallelis*, & in *moralibus*, quae alter operum eius tomus complectitur, non tantum plurima, quae ad virtutem conseruandam, vitia autem fugienda, aliquem adducere possunt, congegit; sed aliorum etiam philosophorum saepe de hisce recitauit, & expendit sententias. Speciatim ex libris eius sequentes huius loci sunt: *quomodo quis suos in virtute paranda sentire possit profectus*; *de virtute & vitio*; *ne suauiter quidem viui posse secundum Epicuri decreta*; *an vitiositas ad infelicitatem sufficiat*; *virtutem doceri posse*; *de cobibenda ira dialogus &c.* Sed mitto reliqua.

Quaenam moralis doctrinae, seu ethicae, apud ethnicos fuerit ratio, haecenus vidimus. Inter christianos primo quidem sese nobis offerunt veteris ecclesiae doctores, quos patres vocant. De horum vero studiis, doctrinaque morali, & quid de ethnicorum philosophorum placitis senserint, cum in parte posteriori nobis ex instituto dicendum sit, nunc nihil de iis addimus. De scholasticis, qui in illorum successerunt locum, audire iuuat GABR. NAUDAEM: *Eodem vero propemodum tempore*, (de Arabibus antea loquutus erat) *cum exorta fuisset scholastica docendi methodus, multi etiam hoc scribendi genere eosdem ethnicorum (Aristotelis) libros explicarunt, aut potius inquirarunt; ut libenter dicerem, si tres mihi ex ipsorum numero excipere liceat, omni laude ac commendatione maiores, nempe Albertum Magnum, diuum Thomam, & Aegidium Romanum, qui minus paullo quam ceteri in quinate locuti sunt, iudicio vero, doctrina, subtilitate, adeo supra morem & satum sui saeculi excelluerunt, ut, si pauca de mas ex Alberti libro, de historia animalium, nihil unquam eos inepte, nihil non docte & sapienter protulisse, unicuique in eorum le-*
tione

*Etione versato, manifestum esse possit. Et licet quidam postea, vt Burleus, Gerhardus Odanus, Buridanus, Iaellus, & alii eorum sequi vestigia voluerint; istud nihilominus tam inaequali conatu, adeoque infelici successu, praestitere, vt longe a tergo remanserint, in barbariei luto & foetore vna cum libris ad Nicomachum eoque sepulti, donec renascentibus tandem melioribus litteris, & ab expugnatione Constantinopolitana velut alteram vitam viuere incipientibus, multi etiam floruerunt, qui hanc reliquarum scientiarum felicitatem ad disciplinam morum transtulere &c. in bibliograph. politic. c. III. p. m. 507. Quo iure NAVDAEVS Alberto Magno, Thomae de Aquino, & Aegidio Romano tantum tribuat, alii dispiciant; in reliquis me secum consentientem habet. Post litterarum bonarum restitutionem, quam statim ecclesiae emendatio excepit, longe alia vtique, vt reliquarum eruditionis partium, ita & philosophiae moralis, facies esse coepit. Plurimi equidem Aristotelis presserunt vestigia, vt tamen scholasticorum barbariem & quisquilias, procul inde remouerent. In eo vero plerique aberrarunt, quod verum genuinumque philosophi huius scopum non adsequerentur; quem non fuisse, vt moralem, sed ciuilem potius, philosophiam traderet, supra iam obseruauimus. PHIL. MELANCHTHONIS *ethicae doctrinae elementa* primum merito hic sibi vindicant locum, in quibus Aristotelem quidem, sed non in omnibus, sequitur, multaque rectius ac plenius praecipit, quam fieri vulgo solebat. Adiecit iisdem *enarrationem libri quinti ethicorum Aristotelis ad Nicomachum*. Enumerare omnes, qui methodo Aristotelica, aut Aristotelico-scholastica, compendia vel systemata ethica conscripserunt, superuacuum, & res taedii plena foret. Laudari prae reliquis solent IAC. MARTINI *synopsis**

ethica, ADR. HEEREBOORDII *collegium & exercitationis ethicae*, IAC. THOMASII *tabulae philosophiae practicae*; cum primis autem CONR. HORNEII *philosophiae moralis, siue ciuilis doctrinae de moribus libri quatuor*, recusi Francofurti 1695. 8. Iungere his licebit IO. IAC. MVLLERI *institutiones ethicas positiuo-polemicas, ad solum Aristotelis concinnatas*, lenae 1691 8. ADOARDVS GVALANDVS in *moralis philosophiae, ac totius facultatis ciuilis doctrina*, saltem quoad ordinem methodumque tractandi, a vulgari semita recessit. Idemque censendum de FRANC. PICCOLOMINEO, Senensi, cuius *uniuersa philosophia de moribus*, plurima lectu digna continens, Francofurti 1627, 8. prodiit. Vtrumque valde laudat GABR. NAVDAEVS, *bibliograph. politic. c. II. p. 503*. THO. CAMPANELLAE, qui vbi que noua sectatur, *ethica*, nescio an aliis placuerit, quam eidem NAVDAEO, qui *amicus etiam noster*, inquit, *Thomas Campanella iuxta doctrinam suarum primalitatum ethicam nouam composuit, quae sub epilogismi nomine cum philosophia sua naturali & politica typis commissa fuit a Tobia Adamo; stilo quidem non ita compto delineata, vt Ciceronianis aridere possit, sed ea nobilitate cogitationum, rationumque subtilitate, vt omnibus sapientiae mystis non possit esse non summopere gratissima; bibliograph. politic. c. II. 504*. REN. CARTESIVS ad physicam praecipue doctrinam, eam quam suscepit philosophiae emendationem, comparatam esse voluit; ad quam etiam libellus eius, de *passionibus animae*, spectat. Idem equidem in *dissertatione de methodo num. III. p. 12. seqq.* quasdam moralis scientiae regulas tradit; quae tamen eiusmodi sunt, vt nec admitti sine adcuratori discussione queant, nec ad omnem doctrinam moralem pertinent. Ipsemet etiam profiteretur, *ad tempus tantum se hancce sibi effuxisse ethicam,*
donec

donec dubitatione, in qua constitutus erat, defunctus, meliora certioraque inuenire posset. Hiac itaque, qui secundum Cartesii principia integra philosophiae systemata condiderunt, eousque progressi sunt, quousque magistrum sibi praeceuntem habuerunt; reliqua, praefertim doctrinam de officiis, aliunde adsumserunt. Qui ex instituto secundum philosophi huius principia doctrinam moralem proposuerit, & paullo plenius exhiberit, mihi non innotuit, praeter auctorem, cuius *ethica Cartesiana, siue ars bene beatque viuendi, ad clarissimas rationis & sanae mentis ideas, ac solidissima Renati Cartesii principia formata &c.* Halae 1719 8. euulgata est. Summum is hominis bonum cum Cartesio in ipsa voluntate, eiusque libero vsu collocat; *part. I. c. VIII. §. II. p. 39.* Id ipsum vero est, quod in Cartesio, eiusque sectatoribus vel maxime reprehendit PET. POIRETVS, de *erud. vera &c. lib. III. p. 319.* HENR. MORVVS, vt in nonnullis Cartesium sequitur, ita in multis ab eo discedit, in *enchiridio ethico, praecipua moralis philosophiae rudimenta complectente, illustrato vt plurimum veterum monumentis, & ad probitatem vitae perpetuo accommodato.* Prodiit primum Londini separatim, tum, *operibus eius philosophicis* insertum, recusum est Norimbergae an. 1686 8. plurimumque bonae frugis continet. ARN. GEVLINGVS in quibusdam itidem cum Cartesio facit, sed in ethicis non raro in Stoicorum castris militare videtur. Opuscula eius moralia, sub nomine *ethicae*, excusa sunt Lugduni Batauorum, 1683. 12. Sub feruerae virtutis, quam vbique prae se fert, ac vehementer inculcat, specie, & stilo ad persuadendum apto, SPINOZAE tegere impietatem creditur. Id certe demonstrare voluit RYARDVS ANDALA, in *examine ethicae Geulingii, Franecquetae* 1716, 4. vti supra iam obseruauimus. Vestigia GEV-

LINGII adcurate premit PHILARETHVS, vt vir quidam doctus vocari voluit; cuius *ethica duobus libris comprehensa*, quorum vnus *aretologiam*, alter *eudaemonologiam* tractat, Amstelodami 1696 8. prodiit. Mirum vero non est, nonnullos, dum, doctrinam moralem tradere, videntur, id agere, vt impiis erroribus lectorem imbuant; cum in eo sibi praeceuntem habeant BENED. DE SPINOZA, quippe qui in *ethica ordine geometrico demonstrata* integrum atheismi systema exhibuit. Summa autem doctrinae moralis Spinozae, aliorumque atheorum, fatalem quamdam absolutamque necessitatem adferentium, eo redit, ferenda esse omnia aequo animo, eo, quod, quaecumque contingunt, necessario contingant, & aliter contingere nequeant; stultum itaque esse, animo angi, aut excruciar, vel tristitiae concedere locum, cum inuitabilem rerum omnium nexum mutare in nostris positum viribus non sit. Legenda omnino GOTTL. SAM. TREVERI *oeconomia systematis moralis atheorum*, quae Helmstadii 1718. 4. edita est. Sed, vt ad eos redeamus, qui saniora sequuti sunt principia, VINC. PLACCIVS adhuc nobis commemorandus est, qui in hacce philosophiae parte ornanda multum laboris & industriae posuit. *Commentarium* eius in FRANC. BACONEM DE VERVLAMIO, de *moralis scientia augenda*, antea iam laudauimus. *Accessiones eius ethicae, iuris naturalis, & rhetoricae*, specimen aliquod maioris, quod moliebatur, operis exhibentes, Hamburgi prodierunt 1695, 8. Iam antea idem in lucem miserat *typum accessionum moralium, seu institutionum medicinae moralis, &c.* 1685 8. qui etiam an. 1688 in linguam germanicam translatus est. Cumpcimis autem commendandus est CHRIS. THOMASIVS, quem plurimum eo contulisse, vt meliorem faciem philosophia moralis indueret, negari neutiquam potest. Praecipue hoc egit,

egit, in der Kunst, vernünftig und tugendhaft zu lieben, oder Einleitung zur Sitten-Lehre; Halae 1692. 8. porro, in der Ausübung der Sitten-Lehre, Halae 1696, 8. De utroque hocce libro, & reliquis eiusdem auctoris huc spectantibus scriptis, vid. GOTTL. STOLLIVS, in der kurzem Anleitung zur Historie der Gelahrtheit, part. III. c. IV. §. XXIII. p. 124. quem & de aliorum scriptis, quae huius loci sunt, §. XXV. & XXVI. consulere iuuabit. Sunt denique ex Gallis, qui vernacula sua moralia tractarunt lingua, methodo quidem liberiori & a systematica discedente, vt tamen quaedam obseruatu digna admiscerent. Laudat ex hisce nonnullos GABR. NAVDAEVVS, in bibliograph. politic. c. II. p. 504. ex quibus maxime memoratu digni PET. CHARONDAS (CHARRON) & MICH. MONTANVS (DE MONTAIGNE.) Et MONTANVS quidem tantae olim fuit celebritatis, vt Socrates Galliae dictus sit; vnde & tentamina eius moralia (Essais) a plurimis lecta, facile coniciere licet; quae tamen diuersa admodum virorum doctorum experta sunt iudicia. A quibusdam enim laudantur, ab aliis vituperantur. Ingenium quidem, vimque singularem imaginationis, in iis admirantur fere omnes; quemadmodum iudicii rursus, ordinisque ac methodi defectum diffiteri nequeunt. Auctor artis cogitandi ex instituto de MONTANO hocce differit, & inter alia ita de eo pronuntiat: *De vitiis loquitur, vt ea cognoscamus, non vt execremur; nullam ex illis aestimationis imminutionem veretur; quin immo illa propemodum pro rebus adprobatis habet, vel etiam pro honorificis, & honestis potius, quam pro turpibus; part. III. c. XX. sect. VI. p. 264.* CHARONDAS libri tres de sapientia (de la sagesse) quaedam cum MONTANI tentaminibus, communia habent, quae animum christianae religionis scitis non adeo addictum produunt; meliori tamen vitur ordine, &

. . . BVD. ISAGOGE.

nonnulla haud contemnenda admiscet. Amoris potius, quam recti iudicii regulam, sequi videtur GABR. NAVDAEVVS, quando eum ita laudat: *vel hoc ipso Socrate sapientior aestimandus venit, quod sapientiae ipsius praecepta primus, quod sciam, admirabili prorsus methodo, doctrina, iudicio, in artem reduxerit. Sane eius liber & Aristotelem nobis exhibet, & Senecam, & Plutarchum, ac diuinius etiam aliquid prae se fert, quam antiquioribus cunctis & recentioribus fuerit concessim; bibliograph. politic. c. II. p. 504.* Postem nunc etiam de NIC. MALEBRANCHII traité de morale, BERN. LAMI entretiens sur la morale, similibusque scriptis verba facere; sed instituti nostri ratio non permittit, vt hisce diutius immoremur.

Idem etiam, quos constituimus, tractationis nostrae limites, non permittunt, vt eos recenteamus, qui doctrinae moralis argumenta specialia pertractarunt. Nonnullos tamen, quos prae reliquis dignos puto, qui commemorentur, indicare, non abs re fuerit. Offerunt autem se primum illi, qui de cognitione sui egerunt; quique hoc ipso praecipuum moralis doctrinae caput attingunt. FRANCISCI equidem PETRARCHAE, qui saeculo decimo quarto vixit, extat liber, de sui ipsius & multorum ignorantia; quemadmodum eiusdem de remediis utriusque fortunae, & alia, inter ea, quae moralem doctrinam illustrent, haud vltimum locum tenent. Nec contemnendus est GERH. 10. VOSSII libellus, de cognitione sui, in methodis quoque THOMAE CRENIAN. 1692 recusatus. Sed omnibus dubiam facit palmam DIODORVS TVLDENVS, cuius de cognitione sui libri quinque, elegantissime scripti, cum dissertatione, quam iisdem praemisi, lenae prodierunt 1706, 8. Digni vtique sunt, qui ab omnibus legantur quam diligentissime. Gallicana lingua haud infeliciter idem argumentum tractarunt AB-

BADIE dans l' art de se connoitre soy me-
me, ou la recherche des source de la mora-
le; LAMI in libro de la connoissance de soi
meme, aliique. Post doctrinam de co-
gnitione sui, ea, quae de adfectibus, ani-
miquae perturbationibus, praecipit, hic
merito in censum venit. Quae veteres,
ARISTOTELES, ANDRONICVS Rhodi-
us, CLAVDIVS GALENVS, SENECA,
PLVTARCHVS, de adfectibus scripserunt,
indicat IO. GE. WALCHIVS, in *dissertatione
de arte aliorum animos cognoscendi*, ad §.
I. p. 5. CICERONEM, in *quaestionibus
Tusculanis*, hoc argumentum attigisse, ex
antecedentibus constat. Ex recentiori-
bus noti maxime sunt ALOYSIVS LVISIVS,
& LAELIVS PEREGRINVS, quorum
ille *tractatum de compefcendis animi ad-
fectibus, permoralem philosophiam & meden-
di artem*, hic autem, *de noscendis & emen-
dandis animi adfectionibus librum singula-
rem* reliquit. Vterque Aristotelis disci-
plina equidem imbutus, ita tamen in hoc
argumento versatus est, vt ad Stoico-
rum quandoque accedere placita videretur.
PEREGRINI liber recusus Lipsiae
est an. 1714 cum praefatione viri clarif-
simi CHRIST. GOTTL. SCHWARZII, in qua
de logomachia, virorum eruditorum in
doctrina de adfectibus disserit. REN. CAR-
TESII librum, *de passionibus animae*, ad
physicam potius, quam ad moralem do-
ctrinam, referendum esse, constat. Non
enim de regendis aut compefcendis mo-
derandisque adfectibus agit, sed in eorum
naturam, indolemque inquiri, idque ea
ratione, vt plurima adferuerit, quae iure
reprehenduntur ab aliis. Ex sectatori-
bus Cartesii ANT. LE GRAND, priusquam
huncce ducem ac magistrum sequi inci-
peret, librum gallicana lingua edidit, l'
homme sans passion, inscriptum, Hagae
Comit. 1662. 12. in quo Stoicorum de ad-
fectibus placita defendenda suscepit. Inter eos,
quibus eclectica philosophandi ratio pla-

cet, commendandus summopere ARNOL-
DVVS WESENFELDIVS ob *georgicam*, quam
scripsit, *animi & vitae, seu pathologiam
practicam, moralem nempe & civilem, ex
physicis vbique fontibus, libera neque ad-
vltam sectam adstricta methodo, cohaerenti-
bus tamen vbique principiis, deductam*,
quae Francos. ad Viadrum an. 1696, 8. lu-
cem adspexit publicam. Physicam nimi-
rum tractationem cum morali cconiungit,
vt hanc ex illa deriuat; idque ea ratione,
vt omnium in hocce argumento industri-
am superet. Nec contemnenda MAGNI
DAN. OMEISII *ars regendorum adfectu-
um*, quae cum ipsius *ethica Pythagorica*
Aldorffi 1693, 8. prodiit. Reliquos, qui
de adfectibus commentati sunt, recenset IO.
GE. WALCHIVS, in *dissertatione* antea
laudata, *de arte aliorum animos cognoscen-
di*, ad §. II. p. II. seqq. Tandem & illi lo-
cum adhuc sibi hic deposcunt, qui, cha-
racteres ac signa virtutum, vitiorum, pro-
pensionum itidem, ac adfectuum, descri-
bendo, ad hominum animos, paullo ad-
curatius pernoscendos, & ea, quae lateat,
exploranda ac detegenda, viam nobis mu-
niunt. Quorum quidem scriptorum tam
insignis, tamque eximius vsus est, vt vtram-
que in doctrina morali fere faciant pagi-
nam. Primum, qui hocce genere scriben-
di vsus est, THEOPHRASTVM Eresium
fuisse neminem fugit, cuius *ἠθικά χαρακτήρες
characteres, seu notaciones morum*, in qui-
bus insignia quaedam mortalium vitia per-
stringit, saepius graece & latine editi atque
illustrati sunt, praecipue cura ISA. CA-
SAYBONI, & PETRI NEEDHAMI. In
gallicam quoque linguam translati sunt,
atque continuati a BRUYERIO, (DE LA
BRUYERE) & PASCALIO, Parisiis 1697,
2. tomis in 8. Recentiori aetate plures fu-
erunt, qui in hocce campo ingenii vires
exercuerunt; quamuis plerique certam
tantum partem doctrinae moralis attinge-
rint; qua ratione in certas classes distri-
bui

bui possunt; quod cum a me iam factum sit, in *institut. theol. moral. part. I. cap. IV. ad §. V.* denuo eos commemorari, necesse non est. Vnicus, quantum mihi constat, SCIPIO CLARAMONTIVS, in opere de *coniectandis cuiusque moribus & latentibus animi adfectibus*, integrum aliquod doctrinae characteristicae systema exhibere voluit; sed principia, quibus insisit, ita comparata sunt, vt placere solidiora edoctis nequeant; vti ibidem a me observatum. Iungenda, quae de huius generis scriptoribus diligenter differit IO. GE. WALCHIVS, de *arte aliorum animos cognoscendi*, ad §. II. p. 21. seqq. Vt autem a systematica moralia docendi ratione characteristica plurimum differt, ita diuersa rursus ab hac est *paraenetica*, argute dictis, sententiisque, pondus aliquod secum vehentibus, aculeum velut aliquem animis lectorum infigens. Antiquissimam fuisse hanc methodum, ex *proverbiis Salomonis*, libro *Siracidis*, aliisque veterum monumentis, constat. Stoicos eandem sequutos, scripta M. AVR. ANTONINI imperatoris, & EPICETI, testantur. Referendi huc quoque poetae illi gnomici, de quibus supra dictum. Ex recentiorum

scriptis maxime mihi placuerunt FRANC. BACONI DE VERVLAMIO *sermones fideles*, qui & in *operibus* eius iunctim editis exstant, & separatim prodierunt Amstelodami, 1685, 12. Nec enim video, quid obstet, quo minus in hac classe scriptorum collocari queant, etiamsi copiosiori sermone plerumque dicta sua explicet. Dogmaticam methodum cum paraenetica quodammodo coniunxit GVIL. MECHOVIVS, dum veterum scriptorum sententias ordine systematico disposuit, in *philosophia paraenetica*, Francofurti 1670, 8. edita. Reliqua, quae hic dici possent, dabit GE. PASCHIVS, de *variis modis moralia tradendi c. IV. §. VI. seqq. p. 371. seqq.* vbi & de adagiis, apophthegmatibus, symbolis &c. verba facit. De iis, qui methodo paradigmatica ad formandos mores vsi sunt, hinc & de ethices historicae scriptoribus, idem consulendus; c. V. p. 455. seqq. immo & de methodo satyrica, qua hominum mores emendari posse, sibi persuaserunt nonnulli, c. III. p. 221. seqq. de qua & supra ad §. XII. huius capituli quaedam commemorauimus, cum de poesi satyrica ageremus.

§. XXXII, Altera philosophiae practicae pars, seu *iurisprudentia naturalis* de officiis hominum, legibusque diuinis, quibus illa diriguntur, praecipit. Quae omnia licet ex lumine reuelationis longe plenius innotescant; occurrunt tamen nonnulla, in vita ciuili, praesertim in gentium integrorum ac summorum imperantium controuersis, quae sine principiis, quae lumen rationis suppeditat, expediri nequeunt. Iuuat etiam vtrumque, & rationis, & reuelationis lumen in hisce inter se comparare, &, quo vsque conueniant, aut differant, dispicere, vt illius eo rectius constitui limites queant. *

* Iurisprudentiae naturalis nomine nobis ea philosophiae practicae pars venit, quae de officiis, seu actionibus, ad leges diuinas exigendis, adeoque de ipsis legibus diuinis, praecipit. Postquam recentiori aetate separatim tradi, magnoque

studio a viris doctis excoli coepit, fuerunt etiam, qui originem, progressum, & fata eius describere, operae duxerunt esse pretium. Et ipsemet quidem eiusmodi quid tentavi, in *historia iuris naturalis*, quae initio cum PHIL. REINH.

VITRIARI *institutionibus iuris naturae & gentium* prodiit; deinceps vero aucta, variisque accessionibus locupletata, recusa est, in *selectis iuris naturae & gentium*, Halae 1704, 8. Priusquam altera haecce editio lucem adspiceret, IAC. FRID. LVDOVICI, Hallensis tum, postea Giesfensis iureconsultus, *delineationem historiae iuris diuini, naturalis & positivi vniuersalis*, edidit Halae 1701, 4. quae auctior deinceps 1714, 8. lucem vidit, & praecipua, quae hic in censum veniunt, capita, perspicue explicat. Nec praetermittendus IO. NIC. HERTIVS, quippe qui in *commentatione de iurisprudentia vniuersali*, quae in *opusculis eius selectis*, Francos. 1700 iunctam excusis, existat, historiam quamdam iuris naturalis *sect. I. §. XXVIII. seqq.* exhibet, in qua praecipue de veterum philosophorum iurisprudentia naturali differit. Nec nullius profecto momenti sunt, sed lectu potius dignissima, quae IO. BARBEYRACIVS, vir doctissimus, & de iurisprudentia naturali praclare meritus, in pererudita praefatione, quam versioni gallicae librorum SAM. PVFENDORFII, de *iure naturae & gentium*, praemisit, in medium profert. - Cum primis vero adhuc commemorandus est CHRIST. THOMASIVS, qui, vt in emendanda haecce philosophiae parte plurimum operae ac laboris posuit, ita paullo pleniorum, vt ipsemet vocat, *historiam iuris naturalis* dedit, Halae an. 1719, 4. postquam iam quaedam, quae huius argumenti sunt, monuerat, in *praefatione*, qua versionem germanicam operis HVG. GROTII, de *iure belli & pacis*, ornavit. Iungere haece licebit IAC. FRID. REIMANNI *Versuch einer Einleitung in die Historiam litterariam derer Teutschen, part. III. sect. IV.* GOTTL. STOLLIVM, in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelahrtheit, part. III. c. II.* aliosque, laudatos IO. GE. WALCHIO, in *dem Entwurff der all-*

gemeinen Gelehrsamkeit, lib. III. c. VII. §. XXXIX. p. 219.

Licet iuris naturalis principia per rectae rationis vsum omnibus facile innotescant, immo omnium cordibus inscripta sint; nondum tamen inde sequitur, statim ac homines existiterunt, fuisse etiam, qui per modum disciplinae, aut scientiae eiusdem ea traderent, ac ad alios propagarent. Ab ipsius itaque iuris naturalis, seu legum diuinarum origine, discernendam esse originem iurisprudentiae naturalis, seu diuinae, manifestum est. Qui apud Ebraeos primos iurisprudentiae naturalis natales sibi inuenisse videntur, ad praecipua ista Noachidarum prouocare solent, quorum in *gemara ad tit. Sanhedrin, c. VII. §. V.* & aliis Iudaeorum scriptis, faepissime mentio iniicitur, quaeue IO. SELDENVS, in opere, de *iure naturae & gentium iuxta disciplinam Ebraeorum*, luculentissimo commentario illustrauit. Nec contemnendam prorsus hancce Iudaeorum traditionem esse, censeo; quemadmodum & illud dubio caret, praecipua iuris diuini vniuersalis capita in haece Noachidarum praeceptis contineri. Si quis tamen inde colligeret, Noachum insignem fuisse aut philosophum, aut iureconsultum, aut compendium aliquod iuris naturae, secundum methodum hodie receptam, concinnare voluisse; is haud dubie falleretur turpiter; vt iam a me obseruatum, in *introduc. ad historiam philosophiae Ebraeorum*, & quidem nouissima editione, p. 20. Addenda, quae de haece Noachidarum praeceptis dixi in *histor. eccl. vet. testam. tom. I. ad per. I. sect. II. §. V. p. 194.* Gentilium philosophi, cum ius naturae separatim non tractauerint, non est, vt de iis magnopere simus solliciti. Cuiusmodi autem ea sint, quae de eo tradiderunt, ex philosophia illorum morali, pariter ac theologia naturali, intelligere licet. Vtramque cum gra-

vissi-

uissimis erroribus plerique eorum corru-
perint, in iure quoque naturae vix fani quid
ab iis exspectes. Immo, omnes illi, qui
actionum humanarum ^{ad iustitiam} statuerunt,
moralitatemque earum a lege ciuili deri-
uarunt, non potuerunt non ius naturae
prorsus tollere, atque euertere. Primus,
qui aperte id fecit, ARCHELAVS fuit, ex
schola Ionica philosophus, de quo id re-
fert DIOG. LAERTIVS, *lib. II. sect. XVI.*
p. m. 89. In eandem sententiam ingres-
sus Cyrenaicos, ex eo, quod summum
bonum in corporis voluptate collocarunt,
colligas; diserte sane, qui ex illorum nu-
mero fuit, hoc professus est THEODORVS,
qui ²⁹⁰ dictus est, teste eodem DIOG.
LAERTIO, *lib. II. sect. XCIX. p. 138.*
Pyrrhoniis seu scepticis ideo haec senten-
tia adrisit, quod cum illorum instituto,
quo omnia conuellerant, & in dubium vo-
cabant, egregie conueniret. Hinc vt in-
ter honesta ac turpia, virtutes ac vitia, nul-
lum esse discrimen, saltem quid turpe,
quid honestum, quid iustum, quidue in-
iustum, certo adfirmari non posse, ostendat,
omnes ingenii vires intendit SEXTVS
EMPIRICVS *pyrrhoniar. hypotypof. lib. III.*
c. XXIV. p. m. 173. seqq. A Pyrrhoniis
non procul etiam hocce in capite discede-
bant academici quidam, quos inter CAR-
NEADES ex instituto iustitiam sibi op-
pugnandam sumsit. Summam disputatio-
nis eius exhibet LACTANTIUS, *institut.*
diuinar. lib. V. c. XVI. Ab Epicuro vero,
eiusque sectatoribus, quale demum ius
naturae tibi pollicearis? qui remoto pro-
cul a rebus humanis Numine, non aliam
actionum nostrarum normam, quam vti-
litatem, agnoscunt. *Relicta vero,* inquit
THO. GATAKERVS, *ab eis quaenam,*
aut quorsum quis exspectet? qui amicitiam,
fidem, iusticiam, virtutem ullam, nisi pro-
prii vel emolumenti vel oblectamenti intui-
tu, nec colant, nec colendam censiant; cum
nihil horum per se bonum, suisque causa ex-

petendum existissent; quibus honestum ipsum
inanem sine re subiecta sonum, nec tam so-
lidum, quam splendidum nomen pronun-
tiant; quin nec flagitio, facinore, scelere
ullo, quod voluptatem conciliet, lucellumue
pariat, propter se abstinentum statuunt,
cum huiusmodi nihil ex se malum reputent,
nisi supplicii, damni, mali alicuius insecu-
turi metu coërceantur; nec a numine hoc,
a quo iram vindictamue, ob istiusmodi
quicquam, vel exspectare vel formidare va-
nitatis & superstitionis nomine, non
damnant tantum, verum etiam derident,
sed ab hominum conscientia, qui ab iniqua
& scelestis perpetrantibus poenas exigere ac
vindictam sumere, siue pro auctoritate pu-
blica, siue pro viribus priuatis valent; hos
autem latendi fiducia nulla posse vnumquam
haberi; in praeloquio M. Aurcl. Antonini
libro de rebus suis &c. praemisso. Stoico-
rum quidem pulcherrima existant, vt ge-
neratim de morali doctrina, ita & specia-
tim de officiis, praecepta, quorum sum-
mam itidem THO. GATAKERVS, l. c.
exhibet. Verum, qui cogitauerit, quae
illorum de Deo fuerit sententia, & quo
pacto, per doctrinam de fato, omni ho-
mines prorsus libertate spoliauerint, &
quae reliqua sunt eiusdem generis, a no-
bis in dissertationibus de erroribus Stoico-
rum in doctrina morali exposita; depre-
hendet, eos praecipua iurisprudentiae di-
uinae labefactasse fundamenta. Prae re-
liquis tamen in hac philosophiae parte
eos industriam suam collocasse, inde pa-
tet, quo soli fere ^{πρὸ καθήκοντος}, seu de offi-
ciis scripserint. Certe primus ^{πρὸ τῆ καθή-}
κοντος librum composuisse videtur ZENO
Citticus, vt ex DIOG. LAERTIO colligas,
lib. VII. sect. IV. & XXV. Hunc excepe-
runt CHRYSIPPVS, & CLEANTHES,
vti AEGID. MENAGIO obseruatum, ad
Luciani *Hermotimum*, tom. I. p. 568.
PANAETII librum ^{πρὸ καθήκοντος} non
tantum CICERO memorat, sed hunc etiam

iam praecipue ducem, in *tribus* suis *de officiis* libris, sequutus est; de quibus deinceps dicemus. PLATONIS qualis doctrina moralis fuerit, ad §. *praecedentem* indicauimus. Nec dubium, quin inde praecpta prorsus egregia de officiis hominum deduci queant. Lubrico tamen cuncta superstructa esse fundamento, ex iis, quae ibidem monuimus, patet. Interim *specimen iuris naturalis secundum doctrinam Platoniam* dedit IO. IOACH. ZENTGRAVIUS. ARISTOTELIS doctrinam moralem ad vitae ciuilius usum vnicè adcommodatam fuisse, antea docuimus, & apud genuinos peripateticas philosophiae interpretes in confesso est. In iis itaque, quae de virtutibus, & hinc fluentibus officiis, praecipit, prudentiae potius, quam obligationis, legumque diuinarum, habuit rationem; quarum vti mentionem non fecit, ita, si veram eius de Deo sententiam consideres, nec facere potuit. Ad verum itaque Aristotelis systema in doctrina morali non satis attendere videntur, qui in eo ius aliquod diuinum, seu naturale, se inuenire posse, sibi persuadent; quod nonnulli faciunt. Comparata huc cumprimis est IO. EISENHARTI *institutionum iuris naturalis in morali philosophiae doctrina, repraesentatio*, quae Helmstadii 1690, 8. prodit. Quanam apud Romanos philosophiae, speciatim & moralis, fuerit ratio, antea dictum. Hinc &, quanam illorum iurisprudentia naturalis fuerit, intelligitur. Commemorandi autem hic omnino sunt M. T. CICERONIS de *officiis libri tres*, in quibus Stoicos praecipue sequutus est, quosue ex PANAETII, POSIDONII, HECATONIS Rhodii, aliorumque scriptis, concinnauit, vt tamen ab iis quandoque dissentire, & in aliam concedere sententiam, sibi non duceret religioni. Vt vero ipsum nomen *officii* ex Stoicorum philosophia fluxit, quemadmodum iam obseruauimus; ita non vna eademque ratione sumebatur. Inter-

dum enim solas actiones honestas, subinde & decoras, immo & vtilis, ac nostrae conseruationi inseruientes, denotat. Quae discernendae sunt significationes, vt quaedam in hisce ad iurisprudentiam naturalem referenda sint, intelligamus. Multa praecclare admodum atque egregie dicta in hisce CICERONIS libris occurrere, consentiunt omnes. Hinc & variis doctorum virorum commentariis illustrati sunt, quos inter SAM. RACHELII eminet, & huius maxime loci est, quippe in quo omnia ad iuris naturae principia reuocantur. Prodiit cum ipsis hisce CICERONIS libris Kiloni, 1668, 8. Atque ex hisce quidem, quae commemorauimus, intelligitur, non caute satis incedere, qui apud ethnicorum philosophos iurisprudentiam quamdam naturalem quaerunt. Est vero adhuc addendum, nonnullos ex iis, cum perspicere, quanta incommoda illorum sententia secum traheret, qui actionum omnium *idiaiōpōsiv* statuebant, & quantis periculis ipsae ciuitates per eam exponerentur; nec tamen ob prauos ac erroneos de Deo conceptus fontem obligationis ab eius voluntate, seu lege diuina, deriuare possent; non potuisse non in eam ingredi sententiam, esse quaedam per se turpia, aut honesta, citra omnem ad quamcumque legem respectum. Quam deinde sententiam cum plurimi scholasticorum amplexi essent; eo vsque tandem nonnulli progressi sunt, vt adsererent, ius aliquod naturae fore, si vel maxime ponatur, non esse Deum, non pendentes, eiusmodi haec esse, vt secum pugnent. Quo magis mirandum, & HVG. GROTIUM eiusmodi quid sibi persuadere potuisse, in *prolegomenis de iure belli & pacis* §. XI. Quando vero contendimus, frustra apud ethnicorum philosophos iurisprudentiam quamdam naturalem quaeri; neutiquam ideo negamus, multa apud eos aequè ac poetas, itemque oratores ac historicos re-

recte & eleganter dicta occurrere, quae in se, & extra systema cuiusque philosophi spectata, longe sunt vestissima. Vnde & quod hisce in opere suo *de iure belli & pacis* exornando, illustrandoque vsus sit H. GROTIUS, minime est reprehendendus; instituti huius rationem ipsomet reddente in *prolegomenis*, §. XLII.

Veteres ecclesiae christianae doctores, quos patres vocamus, saepe iuris diuini capita in scriptis suis attingunt, sed vt reuelationis potius, quam rationis lumen sequantur, aut hoc quandoque cum illo confundant. Dicemus itaque de illis ex instituto, cum de theologia morali verba faciemus; vbi &, quae vir doctissimus IO. BARBEYRACIVS, in *praefatione*, versionis gallicae, operis Pufendorffiani *de iure nat. & gentium*, de quorumdam exiis doctrina morali, notauit, sub examen vocabimus. Scholastici doctores, qui patres exceperunt, itidem lumen rationis, aut omnino philosophiam Aristotelicam cum lumine reuelationis, interdum & cum iure ciuili & canonico, coniunxerunt, turpiter ita cuncta inter se miscentes; & variis erroribus iurisprudentiam diuinam contaminarunt. Ostendemus hoc pluribus, cum ad theologiam moralem peruenerimus. Conferre vero iuuabit, quae de scholasticis doctoribus diximus, in *historia iuris natur. §. XI. seqq.*

Ad recentiora itaque dum progrediamur tempora, statim sese nobis offert H. GROTIUS, ad cuius famam celebritatemque haud exigua per insigne illud *de iure belli & pacis* opus facta est accessio. Et si enim ante eum PHIL. MELANCHTHON, in sua *philosophiae moralis epitome*, & BENED. WINCKLERVS, in sua *de principiis iuris* commentatione, & alii quidam, quae haec referri possunt, attigerunt; nontamen haec eiusmodi sunt, vt hic in censum venire queant. Primus itaque H. GROTIUS fuit, qui hanc philosophiae partem separatim ita tractauit, vt ex certis princi-

piis cuncta deriuaret, exemplumque adeo, praecclarum vtique atque egregium, aliis, quod imitarentur, reliquit. Integrarum vero tantum gentium, non singulorum hominum, hic habuit rationem; quod vel inde intelligas, quod tres hosce libros *de iure belli & pacis* inscripsit; bellum autem proprie sic dictum inter integras gentes, & qui eis praesunt, summos imperantes geratur; vnde & initio eosdem *iuris gentium* nomine adpellare voluit. Estque magnopere hac in re laudandus, cum in gentium integrarum, summorumque imperantium controuersis, iuris naturalis vsus praecipue elucescat. Singuli enim homines, & qui aliorum imperio subsunt, habent verbum diuinum, in sacris litteris comprehensum, habent leges ciuiles: & has quidem merito in actionibus suis dirigendis sequuntur regulas. Atque hoc qui considerauerit, perspiciet quoque, recte HVG. GROTIUM principium iuris naturae in societatis custodia constituisse; siquidem ex hoc fonte officia quaeuis hominum erga alios, cum primis gentium erga gentes, deriuari queant. Nec pro isto, quem sibi propositum habebat, sine, necesse erat, vt de officiis hominum erga se ipsos, aut erga Deum ageret; quamquam ad haec quod attingit, ea sic *ὡς τὸ παρθεύον*, & velut aliud agendo, attingat, *lib. II. c. XX.* ubi de poenis differit; quemadmodum ad illa referri possunt, quae *lib. II. c. XIX. §. V.* de *ἁποχρησιῶν* disputat. Laudandus & in eo GROTIUS, quod eclecticam sequatur philosophandi rationem, quod & ipsemet profitetur in *prolegom. §. XLII.* Scholasticorum tamen auctoritate abreptum adseruisse, ius naturae fore, etiamsi ponatur, non esse Deum, antea iam obseruauimus. Nec id sine reprehensione nonnulli dimittendum censent, quod cum ius gentium in externum & internum dispescat, illo mores tantum gentium designet; qui tamen

tamen, si adcurate loqui velis, iuris nomine venire nequeant. Eroses eius theologicos, quos passim adpersit, detegunt ac refellunt CASP. ZIEGLERVS, & IO. ADAM. OSIANDER, in *animaduersionibus & obseruationibus* suis in *hocce de iure belli & pacis libros*. Prodiisse eos primum Parisiis, an. 1625, constat, quos suavis PEIRESCII composuit, cuius singulari in litteras, earumque cultores fauorem nemo nescit, nisi qui hospitem plane ex historia litteraria retulit animum. De iis, qui illos aut impugnarunt, aut defenderunt, itemque qui commentariis suis eosdem illustrarunt, vel in compendium redegerunt, dixi in *hisor. iuris natur. §. XXVII. seqq.* vt adeo ea repetere hic necesse non sit. Consulere etiam de his iubabit BURC. GOTTH. STRVVIVM, *bibl. philosopb. c. VIII. §. II. seqq.* Iniquum CL. SALMASII de hocce opere iudicium recitavi *l. c. §. XXVIII.* Inter compendia maxime mihi placuit IO. SCHEFFERI *Hugo Grotius enucleatus*; quamquam & PHIL. REINH. VITRIARII *institutiones iuris naturae & gentium ad methodum Hugonis Grotii conscriptae* neutiquam contemnendae sint. De vtroque hocce libello copiosius mentem meam exposui *l. c. §. XLV. p. 60. seqq.* Optima librorum HVG. GROTTII editio est, quam summa cura & industria dedit IO. BARBEYRACIVS, Amstelodami 1720, 8. cuius etiam versio gallica cum commentario omni eruditionis genere referto, prodiit Amstelodami 1724, 4. Versio germanica SCHVTZII, cum praefatione CHRIST. THOMASII, Lipsiae lucem adspexit, 1707, 4. GROTTIO iungimus IO. SELDENVM, quem, illius quadam aemulatione incensum, praestantissimum illud *de iure naturae & gentium iuxta disciplinam Ebraeorum opus*, conscripsisse, nonnulli adserunt. In eo notissima illa, ebraeisque scriptoribus tantopere celebrata, Noachidarum praecepta,

vti antea iam obseruauimus, fundamenti loco ponit, vt simul longe lateque per varia non iuris modo, sed & antiquitatis capita procurrat, ex ebraeis, graecis, latinis, arabicis scriptoribus, immo ipsis scholasticis, cuncta decerpens, quae suo quodammodo inferui putauit instituto. Ordinem tamen & perspicuitatem in eo viri docti desiderant; eumque defectum ex nimia variae eruditionis ostentatione ortum, non sine ratione contendunt. *Legenda*, quae IO. CLERICVS de eo differit, in *arte critica, part. I. c. V. p. 143.* & IO. BARBEYRACIVS, in *praefat. versioni gallicae operis Pufendorffiani, de iure naturae & gent. praemissa, p. 116.* Cum ergo lectoribus maximum taedium crearet, eo facilius a SAM. STRYKIO, iureconsulto quondam celeberrimo, & cuius mihi post fata quoque nomen venerandum est, me induci passus sum, vt ex eo synopsin quamdam planam & perspicuam conficerem, quae cum PHIL. REINH. VITRIARII *institutionibus iuris naturae & gentium* Halae 1695 8. euulgata, & deinceps aliquoties recusa est. SELDENOCIUEM eius THO. HOBBSIVM comitem damus, qui si non tantum eruditionis apparatus, maius tamen forte ingenium, ad hanc philosophiae partem attulit. Quo si recte vti voluisset, insigni eam perfundere potuisset luce. Iam vero cum id sibi datum crederet, vt summorum imperantium contra plebis furorem in tuto collocaret maiestatem; non aliter id se facere posse, putauit, quam, vt religionem ipsam illorum arbitrio subiiceret; adeoque, dum pius in regem videri voluit, effecit, vt impius in Deum, iniuriusque in ciues, seruili prorsus conditioni eos addicendo, existeret. Quod si porro cuncta paullo adcuratius consideres, id eum agere, deprehendes, vt omne potius ius naturae tollat, penitusque euertat; tantum abest, vt illud stabiliat. In statu illo, quem

quem fingit, naturali, vbi perpetua discordia, bellumque omnium in omnes regnat, cum ne rectae quidem rationi locus relinquatur, & homines a bestiis non differant; cum leges naturales admittere non posse, manifestum est. Ex hocce statu cum non aliter, quam per pacta, emergere homines queant; haec vtiue seruanda esse, docet, non, quia Deus hoc iubet, sed, quia ratio illud dicitur, hoc est, quia illud nobis conducit. Hinc & legem fundamentalem hanc esse, dicit: quaerendam esse pacem, si haberi possit; si haberi non possit, defensionem. Quod autem rationis, quae vocat, dictamina, de pactis seruandis, ceterisque, quae inde fluunt, neutiquam pro legibus proprie dictis, quae obligationem a voluntate diuina ortam secum vehant, habeat; exinde patet, quod diserte docet, legem naturae non esse proprie loquendo legem, nisi quatenus traditur in scriptura sacra. Verba eius haec sunt: *Naturae autem quas vocamus leges, cum nihil aliud sint, quam conclusiones quaedam ratione intellectae de agendis & omittendis; lex autem proprie atque adcurate loquendo, sit oratio eius, qui aliquid fieri aut non fieri aliis iure imperat; non sunt illae proprie loquendo leges, quatenus a natura procedunt. Quatenus tamen eadem a Deo in scripturis sacris latae sunt, ut videbimus capite sequente, legum nomine propriissime adpellantur. Est enim scriptura sacra in omnia maximo iure imperantis Dei oratio; element. de ciue c. III. §. XXXIII.* Si ergo secundum rationem tantum spectentur leges naturae, proprie loquendo leges non sunt, adeoque, qui sacram scripturam non admittunt, nullum quoque habent ius naturae. Nihil apertius dici poterat. Agnoscit id, praeter alios, auctor *dubiorum iuris naturae*, quae, vt inscriptio prae se fert, Duaci 1719, 4. prodierunt; qui simul HOB-
BESTII in se suscipit defensionem, & ad

BVD. ISAGOGE.

ea, quae illi obiecta fuerunt, respondere adnititur; immo per integrum istum librum id agere videtur, vt, nullum dari ius naturae, euincat. *Cum Hobbesii, inquit, mentio facta sit, obiter indicabimus, etiam illum ius naturae negare, eiusque loco libertatem & ius omnium in omnia inducere. c. I. §. XVII. p. 8.* Quod si illorum locum inueniret sententia, qui HOB-
BESTIVM atheis adnumerant; eo minus mirandum, quod nullum ius naturae statuat. Nolo repetere, quae iam hac de re disputavi in *thesibus de atheismo & superstitione. c. I. ad §. XXVII. p. 187. seqq.* Inter sectatores ac defensores Hobbesii
LAMBVELTHVYSIVM, cuius *disquisitio epistolica de principiis iusti & decori, & seorsim excusa, & cum reliquis eius operibus edita, referendum esse, iam obseruavi in hist. iur. nat. §. XXVI. vbi & eos, qui Hobbesium refutarunt, RICHARDVM
CUMBERLANDIVM, GISB. COCQVIVM, ceterosque, indicaui. Addenda his IM-
PROELEI dissertatio, de origine diuersorum iuris naturalis principiorum, qui & in alia de naturali religione hominis & boni cuius, quae ipsius libro, de certitudine sensuum, rationis & fidei, addita est, errores Hobbesii circa religionem naturalem solide refellit. Atheorum cum hic iniecta sit mentio, probare possem, eos nulla ratione ius aliquod naturae proprie sic dictum admittere, nisi hoc plane superuacaneum foret. Repetenda vero, quae ad §. praecedentem de doctrina morali atheorum obseruauimus, & quae de SPINOZAE pariter, ac HOB-
BESTII iure naturae dixi, in *thesibus de atheismo & superstitione. ad c. IV. §. IV. p. 336. seqq.**

Feliciori successu in augenda & amplificanda iuris naturalis doctrina versatus est SAM. PVFENDORFIVS. Cum enim animaduertisset, ea, quae ad totum disciplinae huius ambitum pertinent, nondum ita ex vno quodam principio deri-

N N

uata,

uata, & inter se coniuncta esse, vt mathematicae cuiusdam demonstrationis speciem praebent, quod tamen omnino fieri posset ac deberet; hoc demum sibi datum esse credidit. Primum suarum cogitationum specimen dedit in *elementis iurisprudentiae vniuersalis*, quae Hagae Comitum an. 1660 lucem adspexerunt publicam. Haec an. 1672 insigne illud prorsusque egregium opus *de iure naturae & gentium* excepit, libris constans octo, in quibus plenam iurisprudentiae faciem ita exhibuit, vt cuncta adcurate demonstraret, perspicue explicaret, testimoniis ac exemplis, veterum praesertim scriptorum, illustraret. Tandem & doctrinae huius summam quamdam in libello *de officio hominis & ciuis* complexus est, quo demonstrauit, compendia etiam confici posse, in quibus nihil, quod scholasticorum barbariem sapiat, deprehendatur. Constitutum vero PVFENDORFIO fuit, non tam ius gentium tradere, quod HVG. GROTTII fuisse consilium, antea monuimus, quam generatim ius naturae, prout tum integrarum gentium, tum singulorum hominum actiones ad eius normam exigi debent. Quod cum minime reprehendendum esset, in eo tamen errauit, quod nihilofecius principium illud, a GROTTIO positum, de societatis custodia, retineret; ex quo equidem officia hominum erga alios, aut gentium erga gentes deriuari possunt, non autem hominis aut erga Deum, aut erga se ipsum. Sane in maiori isto *de iure naturae & gentium* opere, officia erga Deum omisit; at ea omnino hic locum sibi vindicare, intellexit; siquidem in libello *de officio hominis & ciuis* de iisdem praecepit. In maiori porro isto *de iure naturae & gentium* opere laudem cumprimis meretur adcurata illa de rerum moralium notionibus, seu *antibus*, vt vocat, *moralibus*, tractatio, quam libro primo legere licet, quaeue in compendio quodam, ex hocce opere ex-

cerpto, quod *iurisprudentia vniuersalis* inscriptum 1696, 12. prodit, repetitur. Nihil enim in hocce studiorum genere efficiet, qui non adcurate, quid ius, quid obligatio, quid iustum, quid honestum, quid decorum sit, tenet. Ex harum notionum ignorantia non potest non summa rerum omnium oriri confusio: quod nostra aetate experientia docuit: quamquam nonnulli data opera eas mutant, vocibusque receptis longe alias iungant significationes, vt, dum reuera omne ius naturae tollunt, imperitis tamen caliginem obfundant, seque egregie illud stabilire, iis persuadeant. Cum vero PVFENDORFIVS in quibusdam a receptis scholasticorum decretis discessisset, & inter alia, exploso eorum de actionibus per se honestis, vel turpibus, commento, eo quippe tantum comparato, vt athei in eo suae impietatis praesidium inueniant, moralitatis, stricte sic dictae, originem a voluntate, adeoque lege diuina deriuasset; integra ad eum impugnandum coorta est cohors, in qua principes IQSVA SCHWARZIVS, NIC. BEKMANNVS, IO. ADAM. SCHERZERS, VAL. VELTHEMIVS, VAL. ALBERTI, IO. IOACH. ZENTGRAVIUS, SAM. STRIMESIVS, FRID. GESENIUS, notissima nomina, totam fere Germaniam, nobilissimasque in ea academias strepitu suo compleuerunt. Obseruatu quidem cognituque digna haec certamina; sed cum nostri instituti ratio non permittat, ea enarrare, consulere iuuabit *vitam, famam & fata litteraria Pufendoriana*, quae cum germanica versione libri *de statu imperii germanici*, quem sub SEVERINI DE MONZAMBANO nomine PVFENDORFIVS ediderat, Lipsiae prodierunt, an. 1710, 8. Diligenter quoque de iis differit CHRIST. THOMASIVS, in *paulo pleniori historia iuris naturalis*, c. VI. §. XIV. seqq. Nec vero isti aduersariorum PVFENDORFII clamores obstitere, quo minus scripta eius magno

magno omnium fere adplausu exciperentur. Opus illud *de iure naturae & gentium* saepius editum est; quin & cum notis IO. NIC. HERTII Francofurti 1706, 4. Quae tamen notae famae & eruditioni auctoris non respondent. Sed & in linguam germanicam conuersum est, immo & in anglicanam. Cum primis autem memoranda est versio gallicana IO. BARBEYRACII, summo quippe studio confecta, & notis exquisitissimis exornata, quibus praecipua iuris naturalis capita mirifice illustrantur. Idem BARBEYRACIUS etiam libellum *de officio hominis & ciuis* in linguam gallicanam transtulit, & adnotationibus quibusdam auxit; euulgatum hac ratione anno 1707, & cum accessionibus quibusdam 1715. Eundem libellum obseruationibus ac animaduersionibus suis illustrare adgressi sunt IMM. WEBERVS, GÖTTL. GERH. TITIVS, IMM. PROELEVVS, GÖTTL. SAM. TREVERVS, de quibus, ceterisque huc spectantibus, conferendus GÖTTL. STOLLIVS, in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelahrtheit, part. III. c. II. §. XVI. seqq.* Copiosior reliquis omnibus est ANDR. ADAM. HOCHSTETERVS, in *collegio Pufendorfsiano super libris duobus de officio hominis & ciuis*, quod 1710, 4. Tubingae prodijt, & in quo ea praecipue pertractat, quae theologiae cultoribus vsui esse possunt. Exstat & eiusdem auctoris *de iure poenarum liber singularis, qui vicem simul commentationis perpetuae ad Sam. Pufendorfsii de officio hominis & ciuis lib. II. c. XIII. sustinere possit*; Tubingae 1710, 4. Quemadmodum autem nonnulli ex hisce libellum istum PUFENDORFSII ita illustrent, vt aliquando ab eo dissentire, & vbi errauit, corrigere, ac emendare, non dubitent; ita & sibi hoc datum credidit, G. G. LEIBNITIVS, animum haud adeo aequum erga PUFENDORFSIUM demonstrans, in epistola quadam, quae exstat in *dem neuen Bücher-Saal. tom. I. p. 836.* Sed sunt etiam, quae in PUFENDORFSII doctrina desiderat, ita comparata, vt facili negotio a quolibet harum rerum non imperito, dilui queant; quod & praestitit IMM. WEBERVS, in editione libelli PUFENDORFSII *de officio hominis & ciuis*, quae 1715 lucem publicam adspexit. Inter aduersarios, quos, dum vixit, PUFENDORFSIVS expertus est, VAL. ALBERTI, percelebris quondam Lipsiensis academiae theologus, ideo adhuc commemorandus est, quod non tantum variis scriptis illius placita, a quibus dissentiebat, impugnavit, sed nouum etiam iuris naturae systema, suae, quam e legit, hypöthesi superstructum, condidit. Eo namque comparatum est *compendium eius*, quod vocat, *iuris naturae, orthodoxae theologiae conformatum*, in quo id egit, vt ex statu integritatis, in quo conditus homo fuerat, regulam normamque officiorum omnium, quae lex naturae exigit, deriuaret. Qua in re, praeter theologos quosdam, etiam ex iureconsultorum ordine DAV. MEVIVM, atque illustrem virum VIT. LVD. SECKENDORFSIUM, secum consentientes habuit, vti a me iam obseruatum, in *hiss. iur. nat. §. XXXVI.* Et sane, si de iure naturae sermo sit, prout ex lumine reuelationis deriuatur; nihil, quod reprehendi queat, committunt, qui primam eius originem in statu integritatis quaerunt. Hoc vero, vt ad theologos spectat, ita, si cum hominibus nobis res sit, qui lumen reuelationis, seu scripturam sacram, non admittunt, parum hoc pacto ad summam rei proficiemus. Rationis autem lumen, cum statum integritatis ignoret; qui illud tantum sequuntur, ex hoc ius naturae deriuare nequeunt. Praeterea, qui ex statu integritatis cuncta deducere adnituntur, haud raro eorum quoque, quae post lapsum hominum orta sunt, vel eum supponunt, in illo quaerunt natales; hinc & statui huic talia tribuunt, quae ei non conueniunt. Idque & theologo isti do-

Stiffimo VAL. ALBERTI contigisse, & res ipsa docet, & alibi quoque iam a me ostensum est. Certamina haecce atque controuersiae, quae PVFENDORFIO cum viris doctis intercesserunt, magnum equidem pepererunt librorum numerum, multosque simul excitarunt, vt ad iurisprudentiam naturalem excolendam animum adiuugerent; simul vero effecerunt, vt praestantissima haecce practicae philosophiae pars, quae vel maxime vitae civilis negotiis inservire debebat, per vmbriticas illas & scholasticas disceptationes obscuraretur magis, quam illustraretur, & tantum non apud multos pretium suum amitteret. Erant enim, qui prorsus eximii quid se praestitisse, putabant, si de principio iuris naturae disceptarent, aut nouam quamdam excogitarent sententiam, numerum inanum de verbis concertationum hac ratione aucturi. Reuera enim ista, qua tantopere se nonnulli iactitarunt, quaestio ad logicam spectat, quae docet, quid ad genuinum principium requiratur; vt adeo in iurisprudentia naturali applicatio tantum sit instituenda. Plerique vero eam ita tractarunt, vt ad minutias, si non ineptias, aut vanas & inanes λογισμας deuoluerentur. Praecipuas autem si quis scire aueat sententias, IO. GE. WALCHIVM adeat, in *dem Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit, lib. III. c. VII. §. XVIII. seqq.*

Sed vt absoluamus, quae dicenda adhuc restant, post PVFENDORFIVM sese nobis offert CHRIST. THOMASIVS, quippe qui non vna ratione ingenium in iurisprudentia naturali exercuit. Et initio quidem is PVFENDORFII defensionem, praesertim contra VAL. ALBERTI, suscepit. Eoque comparata est eius *iurisprudentia diuina*, quae 1688 primum lucem adspexit, deinde adnotationibus locupletata 1694, & postea saepius recusa fuit. Ita vero sequitur Pufendorfium, vt

eum quandoque emendet. Cum primis istud, de societatis custodia, principium, suis circumscripsit limitibus, vt, quae inde deriuari possent, accurate ostenderet, quae non possent, iuris naturae esse, negaret. Officia itaque hominis erga Deum & erga se ipsum, cum ex societatis custodia demonstrari nequeant, ex aliis deducenda fontibus, docuit. Cum etiam perspicere, quae de matrimonio, officisque coniugum, ceu iuris diuini praecepta, tradebantur, ex rationis lumine deriuari non posse; legibus naturalibus positius vniuersales adiunxit, & quo pacto haerione polygamiae adfertoribus, aliisque, qui, quae de matrimonio diuinitus constituta erant, labefactare conabantur, obuiam iri posset, luculenter monstrauit. Non equidem negandum, iam antea eiusmodi quid in mentem venisse HVG. GRO-TIO, & ex theologorum ordine IO. CONRADH AVERO, & IO. ADAMO SCHERZERO; sed THOMASIVS tamen primus fuit, qui ex instituto in naturam indolemque istarum legum inquireret, easque perspicue explicaret, necessitatem quoque earumdem euinceret, omnesque, qui circa eas occurrere poterant, scrupulos, remouere admitteretur. Plurimos hinc quoque etiam ex theologorum ordine sibi suffragantes habuit, eum viderent, promptam planamque hanc viam esse, ex plurimis difficultatibus, quae praesertim circa doctrinam de matrimonio sese offerunt, eluctandi. Eandem itaque & ego amplexus sum sententiam; donec deinceps perspicere, faciliiori adhuc negotio, & citra ambages, cuncta expediri posse, si leges naturales in absolutas & hypotheticas dispescamus, seu tales, quae institutum aliq uod diuinum, cuiusmodi & matrimonium est, supponunt. Qua super re copiosius mentem meam declaravi in *institutiombus theologiae moral. part. II. c. II. §. XLVII. seqq.* Placuit vero postea viro doctissimo, suam

non tantum de legibus hisce posituis vniuersalibus, sed generatim quoque de iure naturae, mutare sententiam, & eiusmodi systema excogitare, quod illi soli proprium esset, & ex quo nemo sibi quidquam vindicare posset. Idque praestitit, in *fundamentis iuris naturae & gentium, ex sensu communi deductis, in quibus vbique discernuntur principia honesti, & decori, cum adiuncta emendatione ad ista fundamenta institutionum iurisprudentiae diuinæ*. Editio quarta praecedentibus auctior prodiit Halae 1718, 4. Id nimirum egit vir illustris, vt omnibus persuaderet, leges naturae, proprie dictas leges non esse, sed tantum consilia. Atque his obligationem quidem, sed internam tantum, hoc est, improprie sic dictam, tribuit; quemadmodum nec poenas proprie sic dictas, seu positiuas, admittit, aut admittere potest, sed tantum naturales, hoc est tales, quae per consequentiam naturalem ex hominum vitis fluant. Primam autem, & fundamentalem iuris naturae, hoc modo accepti, propositionem hanc esse, contendit: *facienda esse, quae vitam hominum reddunt maxime diuicarnam & felicissimam*. Quae propositio cum omnia praecepta honesti, decori, iusti complectatur; vt deinceps speciatim ea explicet, tria principia specialia, seu subordinata ponit, pro triplici hocce iuris naturalis obiecto, honesto, decoro, iusto. Nimirum primum principium honesti ex eius mente est: *fac tibi, quae ab aliis tibi vis fieri*; decori: *fac aliis, quae tibi vis fieri*; iusti: *non fac aliis, quae tibi non vis fieri*. Leges autem positiuas vniuersales plane proseribit, cum, quae in iis contineantur, non sint praecepta iuris, sed tantum regulae virtutis. Non abnuo, ingeniose esse haec excogitata, & apte satis inter se cohaerere; an certo, & quod labefactari nequeat, fundamento superstructa sint? valde dubito. Praecipuum momentum hoc est, quod le-

ges naturales non pro legibus proprie sic dictis, sed tantum pro consiliis habet. Quod perinde est, ac si diserte, ius aliquod naturae, proprie sic dictum, dari, negasset. Hinc cum omnibus illis, qui hoc adfirmant, illi res erit. Nec video, quae pactorum, conuentionum, & foederum, inter reges maxime, & summos imperantes, futura vis sit & firmitas, si nulla lex, proprie sic dicta, sit, quae ea seruare iubeat. Si imprudentiae solum, quod rectae rationis consilia insuper habuerint, labem contrahunt, quae ea violant; non erit temere, qui id magnopere curandum existimet. Quod si vero consideremus, Deum ea, quae reuera ad hominum felicitatem faciunt, serio velle; immo, vt velit, & repugnantes puniat, ea quidem ratione, vt conuincantur, sentiantque, a Deo, supremo omnium iudice, se puniri, summam eius sanctitatem, iustitiamque postulare; statim, ni fallor, deprehendemus, amplius quid, quam consilia esse leges naturales, obligandique vim, proprie sic dictam, iis denegari non posse. De scripturae sacrae, quae huic sententiae repugnant, testimonius, nihil dico; cum haec tam aperta, tamque euidencia sint, vt nemo de iis dubitare queat. Sed id nunc non agimus. Nec ad ea, quae vir doctissimus in eadem *fundamentorum iuris naturae & gentium* editione quarta, subinde contra me disputauit, quidquam reponere lubet; cum id huius loci non sit, alibique id facere mecum constituerim. Qui ex instituto nouas hasce eius hypoteses sibi refutandas sumserit, mihi non innotuit, praeter ALB. RIPE-
RYM, in *dissertatione de lege ac legibus diuinis in genere, & de legibus diuinis positiuis vniuersalibus in specie*, quae Hamburgi an. 1722 prodiit. Qui an eo id fecerit successu, vt de victoria sibi gratulari queat, aliis diiudicandum relinquo.

Atque ex hisce quidem, quaenam iurispru-

risprudentiae naturalis fuerint fata, quinam auctores praecipui, qui in ea colenda ornandaque studium, operamque suam collocarunt, intelligere licet. Non omnes equidem, qui iuris naturalis compendia aut institutiones, similiaue ediderunt scripta, enarrauimus; nec etiam id necesse esse duximus. Qui eos, quos praetermissimus, cognoscere auct, praeter *historiam* nostram *iuris naturae*, in qua adhuc quorundam mentionem fecimus; consulat GOTTL. STOLLII *kurtze Anleitung zur Historie der Gelahrtheit*, c. II. §. XXVI. seqq. itemque ADAMI FRID. GLAFEYI, qui & ipse inter recentissimos numerandus est, *Vernunft- und Voelcker-Recht*, Lipsi. 1723, 4. cui operi dum *historiam* quamdam iuris naturalis praemisit, praecipuos etiam

scriptores recenset. Obseruatum autem maxime digna, sed vt simul adcurate expendatur, quae c. III. §. CXVI. seqq. de ANDR. RVDIGERI, philosophi celeberrimi, & §. CLXXX. de CHRIST. WOLFF in ius naturae meritis, sententiisque differit. De insigni iuris naturalis, si recte tractetur, & vtilitate, & necessitate, non est, vt quiddam addamus; cum nemo, nisi harum litterarum plane expertus sit, de ea dubitare queat. Summatim quoque quae hac de re dici possunt, iam indicauimus, in *institut. theol. moral. part. II. prolegom. §. XI.* Quae in libello: *Licht und Recht* dicto, & quidem in *der ersten Entdeckung c. II.* in contrarium adferuntur, facili negotio dilui possunt.

§. XXXIII. Quae vltima pars philosophiae practicae de prudentia generatim praecipit, non minus in prudentia christiana & pastorali, quam ciuili, locum inueniunt. Eo magis autem obseruanda, & ad vsum transferenda sunt, quo saepius per imprudentiam homines, etiam qui doctorum in ecclesia munere funguntur, peccant, & grauissima, tum sibi ipsis, tum toti ecclesiae attrahunt incommoda. *

* Vltimam hancce philosophiae practicae partem plerique ita tractant, vt prudentiae ciuilis, quam & politicam vocant, tantum habeant rationem; quamquam nec sub hocce nomine semper ea tradant, quae tradere dedebant. Ordo autem omnino postulat, vt de prudentia felicitatem nostram in rebus ad hancce vitam spectantibus, quae omnibus hominibus communis est, primum simus solliciti, & tum demum dispiciamus, quo pacto regulae istae generales de felicitate sua externa conseruanda, ad quoslibet status, cum primis rempublicam, adplicari queant. Hoc vero, cum a veteribus plane neglectum sit; nostra demum aetate exstiterunt viri eruditi, qui, quae ad prudentiam istam vniuersalem spectant, ad certa reuocarent principia, scientiaequae

cuiusdam seu disciplinae formam iis darent, vt in sequentibus dicemus. Eo magis autem ista tractatio est necessaria, quo amplior eius est vsum; siquidem non tantum prudentiae ciuilis, & aulicae, sed & christianae, theologicae, & ecclesiasticae, principia & fundamenta ex ea petenda sunt; vt luculenter a me in *parte tertia institutionum theologiae moralis* ostensum est. Vnde etiam patet, theologiae ceteris prudentiam hancce vniuersalem minime esse negligendam. Ea vero, cum per prudentiam ciuilem, in qua regulae eius aut ad rempublicam, aut ipsos imperantes, aut rerum ciuiliu administratos adplicantur, mirifice illustretur; non male rebus suis consulent, qui hanc quoque, prout reliquorum studiorum ratio hoc permittit, delibauerint. Prudentia haec

ce ciuilibus etiam *politica* vocari solet; cuius tamen nominis variae sunt significationes, quas HERM. CONRINGIUS recenset; de *prudencia ciuili* c. I. & seqq. Sed & ipsemet eas enarraui in *element. philos. pract. part. III. c. I. §. VI. & VII.* Qui adcurate loquuntur, & omnem confusionem euitare volunt, hoc nomine eam intelligunt philosophiae practicae partem, quae statum reipublicae, aut summorum imperantium, vel etiam eorum, qui res ciuiles administrant, secundum regulas prudentiae rite conseruare docet. Unde patet, quod ea, quae de imperantium & ciuium officijs, ad leges diuinas dirigendis, praecipiantur, & quae alia sunt eiusdem generis, ad iurisprudentiam potius naturalem, quam politicam, seu prudentiam ciuilem, referenda sint. Quod cum non omnes obseruent, mire cuncta inter se miscant, atque confundunt. Idem dicendum de ea doctrina, quae originem ac structuram rerum publicarum explicat; quam licet prudentiae ciuilibus magister supponat, rectius tamen, aut saltem aequè commode in iurisprudentia naturali traditur; quamquam non desint, qui separatim eam tractent, vt IO. FR. HORNIVS, in *politicorum parte architectonica de ciuitate*, quae Francofurti 1672, 8. prodiit. Nec aliter de CASP. ZIEGLERO, aliisque censendum, qui de *iuribus maiestaticis*, ex instituto commentati sunt; quam quidem doctrinam hodie nonnulli sub *iuris publici vniuersalis* nomine proponere malunt. Eo namque spectat IVSTI HENNINGI BOEHMERI *introducchio in ius publicum vniuersale, ex genuinis iuris naturae principijs deductum &c.* Halae Magdeb. 1710, 8. Haec, & alia eiusdem generis in iurisprudentia potius naturali, quam in politica sedem sibi vindicant. Monenda autem ista fuere, vt eo rectius in historia prudentiae ciuilibus, & scriptorum eo spectantium commemoratione, progredi queamus.

Atque ad eos quidem quod attinet, qui facem hic nobis praeferrunt, cum plerique id agant, vt omnia, quae politicum scire oportet, vel quae huic studiorum generi inseruire, vtcumque possunt, edisserant; mirum non est, quod non tantum discrimen, quod antea posuimus, non obseruent, sed multa alia quoque, quae ad ipsam prudentiam ciuilem non spectant, scriptis suis complectantur. Exemplo esse potest GABB. NAUDAEO *bibliographia politica*, lectu quidem ob res praecelaras, & variorum auctorum, quos suppeditat, notitiam, dignissima; sed in qua *καλῶς* subinde, & ad prudentiam ciuilem non spectantia, tractari, viris doctis dudum obseruatum est. Saepius est edita. In Germania primum cum eleganti praefatione eam recudi curauit AVG. BVCHNERVS, Witteb. 1640. Hinc vero, vt alias editiones mittam, cum CASP. SCIOPPII *paedia politicae*, & aliis eiusdem argumenti scriptis, cura HERM. CONRINGII prodiit Francofurti 1673, 12. Postea & THO. CRENIUS eam iterum exhibuit, inter *methodorum scriptores*, an. 1692, 4. qui & hinc inde notas quasdam adpersit. IO. ANDR. BOSIVS noster, de Naudaeo, eiusque *bibliographia politica*, ita pronuntiat: *Sed in Naudaeo obseruare licet, eum interdum studio partium, odioque nationis, aut religionis, quibusdam iniquiorum esse, multos etiam egregios auctores ob easdem causas plane praeterire.* Id quod exemplis comprobatur, in *dissertat. isagog. de comparanda prudentia ciuili*, §. LXXXIV. NAUDAEO merito iungimus HERM. CONRINGIUM, cui inter prudentiae ciuilibus magistros, apud Germanos primus citra controuerfiam locus debetur. Is vero non tantum in libro, de *ciuili prudentia*, c. XIV. seu *ultimo*, quae scripta edita ad parandam prudentiam ciuilem maxime sunt idonea, exponit, sed peculiarem quoque dissertationem, de *ciuili philosophia*, eius-

eiusque optimis ac praecipuis scriptoribus, edidit Helmft. 1673, 4. nisi hanc IVSTO GERH. RINKIO, qui respondentis munere functus est, tribuere velis. Tertium locum damus, cui forte primus debebatur, IO. ANDR. BOSIO nostro, cuius *dissertationes isagogicas de comparanda eloquentia & prudentia ciuili* in lucem produxit GE. SCHVBARTVS, an. 1674. quae deinceps iterum, accessionibus quibusdam auctae, 1699 prodierunt. Easdem *methodis* suis an. 1696 editis inseruit THO. CRENIUS, qui & more suo notas quasdam adiecit. Cum vero BOSIO itidem constitutum sit, omnia ea complecti, quae prudentiae ciuilis cultori vsui esse possunt; multa tradit, quae politicae in se spectatae finibus non continentur, cum primis in historicorum enarratione copiosus est; quo nomine & supra hanc commentationem laudauimus. Post hosce & CAR. ARNDIVS suam, in hac historiae litterariae parte demonstrare voluit diligentiam, in *bibliotheca politico-heraldica selecta*, Rostochii 1705, 8. itemque in *bibliotheca aulico-politica*, Rostochii 1706, 8. In vtraque non tantum auctores praecipuos recenset, sed aliorum subinde de iis iudicium adiungit. Consulere quoque iuuabit BURC. GOTTH. STRVVI *bibliothecam philosophicam*, c. VII. & GOTTL. STOLLII *kurze Anleitung zur Historie der Gelahrtheit*, part. III. c. V. Nec alieni ab hoc loco sunt, qui de methodo studii politici, seu ratione, recte & feliciter illud instituendi, commentati sunt, vt CASP. SCIOPPIVS, in *paedia politices*, quae exstat in *methodis* THO. CRENI, an. 1692, 4. CHRISTOPH. GOLERVS, in *epistola, de studio politico ordinando*, itidem in CRENI *methodis* an. 1699 recusa. IO. CASILVS, in *propolitico*, itemque in libro, *πολιτευμῶν* inscripto, in quo edisserit, quemadmodum primarius aliquis adolescens mature & recte educetur ad rem publicam; Francof.

1631, 8. & si qui alii sunt eiusdem generis.

Veteres, qui effatis quibusdam ac sententiis vitam moresque hominum instituebant, iis quoque admiscebant, quae prudentiae, praesertim vniuersali, inseruire poterant. Ciuilis autem prudentiae vestigia in legibus antiquarum gentium deprehendere licet. Inter has vero eminentes leges Mosaicae, seu, quas Deus ipse per Mosen populo Israelitico dedit, in quibus insigne etiam summae prudentiae specimen exhibetur. Omnes enim istae leges non tantum aequitati naturali sunt consentaneae, sed genio, indolique populi istius prorsus accommodatae, ad finem quoque, quem Deus in republica Israelitica sibi proposuerat, obtinendum, aptissimae, vt nihil iis melius aut praestantius excogitari possit. De ipsius Mosis prudentia ciuili dubitat equidem HERM. CONRINGIVS, in *animaduersionibus politicis ad Machiavelli principem*, c. III. p. 70. Sed rationibus eius a me satisfactum in *hisor. eccles. vet. test. tom. I. per. II. sect. I. ad §. X. p. 335.* Cumque sententiam CONRINGII ingenue, recitatis ipsius verbis, exhibuerim, & solide quidem, vt puto, sed tamen modeste, refutauerim; non erat, vt me ideo iniquitatis cuiusdam arguerent auctores *annalium academiae Inliae semestr. IV. p. 193.* In scriptis Salomoneis, quae occurrunt, effata elegantissima, ad prudentiam non minus, quam ad doctrinam moralem, seu vitam recte instituendam spectant. Immo vniuersum codicem sacrum, vt vberimum verae & genuinae prudentiae, tum vniuersalis, tum speciatim ciuilis, considerare fontem licet, quam & exemplis & praeceptis quamplurimis, iisque pulcherrimis, instruxit. Cum vero idem ad sublimiora praecipue ducat, veramque ad spiritualem, quae christianis propria est, prudentiam viam monstret; de insigni eius, praestantissimoque, ad hoc

hocce caput quod attinet, vsu dicemus, cum de theologia morali, hinc & prudentia christiana, ac pastorali, verba faciemus. Interim fuerunt, qui prudentiæ etiam ciuilibus præcepta ex sacro codice deriuare, suarum duxerunt esse partium, vt IO. CONR. DANHAVERVS, in *politica biblica*, IOSEPH. HALLVS, in *politica Salomonca*, ex anglicano sermone in germanicam translata; cuius etiam existat *ethica & oconomica Salomonca*, & forte alii quidam. Multorum quoque sermonibus celebratur IAC. BENIGNI BOSSVETI *politica scripturæ verbis expressa*, vel vt gallice inscribitur; *politique tirées des propres paroles de l'écriture sainte &c.* Bruxellis 1710, 8. Nec desunt in ea, quæ prodesse possint; licet subinde facile agnoscas, auctorem romanæ ecclesiæ scitis innutritum esse.

Eos, qui ex gentilibus doctrinæ suæ morali prudentiæ monita adsperserunt, prætermittimus; cum antea iam a nobis sint commemorati. ISOCRATEM autem omittere non possumus, qui, cum inter oratores illustre adeptus sit nomen, philosophis tamen etiam adnumerari potest, eo, quod moralia pariter ac politica præcepta in orationibus suis suppeditat. Certe oratio eius de regno ad Nicoclem huius loci est, de qua vid. IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. græc. lib. II. c. XXVI. §. V. p. 850*. Primus, qui aliquid, quod ad iustam tractationem quodammodo accedat, reliquit, PLATO fuit, in *libris X. de republica*, & *XII. de legibus*. In vtrisque, iudice GABR. NAVDAEO, *præclare omnino regnum & rempublicam inspicuit, adeoque moribus & insipientis christianæ fidei conuenienter, vt dicitur Thomas in opusculo de regimine principum, Platonismum in republica desideret; in bibliograph. polit. c. V. p. 509*. Nec abnuo, multa præclare admodum & egregie dicta in hisce libris existare. An vero vnumquam eiusmodi respublica extiterit,

aut existere possit, qualem animo concepit PLATO, merito nonnulli dubitant. Nec deerunt forte, qui existimauerint, rem publicam PLATONIS cum *Utopia* THOMORI, similibusque rebus publicis fictis, comparari posse. IO. ANDR. BOSIVS nemini legendum putat Platonem, nisi qui instructus initiatusque prudentiæ mysteriis, censorem non minus quam lectorem agere possit; de *compar. prud. ciuilibus*, §. XIV. Scripsit quoque PLATO libellum exiguum de regno, de quo vid. BOSIVS l. c. Præcipuos in libris hocce commentatores Platonis recenset GABR. NAVDAEVS, l. c. p. 519. Vt autem PLATO rempublicam descripsit, non qualis esse queat, sed qualis esse debeat; ita XENOPHON, in sua *Cyropaedia*, quæ inter reliqua eius argumenti politici scripta primum locum tenet, perfectam quamdam consummatamque principis imaginem sistere voluit. Ita namque recte de ea iudicat CICERO, *lib. I. ep. I. ad Quintum fratrem*. ARISTOTELEM rerum ciuiliū peritissimum fuisse; nemo negauerit. *Politica proprie dicta*, inquit BOSIVS, *incomparabili grauitate, breuitate & arte conscripsit; ac non tantum nihil eorum omisit, quæ ad integrum imperii corpus faciunt, sed etiam illa docuit, quæ ad singulas partes imperii requiruntur. Quin & arcana siue sophismata, propter quæ Machiavelus potissimum suspici solet, pleraque in quarto, quinto, & sexto politicorum libris indicauit; de comparanda prud. ciuilibus §. XV.* Mihi vero semper illorum maxime placuit sententia, qui nec abiecte nimis, nec nimis magnifice de Aristotele sentiunt. Insignem istorum librorum, ea, qua Aristoteles vixit, ætate, esse potuisse vsu, non diffiteor. Nostrorum temporum alia est ratio. Aliquot libros in hocce Stagiritæ opere hodie deesse, quin & ordinem eorum, qui supersunt, immutatum, docuit HERM. CONRINGIVS, in

in *introductione ad Aristotelis politica*, edita Helmstadii 1656, 4. Quae ipsa *introductione* illis magnopere commendanda, qui ex lectione istorum Aristotelis librorum, fructum referre cupiunt. Inter eos, qui commentariis suis hosce libros illustrarunt, MICH. PICCARTVS primum principemque locum tenet. De reliquis consulendus GABR. NAVDAEVS, *bibliogr. polit. c. V. p. 518. 519.* & IO. ANDR. BOSIVS, *L. c. §. XV. XVI.* Ex Romanis CICERO nobis commemorandus esset, si ex libris eius *sex de republica*, quos se composuisse, ait, praeter fragmenta quaedam, quidquam superesset. Non minus & eiusdem *notitia* perierunt, quae *spissum & operosum opus* vocat; *lib. II. ad Qu. frat. ep. XIII.* Exstant tamen adhuc eiusdem libri *de legibus*, in quibus non tantum de legibus optimae reipublicae, sed & de vitiis ac virtutibus rerum publicarum differit. PLYTARCHVS non tantum in *vitarum* descriptione prudentiae ciuilibus cultorem egregie instruit, sed in *moralibus* quoque subinde ex instituto eiusmodi argumenta tractat, quae huius loci sunt. Apud christianos veteres non est, vt ciuilibus prudentiae aut de arte regnandi praecepta quaeramus. Nec enim hoc sibi agendum putabant. Quae ad prudentiam christianam & theologiam ex patrum scriptis hauriri possint, alibi indicabimus. AGAPETI, diaconi Constantinopolitani, qui saeculo sexto vixit, *capita septuaginta duo paraenetica ad Iustinianum*, quae a nonnullis celebrantur, multa ex theologiae, doctrinaeque moralis potius, quam prudentiae campis, deriuata continent. BASILII imperatoris *capita paraenetica sexaginta sex ad Leonem filium*, CONSTANTINI porphyrogenetae liber *de administrando imperio*, EMANVELIS Palaeologi *praecepta centum educationis regiae ad Ioannem filium*, ita comparata sunt, vt alibi facile aut eadem, aut me-

liora inuenias. De scholasticis nihil addo. Quam male enim inanibus hominum otiosorum speculationibus cum veris genuinae prudentiae regulis conueniat, nemo non intelligit.

Ad recentiora itaque si progrediamur *rapora*, magnus primum se nobis offert illorum numerus, qui compendia, aut systemata politica condiderunt. Huius generis sunt PETRI GREGORII Tholofani *syntagma de republica*, ADAMI CONTZENII, Iesuitae, *politica*, WOLFG. HEIDERI *systema philisophiae politicae*, HENNINGI ARNISAEBI *politica*, item *relectiones politicae*, BARTHOLO. KECKERMANNI *systema politicum*, BALTH. CELLARII *compendium politicum*, CHRIST. LIEBENTHAL *collegium politicum*, & alia fere innumera. In plerisque vero istorum, cum alia, tum illud maxime reprehendendum, quod ea, quae iuris naturalis sunt, non satis distinguant ab iis, quae politica, seu prudentia ciuilibus sibi vindicat. Quo nomine & IO. BOBINVM recte atro notat lapillo H. GROTIVS, cuius verba digna sunt, quae hic legantur: *Temperavi me ab his, quae alterius sunt tractationis, vt quae docent, quid ex usu sit, facere; quia ista suam habent artem specialem, politicam, quam recte ita solam tractat Aristoteles, vt alieni nihil admisceat, contra quam facit Bodinus, apud quem haec ars, cum iuris nostri arte confunditur; de iure belli & pacis, prolegom. §. LVII.* Non tamen ideo hocce BODINI *de republica* opus contemnendum, quippe quod multa eruditione refertum est, & haud vltimum inter scriptores systematicos locum tenet; quamquam & nonnulli iustum in eo ordinem, & quod historias fuisse nimis inserat, & quae alia sunt eiusdem generis, desiderant. Legenda porro, quae de hocce auctore IO. HENR. BOECLERVS differit ad *Hugonis Grotii L. c.* & THO. CRENIUS, in *notis ad Gabr. Naudari bibliogr.*

bligr. p. 513. Idem, vt nunc alioſtaceam, etiam cenſendum de IO. CHRISTOPH. BECMANNI *meditationibus politicis*, itemque *politica parallela*, quae iunctim tertium prodierunt Francofurti ad Oderam 1679, 8. Multa in illis diligenter congeſta exhibentur; quae tamen longe rectius in iuriſprudentia naturali, quam politica pertractantur. Laborat eodem vitio, ſaltem ex parte IO. ALTHVSII *politica methodice digeſta, atque exemplis ſacris & profanis illuſtrata*, tertiumque itidem edita Herbornae 1614, 8. ſed alio inſuper, dum monarchomachorum erroribus fauet. Rectius hic IVSTVS LIPSIVS ſapuit, cuius *libri ſex politicorum* primum an. 1586 Lugduni Bat. editi, ſaepiusque deinceps reuſi, vel hoc nomine laudandi ſunt, quod, ex veterum licet ſententiis & effatis inter ſe coniunctis, collecti, ea tamen tantum, quae prudentiae ciuili propria ſunt, tractent. Deſiderant in illis nonnulli, quod omnibus rerum publicarum formis non ſint adcommoſati, ſed tantum monarchiam ſpectent; cumprimis vero, quod principum poteſtatem vltra, quam par eſt, extendat. Conferenda autem IO. HENR. BOECLERI *de politicis Lipſianis diſſertatio*, in qua, quid in iis laudandum, quid vituperandum ſit, quemue inde capere vſum liceat, eleganter edidit. Ampliſſimo vberriſſimoque commentario hocce LIPſII opus illuſtrat IO. FRID. REINHARDVS, in *theatro prudentiae elegantioris, ex Iuſti Lipſii libris politicorum erecto*, quod cum CONR. SAM. SCHVRTZFLEIſCHII praefatione prodiit Wittebergae 1702, 4. MARCI ZVERII BOXHORNII *inſtitutionum politicarum libri duo* itidem hoc nomine praeferendi reliquis ſunt, quod, quae politicae propria ſunt, tantum tractant, quemadmodum & Lipſianis pleniores ſunt, ac omnes rerum publicarum formas attingunt. Reuſi ſunt Lipſiae, cum ipſius

auctoris explanatione, cura CHRIST. FRID. FRANCKENSTEINII an. 1658, 12. Inter recentiora ceteroquin melioris notae compendia referri ſolent IO. HENR. BOECLERI *inſtitutiones politicae*, Argentorati editae 1688, 8. cuius etiam exſtat *diſſertatio epistoſtica de ſtudio politico bene inſtituendo*, itemque *hiſtoria ſchola principum*; vt & IO. NIC. HERTII *elementa prudentiae ciuilis*, Francof. 1703, 8. in quibus cumprimis, quae ad politicam architectonicam ſpectant, diligenter exſequitur.

Vt eos, qui quaedam doctrinae ciuilis argumenta ſpeciatim pertractarunt, recenſeam, neceſſe non eſt, nec noſtri id patitur inſtituti ratio. Facere tamen nequeo, quin NIC. MACHIAVELLI hic in iiciam mentionem, ob librum, quem de *principes* ſcripſit, in quo principem ſuum artes tyrannicas edocere voluit; quia ideo magnum in orbe ſtrepitum dedit. Certatim itaque viri docti eum ſibi conſutandum ſumſerunt, quos inter haud vltimum locum tenet INNOC. GENTILETTVS, in *anti-Machiauello*, in quo ſolum impietatem Machiaueli adgreſſus eſt, omiſſis erroribus politicis. ANTONIVS porro POSSEVINVS *iudicium de quatuor ſcripto-ribus, Philippo de la Nue, Ioanne Bodino, Philippo Mornaeo, & Nicolao Machiauello*, iuſſu Innocentii IX romani pontificis concinnauit, in quo iniquior, quam par erat, in Machiauellum fuiſſe, cenſetur, idque vnice agere, vt eum omnibus iniuſum reddat. Hunc exceperunt THO. BOZIVS, in libro *de imperio virtutis*, PETR. RIBADENEIRA, in libro *de principe chriſtiano*, & HIER. OSORIVS in libris *de nobilitate chriſtiana*. Sed omnibus citra controuerſiam praefendus eſt HERM. CONRINGIVS, qui MACHIAVELLI *principem* Helmſtadii an. 1660 recudi curauit, additis adnotationibus, in quibus eum caſtigauit, vbi caſtigationem prome-

ruit, erroresque eius politicos solide refutauit. Qui defensionem Machiauellii fufceperit, mihi non innotuit, praeter CASP. SCIOPPIVM, in *paedia politices*, antea nobis iam commemorata, & *dissertatione aduersus Paganinum Gaudentium*. Iis qui Machiauellum impugnarunt, addi etiam poterat STEPH. IUNIVS BRVTVS, vt vir quidam doctus vocari voluit, in *vindiciis contra tyrannos, siue de principis in populum, populique in principem, legitima potestate*; nisi ea hac fecisset ratione, vt in alterum extremum, quod monarchomachorum est, proucurrisset. Quis sub hoc nomine lateat, magnopere inter viros doctos disceptatur; legendaque ea de re peculiaris PETR. BAEII dissertatio, quae *dictionario eius historico & critico* subnexa est, p. 3087. seqq. Opportuna hic se nobis offerret occasio, de duplici politicorum secta commentandi, Machiauellistarum & monarchomachorum, quorum illi imperantibus plus quam decet, concedunt, hi plus quam decet, adimunt; sed praecipua, quae de vtraque dici possunt, exhibentur *tom. VI. obseru. ad rem litter. spectantium, obseru. I.* HERMANNI vero CONRINGII cum antea iniecta sit mentio, adhuc addendum, praeter scripta eius, haecenus commemorata, varias eius politici argumenti extare dissertationes, plerumque magno studio conscriptas, dignas vtrique, quae diligenter a prudentiae ciuilibus cultoribus euoluantur. Quemadmodum autem MACHIAVELLVS in eo peccauit, quod commoda principis a commodis reipublicae, virtutum ac iustitiam a prudentia separauit, perperam sibi persuadens, prudentiam sibi constare sine vera virtute, principique vtilia esse, quae noxia sunt reipublicae; ita quo pacto hi euitandi sunt scopuli, ostendere voluerunt, qui de *ratione status* commentati sunt, quamquam & illi non vna eademque hic incedant via. Vera namque & genuina ratio status commodis principum ita con-

fulit, ne negligat commoda reipublicae; prudentiam ita sectari docet, ne insuper habeatur virtus & iustitia. Scriptores de *ratione status* indicat GABR. NAVDAEVS in *bibliographia polit. c. VII. p. 522. & 10.* ANDR. BOSIVS de *compar. prud. ciu. §. XCII.* Eminent inter reliquos LVD. SEPTALIUS, cuius de *ratione status* liber, lingua italica scriptus, in latinam etiam conuersus, prostat. Iungenda HERM. CONRINGII *dissertatio de ratione status*. Spectant huc itidem GABR. NAVDAEI *considerationes politiques sur les coups d'Etat*, itemque ARN. CLAPMARIJ de *arcanis rerum publicarum libri sex*, CYR. LENTVLI *arcana regnorum & rerum publicarum*, & alia eiusdem generis. Dubium quoque non est, quin ex rerum publicarum veterum ac recentiorum descriptionibus egregie proficere queant, qui ad ciuilem prudentiam animum adiungunt. Cuiusmodi scriptores diligenter enarrat IO. AND. BOSIVS de *compar. prud. ciuilib. §. LXXXII. seqq.* Quatenam in eiusmodi rerum publicarum descriptionibus obseruanda sint, idem BOSIVS luculenter exposuit in *introductione generali in notitiam rerum publicarum orbis vniuersi*, Ienae 1676 edita. Nec praetermittendi, qui respublicas fictas nobis dederunt; inde vt intelligeremus, quales respublicae esse debeant; vt pote qui & hac ratione multa ciuilibus prudentiae praecepta suppeditant. Spectat huc THO. MORI *Vtapia*, & alia eiusdem commatis scripta, quae itidem BOSIVS recenset de *compar. prud. ciuilib. §. LXXXI.* PLATONEM haece quodammodo exemplum praecuisse, antea obseruauimus. Nec in solens, per fictiones & fabulas, vt moralem, ita & ciuilem doctrinam, instillare aliis. De recentioribus quibusdam auctoribus, qui hancce viam ingressi sunt, consulendus GOTTL. STOLLIVS in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelehrtheit, part. III. c. V. §. XXXIII. seqq.*

FRAN-

FRANCISCI SALIGNAC DE LA MOTTE FENELONI, archiepiscopi Cameracensis, *Telemachus*, gallicana lingua scriptus, magnam prae reliquis consequutus est celebratam, de quo videatur idem STOLLIVS, l. c. §. XLVII.

Superfunt, qui nulla methodi lege adstricti, liberiori sermone argumenta quaedam civilis prudentiae prosequuntur, in *observationibus, digressionibus, discursibus, politicis*, aut *historico-politicis*, similibusque scriptis. Quos eo lubentius commemoramus, quoniam non tantum talia in iis inveniuntur, quae in systematicis scriptoribus frustra quaeras, sed &, quod haud raro ea tradunt, vel admiscunt, quae prudentiae generatim spectatae, & cuius in omni vitae genere vsus est longe maximus, inseruiunt. Huiusmodi sunt *discursus politici* PAVLI PARVTAE, HIERON. PRACHETTAE, aliorumque, *observationes historico-politicae* MICH. PICCARTI, similiaque scripta, de quibus IO. ANDR. BOSIVS de *compar. prud. civil.* §. LXXXVI. Locum quoque hic sibi deposcunt TRAI. BOCCALINI *relationes ex Parnasso*, eiusdemque *lapis lydus politicus*. Nec alieni ab eodem sunt, qui aphorismos, axiomata, apophthegmata politica collegerunt, de quibus itidem BOSIVS, l. c. §. LXXXVII. Cum primis vero huc referendi, qui commentariis, notis, observationibus politicis, veteres historicos, graecos & latinos, illustrare adgressi sunt, quos idem BOSIVS, l. c. §. XXXIV. laudat. Cumque CAIVS CORN. TACITVS inter eos historicos, qui ad prudentiae civilis vsum legendi sunt, principem teneat locum; plures etiam extiterunt, qui in eum, quam reliquos eiusmodi quid molirentur. Diligenter eos recenset AMELOTVS DE LA HOVSSAIE, in *dissertatione critica*, quam *versioni* suae gallicae Taciti praemisit; in qua tamen p. 27. in CHRISTOPH. FORSTNERVM paullo iniquior videtur,

dum, *notas eius publicas in Tacitum*, quae omnibus maximo in pretio sunt, & aliis non sine ratione praefertuntur, tantum *locos quosdam communes* esse, ait, ex quibus nullam, qui prudentiae civili operantur, capere queant utilitatem. Iungi his, si placeat, potest mea de C. Cornelio Tacito dissertatio, in academia Hallensi edita, cum *observationes quosdam politicas in librum primum annualium TACITI* ad disputandum proponerem. Atque in hisce quidem, similibusque scriptoribus, cum sparsim inveniuntur, quae prudentiam singulorum hominum seu vniuersalem instruant; operae porro pretium fuerit, eos consulere, qui id, si non vnice, saltem praecipue & velut ex instituto, agunt. Hos inter HIERON. CARDANO locum concedere nullus dubito, ob librum, *arcana prudentiae civilis*, inscriptum, atque recusum Lipsiae 1700, 12. Vix equidem eiusmodi quid a CARDANO expectasses, quem non adeo multa prudentiae specimina in vita sua edidisse, constat. Egregia tamen quandoque prorsus sunt, quae praecipit; licet non omnia sine diiudicatione adcuratori dimittenda. Nec est, quod *prudentiae civilis* nomen quemdam moretur. Pleraque enim, si non omnia, ita comparata esse, vt in quolibet vitae genere vsui nobis esse queant, res ipsa docet. Idem de BALTH. GRACIANI libro, *vir aulicus (homme de cour)* dicto censendum, quem AMELOTVS DE LA HOVSSAIE in linguam gallicam ex hispanica transtulit; adcuratius autem adhuc & diligentius in linguam germanicam AVG. FRID. MULLERVS, qui & adnotationibus elegantissimis eum illustravit, quae viris doctis probantur. Exstat & eiusdem GRACIANI *criticon*, prudentiae comparandae non minus quam formandis moribus, aptum, in quo multa, noua quadam iucundissimaque ratione traduntur, quaedam vero etiam admiscuntur,

quae examen aliquod, si non censuram, promerentur. Systematicum tamen ordinem in hocce, & aliis eiusdem generis scriptis frustra quaeras; quem & hactenus in doctrina de prudentia vniuersali, seu generatim spectata, nemo obseruauit; donec nostra aetate viri quidam docti existerent, qui regulas & praecepta prudentiae ad certa principia reuocarent, praestantissimaeque adeo huic practicae philosophiae parti, meliorem conciliare faciem, admitterentur. Ipsemet iam eiusmodi quid tentauit, in *elementis philos. pract. c. II. seqq.* Generalia enim quaedam ibi posui fundamenta, obseruanda ab omnibus, qui prudentiae laudem referre cupiunt; atque deinceps, quo pacto ea ad omnes hominum status, cum primis ciuilem, ipsamque rempublicam & eius conseruationem, adplicari queant, ac debeant, luculenter demonstraui. Seorsim deinde hoc egit CHRIST. THOMASIVS in *primis lineis de iureconsultorum pruden-*

§. XXXIV. Superest *matheſis*, plurimas iterum partes vasto ambitu complectens, latissimeque sese diffundens. Haec vero vt sua se tuetur dignitate, plurimaeque hominum generi, ad hancce vitam sine taedio transigendam, adfert commoda; ita aliis rursus scientiis, physicae cum primis, egregie inferuit. Quin & ad theologiam, sacrasque litteras variis in locis eo rectius interpretandas, insignem ex ea redundare vtilitatem, exemplis demonstrari potest. *

* Quis in discendi ordine matheſis conueniat locus? operose disputat GERH. IO. VOSSIVS, *de artium & scientiarum natura, & constitutione, lib. III.* vbi ex instituto de matheſi agit, *c. IV. tom. III. opr. p. 64. seqq.* Refellit cum primis AMMONIVM, qui intermediam illi sedem inter physicam & methaphysicam tribuit, eique PYTHAGORAM, PLATONEM, ARISTOTELEM, aliosque opponit. Ipse nimirum contendit, matheſin praemittendam esse philosophiae, postponendam philologiae, aut cum ea coniungendam. Nec repugno, si de ordine discendi quae-

ſta conſultatoria &c. Halae 1705, 4. editis; quae & an. 1707 a GE. BEYERO in linguam germanicam translatae prodierunt. Sequutus est CHRISTOPH. AVG. REVMANNVS, in libello, quem inſcripſit *politifcher philoſophus &c.* qui an. 1714 lucem adſpexit; & tandem, qui reliquis est copioſior, IVLIVS BERNH. VON ROHR, in *der Einleitung zu der Klugheit zu leben &c.* Lipſiae 1715, 8. Ad hancce de prudentia generatim ſpectata doctrinam referri etiam poſſunt, quae *de decoro* praecipii ſolent. Nec incommode hoc fieri a me oſtenſum in *elementis philos. part. III. c. V. ſect. I. §. VIII. ſeqq.* Alii tamen hancce philoſophiae partem cum ethica, alii rursus cum iuris prudentia naturali, coniungunt, alii denique ſeparatim eam tractant; de quibus conſulere iuuabit GOTTL. STOLLIVM in *der kurzen Anleitung zur Hiſtorie der Gelahrtheit, part. III. c. III. p. 100. ſeqq.* vbi & praecipuos auctores huc ſpectantes indicat.

ſtio inſtituatur. Ceteroquin in cuiusque poſitum eſt arbitrio, quo quis loco de matheſi agere velit; mihi que adeo, quod poſt philologiam pariter ac philoſophiam, mentionem eius faciam, a nemine, vt puto, vitio verti poterit. In vtilitate ac neceſſitate matheſeos demonſtranda, immo inculcanda, haud parci eſſe ſolent, qui ſe eius magiſtros profitentur. Et minime proſecto negandum, in rebus, ad hancce vitam ſpectantibus, quarumdam eius partium vſum plane inſignem eſſe, immo neceſſitatem maximam. Quis arithmetica, quis geometria diceret carere homines poſſe?

se? Quis non videt, quantum architectura ciuili ac militaris nobis adferat. & ornamenti & praesidii? Quis porro non intelligit, nec commercia sine matheos vsu sibi constare? Nec errasse GERH. IO. VOSSIVM credo, quando scripsit: *Difficile vero dictu est, quot & quanta sint matheos commoda, siue eam in se attendas, siue quatenus ad disciplinas alias se extendit; de artium & scientiar. natura & constitut. lib. III. c. II. p. m. 6a.* Addo & hoc, non contemnendum in aliis quoque disciplinis matheos vsum esse; modo hoc recte capiatur, nec illi ea tribuantur, quae iure sibi vindicare nequit. Hoc qui non obseruant, & matheos limites vltra quam decet, proferunt, simulque in eius laudibus decantandis nimii sunt, plus de eius dignitate detrahunt, quam vt eandem augeant. Generatim exinde pretium ei conciliare volunt, quod magnum menti humanae bonum praestet, dum eam maximopere excitat, acuit ac perficit. Nec id quandoque fieri, abnuo; an mathesi hoc proprium sit, valde dubito. Ad excitandam mentem, attentionemque alendam fouendamque, adfectus interdum plus valet, quam mathesis, aut alia quaecumque disciplina. Ad eandem acuendam ac perficiendam exercitatione opus est, quae hic vtramque facit paginam. Siue autem mathesin ad exercitationem, siue aliam quamdam disciplinam philosophicam, quae ingenii aliquod acumen postulat, adsumas, perinde esse videtur. Commendari porro mathesis solet, ob methodi, qua geometrae vtuntur, praestantiam, quam solam ad veram certamque scientiam nos ducere, contendunt. Atque ipsam hanc methodum nemo vituperauerit; modo in eiusmodi disciplinis ac scientiis adhibeatur, in quibus locum inuenit. Demonstrationum autem mathematicarum certitudo non tam a methodo, quam ab euidencia principiorum pendet; vt

haec rursus ab ipsa notionum seu idearum claritate ac euidencia oritur. Quare si ista notionum ac principiorum non adest euidencia, frustra quoque adhibueris methodum geometricam; quod tamen nonnullos facere videas, qui se hoc ipso traducunt turpiter. Diudicari hinc potest, an & theologia methodo mathematica tradi queat, quemue inde capiat vsum? de qua suo loco disceptabimus quaestione. Qui porro methodum tractandi, quam ipsa sana ratio praescribit, statim mathematicam vocant, eo quod & mathematici ea vtantur; non rectius mihi sapere videntur, quam qui supputare idem esse putant, ac ratione vti, & hinc vltimius concludunt, omnia in mundo inde prouenire mala, quod homines arithmeticae ignorent, hoc est, recta non vtantur ratione. Ita enim si vocum immutare significationes fas sit, ex geometra facile regem aut imperatorem, immo quidlibet ex quolibet efficere licebit. Et haec quidem ad vsum, quem mathesis in logica habere dicitur, quodammodo spectant. De physica res manifesta est, omnique prorsus caret dubio; prout in ea plurima ex principiis mechanicis explicantur, neminem quoque in ea rite proficere posse, nisi qui matheos praesidio fuerit instructus. Quo nomine & supra ISAACI NEVTONI *philosophiae naturalis principia mathematica*, itemque GVIL. IACOBI S' GRAVESAND *physices elementa mathematica, experimentis confirmata*, similiaque scripta commendauimus. Neque tamen & haec vltra, quam decet, sunt extendenda. Qui enim, omnia naturae arcana ex principiis mechanicis explicari posse, existimant, magnopere falluntur; vt iam ab aliis abunde demonstratum est, & hodie viri longe doctissimi agnoscunt. In physicis itaque cum tam eximius matheos vsus sit, nec medicae artis alumnum eadem carere posse, quilibet intelligit; adeo-

adeoque vt hoc moneamus, necesse non est. Ad theologiam denique quod attinet, etsi methodus mathematica parum aut nihil commodi eidem adferat, ex eo tamen non colligendum, nullum in ea mathesin habere vsu[m]. Quin potius quibusdam scripturae locis explicandis omnino inferuit, iisque lucem adfundit egregiam; quod ostendunt, qui de mathesi sacra seu publica, aut matheos in theologia vsu ex instituto commentati sunt; quos deinceps laudabimus.

Non vero etiam defuerunt, qui & in mathematicis, & in ipsa quoque mathesi, varia reprehensione digna sibi inuenire viderentur. Nihil nunc de HENR. CORN. AGRIPPA dicam, qui in libro *de incertitudine & vanitate omnium scientiarum* &c. c. XI. seqq. itemque c. XXII. seqq. ad matheos & praecipuarum eius partium certitudinem labefactandam, ac vanitatem demonstrandam, omnes ingenii nervos intendit; cum is nullam scientiam aut artem, quam non arrodat, dimittat. FRANC. BACO DE VERVLAMIO cum illis neutiquam se facere, proficitur, qui mathesin physicae praeferunt, quippe quae pro huius ministra tantum atque adpendice habenda sit. *Quod etiam, inquit, quodammodo facere compellimur, propter delicias & fastum mathematicorum, qui hanc scientiam physicae fere imperare discipiunt. Nescio enim, quo fato fiat, vt mathematica & logica, quae ancillarum loco erga physicam se gerere debeant, nihilominus certitudinem suam prae ea iactantes, dominatum contra exercere praesumant; de dignitate & augmentis scientiar. lib. III. c. VI. p. m. 182.* Maioris momenti sunt, quae mathematicis obicit auctor *artis cogitandi par. IV. c. IV. p. 322. seqq.* Cum enim c. IV. exemplis ostendisset, non omnes EVCLIDIS definitiones recte se habere; c. V. porro demonstrat, *geometras non semper bene intellexisse*

*discrimen, quod est inter definitiones nominum & rerum; hinc c. IX. de defectibus quibusdam in geometrarum methodo passim obuiis, verba facit. Nimirum cum ea, quae in methodo geometrarum traduntur, ad quinque regulas reuocasset, earum quidem obseruationem satis inculcari non posse, fatetur. Sed addit: Nihilominus si, sepositis praeciuiciis, uenda sententia sit, ea laude spoliari non debent, quod viam prae ceteris omnibus maxime certam insisterunt ad veritatem adsequendam; ita negari non potest, quin in aliquos defectus lapsi sint, qui a fine quidem proposito eos non auerterant, sed tamen per devia & incommodas viam adspertes circumduxerunt; p. 345. Idque est, quod deinceps copiosius edisserit. Similia fere sunt, quae in geometrarum demonstrationibus desiderat IO. CLERICVS, *log. par. III. c. XII. p. m. 211. seqq.* Sed hisce omnibus, HENR. CORN. AGRIPPAE, FRANC. BACONI DE VERVLAMIO, auctori *artis cogitandi*, & IO. CLERICO obuiam iuit, in *uindictis mathematicum*, prout dissertationem suam, Wittenbergae 1713 editam, inscripsit vir doctissimus, IO. FRID. WEIBLERVS. Addere his potuisset PET. DAN. HVETIVM, qui licet ipsemet in *demonstratione sua euangelica* methodo mathematica vtatur, in ipso tamen *geometricarum definitionum aditu*, densissimas occurrere tenebras, pronuntiat; additque: *nam & ea definiuntur, quae nunquam sunt, nec fuerunt umquam, neque humana industria esse possunt; & ita definiuntur, vt nihilo plus intelligas.* Idque subiectis exemplis comprobatur *p. m. 12. seqq.* Iungere etiam potuisset PET. POIRETVM, qui acrius, quam quisquam alius, in mathesin inuehitur. Cuius equidem licet inuisum multis nomen sit, nihil tamen obstat, quo minus interdum, quae cum veritate consentiant, dicat. Is vero*

cua

cum docuisset, nonnullas ex artibus & scientiis mathematicis ita comparatas esse, vt ad huius vitæ commoda aliquid conferre videantur, *tamen*, inquit, *si quæ sine fructu sunt, ex iis eicerentur; si reliquæ, quæ ad vsum faciunt, ad bilancem rerum solidarum, æternitatis, amoris Dei & proximi, vitæque hic inter humilitatem & abstinentiam ad beatioris adoptionem transgenda, exigantur; si etiam experientia consulta, quinam reuera inde fructus inter mortales redundauerint, inspiciamus; fateri cogemur, hominum auaritiã, lasciuiam, superbiam, pompas, curiositatem, prodigalitatem, crudelitatem, proximi oppressionem, turbulentiã atque inornatissimã vitam, homine, Dei opere & Christi discipulo & membro indignam, hinc si non exordium, instrumenta sane, nec non incrementa atque coronidem accepisse; adeoque hisce horridis fere monstris tantum, non autem Deo per omnes istas artes, libari; de eruditione solida, superficialia & falsa; §. LXIV. p. 340. Quæ si de abusu istarum artium capiantur, verissima sunt; nec tamen inde sequetur, mathesin ipsam reiiciendam aut improbandam esse. Sunt vero nec omnes artes mathematicæ eiusdem generis ac indolis; cum quaedam facilius ad vitia hominum alenda, augendaque trahi queant, quam alia. Quaedam etiam ita comparatae sunt, vt vnice hominum stultitiæ & superstitioni inseruiant, vt astrologia iudiciaria, omnesque artes promantia; de quibus tamen, speciatim astromantia, physiomantia, geomantia, & arithmetica Pythagorica, re- & LEONH. CHRISTOPH. STURMIVS pronuntiat, eas malo genio patre, superstitione matre, & dissidentia in Deum obstrictæ natas, temerario ausu locum inter mathematicas disciplinas sibi vindicare; in tractatu de natura & constitut. matheseos, c. XIII. p. 341. Conferenda, quæ*

BYD. ISAGOGE.

de astrologia a me dicta sunt in *thesib. de atheismo & superst. c. IX. §. IV. p. 711. seqq.* vbi & historiam eius exhibui, & HIERON. SAVANOROLAM, IO. PICVM MIRANDVLANVM, aliosque, qui eius vanitatem demonstrarunt, laudavi. Sed ut ad PET. POIRETVM reuertamur, is de mathesi hoc porro addit: *Neque hoc tantum, sed periculossimis, ni caueatur, dispositionibus, imbue solet animas intemperantius occupatas genius mathematicus. Inscit enim eas fatalismo, stupiditate siue insensibilitate spiritali, brutalismo, incredulitate & praesumptione ferme insanabili. Nam quando in pertractandis numeris, figuris & machinis suis, omnia vident ex se inuicem sequi, velut fataliter, non autem ex libertate; inde principiis & nexibus rerum quasi necessariis & fatalibus considerandis sic adsuescunt, vt e rerum, etiam spiritalium, natura & regimine libertatem prorsus eliminant, fatalemque in omnibus necessitatem adstruant, etiam in se ipsis, repugnante conscientia, & interno sensu, adeo insensibiles facti) immo & in ipso Deo, eo usque in notionem eius sufficientiæ sine sensu impingentes; de erudit. solida, superfic. & falsa, lib. III. §. LXV. p. 341. Quæ etsi iterum de abusu matheseos, qui hominum culpa contingit, accipienda, adeoque ad ipsius matheseos contemtum trahenda non sint; experientia tamen pro! dolor, quotidiana confirmantur, & exemplis comprobari possent, si opus esset. Est namque humanæ mentis hæc in- doles, vt alibi obseruatum, vt, si certis notionibus adsueuerit, easdem cum ad aliarum rerum considerationem accedit, statim exuere nequeat; hinc de iis notionibus, iis, quas iam antea infixas & radicatas habet, similes efformet. Infinitorum fere errorum hæc est vera origo. Hinc itaque, qui notionem ex mathesi acceptas, inconsiderate ad res morales & theo-*

Pp

theo-

theologicas transferunt, in his eundem nexum necessarium, quem in rebus mathematicis inueniunt, sibi deprehendere videntur; & ita tandem ad fatum aliquod ineluctabile, in Deum hominesque iniuriam, non possunt non progredi. Denique & vir illustris CHRIST. THOMASIVS nonnulla circa mathesin monuit, partim ad abusum eius demonstrandum, partim ad certitudinem, quae vulgo iactatur, labefactandam, spectantia, in *cautelis circa praecognita iurisprudentiae c. XI. p. 149. seqq.* quae tamen sibi refutanda sumserunt IO. FRID. WEIDLERVS, in *apologia pro mathematicis, aduersus obiectiones viri celeberrimi*, quae in *miscellaneis Lipsiensibus* exstat, tom. I. obs. XVII. p. 186. seqq. & IO. PET. REVSCHIVS, in *vindictis certitudinis mathematicum*, lenae 1718, 4.

Progrediendum nobis nunc vterius, & de mathesi singulisque eius partibus ita dicendum esset, vt earum historiam & fata, praecipuosque scriptores commemoraremus. Id vero, cum integri, & haud exigui voluminis res sit, fontes indicare suffecerit, ex quibus & historiam & praecipuorum simul scriptorum haurire notitiam licet. Primo itaque loco hic se nobis offert IOSEPH. BLANCANVS, cuius *chronologia mathematicorum*, addita eiusdem *explicationi locorum mathematicorum Aristotelis, ex vniuersis ipsius operibus collectorum*, Bononiae prodiit 1625 4. In ea ab orbe condito ad sua vsque tempora procedit. Hunc excipit GERH. IO. VOSSIVS, vir summus, qui cum de vniuersae philologiae & philosophiae historia praecclare meritum sit, tum maxime, quae de matheseos, singularumque eius partium fati & auctoribus scitu digna sunt, exquisita diligentia, a primis initiis ad sua vsque tempora persequutus est, in *tribus de scientiis mathematicis libris*,

qui deinceps *operibus eius iunctim editis*, & quidem *tomo tertio inserti*, inter *quinque de artium & scientiarum natura ac constitutione libros*, tertium locum occupant. Cumque circa annum circiter quingagesimum saeculi proxime elapsi subsistat, iungendus illi merito est IO. BAPT. RICCIOLVS, in opere astronomico, quod *almagestum* inscripsit, quippe in quo duplex exstat *chronicon astronomicum sive astrologorum, cosmographorum ac polyhistorum, qui astronomica, vel cosmographica, propius attigerunt*; quorum alterum secundum seriem temporum auctores praecipuos exhibet, alterum ordine alphabetico adcuratiorem eorumdem notitiam suppeditat. Sequitur GLAVDIUS FRANC. MILLIET DE CHALES, cuius *cursum seu mundus mathematicus* tertium an. 1690 quatuor tomis in fol. Lugduni prodiit, in quorum primo, tractatus exstat proemialis, de *progressu matheos & illustribus mathematicis*. Huncce quodammodo continuauit LEONH. CHRISTOPH. STVRMIUS, in *tractatu de natura & constitutione matheos &c.* qui Francofurti ad Viadrum an. 1706, 8. lucem adspexit. Cum enim dixisset, CL. FRANCISCVM MILLIET DE CHALES labore, celebriorum mathematicos recensendi, egregie defunctum, addit: *operae pretium itaque fore non dubitavi, si non tam eundem ad nostra vsque tempora continuarem, quod per loci conditionem, in quo dego, non licet, ad quem rarius, serius, ac difficilius pertingit librorum recens editorum notitia, quam selectum ei potius optimorum librorum, quotquot mihi innotuere, subiungerem; sel. I. c. I. §. XX. p. 27.* Luculenta est haec STVRMII commentatio, in qua diligenter praestantissimos scriptores, qui tum generatim mathesin tradiderunt, tum singulas eius partes explicarunt, recenset. Pater equidem eius IO. CHRISTOPH.

STVR.

STVRMIVS dissertationem reliquit, de *mathematicis & mathematicis*, quae in *philosophiae eius ecclesiasticae, siue exercitationum academicarum tomo secundo* legitur. Sed in ea nec *matheseos*, nec *mathematicorum* historiam tradit, sed tantum *eueryguſta* quamdam *matheseos*, eiusque partium exhibet, & vera ac genuina *mathemata* a *pseudo-mathematicis*, cuiusmodi est *astrologia iudiciaria*, distinguere docet. Denique & CHRIST. WOLFIVS hic commemorandus est, ob *commentationem*, quam inscripsit: *Kurzer Vnterricht von den vornehmsten mathematischen Schrifften*, quae subiuncta conspicitur *denen Anfangs-Grunden aller mathematischen Wissenschaften*, quibuscum iterum 1717, 8. prodiit. Eadem haecce *commentatio*, latino quoque sermone, nonnullis mutatis, addita est eiusdem *elementorum matheseos uniuersae tomo secundo*. Sed & programma eius de *incrementis, quae res mathematicae intra unius seculi ambitum cepere insignibus*, huius loci est. Atque hisce quidem iungere porro licebit IO. GVIL. BAIERI, theologi hodie in academia Altdorffina celeberrimi, de *mathematicum in academijs & scholis Germaniae superioris introductione, schediaſma*, Altdorff 1704, 4. IO. GE. LIEBKNECHT *mathemata patrum ecclesiasticorum ex illorum scriptis collecta*, Aenae 1705, 4. eiusdem *Hassiam mathematicam*, Giessae 1707 4. BERNH. GVALTH. MARPERGERI *dissertationem historico-mathematicam, de satis matheseos*, Altdorff 1702, 4. IO. AVG. KREBSII *dissertationem, de originibus & antiquitatibus mathematicis*, Aenae 1702, 4. DAV. ALGOWERI *dissertationem de mathesi Sinica*, Helmſtadii 1702, 4. & quae alia sunt eiusdem generis. Quod si haec nondum alicui sufficiant, is consulere etiam poterit DAN. GE. MORHOFII *polybistorem*, & quidem

tomi secundi librum quartum, qui polybistorem mathematicum habet; GE. PASCHII *inuenta non antiqua, c. VII.* ubi de *inuentis physico-mathematico-mechanicis* ex instituto disserit; & GOTTL. STOLLII *kurze Anleitung zur Historie der Gelahrtheit, part. I. c. VII. p. 384 seqq.*

Supereſt, vt, quod antea promissimus, paucis exsequamur, & de iis, qui *matheseos* in theologia, speciatim *scripturae sacrae* explicatione, demonstrare vsum, suarum duxerunt esse partium aliquid addamus. Cum enim theologiae cultorem instruamus, horum vel maxime nobis habenda est ratio. Generatim quidem illud praefiterunt PAVL. ROBERVS, in *dissertatione de matheseos sacrae definitione*, Wittebergae 1627 habita; SAM. REYHERVS, in *matheſi Moſaica, seu locis pentateuchi mathematicis, mathematice explicatis, cum appendice aliorum locorum sacrae scripturae mathematicorum*, Kiliae 1679, 4. GE. ALB. HAMBERGERVS, in *diss. de usu matheseos in theologia*, qui, cundo per omnes *matheseos* partes, arithmetica, geometriam, optica, astronomiam &c. earundem in theologia vsum demonstrat; HIERON. DIGELIVS in *ſpicilegijs matheseos sacrae*; HENR. KLAUSINGIVS, theologus hodie Lipsienſis, in *diss. de matheſi sacra*. Wittebergae 1707, 4. qui antea quoque, sed eodem anno, *dissertationem de matheſi non sacra, seu abusu mathematicum in sacris*, in lucem emiserat. Vt ex iis, qui speciatim quaedam argumenta sacra ex *matheſi*, illustranda sibi sumserunt, nonnullos saltem attingamus, structuram arcae Noae IO. BVTEO & MATTH. HOSTVS explicarunt, quorum *commentationes tomo sexto criticorum sacrorum, p. 83. & 104.* exſtant. His addendi IO. TEMPORARIVS, IACOBVS & LVDOVIC. CAPPELLI, ATH. KIRCHERVS, IO. LE PELLETIER, aliique, a me iam laudati

in *hiflor. ecclef. veter. testam. tom. I. per. L. fecl. II. p. 175.* Atque horum eo magis laudanda est industria, quo certius argumentum homines profani in arca Noachi sibi inuenisse videntur, quo probent, *arona* & incredibilia in Scriptura sacra narrari. Nec defuerunt, qui in tabernaculo Moisaico, & templo Hierosolymitano, ex principiis geometricis & architectonicis delineando, industriam suam, studiumque collocarunt; in illo quidem **BENED. AKIAS** Montanus, *lib. V. antiquitatum sacrarum*, quae *tom. VII. criticorum anglicanorum* existant, in hoc autem **LVD. CAPPELLVS**, in *triplici templi Hierosolymisani delineatione*, quae **BRIANI WALTONI** *adparatui biblico* inserta est *p. 120. seqq.* & **LEONH. CHRISTOPH. STVRMIVS**, in *sciagraphia templi Hierosolymisani*; ne quid nunc de **IO. BAPT. VILALPANDO**, **HIERON. PRADD**, **CAMPEGIO VITRINGA**, **HENR. HORCHIO**, aliisque dicam, qui in describendo tem-

plo Ezechielis, ingenii vires periclitati sunt. Cum porro labrum illud aeneum in templo Salomoneo nonnullis aliquid negotii facerent, profanis quibusdam *hypanurplav* in eo reprehendentibus, suaeque inde impietatis aliquid quaerentibus praesidium; horum rursus ex principiis mathematicis irritos alii reddidere conatus; idque peculiaribus dissertationibus egerunt **HENR. KLAUSINGIVS** atque **LEONH. CHRISTOPH. STVRMIVS**, quibus & iungendus **SAM. REYHERVS** in *mathefi Moisaica*, *p. 715.* & **GE. ALB. HAMBERGERVS** de *vsu mathefeos in theologia*, §. **XX.** Si ad singulas mathefeos partes descendere animus esset, cum primis de chronologia & geographia, praesertim sacra, amplissimus differendi se aperiret campus; sed cum de vtraque iam supra dictum sit, cum de historia verba faceremus, nunc nihil addimus, sed hic pedem figimus.

ISAGOGES
 HISTORICO-THEOLOGICAE
 LIBER POSTERIOR
 SIVE
 PARS SPECIALIS
 HVIVSQVE
 SECTIO PRIOR
 THEOLOGIAM THETICAM, SYMBOLICAM,
 PATRISTICAM, MORALEM ET IVRISPRVDENTIAM
 ECCLESIASTICAM EXHIBENS.

LIBRI POSTERIORIS
 CAPVT PRIMVM
 DE
 THEOLOGIA THETICA SEV DOGMATICA.

Σύνοψις.

Theologiae theticae seu dogmaticae nomi-
 ne quid nobis veniat? §. I.
 In exotericam seu catechetica, & acroa-
 maticam seu systematicam dispesci solet;
 utraque hic in censum venit; §. II.
 Systematicae theologiae origo perperam ex
 veteri testamento repetitur; §. III.
 Christus quoque systematica methodo vsus
 non est; §. IV.
 Licet apostoli rudiores in primis doctrinae
 sacrae fundamentis instruxerint; libellos
 tamen catecheticos, aut systemata theo-
 logica non reliquerunt; nec symbolum
 apostolicum pro compendio theologico re-
 putandum; §. V.
 De saeculi primi, secundi, tertii scriptis qui-
 busdam, quae ad theologiam systemati-
 cam referri solent; §. VI.
 An, & quousque, saeculo quarto, quintoue ad
 hanc theologiae partem quaedam facta
 sit accessio? §. VII.
 Saeculo sexto per philosophiam Aristoteli-

cam via ad theologiam systematicam mun-
 nita est; saeculo autem octavo in eccle-
 sia orientali Ioan. Damascenus aliquod
 eius specimen dedit; §. VIII.
 Quo pacto tandem in ecclesia occidentali
 cum scholastica, systematica theologia
 emerferit? §. IX.
 Tres scholasticorum aetates, totidemque ad-
 eo theologiae systematicae apud eos inter-
 ualla; §. X.
 Catechetica theologia sub scholasticorum
 regno plane neglecta; §. XI.
 Per beatum Martinum Lutherum, cum ec-
 clesiae emendatione, restituta, & hinc di-
 ligentius culta; §. XII.
 Systematica autem a scholasticorum vitiis
 repurgata; §. XIII.
 Varia tamen eius in ecclesia nostra fuere
 fata; §. XIV.
 Ratio eius in ecclesia romana, & apud ali-
 os a nobis dissentientes; §. XV.

P P 3

Propter

Proppter incommoda atque abufum non flatim vſus theologiae ſyſtematicae reuicendus eſt; §. XVI.

Diuerſae theologiae theticae ſeu dogmaticae tractandi methodi; §. XVII.

Quaenam ab iis, qui eam recte docere cupiunt, obſeruanda ſint? §. XVIII.

Item ab iis, qui in ea riſe proficere cupiunt? §. XIX.

S. I.

Theologiae theticae ſeu dogmaticae nomine eam intelligimus theologiae partem, quae dogmata, ex ſcriptura ſacra hauſta, eaque creditu ad ſalutem neceſſaria, apteque inter ſe connexa, perſpicue explicat, & ſolide demonſtrat.*

* Vna equidem eademque eſt doctrina de iis, quae cognitu ad ſalutem ſunt neceſſaria, quaeue ex ſcriptura ſacra hauſta, & theologia vocari ſolet; pro diuerſa tamen illam tractandi ratione diuerſas fortitur denominationes. De ipſo enim ſcripturae ſenſu cum ſumus ſolliciti, eiusque ordini inſiſtentes, inde, quae nos ad ſalutem erudire queant, accipimus, theologia inde oritur exegetica; ſi, quae ad fidem ſpectant, inde colligamus, & in vnum velut coire iubeamus corpus, theologia vocatur thetica ſeu dogmatica; ſi eadem ratione inde eruamus, quae vitam moresque formare apta ſunt, moralis adpellatur; ſi dogmata fidei ſimul contra diſſidentium inſultus defendantur, & propugnentur, polemica, ſeu elenctica, & ſic porro. Illuſtrari haec quodammodo ex iis poſſunt, quae FRANC. BACO DE VERVLAMIO tradit, de dignitate & augmentis ſcientiarum, lib. IX. c. I. §. III. p. 494. Cum enim docuiſſet, duplicem eſſe ſcripturam interpretandi modum methodicum, & ſolutum, addit: Etenim Laticeſ iſti diuini, qui aquis illis ex puteis Iacobi, in infinitum praefant, ſimilibus fere hauriantur & exhibentur modis, quibus aquae naturales ex puteis ſolent, Hae ſiquidem aut ſub primum hauſtum in cisternas recipiuntur, vnde per tubos complures ad vſum commode deduci poſſunt; aut ſtatim in vaſa infunduntur, ſubinde prorsus

eſt, vtendae. Atque modus ille prior, methodicus, theologiae nobis tandem peperit ſcholasticam, per quam doctrina theologiae in artem, tanquam in cisternam, collecta eſt, atque inde axiomatum & propoſitionum riui, in omnes partes ſunt diſtributi. Cuius haecce, de qua agendum nobis eſt, theologiae pars thetica ſeu poſitiua dicatur, nemini obſcurum eſſe poteſt. Romanenſes a poſitiua theologia ſcholasticam diſtinguunt; & in vtriuſque explicando diſcrimine operoſi ſunt. PET. ANNATVS, in methodici ad poſitiuam theologiae apparatus libro primo, in eo totus eſt, vt poſituae & ſcholasticae theologiae diſcrimen, pariter ac vtriuſque naturam, exponat. HONORIVS DE SANCTA MARIA theologiae in poſitiuam, ſcholasticam & myſticam diſpexit; eaſque inter licet, qua rem ipſam, nullum intercedat diſcrimen, ita tamen diſſerre, putat, quod poſitiua nittur tantum ſcriptura ſacra, & traditione conciliorum atque patrum; ſcholastica humanae mentis his addat ratiocinia, & quae philoſophia, aliaeque ſcientiae ſuppeditant; myſtica autem ſpeciatiim de vita ſpirituali praecipiat, ſecundum tres ſtatus, incipientium, proficientium & perfectorum; in conſiderationibus ſuper regulis & vſu artis criticae &c. quas lingua gallicana edidit, diſſ. I. artic. IV. p. 60. LVB. ELLIES DV PIN de hocce theologiae poſitiuae & ſcholasticae diſcrimine ita diſferit.

ferit, vt illud valde extenuet, immo nulum tandem agnoscere videatur; in *methodo studii theol. c. II. p. 25.* Cum porro theologia thetica circa dogmata versetur, haud insolens est, vt etiam *dogmatica* adpellitetur. Per *dogmata* vero intelligimus, quae in scriptura sacra vt *credenda* proponuntur; quaeue in strictiori sensu ab agendis distinguuntur, quippe quae theologia moralis sibi vindicat. Sequimur hic exemplum veterum, qui voce *dogmatis* eadem ratione utebantur. Conciliorum enim decreta, quae circa credenda versabantur, *dogmata* vocare solebant; ea autem, quae de agendis praecipiebant, *chmones*. Legendae, quae hac de re obseruat GERHARDVS VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiastici, p. 10. 11.* Dogmata vero intelligimus ex scriptura sacra

§. II. Solet alias, si modum methodumque tractandi spectes, theologia in *exotericam* & *acroamaticam* dispesci; quemadmodum quoque haec *systematica*, illa autem *catechetica* adpellitur. Cumque haec non minus necessaria sit, quam illa, vtriusque merito a nobis habebitur ratio. *

* Quando igitur theologia, vocibus ex philosophia Aristotelica repetitis, in *exotericam* & *acroamaticam* dispescitur, non ita hoc capiendum, ac si, qua rem ipsam, discrimen aliquod intercedat, aut haecce illi ob dignitatem vel vtilitatem sit praeferenda. Vtraque enim, si recte se habeat, verbum diuinum, at diuersa methodo, proponit; exotericaque non minus necessaria est, quam acroamatica, immo interdum plus vtilitatis atque commodi adfert; licet hac quoque, cum veritas diuina adcuratius demonstranda, & contra dissentientium insultus defendenda est, carere nequeamus. Exotericam etiam recte *catechetica*, voce iam in veteri ecclesia recepta, posse adpellitari, nemo dubitauerit. Videturque verbum *κατηχημα*, *act. XVIII, 25.* ita accipi, vt *prima religionis christianae elementa seu rudimenta vna voce tradere*, significet. A-

hausta. Non enim de naturali theologia nobis sermo est, sed de reuelata; licet interdum vtraque in compendiis ac systematicis theologicis tractari soleat. Partium ista, quam commemorauimus, connexio, systematicae speciatim theologiae ita propria est, vt ab ea separari nequeat; vt deinceps dicemus. Explicare tandem ac demonstrare dogmata, praecipuum est in theologia thetica, & velut caput caussae. Diuersa tamen ratione probatio, seu demonstratio, ista est instituenda, pro scopi, quem nobis constitutum habemus, itemque pro ingeniorum, quae erudimus, diuersitate. Commoda hic equidem se nobis offerret occasio, de apodixi biblica commentandi, nisi in frequentibus de ea verba facere, animus esset.

pollus enim *κατηχημα* dicitur *τὴν ἑδὴν κρημνίσαν*, hoc est, primis christianae religionis elementis imbutus, cum Aquila & Priscilla *κατηχίσαντες*, adcuratius deinceps viam domini illi exposuerint. Haec iam a me obseruata sunt in *institut. theol. dogmat. lib. I. c. I. ad §. LII. p. 90.* Addenda, quae de catechismi definitione & requisitis recte monet IAC. LENFANT, in *discursu de catechismo* gallicana lingua scripto, & eiusdem *innocentiae catechismi Heidelbergensis demonstratae* subiuncto, p. 87. & 88. Acroamatica theologia, vti diximus, *systematicae* etiam nomine venit. Idque licet generatim de omnibus compendiis, adcuratori methodo conscriptis, adhiberi queat; subinde tamen speciatim de istis rerum theologiarum commentariis, in quibus cuncta fusius, & magno apparatus, edisseruntur, & non tantum doctrinae sacrae veritas adstruitur, sed

sed & dissentientium errores refutantur, vsurpatur. Duo autem cum primis requiruntur, vt tractatio quaedam systematica theologiae nomen promeretur, primo, vt omnia cognita ad salutem necessaria plene; deinde & iusto ordine, & apta quadam connexionione, exhibeat; neque exhibeat modo, sed & explicet, probet, atque confirmet. Quae observatio nobis

§. III. Qui systematicae theologiae originem in veteri testamento quaerunt, non minus falluntur, quam, qui eam omnino ex ipso paradiso arceferunt. Hoc ipso autem non negatur, existitisse omni tempore viros pios atque sanctos, qui praecipua sacrae doctrinae capita aliis tradiderint, eaque diligenter inculcauerint. *

* De theologia paradisiaca & Adami passim videas tractationem institui: legique inter alios meretur IO. OWENVS in *theologumenis*, siue de *natura, ortu, progressu & studio verae theologiae*, lib. I. c. IV. p. 15. seqq. Locos communes theologiae paradisiacae, seu integri systematis delineationem exhibet ABR. CALOVIUS, in *isagoge ad theologiam*, p. m. 50. seqq. Nec tamen viri isti docti hoc sibi volunt, ac si primi parentes systema aliquod theologicum aut habuerint, aut habere potuerint; sed capita tantum doctrinae sacrae, quae istis cognita fuisse, ex sacramentorum litterarum monumentis quodammodo colligitur, indicare, aut methodo hodie recepta, ordinis causa disponere voluerunt. De libris, qui Adamo, aliisque patriarchis, tribuuntur, quos inter nonnulli systemata quoque theologica sibi inuenisse visi sunt, eo minus quidquam addendum puto, quo certius est, eos inter figmenta vana, inaniaque commenta, referendos esse. Si quis vero, quae vulgo de iis traduntur, scire aueat, PET. LAMBECEIUM adeat, in *prodromo hist. litter.* IO. ANDR. SCHMIDIUM, in *pseudo-testamento veteri*, SCIP. SGAMBATUM, in *archinis veteris testamenti*, IO. ALB. FABRICIUM, in *codice pseudepigrapho vet. test.* similesque

deinceps in vera theologiae systematicae origine inuestiganda proderit. Acroamatica haec atque systematica theologia etiam *thetica* vocari solet; nec tamen quidquam obstat, quo minus hocce, vt & *dogmaticae* theologiae nomine, tum catecheticam, tum systematicam, complectamur.

scriptores. Ipsemet etiam de iis verba feci, in *hisor. eccles. vet. testam. tom. I. per. I. sect. I.* ad §. XXVII. p. 136. alibique. Ad Moesem, ceterosque scriptores sacros quod attinet, eos scribendi methodum, quae eo, quo vixerunt, tempore, vitata fuit, sequutos, omnes norunt. Systematica methodus vt ignota eis fuit, ita nec eadem vsi sunt, nec vti potuerunt; immo nec, vt vterentur, necesse fuit. Sed & postea in gente iudaica methodi huius vestigia frustra quaesiueris; donec tandem saeculo post Christum natum duodecimo MOSES MAIMONIDES, quaecunque vero Israelitae ad vitam aeternam consequendam necessaria forent, ad tredecim articulos, seu, vt ipse vocat, *עשר* radices reuocando, primum eiusmodi tractationis specimen dedisse, visus est. Quem admodum vero in hisce articulis nondum id, quod verum systema constituit, deprehendere licet; ita non desunt etiam, qui MAIMONIDI hanc palmam dubiam reddere adnituntur, adferentes, non tamen in *mischna & gemara*, certos doctrinae iudaicae articulos occurrere, sed iam ante Maimonidem R. ABRAHAMUM BEN DIER, in libro *מורה נבוכים* dicto, de articulis fidei more philosophico, atque de rebus ad ammiram eiusque creationem & separationem per-

do catechetica vfos, res quidem ipsa satis docet; idem tamen confirmat Paulus ad Corinthios scribens: *γὰρ ὑμεῖς ἰσθίετε, I. Cor. III, 2.* Quod de catechificatione recte explicat CLEMENS Alexandrinus: *κατήχησα ὑμᾶς ἐν χειρὶ ἀπαλῇ καὶ κληθῆναι αὐτοφῶν τρυφῇ τῇ πνευματικῇ. Catechizavi vos, hoc est, per auditum in Christo institui, simplici & per se naturali alimento spiritali; lib. I. paedagog. c. VI. p. 98. add. & lib. V. Strom. p. 579.* Summam porro quamdam doctrinae catecheticae apostolus exhibet *Ebr. VI, 1.* postquam in antecedentibus discrimen aliquod inter eos, qui instituendi sunt in doctrina veritatis, constituerat, aliosque *νηπιός* adhuc esse, docuerat, quibus lac propinandum, seu τὰ τοῖχνα τῆς κερχῆς τῶν λογίων τῷ θεῷ inculcanda essent; alios autem *τελέους*, quibus *τροφή* debeatur. Neque tamen in hisce verbis compendium aliquod catecheti- cum, aut omnino systema theologicum quaerendum, quod nonnulli faciunt; sed summa tantum quaedam capita Paulus indicat, quorum notitia rudiores, qui viua voce informabantur, imbuī necesse erat. Sunt qui ex verbis istis argumen- tum capiunt, quo probent, Paulum non esse auctorem epistolae ad Ebraeos, quos inter & IO. CALVINVS nomen suum professus est; quoniam catechetica institutio post apostolorum demum tempora exorta sit. Sed quam friuolum hoc sit, immo aperte falsum, nemo non intelligit, & ex instituto ostendit FRID. SPANHEMIVS, *de auctore epistolae ad Ebraeos, part. III. c. VI. tom. II. oper. p. 262. seqq.* Atque ita quidem constat, apostolos, dum viua voce alios erudiuerunt, si cum rudioribus illis res esset, catechetica quadam institu- tione vfos. At compendia catechetica, similiaque eos composuisse scripta, inde colligere non licet. Non desunt equidem, qui per *ἀποστόλων ὑγιανόντων λόγους*, quam Paulus Timotheo suo *II. Tim. I, 13.* com-

mendat, breuem ac rudem designationem, seu formulam quamdam ac sciagraphiam intelligunt, quam ex praescripto apostoli in conspectu habuerit, cuiusque ductum in docendo sequutus sit Timotheus. Verum cum etiam typum quemdam, seu sum- mam doctrinae, quam quis animo com- prehendit, vox haecce denotare que- at; infirmo nituntur fundamento, qui de formula quadam litteris consignata eam accipiunt. H. GROTIVS *ἀποστόλων per exemplar exponit, additque: sed & intel- lige exemplar in animo fixum, quod idem Platonici vocant, ad h. l.* Legenda quae de *ὑποτάσει* illa Pauli HERM. WITSIVS differit, *miscellan. sacr. tom. II. exercit. XVI. p. 561.* & quae ipsemet monui, in *institutionibus theologiae dogmaticae lib. I. c. I. ad §. LII. p. 91.* In scriptis euange- listarum & apostolorum, quae in sacro noui testamenti codice exstant, nihil occurrere, quod speciem compendii cuius- dam aut systematis theologici referat, ipsa illorum inspectio docet. Licet enim Pau- lus, aliique apostoli, in epistolis suis dog- mata tractent; ea tamen tantum attingunt, quorum explicationem aut status ecclesi- arum ad quas scribebant, aut controuer- siarum, quae eo tempore agitabantur, ratio postulabat: multo minus ordinem nexumque systematicum obseruant; quod nec in epistolis fieri solet. Miror itaque aliud quid sibi persuasisse IO. HENR. HOT- TINGERVM, dum originem theologiae sy- stematicae ab apostolis arcessere non du- bitat. *Sive enim integras, inquit, expen- damus, tum reliquorum apostolorum, tum cumprimis Pauli epistolas, sive enarratio- nem certorum religionis capitum, dubitare non possumus, compendia catechetica, hy- notyposes, adeoque methodum systematicam, ne infantiae quidem christianae ecclesiae fuisse ignotam, mutuatam quippe & trans- sumtam ex synagoga iudaica, quae & legis & praeceptorum eius habebat summas,* *compen-*

compendia, explicationes; *biblioth. quadri-*
part. lib. III. c. II. p. 371. Quae, quo
loco sint habenda, ex haecenus dictis di-
iudicare licebit.

brevem ac rudentem
quam quandam ac
quam ex praeterea
habuerit, cuiusque
quod sit Timotheus
quemdam
quam quis
haecce deo
fundamentis
litteris con
GROTIUS
adducit
legit
HERM.
tom. II. m.

Cum symbolum, quod vocatur,
apostolicum, nec omnia doctrinae sacrae
capita, nec ea rite inter se connexa, con-
tineat, multo minus ea in illo aut expli-
centur aut probentur; manifestum, quod
pro compendio quodam aut catechetico,
aut theologico, reputari nequeat. Acce-
dit, quod nec ab apostolis ipsis confectum
sit, sed successu temporis ex formula ba-
ptismali, variis accessionibus aucta, ena-
tum videatur. Plura nunc non addimus, cum
capite sequenti de eo ex instituto agere sit
animus. Rectius forte hic locum inue-
niret *liber didascaliarum*, veteribus qui-
busdam memoratus, qui apostolis tribui-
tur, si modo & iste ab apostolis profectus
esset. Mentionem eius facit EVSEBIUS,
qui *lib. III. histor. eccles. c. XXV.* libros
noui testamenti recensens, inter scripta
spuria refert τῶν κηρομένων τὰς λεγομένας διδασκας,
hoc est, RVFFINO interprete, *doctrinam*
apostolorum. Non sine ratione enim RVF-
FINUS singularem numerum adhibuisse vi-
detur, siquidem & ATHANASIVS, vel
quisquis libri istius auctor est, τὰ κηρομέ-
ματα apostolorum scripta recensens, eo-
rumdem etiam διδασκῶν commemorat; in
synopsi scripturae tom. II. oper. p. m. 134.
& in *fragmento epistolae festalis tom. II.*
oper. p. m. 38. eandem inter libros refert,
non quidem canonice probatos, sed veterum
vetustitate, illis, qui pietatis elementis im-
pendendi essent, (προσεσχημένοι καὶ φιλομητοὶς κα-
κῆσαι τὸν τῆς εὐσεβείας λόγον) propositos.
nil tamen obstat, quo minus dicamus,
res olim sub hocce διδασκῆς aut διδασκαλί-
ᾳ κηρομένων nomine existisse libros, id-
gnificasse EVSEBIUM. Quod & res
omprobat, cum plures passim doctri-
usmodi seu διδασκαλίαι apostolorum
tur. Sitne autem διδασκῆ seu doctri-

na apostolorum, ATHANASIO memorata,
eadem cum *constitutionibus apostolicis*,
quarum collectio CLEMENTI Romano
tribuitur, quod nonnulli adfirmant, alij
abnuunt, disputat THO. ITTIGIVS in *dis-*
sertatione de pseudepigraphis Christi, Ma-
riae & apostolorum, c. IX. §. III. seq. p.
153. Atque ipse quidem rem omnem in
medio relinquit, tandemque recte conclu-
dit: *Sine autem doctrina apostolorum cum*
constitutionibus eadem, siue ab his diuersa
fuerit, illud tamen certum est, librum illum
ab ipsis apostolis scriptum non fuisse, cum ab
Eusebio inter ᾠδα, ab Athanasio inter
κηρομένα numeretur. Mea ita fert sen-
tentia, διδασκῶν aut si maius, διδασκας aposto-
lorum, a *constitutionibus* diuersas equidem
fuisse, sed in his nonnulla ex illis fuisse
deriuata. Ita & IO. ALB. FABRICIVS:
Pleraque huius commatis scripta vtrumque
congesta videntur in libros διατάξαν. siue
constitutionum apostolicarum, quia reli-
quiae διδασκῶν, quae adhuc existant in variis
bibliothecis, cum constitutionum opere col-
atae, hanc sententiam confirmant. Talis
est Clementis διδασκαλία, quae paucis foliis
constans occurrit in bibliotheca augustissimi
imperatoris; διδασκαλία Hippolyti, quae in
eadem caesarea, & Oxonii in Bodleiana
existat, & in pluribus congruit cum octavo
constitutionum libro & c. in codice apocry-
pho noui testamenti, part. II. p. 811. Quod
si quaeras, vnde itaque διδασκῆ istae atque
διδασκαλίαι apostolis tributae, exortae sint?
respondet IO. PEARSONIVS, cum vox
διδασκῆς & διδασκαλίαι de Christi & aposto-
lorum doctrina in scriptis noui testamenti
saepius occurrat; haereticos quosdam, &
male feriatos homines διδασκῆς eiusmodi &
διδασκαλίαι, quasi ab apostolis scriptas, vel
viris apostolicis dictatas, & ab his sub apo-
stolorum nomine exaratas, & ecclesiae
commendatas, commentos esse; in *vin-*
dicis epistol. Ignat. c. IV. p. 60. Et huius
generis esse videtur διδασκαλίαι, quae apo-
stolis

stolis tribuitur apud Coptos, & canonicus 38 constat; quorum argumenta edidit IOBVS LVDOLPHVS, in *commentario ad historiam aethiopicam* p. 334. seqq. & cuius mentio iniicitur in *confessione* Claudii regis Aethiopiae apud eundem LV-

DOLPHVM, p. 236. De διδαχῆ seu διδασκαλίᾳ, quae olim sub Barnabae nomine existit, vid. THO. ITTIGIVS, in *dissertat. de patribus apostol. eiusdem biblioth. patr. apostolicor.* praemissa, §. LII. p. 171.

§. VI. Inter saeculi apostolici scriptores refertur HERMAS, cuius existat liber, *pastor*, inscriptus; in quo religionis christianae institutiones contineri, nonnulli sibi, sed perperam, persuasere. * Qui autem secundo saeculo floruerunt ecclesiae doctores, dum ab ethnicorum calumniis religionem christianam strenue vindicarunt, varia simul doctrinae sacrae capita, prout occasio ferebat, explicarunt. Nec tamen in his quoque systematicae methodi deprehendere licet vestigia. ** Idemque de patrum tertii saeculi monumentis censendum, nisi quod ORIGENES in libris περὶ ἀρχῶν eiusmodi quid in mente habuisse credatur. ***

* HERMAS, perperam nonnullis HERMES dictus, idem a quibusdam esse creditur; cuius Paulus *Rom. XVI, 14.* mentionem iniicit. Quidquid huius sit, opus, quod sub eius nomine hodie existat, in tres libros diuisum est, quorum primus, quatuor visiones continens, ecclesiae nomine gaudet, secundus, duodecim mandata comprehendens, *pastor* inscribitur, tertius autem a decem similitudinibus, quas complectitur, *similitudinum* voce insignitur. Subinde tamen totum hocce HERMAE opus, *pastoris* nomine venit, quin immo ipse HERMAS a quibusdam *pastor* salutatur. Prima religionis christianae in eo contineri fundamenta, nonnullos credere, non miror, cum facile in eam illos inducere sententiam potuerit EVSEBIUS, quippe qui, cum dixisset, hunc librum a nonnullis in dubium vocatum, nec inter libros receptae auctoritatis posse censeri, addit: ὅτι ἐπίτηδες δ' ἀπογυμνασίου ἵνα μάλα δὴ τοῦ κινήσεως ἀπογυμνασίου, κτηρίτου ab aliis vero maxime necessarius iudicatur, iis praesertim, qui primis religionis nostrae elementis instituendi sunt. Unde etiam, ita pergit, in ecclesiis eum publice legi comperimus, & quosdam ex vetustissimis scriptoribus

ipsum testimonio usos fuisse; *histor. eccles. lib. III. c. III.* Sed si vel maxime concederemus, necessarium hunc librum esse, iis praesertim, qui primis religionis christianae elementis instituuntur, quod adferit EVSEBIUS; inde tamen non sequitur, ut elementa doctrinae christianae, eiusque capita omnia contineat. Certe non continere, licet hinc inde nonnulla inspersa sint, e. g. de *fide in unum Deum, lib. I. mandato I.* sed pleraque ad mores formandos comparata esse, idque sine ordine systematico; & res ipsa, & analysis libri docet, quam exhibet NICOLAUS LE NOVRRY, in *adparatu ad bibliothecam maximam patrum, dissert. IV. artic. I. p. 47.* Magnae ceteroquin hunc librum in ecclesia fuisse auctoritatis, constat. IRENAEVS namque sub *scripturae* nomine eum adlegat, *lib. IV. c. XXXVII.* CLEMENS Alexandrinus virtutem *Hermiae* in revelatione θείας, seu *diuinae*, loquutam, introducit, *lib. I. Strom. p. m. 356.* ORIGENES, huncce *Hermiae* librum diuinitus inspiratum, censuit, *explanat. in epist. ad Rom. lib. X.* ATHANASIVS eundem tanquam vtilissimum commendat, de *incarnatione verbi, p. 55.* In ecclesiis nonnullis

nicorum monumentis ostendit, falsaria, vanam, ridiculam esse illorum religionem; tertio denique id agit, vt prober, scriptores ethnicos, poetas, historicos, philosophos, vana & falsa multa, atque inepta de diis & de moribus tradidisse; historiam contra Mosis omnium esse verissimam atque antiquissimam. Atque vltimum hocce vt euincat, historiam quamdam chronologicam a mundi ortu, ad sua vsque tempora pertexuit. Quae ratio quoque est, cur LACTANTIVS hocce THEOPHILI opus *librum de temporibus* adpellitet, *lib. I. insitit. diuin. c. XXIII.* quia nimirum praecipua eius pars, chronologicis rebus explicandis, infumitur. Conferendus NICOLE NOVERRY, in *adparatu ad biblioth. maximam patrum, dissertat. IV. c. II. S. IV. p. 506.* Atque hocce LACTANTII loco permotus GERH. IO. VOSSIYS, Theophilum nostrum inter historicos graecos refert, *propter tertium ad Autolycum librum, qui chronologicus est; de historicis graecis lib. II. c. XIV.* Legenda IO. FELLI *praefatio*, editioni Oxoniensi 1684, 12. praemissa. Sunt, qui dubitant, an tres isti ad Autolycum libri Theophilum Antiochenum auctorem agnoscant, vt LVC. OSIANDER, *hisor. eccles. cent. II. p. 70.* & IO. SELDENVS de *iure nat. & gent. iuxta disciplinam Ebraeorum, lib. III. c. XIX.* Id vero sine ratione fieri, solide ostendit VVILH. ERN. TENZELIYS, *exercitation. select. part. I. exercit. V. p. 212. seqq.* HENR. DODVVELLI, libros hosce ad Autolycum, Theophilo cuidam Antiocheno recentiori, vindicantis, sententiam ex instituto profligauit vir doctissimus IO. CHRISTOPH. VVOLFIVS, in *praefatione*, quam editioni, summo studio a se adornatae, & notis eruditissimis illustratae, quae an. 1724 Hamburgi lucem adspexit, praemisit in qua & auctores, qui de Theophilo hocce Antiocheno plura dabunt, indicat. Naeuorum eum non expertem esse, ostendunt

LVC. OSIANDER, *l. c. ABR. SCVLTVS, in medulla patrum lib. I. c. IV. SERVATIVS GALLAEVS, dissertat. de Sibyllis p. 324.*

Eodem saeculo secundo floruit etiam CLEMENS Alexandrinus, quem in libris *ὑποτυπώσεων*, qui non amplius exstant, velut systema aliquod theologicum exhibuisse, immo primum fuisse, qui eiusmodi quid susceperit, nonnulli adferere non dubitant. ANDR. HYPERTVS, de origine eiusmodi librorum verba faciens, itaque, inquit, *primus fere adgressus est id facere, circiter annum a Christo nato centesimum octogesium, Clemens Alexandrinus, qui in celeberrima schola theologica Alexandria edidit libros τριμαστον οὐστο, & totidem ὑποτυπώσεων. In quorum priori opere, cum sacris confert etiam philosophica, ad docendos nimirum, conuincendosque gentiles; in posteriore ex solis sacris litteris depromit vniuersa, referente Eusebio, histor. eccles. lib. VI. c. XI. Post quem Dionysius quidam, incertam, Corinthiusne, an Alexandrinus, similiter ὑποτυπώσεων theologicarum emisit volumen; de ratione studii theologici, lib. III. c. I. p. m. 396.* Verum si EVSEBII loca euoluamus, in quibus istorum librorum mentionem facit; eiusmodi quid, quod de illis dicit HYPERIVS, in iis non inueniemus. Et in vndecimo quidem libri sexti capite, ad quod HYPERIVS prouocat, nihil, quod huc spectet, legitur. In eiusdem autem libri VI. c. XIII. vbi EVSEBIYS de Clementis operibus agit, de hisce *ὑποτυπώσεων* libris ita loquitur: Ἰσχυρίζομαι τε ταῖς τοῖς ἑσ. δι' ἐπιτηγερματιβοῦ ὑποτυπώσεων κατὰ λέγει· ἐν δὲ ἑσ. ὡς διδασκαλὴν τῶ Πανταένου μαθητιού, ἡδωχέ τε κατὰ γέφυρον καὶ παραδόσει ἐτιθέμενος. Sunt & alii (praeter *τριμαστον* octo libros) *totidem eius libri ὑποτυπώσεων, hoc est, institutionum titulo inscripti: in quibus Pantaeum, magistrum suum, nominatim adpellat, quaecumque ille a maioribus accepisset, & traditiones, quas posteris reliquit.*

de catechizatione veterum, maxime ex antiquitate ecclesiastica, IO. BENED. CARPOVIVS, in *dissertat. ad Augustini librum, de catechizandis rudibus*, quae in *disputationibus* eius, iunctim editis, exstat, p. 857. sqq. VAL. ALBERTI, in *dissertatione theologico-practica, de catechesi*, IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *diff. de catechizatione*.

*** ORIGENEM *ἄνθρωπος* quatuor *ἑξῆς*, seu de principiis, qui hodie latine tantum ex versione RVFFINI exstant, ad exemplum LONGINI elaborasse, suspicatur CAESAR BARONIVS, in *analib. ad ann. CCXXXII*. LONGINVM namque huius nominis librum scripsisse, in vita Plotini refert PORPHYRIVS. Sed a vero iudice PET. DAN. HVETIO, loco deinceps citando, non aberrauerit, si quis adfirmet, LONGINVM operis sui argumentum ab ORIGENE summsse; saltem, vtrumque aequè incertum. Inscriptionem operis huius non adsequutus est RVFFINVS, dum in prologo ad illud, eam reddi posse, dicit, de principiis, vel de potestatibus. Christianae enim religionis, simul philosophiae suae, quaedam tradere voluisse videtur elementa. Hinc & primum christianae doctrinae compendium seu systema se in hisce *ἑξῆς* libris inuenisse, nonnulli putant. Ita GE. CALIXTVS: *Primus etiam (Origenes) summam doctrinae christianae scripto, & libris completti atque exponere conatus est, quos ἑξῆς quasi religionis principia traderent, inscripsit, etiamsi forte rem maiori industria & studio, quam felicitate & successu sit exsequutus. Interim tamen eam primus, quod equidem sciam, adgressus est; in adparatu theologico, p. 122. Pari ratione LVD. ELLIES DV PIN, Origenes, inquit, primus est, qui theologiae systema quoddam in opere, cui titulum fecit: *ἑξῆς* seu de principiis primus adgressus est. Sed conatus hic nouus felici caruit successu. Auctor enim hic genio suo nimium indulgens, dum doctrinam christianam principiis phi-*

losophiae Platonicae accommodare satagit, pluribus sese irretiuit erroribus, qui postea memoriam & existimationem nominis eius deturparunt; in *methodo studii theolog. c. II. p. 17*. Et sane, pleraque ac praecipua religionis christianae capita ORIGENEM in hocce opere attigisse, negari nequit, & vel summa illa eius docet, quam exhibet PHOTIVS. In primo enim libro de patre, & filio & spiritu sancto eum agere, ait; in secundo de mundo, rebusque in eo conditis; praeterea vnum eundemque esse Deum legis & prophetarum; vnum item esse veteris & noui testamenti Deum; porro de saluatoris incarnatione eum ibi verba facere, eundemque spiritum in Mose & aliis prophetis, sanctisque apostolis fuisse; ad haec, de anima, de resurrectione, de poena, de praemiis; in tertio de arbitrii libertate; qua ratione diabolus, contrariaeque potestates, secundum scripturarum doctrinam, cum humano genere pugnent; mundum item ortum habere, & corruptioni obnoxium esse, vt qui a tempore initium sumserit; in quarto denique de sine vltimo; diuinas esse scripturas; deque ratione easdem legendi & intelligendi; *myriobibl. cod. VIII. p. 10*. Cuncta vero, si paullo adcuratius considerentur, patebit, ORIGENEM in hisce libris suae potius de rebus diuinis philosophiae, quam theologiae vere christianae, dedisse systema. Grauiissimos certe errores in iis iam notauit PHOTIVS, vt pote, quando in libro primo scribit, *filium a patre factum, spiritum a filio; patrem quidem per omnia, quae existunt, peruadere, filium vero ratione dumtaxat praedita; spiritum autem ea tantum, quae salua facta sunt; & quae alia sunt eiusdem generis παραλογύματα καὶ δυσσεβείας πλήρη, nimium absurda, impietatisque plena; l. c. p. 10*. Nec silentio tamen praetermittendum, ex versione RVFFINI, quam hodie tantum existare, antea diximus, non posse de dogmatibus eius certi quid

hippe quam pessima PHOTIVS retulit, eo minus in dubium
ut, pluribusque do- vocanda, quod iste textum graecum ad-
rivs, in *Origen. lib.* huc legit.

266. Quae autem

arti, quintiue saeculi doctorum ecclesiae scriptis quibus-
uidem institutionum doctrinae sacrae occurrunt; sed
inethodo systematica praecipuum est, nondum in iis de-
unt vero etiam, qui quaestionibus variis saepe curiosis
lutem necessariis, exemplum relinquerent scholasticis,
uerentur, quam quo potius abuterentur. *

eculi scriptores pri-
ffert CYRILLVS Hie-
us, ni fallor, inter
s, quorum monu-
erunt. Exstant eius
ad competentes, &
baptizatos quinque.
m animos catechu-
stitutione praepar-
aptissimo, praecipuis-
breuiter differuit;
oli Hierosolymitani
e, vt ita dicam, (ver-
ESI) *theologiae cor-*
que autem, quas vo-
besibus, utpote quas
lestis post pascha die-
praesertim ecclesiae
& eucharistiae, ver-
tione praecipua do-
pita attingit, eaque
cat, & confirmat;
orum exigebat insti-
men sermone, quam
requirit, CYRILLVS
is plenam imaginem
taceam, nexus ac
n hisce catechesibus
DR. RIVETVS, *Cyrilli,*
illuminatos, ex variis
asi centones sunt con-
non ita necessariis
rolixae; critic. sacr.

lib. III. c. X. p. 292. Quo argumento,
vti & reliquis, ab eodem auctore adlatis,
licet me nondum induci patiar, vt cre-
dam, hasce catecheses a CYRILLO isto
Hierosolymitano non esse profectas,
cum ex HIERONYMO, *catat. scriptor. ec-*
clesiast. c. CXII. THEODORETO dial. II.
p. 106. aliisque hoc abunde constet; id
tamen inde colligas, nec institutionis ca-
techeticae, nec tractationis systematicae
legibus CYRILLVM prorsus satisfecisse.
Quod & ex ipsa prioris libri quodammo-
do concludas inscriptione: *κατήχησις Φωτι-*
ζομένων ἐν Ἱεροσολύμοις σχεδίασθῆσα *Institutio*
illuminatorum Hierosolymis extemporanea.
Extemporaneos enim esse istos sermones
facile agnoscas. Egregium nihilofecius
veteris ecclesiae sunt monumentum, le-
ctuque dignissimum, vt recepta eo tem-
pore inde condiscamus dogmata. CA-
SIMIRVS OVDINVS omnes ingenii ner-
uos intendit, vt probet, *catecheses ad com-*
petentes non esse CYRILLI huius Hiero-
solymitani; in *comment. de scriptorib. ec-*
clesiast. tom. II. saec. IV. p. 459. seqq. Sed
praecipuum, quo nititur, fundamentum,
symbolum, quod in hisce *catechesibus* ex-
plicatur, non Hierosolymitanum, sed Con-
stantinopolitanum, esse, non adeo firmum
est. Vt enim pleraque veterum symbo-
la in quibusdam inter se conueniunt; ita
mirum non est, Hierosolymitanum in non-
nullis consensisse cum Constantinopoli-

R r

tano.

tano. Illud rursus, quod CYRILLVS explicat, non in omnibus cum Constantinopolitano conuenire, ipsemet OVDINVS diffiteri nequit. Editio illarum catecheseon, quam THO. MILLES curauit, Oxoniae 1703, fol. prodiit. Idem adnotationibus eruditissimis eas illustrauit, in quibus antiquorum patrum theologiae lucem subinde prorsus egregiam adfudit. ANT. AVGVSTINI TOVTTAEI deinceps lucem adspexit editio, Parisiis 1720 fol. Inter reliquos saeculi quarti doctores ecclesiae, illustre, celeberrimumque nomen consequutus est ATHANASIVS; sub cuius nomine quae exstat *tom. II. operum eius p. 55. seqq. synopsis scripturae veteris ac noui testamenti*, nonnulli itidem inter eiusmodi libros dogmaticos, de quibus hic nobis sermo est, referre solent. Quo ipso tamen significant, se numquam forte huncce librum inspexisse; in quo non dogmata fidei proponuntur, sed, quid in singulis scripturae sacrae libris contineatur, recensetur. Accedit, quod hodie inter viros doctos conueniat, eam perperam ATHANASIO tribui. Idem censendum de *syntagmate doctrinae, ad homines solitarios, omnesque christianos, tam clericos, quam laicos*; quod primum graece & latine ex codice manuscripto IS. VOSSII edidit ANDR. ARNOLDVS, Parisiis 1685, insertum deinde est editioni operum ATHANASII, quae Coloniae, vt inscriptio praefert, 1686 fol. prodiit, *tomo II. p. 699*. Neque enim de dogmatibus fidei in hocce libello praecipitur; sed vitae, morumque regulae, monachis praesertim, praescribuntur. Praeterea, licet editor eius, ANDR. ARNOLDVS, omni conatu id agat, vt euincat, genuinum hunc esse Athanasii foetum; non omnibus tamen hoc persuadere potuit, certe non IAC. BASNAGIO, qui hac de re epistolam ad PET. BAELIUM scripsit; ad quam cum ARNOLDVS respondisset, BASNAGIVS noua epistola

sententiam suam propugnauit. Prodierrunt istae epistolae, cum *Chrysolomi epistola ad Caesarium monachum*, ab eodem IAC. BASNAGIO edita, Traiecti ad Rhenum 1687, 8. GREGORII porro Nazianzeni exstant equidem *quatuor de theologia orationes, tomo I. operum eius p. m. 529. seqq.* quarum etiam primam *institutionibus suis theologicis antiquorum patrum* inseruit IOSEPHVS MARIA TOMMASI, & quidem *tom. I. p. 158. seqq.* Verum, nihil minus in illis, quam institutiones theologicas contineri, patet ex iis, quae supra iam monuimus, *part. I. c. I. ad §. II.* Mirari aliquis possit, existisse, qui barbariem, qua scholastici doctores theologiae deinceps inquinarunt, a GREGORIO Nazianzeno deriuare non dubitarent. Fecit tamen illud PET. ALCYONIVS, in *Medice legato priore fol. 103.* Cum enim, de GREGORIO hocce verba faciens, dixisset, *vtinam incorruptam graecae linguae integritatem seruasset in tanta rerum suauitate, & tam magna laborum vi, cerue sanctissimum illum pontificem omni laude cumulatim iudicarem &c.* addit: *ex illius maxime scriptis barbariem irrepsisse in theologiam latinam, arbitror. Nam (ita pergit) veteres nostri, interpretes mediocri literaturae, nullius vero iudicii homines cum animaduertent, theologum hunc frequenter vsurpare voces quasdam nouas, easque non satis apte fictas, necesse sibi esse crediderunt, illas latine reddere, atque hunc in modum sordida barbarie est lingua latina infuscata.* Quod mihi quidem paulolongius petatum videtur. Iungatur PET. BAELIVS, *diction. histor. & critic. voc. Nazianzenus, tom. III. p. 2209.*

Ad latinus saeculi quarti doctores si progrediamur, cumprimis nobis occurrit L. CAECILIVS LACTANTIVS FIRMIVS, vir omnium suo tempore eruditissimus, iudice EVSEBIO in *chronico ad annum Christi CCCXVIII.* Hic inter alia

alia diuinarum institutionum libros VII. reliquit, in quibus compendium aliquod, seu systema doctrinae christianae contineri, facile sibi persuaserit, qui ex sola eas aestimauerit inscriptione. Et sane dum in quarto libro *veram sapientiam* explicat, christianae religionis dogmata proponere, illi constitutum est. Id vero ea ratione facit, vt de Christo quidem seruatore copiose differat, reliqua non attingat. Nec operis totius hoc requirebat scopus, qui erat, impugnare gentiles. Quamobrem & libro primo de falsa sapientia agit, refellitque gentilium theologiam, & vnitatem Numinis adserit; in secundo originem erroris circa res diuinas inuestigat; in tertio philosophiae gentilis vanitatem explodit; in quinto iustitiam penes solos esse christianos, demonstrat; de vero Numinis cultu contra eosdem gentilium philosophos; in sexto, & in septimo denique de vita beata tractationem instituit. Quare & HIERONYMVS *epist. LXXXIV. ad Augustinum*, recte operis huius argumentum exprimit, dum, *septem*, inquit, *libros adversus gentes Arnobius edidit, totidemque scriptulus eius Lactantius*; qui & *epist. XII. ad Paulinum*, LACTANTIUM ad tradendam confirmanda christianae religionis dogmata non adeo aptum fuisse, censet. *nam*, inquit; *Lactantius tam nostra conuincere potuisset, quam facile aliena destruere*. Recte prorsus ABR. SCVLTVS: *Quotius plus operae in falsis refutandis, quam veris confirmandis posuit Lactantius, pauca fidei nostrae capita plene ab eo exposita: pleraque tantum attigit, quae non intellexit; in medulla theolog. part. I. lib. X. c. XI. p. 422.* Grauius quosdam errores in LACTANTIO HIERONYMVS notant *centuriatores burgens. cent. III. p. 1079.* IO. DALSS, de *usu patrum, lib. II. c. IV. p. 266.* GE. BVLLVS, licet in eo sit, vt LACTANTIUM cum reliquis patribus an-

te-Nicaenis ab Arianismi labe purget, de eo tamen ita pronuntiat: *Erat scriptor ille pene rudis disciplinae christianae, & in rhetorica melius, quam in theologia versatus. Vnde ipsum Damasus papa, scholasticum magis quam ecclesiasticum censuit; & Hieronymus ob sermonis potius elegantiam, quam accuratam euangelicae doctrinae scientiam commendauit. Certe numquam inter ecclesiae doctores numeratus fuit; in defens. fidei Nic. sect. II. c. XIV. §. IV. p. m. 170. confer. & sect. III. c. X. §. XX. p. 247.* Sed, misso LACTANTIO, ad magnum illum Hipponensium praesulem AVRELIVM AVGVSTINVM nos conuertimus, quo nemo eo tempore ad systema theologicum condendum aptior erat. Certe ingenio eius longe praestantissimo, cuius pulcherrima in reliquis scriptis suis specimina dedit, hoc plane erat conueniens. Neque tamen animum ad istum laborem adiecit, sed tantum summam quamdam doctrinae christianae paucis complexus est, in *enchoridion ad Laurentium de fide, spe & charitate*. Quem libellum eam ob causam an. 1705 Lipsiae recudi curauit beatus ADAM. RECHENBERGIUS, qui & in praefatione illi praemissa, naeuos eidem adpersos non dissimulat. Eiusdem vero praesulis *libri quatuor, de doctrina christiana*, huius loci non sunt, siquidem non de dogmatibus sacris, sed de ratione explicandi scripturam in illis praecipit, in ultimo autem oratorem sacrum instruit; hinc & alibi de eo dicemus ex instituto. GE. CALIXTVS, qui hocce de *doctrina christiana* libros Helmstadii 1629 iterum in lucem produxit, iisdem, praeter VINCENTII LERINENSIS *commonitorium*, addidit, AVGVSTINI librum, *de fide & symbolo*; de quo tamen itidem rectius capite sequenti verba faciemus. Multo minus nos nunc morabuntur *libri quatuor, de symbolo & regula fidei ad catechumenos*. Praeterquam enim, quod de

iis in *theologia symbolica* dici possit, primum tantum ex hisce genuinum esse, viris doctis obseruatum est. Neutiquam vero hic praetermittendus est liber de *catechizandis rudibus*; non quidem, ac si ipsa doctrina catechetica in eo contineatur, sed quod rationem catechizandi inde condiscere queamus, simulque intelligamus, istius aetatis doctores in rudioribus instituendis magnam adhibuisse diligentiam. Rogatus namque AVGVSTINVS a diacono Carthaginensi, catechizandi artem, laudabili profecto instituto, docere voluit; eumque in finem praecepta primum tradit, ut id officii non tantum certa methodo, atque idonea ratione, sed etiam sine taedio & cum hilaritate impleatur. Postea, reuocatis ad vsum praeceptis, profert ipse in exemplum sermones, ad eum erudendum, qui christianus esse velit, comparatos duos, longiorem vnum, alterum breuissimum. Exstat libellus iste *opcrum eius tom. VI. p. 191. seqq.* edit. quae Antwerpiae 1701 prodiit. Legenda omnino IO. BENED. CARPZOVII ad huncce Augustini librum, de *catechizandis rudibus*, dissertatio, in qua non tantum adcurata eius analysis exhibetur, sed idem observationibus quibusdam illustratur. Exstat inter reliquas auctoris istius dissertationes, Lipsiae 1699, 4. editas p. 857. seqq. Est vero hoc loco haud perfunctorie obseruandum, optimum huncce Hipponensium praefulem, AVGVSTINVM, curiose & subtiliter de rebus diuinis disputando, principiaque cum conclusionibus rite connectendo, systematicamque quamdam docendi rationem consuetando, exemplum reliquasse, quod deinceps imitarentur doctores scholastici. Quod ne frustra dixisse videamur, iuuabit hic recitare, quae de methodo docendi, qua hicce Hipponensium praesul vsus est, LVDOV. ELLIESDVPIN hunc in modum pronuntiat: *Vsitata eius methodus est, praeclara principia pone-*

re, ex quibus innumeras elicit consequentias, adeo, ut omnia doctrinae illius capita arctissimam inter se connexionem habeant. In plerisque mysterioris magis ratiocinatus est, quam vllus auctor antecillum; plures quaestiones, prius non motas, agitatur, harumque plures sola acuminis sui vsu diremit. Longe saepius abiit ab eorum sententia, qui ipsum praeceperunt, ut nouam prorsus viam insisteret, siue in scripturarum explicatione, siue in theologicis opinionibus. Circa res theologicas de eo dici potest, quod de se ipso dicebat Cicero circa philosophiam, quod fuerit magnus opinator, id est, quod plurimas opiniones, quae meram habebant probabilitatem, in medium protulerit. Sed id fecit Augustinus admodum modeste, ac prudenter, non ea mente, ut alios ad arbitrium suum, caecorum in morem, sequendum adigeret. Contra vero; cum agitatur de ecclesiae doctrina, eam cum animi firmitate proponit, ac tuetur, eamque oppugnantes fortiter adoritur. Multo minus eruditione, quam ingenii dotibus valebat; nam neque linguas callebat, neque veterum scripta euoluerat. Multo facilius ac tersius, quam polite & eleganter, scribebat. Quamuis rhetoricam docuisset, oratorum tamen eloquentiam non possidebat, ac illam saltem negligebat; immo nec semper in phrasibus suis castigatus est stilus eius, vocabulaque impropria atque barbara quandoque vsurpat, argutis saepius, vocumque allusionibus vsitat; res easdem frequenter repetit, eademque vaticinia centies in scriptis suis inculcat. Eidem mentis conceptui diutius inhaeret, quem variis modis effatur, & in locos communes excurrere solet. Argumenta innumera ex aliquo principio edisseruit, corpusque theologicum, ut ita loquar, latinorum patrum, qui post ipsum vixerunt, efformauit. Hi siquidem ex illius libris non tantum hausserunt principia, quibus vsi sunt, sed etiam frequenter eundem mere transcripserunt; non. biblioth. auctor. ecclesiast. tom. III.

aque errauerit, qui scholastico-systema-
 ipuum, in ecclesia
 VSTINVM. Fih-
 cere ex his conu-
 ratiociniis potius,
 testimoniis; sectari
 ingenium potius,
 quae linguarum. &
 onstat, prodere, &
 n hocce Hipponen-
 , theologiae schola-
 re propria sunt. CER-
 TINO maxime didi-
 ctos, cuius quippe
 a, ob ingenii dotes,
 m tum inualescente
 conspicuas, summa
 ius decreta oraculo-
 andemque ipsi prae-
 Quare & cum PET.
 lo duodecimo, theo-
 systema aliquod co-
 aliud egit, quam vt
 ribus, quae ad insti-
 t, exciperet. Cum
 quarto, quo AVGV-
 mina cum Arianis,
 ostibus occasionem
 ipsique Hipponen-
 curiose & subtiliter
 disputandi; idque
 Christo, duabusque
 certamina Nestoriana
 lo quinto & sexto
 tidem sequenti aetate
 us suppeditata tuit,
 militatem exerceret.
 nena monui, vt in-
 ne ratione primam
 ae a quarto saeculo,
 VSTINO, repeti ori-
 nul, sequentibusque
 um haereticis certa-
 ones proferentibus,

quae alendae fouendaeque scholasticorum
 curiositati egregie inferuient. Sed vt re-
 liqua, quae huius loci esse videri poterant,
 paucis persequamur; existimare forte quis
 poterat, AMBROSII libros *quinque de fide*
 suam hic sibi vindicare sedem; in quibus
 tamen id tantum agit, vt trinitatem per-
 sonarum euincat, refutetque errores A-
 rianorum. Duos namque priores ad
 Gratianum imperatorem scripsit, eius
 inductus precibus, cum anno 377 in ori-
 entem Valenti contra Gothos suppetias
 laturus iret, ibique regnare Arianismum
 intelligeret. Cumque sibi nondum satis-
 factum Ariani iactarent; tres vltimos
 libros anno 379 adiecit, in quibus, quae
 antea scripserat, confirmauit, latiusque
 deduxit. Nec praetermittendus est GEN-
 NADIVS Massiliensis, ob librum *de eccle-*
siafticis dogmatibus, quem cum *veteris eu-*
iusdam theologi homilia sacra, & Marcia-
lis episcopi Lemouicensis epistolis, edidit,
 & notis eruditis illustrauit, GEVERHAR-
 TVS ELMENHORSTIVS, Hamburgi
 1614, 4. Per *ecclesiaftica nimirum dogma-*
ta ea intelligit, quae recepta sunt in ec-
 clesia, atque contra haereticos quosuis
 stabilita & firmata. Ea namque hic sum-
 matim, sed sine certo ordine, complecti-
 tur, vt subinde etiam indicet, quibus ea
 sint opposita. Sic c. IX. p. 7. *post resur-*
rectionem, inquit, *& iudicium non cre-*
damus restitutionem futuram, quam Ori-
genes delirat &c. Sunt, qui GENNA-
 DIVM Pelagianis aut semi-Pelagianis ad-
 numerant, refragantibus tamen aliis.
 Sed qui prius adserunt, non omni desti-
 tuti fundamento, a me iam obseruatum,
 in *dissertat. de Pelagianismo in ecclesia ro-*
mana per bullam anti-Quesnellanam tri-
umphante, §. VI. Capita huius operis tri-
 ginta, scilicet a XXII. ad LI. post GEN-
 NADII mortem ab aliena manu ex *epi-*
stola Caestini papae ad Gallos decretali,
 & conciliorum, Mileuitani, africa-
 ni,

ni, & Arauficani secundi canonibus confarcinata & intexta videri, docet GVIL. CAVE, *hist. litterar. scriptor. eccles. saec. V. p. 266.*

§. VIII. Saeculo sexto philosophia Aristotelica, in ecclesia occidentali sensim per ANICIVM MANLIVM TORQVATVM SEVERINVM BOETHIVM introduci, simulque, accedentibus & aliis caussis, via ad theologiam systematico-scholasticam magis muniri coepit. * In orientali autem ecclesia IOAN. DAMASCENYS, saeculo octauo, eam tractandi theologiam ingressus est rationem, quae ad scholastico-systematicam proxime accederet, quamque deinceps plerique Graecorum sequuti sunt. **

* ARISTOTELI hancce laudem debere, quod primus fuerit, qui in omnibus philosophiae partibus systematica docendi ratione vsus sit, neminem fugit. Non minus quoque notum, primis saeculis maiorem PLATONIS apud christianos fuisse auctoritatem, quam ARISTOTELIS. Mutata vero deinceps rerum facies est, in latina praesertim ecclesia, occasionem primum suppeditante ANICIO MANLIO TORQVATO SEVERINO BOETHIO. Hunc enim Aristotelicae philosophiae additum, in eadem propaganda studium omne operamque collocasse, vel scripta eius testantur; cuiusmodi sunt, *in categorias Aristotelis libri quatuor; in librum Aristotelis de interpretatione, minorum commentariorum libri duo; maiorum commentariorum libri sex; analyticorum Aristotelis eodem interprete libri quatuor; & alia eiusdem generis, de quibus praeter alios consulendus IO. CLERICVS, in biblioth. selecta, tom. XVI. artic. IV. p. 192. seqq.* Quae quidem omnia scholasticis doctoribus deinceps vsui fuerunt, cum & ipsi Aristotelem ducem eligerent, nec tamen graecam linguam intelligerent. Iam & studium concinnandi in philosophicis compendia ac systemata, eodem saeculo inualuit. Ipsius BOETHII existant de *arithmetica libri duo; de musica libri quatuor, & alia.* MARCI quoque AVRELII CASSIODORI, de *septem disciplinis, grammatica, rhetorica, dialecti-*

ca, arithmetica, musica, geometria, & astronomia liber satis notus est. Documento haec erant, quod systematica disciplinas tractandi ratio placere plurimis inciperet. Exstant equidem & eiusdem CASSIODORI de *diuinis lectionibus*, siue vt alias etiam vocantur, de *institutione diuinarum scripturarum, libri duo; sed in iis de ordine tantum, rationeque legendi sacram scripturam praecipit, & praecipuos auctores, qui ad ipsius aetatem vsque scripturam sacram explicarunt, indicat.* Cum primis vero adhuc obseruandum, fuisse iam saeculo sexto quosdam, qui sententias ex scriptis patrum, seu veteris ecclesiae doctorum colligerent, easque certo ordine in locos quosdam communes disponderent; quam methodum primi theologiae scholasticae auctores auide arripuerunt, & certatim sequuti sunt. Circa finem nimirum saeculi sexti ISIDORVS Hispanensis floruit; & praeter alia scripta quam plurima, eaque satis nota, *sententiarum libros tres*, reliquit, magnam partem ex GREGORII magni moralibus excerptas; quamquam & AVGVSTINO, aliisque vtatur. Idem opus interdum & de *summo bono* nuncupatur, more Ebraeorum, a primis, quibus inchoatur verbis: *summm bonum Deus est.* Varias eius editiones recenset NIC. ANTONIVS, *biblioth. hispan. vct. tom. I. lib. V. c. IV. p. m. 260. 261.* Eodem circiter tempore, seu circa finem saeculi sexti vixit LEONTIVS, Cyprius,

vt ipse vocat, Hal-
 scopus. Huius in-
 merantur loci com-
 scriptis patrum ma-
 ti, & in duo volu-
 prioribus titu-
 Posterior ad
 testatur FRANCO-
 ne, quod de hierar-
 ministrorum ecclesiae
 bismaticae vocatio-
 III. Memorat et-
 locos communes, IAC-
 ad Facundum, p.
 SIVS, cum eadem,
 sset, addit: praeter
 um, locos commu-
 us, decerptos, scripse-
 & Antonius. Inter
 in Scintillis, in Vr-
 am scriptis. Liber
 & Coloniae superio-
 Quo tempore vixerit
 i; in paralipam. ad
 ecclesiast. p. 8. 9.
 a patria Damasce-
 rysorrhoam dictum,
 ruit, in suis de or-
 num eiusmodi quid
 natis cuiusdam in-
 viri docti tradunt.
 am cum theologia
 ocendi rationem a
 tius eum accepisse,
 GERVS existimat.
 sectam quamdam
 s, quorum idem
 , ac deinceps scho-
 MAIMONIDE do-
 quit, illi philosophi
 metaphysici subtilissi-
 stianis, Maimonide
 m reciprocare didi-
 sacra profanis, the-
 scu essent; hanc ipsam

lampadem, studis Arabum paulatim abo-
 litis, christianis, Hispanis cum primis, the-
 ologiae scholasticae studiosis, tradiderunt.
 Idem, cum copiosius loquentium sectam
 ex Maimonide descripsisset, addit: en!
 ideam scholasticorum & theologiae schola-
 sticae; hist. orient. lib. II. c. VII. p. 560.
 seqq. Legendus vero de hacce loquenti-
 um secta ipse MOSES MAIMONIDES in
 more neuoch. part. I. c. LXIX. Quod si
 ita se res habet, prout hicce Iudaeorum
 magister refert, מרורים seu loquentes illos
 proxime ad scholasticos accedere, certe in
 vanis ac superfluis disputationibus, patet.
 Habuerunt etiam in sua doctrina aliquid
 systematici, dum teste MAIMONIDE, praeci-
 pua illorum cura fuit, certa ponere prin-
 cipia, quorum beneficio euitarent aut dis-
 soluerent facile, quae sententiis illorum
 atque placitis obici poterant. Ab ipso
 tamen forte ARISTOTELE haecce dispu-
 tandi ratio cum disputandi pruritu ad A-
 rabes peruenit. Orientalium enim phi-
 losophis notum fuisse ARISTOTELEM,
 vel inde colligas, quod iam Iustiniani im-
 peratoris aeuo, Chosroës Persarum rex,
 Platonis & Aristotelis libros persico ser-
 mone donandos curauerit; vt ex AGA-
 THIA obseruat PETR. DAN. HVETIVS,
 de claris interpretib. p. m. 201. Sequenti
 certe aetate Arabes, excitante apud eos
 litterarum studia Almamone anno circi-
 ter hegirae ducentesimo, hoc est, saeculo
 a Christo nato nono, certatim graecos la-
 tinosque auctores in linguam suam con-
 uertisse, & inter philosophos Aristotelem
 maxime, quem ceu ducem sequerentur,
 elegisse, constat. Hinc vero & cum Ara-
 bibus in Hispaniam Aristotelica philoso-
 phia, & ita porro in reliquis Europae re-
 giones transit, ac per versiones ineptissi-
 mas corrupta mirum in modum, & de-
 prauata, theologiae ac philosophiae scho-
 lasticae originem dedit. Consentit in eo
 nobiscum GAMPÉGIUS VITRINGA, qui
 Ara-

Arabum illos מדרים seu loquentes a Graecorum philosophis originem suam trahere, existimat; *sacr. obseruat. lib. III. c. XXI. §. XII. p. 786.* vbi plura de hacce arabum philosophorum secta suppeditat. Ad IOANNEM nostrum DAMASCENVM vt reuertamur, opus eius de *orthodoxa fide* apud Latinos in quatuor vulgo diuiditur libris. Eius vero partitionis vestigium cum in nullo codice graeco adpareat; MICH. LEQVIEN non sine ratione conuicit, eam a Latinis excogitatam, introductamque fuisse, ad instar quatuor librorum sententiarum Petri Lombardi; in prologo operi huic de *orthodoxa fide* praemisso, *tom. I. p. 119.* Hanc ergo si sequamur partitionem, in primo libro DAMASCENVS de Deo agit, eiusque essentia, attributis & personis; de rebus a Deo creatis, speciatim de homine, libro secundo, vbi & de prouidentia, praescientia, praedestinatione, lapsuque primi hominis verba facit. De incarnatione filii Dei, dum libro tertio exponit, simul de persona & naturis Christi copiose differit. Idem libro quarto continuat argumentum, simulque de fide, baptismo, ceterisque religionis christianae capitibus disquirat. De hisce omnibus ita praecipit, vt numquam non *λεξιπύων*, scholasticis vsitatam, confectetur; subinde tamen admiscet talia, quae ad theologiam non spectant. Eundem eum, quem THEODORETVS, in *diuinorum dogmatum epitome* (seu *haereticarum fabularum lib. V.*) instituerat, ordinem tenere, at non item methodum, MICHAEL LEQVIEN obseruat in prologo in huncce librum *tom. I. p. 118.* Ille enim, inquit, *ex proprii ingenii molimine, adductis sacrae paginae testimoniis, aduersus haereticos varia componens argumentorum genera compendiarium digessit theologiae tractationem; noster vero non ex scriptura solum, verum etiam ex conglobatis sanctorum patrum sententiis, ea qua par-*

erat, tum perspicuitate, tum breuitate, exhaustum traditionis promptuarium protulit, in quo nihil reperire fit, quod vel ab oecumenicis synodis sancitum non fuerit, vel a probatis ecclesiae magistris acceptum. De THEODORETI opere, cuius auctor mentionem facit, alibi erit dicendi locus. Ad DAMASCENVM quod attinet, si patrum testimonia eum in finem adduxit, quod putaret, scripturae iungendam traditionem; minime laudandus est; cum sola scriptura sit fidei ac vitae nostrae regula. Praeuiuit tamen etiam hac in re exemplum doctoribus scholasticis. Sed iuuabit porro MICHAELEM LEQVIEN audire: *In primis vero sequens est Gregorium Nazianzenum, qui ob accuratissimam in rebus diuinis eruditionem, theologus audire meruit, quique vix ullam doctrinae christianae caput intactum reliquit, in suis quae supersunt, operibus, absque ullo vel leuissimi erroris naeuo aut suspitione. Huius libros ea legerat assidue, vt omnes fidei memoria complexos videretur. Quae circa in hoc passim opere non tam Ioannem Damascenam, quam Gregorium theologum orthodoxae fidei mysteria edifferenter, audieris. Ad haec Basilium magnum adsciuuit, Gregorium Nyssinum, atque in primis eorum amicissimum Nemesium Emesae in Syria episcopum, Cyrillum itidem Alexandrinum, Leonem magnum, Leontium Byzantinum, Maximum martyrem, Athanasium quoque, Chrysostomum, Epiphanium, atque, vt alios taceam, scriptorem illam, qui Dionysii areopagitae nomen adsumsit. Horum omnium lectis hinc inde sententiarum floribus saluberrimae doctrinae suauissima mella confecit. Singularem vtique hancce DAMASCENI industriam nemo vituperauerit; nec abnuo, contineri in hocce opere, quae minime sunt contemnenda; quamuis & occurrant, quae omnibus placere nequeant, praesertim, quod suo exemplo alios, vt in doctrina sacra*

sacra simplicitatem christianam migrarent, & theologiam subtilibus, interdum & vanis & otiosis speculationibus, corrumpere, inuitavit. Consentientem mecum habeo IO. HENR. HOTTINGERVM, qui haud inuitus largitur, maiorem equidem lucem quibusdam capitibus, de Deo, de trinitate personarum, deque Christi persona & naturis, DAMASCENVM nostrum intulisse; simultamen, non sine rei theologiae grauissimo damno hoc eum condidisse systema, pronuntiat. *Articulis namque, inquit, momentosissimis, de libero arbitrio, fide, iustificacione &c. multa spinosa & intricata immiscuit, peculiare doctorum illius aetatis opiniones pro fidei articulis obrutus, in scripturae locis citandis rarior est, phraologia denique vitur insolita, & tam a scriptura, quam recepta ecclesiae consuetudine aliena;* in *bibliothecar. quadrip. lib. I. c. II. §. III. p. 372.* Et ita statim se tenderunt incommoda illa, quae deinceps in plerisque systematicae theologiae partibus obseruare licuit. HOTTINGERVM equidem, & alios quosdam renatae ecclesiae doctores, alieno a DAMASCENO esse animo, quod de personae Christi tradat, quae iis non placent, MVVS TRIBBECHOVIVS censet;

§. IX. In occidentali rursus ecclesia, septimo, sequentibusque saeculis, qui sententias patrum colligerent, quod primum systematicae theologiae initium fuit. Pleniori tamen tandem habitu, cum ipsa theologiae scholastica, haecce tractandi theologiam ratio produit; simulque corollis variis vitiisque, successu temporis augendis, fuit coinquinata. *

TAIONEM, seu TAGONEM, vel vocant, TAIVM, episcopum Caesariensis, qui circa medium saeculi claruit, IO. MABILLONIVS innotens refert, qui ex patrum sententiam quamdam, seu systema theologiae confecerint; de *studiis monasticis c. VI. p. m. 284.* Omnium eum fuisse, dici nequit; cum ISAGOGE.

at hoc non obstat, quo minus vera sint, quae HOTTINGERVS monuit; quemadmodum & ipse TRIBBECHOVIVS diffiditer nequit, variis laborare naeuis DAMASCENVM: speciatim vero, praecunte MART. CHEMNITIO, obseruat, quod peccati originalis nullam faciat mentionem; de *doctolib. scholasticis, c. VI. p. 281.* Ceterum de DAMASCENO ipsemet pronuntiauerat CAES. BARONIUS: *in multis eius scriptis fidem vacillare & compluribus ipsum scelere mendacii;* quod eius iudicium confirmat ISA. CASABONVS, *exercit. XIII. ad annal. Baronii, num. XXXVIII. p. 270.* Praeter opus DAMASCENI de *orthodoxa fide*, etiam commemoranda hic videntur eiusdem *sacra parallela*, vel, vt ipsemet ea vocari voluit, *τὰ ἱερά sacra*, a MICHAELE LEQVIEN primum graece edita, *tom. II. p. 279. seqq.* cum IACOBVS BILLIVS ea antea latine tantum in lucem protulisset. In hisce collectanea satis ampla ex scriptura, & patribus, de omnibus theologiae christianae capitibus, exhibentur, sed secundum seriem litterarum disposita. Solo itaque ordine a *libris sententiarum* differunt, quos theologiae systematico-scholasticae praecipuam occasionem dedisse, mox copiosius exponemus.

iam saeculo sexto ISIDORVM Hispanensem, & LEONTIVM Cyprium, in sententiis patrum colligendis, & in certum ordinem disponendis, studium suum, diligentiamque collocasse, antea obseruatum sit. TAIO itaque hie ex GREGORII magni scriptis collegit *sententiarum libros quinque*, seruatim ipsius GREGORII verbis, paucis, vbi ea desunt, ex AVGVSTINO

Ss

sup-

suppletis. In *primo libro* de Deo agit, eiusque attributis; in *secundo* de incarnatione, & euangelii adnuntiatione, deque pastoribus; in *tertio*, de diuersis ordinibus ecclesiae, deque virtutibus & vitiis; in *quarto* de iudiciis diuinis, tentationibus & peccatis; & in *quinto* denique de reprobatis, iudicio extremo & resurrectione. Haec ex MABILLONII *l. c.* retulimus, cum haecenus isti *sententiarum libri* impressi non sint, sed inter codices manuscriptorum bibliothecae Thuanaeae existent. Praefationem tamen eorum ad Quiricum Barcinonensem, vna cum Quirici huius responso, edidit idem MABILLONIVS, *analeſt. tom. II. p. 68.* Plura qui de TAIO hocce, seu TAIONE, scire auct, NIC. ANTONIVM adeat, *biblioth. hisp. vet. tom. I. lib. V. c. VIII. p. 310.*

Licet autem ab hisce sententiarum ex patrum scriptis collectionibus, non neglectis tamen reliquis, quas antea indicauimus, caussis, prima theologiae systematicae, proprie sic dictae, repetenda sit origo, aut, si mauis, proxima occasio; pleniori tamen facie in lucem prodit simul cum theologia scholastica. Ab hac enim illa quod praecipuum est, & velut caput rei constituit, accepit. IACOBVS equidem THOMASIVS, vir harum rerum peritissimus, tempus ipsius theologiae scholasticae natae non altius reperendum censet, quam ab eo aeuo, vbi in ecclesia latina titulo *sententiarum* scribi coeperunt systemata theologiae vniuersae; in *observatione, de theologia scholastica, & eius initio*; in CHRIST. THOMASII *historia sapientiae & stultitiae, tom. III. p. 231.* Recte quidem, sed adcuratius tamen, ni fallor, secundum haecenus adlata, dici potest, ex sententiarum istis collectionibus, accedente philosophiae Aristotelicae vsu, aut abusu potius, theologiam tum scholasticam, tum systematicam, proprie sic dictam, exortam esse. De primo rur-

fus scholasticae theologiae auctore non vna omnium est sententia. Sunt namque, qui a LANFRANCO, celebri illo Cantuariensium archiepiscopo, qui saeculo XI floruit, eius originem repetunt, vt LAMB. DANAEVS, in *prolegom. in Pet. Lombardi libros sententiarum. c. I.* Eousque vero si adscendendum sit, alii potius ROZELINVM, seu ROSCELINVM nominandum putant, Compediensem dialecticum, PET. ABAELARDI praecceptorem, qui vtique, si non primus, certe inter primos fuit, qui corruptam Aristotelis philosophiam cum theologia coniunxerunt. Legendus de hocce ROSCELINO, eiusque studius, est AVENTINVS, *annal. Boior. lib. VI. p. 625.* Alii rursus PET. ABAELARDVM, alii denique huius discipulum PET. LOMBARDVVM, primum scholasticae theologiae auctorem constituunt. Quae sententiae inter se conciliari possunt, si occasionem a re ipsa, seu tempus conceptionis a tempore natiuitatis, distinguamus; illosque, qui ante LOMBARDVVM philosophiam cum theologia coniunxerunt, & dialecticis subtilitatibus doctrinam theologicam obruerunt, occasionem proximam theologiae scholasticae dedisse, dicamus, quam demum, seu partum iam maturum, condendo *libros sententiarum*, enixus sit PET. LOMBARDVVS, etsi, in his patrum maxime sequi auctoritatem, videri voluerit. Non procul hinc discedunt, quae hac de re differit IAC. THOMASIVS, loco antea citato, §. XXIV. seqq. p. 231. seqq. vbi ea illustrat, quae de eodem hocce argumento scripserat in *schediaſmate de definit. philof. &c. p. 62.* Addenda, quae CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS de *origine theologiae scholasticae* obseruat, in praefatione ad TRIBBECHOVII libro de *doctoribus scholasticis* praemissa p. 13. Id certum est, positumque extra controuersiam, circa medium saeculi vndecimi philosophiam Aristote-

florelitam ad Arabum methodum in scho-
 lis doceri coepisse. Quo pacto autem apud
 Arabes haec philosophandi ratio excitata,
 & per eos in Europam propagata sit, antea
 diximus; exponiturque etiam A D A M V S
 TRIBBECHOVIUS, de *doctoribus scho-
 lasticis*, c. III. p. 33. seqq. Certum etiam,
 eos, qui hisce principiis imbuti erant,
 cum ad theologiam accederent, eadem
 secum attulisse, & non tantum in contro-
 uersis, quae iam tum agitabantur, deci-
 dendis, sed vanis etiam quaestionibus, de
 quibus antea ne auditum quidem fuerat,
 formandis, iisdem vsos. Inter primos,
 qui id fecerunt, ROSCELINVS fuit, quem
 deinceps PET. ABAELARDVS, GILBER-
 TVS PORRETANVS, aliique, sequuti
 sunt. OTTO Frisingensis huic theolo-
 giam tractandi rationi in Germania ianu-
 am aperuisse, dicitur; vnde factum, vt
 breui temporis spatio vbique fere regnare
 inciperet; statim vero etiam coniunctio-
 nis huius philosophiae Aristotelicae cum
 theologia abusuf patuit. Namque non
 tantum BERNHARDVS, Claraeuallensis
 ille abbas, sed & ipse OTTO Frisingensis,
 a quo Germanos theologiam hancce scho-
 lasticam accepisse, diximus, dialecticam
 Aristotelis in PETR. ABAELARDO cul-
 parunt, & GVALTERVS, Prior Victorinus,
 contra Abaelardum, Petrum Lombardum,
 Petrum Pictauium, Gilbertum
 Porretanum, tamquam homines Aristote-
 lico spiritu adflatos, scripsit. Quae omnia
 fufius edisserit IO. LAVNOIVS, de *varia
 Aristotelis fortuna in academia Parisiensi*,
 c. III. p. 187. Variorum nimirum, grauissi-
 morumque errorum, primi isti theologiae
 scholasticae auctores arguebantur. Ipse
 iam ROSCELINVS in Deo tres personas
 separatas, seu tres potius Deos, statuisse,
 dicitur; refutatus ideo ab ANSELMO,
b. II. epist. XXXV. De PET. ABAE-
 ARDO, GILB. PORRETANO, ceteris-
 que, ex instituto dixi, in *observatione*, de

*haeresibus ex philosophia Aristotelico-scho-
 lastica ortis*, tom. I. *observat. selectar. ad
 rem literar. spectant. obs. XV. §. XI. seqq.
 p. 187. seqq.* Qui vero ROSCELINVM &
 ABAELARDVM excusant, vel defendunt,
 diffiteri nequeunt, spinosis ac inutilibus
 quaestionibus eos theologiam onerasse ac
 corrupisse. Licet autem ANSELMVS
 ROSCELINVM ob errores quosdam, vt
 diximus, reprehenderit; ipse tamen haud
 vltimum inter eos locum tenet, qui scho-
 lasticam theologiam introduxerunt. Immo
 IO. MABILLONIVS, primum eum fuisse
 adserit, qui argumenta theologica metho-
 do scholastica tractauerit; de *studii mo-
 nasticis*, part. II. c. VI. p. 285. Ad PET.
 LOMBARDVM quod attinet, sunt, qui
 putant, eum nouam sententiarum ex patri-
 bus, inprimis Hilario, Ambrosio, Hiero-
 nymo, Augustino, instituendo collectio-
 nem, incommodis, quae iam tum ex phi-
 losophiae Aristotelicae cum theologia
 commixtione orta erant, obuiam ire vo-
 luiffe, sibi que persuasiffe, lites ac contro-
 uersas recens natorum scholasticorum,
 auctoritate patrum componi posse. Ita
 LVD. ELLIES DUPIN, in *methodo stu-
 dii theol. c. II. p. 20.* Et negare nolim, ma-
 iori eum circumspectione vsus, quam re-
 liquos; certe diligenter sibi prospexiffe
 videtur, ne praeceptoris sui PET. ABAE-
 LARDI errores, saltem qui illi tribuun-
 tur, suo adprobasse calculo crederetur.
 Eum tamen omnino ex fonte caenoso ali-
 quid traxiffe, quod aduersariis eius occa-
 sionem dederit, eum erroris arguendi,
 IAC. THOMASIVS pronuntiat, de *theo-
 logia scholastica & eius initio*, §. LIV. p.
 238. Nec aliorum, quibus reliqui scho-
 lastici infecti sunt, naeuorum, eum im-
 munem fuisse, res ipsa docet, & deinceps
 ostendemus. De hostibus eius, quos ex-
 pertus est, praeter alios legendus A D.
 TRIBBECHOVIUS, de *doctoribus schola-
 sticis & c. c. VI. p. 317.*

Iam, vt ad ipsos sententiarum libros, a PET. LOMBARDO compositos, accedamus; primos eos fuisse, qui in hocce theologiam docendi genere lucem adspexerint, nonnulli sibi persuadent. Quod si ita intelligant, PET. LOMBARDO primum fuisse, qui sententias ex patribus collegerit, & in certum ordinem disposuerit, oppido falluntur; siquidem iam saeculo sexto ISIDORVM Hispalensem, & LEONTIVM CYPRIVM, septimotacionem, octauo IOAN. DAMASCENVM, eiusmodi quid suscepisse, antea demonstrauimus. Sin vero hoc sibi velint, PET. LOMBARDO primum fuisse, qui more scholasticorum in hac tractatione philosophiam cum theologia coniunxerit, ne tum quidem rem acu tangent. Exemplum enim in hoc scribendi genere illi praeiuisse praeceptorem eius PET. ABAELARDVM, obseruant alii, cuius quippe *librum sententiarum* non semel commemoret BERNHARDVS. Immo, in condendo *sententiarum* opere, PET. LOMBARDO non leuiter *libris sententiarum* ABAELARDI adiutum esse, auctor est IOANNES Cornubiensis, ipsius LOMBARDI discipulus, quamuis alii eum BANDINI, obscuri & pene ignoti viri, scriinia insigniter compilasse, contendant. Legenda, quae fusc ac erudite hac de re disputat IAC. THOMASIVS, de *plagio litterario*, §. CCCCXCIII. *seqq.* p. 217. *seqq.* PETRIVERO ABAELARDI *librum sententiarum*, sic & non, dictum, inter inedita eius exstare, testatur GVIL. CAVEVS, in *hist. liter. scriptor. eccles.* p. 455. Inter edita autem eius inueniuntur, *introductionis ad theologiam, libri tres*, siue *opusculum de fide sanctae trinitatis*, quorum in plerisque conueniunt *theologiae christianae libri quinque*, quos in lucem producerunt EDMUNDVS MARTENE, & VRSINVS DVRANDVS in *thesauro nouo anecdotorum*, tom. V. p. 1140. *seqq.* Eo-

dem porro acuo & alii non pauci *libros sententiarum* compilarunt, vt SIMON Tornacensis, PETRVS Piccauinus, GILBERTVS Porretanus, aliique. Addendus hisce HVGVS DE S. VICTORE, cuius *sententiarum liber*, septem tractatibus distinctus, *tom. III. oper.* eius exstat. Pluribus haec quoque edisserit, quem iam laudauimus, IAC. THOMASIVS, in *schediafm. hist. de definit. philosoph.* &c. p. 62. vbi & contra eos disputat, qui a LANFRANCO, aut scholasticae, aut systematicae theologiae originem repetunt; cum inter eius scripta nullum occurrat, quod nomen *systematis theologici* promereatur. PETRI tamen LOMBARDI *libri quatuor sententiarum* maximam prae reliquis omnibus obtinuerunt auctoritatem celebritatemque; vt mirum non sit, fuisse, qui primum & scholasticae & systematicae theologiae ab iis deriuarent originem. Vti autem quatuor libris opus hocce constat, ita quilibet liber in plures iterum dissilit distinctiones. Totius operis diuisio nititur illo Augustini dogmate, duplex esse scientiarum obiectum, *res & signa*; res vero iterum dispesci in eas, quibus *frui* licet, & in eas, quibus tantum *uti* fas est, hoc est, *Deum*, & *res ab eo conditas*. Passim ita AVGVSTINVS, cum primis *de doctrina christiana*, lib. I. c. I. §. II. *seqq.* In primo itaque libro PET. LOMBARDOVS de iis tractat, quibus *frui* licet, hoc est, de Deo, tribusque personis diuinitatis, itemque de attributis diuinis. *Secundus liber* circa ea occupatur, quibus *uti* fas est, hoc est, rebus creatis. Differit ibi de creatione mundi, de lapsu hominum & angelorum, de libero arbitrio, de gratia, de peccatis, tum originali, tum actualibus. In *tertio libro* de incarnatione verbi agit, per quam homo a peccatis liberetur, de fide quocumque, de charitate, & reliquis virtuti-

bus

bus christianis, itemque de praeceptis diuinis, eorumque obseruantia. In *quarto* denique seu *ultimo libro* de signis, siue sacramentis ecclesiae verba facit, subiicitque doctrinam de resurrectione, iudicio extremo, & vita aeterna. Ex quo patet, non multum diuersam esse hancce **L O M B A R D I** methodum ab ea, quae in ple-risque hodie systematibus recepta est, qua secundum indolem disciplinarum practi-carum primum de fine, tum de subiecto, & denique de medijs agitur. Naeuorum, vitorumque, quibus reliqui scholastici laborant, non immunem esse **P E T. L O M B A R D V M** nostrum, quod antea diximus, exemplis variis spinosarum inanumque quaestionum, si opus esset, comprobari posset. Sic *lib. I. dist. IV.* quaerit: num *Deus pater se ipsum genuerit, an alium Deum? & distinct.* *quinta*: num pater genuerit essentiam diuinam, an essentia diuina filium? aut, vtrum vna essentia alteram produxerit? an vero essentia nec producta sit, nec producens? Rursus *distinct.* *sexta*: num Deus pater filium genuerit *volens, an nolens? Quas, & alias eiusdem*

generis, quaestiones, adductis patrum, maxime **A V G V S T I N I**, testimonijs, decidere adnititur. Nec omni tamen idcirco laude defraudandum hocce opus, de quo ipse beatus **L V T H E R V S** noster: *Lombardus in conciliatione patrum est diligentissimus, & se longe superior. Nemo ipsum in hoc genere superabit, nullis in concilijs, nullo in patre tantum reperies, quam in libro sententiarum. Nam patres & concilia quosdam tantum articulos tractant, Lombardus autem omnes. Sed in praecipuis illis articulis de fide & iustificacione nimis est ieiunus, quamquam Dei gratiam magnopere praedicit. Quae eius verba ex lib. de concil. tom. VII. f. 232. recitat ADAMVS TRIBBECHOVIUS, de doctoribus scholastic. c. VI. p. 321. Saepe quatuor isti libri sententiarum L O M B A R D I sunt editi; cum prolegomenis ac commentarijs **L A M B. D A N A E I** prodierunt Geneuae 1580. Nec exiguus est illorum numerus, qui eos commentarijs suis illustrarunt. Praecipuorum elenchum exhibet **A N T. P O S S E V I N V S**, *biblioth. select. lib. III. c. XIV. p. 142. seqq.**

§. X. Scholasticorum, qui ante ecclesiae emendationem vixerunt, tres aetates confitui solent, *vetus, media & noua*; quas adeo in theologia scholastico-systematica obseruare licebit; *vetus* a **L A N F R A N C O** ad **A L B E R T V M** magnum; *media* ab **A L B E R T O** magno ad **D V R A N D V M**: *noua* denique a **D V R A N D O** ad ecclesiae emendationem. *

* **A L A N F R A N C O** primam aetatem scholasticorum inchoant, qui eum pro ductore, conditoreque theologiae scholasticae venditant; vt **G E. H O R N I V S**, *hystor. filosof. lib. VI. c. II. p. 297.* Reformatae ecclesiae doctoribus hanc placere sententiam, nonnulli putant, quod inuidiam ei ratione creare velint, ac si corruptis in theologia auctor sit; cum ideo *non ab eo sint animo*, quod **B E R E N G A S E** opposuit; vid. **A D A M. T R I B B E C H O V I V S**, *de doctoribus scholast. c. VI. p.*

281. Quidquid eius sit, a **L A N F R A N C O** primam theologiae scholasticae originem repeti non posse, ex iis, quae antea tradidimus, manifestum est. Cumque reuera nihil certi de ea definiri queat, vt itidem ex antea dictis liquet; calculum pariter non promerentur, qui, aut a **P E T. A B A E L A R D O**, aut **P E T. L O M B A R D O**, primam scholasticorum aetatem inchoandam, autumant; conf. **I A C. T H O M A S I V S**, *de theol. scholast. & eius initio, §. LXIV. seqq. p. 242. seqq.* Non magis

enim primo scholasticorum aetatis initio certum aliquod tempus, quam ipsi theologiae scholasticae origini, assignari potest. Ad primam interim hanc aetatem praeter PET. LOMBARDV M, ceterosque quos *libros sententiarum* scripsisse, antea memorauimus, adhuc referendus est ROBERTVS BVLLVS seu PVLLVYNVS gente Anglus, qui circa annum 1144 floruit. Anglia ob ciuiles motus relicta, docuit aliquamdiu magna celebritate in academia Parisiensi, & hinc in patriam reuersus in Oxoniensi, tandemque cardinalis ab Innocentio II, & a Lucio II ecclesiae Romanae cancellarius creatus est. Huius exstant *sententiarum de trinitate libri VIII.* cum PETRO Pictauiensi, Parisiis an. 1655 editi, integrum aliquod theologiae systema exhibentes. Praeferendus PETRO LOMBARDO vel hoc nomine est, quod rationibus potius & scripturae dictis, quam patrum, in decidendis controuersis, vtitur testimoniis; a subtilioribus etiam & metaphysicis sibi temperet quaestionibus, grauioraque & solidiora confectetur; conf. LVD. ELLIES DUPIN, in *noua biblioth. script. ecclesiast. tom. IX. p. 213.* Locum praeterea hic sibi vindicat ALEX. ALESIVS, se DE HALES, gente itidem Anglus, patria Glocestriensis, ob iuris canonici pariter ac theologiae scholasticae peritiam celebris, & hinc *doctor irrefragabilis* vulgo adpellatus, qui circa annum 1230 claruit. Is *commentarium* reliquit, in *quatuor libros sententiarum* PET. LOMBARDI, qui & *summa vniuersae theologiae in quatuor partes distributa* inscribitur, quemue iussu Innocentii IV, romani pontificis, confecisse dicitur. Falluntur namque, qui *commentarium* eius in *libros sententiarum*, a *summa vniuersae theologiae* distinguunt, cum vnum hoc idemque sit opus. Receptum autem valde, & vsitatum hac aetate, vsque ad THO. DE AQVINO fuit, vt *commentariis libri*

sententiarum LOMBARDI illustrarentur, quorum adeo haud exiguus exstat numerus, quos tamen recensere aut enumerare operae pretium non foret.

In altera scholasticorum aetate primum principemque locum tenet ALBERTVS magnus, a quo eadem & inchoari solet. Suo autem is iure, si nonnullos audias, *magnus*, immo PAVLO IOVIO iudice, *maximus* audit, in *elog. doct. p. 15.* cum ingenii praestantia, & eruditionis gloria, omnes saeculi sui homines longo post se reliquerit interuallo. De eius in philosophiam meritis supra iam subinde verba fecimus. Ad theologica vero scripta spectat *compendium eius theologiae veritatis, libris VII. digestum*, quod & inter reliqua eius scripta, 21 tomis edita, exstat, & seorsim quoque prodiit; itemque *summa theologiae in duas partes diuisa*, nec non *commentarius in libros quatuor sententiarum*. Sed hisce tantam celebritatem, ac reliquis ingenii sui monumentis, consequutus non est. Eodem, quo ALBERTVS, saeculo vixit IO. BONAVENTVRA, graece EVSTACHIVS, episcopus Albanensis, & romanae ecclesiae cardinalis, *doctor seraphicus* inter suos dictus; vir iudice IO. TRITHEMIO, *profundus, non verbosus, subtilis, non curiosus, disertus, non vanus, flammantia non instantia verba proferens, unde & securius legitur, facilius ab amante intelligitur, vtilius frequentatur, dulcius & fructuosius retinetur*, de scriptor. eccles. c. CCCCLXIV. p. 113. in *bibliothec. eccles. IO. ALB. FABRICII* Praeter multa alia itidem *commentaria* scripsit in *libros quatuor sententiarum*, itemque *principium compendiosum in libros sententiarum*. Scilicet, iam tum ex systematibus maioribus compendia facere solebant. Immo idem BONAVENTVRA *libros sententiarum* carmine exprimere consultum duxit. Exstant namque eiusdem *libri quatuor sententiarum carmine digesti*.

digesti. Sed mitto reliquos, & ad THOMAM DE AQUINO me conuerto, cui alter post LOMBARDUM, inter scholasticorum principes, debetur locus. Quantam is inter romanae ecclesiae theologos consequutus sit auctoritatem, dicere non atinet, cum id neminem fugiat. Legi merentur, quae hac de re colligit IO. GE. DORSCHENS, in *Thoma Aquinate, veritatis confessore, procem. p. 2. seqq.* Summa eius theologiae tam vnanimi fere consensu recepta & adprobata est, vt ab ea vix sine haereseos suspicione dissentire liceat. Hinc infinitus fere illorum numerus est, qui eam commentariis suis illustrare aggressi sunt; quos recensere nullius pretii, sed laboris superuacanei res foret. Prae ceteris autem celebratur THOMAS DE VIO CAIETANVS, cardinalis, cuius pariter ac CAPPONI & IAVELLI cum commentariis, haecce *summa theologiae*, Venetiis prodit, 1596 5. vol. fol. Ex reliquis editionibus praecipuas enumerant IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, in *Scriptoribus ordinis praedicatorum recensitis, tom. I. saec. XIII. p. 322. seqq.* Translata etiam est haecce THOMAE *summa theologiae* in sermonem graecum, immo, Arabes ac Sinenses eam sua lingua legere, GE. HORNIVS auctor est, *histor. philosoph. lib. VI. c. IV. p. 299.* Sunt tamen rursus, qui THOMAM plagii accusant, contenduntque eum, quae in *summa* sua theologiae de moralibus praecipit, ex VINCENTII Bellouacensis *speculo moralis* accepisse, immo ipsum velut *speculum morale* in *summam* suam transtulisse. Alii autem probabilius putant, VINCENTIVM potius e THOMA, quam hunc ex illo, sua hausisse, siquidem VINCENTIVS in *speculo naturali* multa nominatim ex THOMA transcripserit. Parumque ad rem facit, quod annis aliquot ante THOMAM obierit VINCENTIVS, cum & a viuo accipere potuerit, quibus vteretur. Legendus hac de re IAC. THO-

MASIVS, de *plagio litterar. §. DLX. p. 248. seqq.* add. IO. MOLLERVS, in *homonymosopia, p. m. 641.* Nec firmiori nituntur fundamento, qui, THOMAM ALEXANDRO DE HALES sua debere, contendunt. Grauior illorum est disputatio, qui, an omnino *summa* haecce theologiae THOMAM agnoscat auctorem, disquirunt. Negare id ausus est IO. LAVNOIVS, in libro: *veneranda romanae ecclesiae circa simoniam traditio*, inscripto, *obseruat. VIII. p. 290. seqq.* Clementis nimirum VI pontificis cum primis nititur auctoritate, qui in *sermone de Thoma*, opera eius recensens, *summae huius theologiae tripartitae*, nullam faciat mentionem. Sed peculiarem LAVNOIO dissertationem opposuit NAT. ALEXANDER, quam *histor. suae ecclesiast. saec. XIII. & XIV. p. 391. seqq.* inferuit, in qua auctoritate GVIL. DE THOCO, GVIL. LAMARENSIS, AEGIDII Romani, aliorumque, huncce foetum THOMAE vindicat. Idem sibi datum credidit IAC. QVETIF, qui itidem peculiari dissertatione THOMAE causam egit, quam repetit in *Scriptoribus ordinis praedicatorum recensitis*, a IAC. ECHARD continuatis, & ad finem perductis, *saec. XIII. p. 293. seqq.* Tria nimirum ibi euincenda sibi sumit capita. Primo contra IO. LAVNOIVM probat, THOMAM omnino *summae* istius theologiae auctorem esse. Deinde eos refellit, qui, moralia THOMAE ex VINCENTII Bellouacensis *speculo morali* depromta, contendunt. Tandem & contra eos disputat, qui, doctorem angelicam, (ita THOMAM vocant) ab ALEXANDRO DE HALES sua accepisse, adserunt. De ipsa autem hacce *summa theologiae* vt aliquid addamus, tribus ea absoluitur partibus. In *prima*, praemissa doctrina, de theologia in genere, seu, vt ipse loquitur, de *sacra doctrina*, agit de Deo, eiusque essentia, attributis, operationibus, beatitudine, tribus personis diuinis, illarum pro-

cessi-

cellionibus, relationibus &c. *Secunda* iterum bipartita est, differitque primum de ultimo hominis fine, de actionibus moralibus, earumque principiis, de virtutibus vitiisque, generatim spectatis, itemque de lege & gratia; tum porro in altera partis huius secundae parte, seu *secunda*, vt vocari solet, *secundae*, speciatim de virtutibus, tum theologiacis, tum moralibus, verba facit, omniaque adeo completitur, quae hodie *theologiae moralis* nomine venire solent. *Tertia* denique parte de mediis praecipit, quae hominem ad summam ducunt felicitatem, adeoque & de incarnatione Christi, & sacramentis, additis, de extremis hominum, quaestionibus. Atque haec est illa methodus, quam in plerisque, qui etiam recentiori aetate systemata theologica condiderunt, sequuti sunt, vt supra iam obseruauimus, cum de PET. LOMBARDI *libris sententiarum* verba faceremus. Multa quidem, quod non diffidentum, in hacce THOMAE *summa theologica*, minime contemnenda, suaque non defraudanda laude, occurrunt. Scio etiam, a magnis passim doctorem huncce angelicum laudari viris. *Meo quidem animo*, inquit DESID. ERASMVVS, nullus recentiorum theologorum, cui par sit diligentia, cui sanius ingenium, cui solidior eruditio; planeque dignus erat, cui *linguarum quoque peritia, reliquaque bonarum litterarum supellex* contingeret &c. in *Rom. I. p. 244.* Sic & ROLANDVS MARESIVS: *Thomae quidem Aquinati, qui summa vi ingenii, & singulari doctrina praeditus fuit, quod linguas, politioresque litteras, ignorauerit, condonandum est, & illius saeculi, quod profunda barbaries occupauerat, infelicitati tribuendum;* lib. II. *epist. XXI. p. 463.* Immo & in ipsis, iisque maximi momenti dogmatibus, cum multa longe sanius, rectiusque, quam alii romanae ecclesiae doctores, recentiori cumprimis aetate, fecerunt, tradidisse,

constat, & ex instituto demonstrauit 10. GE. DORSCHAEVS, in *Thomae Aquinati, confessoris veritatis euangelicae &c.* Ad denda, quae ipsemet hac de re dixi, in *dissertatione, de Pelagianismo in ecclesiarum romana, per bullam anti-Quenesellianam triumphante, S. X. XI.* Vti autera errorum dogmaticorum expers non est THOMAS, ita nec reliquorum vitiorum, ob quae ceteroquin doctores scholastici male audiunt. Quaestionibus vanis, inanis, plus subtilitatis, quam utilitatis, habentibus, vbique indulget, subinde patrum potius auctoritate, quam scripturae testimonio pugnat, & haec pariter, ac patrum effata in sensu saepe peruerso adfert. Nimis cum fuisse Aristotelicum, LV D. VIVES pronuntiat, ad *Augustinum de Ceu. Dei, lib. XI. c. XXXIV.* Inter patres autem praecipue sequutus est AVGVSTINVM, quem pro fonte quodam vberissimo theologiae scholasticae recte haberi, supra iam docuimus. FRANC. SIXTVS SENEENSIS, cum obseruasset, THOMAM omnem Aristotelis philosophiam commentariis luculentissimis illustrasse, addit: *in sacris vero sincerioris theologiae studiis ita sapientissimo Augustino proximus incesit, atque ita mentem eius, & omnes reconditos sensus intropexit, exhaustaque, vt iuxta Pythagorae valupwvnon communi doctissimorum omnium adagio iactatum sit, Augustini animam migrasse in Thomam;* *biblioth. sanctae lib. IV. p. 384.* Varia, quae ad hancce THOMAE summam spectant, monet ANT. POSSEVINVS, in *biblioth. selecta, lib. III. vbi & c. XII. p. 135. seqq.* de ratione interpretandi summam theologiam Thomae &c. verba facit. Plura de THOMA, & quidem selecta, prorsusque egregia dabit PETA. ZORNIVS in *programmate, de varia fortuna Aquinati in scholis pontificiorum, praesertim Gallorum, quod opusculorum eius sacrorum tomo primo insertum legitur, p. 445. seqq.* Praeter THOMAM eadem, & sequen-

sequenti aetate, fuere plurimi, qui eiusmodi scripta componerent, quae ad systematicam referri possunt theologiam; quamuis non vna, eademque id facerent ratione. Nonnulli namque aut nouas *summas*, seu systemata theologica condebant, aut summam THOMAE commentariis suis illustrabant, & hinc *summistae* dicebantur; alii adhuc PET. LOMBARDI *libros sententiarum* explicabant, indeque *sententiarum* audiebant; ab vtrisque autem diuersi erant *quodlibetarii*, hoc est, qui de variis argumentis theologicis disquisuerunt, nec tamen integrum aliquod theologiae systema condiderunt, vel eidem se adstrinxerunt; aut potius, qui disputationes ita instituebant, vt more veterum academicorum, vel scepticorum, nihil deciderent, ac determinarent, aliisque *quodlibet bonum*, seu alterutram, quam vellent, sententiam libere impugnandi potestatem facerent; conf. GEBH. THEOD. MEIERI *introducſ. in theolog. mor. c. XVI. §. XII.* Primum *quodlibetorum* auctorem GVALTERVM, episcopum Pictauiensem, nonnulli esse, contendunt, cuius exemplum ipsemet imitatus sit THOMAS DE AQVINO, relictis *quaestionibus quodlibeticis XII.* Hunc vero alii deinceps magno numero sequuti sunt; vid. GISB. VOETIVS, *disput. select. tom. I. p. 20.* Si de omnibus, qui in hocce temporis interuallo scripta, ad theologiam systematicam spectantia, concinnarunt, dicendum esset, HENRICVS Gandauensis, RICHARDVS DE MEDIAVILLA, alique quam plurimi, mihi commemorandi essent, quod & longum nimis, & nullius vsus foret. AEGIDIUS tamen DE COLUMNA, a patria Romanus dictus, vel hoc nomine silentio praetermittendus non est, quod THOMAE DE AQVINO fortissimus propugnator, constantissimusque fuerit assecla; quive & *defensorium seu correctorium librorum S. Thomae contra Guilielmi Lamarenſis, Thomae*

BYD. ISAGOGE.

maſtigis corruptorium, scripsit, Venetiis 1501 alibique editum. Sunt quidem, qui hocce opus IOANNI Parisiensi, ordinis Dominicani monacho, & theologo Parisiensi tribuunt, qui itidem circa finem saeculi 13 vixit. At, GVIL. CAVEO iudice, nihil obstat, quo minus vterque librum eiusdem argumenti scripserit; *hiflor. literar. ſcriptor. ecclef. ſaec. XIII. p. 522.* Intelligere autem inde licet, non omnibus ea aetate placuisse doctrinam THOMAE, sed exstitisse, qui in ea nonnulla reprehenderent. Immo statim post eius mortem nonnullos eiusdem ordinis homines acriter quaedam eius impugnasse placita, RICH. SIMON obseruat, *biblioth. critic. tom. II. c. XXV. p. 371. ſeqq.* Luculenter idem patuit saeculo decimo quarto, quo IO. DVNS, Scotus, ordinis minorum monachus, *doſtor ſubtilis* adpellatus, magnam nominis consequutus est celebritatem. Hic, cum circa initium huius saeculi theologiam scholasticam, ad ductum PET. LOMBARDI, & philosophiam Aristotelis in schola Parisiensi traderet, THOMAE DE AQVINO & BONAVENTURAE placita ad limam reuocare coepit. Cumque nec THOMAE defensores deessent, orta sunt *Thomistarum* & *Scotistarum* nomina, quae scholarum subsellia adſiduis iurgiis & rixosis clamoribus per plura saecula impleuerunt. Noua inde ad systematicam theologiam accessit corruptio, cum spinosarum & iutilium quaestionum numerus per haec disputationes mirifice augeretur, quas systematibus suis inferere, pulchrum omnino ducebant, ne subtilitatis aucupandi laudem vnuquam deesset occasio. In dogmatibus, IOANNI huic DVNS, Scoto, propriis, forte non sine ratione quaedam reprehenduntur; cum rationi corruptae in rebus theologicis nimium indulserit. Speciatim in eo nonnulli notant, quod, dum de omnibus quaestionibus ita in vtramque partem disputat, vt

T t

lecto-

lectoribus permittat, in quamcumque velint descendere sententiam, viam ad scepticismum aperire videatur. *Si in hanc, inquit, ita respondeo contrariis argumentis; sin vero in illam, habes & hic, quod ad contraria argumenta respondeas.* Interdum & dubia proponit, vt nullam ipsemet addat solutionem. *Et quaere, inquit, solutionem; respondeat, qui potest; quid certi?* Per quodlibetarios, quos antea memorauimus, haec in vtramque partem disputandi ratio inter scholasticos introducta videtur; quae tandem apud nonnullos in scepticismum abiit, quem & non semel scholasticis exprobratum nouimus. *Legenda, quae hac de re obseruat AD TRIBBECHOVIUS, de doctoribus scholasticis, c. IV. p. 131.* IOANNES autem ille DVNS Scotus, de quo diximus, praeter alia quodlibetaria, & commentaria in libros quatuor sententiarum, edidit, de quibus vid. HENR. WHARTON, in *append. ad Guil. Caue histor. litterar. scriptor. eccles. p. 3.* Fuerunt eodem saeculo decimo quarto & alii, qui eiusdem generis scriptis eruditionis, aut si mauis, subtilitatis laudem, nominisque decus sibi conciliare adgressi sunt; quos inter FRANC. MAYRONIVS, discipulus SCOTI, *doctor illuminatus & acutus* dictus, itemque PET. AVREOLVS eminent. Sed RAYMUNDVM tantum LVLLVM adhuc commemorare iuuat, aliis quoque nominibus satis notam, qui circa finem saeculi XIII & initium XIV vixit, & *librum quaestionum super quatuor libros sententiarum* composuit; de quo, vt & reliquis auctoris huius scriptis, eiusdemque fatis, vid. NIC. ANTONIVS, *biblioth. hispan. vet. tom. II. lib. IX. c. III.* De ALVARO PELAGIO, ob *librum de planctu ecclesiae*, notissimo, qui & *commentarium in libros quatuor sententiarum, & summam quoque theologiae* scripsit, itidem NIC. ANTONIVS legendus, *biblioth. hisp. vet. tom. II. lib. IX. c.*

IV. p. 100. seqq. Mitto reliquos; cum omnes recensere necesse non sit.

In tertia, seu vltima scholasticorum ante ecclesiae emendationem, aetate primo loco DVRANDVS compareret, in oppido, quod a S. PORTIANO abbate nomen habet, natus, indeque A S. PORTIANO dictus, alias *doctoris resoluti sumi* elogio ornatus; qui, vt alii complures, *commentaria in quatuor libros sententiarum* reliquit. Noua autem ideo ab eo inchoatur scholasticorum aetas, quod in hocce temporis interuallo, si quid forte boni adhuc in theologia systematica superstit, extinctum penitus, ac obscuratum, nugis contra & quisquiliis cuncta obruta. Commentandi quoque in magistrum sententiarum, pariter ac Aristotelem, quem tamen non intelligebant, nec modum, nec finis erat. Celebre prae reliquis nomen consequutus est GVIL. OCCAM, gente Anglus, in vico cognomine agri Surreiensis natus, ordinis minoritarum theologus, primus *venerabilis inceptor, tum doctor singularis, & tandem doctor inuincibilis* dictus. Quam strenuam Ludouico Bauaro, in adserenda, contra iniquos romanorum pontificum ausus, imperatorum auctoritate, nauauerit operam, a libi exponitur, testaturque disputatio eius, de *potestate ecclesiastica & saeculari*, apud MELCH. GOLDASTVM, in *monarchia S. rom. imp. tom. I.* Quod vero nec theologiam systematicam neglexerit, documento sunt *quaestiones super quatuor libros sententiarum; centiloquium theologicum, & commentarius in librum primum sententiarum.* Idem etiam cum esset discipulus IOANNIS DVNS Scoti, eiusdem tamen postea factus est impugnator acerrimus, restaurauitque sectam *nominalium*, cuius primus auctor a nonnullis fertur ROSCELINVS. Hiacres eo tempore inter *nominales* ralesque contentiones & odia, vt interdum nec a verberibus sibi temperarent, vt auctor

ctor est AVENTINVS, *annal. Boior. lib. VI. p. 624.* Eos, qui de hisce scholasticorum controuersis plura dabunt, iam laudauit, *part. I. c. IV. ad §. XXII.* quibus iungendus AD. TRIBBECHOVIUS, *de doctorib. scholast. c. V. p. 224.* & GE. HORNIVS, *hisor. philos. lib. VI. c. V. p. 300.* Noua itaque & hinc systematicae theologiae adpersa est labes; cum moris esset, omnes contentionum & litigiorum fordes in systemata theologica deriuare. De OCCAMO porro legendus LVC. WADDINGVS, *de script. ordinis minorit. p. 155.* Ex eodem saeculo decimo quarto, quo OCCAMVS vixit, commemorari adhuc possent PET. PALVDANVS, GVALT. BURLAENS, *doctor planus ac perspicuus* dictus, IOANNES DE IANDVNO, alique, quorum in *libros sententiarum* exstant commentarii; sed, si omnes recensere vellem, nullus fere huius laboris finis foret. Praeternittendus tamen non est PETRVS DE ALLIACO, Compediensis Gallus, qui circa finem saeculi XIV & initium XV vixit, primam academiae Parisiensis cancellarius, deinde episcopus Cameracensis, ac tandem cardinalis, idemque ob libellum, de *emendatione ecclesiae*, concilii Constantiensis parribus oblatum, notissimus. Tanta nimirum eius fuit auctoritas, vt *aquila Franciae & malleus a veritate aberrantium indefessus*, diceretur, scripsitque itidem, praeter alia, *commentarios breues in libros quatuor sententiarum*, itemque *quaestiones seu principia in eisdem.* Magnam quoque saeculo decimo quinto celebritatem consequutus est IO. CAPREOLEVS, Tholosanus, ordinis praedicatorum adscriptus, Thomisticae doctrinae acerrimus vindex. In *libros* namque *quatuor sententiarum commentaria* scripsit, tum alias, tum & Venetis an. 1514 edita, in quibus IO. SCOTI, PET. AVREOLI, & nominalium, contra THOMAE placita, in medium adlata argumenta, strenue refellit, *princi-*

pisque ideo *Thomistarum* nomen elogiumque promeruit. Legendi de eo IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, in *scriptoribus ordinis praedicatorum recensitis, tom. I. p. 795.* Iungendus denique hisce, qui in tertia hac aetate agmen claudat, GABR. BIEL, Heluetius, & quidem Tigurinus, aut, vt alii volunt, Spirensis, vel, quae aliorum est sententia, Tubingensis, certe in academia Tubingensi doctoris munere functus, eo quippe ab Eberhardo comite Wurtembergico, qui an. 1477 istam academiam condiderat, euocatus, vt theologiam & philosophiam ibi doceret. Huius itidem in *libros quatuor magistri sententiarum* exstant commentaria, Basileae an. 1512 & alibi edita. Diligenter & copiose de hocce doctore scholastico differit IO. IAC. MOSERVS, in *viis professorum Tubingensium, decad. I. num. II. p. 21. seqq.* Interim feliciora iam adpropinquabant tempora, & aurora, orituri mox solis, orbemque litteratum & christianum collustraturi, index aderat. Immo iam erant, quibus scholasticorum quiesquilae sordere incipiebant. In his IO. WESSELVS HERMANNI fuit; cognomento GANSPORTIVS, gente Friso, ciuitate Groeningensis, vir omni litterarum genere pro saeculi conditione excultus. Graecae nimirum, Latinae, & ebraeae linguae peritus, scholasticorum ineptias contemnere coepit, immo eousque progressus est, vt Platonem praeferebat Aristoteli. Si quis THOMAE, aut alterius doctoris scholastici auctoritatem ei opponeret, respondere solebat: *Thomas fuit doctor, & ego sum doctor. Thomas vix latine intellexit, & unilinguis fuit; ego trium linguarum principalium mediocrem peritiam adsequutus sum. Thomas vix vmbra Aristotelicam vidit; ego Aristotelem graecum in ipsa Graecia vidi.* Multis ideo eum displicuisse, vt etiam haereseos nota illi iniusta sit, mirum non est. A ieiuna illa

& sterili scholasticorum theologiam tractandi methodo quam longe abfuerit, vel hocce eius effatum, quod iubin de ore habuit, testatur: *Quis legens diuinas litteras, non sibi quotidie magis ac magis vilescit, & sibi ipsi displicet, ac humiliatur, non frustra solum legit diuinas scripturas, verum etiam cum periculo.* Plura de eo suppeditabit HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS, in *hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat, part. II. p. 175. seqq.*

Ceterum de theologia scholastica cuius ortum & praecipua fata, vtpote cum fatis theologiae systematae connexa, paucis enarrauimus, legi porro merentur CHRISTOPH. BINDERVS, in *scholastica theologia, in qua differitur de eius causis, origine, progressu ac methodo legendi scholasticos &c.* Tubingae 1614, 4. IO. HIMMELIVS, de *canonicatu, iure canonico & theologia scholastica*, 1632, 12. quem tamen sua ex BINDERO depromississe, viris doctis obseruatum est; AD. TRIBBECHOVIIVS, de *doctoribus scholasticis, & corrupta per eos diuinarum humanarumque rerum scientia*, Giessae 1664, 4. & IENAE 1719, 8. qua in editione praeter alia accessit CHRISTOPH. AVG. HEVMANNI praefatio, qua de origine, adpellatione, natura, atque usibus theologiae & philosophiae scholasticae disputatur; LAMB. DANA EVS, in *prolegomenis in Petri Lombardi libros*

quatuor sententiarum; GISB. VOETIVS, in *diff. de theologia scholastica, in part. I. disputationum eius selectarum, p. 12. seqq.* & IACOBUS denique THOMASIVS, de *scholastica theologia, & eius initio*, in CHRIST. THOMASII *historia sapientiae & stultitiae, tom. III. p. 225. seqq.* Notitiae porro adcuratori scholasticorum, qua vitam, qua scripta illorum, comparandae, praeter eos, qui ex instituto de scriptoribus ecclesiasticis agunt, inseruiunt, qui ordines ecclesiae romanae religiosos, & scriptores ex iis celebres describunt, vt IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, in *scriptoribus ordinis praedicatorum recensitis, notisque historicis & criticis illustratis &c.* LVC. WADDINGVS, in *scriptoribus ordinis minoritarum*; IO. MABILLONIVS, in *actis sanctorum ordinis sancti Benedicti, & in annalibus eiusdem ordinis*; aliique, quos supra part. I. c. IV. ad §. XIX. laudauimus. Cum etiam academia Parisiensis praecipuum theologiae scholasticae fuerit theatrum; conferre iuuabit CAESARIS EGASSII BVLLAEI *historiam vniuersitatis Parisiensis*, quippe in qua non tantum controuersiarum, inter scholasticos doctores agitatarum, subinde iniicitur mentio; sed singulis quoque tomis *catalogus illustrium academicorum* subiicitur; in quo haud pauci ex doctoribus scholasticis recensentur.

§. XI. *Catecheticae theologiae*, eo tempore, quo scholasticum illud regnum floruit, nulla fere habita fuit ratio; ideoque hinc inde quaedam solum eius vestigia deprehendere licet. Id quod corruptae admodum ac deprauatae huius saeculi ecclesiae documentum praebet luculentissimum.*

* Cum post saeculum sextum magna orbem christianum, praesertim occidentalem ecclesiam, inuaderet barbaries; adeo prostrata sunt litterarum

studia, vt & institutio in primis christianae doctrinae elementis, quam catechisationem vocamus, passim intermitteretur; immo pauci inter sacri ordinis

dinis viros deprehenderentur, qui ad eam idonei essent. Subinde tamen in conciliis quibusdam, vt Bracarenfi, saeculo sexto celebrato, Turonensi, tempore Caroli magni, an. 1313, & Moguntino secundo, an. 1347 conuocato, decreta condita sunt, quibus rudiorum institutio, seu catechisatio iniungebatur, quod & in *capitularibus* Caroli magni factum. Immo in hisce *capitularibus*, vti & conciliis istis, praesertim Moguntino, vt catechisatio illa *lingua populari* fieret, constitutum. Ex istis porro conciliorum decretis, aliisque documentis, condiscimus, doctrinae catecheticae capita eo tempore constituisse in decalogo, symbolo apostolico, & oratione dominica; quamquam interdum tantum aut symboli apostolici, & orationis dominicae, aut decalogi, & symboli apostolici, mentio fiat; interdum pro decalogo, enumeratio peccatorum capitulum, quae quemlibet christianum euitare decet, ponatur. Legenda, quae hac de re erudite & eleganter obseruat I. O. GE. ECCARDVS, in *praefatione, incerti monachi Weissenburgensis catechesi theotisca, praemissa, p. 2. seqq.* Atque ipse etiam B. LVTHERVS noster tria haecce capita, decalogum, symbolum apostolicum, & orationem dominicam, quibus olim catechismus absoluebatur, vtcumque sub papatu seruata fatetur; cuius, quae huc spectant, verba ex *tom. II. Witteberg. fol. 229. & 230.* exhibui in dissertatione, *iudicium beati Martini Lutheri de ecclesia romana expensam & vindicatum, inscripta, §. VII. p. 11.* Immo ipse initio tribus hisce capitibus catechismus inclusit, donec deinceps pro adultioribus doctrinam de sacramentis, baptisimi & eucharistiae, adiuiceret, vt mox pluribus ostendemus. Doctrinae catecheticae, qualis medio hocce, de quo loquimur, aevo fuit, monumentum, conspicere licet, in *monachi istius Weissenburgensis catechesi theotisca,*

saeculo nono conscripta, quam cum *monumentis catecheticis variis theotiscis*, edidit I. O. GE. ECCARDVS, Hannouerae 1713, 8. Continet autem ista catechesis orationem dominicam cum expositione, peccata criminalia, symbolum apostolicum, & Athanasianum, & formulam: *gloria in excelsis*. De auctore istius catecheseos nihil certi adfirmare licet, nisi quod fuerit monachus Weissenburgensis, & saeculo nono vixerit. Posset quidem ipse RHABANVS MAGNENTIVS MAVRVS, archiepiscopus Moguntinus, auctor eius censer, quippe cui rudiorum in capitibus praecipuis doctrinae christianae institutionem valde curae cordique fuisse, constat; vero tamen similis ECCARDO videtur, OTFRIEDVM, monachum Weissenburgensem, RHABANI MAGNENTII MAVRI discipulum & auditorem, catechesin ad mentem magistri in theotiscam linguam transulisse, atque in litteras rede-gisse; *praefat. cit. p. 12.* Atque hinc quidem patet, non prorsus omnem catecheseos memoriam extinctam & obliteratam fuisse. Quo magis autem in hocce tenebrarum regno theologia scholastica, simulque superstitio, imperii papalis praecipuum fulcrum, effloruit; eo minus catecheseos haberi ratio coepit. Caerimoniae, ritualia, breuiaria, & alii eiusmodi ineptiarum libelli, orbem occupauerant christianum, & catecheticis institutionibus nullum fere concedebant locum. Hinc, qui futillum eiusmodi, & inanium rerum pertaesi, tyrannidis, quam romani praesules in omnes exercebant, excutere iugum tentabant, id cumprimis agebant, vt catechesin, seu genuinam rudiorum restituerent institutionem. Idque inde patet, quod Waldensibus vitio datum, immo inter causas, cur haereseos rei sint, relatum sit, quod se inuicem ad rerum diuinarum cognitionem erudirent; vt & viro clarissimo IAC. LENFANT ob-

obseruatum, in *dissert. de catechismis*, addita eiusdem *innocentiae catechismi Heidelbergensis demonstratae p. 95*. De catechisatione nimirum hoc est intelligendum, cum ex *confessione fidei*, quam Waldenses Francisco 1, Galliae regi, an. 1545 exhibuerunt, patet, catecheticam institutionem apud eos usitatam fuisse. Idem & de Wicklesitis constat. Certe inter opera IO. WICKLEFI etiam refertur, *pauper rusticus*, siue miscellanei tractatus varii, anglice scripti, qui pauperes, sine multorum librorum adparatu, christianae religionis capita edocent; quos inter maxime eminet: *expositio symboli apostolici, decalogi & orationis dominicae*. Hisce enim tribus capitibus catechesin olim absolutam fuisse, antea obseruauimus; conf. HENR. WHARTON, in *append. ad histor. litterar. scriptor. eccles. GVIL. CAEI p. 37*. IO. HVSSVM, cui post WICKLEFVM praecipuus inter veritatis confessores debetur locus, de rudio-

rum institutione sollicitum fuisse, non est, quod dubitemus. Saltem *explicationem* quamdam *symboli apostolici, decalogi & orationis dominicae*, (quibus partibus, vt aliquoties iam diximus, catechesis eo tempore constabat) reliquit, Constantiae in carcere compositam, quae in *operibus eius 1715 recusus p. 38. seqq.* exstat; quamuis in ea symbolum apostolicum qua singula capita non explicet, sed generatim tantum quaedam de fide differat. Atque haec cum agerent, qui ecclesiae romanae vitia cordate detegebant, & impugnabant; mirum non est, si tandem nonnulli ex eadem ecclesiae addictis, necessitatem rudiores instituendi intelligerent. Certe IO. CHARLIERIVM DE GERSON, Parisiensis academiae cancellarium, sua aetate celeberrimum, non tantum tractatum, *de paruulis ad Christum trahendis*, scripsisse, sed vltimam aetatis suae partem paruulis catechisandis impendisse, constat.

§. XII. Inter beneficia itaque, quae benignissimum Numen, per ecclesiae emendationem, opera beati MARTINI LVTHERI susceperat, in nos contulit, haud vltimum locum tenet, sed celebranda potius maximopere, catecheseos restitutio; siquidem non modo ipsemet LVTHERVS libellos elegantissimos ad rudiorum informationem in sacrae doctrinae praecipuis capitibus, composuit, sed alios etiam, vt idem facerent, exemplo suo concitauit. *

* Licet catechetica institutio ante B. LVTHERVVM non profusa deleta esset, quin potius nonnulli existerent, qui eam vtrumque restituere conarentur; pauci tamen admodum de ea solliciti erant, pauciores adhuc, immo nemo, ea id, qua par erat, faciebat ratione, vt adeo tenuis solum quaedam eius superesset vmbra. Magna itaque rerum diuinarum vbique fere erat ignorantia; cui vt medelam adferret B. MART. LVTHERVS, diuinitus ad ecclesiae emendationem excitatus, duplicem catechismum, *minorem*, pro sim-

plicioribus, pro prouectioribus *maiolem* concinnauit. *Minorem* primum, & quidem an. 1529, deinde vero *maiolem* produisse, recepta est sententia; sed IO. MELCH. KRAFFTIVS, primum *maiolem*, deinde *minorem*, lucem adspexisse, contendit; additque, *maiolem* iam an. 1529 mense Iulio, a VINCENTIO OBSOPOEIO, Onolzbacensis scholae tum moderatore, latine fuisse versum, eamque versionem eandem esse, quam postea ecclesiae nostrae doctores, piique confessores, an. 1580 libris symbolicis inseruerint; in *emendandis*

dis ac corrigendis quibusdam in historia personis germanicæ bibliorum Martini Lutheri, Io. Frid. Meyeri &c. §. XIV. p. 33. Equidem iam an. 1518, & iterum 1520, sub initium reformationis B. LVTHERVVS, catechismum quemdam: brevis formula decalogi, symboli apostolici & orationis dominicæ, inscriptum, ediderat; quemadmodum & an. 1523 in formula missæ & communionis post alios ritus, eadem summa doctrinæ christianæ capita catechismo antiquitus comprehensa, addita salutatione angelica, delineauit; deinceps tamen, uisitatione peracta, an. 1527. & 28, ad catechismum maiorem & minorem, quorum vterque hodie tantum hocce nomine venit, edendum, animum suum adiecit. Quanam inductus sit causa, vt minorem catechismum concinnaret, ipsemet in præfatione exposuit. *Miserabilis, inquit, illa facies, quam proxime, cum uisitatorem agerem, vidi, me ad edendum hunc catechismum, simplicissime & breuissime tractatum, coegit. Deum immortalẽ! quantam calamitatem ibi vidi; vulgus, præsertim autem illud, quod in agris viuunt, item plerique parochi, adeo nullam christianæ doctrinæ cognitionem habent, vt dicere etiam pudeat; &c.* Cum vero hactenus catechismus tribus constiterat capitibus, decalogo, symbolo apostolico, & oratione dominica, quod & ipse testatur LVTHERVVS, in vtriusque & maioris & minoris catechismi præfatione, vir beatus doctrinam de sacramentis baptismi & eucharistiæ, eo, quod ipsa res postularer, vt rudiores de his quoque rebus informarentur, addidit; indeque factum, vt quinque capitibus in posterum catechismus includeretur. Accessit vero deinceps doctrina de potestate clauium. Quod quæ ratione factum, hunc in modum IO. BENED. CARPZOVIVS nos condocet: *in catechismo, libro concordia, ex tom. VIII. Ienens. fol. 380. seqq. inserto; hæc*

pars (de potestate clauium) quidem deest, postquam Lutherus eam sacrae coenæ adnumerauerat; sed hodie in catechismo, prout in scholis ac templis legitur, ac docetur, habetur illa, & quidem loco eorum, quæ in illo de confessione, quomodo simpliciores de ea erudiendi sint, a Lutero in catechismo minori monita fuerant. Factum est hoc augmentum sine dubio patrum nostrorum tempore; ubi Caluinistæ confessionem & absolutionem ex ecclesiis euicere, omni studio conati fuerant; isagog. in libros ecclesiar. Lutherana. Symbolicos, p. 95. Beatum vero LVTHERVVM vtrumque huncce libellum conscribendo magno beneficio ecclesiam vniuersam sibi obstrinxisse, agnoscunt omnes, quotquot iustum huic eius labori statuere didicerunt pretium. Promeruitque omnino vterque libellus elogia ista, quibus passim ornatur. Iste libellus, inquit CONR. PORTA, de catechismo minori verba faciens, quantumuis paruus & in speciem vilis adpareat, admiranda breuitate totum negotium salutis nostræ neruosius complectitur, quam multorum prolixi, & intricatis quaestionibus, ineptis ac impiis glossulis refertissimi libri, adeo, vt omnes portæ inferorum, & hostes atque hæretici omnes in unum collecti, nihil praeualituri sint aduersus illum. Ideoque rectissime iudicauit D. IONAS, quando dixit: non Lutherum solummodo, sed ipsum spiritum sanctum eius libelli auctorem & scriptorem, aut certe dictatorem fuisse; in oration. de Lutero, eiusque scriptis diligenter legendis, addita MICH. NEANDRI theologiae Lutheri, Bernhardi & Tauleri, lit. D d p. 6. Legenda &, quæ in sequentibus lit. D d p. 8. & lit. E e p. 1. copiose de vtroque hocce LVTHERI catechismo, maiori & minori differit. Non minus quoque præclare de catechismo LVTHERI sentit VITVS LVD. SECKENDORFIVS. Interim, inquit, est in libello hoc (catechismo minori) & ortho-

xia & spiritus, vt in suo genere parem non habeat, id quod lectoribus ipsis, qui veritati praeferre non repugnant; explorandum & iudicandum relinquimus. Excellit ante omnia explicatio symboli apostolici. Deinde depellendis calumniis, ac si solam fidem, id est, nudam eius professionem, exclusa vitae sanctimonia, aut imaginationem de merito Christi imputato, ecclesiae obrussisset Lutherus, breuis & neruossima interpretatio orationis dominicae sufficit; in *hisor. Lutheranismi*, lib. II. §. LI. p. 145. seqq. Translatus etiam est catechismus Lutheri in varias linguas, ipseque IOACH. CAMERARIUS, cum expositione vberiori, eum in graecam conuertit; Lipsiae 1573.

LVTHERI deinceps exemplum plures sequuti sunt, tum ex nostratibus, tum ex illis, qui alias in religione amplectuntur opiniones. Et ex nostratibus quidem nonnulli alios catechismos condendo, copiosius tantum edisserere, quae breuius ab eo dicta erant, aut quae deesse videbantur, supplere voluerunt; alii autem notis, observationibus, commentariis, eundem LVTHERICATECHISMUM illustrarunt. Illorum, qui ad priorem classem pertinent, magnus est numerus, satisque noti sunt ipsius PHIL. MELANCHTHONIS, IO. BRENTII, (cuius non tantum exstant sermones in catechismum Lutheri, sed & explicatio aperta, facilis & pia) IO. MATHESII, NICOLAI SELNECCERI, DAY. CHYTRAEI, IO. WIGANDI, NIC. HEMMINGII, aliorumque labores catechetici, in compendiis, quaestionibus, elucidationibus, &c. propositi; quos cum aliis eiusdem generis scriptis catecheticis recenset CASPAR FIEDLERS, in *dem erleuchteten Catechismus - Prediger*, c. I. p. 35. seqq. Immo, singulae fere prouinciae & vrbes illustriores Germaniae, quae nostrae ecclesiae sacra sequuntur, ne quid nunc de aliis regnis populisque dicam,

suos habent catechismos, quibus catechismus LVTHERI explicatur, & illustratur. Sic noti omnibus sunt, catechismus *Gotthanus*, a SAL. GLASSIO nostro confectus, *Altenburgernsis*, *Argentoratensis*, aliique. *Dantiscanam catechesin* prae reliquis laudat ABR. CALOVIUS, in *paedis de metodo studii theologici, artic. posterior*. c. III. p. 338. *Dresdensis*, *Francofurtanae & Quedlinburgernsis* honorifice meminit PHIL. IAC. SPENERVS, in *responsis theologicis* (germanicis prioribus) *part. III. p. 839. & part. IV. p. 261. & 508.* Et ipse sane SPENERVS omne hic punctum tulit, in libello catechetico, *einfaeltige Erklaehrung der christlichen Lehre nach der Ordnung des kleinen catechismi des theuren Mannes Gottes Lutheri &c.* in scripto, in quo exquisitum viri istius iudicium abunde elucet. Cuncta enim fidei capita plene ac perspicue tradit, omnia solide ex scriptura sacra probat, & ad pietatis praxin sapienter dirigit; vnde & hicce libellus *incomparabile opus* vocatur a IO. FRID. MAYERO, in *muséo ministri ecclesiae*, *part. II. c. III. p. 335.* Eiusdem SPENERI exstant quoque *tabulae catecheticae*, ad sensum genuinum accurate comprehendendum, & breuiter exhibendum, vel maxime comparatae; quarum altera editio priori multum auctior Francofurti ad Moenum 1687, 8. prodiit. Plura eiusdem generis scripta catechetica, a nostratibus elaborata, dabit IO. HENR. HOTTINGERVS, in *bibliothecar. quadripartito*, lib. III. c. I, p. 335. cum primis autem IO. CHRISTOPH. DORNIVS, in *bibliotheca theologico-critica*, *part. II. lib. VIII. c. III. §. XIV. seqq. p. 637. seqq.* vbi disertè Wittebergenisium, Tubingenisium, Lipsiensium, aliorumque in rem catecheticae merita enarrat. Conferenda &, quae HENR. ITTERSHAGENIVS monet, de variis catechismis in ecclesia nostra receptis, qui & IO. GVIL. PETERSENI

cate-

catechismum an. 1689 editum hoc nomine laudat, quod ad propositas quaestiones ipsius scripturae sacrae verbis dictisque respondeat; in *candidato ministerii literato*, sect. III. p. 207. Sunt vero nonnulli, qui, dum catechismum explicant, aut illustrant, talia adferunt, quae rudiorum captum multum superant, & ad acroamaticam potius, quam exotericam, seu catecheticae theologiae, referenda sunt. Huius generis sunt IO. CVNR. DIETERICI *instituciones catecheticae*, ita concinnatae, vt praecipuarum etiam controuersiarum in iis habeatur ratio; ad quarum etiam ductum passim in scholis & academiis praelectiones sunt institutae, vnde & praestantissimorum in academia nostra theologorum CHRIST. CHEMNITII, & FRIDEMANNI BECHMANNI, in eas enatae sunt *adnotationes*. Saepius *instituciones* istae *catecheticae* excusae sunt, & cum adnotationibus quidem CHRIST. CHEMNITII, Lipsiae 1677, 8. FRIDEM. BECHMANNI *adnotationes vberiores* in easdem, Ienae prodierunt 1707, 4. Idem censendum de IO. CONR. DANHAVERI *lacte catechetico*, amplo & erudito opere, in quo in omnem se diffundit theologiae campum, de quo adeo & recte nonnulli pronuntiarunt, eo non tam lac, quam τῆς ἐν τῷ ὄρει, contineri. Sunt & alii quam plurimi, qui *conciones* seu *sermones sacros* in catechismum Lutheri ediderunt, quos itidem recenset, quem antea iam laudauimus, CASP. FIEDLERVS, *loc. citat. c. I. p. 35. seqq.* & IO. CHRISTOPH. DORNIVS, in *bibliothec. theolog. critica, part. II. lib. VIII. c. III. §. XXVI. seqq. p. 651. seqq.* Id solum adhuc addimus, cum romanenses viderint, quanta per *catechismum minorem* LVTHERI ad ecclesiam nostram facta sit accessio; infensum erga illum quouis modo eos prodidisse animum. Fuerunt vero etiam eiusdem, qui ex scriptis LVTHERI, sed lo-

cis, aut deprauatis, aut alibi reuocatis, vel rectius explicatis, *catechismum* quemdam, seu doctrinae sacrae enchiridion, ad errores romanae ecclesiae comprobandos, concinnarent, quibus SAM. SCHELGVIGIVS, libellum, *Catechismus-Reinigung* opposuit. Non tantum romanensium, sed aliorum etiam, catechismum LVTHERI vellicantium, variaeque eidem obiectantium, aut quaedam in sensum peruersum trahentium, insultibus obuiam iuit, eosque repressit IO. MART. SCHAMELIVS, in *vindiciis catecheticis, id est, gründlicher Rettung vnd Beantwortung vnterschiedener bedenklicher Vmstaende, Stellen und Redensarten, in dem kleinen catechismo des sel. Lutheri &c.* Lipsiae 1713, 8. instituto perquam laudabili & valde commendando.

Romanenses exemplo LVTHERI, nostraeque ecclesiae, inductos, de catechismo diligentius tractando cogitationes suscepisse, adeo verum est, vt qui inter eos cordatiores sunt, hoc neutiquam disteantur. Ingenue ANT. POSSEVINVS: *Quid ergo? si ita posthac fiat, vt catechismum doceamus, existimabit populus, aut hoc manasse ab aliis (scilicet haereticis, seu Lutheranis) aut hactenus nos dormitasse. Atqui vt verum vtrumque est, ita christiani hominis est, potius culpam suam agnoscere, quam reipublicae periculo tegere priuatum vitium; in epistol. de necessitate, vtilitate ac ratione catholici catechismi, Ingolstadii 1583. edita, p. 45. Addenda, quae ex instituto hac de rediderit IO. FRID. MAYERVVS, in ecclesia papaca Lutheranae reformationis patrona & cliente, diff. II. c. IV, p. 92. seqq.* IGNATIO LOIOLAE hanc gloriam, quod catechizandi pueros methodum primum in ecclesiam romanam reduxerit, vindicat CLAVDIVS FLEURY, in *praefatione catechismi historici, deinceps memorandi.* Et negari nequit,

U II

socie-

focietati Iesu adscriptos maiorem, quam reliquos romanenses, in erudienda iuuentute collocasse diligentiam, eaque ratione focietatis suae egregie promouisse comoda. Decretum vero etiam in ipso concilio Tridentino est, vt catechismus pro rudiorum informatione componeretur, qui & iussu tandem PII V, pontificis, lucem adspexit, saepiusque impressus est Antwerpiae, Coloniae, Dillingae, alibique. Ad auctorem huius catechismi quod attinet, sunt quidem, qui, eum a SIRLETO cardinali compositum, contendunt; sed AND. FABRICIVS, Leodius, in praefatione, quam editioni suae huius catechismi praemisit, adferit, foli SIRLETO eum tribui non posse, siquidem plures viri docti ad eum operam suam contulerint. Refert hoc PAVLVS COLOMESIVS, qui &, vt confirmet, quae FABRICIVS dixerat, ex libello, *quaeestio theologica, historica, & iuris pontificii, de mente concilii Tridentini circa gratiam efficacem, & scientiam mediam, anno 1647 iuxta exemplar impressum anno 1607*, sequentia recitat verba: *Sub finem concilii catechismus componitur, praesertim a Leonardo Morino, archiepiscopo Lancianensi, ex ordine praedicatorum, Aegidio Fuscario, episcopo Mutinensi, & Francisco Forerio eiusdem ordinis. Hi Romam ire iubentur, vt opus illud absolutum iudicio sanctae sedis euulgent, recensitum & perfectum ab illustrissimo Sirleto, qui Tridentino concilio interfuerat, cum cardinali sanctae crucis, cuius tunc erat domesticus, & Syluio Antoniano cardinali; in bibliothecae choisie, p. 34. 35. aut in operibus COLOMESII, a IO. ALB. FABRICIO iunctim editis, p. 410. Stilum in hoc catechismo PAVLI MANVTII esse, nonnulli autumant, apud eundem COLOMESIVM l.c. Magnifice admodum romanenses de hoc catechismo sentire, facile coniecere licet. Et IACOBVS quidem BAIVS, in dedicatione*

institutionum religionis christianae, ad methodum catechismi romani concinnatarum, de eo ita pronuntiat: Suo iure principem locum inter omnia doctorum scripta obtinet, cum non vnus priuati hominis sensum, sed ecclesiae totius, (quae columna & firmamentum veritatis est) iudicium, & apostolicam a beato Petro & Paulo doctrinam, Romanis traditam contineat: iuxta quam populo in templis, & iuuentuti in scholis proponenda doctrina omnis attemperari debeat, ita vt hic vnus liber instar omnium, tam docentibus, quam discipulis, lydius lapis, certissima & infallibilis norma, ad quam examinanda sit omnis doctrina, esse queat. Similia & apud alios occurrunt. Aliter sentiunt, qui, romanae ecclesiae grauissimos errores in eo proponi, aut palliari, intelligunt; nec sine ratione nonnulli dixerunt, recte hunc catechismum vocari romanum; si enim christianus diceretur, tunc tractationem non responsuram inscriptioni; conf. LENFANT, in dissertat. de catechismo, p. 98. Nec defuerunt, qui eundem obseruationibus, adnotationibus, commentariis, sermonibus illustrarent, ex catechismo iterum systema aliquod theologicum facientes. Elucidationem scholasticam in eum, itemque summam in gratiam ordinandorum, edidit IO. CHAPEAVILLE; adnotatiunculas & indicem, ANDR. FABRICIVS, Leodicensis; in epitomen & tabulas digessit GE. EDERSVS; alii aliud quid in eum moliti sunt; de quibus vid. IO. HENR. HOTTINGERVS, in bibliothecario quadripartito, lib. III. c. I. p. 336. In linguam germanicam eundem transtulit PAVL. HOFFAEVS. Praxin vero eius euulgauit IO. EVSEBIVS NIEREMBERGIVS, quae, vt saepius recusa est, ita per Hispaniae ecclesias, episcopis iubentibus, publice legi consuevit, etiam concionis loco inter ipsa missarum solemnia, vt ex PHIL. ALEGAMBE bibliothec.

fri

scriptor. soc. Iesu p. 444. obseruat IO. FRID. MAYERVS, in *ecclesia papaea Lutheranæ reformat. patrona & cliente, dissert. II. c. IV. §. II. p. 94.* Praeter hunc catechismum romanum, qui publica auctoritate editus est, & alii quam plurimi in eadem ecclesia, a societati Iesu maxime addictis, concinnati sunt; quos inter haud vltimum locum tenet, qui PET. CANISIVM auctorem agnoscit. Maxima enim omnium fere in hac ecclesia exceptus est adprobatione, & in varias quoque linguas conuersus. Ferdinandi I imperatoris iussu & voluntate inductum CANISIVM, huncce in se suscepisse laborem, NIC. ORLANDINVS auctor est, *hisor. soc. Iesu, lib. XIV. num. XLIII. p. 459.* De maiori autem præsertim, quod diximus, eius intelligendum est *catechismo*, qui & in iustum excreuit volumen, postquam PET. BVSAEVS, integra adiecit testimonia, quae a CANISIO in margine libri tantum erant indicata. Idem vero & *institutiones christianae pietatis, seu paruum catholicorum catechismum*, in lucem emisit, qui non minori omnium approbatione exceptus, & in varias itidem linguas translatus est. Sequuti deinceps alii, & in concinnandis catechismis studium, operamque suam collocarunt, quos inter eminent ROB. BELLARMINVS, in *christianae doctrinae copiosa explanatione*, FRANC. COSTERVS, in *catechismo duplici, breuiori & prolixiori*, IO. HESSELIVS, LVDOV. GRANATENSIS, & reliqui, quos recensere omnes longum nimis, pariterque taediosum foret. Plurimos laudat IO. HENR. HOTTINGERVS, in *bibliothecario quadripartito, lib. III. c. I. p. 336.* nonnullos quoque, cum primis qui gallicana lingua catechismos scripserunt, IO. MABILLONIVS, in *catalogo optimorum librorum*, eius tractatus de *studii monasticis* subnexo, *num. XIII. p. 626.* Adhendus IO. CHRISTOPH. DORNIVS,

biblioth. theolog. crit. part. II. lib. VIII. c. III. §. VIII. p. 627. seqq. Catechismos a societati Iesu addictis scriptos, in compendio exhibet auctor *imaginis primi saeculi societatis Iesu, lib. III. c. VI. p. 354.* & ex eo IO. FRID. MAYERVS, in *ecclesia papaea, Lutheranæ reformat. patrona & cliente, dissertat. II. c. IV. §. IV.* qui & ex PHILIPPI ALEGAMBE *bibliotheca scriptorum societatis Iesu*, eiusque continuatione a SOTVELLO adornata, catecheses, in varias linguas, aethiopicam, brasilicam, arabicam, ebraicam, & maroniticam, aliasque a Iesuitis translatas, commemoratis & singularum versionum auctoribus, recenset. Nimirum, cum romana ecclesia id agat, vt subinde sacri ordinis viros in longe distitas regiones mittat, qui gentiles aut haereticos ad pontificis obsequium reducant, conuersionem ad religionem christianam obtentui fumentes; consultum duxerunt, qui haecce consilia promouere suarum duxerunt esse partium, quos inter societati Iesu adscripti eminent, catechismum in varias orbis linguas transferre, vt eo felicius gentes primis religionis christianae elementis ad mentem romanensium imbuerent. Hinc itaque tanta versionum catechismi a Iesuitis confectarum exstitit multitudo. Qui tamen paullo adcuratius, quo pacto in gentium conuersione versentur, considerauerit, deprehendet, eos de ritibus potius, & caerimoniis romanae ecclesiae vbique intrudendis, quam de doctrina christiana propaganda, sollicitos esse. Obseruatum hoc iam aliis, nuper vero luculenter demonstrauit MATVRINVS VEYSSIERIVS LA CROZE, in *historia christianismi Indorum*, gallice scripta, *lib. II. & III. p. 87. seqq.* Priusquam a romanensibus discedam, facere nequeo, quin CLAVDII FLEVRII adhuc iniuciam mentionem, cuius quippe *catechismus historicus, in compendio comple-*

Etens historiam sacram & doctrinam christianam, gallicana lingua scriptus, multorum elogia promeruit. Quarta eius editio prodiit Parisiis, an. 1688, 12. Certe, si errores romanae ecclesiae, cuius placita sequitur, demas, vix quisquam de concinnando catechismo rectius sensisse videtur. Simplex vtiq; factorum narratio, cui deinceps doctrina superstruatur, ad captum rudiorum valde est adcommodata. Historias omnes libenter audiunt, & facile percipiunt, cum dogmata contra, abstracte proposita, a paucissimis intelligantur. Quae & ratio est, quod pauci ex plebeis summam doctrinae christianae teneant, aut si teneant, verba solum, quorum sensum nesciunt, recitare queant. Obseruat idem auctor, bis mille a condito mundo annis ita in religione institutos fuisse homines a patribus aisque, gesta Dei narrantibus; immo & ipsos scriptores sacros eadem vsos methodo, quae iucunditate pariter ac facilitate se commendat omnibus. Multa alia de catechismis concinnandis idem auctor recte monet, in iis scilicet solius scripturae ductum sequendum, nec nisi certissima proponenda, euitatis incertis & curiosis, quaestiones problematicas non miscendas cum dogmatibus fidei; id praecipue agendum, vt cor moueatur & erigatur, cum in lectoribus tum haud difficulter excitari possit attentio; sermone simplici cuncta proponenda, procul facessere iusis terminis scholasticis, & quae alia sunt eiusdem generis. Duobus tomis catechismus hicc absoluitur, prior *catechismum* exhibet *minorem*, cuius pars prior historica complectitur, posterior dogmatica. In illa scripturae serè insistit vestigiis, paucis exceptis, in quibus secundum romanae ecclesiae consuetudinem traditione nititur; in hac omnium se attemperare ingenio laborat. Posterior tomus *catechismum* sistit

maiozem, eadem methodo concinnatum. Prior namque pars historica capita, eodem quo in primo tomo, ordine recenset, sed vberius & copiosius explicata; posterior iterum dogmata, fusius itidem exposita, & ecclesiae romanae placitis magis adcommodata. Ex nostratibus equidem etiam vir clarissimus IO. GE. HAGELGANS catechismum quemdam historicum, siue *Catechetische Bibel, darinne der Weg zur Seligkeit nach der Ordnung des catechismi Lutheri, durch Frag und Antwort in lauter biblischen Geschichten auf das deutlichste gezeigt &c.* edidit, qui cum praefatione beati IO. HENR. MAII Francosurti ad Moenum 1711, 8. prodiit. Sed institutum eius plane diuersum est. Catechismum enim tantum beati LVTHERI exemplis ac historicis, ex sacra scriptura petitis, illustrat. Qua in re longe tamen rectius versatus est, quam illi ex romanensibus, qui itidem catechismos historicos dederunt, sed non tam historicis illustratos, quam fabulis & commentis obscuratos, commaculatosque, cuiusmodi est *catechismus historicus* ANT. DAVROVLII, qui Duaci 1603 prodiit.

Nec segniores, quam nostrates, aut romanenses, in tractanda doctrina catechetica, aut condendis catechismis, fuerunt reformatae ecclesiae doctores. Quod si IO. HENR. NOTTINGERO credimus, Heluetij & Galli, reliquis praeiuerunt exemplum. *Ex reformatis*, inquit, *tempore praeiuerunt Heluetij & Galli, vsu & complemento sequuti sunt Germani, Palatini praesertim; bibliothecar. quadrupart. lib. III. c. I. p. 333.* Quod bene se habet, si tantum de reformatis intelligatur. Ceteroquin enim MART. LVTHERVVM primum fuisse, qui velut signum aliquod ad bene sperandum sustulerit, constat. Inter reformatos autem praecipua forte laus debetur IO. CALVI-

no, qui an. 1545 lingua gallicana catechismum edidit, quem deinceps in linguam latinam transtulit. Tantamque is consequutus est auctoritatem, vt in omnibus Galliae ecclesiis reformatis, singulis diebus dominicis post meridiem, explicaretur, vsque ad edicti Nannetensis reuocationem; idque ex decreto synodorum quarumdam nationalium. Legenda quae hac de re adfert IAC. LENFANT, in *dissert. de catechismis*, p. 101. 102. qui & ex *vita Caluini* a THEOD. BEZA scripta, obseruat, in varias linguas huncce CALVINI catechismum translatum, & in graecam quidem ab HENR. STEPHANO, in ebraicam autem ab IM. TREMELLIO. Sequuntur deinceps magno numero sunt eiusdem ecclesiae doctores, & catechismos condiderunt, quorum praecipuus IO. HENR. HOTTINGERVS *l. c.* recenset. Nobis vero adhuc commemorandus est *catechismus Heidelbergensis*, cuius quippe praecipua in hacce ecclesia est auctoritas. Conscriptus is est iussu & auctoritate Friderici III, electoris Palatini, a ZACH. VRSINO & CASP. OLEVIANO, quibus nonnulli PET. BOQVINVM, & IM. TREMELLIVM addunt; examini deinde subiectus, & ab inspectoribus ecclesiarum in Palatinatu probatus, an. 1563 lucem publicam adspexit, & a loco, vbi confectus atque receptus est, *Palatini*, itemque *Heidelbergensis catechismi* nomen sortitus est. Multis vitique, & ob methodum concinnam, & ob perspicuitatem, dictorumque scripturae selectum, sese probauit; magnaque inde non tantum a reformatae ecclesiae addictis, consensione receptus, sed & a nostratibus interdum laudatus est. IO. HENR. HOTTINGERO *absolutum purioris theologiae systema* audit, *receptum proinde non modo in Germania, sed etiam Belgio, Hungaria, Heluetia*; qui & commentatores eius VRSINVM, PAREVM, MYLIVM, BEYTERVM, aliosque, quo-

rum haud exiguus est numerus, laudat; *l. c. lib. III. c. I. p. 334.* Non defuerunt rursus, qui aliter de hocce catechismo sentirent, immo scriptis eum impugnant; quod ex romanensibus ANGELVS DE MONTE BELLO, Louaniensis, fecit, refutatus aliquot disputationibus Groeningae habitis ab HENR. ALTINGIO, qui morte praepeditus, eas ad finem perducere non potuit; itemque I. A. COPPENSTEINIVS, in *catechesi Heidelbergensi ex-caluinizata*, cui IAC. LAVRENTIVS an. 1621 *vindicias* opposuit, ab aliis iterum vindicandas. Sed ex ipsis etiam reformatae ecclesiae theologis THEOD. VOLCHARDVS CORNHERTIVS, inuenisse sibi, quod in hocce catechismo reprehenderet; visus est, idque peculiari libello egit, quem IO. GEROBVLVS, pastor Ultraiectinus, itemque ARNOLDVS CORNELIVS, & REINERVS DONTCLOECK, pastores Delphenses, an. 1585 refutarunt, illo iterum *replicam* his opponente, quae post auctoris obitum an. 1610 lucem adspexit. Displicuit quoque hicce catechismus remonstrantibus, eum quippe non nisi correctum & emendatum recepturis, quibus antea iam laudatus HENR. ALTINGIVS, in *explicatione catechetica*, obuiam iuit, edita an. 1646. Tandem tamen in Belgio triumphauit, adprobatusque est in synodo Dordracena, sessione decima septima, & in numerum librorum symboli-corum ecclesiarum Belgarum receptus, confirmatusque denuo est in conuentu Hagae Comitum, an. 1651 instituto. Iam antea quoque an. 1648 auctoritate & sumtibus ordinum generalium in linguam hodiernam Graecorum translatus est. Haec omnia luculenter edisserit HENR. LV-DOLPH. BENTHEMIVS, in *dem bollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat, part. I. c. VI. p. 195. seqq.* Inter eos, qui catechismum Heidelbergensem commentariis suis illustrarunt, si ab iis discedas, quos IO. HENR.

HOTTINGERVS *l. c.* alique laudarunt, eminent IO. COCCIVS, cuius *Heidelbergenſis catecheſis religionis chriſtiana, ex ſacra ſcriptura explicata & illuſtrata*, Lugduni Batauorum prodiit, 1684, 8. GVILMOMMA, in *meditationibus in catecheſin Heidelbergenſem*, Lugduni Bat. 1684, 8. IAC. ALTINGIVS, in *analyſi exegetica catecheſeos Palatinae, quae & tom. VI. operum eius iunctim editorum exſtat*: MELCH. LEYDECKERVS, in *veritate fidei reſormatae, eiusdemque ſanctitate, ſive commentario ad catechiſmum Palatinum*, Ultraieſti 1694, 4. & denique ANT. HVLSIVS, in *examine catechetico-didactico*, Lugduni Bat. 1676 2. vol. 4. Mitto reliquos, eos praeferrim, qui lingua germanica aut belgica huncce catechiſmum explicarunt; de quibus & conferre iuuabit HENR. LYDOLPHVM BENTHEMIVM, in *dem hollaendiſchen Kirchen- und Schulen-Staat, part. II. c. VI. p. 668*. Non praetermittendus vero hic eſt vir clariffimus IAC. LENFANT, qui vindicias catechiſmi Heidelbergenſis, contra duos Ieſuitae cuiusdam libellos edidit, inſcriptas: *l'innocence du catechiſme de Heidelberg, demonſtrée contre deux libelles d'un Jeſuite du Palatinat*, Amſtaelodami 1723, 8. Addita huic libello eſt *diſſertatio de catechiſmis, (diſcours ſur les catechiſmes)* a nobis non ſemel laudata, in qua tum generatim de catechiſmorum, tum de Heidelbergenſis, hiſtoria, quaedam lectu digna adferuntur. Iam & reliqui commemorandi eſſent, qui ex reſormatae eccleſiae doctoribus catechiſmos concinnarunt. Sed longum nimis foret, omnes recensere; praecipuos quoque iam laudauit IO. CHRISTOPH. DORNIVS, *bibliothec. theolog. critic. part. II. lib. VIII. c. III. §. XXIX. p. 655. ſeqq.* BALTH. BECKERI, cuius & alias nomen ſatis iam notum eſt, *catechiſmus*, aut ſi mauis, *commentarius in catecheſin Palatinam*, vel id eo obſeruatū dignus eſt, quod magnis in

Belgio turbis occaſionem dederit, quas diligenter enarrat MICH. LILIENTHALIVS, in *ſelectis hiſtoricis & litterariis, obſeruat. II. §. XII. p. 31. ſeqq.* Inter recentiffimos autem, qui a reſormatae eccleſiae doctoribus compoſiti ſunt, catechiſmos, magnam prae reliquis celebratam confequutus eſt, quem vir doctiffimus I. F. OSTERWALDVS compoſuit, quie an. 1704 Amſtaelodami lingua gallicana reſuſus eſt. Laudatur vel hoc nomine, quod doctrinae chriſtianae capita, concinne inter ſe connexa, perſpicue proponat, controuerſias raro attingat, adcurtius contra & copioſius explicet, quae ad formandos hominum mores faciunt. Compēdium praeterea hiſtoriae ſacrae praemiſit, cum, qui ea imbuti non ſunt, elementa doctrinae chriſtianae vix recte capere queant. Qua in re FLEVRIVM antea laudatum imitatus videtur; idque merito; cum & res ipſa hoc poſtulet, & vtilitas huius inſtituti longe ſit maniſteſtiffima. Vt autem raro admodum liber egregius in lucem emittitur, qui non inuidiorum, aut contentioſorum hominum morſus experiatur; ita & fuit in hocce catechiſmo, quod Bernenſibus theologis diſpliceret; vnde Tigurinatorum & Baſileenſium iudicio & examini ſubmiſſus eſt, qui reſponderunt, adhibuiſſe auctorem loquendi formulas, in eccleſia reſormatae parum vſitatas, quia tamen haec commodum admittant ſenſum, cauſam non eſſe, cur labes quaedam operi huic adſpergatur; conf. IAC. BERNARDVS, *nouvelles de la republ. des lettres an. MDCCIV. menſ. Oſtobr. p. 464.* De Anglorum, reſormatae quidem eccleſiae ſacra ſequentium, ſive episcopales ſunt, ſive puritani, laboribus catechetiſis, multa dici poſſent; ſiquidem non minor apud eos libellorum catechetiſmorum, quam eidem reſormatae eccleſiae, in Heluetia, Gallia, Germania, Belgio addiſtos, fuit prouentus; ſed ſufficeret

con-

confuluisse I O. WILKINS *ecclesiasten*, seu *dissertationem de dono concionandi* &c. quam ex lingua anglicana in germanicam translata, & *candidatus ministerii litteratus* inscriptam, edidit HENR. ITTERSCHAGENIVS, *se& III. p. 205.*

Socinianis institutionem catecheti- cam non displicuisse, vel *catechismus* illo- rum *Racouienfis* testatur. De quo cum dicturi simus ex instituto, quando de theologia symbolica verba faciemus, nunc nihil addimus. Conferre interim iuuabit CHRISTOPH. SANDIVM, qui de eius aucto- ribus agit, in *bibliotheca antitrinitari- orum*, p. 99. 106. 117. 130. alibique; IO. ANDR. SCHMIDIVM, in *programme de catechismo Racouienfi*, Helmstadii 1707, & quae dicta sunt in *der historischen und theologischen Einleitung zu den vornehm-*

sten Religions-Streitigkeiten; t. V. ad §. V. p. 567. seqq. Quakeri habent ROB. BAR- CLAIH catechismum, qui ex anglicana lingua in germanicam translatus, inscri- ptusque: *Catechismus und Glaubens-Be- kaentnis, welche von der allgemeinen Ver- sammlung der Patriarchen, Propheten, und Aposteln, gut geheissen* &c. Amstaelodami 1679, 12, prodiit. De Iudaeorum do- ctrina catechetica supra dictum, ad §. III. Nunc illud tantum addendum, existisse nonnullos, qui catechismos christianae doctrinae summam complectentes, pro Iudaeis, aut germanice, aut ebraice, aut vtraque lingua conscriberent; quos dili- genter recenset I O. CHRISTOPH. WOL- FIVS, *bibliothec. ebr. part. II. lib. V. se&. IX. p. 1065.*

§. XIII. Nec systematica theologiam tractandi ratio reiecta plane fuit, sed a quisquiliis & ineptiis scholasticorum tantum repurgata, aucto- re cumprimis PHILIPPO MELANCHTHONE, qui, ad erudiendam in scho- lis & academiis iuuentutem, eam non modo aptam, sed & necessariam esse, iudicauit. *

* Quod theologia a romanae eccle- siae erroribus, pariter ac fordibus scho- lasticorum repurgata sit, id vnice per Nu- minis gratiam, B. MART. LVTHERO nostro debemus. Nullum autem licet sit doctrinae theologicae caput, quod non in scriptis suis adcurate & copiose, & qui- dem non semel pertractet; ipsemet tamen, si a catechismo vtroque discesseris, nec compendium, nec systema aliquod theo- logicum conscripsit; quod & cur facere deberet, nulla praegnans aderat ratio. In variis equidem thesibus, vti illis, quas die 31 Octobris 1517 TEZELIO oppo- suit, quaeue ecclesiae emendationi occasi- onem dederunt, aliisque, summatim prae- cipua quaedam doctrinae christianae ca- pita complexus est; in iis tamen, vti com- pendium aliquod theologiae exhibere

nonluit, ita fallitur, qui eiusmodi quid in iis quaesuerit. Idem de septemdecim articulis, ex quibus postea enata est Au- gustana confessio, quae *tom. I. Alrenburg. p. 25. seqq.* exstant; itemque de articulis, in conuentu Smalcaldico an. 1537 com- positis, censendum. Operae tamen pre- tium deinceps duxerunt viri docti, ex scri- ptis LVTHERI locos communes collige- re, & systema aliquod theologicum ex ipsis eius verbis extruere. Hoc namque TIMOTH. KIRCHNERVS egit, in *thesau- ro* lingua latina & germanica, ex scriptis LVTHERI congesto, editoque Francofurti 1568; ANDR. MVSCVLVS, in libello, *frommer Kinder Gottes Guldemes Kleinod* dicto, qui Hamburgi, cum praefatione ABR. HINCKELMANNI recusatus est; THEODOSIVS FABRICIVS, qui *locos commu-*

nes

nes forma gnomologica & aphoristica ex scriptis LUTHERI collegit, Londini quoque an. 1651 euulgatos; ex cuius parentis ANDR. FABRICII collectaneis, *theologia Lutheri* concinnauit MICH. NEANDER; quae Wittebergae an. 1584 inscripta: *theologia megalandri Lutheri, sive aphorismi breues & sententiosi, de omnibus christianae doctrinae capitibus, &c.* vna cum *theologia Bernhardi & Tauleri* prodit; additae etiam sunt ANDR. FABRICII pariter, ac CONR. PORTAE *orationes de Luthero*. Exhibentur vero in hacce *theologiae Lutheri* a NEANDRO concinnatae editione, dicta illustria LUTHERI, non secundum ordinem locorum theologorum, sed tomorum, quibus opera LUTHERI constant, primo latinorum, deinde & germanicorum. Deinceps vero haec ipsa *theologia Lutheri*, in lingua germanicam conuersa (qua eam partem, quae ex tomis latinis desumpta erat) in certos articulos redacta, per tres pastores in comitatu Waldeccensi reuisa, emendata, & luci publicae exposita fuit ab ERASMO GRUBERO, Ratisbonae; vt IO. HENR. MAIO obseruatum in *theologia Lutheri pura & sincera*, & quidem in *prolegomenis de theologia Lutheri*, §. XVII. p. 16. Exstat etiam eiusdem NEANDRI *theologia christiana sacrae scripturae, patrum graecorum graecis & latinorum latinis, & tandem theandri Lutheri dictis & testimoniis illustrata & exposita*, Lipsiae 1595, 4. quae ob effata Lutheri copiose adducta hic itidem locum quodammodo sibi vindicat. Possent his adhuc addi, qui *Lutheros rediuuios* scripserunt, vt MART. STATIUS, & IO. MICHAELIS, alique; sed omnium industriam superauit, quem iam laudauimus, beatus IO. HENR. MAIUS, in *Lutheri theologia pura & sincera, ex viri diuini scriptis vniuersis, maxime tamen latinis, per omnes articulos fidei digesta & concinnata*; Francofurti ad Moenum, 1709, 4. Plenum enim, integrumque sy-

stema, idque apte dispositum exhibet, selectoque & iudicio singulari, in colligendis Lutheri testimoniis, quibus cuncta illustraret, vius est. Supplementa huius operis itidem Francofurti ad Moenum an. 1710 lucem adspexerunt. Iungendus denique huc est ABR. CALOVIUS, qui, dum in appendice *paediae theolog. de methodo studii theolog. p. 390. seqq.* scripta Lutheri, per singulas theologiae partes recenset, etiam loca, in quibus de singulis christianae doctrinae capitibus ex instituto agit, secundum ordinem systematis theologici indicat. Qui autem primum consilium de corpore quodam, seu systemate theologico ex scriptis Lutheri colligendo susceperunt, ideo hoc fecisse videntur, quod existimarent, locos theologicos PHIL. MELANCHTHONIS plurimum adhuc ex theologia scholastica trahere; ad puritatem itaque doctrinae, ac simplicitatem conseruandam, incesse esse, vt ipsis LUTHERI verbis integrum aliquod theologiae systema exhibeatur. Nec dissimulat hoc beatus IO. HENR. MAIUS. Cum enim commemorasset, quanti ipsemet LUTHERVS *locos communes* MELANCHTHONIS fecisset, addit: *Quia vero Philippus, quem admodum ipsemet in praefatione ad locos communes fateretur, Damascenum & Lombardum, qui Aristotelici, scholastici fuerunt, secutus, & aliquando a schola, verba mutatus est, quae Lutherus, luce ac duce scriptura sacra contentus, eliminauit, ac post obitum megalandri scholastica theologia, plenis velis in ecclesiam rursus inuecta est; visum fuit vix cordatis vtile pariter ac necessarium, ad seruandam puritatem & simplicitatem, ex ipsissimis Lutheri scriptis & verbis, thesaurum explicationum omnium articulorum verae ac piae doctrinae colligere, & in ordinem conuenientem digerere; l. c. & quidem prolegom. de theologia Lutheri, §. XVII. p. 16. Quod istorum viro-*

rum consilium vt minime vituperandum;

ita

ita nec eam, quam PHIL. MELANCHTHON sequutus est, tractandi theologiam, rationem profilius reiiciendam esse, patebit ex iis, quae nunc porro dicemus.

PHILIPPVS nimirum MELANCHTHON, ad restaurandas in Germania bonas litteras natus, idemque ad compendia & systemata scribenda valde pronus erat. Nec quisquam temere ad hoc magis idoneus; quippe qui cum breuitate coniungere perspicuitatem, & confusa redigere in ordinem, egregie didicerat. Variis itaque eius generis scriptis theologiam quoque dogmaticam locupletauit. Huc namque spectat *examen eorum, qui audiuntur ante ritum publicae ordinationis, qua commendatur eis ministerium euangelii*. Prodiit Wittebergae 1554, 4. & in operibus eius legitur tom. I. p. 306. seqq. In lingua quoque germanicam conuersum prostat, cum praefatione luculenta IOACH. IVSTI BRITHAVPTI, Halae 1704, 8. Continet autem quaestiones, obiectiones, & responiones ad easdem, ex praecipuis locis theologicis. Subiici huic libello solent definitiones multarum adpellationum, quarum usus est in ecclesia; in quibus laudabili instituto voces in scholis theologorum receptas succincte & neruose explicat. Vterque hicce libellus exstat in corpore doctrinae Philippi Melanchthonis, de quo alibi copiosius & ex instituto erit dicendi locus. Nec praetermittenda est eiusdem auctoris epitome renouatae ecclesiasticae doctrinae, quae tom. II. operum eius p. 1. seqq. legitur, & cuius occasionem edidit IO. CHRISTOPH. WENDLERVS, in *diff. de praecipuorum quorundam saec. XVI. & XVII. theologorum Lutheranorum, Martini Lutheri, Philippi Melanchthonis, &c. eruditione, in ecclesiam meritis, & scriptis*, quam moderatore CHRISTOPH. SONNTAGIO, Aldersii an. 1710 eruditorem examini exposuit, c. II. sect. II. §. VI. p. 88. De Augustana confessione, eiusque

BVD. ISAGOGE.

apologia, itemque repetitione Augustanae confessionis, quae itidem inter scripta dogmatica MELANCHTHONIS referri solent, opportunior erit dicendi locus, cum de libris symbolicis ecclesiae nostrae differemus. De locis autem theologicis MELANCHTHONIS paullo diligentius adhuc nobis agendum est, quippe a quibus prima systematicae theologiae in nostra ecclesia repetenda est origo. Prima illorum editio Wittenbergae 1521, 8. prodiit, ita inscripta: *Loci communes theologiarum rerum, seu hypotyposis theologicae*. Praemissa iis est praeciatio ad TILEMANNVM PLETTNERVM, quem pium & eruditum virum vocat, in qua profiretur, se inuito breuem quamdam lucubrationem, in qua argumenta epistolae ad Romanos proposuerat, publici iuris factam, quam cum reuocare non posset, se eam locis hisce communibus explicare voluisse. Deinde in praefatione editioni Lipsiensi anni 1543, quae *tom. I. operum eius, p. 147.* inserta est, & in corpore quoque doctrinae, exstat, refert, se initio hosce locos ad usum domesticum instituisse, & cum videret, turbulentis illis temporibus, interdum aliqua explicatione opus esse, addidisse se aliquas descriptiones, aut partitiones, vnde tandem hocce opus enatum fuerit. Cum enim haec postea in manibus multorum circumferrentur; ea recognoscendi & augendi sibi impositam fuisse necessitatem. Subiicit porro: *Non ambitione, non φιλοτιμία, non aemulatione, non ut sererem rixas, haec & institui, & collegi, sed primum ut me ipsum erudirem, deinde ut & aliquorum, qui haec legebant, honesta & pia studia adiuuarem*. LEONH. HVTTERVS, qui diligenter admodum & accurate, de hisce locis PHIL. MELANCHTHONIS differit, optat, vt primae istius editionis extant exempla, vel vt CASP. PEVCERVS eos tomis Philippicis adiunxisset, tum vt profectus & incrementa ecclesiae

XX

ecclesiae recens emendatae rectius conspici, tum vt de doctrina MELANCHTHONIS certius iudicium informari posset; in *prolegom. locor. theologic. c. III. p. 9.* Et sane rarissimus haecenus iste libellus fuit, donec HERMANNVS VON DER HARDT eum *historiae suae litterariae reformationis* insereret, *part. IV. p. 30. seqq.* Obseruat LEONH. HVTTERVS PORTO, in prima hacce *locorum* PHIL. MELANCHTHONIS editione, nihil occurrere, quod cum analogia fidei pugnet, si vnum hoc exceperis, quod eo tempore MELANCHTHON censuerit, *omnia simpliciter necessario euenire.* Causam tamen MELANCHTHONIS hic egit VITVS LVD. SECKENDORFVS. *Quidquid de necessitate illa, inquit, scripserit Melanchthon, certum est, cum vel de concursu physico, vel de permissione ac directione diuina, vel de aeterna Dei praescientia & prouidentia agere, & posterioribus libris, si quae in prioribus paradoxe aut obscurius scripserit, ita explicasse, vt veritatem minime laeserit;* in *histor. Lutheranismi, lib. III. sect. XXI. §. LXXIX.* addit. *XIX. not. I. p. 289.* At adcuratorem, mea sententia, haecce res promeretur inquisitionem. Primam hancce, de qua haecenus loquuti sumus, editionem, mox sequutae sunt aliae, an. 1522, itemque 23, cum aliqua *ἰκιδόση*, & recognitione ipsius auctoris, vt tamen error antea notatus, non sublatus, sed confirmatus potius fuerit. Noua rursus an. 1525 lucem adspexit, ab auctore itidem recognita, & thematibus de duplici iustitia, deque regimine corporali & spirituali, aucta, sententia autem de libero arbitrio neutiquam mutata. Et de hisce quidem, quas haecenus commemorauimus, LEONH. HVTTERVS elogium illud intelligendum contendit, quo B. LVTHERVVS hocce MELANCHTHONIS *locos*, seu *hypotyposes* ornauit, quando eos *inuictum libellum, & non solum immortalitate, sed quoque cano-*

ne dignum, vocauit, tom. II. Witteberg. p. 241. Hoc namque LVTHERI iudicium cum an. 1525 proditum sit, perperam illud ad editiones sequentes trahi, existimat, in multis quippe capitibus a prima discrepantes. Anno scilicet 1533 alia istorum *locorum* prodiit editio, auctor & locupletior, eaque inscripta: *Loci communes theologici recens collecti & recogniti a Philippo Melanchthone, cum praefatione ad Henricum VIII Angliae regem;* in qua, iudice HVTTERO, tolerabilia erant pleraque, quin & error, de fatali necessitate, correctus & sublatus. Tandem anno 45 noua plane editio lucem publicam adspexit, prioribus illis duplo, immo triplo auctior, quam alii ex praefatione eidem praemissa ad annum 43 referendam esse colligunt; & hancce, ad quam sequentes omnes adornatae sunt, acerrimus ille MELANCHTHONIS censor, HVTTERVS, multis erroribus refertam esse, pronuntiat; cui & minime probabile videtur, hanc editionem LVTHERO lectam aut probatam fuisse, siquidem ipse PHILIPPVS, in *epistola ad Carolouiziam*, an. 1548 scripta, diserte fateatur, se a LVTHERO in multis capitibus doctrinae christianaе, & cum primis in articulo de libero arbitrio, ad ERASMVVM defecisse. Verba tamen MELANCHTHONIS ita se habent: *Multa sponte & liberaliter ego largior, de quibus acerrime pugnarunt alii, (Lutherus scilicet & collegae.)* Id certum, non semper sibi constituisse MELANCHTHONEM, virum cetera summum, adeoque, vt in aliis scriptis suis, ita & cum primis in *locis* hūc *theologicis* subinde quaedam mutasse: quod & exemplis luculentissimis ostendit vir doctissimus M. MELCH. KRAFFTIVS, in *emendandis & corrigendis quibusdam, in histor. versionis germanicae bibliorum beati Martini Lutheri, Io. Frid. Mayeri &c. p. 30.*

Magna multorum adprobatione *locos* hocce,

hosce seu *hypocypofes* MELANCHTHONIS exceptos. magnisque ornatos elogiis, constat. Quanti eos ipsemet beatus LUTHERVS, saltem priores editiones, fecerit, iam antea diximus. MART. CHEMNITII, DAV. CHYTRAEI, aliorumque MELANCHTHONIS discipulorum, praeclare admodum de iis sententiarum effata, nota satis sunt; quorum nonnulli, nec in posterioribus editionibus, aliquid, quod a veritate alienum sit, inueniri, sibi persuadere potuerunt. NIC. SELNECCERVS *locos* hosce *theologicos*, & *corpus doctrinae* MELANCHTHONIS tanti fecit, vt primum post scripturam sacram locum iis concederet:

Non melior liber est ullus post biblia Christi,

Quam qui doctrinae corpusque locique vocatur.

A IVSTO IONA *locos* hosce in linguam germanicam conuersos esse, obseruat VITVS LVD. SECKENDORFIVS, in *historia Lutheransimi*, lib. III. §. II. p. 142. Addit ibidem, hanc versionem ab electore per PONTANVM die 9 Octobris 1536 Luthero reuidendam, transmissam, qui nihil in ea reprehenderit, id solum monens, *articulos de iustificatione & sacramento satis quidem bene tractatos esse, sed nimis breuiter*. PAVLV M AB EITZEN, theologum Hamburgensem, & MELANCHTHONIS discipulum, *locos* eius *theologicos* aduersus obrectatores defendisse, nouamque eorumdem editionem, adnotationibus suis & scriptis veterum apologeticis auditiorem, molitum, testatur IO. MOLLERVS, in *isayoge ad histor. Chersonesi cimbr. para II. c. VII. p. 179*. Eosdem hosce *locos* Venetiis italico idiomate impressos, sub nomine PHILIPPI DE TERRA NIGRA in Italia magna adprobatione exceptos, & Romae aude lectos, in *Scaligerianis secundis p. 207*. traditur, & passim repetitur; conf. ANT. TEISSIEBIVS, in *elogiis eruditorum*

Thuanaeis, tom. I. p. 188. item IO. CHRISTOPH. WENDLERVS, in *dissertat. antea laudata*, c. II. §. IV. p. 84. Non minus tamen multi exsistere, qui, in hisce *locis*, quod reprehensione dignum esset, sibi inuenisse, visi sunt. Nihil nunc de romanensibus dicam, quibus eos displicuisse, nemo mirabitur, cum illorum errores in iis passim profligentur; vnde & quidam RICARDVS SMYTAEVVS, Anglus, sed romanae ecclesiae sacris addictus, contra eosdem scripsit *refutationem locorum communium theologorum Philippi Melanchthonis, Germani, Martini Lutheri discipuli primarii &c.* Duaci 1563, 8. Nihil etiam de illis dicam, qui id aegre ferunt, quod MELANCHTHON in hisce *locis*, in doctrina de libero arbitrio, & aliis quibusdam capitibus, a sententia B. LUTHERI discesserit. Id solum praetermittere nequeo, ipsum illud institutum MELANCHTHONIS *locos* theologicos concinnandi, nonnullis displicuisse, ac si theologiam scholasticam a LUTHERO profcriptam, postliminio reuocare in ecclesiam voluerit. Et negari sane nequit, MELANCHTHONEM in suo de theologia scholastica iudicio itidem non satis sibi constituisse. In primis horum *locorum* editionibus de scholasticae theologiae nugis & quisquiliis acerbè passim queritur. Sic statim ab initio p. m. 31. edit. HERM. VON DER HARDT, cum dixisset, veteres quosdam, cum summam quamdam doctrinae christianae dare voluerint, id *parce & sobrie fecisse*, addit; *Ex recentioribus vero Damascenum ac Longobardum (cuius modi summam concinnasse.) inepte vtrumque. Nimum enim, ita pergit, philosophatur Damascenus, Longobardus congerere hominum opiniones, quam scripturae referre sententiam, maluit.* Rationem deinde redditurus, cur *locum* de Deo, deque trinitate, non attigerit, proinde, inquit, non est, *cur multum operae ponamus in locis illis*

lis supremis de Deo, de unitate, de trinitate Dei, de mysterio creationis, de modo incarnationis. Quaeso te, quid adsequenti sunt iam tot saeculis scholastici theologistae, cum in his locis versarentur? Nonne in disceptationibus suis, ut ille ait, vani facti sunt, cum tota vita nugantur de vniuersalibus, formalitatibus, connotatis, & nescio, quibus aliis inanibus vocabulis? Et dissimulari eorum stulticia posset, nisi euangelium interim & beneficia Christi obscurassent nobis illae stultae disputationes. Similia & alibi in hisce ipsis locis legas. Deinceps vero in editionibus, quae an. 1535 & sequentibus, prodierunt, paullo aliter de scholasticis & sentire, & loqui coepit. In dedicatione namque ad Henricum VIII Angliae regem, DAMASCENVM & LONGOBARDVM, eiusmodi scriptis & labore, gratiam & celebritatem summam adsequutos, adeoque vel primae classis scriptoribus adnumeratos esse, adserit. Docet etiam, liberalem eruditionem non solum ornamento esse ecclesiae christianae, sed aliquid ipsi doctrinae lucis addere. Quae cum a mente LUTHERI plane aliena essent, ommissa rursus sunt, cum ipsa ista praefatione, in editionibus, quae post an. 1541 lucem aspexerunt; in quibus etiam haud raro scholasticorum nugas & inutilissimas rixas perstrinxit, ut tamen ipsam theologiam & philosophiam scholasticam non prorsus reiicere, sed fouere potius videretur. Legenda, quae erudite hac de re obseruat IO. MELCH. KRAFFTIVS, loco antea citato p. 30. 31. Non omnia itaque cum in scholasticis MELANCHTHON

§. XIV. Imitati hocce PHILIPPI MELANCHTHONIS exemplum sunt alii quam plurimi; vnde ingens compendiorum ac systematum theologorum exstitit numerus. Nec tamen vna omnes eademque ratione, in hacce theologiae parte tradenda, versati sunt. In prima post ecclesiae repurgationem aetate, cum doctrinae puritate simplicitas ad veteris ecclesiae exemplum proxime accedens, adhuc vtcumque regnabat; quam deinceps reuo-

damnauerit, ac eos quodammodo in locis suis concinnandis sequutus sit; acrem quorundam nostra aetate reprehensionem incurrit, ac si scholasticae theologiae in ecclesia nostra, non sine detrimento veritatis receptae, auctor extiterit. Ita sane IO. GVIL. ZIEROLDVS, vir clarissimus, sentit, qui copiose hac de re disputat, in *der Einleitung zur gründlichen Kirchen-Historie mit der historia philosophica verknüpffet, &c. c. VII. §. III. p. 387. seqq.* itemque GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen- und Kezer-Historie, part. II. lib. XVI. c. IX. §. IV.* quem hoc nomine sibi refutandum fumsit, ut simul historiae locorum theologorum a MELANCHTHONE concinnatorum lucem adfunderet, GEFRID. STIEBERVS, in *historia theologiae dogmaticae, Lutheri & Melanchthonis opera restauratae, &c. quae Gustrouiae 1712, 8.* prodiit, cumprimis §. XXV. p. 132. seqq. Et in eo sane, quod MELANCHTHON ordinem methodumque theologiam dogmaticam tractandi, quam scholastici doctores adhibuerunt, retinuerit, ut tamen vitia eorum simul sedulo euitaret, quid culpandum sit, non video; nisi omnem simul theologiam systematicam reiicere velimus; quod cur facere debeamus, nulla praegnans adferri ratio potest. Sed hac de re deinceps. Incommoda quaedam, seu abusum huius instituti sequutum non nego; quin potius ex dicendis istud patebit; id vero MELANCHTHONI, consilio non malo, locos hosce theologicos concinnanti, tribui nequit.

cata

cata postliminio scholasticorum obscurare coepit subtilitas, cum vocum ex metaphysica depromtarum abusu coniuncta; donec nostra aetate pristinam quodammodo systematica theologia recuperare faciem coepit. *

* Postquam originem, aut, si mauis, restitutionem theologiae systematicae in ecclesia nostra, perspeximus, vt de eius quoque fati dicamus, ipsa instituti nostri postulat ratio. Sunt quidem nonnulli, qui de inualefcente iterum, iam tempore PHIL. MELANCHTHONIS, theologia scholastica conqueruntur, cui loci eius *theologici* occasionem dederint; conf. IO. MELCH. KRAFFTIVS, in *emendandis & corrigendis quibusdam in historia Mayeriana versionis germanicae bibliorum Lusberi*, p. 31. & IO. GVIL. ZIEROLDVS, in *der Einleitung zur gründlichen Kirchen-Historie &c. c. VII. §. III. p. 388*. Quod si ita intelligatur, fuisse iam tum, qui neglecta scriptura sacra, theologiae systematicae, plus quam decet, dederint, & more scholasticorum ea ad controuersias parum vtilitatis adferentes, abusi sint; non magnopere me sibi refragantem habebunt. Si tamen dicendum quod res est, christiana simplicitas in systematibus & compendiis theologiacis fati conseruata fuit, donec cum terminis metaphysicis, scholasticorum etiam quisquiliae, vanaeque & inutiles controuersiae, iterum inueherentur. Id vero ab eo praecipue tempore, quo colloquium Ratisbonense circa initium saeculi xvii institutum fuit, factum esse, saltem primam inde ducendam originem, viris doctis, nobisque ipsis supra iam ad *part. I. c. IV. §. XXXVIII*. obseruatum est. In eo enim, cum, vti ibidem dictum, IAC. GRETSERVS, ADAM TANNERVS, BALTH. HAGERVS, lesuatae, terminis metaphysicis caliginem nostratibus obfundere adniterentur; florere inde metaphysices studium coepit, cum necessitas quaedam id postulare videretur. Non errauerit itaque, qui tres theologiae sy-

stematicae in nostra ecclesia constituerit periodos, quarum prima, veterum simplicitatem vtrumque retinens, ab ecclesiae emendatione vsque ad colloquium Ratisbonense, seu initium saeculi xvii, progreditur; altera terminis metaphysicis, & scholasticorum subtilitatibus indulgens, ab initio saeculi decimi septimi, vsque ad illud tempus, quo per REN. CARTESIVM in logicis & physicis, per SAM. PVFENDORFIVM, aliosque, in moralibus, reiecta recentium scholasticorum barbarie, noua philosophandi introducta est ratio. Exinde enim quidam ex theologia quoque superflua & inania scholasticorum commenta, cum abusu terminorum metaphysicorum proscribere coeperunt. Confirmatur hac ratione, quod alibi iam obseruatum, coniuncta fere, & arctissimo vinculo colligata inter se esse, philosophiae atque theologiae, praesertim systematicae, fata.

Initio itaque regnabat in scholis & academiis PHIL. MELANCHTHON, locique eius *theologici* passim praelegebantur. Cumque non deessent, qui adnotationibus & commentariis eos explicarent; idem in academia Wittenbergenfi, monente, & in difficilioribus operam suam promittente, ipsomet PHILIPPO, adgressus est MART. CHEMNITIVS, eosque adeo hypomnematis suis illustrauit. Haec postea, Brunsvigam vocatus, partim lectionibus publicis, partim lucubrationibus priuatis, ita dilatauit, ac locupletauit, vt tandem in maioris systematis molem excrescerent; quod inscriptum: *loci theologici domini Martini Chemnitii, quibus & loci communes Philippi Melanchthonis perspicue explicantur, & quasi integrum doctrinae christianae corpus eccle-*

fiat Dei sincere proponitur, circa finem saeculi XVI, an. 1591 luci publicae exposuit POLYC. LYSEVS, non semel semel deinceps recudendum. Primum hoc principemque inter doctrinae purioris systemata, siue ordinem, siue doctrinam, siue selectum rerum ac argumentorum, siue sobrium iudicium, siue luculentum & planum dicendi genus spectes, suo iure tenet locum. Si quid forte desit, ex eiusdem auctoris *examine concilii Tridentini* suppleri poterit. Laudandum cum primis, quod singulis locis historiam certaminum praemisit, indeque praecipua, quae maxime in censum veniunt, deriuauerit doctrinae capita. Haec tamen augeri valde, & in quibusdam emendari possent, postquam hodie historiae & antiquitatis ecclesiasticae studio longe maior lux adfusa est. Controuersias, quae post ista tempora exortae sunt, attingere non potuit; fundamenta tamen suppeditat, ex quibus & istas diiudicare promum fuerit. Ex locis hisce *theologicis* CHEMNITII compendium aliquod concinnauit BALTH. MENZERS, inscriptum: *repetitio Chemnitiana, seu enucleatio locorum theologicorum Martini Chemnitii*, quod Gieslae prodiit 1635. Sed & IO. BENED. CARPZOVIVS *specimen* dedit *theologiae Chemnitianae, in duobus locis de Deo & Christo*, Lipsiae 1699, quod deinceps accessionibus quibusdam locupletatum, recusum est. Ipsemet etiam praeter *locos theologicos*, summam quamdam doctrinae christianae, in gratiam pastorum, fidei suae, in dioecesi Brunsvicensi commissarum, conscripsit, linguaque germanica edidit, dictam: *die fürnehmsten Hauptstücke der christlichen Lehre, wie darinn die pastores examiniret und unterwiesen werden*, Guelferby 1569, 8. In linguam latinam hunc libellum conuertit IO. ZANGERS, Oenipontanus, inscriptum: *brevis & simplex forma examinis de praecipuis doctri-*

nae caelestis capitibus, primum germanice per reuerendum virum D. M. C. in usum pastorum minus exercitatorum conscripta nunc vero voluntate auctoris, & loco confessionis ministerii ecclesiae Brunsvicensis latine conuerfa &c. Vrsellis 1671, 8. Excusus deinde non semel est, latine pariter ac germanice, dictusque: *Handbüchlein der fürnehmsten Hauptstücke der christlichen Lehre &c. enchiridion praecipuorum capitum caelestis doctrinae &c.* Decausa, qua inductus CHEMNITIVS libellum huncce concinnauit, legendus PHIL. IVL. REHMEYERS, in *antiquitat. ecclesi. s. vrb. Brunsvigae, part. III. c. VIII. p. 324* qui & p. 530. varias eius editiones recenset. Quod antea diximus, fuisse, qui *locos theologicos* PHIL. MELANCHTHONIS in scholis & academiis praelegerent, indeque MART. CHEMNITII *locos theologicos* enatos esse, id non minus de *examine eorum, qui audiuntur ante ritum publicae ordinationis*, cuius itidem supra facta est mentio, intelligendum. Pro optimo hoc habebatur doctrinae sacrae compendio; ad cuius etiam ductum theologia dogmatica passim in scholis & academiis tractabatur. Non deerant equidem ea aetate & alii, qui eiusdem generis libellos, seu compendia theologica, concinnarent; quorsum & VRBANI RHEGII *collationem doctrinae nouae* (seu romanae) *ad veterem euangelicam & apostolicam*, quae, 1526, 8. euulgata, in *operibus eius latinis, part. I. p. 17.* exstat, in quibus etiam p. 278. *seqq. loci eius theologici*, quos ex patribus, scholasticis, neotericis seu orthodoxis, collegit, inueniuntur; itemque IO. SPANGENBERGII *margaritam theologicam*, Basileae 1544, 8. editam, in qua tamen *locos solum theologicos* PHIL. MELANCHTHONIS in compendio per quaestiones exhibet, vt reliquos, qui minoris adhuc momenti sunt, mittam, referre licet; *examen* tamen illud MELANCHTHONIS

nis celebritate & auctoritate omnes superabat, & longe lateque in scholis dominabatur, praesertim saxonicis; licet quoque reperirentur, qui illud arroderent, & quaedam in illo desiderarent; vt IOACH. CAMERARIUS testatur, in *vita Melanchthonis*, p. 17. Cum vero deinceps post mortem beati Lutheri intestina ecclesiae nostrae certamina erumperent, & MELANCHTHON ob nimiam lenitatem, & propensum erga reformatos animum, multis inuisus esset; ipsi etiam postea, crypto-Caluiniani, vt vocari solent, hocce examine, vt aliis PHILIPPI scriptis, ad placitâ sua propaganda, abuterentur; consilium visum, aliud quoddam compendium conficere, quod in locum *examinis*, & *locorum theologicorum* MELANCHTHONIS, substitui posset. Hoc ex mandato & voluntate Christiani II electoris Saxoniae, in se suscepit, atque perfecit LEONH. HUTTERVS, cuius *compendium*, utpote accurate libris ecclesiae nostrae symbolicis respondens, non tantum in Saxonia, sed alibi quoque, receptum, maximam exinde in ecclesia nostra obtinuit auctoritatem. Eum vero in finem cum praecipue compositum sit, vt Calvinianorum non minus, quam romanensium erroribus obuiam iretur; illorum quidem instituto, qui ad controuersias theologicas accedere cupiunt, valde est accommodatum; nec auctori adeo vitio vertendum, quod quaedam praetermisit, quae illos nescire non decet, qui paullo plenius in christiana doctrinae elementis sunt instituendi. Fuerunt hinc etiam, qui adnotationibus & commentariis hocce *compendium Hutterianum* illustrarent, quos inter eminent GOTHFR. CUNDISIUS, SALGLASSIUS, & B. FRIDEM. BECHMANNVS noster, qui omnium copiosissimus est. Exstant quoque CHRIST. CHEMNITII *praelectiones in locos theologicos Huttero-Cundisianos*; TOB. SEYFARTI, *ana-*

tomae logica compendii Hutteriani, CASP. HEVNISCHII *epitome analytica compendii Hutteriani*, & quae alia sunt eiusdem generis. Reformatae ecclesiae doctoribus huncce HUTTERI laborem non admodum placuisse, coniectura facile licet. MARCVS tamen FRIDER. WENDELINVS ex hocce ipso compendio Hutteriano probare voluit, reformatos in plerisque cum nostratibus consentire. Quod neutiquam eum euicisse, rursus GE. MOEBIVS, theologus Lipsiensis, ostendit, in *vindictis Hutterianis pro compendio theologico D. Leonhardi Hutteri*, Lipsiae 1672, 4. Praeter *compendium* autem istud *theologicum* LEONH. HUTTERVS locos quoque *theologicos* edidit, ad ordinem locorum PHIL. MELANCHTHONIS, Wittebergae 1619 impressos, ibidemque 1653, & Francofurti ad Moenum 1661 recufos. Controuersiarum, sui praesertim temporis, in iis habuit rationem, aequae ac in *compendio suo theologico*; simulque *locos* MELANCHTHONIS ita explicauit, vt, quid in iis sibi reprehendendum videretur, indicaret. Immo ad Melanchthoniana placita eliminanda, cum alii HUTTERI labores, tum & hicce comparatus fuisse videtur; idque vel ex *prolegomenis* colligas, in quorum *capite quarto*, dum de methodo tractationis differit, *simul etiam*, inquit, *quae vel incommode, vel minus orthodoxe dicta occurrent, ad analogiam fidei, & veritatem caelestis veritatis appendamus*. Pro Melanchthoniana itaque eo tempore Hutteriana maxime celebrari coepit theologia. Si omnia scripta dogmatica, quae circa finem saeculi decimi sexti, & initium decimi septimi, lucem adspexerunt, enumerare vellem; ANDR. MUSCVLI, quod in scholis Brandenburgicis maxime receptum fuit, TILEMANNI HESHVSII, SAL. GESNERI, IOACH. ZEHNERI, NIC. SELNECERI, aliorumque compendia commemoranda essent. De IAC. HEERBRANDI, theo-

theologi Tubingensis, *compendio theologico*, a MART. CRVSIO in linguam graecam translato, & Constantinopolin ad IEREMIAM patriarcham transmissio, vid. CHRIST. KORTHOLTVS, in *prodomo ingenui theologiae cultoris academico*, §. V. p. 7. De CHRISTOPH. PELARGI *compendio theologico*, an. 1603, cum adhuc noster esset, edito, deinceps an. 1616 ad reformatae ecclesiae placita immutato, controuersisque hinc inter PELARGVM & FRID. BALDVINVM, theologum Wittebergensem, exortis, eundem conferre iuuabit KORTHOLTVM, l. c. §. III. p. 4. 5. MATT. HAFENREFFER, theologi Tubingensis *loci theologici*, in gratiam Ioannis Friderici, ducis Württembergici, circa initium saeculi decimi septimi concinnati, inter melioris notae compendia haud vltimum tenet locum; & vel ideo memoratu digni sunt, quod in Suecia pariter, ac Dania, magno consensu sint recepti & adprobati, in Suecia etiam publica auctoritate lectiones academicae ad illorum ductum institutae. Recusitaque sunt Holmiae, 1612, & 1686, teste IO. VLR. PREGIZERO, in *Suecia & Württembergia sacra*, p. 370.

Quod antea diximus, post colloquium Ratisbonense, circa initium saeculi decimi septimi institutum, cum abusu metaphysices theologiae scholasticam in nostra ecclesia magis inualuisse; id non ita intelligendum, ac si non circa initium huius saeculi existerint, qui ad pristinam simplicitatem proxime accederent, ac theologia scholastica caute ac sobrie vterentur. Secus enim se rem habere, exempla eiusmodi librorum dogmaticorum, quos commemorauimus, & quorum nonnulli ad saeculi decimi septimi initium referendi sunt, comprobant. Circa initium vero istius saeculi etiam vixit magnus IO. GERHARDVS noster, qui omnium fere eorum, qui systemata, aut locos communes theologicos dederunt, gloriam obscu-

rauit. Sunt quidem, qui eum accusant, quod theologiam scholasticam vel maxime in ecclesiam nostram reuocauerit; quod ex locis eius *theologicis*, scholastica quadam ratione tractatis, pateat; iidem tamen fateri necesse habent, cautiorem eum reliquis fuisse, qui eum insequuti sunt, & a commixtione philosophiae cum theologia magis sibi temperasse; conf. IO. GVIL. ZIEROLDVS, in *der Einleitung zu der gründlichen Kirchen-Historie, mit der historia philosophica verknüpft*, p. 396. seqq. Incepit beatus GERHARDVS hocce locos *theologicos* an. 1610, cum Heldburgi adhuc sacrorum antistitis munere fungeretur, tomosque quatuor priores edidit, reliquos vero Ienae confecit, cum ad docendam ibi theologiam vocatus esset. Finem autem iis imposuit die 5 Kal. Martii an. 1621. Cum integrum hocce opus produisset, inscriptum fuit: *locorum theologicorum, cum pro adstruenda veritate, tum pro destruenda quorumuis contradicentium falsitate, per theses ncruose, solide & copiose explicatorum, tomi IX. auctore Io. Gerhardo*. Accessit deinceps: *Exegesis, sive vberior explicatio articulorum de scriptura sacra, de Deo, & de persona Christi, in tomo primo locorum theologicorum concisus pertractatorum &c.* De qua *locorum* istorum *triginta* vir beatus *tomo II.* post *epistolam dedicatorem* monet, eam neutiquam a se, sed ab alio quopiam additam esse, qui nominis ipsius studiosior fuerit, quam fortasse par esset. Singulis tomis auctor praemisit *epistolas dedicatorias, non inanibus & adulatoriis verbis turgidas, sed grauissimis argumentis instructas, adeoque lectu & meditatione dignissimas*. Ita IO. FABRICIVS, qui & singularum argumenta recenset, in *hisor. biblioth. Fabric. part. II. p. 176.* quod & ERDM. RVD. FISCHERS facit, in *vita Io. Gerhardi*, anno proxime elapso 1723 euulgata, c. XIX. p. 388. seqq. quem & de variis horum *locorum* editionibus

onibus, de quibus p. 390. seqq. verba facit, consulere iuuabit. In votis quidem vir beatus habuit, vt hocce opus, quod inter omnia eius scripta praecipuum est, denuo perustrare & perpolire possit; sed per alia hoc ei non licuit negoria. Compensare equidem quodammodo hocce damnum, iudice filio eius, IO. ERN. GERHARDO, possent *disputationes eius isagogicae*, si & has ei ad finem perducere benigniora fata concessissent. Id enim in iis agere illi constitutum erat, vt, quae in locis suis dicta erant, in compendium redigeret, suppleret autem, quae praetermissa erant. Sed quae ex istis *disputationibus isagogicis* ab eo confectae editaeque sunt, an. 1634, ad primum & secundum tantum tomum spectant; vnde easdem continuare instituit GOTHFR. CVNDISIVS, in *specimine isagoges ad locos theolog. Gerhardi*, cuius *decas prima* 1648, altera autem an. 1650 prodit. Filii quoque auctoris IO. ERN. GERHARDVS, *isagogen* istorum *locorum* composuit, quae an. 1658 lucem adspexit. *Epitomen* eorumdem *locorum*, in *tabulas vnus tomi redactam*, dedit IOACH. CNAPIVS, Erfurti 1664 fol. id quod iam antea praestiterat IO. ERN. GERHARDVS, euulgata *epitome*, XXXI. *tabulis*, locos istos exhibente, Ienae 1660 fol. Immo &, quod celeberrimus Argenteratensium theologus SEB. SCHMIDIUS concinnauit, *compendium theologiae, in quo capita christianae fidei iuxta causillarum seriem, per thesin & antithesin plene & perspicue traduntur, scripturaeque fundamentis confirmantur*, Argenterati 1697, 8. ex *locis theologicis GERHARDI* nostri congestum est; cuius ita insitit vestigiis, vt subinde ipsa eius verba retineat. Recte vero de *locis hisce theologicis GERHARDI* pronuntiat beatus CHRIST. KORTHOLTUS: *omnium instar esse possunt loci communes Ioannis Gerhardi; nisi quod quae ad Arminianorum seu remonstrantium,*

BYD. ISAGOG.

similesque recentiores spectant controuersias, aliunde suppleri oporteat; in prodromo ingenui theologiae cultoris academico, §. V. p. 7. Quod recentiorum, quae post editos hosce locos demum exortae sunt, controuersiarum, GERHARDVS nullam mentionem faciat, id nemo ei vitio vertet; siquidem id eius generis libris non contingere nequit; cum certaminum theologorum numquam futurus sit finis, noisique adeo controuersis non possit non semper ecclesiae turbari quies. Qui cuncta recte expendunt, & a partium studio alieni sunt, fatebuntur, eximium hocce esse GERHARDI opus, longaque praestantissimum, & quod omnibus eiusdem generis dubiam reddat palmam; in quo etiam cum diligentia stupenda, profunda & exquisita eruditio eluceat. Qui laborem admirantur, sed iudicium desiderant, ipsimet, se iudicio destitui, produnt; cum certus sim, quod nullum *haecce exemplum* proferre queant. Magnis itaque, & merito quidem, a viris doctissimis, *loci isti theologici* ornati sunt elogiis, quae diligenter collecta exhibet ERDM. RVD. FISCHERVS, in *vita Ioan. Gerhardi, c. XIX. p. 393. seqq.* Nonnullos quoque, qui hosce locos laudarunt, indicat IO. FABRICIVS, in *bibl. biblioth. Fabric. part. II. p. 179.* Mihi vnicum illud obseruare liceat, ex ipsis romanensibus LVDOVICVM ELL. DUPIN praeclare admodum de B. GERHARDO nostro, eiusque *locis theologicis*, sensisse. Adferit enim, hocce opus *multa eruditione refertum esse (rempli de beaucoup d' erudition) Gerbardumque ex omnibus protestantibus argumenta, quae attigit, maximo lumine perfudisse, eaque & docete, & sapienter pertractasse.* Ordine hinc locos istos theologicos recenset, cumque ad articulum de Deo peruenisset, in eius tractatione nihil esse, quod doctrinae catholicae aduersetur, adfirmat, *refertum potius elegantissimis patrum testimoniis, dignum-*

Y Y

que

que esse, aequae ac eum de trinitate, qui a theologo catholico legatur. Concludit tandem, inter praestantissimos Lutheranorum theologos post MELANCHTHONEM, GERHARDVM referendum esse; linguarum eum fuisse peritum; scripturam sacram & scripta patrum diligenter legisse, recte ut bonum disputatorem decet, eum ratiocinari, posseque adferri, nullum habuisse Belarminum aduersarium, qui magis illi formidandus esset, quam Gerbardum; biblioth. auctorum, qui a communione ecclesiae romanae discesserunt, tom. II. part. I. p. 74. seqq. In tanto doctissimorum virorum de operis huius praestantia consensu, mirum esset, fuisse, etiam ex nostratibus, qui in eo, quod reprehenderent, sibi inuenisse visi sunt; nisi constaret, quantopere liuore, inuidia, aliisque adfectibus prauis, in transuorsum agi mortales soleant. Patet hoc exemplo ALB. GRAVERI, qui, vt alias alieno a GERHARDO fuit animo, ita vt locis eius theologicis labem quamdam adspargeret, eosque deprimeret, omnem mouit lapidem; quo ipso suae potius, quam GERHARDI existimationi, nocuit. Legenda, quae hac de re obseruauit GOTTFR. ARNOLDVS, in der Kirchen- und Kezer-Historie, part. II. lib. XVII. c. VI. §. XXIV. p. 490. CHRIST. DREIERVM, theologum quondam Regiomontanum, ingratum GERHARDI discipulum, locos eius theologicos tam contemptim habuisse, ABR. CALOVIUS refert, vt dixerit, indignos eos esse, qui de terra tollantur; in hist. syncretist. c. VI. §. I. p. 607. Verum isthaec, & quae alia sunt eiusdem generis, gloriam, quam GERHARDVS opere isto immortalalem consequutus est, obscurare nequeunt. Reliquas obrectationes, non alio loco habendas, commemorant IO. FABRICIUS & ERDM. RVD. FISCHERVS, locis citatis. GERHARDO nostro iungimus CASP. (ERASMI filium) BROCH-

MANNVM, theologum Hassiaensem, & Seelandiae episcopum non minus celebrem, qui dimidiam saeculi decimi septimi partem fama & doctrina sua illustrauit, vita functus 1652. Huius namque itidem exstat, vniuersae theologiae systema, in quo omnes religionis christianae articuli ita pertractantur, vt vera sententia adferatur & adferatur, controuersiae praeae & recentiores expediuntur, praecipui casus conscientiae ex verbo diuino deciduntur; Hassinae 1633 duobus tomis in 4. Lipsiae 1638. fol. Mirifice & hocce multis sese probauit systema, quod pluribus docet IO. MOLERVS, in hypomnematis. ad Albertum Bareolinum de scriptis Danorum, in biblioth. septentrionis erudit. p. m. 180. vbi & elogia, quibus IO. AD. SCHERZERVS, THEOPH. SPIZELIUS, IO. HVLSEMANNVS, GERH. MEYERVS, aliique illud ornarunt, refert. Nec dissimulat, reicit tamen simul, inleptum IO. AD. SCHERZERI. Nodum, inquit, in scirpo quaerere videtur Scherzerus, maiorem in illo desiderans impissum auctorumque, e quibus aduersariorum depromptae sunt obiectiones, mentionem; & doctrinam eiusdem, de quatuor communicationis idiomatum generibus, ac resurrectione impiorum merito Christi parta, cum aliis doctoribus Lutheranis nostro communem, ibidem & in programmatum. XVII. p. 224. virgula notans censoria. In compendium hocce systema misit ipse auctor, in epitome edita Hassinae 1649; quod & PHIL. HENR. FRIEDLIEBIUS fecit, in medulla theologica, & IANVS BIRCHERODIUS, in synopsi locorum theologicorum, de quibus, vt & reliquis viris eruditissimis, qui inter Danos de theologia dogmatica & systematica praecclare meriti sunt, legendus ALBERTVS THVRA, in idea hist. litter. Danorum, part. II. c. I. §. II. p. 246. seqq. Eodem, quo BROCHMANNVS vixit, tempore, in academia

academia Wittebergenſi docuit, nominisque conſequutus eſt celebritatem, WILH. LYSERVS, qui *ſyſtema thetico-exegeticum* concinnauit, quod poſt dimidii fere ſaeculi decurſum ex variis manu ſcriptis, diligenter inter ſe collatis, edidit IO. GE. NEVMANNVS. *ſyſtematis* autem *thetico-exegetici* nomine hocce opus venit, quia vniuerſam theologiã auctõr hoc ordine tradidit, vt dicta, ſedes doctrinarum complexa, ex cõdice ſacro vtriuſque foederis, centurias conſicientia quatuor, depromeret, ſelecta, ea, licet plerumque breuius, explicaret, vimque & efficaciam, dogmata probandi, inde erueret.

Inter eos, quibus vitio datum, quod ſcholæſticae theologiae plus, quam decet, tribuerint, & cum ea errores quoque quosdam romanenſium adoptauerint, eminet GE. CALIXTVS, Helmſtadienſis theologus, vir, & eruditionem ſpectes, nemini ſecundus; vid. ABR. CALOVIVS, *biſtor. ſyncret. c. VI. p. 609.* Eidem CALIXTO, exprobratum, quod logicam ac metaphyſicam pluris faceret, quam linguas, ſacri codicis interpretationi inſeruietes, ſupra iam obſeruauimus, ad *part. I. c. IV. §. VI.* Praeter alia vero *epitomen theologiae* ſcripſit, quae primum 1619 prodiit; nouiſſimam vero editionem, quae Helmſtadii 1661 cum declaratione GERH. TITII, lucem adſpexit, prioribus longe adcuratiorẽ eſſe, notat IO. FABRICIVS, in *biſtor. bibliothec. Fabric. p. II. p. 294.* At non omnibus haec *epitome* placuit. Primus de ea ſententiam dixit BALTH. MENZERS, theologus Giieſſenſis, in litteris 1620 ad generum ſuum HENR. WIDEBVRGIVM, tunc aulae Guelferbytanæ concionatorem primarium, datis. Animaduertiffe ſe in ea dotes haud vulgares, ait, ſed & veſtigia adparere errorum haud quaquam leuium. *Opus, inquit, habet ac-*

*curata lima liber iſte, ſi recipi debeat. Non faciam mentionem erratorum in veſtibulo, & prolegomenis occurrentium, in quibus excuſandis ſcio, quid praetexi ſoleat. De imagine Dei, deque peccato, video multa ad palatum paſiſtarum, quae cordatis theologis probari non poſſunt. Doctrina de praedeſtinatione recte proponitur, ſed miror, hanc locutionem uſurpari, electionem noſtram nihil aliud eſſe, quam decretum de noſtra ſalute; nam electio eſt facta ſecundum decretum ſiue propoſitum Dei, tanquam regulam. De unione hypoſtatica quaedam erudite diſſeruntur, ſed de communicatione idiomatum ſermo lubricus eſt, & ubi de officio redemptionis agitur, pia mens acquieſcere non poteſt in eo, quod humanae naturae tribuitur tantum, quod humanae eſt, non facta mentione communicationis operationum, iuxta canonem concilii Chalcedonenſis. Neque probare poſſum verba: meritum Chriſti eſſe aliqua ex parte inſinitum. Iuſtificationi adſignantur duae partes, remiſſio peccatorum, & imputatio iuſtitiae Chriſti; atqui non ſunt illae diuerſae partes, ſed qui unum dicit, dicit alterum, nimirum, remiſſis peccatis iuſtitia imputatur, & imputata iuſtitia, peccata remittuntur. Haec, aliaque in iſta CALIXTI epitome deſiderat MENZERS; cuius hancce *introductionem* ex IO. HVLSEMANNI dialyſi apologet. *problem. Calixt. de myſterio trinitatis praefat. p. 201.* refert ANDR. CAROLI; in *memorabilib. eccleſiaſt. ſaec. XVII. lib. III. c. V. p. 517.* IO. autem FABRICIVS, theologus itidem Helmſtadienſis doctiſſimus, monet, ipſum CALIXTVM hanc epitomen *nec recognouiſſe, nec ediſſe, ſed nec retractaſſe.* Idem porro, cum Menzerianae iſtius *introductionis* mentionem feciſſet, obſeruat, epitomen hanc CALIXTI, non ſolum a IOACH. HILDEBRANDO laudari, ſed & ab ipſo IO. HVLSEMANNO, in *methodo ſtudijs theologicis p. 298.**

liquidum ibi scribat, cum formula concordiae, Hutteri compendio, & Seberi hortulo biblico conferri a discentibus posse locos Hafsenrefferi & epitomen Georgii Calixti; certe, ita legi in editione anni 1625; nam in editione quinta, quae Wittebergae 1667 prodit, vltima illa de epitome CALIXTI verba inducta, & haec substituta esse: & epitome credendorum D. Nic. Hunnii; quod, quo spiritu factum sit, se nescire, profitetur; *hisor. biblioth. Fabric. part. IV. p. 295.* Eodem, quo GE. CALIXTVS tempore vixit, & Helmstadiensem academiam eruditione sua collustravit CONR. HORNEIVS, qui & eadem cum illo defendit placita, hinc & eosdem nactus est aduersarios. Huius praeter alia scripta etiam exstat *compendium theologiae, quo vniuersa fidei christianae, tam credendorum, quam agendorum doctrina, tribus libris dilucide pertractatur*, post auctoris equidem obitum an. 1655 editum, at minime contemnendum, sed commendandum potius, si a placitis quibusdam, academiae Iuliae theologis eo tempore propriis, discedas. Sed & aliorum eiusdem academiae theologorum similia profant scripta; quibus omnibus recensendis cum immorari non liceat, eius solum adhuc compendii, quod IO. HENICHIVM auctorem agnoscit, mentionem faciendam esse, existimaui. Rinthelensis is equidem fuit theologus, sed GE. CALIXTI genuinus discipulus, ac strenuus sectator, ipsi ABR. CALOVIO ideo laudatus, quod gratum erga praeceptorem demonstrarit animum, in *hisor. syncret. c. VI. p. 69.* Primum hocce compendium lucem adspexit Rinthelii, 1655, 8. non semel deinceps recusum: tertia vero editio, quae Brunsvigae 1665, 4. prodit, id eo obseruatu digna, quod praecedentibus sit auctior. Et secundum hancce quidem inscribitur: *institutiones theologiae, ita concinnatae, vt iis potissimum, qui in studio homiletico operae precium facere satagunt,*

inferuire, & copiam entymematam ex sacra scriptura, & antiquorum patrum monumentis depromptorum praebere possint &c. Patet ex ista inscriptione, hocce compendium illorum cumprimis vsibus destinatum, qui ad studium homileticum sese conferre volunt. Quod minime reprehendendum est institutum. Nec id culpandum, quod auctor diligenter testimoniis patrum vsus est, modo illa scripturae sacrae non aequiparentur auctoritati, & quis sobrie atque caute in illis versetur. Mirum itaque non est, quod multorum, maxime tamen illorum, qui Helmstadium theologorum placita sequebantur, calculo hocce compendium sit adprobatum; in electoratu quoque Hanaouerano, & vicinis quibusdam prouinciis, ita receptum, vt & in scholis quam plurimis fundamenti loco in theologia institutione ponatur, & ad eius ductum candidatorum ministerii profectus explorentur. Legenda, quae de eodem ex instituto, diligenter simul & erudite, commentatur IONAS CONR. SCHRAMMVS, in *programme, de compendii Henichiani variis editionibus, quo simul dicitur, de compendiorum theologicorum vsu ac pretio*, Helmstadii 1711 edito. Vehementer haec institutiones commendauit HERM. CONRINGIVS, in *epistola ad IO. HENICHIVM*, ex qua in programme laudato praecipua momenta recitantur, p. 32. seqq. Suntque ea vel ideo lectu digna, quod characteres veluti praecipuos egregii compendii exhibeant. Laudat nimirum HERM. CONRINGIVS, quod latius prosequutus sit ea, quae ad sanctimoniam morum attinent, quippe quod perperam vulgo negligi soleat. Ad sua haud dubie respicit tempora, illorumque perstringit morem, qui theologiam dogmaticam vniue ad controuersias tractandas volebant esse comparatam, eorum, quae ad vitam & mores spectant, nulla fere habita ratione.

one. Quem errorem deinceps alii quodque intellexerunt, aliamque hinc tractandi theologiam ingressi sunt viam. Laudat porro CONRINGIVS auctorem, quod non veretur in iis, quae aliena sunt a sacra institutione; cuiusmodi sunt quaestiones dubiae, nec dum satis decisae, & fidem non attingentes; recte quidem, modo non quaedam pro eiusmodi quaestionibus venditentur, de quibus ad scripturae sacrae ductum aliter pronuntiandum; laudat, quod non tam dictitet, vt insolente; magistri, quae sentiat, quam probet idoneis argumentis, quae tam plana sint maximam partem, vt nihil impediat, etiam proponi pueris; quod tantum non omnia munierit ex aureo ecclesiasticae antiquitatis aeuo petitis testimoniis, (quod quousque laudandum sit, antea iam monuimus;) quod ordinem instruendi laudabilem sequatur, etiamsi non eodem cum aliis incedat tramite, & quae alia sunt eiusdem generis.

Cum plures GE. CALIXTO, & iis, qui cum eo faciebant, se opposuerint; primum tamen fere, principemque inter eos locum tenet ABR. CALOVIVS, theologus quondam Wittebergensis longe celeberrimus, cuius praeter alia itidem existat, *systema locorum theologicorum, e sacra potissimum scriptura & antiquitate, nec non aduersariorum confessione, doctrinam, praxin, & controuersiarum fidei, cum veterum, tum imprimis recentiorum pertractationem luculentam exhibens.* Constat 12 tomis, in 4. quorum primus Wittebergae an. 1655, duodecimus seu vltimus ibidem an. 1677 prodit. Laudandum in eo maxime, quod scripturae cum primis habuerit rationem, & in eius testimoniis, quae magno numero adducit, omne causae praesidium collocauerit; quamuis nec patrum negligat consensum, quin potius eorum effata diligenter & copiose in singulis capitibus adserat. In prioribus tamen tomis maiori eum diligentia versa-

tum, quam in posterioribus, res ipsa docet. Praeter alias, etiam controuersias cum Arminianis attingit; maxime autem contra GE. CALIXTVM, ceterosque, qui *syncretistarum* nomine veniunt, quauis data occasione quam fusissime disputat. Immo primo tomo subnexa iterum est *digressio* satis ampla, de noua *theologia Helmsladio-Regiomontanorum syncretistarum, Georgii Calixti, Conradi Horneii, Michaelis Behmii, Christiani Dreieri, Io. Latermanni*, quae iam antea lucem adspexerat. Istarum itaque controuersiarum adcuratori cognitioni hocce systema mirifice inseruiet. In ipsa dogmatum tractatione CALOVIVS equidem sequitur methodum causalem, seu Aristotelico-scholasticam, iam tum receptam; ad reliqua tamen theologiae scholasticae vitia non adeo propensus est, quin potius scripturae vbique, quod iam antea in eo laudauimus, vrget auctoritatem. Immo de ipsa theologia scholastica ex instituto differens, non tantum romanenses, plus quam decet, eidem tribuentes, sed & CONR. HORNEIVM reprehendit, quod illius studium linguarum originalium culturae praetulerit. Suam vero hac de re ita declarat sententiam: *Sed nec inutile censemus moderatum scholasticorum theologorum studium, & imprimis adcuratori theologo multum conferre iudicamus, ad confutandas ipsasmet papistarum hypotheses, cum mutuis se conficiant contradictionibus &c. nequaquam tamen tanti eam esse concedimus, vt sine fidei discrimine contemni nequeat, aut vt adcurator theologiae, quod vult Horneius, eius notitia carere non possit; nec vllatenus formam docendi ac disputandi scholasticorum probare possimus, praesertim in sequioribus aetatibus, quia multa in illis merito desiderari censemus; system. theol. tom. 1. prolegom. quaest. XV. p. 76. 77.* Edidit quoque idem CALOVIVS *theologiam postriam, per definitiones, causas, adfectiones & distincti-*

inctiones, an. 1682, 8. quam an. 1686 excepit eiusdem *apodixis articulorum fidei, e solis sacrae scripturae locis credenda demonstrans*; de qua deinceps ex instituto dicendi locus erit. CALOVIO iungimus IO. HVLSEMANNVM, theologum sui temporis eruditissimum, eundemque itidem Helmstadiensium strenuum oppugnatorem; quibus tamen nimium theologiae scholasticae amorem exprobrare non poterat, cum ipsemet eius se studiosissimum demonstrauerit; adeo, vt sint, qui eum pro praecipuo theologiae scholasticae in ecclesia nostra restauratore venditare non dubitant; vid. IO. GVIL. ZIEROLDVS, in *der Einleitung zur gründlichen Kirchen-Historie &c. c. VII. §. VII. p. 397.* Huius loci est *breuiarium eius theologicum*, quod *enucleatum atque auctum* dedit IO. ADAM. SCHERZERSVS, discipulus HVLSEMANNI, luci autem publicae exposuit VAL. ALBERTI, theologus itidem Lipsiensis percelebris, qui praefationem toti operi, singulisque capitibus tabulas praemisit; Lipsiae 1687, 4. Quid in ipso *breuiario Hulfemanniano* nonnulli desiderent, non dissimulat SCHERZERSVS. *Inuenies etiam*, inquit, *inter eos quoque, (ceteros enim non curamus) qui saeculi nostri doctis, immo doctioribus volunt accenseri, quibus beati Hulfemanni stilus barbarus, scholasticus, Holcoticus, Scoticus ac tenebricosus, vt non possit intelligi, esse videatur.* Ad quae ita respondet, non difficile esse, scholasticorum terminos ac formulas intelligere; vt suam adeo tantum prodant ignorantiam, qui de obscuritate breuiarii Hulfemanniani conquerantur. In gratiam tamen illorum, qui istam scholasticorum barbariem ferre nequeant, se voces, quantum potuerit, magis perspicuas adhibuisse. *Vt vero discipulis*, inquit, *qui hodie omnes ferme adcuratiores voces, cane peius & angue fugiunt, scholasticosque sine delectu ac discrimine pro meris spectris ac lemuribus in uni-*

uersum habent, condescendam, ne amplius barbaras istas querelas audire cogamur, textum libelli praesentis, verbis perspicuis reddam; prolegom. §. XI. Interim ipsemet HVLSEMANNVS acriter in scholasticos inuehitur, beatumque LYTHERVM magnopere laudat, quod scholasticam theologiam ex academiis profugauerit, GISBERTVM contra VOETIVM acriter perstringit, quod methodo plane scholastica disputationem conscripserit; in *dedicatione*, libro de *auxiliis gratiae* praemissa. Nimirum, cum veriora certioraque citra controuersiam in theologia sequeretur principia, quam romanensium scholastici, & ab erroribus illorum dogmaticis alienus esset; reliqua eiusmodi non esse, forte existimauit, vt ideo in eundem cum illis referri deberet ordinem. *Breuiario* isti *Hulfemanniano*, quod huc differendi nobis dedit occasionem, illustrando quodammodo etiam destinatum fuit IO. ADAMI OSIANDRI, theologi Tubingensis, *collegium theologicum systematicum*, Stutgardiae 1687, 4. luci publicae expositum, quippe quod ex variis eius praelectionibus ad HVLSEMANNI *breuiarium* (cuius maximam partem & ordo seruetur, & verba) HAFENKEFFERI *compendium*, BROCHMANNI & KROMAYERI *systemata*, aliisque eiusdem recitationibus collectum est. IO. ADAMVS SCHERZERSVS vero, non tantum de *breuiario Hulfemanniano* praeclare meritus est, sed ipsemet etiam *systema theologiae* dedit *XXIX definitionibus absolutum*, impressum primum 1682, recusum verotum alias, tum & 1704, 4. itemque *breuiarium theologicum*, in quo ex vna positione generali reliqua deriuantur omnia, Lipsiae 1679, 12. in linguam germanicam etiam translatum, & saepius denuo euulgatum. Eminentiori quodam modo terminorum metaphysicorum & theologiae scho-

scholasticae abusus conspicitur in IO. FRIDERICI KOENIGII, theologi primum Gryphici, tandem Rostochienfis, *theologia positiua acroamatica*, Rostochii primum an. 1664 & deinde saepius edita. Paucis quidem & neruose, multa auctor complexus est; sed per nimium breuitatis & *knepflacs* studium effecit, vt sceleton aliquod exhiberet, succo omni ac sanguine destitutum. Terminos, quos vocant, metaphysicos, sine necessitate cumulat, interdum nec recte adplicat, hinc litibus ac quaestionibus, nihil commodi adferentibus, occasionem praebet, in probationibus subinde deficit, dum dicta scripturae, quae nihil ad rem faciunt, adducit. Celebritatem itaque quod olim hocce compendium nactum sit, non aliunde factum, quam quod eo tempore theologia scholastica in ecclesia nostra hinc inde regnaret. Nimium hinc theologiae scholasticae studium in hocce auctore notat vir doctissimus IOACH. LANGIVS, in *medicina mentis, part. V. c. I. §. LII. p. 473*. Lucem minime contemnendam libello huic adfudit, & quae in eo rectius & adcuratius dici potuissent, ostendit HERMAN. IOACH. HAHNIVS, in *Koenigio contra-cto & illustrato, &c.* Lipsiae 1710, 8. Dum vero idem vir doctus in praefatione IOACH. LANGII iudicium antea laudatum improbat, simul tamen inaeuos libelli Koenigiani dissimulare nequit; in omnem se versat partem, ne scio cuius *irraprodeclacs* suspicionem incurrat; metu se torquens plane superuacaneo, cum nemini vitio verti queat, si cordate de libro quodam sententiam suam dicat. Pro commentario etiam compendii Koenigiani reputari potest IO. ANDR. QVENSTEDII *theologia didactico-polemica*, Wittebergae 2 tomis in fol. 1685 edita, Lipsiaeque 1715 recusa. Certe methodum KOENIGII sequitur, ipsemet ordinis & methodi obseruantissimus, modo

non nimius. Perspicue & neruose controuersiae cum omnibus dissentientibus ab eo tractantur, maiorem adhuc laudem relatu, si in augendo haereticorum numero parciore fuisset, nec statim magnos ecclesiae nostrae theologos, ob leuem quemdam a Wittebergenfis dissensum in antithesi collocasset, aut omnino iis aliquid attribuisset, quod illis in mentem non venit. In Ienensi denique nostra academia beatus IO. GVIL. BAIERVS *compendium theol. positiuae*, exquisito studio conscriptum, reliquit, quod primum an. 1686, 8. prodiit, nec semel deinceps recusum est. Multorum illud promeruit adprobationem, receptumque passim fuit, adeo, vt non tantum apud nos, sed alibi quoque ad eius ductum recitationes academicae instituerentur. Sequutus autem auctor est in eo vestigia beati IO. MVSAEI, ex cuius scriptis maximam partem istud concinnatum est, & quorum vel epitomen quamdam exhibet. Cumque & sententias MVSAEI, in quibus ab aliis dissentire visus est, retineat; operam simul nauat, vt eas illustret neruose, & adiectis aliorum theologorum testimoniis, euincat, nihil eum docuisse, quod non praestantissimis ecclesiae nostrae theologis probatum sit. Vix itaque recte etiam intelligetur, aut explicari poterit, nisi quis adcurata controuersiarum, eo tempore inter nostrates agitatarum, notitia sit imbutus. Methodo ceteroquin auctor vtitur caussali, seu Aristotelico-scholastica; immo cum beato IO. MVSAEO ipso nimium adhuc scholasticae theologiae tribuere videtur. Obseruauit hoc, & exemplis quibusdam demonstrauit, CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *praefatione*, AD. TRIBBECHOVII libro de *doctoribus scholasticis* praemissa, p. 31. Controuersiarum etiam quarundam, quae B. MVSAEO cum aliis intercesserunt, non aliam originem, quam terminorum metaphysicorum vsum di-

uer-

uerfum, fuisse, res ipsa docet. Excusandus tamen merito vterque, & MVSÆVS, & BAIERVS est; cum eo, quo vixerunt, tempore, haec tractandi theologiam ratio vbiq; fere recepta esset. Qui hinc inde *in compendio Baieriano* desiderant, & minutias quasdam carpunt, nihil aliud agunt, quam vt nodum in scirpo quaerant, & litigandi pruritum, animumque ad contentiones pronum, prodant. IO. FABRICIVM, theologum Helmstadiensem longe clarissimum, adnotationes quasdam ad hocce compendium edidisse, constat. BAIERVM quoque nostrum sequutus est IO. ANDR. SCHMIDIVS, Helmstadiensis iridem hodie theologus celeberrimus, in *compendio theologiae dogmaticae*, iterum Helmstadii 1704 edito, in quo ipsa breuitate, adiectis etiam tabulis, memoriam discipulorum adiuuare voluit. Idem institutum fuit beati IO. SAM. TROMSDORFII, cuius *theologia δι' ὀλίγων*, ex *Baieriano* maxime *compendio* concinnata, cum *censura & adprobatione* mea Hannoverae produit, an. 1708, 3. Non minus praeclare in academia nostra de theologia dogmatica meritis est beatus FRIDEMAN. BECHMANNVS noster. De *adnotationibus eius vberioribus in compendium Hutterianum* iam supra diximus. In lucem vero etiam emisit *institutiones theologicas*, vel ob summam perspicuitatem maximopere commendandas; ideoque & a me commendatas in *praefatione*, quam editioni secundae an. 1706 praemisi.

Ingens adhuc superest illorum numerus, qui in hocce, de quo loquimur, temporis interuallo, scriptis suis dogmaticam theologiam illustrarunt. Nec contentemnda profecto, aut postponenda reliquis, opera, quae huc spectant, IO. CONR. DANHAVERI, theologi Argentoratensis, IVSTI FEVRBORNII, MENNONIS HANNEKENII, KILIANI RVDRAFFII, Giessensium, IO. FABRI-

CII, Altdorffini, IO. BENED. CARPZOVII, senioris, HENR. HOEPFNERI, HIERON. KROMATERI, FRIDER. RAPPOLTI, Lipsiensium, IAC. MARTINI, ANDR. KVNADI, IO. MEISNERI, Wittebergensium, IOACH. HILDEBRANDI, & HENR. WIDEBURGII, Helmstadiensium, IO. GE. DORSCHER, & ZACH. GRAPPII, Rostochiensium, aliorumque; quos summatim indicant CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introductione ad hist. theol. litter. notis ampl. ssonis illustrata*, lib. II. §. V. p. 216. seqq. IOACH. LANGIVS, in *institutionibus studii theologici litterariis*, sect. VI. c. I. §. XL. p. 583. seqq. & IO. CHRISTOPH. DORNIVS *bibliothec. theol. crit. part. II. lib. IX. c. II. p. 687. seqq. & c. IV. p. 764. seqq.* At, hisce omnibus vt diutius immoremur, necesse non est; cum nostra eo praecipue comparata sit tractatio, vt historiae theologiae dogmaticae ac systematicae lucem adfundamus; adeoque eos tantum auctores, qui reliquis sunt praestantiores, vel eiusmodi etiam scripta, quae ad nostrum institutum specialiori quadam ratione faciunt, etsi in se considerata forte non adeo magni sint momenti, commemoremus. Omnium ac singulorum recensionem nemo iure a nobis postulauerit. Cum vero plerique ex haecenus enumeratis ad secundam systematicae theologiae in nostra ecclesia, quam supra constituimus, spectent classem; de tertia adhuc obseruandum, cum alia philosophandi, aliam etiam theologiam tractandi rationem, sensim introduci coepisse. Per *Cartesianam* enim, in *physicis*, & *Pufendorfsanam*, in *moralibus*, philosophiam, scholastica & philosophia & theologia apud plurimos omne pretium amisit. Non adeo multa ex eo tempore prodierunt aut systemata, aut compendia; in iis autem, quae prodierunt, aut nulla, aut pauca scholasticae theologiae vestigia inuenies. Immo cum
beatus

beatus PHIL. IAC. SPENERVS, & alii quidam viri cordati, de naevis nonnullis ecclesiae nostrae querelas mouerent, quae magnis deinceps certaminibus occasionem praebuerunt; inter alia & abusus terminorum metaphysicorum in theologia, & scholastica eam tractandi ratio, ad controuersias vnice, non autem ad vitae instructionem comparata, subinde reprehensa fuit. Aliam hinc etiam viam ingressus est IOACH. IVSTVS BREITHAVPT, theologus Hallensis percelebris, verbisque ac formulis, ex scriptura sacra tantum depromptis, si excipias terminos in vniuersa ecclesia receptos, & quibus theologia prorsus carere nequit, *institutionum theologicarum libros duos* concinnauit, quorum prior *credenda*, seu *articulos fidei*, posterior *agenda*, seu *moralia* complectitur, vna cum *usu practico & experimentalis*, Halae 1695. De quibus cum deinceps plura dicenda sint, nunc nihil addimus. De IO. GE. NEUMANNI *theologia aphoristica*, ac SAM. SCHELGVIGII *synopsi controuersiarum*, & quae his opposita fuerunt, IOACH. LANGII *dialysi elenctica theologiae aphoristicae Neumanni &c.* eiusdemque *idea theologiae Schelguigianae*; IO. GVIL. ZIEROLDI *synopsi veritatis diuinae &c.* HENR. LYSII *synopsi controuersiarum &c.* similibusque scriptis, hic itidem agendi locus non est; cum ad theologiam polemicam spectent. Ea tamen, quae dogmaticae propria sunt, simul attingit IO. GVIL. ZIEROLDVS, in *theologia vere euangelica &c.* quae Berolini 1706 prodit. IO. WOLFG. IAEGERI *systema theologicum dogmatico-polemicum*, dogmata copiosius quidem, quam antea in *compendio*, ab eo edito, factum, exhibet; praecipue tamen controuersis quibusdam, iisque recentioribus, est destinatum. Impressum est Tubingae 1715, 4. CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS de eo ita pronuntiat: *Non eodem vbiq; te-*
BYD. ISAGOGE.

nore res hic agitur, & multa etiam ex aliis viri doctissimi tractatibus passim inferuntur, plurima etiam in hoc systemate reperiuntur, quae in aliis vix inuenies; in introd. ad histor. theolog. litterar. no. is amplissimis illustr. lib. II. §. V. p. 220. Singulare, sed laudabile simul, fuit institutum beati IO. HENR. MAII, dum compendium aliquod theologicum ex ipsis verbis Christi concinnauit, quod sequenti modo inscriptum: *synopsis theologiae christianae ex solis verbis Christi, relatis ab euangelistis, eruta atque monstrata*; Francofurti ad Moenum 1708, 4. lucem adspexit. Cum primis autem hic commemorandus est vir eruditissimus celeberrimusque CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS, ob *institutiones theologiae dogmaticae & moralis*, Tubingae 1720 primum editas; quippe in quibus non tantum id egit, sed se agere aperte professus est, vt a scholasticorum quisquiliis theologiam repurgaret; quamuis interdum mori recepto aliquid dederit, vt tamen haud obscure, se id ex animi sententia non facere, significaret. In *prologo*, quem vocat, *galeato*, instituti sui rationem edisserens, in theologia systematica, prout hactenus tractata fuit, desiderat, quod, cum vnum systema ex altero extractum atque erutum sit, eadem hic semper chorda, paucissimis inflexis, oberretur, & quae durior subinde sono, atque minus incundo, eruditae aures adscit, metaphysica illa *caussarum campana*, heic, recurrentibus vbiq; iisdem terminis, *ingiter tinniat*. Non prorsus tamen scholasticorum tenebras se euitare potuisse, in sequentibus fatetur: *Qui enim cogitaueramus, campum theologiae dogmaticum & moralem sine vllis scholasticis grallis peruolare, atque omnia dictionum altorum spectra in exilium hic agere, vbi vel maxime ad locum de Christo processimus, vidimus, nos, quae ad pacem ecclesiasticam promouendam dicere necessarium esse videbatur,*
Zz *hand*

haud efferre posse, nisi cum spectris metaphysicis hic luctam quamdam iniremus. Abnegato itaque tantisper, suasque sibi res habere iusto simplicitatis theologiae studio, in campum spectrorum, hoc est, in campum metaphysicum tantisper secessimus, & descendimus, & terminos scholasticos, quibus solis magnum aliquod iurium aliquando innititur, euolumus &c. Constitutum praeterea illi fuisse, in hisce institutionibus pacem ecclesiasticam, seu vnionem inter nostrae ac reformatae ecclesiae doctores, promouere, itidem non tantum res ipsa docet, sed ipsemet etiam vir doctissimus proficitur. Quod cum in aliis quoque scriptis egerit, plurimos tamen hac in re sibi habuerit repugnantes; experiundo haud dubie didicit, maioribus, quam prima fronte videtur, hocce negotium premi difficultatibus. Sunt &, quibus alia quaedam in hisce institutionibus displicuerunt; quae vt discutiamus, huius loci non est. Necideo laude sua defraudanda, quin potius commendandae sunt, tum ob alia praecclare in iis dicta, tum quod subinde historiae dogmatum theologorum lucem egregiam adfundant. Epitomen quamdam illarum ipsemet vir clarissimus dedit, in *aphorismis theologiae dogmaticae & moralis*, Tubingae 1723, 8.

Optime theologiae cultorem studiis suis consulturum, beatus CHRIST. KORTHOLTVS pronuntiat, qui synopsis alicui latinae iunxerit *epitomen svedendorum* NIC. HVNNII, vel SEBERI *hortulum biblicum*. Vtrumque deinde libellum, ob perspicuitatem & *ἀκριβειαν*, laudat, recteque eos facere, adserit, qui verba aliquando ad populum de rebus sacris facere cupiunt, si exinde lingua vernacula dogmata fidei luculenter proponere condiscant; in *prodromo ingen. theol. cultor. academ. c. I. §. 1. p. 2*. Et HVNNII quidem *epitome*, quae primum Wittebergae 1633,

8. prodiit, multis valde probata fuit. Non minus tamen, nec sine ratione, plurimis placuit IO. ANAST. FREYLINGHAVSENI *Grundlegung der theologie*, compendium itidem theologicum lingua germanica exhibens, Halae 1703, 8. Libellum sane vtilissimum esse, deprehendent, qui eum legerint. Perspicue, eleganter, & solide, dogmata fidei proponit, explicat, probat, & cuncta ad vitae praxin dirigit. Beati insuper LVTHERI nostri testimoniiis selectissimis, subinde a se dictis lucem adfundit, & simul pondus addit. PHIL. IAC. SPENERVS, in sermonibus sacris, qui *Glaubens- Lehre* inscribuntur, cuncta doctrinae christianae capita tam adcurate tractat, vt non erraturus sit, qui hocce opus inter systemata theologiae, lingua germanica scripta, retulerit. Ex instituto vero amplum aliquod *systema thetico-polemicum* germanica lingua dedit IO. HENR. LOEDERV'S, Lipsiae 1712, 4. romanensibus maxime, &, qui his ex nostratibus fauent, syncretistis, oppositum; ob historica etiam, quae passim admiscet, lectu dignum. Ad scriptores theologiae dogmaticae, vt vnicum hocce addam, illi quoque referendi sunt, qui certa quaedam doctrinae sacrae capita ex instituto sibi pertractanda sumserunt. Quorum vt insignis interdum vsus est, cum maiori diligentia quis in vno, quam omnibus fidei dogmatibus versari queat; ita numerus non exiguus, vt eodem, ne instituti nostri limites transgrediamur, enarrare non liceat. Onum praeterea hic nobis fecit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS, qui magna diligentia eos collegit in *introd. in histor. theolog. litterar. notis amplissimis illustrata, lib. II. §. X. p. 280. seqq.* Praecipuos quosdam indicat IOACH. LANGIVS, in *institut. studii theolog. litterariis, sct. I. c. I. §. XXIX. seqq. p. 609. seqq.*

§. XV. Romanae ecclesiae doctores plerique cum theologia systematica scholasticorum etiam retinuerunt non tantum errores dogmaticos, sed & reliqua vitia; nonnulli tamen inter eos exstiterunt, qui haec utcumque emendare, & meliorem theologiae conciliare faciem, adgressi sunt. * Nec inter reliquos, qui a nobis dissentiunt, defuerunt, quibus systematica haecce docendi theologiam ratio placeret. **

* Cum in ecclesia romana theologia systematica vna cum scholastica praecipue enata sit. maximosque progressus fecerit, ad tuendos insuper ac propagandos errores in ea receptos, & supremam romani pontificis auctoritatem conservandam plurimum faciat; rationes facile, cur tam diligenter in eadem retineatur, perspicere licet. Idque maximus ille systematum, ac compendiorum, post ecclesiae etiam emendationem a romanensibus conscriptorum, numerus testatur. Fuerunt equidem inter eos, qui systematicam, seu dogmaticam theologiam, emendare, & a vitiis scholasticorum repurgare adgressi sunt; sed hoc de ipsis dogmatibus non est intelligendum, in quibus post adprobata concilii Tridentini decreta, facti sunt deteriores; cum in veteribus contra scholasticis subinde praecleara adhuc existent veritatis testimonia. Barbariem itaque solum priorum temporum, adhibitis scripturae sacrae, linguarum, & antiquitatis ecclesiasticae, subsidiis, utcumque abstergere, nonnulli animum induxerunt suum. Ad quod exemplo protestantium eos excitatos, ipsemet MART. BECANVS, praefat. opuscul. tom. III. fatetur. *Multi, inquit, catholici per Lutheranos & Calvinistas, de somno excitati sunt, & fidem ac religionem christianam doctissimis libris ac commentariis illustrarunt. Et sane, si haec nostra tempora conferantur cum superioribus proximis aetatibus, quibus vel nulli vel pauci haeretici ecclesiam turbarunt; facile constabit, tantum lucis ac splendoris ad catholicae ecclesiae doctrinam accessisse, quantum, si haeretici nulli essent, accessisset numquam.*

Idem & ingenue agnoscit LVD. ELLIES DV PIN, in *metbodo studii theologici, c. II. p. 24.* Nec tamen hoc factum est ab omnibus. In plurimis enim romanensium systematibus, ceterisque scriptis dogmaticis, cum nugis & ineptiis, barbaries scholasticorum adhuc regnat. Interim, non vno eodemque loco scriptores dogmaticos ecclesiae huius habendos, nemo non facile perspicit. Fuerunt namque, qui relictis scholasticorum ratiociniis, & philosophicis, quibus theologiam obruerunt, disputationibus, veteris ecclesiae doctorum pressius sequi vestigia, & ex horum tantum monumentis dogmata deriuare, theologica, consultum duxerunt. Atque hinc discrimen illud, apud romanenses vsitatum, inter theologiam *positiuam* & *scholasticam* exortum est, de quo supra ad §. I. huius capituli dictum. Ad *positiuam* itaque *theologiae* scriptores hac ratione eos omnes referre licet, qui per latissimos antiquitatis ecclesiasticae campos se diffundentes, ex patrum scriptis ac monumentis, quae ad rem suam facere putant, colligunt; quos inter principatum tenet DIONYS. PETAVIVS, in *dogmatibus theologicis*. Sed de hisce omnibus, cum in sequentibus c. III. vbi de theologia patristica agemus, nobis ex instituto verba facere animus sit; nunc eos mittimus. Illud tantum addere liceat, inter eos, qui de emendanda theologia scholastica solliciti fuerunt, primum fere praecipuumque locum tenere IO. MALDONATVM, societatis Iesu theologum, de quo ANT. POSSEVINVS: *cum vero haeresum torrens inundaret saeculo hocce Germaniam Galli-*

Galliamque, nec pressior illa scholasticorum docendi ratio ab omnibus probaretur, aut percipi possit; Ioannes Maldonatus, societatis nostrae theologus, Parisiis utilissimam quidem temporis & regno illi rationem theologiae scholasticae addidit docuit, quae fuit haec &c. Tum methodum, qua usus sit MALDONATVS, a methodo THOMAE, & reliquorum scholasticorum, diuersam, refert, atque haec porro subiicit: *de iis, inquam, cum egisset Maldonatus, adiecit tractationes iis de rebus, e quibus theologia percipi planius possit, nimirum ex re subiecta, ex principiis, ex argumentis, ex definitione scientiae, ex ratione qua agit de re subiecta; deinceps autem in ipsam theologiam ingressus, patres ac synodos adhibuit, ad confutandas haereses, quae tum potissimum vigeant; biblioth. select. lib. III. c. IX. p. 131.* Floruit MALDONATVS circa medium saeculi decimi sexti, & primum Salamantiae in Hispania, tandem Parisiis docuit; laudaturque ob eruditionem singularem, morumque probitatem a IAC. AVGVSTO THVANO *hisor. lib. XXVIII. p. 481.* Nec vero integrum aliquod theologiae systema ab eo typis exscriptum habemus; etsi alia eius scripta, post obitum eius edita, exstant, inter quae eminent *commentaria*, tum in alios scripturae sacrae libros, tum maxime in *quatuor euangelistas*, de quibus alibi erit dicendi locus. Prostant etiam, quae speciatim de *gratia*, de *peccato originali*, de *providentia*, & *iustitia* &c. commentatus est; iunctimque quaedam eius scripta dogmatica prodierunt Parisiis 1677 conf. PETR. BAELIVS, *ditionar. hisor. critic. voc. Maldonatus, p. 201.* Antitrinitarium eum non adprobasse placita, ostendit RICH. SIMON, *biblioth. critic. tom. I. c. XXVII. seqq. p. 378. seqq.* Eodem circiter, quo MALDONATVS, tempore vixit, MELCHIOR CANVS, illis itidem adnumerandus, qui de emendanda repurgandaque theologia

scholastica fuere solliciti; certe vitia & naeuos scholasticorum eum probe perspexisse, deinceps demonstrabimus. Gente Hispanus fuit, praedicatorum ordini adscriptus, FRANCISCI VICTORIAE discipulus, & in academia Salmanticensi successor, mox episcopus Canariensis, quo tamen se abdicauit munere: nec vitimum inter concilii Tridentini patres obtinuit locum. Hic *locorum theologicorum*, aut potius *de locis theologicis*, libros XII. scripsit, tum alias, tum & cum reliquis eius *operibus*, (quorum tamen maximam partem constituunt) editos ab HYACINTHO SERRY, qui & *praefationem instar prologi galeati* praemisit, Patauii 1714, 4. Laudat eos ANT. POSSEVINVS, dum, de quibus, inquit, non negandum, quin e foecundo, erudito & faciendo ingenio prodierint, eo commendandi magis, quod ipse nostra aetate primus ea breuitate, copia, dispositione ac perspicuitate de iis perutiliter egerit. Nec tamen, quaedam in iis sibi displicere, abnuuit, quando addit: *in qua tanta segete rerum & historiarum fit quid irrepfit, ex aliis minus fidis scriptoribus, id iam ab aliis est indicatum; in apparatu sacro, tom. II. p. 101.* Nimirum varias suorum censuras expertus est CANVS, non tantum, quod peculiare quaedam fouere sententias videretur, & theologiae scholasticae, aut si mauis, scholasticorum, immo & ipsorum quandoque patrum naeuos, non dissimularet; sed &, quod de societatis Iesu patribus non adeo praeclare sentiret. Atque hinc *prologus* iste *galeatus* enatus est; quem HYACINTHVM SERRY, theologum Patauinum, & ex aliis ingenii monumentis, de quibus alibi dicemus, notum, *operibus* eius praemisisse, antea diximus; in quo ad omnia, quae illi obiecta fuerunt, respondere conatur. Quod de *societate*, quam vocant, *Iesu*, eiusque theologis non adeo praeclare senserit, inde colligas, quod *lib. IV.*

de locis, c. II. p. 109. de voce ecclesiae verba faciens, cum verba apostoli, *fidelis Deus, per quem vocati estis, in societatem filii eius Iesu Christi*, 1 Cor. I. 9. recitasset, addit: *quae sine dubio societas, cum Christi ecclesia sit, qui titulum illum sibi arrogant, ii videant, an haereticorum more penes se ecclesiam existere, mentiantur.* Quibus verbis eum societatem Iesu pun gere, manifestum est. Nec negat hoc HYACINTHVS SERRY, sed pro excusando CANO respondet, *illum ea actate temporum scripsisse, quia rebus nondum ad liquidum perductis, sinistrae nescio quae de nascente societatis instituto suspiciones, virorum etiam ingenium ingenia occupauerant, quas successu temporis religiosa societas eluit.* Nec mirandum idcirco, ita pergit, *si sinistrum quidpiam de arrogato sibi, ut plurimis videbatur, superbo societatis Iesu nomine fuerit suspicatus, vir alias prudentissimus.* Fuit enim haec illi tum temporis cum aliis multis suspicio communis, cuius nobis & domesticis societatis, & extranei testes fidem plurimam faciunt; id quod FRANC. SVAREZII, SFORTIAE PALLAVICINI, cardinalis, IAC. AVG. THVANI, aliorumque testimoniis comprobatur, loc. cit. c. X. Quidquid eius sit, societatis Iesu theologos non adeo aequo in MELCH. CANVM esse animo, inde coniciere licet. Nescio, quaenam causa sit, quod GABR. NAVDAEVS, ingenii quidem, immo & iudicii laudem CANO tribuat, at pietatem in eo desideret. Politicum enim suum ad controuersias theologicas rite percipiendas erudiens, *utile etiam*, inquit, *Cassandrum euoluere, qui tot lites aperte quidem componere tentauit, licet maiori pietate, quam ingenio, & Melchiorum Canum, qui hoc idem, sed occulte conatus est, ingenio maiori, quam pietate, ac propemodum admirabili iudicio; bibliograph. polit. c. IX. p. m. 534.* IOANNE VERO RAINOLDO iudice, CANVS melioris mentis, saniorisque

iudicii fuit, quam sunt plerique doctores pontificii; in *summa colloquii cum Io. Har- to, de capite & fine ecclesiae*, p. 289. Quod tamen in eo non prodidisse, alii obseruant, dum lib. VI. de loc. theolog. c. VIII. scribit, *papae conclusiones esse veras & necessarias, & si praemissae nec verae nec re- etiae sint; id quod IO. HVLSEMANNVS nouum in logica priuilegium vocat; in ma- nuali August. confiss. disp. XIII. p. 575.* add. THO. CRENIVS, in *notis ad Gabr. Naudaei bibliograph. polit. p. 536.* Eclubens sane fateor, non omnia probanda esse, quae MELCH. CANVS scripsit; cum, ut errores romanae ecclesiae exueret, a se impetrare non potuerit. Id tamen vel ex ipsis, quas expertus est, aliorum reprehensionibus, patet, virum fuisse singulari iudicio praeditum, qui naeuos theologiae in ecclesia romana receptae, praesertim scholasticae, probe perspectos habuerit, quosdam etiam cordate detexerit. Huc namque libri eius *duodecim de locis theologis*, antea memorati, praecipue spectare videntur, in quibus neutiquam inter- grum aliquod theologiae systema, secundum vsitatam methodum, exhibetur; sed ut ipsa inscriptio docet, *vera resellendi vniuersis christianae religionis hostes, confirmandique sacra dogmata, ratio ac vsus exacte ostenditur; simul vero omnia fere, quae hodie in controuersia habentur, lucu- lentissime examinantur;* vel, ut NIC. ANTONIVS summam illorum exhibet: *topica haec sunt theologica, siue loci argumentorum, a theologis vsurpandi;* qui & FRANC. SIXTVM Senensem, ac SERAPHINVM RAZZIVM notat, quod argumentum istorum librorum non recte expresserint, & alia notatu digna de illis suppeditat, in *biblioth. hispan. noua, tom. II. p. 97.* Nimirum, cum libro I. totius operis partitionem tradidisset; & de locorum theolo- gicorum ordine atque numero disputasset; libro secundo de auctoritate scriptu-
rae,

rae, tertio de traditionibus apostolicis, quarto de ecclesiae catholicae, quinto de conciliorum, sexto de ecclesiae romanae, septimo de sanctorum, octauo de doctorum scholasticorum auctoritate, differit; porro libro nono de argumentis rationis naturalis, decimo de philosophorum auctoritate, undecimo de humanae historiae auctoritate, & denique duodecimo de locorum vsu in scholastica disputatione, verba facit. Vnde patet, quod de principiis tantum ac fundamentis, quibus theologia dogmatica ex mente romanensium nititur, in hocce opere agat; quod etsi ita faciat, vt in plerisque romanae ecclesiae placita teneatur, saltem tueri videatur; subinde tamen haud obscure, quae in iis sibi displiceant, indicat, & quae veritati sunt consentanea, docet, vbique eruditionem haud vulgarem, & singulare ingenii acumen demonstrat. Exemplo vt quod diximus comprobemus, simulque ostendamus, eum theologiam tractandi rationem scholasticis vltimam emendare voluisse, libro VIII. p. 224. seqq. auctoritatem quidem doctorum scholasticorum, sed certis limitibus circumscriptam, contra Lutheranos defendit; naeuos tamen & vitia eorundem, tantumrabeft vt adprobet aut excuset, vt libere potius redarguat. Sed in omni, inquit, oratione, memento, lector, eam me defendere scholae doctrinam, quae sacrarum litterarum fundamentis constituta fit. Ex quo id efficitur, quod ego magno cum adsensu omnium dicere me video, miseram esse scholae doctrinam, quae se titulis magisterii defendat; miseram etiam, atque haud scio an multo magis, quae de tracta scripturae sacrae auctoritate syllogismis contortis de rebus diuinis philosophatur; immo ne de rebus diuinis quidem, sed nec de humanis, verum de his, quae nihil ad nos attinent. Intellego autem, fuisse in schola quosdam theologos adscriptitios, qui vniuersas quaestiones theologicas friuolis

argumentis absoluerint, & vanis inualidisque ratiunculis magnum pondus rebus grauissimis detrabentes, ediderint in theologiam commentaria, vix digna lucubratione anicularum. Et cum in his sacrorum bibliorum testimonia rarissima sint, conciliorum mentio nulla, nihil ex antiquis sanctis oleant, nihil ne ex graui philosophia quidem, sed fere c puerilibus disciplinis; scholastici tamen, si superis placet, theologi vocantur, nec scholastici sunt nedum theologi, qui sophismatum faeces in scholam inferentes, & ad risum viros doctos incitant, & delicatiores ad contemptum. Paucis quibusdam interiectis, ita pergit: intelligo etiam, in schola fuisse nonnullos, quasi ad disordinatos, qui tum optime se differuisse putant, cum contra doctores dixerint, vt non tam verum inuenisse velle videantur, quam aduersarios conuincere, concertationibusque & rixis totas chartas implere. Atque hos, sunt in ecclesia multi, qui tanquam milites auctoritati vel tuentur, vel impugnant, & tota eorum de re theologica disputatio, partium studium est, contentio atque dissidium. Quos ego probare, nec debeo, nec possum; l. c. lib. VIII. c. I. p. 225. Similia & alibi passim in hocce opere occurrunt; ex quibus, quaenam auctoris mens sententiaque fuerit, satis liquet. Inter eos porro, qui de emendanda, repurgandaque theologia scholastica apud romanenses solliciti fuerunt, referendus etiam videtur LVDOVICVS DE CARAVIAL, Baeticus, quippe qui, auctore NIC. ANTONIO, theologiarum sententiarum librum singularem, sine restituta theologiae, & a sophistica & barbarie pro virili repurgatae specimen, de Deo, scripsit, Coloniae 1545, & Antwerpiae 1548, 8, editum; additque idem ANTONIVS: cuius nominis restituta scilicet theologiae, inuidiam depellere a se modeste, serioque contendit; bibliosh. hispan. noua tom. II. p. 21. Alios adhuc, qui ex ipsis romanensibus de emendanda theologia

logia scholastica solliciti fuerunt, laudat CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIUS, in *introd. ad histor. theol. literar. notis amplissimis illustrata, lib. II. §. II. p. 199.* vbi vicissim DIONYS. PETAVIUM, IO. BAPTISTAM DE BENEDICTIS, aliosque, qui scholasticos defenderunt, commemorat. Nos id solum praetermittere nefas ducimus, quod RICH. SIMON obseruat, belgicos theologos, speciatim Louanienses, & Duacenses, multum praefereudos esse Parisiensibus, eo, quod illi ad scripturam sacrae, patrumque studium animum adpulerint, cum hi contra vnice theologiae scholasticae dediti fuerint, cuius in conuincendis haereticis non adeo magnus vfus sit; *biblioth. critic. tom. II. c. I. p. 1. §. qq.* Quod, quo iure, aut quo animo ab eo dictum sit, inquirere, nostrum non est; id tamen merito inde colligimus, esse hodie haud paucos inter romanenses, qui non adeo magnum theologiae scholasticae pretium statuunt.

Vt praecipuos quosdam, qui theologiam dogmaticam & systematicam ex romanensibus tradiderunt, commemoremus; inter primos IOANNES ille ECCIVS fuit, cuius inter infelices Lutheri aduersarios haud ignotum nomen est, in *enchiridio locorum communium aduersus Lutherum, & alios ecclesiae hostes*, septimum cum adnotationibus PATALMANNI editum, Ingolstadii 1535. vid. ANT. POSSEVINVS, in *adparatu, p. 871.* Ea solum pertractat capita, super quibus illo tempore disputatum fuit; quae LVD. ELLIES DV PIN recenset, in *biblioth. auctor. ecclesiastic. tom. XIV. p. 165.* Circa medium saeculi decimi sexti floruit IO. VIGVERIVS, seu VIGVERA, gente Hispanus, patria Granatensis, in academia Tolosana theologiae professor, qui edidit *instituciones ad naturalem & christianam philosophiam, maxime vero ad scholasticam, quam vocant, theologiam, vniuersalium concilio-*

rum auctoritate, nec non doctorum ecclesiasticorum, praesertim D. Thomae Aquinatis, eruditione confirmatas, tum alibi, tum & Parisiis 1582 excusas: quas NIC. ANTONIVS opus in paucis doctum, atque utile, vocat, *biblioth. hispan. noua, tom. I. p. 611.* PETRI DE SOTO, Cordubensis, Dominicanorum familiae adscripti, cuius *eximium decus* NIC. ANTONIO audit, *institutionum christianarum libri tres*, Augustae 1548 alibique prodierunt. Idem & *doctrinae catholicae compendium in vfum plebis christianae recte instituendae*, reliquit; Dillingae 1560. vid. NIC. ANTONIVS, *bibliothec. hispan. noua, tom. I. p. 194.* Ex Iesuitarum ordine VINC. FILLIVCIVS, Senensis, *synopsin vniuersae theologiae* conscripsit, post eius mortem, quae illi 1622 contigit, impressam Herbipoli 1626, vid. PHIL. ALEGAMBE, *biblioth. scriptor. soc. Iesu, p. 443.* PETRI A WITFELD *doctrina christiana*, Monasterii prodit 1656. LVD. ABELLI *medulla theologiae*, Parisiis 1658. TOB. LOHNERI *instituciones theologiae*, Dillingae 1681. MARTINI autem BECANI *manuale controuersiarum*, quod prae reliquis notum, ad scripta polemica potius referendum est; vnde & alibi de eo erit dicendi locus; quamquam & in plerisque, quae hic recensemus, scriptis dogmaticis, controuersiae simul attingi soleant. Fuerunt etiam nonnulli, qui ex patribus dogmata theologica colligerent; de quibus tamen nos in *theologia patristica* acturos, antea iam significauimus. Alii rursus veteres scholasticos postliminio reuocarunt, atque quemdam ex iis, quem sequerentur, aut commentariis illustrarent, elegerunt; quidam scilicet ALBERTVM magnum, alii BONAVENTVRAM, alii IOANNEM DVNS Scotum; alii denique, & quidem plerique, THOMAM DE AQVINO. Ingens hinc eiusmodi scriptorum exstat numerus; quos si recensere vellemus, magnopere & tempo-

re nostro, & lectorum abuteremur patientia. Cum vero apud Hispanos praecipue, post ecclesiae emendationem, theologia scholastica regnauerit; NIC. ANTONIUM adeat, qui plurimos nosse cupit, nomina eorum exhibentem in *biblioth. hispan. noua, tom. II. in indice materialium num. III p. 502. seqq.* Iungendusei PHIL. ALEGAMBE, in *biblioth. script. soc. Iesu*, cum continuatione NATHAN. SOTVELLI; siquidem ex hac societate Iesu maxima neo-scholasticorum turba prodit. Celebriores reliquis sunt ADAM TANNERVS, ob *disputationes theologicas in omnes summae sancti Thomae partes, libris IV.* Ingolstadtii 1618, itemque ob *theologiam scholasticam, speculatiuam, practicam*, Ingolstadtii 1626 & 27; MART. BECANVS, ob *theologiam scholasticam*, Moguntiae 1647 in fol. editam; THO. COMPTONVS CARLETONVS, Anglus, ob *theologiam scholasticam*, Leodii 1659 fol. FRANC. LABATA, ob *theologiam scholasticam*, quae septem tomis Tolosae 1669 prodit, IO. BAPT. GONETVS, ob *clypeum theologiae Thomisticae*, Lugduni 1681 sex volum. in fol. recusum, itemque ob *manuale Thomisticum, seu breuiem theologiae cursum*, Coloniae iterum 1707 euulgatum. Nec praetermittendus hic AVGVSTINVS GIBBON DE BURGO, Hibernus, ordinis Eremitarum sancti Augustini, theologiae professor Erffurtensis, ob *theologiam scholasticam in Thomam*, quae septem tomis in 4. absoluitur, quorum primus 1669, vltimus 1679 lucem adspexit; longe tamen notior est ob *Luthero-Caluinismum, schismaticum quidem, sed reconciliabilem*, quippe quo effecit, vt inter diuersarum religionum conciliatores, quos alii syncretistas vocant, haud vltimum locum consequeretur; vid. IO. FRID. MAYERVS, in *syllabo praecipuorum scriptor. qui Romam reconciliabilem voluerunt*, addito IOSEPHI HALLI *Romae irreconciliabili, p. 26.* IO. FABRICIUS, in *historia bibli-*

oth. Fabric. part. IV. p. 214. ANDR. CAROLI, in *memorabilibus eccles. saec. XI II. part. II. lib. VI. p. 219.* Celebre quoque admodum in scholasticorum gente nomen consequutus est RODERICVS DE ARRIAGA, gente Hispanus, qui philosophiam primum Vallisoleti, tum theologiam Salmanticae, tandemque Praegae in Bohemia docuit, ibidemque 1667 obiit. Praeter *cursum philosophicum etiam cursum theologicum, seu disputationes theologicas in Thomam de Aquino* reliquit, partim Antwerpiae, partim Lugduni octo tomis in folio, diuerso tempore, excusos; quibus quominus nonum adderet, morte praepeditus est; vid. NIC. ANTONIUS, *biblioth. hispan. noua, tom. II. p. 219.* & NATHAN. SOTVELLVS, *bibl. script. soc. Iesu, p. 728.* An scepticis adnumerandus sit, disputat PET. BAEIIVS, *dictionar. histor. critiu. voc. Arriaga, p. 379. 380.* Antiquiores est FRANC. AMICVS, Consentinus Italus, cuius *cursum theologicum*, nouem constans tomis, Antwerpiae 1650 impressus est PHILIPPIA SS. TRINITATE haud obscurum inter eruditos nomen est, ob *historiam ordinis Carmelitarum*, cui ipse adscriptus fuit, itemque ob *itinerarium orientale*. Idem quoque *disputationes in Thomam*, integrum aliquod theologiae scholasticae systema constituentes, edidit, Coloniae 1656, quatuor tomis in 4. Cui vero inter scholasticos doctores ignotus est GABB. VASQUEZIVS? At & hic *commentarios in Thomam* reliquit, Antwerpiae 1621 octo voluminibus euulgatos. Paulo propius ad nostra tempora accedit AVGVSTINVS LAURENTIVS, societati Iesu addictus, gente Lusitanus, cuius *synagmata theologica, sine principalis theologiae tractatus*, tomis duobus Leodici 1694 prodierunt, in quibus itidem THO. AQUINATIS ductum sequitur; itemque IUVENALIS ANNANIENSIS, ordinis minorum Capucinatorum, cuius *theo-*

theologia rationalis ad hominem & ex homine, quae per argumenta naturalia potissimum ex homine desumta, nec non ad illius emolumentum directâ, non absque canonici textus, & theologiae scholasticae salis condimento, respersa, faciliori methodo res theologicæ pertractat &c. Augustae Vindelicorum 1706, 4. lucem adspexit. Haereticis nimirum non tantum, sed atheis etiam, ac Muhammedanis, hocce opus auctor oppositum voluit. Sed mitto reliqua eiusdem generis scripta, quorum longe sunt plurima, eo solum maximam partem comparata, vt intelligamus, fuisse semper in ecclesia romana, & esse hodie adhuc, qui nondum augari desierint. Patet hinc etiam, quam parum illorum profuerint consilia, qui emendare ac repurgare theologiam scholasticam, adnisi sunt. Plures interim qui nosse cupit, CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVM adeat, in *introd. ad histor. theol. litterar. notis amplissimis illustrata, c. II. §. II. p. 200. seqq.* In Gallia tamen, quod non diffitendum, recentiori aetate theologia scholastica paulo meliori facie interdum prædiit; etsi id eo non omnium naeuorum experts. Haud vltimum inter illos, qui in ea elaborarunt, locum tenet IO. BAPT. DV HAMEL, cuius & inter philosophos haud ignotum nomen est, quive, theologiam scholasticam cum patristica coniungendo, illam vtrumque emendare voluit; quemadmodum & philosophiam veterem cum recentiori coniunxerat. Prodiit eius *theologia speculatrix & practica iuxta sanctorum patrum dogmata pertractata, & ad usum scholæ adcommodata*, Parisiis anno 1691 septem voluminibus in 8. ex quibus deinceps compendium concinnauit inscriptum: *theologiae clericorum seminariis adcommodatae summarium*, editumque Parisiis 1694 quinque voluminibus in 12. Inter recentiora ceteroquin, quae Gallia dedit, systemata theologia, eminent NA-

BYD. BAGOGE.

TALIS ALEXANDRI *theologia dogmatica & moralis*, Parisiis 1703 duobus tomis in folio; LVD. HABERTI *theologia dogmatica & moralis, ad usum seminarii Catalaunensis*, recusa Parisiis 1721, octo voluminibus in 8. NICOLAI L' HERMINIER *summa theologiae ad usum scholæ adcommodata*, Parisiis 1721 septem voluminibus in 8. Cuius operis dum vir longe doctissimus GE. WALLINVS mentionem facit, addit: *sed obseruandum est, tomos quartum & quintum, qui agunt de gratia Dei, hodie inter ipsos Gallos tot disputationum & rixarum materia, plane esse proscriptos, ut, nisi rarissime, & casu, haud reperiantur; in Lutetia Parisiorum erudita sui temporis c. II. p. 59.* Nimirum non omnibus haecce *theologiae summa* placuit, eo quod auctor IANSENII placita sequeretur. Idemque obseruandum de CASP. IVENINI *institutionibus theologicis ad usum seminariorum*, Lugduni 1704 septem voluminibus 12. editis. De vtroque, & NIC. L' HERMINIERIO & CASP. IVENINO legendus LVD. EL. DV PIN *non. biblioth. des auteurs ecclesiast. tom. XIX. p. 358. 359.* Reliquos tum ex Gallis, tum ex Italis atque Hispanis, quorum scripta dogmatica & systematica innotuerunt, recenset CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introd. ad histor. theol. litterar. notis amplissimis illustrata, lib. II. p. 209. seqq.* Diffitendumque non est, eiusmodi scriptorum notitiam adcuratiorem a nobis expectandam non esse, cum illa, quae in Italia ac Hispania, vbi librorum ad scholasticam & systematicam theologiam spectantium, vberimus prouentus est, imprimuntur, raro ad nos perueniant; in ephemeridibus quoque eruditorum vix vlla eorum habeatur ratio. Ex Gallis autem, & quidem recentissimis, adhuc addendus ANT. BOVCAT, qui *theologiam patrum scholastico-dogmaticam, sed maxime positivam*, edere coepit. Constat

A a a

opus

opus hocce quinque voluminibus in fol. vel viginti in 8. quorum si vltimam formam spectes, quatuor priora iam lucem adspexerunt, quibus tomus decimus septimus, reliquis, qui praecedere debebant, tantisper sepositis, seu *tractatus de sacramentis*, an. 1724 accessit. Videtur equidem, si inscriptionem spectes, BOVCATIVS inter eos referendus, qui theologiam patristicam tractant: sed scholasticis potiori iure eum adnumerandum, methodus, problematicae de rebus grauissimis in vtramque partem disputandi, demonstrat; quod in eo recte reprehendunt auctores *diarii eruditorum (journal des sçauans) anno 1724. mense Octobr. p. 355. seqq.* ANDREAE LE SOVDIER *curfus theologicus*, scholastica itidem methodo concinnatus, ac Parisiis 1724, 4. editus, ibidem recensetur, p. 418. *seqq.* In tanta autem dogmaticorum scriptorum, quibus ecclesia romana abundat, copia, mirum est, IO. MABILLONIVM *institutiones theologicas SIM. EPISCOPII* suis, demtis tamen locis quibusdam, commendasse, de *studiis monasticis part. II. c. VI. p. 288.* Addit, HVG. GROTIUM tanti fecisse hocce opus, vt semper illud secum portaret; cum tamen maius sit, quam quod circumferri queat, ac praeterea quinque annis post GROTII obitum lucem adspexerit; obseruante id PHILIPPO A LIMBORCH, in *historia vitae Simonis Episcopi*, p. 323. LVDOVICVS quoque ELLIES DV PIN, protestantium scripta dogmatica, vtpote ex quibus multum bonae vtriusque hauriri queat, laudare non dubitat. *Licet theologi catholici, inquit, ad protestantium doctrinam componere se haud debeant, expedit tamen, vt qui exercitiores euadere cupiunt, praecipua eorum opera theologica conferant, ubi in dogmatibus nobiscum communibus vtilia sibi inuenient, quae autem sanae doctrinae contrariantur, vsus postulat, vt opiniones horum theologorum, eo-*

rumque rationes, quibus vtruntur, cognoscant, quo euitare, infringere atque refutare eas possint; euolus itaque poterunt loci theologici Philippi Melancthonis, eiusque apologia Augustanae confessionis, ipsa confessio Augustana, liber intermissus, seu formula in comitiis Augustanis anno 1548 protrusa, Io. Gerhardi loci theologici, Caluini, Io. Forbesii a Corfe, & Simonis Episcopi institutiones, noxiores licet, & non nisi exercitationum theologorum manibus committerdae; in methodo studii theolog. c. XLV. p. 177.

** Post romanenses, reformatae ecclesiae doctores hic maxime in censum veniunt; apud quos theologia dogmatica & systematica eadem fere, ac apud nos, habuit fata. Primo enim nihil fere, quod scholam sapiebat, in illorum deprehendere licebat commentationibus; cuius linguam barbaram cum nouis subtilitatibus deinceps postliminio inuehere, non dubitabant alii; donec per IO. COCEIUM, eiusque pariter ac REN. CARTESII sectatores, pristinus vtrumque cultus theologiae restitui coepit. Initium in hoc scribendi genere fecit HVLB. ZWINGLIUS, cuius breuem & christianam in euangelicam doctrinam isagogen, itemque commentarium de vera & falsa religione, in quo non *sermo*; tantum, sed & *sermo* progreditur, & alia scripta huc refert IO. HENR. HOTTINGERVS, in *bibliothecae quadripart. lib. III. c. II. p. 374.* Hunc sequutus est HENR. BULLINGERVS, cuius *compendium theologicum, & antistes pontificiae* eidem auctori laudantur. Sed omnium mox obscurauit famam IO. CALVINVS, in *institutione christianae religionis*, quam operis longe maximam rudimentum vocat THEOD. BEZA, qui & occasiorem eius edendae hunc in modum tradit. Cum Francisci I Galliae regis crudelitatem erga reformatos aegre ferrent Germaniae principes, qui euangelico nomen dede-

dederant; horum vero tum ille quaereret amicitiam; eam vt obtineret, hoc vnicuique *in Opus Phagnum*, auctore Guilielmo Bellagio Langaeo, repererat, vt sese non nisi in anabaptistas, pro verbo diuino suum tantum spiritum iactantes, & omnium magistratuura contemptores, animaduertisse diceret. Hoc vero, inquit BEZA, dedecus, verae religioni iniustum non ferens Caluinus, eius edendi libri occasionem arripuit, meo quidem iudicio incomparabilis: addita excellenti ad regem ipsum praefatione, quam si forte legisset ille, aut ego vehementer fallor, aut magnum esset illi meretrici Babylonicae iam tum vulnus illatum; in vita Caluini p. 367. De prima autem cum primis editione, quae Basileae 1535 prodit, intelligendum, quod Beza dicit, fuisse hanc *institutionem* operis longe maximi rudimentum. In sequentibus enim editionibus ipse CALVINVS magis magisque eam auxit, emendauit, perpoliuit, donec vltima demum, eaque perfectissima ab ipso auctore reuisa an. 1559, in fol. Geneuae prodiret, in qua & opus hoc in quatuor distributum est libros. LVD. MAIMBURGIVS atque HENR. SPONDANVS, ille in *historia Caluinismi*, c. XXII, hic autem ad annum 1535 gallicana lingua haec primum a CALVINO editas *institutiones* adserunt, quod PET. BAELIVS in medio relinquit, hoc solum exploratum sibi esse, adfirmans, iam ante annum 1544 gallicana eas proditisse lingua, versionemque gallicanam ab ipso CALVINO esse adornatam; in *diction. histor. & critic. voc. Caluinus*, p. 731. Eadem vero haec *institutio* in linguam germanicam, belgicam, hispanicam, anglicanam, translata est, saepiusque edita. Fallitur tamen ANT. TEISSIERIVS, dum, eam tanto adplausu exceptam fuisse, ait, vt breui tempore plus, quam mille eius editiones prodierint; in *elogiis Thuanais tom. I. p. 132*. Enimvero IO. PAPYRIVM MASSONIVM,

ad quem prouocat, non recte intellexit; quippe qui, dum *millies excusam CALVINI institutionem* dicit, hoc tantum sibi vult, saepius eius editionem esse iteratam; vt PET. BAELIVS obseruat l. c. Ingenium & iudicium summum, eruditionem exquisitam, cum facundia, quam IAC. AVG. THUANVS *admirabilem* vocat, omnes in hoc opere agnoscunt, etiam illi, qui alia in rebus sacris placita sequuntur. Vnde, quanti eius sectatores illud faciant, haud difficulter intelligitur; docerque notum illud PAVLI THVRRI distichon:

Praeter apostolicas post Christi tempora chartas

Huic peperere libro saecula nulla parem.

Laudatur etiam in *Scaligerianis primis*, p. 40. & in *secundis* p. 41. Et ad priorem quidem locum in *notis*, TANAQVILLVS FABER, eorum, ait, omnium, qui hodie viuunt, qui se bellos homines & elegantes, & disertos & eloquentes, popello faciunt, reperiri neminem, qui id praestare possit, quod Ioannes Caluinus, in epistola ad Franciscum I Galliae regem praescribit, cum egregium illud, & nunquam interiturum christianae institutionis opus, ad tantum principem mitteret. Post CALVINVM ecclesiae reformatae causam strenue fortiterque sustinuit THEOD. BEZA, aliis vtique scriptis & factis longe clarior, quam compendio quodam theologico; quamquam & hoc *questionum ac responsionum christianarum* libellus exhibeat, in quo praecipua christianae religionis capita traduntur; quorsum & eiusdem *theses theologicae* spectant, quas ANT. FAIO in schola Geneuensi proposuit. Sequuti deinceps sunt & alii, qui in eiusmodi scriptis concinnandis ingenii vires sunt periclitati; sed dignus prae reliquis omnibus est, qui commemoretur ANDR. GERARDVS, a patria HYPERIVS dictus, cuius & supra honorificam mentionem iniicimus.

mus. Vir fuit omnium confessione eruditissimus, & antiquitatis ecclesiasticae, notitia, sermonis puritatem & elegantiam coniunxit. Praeter multa alia autem scripsit *methodi theologiae, siue praecipuorum christianae religionis locorum communium libros tres; denno iam,* (vt inscriptio habet,) *in lucem editos* 1568. Prima editio 1566 prodiisse videtur, & quidem post auctoris obitum, qui adeo opus hocce ad finem perducere non potuit. Hinc HENR. VIETOR, sacrarum litterarum in schola Marpurgensi professor, in *epistola nuncupatoria*, quam eidem praemisit, *utinam autem*, inquit, *hase ipsi libros recognoscere & absoluerent licuisset.* Nunc quia morte interceptus fuit, satius esse duximus, vt imperfecti ederentur, quam vt tam pium opus periret. Nimirum constitutum HYPERIO fuerat vniuersam theologiam ad sex capita, seu locos reuocare, qui erant, *Deus, creatura atque homo, ecclesia, doctrina legis & euangelii, signa seu sacramenta, consummatio.* Sed ex his tres tantum priores totidem libris absoluit, reliquos, morte praepeditus, non attigit. Hocce nihilofecius diligenter legisset opus, non poenitebit quemquam. Inter reliquos reformatae ecclesiae theologos, qui saeculo decimo sexto eruditionis famam consequuti sunt, haud vitimi erant WOLFG. MVSCLVS, & PETRVS MARTYR; quorum vterque an. 1562 viuendi finem fecit, & *locos theologicos* reliquit. Et MVSCLVS quidem Bernae 1573, & deinde Basileae 1599; MARTYRIS autem Tiguri 1587, & deinde Amstaelodami 1656 prodierunt. Addunt his nonnulli VICTORINVM STRIGELIUM, & CHRISTOPH. PEZELIUM, PHIL. MELANCHTHONIS sectatores, & hinc promiores in partes reformatorum. Ille nimirum ex Ienensi Lipsiensis, & post varia fata Heidelbergensis theologus, adductum PHIL. ME-

LANCHTHONIS locos edidit *theologicos* tribus partibus, Neapoli Nemetum an. 1582, 4. in quibus se MELANCHTHONIS in eo quoque discipulum demonstrat, quod subinde ex poetarum, aliorumque scriptorum veterum monumentis, quaedam adspersit. Virum enim fuisse eruditissimum, negari nequit. Hic vero, siue CHRISTOPH. PEZELIUS, ex Wirtebergenfi Bremaensis gymnasii theologiae professor, & ex *mellisicio*, quod vocant, *historico*, celebrior, *argumenta* composuit, & *obiectiones de praecipuis articulis christianae doctrinae, cum responsionibus, quae passim exstant in scriptis Melanchthonis*, Neapoli Nemetum 1591. BENED. ARETI, MATTH. VIRELLI, GVIL. ADOLPHI SCRIBONII, LVC. TRELCAII, BARTHOL. KECKERMANNI, AMANDI POLANI, quorum nonnulli iam saeculum decimum septimum attigerunt, in hoc genere scripta lubens praetereo. Circa eiusdem etiam saeculi decimi septimi initium vixit, mortuus quippe 1626, IO. PISCATOR, theologiae in gymnasio Herbornensi professor, qui praeter alia *aphorismos doctrinae christianae* ex IO. CALVINI *institutione christianae religionis* concinnauit, quos ipsemet *exegefi* quadam illustrauit. Nec ignotum est IO. WOLLEBII, theologi Basileensis an. 1629 mortui, *compendium theologiae christianae*, Basileae 1626 editum, saepiusque recusum. De CHRISTOPH. PELARGI, qui primum noster fuit, deinde ad reformatae ecclesiae castra transiit, *compendio theologico*, quod itidem ad hocce temporis interuallum pertinet, iam ad §. *praecedentem* diximus. Omnium autem, qui hucusque in hocce campo ingenii sui vires exercuerunt, industriam superauit, multisque post se reliquit parasangis, DAN. CHAMBERS, qui circa initium saeculi decimi septimi floruit, & an. 1621, cum in Monte-Albano vrbe obsessis oratione ac hortatione

animum adderet, in vallo obambulans, globo ictus, vitam finiit. Vastissimae, qua instructus fuit, eruditionis immortale monumentum, in *panstratia* sua *catolica*, ad posteros transmisit; in qua cum controuersias tractet, quae protestantibus cum romanensibus intercedunt, ROB. BELLARMINVM praecipue refellens; ad polemicos potius quam dogmaticos scriptores referendus videri poterat; nisi id fere locorum communium scriptoribus sollempne esset, controuersiarum cumprimis habere rationem. Prodiit hocce opus post auctoris obitum an. 1626, quatuor voluminibus in fol. obstetricias adhibente manus BENE D. TYRRETINO, qui & praefationem praemisit. Nec tamen coronidem illi imposuit, cum grauissimus de ecclesia articulus desit, qui amplissimum, ingenii vires demonstrandi, opesque eruditionis explicandi, illi suppeditare potuisset campum, & quintum constituere debebat volumen. In patrum praecipue testimoniis colligendis, & ab exceptionibus romanensium vindicandis, explicandis etiam iis, quae ab his protestantibus opponuntur, summam adhibuit diligentiam; vt adeo optimo iure hocce opus ad theologiam, quoque patriasticam referri queat. In compendium illud misit FRID. SPANHEMIVS, inscriptumque: *Chamierus contractus* Geneuae 1645 edidit. Legenda quae de CHAMIERO, eiusque scriptis PET. BAELIVS differit, *dictionar. hifor. & critic. voc. Chamier*, vbi & p. m. 834. ostendit, quam ridicule CHAMIERVS a IAC. GVALTERO pro capite *metaphorizarum* venditetur. Ad initium saeculi decimi septimi adhuc referendus DAV. PAREVS, tum ob alia scripta quam plurima, tum & ob *collegium theologicum*, notus, quod Francofurti 1610, 8. prodiit; eodem vero saeculo paullisper progrediente, IO. HENR. ALSTEDIVS *compendium theologicum* euulgauit, Hano-

uiae 1624, 8. & *theologiam didacticam* ibidem 1627, 4; GVIL. AMESIVS, *medullam theologiae* edidit, Franecquerae 1638, 8. IO. CROCIVS *syntagma theologiae*, Bremae 1638, 8.

Cumprimis hic commemorandus nobis est IO. MACCOVIUS, seu MAKOWSKI, nobilis Polonus, tandemque theologiae in academia Franecquerana professor, qui 1644 vitam cum morte commutauit. Neque tantum ideo obseruatu dignus, quod *locos communes theologicos* concinnauit, Franecquerae an. 1650, 4. impressos; sed &, quod, si non primus, certe inter primos, fuit, qui apud reformatos scholasticam theologiam tractandi rationem postliminio reuocauit. Nimirum, cum in synodo Dordracena plurimorum errorum, a SIBRANDO MAXIME LVBBERTO, postulatus esset; illi, qui iussu synodi causam hancce cognoscebant, tandem pronuntiarunt, errorum, qui illi obieiebantur, MACCOVIUM immunem esse, in eo tamen illum peccasse, quod *phrasibus scholasticis* vsus esset, & *scholasticum docendi modum* in belgicis academiis conaretur introducere. *Legitur*, inquit auctor, quem deinceps laudabimus, *iudicium deputatorum a synodo in causa Maccouiana, cuius summa haec erat: D. Maccouium nullus gentilismi, iudaismi, Pelagianismi, Socinianismi, aut alterius cuiuscumque haereseos reum teneri, immeritoque illum fuisse aduersatum; peccasse eum, quod quibusdam ambiguis, & obscuris phrasibus scholasticis vsus sit; quod scholasticum docendi modum conetur in Belgicis academiis introducere; quod eas selegerit quaestiones disceptandas, quibus grauantur ecclesiae belgicae; monendum eum esse, vt cum spiritu sancto loquatur, non cum Bellarmino aut Suarezio, &c.* Haec aliaque de MACCOVIO refert GVALTERVS BALKANOVALVS, in *epistolis ecclesiasticis & theologicis*. p. 573. editionis, quae an. 1684, fol. prodiit; & ex eo

PET. BAEIVS, *diction. biflor. & crit. voc. Makowski p. 2010. 2011.* Eodem itaque circiter tempore scholastica theologia apud reformatos introducta est, quo & in nostra iterum inualuit ecclesia. Occasionem itidem dedit nimium metaphysices scholasticae studium, & vana persuasio, tum demum adcurate theologiam tractari, si omnia vocibus, ex methaphysicorum scholis petitis, obruantur. Hinc & metaphysices abusum in MACCOVIO reprehendit ABR. CALOVIVS, eique ideo praecipue *metaphysicam suam diuinam* opposuit; idque diserte proficitur in *praefatione*, quam *scriptis suis philosophicis* praefixit, p. 7. In ipsis etiam remonstrantium & contraremonstrantium controuersis, quae synodo Dordracenae occasionem praebuerunt, patuit, iam tum, scholasticam theologiam magna apud reformatos summissis incrementa; siquidem vtraque pars alteri exprobrauit, quod cum terminis etiam principia sua ex scholasticorum lacunis hauiserit. Obseruatum id IO. HVLSEMANNO in *praefatione*, quam *tractatui suo de auxiliis gratiae* praemisit: *In Calvinianorum etiam scholas prorepsit haec gangraena, vt mutuis inuicem dictariis lancinent Calvinistae & Arminiani, vtra pars terminos irresistibilitatis, praedestinationis, praedeterminationis, principia iidem probationum, pro dependentia vel independentia actuum vitiosorum ab influxu diuino, ex foetidis scholasticorum lacunis hausserit? vt legere est in iudicio Parei ad synodum Dordracenam missi, & actis inserto &c.* Paulo ante MACCOVIVM, anno scilicet 1639, mortuus est ANT. WALAEVS, theologus Lugdunensis, nec infimi inter reformatae ecclesiae doctores ordinis, qui non tantum praeter alia *locos communes theologicos* reliquit, Lugduni Bataurum an. 1647 excusos; sed & cum IO. POLYANDRO, & ANT. THYSIO, auctor est *synopsos purioris theologiae*, *LII*

disputationibus comprehensae, editaeque Lugduni Bat. 1642 & 58, 8. Medium faeculi decimi septimi viuendo attingit IO. CLOPPENBURGIUS, theologus Franconeranus, mortuus quippe 1652, qui *aphorismis theologiae christianae*, Franconerae 1648, 12. & *exercitationibus super locos communes theologicos*, Franconerae 1658, 4. hanc theologiae partem locupletauit. Eodem, quo CLOPPENBURGIUS, anno, rebus mortalium exemptus est MARC. FRID. WENDELINVS, gymnasii Anhaltini rector, & theologiae ac philosophiae professor, cuius compendium, seu *christianae theologiae libri duo methodice dispositi*, Amstelodami 1646, alibique, & alio tempore, excusum est. Idem quoque *christianae theologiae systema maius* reliquit, Casselis impressum, 1656, 4. Quae eius scripta cum in Germania maxime celebrarentur; nonnulli ex nostratibus illa, in iis, in quibus a nobis reformati dissentiant, refutare suarum duxerunt esse partium. Addendi his porro SAM. MARESIUS, ob *systema vniuersae theologiae*, Groeningae 1645 & alibi saepius, itemque ANDR. ESSENIUS, ob *systema theologicum*, Ultraiecti 1652, 4. & *compendium theologiae dogmaticum* ibidem 1669, 8. ABR. HEIDANVS, ob *corpus doctrinae christianae*, post auctoris obitum, an. 1676 Lugduni Bat. editum; IO. HOORN-BECKIUM, ob *institutiones theologicas*, Ultraiecti 1653, & Lugduni Bat. 1658, 8. Atque hi quidem, aliique, eum post synodum Dordracenam scripserint; eos in doctrina de praedestinatione huius stetit decretis, vt existimemus, par est. Eius itaque sententiae, quae supralapsiariorum, quos vocant, est, plura apertioraque vestigia in illis compendiis ac systematibus, quae ante synodum Dordracenam prodierunt, deprehendere licet, quam in iis, quae post eam edita sunt. Accesserunt vero deinceps controuersiae inter *hypotheticos*,

nicos, & absolutos, quarum in systematibus, quae eo tempore lucem adspexerunt, subinde habita est ratio; vtque ea, quae *absolutorum* est, sententia, recepta fere est, & a plerisque in ecclesia reformata, Belgis maxime, adprobata; ita quae ab istis auctoribus fuere concinnata compendia, ac systemata, ad eam sententiam conformata fuisse, non est, quod dubitemus. Idem rursus de illis censendum, quae ab *hypotheticis* fuere conscripta, quos inter ipsemet eminet MOSES AMYRALDVS, cuius *theses theologicae* hic maxime in censum veniunt; editae Salmurii 1665, 4. De scriptis polemicis, huc spectantibus, alibi dicitur.

In hocce temporis interuallo maxima adhuc theologiae scholasticae apud reformatos statuebatur pretium, quae & in GISBERTO VOETIO summum fastigium consequuta videtur. Passim is in scriptis suis scholasticos doctores longo agmine adducit, laudatque; sed eorum etiam methodum, modumque disputandi, & res theologicas tractandi, sequitur. Documento esse possunt *selectae* eius *disputationes theologicae*, quae quinque voluminibus, seu *partibus* comprehensae prostant, quarum prima Ultraiecti an. 1648, vltima an. 1669 prodiit; quaeue integrum aliquod plenumque theologiae corpus exhibent. Ingens fateor rerum variarum in iis occurrit apparatus, qui & infinitam fere auctoris lectionem, & diligentiam singularem arguit, &, si recte digeratur, vsui esse potest. Scholasticorum nimium amorem, cum praepostero eos imitandi studio, vbique fere deprehendas. Hinc & ab aduersariis eius hoc illi exprobratum, obseruatque IO. HVLSEMANNVVS, in *praefatione*, seu *dedicatione*, quam operi de *auxiliis gratiae* praemisit, quod plane in morem scholasticorum, loco *disputationis inauguralis*, *themata quodlibetica* proposuerit, tam ratione obie-

*cti inutilia, quam ratione principiorum probandi, plane falsa. Et structura sane, ita pergit HVLSEMANNVVS, atque methodus disputandi inspecta, nihil differt a disputatione inaugurali Mendozae, mox ab legata; qua proponuntur quaestiones scholasticae, positiuae, quodlibeticae. Eundem in modum disputaturus Voetius de praedictis verae religionis, vt promittebat titulus, amplissima sane controversia, vix periodis viginti verborum in sesquipaginam coniectis, mox ad corollaria, quodlibeta, paradoxa, probabilia, disquisibilia excurrit &c. Eodem, quo VOETIVS in Ultraiectina, in Lugdunenſi academia docuit, magnamque nominis consequutus est celebritatem, tempore IO. COCCETVS; per quem alia, meliorque facies, profligata iterum scholasticorum barbarie, theologiae apud reformatos reddi coepit. Cum enim vir iste doctissimus in perscrutandis sacris litteris totus esset; ad earum etiam ductum tantum theologiam tractari voluit; ideoque & serio illi constitutum fuit, a scholasticorum terminis, inutilibus distinctionibus, quaestionibusque otiosis, theologiam repurgare; vid. HENR. LV-DOLPHVS BENTHEMIVS, in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat, part. II. c. III. §. XXX. p. 139.* Contigit vero eodem tempore, vt Cartesianum caput extolleret philosophia; vnde omnino factum, vt nonnulli Cocceianismum, & Cartesianismum, nullo quidem iure, coniungerent. Haec tamen id fieri poterat, quod Cartesianum philosophia scholasticae philosophiae, hinc & theologiae, iugulum peteret. Certe, ex eo tempore plurimos, etiam ex illorum numero, qui nec Cocceiani, nec Cartesiani erant, scholasticae theologiae taedium inuasit; meliorique & elegantiori habitu exornata compendia ac systemata theologica in scholis reformatorum prodierunt. IOAN. autem COCCETVS in eo quoque a recepta*

cepta theologiam tractandi ratione discessit, quod cuncta ex ratione, ac ordine foederum diuinorum, deriuare voluit. Eoque spectat *summa doctrinae de foedere & testamento Dei explicata*; cuius editio sexta Francofurti ad Moenum an. 1703, 8. lucem adspexit. Qua in re & alii eum sequuti sunt, vt deinceps, cum de variis methodis theologiam systematicam tradendi praecipimus, exponemus pluribus. Nunc promiscue illos recensebimus, qui compendia ac systemata theologiae dederunt, & ad vltimam hancce systematicae theologiae periodum apud reformatos pertinent, qua, reiectis scholasticorum commentis, melior facies sacrorum dogmatum tractationi restituta est, siue cum COCCIO fecerint, siue, aut in omnibus, aut quibusdam, ab eo disenserint. CHRISTOPHORI equidem WITTICHI *theologia pacifica*, Lugduni Bat. 1671, 4. edita, nos non morabitur; quippe quae ad controuersias, quibus eo tempore philosophia Cartesiana occasionem praebuit, spectat, & praecipue SAM. MARESIO opposita fuit. Quare ad FRANC. BYRMANNVM, theologum Vltraectinum, potius nos conuertimus, qui *theologiae synopsis* conscripsit, tomis duobus Traiecti ad Rhenum 1671 & 81, 4. editam; ex qua rursus aliam synopsis confecit, quae: *synopsis synopsis theologiae, & spectatim oeconomiae foederum Dei, ab initio saeculorum usque ad consummationem eorum*, in scripta, Amstaelodami 1690, 12. lucem vidit. Ceterum BYRMANNVM in ista sua *synopsi lib. I. c. XXV.* vbi de omnipotentia Dei agit, quaedam ad verbum ex SPINOZAE *cogitatis metaphysicis c. IX.* descripsisse, obseruat PHILIPPVS A LIMBORCH *theolog. christian. lib. II. c. XV. §. VI. seqq.* Defensionem BYRMANNI equidem in se suscepit, & obiectum illi cum SPINOZA consensum pro calumnia venditare voluit IOANNES VAN DER WATEN, in *diff.*

de 1674 aduersus Io. Clericum, p. m. 175. seqq. Sed LIMBORCHIVS iterum, nihil a se dictum, quod non verissimum esset, prolatis vtriusque & BYRMANNI & SPINOZAE locis, demonstrauit, in libello, qui postea tertiae *theologiae eius christianae* editioni subiectus est. Idem vero, cuius mentionem fecimus, IO. VAN DER WAYEN, quiue inter COCCII sectatores itidem non vltimum locum tenet, *summam* quamdam *theologiae christianae* dedit, cuius *pars I.* Franecquerae 1689, 4. prodiit, quemadmodum & *theologicae christianae enchiridium* concinnauit. IOANNIS autem MARCKII *compendium theologiae christianae didactico-elenchiticum, cum immixtis problematibus plurimis, & quaestionibus recentioribus adactum, in usum academicum iuuentutis*, Groeningae lucem adspexit, an. 1686, 8. PETRI VAN MASTRICHT *theologia theoretico-practica*, anno equidem 1682, Amstaelodami, prodiit, sed plus, quam tertia parte auctior, Traiecti ad Rhenum 1699, 4. In ea praeter *theologiam dogmaticam* exhibetur etiam *historia ecclesiastica, idea theologiae moralis, & hypotyposis theologiae asceticae*. Praeterea theologiam dogmaticam ita tractat, vt in singulis capitibus *partem exegeticam* excipiat *dogmatica*, hanc *elenchitica*, & hanc iterum *practica*. Iungendus hisce NICOL. GYRTLEERS, cuius *institutiones theologiae* Amstaelodami 1694 in lucem emissae prostant, in quibus cum thesi antithesin in coniungit, vt dissentientium placita ipsis illorum verbis proponat, labore, vt ipsemet in *praefatione* loquitur, *ingenti & prolixo*. Laudandus & in eo, quod in fine singulorum capitum adiecerit vsus ad pietatem ac consolationem; *exemplo, vt ipsemet iterum ait, forsitan nouo, difficultate, sed necessario, & omnibus sequendo; ne in theologica disciplina disputare saltem, vel altercari, sed & pie vniuersum discamus.*
Fac-

Fateor tamen, ita paucis interiectis pergit, & *libentissime fateor*, nullam totius operis partem hac esse imperfectiorem. Multa noua quadam ratione auctor proponit, multa egregie obseruat, adeoque dubium non est, quin praestantissimis in hoc genere scriptis, institutiones istae sint adnumerandae; etsi in doctrina de absoluto decreto rigidiora placita sequatur. A Belgis si ad Helueticos transeamus, cum primis se nobis offert vir longe doctissimus, & ob praestantissima ingenii monumenta celeberrimus, IO. HENR. HEIDEGGERVS, non tam ob *medullam theologiae christianae*, quae Tiguri 1696, 4. prodiit, quam ob *corpus theologiae christianae, exhibens doctrinam veritatis, quae secundum pietatem est, eamque contra aduersarios quoscunque, veteres & novos, vel in fundamento fidei, vel circa illud errantes, ita adferens, vt simul historiae ecclesiasticae veteris & noui testamenti contineat διατίκων*, adeoque sit plenissimum theologiae didacticae, elencticae, moralis & historicae systema; quod post auctoris obitum itidem Tiguri an. 1700 duobus tomis in folio lucem adspexit publicam, nobis commemorandus. Opus hocce omni esse eruditionis genere refertum, perfectissimumque specimen, quod doceat, quo pacto theologia dogmatica, solide ac eleganter, sine scholasticorum quisquiliis, tractari queat, nemo, qui illud legerit, diffitebitur; meritoque adeo commendandum, si a sententiis placitisque, reformatae ecclesiae propriis, discedas. Methodo equidem foederali non incedit; quae tamen de foederibus diuinis scitu sunt necessaria, suis quaelibet locis accurate & diligenter tradit. Ad Belgas vt reuertamur, non praetermittendus nobis est SALOMON VAN TIL, cuius *theologiae veriusque compendium cum naturalis, tum reuelatae, vna cum appendice, de origine controuersiarum nostri temporis*, Lug-

BYD. ISAGOGE.

duni Batavorum, an. 1704, 4. editum, hoc peculiare habet, quod theologiam naturalem separatim a theologia reuelata tradat; auctorque, se magnopere ab vtriusque mixtura abhorreere, profiteatur. *A mixtura vtriusque*, inquit in *dedicatione, incepit theologia scholastica, & abiit in ματαιολογίαν*; ex hoc principio notum fere est, quod quidam nimium ratiociniis suis indulgentes, philosophiam suam fecerint scripturae interpretem, aut saltem theologiae incumbentes, ac philosophandi amore abrepti, argumenta ex sacris desumpta, fere neglexerint; quorum acumen tandem in fugillationem sacrarum litterarum exiit, & contemptum. Commendat se insuper hoc compendium breuitate, stili perspicuitate, facilique ordine ac methodo. Non satis tamen aequus est auctor erga nostrae ecclesiae doctores; vnde DAV. GERTMANNO enata occasio edendi *exercitationem anti-Tillianam, qua innocentia Lutheranorum ab imputato ipsis a Salomone van Til, in theologiae compendio, crimine, quod reuelationes rationi contradictorias statuant, vindicatur, ex opposito vero, quod huius sic dicta theologia reuelata, rectae rationi contradicat, ostenditur*; Francofurti 1707, 4. Eamdem fere, qua SALOMON VAN TIL vsus est, theologiam dogmaticam tractandi rationem sequitur TACO HAIIO VAN DEN HONERT, ex cuius quippe *commentario de veris Dei viis, theologiam naturalem & reuelatam per aphorismos delineatam* exhibuit ISA. VERBURGIUS, Amstelodami 1715, 12. In libro enim primo de rerum essentia atque existentia, in secundo de officiis, in tertio de peccato dominante, in quarto de criteriis diuinae reuelationis, in quinto de diuina bibliorum origine & auctoritate, differit, & tum denique in sexto ad theologiam reuelatam progreditur. Nec praetermittendus hic est BENED. PICTETVS, theologus Geneuensis longe clarissimus, qui lingua gal-

B b b

licana

licana scripsit *la theologie chretienne & la science du salut &c.* id est, *theologiam christianam, & scientiam salutis &c.* in qua non tantum, vt inscriptio porro docet, veritates, in scriptura sacra reuelatas, exponit, & errores iis oppositos refellit, sed historiam quoque praecipuorum errorum, sententiasque patrum, & quidquid in historia ecclesiastica maxime obseruatu dignum, exhibet. In altera editione praeter argumenta noua, thesin comprobantia, variaque veterum ac recentiorum doctorum testimonia, aliaue, integra accesserunt capita, e. g. de *articulis fundamentalibus, de diis gentilium, quorum in scriptura iniicitur mentio, de indulgentiis, de iubileo, de unione Lutheranorum & reformatorum,* & quae alia sunt eiusdem generis. Versio germanica praestantissimi huius operis prodiit Lipsiae 1723 duobus tomis in 4. Eos, quos ex reformatae ecclesiae scriptoribus systematicis praetermissimus, suppeditabit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introduc. ad histor. litter. theolog. notis amplissimis illustrat. lib. II. §. VIII. p. 258. seqq.*

De Anglis haecenus nihil diximus, apud quos theologiam scholasticam ante ecclesiae emendationem vel maxime floruisse, constat. Sed nec post eam defuerunt, qui compendia ac systemata theologica conderent; quos inter ipse THO. CRANMERVS, archiepiscopus Cantuariensis, & strenuus doctrinae euangelicae in Anglia promotor, haud vltimum locum tenet; quippe qui praeter alia, huc spectantia, *locorum communium libros XII* concinnauit, recusos Londini 1621. Hinc & alii quam plurimi theologiam dogmaticam scriptis egregiis illustrarunt; licet compendiorum ac systematum theologorum in hac gente tantus non inueniatur numerus, quam alibi. De iis enim, qui aut symbola vel veteris, vel anglicanae ecclesiae illustrarunt, aut de the-

ologia historica solliciti fuerunt, nunc nobis sermo non est; cum de vtrisque in sequentibus dicendum sit. CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, vir doctissimus, cum quorundam Anglorum, quorum ad dogmaticam theologiam spectare scripta, existimat, mentionem fecisset, addit: *At vero theologorum Anglorum non est, scholasticis rerum euolutionibus inhiare, sed eleganti dictione & suauiore atque simpliciore ratiocinio, vocata & in partes veteris ecclesiae traditione, sua tradere;* in *introd. in historiam theologiae litterariam, notis amplissimis illustr. lib. II. §. VII. p. 253.* Addenda, quae idem in *prolegomenis §. VI. p. 36.* de ratione theologiam tractandi apud Anglos vsitata, disserit. Nec praetermittendum, quod IO. WILKIN in *ecclesiaste,* quem ex anglicana lingua in germanicam transtulit HENR. ITTERSCHAGEN, *sect. III. p. 206.* ex Germanis, Heluetiis, Belgis, varios systematicae theologiae scriptores, ex Anglis vix vnum alterumue laudet.

Ad reliquos, qui a nobis dissentiant, quod attinet, rariora apud eos compendia ac systemata deprehendi, mirum non est, cum nec scholas publicas, si ab Arminianis discesseris, nec academias habeant, aut si quas habuerunt, eas amiserint, in quibus quae instituuntur recitationes, plerisque eiusmodi scriptis occasionem praebent. Ex Arminianis seu remonstrantibus SIMON EPISCOPIVS *institutionum theologicarum libros quatuor* reliquit; at post mortem demum eius editos, nec ad finem perductos, auctore operi huic immortuo, priusquam dimidia eius pars perfecta esset. IO. MABILLONII circa hasce *institutiones* errorem supra iam notauimus. Scopum, quem in iis sibi constitutum habuerit EPISCOPIVS, ita edisserit PHILIPPVS ALIMBORCH: *Eo opere non tantum inquisiuit in veritatem singulorum dogmatum religionis christianae*

fianae, sed etiam momentum eorum, necessitatemque expendit, ut viam sternat paci & concordiae in christiana ecclesia. Omnes theologi officio suo satis se defunctos credunt, si veritatem suae sententiae, ut putant, & falsitatem aduersariorum doctrinae probent: iudicantes sese hoc facto iure a suis aduersariis separatos manere. Plane aliud sentiebat Episcopus; putabat, homines varias quidem tueri posse sententias, attamen una in ecclesia & communione coniunctos remanere; quando nempe dogmata in controuersiam vocata non sunt eius momenti, ut circa ea errans extra salutis spem constituatur, sed ut salutiferam fidem nihilominus retineat, camque confiteatur. Eum in finem opus id adgressus erat, ac postquam in cuiusque dogmatis veritatem inquisiisset, statim subiungebat examen eius necessitatis, ut videntes, quidnam necessarium esset, & circa id consentientes, in reliquis nos inuicem, licet sententiis variantes, fratres amice toleraremus, nec in partes Christi ecclesiam diuelleremus; in historia vitae Simonis Episcopi, p. 316. 317. Quod quidem EPISCOPII consilium, ut, in se spectatum, neutiquam vituperandum; ita caute satis atque circumspicte ubique eum incessisse, adfirmare non ausim; nec adfirmabit, qui adcurate cuncta considerauerit. Nimio enim concordiae, dissentientesque tolerandi, studio, ea interdum ad fidem ac salutem minime necessaria, iudicauit, quae vetus ecclesia ipsa, scripturae suffragio hac in re non destituta, adeo necessaria pronuntiauit, ut aeternae salutis spem non habeat, qui ea negare aut impugnare ausus fuerit. Exemplo luculento hoc ostendit GE. BVLLVS, in iudicio ecclesiae catholicae trium priorum saeculorum, de necessitate credendi, quod dominus noster Iesus Christus sit verus Deus, adserito contra Simonem Episcopium, aliosque. EPISCOPIVM excepit STEPH. CVRCELLAEVS, eius quoque in munere docendi

successor, sed praematuro itidem morte impeditus, quo minus institutionem suam religionis christianae perficeret. Opera eius theologica, quorum partem praecipuam haec ipsa institutio constituit, prodierunt Amstelodami 1675, cura PHILIPPI A LIMBORCH, qui post POELENBURGIUM in munere professoris theologiae CVRCELLAEVM excepit. Et hic ipse tandem LIMBORCHIVS consequutus est, quod reliquis fata denegarunt; exposita luci publicae an. 1686 theologia christiana, ad praxim pietatis ac promotionem pacis christianae unice directa, cuius editio tertia 1700, quarta & vltima autem, cui relatio historica, de origine & progressu controuersiarum in federato Belgio, de praedestinatione, tractatus posthumus, accessit, an. 1715 Amstelodami in fol. prodiit. Placidum viri huius animum, ingeniumque moderatum, in hoc opere facile agnoscas, quod & ob perspicuitatem merito commendatur; eorum tamen, qui ex Arminii schola prodierunt, placita sequitur, etsi reliquis in quibusdam cautiore sit ac circumspicior. Sub examen hancce LIMBORCHII theologiam christianam reuocauit CHRISTOPH. FRANCKIVS, theologus Kiloniensis in exercitationibus anti-Limborchianis, Kilonii 1694, 4. Sed hac de re alibi. Inter Socinianos ipse FAVSTVS SOCIIVS summam quamdam religionis christianae reliquit; quae italice conscripta, & in latinam linguam translata, cum eiusdem libro de auctoritate sacrae scripturae Racouiae an. 1611, 8. prodiit, recusa 1654, 12. inserta deinceps est operibus eius, in bibliotheca fratrum Polonorum, quos vnitarios vocant, editis, tom. I. p. 281. Extant etiam ibidem p. 537. seqq. eiusdem praelectiones theologiae, in quibus quaedam tantum theologiae capita pertractat. Hinc vero p. 651. seqq. sequitur christianae religionis breuissima institutio, per interrogationes & responsiones, quam catechi-

sum vulgo vocant, p. 651. seqq. Sed haec ad libellos catecheticos, de quibus supra dictum, adhuc referri debet; conf. & CHRISTOPH. SANDIVS, in *bibliotheca anti-trinitariorum p. 77.* CHRISTOPHORVS porro OSTORODVS *compendiolum doctrinae ecclesiae christianae tunc in Polonia potissimum florentis* concinnauit, confutatum a IO. CLOPPENBURGIO, qui & testatur, hoc ei cum ceteris libris in Belgio ereptum fuisse. Postea tamen editum est an. 1630. Belgice quoque prodiit, inscriptum; *compendiolum doctrinae Socinianorum.* Sunt qui, CONR. VORSTIVM auctorem huius libelli esse, contendunt, idque ab eo ex Sociniano- rum scriptis congestum, in cuius etiam manu scriptis ita inscriptum fuerit: *summa doctrinae Sarmatarum*; vid. CHRISTOPH. SANDIVS, in *bibliotheca antitri-*

nit. p. 91. Nec praetermittendus est IO. VOLCKELIVS, Grimmen- sis Misnicus, ecclesiae Philippouien- sis pastor, qui, praeter alia, *de vera religione libros quinque* scripsit, quibus praefixus est IO. CRELLII liber, *de Deo & eius attributis*, ita vt vnum cum illis opus constituat, Racouiae 1630, 4. Prodiit & Amstelodami, vbi magistratus iussu exempla huius libri typographo ablata, & die vigesimo Ianuarii 1642 publice combusta sunt. Eodem vero etiam anno idem opus cum refutatione SAM. MARESII Groeningae lucem adspexit. Refert CHRISTOPH. SANDIVS, in Gallis pro vno eius exemplo perfolutos fuisse viginti quinque nummos hungaricos aureos; in *bibliothec. antitritar. p. 96.* Sed haec de hisce sufficiant.

§. XVI. Quae in scholasticis reprehenduntur vitia, non statim theologiae systematicae aut theticae sunt tribuenda; multo minus haec, ob incommoda quaedam aut abusus, improbanda ac reiicienda. Sua enim habet commoda eaque longe maxima; immo, si praesentem ecclesiae statum spectemus, non modo utilis est, sed & necessaria. *

* Fuisse, qui theologiam systematicam reiicerent, & vt hoc cum specie quadam atque *negotio* facere possent, scholasticorum vitia illi tribuerent, constat. De fanaticis, quos vocant, Quakeris speciatim, aliisque hoc notum est, passimque viris eruditis obseruatum. ROB. BARCLAVS de scholastica theologia verba faciens, *quae quidem*, inquit, *monstrum est, ex scripturalibus quibusdam veritatis notionibus, & ethnicis terminis & axiomatibus productum; & est quasi pagana philosophia christianizata, vel potius externa litteralis Christi scientia paganizata; est homo in primo lapsae naturae statu, cum diabolica sua sapientia, sibi met quibusdam veritatis notionibus placens &c. in theologiae vere christianae apologia, thes. X. §.*

XXI. p. 200. Quae, vt & reliqua, quae ibi sequuntur, non solum contra theologiam corruptam scholae pontificiae, sed generatim contra omnem theologiam systematicam protestantium dicta esse, iudicat, atque probat IO. GVIL. BAIERVS in *diff. de theologia systematica*; quae sexta est in eius *synopsi & examine theologiae entusiastarum recentiorum, seu Quakerorum, praecipue Roberti Barclaii*, sed ab eo ob praematurum obitum ad finem non perducta, §. V. seqq. Qua de re & non dubitabit, qui ponderauerit, quae idem BARCLAVS disserit, §. XXII. p. 201. seqq. Nec aliter intelligenda, quae generatim de Quakeris pronuntiat GERH. CROESIVS, in *hstor. Quaker. lib. II. p. 308.* Vt autem hisce, aliisque eiusmodi hominum censuris

cenfuris eo rectius obuiam eatur; difcrimen, quod inter theologiam fyftematicam, & fcholasticam *κατ' ἐξοχὴν* fic dictam, intercedit, probe obferuandum. Efti enim, cum fcholastica theologia, fyftematica proprie fic dicta exorta fit, vti fupra docuimus; non prorfus tamen inter fe conueniunt, nec vno eodemque habendae funt loco. Vtrique hoc commune eft, quod fidei dogmata, rite inter fe connexa, certo ordine ac methodo tradat, ea explicet, confirmet, contra diffidentium infultus defendat; fcholastici autem intra hofce neuitquam fubftitire limites, fed rationem cum reuelatione, philofophiam cum theologia commifcuerunt, neglecto genuino theologiae fonte, fcriptura facra, quam ne intellexerunt quidem, ad traditiones, dicta patrum, ratiocinia, maximam partem inepta, deuoluti funt, quaefitionibus friuolis, fpinofis, ludicris, ad ingenii potius oftentationem, quam fidei & vitae instructionem, facientibus, vobis infuper terminisque barbaris ac obfcuris, compleuerunt omnia. Atque ab hifce vitiis cum per ecclefiae emendationem, duce & antefignano B. MART. LUTHERO fufceptam, theologia fyftematica repurgata fit; non eft, quod haec fcholasticae nomine traducatur. Fuerunt equidem, quod non diffitemur, fed antea ipfimet docuimus, tum inter noftrates, tum inter reformatae ecclefiae doctores, qui velut poftliminio fcholasticorum barbariam & ineptias reuocare & inuhere conati funt; fed, vti non omnibus iftud placuit institutum; ita non defuerunt, qui illud palam improbarent; indeque factum, vt noftra aetate theologia hinc inde meliorem iterum faciem induere coeperit. Syftematicam itaque theologiam, a fcholasticorum quisquiliis repurgatam, nemo iure improbauerit. Nec enim, quid in eo reprehendendum fit, video, quod dogmata fidei, apte inter fe conne-

xa, proponantur, explicentur, defendantur. Quin potius, vt doctrina caeleftis eo luculentius diftincliusque percipiatur, atque omnibus, quibus obfcurari potest, eo maiori efficacia obuiam eatur, erroribus, veritas contra eo facilius & confirmetur, & retineatur, & propagetur; fyftematica haec tractandi ratio confert plurimum. Nec obftat, quod termini quidam, aut in ecclefia recepti, aut ex philofophorum fcholis petiti, interdum adhibeantur. Id enim, fi caute ac fobrie fiat, vitio caret; & eo folum fpectat, vt fine ambagibus, eoque clarius mentem noftram, de dogmatibus, ex fcriptura facra hauftis, explicare queamus.

Syftematicam itaque theologiam tractandi rationem vti hoc pacto merito retineri cenfemus; ita fcholasticorum contra ineptias, & inanes fubtilitates, ceteraque vitia, procul abeffe volumus. Eaque in re viros doctos ac cordatos fere innumeros nobifcum confentientes habemus. Immo ex eo tempore, quo haec theologia enata eft, femper exifterunt veritatis testes, qui acerbe de ea conquererentur. Sic ipfe iam ANSELMVS, qui initio faeculi vndecimi vixit, cum femina tantum fophifticae huius theologiae videret, & quae inde euentura effent, mente profpiceret; *dialectici*, inquit, *moderni nihil effe, credunt, nifi quod imaginationibus comprehendere poffunt; de incarnat. verbi, c. III.* Et GRATIANVS, iuris canonici compiler, ad eos applicat illud HIERONYMI: *vino inebriantur, quando facras fcripturas male intelligunt atque peruertunt, ficcra, quando abutuntur faeculari fapientia, & dialecticorum tendiculis; can. vino, dift. XXXVII.* Saeculo duodecimo PETRVS cantor, Parifienfis vixit, fcripfitque inter alia librum *de verbo abbreviato*, in quo acriter in fcholasticorum inuehitur corruptelas. Legenda, quae ex eo refert, quaeue addit MATTH.

FLACIVS, illyricus, in *catalogo testium veritatis*, lib. XIV. p. 479. qui & subinde alia, huc spectantia, exhibet. Eundo autem per omnia saecula, vsque ad ecclesiae emendationem, eiusmodi veritatis testimonia collegit AD. TRIBBECHOVIUS, de *doctoribus scholasticis*, c. VII. p. 344. seqq. Ad purgatae ecclesiae si accedamus tempora, cumprimis sese offert DESID. ERASMVVS Roterodamensis, qui integris libris hoc egit, vt scholasticorum ac monachorum stultitiam toti orbi deridendam propinaret. Scripta eius, quae huc spectant, indicat THO. CRENIUS, in *notis ad Gabrielis Naudaei syntagma de studio liberali*, p. 625. In *epistolis obscurorum virorum*, quae vulgo VLRICO ABHVTTEN tribuuntur, itidem monachorum pariter ac scholasticorum ineptiae lepide perstringuntur. At serio rem egit B. MART. LVTHERVVS noster, theologiam istam scholasticam ignorantiam veritatis, & inanem fallaciam adpellitans, & subinde impietatem ac stultitiam horum hominum acriter impugnans. Dicta eius contra theologiam scholasticam diligenter congeffit IO. GVIL. ZIEROLDVS, in libro: *D. Martin Luthers euangelische Auffmunterung zur Liebe des Wortes Gottes, wieder das Aristotelisch-Scholastische Christenthum*, inscripto, editoque Stargardiae 1700, 4. addatur ABR. CALOVIUS, in *paedia theolog. c. IX. p. 369. seqq.* LVTHERO adiungimus PHIL. MELANCHTHONEM, qui passim in scriptis, suis cumprimis & in oratione *de corrigendis studiis*, quae *declamationum eius selectarum tomo I. p. 507. seqq.* existat, barbariem & ineptias scholasticorum castigavit. Idem deinceps certatim fecerunt alii ex nostratibus, quorum longum producere possem agmen, nisi id iam fecisset THO. CRENIUS, loco ante citato, p. 625. Fuerunt vero etiam in ipsa romana ecclesia, qui scholasticorum ineptias aegre ferrent, & vt theo-

gia ab iis repurgaretur, optarent; vt iam ad §. praecedentem docuimus, vbi speciatim de MELCH. CANO copiose diximus. Addi his adhuc debet THO. CAMPANELLA; quem in libro *de gentilismo non retinendo* scholasticos ex instituto impugnasse, nonnulli obseruant. Nimirum scholasticos sui temporis cum Carpocratianis & Theodotianis haereticis confert, & non minus, inquit, faciunt moderni, qui dicunt, Aristoteli non esse contradicendum, propter quod Melchior Canus iratus ait: *habent Aristotelem pro Christo, Auerroem pro Petro, Alexandrum pro Paulo; quaeft. I. p. 18.* Quam irritus vero illorum labor fuerit, qui in romana ecclesia ex theologia scholasticorum eiecit quisquilias conati sunt; recentioresque scholasticos veteribus non multum meliores, in quibusdam omnino deteriores esse, supra iam ostendimus; idemque confirmat ROLANDVS MARESIUS, lib. II. *epist. XLV.* Laudant quidem nonnulli scholasticos ob ingenium, & subtilitatem in illorum operibus admirantur, vt IO. PICVS, DESID. ERASMVVS, Roterodamensis, vtut alias iis infensior, H. GROTIVS, alii. Verum recte iam FRANC. BACO DE VERVEAMIO pronuntiauit, araneorum telas ob subtilitatem itidem admirandas esse, quae nihilo-fecius ab omnibus, vt quisquiliae, remoueantur; de *augmentis scientiar. lib. I. p. 15. 16.* cui & GABR. NAUDAEVVS suffragatur, qui iisdem, quibus VERVLAMIVS id fecit, verbis, dissimulato tamen eius nomine, ineptias ac commenta istorum hominum perstringit, in *syntagmate de studio liberali*, p. 609. edit. THO. CRENIL Summam nimirum subtilitatem in summam saepe abire stultitiam, si sapientia directrix non accedat, supra docuimus. Et, ad ingenium quod attinet, recte ADA. TRIBBECHOVIUS, *ingeniosissima quaeque*, inquit, *si ab usu hominum remota sit, Salomone iudice, vanitas sunt, & adfectio spiritus,*

Spiritus, in quibus qui laborem & operam consumserint, parum commodi conferent ad ornandam hominum societatem, quin & animum suum tenui cognitionis radio illustrabunt; de doctoribus scholasticis, lib. II. p. 55. Inanes de vocibus concertationes, seu λογωμαχίας scholasticorum, quae inter reliqua eorum vitia haud vltimum tenent locum, merito reprehendit SAM. WERENFELSIUS, in elegantissima de *logomachiiis eruditorum dissertatione*, passim, maxime autem c. IV. §. XIII. p. 92. De-

nique & LIBERIVS DE SANCTO AMORE, vt vir quidam doctus vocari voluit, in *epistolis theologicis, epist. VII. p. 178. seqq.* in systematica scholasticorum theologia vitia quaedam notat, sed ita, vt generatim systematicam tractandi theologiam rationem, apud protestantes etiam receptam, feriat, idque eum in finem, vt eo magis nouam istam, quam ibidem proponit, theologiam tractandi methodum, omnibus commendet. Qua de re statim plura dicemus.

§. XVII. Licet in theologiae theticae seu dogmaticae tractatione methodus Aristotelico-scholastica maxime recepta fuerit; non omnibus tamen, recentiori cumprimis aetate, ea se probauit. Nonnulli enim ordinem, in ipsa scriptura sacra obseruatum, praefendum duxerunt, eumque in oeconomia foederum diuinorum se inuenisse, sibi persuaserunt. Alii, ordinem quemdam historicum, & scripturae sacrae, & indoli theologiae conuenientiore esse, crediderunt. Alii rursus, methodum mathematicam rebus adcommodare sacris, ausi sunt, simulque periculum facere, num tolli hac ratione, vel imminui controuersiae theologorum possint, quarum immunes sint disciplinae mathematicae. Optima vero haud dubie methodus est, quae & quam paucissimis incommodis premitur, & sine ambagibus, aut erroris periculo ad finem propositum nos ducit. *

* Non vnam vtique tractandi theologiam dogmaticam rationem, methodumque viri docti sequuti sunt. Simplissima & planissima illa est, quae ordinem, in catechismo receptum obseruat, & hinc *catechetica* vocari solet. Hac enim methodo ea etiam interdum exhiberi, quae ad theologiam acroamaticam spectant, vel IO. CYNRADI DIETERICI *institutiones catecheticae*, & CHRIST. CHEMNITII pariter, ac beati FRIDEM. BECHMANNI in eas commentationes, IO. CONR. DANHAVERI *lac cateheticum*, similiaque scripta, testantur. Nec aliud in hocce auctorum istorum instituto, quod reprehendi debeat, occurrit, quam quod a fine & scopo catecheticae institutionis prorsus abeant, ipsaque adeo haecce denominatione cum tractatione non conueni-

at. Altera methodus, eaque longe vltimatissima, est *Aristotelico-scholastica*; qua THOMAM DE AQUINO, immo ipsum PET. LOMBARVUM iam vsam, supra obseruauimus. Praecipuum in ea est, quod ad modum disciplinarum practicarum theologia ita tractatur, vt primum de *sine*, tum *obiectiuo*, tum *formali*, praecipiat, hinc de *subiecto*, & tandem de *mediis*, quibus finis obtineri possit. Accedit, quod in singulis theologiae capitibus secundum causarum genera cuncta exhibeantur; eumque in finem voces variae ex metaphysicorum scholis recessantur, iisque interdum cuncta sine necessitate obruantur. Videantur autem iure nonnulla in hac methodo desiderari. Equidem vt disciplinae practicae, quibus theologiae recte adnumeratur, *methodo*, quam vocant, *analytica*

tica, pertractentur, a ratione minime abhorret; non omnia tamen, quae in theologia dogmatica tradenda sunt, secundum hanc methodum rite disponi posse, res, uto, ipsa docet. Ut exemplo rem declarem, illi ipsi, qui hanc methodum sequuntur, profus inter se non conueniunt, ubi de praedestinatione agendum sit. Nonnulli in articulo de Deo, quando de decretis diuinis praecipunt, etiam praedestinationis mentionem facere solent; cum tamen rei grauitas postulet, vt de ea ex instituto, & peculiari capite, agatur. Alii cum causas salutis explicare incipiunt, inter eas cum gratia vniuersali primo loco praedestinationem collocant; quod licet non malo faciant consilio, reformatae tamen ecclesiae doctoribus occasionem praebent, hacce methodo ad absolutum suum decretum abutendi. Hinc rursus alii ad hoc incommodum euitandum, postquam omnia, quae ad vniuersum ordinem salutis spectant, exposuerunt, tandem de praedestinatione praecipunt, ex exequutione concludentes, cuiusmodi sit diuina praedestinatio. Recte quidem, si rem ipsam spectes; sed parum commode, si methodi analyticae habeas rationem. Sed sunt & alia sacrae doctrinae capita, quorum tractatio in theologia dogmatica est necessaria, de quibus, si tantum methodo analyticae insistere vellemus, nihil dicendum esset. Nec tamen ideo hanc methodum plane improbo; sed tantum incommodis quibusdam eandem premi, contendendo. Praeclare nimis, ni fallor, de illa sensit theologus cetera summus IO. CONR. DANHAVERVS, dum eius vestigia omnino in scriptura sacra inuenisse sibi visus est. *Atque, inquit, ut ἡπὸ τοῦ Ἀριστοτέλι εὐρανοῦ concessum, (vti Mentelio ars typographica) syllogismum theologus adhibet suis disputationibus; ita nec alterius generis doni, methodi scilicet Aristotelicae, eum*

puerum debet. Quid? quod eius vestigia adpareant facta in ergasia epistolae ad Romanos, ubi apostolus exorsus a fine cum homini damnationis reo, beatificando, finem salutem & beatitudinem proponit, c. I, 16. III, 9. subiungit media iustificationis, & huius fructum, sanctimoniam, solatia, disciplinam. Addit, eandem methodi rationem, in notis ad Matth. V. p. 79. notasse ERASM. SCHMIDIVM; in hodesophia christiana, praefat. p. 5. Nescio an omnes in hisce locis methodum analyticam sint deprehensuri; id certum, seruatorem nostrum, pariter ac Paulum, de hacce methodo non cogitasse, multo minus regulas ab Aristotele praescriptas, sed ordinem, quem ipsa rerum consideratio suppeditabat, in loquendo atque scribendo sequutos esse. Ad methodum causalem quod attinet, quae in singulis capitibus obseruari solet, non minoribus & illa laborat incommodis. Praeterquam enim, quod per eam saepe, quae manifesta & perspicua sunt, obscurentur; vnius eiusdemque rei in singulis fere capitibus recurrens repetitio, non potest non maximum creare taedium. Saepe namque aliquid dicendum est, non quod res ipsa hoc postulet, sed quod methodi hoc requirant leges, hoc est, quod plane superuacaneum sit. Nec omnia rursus ista methodus exhaurit, cum subinde quaedam maximi momenti addenda sint, quae in causarum enumeratione non continentur. Accedit, quod cum per hancce methodum occasio detur, vocibus ex metaphysicorum scholis petitis, theologiam obruendi, & istae non vna semper ab omnibus ratione accipiantur; logomachiis, contentionibusque & certaminibus, & controuersis complentur omnia, iisdemque theologiae dignitas omnium ludibrio exponitur, simulque turbatur quies ecclesiae.

Haec itaque incommoda cum alii
perspi-

perspicerent, de alia methodo, quae ad ordinem ipsius scripturae sacrae propius accederet, fuere solliciti. Praecipuum inter hosce locum tenet IO. COCCÆIVS, quem id egisse, vt a scholasticorum commentis, terminisque; theologiam purgaret, supra iam obseruauimus. Idem porro, cum oeconomiam foederum diuinorum pro fundamento theologiae exegeticae poneret; intellexit, dogmaticam quoque theologiam eadem ratione tractari posse. Eiusque rei specimen dedit in *summa doctrinae de foedere & testamentis Dei*, de qua itidem supra iam diximus. Huc etiam comparata est dissertatio de *oeconomia diuina*, quam moderatore consilio COCCÆIO in academia Lugdunensi an. 1662, eruditorum examini WILH. MOMMA exposuit. Fuerunt equidem, qui antea foederum diuinorum mentionem facerent; primus tamen COCCÆIVS hancce doctrinam ita excoluit, vt secundum eam integrum aliquod theologiae extrui posset systema. Sequuti hinc eius exemplum sunt & alii, quorum nonnullos supra iam indicauimus, cum theologorum reformatae ecclesiae systemata recenseremus; quibus adhuc addendus IO. BRAVNIVS, cuius *doctrina foederum, siue systema theologiae didacticae & clenchticae*, perspicua & facili methodo an. 1688 prodiit, recusum Amstelodami 1691, 4. HERMANNVS quoque WITSIVS, in *libris quatuor de oeconomia foederum Dei cum hominibus*, quorum editio tertia Traiecti ad Rhenum an. 1694, 4. lucem vidit, pleraque doctrinae sacrae capita ita tractat, vt pro systemate quodam theologico reputari queant. Non omnibus tamen eiusdem ecclesiae doctoribus haecce methodus placuit. MELCH. LEYDECKERVS palam professus est, eos sibi non probari, qui omnem theologiam ad oeconomiam foederum Dei reducunt. Aliam itaque viam ingressus est, editis *de oeconomia tri-*

um personarum, in negotio salutis humanae libris VI, quibus *uniuersa reformata fides, ex certis principiis, congruo nexu explicatur, demonstratur ac defenditur*; Traiecti ad Rhenum 1682, 12. Seriem nimirum, ordinemque dogmatum theologiae, ex oeconomia gratiae trium sacro-sanctae trinitatis personarum, in negotio salutis nostrae occupatarum, deriuare adnititur; reicitque adeo sententiam illorum, qui secundum oeconomiam foederum diuinorum theologiam tractant; idque partim ideo, quod ex hac omnium fidei capitum demonstratio non tam commode institui queat, ac ex illa; partim quod in methodo foederali oeconomia sacro-sanctae trinitatis supponatur, quippe in qua haec *πολυμερής καὶ πολυτρόπος* manifestetur. Aliam rursus viam ingressus est HENR. HVLERSVS, tum ex aliis scriptis, tum ex *systemate theologiae pleno*, Lugduni Batauorum 1694 edito, notus. Cocceianis namque licet ceteroquin faueat hypothesebus; naturali tamen tum demum filo se systema aliquod theologicum conditurum, existimauit, si *molitionem, opus, & sabbatum Dei*, tractationis suae cynosuram constitueret, Numenque supremum in molitionibus, ex abyssu aeternitatis ad extra prorumpens, dehinc in opere, quae molitum antea fuerat, exsequens, ac tandem opere omni absoluto, & ad colophonem dignum perducto, feriatum, sabbatumque celebrans decentissimum ac beatissimum, intento vbivis oculo respiceret. Voces ceteroquin ex scholasticorum fontibus petitas idem respuit, planoque dicendi genere cuncta edisserit. Foederalem methodum ex nostratibus calculo suo adprobauit SAM. PVENDORFIVS, quippe qui ea vsus est in *iurē feciali diuino; seu exercitatione posthuma, de consensu & dissensu protestantium*. Lubecae 1695, 8. Quo in opere etsi id praecipue agat, vt ostendat, quò vsque, & qua ratione

protestantes inter se vniri queant; simul tamen compendium velut quoddam theologicum, methodo foederali conscriptum, exhibet. Occasio hinc data IO. WOLFG. IAEGERO, edendi *ius Dei foederale*, Tubingae 1698, 8. vtpote in quo subinde ad partes vocat PVENDORFIUM; quem magno quidem cum acumine hocce argumentum pertractasse, fatetur, sed ita, vt subinde a veri linea discesserit. PVENDORFII rursus defensionem in se suscepit I. B. ETTEHVSIVS, cui *epistolam apologeticam* opposuit IAEGERVS, Tubingae 1699, 8. Voluit autem idem vir doctissimus hocce opusculum prodromum tantum esse operis maioris *de foedere gratiae, eiusque sponfore*; siquidem in eo solum de foedere primo agit, quod cum homine adhuc stante Deus iniit; ad foedus illud nouum, quod per Christum sancitum fuit, alio tempore se progressurum, professus. Quod an fecerit, ignoro, nisi huc referre velis, quae in *systemate theologico-dogmatico-polemico*, supra iam nobis laudato, p. 321. seqq. hac de re differit. De reliquis, qui adhuc commemorari hic poterant, conferendus CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introd. in histor. theolog. litterar. noris amplissimis illustrata*, lib. II. §. V. p. 230. seqq. Dum autem, qui methodum foederalem sequuntur, subinde vocem *oeconomiae* adhibent; & ea recentiori aetate celebrari in theologorum scholis coepit; quamquam nec veteribus incognita fuerit, qui illam ad humanam Christi naturam referebant, vti a me obseruatum in *institut. theol. dogmat. lib. I. c. I. ad §. XXXVII*. Hodie de decretis, operibusque diuinis, & sapientissima eorum dispensatione vsurpari solet; quae cum haud minimam theologiae partem complectatur; eandem vocem systemati theologico etiam adcommoauit PET. POIRET, in *oeconomiae diuinae libris sex, in quibus Dei erga homines propofita, agendi rationes atque*

opera demonstrantur, qui ex gallica lingua in latinam translatus, & ab auctore recogniti, Lipsiae prodierunt an. 1605, duobus tomis in 4. Opus hocce enatum est, cum de praedestinatione aliquid commentari, illi animus esset. Hocce enim argumentum dum in prima sua origine, vt ipsemet loquitur, considerabat, & ad prima principia reducere conabatur; praestantissimae, & haecenus nondum obseruatae, illi occurrebant veritates, simulque animaduertebat, maximas quoque, & quae aliis insuperabiles visae erant, difficultates, ad hancce originariae veritatis lucem, fumi instar euanescere. Hinc &, cum intelligeret, magnam inde & ad alios reducere posse vtilitatem; *rotius* tandem *oeconomiae diuinae systema quoddam vniuersale* scribere adgressus est, inque eo res tum diuinas, tum naturales diuinis adnexas, exponere. Et negandum vtique non est, auctorem apte satis cum principis suis conclusiones connectere, & aedificium non male cohaerens, extruxisse. Dum vero principia non satis firma adsumsit, suisque interdum coniecturis nimis indulget, subinde etiam BURIGNONIAE auctoritate se abripi patitur; fieri aliter non potuit, quam vt haud raro ad *vandata* & scripturae sacrae repugnantia dogmata, prolaberetur. Ad foederalem, de qua dicere coepimus, vt reuertamur methodum; negari eundem nequit, ea, quae Deus cum hominibus egit, subinde in scriptura sacra sub foederis schemate exhiberi, *Genes. XVII, 9. seqq. Exod. XIX, 5. XXIV, 8. Ierem. XXXI, 31. Hof. VI, 7.* sed caute tamen hac in re incedendum, res ipsa docet, cum maxima inter foedera humana, & quae Deus cum hominibus inire dicitur, sit diuersitas. Praeterea reformatas ecclesiae doctores hancce ita proponere doctrinam solent, vt suas eidem admisceant hypotheses; quod & ab illis, quia alia in variis doctrinae sacrae capitibus se-
quun-

quantur placita, fieri, quilibet facile intelliget. Licet vero ab iis, quibus methodus foederalis probatur, quaedam minime contemnenda, nec alibi temere obuia, quibus & ipsi doctrinae sacrae, & scripturae locis nonnullis lux adfundatur, tradantur; pleraque etiam theologiae dogmaticae capita haud inconcinne ex ista foederum diuinorum oeconomia deriuari queant; fatendum nihilominus, non omnia eam exhaustire, quae scitu crediturque sunt necessaria; vnde & illis, quibus ea placet, multa, ceu iam euieta, praemittenda, aut hinc inde sine certo nexu inferenda sunt, vt suo satis instituto faciant. Accedit, quod, quae recte & praecclare in hac foederum doctrina dicta occurrunt, retineri etiam, suisque locis inferi queant, si vel maxime recepta methodo vtamur; quod & ab aliis, & a me ipso in *institutionibus theologiae dogmaticae*, factum est.

Noua plane est theologiam tractandi methodus, quam vir doctissimus, sub LIBERII DE S. AMORE nomine litans, commentus est, in *epistol. theol. epist. VII. p. 178. seqq.* Nimirum, cum de systematibus theologis, huc vsque euulgatis, nonnulla conquestus esset, & naeuos praecipuos locorum communium indicasset; *συνοψτικῶν* quamdam theologicae institutionis *p. 195. seqq.* exhibet, ita comparatam, vt ordinem fere scripturae sacrae sequatur, dum a creatione huius vniuersi incipit; & per praecipua historiae sacrae momenta decurrendo, in gestis Christi ac apostolorum subsistit; vnde methodus haecce *historica* vocari posset. Nec vno ea se commendat nomine. Namque naturalis prorsus est, & scripturae, vt diximus ductum sequitur. Rationi etiam est conueniens, vt a facillioribus ad difficiliora progrediamur. Eadem porro haecce methodus iucunda est, & omnium captui adcommodata. Quo nomine & *catechismos historicos* supra iam lauda-

uimus. At, quae auctor doctissimus hinc inde admiscet, ex Arminianorum schola petita, ad sensum ab omnibus non impetrabunt. Immo hunc in finem, vt eiusmodi hypothesibus via muniretur, tota illa methodus excogitata videtur. Illis, qui primis religionis christianae elementis imbuendi sunt, methodum historicam recte commendari, lubens fateor. Qui autem ad sublimiora praeparantur, eiusmodi instituendi sunt methodo, quae non modo explicandis & confirmandis, sed adferendis etiam, defendendisque contra dissentientium insultus, dogmatibus sacris, inseruiat. In systematibus etiam receptis quaedam vir doctissimus reprehendit, quae vitio carent. Cuiusmodi est, quod in iis primo loco de scriptura sacra tractetur, & inter diuinae, qua polleat, auctoritatis characteres, dogmata quaedam sublimia referantur; quorum veritas dum deinceps iterum ex scriptura sacra probetur, cui, vtpote verbo diuino, credendum sit, circulum inde prorsus nugatorium enasci, existimat. Verum, cum de characteribus diuinae auctoritatis, qua scriptura sacra fulget, sermo est, non tam sublimitas, quam veritas dogmatum sacrorum in censum venit; quae cum tantisper, ceu aliunde iam euieta, saltem ita comparata, vt frustra impugnetur, supponatur; quod hic diuinae scripturae auctoritas per circulum nugatorium probetur, dici nequit. Bonae interim methodi ratio postulat, vt de principiis & fundamentis primo loco sumus solliciti, ex quibus reliqua deinceps deducantur. Eiusdem generis est, quod, ex systematum theologorum lectione claras rerum ideas vix efformari posse, pronuntiat; cum tamen ex ipsa rerum sublimitate hoc oriatur, quod non vbique in rebus diuinis claras atque distinctas mente concipere valeamus ideas; vnde inter systematum hoc nequiquam referri debebat vitia.

C c c s

Discri-

Discrimen nimirum, quod inter *evidentiam obiecti*, & *evidentiam testimonii* constituitur solet, hic probe obseruandum. In mysteriis, rebusque vim rationis superantibus, cum *evidentia obiecti* locum non inueniat, sufficit *evidentia testimonii*. Sed mitto reliqua; cum omnia disceptare, huius loci non sit.

Cum primis de illis adhuc dicendum, qui theologiam *methodo mathematica* tractare voluerunt, & magna inde sibi pollicentur commoda. Nescio, an iam GVIL. POSTELLO eiusmodi quid in mentem venerit, cuius quippe existant *sacrarum apodixeon, seu Euclidis christiani libri duo*, Parisiis 1543, 8. Sed eos cum ipsemet non viderim; nihil certi hac de re adfirmare possum. Eadem deinceps *methodo demonstrationem suam euangelicam* concinnauit PET. DAN. HVETIVS, in qua summam & exquisitam eruditionem omnes admirantur. Diuersa tamen, quod non dissimulandum, opus hocce expertum est doctorum virorum iudicia. Nihil de IO. TOLANDO dicam, atheorum facile impudentissimum, a cuius iniuris obrectationibus HVETIVM vindicauerunt IAC. FAYVS, in *defensione religionis, nec non Moysi & gentis iudaicae, dissert. poster. c. I. & II. p. 168. seqq.* & MORINVS in peculiari dissertatione, quae extat in *dissertationibus varii argumenti, de religione & philologia*, a TILLADETO lingua gallicana editis, tom. I. p. 438. seqq. Nec CHATELETIVM commemorabo, auctorem libelli: *la politique du clergé de France*, qui *part. I. p. 74.* scribere non veretur, *confirmari potius ex eius lectione aibeos, in sua impietate, quam emendari*; cuius aliis merito improbatum sententia, vti obseruat MART. DIEFENBACHIVS, *de vero mortis genere, ex quo Henricus VII imperator obiit, sect. I. §. XXXVII. p. 89.* vbi plura de opere hocce Hueticano suppeditat. Fuerunt namque & alii,

qui laudi huius operis nihil detractum voluerunt; nec tamen dissimularunt, nou ubique eam conspici concludendi rationem, quae omnibus satisfaciat. Quod documento est, solam *methodum mathematicam non efficere*, vt aliquid certum, & extra dubitationis aleam positum censeferi queat. HVETII tamen exemplo se in eam induci passus est sententiam SAM. PVFENDORFIVS, vt existimaret, magnam licium, quibus orbis christianus distrahitur, partem tolli posse, si systema aliquod theologicum *methodo mathematica concinnaretur*; idque in *epistola ad fratrem ES. PVFENDORFIVM* testatus est, quae in *actis eruditior. Lips.* legitur, *supplem. tom. II. sect. II. p. 98.* Nec ipsi HVETIO, a quo PVFENDORFIVS eiusmodi systema conscribi optauerat, hocce consilium prorsus displicuit; etsi agnoscat, maximas & fere insuperabiles, huic instituto obflare difficultates; in *litteris ad marchionem DE FEVQUIERES*, Galliae regis eo tempore in Suecia legatum; quas itidem Lipsienses exhibent, in *actis eruditiorum l. c. p. 201.* Vtramque & PVFENDORFII, & HVETII *epistolam introductioni suae in historiam theologiae litterariam* inseruit CHRISTOPH. MATTH. PFÄFFIVS, *lib. II. p. 113. seqq.* Mentionem quoque huius rei facit HVETIVS, in *Huetianis, num. XVI. p. 47.* Doctrinam equidem sacram, seu theologiam, *methodo mathematica proponi posse*, dubio caret. Nec enim quidquam obstat, quominus theoremate vel problemate quodam proposito, explicatis per definitiones terminis, principia quaedam constituentur, ex quibus problema, seu theorema demonstretur. Id utique fieri posse, exemplo quodammodo HENR. WIDEBVGGIVS, theologus quondam Helmstadiensis clarissimus, ostendit, in *systemate theologiae positiuae*, quod Helmstadii 1698, 4. lucem adspexit publicam. Specimen etiam

iam aliquod demonstrationis mathematicae, qua veritas religionis christianae generatim, speciatim principia ecclesiae anglicanae probantur, exstat in *descriptione insulae Formosae*, quae gallice Amstelodami 1705 prodiit, c. XXXVIII. p. 284. seqq. An vero ex hac methodo ea statim euidencia speranda, quam ceteroquin mathematici sibi vindicant, & an controuersiae theologicae hac ratione, non dicam tolli, sed saltem imminui queant? id vero est, de quo merito dubitatur. Enimvero ad hoc non sufficit, methodo mathematica incedere, nisi & principia adhibeantur, quae aequae euidencia sint, ac principia mathematicorum, & postulata tam aequa, vt nemo, nisi ineptissimus mortalium, ea reicere auit. Haec si non adsint, sola methodus, & externa demonstrationis species, parum iuuat. Principiorum autem euidencia, cum ex euidencia idearum, & haec ex obiecti euidencia oriatur; in mathematicis quidem eam summam esse oportet; at minime in theologicis, vbi in rebus, supra rationem humanam positis, euidencia obiecti, & adeo idearum frustra quaeritur, res contra omnis, vt antea iam diximus, ad euidenciam testimonii redit; quemadmodum rursus in hac interpretatio & scripturae sacrae vtramque facit paginam. Adhiberi vero methodum mathematicam posse, vbi a veritate toto, quod aiunt, caelo aberratur, tantum abest, vt de ea lectores conuincantur, exempla testantur. Nihil nunc de BENEDICTO DE SPINOZA dicam, qui in *ethica sua ordine geometrico demonstrata*, ipsum hac ratione omnibus propinauit atheismum. PET. POIRETVS, in *cogitationibus rationalibus, de Deo, anima & malo*, lib. III. c. VIII. p. 312. seqq. mysterium trinitatis itidem methodo mathematica demonstrare voluit; sed pro vero dogmate Sabellianismum nobis obtrusit. IO. CRAIG

theologiae christianae principia mathematica edidit, Londini 1699; sed vt veritatem christianae religionis, quam stabiluisse videri voluit, euerteret potius, ac labefactaret; refutatus ideo a IO. EDVARDI; in *doctrina fidei & iustificationis*, culus summa exhibetur in *act. erudit. Lips. 1709 mens. Aug. p. 353. seqq.* Atque haec cum ita sint, recte de hacce mathematicorum methodo pronuntiauit IVST. CHRISTICOPH. SCHOMERVS: *Mathematicam demonstrandi methodum nupere quidam in moralem disciplinam inferri laborarunt, & imprimis famosus, & post hominum memoriam audacissimus atheismi doctor Spinoza, nulla alia in re felicior, quam vt suo exemplo ostenderet, quantopere cuius insaniae inuoluendae hoc pallium aptum sit, atque adeo vana sit, de illius methodi infallibili euidencia, communis persuasio. Etenim mathematicarum disciplinarum, & imprimis geometriae euidencia, non ab illo, quo vtuntur, proponendi modo, sed a sensibus pender ocalorum, quibus pictura ita obicitur, vt institutio nulla aequiuocatione ludere possit, quae plerorumque alias errorum mater est. Schemata illa vbi absunt, aequae facile, immo facilius inter operosas tautologias (quarum necessitatem geometris imperat figurarum difficultas) decipit & decipitur terminorum abusu demonstrator, quam si simplici & plano stilo vsus esset; theolog. moral. c. I. §. XX. p. 29.* Iungenda hisce, quae copiose & acriter; contra methodi mathematicae ad alias disciplinas adplicationem differit RVARDVS ANDALA. Nimirum, cum & ipse de SPINOZA verba fecisset, hinc iam constare, inquit, poterit lectori, a quo originem trahat quorundam obtentus, & praetextus de mathematica, & quidem synthetica methodo in omnes disciplinas inuehenda; quamque ille sit vanus. Speciem habet, fateor, summam in disciplinis quaerere certitudinem, quis vituperet? Sed nouimus illos, qui sub specioso

ciofo hoc praetextu certissimas disciplinas, philosophiam, ipsamque theologiam, & mysteria in verbo Dei reuelata, in suspicionem falsitatis adducere sategerunt, praetendendo, talia mysteria non posse mathematice demonstrari, nec disciplinas esse satis certas, nisi synthetica methodo tradantur. Hisce & alia quam plurima, lectu dignissima, subiicit, in *examine ethicae Geulingii, dissert. I. §. X. seqq. p. 9. seqq.* Cumprimis vero §. XV. p. 13. ostendit, apud eos, qui physicam aut metaphysicam methodo mathematica tractant, longe maiorem obscuritatem, incertitudinem, fictionem, contradictionem, & sententiarum diuersitatem, quam in praestantiorum aliorum physicorum vel metaphysicorum scriptis, deprehendi.

Nescio, an methodis, huc vsque commemoratis, etiam comparatiuam addere debeam? Certe IAC. GAERDENVM theologiam pacificam, *sive comparatiuam* scripsisse, constat, cum PET. POIRETI *bibliotheca mysticorum selecta* recusam. Eo nimirum hocce eius institutum comparatum est, vt, quodnam quilibet articulus fidei pondus ac momentum habeat, expendat, indeque concludat, quaenam doctrinae sacrae capita prae aliis ad salutem creditu sint necessaria. Idem etiam SIM. EPISCOPIVM in *institutionibus suis theologis* fecisse, supra obseruauimus; placetque haec methodus illis, qui dissentientes circa religionem inter se conciliare, aut ecclesiae eo vsque dilatare pomoeria fatagunt, vt eius ambitu comprehendi omnes queant, qui in paucis quibusdam, ac maxime vniuersalibus capitibus consentiunt. Quo ipso simul viam ad *liberum* religionum eos pandere, manifestum est. Recte quidem agunt, qui dogmata sacra inter se comparant, vt quaenam fundamentalia, aut non fundamentalia sint, dispiciant. Sed, caute hic in-

cedendum, ne viam salutis latiore, quam par est, faciamus; & non fundamentalia censamus, quae omnino sunt fundamentalia. De *methodo* denique *practica*, vt vel tria addamus verba; tota theologia dogmatica, intuitu finis spectata, practica est, seu ad fidei & vitae praxin comparata. At plerumque in compe-diis ac systematibus ita tractari solet, vt, qui ea condiderunt, de controuersiarum potius variarum decisione, quam vita recte instituenda, solliciti fuisse videantur; cum tamen vtrumque fieri & possit, & debeat. Huncce itaque naeuum vt emendarent alii, eam elegerunt methodum, quae vnice ad fidei vitaeque praxin lectores perduceret. Id certe beato IO. GERHARDO nostro constitutum fuit, in *sibylla pietatis*, omnibus satis nota; in qua integrum velut systema, methodo practica concinnatum, exhibet, dum ostendit, quo pacto cuncta sacrae doctrinae capita ad vitam pie, recteque instituendam, referenda sint. Idem & beatus IO. HENR. MAIUS egit, dura *praxin pietatis in cognitione veritatis, sive synopsis theologiae moralis, per omnes articulos theologicos, ad normam scripturae sacrae, & ductum librorum symbolicorum aduocatam*, AN. 1697, 4. edidit. Nec abluunt hinc IOACH. IVSTI BREITHAVPTI *institutiones theologiae credendorum & agendorum fundamentalium*, quae *institutionum eius theologiarum*, libris duobus comprehensarum, quas supra commemorauimus, synopsis quamdam exhibent. In cunctis enim sacrae doctrinae capitibus vir venerabilis notitiam experimentalem summo-pere vrget; quae & genuina ratio est, cuncta ad vitae christianae vsum recte transferendi. Quem eius scopum qui considerauerit, vitio ei non vertet, quod primo loco de imagine Dei egerit.

§. XVIII. Qui theologiam theticam, seu dogmaticam, recte, & cum fructu docere cupit, id merito sibi datum credit, vt ordinem naturalem, partiumque singularum nexum, & aptam coniunctionem, obseruet; * vt vocibus ex metaphysicorum scholis petitis caute & sobrie vtatur; ** vt de rebus magis, quam de vocibus, sit sollicitus; *** definitiones si adhibere velit, vt claras ac perspicuas adferat; * vt dogmata non tantum explicet, sed rationibus solidis demonstret, adhibita, si opus fuerit, apodixi biblica; ** vt antithesin, si inde lux quaedam tractationi dogmaticae adfundi queat, adiungat; *** nec historiam dogmatum, si fieri potest, praetermittat; * cum primis denique, vt, quem quodlibet dogma in praxi vitae christianae vsum habeat, diligenter ostendat. **

* Nexus ille partium, omniumque sacrae doctrinae capitum, quae scitu eredituque ad salutem sunt necessaria, tum ex *metodo*, tum ex *re ipsa*, oritur. Inter bonae namque methodi characteres haud vltimus est, si per eam cuncta rite, ordineque, quantum fieri potest, naturali inter se connectantur. Nobis vero de isto nexu, qui ex re ipsa oritur, praecipue sermo est. Atque ad hunc eo magis attendendum, quo luculentius inde patet, labefactata vnus capitum veritate, corrumpere & reliqua; adeoque dogmata quaedam eo diligentius inculcanda esse, quod non tantum in se spectata vera sint, sed aliorum simul, quae cum iis coniuncta sunt, veritas ita in tuto collocetur. Sic, qui propositionem illam: *sola fide iustificamur*, recte intellectam, adferit; illi adferenda etiam est satisfactio Christi, & qui hanc ruetur, illi fatendum, Christum non tantum verum hominem, sed verum quoque Deum esse, & qui hoc credit, is mysterium trinitatis reiicere nequit; vt de reliquis, quae prono alueo ex eadem propositione fluunt, & per totum theologiae sese diffundunt campum, nihil dicam.

** Non loquimur de *terminis*, quos vocant, ecclesiasticis, seu ab ecclesia vniuersa receptis, & ad haereticorum fraudes deterendas, ac euitandas, comparatis; quip-

pe qui merito retinentur; sed de iis, quos scholasticorum acumen sine necessitate inuexit. Quantumuis enim & horum non omnino nullus sit vsum: siquidem per eos rotunde & sine ambagibus interdum quaedam exprimi possunt; cautione tamen opus est, ne praeter modum cumulentur, &, quod fieri solet, quae clara satis ac perspicua sunt, iis obscurentur, inanibusque controuersis, ac *λογομαχίαι* occasio praebetur. Conferenda, quae ex instituto hac de re dixi in *program. de studio theologiae polem. solide ac sobrie influendo*, in *synagm. dissertation. theolog. p. 692. seqq.*

*** Monendum illud ideo fuit, quoniam haud infrequens est illud vitium apud eos, qui theologiam dogmaticam systematica ratione tractant. Vocum utique habenda est ratio, sed non ita iis est inhaerendum, vt rerum ipsarum, quae vocibus istis significantur, simus immemores. Cum dico: *subiectum operationis in theologia est homo peccator*; recte quidem, quid per *subiectum operationis*, per *theologiam*, per *hominem peccatorem* intelligendum, explicatur; sed, ad rem ipsam quod attinet, de diuersa hominum indole, variisque impedimentis conuersionis, intuitu actatis, status, sexus, temperamenti, ceterisque dicendum, & tum demum

demum, quemnam haec doctrina adferat vsum, perspiciemus. Et ita in reliquis omnibus sese res habet.

* Vt enim ideae, quae obscuritate laborant, clariore fiant, & luce quadam perfundantur, definitiones adhiberi solent. Vnde & in ideis compositis, quae simplicibus obscuriores sunt, maxime locum inveniunt, & ad idearum, quae in definito latent, euolutionem comparatae sunt. Qui igitur ideas istas compositas rite euoluere didicerunt, statim quoque definitiones ipsimet conficiunt; vt adeo interdum sufficiat, indicare, quaenam ideae in composita quadam lateant, vt quilibet deinceps definitionem inde extruere queat. Definitiones autem, quas non intelligimus, memoriae mandare, est, magno conatu nihil agere.

** Vt de veritate dogmatum sacrorum firmiter persuadeatur intellectus, & ad adsensum pertrahatur, probatione opus est. Haec vero eum diuersa ratione, pro obiecti pariter, ac principiorum diuersitate, institui queat; hic tamen de apodixi biblica, seu demonstratione, quae ex ipsa scriptura sacra petitur, sermo est. Per hanc enim, si rite instituat, animus non minus, quam per euidentissimas mathematicorum definitiones, ita conuinci potest, vt vel inuitus ad adsensum rapiatur. Exemplum ipse iam Apollos dedit, *actor. XVIII, 28.* Nec defuerunt ex veteris ecclesiae doctoribus, quorum labores huc quodammodo collineare videntur. Ex recentioribus vehementer, & merito quidem, eam dogmatum sacrorum ex scripturae diligenti collatione demonstrandi rationem commendauit vir doctissimus HENR. MÜHLIVS, in *dissertationibus academicis, de apodixi, siue demonstratione ac probatione scripturaria*; lectu dignissimis, quae Kiloni 1699, 4 proderunt. Specimen autem optimum per singulos fidei articulos ABR. CALOVIUS

dedit, in *apodixi articulorum fidei, ex solis scripturae locis, eorum contextu, antecedentibus & consequentibus, ac parallelis, secundum fontes ebraeos ac graecos, credenda demonstrans, &c.* quae & alias, & Luneburgi quoque 1684 excusa est.

*** Antithesis, seu controuersiarum tractatio, ad theologiam polemicam spectat; & recte seorsim instituitur, cum rerum nimia copia & auditores, & lectores obruerentur, si quis cum ipsa dogmatum explicatione eam coniungere vellet, & tamen in neutra aliquid, quod scitu dignum ac necessarium, praetermittere. Breuiter autem si dissentientium placita in theologia dogmatica attingantur; nequam hoc reprehendum, sed plane consultum est; cum interdum dogmatum explicationi lux minime contemnenda inde adfundi queat. Exemplis quam plurimis, si opus esset, illud confirmari posset.

* Dogmatum historia eo spectat, vt eorumdem perpetuam successionem, veraeque adeo doctrinae in ecclesia conseruationem, intelligamus. Quam licet alii in theologia historica, seu patristica, exhibeant; nihil tamen obstat, quo minus & qua praecipua quaedam momenta, cum theologia dogmatica coniungatur. Idem de historia haeresium dicendum, quae itidem dogmaticae tractationi lucem conciliat; ex instituto autem partim in theologia polemica, partim in historia ecclesiastica de ea agitur.

** Id namque natura, indolesque theologiae postulat, quam intuitu finis spectatam, totam practicam esse, fatentur omnes. Laudandi itaque sunt, qui singulis capitibus obseruationes eiusmodi, & monita addunt, quibus ostenditur, quo pacto cuncta ad fidei vitaeque christianae vsum transferri queant; & debeant, ita quidem, vt adplicationis quoque serio & constanter instituendae, habeatur ratio.

§. XIX. Illorum, qui rite in dogmatica theologia proficere cupiunt, partes sunt, vt animum rite dispositum, & praeiudicatarum opinionum expertem secum adferant; * vt generali quadam sacrarum litterarum notitia iam sint imbuti; ** nec rudes plane sint linguae graecae ac ebraeae; *** vt initium faciant a theologia catechetica, & ita ad acroamaticam progrediantur; * vt illam cum hac semper coniungant; ** vt quae ex ore magistri audiuerunt, lectione ac repetitione confirmet, meditatione in succum & sanguinem conuertant, & adplicatione ad vsum transferant. ***

* Praeparatio illa atque dispositio animi in eo consistit, vt quis non tantum percipere, atque intelligere dogmata sacra queat; sed de illorum veritate firmiter conuinci, vt voluntas simul ad obsequium flectatur. Plerisque sufficit, si dogmata theologica vtrumque intelligant, eaque iterum recitare, aliisque inculcare possint; de quorum tamen veritate, serio si se ipsos explorare vellent; se minime conuictos, deprehensuri essent; multo minus autem id agunt, vt vita moribusque, se conuictos esse, demonstrent. Cumque inter alia, quae veritatis agnitionem, mentisque conuictionem impediunt, praeiudicatae hic se nobis offerant opiniones; de iis quidem exuendis ac remouendis theologiae cultor maxime sollicitus esse debet, ita tamen, ne, dum praeiudicia auctoritatis euitat, ad alterum extremum procurando, in ea, quae ex praecipitantia originem ducunt, incidat. Sed dictum iam hac de re supra est.

** Exquisitior enim ab illis demum expectanda, qui theologiae exegeticae operam nauarunt, cui ipsa theologia dogmatica inseruit. Si quis autem generali scripturae notitia, quae & in quemlibet christianum cadit, saltem historica, imbutus non sit; ille quoque vix capiet, quae in theologia dogmatica traduntur. Superuacaneum foret hoc monere, nisi experientia doceret, scripturae sacrae tractationem tum in scholis, tum in domestica institutione nimis negligi. Optandum itaque, vt, quae Timotheo, omnibus ob-

tingeret felicitas, quem Paulus laudat, quod *εὐδοκῆσαι* sacras litteras didicisset, *II. Tim. III, 15.*

*** Scripturae enim testimonia, quibus dogmata sacra probantur, ex ipsis fontibus sunt explicanda, ne forte, si verso textui originali non respondeat, magno conatu nihil agamus. Repetenda, quae de vtriusque, graecae & ebraeae linguae necessitate, supra diximus, *lib. I. c. IV, §. V. & VI.*

* Ratio ipsa dicitur, a facilioribus progrediendum esse ad difficiliora, & fundamenta adcurate prius ponenda, quam de iis, quae illis superstrui queant, simus solliciti. Quod plurimi in theologia acroamatica parum aut nihil proficiant, haud raro inde oritur, quod doctrina catechetica non recte imbuti, ad eam accedant. Ordinem vero huiusce ipsemet nobis commendat apostolus *Ebr. V, 13. 14.*

** Qui enim hoc negligunt, quaestionibus sublimibus, saepe & curiositati magis inseruientibus, quam commodum aliquod adferentibus, ita adhaerescunt, vt tandem catechetica, & quae ad fundamentum pertinent, sordere iis incipiant. Hinc & sacris officiis admoti, ad rudiorum hominum institutionem, quae maxime necessaria est, quaeque nulla ratione intermitteri debet, prorsus sunt inepti. Et ita nec suae, nec aliorum recte consulere salutis possunt.

*** Conferenda hic, quae supra *lib. I. per integrum c. III.* copiose hac de re diximus, cum primis §. *XIV. seqq.*

LIBRI POSTERIORIS

CAPVT SECVNDVM

DE

THEOLOGIA SYMBOLICA:

Σύνοψις.

Theologiae symbolicae nomine quid nobis veniat? §. I.

Symbolorum origo ex scriptura sacra derivari nequit; symbolum apostolicum ab apostolis confectum non est; §. II.

Symbola ante-Nicaena; §. III.

Nicaenum ipsum & Athanasianum; §. IV.

Symbola occasione controuersarum ab Arianis motarum condita; Constantinopolitanum; quorundam veteris ecclesiae doctorum; §. V.

Pelagianorum symbola, item, quibus Nestoriana haeresis occasionem praebuit; quaedam etiam sequentium temporum; §. VI.

Symbola recentiora, & nostrae quidem primum ecclesiae; §. VII.

Scripta publica auctoritate concinnata, quae ad libros symbolicos quodammodo accedunt; corpora doctrinae; §. VIII.

Symbola ecclesiae romanae; §. IX.

Reformatae, aliarumque; §. X.

De illis, qui symbola tum vetera, tum recentiora, nostrae praesertim ecclesiae, explicarunt, aut commentariis illustrarunt; §. XI.

Quaenam sit genuina libros symbolicos interpretandi ratio; §. XII.

Libris symbolicis nec plus nec minus, quam decet, tribuendum; §. XIII.

Quod & speciatim de nostrae ecclesiae libris symbolicis obseruandum; §. XIV.

Eorundem vsus & abusus; §. XV.

§. I.

Per theologiam symbolicam intelligimus complexum dogmatum sacrorum, qui in symbolis, vel confessionibus, aut integrarum ecclesiarum, aut singulorum quorundam hominum, deprehenditur. Cuius quidem, pro ipsa symbolorum diuersitate, diuersus quoque vsus est. *

* Symbolum proprie significat tesseram. Tesserarum autem apud veteres varius & multiplex vsus erat, tum inter hospites, tum inter milites, sub vno duce militantes, vt per eas ab hostibus discernerentur amici & commilitones. Translata hinc apud christianos vox ista ad sacra est, vt, qui inter se in doctrinae caelestis capitibus consentirent, per certam fidei professionem a reliquis distinguerentur. Ita, & recte quidem, vt puto, GERH. IO. VOSSIVS, de tribus symbolis, diss. I. §. XVIII. tom. VI. oper. p. 507. Haec vocis istius ad sacra translatio ante concilium Nicaenum non obtinuit; post-

ea autem maxime inualuit, vt IO. BENED. CARPZOVIO obseruatum, in isagoge ad libros symbolicos ecclesiar. Lutheranar. p. 2. Alii de significatione huius vocis, quae ratione primum ad confessiones fidei designandas adhibita sit, aliter sentiunt. Conferendi, qui de ea plura dabunt, BALTH. BEBELIVS, in antiquitat. eccles. saec. III. artic. II. sect. II. p. 642. & saec. IV. artic. IV. p. 855. 858. STEPHANVS LE MOYNE, in notis ad varia sacra, p. 325. PET. KINGIVS, in historia symboli apostolici, &c. c. I. §. I. IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, in notis ad Casauboniana, p. 319. PET. ZORNIVS, in noua collectio-

ne

ne plus quam sexaginta symbolorum &c. (de qua mox plura dicemus) p. 164. Ad vsum itaque vocis huius si attendas, symbolorum & librorum symbolicorum nomen eiusmodi scripta veniunt, quae ab ecclesia aliqua ita recepta sunt, vt per ea, & doctrinam, in illis comprehensam, a reliquis coetibus & ecclesiis, quibuscum ceteroquin consentire videri poterat, discerni velit ac separari. IO. HENR. HOTTINGERVS equidem sub hac voce decreta & canones synodorum, confessiones, catechismos, liturgias, apologias, palinodias, disputationes, siue colloquia comprehendit, *bibliothecar. quadripart. lib. III. c. I. p. 325.* Sed limites eius, vltra quam vsus permittit, profert. Confessiones enim, hunc in finem concinnatae, vt alii de doctrina, aut integrae ecclesiae, aut singulorum hominum, certi reddantur, si proprie & accurate loqui velis, hoc tantum nomen promerentur; catechismi vero tum demum, si in librorum symbolicorum numerum sint recepti. Ex reliquis catechismis, itemque cantionibus vsu receptis, liturgiis, & si qua alia sunt eiusdem generis, licet vtrumque de doctrina publica iudicium ferri queat; vsu tamen receptum non est, vt symbola seu libri symbolici, adpellentur. In symbolis igitur, atque libris symbolicis, cum dogmata fidei contineantur, quae haec considerat, theologia *symbolica* dicitur. Nec ea mens nostra est, quod omnia in quolibet symbolo fidei dogmata comprehendantur, aut quaerenda sint. Experientia, secus se rem habere, docet. Ea enim, quotquot aut quaecumque demum sint, quae in symbolis inveniuntur dogmata, theologia symbolica contemplatur. Idque tum de ecclesiae orthodoxae, eiusque doctorum, tum de haeticorum symbolis est intelligendum. Quae enim in illis exstant dogmata, cognoscenda sunt; cum quilibet, qui ecclesiae verae addictus est,

de eius quoque doctrina publica certus esse debeat, saepe etiam ea confirmanda, & contra dissentientium insultus defendenda sint. Haeticorum autem, eorumque omnium, qui a veritatis tramite abeunt, symbola, & quae in iis continentur, dogmata, perspecta cognitaque habere oportet, vt eo rectius ea refellere queamus, ac impugnare. Veteres symbola etiam *πιστις, ἐπισημῶν τῆς πίστεως, regulam fidei* vocabant, quemadmodum & apud nos interdum *librorum normalium* nomine veniunt. Apud Graecos symbolum fidei & *μὲνμα* dictum, eo, quod catechumenorum esset; istiusmodi symbolum memoriae infigere, obseruat HENR. VALESIVS, ad *Socratis histor. eccles. lib. I. c. VIII. p. m. 6.* add. IO. HERMANNVS AB. ELSWICH, de *reliquiis papatus ecclesiae Lutheranae temere adfictis, c. III. §. XII. p. 55.* De corporibus doctrinae, quo nomine interdum symbolorum collectiones designantur, in sequentibus verba faciemus. Historiae theologiae symbolicae, notitiaeque symbolorum, & scriptorum, huc spectantium, comparandae, praeter auctores, qui generatim libros ad theologiam, singulasque eius partes spectantes, recensent, inseruiunt, qui de conciliis agunt, eorumque historiam tradunt; de quibus suo loco dicemus. Qui de haesibus ac haeticis exponunt, itidem interdum quaedam, quae symbolis lucem adfundunt, artingunt. Sed &, qui libros symbolicos ediderunt, subinde, quae ad historiam illorum faciunt, praemittere aut subnectere solent; quos deinceps commemorabimus. IO. HENR. ALSTEDIVS copiosum symbolorum scriptorumque symbolicorum indicem exhibet, in *thesaur. chronol. c. XXXIII.* LVD. ELLIÉSDV PIN, in *bibliotheca scriptorum ecclesiast.* singulis saeculis indices symbolorum seu formularum subiecit. Existat etiam

BALTH. BEBELII *synopsis historiae & doctrinae*
D d d 2

Etrinae symbolorum, antiquissimorum, uti & recentioris, seu Augustanae confessionis, a filio eius IO. BALTHASARE, an. 1690 edita; de qua tamen recte HENR. PIPPINGIVS pronuntiat, nondum adeo elaboratum videri hoc scriptum, ut praelo id destinasse beatum auctorem, mihi persuadeam; in der historisch-theologischen Einleitung zu denen symbolischen Schriften der euangelisch-Lutherischen Kirchen, c. I. §. XII. p. 5. Cum primis autem hic laudanda PET. ZORNII noua collectio plus quam sexagin-

ta symbolorum, siue confessionum fidei, quas in veteri ecclesia inde a primis saeculis usque ad duodecimum, haeretici, vel viri alii patribus suspecti, in tanta sensuum de sacris discrepantia edidere, quippe in qua de veterum haeticorum, aut virorum haeticos suspectorum symbolis ac confessionibus, multa adcurate & egregie obseruantur. Prodiit primum seorsim Rostochii an. 1706, deinde opusculorum eius sacrorum tomo primo inserta est, p. 164. seqq.

§. II. Qui symbolorum vestigia in sacra scriptura se inuenisse, sibi persuadent, ad veram ac genuinam huius vocis significationem non satis attendisse, videntur. * Sed &, quod *apostolicum* vocatur, ab ipsis apostolis non esse confectum, positum hodie est extra controuersiam. **

* Non tantum in nouo, sed omnino iam in veteri testamento, symbolorum se inuenisse vestigia, nonnulli existimant. Valde autem dubito, an id, quod cupiunt, euincere queant. Nimirum, *Gen. IV, 26.* de cultus diuini, & quidem publici, aut iatroductione, aut restauratione, fermomenem esse, haud inuiti largimur; sed, quo pacto inde sequatur, symbolum aliquod, seu formulam fidei concinnatam esse, me perspicere non posse, fateor. In verbis Noachi, *Gen. IX, 25. 26.* vaticinium equidem profuse egregium, at non symbolum, seu formulam fidei deprehendo. Cum *act. XVIII, 25.* de Apollo dicitur, quod tantum sciuerit baptismum Ioannis; non abnuo, hoc & de doctrina Ioannis baptistae esse intelligendum; hanc autem quod certa formula seu simbolo complexus fuerit, nemo temere sibi persuaserit. Paulus *Ebr. VI, 1.* praecipua quaedam doctrinae christianae capita refert; qui vero putant, cum symbolum aliquod, seu formulam fidei tradere voluisse, non certiori nituntur fundamento, quam illi, qui ex iisdem verbis compendium aliquod, aut systema theologicum, exsculpere conantur. Sed mitto reliqua. Licet au-

tem scriptura sacra symbolorum exempla non exhibeat; eorundem tamen usum in ecclesia antiquissimum fuisse, ex dicendis patebit. Vnde illis, qui originem symbolorum ex papatu repetunt, suffragari nequeo. Legenda, quae hac de re differit IO. HERM. AB ELSWICH, de *reliquis papatus ecclesiae Lutheranae temere adfictis, c. III. §. XII. p. 55.*

** In simbolo, quod vocatur, apostolico, ab ipsis apostolis summam quandam doctrinae christianae comprehensam fuisse, plurimi, praeeunte AMBROSIO, RVFFINO, ISIDORO, sibi persuaserunt. Et licet de tempore inter se non conueniant; plerique tamen in eam ingrediuntur sententiam, breui ante dispersionem apostolorum symbolum hocce ab illis fuisse conditum, ut instar tesserae esset, qua dignosci possent, qui apostolicam doctrinam, eamque genuinam, essent amplexuri. Communis fere haec est romanensium opinio, cui e nostratibus *centuriatores Magdeburgenses, centur. I. lib. II. p. 66.* & deinceps illi cum primis accesserunt, qui, omnes eos in fundamento fidei consentire, contenderunt, qui symbolo huic subscribunt. Porro, ad modum,

quo symbolum hocce compositum sit, quod attinet; sunt, qui putant, singulos apostolos articulum aliquem *symbolae* instar contulisse; Petrum e. g. dixisse: *credo in Deum patrem omnipotentem*, Andream: & *in Iesum Christum filium eius*, Iacobum: *qui conceptus est de spiritu sancto, &c.* Ita auctor *homiliae* AVGVSTINO adscriptae *de symbolo*, quae in noua Benedictinorum editione inter spuria *tom. V.* exstat, *serm. CCXL.* & auctor alius sermonis, qui ibidem legitur, *num. CCXLI.* LEO quoque, *epist. XXVII.* VENANTIVS FORTVNATVS, in *exegesi symboli apostolici*, PIRMINIVS, saeculi octauī scriptor, de *libris canoniciis*, in *analectis* IO. MABILONII, *tom. IV. p. 575.* aut secundum nouam editionem *p. 66.* Quorumdam ex hisce testimonia recitat, & alia adhuc addit, IO. ALB. FABRICIVS, in *codice apocrypho noui testamenti, part. III. p. 339. seqq.* Vti autem ludicra prorsus est haec sententia, & omni destituitur fundamento; ita certiora non sunt, quae alii de formula hacce per sermones vltro citroque habitos concinnata, aut e sacris litterarum monumentis hinc inde congesta, & communi suffragio perscripta, nobis narrant. Qui, sine aliorum scriptorum adminiculis ex spiritus sancti subgestione symbolum hocce ab apostolis compositum contendunt; illud diuinitus inspiratum censent, adeoque eamdem qua scriptura sacra pollet illi non tribuere nequeunt auctoritatem. Sed haec omnia frustra dicuntur, quamdiu, symbolum hoc ab apostolis confectum esse, nondum est probatum. Hoc vero tantum abest, vt probari queat, vt luculentissimis potius rationibus euincere pronum sit, perperam illud apostolis tribui. Silet namque in *actis apostolorum* Lucas, rem tanti momenti non temere praetermissurus. Silent IVSTINVS martyr, IRENAEVS, CLEMENS Alexandrinus, ORIGENES, TERTVL-

LIANVS, EVSEBIVS, HILARIVS, CYRILLVS Hierosolymitanus, praestantissimi per quatuor a nato Christo saecula viri. Recepta fuerunt in ecclesiis orientalibus alia symbola, alia quoque in conciliis oecumenicis, Nicaeno, Constantinopolitanoque, condita aut confirmata, apostolici nulla facta mentione. Testimonia, ad quae secus sentientes prouocant, nihil probant; cum aut ex scriptis spuris ac supposititiis, aut ex eiusmodi auctoribus deprompta sint, quorum hac in re nulla est auctoritas. Hinc & ex ipsis romanae ecclesiae addictis fuerunt, qui agnoscerent, symbolum hocce ab apostolis conditum non esse. LAVR. VALLA non tantum, ab apostolis illud confectum, negauit, sed omnino, in concilio Nicaeno compositum, adseruit; in *antidoto in Poggium, lib. IV. p. 223. seqq.* vnde excerptus est libellus Argentorati 1522 editus, inscriptusque: *calumnia theologica Laurentio Vallensi Neapoli olim intentata, quod negasset symbolum membratim articulatimque per apostolos esse compositum.* Sic & DESID. ERASMVVS Roterodamensis, cum in *praefatione in Matthaeum* scripseret: *symbolum, an ab apostolis proditum sit? nescio*, eamque ob causam magistrorum Parisiensium censuram incurrisset; suam ex instituto vindicauit sententiam, in *declarationibus ad censuram facultatis Parisiensis, tit. XI. declarat. XXXVI. tom. IX. oper. p. 700.* His ex recentioribus accessit LVD. ELLIES DV PIN, qui variis rationibus probat, ab ipsis apostolis hocce symbolum minime concinnatum esse; in *bibliothec. scriptor. eccles. tom. I. p. 9. seqq.* eamque sententiam denuo aduersus censorem quemdam (PETITIDIERVM) tueretur, in responso, quod *tom. VI. subiecit, p. 27.* Plerique tamen romanensium in eo consentiunt, symbolum hocce recte apostolis tribui. Cum autem diffiteri nequeant, non vna istud ea-

demque ratione in omnibus ecclesiis fuisse recitatum, sed in quibusdam his, in nonnullis aliis verbis, moxque pluribus, mox paucioribus sententiis constituisse, additionesque ac variationes successu temporis in eo factas clarissime deprehendi; & vero credibile non sit, quemquam, in hoc symbolo aliquid mutare & adicere, ausurum fuisse, si illud ab apostolis profectum esset; hinc ut se expedirent, non vnam ingressi sunt viam. CHRIST. LVPVS, theologus quondam Louanienfis, qui variationes istas ac additiones diligenter collegit, in *scholiis ad Tertullianum de praescript. aduers. haeret. c. XIII. p. 267.* eo tandem se recipit, ut discrimen inter *traditum & scriptum* constituat, & *scriptum* quidem, non autem *traditum*, his mutationibus obnoxium fuisse, contendat; additque, symbolum fuisse ex iis, quae scripto mandari antiqua arcani disciplina non permiserit, & ne catechumenis quidem, ut illud pro iuuanda memoria describerent, concessum fuisse, sed omnes auditu illud perdiscere oportuisse. NAT. ALEXANDER, cum itidem hocce, de mutationibus & additionibus in symbolo isto factis, dubium sibi proposuisset; respondet, de aliis quidem hoc verum esse ecclesiis, non autem de romana; quippe in qua iisdem plane verbis & sententiis, eodemque ordine, quo ab apostolis traditum sit, recitetur; *histor. eccles. nou. testam. saec. I. dissert. XII. p. 139. seqq.* Quae omnia quam inania sint, luculenter ostendit THO. ITTIGIVS, in *selectis capitib. histor. eccles. saec. I. c. III. sect. I. §. VI. seqq. p. 23. seqq.*

Cum ergo certum exploratumque sit, ab ipsis apostolis symbolum hocce conditum non esse; adeoque, si *apostolicum* dicatur, intuitu doctrinae, in eo comprehensae, hoc intelligendum, recte viri docti iudicent; superest disquisitio, quando itaque istud ortum receptumque sit in eccle-

sia? Nonnulli, saeculo quarto illud enatum, existimant; quibus & LAVR. VALLA suffragatur, quem, in concilio Nicaeno illud compositum, censuisse, antea obseruauimus. Perperam quidem. Errori autem impudentiam addit CHRISTOPH. SANDIUS, dum, symbolum hocce in synodo Nicaena ab iis, qui cum Ario faciebant, concinnatum, nobis persuadere adnititur, uti, quod nos pro Nicaeno habemus, conditum sit ab Ofio Cordubensi, & Alexandro Alexandrino, aliisque orthodoxis; in *nucleo histor. eccles. lib. I. p. 52. & II. p. 167.* merito ideo refutatus a BALTB. BEBELIO, *antiquitat. eccles. euangel. saec. IV. artic. IV. p. 881.* Altius ascendunt alii; iamque saeculo secundo fundamenta huius symboli in ecclesia romana iacta esse, FRID. SPANHEMIVS auctor est; *introd. ad histor. eccles. saec. II. c. III. p. 39.* Successiuam tamen eius originem idem agnoscit, *histor. eccles. noui testamenti, seu christian. saec. I. c. VI. p. 539.* Nimirum, proxime illi citra controuersiam ad verum accedunt, qui, symbolum hocce ex sollemni baptismi formula, qua baptizandi, se credere, profitebantur, in Deum patrem, filium & spiritum sanctum, enatum, existimant, ita quidem, ut subinde addita quaedam, haeticorum, qui ecclesiam turbabant; erroribus opposita, adicerentur; donec in eam, qua hodie conspicitur, formam exurgeret. Distincte hoc docet SAM. BASNAGIVS FLOTTMANVILLAEVS, in *exercitationibus historico-criticis, de rebus sacris & ecclesiasticis; contra Baronium, ad an. XLIV. n. XVII. p. 475. seqq.* fusius autem, copiosiusque auctor *historiae symboli apostolici, cum obseruationibus ecclesiasticis & criticis, ad singulos eius articulos; quae ex anglico sermone in latinum translata, Lipsiae 1706. 8.* prodiit. Suffragatur eidem sententiae THO. ITTIGIVS, in *selectis capitibus histor. eccles. saec. I. c. III. sect. I. §. VI. p. 23.*

Plura de hocce symbolo, praeter virum huncce, quem iam laudauimus, doctissimum, qui tum l. c. tum in *dissertat. de pseudepigraphis Christi, Mariae & apostolorum, c. VIII.* multa erudite de eo obseruat, dabunt GERH. IO. VOSSIVS, de *tribus symbolis, apostolico, Athanasiano, & Constantinopolitano*; quae commentatio tom. VI. operum eius exstat; IAC. VSSE- RIVS, in *diatriba de romanae ecclesiae aliisque fidei symbolis*; IO. HENR. HEIDEG- GERVS, in *dissertat. de symbolo apostolico, tom. II. exercitation. sel. num. XV.* WILH.

ERN. TENZELIVS, in *diff. de symbolo aposto- lico*, quae inter *exercitationes eius selectas*, iunctim editas, prima est; IO. GEO. NEV- MANNVS, in *dissertatione historico-theo- logica, de condictionibus symboli apostolici*; SAM. BASNAGIVS, tum loco antea citato, tum & in *annalibus politico-ecclesiasticis, ad annum Christi XLII. num. XVIII.* HERM. WITSIVS, *exercitation. I. in sym- bolum apostolicum*, aliique, laudati IO. ALB. FABRICIO, in *codice apocrypho no- ui testamenti, part. III. p. 361.*

§. III. Ad symbola ante-Nicaena, praeter illud, quod apud IRENAEVM, itemque TERTVLLIANVM exstat, vt & GREGORII thaumaturgi *expositionem fidei*, * referenda romanum, Aquileiense & orientale; de quorum tamen origine nihil certi constat. Antiochenum itaque primum est, cuius natales nobis innotuerunt; quippe quod in concilio Antiocheno, anno cclxx celebrato, conditum, nouimus. **

* Exstant vtique quorundam huius ae- tatis patrum fidei professiones, aut certe ab iis referuntur; quae vel hoc nomine obseruatu dignae sunt, quod veteris eccle- siae doctrinam condicere ex iis liceat. Nonnulli equidem, in IGNATII epistolis iam fidei confessionem quamdam, aut sym- bolum inuenisse sibi visi sunt, ideoque verba, quae in *epistola eius ad Philippen- ses, §. II. p. 333.* editionis THO. ITTIGII leguntur, proferunt. Verum, spuriam hancce esse *ad Philippenses* epistolam, viri eruditi vno veluti ore consentunt; conse- rendusque hac dere IAC. VSSERIVS, in *dif- fertationib. Ignatianis, in bibliothec. pa- trum apostolic.* IO. BAPT. COTELERII, p. 192. itemque THO. ITTIGIVS, in *diff. de patrib. apostolic. §. LXXXVI. seqq.* Prae- terea, si quis ecclesiae veteris doctor dog- ma aliquod fidei data occasione explicet; non statim confessionem quamdam aut symbolum exhibet. Hinc & verba eius- dem IGNATII, quae in *epistola ad Magne- sianos §. XI.* exstant: *Christus ante saecu- la genitus est a patre, postea autem factus*

est ex Maria virgine &c. neutiquam pro confessione fidei habuerim; quamuis & in interpolata tantum ad Magnesianos epi- stola legantur; confer. THOM. ITTIGII *bibliotheca patrum apost. p. 53. & p. 213.* Fal- luntur itaque etiam, qui, haec verba ex symbolo apostolico petita, contendunt. Sed, misso IGNATIO, ad eam confessio- nem progredimur, quae apud IRENAE- VM, *lib. I. aduers. haeref. c. II. p. m. 4-5.* editionis IO. ERN. GRABII legitur; si mo- do ita vocanda. Eam cum recitasset, ad- dit: *Hanc praedicationem cum acceperit, & hanc fidem, quemadmodum praediximus, ecclesia, & quidem in vniuersum mundum disseminata, diligenter custodit, quasi vnam domum inhabitans &c.* Vnde colligas, in hacce confessione doctrinam, eo tempore in vniuersa ecclesia receptam, contineri. Immo sunt, qui ex hisce verbis probare fatagunt, symbolum, quod apostolicum vocatur, iam tum receptum fuisse; tum, quod ista, quam IRENAEVS refert, con- fessio, cum hocce symbolo plane conue- nire videatur, tum, quod haud obscure in- nuat,

nuat, se eam ab apostolis accepisse. Verum nubes isti atque inania prensant. Est enim IRENAEVS dicat, ecclesiam hancce fidem ab apostolis, & eorum discipulis accepisse; non tamen dicit, quod eam per symboli, aut formulae alicuius traditionem, acceperit. Deinde res ipsa docet, hancce, quam IRENAEVS refert, fidei christianae summam, plane esse diuersam a symbolo, quod vocatur, apostolico. Quaedam enim in illa adsunt, quae in hoc desunt, & vicissim, quaedam in symbolo apostolico adsunt, quae desunt in confessione illa. Vtriusque collatio hoc statim docet; vnde, vt exemplis hoc comprobemus, necesse non est. Luculenter etiam id ostendit IO. LVD. RVELIVS, in *hisor. concilior. tom. I. p. 209.* Apud TERTVLLIANVM duplex eiusmodi exstat fidei confessio, fusior altera, de *praescript. aduers. haeret. p. m. 235.* altera breuior, *lib. de virginib. velandis p. m. 192.* Et posteriorem quidem ita incipit: *regula fidei vna omnino est, sola, immutabilis & irreformabilis, credendi scilicet in unicum Deum &c.* priorem vero ita: *regula est autem fidei, vt iam hinc quid defendamus, profiteamur, illa scilicet, qua creditur, vnum omnino Deum esse &c.* Sunt rursus, qui, & in his confessionibus symbolum apostolicum sibi inuenisse, videntur. Sed, cum istae inter se differant, indicandum primum erat, quaenam symbolo apostolico respondeat. Deinde haec ipsa libertas, diuersas fidei confessiones profertendi, ostendit, nullum symbolum apostolicum TERTVLLIANO innotuisse, quo ceteroquin constanter haud dubie vsurus fuisset. Accedit, quod vtraque ista TERTVLLIANI formula multis in capitibus, a symbolo, quod vocatur, apostolico, differat, quod luculentissime demonstrat IO. LVD. RVELIVS, in *hisor. concilior. tom. I. p. 211.* Quando autem TERTVLLIANVS fidei, quam profert, confessionem, *regulam fidei immobilem & irrefer-*

mabilem vocat; nequam inde inferendum, ac si eiusmodi formula quaedam pro norma ac regula veritatis sit reputanda, vt nonnulli contendunt, qui perperam sibi, ac si de symbolo apostolico loquatur, persuadent. Non enim de formula quadam, sed ipsa doctrina ecclesiae, in scriptis prophetarum & apostolorum comprehensa, loquitur, quae omnino normae ac regulae loco habenda. Quo sensu vero etiam symbolum aliquod regula ac norma dici queat, explicat IO. BENED. CARPZOVIVS, in *isagog. ad libros symbol. p. 5.* Sed hac de re alibi. Notissima porro est GREGORII thaumaturgi *expositio fidei*, seu *confessio de sacrosancta trinitate*; quam GREGORIVS Nyssenus exhibet, in *vita Gregorii thaumaturgi, tom. II. opp. p. 976.* quamue de caelo per reuelationem illi traditam, perhibent. Dubitant autem nonnulli, an haecce confessio GREGORIVM istum auctorem agnoscat; certe negat hoc CHRISTOPH. SANDIVS, in *tractat. de veteribus scriptorib. ecclesiasticis, nucleo eius historiae ecclesiasticae praemisso, p. 39.* At sine ratione illud fieri, contendunt alii; cum & doctrina, in hacce confessione comprehensa, consentanea sit doctrinae, ea aetate in ecclesia christiana receptae, & non tantum GREGORIVS Nyssenus l. c. sed & RVFFINVS, *hisor. eccles. lib. II. c. XXV.* alique, istam confessionem illi tribuant. Legendus GEO. BVLLVS, in *defens. fid. Nic. scilicet. II. c. XII.* & GVILCAVE, in *antiquitatibus patrum ecclesiast. in vita Gregorii thaumaturgi, part. I. p. 507.* Et doctrinam quidem istius confessionis, doctrinae eo tempore receptae consentaneam esse, dubio caret; quod autem ea dicitur de caelo per reuelationem quamdam illi obtigisse, merito nonnullis suspectum videtur.

** Inter integrarum ecclesiarum symbola, quae tribus prioribus a Christo nato saccu-

saeculis, innotuerunt, primo loco occurrunt romanum. Ecclesiam nimirum romanam iam ante concilium Nicaenum symbolum suum habuisse, ex hisce **VIGILII**, *lib. IV. aduersus Eutychianos*, colligitur verbis: *Vniuersitas proficitur, credere se in Deum patrem omnipotentem, & in Iesum Christum filium eius, dominum nostrum. Huic capitulo, ob id, iste (Eutyches) calumniatur: cur non dixit in VNVM IESVM CHRISTVM filium eius, iuxta Nicaeni decretum concilii? Sed Roma, & antequam Nicaena synodus conueniret, a temporibus apostolorum usque ad nunc, & sub beatae memoriae Caelestino, cui iste rectae fidei testimonium reddidit, ita fidelibus symbolum tradidit: nec praeiudicant verba, ubi sensus incolumis permanet.* Meminit subinde symboli ecclesiae romanae **RUFFINVS**, in *expositione in symbolum apostolicum*, quae & inter opera **CYPRIANI** existat, *p. m. 154. seqq.* possitque inde utcumque, cuiusmodi istud fuerit, colligi. Aquileiensem ecclesiam itidem suum habuisse symbolum, ex eiusdem **RUFFINI** *expositione in symbolum apostolicum* constat, qui & verba eius *tom. I. opp. fol. 170.* exhibet. Non minus vero & orientali ecclesiae suum fuit symbolum, antequam Nicaenum, aut Constantinopolitanum conderetur. Id vero iterum vel ex **RUFFINO** discimus, qui Aquileiense symbolum cum romano pariter ac orientali confert; vbi per *orientale* neutiquam Nicaenum aut Constantinopolitanum intelligi posse, **GERH. IO. VOSSIVS** docet, de *tribus symbolis, diff. I. thes. XXX. & XLVI. tom. VI. oper. p. 510. 511.* Licet autem, cuiusmodi symbolum illud ecclesiae orientalis fuerit, definiri nequeat, quoniam, vt in occidentis symbolis variatum, ita & in illo hoc factum videtur; cum tamen non adeo magnum illud discrimen fuerit, a vero non abhorret, Nicaenos patres, cum aduersus Arium, aliqua essent veteri sym-

bolo adponenda, illud elegisse, quod in plurimis, vel nobilissimis ecclesiis obtineret. Si ergo resercentur, quae aduersus Arium statuta sunt; quae remanent, vetus symbolum orientale dabunt. Ita **GERH. IO. VOSSIVS**, *l. c. §. XLVII. p. 513. vbi & symbolum istud exhibet.* Quod vero ecclesia orientalis ante concilium Nicaenum suum habuerit symbolum, inde quoque confirmatur, quod **EVSEBIVS** Caesariensis, dum in concilio Nicaeno suspicionem haereseos a se amoliri voluit, symbolum, quod tunc in vsu erat, loco confessionis suae obtulerit, adiectis dumtaxat quibusdam, quibus, mentem suam ab errore alienam, docere adnitebatur. Quae quidem formula, mutuae confessionis causa producta, in concilio, pauculis tantum verbis mutatis, additisque illis, quae ob Arium adhuc addenda videbantur, ex imperatoris decreto retenta est, ut ipsemet **EVSEBIVS** testatur, in *epistola ad Caesarienses*, apud **SOCRATEM**, *hisor. eccles. lib. I. c. VIII. p. 23.* & **THEODORETVM**, *hisor. eccles. lib. I. c. XII. p. 37.* **EVSEBII** istam fidei formulam, pariter ac symbolum vetus ecclesiae orientalis, lectorum oculis subiecit **IO. LVD. RVELIVS**, in *hisor. concilior. tom. I. p. 181.* vbi & inter quatuor ista, apostolicum, romanum, Aquileiense, & orientale vetus, collationem instituit, vt demonstret, in quo conueniant, aut a se inuicem dissentiant; quod & iam ante eum fecerat **GERH. IO. VOSSIVS**, de *tribus symbolis, diff. I. thes. XXX. p. 510. seqq.* De orientali autem porro legendus **RUFFINVS**, *lib. I. hisor. eccles. c. V.* **ATHANASIVS**, *ad Iouinianum de fide tom. I. oper. p. 247.* Praeter haec, de quibus hucusque diximus, symbola, quae iam ante concilium Nicaenum in vsu fuisse dubio caret, licet de illorum origine nihil certi adferi queat; commemoranda adhuc est confessio fidei, a doctoribus orthodoxis in concilio Antioche-

no edita. Celebrata equidem iam saeculo secundo & tertio varia sunt concilia; sed obseruatu prae reliquis dignum est Antiochenum tertium, ob magnam episcoporum multitudinem, ex omnibus orientis prouincijs vndique collectorum, quod contra Paulum Samosatenum an. 270 iterum conuocatum fuit. Namque iam antea an. 265 contra eumdem ibidem synodus coacta fuerat. In eo itaque concilio, quod an. 270 congregatum est, Paulus Samosatenus errorum tandem, quos callide haecenus dissimulauerat, conuictus, atque condemnatus est. Luculentam autem patres huius concilii ediderunt fidei confessionem, de tribus sanctissimae trinitatis personis. Priusquam enim ad sententiam in Paulum ferendam procederent, epistolam ad illum scripserunt, qua fidem,

§. IV. Maioris momenti, celebritatisque est symbolum *Nicaenum*, in concilio quippe oecumenico primo, Nicaeae congregato, editum, * & in altero concilio oecumenico, seu Constantinopolitano primo, cura additamento quodam repetitum, & ita inter nostrae quoque ecclesiae symbola receptum. ** Quae inter licet & *Athanasianum* conspiciatur, id tamen ipsi Athanasio perperam tribui, dubio caret. ***

* Congregatum est concilium hocce Nicaenum, quod primum inter oecumenica locum tenet, & in quo 318 adfuerunt episcopi, an. 325 a Constantino magno, imperatore, damnataque in eo est Arii haeresis. Missis autem reliquis, quae de hocce concilio dici poterant, ea tantum persequemur, quae ad nostrum institutum spectant. Exstat inter ATHANASII scripta disputatio, in Nicaeno concilio ab eo contra Arium habita, tom. I. p. m. iii. seqq. editionis, quae Coloniae an. 1686 lucem adspexit. In hac disputatione, dum in aciem prodeunt Athanasius & Arius, fidei primum suae vterque edidit confessionem. Dignam illam censuit IO. LVD. RVELIUS, quam integram *historiae suae conciliorum* insereret, tom. II. p. iii. seqq. qui & ibidem eam exquisitissimam vocat.

quam ab initio acceperant, a beatis apostolis traditam, in ecclesia catholica hucusque seruata, in lege, prophetis & euangelio adnuntiatam, de Christi deitate, & aeterna praesistentia, dilucide exponunt, & plurimis sacrae scripturae testimonijs solide confirmant, &, an eadem secum sentiat, doceatue, sciscitantur. Hanc epistolam, patrum huius synodi confessionem continentem, priori synodo, quae an. 265 congregata fuit, tribuit CAESAR BARONIVS, obseruante GVIL. CAVEO, *hisor. litterar. scriptor. ecclesiastic. part. II. p. 40.* Primus eam eruit FRANC. TURRIANVS, hinc a conciliorum collectoribus passim graece ac latine edita est; conferendus etiam est IO. CABASSVTIVS, *notit. ecclesiast. saec. II. p. m. 70.*

Verum oppido bonus ille vir fallitur. Disputationem enim hancce supposititiam esse, & ATHANASIO minime tribuendam, hodie fere inter eruditos conuenit. GVIL. CAVEO figmentum monachi cuiusdam delirantis sequioris aevi esse videtur, quod ex multis in ipsa disputatione deprehensis indicijs pateat; *hisor. litterar. scriptor. ecclesiastic. saec. IV. p. 104.* CASIMIRVS OVDINVS, in *supplem. scriptor. ecclesiastic. Bellarmini*, p. 31. eam VIGILIO Tapsensi tribuit, quam sententiam pluribus confirmare adaititur; in *commentar. de script. ecclesiastic. tom. I. saec. IV. p. 330.* Notum porro est, cum in eodem concilio, philosophus quidam, patres ibi congregatos argutijs suis dialecticis adgrederetur, quibus diluendis illi pares non erant; senem quemdam confessorem, simplicissimi ingenii,

genii, sed probatae ac expertae virtutis virum, surrexisse, ac edita fidei christianae confessione philosophum illum redigisse ad silentium. Referunt hanc confessionem RUFFINVS, *lib. I. histor. ecclesiastic. c. III.* & SOZOMENVS, *lib. I. histor. eccles. c. XVII.* sed diuersa ratione, vt ex collatione patet. Forte vtrique contenta confessionis huius tantum fuerit nota, non autem verba. ZONARAS atque NICEPHORVS senem illum, qui cum philosopho isto in certamen hac ratione descendit, SPYRIDONEM Trimithuntium vocant; ille quidem *tom. III. annal. p. 84.* hic autem *histor. eccles. lib. VIII. c. XIV.* Sed exiguum admodum horum in rebus historicis esse auctoritatem, neminem fugit. Praeter senem istum, quicumque demum fuerit, HOSIVS quoque, Cordubensis episcopus, in confesso Nicaeno de fide differens, peculiari professione fidei, quomodo tres personas in vna illa ineffabili patris & filii, & spiritus sancti diuinitate, credi oporteat, explicauit; conf. GELASIVS Cyzizenus, *comment. in acta concilii Nicaeni, lib. II. c. XII.* Ab Arianis itidem quamdam fidei formulam exhibitam, eamque discerptam ab orthodoxis, auctor est THEODORETVS, *histor. eccles. lib. I. c. VII.* Hanc vero formulam ab EVSEBIO compositam fuisse, & eius blasphemiam certo argumento indicasse, testatur EVSTATHIVS Antiochenus, apud eundem THEODORETVM, *l. c. cap. VIII.* Vnde HENR. VALESIVS auctorem istius formulae seu confessionis EVSEBIVM Pamphili, Caesariensem episcopum, esse adfirmat, ad *Theodorici l. c.* Et sane EVSEBIVM hunc Caesariensem formulam quamdam seu confessionem in concilio Nicaeno exhibuisse, ex *epistola eius ad Caesarienses*, quae apud THEODORETVM, *lib. I. c. XII.* & SOCRATEM, *lib. I. c. VIII.* exstat, antea iam ad §. *praecedentem* docuimus. Cum vero ipsemet

EVSEBIVS in *eadem epistola* referat, symbolum suum a patribus Nicaenis, ipsoque imperatore adprobatum fuisse; nullae praeterea in eo blasphemiae deprehendantur; quod THEODORETVS de discerpta ab orthodoxis Arianorum formula narrat, de eo intelligi nequit. Et licet EVSTATHIVS, auctore SOCRATE, *lib. I. c. XXIII.* EVSEBIVM Caesariensem perstrinxerit, quod Nicaenam fidem adulteraret; eotamen in loco, quem THEODORETVS attulit, non de Caesariensi, sed Nicomediensi episcopo loqui videtur; vti THOMAS ITTIGIVS obseruat, in *histor. concilii Nicaeni, §. XLII. p. 43.* Iam ad ipsum symbolum Nicaenum quod attinet, etsi SOZOMENVS ex arcani disciplina illud proferre ausus non sit, vt ipsemet profitetur; *lib. I. histor. eccles. c. XX.* exhibent tamen illud ATHANASIVS, in *epistola ad Iouinianum de fide, tom. I. oper. p. 247.* EVSEBIVS, in *epistola ad Caesarienses* apud THEODORETVM, & SOCRATEM, *locis antea citatis*; HILARIVS, de *synodis, p. 242.* BASILIIVS, *epist. LXXVIII.* LEO magnus, in *epistola ad Leonem Augustum*, quae in editione PASCHASII QVESNELLI est *CXXXIV.* aliique. Quisnam primus in concilio Nicaeno hanc fidei formulam conceperit, de eo non vna omnium est sententia; nec desunt hic sibi trinitatis diuinae hostes, vt hinc aliquid, quo causam suam exornent, capent. MACARIVM, Hierosolymarum episcopum, eam conscripsisse, IOSEPHVS aegyptius auctor est, apud ROAN. SELDENVM, *comment. in Eutychii origines, p. 72.* Verba eius sunt: *iussit imperator, vt fides, quam scripserat ei episcopus Hierosolymitanus, legeretur synodo episcoporum.* HOSIVM, Cordubensem episcopum, symbolum illud composuisse, adserunt VERSACIVS & VALENS, Arian sectatores, apud ATHANASIVM, in *epistola ad vitam solitariam agentes, tom. II. oper. p. 454.* Eamdem

dem sententiam ex recentioribus sequuntur SEVERINVS BINIVS in *notis ad concil. Nic. tom. I. concilior. p. 363.* FRANC. LONGVS A CORIOLANO, in *summa concilior. p. 211.* CAESAR BARONIVS, in *annalibus ad annum Christi CCCXXV. num. II.* ROBERTVS BELLARMINVS, *lib. I. de conciliis, c. XIX.* aliique. Et sane HOSIVM in concilio isto confessionem quamdam exhibuisse, ante iam obseruauimus. Sunt nihilofecius, qui BASILIO magis credendum existimant, *epistola CCCXIX.* adfirmanti, HERMOGENEM asiaticum formulam Nicaenae fidei concinnasse. Profus autem fallitur FRANC. CARRIERE, Aptensis, ab EVSEBIO Pamphili conditum esse symbolum Nicaenum, contendens, in *hisor. chronolog. pontific. roman. p. 54.* cum tamen constet, EVSEBIVM primum circa symbolum Nicaenum, cum promulgaretur, propter vocem *ἐνοσίχθως* eidem inferatam, haesitasse, eidemque contradixisse; teste ATHANASIO, in *epistola de synodi Nicaenae decretis, tom. I. oper. p. 251.* THEODORETO, *lib. I. hisor. eccles. c. VIII.* SOZOMENO, *lib. II. hisor. eccles. c. XX.* Eam praeterea confessionem, quam ab EVSEBIO in concilio Nicaeno exhibitam, antea diximus, diuersam fuisse a symbolo Nicaeno, ex ipsa eius *ad Caesarienses epistola*, quam ibidem laudauimus, constat. CHRISTOPH. autem SANDII, symbolum, quod vocatur, apostolicum, ab Arii sectatoribus in concilio Nicaeno conditum, illud vero, quod hodie Nicaenum vocatur, ab HOSIO Cordubensi, ALEXANDRO Alexandrino, MARCELLO Ancyrano, & EVSTATHIO Antiocheno, homouianis, & Sabellianis, seu Samofatenianis, concinnatum, in *nucleo hisor. eccles. lib. II. p. 167.* adserentis, impudentiam a BALTHAS. BEBELIO, *antiquit. eccles. euangel. saec. IV. artic. IV. p. 831.* castigatam, supra iam obseruauimus. Iungendus WILH. ERNEST. TENZE-

LIVS, in *exercitat. de symbolo apostolico, part. I. exercitat. eius select. exercit. I. §. X. p. 12.* Atque idem vir doctus, quo pacto, qui, HOSIVM, aut HERMOGENEM, aut EVSEBIVM Caesariensem, symbolum Nicaenum confecisse, dicunt, inter se conciliari queant, ostendit, *l. c. p. 13.* Probabilis mihi valde illorum sententia videtur, qui, non vnus, sed plurium episcoporum opera symbolum istud concinnatum fuisse, autumant, ea quidem ratione, vt symbolo ecclesiae orientalis adderentur, quae contra Arium addenda censebant. Id haud obscure ipse innuit ATHANASIVS, in *epistola de synodi Nicaenae decretis, tom. I. oper. p. 251.* scribens: *episcopi igitur (Nicaeni) sublatis Eusebianorum vocabulis istam formulam sanae fidei conceperunt.* Idem & in *epistula ad luinianum de fide, tom. I. oper. p. 247.* alibique, testatur. Sic & THEODORETVS ita hac de re loquitur, *vt fidei formulam, quae ad huc in ecclesiis seruetur, communi patrum consensu compositam esse,* adserat, *lib. I. hisor. eccles. c. VII.*

Ceterum symbolum hocce, vt olim Arianis, ita & hodie eorum successoribus, omnibusque anti-trinitariis vehementer displicuit; idque vel maxime ob vocem *ἐνοσίχθως*, quam ferre nullo modo possunt. Hinc varia illorum contra eandem *ὑπόμνηματα.* Primum, vocem esse *ἕνεκα*, & scripturae ignotam, clamitant. Arianos a voce hac abhorruisse, CHRISTOPH. SANDIVS adserit, *quia non erat scripta in sacris litteris, & ab haereticis excogitata, adeoque iis noua & haeretica visa fuerit, secundum illud apostoli: profanas vocum nouitates deuota; nucl. hisor. eccles. lib. I. p. m. 122.* At, licet vox haec in scriptura non existet, sufficit, quod res ipsa in ea contineatur. Vocabula autem in scriptura non existantia, si rei necessitas hoc postulet, & haereticorum callidis subterfugijs aliter obuiam iri nequeat,

nequeat, in ecclesiam introducere, non est nefas. Ipsemet SANDIVS Arium defendit, quod praeter scripturam adseruerit, *filium esse creatum ex nibilo*, interque alia pronuntiat: *Certe multa non sunt in scriptura expressa, quae tamen adserere nulla ratione prohibetur; l. c. p. 145.* Maioris momenti esse videtur, quod obuertunt, vocabulum hoc esse nouum, & a patribus Nicaenis excoGITatum. At fallunt iterum, ac falluntur turpiter. Vt enim res ipsa patribus ante-Nicaenis perspecta satis ac explorata fuit; ita minime ignota quoque fuit vox *διουσίως*. Testatur hoc ipse EUSEBIUS, in *epistola ad Caesarienses*, non semel nobis iam laudata, apud SOCRATEM, *hisor. eccles. lib. I. c. VIII.* *Ἐπί τῶν τῶν παλαιῶν τινῶν, inquit, λογίως καὶ ἐπιφανῶς ἐπιστάτους καὶ συγγραφεύτας, ἰγνῶμεν ἐπὶ τῆ: τῷ πατρὶς καὶ οὐ θεολογίως, τῷ τῷ διουσίως συγχεσάμενος ἐνώματι.* *Quandoquidem nonnullos ex veteribus insignes episcopos, & disertos scriptores, in explicanda patris ac filii diuinitate, hoc vocabulo consubstantialis, vsos esse cognouimus.* Idem cum THEODORETVS *lib. I. hisor. ecclesiast. c. XII.* retulisset, *c. XIII. p. m. 40.* subiungit: *non esse igitur nouam illam adpellationem, consubstantialitatis, nec excoGITatam ab illius conuentus patribus; sed a maioribus ad posteritatem deuolutam, perspicuum testimonium dixit Eusebius.* Idem vero & ATHANASIVS ex instituto ostendit, cum iam eo tempore vocis nouitatem obicerent Ariani; de decretis synodi Nicaenae contra Arianos, *tom. I. oper. p. m. 274.* vbi diserte scribit, *patres qui Nicaenae conuenerunt, non ex se, quod aduersarii obiciunt, haec uocabula (ὕλας & διουσίως) finxisse, sed ab aliis olim accepisse &c.* idque adductis THEOGNOSTI, DIONYSII, episcopi Alexandrini, & alterius DIONYSII romani, testimoniu, comprobatur. Idem & alibi passim repetit. Recte itaque G. E. BVLLVS, mirari se, scribit, siue insciti-

am, siue impudentiam SANDII, qui adfirmet, ipsum etiam ATHANASIVM inter eos fuisse, qui faterentur, τὸ διουσίως in concilio Nicaeno demum fabricatum; in *defens. fidei Nic. p. m. 29.* Vrgent rursus anti-trinitarii, vocem *διουσίως* prioribus quidem saeculis in vsu fuisse, sed apud haereticos; reiectam autem & diserte repudiata a synodo Antiochena, contra Samosatenarios habita. At vero, non ab haereticis tantum, sed & ab orthodoxis patribus vocem hanc ea aetate vsurpata, ex haecenus dictis constat. A synodo itaque Antiochena dum reiecta ista vox est, atque repudiata, non in orthodoxo, sed in heterodoxo hoc factum est sensu, prout a Samosatensianis accipiebatur. Vt vero patribus Antiochenis causa iusta fuit, vocem hanc reiciendi; ita non minus Nicaenis causa iusta fuit; eam, sed in sano sensu, recipiendi. Legenda, quae beatus IO. GVIL. BAIERVS noster hac de re differit, in *disput. pro concilio Nicaeno, c. V. §. VIII. p. 115. seqq.* Plura non addo, cum iam copiose de hacce voce a me dictum sit, in *institutionibus theolog. dogm. lib. II. c. I. ad §. LI.* Auctores varios, qui de symbolo Nicaeno egerunt, laudat IO. LVD. RVELIVS, *hisor. concil. tom. II. p. 230. seqq.*

** Quod in nostrae enim pariter ac romanae ecclesiae libris symbolicis sub nomine symboli Nicaeni exstat, reuera Constantinopolitanum est, aut Nicaeno-Constantinopolitanum dici debebat. Quae de re deinceps.

*** De eo symbolo, quod ATHANASIVS, in concilio Nicaeno, cum Ario in certamen descensurus, edidisse fertur, iam supra diximus, illudque, ceu spurium ac supposititium, repudiauimus. Nec sermo nunc est de illis fidei confessionibus, quae hinc inde in scriptis ATHANASII reperiuntur, quaeue aut Arianis, aut aliis haereticis sunt oppositae. Celebris nam-

que illa, quae sub ATHANASII nomine circumfertur, & incipit: *quicumque vult saluus esse, ante omnia opus est ipsi, ut teneat catholicam fidem* &c. nunc in censum venit. Ea quidem, si NATALI ALEXANDRO credimus, Athanasio iam tributa in synodo Augustodunensi in Gallia, sub Leodegario episcopo an. 1570 congregata; immo iam an. 1533, in confessione fidei, quae edita est a concilio Toletano IV, quaedam ex eadem descripta, idem cum aliis contendit; *hystor. ecclesiast. saec. IV. c. VI. p. 209.* Laudat idem & quosdam mediæ aevi scriptores, qui sub ATHANASII nomine symboli istius mentionem fecerint. Alii contra, RVDOLPHVM & AYMONEM ex minorum, & HVGONEM ac PETRVM ex praedicatorum ordine, an. 1239 a Gregorio IX pontifice ad Graecos Latinis conciliandos, Constantinopolin missos, atque inde *apocrypharios*, seu legatos ecclesiae dictos, primos fuisse, adserunt, qui nomen Athanasianum symbolo huic imposuerint. Conferendus IO. HENR. HEIDEGGERVS, in *dissertatione de symbolo Athanasiano, tom. II. dissertat. select. dissert. XVIII. p. 745. seqq.* itemque CASIM. OVDINVS, in *commentar. de scriptoribus ecclesiasticis. saec. IV. p. 346. seqq.* ATHANASIVM symboli istius auctorem esse, plurimi romanensium sibi olim persuaserunt, CAESAR BARONIVS, in *annalib. ad annum 340.* SEVERINVS BINIVS, in *notis ad symbolum hocce, tom. I. concil. p. 420.* ANT. POSSEVINVS, in *adpar.*, voc. *Athanasius*; ROBERT. BELLARMINVS, in *scriptoribus ecclesiasticis. p. m. 63. & lib. II. de Christo, c. XXV.* aliique. Et videntur sane romanenses rationes quasdam peculiare habere, cur symbolum hocce ATHANASIO vindicent. Praeterquam enim, quod istud ecclesiae graecae, quacum iam per multa saecula litigant, aduersatur, dum processio spiritus sancti a patre & filio diserte in illo adse-

ritur; vnde & ab iis, qui pro Latinis contra Graecos scripserunt, auctoritas eius ac *veritas* cum primis defenditur; admodum illis placet occasio conditi huius symboli, quam fuisse autumant, cum ATHANASIVS Romam a Iulio pontifice citatus fuisset, ut ei, ceu episcopo oecumenico, & supremo rerum ecclesiasticarum arbitro, sese submitteret. Haud contemnendum enim pro illa, quam romani pontifices sibi vindicant, auctoritate inde erasci argumentum, arbitrantur. Graeci contra hocce symbolum placere nequit, ob adsertam in eo, uti diximus, spiritus sancti a filio processionem. Agnosceret tamen eos, ATHANASIVM eius auctorem esse, licet per summam impudentiam addant, eum tunc ebrium fuisse, cum istud ederet, NATALIS ALEXANDER adfirmat *l. c.* Ad nostrae ecclesiae theologos quod attinet, nonnulli, saltem veteres, dum symbolum hocce sub ATHANASII nomine laudant, eum quoque pro illius auctore agnoscere videntur; ut ex ABR. CALOVII *theolog. nat. & reuelat. lib. I. p. 69.* discere licet. Praeunteque sibi hac in re habent ipsum beatum LVTHERVVM, *tom. VI. lem. p. 573.* quem tamen romanenses ROB. BELLARMINVS, GREGORIUS DE VALENTIA, aliique adcusant, quod osor symboli Athanasiani, ipsiusque trinitatis fuerit; patrocinium contra eius suscipientibus IO. GERHARDO, BALTH. MEISNERO, aliisque, apud IO. BENED. CARPZOVIUM, *isagog. ad libros symbol. p. 72.* De reliquis doctoribus nostris, qui symbolum hocce *Athanasianum* vocarunt, idem CARPZOVIVS obieruat, eos non nisi communem opinionem prode, nec celare insignes dubitandi rationes, a BALTH. MEISNERO, *disp. III. praecogn. theol. theor. XXVIII.* adductas, *l. c.* Perperam utique symbolum hocce ATHANASIO tribui, rationibus euentissimis comprobari potest. Nullus namque auctor

ATHA-

ATHANASIO coaeuus aut suppar, immo nec ATHANASIVS ipse in aliis scriptis suis, speciatim apologiis, symboli huius meminit. Quae hic obuerti solent, diluit NATALIS ALEXANDER, *hiflor. ecclesiast. faec. IV. c. VI. p. 110.* Immo ipse ATHANASIVS, procul se fuisse a condenda noua fidei formula, testatur; siquidem Nicaenae fynodi symbolum fit omnibus numeris absolutissimum, in *epistola ad Antiochenfes, tom. I. oper. p. m. 576.* Nec temporum illorum permittere videbatur ratio, nouum condere symbolum; siquidem Ariani ac semi-Ariani in pseudo-fynodis suis hoc agebant, qui & hoc nomine Nicaenae fynodi defensoribus male audiebant. Nouum argumentum praebet silentium CYRILLI Alexandrini, fynodi Ephesinae, LEONIS magni, & patrum cencilii Chalcedonenfis, qui haud dubie contra Nestorianam aut Eutyichianam haeresin ad hocce symbolum prouocaturi fuissent, si iam eo existitisset tempore. Idem de Latinis dicendum, qui in controuerfia cum Graecis, de processione spiritus sancti a filio, in isto symbolo luculenter adserta, hocce telo pugnare potuissent, si quidquam de eo illis innotuisset. Iam vero, primi, qui hocce argumento vsi leguntur, fuerunt apocriifarii Gregorii IX, de quibus antea dictum, cum haec controuerfia annis prope quingentis durasset. Stili porro, sermonisque indoles, auctorem huius symboli, non graecum, sed latinum hominem fuisse, arguit. Nec enim credibile, ATHANASIVM, in exilio constitutum, cum iam aetate prouectus effet, eiusmodi latini sermonis facultatem sibi comparasse, vt latina, quam graeca lingua, vti maluerit. Accedit, quod in antiquis, & probatae fidei codicibus manuscriptis operum ATHANASII fere omnibus, hocce symbolum desideretur. Nec praetermittendum, quod VOX *δευότιος* in eodem non existet, quam rationem

cumprimis vrget SAM. BASNAGIVS, in *annalibus polieico ecclesiasticis, tom. II. p. 897.* Hisce denique addi posset; quod illi, qui ATHANASIO symbolum hocce tribuunt, prorsus inter se non conueniant, quando & qua occasione istud ab eo fit conditum: sed cum ab aliis hoc iam ex instituto ostensum sit, vt hisce diutius immoremur, necesse non est. Hodie insuper eruditissimi inter ipsos romanenses viri agnoscunt, ab ATHANASIO hocce symbolum profectum non esse. Ita praeter NATALEM ALEXANDRVM, a nobis iam laudatum, statuunt PASCHAS. QVESNELLVS, *difffertat. XIV. ad Leonis magni opera, quae est de variis fidei libellis, in antiquo romanae ecclesiae codice contentis, num. XII. p. 384. seqq.* IO. CABASSVTIVS, *notit. eccles. in hiflorica synopsis faec. II. p. 54.* ANT. PAGO, in *critica hiflorico-chronologica anti-Baroniana ad annum 340. num. VIII. tom. I. p. 441.* LVD. ELLIES DV PIN, in *bibliothec. scriptor. ecclesiast. tom. II. seu de scriptoribus faec. IV. p. 58. 59.* LVD. ANT. MVRATORIVS, *anecdotor. tom. II. p. 217. seqq.* Hoc ergo cum hodie apud viros harum rerum peritos positum sit extra controuerfiam, symbolum hocce ATHANASIVM auctorem non agnoscere; in eo tamen dissentiunt, cui nam tribuendum sit? Nonnulli namque, ab EVSEBIO, Vercellenfi episcopo, qui eodem, quo ATHANASIVS, tempore vixit, illud compositum, autumant; alii ANASTASIVM eius auctorem laudant, vt adeo ex nominum confusione error natus sit; alii aliter sentiunt. PASCHAS. QVESNELLVS, loco antea citato, coniecturis haud contemnendis contendit, VIGILIVM Tapsensem, in Africa episcopum, qui saeculo quinto floruit, symboli istius auctorem esse; cui etiam viri eruditissimi, anteaque laudati NATALIS ALEXANDER, ANT. PAGO, & LVD. ELLIES DV PIN, locis citatis, adstipulantur. Addendus hisce

hisce CASIM. OVDINVS, in *commentar. de scriptoribus ecclesiast. saec. IV. tom. I. p. 346.* IOSEPHVS IULIUS ANTELMIVS, in *noua de symbolo Athanasiano disquisitione*, Parisiis an. 1693, 8. edita, VINCENTIO Lirinensi symbolum hocce vindicat. Ab hisce omnibus dissentit LVD. ANT. MVRATORIVS, putatque, VENANTIVM FORTVNATVM eius auctorem esse posse, *anecdotor. tom. II. p. 217. seqq. vbi & p. 225. exemplar symboli Athanasiani ex antiquissimo bibliothecae Ambrosianae codice exhibet, & alia lectu dignissima de eodem obseruat.* Satius interim esse alii arbitrantur, nihil haec de re definire, libereque fatentur, auctorem istius symboli ignotum esse; vt SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiasticis anti-Baronianis, tom. II. p. 807.* Plu-

ra de hocce symbolo, praeter hucusque laudatos, dabunt GERH. IO. VOSSIVS, de *tribus symbolis, dissertat. II. tom. VI. oper. p. 516. seqq.* IO. LVD. RVELIVS, in *bisfor. concil. tom. II. percip. IV. diatribe LXL. p. 647. seqq.* HENR. RIXNERVS, in *disputat. theolog. exhibente symboli Athanasiani perbreuem descriptionem historicam, eiusque ex sola scriptura sacra deductionem ac probationem*, Helmstadii 1675. WILH. ERRTENZELIVS, in *variis cruditorum iudiciis de symbolo Athanasiano*, Gothae 1687, 12. IO. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. lib. V. c. II. p. 315.* De versione symboli huius graeca duplici legendus IO. CABASVTRVS, loco antea citato p. 54. immo generatim de eius versionibus, IO. ALB. FABRICIVS, iam laudatus, l. c.

§. V. Certamina Arianorum cum orthodoxis, variis symbolis occasionem dederunt, dum quaedam ab illis confecta, quibus alia ab his iterum sunt opposita. * Per Constantinopolitanum vero illud, in quo Nicaenum confirmabatur, Macedonii profligatus error fuit. ** Hisce & singulorum quorundam ecclesiae doctorum, HILARII, BASILII, EPIPHANII, accesserunt; cum primis autem obseruatu dignum Hierosolymitanum illud, quod CYRILLVS exposuit. ***

* Vt catholici, seu orthodoxi, in defendendo seu conseruando symbolo Nicaeno omnem operam industriamque collocabant; ita Ariani contra, vt auctoritatem illi detraherent, omnem mouebant lapidem. Hinc magno id agebant nisu, vt nouam fidei formulam, symbolumque in ecclesiam introducerent. Id maxime patuit ex concilio Antiocheno secundo, occasione encaeniorum, Constantii imperatoris iussu ibidem celebrandorum, anno 341 congregato. Aderant sub ductu EVSEBII Nicomediensis, episcopi, teste ATHANASIO, *epist. de synodis Arimin. & Seleuc. tom. I. oper. p. m. 894.* nonaginta, SOZOMENO autem *bisfor. ecclesiast. lib. III. c. V.* auctore, nonaginta septem ex Coelo-Syria, Phoenicia, Palae-

stina, Arabia, vicinisque regionibus collecti, quidam reuera catholici, reliqui, vt videri volebant, orthodoxi, verum in causam Athanasianam parum aequi. In hocce concilio varia condita sunt symbola, seu confessiones, quas refert ATHANASIVS in *epist. citata de synod. Arimin. & Seleuc. tom. I. oper. p. 891. seqq.* de quibus cum non vna ratione viri docti sentiant, audire cum primis iuuabit ANT. PAGI, qui diligenter & accurate in iis diuidicandis versatus videtur; in *critica anti-Baroniana, ad annum 341. num. XIV. seqq. p. 449. seqq.* Primam nimirum formulam, quae & apud SOCRATEM exstat, *bisfor. eccles. lib. II. c. VII.* solis Eusebianis, qui in isto concilio erant, tribuendam existimat, quia confessionem istam hisce auspi-

auspicientur verbis: *nos neque Arii sectatores sumus &c.* quae eo comparata sint, vt Arianismi suspensionem a se amolirentur, quae in orthodoxos non cadebat. Secundam formulam subdole ab Eusebianis editam, plerique post SOCRATEM ac SOZOMENVM credunt; siquidem & vox *ὁμοούσιος* in ea non exprimitur. Sed, ab orthodoxis potius eam concinnatam, & Arianis, maxime tamen Sabellianis, contra quos etiam synodus haecce congregata fuerit, oppositam fuisse; is, quem iam laudauimus, vir doctus, ANTON. PAGI ostendit. Certe, vocem *ὁμοούσιος* non semper etiam in orthodoxorum fidei professionibus adhibitam, etiam DION PETAVIVS obseruat, ad *Epiphan. haeresi LXXII.* Cum vero in secunda haecce formula quaedam obscurius dicta occurrerent, tertiam a THEOPHRONIO compositam, autumat, cui etiam omnes orthodoxi subscripserint. Accessisse, quod, ob reuiuiscentem haeresin Sabellianam, concilii huius patres consultum duxerint, nomen Sabellii anathemate ferire, quod & in tertia haecce formula factum sit. Quartam denique fidei formulam a solis Eusebianis, non iam contra Sabellianam haeresin, sed ad inuistam haereseos Arianae notam auertendam, dolose compositam, editamque, contendit. Plura de istis confessionibus, fideique formulis, dabit EMMANVEL SCHELSTRATENSIS, qui *concilium hocce Antiochenum amplissimis commentariis*, variisque *dissertationibus illustratum*, edidit, Antwerpiae an. 1681. 4. itemque GUIL. CAVE, *hisor. litterar. scriptor. ecclesiast. part. II. p. 68.* cum primis autem in *antiquitatib. ecclesiast. part. II. in vita Athanasii, se. VI. §. VI. p. 301. seqq.* Post Antiochenam hancce, an. sequenti 342, Iulius pontifex aliam synodum Romae congregauit, in qua ATHANASIVS symbolum suum edidisse perhibetur; sed sine fundamento hoc adferi, ex antea dictis patet. CAES. BARONIVM, qui ex

BVD. ISAGOG.

haecce synodo duas facit, post HENRIG. VALESIVM *obseruation. Ecclesiast. lib. I.* solide refutauit ANTON. PAGI, in *critica anti-Baroniana*, ad an. 342. p. 457.

Interea episcopi orientales iterum Antiochiae conuenerunt, an. 345, ibique *πίστιν διὰ πολλῶν ἡγεμόνων, fidem multis verbis conscriptam*, seu prolixum fidei symbolum, composuerunt, quod *μνηστικός* inde dictum. In eo doctrinam de sacro-sancta trinitate, & Dei filio, omissa sola τῷ *ὁμοούσι* mentione, sensu, vt videtur, satis orthodoxo, exponunt. Exstat haecce fidei confessio apud ATHANASIVM, in *epist. de synodis Arim. & Seleuc. tom. I. oper. p. m. 896.* item apud SOCRATEM, *hisor. eccles. lib. II. c. XV.* Cum autem haecce formula ad Italiae episcopos, in synodo Mediolanensi an. 346 congregatos, mitteretur; hi illam recipere noluerunt. De tempore synodi huius Mediolanensis inter viros doctos, speciatim DIONYS. PETAVIVM, atque IACOB. SIRMONDVM, acriter disputatum fuit; quibus intercessit PET. DE MARCA, in *diatriba de tempore synodi Sirmienfis plenariae*, ostendens, optimam, litem hanc componendi, rationem esse, si duae statuuntur synodi Mediolanenses, quarum altera an. 346. altera an. sequente 347. celebrata sit, in qua etiam damnatus sit Photinus. Eandem sententiam calculo suo adprobat ANTON. PAGI, in *critica anti-Baroniana* ad an. 344. p. 463. Prior itaque synodus Mediolanensis, cum an. 346. celebrata esset; anno sequenti 347. congregata fuit synodus Sardicensis, in Illyrico; in qua cum dissensus inter occidentales & orientales episcopos exortus esset, ab his noua fidei formula, ad explendum velut ac declarandum symbolum Nicaenum, concinnata fuit, in qua qui exactissimi inter orthodoxos erant, quod desiderarent, non inuenerunt, nisi quod voce *ὁμοούσιος* vti nolissent; hinc & ab HILARIO Pictauiensi adprobata est, qui & eandem

Fff

exhibet,

exhibet, *lib. de synodis, seu de fide orientali*, p. m. 1172. Eamdem ceu orthodoxam defendit SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiast. tom. II. p. 799*. Dubitant viri docti, num Sardicae ab orientalibus haec gesta sint? SOCRATES namque orientales, Philippopolin, urbem Thraciae regressos, seorsim concilium ibi habuisse, auctor est; *hisor. eccles. lib. II. c. XX*. At SOZOMENVS, Sardicae haec acta, testatur, *lib. III. hisor. eccles. c. XI*. & ipsi quoque episcopi orientales in *epistola synodica* se Sardica scribere, diserte profitentur; quam etiam sententiam calculo suo adprobat GVIL. CAVE; in *antiquitat. ecclesiast. part. II. in vita Athanasii §. VI. p. 327*. & SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiast. tom. II. p. 798*. Inter occidentales itidem nonnulli fuerunt, qui formulae Nicaenae aliquid addere voluerunt; at indigne id tulerunt reliqui, & decreto fanciuerunt, ne quid ulterius de fide scriberetur, cum symbolo Nicaeno nihil deesset; teste ATHANASIO, in *epistola ad Antiochenfes*, tom. I. oper. p. 576. Vnde patet, eam fidei professionem, quam synodicae Sardicensium epistolae subiunxit THEODORETVS, *lib. II. hisor. eccles. c. VII*. a tota synodo non esse scriptam, certe non adprobatam. Fallitur hinc etiam SOZOMENVS, dum hac de re ita loquitur, ac si a tota synodo occidentalium noua fidei confessio condita sit, *hisor. ecclesiast. lib. III. c. XII*. conferendus & SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiast. tom. II. p. 798*. Inter reliqua concilia, eotempore congregata, eminent Sirmiensi, quorum nonnulli quinque numerant, alii quatuor. Posterius qui faciunt, primam synodum ad an. 351 referunt; qui prius, iam an. 349 synodum ibidem coactam, putant. Sed hancce synodum, ADIONYS. PETAVIO primum excogitatum, post IAC. SIRMONDVM, qui duas PETAVIO

diatribas opposuit, & PETRVM de MARCA, in *diatriba de tempore synodi Sirmiensi plenariae*, explosit ANTON. PAGO, in *critica anti-Baroniana*, ad an. 349. p. 472. In prima itaque, quae an. 351 celebrata fuit, & in qua praeter plurimos orthodoxos episcopos, etiam semi-Ariani quidam, ut nonnulli volunt, adfuerunt, nouam fidei formulam concinnatam, constat. Sed cum tres formulae Sirmienses in totidem synodis conditae sint; quaeenam ista, & qualis sit? quaeri solet. Recte vero sentiunt, qui eam primae huic synodo vindicant, quae graece concepta est, cum duodecim anathematismis, & in qua damnantur, qui dicunt, *filium de non exstantibus, aut ex altera hypostasi esse, vel fuisse tempus, aut saeculum, quando non erat*. Praeter ATHANASIVM, & HILARIVM, locis citatis, eam exhibet SOCRATES, *lib. II. hisor. eccles. c. III*. & SOZOMENVS, *lib. IV. c. VI*. itemque IOAN. GEORG. DORSCHVS, in *collatione ad concil. Sirmiense, sect. II. c. I. p. 80. seqq.* AN MARCHVS Arethusius, quem nonnulli pro Ariano habent, eius auctor sit? erudite disquirunt DORSCHVS, *l. c. sect. III. c. II. p. 124*. Sed ab eo hanc formulam non concinnatam, hodie satis constat, & euidenter probat ANTON. PAGO, in *critica anti-Baroniana*, ad an. 351 p. 476. Plane orthodoxam illam esse, nec vilius erroris argui posse, agnoscit, & copiose demonstrat, ac quae opponi possunt, diluit DORSCHVS, *l. c. sect. III. c. IV. p. 136. seqq.* Sunt equidem, qui, in prima synodo Sirmiensi tres fidei formulas compositas, adserunt. Ita SOCRATES, *lib. II. hisor. eccles. c. XXX*. & SOZOMENVS, *lib. IV. c. VI*. Sed grauitur hocce auctores, vna cum CAESARE BARONIO, qui illos sequitur, errare, & tres synodos diuersis temporibus habitas, in vnam confundere, ostendit ANTON. PAGO in *critica anti-Baroniana*, ad an. 357 p. 487. & NATA-

NATALIS ALEXANDER, *hiflor. ecclesiast. fac. IV. differt. XXXI. artic. II. p. 367.* Ad secundam itaque progredimur synodum, quae an. 357 congregata, ex Arianis constabat episcopis, qui nouam fidei confessionem procuderunt, latine quidem scriptam, dein graece versam, qua, tum *μονοθε-
tum* *μονοθε* vocabula, quod in sacris litteris non contineantur, & supra omnem praeterea intellectum sint, non amplius usurpanda, sancierunt. Exhibet eam latine HILARIVS, inscriptam: *exemplum blasphemiae apud Sirmium per Osium & Potamium conscriptae; lib. de synodis, seu de fide oriental. p. 1156. seqq.* graece ATHANASIVS, in *epist. de synod. Arim. & Seleuc. tom. I. oper. p. 902. seqq.* itemque SOCRATES *hiflor. ecclef. lib. II. c. XXX. conf. & ex recentioribus* IO. GEORG. DORSCHVS, in *collat. ad concilium Sirmienfē, sect. II. c. III. & IV. p. 85. seqq.* Num HOSIVS cum POTAMIUM hancce formulam composuerit, quod HILARIVS adferit, disputat DORSCHVS, *loc. cit. sect. III. c. I. p. 113.* Subscripsisse, dubio caret; indeque grauisimus viri huius qui haecenus orthodoxam sententiam tam strenue propugnauerat, lapsus intelligitur; de quo legendus NATAL. ALEXANDER, *hiflor. ecclef. fac. IV. differt. XXXII. artic. II. p. 371. seqq.* itemque GVIL. CAVE, in *antiquit. ecclesiast. in vita Athanasii, sect. XI. §. III. p. 392. seqq.* Paulo post secundum concilium hocce Sirmienfē, eodem adhuc an. 357. ab Arianis congregatum fuit Antiochenum, in quo vocabula *μονοθε* & *μονοθε* reiecta; inde vero semi-Ariani, qui τὸ *μονοθε* defendebant, in synodo Ancyrana damnati sunt ab anomoeis. Praeter GVIL. CAVE, *l.c. §. IV. p. 395.* legendus SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiast. ad an. 358. p. 844.* Mox vero an. 358. coiuit tertium concilium Sirmienfē, in quo noua fidei formula, quae inter Sirmiacenses tertia est, composita est, & par-

tim ex Sirmiensis prima, partim ex Antiochena an. 341. conflata. Quae etsi non amplius exiit, cum nemo veterum eam exhibeat; semi-Arianam tamen fuisse, ex rationibus minime contemnendis viri docti colligunt; & ex dicendis palam fiet. Nimirum obseruatu digna est haecce formula, quoniam ea ipsa est, cui LIBERIVS, romanus pontifex, cum se, ad partes orthodoxorum deferendas, induci passus esset, subscripsit. Romanensium equidem nonnulli, cum lapsum ipsum pontificis huius negare non audeant, testimoniis quippe veterum euentissimis confirmatum, quae in vnum collecta exhibet IO. LA PLACETTE, in *obseruat. historico-ecclesiasticis, part. post. obseruat. IV. p. 137. seqq.* vt aliqua ratione Liberii existimationi consulant, formulam, cui subscripsit, haereticam fuisse, abnuunt. Eumque in sinem ROBERT. BELLARMINVS, CAESAR BARONIVS, NATAL. ALEXANDER, ex Sirmiensibus formulis primam fuisse, contendunt, cui Liberius subscripsit, quae omnino fuerit orthodoxa. Ad quod dum IO. LA PLACETTE *l.c. p. 147.* ita respondet, vt dicat, nec hanc quidem formulam satis puram esse, sed apertissima Arianae labis indicia prae se ferre; omnino fallitur, vt ex iis, quae antea diximus, constat. Rectius idem vir doctissimus dilerte negat, primam formulam Sirmiensē eam fuisse, cui Liberius subscripsit. Idque, vt alia taceam, ab aliis iam adlata, vel inde patet, quod HILARIVS eam confessionem, quam manu sua calculoque approbavit Liberius, *perfidiam* vocat. *Perfidiam autem*, inquit, *apud Sirmium descriptam, quam dicit Liberius catholicam, a Demophilo sibi expositam, his sunt, qui conscripserunt &c. in fragmentis, p. m. 1338.* Primam vero confessionem Sirmiensē HILARIVS ipse, ceupiam ac orthodoxam, commendauit; adeoque pro perfidia vel haeresi reputare non potuit.

Sunt rursus, qui, secundam formulam Sirmiensem eam esse, putant, cui LIBERIUS subscripserit, quam ab Arianis confectam, dubio caret. Ita, praeter DIONYS. PETAVIVM, aliosque, NIC. FABER, in *prae-fat. fragmentis Hilarii* praemisissa, quae & in operibus HILARII, Parisiis 1693. fol. editis, exstat p. 1387. Sed obstat, quod HILARIUS secundam formulam Sirmiensem semper HOSIO & POTAMIO tribuat, illam vero, cui Liberius subscripsit, duobus & viginti episcopis, inter quos nec HOSIUS, nec POTAMIVS recensentur. Secunda porro formula Sirmiensis discreta τὸ ὁμοῖον pariter ac τὸ ὁμοῦσον profcribit; illa vero, cui Liberius subscripsit, *filium similem patri*, seu ὁμοῖον profitebatur, vt SOZOMENVS auctor est, *lib. IV. histor. eccles. c. XV.* Nihil itaque aliud superest, quam vt dicamus, tertiam fuisse formulam, cui Liberius subscripsit. Dubium equidem mouet IO. LA PLACETTE, adfirmans, Liberium iam an. 357 lapsum esse, cum tertia haecce formula demum an. 358. fuerit concinnata; indeque concludit, incertum esse, cui formulae Liberius subscripserit, *l. c. p. 147.* Verum, cum rationes non adferat, quibus euincat, subscriptionem Liberii an. 357. adeoque ante tertiam formulam Sirmiensem concinnatam, factam; a nostra nos non dimoueri patimur sententia, quam etiam calculo suo comprobat ANTON. PAGO, in *critica anti-Baroniana* ad an. 357. p. 489. Semi-Arianam fuisse istam formulam, antea iam monuimus; pluribusque id confirmat SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiasticis*. ad an. 358. p. 847. Conciliorum vero ac synodorum, hinc & symbolorum, eo tempore nec finis, nec modus fuit; qua de re lectu dignum iudicium AMMIANI MARCELLINI, *histor. lib. XXI. c. XVI.* Anno namque sequenti 359. iterum varia congregata sunt concilia, inter quae primum fuit Sirmiense quartum. Noua ibi

iterum edita fidei confessio, quam MARCVS demum ille Arethusius; de quo antea dictum, composuit. Exstat apud ATHANASIVM, *de synodis Arim. & Seleuc. tom. I. oper. p. 875.* itemque apud SOCRATEM, *lib. II. histor. ecclesiast. c. XXXVII.* qui, eam latine conscriptam, & in linguam graecam conuersam, auctor est; quod parum verosimile videtur GVIL. CAVEO, in *antiquit. eccles. in vita Athanasii sect. XI. §. VII. p. 422.* Eandem apud IO. GEORG. DORSCHVEM legere licet, in *collat. ad concil. Sirmiense, sect. II. c. V. & VI. p. 89.* Ariano eam fuisse infectam veneno, vel inde liquet, quod *filium patri similis* adferat, vocabulum autem *substantia* prorsus profcribatur; vt recte quoque obseruat SAM. BASNAGIVS FLOTTEMANVILLAEVS, in *annalibus politico-ecclesiast. ad an. 359. p. 849.*

Cum vero haecenus, in quiete ac tranquillitate, fessis ecclesiae rebus reddenda, frustra elaboratum fuisset; placuit tandem Constantio imperatori, oecumenicum conuocare concilium, si forte hac ratione finem imponere hisce certaminibus posset. Sed dum de loco, vbi eiusmodi concilium congregandum esset, deliberatio instituebatur; Arianorum fraudibus eo res deducta est, vt imperator seorsum occidentales & orientales conuocare decerneret. Hac enim ratione, si non apud vtrosque, certe apud alterutros, se superiores fore, sibi persuadebant. Ariminum, vrbs ad littus maris Adriatici sita, eligebatur, in qua occidentales conuenirent; quorum etiam magnus aduolauit numerus. Orthodoxorum episcoporum quadringenti adfuisse dicuntur, Arianorum vero non plures, quam octoginta. Mirum itaque non est, orthodoxos exstitisse superiores, a quibus etiam fidei formula, quam Ariani proferebant, quae in vltimo concilio Sirmiensis a MARCO Arethusio erat composita, reiecta, formulae fidei

Nicaenae

Nicaenae denuo confirmata fuit. Sententia haecce synodalis existat apud ATHANASIVM, *de synodis Arim. & Seleuc. tom. I. oper. p. 879.* Definitio autem catholica de fide Nicaena, cum damnatione blasphemiarum Arii, apud HILARIVM legitur, in *fragmensis, p. m. 1341.* Artibus nihilofecius Arianorum, quibus & Constantius imperator fauebat, effectum, vt legati orthodoxorum, quos patres Ariminenses ad imperatorem miserant, Nicaeam cum Arianorum legatis euocati, formulam istam Sirmiensis, quam Arimini doctores orthodoxi reiecerant, comprobarent, & ad fallendos incautos, sub splendido *Nicaenae fidei* nomine promulgarent; vt THEODORETUS pluribus exponit, *hiflor. ecclef. lib. II. c. XXI.* Hinc vero, qui Arimini adhuc congregati erant, doctores orthodoxi, vi, minis, fallaciis tandem compulsi sunt, vt eam, quam ipsimet antea reiecerant, reciperent formulam, atque adeo Arianis victoriam concederent. Quin immo, litteris ad Constantium imperatorem datis, hunc concilii istius exitum gratulabundi nuntiabant, suumque cum orientalibus testabantur consensum, inter singularia Dei & imperatoris beneficia referentes, *ne quis veritas & opus nomina ecclesiae Dei ignota aliquando nominet, quod scandala inter fratres facere soleat.* Existat epistola ista apud PHILIP. LABBEVM, *concil. tom. II. p. 803.* Iungatur SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiast. p. 852.* Quae paucis de concilio Ariminensi diximus, sulus enarrat SVLPIT. SEVERVS, *hiflor. sacr. lib. II. c. XLII. p. 267. seqq.* Ceterum NATAL. ALEXANDER, de orthodoxia patrum Ariminensium disputans, in haeresin eos lapsos, abnuuit, quod fraudibus Arianorum circumuenti fecerint, quidquid fecerunt; *hiflor. ecclef. saec. IV. dissert. XXXIII. p. 376. seqq.* Nec ego negauerim, cum vi & metu coniunctas fuisse fraudes Arianorum, loquendi rationes

quasdam proferentium, quae orthodoxae videri poterant; quas tamen suo sensu accipiebant. - Sed, cum iidem patres astutiam Arianorum non ignorarent; parum hoc ad illorum excusationem facit. Eandem praeterea ipsimet adprobarunt confessionem, quam antea damnauerant; quod etsi metu taedioque victi, adeoque minime ex animi sententia fecerint; contra conscientiam tamen fecerint, certum est. Legenda, quae hac de re differit SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiast. ad an. 359. p. 852.* Haec, de quibus hactenus diximus, dum ab Ariminensibus gerebantur, orientales, iussu imperatoris, Seleucia, quae Isauriae vrbs est, conuenerant, numero centum & quinquaginta, vel vt alii volunt, centum & sexaginta. Magnae, vehementesque ibi inter Arianos, quorum caput ACACIVS erat, & semi-Arianos, exortae sunt concertationes; his formulam, quam illi procuderant, reicientibus, & Antiochenam in ecclesiae dedicatione factam, denuo confirmantibus. Arianorum, seu Acacianorum illam confessionem, exhibet ATHANASIVS, *de synodis Arimin. & Seleuc. tom. I. oper. p. 904.* itemque SOCRATES, *hiflor. ecclef. lib. II. c. XL.* Addatur & EPIPHANIVS *haeresi LXXIII.* Cum ergo vtrique legatos ad imperatorem mitterent; contigit, vt & Ariminenses legati adessent, qui formulam istam semi-Arianorum, ab omnibus tandem adprobendam, secum attulerant. Hanc Acaciani adprobabant, repugnantibus reliquorum Seleucensium legatis; donec imperator praeciperet, vt omnes formulae huic Ariminensi subscriberent, quod & ab iis, paucis quibusdam exceptis, factum est. Legendi hac de re THEODORETUS, *hiflor. ecclesiast. lib. II. c. XXVIII.* & SOZOMENVS, *hiflor. ecclef. lib. IV. c. XXIII.* Vt vero formulae Sirmiensis plus auctoritatis conciliaretur: placuit eandem, coacto Constantiopolitano concilio, firmare. Aderant episcopi nu-

mero quinquaginta, aut plures, secundum alios. Inter eos MARIUS quoque erat, Chalcedonis episcopus, & VLPHILAGOTHORUM episcopus, qui haecenus Nicaenam fidem amplexus fuerat, sequutus THEOPHILVM, qui cum esset Gothorum episcopus, Nicaeno concilio praesens subscripserat; vt vero pleniori obsequio Constantium demereretur, tum primum Ariminensi fidei consentit, vt SOCRATES refert, *lib. II. histor. eccles. c. XLII.* Praecipua concilii huius cura fuit, Ariminensem formulam, quam in quarta synodo Sirmienfi compositam supra diximus, stabilire. Deceuerunt quoque, neque hypostasim, neque substantiam, de Deo dicendam. Atque sic euerfa sunt Nicaeni concilii decreta. Copiosius, quae in hac synodo gesta sunt, edisserit SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiasticis ad an. 360. p. 856.* itemque GVIL. CAVE, in *antiquit. eccles. in vita Athanasii, sect. XII. §. IV. seqq. p. 421. seqq.* Finita autem ista synodo, Constantius expeditione contra Persas infeliciter suscepta, Antiochiae hibernare se cum constituit. Ibi ergo an. 360 noua ab Arianis congregata synodus, in qua, mutata in peius sententia, sanxerunt, filium patri *καταθεῖς ἡ. ἁμοιον ἔσθ' ἐκ τῶν ἑν ὁντων* factum esse; inde *anomoei* & *exucontii* dicti. Referunt hoc ATHANASIVS, *epist. de synodis Arim. & Seleuc. tom. I. oper. p. 906. 907.* THEODORETVS, *histor. eccles. lib. II. c. XXXI.* SOZOMENVS, *histor. eccles. lib. IV. c. XXIX.* Cum vero, triumphantibus licet Arianis, magnus nihilofecius episcoporum esset dissensus; Constantius detuio ad concilium vniuersale animum adiecit. At morte praepeditus, destinata exsequi non potuit, successoremque nactus est Iulianum apostatam, sub quo sedi suae restitutus ATHANASIVS, Alexandriae synodum congregat, an. 362, quae Alexandrina quinta est; in qua, plurimis ex Aegypto, Lybia, Ara-

bia, Italia episcopis confluentibus, sancitum fuit, spiritum sanctum patri & filio esse consubstantialem, Christum reuera naturam nostram, ex carne & anima rationali constantem, adsumisse, voces *θεῖα* & *ὑποστασις*, quae piorum mentes toties turbauerant, esse ad eurate distinguendas, modum loquendi Nicaeni symboli sequendum. Legendus SOCRATES, *histor. eccles. lib. III. c. VII.* atque SOZOMENVS, *lib. V. c. XII.* itemque RVFFINVS, *lib. I. c. XXVIII.* Pari ratione & in synodo Parisiensi ecclesiae vulneribus consultum; de cuius tamen tempore, num ad annum 360, an. 62, referenda sit; viri docti inter se dissentiunt; in qua & formula fidei, Arimini condita, ab ipsis episcopis, qui eidem subscripserant, damnabatur, quod & in alijs Galliae concilijs, quae eo tempore habebantur, factum, vt SVLPIT. SEVERVS auctor est, *histor. sacr. lib. II. c. XLV. p. m. 278.* Iuliano in bello persico extincto, Iouanus imperator creatus est, qui, cum orthodoxis bene cuperet, ad ATHANASIVM scripsit, fidei catholicae expetens ab eo expositionem. Hic ergo Alexandriae an. 363 synodum congregauit, in qua fidei expositio exquisita, Nicaenum symbolum illustrans ac confirmans, condita, quam ATHANASIVS ipse, cum alijs quibusdam legatis, imperatori offerre iustus est, idque eo euentu factum, vt Arianorum, aliorumque imperatorem ad partes suas pertrahere adnitentium, conatus irriti redderentur. Atque haec est ista *de fide ad Iouianum epistola*, quae *tom. I. oper. ATHANASII* exstat, *p. m. 245. seqq.* itemque apud THEODORETVM, *histor. eccles. lib. IV. c. III.* Eam non Alexandriae, sed Antiochiae, scriptam, contendit HENR. VALESIVS, sed repugnat, & merito quidem, GVIL. CAVE, in *histor. litterar. scriptor. ecclesiasticor. part. II. p. 73.* & in *antiquitat. eccles. in vita Athanasii, p. 450.* vbi eandem itidem exhibet. Mox vero &

Anti-

Antiochiae synodus coiuit, quae inter eas, quae ab hacce vrbe nomen retulerunt, octaua est, in qua Acaciani, ad nuntium & sententiam eorum, qui rerum potiebantur, se flectere parati, versis velis τὸ δυνάμιον amplexi, fidem Nicaenam confirmarunt, & *libellum de fide*, a se compositum, imperatori obtulerunt; quem exhibet SOCRATES, *hyst. eccles. lib. III. c. XXV.* & SOZOMENVS, *lib. VI. c. IV.* Sub Valentiniano, atque Valente, quorum ille orthodoxis, hic Arianis fauebat, imperatoribus, primum occurrit synodus Lampfacena, secundum quosdam an. 365, secundum alios autem, quibuscum etiam ANT. PAGO, in *critica anti-Baroniana*, ad an. 364. facit, an. 364 celebrata. Qui in ea aderant, decreuerunt τὸ δυνάμιον dogma retinendum, fidemque Antiochiae olim in encaeniis expositam, confirmandam, & quae alia erant eiusdem generis. Lampfacenam hancce synodum catholicam fuisse, censet NATALIS ALEXANDER, quia episcopi in ea congregati Arianos damnarint, & τὸ δυνάμιον amplexi sint; *hyst. eccles. saec. IV. c. III. p. 49.* qua in re praecuntem sibi habuit SOZOMENVM, *hyst. eccles. lib. VI. c. VII.* De filio quidem patres hosce Lampfacenos recte sensisse, at de spiritu sancti diuinitate male eos existimasse, contendit SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiastic. tom. III. p. 4.* At, cum concilii istius episcopi, saltem maximam partem, semi-Ariani fuerint; nec de filio eos recte censuisse, credibile est. Conferendus SOCRATES, *hyst. eccles. lib. IV. c. IV.* Multae aliae eo tempore celebratae sunt synodi, vt Sicula, Tyanensis, Antiochenis, Romana, aliaeque, in quarum nonnullis τὸ δυνάμιον adprobatum, in aliis reiectum fuit; quas omnes recensere, a nostro instituto alienum foret. Praeter haecenus laudatos auctores de synodis, in caussa Ariana congregatis, variisque in iis editis fidei professionibus, legi meretur DION. PETAVIVS, *dogmat.*

theolog. tom. II. lib. I. c. IV. p. 39. itemque IO. LVD. HARTMANNVS, in *hyst. concil. tom. III. p. 244.* Ceterum, licet varia, nec prospera semper, fidei Nicaenae fuerint fata; triumphare tamen tandem coepit, cum Theodosius magnus summae rerum admoueretur. Ab eo, cum Constantinopolin ingressus esset, ecclesiis suis pulsati sunt Ariani, vt SOCRATES auctor est, *hyst. ecclesiast. lib. V. c. VII.* Celebrata hinc fuit synodus Antiochena octaua, an. 380, in qua Eunomianorum, Arianorum, pneumatomachorum, Apollinaristarum damnatis erroribus, orthodoxa fides stabilita, condita quoque *regula fidei*, vt ex verbis Constantinopolitanorum patrum colligitur, apud THEODORETVM, *lib. V. hyst. ecclesiast. c. IX.* Cum vero nec sic quidem Ariani compefci possent, & Macedoniani insuper, ecclesiam turbarent; oecumenica tandem Constantino-poli a Theodosio conuocanda fuit synodus, de qua, vt & accessione in ea ad symbolum Nicaenum facta, nunc porro dicendum erit. De Arianorum autem, de quibus hucusque verba fecimus, symbolis, cum praecipua solum attigerimus momenta; reliqua dabit PET. ZORNIVS, in *noua collectione plus quam sexaginta symbolorum*, quae in *opusculis eius sacris* existat, p. 188. seqq. vbi non tantum generatim Arianorum, sed & speciatim Acacii, Aetii, ipsius Arii, Eunomii, Eusebii Caesariensis, Eusebii Nicomediensis, aliorumque eidem factioni addictorum symbola commemorat. Eunomii, qui auctor fuit sectae anomoeorum ἑαδύων πίστεως, *fidei libellum*, Theodosio imperatori anno Christi 383 oblatum, post HENR. VALESIVM in *adnotationibus ad Socratis hyst. ecclesiast. lib. V. c. X.* & STEPH. BALVZIVM, in *noua collectione conciliorum, tom. I. p. 89.* exhibet IO. ALB. FABRICIVS *bibl. graec. volum. VIII. siue lib. V. part. IV. p. 253.*

** Turbis nimirum istis, motibusque gra-

grauissimis, quos tum semi-Ariani, tum Macedoniani excitabant, vt finem imponeret Theodosius; in ipsa vrbe regia ex ditionis suae episcopis generale conuocare concilium, consultum duxit. Ab ipso namque imperatore, eiusque auctoritate, illud conuocatum, diserte testantur **SOCRATES**, *lib. V. histor. eccles. c. VIII.* **THEODORETVS**, *lib. V. c. VII.* alique. Vnde frustra hoc in dubium vocare nituntur romanenses. Sed hac de re alibi. Missis autem reliquis, quae ad concilii huius historiam spectant, ea tantum, quae nostri sunt instituti, persequemur. **MAXIMO** Cynico, qui episcopatum Constantinopolitanum, per vim intrusus, sibi vindicauerat, munere abire iusso, & **GREGORIO** Nazianzeno in episcopali munere confirmato, praelecta deinde fuit Nicaeni concilii formula, & magna omnium consensione adprobata; si Eleusium cum suis excipias, qui *τὸ δυνάμιον* admittere noluit, & idcirco ex concilio discessit, teste **SOZOMENO**, *hist. eccles. lib. VII. c. VII.* Patres porro istius concilii contra Macedonium decreuerant, spiritum sanctum non seruum, sed dominum esse, viuificantem omnium, ex patre procedentem, cum patre & filio simul adorandum, & glorificandum. Symbolum itaque peculiare synodus haec oecumenica non condidit, sed Nicaeno nonnulla adiecit, quae ad eius explicationem, ac confirmationem faciebant, & eo tempore e re ecclesiae erant. Post verba namque: *patrem omnipotentem*, addiderunt: *factorem caeli & terrae*, contra Manichaeos, duorum principiorum adsertores; in secundo articulo, de filio, adiecerunt; *natum ante omnia saecula*, contra Photinum, qui primam domini originem ex virgine ducebat; item: *de spiritu sancto ex Maria virgine*, aduersus eos, qui adfirmabant, seruatoris carnem fuisse ab initio; porro: *cuius regni non eris finis*, vt & millenariorum &

Marcelli errores refellerent; in tertio denique articulo de spiritu sancto addiderunt: *dominum viuificantem, qui ex patre & filio* (qua de voce deinceps plura) *procedit, qui cum patre & filio simul adoratur, & glorificatur*; quae Macedonianis opposita esse, palam est. Quae sequuntur de *vna, sancta, catholica & apostolica ecclesia*, de *vno baptismo in remissionem peccatorum*, de *resurrectione mortuorum & futuro saeculo*, tum in hocce, tum aliis symbolis antiquis ad varias haereses confodiendas spectare, notum est, neminemque fugit. Copiose & accurate, quatenus ea sint, quae symbolo Nicaeno a patribus Constantinopolitanis sint addita, disquirit **GERH. IO. VOSSIVS**, *de tribus symbolis, dissert. III. §. IX. seqq. p. 524. seqq.* Et hocce est symbolum istud, quod in nostra pariter ac romana ecclesia *Nicaeni* nomine venit, rectius autem *Nicaeno-Constantinopolitanum* diceretur. Receptum tamen iam pridem fuit, vt *Nicaenam* appellaretur, eo quod vtrumque symbolum vnum idemque esse censeretur. Cuius rei duas esse causas **GERH. IO. VOSSIVS** obseruat; vnā, quia, quidquid est in symbolo Nicaeno, id iisdem verbis contineatur in Constantinopolitano, & quidquid Constantinopolitanum adposuit, id *δυνάμιον* seu potentia ac virtute insit in Nicaeno, ac maioris solum claritatis causa postea adiunctum sit; alteram, quia maior sit Nicaenae synodi auctoritas, vt quae omnium vniuersalium sit antiquissima, & ceterarum fundamentum, cuius etiam symbolum in vsu fuerit frequentiori. Vnde concludit, grauibus de causis, non vero inscitia scriptores sic loqui, qui pro *Constantinopolitano* symbolo *Nicaenum* vocant; de *tribus symbolis, dissert. III. §. VI. VII.* Ingens autem circa hocce symbolum inter ecclesiam orientalem & occidentalem orta est controuersia; illa hanc adculante, quod addendo vo-

cem

cem *filioque*, vbi de processione spiritus sancti sermo est, symbolum hocce corrupserit, & adeo crimen falsi commiserit. Non equidem desunt, qui ab ipsis patribus Constantinopolitanis hanc vocem symbolo huic adiectam volunt; quod & lectoribus suis persuasum cupiunt CAESAR BARONIUS, SEVERIN. BINIUS, aliique extormentibus, Graecos hoc ipso adfantes, ac si ab iis vox ista crasa esset. *Vnde*, inquit, BARONIUS, *dignas luunt poenas sub Turca tyranno*, in *annalibus ad annum 593. num. XLVII*. In eadem sententia & quosdam nostratium fuisse, testatur IO. LVD. HARTMANNVS, in *hisor. concil. part. III. p. 328*. Verum hoc sine ratione adseri, recte FRIDER. SPANHEMIVS pronuntiat, *hisor. eccles. nou. testam. saec. VII. p. m. 1237*. Certe, si vox *filioque* ab ipsis patribus Constantinopolitanis symbolo inserta fuisset, non reiecturus fuisset THEODORETUS dogma de processione spiritus sancti ex filio, aut per filium, tamquam impium ac blasphemum, in *reprehens. duodecim capitum Cyrilli, c. IX*. Tantum etiam abest, vt Damasi temporibus a concilio romano vox *filioque* symbolo huic inserta sit, vt nonnulli volunt, vt nec quadringentis & amplius annis post, id permiserit LEO III, vt ex dicendis palam fiet. Alias aliorum sententias, quando vox haecce symbolo isti addita sit, diligenter refert, & sub examen reuocat GERH. IO. VOSSIVS, *de tribus symbolis, dissert. III. §. XVI. seqq.* quibus non immorabimur. Id certum, positumque extra dubitationem, circa finem saeculi sexti, & initium septimi, in variis conciliis, speciatim in Toletano III, IV, VI, VIII, & deinceps in sequentibus, symbolum Constantinopolitanum cum additione, *filioque*, repetitum fuisse. In hisce conciliis Hispaniae, Galliaeque episcopi, credere se, profitebantur, in spiritum sanctum, a patre & filio procedentem, a patre.

tre filioque, ab utrisque, eum esse *amborum spiritum*. De Anglis, Francisque idem constat, quod vocem *filioque* admitterint; quam & in confessione GREGORII Turonensis, tamquam ipsi symbolo Constantinopolitano insertam, occurrere, obseruat FRIDER. SPANHEMIVS, *l. c. p. 1237*. Cum autem non vbiq; in ecclesia occidentali haec additio recepta esset; tandem in concilio Aquisgranensi, sub Carolo magno an. 1709 habito, mota hac de re est quaestio; cumque in ecclesiis gallicis in symbolo Constantinopolitano inter canendum vox *filioque* passim vsurparetur; missi sunt ab hocce concilio legati ad Leonem III pontificem, qui ab eo contenderent, vt ipsius quoque auctoritate vox ista symbolo Constantinopolitano inferretur. Hicce vero pontifex, licet rem ipsam, seu processionem spiritus sancti a patre *filioque*, adprobaret; noluit tamen eam vocem symbolo Constantinopolitano inferri, recte secum perpendens, hoc minime in sua positum esse potestate. Constat hoc ex *actis Smaragdi, tom. II. concilior. gall. a IAC. SIRMONDO editorum, p. 257*. Immo, vt omnibus, ipsisque adeo Graecis, conspicuum esset, ecclesiam romanam nihil ad symbolum hocce addere; in argentea tabula absque illo: *filioque* istud scribi iussit, vt ipsemet testatur PHOTIVS, in *epistola ad patriarcham Aquilegensis*, & PET. LOMBARDVS, *lib. I. sentent. dist. XI. quorum* hac de re verba passim adferuntur. Atque hinc manifestum est, nec Caroli magni aetate ecclesiam romanam vocem *filioque* in symbolo Constantinopolitano habuisse. Legendi hac de re GERH. IO. VOSSIVS, *de tribus symbolis, dissert. III. §. XXVIII. seqq.* IO. LVD. HARTMANNVS, *hisor. concil. part. III. p. 328*. IO. BENED. CARPOVIVS, in *isagoge ad libros symbolicos, p. 64*. Postea tamen a romana quoque ecclesia vox *filioque* symbolo huic adiecta fuit; quod, quando factum

factum sit, rursus viri docti disputant, speciatim VOSSIVS, *l. c.* Praestat ingenue fateri, id non constare; quod & BIONYS. PETAVIVS facit, *dogmat. theol. de trinitate, lib. VII. c. XI. num. III.* Interim inter causas aucti & continuati inter Graecos & Latinos schismatis, haud vltima fuit additio haecce, *filiolique*. Graeci enim vehementer hoc nomine culpabant Latinos, quod aucti essent, aliquid, si non falsum, saltem controuersum, symbolo addere, quod synodus oecumenica condidisset, adposito etiam anathemate quidquam adiicere volenti. Respondebant vero occidentales, nihil se adposuisse symbolo, sed tantum, quod erat obscurius, declarasse; synodique eam solum fuisse sententiam, ne quid adderetur, quod aduersaretur doctrinae, ab se traditae; alioqui & ipsam istam synodum eidem anathemati obnoxiam fore, vt quae declarandi causa quaedam symbolo Nicaeno adiunxisset. Ita veteres Latini, speciatim PETR. LOMBARDVS, *lib. I. sentent. dist. XI.* At deinceps gliscente magis magisque auctoritate romanae ecclesiae, audaciores, impudentioresque facti, romano pontifici potestatem, eiusmodi symbolis aliquid adiicendi, tribuere non dubitabant. Conferendus iterum hac de re GERH. IOAN. VOSSIVS, *de tribus symbolis, dissert. III. §. XLIV.* Controuersia haec toties recruduit, quoties ipsum recruduit schisma; quemadmodum non minus in hoc tollendo, quam illa componenda frustra fuit laboratum.

*** Inter aetatis huius doctores praecipuos, quorum existant confessiones, primum locum damus HILARIO, Pictauiensi episcopo, confessori, & orthodoxae fidei adsertori strenuo, de quo SOZOMENVS, *lib. IV. hystor. eccles. c. VIII.* THEODORETVS, *lib. II. hystor. eccles. c. XV.* SVLPIT. SEVERVS, *hystor. sacr. lib. II.* aliique. Hic in sinceritatis & constantiae suae testimonium duas edidit fidei confessiones, qua-

rum altera *lib. II. ad Constantinum, p. m. 1230 & 1231.* editionis operum HILARII, quae Parisiis 1693. prodit; altera in *libro de synodis, p. m. 1187.* eiusdem editionis, existat. HILARIO iungimus BASILIVM magnum, de quo GREGORIVM Nazianzenum, in *orat. funebr. in laudem Basilii, tom. I. oper. p. 316.* THEODORETVM, *hystor. eccles. lib. IV. c. XVII.* legere licet. Inter reliqua ingenii monumenta reliquit etiam sermonem, *de fidei confessione*, seu *de vera ac pia fide*; in quo luculentam fidei confessionem edidit, qui cum aliis quibusdam partem constituit operis, quod sub *ascetici* nomine commemoratur ab HIERONYMO & SOZOMENO, illo quidem, de *scripturis ecclesiasticis, c. CXVI.* hoc autem *lib. III. hystor. eccles. c. XIV.* Tempore PHOTII enim hoc opus duobus constabat libris, quorum prior praeter alia & sermonem huncce complectebatur, vt ex ipso PHOTIO intelligitur, *cod. CXCI.* haec vero in hodiernis editionibus aliter sunt disposita. In ea, quae Parisiis an. 1637, tribus tomis in fol. prodit, sermo hicce *ut situr*, seu *de vera ac pia fide*, existat *tom. II. p. 384. seqq.* Apud EPIPHANIVM geminam inuenimus confessionem, fideique formulam, at non parum diuersam; alteram, quae inde a concilio Nicaeno viguerit, cui tamen inseruit, quae in concilio Constantinopolitano adiecta erant, quam in fidem etiam baptizati fuerint christiani; alteram, quae postmodum obtinuerit, haeresibus, quae emerferant, oppositam, quae eo tempore in baptismo vtrata fuerit. Existat vtraque in *ancorato c. CXX, & CXXII. p. m. 122. seqq.* Non desunt, qui in alterutra istarum formularum symbolum apostolicum quaerunt; cum vero vtraque multum ab eo differat, eos falli, certum est. Nec obstat, quod EPIPHANIVS, vtramque adpellit *sanctam ecclesiae fidem*, vtramque etiam ab apostolis traditam dicat; hoc enim ita eum intelligere; quod doctrina

in hisce formulis comprehensa, doctrina sit apostolorum, longe est manifestissimum. Profertur etiam a quibusdam quaedam confessio DAMASI, quem saeculo quarto fedi romanae praefuisse, constat, quae & in operibus HIERONYMI existat. Quemadmodum autem haec distincta est ab eiusdem DAMASI epistola synodica ad episcopos Illyrici de concilio Ariminensi, quam THEODORETVS exhibet, lib. II. *hystor. eccles. c. XXII.* itemque ab epistola synodica ad episcopos orientis contra Apollinarium, quae apud eundem THEODORETVM, lib. V. c. X. legitur, & denique a *confessione fidei catholicae ad Paulinum episcopum Antiochenum*, itidem apud THEODORETVM, lib. V. c. XI. ita inter genuina DAMASI scripta locum non promeretur, sed supposititiis est adnumeranda; vti ANDR. RIVETVS ostendit, *critic. sac. lib. IV. c. VII. p. 406.* In *catechesibus* CYRILLI Hierosolymitani symbolum aliquod explicari, quod eo tempore in ecclesia Hierosolymitana in usu fuit, constat; idque ad Nicaenum, vel Nicaeno-Constantinopolitanum proxime accedere, vtriusque collatio ostendit. Nec tamen per omnia

cum eo conuenit. Namque in secundo articulo deest τὸ ὁμοίσιον Quod & mirum non est, cum multi ex orthodoxis etiam circa vocis huius usum haesitauerint. Immo CYRILLVS τὸ ὁμοίσιον amplectitur, dum *catechesi quarta p. m. 49.* de Christo ita verba facit: *Ceterum & in filium Dei unicum, dominum nostrum Iesum Christum crede, Deum de Deo genitum, vitam genitam de vita, lumen de lumine genitum; τὸν ὁμοίον κατὰ πάντα τῷ πατρὶσαντι, per omnia similem ei qui genuit, non in temporibus habentem quod sit, sed ante saecula cuncta ab aeterno, & modo quodam incomprehensibili a patre genitum.* Atque haec cum ita se habeant, fallitur omnino CASIMIRVS ØVDINVS, quando in *comment. de scriptoribus ecclesiast. tom. I. saec. IV. p. 459. seqq.* contendit, symbolum, quod in istis *catechesibus* explicatur, Constantinopolitanum esse, indeque porro concludit, CYRILLVM istarum catecheseon non esse auctorem. Sed hac de re iam supra dictum ad *cap. praeced. §. VII.* Idem symbolum cum & ab apostolico vulgo sic dicto plurimum differat; hoc ea aetate vbi que receptum non fuisse, recte inde concluditur.

§. VI. PELAGIVS, cum id vna cum sectatoribus suis ageret, vt orthodoxis ecclesiae doctoribus fucum faceret; nonnulla ab iis edita sunt symbola, sed maximam partem ad fallendos incautos comparata.* Inter ea vero, quae Nestorianae Eutythianaeque peperere controuersiae, illud, quod in Chalcedonensi concilio, ad veram rectamque sententiam tuendam & explicandam, conditum est, primum praecipuumque locum tenet.** Nec sequentia tempora symbolorum expertia fuerunt, licet oppresso per romanorum pontificum tyrannidem orbe christiano, rarius ederentur.***

* Magnas in ecclesia turbas saeculo quinto haeresis dedit Pelagiana; quae licet in concilio oecumenico Ephesino damnata sit, peculiare tamen symbolum illi non fuit oppositum. Ab ipsis tamen haeresis huius propagatoribus confessiones quaedam editae sunt, quibus subinde errores suos tegere, suumque cum ecclesia

catholica consensum ostendere voluerunt. Iunctim istas confessiones, seu symbola, exhibet IO. GARNERIVS in *dissert. de libellis fidei scriptis ab auctoribus & praecipuis defensoribus haeresis Pelagianae*, quae in *sylloge dissertationum eius ad historiam Pelagianam pertinentium quinta* est; quae quidem *sylloge tom. XII. operum AVGVSTINI*

TINI exstat, p. m. 189. seqq. Summatim haec confessiones, & quid in iis edendis praestiterit, indicat GARNERIVS hunc in modum: *Suam* (confessionem) *scripsit Theodorus Mopsuestenus, quam Marius Mercator interpretatus est; suam Rufinus Syrus, quam e tenebris eruit pater Sirmondus; suam Pelagius, qua se purgaret apud Innocentium; suam pariter Caelestius, quae nunc editur integra; duas scripsit ad Zosimum summum pontificem Iulianus, e quibus una, quam nomine octodecim episcoporum Sicularum post damnationem Pelagii Caelestiique misit, nunc primum publicatur, & ea quidem integra; alterius fragmenta sunt apud Mercatorem in subnotationibus; quamquam potest habere speciem aliquam professionis fidei epistola, siue quam Caelestius clericis romanis suae partis, siue quam Iulianus Ruso Thessalonicensi episcopo scripsit.* Primo itaque loco hic conspicitur confessio THEODORI Mopsuesteni, quem inter praecursores Pelagii referendum esse, IO. GARNERIVS l. c. *dissert. I. c. II. p. 62.* docet, & nobis quoque iam obseruatum in *institut. theolog. dogmat. lib. III. c. II. ad §. XXXV. p. 848.* THEODORVS porro hicce dogma suum, quo peccatum originale negauit, RVFFINO tradidisse dicitur; a quo illud cum Pelagio Caelestius, discipulus quidem Pelagii, sed qui magistrum studio propagandi haeresin fere superauit, accepit. Num autem RVFFINVS, ille Aquilegiensis presbyter, ex certaminibus cum HIERONYMO, & defensione ORIGENIS longe notissimus, an alius quispiam, natione Syrus fuerit? inter viros doctos disceptatur. Illum plerique haecenus intellexerunt, pro quo & HENR. NORISIVS militat, *bisfor. Pelag. lib. I. c. II. p. 5. seqq.* hunc autem in scenam produxit atque tuetur IO. GARNERIVS, l. c. *dissert. I. c. III. p. 63. seqq.* Priorem tamen sententiam verosimiliorem esse, a me ostensum in *institut. theolog. dogmat. lib. III. c. II. ad §. XXXV.*

p. 849. & 850. Duae autem exstant RVFFINI confessiones, quarum alteram, eamque satis amplam, GARNERIVS exhibet, l. c. p. 190. seqq. alteram breuiorem, quae duodecim anathematismis absoluitur, p. 43. seqq. Ruffiniam hanc excipit ipsius PELAGII confessio. Cum enim error eius passim damnaretur; consultum duxit, causam suam apud Innocentium romanum pontificem agere, ad quem adeo litteras scripsit, & libellum fidei, teste AVGVSTINO, de *gratia Christi, & de peccato originali, lib. I. c. XXX. tom. X. oper. p. m. 164.* Litterae ad Innocentium perierunt. Argumentum vero earum cognoscere licet ex fragmentis, quae AVGVSTINVS conseruauit, l. c. *cap. XXX. item c. XXXIV. seqq. & lib. II. c. XVII. & XVIII.* Libellus autem fidei, seu confessio ad Innocentium, hodie adhuc exstat, & a IO. GARNERIO exhibetur, l. c. p. 209. seqq. Praecipua quaedam ex eo momenta adfert AVGVSTINVS, l. c. *lib. I. c. XXXII.* Conferendus quoque HENR. NORISIVS, *bisfor. Pelag. lib. I. c. XII. p. 48.* Mirandum vero, cum haec confessio Pelagii non tantum sit hominis haeretici, sed & ambiguus verbis concepta, eam HIERONYMO fuisse attributam, & inter eius quoque opera exstare, ita inscriptam: *Hieronymi explanatio symboli ad Damasum.* Vnde & tamquam HIERONYMIA GRATIANO aliisque passim laudata fuit. Immo magis mirandum, Carolum magnum imperatorem, & concilium Francofurtensis patres, *lib. III. c. I. capitularis de non adorandis imaginibus,* scribere, hanc suam esse confessionem, quam ex HIERONYMO desumptam, sincere amplectantur. Nam argumentum capiti praescribitur istiusmodi: *confessio fidei catholicae, quam a sanctis patribus accipimus, tenemus, & puro corde credimus.* Sequitur deinde confessio PELAGII, cui a Carolo & episcopis haec subiiciuntur: *Haec est catholicae traditionis fidei vera integri-*

tas,

tas, quam sincero corde credimus & fate-
mur, & in hoc opere beati Hieronymi ver-
bis expressam taxauimus. Haec est vera fi-
des, hanc confessionem conseruamus, atque
tenemus, quam quisquis inconuulse & inte-
merate custodierit, perpetuam salutem ha-
bebit. Vnde manifestum est, iam Caroli
magni aetate hanc PELAGII confessionem,
forte quod nomine auctoris omisso, per
hominum manus diu volitasset, creditam
fuisse HIERONYMI, eiusque operibus in-
sertam. Cum vero fidem superet, in sy-
nodo tam numerosa fraudem suboluisse
nemini; GERH. IO. VOSSIVS in eam in-
greditur sententiam, symbolum hoc reue-
ra HIERONYMI esse, sed PELAGIVM calli-
de illud ex eo exscripsisse, tum, vt con-
sentire ei videretur, tum, vt, qui illud cu-
pant, non se modo, sed HIERONYMVM
ipsum, qui catholicus ab omnibus audie-
bat, & acris PELAGII aduersarius erat,
reprehendisse crederentur; tum denique,
quod AVGVSTINVM & catholicos da-
mnari putaret hiscе symboli verbis: *Eorum
errorem condemnamus, qui animas ante pec-
casse, vel in caelis conuersatas fuisse, dicunt,
quam in corpora mitterentur; histor. Pelag.
lib. I. c. V. p. 559.* Sed, an HIERONYMVS
de capitibus, quae ad hasce controuersias
spectant, tam ambigue & molliter loquu-
turus fuisset, & si PELAGIVM quaedam
mutasse dicamus, an fraus illa occultari
potuisset, iure meritoque dubito. Ac-
cedunt alia, quae hanc sententiam parum
probabilem reddunt, exposita a IO. GEORG.
DORSCHEO, in *collat. ad concilium Franco-
furdense, sect. II. c. V. p. 37.* Cum porro
in hac confessione quaedam occurrant,
quae supremas, quam romani praesules in
ecclesiam sibi vindicant, potestati, patro-
cinari videntur; IO. RVDOLPH. LAVA-
TERVS, eam nec PELAGII, nec HIERO-
NYMI, sed a romanensibus conscriptam esse,
sibi persuasit; *lib. I. de descensu Christi ad
inferos, c. XVII.* At vero, cum AVGVS-

TINVS, *lib. I. de gratia Christi, & de pec-
cato orig. c. XXXII.* confessionis huius, seu
libelli fidei meminerit, & verba adferat,
quae hodie in illo leguntur; falli LAVA-
TERVM, certum est, quod & GERH. IO.
VOSSIVS pluribus ostendit, *l. c.* cui iun-
gendus HENR. NORISIVS, *histor. Pelag.
lib. I. c. XII.* Ipsi PELAGII hanc con-
fessionem esse, ex instituto demonstraui
IO. LAVNOIVS, in *dissertat. de auctore ve-
ro professionis fidei, quae Pelagio, Hierony-
mo, Augustino tribui vulgo solet*, cuius edi-
tio secunda Parisiis 1663. 8. prodiit. Idem
deinceps fecit IO. GARNERIVS, in *dissert.
de libellis fidei scriptis ab auctoribus & prae-
cipuis defensoribus haeresis Pelagianae, dis-
sert. V. p. 211.* qui tamen in duobus a LAV-
NOIO dissentit capitibus; quorum alterum
est, ante Caroli magni tempora libellum
huncce HIERONYMO non tributum; al-
terum, addita ipsi postmodum nonnulla,
quae pertinent ad haeresin, siue Eutyichis,
de confusione naturarum in Christo, siue
Elipandi, de Christo filio Dei adoptiuo.
Vtrumque adfirmauerat LAVNOIVS, negat
GARNERIVS. Ceterum cum Pelagius in
hac confessione ambigue loquutus sit, &
callide errores suos texerit; mirum non
est, eam ab incautis pro orthodoxa habi-
tam fuisse.

Inter adscelas PELAGII eminent, lon-
geque celeberrimus est COELESTIVS, *Pel-
lagii licet discipulus, tamen magister & du-
ctor exercitus*, vt HIERONYMO audit.
Ab eo libellum fidei Zosimo pontifici ro-
mano oblatum, constat, & ex AVGVSTI-
NO discimus, *lib. II. de gratia Christi &
peccato originali, c. II.* Eius tantum fi-
nem apud AVGVSTINVM existare, haecenus
viri docti crediderunt, sed integrum apud
eum inuenit, ediditque IO. GARNERIVS,
l. c. p. 214. seqq. In eo ceteros quidem er-
rores verborum inuolucris tegebat, sed
peccatum originale apertissime negabat.
Et nihilosecius Zosimus pontifex eum vt

orthodoxum suscepit, postquam Coelestius hac de re interpellatus, sanctissime testatus est, vera atque intima animi sui sensa illo contineri. Testis huius rei ipsemet **ZOSIMVS** est, in *epistola ad Afros episcopos*, quam produxit **CAES. BARONIVS**, in *annalibus* ad an. 317. Factum hocce **ZOSIMI** quin reprehensione dignum sit, nemo temere dubitauerit; etsi non desint, qui illud excusare adnitantur, vt infallibilitati romani pontificis consulant. Et ipse sane **AVGVSTINVS** iam **Zosimum** excusauit, *lib. II. ad Bonifacium*, c. III. sed quam frigide, quamue infeliciter hoc ab eo factum, ostendit **GERH. IO. VOSSIVS**, *hystor. Pelag. lib. I. c. XXVIII*, p. m. 380. Pluribus hoc persequi instituti nostri nec permittit, nec requirit ratio; conferre autem hac de re iuuabit **IOANNEM LA PLACETTE**, in *obseruationibus historico-ecclesiasticis part. post. obseruat. VI. p. 156. seqq.* & **IO. FRICKII**, viri doctissimi, *differt. de causa Pelagian. sub Innocentio I. ac Zosimo romanis pontificibus*, quae in *Zosimo eius in Clemente XI. rediuino*, **VI-mae 1719**, 4. edito, exstat. **HENR. NORISVS** hic nihil aliud agit, quam vt, quae **AVGVSTINVS** pro excusando **Zosimo** excogitauerat, repetat, *hystor. Pelag. lib. I. c. XII. p. 49.* Praeter hancce, de qua hactenus loquuti sumus, fidei confessionem, exstat etiam *breuiarium epistolae, quam veluti regulam fidei Coelestius scripsit, ad clericos romanos suae partis*, apud **IO. GARNERIVM**, l. c. p. 218. qui & ibidem p. 220. *seqq. libellum fidei a Iuliano Eclanenfi missum ad sedem apostolicam, nomine octodecim episcoporum detrectantium subscribere damnationi Pelagii ac Coelestii*, exhibet, subiecta p. 223. *seqq. disquisitione historica in libellum fidei a Iuliano scriptum.* Alterius autem confessionis, ab eodem **IVLIANO** scriptae, fragmenta, ex **MARIO MERCATORE** recitat, p. 231. *seqq.* Agmen demique claudit *epistola, quam suae COELE-*

STIVS clericis romanis suae partis, suae **IVLIANVS** Rufo, Thessalonicensi episcopo scripsit, p. 232. *seqq.* De Pelagii, Pelagianorumque Theodori Mopsuelteni, Iuliani, Coelestii, confessionibus plura dabit **PET. ZORNIVS**, in *noua collectione plus quam sexaginta symbolorum*, quae in *opusculis eius sacris* exstat, p. 193. 200. 207. 209.

** Primo equidem hic se nobis offert loco concilium Ephesinum, quod inter oecumenica tertium est, & an. 431 congregatum fuit. His, quae ad historiam huius concilii spectant, & quae circa eam a viris doctis disputari solent, non immorabimur; cum ea huius loci non sint, & ab aliis etiam, tum historiae ecclesiasticae, tum speciatim haeresium scriptoribus, exponi soleant. Breuiter, sed luculenter pleraque edisserit **LVD. DOVCINVS**, in *hystoria Nestorianismi* gallice scripta, editaque Parisius 1699, quem tamen ex Iesuitarum ordine esse, meminisse oportet. Nostrum hic est, obseruare, Nestorii quosdam ad seclas id egisse, vt in symboli Niceaeni locum aliud substitueretur. A Photio & Anastasio, presbyteris Constantinopolitanis, qui Nestorii errores amplexi erant, hocce symbolum illis traditum, memorent, qui hinc inde mittebantur, vt alios in Nestorii sententiam pertraherent. Ex horum legatorum numero Antonius atque Iacobus presbyteri fuere, ex quibus hic in Lydiam venit, obtentui sumens, & Nouatianos & Quartodecimanos ad unitatem ecclesiae reduciturum, reuera Nestorii errores disseminaturus. Ab ecclesia Philadelphienfi honorifice exceptus, facile nonnullos in sententiam suam pertraxit, quibus & symbolum illud nouum obtulit, cui non tantum subscripsere, sed quod laudibus quoque extulerunt in caelum, explicarunt coram populo, & pueris etiam, vt memoriae illud mandarent, tradidere. His equidem Charisius, eiusdem

dem ecclesiae presbyter, sese opposuit; tantum vero abest, ut istos in rectam recedere potuerit viam, ut odia potius maxima sibi conflaret, & ab episcopo tandem excommunicaretur. Exemplum autem noui istius symboli cum nactus esset, cui plurimi subscripserant; ad concilium Ephesinum accessit, istudque ei obtulit, cum libello supplici, in quo, quae gesta hucusque erant, exposuit. Perquam hoc accidebat opportune, cum Nestoriani patribus Ephesinis Nicaeni symboli corruptionem obiicerent, ut illi nunc potius istius criminis conuinci possent. Lecto itaque hocce symbolo, & libello a Charisio oblato, statuunt atque decernunt, nemini fas fore, aliam conscribere aut componere fidei formulam, praeter eam, quae a patribus Nicaenis edita sit; secus qui fecerint, aut si qui illis, qui ad christianorum sacra accedere volunt, aliud symbolum offerant, si episcopi aut clerici fuerint, ab ordine suo remouendos, sin laici, anathemati subiiciendos. Ita quidem diserte *canone VII* fanciunt, in *pandectis canonum ecclesiae graecae* GVIL. BEVEREGII, p. 103. Nihil etiam Ephesina synodus symbolo Nicaeno addidit, aut addere voluit, quemadmodum synodus Constantinopolitana fecerat; ne suspicionem Nestorianorum, de symboli Nicaeni corruptione, hac ratione confirmarent, immo diserte fanciuit, ne quid in posterum huic symbolo adderetur. Et inde consuetudinem, quae, ceu lex inuiolabilis, obseruata fuerit, fluxisse, ne quid umquam symbolo alicui adderetur, sed ut separatim constituerentur, quae ad nouas haereses euertendas necessaria essent, nonnulli contendunt. Conferendus IVD. DOVCINVS, *histr. Nestor. lib. II. p. 188.* De Nestoriana vero illa confessione synodus ita pronuntiauit: *si qui inuenti fuerint, docere ea, quae continentur in oblata expositione a Charisio presbytero,*

de vnigeniti filii Dei incarnatione, siue scelerata & peruersa Nestorii dogmata, quae & subiecta sunt, subiaceant sententiae sanctae huius & vniuersalis synodi; can. VII. apud GVIL. BEVEREGIVM, l. c. p. 103. Dum autem ita symbolum hocce patres Ephesini damnant; auctoris tamen, a quo istud conditum sit, nullam mentionem faciunt. Existimant itaque nonnulli, auctorem huius symboli fuisse THEODORVM Mopsuestenum, cuius cum magna eo tempore esset auctoritas, patres Ephesinos minime consultum duxisse, eum nominatim condemnare. Accessisse, aiunt, quod synodi huius patres a Nestorianis, ceu fautores & defensores Apollinaristarum, traducerentur, quam facile augere potuissent suspicionem, si THEODORVM Mopsuestenum, Apollinaristarum hostem, & impugnatorem acerrimum, condemnassent. Et sane MARIVS MERCATOR, dum *operum p. 41.* editionis STEPH. BALVZII, symbolum THEODORI Mopsuesteni recitat, idemque deinceps p. 189. quamuis ex alia versione, inscriptumque: *exemplum expositionis symboli transformati*, repetit, atque in synodo Ephesina exhibitum docet; hanc sententiam plane confirmat. Atque hoc est illud symbolum, quod IO. GARNERIVM inter Pelagianorum confessiones primo retulisse loco, antea diximus. Sunt tamen, qui hac de re adhuc dubitant, immo plane negant, symboli, quod in concilio Ephesino a Charisio exhibitum, ibidemque reiectum ac damnatum fuit, auctorem esse THEODORVM; quos inter haud vltimum locum tenet SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiasticis, tom. III. p. 355.* Argumentum horum praecipuum est, quod ipse Charisius, qui symbolum hocce synodo Ephesinae obtulit, ne verbo quidem, hoc THEODORI fuisse, innuat. Obseruatum id iam FACVNDIO, Hermianensi in Africa episcopo, qui saeculo sexto floruit, & pro *densione*

sione trium capitulorum libros XII. scripsit, in quibus cumprimis THEODORI Mopsuesteni causam agit, quem ab omni haereticæ prauitatis labe absoluerè conatur. Nondum tamen hæc ita comparata esse, fateor, vt priorem prorsus labefactare sententiam queant. Disputari vero etiam de eo solet, an symbolum istud, quod a Charisio synodo Ephesinæ oblatum est, tot, tantosque errores, ac vulgo creditur, contineat? Reiectum sane non tantum fuit a synodo Ephesina, sed damnatum quoque in concilio Constantinopolitano secundo, quod oecumenicum quintum est, in quo controuersia, de *tribus capitulis*, quæ tot in ecclesia turbas dedit, agitabatur. Cum enim lectum ibi esset, sancta synodus exclamauit: *hoc symbolum satanas composuit; anathema ei, qui hoc symbolum composuit; hoc symbolum Ephesina prima synodus una cum auctore eius anathematizauit.* Non negauerim, patres huius concilii odio & ira paullo vehementiori in Nestorium concitatos, non satis, quæ dicerent, expendisse. Licet enim hocce symbolum a synodo Ephesina reiectum sit; atamen anathema in illud, aut eius auctorem pronuntiatum fuisse, adferi nequit, cum concilii Ephesini acta hoc non testentur. Quæ symbolo huic obiecta fuerunt, post IO. GARNERIVM ad *Marium Mercatorem*, in compendio refert SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiasticis. tom. III. p. 356.* qui & cum obseruasset, Ephesinos patres nihil aliud in hocce symbolo, quam quod ibi de incarnationis mysterio haberetur, reiecisse; istud quoque ita comparatum esse, autumat, vt, si adurate examinetur, nullus ibi deprehendatur error. Cum tamen idem vir doctus ad ipsum quoque Nestorium excusandum pronus sit, non omnibus forte hoc persuadebit.

Dum Nestorii hæresis in synodo Ephesina damnata, passim impugnabatur, con-

trouersa, vt EUTYCHES, Nestorianismi hostis acerrimus, in alterum extremum prolaberetur, naturas in Christo, quas separauit Nestorius, confundens. Hinc noui, itque diuturni ac funesti, in ecclesia motus Congregatum ideo fuit an. 449 concilium Ephesinum tertium, in quo, qua ratione res gesta sit, vel ex eo intelligitur, quod *ΛΥΤΥΧΩΝ* siue *latrocinale* dictum sit. Dioscorus enim Alexandrinus, qui concilii præses erat, cuncta uolenter agebat; absolute quoque hinc Eutyche, & hæresi eius confirmata, Flavianus, cum aliis episcopis catholicis, damnabatur. In eodem hocce concilio Eutyches generalem quamdam fidei confessionem, secundum Nicaenam formulam, edidit, prætermiſſis articulis, quæ dogmata sua proprie feriebat. In actione sexta, lecta quoque atque confirmata est Nicaena formula, cautumque, ne fides deinceps exponeretur. Copiosius hæc edisserunt historiae ecclesiasticæ & conciliorum scriptores, speciatim IO. LVDOV. HARTMANNVS, *hiflor. concil. part. III. p. 549.* & SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiasticis, tom. III. p. 436.* Ita ergo cum triumphare videretur Eutychanismus; congregatum fuit an. 451 auctoritate Marciani imperatoris, concilium Chalcedonense, quod est oecumenicum quartum, in quo damnata tandem atque proscripta est Eutychiana hæresis. In quinto huius concilii confesse, vel, vt alii volunt, sexto, ab Asclepiade, ecclesiæ Constantinopolitanae diacono, lecta fuit noua fidei confessio, seu, vt vocabant, *definitio*, quæ pridie quidem omnibus placuerat, adcuratius autem expensa, Leonis, romani episcopi legatis, & nonnullis orientalium, non arrisit. Primus eam respuit Ioannes, Germanicæ episcopus, dicens: *non bene habet definitio, sed debet integre fieri.* Acris hinc orta est contentio, legatis romani pontificis, cum aliis quibusdam, istam formulam repudiantibus,

bus, reliquis fortiter propugnantis. Cumque non satis cum romanae sedis auctoritate conuenire videatur, quod formulam, quam eius legati reiecerunt, reliqui tam constanter propugnauerint; CAESAR BARONIVS vehementer in Anatolium, qui Dioscuri quondam fuerat apocrisiarius, inuehitur, ac si ipsius fraudibus cuncta ita gesta sint, in *annalibus ad an. 451. num. 104.* At, falli cardinalem, ostendit SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiasticis tom. III. p. 462.* Lis ita tandem composita, vt, ad mentem sententiamque Leonis, confessioni adderetur, duas esse naturas vnitas in Christo, *inconvertibiliter, inseparabiliter, & inconfuse.* Qua quidem ratione omnium consensu tandem comprobatum, confirmatumque fuit istud symbolum; quod apud EVA GRIVM existat, *hisor. eccles. lib. II. c. IV.* aliosque. Illustri miraculo hocce de fide iudicium corroboratum fuit, si NICEPHORO credimus, *hisor. ecclesiast. lib. XV. c. V.* Sed fabulam istam dudum exploserunt alii.

*** Fuerunt equidem post Chalcedonense alia concilia congregata, quae pro oecumenicis reputantur; praeterquam vero, quod ea non eiusdem cum prioribus sint auctoritatis, nihil in iis, quod in historia symbolorum momentum aliquod trahit, occurrit. In conciliis particularibus, quorum plurima saeculo quinto, sexto & sequentibus habita fuerunt, confessiones seu symbola oecumenica, interdum cum explicatione quadam repetita sunt, vt in Toletano quarto, sexto, aliisque. De symbolo Pelagii, in synodo Francofurdiensi, tamquam HIERONYMI esset, adprobato, iam antea diximus. Praeter istud vero alia inuenitur fidei confessio in epistola Caroli magni imperatoris ad Elipandum, & episcopos Hispaniae, quam legere licet apud IO. GEORG. DORSCHVUM, in *collatione ad concil. Francofurdiense scilicet.*

BVD. ISAGOGE.

II. c. V. p. 34. seqq. Elipandianae autem fidei symbolum in *biblioth. maxima patrum tom. XIII. p. 363.* legitur. Saeculo decimo floruit PFREGRINVS siue PILGRIMVS, archiepiscopus Laureacensis in Germania, in cuius *epistola ad Benedictum VII. papam illustri* continetur fidei confessio, quae & in *bibliothec. maxima patrum tom. XVII. p. 456.* existat. De BERENGARII, itemque GOTTESCHALCI, quorum vterque saeculo vndecimo vixit, confessionibus, conferendus PETRVS ZORNIVS, in *noua collectione plus quam sexaginta symbolorum*, in *opusculis eius sacris p. 193. & 199.* Quemadmodum autem iam ea aetate in variis capitibus doctrina sacra corrumpi coepit; ita multo magis hoc factum est in sequentibus saeculis, in quibus quae euulgatae sunt confessiones, pro dogmatibus veris grauissimos saepe exhibebant errores. Quod & de iis speciatim fidei professionibus intelligendum, quas pontifices, quando eligebantur, edebant; quippe quibus, non tam christianam, quam romanam se amplecti fidem; testabantur. An omnes episcopi & presbyteri, quando eligebantur, fidei professionem ediderint, quod nonnulli volunt, nunc non disputabo; de pontificibus romanis hoc certum est, duas eos fidei professiones edidisse, vnam ante electionem, post eam, alteram; immo in *libro diurno pontificum romanorum* tertiae mentio iniicitur, quam post ordinationem ediderint, *p. 44.* Primae professionis exempla rariores esse ante Gregorii I tempora, frequentiora contra secundae, constat. Porro ante Gregorii I tempora confessio ista fidei tantum consistebat in recitatione symboli apostolici, cum additionibus & mutariis nonnullis, pro aetatis, qua quilibet pontifex vivebat, ratione, factis. Ipsius Gregorii confessio consistebat in symbolo apostolico, in confessione trinitatis, & *in quatuor* &c. itemque in adprobatione

Hh

quin.

quinque conciliorum oecumenicorum. Addita deinceps est professio fidei concilii Constantinopolitani, sub Constantino II celebrati, cum enarratione haeresium & haereticorum; simul vero promittebat pontifex, se antecessorum suorum decreta synodice facta obseruaturum, & contradicentes anathematis fulmine percutieban-

§. VII. Cum plurimi deinceps, abiecto romani pontificis iugo, sentiendi, & quae sentiebant, proferendi, libertatem postliminio recuperarent, magnaeque & multae hinc orirentur controuersiae; subinde necessitas, noua condendi symbola, quibusdam est imposita. Nostrates sane hoc euitare non potuerunt, quin potius, vt ostenderent, non sine causa a romana se dissentire ecclesia, simulque aduersariorum obuiam irent obtreccationibus, *Augustanam confessionem*, eiusque *apologiam* ediderunt, quibus deinde *articuli Smalcaldici*, & *catechismus vterque LUTHERI*, cum *formula concordiae*, ad intestinas ecclesiae nostrae discordias componendas comparata, accesserunt. *

* Ad symbola itaque nostrae ecclesiae propria referuntur *Augustana confessio*, eaque *inuariata*, eiusque *apologia*, *articuli Smalcaldici*, *catechismus vterque Lutheri*, & *formula concordiae*. Qui libri conianctim sumti interdum *concordiae*, aut *formulae concordiae* nomine, voce in latiori significatione accepta, veniunt. Praemittuntur hisce, adeoque itidem pro symbolis agnoscuntur, *apostolicum*, *Nicaenum* & *Athanasianum*, vt ostendatur, nos non nouam, sed antiquam, & vere catholicam fidem tenere, ac profiteri. Et si autem plura sint symbola oecumenica, vt ex haecenus dictis constat; in nostris tamen libris symbolicis tria tantum antea memorata repetuntur, non, ac si reliqua repudiemus, sed, quoniam ecclesia nostra romanae hac in re seruare morem voluit, in cuius sollempnibus tria haecce solum vsurpantur symbola, atque adeo ostendere, se a romana, in quantum cum ecclesia catholica credit ac facit, minime esse separatam, sed adhaerere illi potius, & cum ea credere, vt IO. BENED. CARPZOVIVS lo-

quitur, in *Isagoge ad libros symbolicos*, pag. Iungendus beatus ADAM. RECHENBERGIVS, in *appendice tripartita*, ad libros ecclesiae Lutheranae symbolicos, c. VII. pag. 137. Iam, quod speciatim ad *Augustanam* attinet *confessionem*, qua occasione condita, & quo pacto Carolo V imperatori, Augustae Vindelicorum, vnde & nomen sortita est, an. 1530 exhibita sit, ex historia ecclesiastica notum est. Legendi haec de re GEORG. COELESTINVS, in *historia comitiorum Augustae 1530 celebratorum*; DAVID CHYTRAEVS, in *historia Augustanae confessionis*; IO. SAUBERTVS, de *miraculis Augustanae confessionis*; IOAN. SCHMIDIVS, in *dissertatione, de Augustanae confessionis nomine, occasione, autoribus, oblatione, acceptatione*, quae tra cum IO. GEORG. DORSCHEL duabus *dissertationibus*, altera, de *insignioribus Augustanae confessionis consequentiis*, altera de *singularibus & admirandis circa eandem providentiae diuiniae documentis*, recusa est Lipsiae an. 1703. 4. IO. SLEIDANVS, in *commentar. de statu relig. & reipubl. sub*

Carolo V

Carolo V caesare, lib. VII. p. 127. VITVS LVDOV. SECKENDORFIVS, in *historia Lutheranismi*; ADAM. RECHENBERGIVS, in *appendice tripartita historico-theologica ad libros ecclesiae Lutheranae symbolicos, c. II.* HENR. PIPPINGIVS, in *der historisch-theologischen Einleitung zu denen saemlichen gewoehnlichen symbolischen Schrifften der euangelisch-Lutherischen Kirchen, c. IV.* IO. IOACH. MVLLER, in *der historie von der euangelischen Staende protestation, und Augspurgischen Confission, praesertim lib. III.* per integrum, alique. Iungendus his OTTO FRIDER. SCHVTTZIVS, de *vita Davidis Chytraci lib. II. §. LVIII. seqq. p. 343.* vbi de GEORG. COELESTINO, DAV. CHYTRAEO, aliisque historiae Augustanae confessionis scriptoribus, multa obseruatu digna adfert. Num ab articulis, quos vocant, Torgensibus, an, quod alii volunt, Suobacensibus potius, primum Augustanae confessionis fundamentum repetendum sit? viri docti disputant; legendaque hac de re IOAN. GVIL. IANI, aut si mauis, IO. IAC. LAYRITII disputatio, de *articulis Suobacensibus Augustanae confessionis fundamento*, Wittebergae 1719, 4. Nobis id solum relictum credimus, vt de discrimine inter *uariatam & inuariatam* confessionem Augustanam aliquid moneamus. Quod vt rite fiat, primo quidem negari nequit, statim post exhibitam Augustanam confessionem, discrepantiam quamdam exemplorum deprehensam fuisse, ex incuria illorum, qui eam ediderunt, aut descripserunt, ortam; vt iam obseruatum in *der Haupt-Vertbeidigung des euangelischen Augapffels, p. 457.* & A VALENT. ERNESTO LOESCHERO, in *der ausfuehrlichen historia moruum, part. I. c. VII. §. VI. p. 175.* Cum primis vero ipse PHILIPP. MELANCHTHON, in editionibus, quas curabat, subinde aliquid corrigebat, emendabat, mutabat, quod iam in ipsis comitiis Augustanis an. 1530 pri-

usquam confessio ista imperatori exhiberetur, fecit; vid. HENR. PIPPINGIVS, in *der historisch-theologischen Einleitung, c. IV. §. XXX. p. 68.* Interim inter veteres Augustanae confessionis editiones latinas, ceu maxime genuina laudatur, quae Wittebergae 1531, 4. prodiit, quippe quae cum exemplo isto, quod in archiuo electorali Dresdensi adseruatur, quam adcuratissime consentit, cui editioni etiam an. 1561. protestantes in conuentu Numburgensi denuo subscripserunt, eamque Ferdinando I imperatori exhibuerunt, vt deinceps dicemus. Authenticum autem confessionis huius exemplum, quod Carolo V imperatori lingua germanica exhibitum fuit, in archiuo Moguntino adseruatur; ad quod adeo recurrendum esset, si magni momenti controuersia de confessionis huius sensu oriretur. Non desunt equidem, qui adserunt, authenticum illud exemplum in archiuo Moguntino non amplius exstare; qua de re praeter alios conferendus SAM. STRIMESIUS, in *hexade adnotation. ad elenchum Spanhemii, §. V. p. 13.* Verum huic traditioni fidem non adhibendam, contendunt alii, eo, quod principes & status protestantes in *praefat. concordiae* testentur, exempla quae in suis archiuis adseruentur, diligenter cum eo, quod in archiuo Moguntino custoditur, fuisse collata. Ad minimum ergo eo adhuc tempore exemplum authenticum in archiuo imperii adfuit; idque postea abalienatum, vix credibile. Interim ipsa exempla, quae in archiuis principum adseruantur, ob istam collationem, summam merito habent auctoritatem; cumque Augustana confessio, quae *libro concordiae* est inserta, ad authenticum exemplum summo studio exacta sit; hanc pro genuina habendam esse, inde patet. Nec praetermittendum, in comitiis Augustanis duplex exemplum confessionis huius Carolo V imperatori traditum fuisse, latinum alterum, alterum

Hhh 2

germa-

germanicum; ex quibus hoc, post eius praelectionem a Christiano Pontano, cancellario Saxonico, factam, electori Moguntino datum, & in archiuum Moguntinum relatum est, idque illud est, de quo hactenus loquuti sumus; illud autem, seu latinum, Carolus imperator retinuit, relatumque est in archiuum Bruxellense; quod quorsum deuenit, aut an adhuc superfit? incertum. Legendus GEORG. COELESTINVS, in *bistor. comitor. Augustan. tom. II. p. 151*. Ad latinum autem hocce authenticum exemplum expressa est editio Wittenbergenfis an. 1531, quam antea commemorauimus; quae licet cum germanica, ad authenticum exemplum Moguntinum expressa, qua singula verba non conueniat, cum verso latina sit paullo liberior; in rebus ipsis tamen nulla inter haec editiones, est discrepantia; vid. *Haupt-Vertheidigung des euangelischen Augapfels p. 457. seqq.* Sed & reliqua, in quibus Augustanae confessionis editiones a se inuicem differebant, non adeo magni momenti erant, donec PHILIPP. MELANCHTHON, nimio ac intempestiuo pacis ac concordiae studio, an. 1540 propria auctoritate, in articulo decimo *de sacra coena*, & quidem in latina editione, insignem & maxime memorabilem institueret mutationem, dum deletis verbis, *adsint & distribuuntur*, eorum loco posuit: *exhibeantur*, omiffa quoque clausula: *& improbant secus docentes*. Obseruatae utique sunt & aliae quaedam mutationes, in articulo quarto, quinto, & decimo octauo; sed ista in articulo decimo maxime fuit notabilis. Et hinc discrimen inter *uariatam* & *inuariatam* Augustanam confessionem, simulque noua variarum controuerfiarum occasio. Reformatae namque ecclesiae doctoribus haec mutatio admodum grata erat, qui &, non corruptam, sed explicatam hoc modo & emendatam Augustanam confessionem, contendebant. Nec

deiuunt, qui, confessionem hancce ita mutatam, ab ecclesiae nostrae theologis adprobatam, sibi aliisque persuadere admittunt, vt SAM. STRIMESIVS, in *hexade adnotation. ad elensham Spanhemii, p. 28. 29*. Ipsimet etiam reformati eidem subscribere non dubitant; immo IO. CALVINVS, HIERON. ZANCHIVS, PETRVS MARTYR subscripserunt. Conferendus IO. HOORNBEECKIVS, in *summa controuerfiarum, lib. IX. p. 633. seqq.* Sed & inter libros illorum symbolicos variatam hancce confessionem Augustanam receptam, vel *ex corpore & syntagmate confessionum fidei reformatae*, de quo suo loco dicemus, patet. Statim autem ac ista mutatio innotuit, iussu electoris I. annis Friderici, PHILIPP. MELANCHTHON grauius a Pontano cancellario obiurgatus est, Immo eo ipso anno, quo mutatio ista facta est, MELANCHTHON in colloquio Wormatiensi declarauit, se missa mutata ista, inuariatae inhaesurum. Quam vero prorsus sine ratione dicatur, a reliquis ecclesiae nostrae theologis variatam confessionem adprobatam, vel inde intelligitur, quod in conuentu statuum protestantium Numburgensi, an. 1561 instituto, id praecipue actum sit, vt Augustanae confessionis exempla inter se conferrentur, tandemque decerneretur, praeserendam reliquis eam editionem, quae Wittebergae 1531 4. prodierat, cui etiam omnes subscribere, exemplumque illud Ferdinando imperatori exhibuere. Nouam equidem nonnulli, in reformatorum partes propensi, editioni huic praemiserunt praefationem, in qua praeter alia dissensus Lutherorum & reformatorum valde imminuebatur, & elector quoque Palatinus, etiam reformatorum doctrinae addictus, inter Augustanae confessionis socios referebatur, aliaeque in reformatorum gratiam inferebantur. Sed haec displicuerunt aliis; unde & Ioannes Fridericus, dux Saxo-Vinariensis,

riensis, vt praefationem istam calculo suo adprobaret, induci non potuit. Legendi hac de re DAV. CHYTRAEVS, in *chron. Saxon. p. 524. seqq.* IAC. AVGVST. THVANVS, *hiflor. lib. XXVIII.* VAL. ERNEST. LOESCHERVS, in *der ausführlichen hifloriamotuum &c. part. II. c. VII. §. X. seqq. p. 201. seqq.* Conuentus huius Numburgensis historiam ex instituto lingua germanica condidit GEORG. PAVL. HOENÉ, quae an. 1704 prodit, in qua tamen nonnulla, quae desideret, LOESCHERVS habet, *l. c.* Cum deinde an. 1580 formula concordiae ederetur, praecipua statuum, Augustanae confessioni addictorum, cura fuit, vt, ad omnes aduersariorum calumnias amoliendas, adcuratum & genuinum Augustanae confessionis exemplum libro concordiae insereretur; quem in finem illos, exemplorum, quae in eorum archiuis custodiebantur, exactam collationem cum isto, quod in archiuo Moguntino adseruatur, institui curasse, antea iam monuimus. Quae cum ita se habeant, non modo illi falluntur, qui discrimen inter *uariatam & inuariatam* Augustanam confessionem extenuant; sed &, qui variationes confessionum nostrarum nobis exprobrant, quod romanenses facere, constat, quorum nonnulli nos omnino ab Augustana confessione defecisse contendunt, indeque porro concludunt, pacem religiosam, genuinae Augustanae confessioni addictis tantum concessam, ad nos minime spectare. Variationes confessionum protestantibus obicit IAC. BENIGNVS BOSVETVS, *dans l'histoire des variations des eglises protestantes*, cui tamen praeter alios ex ipsis reformatae ecclesiae doctoribus obuiam iuit IAC. BASNAGIVS, *hif. de l'eglise rom. II. lib. XXVI. c. II. p. 1512. seqq.* A pace religiosa hinc nos excludere voluerunt ANDR. FABRICIVS, IO. PISTORIVS, FRANC. BURCARDVS, BALTH. HAGERVS, LAURENT. FORERVS, alii-

que, quorum loca adducit HENR. PIP-PINGIVS, in *der hiflorischen Einleitung, cap. IV. §. XXVII. p. 66.* Sed adcurate solidissimeque calumniae istae depulsaesunt in *der Haupt-Vertheidigung des euangelischen Augapffels, c. XXII. §. 99. p. 337. seqq.* Eamdem nihiloscilicet cantilenam repetiit auctor libri: *Augustana & anti-Augustana confessio* dicti, atque Viennae 1681 iussu LEOPOLDI comitis a COLONITSCH, episcopi tum Neostadiensis, editi, quippe qui id vnice agit, vt, Augustanam confessionem corruptam, & Lutheranos ab ea defecuisse, demonstreret; quem tamen strenue pariter ac modeste, iussu Ioannis Georgii III electoris Saxoniae, excepit VALENT. ALBERTI, in *der gründlichen Wiederlegung eines pachtstiften Buchs, Augustana & anti-Augustana confessio genandt*, Lipsiae 1684, 4. Conferre iuuabit ANDR. CAROLI, in *memorialibus ecclesiast. saec. XVII. lib. IX. c. XXXIII. p. 364. seqq.*

Alterum inter libros ecclesiae nostrae symbolicos locum tenet *apologia Augustanae confessionis*. Statim enim ac Augustana confessio praelecta, & Carolo V imperatori exhibita fuit, romanae ecclesiae theologi, qui Augustae Vindelicorum aderant, eam refutare adgressi sunt. Inter hos praecipui erant IO. FABER, & IO. ECCIVS, qui & alias satis noti sunt. Reliquorum nomina apud beatum MART. LUTHERVM legere licet, *rom. V. Jenens. p. 34.* Et isti quidem, etsi alia quoque scripta aut confecerant, aut secum attulerant, quae Luthero erant opposita, quae HENR. PIP-PINGIVS recitat in *der hiflorischen Einleitung c. V. §. VIII. p. 82.* operae tamen pretium putarunt, iunctis viribus Augustanam confutare confessionem. Impetraverant etiam, vt refutatio ista imperatori praelegeretur die III Augusti, eiusdem anni quo Augustana confessio exhibita fuit; cum iam haec ipsa refutatio die XII Julii, imperatori tradita fuisset. Initio quidem

nihil aliud ex ista confutatione protestantes obtinere poterant, quam quod inde adsequuti erant, qui inter praelegendum calamo omnia excipiebant; publicare enim eam tum minime consultum existimabant romanenses; tandem tamen, an. 1572 prout ab auctoribus conscripta erat, lingua germanica lucem adspexit; recusa deinde in libro, *Brill auf den euangelischen Augafft*: inscripto, item in alio, *der catholische Oculist und Stabrenstecher* dicto. Legendus IO. IOACH. MVLLERVS, in *der historie von der euangelischen Staende protestation, und Augsburgischen confession, lib. III. c. XXV.* Eadem confutationem explanationi suae Augustanae confessionis inferuit IO. MVLLERVS, theologus Hamburgensis, quippe qui ex ea singulis Augustanae confessionis articulis adiecit, quae iis romanenses in hac confutatione opponunt, cunctaque solide discussit ac profligauit. Cum itaque in ipsis comitiis Augustanis confutationis istius communicatio protestantibus denegaretur; ea, quae inter praelegendum calamo excepta erant, sibi refutanda sumisit PHIL. MELANCHTHON, vnde *apologia Augustanae confessionis* enata est, quam quidem die 22 Septembris anni 1530 Carolo V imperatori exhibuerunt, sed ille eam non acceptauit; multo minus, vt praelegeretur, impetrare potuerunt. Cum autem, finitis comitiis istis, plenius confutationis istius saepius memoratae, prout ab ipsis auctoribus conceptum erat, exemplum in manus protestantium veniret; PHIL. MELANCHTHON 1531 *apologiam* suam adcurate reuidit, quae adhuc necessaria erant, addidit, breuiter dicta latius deduxit; vnde tandem ea apologiae huius facies orta est, quae hodie inter libros ecclesiae nostrae symbolicos conspicitur. Primae editionis vix alibi exemplum hodie inuenire licet, quam apud CHYTRAEVM, obseruante HENR. PIPPINGIO, in *der historischen Einleitung &c. c. V. §. XIV.* Prout autem

reuisa, & amplius deducta est, existat inter libros nostros symbolicos, itemque inter opera LVTHERI, *tom. IV. Ienens. p. 205. vt & PHIL. MELANCHTHONIS, tom. I. fol. 58.* Scripsit MELANCHTHON hanc apologiam lingua latina, eamque in germanicam transtulit IVSTVS IONAS. Vnanimi etiam statuum protestantium consensu adprobata est, locumque inter libros ecclesiae nostrae symbolicos iure meritoque obtinuit. Quae ad historiam eius spectant, copiosius edisserunt IO. SLEIDANVS, in *comment. de statu religion. & reipubl. sub Carolo V. lib. VII.* DAVID CHYTRAEVS, in *historia Augustanae confessionis*; GE. COELESTINVS, in *historia comitiarum Augustae anno 1530 celebratarum*; VITVS LVD. SECKENDORFIVS, in *bistor. Lutheranismi, lib. II. §. LXXIX. p. 706. seqq.* Iungantur his HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung &c. c. V. & AD. RECHENBERGIVS, in appendice tripartita ad libros symbolicos, c. III.*

Sequuntur inter libros ecclesiae nostrae symbolicos *articuli Smalcaldici*; quos ab oppido comitatus Hennebergici, Smalcaldia, vbi conuincti fuerunt, nomen sortitos, constat. Vnde ridiculus LVD. IACOBI A S. CAROLO error passim notari solet, qui in *bibliotheca pontificia lib. II. fol. 455.* theologum aliquem Lutheranum *articulum Smalcaldicum* dictum fuisse, putat. *Articulus*, inquit, *Alsmalcaldicus, Germanus, Lutheranus, edidit de primatu & potestate papae librum.* Ad rem ipsam quod attinet, cum in comitiis Augustanis an. 1530 ad componendos, qui circa religionem exorti erant, motus, omnis opera frustra & irrito successu impensisset; in diuersa homines studia & consilia abripiebantur, aliis ex romanensibus vim apertam minitantibus, aliis concilium vniuersale vrgentibus, quae vnica esset lites haec consopendi ratio. Atque hoc iam Carolus V imperator in comitiis Augustanis

gustanis antea memoratis proposuerat; denuoque an. 1536 spem eius fecit Paulus III pontifex. Ne itaque sibi deessent protestantes, an. 1537 die decimo quinto Februarii conuentum Smalcaldiae instituerunt, super certis articulis, qui concilio exhibendi essent, si forte adduc conuocaretur, deliberaturi. Principes statusque imperii, & reliquos, qui huic conuentui interfuerunt, indicat IO. SLEIDANVS, *comment. de statu relig. & reipubl. lib. XI.* Aderat etiam ipse beatus LVTHERVVS, cui hoc datum fuit, vt articulos concinnaret, qui concilio exhiberi possent; quod & promte fecit. Et sic *articuli Smalcaldici enati sunt*, in quibus nihil, quod Augustanae confessioni repugnet, continetur, sed errores solum romanensium publici, fusius ac in ipsa confessione factum, declarantur ac reluctantur. Subiuacta articulis hisce legitur adpendix, seu, *de potestate & primatu papae tractatus, per theologos Smalcaldiae congregatos conscriptus, an. 1537.* Quae inscriptio docet, eum non ab ipso LVTHERO, sed ab aliis theologis, eo tempore ibi congregatis, compositum fuisse. LVTHERVVS namque morbo calculique doloribus correptus, Smalcaldia, conuentu nondum dissoluto, discedere coactus fuit. Hinc &, qui aderant, huic tractatui iterum subscripserunt, quemadmodum ipsis articulis iam antea subscripserant. Vltima LVTHERI vox, cum Smalcaldia discedens, reliquis valediceret, fuit: *impleat vos Deus odio papae*, de qua peculiaris exstat dissertatio IO. FRID. MATERI. PHIL. MELANCHTHON ita subscripsit articulis hisce, vt adderet, si pontifex euangelium admitteret, superioritatem in episcopos, quam alioqui habeat, iure humano illi permitti posse. Praesente LVTHERO hanc subscriptionem factam, nonnullis parum verosimile videtur. Nec sine ratione ad verba haec: *si pontifex euangelium admitteret*, LVG. OSI-

ANDER adnotauit: *id est, si diabolus fueret apostolus; centur. XVI. lib. II. c. XXXVII.* De IO. AEPINO, qui eadem, qua MELANCHTHON, ratione, subscripsisse dicitur, legendus VITVS LVD. SECKENDORFIVS, *hisor. Lutheran. lib. III. p. 153.* Ceterum, vt concilium, cuius spem Paulus III fecit, quod Mantuae congregandum esset, successu caruit; ita etiam articuli hi Smalcaldici non fuerunt exhibiti. Editi autem primum sunt Wittebergae a LVTHERO an. 1538. Quam editionem aliae deinceps sequutae sunt, donec, *libro concordiae* inserti, cum reliquis ecclesiae nostrae libris symbolicis saepius recuderentur. Constat equidem, an. 1540 Kalend. Martii principum & ciuitatum protestantium legatos denuo Smalcaldiam venisse, vnaque adfuisse theologos IUSTVM IONAM, IO. BVGENHAGIVM, PHIL. MELANCHTHONEM, aliosque, quibus iniunctum fuit, vt formulam conscriberent, qua putarent, cum aduersariis seu pontificiis agendum de conciliatione doctrinae. Sed ista formula inter libros symbolicos recepta non est; multo minus cum *articulis Smalcaldicis*, de quibus hucusque diximus, confundenda. Historiae horum articulorum lucem adfudent IO. SLEIDANVS, l. c. VITVS LVD. SECKENDORFIVS, itidem l. c. IO. BENED. CARPZOVIVS, *isagog. ad libros symbolicos*, speciatim ad *articulos Smalcaldicos*; AD. RECHENBERGIVS, in *adpend. tripartit. ad libros symbolicos*. HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung &c. c. VI.*

Articulos Smalcaldicos excipit *catechismus vterque LVTHERI, maior & minor*. Enimvero, licet catechismi eum in finem non scribantur, vt sint symbola; non infrequens tamen est, vt symbolorum loco sint, vt exemplo *catechismi Tridentini, Heidelbergensis, Racouicnsis*, patet. Quod vero catechismus LVTHERI tum maior, tum minor, recte inter libros symbolicos ecclesiae

ecclesiae nostrae referatur, inde evidens est, quod status protestantes in *epitome formulae concordiae*, p. 571. edit. AD. RECHENBERGII, & in eiusdem *declaratione*, p. 634. vtrumque diserte pro libro symbolico agnoscant. Ceterum quae generatim de catechismis, speciatim de catechismo LVTHERI dici poterant, *cap. praeced.* iam exsequuti sumus; vt adeo, hic aliquid addere, necesse non sit. Agmen itaque claudat *formula concordiae* stricte sic dicta; cui controuersiae variae, quae inter nostrae ecclesiae theologos agitabantur, & a synergistis, quos inter eminebat VICTOR. STRIGELIVS, MATTHIA FLACIO, ANDR. OSIANDRO, FRANC. STANCARO, GE. MAIORE excitatae erant, occasionem dederunt. Accedebant motus interimistici, & adiaphoristici, cum primis autem crypto-Caluinianorum, quos vocabant, machinationes in Saxonia, clandestinis artibus id agentium, vt placita reformatae ecclesiae disseminarentur. Hisce obicem ponere, pacemque ac tranquillitatem ecclesiae Lutheranae reddere, voluit formula concordiae. Ad eam itaque recte intelligendam plurimum faciunt, qui istorum certaminum, motuumque, historiam describunt, vt CONR. SLVSELBVRGIVS, in *catalogo haereticorum*; AD. RECHENBERGIVS, in *adpendice tripartita ad libros symbolicos*, part. III. c. IX. GOTTF. ARNOLDVS, in *der Kirchen- und Kezer-Historie*, part. II. lib. XVI. qui etsi in orthodoxos quandoque iniquior sit, diligenter tamen in hacce historiae ecclesiasticae parte versatus est, aliosque etiam laudat, qui vterius consuli possunt. De IO. MAIORE, celebri saeculi decimi sexti poëta, qui certamen Philippistarum & Flacianorum duplici carmine enarrauit, quorum alterum: *synodus auium, seu de certaminibus Philippistarum & Flacianorum* inscribitur, alterum: *hortus Libani, in quo Deus saluatae plantauit herbas, &*

degeneres irrepserunt, eumque deformarunt, videatur HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung &c. c. VIII. §. III.* Prius illud, siue *synodum auium*, cum annotationibus IOACH. FELLERI exhibet BYRCARD. GOTTHELF STRVVIUS, in *actis litterariis ex manuscriptis erutis atque collectis, fascic. IV. p. 15. seqq.* Ad rem ipsam quod attinet, missis reliquis, de scriptis solum nonnullis, iisque praecipuis, huc spectantibus, quaedam obseruabimus. Et inter ea quidem, quae formulam concordiae praecesserunt, primo loco commemorandus catechismus crypto-Caluinianorum, an. 1571 editus inscriptusque: *catechesis, continens explicationem decalogi, symboli, orationis dominicae, doctrinae de poenitentia & sacramentis*; in quo cum praeter alia doctrina de sacra caena haud obscure ad mentem sententiamque reformatae ecclesiae proposita esset; mirum non est, theologos orthodoxiae studiosos variis hinc inde scriptis contra eum insurrexisse. Eminet inter eos IENENSIS, HESHVSIVS, WIGANDVS, COELESTINVS, & KIRCHNERVS, qui ediderunt: *Warnung vor dem vnreinen vnd sacramentirischen Catechismo etlicher zu Wittenberg.* Legenda, quae de hisce adfert VAL. ERNEST. LOESCHERVS, in *der ausführlichen Historia motuum*, part. III. lib. V. c. IX. §. II. III. p. 44. seqq. Quam CASP. PEVCERVS catechismi istius occasionem fuisse perhibeat, ex *historia carceris Peuceri* p. 438. seqq. constat, ex qua illud repetit GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen- und Kezer-Historie*, part. II. lib. XVI. c. XXXII. §. V. p. 391. Eodem an. 1571 aliud scriptum prodiit, *stereoma* siue *die Grund-Feste* dictum, vel vt plenius inscribitur: *von der Person und Menschwerdung vnser Herrn Iesu Christi, der wahren christlichen Kirchen Grund-Feste &c.* Wittebergae in 4. Quo in libro licet errores reformatorum aperte defenderent, & theologos orthodoxos acriter perstrin-

perfringerent; ipsi tamen vel maxime orthodoxi videri voluerunt, adeo, vt aduersarios suos *sacramentariorum* nomine appellitare non dubitarent. Eiusmodi ergo ausibus vt obuiam irent orthodoxi, ipsimet etiam eodem an. 1571 ediderunt, *wiederholte christliche gemeine Confession vnd Erklæhrung, wie in allen Saechsischen Kirchen, vermoege der heiligen Schrift und Augsburgischen Confession nach der alten Grundfeste D. Lutheri, wider die Sacramentirer gelehret wird &c.* Subscripserunt huic confessioni theologi Brunsvicensis, Mecklenburgici, Rostochiensis, Lubecensis, Hamburgensis, aliique. Legendus de hocce libro LEONH. HUTTERVS, in *concordia concordæ, lib. III. p. 161.* Ita cum istae contentiones in dies augerentur, Augustus elector Saxoniae eodem an. 1571 mense Octobri, theologos quosdam Dresdam euocauit, iisque iniunxit, vt perspicuam de sacra caena confessionem ederent. Theologi itaque Wittebergenses, crypto-Caluinistarum principes, scriptum aliquod litteris consignarunt, cui nomen: *consensus Dresdensis*, siue *das Dresdensche Bekaemnis* obtigit; quod reuera nihil aliud erat, quam epitome *stereomatibus* antea memorati, verbis tamen tam ambiguis conceptum, vt nemo temere fraudem animaduerteteret. Huic *consensui* etiam reliqui, qui aderant, theologi, subscribere coacti sunt, quod tamen nonnulli cum conditione quadam fecerunt, quae apud LEONH. HUTTERVM legi potest, in *concordia concordæ. c. III. p. 161. seqq.* add. VAL. ERNEST. LOESCHERVS, in *der ausführlichen historia motuum, part. III. lib. V. c. LX. §. V. p. 148. seqq.* vbi & scripta, contra huncce *consensum* edita, recenset. Licet autem crypto-Caluiniani sollicitè hoc agerent, vt aliis persuaderent, se ab erroribus sacramentariorum alienos esse, doctrinaeque LUTHERI in omnibus sincere adhaerere; impedire tamen non potue-

runt, quo minus alii hasce illorum artes perspicere, praesertim cum Wittebergenses, edita an. 1574 *exegefi perspicua controuersiae de sacra coena*, mentem suam apertius prodidissent. Eodem itaque an. 1574 elector Saxoniae theologos quosdam Torgauiam conuocauit, qui certos articulos adfirmatiuos & negatiuos concinnarunt, omnibus proponendos, vt sincere mentem suam declararent, iisque subscriberent; quod deinceps in comitiis, Torgauiae eam ob rem celebratis, nonnulli quoque ex crypto-Caluinianis fecerunt; Wittebergenses autem CASP. CRUCIGER IUNIOR, HENR. MÜLLERVS, FRIDER. WIEDEBRAM, & CHRISTOPH. PEZELIUS, vt subscriberent, induci non poterunt, quod tamen deinceps in custodiam dati, Lipsiamque abducti, certa quadam conditione fecerunt. Fusius haec omnia edidit VAL. ERN. LOESCHERVS, in *der ausführlichen historia motuum, part. III. lib. V. c. X. §. V. seqq. p. 163. seqq.* Legendus & GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen-vnd Kezer-Historie, part. II. lib. XVI. c. XXXII. §. 392.* Interim hi ipsi articuli Torgauenses ita concepti fuerunt, vt venenum aliquod crypto-Caluinisticum in iis latitare crederetur. Hinc cum NICOL. SELNECCERVS illos initio approbasset, mox mutata sententia eosdem reiecit, & errores crypto-Caluinisticos in iis demonstrauit. Conferendus LEONH. HUTTERVS, *l. c. cap. V. p. 204.* Spe ergo, per articulos Torgauenses lites istas componendi, irrita, Augustus Saxoniae elector an. 1576 mense Februario conuentum Lichtenbergensem instituit, in quo, qui aderant, theologi, consueuerunt, libros crypto-Caluinianorum, vt *catechismum Wittebergensem; stereoma, siue die Grundfeste; quaestiones de persona Christi, & caena domini; consensum Dresdensem; exegefin de de sacra caena &c.* remouendos; immo & in corpore doctrinae Philippi Melanchthonis

nis varia desiderabant. Suaserunt porro, vt conuentus institueretur theologorum, qui in praesentia electorum & principum singulos Augustanae confessionis articulos perlegerent, & quidquid contra illos motum a quibusdam haecenus esset, diligenter considerarent, reicerent, quae iis repugnarent, quae commodam explicationem admitterent, sincere interpretarentur. Quod consilium cum electori placuisset, contigit, vt Georgius Ernestus quoque, princeps Hennebergicus, ad lites has componendas serio animum adieceret, qui, postquam tum cum aliis, tum & cum Ludouico duce Wurtembergico deliberationem hac super re instituisset; LVCAE OSIANDRO & BALTH. BIDEMBACHIO iniunctum fuit, vt scriptum aliquod adornarent, in quo vera doctrina perspicue proponeretur, solideque adfereretur, errores autem oppositi refutarentur. Atque hoc scriptum in conuentu Maulbrunensi, eorumdem principum auctoritate conuocato, a duobus theologis Wurtembergicis, totidemque Hennebergicis, ac vno Badensi, diligenter perlectum, expensum, & in quibusdam emendatum, ad Saxoniae electorem a principe Hennebergico missum; cui cum id non displiceret, eodem an. 1576 iterum conuentus Torgauensis indictus, in quo praeter Saxonicos, Brunsvicenses, Mecklenburgenses ac Wurtembergici theologi aderant. Ab his scriptum illud antea memoratum, approbatum equidem; sed, cum omnibus controuersis decidendis non sufficere videretur, aliud paullo amplius litteris consignatum, in quo prima formulae concordiae delineatio adparuit. Atque hoc quidem Augusto electori exhibitum, vt aliorum quoque statuum Augustanae confessioni addictorum iudicio ac censurae submitteretur. Factum id quoque, & mox theologorum Hassiacorum, Bipontinorum, Holsatorum aliorumque sequuta sunt iu-

dia, quorum plerique formulam Torgauensem adprobarunt, alii aut in re ipsa, aut in modo proponendi, quaedam desiderarunt. Legendus de hisce LEONHARD. HVTTERVS, in *concordia concord. c. XII. p. 354. seqq.* item *c. XIII. p. 431. seqq.* HENR. PIPPINGIVS, in *der bisjorischen Einkeltung, c. VIII. §. XVII.* VAL. ERNEST. LOESCHERVS, in *der ausführlichen historia motuum &c. part. III. lib. VI. c. V. §. XVI. seqq. p. 252. seqq.* Tandem, vt ad finem negotium hoc perduceretur, an 1577 iterum conuentus quorundam theologorum in coenobio Bergensi prope Magdeburgum indictus est, vbi IAC. ANDRAE, ANDR. MVSCVLVS, CHRISTOPH. CORNERVS, NICOL. SELNECCERVS, MART. CHEMNITIVS & DAV. CHYTRAEVS conuenerunt. GOTTF. ARNOLDVS trium tantum theologorum, ANDRAE, SELNECCERI, & CHEMNITII, mentionem facit, eo quod triumhuius isti praecipuum prae reliquis sibi arrogauerint auctoritatem; in *der Kirchen- und Ketzler-Historie, part. II. lib. XVI. c. XVIII. §. XVII. p. 24.* Sed initio tribus istis CHEMNITIO, ANDRAE, & SELNECCERO, negotium hoc demandatum fuit, quibus deinceps reliqui adiuncti; vid. VAL. ERNEST. LOESCHERVS, in *der ausführlichen historia motuum part. III. lib. VI. c. V. §. XXII. p. 266.* Viri itaque isti, censuras, quae a variorum statuum theologis transmissae erant, diligenter perlustrarunt, ponderarunt, & vt omnium desiderijs, quantum fieri poterat, satisfaceret, operam dederunt. Atque ita cum denuo correctae & emendatae esset haec formula, adnente Augusto, Saxoniae, & Ioan. Georgio, Brandenburgensi electore; plurimi imperii status, electores, principes, comites, ciuitates imperiales, & verbi diuini ministri scholarumque moderatores vsque ad octo millia eidem subscripserunt. Quae hic a RVDOLPH. HOSPINIANO, aliisque, circa

circa subscriptionem obiciuntur, diluit LEONH. HUTTERTVS, *l. c. cap. XIX. & XX. p. 564. seqq.* qui & quo pacto hinc inde conuentus & colloquia cum reformationis instituta sint, vt intelligeretur, an aliquid, quod momentum trahat, opponere possent, refert, *c. XXI. p. 646. seqq.* Remotis tandem obstaculis, omnibus a. 1580 formula concordiae publicabatur, ea quidem ratione, vt vno eodemque volumine reliqui ecclesiae nostrae libri symbolici comprehenderentur, speciatim *Augustana confessio inuariata*, eaque cum exemplis authenticis adcurate collata. Legendus HENR. PIPRINGIVS, in *der historischen Einleitung c. VIII. §. XXIII. p. 130.* cum primis autem VAL. ERNEST. LOESCHERVS in *der ausführlichen historia motuum & c. part. III. lib. VI. c. IX. p. 288. seqq.* vbi & obstacula, quae superanda fuerint, vt negotio huic finis imponeretur, diligenter enarrat. Post primam hanc, eamque authenticam, concordiae editionem, quae lingua germanica prodiit, eodem adhuc an. 1580 NICOL. SELNECCERVS latinam dedit, in qua tamen, ob nimiam festinationem, Augustanam confessionem non secundum editionem, quae Wittebergae 1531 in forma equadripartita, sed secundum eam, quae ibidem eiquidem, & eodem anno, sed in forma octopartita, quae iam in quibusdam mutata erat, exhibuit. Agnuit tamen mox ipse SELNECCERVS errorem, & nouae formulae concordiae editioni latinae, quae an. 1584 lucem adspexit, Augustanam confessionem secundum genuinam & inuariatam editionem inseruit. Hinc & reliquae editiones latinae in ecclesia nostra receptae, secundum eam, quae an. 1584 prodiit, adornatae sunt. PHILIPPO tamen MULLERO, theologo quondam Ienensi, cum & ipse nouam dare editionem, & quidem latinam, vellet, quae & an. 1705 prodiit, eam sequi placuit, quae an. 1580 lucem adspexerat, hinc & mutatam istam

Augustanae confessionis editionem, quae Wittebergae 1531, 8. prodiit, retinuit. Eaque de re, monitus licet, errorem agnoscere noluit, contendens, eam, quae 1580 prodiit, formulae concordiae editionem, genuinam & authenticam esse; quod tamen de germanica, non autem latina intelligendum esse, ex antea dictis constat. Acris ei hac super re lis intercessit cum viro doctissimo, CHRISTIANO REINECCIO, qui primus huncce MULLERI errorem detexit, & cui ideo opposita est *monitoria fidelis de libro concordiae christianae & c. Lipsiae an. 1580 edito, & Ienae, Gothae, cum vtilibus accessionibus an. 1705; vnico genuino & tutius aliis obseruando exemplari ecclesiarum bono; Ienae 1708, 4.* Sed respondit, remque omnem luculenter edisseruit REINECCIVS, in *iusta animaduersione in monitorium Ienensem, qua vniuersa lis de libro concordiae, & c. vera relatione exponitur, error editione concordiae Ienensi commissus demonstratur, & concordia germanico-latina Lipsiae 1708 edita, ab iniusta reprehensione vindicatur; Lipsiae 1709, 4.* Conferre etiam iuuabit, quae de primis formulae concordiae editionibus disserit OTTO FRIDER. SCHVTZIVS, in *vita Davidis Chytraci, lib. II. §. LXXXVIII. p. 541. seqq.*

Ad ipsam vt redeamus concordiae formulam, non omnes principes statusque Augustanae confessioni addictos ei subscripsisse, certum est; licet eorum numerus praeter rei veritatem augeatur a RVD. HOSPINIANO, vt ostendit LEONH. HUTTERTVS, in *concordia concord. c. XXXV. p. 995. seqq.* Iungenda; quae hac de re monet IO. FABRICIVS, in *biblor. bibliothec. Fabric. part. II. p. 141.* vbi & alia huc spectantia. Cum primis in Dania aduersa admodum fata formula concordiae experta est; qua de re legendus GOTTF. ARNOLDVS, in *der Kirchen-und Ketzer-Historie, part. II. lib. XVII. c. XVIII. §. XXXV.*

p. 226. Immo non defunt, qui librum *concordiae* e Saxonia in Daniam missum a Friderico II rege in ignem coniectum atque combustum, contendant, edito insuper decreto, ne vllus eidem subscriberet, aut exemplum vel vnicum in regna & ditiones danicas inferret, nisi grauissimam regis indignationem, poenamque incurrare vellet; quod tamen non sine ratione ab aliis in dubium vocatur. Legenda omnino IO. HERMANNI AB ELSWICH *disquisitio historica, de formula concordiae, num in Dania sit combusta?* Wittebergae 1716, 4. Praecipue autem reformatae ecclesiae addictis magnopere haecce *formula concordiae* displicuit, a quibus & statim, ac lucem adspexit, variis scriptis impugnata fuit, cuiusmodi erant: *admonitio Neostadiensis; iudicium Anbaltinorum; Bremensium defensio denegatae subscriptionis; AMBR. WOLFII*, id est, CYRIACI HERDESIIANI *historia Augustanae confessionis, & alia eiusdem generis*. Ex Flacianis quoque CHRIST. IRENAEVS *examen* edidit, in quo ea, quae in *formula concordiae* de peccato originali tradebantur, impugnare ausus est. Hisce itaque, praesertim reformatis, opposita est *apologia libri christianae concordiae*, siue: *Verantwortung des christlichen Concordien-Buch, in welcher die wahre christliche Lehre, so im Concordien-Buch verfasst, mit gutem Grunde beiliger goettlicher Schrift vertheidiget, die Verkehrung aber und Calumnien, so von vnruhigen Leuten wieder gedachtes christliches Buch im Druck ausgeprenget, wiederlegt werden &c. gestellet durchselbiche hierzu verordnete Theologen*, an. 1583. Conscripta est haecce *apologia* a TIMOTH. KIRCHNERO, NICOL. SELNECCERO & MART. CHEMNITIO, & quidem lingua germanica; cuius partes tres priores in latinam transtulit, eodemque anno Heidelbergae edidit, PHILIP. MARBACHIVS, tertiam autem, in qua historia Augustanae confessionis a

calumniis AMBROSII WOLFII vindicatur, IAC. GOTTFRIDVS in linguam latinam conuertit, separatimque an. 1585 Lipsiae euulgauit. Conferre de hisce omnibus iuuabit HENR. PIPPINGIVM, in *der historichen Einleitung &c. c. X. §. VI. p. 147. seqq.* GOTTF. ARNOLDVM, in *der Kirchen- vnd Ketzer-Historie, part. II. lib. XVI. c. XVIII. §. XXXVI. p. 226. & IO. FABRICIVM*, in *historia biblioeb. Fabrician. part. II. p. 143. seqq.* Analysin apologiae huius exhibet LEONH. HUTTERVS, in *concord. conc. c. XXI. p. 978. seqq.* Neostadienses *apologiae* huic iterum opposuerunt *defensionem admonitionum contra apologiam Erfurtensium* (Erfurti enim theologi memorati apologiam istam consecerant) *schismata & cauillationes, scriptam ab aliquo studiosis theologiae*, an. 1596. Sed & alia magno numero contra *formulam concordiae* edita sunt scripta, maximam partem a GOTTF. ARNOLDO indicata, l. c. Prae reliquis adhuc memorabile est illud, quod sub Ernesti Friderici, marchionis Badensis, nomine prodiit, inscriptumque est: *Marggraff Ernst Friedrichs christliches Bedencken, vnd erhebliche wohlfundirte Motiuen, welche ibro Fürstliche Gnaden bisbero von der subscription der formulae concordiae abgehalten, auch nochmahlen dieselbe zu vnterschriften Bedencken haben &c.* Quod cum an. 1599. Staffurti editum esset, libri *Staffurtensis* nomine venire solet, & aliis rursus scriptis occasionem praebuit. Speciatim theologi Tubingenses pariter ac Saxonici illud refutarunt; de quibus conferendus LEONH. HUTTERVS, in *concordia concord. c. LVII. p. 1447. seqq.* Iungendus LVC. OSIANDER, *cent. XVI. p. 133.* ANDR. CAROLI, in *memorabilibus ecclesiast. tom. I. lib. I. p. 12. & 44.* Ex romanensibus cumprimis ROBERT. BELLARMINVS contra *formulam concordiae* insurrexit, quippe qui *tomo quarto controuersiarum, iudicium de libre concordiae Lu-*
sbra-

lutheranorum subiunxit; cui tamen itidem abunde a nostratibus responsum; quos deinceps vna cum illis, qui reformatis obuiam inuerunt, itemque qui *formulam concordiae* commentariis aut adnotationibus illustrarunt, indicabimus. Historiae *formulae concordiae*, quam paucis attigimus, illustrandae inseruiet cum primis LEONH. HUTTERTVS, in *concordia concorde*, quam RVD. HOSPIANI *concordiae discordiae* praecipue opposuit. Recentissima editio est, quae an. 1690 cum praefatione VALENT. ALBERTI prodit. Exstat etiam GEORG. MULLERI: *des Lutherischen Concordien-Buchs*

so im Jahr 1580 durch Churfürst Augustum gestiftet, gründliche vnd ausführliche Historia, Freibergae 1680, 12. Multa quoque huc spectantia suppeditat GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen- und Keizer-Historie part. II. lib. XVI. c. XVIII. §. XVI. seqq. p. 213. seqq.* Cum primis autem legi meretur OTTO FRID. SCHVTZIVS, in *commentarior. de vita Davidis Chytraei libris quatuor, lib. II. §. LXIII. seqq. p. 385. seqq.* vbi varia lectu dignissima hac de re traduntur. Mitto illos, qui *introductiones ad libros symbolicos* dederunt, quippe quos iam laudauimus.

§. VIII. Sunt porro & scripta quaedam, publica auctoritate in ecclesia nostra concinnata, quae licet pro symbolicis non reputentur, ad ea tamen quodammodo accedunt, & controuersis, quae olim agitatae fuerunt, lucem insignem conciliant. * Nec praetermittenda hic sunt *corpora* quae vocantur *doctrinae*, quo nomine subinde libri symbolici ecclesiarum nostrarum particulares venire solent. **

* Inter ea, quae hic nobis commemoranda sunt, scripta, primum tribuimus locum libro *interim* dicto. Tametsi enim neutiquam sit liber symbolicus, quin potius a plerisque reiectus; inter scripta publica tamen referendus est, eoque minus praetermittendus, quo maiores olim turbas dedit. Est autem triplex formula *interim*; Ratisbonensis, Augustana & Lipsiensis. Et ad Ratisbonensem quidem quod attinet, auctoritate Ferdinandi regis Romani, ad lites, circa religionem exortas, componendas, 1540 Hagenoae colloquium inter quosdam protestantium & romanensium theologorum institutum fuit, quod Wormatiae continuatum, tandem 1541 Ratisbonam translatum fuit. Atque eo quoque tempore formula haecce lucem adspexit, eo comparata, vt pax atque concordia inter protestantes & romanenses sanciretur. Auctorem formulae huius nonnulli IO. COCHLAEVM fe-

runt, quidam MART. BVCERVM, alii IO. GROPPERVM, rursus alii IO. WICELIVM. Hoc certum est, nihil certi hac de re definiri posse. Cum autem formula haecce vtrique parti displiceret, effectus caruit. Legendi de ea IOACH. CAMERARIVS, in *vita Phil. Melancht. p. 106.* VITVS LVD. SECKENDORFIVS, in *historia Lutheranismi, lib. III. §. LXXXV. p. 350.* & cum primis quem deinceps ex instituto laudabimus, IO. ERDM. BIECK, in *dem dreyfachen interim &c. c. I. §. II. p. 3. seqq.* Nec tamen ideo, qui dissidiorum circa religionem compositionem vrgebant, abiiciebant animum. Quin potius, cum in comitiis Augustanis an. 1547 iterum de controuersis istis tollendis ageretur, viaque, per concilium aliquid efficiendi, multis ambagibus obnoxia videretur; placuit denuo per formulam quamdam illud tentare, quam vtraque pars acceptare posset. Negotium itaque hocce IULIO PFLVG, epi-

scopo Numburgensi, MICH. SIDONIO, episcopo Merseburgensi, & IO. AGRICOLAE Islebio, demandatum, a quibus etiam formula quaedam composita fuit, quae *interim*, itemque *interim Augustanum* adpellatur. Ea maiori specie se commendabat, quam prior illa, itaque comparata erat, vt incautos ac simplices facile decipere posset. Hinc & nonnulli ex nostratibus in eam inducebantur sententiam, eam acceptari posse, quibus tamen alii iique cordatiores, acriter se opponebant; quemadmodum & a plurimis statibus protestantium repudiata est. Quaedam sane in hac formula occurrunt, verae ecclesiae nostrae doctrinae prorsus consentanea, eaque minime contemnenda; alia contra erant in gratiam romanensium posita, quae a purae doctrinae confessoribus adprobari non poterant. Inter ea, quae speciem quamdam prae se ferebant, & hoc erat, quod ministri ecclesiae, qui in coniugio viuunt, tolerantur, nec laici ab vsu sacrae caenae sub vtraque specie prorsus arcendi sint; vt tamen nec reprehendendi sint, qui diuersum faciunt, vt IO. SLEIDANVS loquitur, *commentar. de statu religion. & republ. lib. XX. p. m. 579.* Sed nec ipsis vbique se probauit pontificiis, Romamque missa haud leues ibi motus concitauit, plerisque aegre ferentibus, imperatorem maiorem, quam par erat, in rebus ad ecclesiam & sacra spectantibus, sibi adrogare potestatem, protestantibusque plura, quam decebat, in hac formula concedi. Cum vero imperator acriter vrgeret, vt formula ista acceptaretur; plurimi ex nostrae ecclesiae theologis, qui eidem se opponebant, durissima quaeuis acerbissimaque perpelli sunt; donec tandem per transactionem Passauiensem an. 1552 & hinc per pacem Augustanam hisce quoque motibus atque calamitatibus finis imponeretur. Historiam huius formulae pluribus illustrant IO. SLEI-

DANVS, *l. c. lib. XX. p. 579. seqq.* PETR. SVAVIS, in *hisor. concil. Trident. lib. III. p. 492. seqq.* cum primis autem IO. ERDM. BIECK, in *dem dreyfachen interim Sc. c. II. p. 13. seqq.* qui & *Sc. XXVI. p. 123. seqq.* scripta, occasione libelli huius edita, diligenter recenset. Lipsiensis denique formulae, itidem *interim* adpellatae, Augustanae, de qua haecenus diximus, occasionem dedit. Cum enim Carolus v imperator Mauritium Saxoniae electorem vrgeret, vt *Augustanum* illud *interim* acceptaret; hic suarum ditionum proceres cum theologis quibusdam Lipsiam die 22 Decemb. 1548 conuocauit, vt hac super re deliberarent. Aderant theologi Wittebergenses PHIL. MELANCHTHON, IO. BÜGENHAGIVS, PAVL. EBERVS, GEMAIOR, quibus Lipsiensis sacrorum antistes IO. PFEFFINGERVS adiungebatur. Ab his itaque formula quaedam concinnabatur, in qua plurimi ecclesiae romanae ritus pro adiaphoris declarabantur, qui adeo retineri, aut iterum introduci possent, immo & in dogmatibus quaedam adserebantur, quae puriori sententiae ad dictis minime probabantur. Mirumque hinc non est, quod MATTHIAS FLACIVS illyricus, NIC. GALLVS, IO. WIGANDVS, NIC. AMSDORFFIVS aliique, acriter ei sese opposuerint; bellumque inde *adiaphoristicum* in ecclesia nostra exortum, magnisque animorum motibus gestum est, donec tandem per *formulam concordiae* prorsus finiretur. Formula haecce Lipsiensis alias dicebatur: *Beschluß des Landtags zu Leipzig*; vocatur etiam inuitu Augustanae *nouum*, itemque *paruum interim*. Legendus de hisce omnibus bis nobis iam laudatus IO. ERDM. BIECK, in *dem dreyfachen interim, so in Regensburg, Augsburg und Leipzig zur Vereinigung der paeßlichen und euangelisch-Lutherischen Lehre, nach der Reformation zum Vorschein gekommen Sc.* Lipsiae 1721, 8.

Quo

Quo in libro auctor cuncta, ad historiam triplicis huius formulae spectantia, diligenter exsequitur, immo tres ipsas haec formulas recusas exhibet, & occasione tertiae bellum istud adiaphoristicum summo studio enarrat, c. III. p. 132. seqq. sed & scripta in hac causa edita recitat §. XXIV. p. 191. seqq.

Non praetermittenda quoque hic est *repetita Augustana confessio*, quae & *confessio doctrinae ecclesiarum Saxonicarum* adpellatur. Nimirum cum Carolus v imperator perspiceret, per formulam *interim* dissidia, circa religionem exorta, componi non posse, omnemque hac in re irritum fuisse laborem; ad concilium iterum animum adiecit. Iam equidem Tridenti an. 1545 concilium iachoatum erat, sed, subinde interruptum, languide procedebat. Vrgente autem, omnemque mouente lapidem imperatore, restaurandum erat 1551; inuitabatque idem imperator status protestantes, vt & ipsi legatos ac theologos suos ad concilium istud mitterent, & ea ratione pacem ac concordiam in ecclesia promouerent. Eum in finem itaque Mauritius elector Saxoniae PHIL. MELANCHTHONI mandauit, vt confessionem quamdam litteris consignaret, quae nomine electoris & ecclesiarum Saxonicarum, in concilio Tridentino exhiberi posset; quod & Christophorus dux Wurtembergicus, aliique fecerunt. Quod principes statusque protestantes de formula quadam coniunctim, omniumque nomine offerenda, non fuerint solliciti, ideo factum videtur, quod imperatori nullam mouere voluerint suspicionem, ac si de nouo quodam foedere inter se ineundo cogitarent. Consultius itaque visum, vt singuli status principesque confessiones suas componerent; quod & a quibusdam factum; quae quidem confessiones in eo, quod caput causae erat, inter se prorsus consentiebant.

Constat equidem, & supra quoque monuimus, *articulos Smalcaldicos* eum in finem concinnatos, & adprobatos, vt in concilio exhiberentur; vnde mirari aliquis posset, cur isti eo tempore non sint adhibiti? Cuius rei etsi variae forte excogitari rationes queant; admodum tamen verosimile videtur, quod ministri & theologi electoris Saxoniae existimauerint, fore, vt patres concilii Tridentini durioribus quibusdam loquutionibus & nimia acerbitate in romanum pontificem, quae in *articulis* istis conspicitur, statim ita offenderentur, vt nulli amplius consultationi superesset locus. A PHILIPPO ergo MELANCHTHONE cum iussu electoris *repetita Augustana confessio* litteris consignata esset, ad reliquos theologos Saxonicos missa, & vnanimi consensu ab iis adprobata est, vtpote quae Augustanae confessioni prorsus consentanea, mentem sententiamque ecclesiae Lutheranae recte exprimeret. Et agnoscunt quoque hodie viri docti, scriptum hoc esse plane egregium, in quo nihil desiderari queat, dignissimumque, quod inter libros totius ecclesiae Lutheranae symbolicos recipiatur; quod cur factum non sit, curue eius loco articuli Smalcaldici inter libros symbolicos positi sint, disputat IO. BENED. GARPZOVIVS, in *isagoge in libros symbolicos*. p. 1140. seqq. A plurimis tandem theologis aliisque est adprobatum, & inter quosdam libros symbolicos particulares receptum, quemadmodum & in *corpore doctrinae PHIL. MELANCHTHONIS* existat. *num. III. p. m. 223. seqq.* vbi & circa finem p. 278. seqq. adprobationes theologorum, integrarumque ecclesiarum leguntur. MATTHIAS equidem FLACIUS hocce etiam scriptum adtrauit, non aliam ob causam, quam quod a PHIL. MELANCHTHONE profectum esset; sed cum momentum non traherent, quae reprehenderet, in censum non venerunt.

Lau-

Laudanda maximopere industria viri clarissimi IOANNIS QVOD VULT DEI BVRGEL, qui an. 1722 libellum hunc Lipsiae 8. recudi curauit, inscriptum: *Confessio doctrinae saxonicae ecclesiarum, scripta 1551. vt synodo Tridentinae exhiberetur i. e. Wiederholung der Augsburgischen Confession, zur Vberantwortung im Concilio zu Trident, auf Landes-Fürstlichen Befehl durch Philippum Melancthonem geschrieben &c.* Praemisit commentationem luculentam, in qua, quae ad libri huius historiam spectant, fuse & diligenter persequitur, simulque de bello Smalcaldico, cum primis de formula *interim*, aliisque scitu dignis, copiose verba facit.

Libris ecclesiae nostrae symbolicis adiungi solent *quatuor articuli Visitationis*, an. 1592 in vsum ecclesiarum Saxoniarum concinnati, vt erumpenti iterum post *formulam concordiae* crypto-Caluinisimo obuiam iretur. Conscripti autem sunt per AEGIDIUM HVNNIVM, MART. MIRVM, GEORG. MYLIVM, aliosque. Publicae luci expositi sunt anno 1593, inscriptique: *Visitation- Artickel im ganzen Chur- Kraiße Sachsen, samt derer Calvinisten negatiua vnd gegen- Lehr, vnd die Form der subscription, welcher gestalt dieselben beyden partheyen sich zu unterschreiben sind vorgeleget worden.* Ad defensionem eorum mox prodiit: *gründliche Verantwortung der vier streitigen Artickel &c.* Cuius scripti auctorem AEG. HVNNIVM fuisse ferunt, sub cuius nomine deinceps etiam lucem adspexit: *Wiederlegung des caluinischen Büchleins, so wieder die zur christlichen Visitation der Kirchen und Schulen im Churfürstenthum Sachsen verfassere vier Artickel durch den Druck ausgesprenget worden.* Lucem hic dabit historia erumpentis iterum sub Christiano I electore Saxoniae crypto-Caluinismi, quem hisce articulis occasionem dedisse, antea diximus. Legendi hac de re LEONH.

HUTTERVS, in *concordia conc. c. XLIX.* & HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung &c. c. IX. p. 135. seqq.*

Ad reliqua scripta, publico nomine edita, vt progrediamur, cum primis se nobis offert *solida, verboque Dei & libro concordiae christianae congrua decisio, quatuor istorum, inter aliquot theologos Augustanae confessionis nuperrime controuersorum capitulum principaliorum, de vera descriptione & fundamento praesentiae Dei, eiusque filii Iesu Christi apud creaturas, nec non de incessante & plenario dominio Christi, secundum humanam naturam in statu humiliationis &c.* iussu electoris Saxoniae Io. Georgii I a theologis saxonis an. 1624 conscripta, cui nouissimae illae Tubingensium Giessensiumque theologorum controuersiae occasionem dederant. Auctorem huius scripti praecipuum HENR. HOEPFFNERVM, theologum quondam Lipsensem celeberrimum, esse, ex ANANIAE WEBERI Hoepffnero *angelico doctore* docere voluit IO. FRID. MAYERVS, in *epistolica dissertat. ad Vincentium Placcium*, qua *farraginem scriptorum anonymorum & pseudonymorum* exhibet, quaeue inter *dissertationes eius selectas Kilonienses & Hamburgenses* exstat, p. 433. In eadem sententia versatus fuerat HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung &c. c. X. §. VIII. p. 155.* sed meliora deinceps edoctus, luculentis argumentis ostendit, scripti huius auctorem esse MATTHIAM HOE, in *dissert. epistolica ad Thomam Crenium de iterata & solida defensione pupillae euangelicae &c.* quae subiuncta est eiusdem *exercitationibus academicis inuenitibus*, Lipsiae 1708, 8. editis, p. 506. Cum autem theologi saxonici in hoc scripto Giessensium partibus accessissent; Tubingensium *amicam*, quam vocabant, *admonitionem*, sed aculeis non carentem, illis opposuerunt; ad quam responsuri Saxonici an. 1624 ediderunt *neccessariam & inuenitabilem*

lem apologiam, seu adfectionem decisionis solidae &c. Cuius scripti auctorem itidem MATTH. HOE esse, HENR. PIPPINGIVS, in *differt. epistol.* citata, p. 509. docet. Ex ampla, quae ei praemissa est, praefatione, multa, ad certaminis huius historiam spectantia, condiscere licet.

Sequitur *decisio controuersiae Rathomannianae*. HERMANNVS enim RATHMANNVS, Lubecensis, sed apud Dantiscanos verbi diuini minister, circa an. 1622 errores Schwenckfeldianos spargere coepit, internam vim & efficaciam verbi diuini homines conuertendi & illuminandi partim in dubium vocans, partim negans. Legendus ANDR. CAROLI, *memorabilib. ecclesiast. saec. XVII. ad an. 1624. p. 614.* Tantum vero abest, vt hac in re se errare existimaret RATHMANNVS, vt potius, LVTHERVVM ipsum, aliosque theologos secum consentire, contenderet. Hinc an. 1627 edidit: *D. Martini Lutheri Zeugniß, was die heilige Schrift sey, und aus welcher Krafft sie würcke? aus seinen Büchern colligiret und zusammen getragen.* Quara-tione cum multi turbarentur, theologo saxonici iussu electorali an. 1629 ei sequens opposuerunt scriptum: *Der reinen, wahren, euangelischen Kirchen vnd vngeänderter Augsburgischen Confession zugethanen theologen, wiederholte, richtige, gründliche vnd unvermeidliche Lehre von der heiligen Schrift, oder dem heiligen geoffenbarten Worte Gottes, was dasselbe seiner Natur vnd Eigenschafft nach sey &c.* Auctorem huius quoque scripti MATTH. HOE esse, rursus HENR. PIPPINGIVS docet, in *differtat. epistolica* antea laudata ad *Thomam Crenium* p. 513.

Poterat equidem hoc scriptum parum tempestiuum videri eo tempore, quo romanenses, speciatim Iesuitae, omni nitu id agebant, vt protestantes opprimerent, hinc & illis intestinas obiciebant contentiones, quod paullo ante ex horum

BVD. ISAGOGE.

ordine homo petulantissimus LAVR. FORRERVS fecerat, in libro *der Kezer Kazen-Krieg* dicto. Sed haud immerito censuerunt nostrates, curam pro doctrinae puritate conseruanda potio-rem esse, quam vt eiusmodi hominum insultus & cauillationes eam impedire aut sufflammare debeant. Et sane, domestica haecce certamina non obstabant, quo minus nostrates romanensibus se opponerent, qui felicibus Ferdinandi II imperatoris successibus turgidi, ad extirpandos haereticos, quos vocabant, omnes cogitationes conuertebant, neue *prophetic* deesset, Lutheranos a genuina confessione Augustana defecisse, taliaque docere, quae cum ea non conuenirent, contendebant, & hinc concludebant, *pacem religionis*, 1555 sancitam, ad eos amplius non pertinere. Scripto namque publico haecce criminationes repellere, consultum duxerunt; quod & theologo saxonici fecerunt, in *der nothwendigen Vertheidigung, des heiligen Roemischen Reichs euangelischer Churfürsten und Staende Augapfels, nehmlich der wahren, reinen, vngeänder-ten, Carln dem fünfften hochstloeblichen Gedacchtenis an. 1530 vbergebenen Augsburgischen Confession, vnd des auf dieselbe gerichteten hochverpochten Religion-Friedens &c.* Quod scriptum a MATTH. HOE compositum, luculenter euincit HENR. PIPPINGIVS in *differt. epistol. ad Thomam Crenium* p. 513. Praelectum illud in conuentu theologorum, Lipsiae an. 1628 die II Nouembris, & ab omnibus, qui aderant, Lipsiensibus speciatim & Wittebergensibus, theologis, cum primis & a beato IO. GERHARDO nostro, adprobatum, & ita luci publicae expositum fuit. Dicitur autem nequit, quantum strepitum excitaerint Iesuitae, cum istud prodidisset. Ingens hinc libellorum effusa est copia, in quibus conuiciis, scommatibus, cauillationibus nec finis nec modus ponebatur, quod & ipsa plerorumque ostendebat in-

Kkk

scriptiq.

scriptio. Nonnullos ex iis indicat HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung &c. c. X. §. X. p. 159.* itemque beatus CHRISTIAN. KORTHOLTVS, in *prodomo ingenui theologiae cultoris academico, c. I. §. XXI. p. 35.* Nec deerant ex nostratibus, qui eiusdem generis scripta illis opponerent; interim tamen res ecclesiae postulare videbatur, vt communi quodam publicoque scripto denuo hisce criminationibus obviam iretur. Iussu itaque electorali a theologis saxonis an. 1630 *iterata pupillae evangelicae* conscripta est *apologia*, seu *nachmalige vnvermeidliche vnd gründliche Haupt-Vertheidigung des heiligen Roemischen Reichs evangelischer Churfürsten vnd Staende hochwebrersten Augapfels vnd theuren Kleinodes, nemlich der wahren, reinen, vnveränderten Augsburgischen Confession &c.* Lucem publicam haec *apologia* adspexit anno sequenti 1631, auctoremque, aequae ac reliqua hactenus commemorata scripta, agnoscit MATTH. HOE, vt iam ADAM. RECHENBERGIVS monuit, in *appendice tripartita ad libros symbolicos, c. XI. §. V.* quod pluribus confirmat HENR. PIPPINGIVS, in *dissertat. epistol. ad Thomam Crenium p. 502.* Iungendus his IO. FABRICIVS, in *histor. biblioth. Fabricianae, part. II. p. 149. seqq.*

^{} Varia sunt eiusmodi corpora doctrinae, vt *Philippicum, Pomeranicum, Thuringicum, Prutenicum, Iulium*, aliaque. Et de iis quidem, quae nominauimus, erudite commentatus est IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *programme de corporibus doctrinae Philippico, Pomeranico &c.* Helmstadii 1706, 4. quod integrum *introductioni* suae in *historiam theologiae litterariam, notis amplissimis illustratae* inseruit CHRISTOPH. MATTH. PEAFFIVS, *lib. II. §. VI. p. 233. seqq.* Vnde, vt in iis copiosi sumus, necesse non est. Obseruatu tamen prae reliquis dignum est *corpus doctrinae Philippicum*, ob varias, quibus occasionem dedit, turbas. Prodiit primum ger-

manice 1560, deinde & latine anno sequenti 1561, continenturque in eo 1) *confessio Augustana*, 2) eiusdem *apologia*, 3) *repetitio Augustanae confessionis*, de qua antea dictum, 4) *loci praecipui theologici*, 5) *examen eorum, qui audiuntur ante ritum publicae ordinationis &c.* 6) *responsiones ad impios articulos Bavaricae inquisitionis*, 7) in latina editione accesserunt *refutatio erroris Serueti & anabaptistarum*, itemque *responsio de controversia Stancani*; ex quibus in germanica tantum habetur *refutatio Serueti*, inscripta: *wieder die Verneuerung des Mahometischen Irthumbes Serueti*. An ipse PHIL. MELANCHTHON hocce corpus doctrinae ante mortem in ordinauerit, an ab alio hoc factum sit? incertum videtur. In vtriusque editionis praefatione nomen Melanchthonis in fronte conspicitur, quarum prior scripta est an. 1559 die 19. Sept. altera vero 1560 die 16 Febr. quo auctor annum aetatis 64 ingrediebatur. LEONHARDVS autem HITTERVS horum librorum compilationem CASP. PEVCERO tribuit; in *concordia concord. c. XI. p. 94.* Immo ipsos theologos electorales in colloquio Altenburgensi hanc collectionem ipsi MELANCHTHONI tribuere ausos non esse, IO. ANDR. SCHMIDIVS obseruat *l. c. p. 236.* Interim non tantum in ditionibus saxonis, sed alibi quoque, corpus hocce *Philippicum* magnam obtinuit auctoritatem. Mox tamen fuerunt qui illud reprehenderent, & suspectum reddere adirentur; idque cumprimis fecerunt theologi Thuringici cum MATTH. FLACIO. LEONHARDVS quoque HITTERVS laudat *l. c.* confessionem theologorum, sub ditione dominorum Plauenium tum publice docentium, an. 1567 editam, & *corpori doctrinae Philippico* directe oppositam, in qua triginta quatuor theologi de corpore isto *delationem* tulerint generalem & specialem. Postquam etiam theologi saxonici electorales in colloquio Altenburgensi,

1568 & 69 instituto, libros quosdam MELANCHTHONIS non tantum laudassent, sed eiusdem quoque *corpus doctrinae*, electoris mandato ecclesiae ministris praescriptum, & tamquam normam publicae doctrinae obseruandum dixissent; theologi ducales responderunt, se quidem laudare, quae in hoc volumine laudanda essent; pro norma tamen doctrinae illud minime agnoscere posse. Rationes, quas pro sua sententia attulerunt, legi possunt in *actis istius colloquii* Ienae an. 1569 editis; quas inter prima, haec fuit, in prima corporis istius editione non esse Augustanam confessionem veram & antiquam, in secunda autem esse variatae & inuariatae confusio- nem. Disputatum hac de re vterius fuit inter electorales & ducales theologos, illis corpus doctrinae Philippicum defendentibus, his reiicientibus; videturque inde enata occasio an. 1570 *corpus Thuringicum* colligendi. Hoc autem cum an. 1571 produisset, mox lucem adspexit *actus corporum doctrinae Misnici, & Thuringici, iuxta loca, in quibus dissentit*, in qua *corpus Thuringicum* defenditur, *Misnicum* in variis capitibus redarguitur. Quae omnia IO. ANDR. SCHMIDIUS l.c. fusius enarrat; qui &, quae de *corpore doctrinae Pomeranico* pariter ac *Prutenico* scitu digna sunt, suppeditat. De *Prutenico* etiam legendi CHRISTOPH. HARTKNOCHIVS, in *der Preussischen Kirchen-Historie, lib. II.*

*c. IV. COELEST. MISLENTA, in prolegom. ad manuale Prutenicum, & IO. BEHM, in dem kurtzen Bericht von dem Preussischen doctrinae corpore. De corpore doctrinae Julio praeter IO. ANDR. SCHMIDIUM, l.c. conferendus IO. FABRICIVS, in bistor. biblioth. Fabricianae part. II. p. 145. seqq. & cum primis PHIL. IVL. REHMEYERS, in der Kirchen-Historie der Stadt Braunschweig, part. III. c. VIII. sect. IV. p. 336. item sect. VII. p. 416. seqq. Praeter haecce doctrinae corpora aliae etiam existant collectiones, in quibus libri symbolici particulares ecclesiarum nostrarum continentur. Sic libri normales ecclesiae Norimbergensis, curante IO. SAVBERTO Norimbergae an. 1646, 4. prodierunt, inscripti: *zwoelff theologische Schrifften sowol alter, als iungerer Lehrer, zu Nutz der studierenden Jugend und iunger angehender Kirchen-Diener zusammen gedrucket.* IO. CONR. DVRRII *commentarius ad libros hosc normale Norimbergenses, in quo difficiliora dubia soluntur*, Norimbergae lucem adspexit an. 1675, 4. De libris autem symbolicis ecclesiae Wurtembergicae praecclare meritis est CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, dum *acta & scripta publica ecclesiae Wurtembergicae, tum quae causa dudum fuerunt, tum quae e situ & tenebris nunc demum in diem luminis auras prodeunt*, recensuit, ediditque Tubingae 1720, 4.*

§. IX. Romanenses veteris quidem ecclesiae symbola, licet non eodem vbique sensu, nobiscum recipiunt; dogmata tamen, quae illis propria sunt, & in quibus a nobis non minus, quam ab ipsa veritate dissentiunt, in publicis quibusdam scriptis, quae adeo pro symbolicis illorum recte habentur, complexi sunt, vti in *canonibus & decretis concilii Tridentini, in professione Tridentina*, itemque in *catechismo romano*.* Sed & Graeci sua habent symbola, suasque confessiones, quibus, tum ab aliis, tum & ab ecclesia romana se dissentire, testantur.**

* Quemadmodum romanenses non tantum eadem, ac nos, sed plura adhuc

concilia oecumenica agnoscunt; ita &, quae nos recipimus, symbola veteris eccle-

fiæ oecumenica ipsi quoque recipiunt, certe si verba species, etsi non semper qua sensum, ut vel exemplo articuli de ecclesia patet. His autem cum nobis immorandum non sit, ad ea statim nos conuertimus, quæ illis plane propria sunt; inter quæ primum præcipuumque locum tenet ipsum concilium Tridentinum, seu *canones* potius & *decreta* istius concilii, & quæ illud mox subsequuta est *professio fidei Tridentinae*. Addi porro solet *catechismus romanus*, iussu Pii v pontificis concinnatus, itemque *catechismus maior PETRI CANISII*, iussu Ferdinandi i imperatoris an. 1554 editus, & deinceps, variis linguis & locis, recusus. Sed de vtroque iam in præcedentibus ex instituto dictum. Quæ de symbolis romanensium generatim porro dici poterant, eleganter edisserit VALENT. ALBERTI, in *examine professionis fidei Tridentinae*, c. l. Concilii Tridentini, cuius hic præcipue habenda est ratio, historiam ingenue & cordate ex ipsis romanensibus, ad aeternam illorum ignominiam, condidit PETR. SVAVIS, Polanus, seu PAUL. SARPIVS, Venetus. Hancce, italica lingua scriptam, primum MARC. ANTON. DE DOMINIS in lucem protraxit, & Londini 1619 edidit, anno autem sequenti latine reddita ibidem lucem adspexit, indeque sæpius est recusa, etiam Lipsiæ an. 1699, 4. Nimirum latine eam vertit ADAM. NEWTONVS, sed non satis feliciter; posteriorum hinc maxime librorum meliorem versionem dedit GVILIELM. BEDELLVS, ceterorum MARC. ANTON. DE DOMINIS. Verissima autem esse, quæ scripsit SARPIVS, egregie confirmari potest ex *epistolis ac commentariis* FRANC. DE VARGAS, PETRI DE MALVENDA, & quorundam Hispaniæ episcoporum, de *concilio Tridentino*, qui cum notis MICHAEL. LE VASSOR lingua gallicana prodierunt Amstelodami an. 1700. 8. & latine cum prætatione IONAE CONR. SCHRAM-

MII, Brunswigæ lucem adspexerunt, an. 1704, 4. Non minus vero, ad fidem & auctoritatem SARPII in quibusdam confirmandam, faciunt *epistolæ arcanae & commentarii historici* VISCONTI, nuntii apostolici, cardinalis & ministri intimi Pii iv in concilio Tridentino, gallice ac italice editi a IO. AYMONE, Amstelodami 1719, 8. Romanenses equidem omnem mouerunt lapidem, vt veritatem, a SARPIO tam aperte detectam expositamque, obscurarent; vnde nonnulli prodierunt, qui concilii Tridentini aliter exhibere historiam, simulque PAUL. SARPIVM refutare adgressi sunt. Hos inter eminenti SCIPIO HENRICVS, theologus Messanensis, & SPORT. PALLAVICINVS cardinalis; quorum ille *ensuram theologiam & historicam, aduersus Petri Suanis Polani de concilio Tridentino historiam*, Messinae 1651 & Dillingæ 1654, 8. hic autem *historiam concilii Tridentini*, italice scriptam, Romæ 1656 & 57 duobus voluminibus in fol. subinde deinceps recusam, edidit. PALLAVICINI *historiam* hancce in linguam latinam conuertit IO. BAPT. GIATTINVS, Iesuita, quæ versio Coloniae an. 1717 recusa, iudice RICH. SIMONE, erroribus quam plurimis scætet. Fuerunt autem inter ipsos romanæ ecclesiæ addictos, qui agnoscerent, SARPIVM ingenue scripsisse, eumque contra obtrectationes aliorum defenderent. Certe CASS. AQUILINVS in libro *de tribus historicis concilii Tridentini*, Amstelodami 1662, 8. edito, cuius summam BURCARD. GOTTL. STRYVVS exhibet, in *bibliobeca antiqua an. 1706. p. 465. seqq.* non tantum, SCIP. HENRICVM & PALLAVICINVM sibi inuicem aduersari, ostendit, sed SARPIVM cum PALLAVICINO ita confert, vt illum huic præferat. PAULI SARPII *historiam concilii Tridentini* in linguam gallicam transtulit AMELOT. DE LA MOUSSAYE, canque notis historicis, politicis, & mora-

libus

libus illustravit, praefationemque lectu dignam praemisit, in qua SARPIVM contra aduersariorum obreccationes defendit. Prodiit versio haecce Amstelodami an. 1683, in qua tamen, utpote ex latina ADAMI NEWTONI facta, errores haud paucos observauit RICH. SIMON. *epistol. sel. lib. II. epist. XXXI. p. 189. seqq.* Compendium historiae huius, a SARPIO scriptae, dedit PETR. IVRIEV, cum *dissertatione continenti considerationes historicas de conciliis, & speciatim de Tridentino, ut constet, prostantes ad id recipiendum non teneri*; quod lingua gallica scriptum Genuae an. 1682 & Amstelodami 1683, 12. lucem adspexit. Post PAUL. SARPIVM alii quoque in concilii huius historia scribenda ingenii vires periclitati sunt, quos inter & LYDOV. ELLIES DUPIN est, cuius *historia concilii Tridentini ex tomo decimo quarto bibliothecae eius scriptorum ecclesiasticorum excerpta* Amstelodami prodiit 1621. 8. Reliquos, quorum haud exiguus adhuc numerus est, indicat IO. ALBERT. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI. lib. VI. c. IV. p. 699. seqq.*

Iam ad rem ipsam quod attinet, non eadem equidem apud omnes romanae ecclesiae addictos concilii Tridentini est auctoritas, nec desunt ex praecipuis ecclesiae istius doctoribus, qui, a decretis concilii huius dissentire, sibi fas esse, putant. Legenda, quae hac de re observauit IO. FRID. MAYERS, in *den Kriegen des Herrn*, p. 912. Immo gallicana ecclesia concilii istius decretis se submittere detrectauit; qua de re conferenda HECTORIS GOTTF. MASII *exercitatio historico-theologica, de contemptu concilii Tridentini in Gallia*, Hafniae 1696 edita, atque *dissertationibus* eius, iunctim an. 1719 excusis, inserta, p. 558. seqq. addendique & alii, laudati IO. ALBERT. FABRICIO, *bibl. graec. volum. XI. lib. VI. c. IV. p. 697. 698.* quibus & iungendus HEMR. PIPPINGIVS, in

der historischen Einleitung zu den symbolischen Büchern, c. I. §. XV. p. 5. seqq. Licet autem ipsum concilium Tridentinum in Gallia non adprobetur; *professionem tamen fidei Tridentinae* ibi receptam, docet VALENT. ALBERTI, in *examine professionis fidei Tridentinae*, t. III. §. V. p. 57. *Distinguendum nimirum, inquit, est, inter regnum, & ecclesiam Galliae papisticam, tum inter concilii Tridentini decreta de fide, & de reformatione. Illa cum ecclesia gallicana in omnibus suis conciliis a tempore concilii Tridentini receperit; haec tamen a regno, tanquam libertati eius aduersantia, non admissa fuerunt; immo hinc concilio ipsi nullus in regno locus a rege & comitiis relictus.* A plerisque vero romanensium cum concilium Tridentinum sine exceptione recipiatur, & adprobetur; recte canones eius atque decreta pro libro symbolico ecclesiae romanae habentur. Hinc & Pius IV pontifex peculiari edicto sanxit, ne cui, priuata auctoritate decreta ista exponere, aut interpretari, fas esset; sed ut, si cui dubium oriretur, ad sedem apostolicam accederet, & per delegatos eam in rem cardinales, eius solutionem exspectaret. Quam tamen prohibitionem ad eas solum difficultates, quae peculiari ipsiusmet constituentis declaratione egeant, exceptis iis, quas ex regulis legitima interpretationis tollere haud graue sit, restrictam fuisse, experientia docuit. Natae hinc sunt plures concilii istius editiones, quae decreta eius canonesque diuersis illustratos adnotationibus exhibuerunt, quas inter eminent ea, quae Coloniae 1664, 8. prodiit; de qua legenda, quae in *actis eruditiorum Lipsiensibus* observantur, an. 1698. mens. April. p. 178. Et sane interpretum pariter ac propugnatorum concilii Tridentini haud exiguus est numerus, quorum praecipuos refert IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI. lib. VI. c. IV. p. 696. seqq.* itemque p. 715. seqq. qui & p. 699. scripta varia, ad

mentem concilii Tridentini inquirendam spectantia, enumerat; inter quae eminet BIONYSII PETAVII *de Tridentini concilii interpretatione & sancti Augustini doctrina liber vnus, contra abbatis ad episcopum epistolam. tom. III. dogmat. theologic. p. 336.* Inter eos autem, qui concilium Tridentinum propugnarunt, cum primis commemorandus DIDACVS DE PAIVA DE ANDRADA, siue ANDRADIVS Conimbriensis, qui, cum libro MART. CHEMNITII, *theologiae Iesuitarum praecipua capitula* inscripta, *orthodoxas explicationes de controuersis religionis capitibus* opposuisset, id tum aliis, tum ipsi MART. CHEMNITIO egisse visus est, vt non tam theologiā Iesuitarum, quam decreta concilii Tridentini explicaret. Vnde CHEMNITIO, *examen concilii Tridentini* scribendi, enata est occasio. ANDRADIVS vero rursus causam suam egit, in *defensione Tridentinae fidei catholicae, quinque libris comprehensa, aduersus haeticorum calumnias, & praesertim Martini Kemnitii, Vlyssipone 1578, 4.* Legenda, quae de ANDRADIO hocce obseruat PET. BAEIIVS, in *diction. historico-critic. voc. Andradius. p. 242. seqq.* Contra eiusdem CHEMNITII nostri *examen concilii Tridentini* IO. DOCVS quoque RAVENSTEINIVS, theologus Louaniensis, *propugnaculum concilii Tridentini* edidit, Louanii 1577 alibi que excusum. Scripta contra concilium Tridentinum, aut habendum, aut habitum, recenset itidem vir doctissimus IO. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. volum. XI. lib. VI. c. IV. p. 711. seqq.* Primum inter ea principemque citra controuersiam locum promeretur MART. CHEMNITII *examen concilii Tridentini*, de cuius occasione, quam DIDACVS DE PAIVA ANDRADIVS dedit, antea diximus. Prima eius pars prodit an. 1565, secunda anno sequenti, tertia & quarta anno 1573. Saepius deinceps hocce *examen*

recusum fuit; omnibus tamen editionibus praeferenda est recentissima illa, quae cura GE. CHRIST. IOANNIS, Francofurti ad Moenum, an. 1707, fol. lucem adspexit. Nihil enim vir ille doctissimus praetermisit, vt accurate ornateque opus hocce prodiret; cum primis laudandum, quod loca patrum, a CHEMNITIO adducta, studiose euoluerit, &, indicatis eorum editionibus, adlegauerit, verbaque graeca exhibuerit. Tabulas quoque historico-chronologicas praemisit, excerptaque ex *epistolis & commentariis* FRANCISCI DE VARGAS, PETRI MALVENDAE, & quorundam Hispaniae episcoporum, a MICHAELE LE VASSOR editis, supraque a nobis laudatis, adiecit. In linguam germanicam *examen* hocce translulit GE. NIGRICIVS, pastor Giesiensis, quae versio 1576 prodit, hodieque est paullo rarior. Legendus HENR. PIFPINGIVS, in *der historischen Einleitung zu den symbolischen Büchern, c. I. §. XV. p. 8.* De ipso autem hocce opere egregio prorsus nihil dici potest tam praecclare, quin multis modis illud superet; estque in hocce genere CHEMNITIVS instar omnium. Ceteroquin & IO. PAPPVS, theologus Argentoratensis, & LVC. BACMEISTERVS, Rostochiensis, *dissertationes* contra hocce concilium ediderunt, quod & ex Helmstadiensibus BALTH. CELLARIVS fecit. Ex iisdem Helmstadiensibus GE. CALIXTVS *considerationem* scripsit *doctrinae pontificiae iuxta ductum concilii Tridentini*, Helmstadii 1659, &, cum prolusione HENR. MVHLII Kilonii 1716, 4. IAC. MARTINI *fibulneam firmitatem* concilii huius peculiari libello demonstrauit, & ABR. CALOVIVS *masacologiam concilii Tridentini* dedit, Wittebergae 1656. Multo reliquos, IO. ALB. FABRICIO h. c. iam laudatos. Vtilissimam ecclesiae nostrae operam praestitit PAVL. ANTONIVS, theologus Hallensia celeberrimus, deque ecclesia

edesla nostra praeclare meritis, edita *con-*
cilii Tridentini adeoque & pontificiorum
doctrina publica, Halae 1697, 8. quippe
 in qua decreta & canones concilii Tri-
 dentini ita exhibet, vt antithesin subiiciat,
 ex scriptis praecipue ecclesiae nostrae pu-
 blicis, quibus concilii istius dogmata op-
 posita fuerunt, notis quoque quibusdam
 subinde adspersis. Inter reformatae ec-
 clesiae doctores vtramque hic paginam
 facit IO. HENR. HEIDEGGERVS, cuius
anatomie concilii Tridentini historico-theo-
logica Tiguri lucem adspexit, an. 1672
 duobus tomis 8. Praemissi sunt *tomo pri-*
mo canones & decreta ipsa concilii Tri-
 dentini, eiusdemque historia, subiunctis
 notis, in quibus PETR. SVAVIS Polanus
 contra *cenfuram historico-theologicam sci-*
pionis henrici defenditur. *Tomo se-*
cundo accessit IAC. AVG. THVANI *bislo-*
ria concilii Tridentini, ex *historiarum* eius
 libro XXXII. & XXXV. excerpta; quae
 in editione Aurelianensi exstat, sed in
 Francofurtensi & Parisiensi frustra quaer-
 titur, vt viris doctis obseruatum est. Edi-
 dit deinceps idem HEIDEGGERVS *anato-*
mes concilii Tridentini adsertae specimen,
 quo *decem argumenta, praesentiae substan-*
tiali corporis & sanguinis domini in eucha-
ristia opposita, ab instantiis D. Caroli Bal-
dingeri defensa, exhibentur. Praeterea cum
 AVGVSTINVS REDING, abbas Einside-
 lensis, an. 1684 *oecumenici Tridentini con-*
cilii veritatem inextinctam, ne apice qui-
dem laesam ex praesumptuosa Io. Heidegge-
ri anatomie historico-theologica, edidisset;
 HEIDEGGERVS *tumulum concilii Triden-*
tini luci publicae exposuit, an. 1690 du-
 bus voluminibus, 4. in quo ipsa *anatomie*
 emendatior, & accessionibus variis aucti-
 or, exhibetur, & a REDINGI obiectioni-
 bus vindicatur. Ceterum a canonibus
 & decretis concilii Tridentini diuersam
 esse *fidei Tridentinae professionem*, antea
 esse monuimus. Hanc nimirum secun-

dum concilii Tridentini sanctionem, an-
 no, post finitum concilium istud, statim
 sequenti 1564 idibus Nouembris publica-
 uit Pius xv pontifex, eo comparatam, vt illi
 subscribant, seque cum ea sentire profite-
 antur, quotquot muneri cuidam ecclesia-
 stico in ecclesia romana admoventur, aut
 dignitatibus honoribusque academicis or-
 nantur; immo & quotquot ab alia qua-
 dam ecclesia ad romanam transeunt. Sunt
 equidem & aliae apud romanenses *fidei*
professiones, vti ea, quam a Graecis praes-
 standam Gregorius XIII constituit, &
 quam deinceps Chaldaeis Paulus v praes-
 scripsit. In eo tamen, quod caput causae
 est, cum Tridentina consentiunt, nisi
 quod in vtraque quaedam, quae speciatim
 aut ad Graecorum placita, quibus a
 romanensibus dissentiunt, aut Chaldaeo-
 rum vel Babyloniorum, Nestorianismo in-
 fectorum, errores spectant, addantur.
 Qua de re legenda, quae VAL. ALBERTI
 obseruat, in *examine professionis Tridentinae*
& c. c. l. §. XI. XII. p. II. seqq. At-
 que hic ipse Lipsiensium theologus longe
 clarissimus doctissimusque hoc nomine
 cum primis commendandus est, quod in
 examine isto *professionis Tridentinae, nec*
non expositionis doctrinae catholicae Iaco-
bi Benigni Bossueti, Lipsiae an. 1692, 12.
 edito, & *professionis istius, & IAC. BENIGNI*
BOSSUETI, qui eam, in *expositione sua*
doctrinae catholicae sequutus fuerat, erro-
 res luculenter detexit, & solide refutauit.
 Exstat ceteroquin & INNOC. DEODATI
 SINCERI *prufung der professionis Triden-*
tinae an. 1707, 4. & quae alia sunt eius-
 dem generis.

* Habent & Graeci suas confessioni-
 nes, itemque catechismos, & similia scri-
 pta, ex quibus, ceu symbolis, veram auge-
 nuinam illorum doctrinam cognoscere licet
 Et ad confessiones quidem eorum
 quod attinet, primum inter eas, si aucto-
 ritatem spectes, locum tenet *confessio ec-*
clesiae

ecclēsię graecae orthodoxa, CYRILLI LV-
 CARIS confessioni a PET. MOGILA, Me-
 tropolita Kiouiensis opposita, a synodo
 Moldauiensi adprobata, a MELETIO SYRI-
 GO aliisque reuisa, a patriarchis, Con-
 stantinopolitano, Alexandrino, Antioche-
 no, & Hierosolymitano, plurimisque me-
 tropolitis subscripta, a NECTARIO pa-
 triarcha Hierosolymitano, an. 1662 praef-
 atione commendata, a DOSITHEO pa-
 triarcha Hierosolymitano, concilioque Hi-
 erosolymitano an. 1672 congregato, in li-
 brum ecclēsię graecae symbolicum eue-
 cta, eodemque anno a DIONYSIO, patriar-
 cha Constantinopolitano, itidem confir-
 mata. Eam post editionem PANAIOT-
 TAE NICVSII an. 1662 in Belgio im-
 pressam, cum latina versione dedit LAVR.
 NORMANNVS, Lipsiae 1695, 8. lingua
 autem graeco-barbara recusa fuit Bucore-
 sti in Moldauiā, an. 1699. Legendus IO.
 MICH. HEINECCIUS, in *der Abbildung
 der alten und neuen griechischen Kirche,*
part. I. c. IV. §. XVI. p. 234. vbi docet,
 hancce confessionem propriam & genui-
 num ecclēsię graecae hodiernae symbo-
 lum esse, ex qua vera eius doctrina sit as-
 stimanda. Magno itaque conatu nihil
 agere IO. AYMONIVM, virum cetera ha-
 rum rerum minime rudem, CHRISTOPH.
 MATTH. PFAFFIVS pronuntiat, cum
 omnem confessioni huic auctoritatem de-
 negat; in *dissertat. apologet. de fragment.
 Irenaei anecdotis, §. XV. in primitiis Tu-
 bingenribus, p. 216. 217.* Sunt tamen alii,
 qui, tum nimio CYR. LV. CARIS contradi-
 cendi studio, tum machinationibus roma-
 nensium, effectum, putant, vt quaedam
 infererentur, quae romanae potius, quam
 graecae, saltem veteris, ecclēsię genuinam
 mentem expriment. Historiæ nimirum hu-
 ius confessionis lucem dabunt facta CYR. LV-
 CARIS, patriarchae Constantinopolitani,
 cuius quippe confessioni, reformatae ecclē-
 się placitis attemperatae, opposita fu-
 it; de quibus conferenda THOM. SMI-

THI breuis & succincta narratio de vita,
 studiis, gestis & martyrio Cyrilli Lucari,
 patriarchae Constantinopolitani, in miscel-
 lancis eius, Londini 1686, 8. editis; p.
 49. seqq. Ipsa autem CYRILLI huius
 LV. CARIS confessio, latine primum Ge-
 neuae an. 1629, deinde & graece ibidem
 1633 prodiiit; de qua & plura dabit IO.
 ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volun.
 X. p. 499.* Antiquior confessione ista ec-
 clēsię graecae orthodoxa, de qua hactenus
 diximus, est confessio GENNADII, seu vt
 ante susceptam dignitatem patriarchalem
 vocabatur, GE. SCHOLARII, eoque mi-
 nus nobis praetermittenda, quo maior vi-
 ri huius olim apud suos fuit auctoritas.
 Primus nimirum cum post captam a Tur-
 cis urbem Constantinopolin Graecorum
 patriarcha esset; cum Mahomede II Tur-
 carum imperatore, in colloquium venit,
 in quo de religione sententiam suam libe-
 re dicere iussus, luculentam fidei confessi-
 onem edidit, in qua copiose & perspicue
 ecclēsię graecae doctrinam exposuit, eam-
 que deinceps litteris consignauit. Quae
 quidem confessio cum nomine totius ec-
 clēsię graecae coram imperatore edita sit
 non sine ratione pro publica habeatur, &
 haud exigua pollere creditur auctoritate.
 Exstat graece & latine in MART. CRYSII
Turco-Graecia, lib. II. p. 117. seqq. Pro-
 diit etiam graece & latine ad calcem ora-
 tionis DAV. CHYTRAEI de statu ecclēsię
 rum in Graecia, Asia &c. Francofurti 1583,
 8. & curante IO. A. FVCHTE Helmita-
 dii 1611, 8. vna cum eiusdem argumenti,
 sed prolixiori *dialogo*, GENNADII &
 AMV. RATHIS πρωτ. της οδο. της ευσεβιας εκδου-
 ρου, qui graeco & latine vulgatus est a IO.
 ALEX. BRASSICANO, Viennae 1530, &
 atque a CHRIST. DAVMIO, vna cum HIL-
 RONYMI theologi graeci *dialogo de trini-
 tate* Cygnaea 1677, 8. De GENNADIO
 hocce lectu digna est *dissertatio* EVSEBII
 RENAVDOTI, quam ex *observationibus*
 eius

eius ad *Gennadii homilias de sacra eucharistia*, Parisiis an. 1709, 4. editis, excerptam volumini X. *bibliothecae suae graecae lib. V. c. XLIII. p. 343. seqq.* IO. ALB. FABRICIUS inseruit. Copiose quoque de GENNADIO hocce, seu GEOR. SCHOLARIO, differit LEO ALLATIVS, in *diatriba de Georgiis & eorum scriptis*, quamidem vir eruditissimus volumini decimo *bibliothecae suae graecae* subiunxit; p. 760. *seqq.* Sed & confessionis huius FABRICIUS iam antea mentionem fecerat, *vol. VI. lib. V. c. V. p. 696. 697.* Iungendus IO. MICH. HEINECCIUS, in *der Abbildung der alten vnd neuen griechischen Kirchen, part. I. c. IV. §. XIV. p. 232.* & CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIUS, in *introd. ad hist. theolog. litterariam notis amplissimis illustrata, lib. II. §. II. p. 169.* Spectant huc etiam quodammodo *acta* IEREMIAE, patriarchae Constantinopolitani, cum theologis Tubingensibus, de quibus itidem legendi IO. MICH. HEINECCIUS, in *der Abbildung der alten vnd neuen griechischen Kirche, part. I. c. III. §. XLI. p. 187.* & in *adpendice sect. VII. §. XVI. p. 80.* IO. ALB. FABRICIUS, *biblioth. graec. vol. VI. c. V. p. 701.* cum primis autem *volum. X. lib. V. c. XLV. p. 517. seqq.* CHRIST. MATTH. PFAFFIUS, in *primitiis Tubingensibus, p. 215.* & in *introduction. ad hist. theologiae litterariam, notis amplissimis illustrata, lib. II. §. II. p. 176.* Nimirum cum IEREMIAS hucce patriarcha fuerit Constantinopolitanus, sine dubio etiam consensu aliorum ecclesiae graecae doctorum scripserit; non contemnendam eorum quoque, quae hac occasione professus est, esse auctoritatem, quilibet facile perspicit. Prodierunt *acta & Scripta theologorum Wurtembergensium, & patriarchae Constantinopolitani Ieremiae*, quae verique an. 1576 vsque ad an. 1581 de Augustana confessione inter se miserunt, *graecae & Latine ab iisdem theologis edita, Wittenbergae 1534. fol.* Exstant & aliae Grae-

corum confessiones, vt MELET. PEGAE, patriarchae Alexandrini, MAXIMI MARGVINI, GEORG. CORTESII, & METROPHANIS CRITOPVLI. Ex quibus eius, quem ultimo loco laudauimus, maxime obseruatu digna. In Angliam enim Germaniamque a CYRILLO LVCARI missus METROPHANES, vt statum academiae ac ecclesiarum protestantium exploraret, cum Helmstadii subsisteret, ab academiae istius theologis rogatus, *confessionem* hanc siue *ὁμολογίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας* litteris consignauit, inque ea graecae ecclesiae doctrinam luculenter exposuit, Edita ea est an. 1666 graecae & latine a IOAN. HORNEIO, praefationemque lectu dignam praemisit. HERMAN. CONRINGIUS. Non desunt equidem, qui partibus CYRILLI LVCARIS additum, in gratiam protestantium eum ecclesiae graecae doctrinam non admodum sincere proposuisse, clamitant. Sed ipsa haec confessio, adcurataque eius inspectio, candorem viri satis demonstrat; qui & inde intelligitur, quod deinceps patriarcha Alexandrinus factus, se CYRILLI LVCARIS *confessionem* non adprobare, aperte testatus sit. Conferendus de eo IO. ALB. FABRICIUS, *biblioth. graec. vol. X. lib. V. c. XLV. p. 498.* De CHRISTOPH. ANGELO, EVSTRATHIO IOANNIDE ZIALOWSKI, & reliquis, quorum scripta quodammodo huius loci esse videntur, sed quae non adeo magni momenti sunt, legendus IO. MICH. HEINECCIUS, in *der Abbildung der alten vnd neuen griechischen Kirchen, part. I. lib. IV. §. VIII. seqq. p. 227. seqq.* Ad libros ceteroquin, ex quibus publicam ecclesiae graecae doctrinam intelligere licet, referri possunt GREGORII Protosyncelli *αὐτοῦ τοῦ πρώτου ἐπισκοπῆς ἱεροσολύμων τῆς ἐκκλησίας δογματικῆς*, NICOL. CABASILAE *expositio liturgiae*, IO. NATHANAELIS, sacerdotis & economi ecclesiae Constantinopolitanae *τῆς ἁγιοτατικῆς τῆς ἐκκλησίας*, NICOL. BVLGARI

κατήχησις ἱερὰ, ἣτοι τῆς θείας καὶ ἱερᾶς λατρείας
ἑξήγησις, καὶ ἑξήγησις τῶν χριστονομίων, de qui-

bus idem HEINECCIUS, in *adpense scil.*
VII. §. XI. p. 67.

§. X. De reformatae, quam vocant, ecclesiae doctrinam sequentibus idem constat; satisque nota est *harmonia illa confessionum fidei orthodoxarum & reformatarum ecclesiarum*, seu, vt deinceps hocce opus inscriptum est, *corpus atque syntagma confessionum fidei*; vna cum *catechismo Heidelbergensi*, & *decretis synodi Dordracenae*, quae a plerisque recipiuntur, ne quid de illis symbolis, quae Anglis & Heluetiis, aliisque propria sunt, dicam.* A Socinianis, Arminianis, anabaptistis, itidem scripta quaedam composita sunt, quae huc quodammodo referre licet.**

* Inter reformatae ecclesiae confessiones primum sibi vindicat locum ea, quam quatuor ciuitates, Argentoratum, Constantia, Memminga, & Lindaium, in comitis Augustanis an. 1530 Carolo quinto imperatori exhibuerunt, sed ab eo recepta non est. Edisserunt hoc DAV. CHYTRAEVS, in *historia Augustanae confessionis*, p. 78. & IO. SLEIDANVS, de *statu relig. & reipubl. sub Carolo V. caesare*, lib. VII. vbi & de scripto, a romanensibus *confessione* huic opposito, agit. Auctor huius *confessionis* a nonnullis IO. TVRMIVS fertur; sed perperam hoc fieri, euincit VINCENT. PLACCIVS, de *anonymis*, p. 422. Inter genuinas etiam reformatorum confessiones referri nequit; quemadmodum & ab illis pro libro symbolico non agnoscitur, tum, quia dogmata, illis vel maxime propria, vt de absoluto decreto, & quae inde flunt, in ea non continentur; tum quia articulus de sacra caena in ea non satis clare, secundum illorum mentem, exprimitur. Sequuntur hinc sunt aliae confessiones pleniores, & clariores, sed particulares, non paucae, in Gallia, Germania, Belgio, alibiue. Quae cum seorsim primum prodissent, in vnum tandem corpus redactae, inscriptaeque: *Harmonia confessionum fidei orthodoxarum & reformatarum ecclesiarum &c.* editae sunt Geneuae 1581, 4. recusae iterum inscriptaeque: *corpus & syntagma confessionum fidei* ibidem 1612

& curatus an. 1654. In prima nimirum parte exhibentur *confessio beluetica, gallica, anglicana, scotica, belgica, polonica, argentimensis, siue quatuor ciuitatum imperii*; in altera, *Augustana, saxonica, seu misnica, Wurtenbergensis, electoris Palatini, bohemica, & consensus ecclesiarum maioris & minoris Poloniae, Lithuaniae &c.* In fine additur *Basileensis cum canonibus Dordracenis, & Cyrilli patriarchae Constantinopolitani*, nec non *generalis confessio ecclesiarum reformatarum in regno Poloniae, magno ducatu Lithuaniae, annexisque prouinciis, proposita in conuentu Thorniensi an. 1645. & catholicus veterum, qui patres vocantur, ex verbo diuino cum isto confessionum syntagmate consensus.* Legendus de hocce opere IO. FABRICIVS, theologus Helmstadiensis, in *hisor. bibliotec. Fabric. part. III. p. 375. seqq.* vbi de singulis confessionibus, quae in hocce *syntagmate* continentur, quaedam erudite obseruat, & adeo historiae confessionum ecclesiae reformatae lucem minime contemnendam adfundit. Quod autem in hocce *syntagmate* etiam *confessio Augustana*, quamvis variata, *confessio saxonica*, hoc est, *repetitio Augustanae confessionis*, de qua supra dictum, *Wurtenbergensis*, iussu Christophori ducis Wurtenbergici concinnata, vt concilio Tridentino offerretur, & cuius itidem antea iniecta est mentio, comparent; id eo spectare videtur, vt ostendatur, Lutheranae

theranae ecclesiae addictos in praecipuis fidei capitibus consentire cum reformatis. Praecipuas etiam *confessiones particulares* reformatorum recenset vir clarissimus IAC. LENFANT, in *discursu de confessionibus fidei*, addito eiusdem *innocentiae catechismi Heidelbergensis demonstratae*, p. 142. seqq. vbi cum primis lectu digna, quae p. 145. seqq. de confessionibus reformatarum ecclesiarum in Gallia differit. Haud vltimum ceteroquin locum inter eiusmodi confessiones tenet *conf. sso belgica*, an. 1571 in vsum ecclesiarum belgicarum reformatarum Embdae conscripta, quam integram exhibet, qui & de ea copiosius agit, HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS, in *dem bollaendischen Kirchen- vnd Schulen- Staat*, part. I. c. V. p. 143. seqq. Non tantum enim haec confessio in varias linguas translata, sed a synodo quoque Dordracena an. 1619 adprobata, & ab ordinibus Belgii foederati generalibus inter libros symbolicos ecclesiarum reformatarum relata, immo an. 1651 in renouatione foederis prouinciarum Belgii foederati denuo confirmata, postquam iam antea iussu synodi Dordracenae ANTON. THYSIVS, HERM. FAVKELIVS, DAN. COLONIVS, FEST. HOMMIVS, & GOTTF. VDEMANNVS, exemplum gallicanum, latinum, belgicum, accurate inter se contulerant, & in eam latino sermone redegerant formam, qua actis synodi Dordracenae subiuncta hodie legitur. Praeter HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVM, l.c. legendi hac de re VAL. ALBERTI, in *Augustana confessione theoretice & apologetice tractata*, p. 30. & HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung zu den symbolischen Büchern*, c. I. §. XVI. p. 9. 10. Non minus magnae apud reformatos auctoritatis est *catechismus Heidelbergensis*, ab ipsa quippe synodo Dordracena inter libros symbolicos receptus; de quo tamen cum iam ex instituto c. praeced. §. XII. dictum sit, nunc nihil addi-

mus. Ipsa porro decreta synodi Dordracenae in numerum librorum symbolico-rum ecclesiae reformatae merito referuntur, cum non tantum in Belgio, sed & alibi a reformatae ecclesiae doctoribus sint adprobata. Legendi de hac synodo HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS, in *dem bollaendischen Kirchen- vnd Schulen- Staat*, part. I. c. XIV. p. 307. seqq. & PHILIPP. LIMBORCHIVS, in *vita Simonis Episcopii* p. 117. seqq. Conferenda & acta synodi nationalis Dordrechtii habitae, quae Lugduni Batauorum an. 1620 in fol. prodierunt. Lucem porro dabunt *epistolae ecclesiasticae & theologicae remonstrantium*; quarum editio prioribus multum locupletior an. 1704 fol. euulgata est; itemque, *historia vitae Iacobi Armini*, auctore CASP. BRANTIO, Amstelodami an. 1724, 8. ne quid nunc de iis dicam, qui historiam ecclesiasticam Belgii foederati aut scripserunt, aut attigerunt. Iungendus & GOTTF. ARNOLDVS, in *der Kirchen- vnd Ketzer- Historie*, part. II. lib. XVII. c. IV. §. IV. p. 459. vbi & varia scripta, occasione synodi huius edita, laudat, quae huc itidem faciunt. Sed cum primis consulere iuuabit IO. HALESII *historiam concilii Dordraceni* (aut epistolas potius illustrandae concilii huius historiae inseruientes) quam ex anglico sermone latine vertit, variis obseruationibus & vita HALESII auxit, & cum *consultatione de auctoritate concilii Dordraceni paci sacrae noxia*, edidit IO. LAVR. MOSHEMIVS, Hamburgi 1724, 8. Non tamen vbique, quod non diffidendum, eadem apud reformatos concilii huius est auctoritas. Quam parum in Anglia valeat, docuit SEVER. LINTROPPIVS, vir doctissimus, in *specimine Angliae Lutheranizantis, sive de contemptu concilii Dordraceni in Anglia*, cum HECT. GOTTF. MASII *exercit. de contemptu concilii Trident. in Gallia* edito Haffniae an. 1696 & Wittebergae an. 1710 recuso. Et sane; ecclesiam anglicanam

glicanam a reliquis reformatis in quibusdam dissentire capitibus, constat. Vnde nec synodus Dordracenam, nec catechismum Heidelbergensem in omnibus adprobatur, sed libros symbolicos sibi proprios habet, de quibus mox dicemus. Haud exiguus autem illorum est numerus, qui dogmata, in synodo Dordracena stabilita, aut oppugnarunt aut propugnarunt ac defenderunt, quorum praecipuos indicat IO. HENR. HOTTINGERVS *bibliothec. quadripart. & quidem biblioth. theol. lib. III. c. I. p. 228.*

De anglicana autem ecclesiae libris symbolicis sequentia sunt obseruanda. Qui ecclesiae istius emendationem primum suscipiebant & promouebant, Lutheri placitis quam maxime addictos fuisse, constat, nec ipsi Anglorum doctissimi dissentunt. Cum ergo sub Eduardo VI rege de scribenda confessione essent solliciti THOM. CRANMERVS, & LANCEL. RIDLEYVS, quibus potissimum illius conficiendae negotium datum erat; Augustanam confessionem, quam vbique sequerentur, sibi proposuerunt. Atque ita enati sunt 42 isti *articuli*, qui primam ecclesiae anglicanae confessionem exhibent, & an. 1552 publicati sunt, de quibus EVIL. NICHOLS adserit, quod *egregium seruent temperamentum, inter atrociam Caluinianorum; in defensione ecclesiae Anglic. & quidem in apparatu p. 10.* Cum autem deinceps, Elisabetha regni habenas tenente, multorum animi ad ZWINGLI placita, in doctrina de sacra coena propenderent, & alia etiam quaedam mutationem, seu emendationem admittere viderentur; in synodo Londinensi an. 1562 a regina conuocata, articuli 39 sollempni constitutione sanciti sunt, & communi omnium consensu adprobati. Confirmati deinceps iidem articuli sunt in conuocatione cleri an. 1571 eam ob causam instituta; vnde noua iisdem accessit auctoritas. Confirmatio haec,

quae articulum quadragesimum constituit, ita se habet: *Hic liber ante distorum articulorum iam denuo adprobatus est per assensum & consensum serenissimae reginae Elisabethae &c. retinendus & per totum regnum Angliae exequendus. Qui articuli & lecti sunt, & denuo confirmati subscriptione archiepiscopi & episcoporum &c. conf. HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS, in dem Engellaendischen Kirchen-und Schulen-Staat, c. VII. p. 78. seqq. qui & cap. praeced. VI. p. 71. seqq. nonnulla de libris symbolicis ecclesiae Anglicanae tradit. Expositionem istorum articulorum, vt hoc n. in rapidum moneamus, dedit GILBERT. BURNETVS, Londini 1700 fol. quae, cum laxiori quadam interpretatione ambiguum vndique istorum articulorum reddere sensum, & quosuis fere sectarios, ipsos etiam Socinianos, ad fidei vnus admittere societatem videretur; dici non potest, quantum excitauerit strepitum. Neque enim tantum anno sequenti IO. EDWARDVS leuitatem & inconstantiam acriter Burneto exprobrauit; sed & vniuersus minor clerus facta coitione & summo suffragiorum consensu amarissimas de eo querelas ad archiepiscopum Cantuariensem deferri curauit; immo libro per quemdam sui ordinis an. 1712 edito, effrenem opinandi licentiam, ab episcopo Salisburiensi introductam, castigare consultum duxit. Refert hoc IO. FRICKIUS, in *dissertat. de iustificacione, Georgio Bullo opposita, c. I. §. VIII.* qui & eodem in capite de libris symbolicis ecclesiae anglicanae erudite & eleganter disserit. Nimirum praeter *articulos* istos, haecenus commemoratos, hic in censum venit *liber homiliarum (the Boock of homilies)* qui non minoris fere quam ipsi articuli, est auctoritatis; quod & HENR. LVDOLPH. BENTHEMIO obseruatum, in *dem engellaendischen Kirchen-und Schulen-Staat, c. VI. p. 76.* Editae sunt istae homiliae primum duobus tomis sub Eduardo VI rege;*

de quibus in ipsis articulis & quidem artic. XXXV. non tantum dicitur, quod piam & salutarem doctrinam, & his temporibus necessariam, contineant, sed fancitur etiam, eas in ecclesiis per ministris diligenter, & clare, ut a populo intelligi possint, recitandas esse. Nonnullos equidem non eandem per omnia homiliis istis auctoritatem cum articulis tribuisse, utpote quae a priuatis auctoribus seorsim singulae primum confectae sint, & ad populi illius aetatis genium adcommodatae, ex GEORG. VILLO discimus; quamquam ipse prorsus easdem spernere non audeat, in examine censurae siue responsione ad quasdam animaduersiones, in libro cui titulus: *harmonia apostolica* &c. p. 104. GVILIELMVS tamen NICHOLSIVS pro homiliis istis acriter pugnat, earumque vindicat auctoritatem. Age, inquit, quam maxime possint, falsi & dicaces sint aduersarii nostri & homilias omni, quoad libeat petulantia illudant; eae tamen adhuc apud posteros magno habebuntur honore & auctoritate, oreque hominum vigeant, & quod maius est, omnium virorum sapientum aestimatione versabuntur &c. Haec porro homilias, a CRANMERO, LATIMERO & RIDLEYO, spectatae eruditionis viris, summa cum cura & diligentia confectas, monet, qui posthabito omni partium studio, neque magnorum nominum auctoritati seruiliter addicti, rem theologicam ex purissimis scripturae fontibus, & vetustissimorum patrum commentariis exhausserint &c. in defensione ecclesiae Anglicanae, part. II. c. XIV. p. 326. IO. FRICKIVS, vir clarissimus, cum obseruasset, in priori istarum homiliarum tomo sublimiora fidei mysteria pandi, posteriorem utem ad praxin christianissimi promouendam spectare, addit: *Vtinam vero istud omiliarum Anglicanarum opus vnquam in eas terras venisset, nobisque copia eiusdem acta. Non dubito, quin plurimum inde multis profici posset, & e collatione loco-*

rum lux plenior quaestionibus inter Anglos agitatae adfundi, l.c. §. XIV. p. 7. Denique & liturgia anglicana (the common Prayer Book) inter libros istius ecclesiae symbolicos connumerari potest. Ea ab Eduardo VI rege, consentiente senatu regni, an. 1549 edita, sub Elisabetha reuusa, illibaram retinuit auctoritatem, donec per Caroli I funestum interitum immutata prorsus & reipublicae & ecclesiae facie, liturgia quoque haec ab interitu prope abesse videretur. Id namque agebant Puritani, ut, veteri ista liturgia prorsus abrogata, nouam quamdam, a RICH. BAXTERO concinnatam, introducerent; cumque inde spes pacis adfulgere crederetur, colloquium Londini an. 1660 institutum fuit; irritum non tantum euentu, sed auctis inde etiam magisque exacerbatis vtriusque partis contentionibus. Copiosius hoc exponit GVIL. NICHOLSIVS, in adparatu ad defensionem ecclesiae Anglic. p. 58. seqq. Ex decreto deinceps synodi Londinensis emendare formulas liturgiae adgressi sunt GILBERT. SHELDONVS, GEO. MORLEIVS, & IO. PEARSONIVS, cum aliis octodecim viris doctis; at eo euentu, ut noua inde spargerentur dissidiorum semina, quae in apertam eruperunt flammam, cum sub Guilielmo III rege, per tolerantiae legem, nimia sentiendi libertas multis concederetur; hinc vero etiam de recipiendis in sinum ecclesiae non-conformistis seu puritanis, consilia agerentur. Tentata deinceps ad pacem & concordiam promouendam demuo liturgiae emendatio, & suasore inprimis IO. TILLOTSONO, triginta theologis insignioribus a rege demandata; quos inter praeter ipsum TILLOTSONVM erant PATRICIVS, BURNETVS, STILLINGFLEETVS, CIBBERVS, TENISONVS, qui tamen mox aliorum incurrebant reprehensionem, & ac si ad aulae placita cuncta dirigentes, plurima non-conformistis lat-

giendo, symbolum Athanasianum in Soci-
nianorum & Arminianorum gratiam haud
obscurè carpendo, nouas psalmodiarum ver-
sionem, nouas collectarum formulas con-
cinnando, aliaque ratione, veritatem pro-
fligassent potius, quam propugnassent, sa-
lutemque ecclesiae non tam conseruassent,
quam prodidissent, male audiebant. Id-
que luculenter patuit in synodo an. 1689
coacta, de qua cum GVIL. NICHOLSIVS co-
piose verba fecisset, tandemque dixisset,
eam re omni infecta dissolutam esse, addit:
sed nullum vnquam infortunium tam dira
calamitate ecclesiam anglicanam adflixit,
quam ista cleri dissensio, in adparatu ad
defens. eccles. Anglic. p. 100. In ipsa litur-
gia ista quid puritani desiderent, idem
NICHOLSIVS exponit, in *defens. eccles.*
Anglic. part. II. c. IV. p. 245. seqq. item-
que HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS,
in *dem engellaendischen Kirchen- und Schu-*
len-Staat, c. XXIII. §. X. seqq. p. 368. seqq.
De libris symbolicis autem ecclesiae ang-
licanae, & quae ad eorum historiam spe-
ctant, plura adhuc dabit, quem iam lau-
dauimus, vir doctissimus IO. FRICKIUS
l. c. Addenda SAM. DOWNES *relatio*
historica compilatorum liturgiae & varia-
rum eius reuisionum, quae cum ANT. SPAR-
ROW, *expositione practica liturgiae angli-*
canae Londini 1722, 8. lingua anglicana
prodiit; cuiusque summam exhibet AR-
MANDVS DE LA CHAPELLE, *dans la*
bibliotheque angloise, tom. XII. part. I. ar-
tic. I. p. 1. seqq.

Ad reliquas reformatorum confessi-
ones memoratu dignas quod attinet, cum
an. 1644 in colloquio Thorunensi, aucto-
ritate Vladislai Poloniae regis instituto,
de vnione dissentientium ageretur; re-
formati, qui ibi praesentes erant, nouam
quaedam fidei confessionem exhibuerunt,
quae tamen reliquis in Belgio ac Gallia,
praesertim FRID. SPANHEMIO, & SAM.
MARESTO, displicuit; obseruante ANDA-

CAROLI, in *memorabilibus ecclesiasticis*
saec. XVII. lib. V. c. LIV. p. 1091. *Alia*
colloquii huius Thorunensis existant in
ALCALOVII historia syncretistica, c. III. p.
199. seqq. in quibus *generalis confessio do-*
ctrinae ecclesiarum reformatarum in regno
Poloniae, magno ducatu Lithuaniae &c.
legitur p. 262. specialior autem declaratio
doctrinae ecclesiarum reformatarum &c. p.
424. seqq. Quae inter reformatae Ec-
clesiae doctores post synodum Dordracenam
enatae sunt controuersiae domesticae, oc-
casionem dederunt *formulae consensus Hel-*
ueticae, de qua itidem aliquid dicendum.
Nimirum cum MOSES AMYRALDVS,
aliique, qui cum eo faciebant, gratiam
Dei vniuersalem adsererent, acerrimeque
hinc orientur certamina; non deerant,
qui & Geneuae eandem doctrinam pro-
ponebant, quibustamen strenue se oppo-
nebat FRANC. TURRETINVS, eoque
tandem res peruenit, vt duplici magistra-
tus decreto an. 1669 & 1671 sententia
haecce reiiceretur, & contraria stabili-
retur. Immo ne error latius serperet, the-
ologorum precibus factum, vt in comitiis
ordinariis tetrapolitanorum, Tigurinorum,
Bernatum, Basileensium & Scaphusiorum,
de nouo reformatarum in Heluetia eccle-
siarum libro symbolico cogitaretur, quo
AMYRALDI sententia proscriberetur,
cuiue omnes subscriberent. Vigebant
hocce opus IO. HENR. HEIDEGGERVS,
theologus Tigurinus, LVC. GERNLERVS,
antistes Basileensis, & FRANC. TURRE-
TINVS, theologus Geneuensis. Formu-
lam ipsam conscribere iussus est HEIDEG-
GERVS, qui & eam an. 1674 composuit,
& a collegis, quibuscum rem contulerat,
adprobatam, magistratui obtulit. Rece-
pta primum atque introducta fuit a ma-
gistratu Tigurino an. 1675, cuius iussu et-
iam eodem anno latina germanicaque
lingua in lucem prodiiit. Confirmata
hinc est eodem anno in comitiis ordina-
riis

riis magistratum tetrapolitanorum, & Bernae, Basileae, Scaphusi, ac Geueuae quoque, an. 1676 introducta, & in numerum librorum symbolicorum relata. Opposita fuit praecipue, vt diximus, haec *formula consensus*, sententiae MOSIS AMYRALDI, & hypotheticorum, quos vocant, quae & primo loco in ea reicitur. Deinde vero &, quae IOSVA PLACAEVS de imputatione lapsus Adami docuit, eam non immediate, sed accedente demum peccato originali, fieri, in eadem *formula* atro notantur lapillo. Reiectus porro in hac *formula* est error, de obedientia Christi actiua, ad satisfactionem eius vicariam haud pertinente; quem GE. KARGIVS, siue PARSIMONIUS, concionator quondam aulicus Onoldinus, primum in lucem protulit, postea autem IO. PISCATOR, theologus Herbornensis, resuscitavit, suffragantibus & aliis quibusdam reformatae ecclesiae doctoribus. Denique & LVD. CAPPELLI sententia de punctis vocalibus codicis hebraei, ea nec coaeva esse litteris, nec diuinitus inspirata, adeoque iis necessario standum non esse, in hac *formula* reiecta fuit atque proscripta. Quae ad formulae istius historiam spectant, dabunt IO. HENR. HEIDEGGERVS, in *historia vitae suae*, quam ipsemet scripsit, §. XCVII. seqq. GREG. LETI, in *historia Gencurina, pars. IV. lib. V. p. 448. seqq.* alibique; GILB. BURNETVS, in *epistolis, quibus iter suum per Heluetiam, Italiam &c. descripsit, epist. I. p. m. 155. seqq.* editionis germanicae; cum primis autem, qui vtramque hic paginam facit, vir doctissimus CHRISTOPH. MATTH. FAFFIVS, in *schediafmate theologico de formula consensus Heluetica*, vna cum ipsa *formula* & *appendice actorum publicorum hac pertinentium*, Tubingae an. 1723, 4. edito, in quo cuncta, quae de

tur, diligentissime congeffit, & multa lectu dignissima adpersit.

** Socinianis equidem, aliisque, sentienti libertatem, limitibus nullis circumscriptam, sectantibus, libri symbolici placere nequeunt; habent tamen nihilolecius libros, ab omnibus illorum sectae adiectis adprobatos, ex quibus communem illorum doctrinam intelligere licet, quiae adeo hic in censum veniunt. Eminent inter hosce *catechismus*, qui a loco, vbi impressus fuit, quiae praecipuam olim Socinianis sedem praebuit, *Racouiensis* dicitur. Ad quem componendum perficiendumque cum plures manum admouerint; quis primas duxerit lineas, non aequae inter omnes conuenit. Proxime ad verum accedunt, qui VAL. SCHMALZIUM id fecisse, contendunt, curasseque, vt *catechismus maior*, ex SOCINI praecipue scriptis compilatus, consensionemque fratrum polonorum vnitariorum complectens, in polonica primum, & *minor* pro paruulis, in germanica lingua Racouiae an. 1604 simul prodirent. *Minor* inscribitur: *der kleine catechismus zur Vbung der Kinder in dem christlichen Gottesdienst*. Idem VAL. SCHMALZIUS versionem catechismi *maioris* germanicam ab ipomet sine dubio confectam, & Racouiae 1608 typis exscriptam, academiae Wittebergeni inscripsit; cuius instituti sui varias rationes attulit. HIERONYMVS porro MOSCOROVIVS, eques polonus, qui operam suam cum SCHMALZIO in catechismo hocce conficiendo iunxisse dicitur, ex lingua polonica, in linguam latinam eundem transtulit, & an. 1609 Iacobo magnae Britanniae regi dedicauit. Quam parum autem Anglis placuerit, inde patet, quod ex decreto parlamenti an. 1653 igni sit traditus. Wittenbergenfes iam antea, etsi itidem iam decem anni, postquam versio germanica illis dedicata erat, efflu-

xerant;

xerant, refutationem duplicem catechismi huius ediderunt, quarum altera versione eius germanicae, altera latinae opposita erat. Vtriusque refutationis auctor est FRID. BALDVINVS, ea quidem ratione, vt prior, seu *germanica*, nomine totius ordinis theologi an. 1618, altera autem sub ipsius BALDVINI nomine an. 1619 prodierit, licet vtraque annum impressionis 1620 in fronte praeferat. Emendatus deinceps auctusque est hic catechismus a IO. CRELLIO, & IONA SCHLICHTINGIO A BYCOWIEC, post quorum demum obitum noua haec editio, curantibus ANDR. WISSOWATIO & IOACH. STEGMANNO iuniori, 1665 lucem adspexit publicam. Noua deinde editio euulgata est an. 1680, in qua haec catechesis a IO. CRELLIO, IONA SCHLICHTINGIO A BYCOWIEC, MART. RYARO, ac ANDR. WISSOWATIO recognita atque emendata, notisque tum horum, tum & aliorum illustrata, exhibetur, subnexaque est IO. CRELLII *ethicae ad sacrarum litterarum normam emendatae*; quamuis & separatim prodierit cum nouo alicuius auctoris ad lectorem adloquio, teste CHRISTOPH. SANDIO, in *bibliothec. anti-trinitarior. p. 101*. Tandem & an. 1684 editus est hic catechismus Racouiensis, inscriptusque: *catechesis ecclesiarum polonicarum, vnum Deum patrem, illiusque filium vnigenitum Iesum Christum vna cum Spiritu sancto ex sacra scriptura consentiunt; primum an. 1609 in lucem emissa, & post, earundem ecclesiarum iussu, correctae, ac dimidia amplius parte aucta, atque per viros in his coetibus inclitos Ioannem Crellium, Francum, hinc Ionam Schlichtingium a Bukowieck, vt & Martinum Ruarum, ac tandem Andream Wissouatium, Benedictum Wissouatium, nec non anonymum quemdam F. C. recognita atque emendata, notisque tum horum, tum aliorum, illustrata*. Illis itaque, quorum in pro-

xime praecedente editione iam facta est mentio, hic accessere BENED. WISSOWATIUS, & ANONYMUS F. C. forte NORCRYSIUS, de quo CHRISTOPH. SANDIUS, in *biblioth. anti-trinitar. p. 140*. De reliquis, quibus haec editio prioribus praestat, legendus IO. ANDR. SCHMIDTUS, loco mox citando. Atque idem vir doctus etiam eos indicat, qui catechismum huncce Racouensem impugnarunt, & quibus post FRID. BALDVINVM, cuius antea iniecta est mentio, praecipuus est WOLFG. FRANZIUS, qui *disputationibus suis in Augustanae confessionis articulis inseruit responsiones ad omnia obiecta, quaecunque Racouiensis catechismus, ab Ariano seu Photiniano, & in specie a Valentino Smalzio sparsus, ad Augustanae confessionis doctrinam inaniter labefactandam confecerat*. In fine quoque conspiciere licet tres alias responsiones, de tribus personis diuinitatis, in quibus monstratur, quae methodo anti-trinitarii hodierni potenter & fideliter sint confutandi & reprimendi. Nec defuit sibi SCHMALZIUS, sed rursus editus refutationem Iesum Franzii de praecipuis religionis christianae capitibus, Racouiae 1614, 4. & 8. teste CHRISTOPH. SANDIO, in *biblioth. anti-trinit. p. 103*. Hanc vero iterum repulit FRANZIUS, in *vindictis disputationum theologiarum pro Augustana confessione habitatum*, Wittebergae 1622, 4. Inter reformatae ecclesiae theologos NIC. ARNOLDVS catechismum Racouianam maiorem refutatam dedit, Franecquerae 1660, & MATTHIAS WREN episcopus Eliensis in Anglia, *inrepatinam bar Iesu*, siue polemicam adseritionem locorum scripturae ab imposturis personarum in catechesi racouiana, scripsit, a filio eius Londini an. 1660 editam. Alios quosdam adhuc IO. HENR. HOTTIGERVS commemorat, in *bibliothecar. quadrupart. lib. III. c. II. p. 333*. Quae de catechesi Racouienſi haecenus diximus

fusus edidit IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *programmata de catechesi Racouienfi*, Helmshtadii 1707, 4. publicae luci exposito. Historiae quoque huius catecheseos lucem adfundent, quae CHRIST. SANDIVS, in *bibliotheca antitrinitar.* passim obseruat, p. 99. 106. 117. 130. alibique. Prodiit etiam ante aliquot annos libellus catechericus inscriptus: *Kurzer Vnterricht in der christlichen Religion nach der Lehre der Vnitariorum &c.* quem ex instituto sibi refutandum sumsit PETR. IAENICHIVS, in *strickuris ad libellum catechetikum, germanice sequentis titulo editum: kurzer Vnterricht &c.* Thoruni 1721, 4.

Arminiani, siue remonstrantes, cum diuersarum opinionum tolerantiam quavis ratione commendare soleant; itidem non adeo magnum libris symbolicis statuunt pretium, nec iis adstringi volunt. Praecipua tamen doctrinae suae capita, in quibus a reformatis dissentiunt, complexi sunt in *quinque articulis*, quos in *remonstrantia* sua, vnde & *remonstrantium* retulerunt nomen, an. 1610 ordinibus Belgii federati obtulerunt. Hosce articulos deinceps 1622 excepit *confessio*, quam communi nomine edere consilium duxerunt, a SIMONE EPISCOPIO litteris consignata, belgiceque primum conscripta, deinde & latine reddita. Hanc vero cum theologi Lugdunenses sub examen reuocassent; *apologia* eius 1630 sequuta est; in qua paullo apertius mentem suam prouertunt, quam in *confessione* factum. Hanc rursus impugnavit NICOL. VEDELIVS, in *arcanis Arminianismi*, contra quem prodiit: *Vedelius rhapsodus, siue vindiciae doctrinae remonstrantium, a criminationibus & calumniis Nicolai Vedelij &c.* Harderuici 1633, 4. De *confessione* pariter ac *apologia* remonstrantium plura dabunt HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS, in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat, part. I. c. XVIII.* ubi & p. 660. seqq. ipsam *confessionem* hanc-

ce remonstrantium exhibet; PHILIPPVS A LIMBORCH, in *vita Simonis Episcopii*, p. 277. item p. 306. seqq. ABRAH. CALOVIUS, in *considerat. Arminianismi differt. prooemialt, sect. I. §. XV. p. 16. 17.* GVST. GEORG. ZELTNERVS, in *breuiar. controuerfiar. cum remonstrantib. &c. praefar. p. 13.*

De anabaptistarum, qui hodie Mennonitae vocantur, confessionibus, legendus HENR. LVD. BENTHEMIVS, in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat, part. I. c. XIX. p. 822. seqq.* vbi & vnam ex praecipuis earum exhibet inscriptam: *Vorstellung der vornehmsten Articuli des allgemeinen christlichen Glaubens, wie derselbe in der Wiedertaufer Gemeine durchgehends gelehrt, p. 845. seqq.* Cum primis etiam de istorum hominum confessionibus defendendus IOACH. CHRIST. IEHRINGIVS, qui libellum Mennonitae cuiusdam, inscriptum: *gründliche historie von denen Begebenheiten, Streitigkeiten vnd Trennungen, so vnter den Tauffgesinnnten oder Mennonisten &c. vorgegangen*, ex belgica in germanicam linguam transtulit, qui & cum praefatione mea 1720 prodiit, in *dem Vorbericht §. X. p. 24. seqq.* & in *den Anmerckungen, p. 109. 185.* item in *der Zugabe, p. 276. seqq.* Celebris etiam est eorum confessio, quae Hornae 1618 prodiit, inscripta: *Bekaentnis des Glaubens nach Gottes Wort, wie dasselbe von vielen Iabren her gewaehret, und noch gegenwaertig bey denen, die man Mennisten nennet, geglaubet, gelehret vnd geliebet wird;* quam IOA. MVLLERVS, theologus quondam Hamburgensis, ex instituto sibi refutandam sumsit, in *anabaptismo, das ist, Wiedertaufer Irrthum, wie dieselbige in der Mennisten Glaubens-Bekaentnis, zu Hoorn gedruce an Tag gegeben, und zu Verführung einfaltiger Christen ausgebreuet werden, zum Vnterricht der verführten vnd Hintertreibung der falschen Lehre aus Gottes Wort kürzlich wiederlegt;* Ham-

M m m

burgi

burgi 1645, 8. in cuius *praefatione* plura de hacce *confessione* tradit. Pro antiquissima ceteroquin illorum *confessione* habetur, quam circa an. 1581 litteris consignauit IOANNES DE RIES, quam etiam Mennonitas pro vera & genuina agnouisse, testatur ENGEL ARENTSON VAN DOOREGEST in der *Verantwortung der Lehre der Taufgesinnten*, p. 3. Addenda, quae de illa obferuat IOACH. CHRIST. IEHRINGIVS, l. c. in den *Anmerkungen*, p. 109. Eadem etiam est haecce, ni fallor, *confessio*, quam *historiae* suae *christianorum*, qui in Belgio foederato inter protestantes Mennonitae adpellantur, c. VII. p. 172. seqq. e belgica lingua in latinam translata inseruit HERM. SCHYN, in scriptam: *praecipuorum christianae fidei articulorum breuis confessio, adornata a Ioanne Riesio, & Lubberto Gerardi, ministris verbi diuini inter protestantes, qui in Belgio foederato Mennonitae adpellantur; e belgico latinitate donata*. De qua *confessione* idem auctor porro subiicit: *Ecce, beneuole lector, nudam & simplicem Mennonitarum confessionem, non solum fere per sesqui-saeculum apud plurimas & maximas illorum ecclesias, in Belgio pro formula consensus inter Water-*

*landos sic dictos habitam, & cum qua in omnibus fundamentalibus articulis aliae confessiones, inter Vlamingos, Frisos, Germanos alioque sic nominatos, receptae, ad vnguem conueniunt, & summe concordant; sed quod omnem tollit controuersiam & obloquium, ecce, omnes articulos huius confessionis ad hanc nostram materiam spectantes, cum ipsissimis verbis & testimoniis Mennonis Simonis, ab ipso eo tempore conscriptis & editis, & statim a nobis allegandis, tam plane, tam sincere, tam unanimiter concordantes, ut ne umbra quidem apud omnes aequos & veritatem amantes, illius calumniae, quae Mennonitae essent de grege illorum seditionum anabaptistarum, superesse possit, &c. p. 220. Eiderstadiensium anabaptistarum tres adhuc ineditas confessiones memorat ac describit IO. MOLLERVS, in *isagoge ad historiam Chersonesi cimbricae, part. II. c. V. §. VII. p. III. seqq.* Pertinent huc etiam colloquia cum anabaptistis instituta, eorumque acta, ut Franckenthalense, Embdanum, & Leowardiense, de quibus legendus IOACH. CHRIST. IEHRINGIVS, l. c. in dem *Vorbericht*, p. 25. & in den *Anmerkungen* p. 172. & 175.*

§. XI. Fuerunt iam inter veteres, qui symbola, praesertim *apostolicum*, quod vocatur, explicarent, & commentariis suis illustrarent; quorum deinceps exemplum certatim sequuti sunt recentiores; ex quibus nonnulli & speciatim symbolum Nicaenum & Athanasianum explanarunt. * Nec minor illorum est numerus, qui symbola recentiora, nostrae praesertim ecclesiae, tum generatim, tum speciatim *Augustanam confessionem*, eiusque *apologiam*, *articulos Smalcaldicos*, *catechismum* vtrumque LV THERI, & *formulam concordiae* exposuerunt. **

* Inter veteres, qui *symbolum*, quod vocatur, *apostolicum* illustrarunt, primo se nobis loco offert RVFFINVS, Aquileiensis ecclesiae presbyter, qui circa finem saeculi quarti an. 390 & sequentibus claruit,

& ob varia ingenii monumenta, praesertim & ob certamina, quae illi cum HIRONYMO intercesserunt, longe est notissimus. Inter alia autem & *expositionem* *symbolum apostolicum* reliquit; quae a nonnullis

nullis HIERONYMO, ab aliis CYPRIANO temere adscripta fuit, sed RVFFINI esse, hodie inter omnes constat. GENNADIUS Massiliensis & RVFFINVM, & hancce eius *expositionem*, valde laudat. Et de hacce quidem ita pronuntiat: *Proprio autem labore, immo gratia Dei & dono, exposuit idem Ruffinus symbolum, ut in eius comparatione alii nec exposuisse credantur; de scriptorib. ecclesiastic. c. XVII. p. 92.* Vbi vltimis verbis haud obscure innuit, hanc expositionem reliquis omnibus praefereendam, qui similem laborem susceperant. Et fuisse sane iam ante RVFFINVM, qui hocce symbolum explanandum sibi sumferint, ipsemet nos condocet, haud procul ab initio ita scribens: *Et quidem compari nonnullos illustrium tractatorum aliqua de his pie & breuiter edidisse, Photinum vero haereticum scio catenus transcripsisse, non ut rationem dictorum audientibus explanaret, sed ut simpliciter & fideliter dicta ad argumentum sui dogmatis traheret.* Vnde simul discimus, inter reliquos & PHOTINVM haereticum in symbolum hocce commentatum esse, sed ea ratione, ut cuncta ad sensum suum detorqueret, quod & hodie Socinianis, aliisque, est in more positum. Suam vero, qua vsurus sit, methodum RVFFINVS ita delineat: *nos ergo vel simplicitatem suam verbis apostolicis reddere, & assignare tentabimus, vel quae omissa videntur, a prioribus adimplere.* Sententia eius de symboli huius origine, quam itidem proponit, priusquam ad eius explicationem accedat, satis nota est, ab apostolis scilicet, symbolas suas sigillatim conferentibus, illud conditum, & ab ista collatione symboli nomen illi inditum; quam supra iam explosimus. Ipsum symbolum ita explicat, ut discrepantiam symbolorum in diuersis ecclesiis notet, tum verborum sensum planissime edisserat, & scripturae sacrae dictis confirmet. Cum ad articulum, *de descensu Christi ad inferos,*

venit, obseruat, eum in romanae & orientis ecclesiarum symbolis non inueniri, putatque, his verbis nihil aliud innui, quam Christum fuisse sepultum. Circa articulum *de ecclesia*, recenset scripturae sacrae libros, quos ceu canonicos recipiat, qua vetus scilicet testamentum eos tantum, qui in codice ebraeo continentur, & quos nos etiam ceu canonicos admittimus; tum & de apocryphis differit. De *unitate ecclesiae* verba faciens, praecipuas haereses enumerat, & doctrinam de *corporum resurrectione* exponens, eiusdem corporis resurrectionem demonstrat. Ad reliquos ut progrediamur; eodem saeculo quarto AMPHILOCHIVS Iconiensis vixit, cuius breuis, sed lectu digna, *expositio symboli vel paraphrasis*, inter opera eius, a FRANC. COMBESISIO edita, exstat, & in *bibliotheca maxima patrum, tom. V. p. 1079.* IO. BONA cardinalis, inter eos, qui symbolum apostolicum explicarunt, AMBROSIVM quoque refert, *de diuina psalmodia, c. XVI. p. 446.* Legiturque inter AMBROSII opera *tractatus in symbolum apostolicum*, qui tamen, iudice LVDOVICO ELL. DV PIN in codicibus manuscriptis rectius inscribitur: *de trinitate & resurrectione; nou. biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. II. p. 291.* estque ex variis patrum dictis ac testimoniis compositus. LEO magnus, pontifex romanus, integrum equidem symbolum, qua singula verba, non exposuit; nonnulla tamen huc spectantia adfert *sermone XI de passione domini p. 133.* editionis, quae studio PASHASII QVESNELLI Lugduni an. 1700 prodiit; & in *epistola ad Flavianum, episcopum Constantinopolitanum, aduersus Eutychis perfidiam & haeresin, p. 242.* Quo nomine & inter commentatores symboli apostolici refertur a IO. BONA, cardinali, *l. c.* Praeclare autem admodum LEO de symbolo apostolico sentit, dum non tantum ab ipsis apostolis illud concinnatum, sed omnibus haeresibus

resibus refellendis sufficere, seu, vt ipse loquitur, *hocce omnium haereticorum machinas destrui, existimat, p. 242.* quod tamen sine dubio ita intelligendum, si recte explicetur, & ex scriptura confirmetur; ceteroquin enim haereticos sub ipsis symboli huius verbis errores suos occultasse, iam antea obseruauimus. Inter scripta AVGVSTINI occurrit liber *de fide & symbolo*, breuem, planam ac elegantem symboli apostolici expositionem continens, existatque & *operum eius tomo sexto*, & seorsim quoque cum eiusdem *libris IV. de doctrina christiana* & VINCENTII Lerinensis *commentario* editus a GE. CALIXTO, an. 1629 & iterum 1655. Agnoscit autem Hipponensium praesul in *prooemio* seu *cap. I. sub ipsis paucis verbis in symbolo constitutis pleurosque haereticos venena sua occultare conatos esse; quibus resisterit ac resistat diuina misericordia per spirituales viros, qui catholicam fidem non tantum in illis verbis accipere & credere, sed etiam domino reuelante intelligere atque cognoscere meruerint.* In ipsa symboli huius expositione hanc methodum obseruat, vt ostendat, quibus erroribus singula opposita sint verba. Sic in primo articulo explicans verba: *credo in Deum patrem omnipotentem*, reiici iis docet illorum errorem, qui, aliquid esse, quod Deus non creauerit, adferebant, seu qui materiam Deo coaeternam statuebant. Quod theologiae quidem ac philosophiae gentilis primum principium etiam nonnulli ex antiquis haereticis adoptauerant. In articulo secundo, vbi de Christo agit, *descensus eius ad inferos* nullam iniicit mentionem; *sed sedere autem ad dextram Dei* ita explicat, vt diligenter moneat, Deo corporis humani formam non esse tribuendam. Et ita in reliquis procedit. AVGVSTINVM hanc symboli explicationem in synodo quadam Hipponensi an. 393, tradidisse, eamque deinceps, *de fide & symbolo* inscriptam, edidisse, ex libro *I. retra-*

ctationum eius c. XVII. tom. I. oper. p. 20. condiscimus. Exstant porro *operum AVGVSTINI tomo VI. p. 398. sermones quatuor de symbolo seu regula fidei ad catechumenos.* Quorum tamen primum tantum genuinum, reliquos spurios esse, Benedictini in *admonitione* praemissa, *p. 398.* contendunt. Interim in *primo illo sermone* elegans continetur symboli expositio. Cum vero in eo etiam legatur articulus *de vita aeterna*; LVDVICVS ELL. DV PIN, dubium inde oriri posse, existimat, an & primus hicce sermo AVGVSTINI sit, eo, quod in libro *de fide & symbolo*, qui extra controuersiam cum auctorem agnoscit, hicce articulus non reperiat; in *nou. bibl. scriptor. ecclesiast. tom. III. p. 230.* Sed in ea editione libri *de fide & symbolo*, quam GE. CALIXTVS dedit, etiam articulus *de vita aeterna* existat. Tres reliquos sermones, etsi ipsius AVGVSTINI non sint, satis tamen esse antiquos, & forte a discipulo quodam praesulis huius compositos, Benedictini patres autumant, quos hacire sequitur LVD. ELL. DV PIN, *L. c. 10. BONA* cardinalis, dum AVGVSTINI labores in symbolum apostolicum memorat, iis addit *enchiridion ad Laurentium; de diuina psalmodia, c. XVI. p. 446.* Quod quo iure faciat, nescio; cum libellus hicce summam equidem quamdam doctrinae christianae, non autem explicationem symboli apostolici complectatur. Hinc & de eo supra iam dictum est. CYRILLVS Hierosolymitanus hic locum non inuenit; cum non tam apostolicum, quam Hierosolymitanum symbolum explicet; quamuis hoc in quibusdam cum illo conueniat. Praeterea & supra eias iam mentionem fecimus. De ATHANASII *epistola ad Iouianum de fide*, quae *tom. I. operum eius p. 245.* existat, itidem iam supra dictum. Cumque non tam apostolici, quam Nicaeni symboli, confirmationem, & explicationem quamdam contineat; non video,

quo

quo pacto inter illius commentarios referatur a IO. BONA *l.c.* Conferendus & LVD. ELLIES DV PIN, *non. biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. II. p. 48. Homiliam de symbolo*, quae inter CHRYSOSTOMI *opera tom. V.* inuenitur, latini potius cuiusdam auctoris esse, ipsemet fateetur cardinalis BONA *l.c.* Ad sequentia saecula spectant VENANTIVS FORTVNATVS, PETRVS CHRYSOLOGVS, MAXIMVS Taurinensis, FVLGENTIVS, EVSEBIVS gallicanus episcopus, THEODVLPHVS, BRVNO Herbipolensis, quorum scripta, quae ad symboli apostolici explicationem faciunt, in *bibliothec. maxima patrum* leguntur. Cumque parum, aut nihil, quod momentum trahat, contineant, pleraque etiam saeculi sui barbariem ac ignorantiam redoleant; non est, quod iis immoremur. Inter scripta THOMAE DE AQVINO *opuscula LXXII* exstant, in quibus & *expositio est symboli apostolici*, quam nonnulli ceu melioris adhuc commatis laudant, certe reliquis adhuc adnumeratur a IO. BONA cardinali, *l.c.* RICH. HAMPOLI, & HILDEGARDIS, quae huius loci sunt, in *bibliotheca maxima patrum* itidem exhibentur.

Ad recentiores dum progredimur, commemorandi primum, qui ex nostratibus tum vetera symbola oecumenica, tum speciatim apostolicum ediderunt, aut exposuerunt. Et ipse quidem beatus MART. LUTHERVS noster, ad fidei suae consensum cum fide veteris ecclesiae testandum, tria symbola recepta lingua germanica euulgavit, inscripta: *die drey symbola oder Bekendtnis des Glaubens Christi, in der Kirchen eintraechtlich gebraucht, auff neue von D. Mart. Lutbern seinen Glauben zu bekennen in Druck gegeben.* Exstant *tom. VI. Altenburgensi. p. 1255. seq.* Obseruandum, quod primo loco apostolicum, secundo Athanasianum symbolum, tertio autem non Nicaenum, sed hymnum: *te Deum*

laudamus, qui vulgo AMBROSIO & AVGVSTINO tribuitur, exhibeat. In *praefatione* hymnum huncce maximopere laudat, quippe qui praestantissimum contineat symbolum, quo non tantum fidem nostram profiteamur, sed simul laudes diuinis celebremus, eique agamus gratias. Subiicit explicationem articuli de Christo, probatque, omnes haereses inde ortas, quod huncce articulum non recte intellexerint. Sequitur equidem tum versio germanica symboli Nicaeni, quae tamen an simul a Luthero edita sit, forte quis dubitauerit, quia in inscriptione trium tantum symbolorum fit mentio; nisi dixeris, in ea hymni non haberi rationem. Ceterum *sanctae catholicae & apostolicae ecclesiae, eiusque primorum & oecumenicorum conciliorum symbola* cura GE. CALIXTI prodierunt Helmstadii 1649, 4. NIC. SELNECCERI *exegetis symboli apostolici, Nicaeni, & Athanasiani* Lipsiae lucem adspexit, an. 1577 & 1675, 8. CHRISTOPH. PELARGI *schola fidei, sive confessionis, in qua breuissime exponuntur symbola, apostolicum, Nicaenum, Athanasianum, Ephesinum, Chalcedonense*, additis etiam *Augustanae confessionis thesibus*, seu disputationibus ex eadem, item, *tractatu de conciliis & catalogo patrum*, Francofurti 1601, 8. Edidit PELARGVS, vir eruditus, & antiquitatis ecclesiasticae peritus, hancce *fidei scholam*, priusquam ad reformatorum castra transiret, quod circa an. 1614 factum, cum hicce liber iam 1601 prodiiisset. Patet hoc etiam ex iis, quae circa articulum decimum Augustanae confessionis *de sacra coena* disputat, vbi reformatae ecclesiae sententiam neruose refellit. Nihil nunc dicam de DAV. RHODII *libello scholastico, continente tria ecclesiae symbola & quasdam breues questiones*; nec de IO. BENED. CARPZOVII *isagoge ad libros symbolicos*, in cuius parte prima veterum quoque istorum symbolorum, *apostolici, Nicaeni &*

Athanasiani exhibetur expositio, de qua & deinceps verba faciemus. Illorum, qui speciatim symbolum apostolicum illustrarunt, ingens est numerus, referrique huc possunt omnes scriptores catechetici, cum symbolum hocce partem catechismi nostri constituat, quorum praecipuos *capite praecedenti* iam recensuimus. Beatus MART. LUTHERVS non tantum in *catechismo* utroque *maiore & minore* symboli huius explicationem dedit, sed aliae quoque in eius operibus exstant, scilicet *kurze Form den Glauben zu betrachten, tom. I. Altenburg. p. 400. seqq. Auslegung des Glaubens gepredigt durch D. Martin Luthern, tom. VI. p. 117. seqq. conf. & tom. IV. p. 497.* & quae alibi occurrunt. Ex praecedentibus DAV. CHYTRAEI *explicationem symboli apostolici* dedit IO. FRIDERICI, Wittebergae 1584, 8. Nec ignotae sunt POLYC. LYSERI *disputationum ex symbolo apostolico decades tres*; quemadmodum & IO. FORSTERI *problemata breuia ex symbolo apostolico*, romanensibus pariter ac reformatis praecipue opposita, passim celebrantur. Breuis quidem & succincta, sed elegans & erudita, est symboli apostolici explicatio, quam IO. CONR. DANHAVERVS tradit in *Christeide, actu I. p. 414.* qui & in praecedentibus quaedam lectu digna de hocce symbolo obseruat. In veteri lingua alemannica, vt & saxonica, illud exhibet IO. LVD. HARTMANNVS, *hystor. concilior. part. I. p. 172.* Cuncta eius capita scripturae sacrae adcurate respondere, singulari diagrammate, ex IO. CHRISTOPH. SELDII *scrutinio articulor. fidei fundamentalium* desumpto, ostendit AD. RECHENBERGIVS, in *adpend. tripart. ad libros symbolicos, c. VII. p. 44.* Ceterum, cum non deessent, qui symbolum apostolicum pro norma adaequata fidei christianae haberent, adeo, vt, qui illud amplecterentur, in fundamento fidei consentire censendi essent, vti praeter quosdam ex romanen-

sibus, & IAC. ARMINII discipulos, GE. CALIXTVS, CHRIST. DREIERVS, alii que fecerunt; ex nostratibus iis se maxime opposuerunt ABR. CALOVIUS, in *syncretismo Calixtino, postulat. I. p. 8. seqq.* & IO. CONR. DANHAVERVS, tum in *Sigalione*, tum in scripto elenchtico: *wohlverdientes Schulrecht* aduersus D. Borthenium, hoc est, IO. REINBOTHIVM, qui & priori triplicem tabulam, symbolum hocce apostolicum in sensu ecclesiae orthodoxae, romanae, & reformatae exhibentem, subiecit; vt omnibus inde adpareret, posse Lutheranos, romanenses, reformatos qua verba symbolum hoc admittere, etiamsi qua sensum di: dia vult a se inuicem differant. Repetit haec ex DANHAVERO tabulas, trium istarum religionum, circa symboli huius sensum, discrimen luculenter exhibentes, beatus AD. RECHENBERGIVS, addita quarta & quinta, quarum illa sensum symboli apostolici ex mente Arminianorum exprimit, & concinnata est a IO. AD. SCHERZERO, haec vero ex mente Socinianorum, ab ipso RECHENBERGIO composita; in *adpend. tripartit. ad libros symbolicos, c. VII. p. 48. seqq.* Tabulas vero istas DANHAVERI stricturis suis perstringere ausus est SAM. MARESIVS, in *disputatione theologica: partim elenchtica, partim apologetica de tribus symbolis apostolicis, scilicet Lutheranorum, pontificiorum & reformatorum, nuper a theologo quodam Argentonensi editis*, quae in *sylloge disputationum eius selectiorum tom. I. p. 700. seqq.* legitur. Hinc DANHAVERVS stricturis MARESII antistricturas suas opposuit in *adpendice bodomoriae Caluianae p. 3344. seqq.* Atque hinc quidem cum evidens sit, symbolum apostolicum tam paucis consistere capitibus, verbisque tam late patentibus conceptum esse, vt sine explicatione pro regula ac norma adaequata fidei haberi nequeat; labore, peruersos ac impios sensus

sus eidem adfingendi, superfedere poterant Iesuitae, vt scilicet ostenderent, quam facile auctoris alicuius scripta in alienum sensum detorqueri possint, si quis vim illis inferre velit. Quod illorum factum licet excuset, & adprobet THEOPH. RAYNAVDVS, in *syntagmate de libris propriis*, p. 37. & in *erotematibus de malis ac bonis libris*, partit. III. erotem. III. p. 294. seqq. nemo tamen impiam illam ac ineptam detorsionem sine indignatione legerit. Sic ad articuli secundi verba haecce: *Et in Iesum Christum, filium eius vnicum, dominum nostrum*, haec notantur: *tota haec propositio captiosa est & fallax. Primo, in quantum omittit, Iesum Christum filium esse naturalem & consubstantialem patri. Sic enim periculosa est, & doctrinam inducit haereticam, saepius ab ecclesia in conciliis, Nicaeno, Ephesino & Francofordiensi, praesente Carolo magno damnatam. Secundo ratione particulae vnicum, omissa praesertim voce consubstantialis aut naturalis &c. falsa est, piarum aurium offensiuam, & iustis omnibus ac sanctis iniuriosa.* Quo ex specimine, cuiusmodi reliqua sint, intelligere licet. Recte itaque IO. VERGERIVS, abbas Sancyranus, sub PET. AVRELIi nomine latitans, monuit, per blasphema eiusmodi exercitia atheismo fores aperiri, & sanam doctrinam ludibrio exponi in *apologia episcoporum Galliae*, &c. obseruante THO. ITTIGIO, in *select. capit. histor. ecclesiast. saecul. I. c. III. sect. I. §. XII. p. 95.*

Inter reformatae ecclesiae doctores itidem haud exiguus est illorum numerus, qui commentariis aut obseruationibus symbolum apostolicum illustrarunt. Praecipuis adnumerandi sunt: MOSES AMYRALDVS, in *exercitationibus in symbolum apostolicum*, Salmurii 1663, 8. LAMB. DANAEVS, in *explicatione symboli apostolici*, Geneuae 1592, 8. MATTHIAS MARTINIVS, in *summa fidei, seu triginta dispu-*

tationibus in symbolum apostolicum, Francofurti 1611, 4. itemque in *christiana & catholica fide, quam symbolum apostolicum vocamus, perpetuis quaestionibus & responsionibus diligenter explicata, & in tres libros distincta*, Breae 1618, 8. CASP. OLEVIANVS, in *expositione symboli apostolici*, Francofurti 1618, 8. Cum primis hic commemorandus est IO. DE HISPANIA (D' ESPAGNE) cuius *obseruationes nouae in catholicam christianam fidem*, & anglice, & inter reliqua eius opera gallice, studio SIG. HOSMANNI an. 1699 germanice prodierunt. Singula equidem symboli huius verba non explicat; secundum eius tamen ordinem incedit, & praecipua fidei christianae dogmata proponit. Obseruationes istae, vt reliqua huius viri, sunt ingeniosissimae; & licet interdum curiosa magis, quam vtilia, esse videantur, quae differunt multa tamen quoque inter ea sunt, quae commodum adferant, piasque alere ac fouere meditationes apta sint. Iungendus hic IO. PEARSONIVS, Cestriensis in Anglia episcopus longe doctissimus, qui lingua anglicana *expositionem symboli apostolici* conscripsit; quae secundum editionem anglicanam quintam, in linguam latinam translata, Francofurti ad Viadrum prodit, 1691, 4. Egregie vtique officio suo functus est eruditissimus hic praesul, cui quoque, vt prope antiquitatis ecclesiasticae notitia exquisita instructo, nihil ad prouinciam hancce rite ornandam, defuit. Variarum hinc obseruationum, lectu dignarum, copiam hic deprehendere licet. Nec contentendus profecto HERM. WISTIVS, cuius *exercitationes sacrae in symbolum, quod apostolorum dicitur, & in orationem dominicam*, tertium Anstaelodami 1697 lucem adspexerunt publicam; in quibus eadem doctrinae soliditas, & perspicua ac luculenta tractandi ratio, quae reliqua huius viri scripta commendat, conspicitur. Praetereundi quoque

que non sunt IO. HENR. HEIDEGGERVS, cuius *duae de symbolo apostolico dissertationes* tomo secundo *dissertationum eius selectarum* insertae sunt; & THO. TVLLIVS, qui *expositionem symboli apostolici enchiridio suo didaetico praecipuarum theologiae capitum* adiunxit, cuius quinta editio Oxonii 1700 prodiit. Multo vero minus hic omittendus anonymus ille Anglus, (quem nonnulli PET. KINGIVM esse ferunt) cuius *historia symboli apostolici cum observationibus ecclesiasticis & criticis ad singulos eius articulos* ex lingua anglicana in latinam a beato GOTTFR. OLEARIO translata, Lipsiae 1706 luci publicae est exposita. Eorum nimirum cum auctor iste doctissimus sequatur sententiam, qui symbolum apostolicum non ab vno auctore, nec vno eodemque confectum tempore, sed ex formula baptismali, cui subinde aliquid contra haereseis nuper exortas addebatur, enatum, existimant; hanc illud explicandi obseruat methodum, vt, quibus haereseis singula verba opposita sunt, ex antiquitate ecclesiastica doceat, & ita genuinum eius sensum inuestiget. Quam quidem symbola vetera explicandi rationem optimam esse, nemo negauerit, & deinceps etiam monebimus; quam etiam veteres quosdam adhibuisse, ex antea dictis constat. Coniecturis autem suis dum auctor subinde indulget, non adfirmauerim, eum vbiq; rem acu tetigisse; immo non sineratione de eo interdum dubitari, exemplo patet, quod THO. ITTIGIVS adfert, in *selectis capitib. histor. eccles. saec. I. c. III. sect. I. §. XIV. p. 97.* Aliud exemplum in *institutionibus meis theol. dogmat. legere licet, tom. II. lib. IV. c. II. ad §. XXV. p. 1084. seqq.* Romanensium denique, qui symbolum apostolicum exposuerunt, si habere rationem velimus; IO. BONA cardinalis, praeter *caecicismum romanum*, in quo ad captum communem symbolum hocce explicatum

sit, vnicum laudat ANGELVM DEL PAZ, qui *docte & diffuse* in symbolum hocce scripserit duobus tomis, quorum prior Romae prodierit, alter autem adhuc manuscriptus exstet; *de diuina psalmodia c. XVI. p. 446.* Conferenda quae de hocce auctore obseruat THO. ITTIGIVS, qui eum vocat ANGELVM DEL BAS, in *select. capitib. histor. ecclesiast. saec. I. c. III. sect. I. §. XIII. p. 96.* Reliqui, qui extormentibus hoc labore functi sunt, viri digni sunt, vt eorum habeatur ratio, si DESID. ERASMVVS Roterodamensem, & ROB. BELLARMINVM cardinalem, excipias, quorum ille *dilucidam ac piam explicationem symboli, quod apostolorum dicitur*, dedit, Basileae 1534 alibique; hic autem *expositionem symboli apostolici*, Coloniae 1617, 12. De ceteris consulendus IO. CHRISTOPH. DORNIVS, *Biblioth. theolog. crit. part. II. lib. VIII. c. I. §. III. p. 440.*

Ad reliqua symbola vetera, speciatim Nicaenum, aut potius Nicaeno-Constantinopolitanum quod attinet; sunt nonnulli praeter eos, qui generatim symbola veteris ecclesiae illustrarunt, quos antea indicauimus, qui in singulis istis explicandis studium operamque suam collocarunt. Et ad Nicaeni quidem tum confirmationem, tum explicationem facit *epistola ATHANASII ad Episcopum Corinthiorum episcopum*, quae *tom. I. oper. eius p. 581. seqq.* exstat, & apud EPIPHANIVM *haeres. LXXVII. p. 997. seqq.* Idem censendum de eiusdem *epistola ad Iouianum, de fide, tom. I. oper. p. 245. seqq.* in qua symboli apostolici explicationem tradi, perperam nonnullos existimare, iam antea obseruauimus. Sed & in reliquis scriptis ATHANASII multa reperiri, quae symbolo Nicaeno lucem adfundere queant, nemo dubitauerit. Et quis rectius illud explicauerit quam ATHANASIVS ipse? Ex recentioribus CASP. BVCIGER *enarrationem*
Symbo-

Symboli Nicaeni dedit, quae cum praefatione PHIL. MELANCHTHONIS Wittebergae an. 1550 lucem adspexit. Referri huc quodammodo potest IO. IAC. MULLERI *comparatio concilii Nicaeni primi oecumenici, atque Tridentini ultimi*, Argentorati 1666. Sed omnium industriam multum vicit IO. CASP. SVICERVS in *symbolo Nicaeno-Constantinopolitano exposito & ex antiquitate ecclesiastica illustrato*, Traiecti ad Rhenum an. 1718 edito. Rectam is omnino viam, symbolum hocce ex antiquitate ecclesiastica illustrandi, ingressus est; quod & ita praestitit, vt omnium instar esse possit. *Athanasiano*, quod vocatur, *symbolo* primus lucem adfundere voluit VENANTIUS FORTVNATVS, cuius *expositionem fidei catholicae*, seu *symboli Athanasiani, tomò II. anecdotorum latinorum* inseruit LVD. ANT. MVRATORIVS, p. 212. seqq. addita de *symbolo hocce dissertatione*, in qua VENANTIUM FORTVNATVM non tantum expositorum, sed omnino forte auctorem esse, euincere voluit. Ex recentioribus, praeter eos, qui generatim symbola vetera illustrarunt, antea iam laudatos, itemque praeter eos, qui conciones in ea sermone germanico ediderunt, quales tum in Nicaenum, tum Athanasianum, tum apostolicum existant; referenda huc PAVLI LAVRENTII *explicatio symboli Athanasii*, Wittebergae 1695, 8. itemque HENRICI RIXNERI *disputatio theologica, exhibens symboli Athanasiani perbreuem descriptionem historicam, eiusdemque ex sola scriptura sacra deductionem & probationem*, Helmstadii 1675, 4. Ex reformatae ecclesiae doctoribus DAV. PAREVS *notas scripsit in symbolum Athanasii*, an. 1618, 4. editas. Sed & ex romanensibus GILB. GENEBRARDVS *explicationem* dedit *symboli Athanasiani, eiusdem commentario in psalmos* additam, Coloniae 1615, 8.

** Dum ad symbola ecclesiae nostrae
BYD. ISAGOGE.

propria accedimus, initio obseruandum, varias quidem esse editiones, in quibus iunctim exhibentur; eminent tamen inter reliquas, hodieque vsitatae sunt latina quidem AD. RECHENBERGII, & germanica HENR. PIPPINGII, quarum illa 1692, 8. haec autem 1703, 4. vtraque Lipsiae, prodit; vtraque etiam ob *isagogem historicam ad libros symbolicos* saepe a nobis laudatam, commendanda. De bonensi editione, quae an. 1705 lucem adspexit, quaeue latinam an. 1580 a NIC. SELNECCERO curatam exprimit, supra iam diximus. Accessit 1708 Lipsiensis, quam curae atque industriae viri clarissimi CHRIST. REINECCII debemus; quaeue inscripta est: *concordia germanico-latina, ad optima & antiquissima exemplaria edita, tum singulorum librorum, tum totius libri concordiae, vt & manuscripta formulae concordiae, denuo & sedulo recognita, & a pluribus inueteratis mendis typographicis emendata &c.* Eo minus autem theologiae cultor hacce editione carere poterit, quo consultius est, vt libros nostrae ecclesiae symbolicos in vtraque lingua, latina & germanica, legat; cum in quibusdam haec, in aliis autem illa, sit originalis & authentica. Nimirum in *Augustana confessione* lingua germanica est originalis; siquidem, quod in ea Caesari oblatum est, exemplum ab eo acceptum, in archiuo Moguntino adseruatur. *Apoloogia* autem *Augustanae confessionis* latino primum sermone concepta, in germanicum deinde translata est. *Articuli* rursus *Smalcaldici, catechismus vterque Lutheri, & formula concordiae*, germanico conscripti sunt idiomate. *Legenda*, quae hac de re momentur. in beati CASP. LOESCHERII *dissertatione, tradente hypomnemata symbolica*, Wittebergae 1709, 4. Ceterum fuerunt, qui aut omnes, aut plerisque ecclesiae nostrae libros symbolicos vel commentarius illustrarent, vel adu-

N n n

ratorii

ratori analyfi verum nexum in illis ostenderent, vel denique dogmata ex illis summatim comprehenderent, exponerentque. Huius itaque loci est WOLFG. GYNTHERI *analyfis trium librorum ecclesiae Lutheranæ symbolicorum, Augustanæ confessionis, articulorum Smalcaldicorum, & formulæ concordiae in tabulas redactæ*; Lipsiæ 1615, 4. LEONH. RECHTENBACH *analyfis confessionis Augustanæ, articulorum Smalcaldicorum, formulæ concordiae, & articulorum visitationis Saxonicae*, Lipsiæ 1613, 8. IO. SCHLYTERI *tabulae posthumæ synopticae & analyticae, librorum inter euangelicos symbolicorum, Augustanæ confessionis, eiusdem apologiæ, articulorum Smalcaldicorum, nec non formulæ christianæ concordiae*, Lipsiæ 1667, fol. Cum primis autem hic commemoranda IO. BENED. CARPZOVII *isagoge in libros ecclesiarum Lutheranarum symbolicos, tria symbola oecumenica, Augustanam confessionem, eiusque apologiam, articulos Smalcaldicos; utrumque catechismum Lutheri, & formulam concordiae*. Cum auctor morte præpeditus hocce opus non absoluisset, a IO. OLEARIO, theologo Hallensi, qua parte vltimam continuatum, & ita a IO. BENED. CARPZOVIO filio in lucem publicam emissum est. Editio secunda Lipsiæ prodiit 1675, 4. Adcurate & diligenter in hacce isagoge libri nostri symbolici resoluuntur, explicantur, obscura illustrantur, aduersariorum obiectiones repelluntur, vnde reliquis omnibus in hoc genere scriptis palmam præripit. Huius quoque loci est BERNHARDI VON SANDEN *theologia symbolica Lutheranæ, hoc est, ecclesiae Lutheranæ-catholicae libri symbolici, in ordinem & compendium redacti*, Francofurti 1688, 4. Nec tacenda hic, sed maximopere potius commendanda, beati IO. HENR. MAII, *synopsis theologiae symbolicae ecclesiarum Lutheranarum, ex omnibus libris symbolicis,*

eorundemque verbis propriis ordine systematico adornata, per thesaurum, & indexum, eiusque confirmationem, & anti-besum, huiusque reiectionem, in priuato collegio explicata, & publice ventilata, in academia Gießensi &c. cuius editio altera Gießæ 1720, 4. prodiit.

Illorum, qui speciatim Augustanam confessionem illustrarunt, cum ingens iterum sit numerus; nobis quidem id datum credimus, vt præcipuos tantum indiceamus. Possit hic primo ipsa *apologia Augustanæ confessionis* commemorari, quippe quæ simul solidissimam eius explicationem continet; sed de ea iam antea dictum est. Nec MART. CHEMNITH nunc nos morabitur *iudicium de controuersis quibusdam circa quosdam Augustanæ confessionis articulos, lectu vtique dignum*; cum quibusdam eius capitibus solum lucem adfundat. Prodiit illud Wittebergæ 1594, 4. Inter reliqua, quæ huius loci sunt, scripta, eminent DAN. ARCVLARI *commentarius & disputationes in Augustanam confessionem*, Marpurgi 1601, 8. CONR. DIETERICI *pia & modesta inuariatae Augustanæ confessionis repetitio, expositio & confirmatio; a theologis Marpurgensibus instituta*, ibidem 1630, 4. WOLFG. FRANZII *disputationes XXXIII de Augustana confessione contra pontificios*, Lipsiæ 1611, 4. eiusdem *vindicatæ disputationum theologicarum pro Augustana confessione, aduersus Valentinum Smalzum*, Wittebergæ 1621, 4. de quibus ad §. præcedentem quoque dictum, cum de Socinianorum confessionibus ageremus; FRID. BALDVINI *apologia pro Augustana confessione eiusque apologia, formulæque concordiae libro*, Wittebergæ 1625, 4. IO. ERN. GERHARDI *disputationes in Augustanam confessionem*, lenæ 1654, 4. ALLGRAVERI *prælectiones in Augustanam confessionem, recusæ post obitum auctoris, inscriptæque; Granerus rediuit,*

hoc

hoc est, *praelectiones academicae, in Augustanam confessionem*, Ienae 1654, 8. IO. HIMMELII *collegium Augustanum theologicum, sive in articulos Augustanae confessionis disputationes XXII.* Ienae 1621, 4. IO. HVLSEMANNI *manuale Augustanae confessionis contra Hagerum* (de quo deinceps) Wittebergae 1632, 8. AEG. HVN-
 NII *hundert und ein und neunzig Schluss-Reden, von der Augsbургischen Confession, vnd daß die Calvinisten niemals derselben zugethan gewesen*, Francofurti 1596, 4. alibi-que; LEONH. HVTTERI *collegium theologicum in XL. disputationes distributum, de articulis confessionis Augustanae, & libri concordiae*, Wittebergae 1610, 8. eiusdem *Augustanae confessionis analysis methodica, XXII. disputationibus comprehensa*, ibidem 1602, 8. item, *disputationes XX. quas ex Augustanae confessionis articulis proposuerunt studiosi iuvenes*; ibidem 1601, 4. BALTH. MENZERI *exegetis Augustanae confessionis*, Giessae 1615. Saepius deinceps haec *exegetis recusa est*, & magno adplausu recepta, meritoque inter praestantissimas confessionis Augustanae expositiones refertur. Prostant autem & alia eiusdem auctoris eodem spectantia scripta, vt: *collatio doctrinae Zwinglii, Caluini, Bezae & sociorum, cum Augustana confessione, thesibus proposita*, Giessae 1603, 4. *defensio collationis Augustanae confessionis, cum doctrina Zwinglianorum & Calvinistarum contra Pierium & Crocium*, Giessae 1618, 4. porro *examen censurae Crocianae, de collatione Augustanae confessionis, & doctrinae Calvinianae*, ibid. 1623, 4. & alia, lingua quoque germanica concinnata. GE. MYLII *explicitio Augustanae confessionis* prodiit Ienae 1604 & 1624, 4. IO. PAPPY *disputationes in Augustanam confessionem, & formulam concordiae*, Argentorati 1591, 4. qui & alia, quae huc faciunt, reliquit; ABR. CALOVII *criticus sacer, vel commentarius apodictico-clenchtici super Augustanam con-*

fessionem, Lipsiae 1646, 4. eiusdem *exegetica Augustanae confessionis, articulos fidei succincte exponens, & aduersus varios, imprimis modernos errores demonstrans, eandemque ab exceptionibus posterioribus vindicans*, Wittebergae 1665, 4. IO. MVSÆI nostri *unbeweglicher Grund der Augsburgi-schen Confession*, Ienae 1654, 4. Inter reliquos dignus adhuc est, qui hic commemoretur, VAL. ALBERTI, theologus Lipsiensis, cuius *Augustana confessio, thetice & apologetice, imprimis contra Iesuitae Ioannis Dez, aliorumque tam antiquarum, quam recentiorum accusationum fallacias & criminationes, succincte methodo pertractata*, Lipsiae lucem adpexit 1690, 12. Mirum nimirum non est, tot nostratum in Augustanam confessionem exstare commentationes, quamquam minimam forte earum recentuerimus partem; cum variis fallaciarum modis eandem aduersarii aggressi sint. Ab aliis enim ceu errorum plenissima adfusata & damnata est; alii Lutheranos ab ea defecisse, clamitabant; alii iterum Augustanae confessionis doctrinam non dissentire a doctrina ecclesiae romanae, orbi persuadere voluerunt. Inter eos, qui vitium adseruerunt, eminet IOAN. DEZ, Iesuitarum ordini adscriptus, in libro *de reunione ecclesiarum protestantium cum romana*, qui hac ratione incautos decipere voluit. Hunc vero non tantum VALENT. ALBERTI, in iam memorata commentatione, sed beatus quoque PHIL. IAC. SPENERVS solide refutauit, in *responsis theologicis*, & quidem germanicis prioribus, *part. I. c. I. sect. XV. p. 95. seqq.* Sed vt ad reliquos pergamus, addendus hucusque enumeratis est PHIL. LVD. HANNEKENVS, cuius *de vera Augustanae confessionis aestimatione, eiusque charactere symbolico aduersus eos, qui ex vano eius adfectant societatem, se exerente, declaratio theologica*, Wittebergae prodiit, AN. 1697, 4. in qua non tantum omnes Au-

gustanae confessionis articulos ordine pertractat, sed cum primis in antithesi in aduersariorum erroribus recensendis ac refellendis copiosus est. Inter aduersarios autem non tantum romanenses, reformatos, Socinianos, & Arminianos, sed eos quoque, qui a nonnullis, & ipso auctore, peritiae vocantur, refert, quos talia docere, putat, quae singulis Augustanae confessionis articulis aduersentur; quamuis multi forte vellent, vt adcuratius demonstrasset, hanc illorum virorum mentem esse, quam iis tribuit. Recentioribus, qui in explicanda Augustana confessione versati sunt, adhuc adnumerandus est IO. KAHLERVS, theologus Rinthelienfis, cuius *Augustana confessio viginti dissertationibus propofita* Rinthelii 1694, 4. & altera *pars Augustanae confessionis de abusibus mutatis, septem dissertationibus publicis propofita*, ibidem 1696. prodiit; cum primis autem IO. ABR. KRÖMAYERVS, ob *commentarium didactico-elenchiticum in Augustanam confessionem, exhibentem disputationes synodales iuxta receptam articulorum seriem &c.* Francofurti 1723, 4. in quo auctor doctissimus recentiores quasdam nostrae aetatis controuersias attingit. Mitto reliquos, cum omnes recensere huius loci, & nostri instituti non sit; eamque ob causam & eos praetermittimus, qui conciones seu sermones sacros in Augustanam confessionem ediderunt. De iis potius aliquid dicendum, qui ex secus sententiis in Augustanam confessionem, aut de ea, scripserunt; vt scilicet eam refutarent; peruerterent, & variis conuiciis proscinderent. Haud vltimus inter eos est BALTH. MAGERVS, ex Iesuitarum ordine, in *collatione confessionis Augustanae & oecumenicorum conciliorum, cum verbo Dei*, Herbipoli 1628, 8. cui abunde satisfecit IO. HVLSEMANNVS, in *manuali Augustanae confessionis* antea iam laudato. Huius porro loci sunt THO. HENRICI *anatomia Au-*

gustanae confessionis, Friburgi Brisgouae an. 1531, 4. IOANNIS A DAVENTRIA *exegetis errorum, qui sunt in Augustana confessione & eius apologia*, Colon. 1535, 8. ANDR. FABRICII Leodii *harmonia confessionis Augustanae*, Coloniae 1573, 4. qui auctor aliis quoque scriptis ingenii sui petulantiam demonstrauit; ADAM TANNERI *Lutherus, siue anatomia Augustanae confessionis*, Ingolstadii 1613, 4. & quae alia sunt eiusdem generis. GEORGIIVERO CASSANDRI *consultatio de articulis religionis inter catholicos & protestantes controuersis* ideo hic commemoranda est, quod in ea ductum Augustanae confessionis sequitur, cuius & singulos articulos perpendit, vt libere, quid in iis sibi placeat, aut displiceat, profiteatur, hinc & interdum nostrae, interdum romanae ecclesiae sententiam calculo suo adprobet. Quo ipso & efficit, vt haud infimum inter eos, qui utramque religionem conciliare voluerunt, obineat locum; quo nomine & alibi de eo existitudo dicendum fuerit. Conferre interim de illo, deque haec eius consultatione iurabit IO. FRID. MAYERI *syllabum auctorum, qui Romam reconciliabilem statuerunt*, quem IOSEPHI HALLI *Romae irreconcilabilis* adiecit, p. 31. & IO. FABRICIVM, in *bibliothec. Fabric. part. I. p. 377. seqq.* alibique. *Consultatio* haec CASSANDRI tum alias, tum & cum GE. WICELII *via regia*, edita est ab HERM. CONRINGIO, Helmstadii 1659, 4. Praeter romanenses hic in censum veniunt reformatae ecclesiae doctores, quorum nonnulli itidem Augustanam confessionem explicarunt, sed ita, vt eam, in iis, in quibus a nobis dissentium, ad suum sensum detorquerent, praecipue, vt ostenderent, se quoque in Augustanae confessionis societatem admittendos esse. Locum itaque hic inuenit HENR. ARTINGII *exegetis logica & theologica Augustanae confessionis*, Amstelodami 1647, 4. IO. GROCI *comment. de societate Augustanae*

nae confessionis, Cassellis 1647, 4. LVD. CROCIJ *adversus Augustanae confessionis*, Breae 1622, 8. eiusdem *apologeticus pro Augustana confessione, contra Mentzerum*, ibidem, 1621, 4. CHRIST. PAVLI *Anleitung, wie die der-reformirten Religion zugethane sich der Augsbürgischen Confession nicht begeben, sondern solche in allen Articulis annehmen koennen*, Breae 1679, 8. Sed hisce, ceterisque, qui similia scripserunt, subinde obuiam iuerunt nostrates, tum in explicationibus Augustanae confessionis, hucusque indicatis, tum aliis scriptis, quibus ex instituto demonstrarunt, reformatae ecclesiae addictos in societatem Augustanae confessionis non esse recipiendos. Huc spectant AEG. HVNNII *bundert und ein und neunzig Schlus-Reden*, de quibus antea dictum; IO. BOTSACCI *reformatus pseudo-Augustinus, siue antapologia Georgii Pauli*, (namque & GE. PAVLI, theologus reformatus, *reformatum Augustanum* scripsit) Lubecae an. 1638, 8. eiusdem *adversus constantiam, qua demonstratum est, reformatos Calvinianos genuinae illius, & inuariatae confessionis Augustanae sciri non esse, adversus Ioannem Crocium*, Lipsiae 1649, 8. ANT. REISERI *Wiederholter Beweis, daß die Calvinische Reformirte sich der Augsbürgischen Confession nicht anmassen koennen, so lange sie ihre bisher geführte irrige Lehre so hartnäckigt vertheidigen, wieder Christianum Pauli*, (cuius antea iniecta est mentio) *vorgestellet*, Hamburgi 1680, 8. & denique IEREM. VIOTORIS *Augustanae confessionis adversus, das ist, woblgegründeter Beweis, daß die Reformirten der unveränderten Augsbürgischen Confession niemabls recht zugethan gewesen, auch noch nicht seyn &c.* Marpurgi 1591, 4.

Eos qui *apologiam Augustanae confessionis*, vna cum ipsa confessione Augustana explicarunt, iam indicauimus. Seorsim qui eam illustrauerit, quique dignus sit, vt

eius habeatur ratio, non occurrit. Inter eos, qui *articulis Smalcaldicis* lucem adfuderunt, praecipui sunt FRID. BALDVINVS, in *disputationibus XXII pro articulis Smalcaldicis*, Wittebergae 1606, 4. & IO. KAHLERVS, in *articulis Smalcaldicis XVII disputationibus in academia Rinthaliensi propositis*, Ranthelii 1710, 4. IOANNIS quoque SAUBERTI *synopsis & partitionem articulorum Smalcaldicorum* ex manuscripto edidit IO. FRID. MAYERVS; de qua legendus HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung zu den symbolischen Büchern*, c. VI. §. XIX. p. 100. Maior illorum est numerus, qui *formulam concordiae* aut illustrarunt, aut contra aduersariorum, reformatae speciatim ecclesiae addictorum, insultus defenderunt. Praeter *apologiam* enim eius a TIMOTH. KIRCHNERO, NIC. SELNECCERO, & MART. CHEMNITIO conscriptam, cuius supra mentionem fecimus, huc comparatae sunt MART. CHEMNITII *recitationes aliquot de consilio scripti libri concordiae, de persona Christi & cocna domini*, Lipsiae 1581, 4. SALOM. GESNERI *disputationes XVII pro libro concordiae*, Wittebergae 1605 in 4. & 1612, 8. AEG. HVNNII *Verantwortung des Concordien-Buchs, wieder D. Daniel Hoffmann* Francofurti 1597, 4. LEONH. HVTTERI *explicatio plana & perspicua libri christianae concordiae*, Wittebergae 1608, 8. cuius etiam *concordiam concordem*, RVD. HOSPINIANI *concordiae discordi* oppositam, supra iam commemorauimus; POLYC. LYSERI *centuriae quaestionum theologiarum, de articulis libri concordiae*, Wittebergae 1612, 4. eiusdem *Berichte auf Dan. Hoffmanns Beschuldigung wieder die concordiam*, Dresdae 1597, 4. IO. OLEARII *constans concordia concors*, per modum disputationis Halae Saxonum proposita, an. 1675, 4. LVCAE. OSIANDRI *defensio orthodoxae veritatis in libro concordiae*, Tubingae, 1622 eiusdem *anti-*

Sturmius unus, das ist, Wiederlegung des ersten Saums Ioan. Sturmi, an der christlichen concordia verlobren, Dresdae 1580, 4. Nimirum acerrimus eo tempore reformatorum doctrinae in academia Argentoratensium propugnator exstitit IOANNES ILLE STURMIUS; hinc & praeter alios IO. PAPPVS contra eundem *defensiones tres* edidit *de charitate & condemnatione christiana, & de libro concordiae, Tubingae 1580, 4.* itemque *defensionis quartae partes tres, pro ecclesiis Augustanae confessionis, & libro concordiae, ibidem 1581, 4.* Spectant huc porro FRID. PETRI *responsio ad scriptum, quod theologi Bremenses aduersus collectores apologiae formulae concordiae publicarunt, Lipsiae 1585, 8.* ANDR. POUCHENII *responsio ad Ioan. Palmerii (quo sub nomine FRANC. HOTTOMANNVM latitare, VINC. PLACCIVS docet, de pseudonymis, p. 481.) protestationes oppositas formulae concordiae, Lubecae 1589, 4.* PETRI PISCATORIS *commentarius in formulam concordiae, disputationibus XII. in academia Ienensi propositus & discussus, Ienae 1609, 4.* IO. QVISTORPII *articuli formulae concordiae duodecim, exercitationibus aliquot inclusi, Rostochii 1618, 4.* IO. HIMMELII *analisis logico-theologica libri concordiae christianae, disputationibus tredecim proposita, Erfurti 1623, 8.* IO. HVLSEMANNI *praelectiones academicae in formulam concordiae, quas cum aliis quibusdam eius scriptis edidit IO. ADAM. SCHERZERS, Lipsiae 1671, 4.* CHRISTIANI CHEMNITII *collegium theologicum super formulam concordiae, Ienae 1660, 4.* FRID. RAPPOLTI *synopsis controuersiarum in episcopae formulae concordiae, Lipsiae 1673, 4.* SEB. SCHMIDII *articulorum formulae concordiae repetitio, disputationibus XVIII inclusa, Argentorati 1696, 4.* His denique addendus est IO. MYSAEVS noster, cu-

ius praelectiones in epitomen formulae concordiae, singulari iudicio concinnatae, post viri beati obitum ab heredibus eius luci publicae sunt expositae, Ienae 1701, 4. Suntque inter alia & hoc nomine commendandae, quod singulis thesibus & historia controuersiarum saeculo decimo sexto agitatarum, quae formulae concordiae occasionem dederunt, lucem egregiam adfundant. Ceterum, cum antea dictum sit, praeter reformatos etiam romanenses, speciatim ROB. BELLARMINVM cardinalem, *formulae concordiae bellum indixisse, hinc itidem obuiam iuerunt theologi Tubingenses, in solida & vera refutatione conuictiorum & calumniarum, quas Iesuitae duobus libellis, latino & germanico 1586. Ingolstadtii editis, sparserunt contra librum formulae concordiae, Tubingae 1586, 4.* MATTHIAS HOE in *apologetico, contra Bellarmini stolidum iudicium, pro sancto concordiae libro, Francofurti 1605, 8.* GERBTTIVS, in *vindicatione Augustanae confessionis ab impactis ipsi a Roberto Bellarmino per summam iniuriam, libello, cui iudicii de formula concordiae titulum fecit, viginti & duobus mendaciis, Helmstadtii 1614, 4.* PHIL. LVD. HANNEKENIVS, in *inducussione repetita iudicii famosi, quo sanctum concordiae librum infamare olim conabatur cardinalis Bellarminus, Gieslaciae 1686, 4.* Libris symbolicis ecclesiae nostrae *quatuor articulos visitatorios* addi solere, supra obseruauimus. Hosce FRID. BALDVINI *tredecim disputationibus, Wittebergae an 1607 euulgatis, illustrauit, vindicauitque.* Idem & FRID. RAPPOLTVS fecit, in *introductione ad articulos visitatorios, quae in operibus eius, iunctim editis, exit, tom. I. p. 873. seqq.* cuius summam succinctis thesibus complexus est, & *disputationibus XXI* proposuit IO. BENED. CARPZOVIVS, Lipsiae 1691, 4.

§. XII. Qui symbola, librosque symbolicos interpretantur, non vna eademque id faciunt ratione. Maximopere tamen illorum commendanda est industria, qui antiquitates, & historiam illius temporis, quo quodlibet symbolum concinnatum fuit, in subsidium vocant. Cum enim eiusmodi scripta aliorum sententiis aut obtreccionibus praecipue opposita sint; tum demum recte eadem intelligemus, cum, quaenam istae sententiae, quas refellunt, & quaenam imputationes aut obtreccionēs, quas eorum auctores a se amoliantur, fuerint, cognitum nobis atque perspectum fuerit. *

* Cum librorum symboli-
corum antea monuimus, ubi & CASP. LOESCHERI *disputationem, tradentem hypomnemata symbolica*, hanc in rem laudauimus. Deinde vti in aliis scriptis, ita & in libris symboli-
cis dispiciendum, an verba genuina sint & integra, minime corrupta ac interpolata: Non vanum esse hocce monitum, vel ex discrimine *variatae ac inuariatae confessionis Augustanae*, maximisque, quae inde enatae sunt, turbis, patet. Quae scitu hac de re digna sunt, itidem in praecedentibus attigimus. Sed &, quantos motus vox *filioque*, symbolo Constantinopolitano in ecclesia occidentali addita, dederit, neminem fugit; & ex dictis quoque constat. De reliquis regulis hermeneuticis, vt aliquid adiciamus, necesse non est; cum nemo dubitet, quin in libris quoque symboli-
cis interpretandis locum inueniant. Vtramque tamen paginam antiquitatis & historiarum hic facit notitia. Non aliam enim ferē ob causam symbola condi, aut confessiones edi solent, quam vt aut aliorum errores reiiciamus, atque damnemus, aut nostram sententiam explicemus, calumniisque ita ac obtreccionibus aduersariorum obuiam eamus, ostendendo, nihil nos docere, quod non cum verbo diuino, ipsaque adeo veritate consentiat. Prius si illis constitutum sit, vt plerumque fieri solet; nemo symbolum aliquod recte intelliget, nisi veram ac genuinam illorum, qui damnantur aut refutantur, ex historiarum monumentis cognitam perspectamque habuerit sententiam. Frustra quis sym-
bolum

* Cum librorum symboli-
corum antea monuimus, ubi & CASP. LOESCHERI *disputationem, tradentem hypomnemata symbolica*, hanc in rem laudauimus. Deinde vti in aliis scriptis, ita & in libris symboli-
cis dispiciendum, an verba genuina sint & integra, minime corrupta ac interpolata: Non vanum esse hocce monitum, vel ex discrimine *variatae ac inuariatae confessionis Augustanae*, maximisque, quae inde enatae sunt, turbis, patet. Quae scitu hac de re digna sunt, itidem in praecedentibus attigimus. Sed &, quantos motus vox *filioque*, symbolo Constantinopolitano in ecclesia occidentali addita, dederit, neminem fugit; & ex dictis quoque constat. De reliquis regulis hermeneuticis, vt aliquid adiciamus, necesse non est; cum nemo dubitet, quin in libris quoque symboli-
cis interpretandis locum inueniant. Vtramque tamen paginam antiquitatis & historiarum hic facit notitia. Non aliam enim ferē ob causam symbola condi, aut confessiones edi solent, quam vt aut aliorum errores reiiciamus, atque damnemus, aut nostram sententiam explicemus, calumniisque ita ac obtreccionibus aduersariorum obuiam eamus, ostendendo, nihil nos docere, quod non cum verbo diuino, ipsaque adeo veritate consentiat. Prius si illis constitutum sit, vt plerumque fieri solet; nemo symbolum aliquod recte intelliget, nisi veram ac genuinam illorum, qui damnantur aut refutantur, ex historiarum monumentis cognitam perspectamque habuerit sententiam. Frustra quis sym-
bolum

bolum Nicaenum aut Constantinopolitanum explicare ausus fuerit, nisi exacte, quae Arius, quaeue Macedonius statuerit, calluerit. Cumque hodie viri docti in eo fere conueniant, *symbolum*, quod *apostolicum* vocatur, ita enatum esse, vt formulae baptismali subinde aliquid contra eruptentes hinc inde haereses adderetur; tum demum recte quis illud & intelliget, & interpretabitur, si adcurate inquisuerit, quibus speciatim haeresibus singula eius verba sint opposita. Quod in articulo secundo tam diligenter inculcatur, Christum verum fuisse hominem, qui reuera pro nobis passus, cruci adfixus, mortuusque sit, nemo satis adsequetur, qui ignorauerit, plurimos olim ex schola SIMONIS magi, MENANDRI, BASILIDIS, aliorumque peruersae doctrinae magistrorum, prodiiisse, qui, Christum non reuera, sed *δωκίον* tantum hominem fuisse, adsererent, indeque *δωκεταrum*, *phantasiafarum*, *phantasio-docetarum* nomine venirent. Cur in eodem articulo dicatur, Christum natum *ἐκ Μαρίας* ex Maria virgine, nemo perspiciet, nisi cui notum fuerit, existitisse in veteri ecclesia haeticos, qui contenderent, Christum corpus suum e caelo secum detulisse, & per Mariam, tamquam per canalum, transiisse. Hinc Bardesaniſta, in dialogo contra Marcionistas, qui ORIGENI tribuitur, a IO. RVD. WETSTENIO edito, *sect. IV. p. 121.* ita loquitur: *καὶ ἡμῆς θεωροῦμεν, ὅτι διὰ Μαρίας, καὶ ἢ ἐκ Μαρίας. ἄσπερ γὰρ ὕδωρ διὰ σωλῆτος διέρχεται, καὶ δὲν προσλαμβάνει ἕτα καὶ ἢ ἄβυσσος, διὰ Μαρίας καὶ ἢ ἐκ Μαρίας. Equidem & nos consistemus, illum genitum per Mariam, sed non ex Maria. Sicut enim aqua per canalum transit, sed inde nihil adsumit; ita & sermo ille, non ex Maria, sed per Mariam natus est.* Quod ORIGENES, vel quisquis dialogi istius auctor est, deinde egregie refellit. Alia eiusdem generis larga manu suppeditabit auctor *historiae symboli apostolici,*

*cum observationibus ecclesiasticis & criticis ad singulos articulos, quem ad s. praecedentem iam laudauimus, quae exemplum longe pulcherrimum nobis reliquit, quo pacto in symbolis, librisque symbolicis interpretandis versari debeamus; quamquam iam quosdam, praesertim ex veteribus, hac in re sibi praecedentes habuerit. Quod si symbolum aliquod, aut confessio, eo comparata sit, vt quis suam explicet sententiam, calumniisque ac obtreccionibus aduersariorum obuiam eat; calumniae istae ac obtreccionis, seu falsae imputationes, itidem ex historiarum monumentis nobis notae esse debent, vt de sensu symboli istius, seu confessionis, eo rectius statuere queamus. Exemplum nobis praebet *Augustana confessio*, quippe in qua, qui eam edebant, id maxime spectabant, vt palam facerent, sine causa a romanensibus se damnari, cum nihil docerent, quod verbo diuino non esset conueniens, vtque adeo calumnias, falsasque imputationes romanensium repellerent. Has itaque cognitias perspectasque habeat, necesse est, qui hanc confessionem recte interpretari cupit. Cum vero in ea & ad commenta ac ineptias scholasticorum, & corruptelas ecclesiae romanae subinde respiciatur; nec hasce ignorare debet, qui suo hic rite fungi vult officio. Non omnes hoc obseruant; cum plurimi, qui libros symbolicos explicandos, aut comentariis suis illustrandos, sibi sumserunt, de vero ac genuino illorum sensu non adeo solliciti, dogmata ipsa pertractent, ea probent, & ab obiectionibus secus sentientium vindicent, simulque ad locos communes, alibi quoque obuios, descendant. Patet quoque inde, quid de illorum censendum sit instituto, qui symbola aut confessiones ad haereses vel errores, saltem ex sua opinione, dudum post symbola aut confessiones istas enatas, trahunt, & ad illos applicant, non ali-*

am haud raro ob causam, quam ut iis, quos sibi oppugnandos sumserunt, invidiam creent, aut maxima concilient incommoda. Cautè nimirum admodum ac circumspècte hac in re incedendum esse, ratio ipsa docet; cum non semper cum haereticis, in symbolis damnatis, prorsus consentiant, qui eadem docere videntur. Ne itaque a recto hic aberremus tramite, primum quidem de vero & genuino symboli aut confessionis sensu, itemque de scopo, quem conditores eius sibi propositum

§. XIII. Ad auctoritatem librorum symbolicorum quod attinet, duo sollicitè euitanda sunt extrema; quorum alterum illorum est, qui eos plane damnant, reiiciuntque, alterum illorum, qui plus, quam decet, illis tribuunt, & tantum non eodem, quo scripturam sacram, loco habent. *

* Ad prius extremum, quod illorum est, qui libros symbolicos plane ferre nequeunt, procurrunt cum Socinianis, Arminiani, omnesque, qui religionum *hæreticorum* amplectuntur atque defendunt. Et Socinianis quidem cur symbola vetera pariter ac recentiora tantopere displiceant, positum in aprico est. De Arminianis quoque nemo hoc mirabitur, qui secum cogitauerit, quod religionum diuersarum tolerantiam eousque extendant, ut ab indifferentismo prope abesse videantur. Hoc in iis iam notauit ABR. CALOVIUS, in *considerat. Arminianismi*, p. 22. 30. Confessiones equidem ac symbola, ceu testimonia fidei, admittunt; neutiquam autem ut regulas, quibus aliis, quid credere aut docere debeant, praescribi queat. Ita PHILIPPUS A LIMBORCH, *confessiones*, inquit, *santum debent esse testimonia, & declarationes fidei illorum, qui eas edunt, non fidei regulæ, quæ omnibus praescribant, quid sit credendum; doct. christ. lib. I. c. II. §. XIII.* Idem paullo ante pronuntiauerat, *per condemnationes formulis superstruètas, antiquum illud fermentum pontificium, submitendum se esse iudicio ecclesiae, in ecclesias reformatas reductum esse &c.*

habuerunt, adcurate nobis constare debet; tum vero, ut de vera ac genuina differentium mente sententiaque longe certissimi simus, necesse est; ne quid, quod numquam statuerunt, illis tribuamus. Atque ita, si necessitas quaedam id exigat, applicatio equidem institui potest, modo non ex odio, aut alio quodam prauo animi hoc fiat adfectu. Quam grauius saepe hac in re peccetur, cum experientia doceat, ut exemplis hoc comprobemus, necesse non est.

Similia omnium *remonstrantium* nomine proferuntur, in *apolog. exam. cens. p. 5.* Indifferentistarum autem, quos vocant, proprius atque praecipuus hicce character est, quod nullis symbolorum formulis adstringi velint; quod ex instituto IO. FECHTIVS docet, in *historia & examine nouae theologiae indifferentisticae, c. IV. §. X. XI. p. 53. seqq.* Longum eiusmodi hominum agmen, ab ipso Caino fraticida incipiendo, producit vir celeberrimus GOTTL. WERNSDORFIVS, in *brevi & neruosa de indifferentismo religionum commentatione, dissert. I. §. XXXVI. seqq.* qui & speciatim GOTTFR. ARNOLDVM non tantum inter indifferentistas praecipuos refert, *l. c. §. CI. p. 80.* sed & hoc nomine, quod aperte symbola damnet, notat §. *CXVI. p. 94.* Idem & CHRISTIAN. THOMASIVM indifferentistis adnumerat, §. *CII. p. 81. seqq.* eiusque obiectiones contra quosdam libros symbolicos nostrae ecclesiae diluit; in *dissert. de auctoritate librorum symbolicorum, commentationi huic subnexa, §. XXVIII. seqq. p. 436. seqq.* IOAN. quoque FECHTIVS, dum de *reiectione formarum credendi* agit, ex instituto contra GOTTFR. ARNOLDVM disputat, in *historia & examine*

nouae theologiae indifferentisticae, c. XII. p. 314. seqq. quem etiam eandem ob causam, quod libros symbolicos reiecerit, reprehendit IO. CHRISTOPH. COLERVS; in *historia Gottfriedi Arnoldi, sect. II. §. III. p. 46. & §. VIII. p. 56.* Praeter alios autem adhuc commemorandus est IO. LÖCKIUS, philosophus ille anglicanus notissimus, qui in *epistolis de tolerantia* eousque progressus est, vt non tantum libros symbolicos reiecerit; sed & per eosdem haereticos introduci, sibi aliisque persuasum voluerit. Quam eius sententiam IONAS CONR. SCHRAMMIVS, in *programme de haeresi per libros symbolicos contra Lockii huiusque interpretis germani accusationes iniquissimas*, ex instituto profligauit; quod Helmstadii editum est an. 1712, 4. Nimirum cum per libros symbolicos orthodoxi ab haereticis separentur, seiunganturque; inde, quod per eos haereticos introducantur, concludit; cum tamen haeretici, vel qui praua dogmata spargunt, primam huic separationi occasionem praebent. Manifestantur sane per libros symbolicos haereticos, & subinde, quod tales sint, declarantur; inde tamen non consequitur, vt per eos introducantur. Cum autem, qui libros symbolicos reiiciunt, varia obtendere soleant, quae tamen refellere huius loci non est, quod & a viris antea laudatis factum; tum illud quoque nonnulli vrgent, originem eorum a patre deriuandam esse; qua in re, nisi de abusu hoc intelligas, eos falli, certum est, quod ex instituto ostendit IO. HERMANNVS AB ELSWICH, de *reliquiis papae ecclesiae Lutheranae temere affectis, c. III. §. XII. p. 55.*

Quemadmodum autem haud raro, qui vnum extremum euitare volunt, ad alterum procurrant; ita idem faciunt, qui libris symbolicis plus, quam decet, tribuunt. Enim vero, quae cum scripturae sacrae doctrina consentiunt, symbola, quod

de iis, quae nostra ecclesia amplectitur, firmiter credimus, eo merito apud nos loco sunt, quo ipsa doctrina caelestis, maximaque venerationem promerentur; ipsi tamen scripturae sacrae ea equiparanda esse, nemo temere dixerit. Sunt sane viri docti, ac praestantes, qui *Deortusianis* illis tribuere non dubitant. Ita SAM. SEHELGVIGIVS, in *synopsi controversiarum sub specie pietatis motarum, artic. V. quaest. IV. p. 60.* IO. GE. NEVMANNVS, in *theologia aphoristica, de praecognitis theologiae specialibus, c. I. aphor. XXXVI. p. 105.* GOTTL. WERNSDORFIVS, in *dissert. de auctoritate libror. symbolicor. antea iam laudata, aphor. III. §. III. seqq. p. 477. seqq.* aliique. Et SAMVEL quidem SEHELGVIGIVS, dum *l. c.* veteres quosdam ecclesiae nostrae theologos libris symbolicis *Deortusianis* tribuisse, adserit, iis etiam IO. BENED. CARPZOVIVM adnumerat, in *isagoge in libros ecclesiarum Lutheranae symbolicos, p. 3.* Verum CARPZOVIVS *l. c.* libros symbolicos *Deortusianis* esse, diserte negat. Verba eius haec sunt: *vtut enim symbolici libri doctrinam caelestem in scripturis reuelatam contineant, & principalem c. 1. 2. 3. m. etiam cum scripturis ipsis habeant communem; tamen causae ministeriales non ex aequo sese habent, quandoquidem libri symbolici ex illuminatione mediata, & non ex dictatura spiritus sancti, fuerint conscripti, sicuti canonica scripturae sacrae instrumenta. Vnde symbolica scripta primo non sunt *Deortusiana*, sed sacra tantum, & secundo diuina quidem, sed tantum ratione obiecti, quod diuina reuelationis est, minime vero ratione modi communicandi, qui humanus est, & non nisi mediatae illuminationis privilegium habet.* Quae utique recte se habent, meritoque sunt adprobanda. Neque tamen dissimulandum, viros doctos, qui libris symbolicis *Deortusianis* tribuunt, hoc, si ipsam consignationem spectes, de ea, quae *mediate* talis est, intelligere; quo ipso, dum ipsimet

scripturae sacrae magnam prae libris symbolicis *ἐξουίᾳ* concedunt; tota tandem haec controuersia in quamdam de voce conuentionem abire uiderur. Interim cum uoce *θεοπνευσίας* eiusmodi inspiratio, quae immediate a Deo profecta est, secundum receptum loquendi morem, intelligatur; tutius, ni fallor, fuerit, eam soli scripturae sacrae vindicare.

Rectissime itaque sibi, & ecclesiae, consulunt, qui, media uia incedentes, nec plus nec minus, quam decet, libris symbolicis tribuunt. Retinendi omnino sunt, non reiciendi, aut eliminandi; & licet non eo modo *θεοπνευσία* sint, quo scriptura ita dicitur, quoniam tamen cum scriptura sacra consentiunt, doctrinamque veram, sacram-

§. XIV. Tamen si ecclesiae nostrae libri symbolici in rebus secundariis non omnis naeui sint expertes; qua ipsa dogmata tamen cum scriptura sacra tam adcurate conueniunt, ut nullius erroris argui queant. Vnde & nihil obstat, quo minus pro norma quadam doctrinae habeantur, modo recte hoc intelligatur. *

* Qui auctoritatem librorum ecclesiae nostrae symbolicorum aut impugnare, aut arctioribus circumscribere limitibus, suarum duxerunt esse partium, varios in iis obseruasse sibi uisi sunt errores; quamquam dogmaticos & capitales alii, alii leuiiores quosdam & ad ipsam doctrinam non spectantes. Legenda, quae de utrisque obseruat GOTTL. WERNSDORFIVS, de auctoritate libror. symbolic. *aphor. I. §. X. seqq. p. 425. seqq.* Hisce autem rursus se opposuerunt alii, errorumque, certe dogmaticorum, immunes esse libros hosce symbolicos, immo & reliquorum, ut praeter alios WERNSDORFIVS *l.c.* facit, contenderunt. Idem subinde sibi datum credunt, qui libros nostros symbolicos explicant, aut commentariis illustrant, quos antea recensuimus; quibus adhuc addendus, qui hoc ex instituto agit IO. FRID. WALLISERVS, in *uindictis librorum ecclesiae Lutheranae symbolicorum, ubi, quid sensu ortho-*

que continent, & a uiris etiam doctis & cordatis non sine singulari Numinis directione sunt conscripti, publicae auctoritate confirmati; *ἐξουίᾳ* quamdam prae reliquis scriptis humanis, illis tribuendam, negari nequit. Et, mediam quoque hanc uiam se tenere, proficitur beatus PHIL. IAC. SPENERS, tum alibi, tum & in *responsis theologicis germanicis, & quidem prioribus, part. III. c. VI. artic. III. sect. XLIII. p. 972.* quamquam non desint, qui eum minus, quam decebat, praeclare de libris symbolicis sentire, iustaeque illorum aliquid detrahere auctoritati, existiment; contra quos defensionem eius in se suscipit IOACH. LANGIVS, in *anti-barbaro, part. IV. sect. I. p. 590. seqq.*

doxo sint, & ualeant, indicato, censurisque quibus uellicati primitus, dissipatis, potissimum nodi a quibusdam etiam nostratium oppositi, serupulique alias uarie collecti, expenduntur; Ulmae 1710, 8. itemque CHRISTOPH. SONNTAGIVS, in *dissertat. inscripta: depulsio sex paroramatum, Augustanae confessioni, eiusdemque apologiae, & articulis Smalcaldicis, uulgo imputatorum,* Aldorffi aa. 1699, 4. itemque in alia, inscripta: *ilex anti-symbolicus & obex orthodoxus, b. c. depulsio errorum duodecim, Augustanae confessioni, ceterisque libris symbolicis falso imputatorum,* Aldorffi 1703, 4. Mitto reliquos, qui eiusdem argumenti dissertationes ediderunt. Atque id quidem demonstrari firmiter euidentissimeque potest, in dogmaticis nihil omnino, quod non plenissime adcuratissimeque cum scriptura sacra consentiat, in libris nostris symbolicis occurrere. Ad leuioris momenti errores quod attinet, circa patrum,

aut scripturae dictorum, adlegationem, similiaque admissos; laudandi equidem sunt, qui, & horum libros nostros symbolicos immunes esse, probare seragunt; nec tamen quidquam eorum derogabitur auctoritati, si vel maxime concedatur, eiusmodi in iis παραφρασα inueniri. Vnde & hoc non obstabit, quo minus pro norma quadam ac regula fidei, sed secundaria ha-

beantur, quae vim omnem atque auctoritatem a conuenientia cum scriptura sacra accipiat. Proprie enim dictam praecipuamque fidei ac vitae normam tantum scripturam sacram esse, conuenit inter omnes. Atque ita quoque accipiendum, quando libri symbolici in quibusdam locis *normales* adpellantur.

§. XV. Vfus librorum symbolicorum hic est, vt de doctrina publica ecclesiae omnibus constet, itemque, vt vnitas & consensus in doctrina, modoque, dogmata sacra proponendi, conseruetur, omnisque euitetur confusio. Qui autem eos in instrumentum alios opprimendi conuertunt, & in rebus secundariis consensum cum illis nimis rigide vrgent, nulla illorum, qui ex imbecillitate errant, habita ratione; illis abuti censendi sunt. *

* Duplicem praecipue symbolorum ac confessionum finem esse, alterum, vt nostram de variis doctrinae sacrae capitibus mentem aperiamus, simulque obtrectationibus & calumniis aduersariorum obuiam eamus, alterum, vt aliorum proscribamus errores, & ab iis nos alienos esse, testemur, supra iam obseruauimus. Prior finis partim *didacticus*, partim *apologeticus* est, posterior *elencticus*. Confirmat hoc DALTH. BEBELIVS, in *antiquitat. ecclesiae euang. saec. IV. artic. IV. §. XXXIII. p. 869.* vbi & generatim de symbolis disputat. Atque vterque hic finis tum in singulorum hominum, tum integrarum ecclesiarum symbolis ac confessionibus, locum inuenit. In harum autem symbolis alius adhuc finis accedere potest, vt non tantum de doctrina publica constet, sed vnitas etiam & consensus in doctrina, modoque, sacra dogmata proponendi, conseruetur. Qui quidem si obrianeatur finis, vsus librorum symbolicorum, de quo hic loquimur, in eo sese maxime exeret; immo illorum necessitas inde adparet. Si enim in ecclesia quisque pro lubitu dicere ac docere queat, quidquid in mentem venerit; summa rerum omnium non potest non inde oriri confusio, com-

mixtioque. Neque etiam dubium, quin quaelibet ecclesia eiusmodi symbola condere, & ab omnibus, qui eius membra esse cupiunt, vt suum cum iis consensum profiteantur, exigere queat. Ecquis namque potestatem, ea constituendi, quae ad suam conseruationem, doctrinaeque, quam pro vera agnoscit, propagationem faciunt, ei denegaret? Natura indolesque, tum societatis generatim spectatae, tum ipsius ecclesiae, vt haec ei potestas concedatur, postulat? Vnde & vicissim sequitur, neminem, qui ecclesiae istius membrum esse cupit, se subscriptioni eorum, si ab illo exigatur, subducere posse, quamdiu non demonstrauerit, in symbolo isto aliquid contineri, quod scripturae sacrae aduerfetur. Disceptatum fuit, num sufficiat cum ista restrictione, *quatenus* cum scriptura sacra consentiunt, subscribere, an vero *ἀπαθ*; *quia* consentiunt, subscribendum sit? Sed cum prior modus fallacis, illusionibusque infinitis obnoxius sit, nec tam perniciosus temere liber inueniatur, in quo non aliquid veri sit, cuiue non hac ratione aliquis subscribere queat; cum neutiquam sufficere, quilibet facile perspicit. Ipseque eundem improbat beatus PHILIP. SPENERVS, in *responsis theologicis* germa-

germanicis prioribus, *part. I. c. II. artic. III. sect. II. p. 596.* additis tamen cautionibus quibusdam, quae, si recte accipiantur, minime contemnendae. Qui itaque sincere subscribit, quia certus est, nihil in symbolicis libris contineri, quod non cum scriptura sacra conueniat; is quoque recte hoc iure iurando, si ab illo postuletur, confirmabit; quamquam non nesciam, quibusdam hoc displicere. Sed, non video, quid obstet, iureiurando confirmare, hanc mentem nostram esse, quam profiteremur; semperque per Dei gratiam fore, (cum veritatem semper retinere nostri sit officii) modo reuera sit. Quod si dubitemus ac haesitemus, num veritatis consentanea sint, quae in symbolis docentur, aut omnino falsa ea esse, credamus; tum quidem recte a iureiurando nos abstinemus, sed tum quoque iis nec subscribere licet. Legenda, quae de officio subscribentium monent IO. BENED. CARPZOVIVS, *isag. ad libr. symbol. prooem. p. 6.* Atque haec, si rite administrantur, recte se habent. Ad omnem vero, qui facile accedere potest, abusum euitandum, cauendum sedulo, ne sine summa necessitate nouae fidei formulae introducantur, neue sine praegnantia ratione multiplicentur. Varia enim ita incommoda, certamina, & dissensiones, euitari possunt, quibus subinde formulae eiusmodi, sine necessitate introductae, occasionem praebent. De nimia confessionum ac formularum, quae ipsius tempore fuerit, multitudine grauius conqueritur HILARIUS, Pictauiensis episcopus. *Periculosum, inquit, nobis admodum, atque etiam miserabile est, tot nunc fides existere, quot voluntates, & tot nobis doctrinas esse, quot mores; & tot causas blasphemiarum pullulare, quot vitia sunt; dum aut ita fides scribuntur, ut volumus, aut ita ut nolumus, intelliguntur. Et cum, secundum vnum Deum & vnum dominum, & vnum baptisma, etiam fides vna sit, excedimus ab ea fide, quae sola est; &*

dum plures sunt, ad id coeperunt esse, ne vlla sit; lib. II. ad Constantium, p. 1227. Conferenda &, quae vir clarissimus IAC. LENFANT monet in *consideratione formularum fidei*, quae addita est eiusdem *innocentiae catechismi Heidelbergensis demonstratae, p. 112. seqq.* Neque tantum sine summa necessitate eiusmodi formulae non sunt concinnandae, sed &, si concinnandae sint, summa, quantum fieri potest, id faciendum est perspicuitate, summaque diligentia; ne obscuris ambiguisque vocibus, loquendique modis, nouis litibus & contentionibus ansa praebetur. Cum primis etiam cauendum, ne in sententiis aliorum ad hasce formulae exigendis, nimio peccemus rigore, praesertim si de quaestionibus, ad fundamentum fidei non spectantibus, agatur, sique ex imbecillitate quadam, non autem pertinacia, aut studio, veritatem corrumpendi, error proueniat. Tum enim tolerantia quadam opus esse, & res ipsa docet, & charitas suadet. Quam qui hic in minimis ponunt, nihil aliud agunt, quam ut symbola formulasque confessionum in instrumenta dominandi opprimendique alios conuertant, prauosque ita animi sui adfectus prodant. Si qui autem praefracte & pertinaciter symbolis se opponunt, sineque causa iusta & praegnantia illis subscribere nolunt; illis nulla fiet iniuria, si non amplius pro ecclesiae nostrae membris habeantur. Atque haec si probe obseruemus, haud difficulter illorum, qui symbola quaeuis reiciunt, diluamus obiectiones; cuiusmodi est, per symbola vim inferri animis hominum, cogique eos ad aliquid contra sententiam suam profitendum, itemque violentum esse, iis, qui subscribere nolunt, spem omnem, publicum aliquod munus in ecclesia obtinendi, adimi; pugnare symbola cum charitate, & quae hinc fluat, dissentientium tolerantia, cum primis autem cum libertate christiana, siquidem per ea quibusdam iugum imponatur, quod ferre nequeant, & quae alia sunt eiusdem generis.

LIBRI POSTERIORIS

CAPVT TERTIVM

DE

THEOLOGIA PATRISTICA.

Σύνοψις.

Quid per theologiam patristicam intelligamus? §. I.

Patrum nomine quinam veniant? §. II.

Eruditio patrum; §. III.

Ebraeae graecaeque linguae quousque instructi fuerint peritia; criticae artis laborarunt ignorantia; eloquentia qualis? §. IV.

Philosophia patrum; ecclesiastici potius fuerunt, quam Platonici; §. V.

Logica eorundem; in reliquis philosophiae partibus quid ab illis expectandum? §. VI.

Quid generatim de theologia patristica observandum? §. VII.

Origo & fata eius usque ad ecclesiae emendationem; §. VIII.

Post eam; §. IX.

Scripta patrum genuina a spuris, integra a corruptis sedulo sunt discernenda; editiones eorum; §. X.

Sine linguae graecae & Latinae, itemque artis criticae peritia, nemo in lectione ac interpretatione patrum recte versabitur; §. XI.

De selectu & ordine in legendis patrum scriptis quid observandum? §. XII.

Auctoritas patrum quanta? §. XIII.

Abusus theologiae patristicae, itemque usus legitimus, in quo consistat; §. XIV.

§. I.

PER theologiam patristicam intelligimus complexum dogmatum sacrorum ex mente sententiaque patrum, inde ut cognoscatur, quo pacto veritas religionis christianae conservata semper sit in ecclesia, ac propagata. *

* Cum patrum lectio multiplicem usum habeat, ut deinceps ostendemus; hic tamen is solum in censum venit, quem in dogmatibus fidei praebet. In eo itaque cum theologia dogmatica pariter ac symbolica, patristica conuenit, quod complexus sit *sacrum dogmatum*. Differt autem ab utraque, quod in ea non secundum scripturae sacrae ductum, nec ex symbolis, aut confessionibus receptis, sed ex mente sententiaque patrum recenseantur; ita quidem, ut ceu vera accipiantur, quae cum scriptura sacra conueniunt; quae non conueniunt, ceu falsa ac erronea reiiciantur. Finis seu scopus est, inde ut intelli-

gatur, quo pacto christianae evangelicaeque religionis veritas semper in ecclesia propagata sit, ac conservata. Quod ut ad veritatis confirmationem, subinde & illustrationem, plurimum facit, vtileque pariter ac iucundum est; ita & necessarium, ut romanensibus eo rectius obuiam ire queamus. Hi enim cum nihil ferre aliud, quam patres ac traditionem crepent, tum saltem, quando patres a suis stare partibus putant; redigi non facillime ad silentium possunt, quam si non ad partem cum illis agentes, pro nobis potius patrum doctrinamque semper in ecclesia receptam, militare, ostendamus. Non ergo

contemnimus patres, aut eorum suffragia in minimis ponimus; licet solam scripturam sacram pro fidei & vitae regula habeamus. Quam nos *patristicam* dicimus, alii *theologiam historicam* vocant; haud dubie ut innuant, usum huius theologiae praecip. um esse historicum. Sic ex reformatae ecclesiae theologis HENR. ALTINGIVS *theologiam historicam, siue systematicis historici loca quatuor* scripsit, Am-

stelodami 1564, 4. Ex nostratibus autem beatus IO. GVIL. BAIERVS *compendium theologiae historicae* reliquit, Vindoburgae 1699, 8. Romanenses, dum discrimen faciunt inter *theologiam postiuam & scholasticam*, per *postiuam* eam fere designant, quam nos *patristicam* vocamus. Dictum aliquid iam hac de re supra est, & in sequentibus iterum aliquid momenti recurret locus.

§. II. *Patrum* nomine licet nonnullis omnes scriptores ecclesiastici veniant, qui ab initio ecclesiae, vsque ad eius emendationem seu reformationem vixerunt; nobis tamen illi tantum eodem digni videntur, qui sex primis a Christo nato saeculis floruerunt, doctrinaque sua ac scriptis ecclesiae commoda promouerunt. *

* Qui de *patribus* loquuntur, non vna ratione vocem hanc accipiunt. Nonnulli significationem eius eousque extendunt, ut omnes scriptores ecclesiasticos, qui vsque ad ecclesiae emendationem vixerunt, eadem complectantur; cuiusmodi in *bibliotheca maxima patrum* exstant. Alii contra hocce nomen ad solos apostolos, praeunte AVGVSTINO in *psalm. XLV.* restringunt, quippe qui soli digni sint, qui *patres* adpellitentur; satisque esse, si reliqui episcopi *fili* illorum vocentur. Apostolos utique praecipue secundum Deum in ecclesia *patres* dici debere, ANDR. RIVETVS censet, *ut qui ex Dei certa reuelatione, primi fuerint ecclesiarum architecti, & doctrinae propagatores, ut merito prophetarum & apostolorum aliorum quorumvis respectu, patres patrum soli audire debeant*; in *tract. de auctoritate patrum*, eiusdem *critico sacro* praemisso, c. I. §. II. Vsu tamen inualuit, ut reliqui etiam, qui per multa saecula apostolis successerunt, ecclesiae doctores *patres* adpellitentur; quo nomine nonnullis iterum omnes illi veniunt, qui vsque ad saeculum duodecimum floruerunt, quo theologia scholastica exorta est; aliis autem istu tantum, qui in sex prioribus saeculis

vixerunt, cum saeculo septimo iam ecclesiae corruptio aperte se exferere inceperit. ANDR. RIVETVS eos, qui saeculo septimo & sequentibus seu post annum 640 vixerunt, inter *patres minorum gentium* refert, l. c. cap. I. p. 5. Placet cum primis *Anglicana* beati IO. GERHARDI nostri, in *methodo studii theologici, part. III. sect. V. c. III. p. 278. seqq.* Cum enim monuisset, nonnullos existimare, patrum aetatem cum temporibus AVGVSTINI desuisse, eo quod traditiones plurimae ecclesiam tunc inundare coeperint, de quibus ipse *epist. CXIX.* conqueratur; quosdam vero ad annum vsque sexcentissimum, seu ad GREGORII magni tempora eam producere, quibus romanorum praesulum dominatus a Phoca imperatore confirmatus maxime eruperit; alios rursus eam vsque ad annum millesimum, seu theologiae scholasticae ortum protendere; cumque porro addidisset, a scholasticis doctoribus omnino discernendos reliquos doctores ecclesiasticos, qui *patres* vocari possint; horum tres ordines constituit; primum eorum, qui a temporibus apostolorum ad Nicaenum vsque concilium floruerunt, seu ad annum Christi 325; secundum eorum, qui a tempo-

re concilii huius, vsque ad Constantino-
politianum secundum, seu ad annum 681
claruerunt; tertium denique eorum, qui
a temporibus concilii Constantinopolita-
ni secundum, vsque ad originem theologiae
scholasticae, seu annum 1172, quo PET.
LOMBARDVS vixit, nomine quamdam
celebritatem consequuti sunt. Idem et-
iam GERHARDVS obseruat, si ab omni-
moda doctrinae sinceritate patrum aetas
definienda esset; non diu post apostolo-
rum tempora eam finiendum esse. Com-
probat hoc etiam testimonio HEGESIPPI
qui apud EVSEBIVM, *lib. III. histor. eccles.*
c. XXXII. ita loquitur: *Ecclesia ad Tra-*
iani vsque tempora circa annum 110 virgo
pura & incorrupta mansit, iis, qui sanum
salutaris praedicationis canonem corrup-
pere conati sunt, si tum aliqui fuerunt, in
obscura quadam caligine ad id vsque tem-
poris, delitescuntibus. Postquam autem
sacer apostolorum chorus, differrentem forti-
tus est finem, & generatio illa praeteriit,
quae diuinam sapientiam ipsis auribus au-
dire meruerat; tunc impii erroris conspi-
ratio per seductionem eorum, qui alienam
doctrinam tradebant, initium cepit &c.
Solent ceteroquin patres varie dispesci.
Alii enim sunt *apostolici*, seu, qui cum
ipsis apostolis versati sunt, suaque ab iis
acceperunt, quorum adcuratam notitiam
suppeditat THOM. ITTIGIVS, in *dissertat.*
de patribus apostolicis, bibliothecae eius
patrum apostolicorum praemissa; alii *non*
apostolici, quo nomine reliqui omnes,
qui illos exceperunt, veniunt. Alii rur-
sus sunt *graeci*, alii *latini*, quos inter, qui
in africana ecclesia vixerunt, haud vlti-
mum locum tenent; quod locorum qui-
dem ac linguae discrimen ad dogmata
quoque interdum extenditur. Qui enim
causae Pelagianae fauent, ad graecos lu-
bentius, quam ad latinos patres prouo-
cant; eo quod illi paullo liberius subin-
de de viribus liberi arbitrii loquuntur,

quam hi, siquidem apud illos certaminis
Pelagiana tantos motus, quam apud hos
non dederunt. Sed hac de re alibi plu-
ra.

Cum autem in hocce studiorum ge-
nus se daturus id praecipue agendum sit,
vt patrum, scriptorumque ab iis confecto-
rum, adcuratam sibi comparet notitiam;
nostrarum partium esse intelligimus, eos,
qui hanc suppeditant, in ipso statim limi-
ne huius tractationis indicare. Primum
principemque, si veteres species, inter eos
locum tenet HIERONYMVS, cuius *cata-*
logus scriptorum ecclesiasticorum, siue de vi-
ris illustribus liber, omnibus satis notus
est: de quo, quae maxime obseruatu di-
gna sunt, in compendio exhibet IO. ANDR.
BOSIVS noster, in *introd. in notitiam scri-*
ptor. ecclesiast. c. III. §. II. p. m. 57. seqq.
Prodiit tum alias, tum & cum notis ERAS-
MI Roterodami, MARIANI VICTORII,
HENR. GRAVII, AVB. MIRAEI & IO.
ALB. FABRICII, cura studioque ERN. SA-
LOM. CYPRIANI, qui & *adnotationibus*
suis eum illustrauit, & de ipso hocce HIERO-
NYMI catalogo eruditam dissertationem
praemisit, Francofurti & Lipsiae, aut po-
tius Helmstadii 1700, 4. Sequitur GEN-
NADIVS Massiliensis, cuius *de scriptori-*
bus ecclesiasticis librum cum notis AVB.
MIRAEI idem vir doctissimus ERN. SA-
LOM. CYPRIANVS edidit, *adnotationibus-*
que illustrauit, adiecta WILH. ERN. TEN-
ZELI *florum sparsione ad Hieronymi librum*
de scriptoribus ecclesiasticis, nec non *vari-*
antibus quibusdam *lectionibus*; Ienae
1703, 4. Hunc ordine excipiunt ISIDO-
RVS Hispanensis, ILDEFONSVS Toleta-
nus, HONORIVS Augustodunensis, SIGE-
BERTVS Gemblacensis, & HENRICVS
Gandauensis, quos vna cum HIERONY-
MO & GENNADIO iunctim in *bibliotheca*
sua ecclesiastica, Antwerpiae an. 1639.
AVB. MIRAEI publicae luci exposuit.
Hancce MIRAEI *bibliothecam* dum recu-
di

di curavit vir summus IO. ALB. FABRICIUS, non tantum scriptores hosce, praesertim HIERONYMUM & GENNADIUM, adcuratus emendatusque, & notis, tum suis, tum aliorum, illustratos, edidit; sed & *anonymum Mellicensem*, a BERNARDO PEZ, monacho Benedictino, viroque doctissimo primum in lucem protractum, & *bibliothecae eius Benedictino-Maurianae* subiunctum, PETRUM Calinensem, de *vis illustribus monasterii Casnensis*, cum supplemento PLACIDI Romani, & IO. BAPT. MARI *adnotationibus*, IOANNEM porro TRITHEMIVM, de *scriptoribus ecclesiasticis*, & AVBERTI denique MIRAEI librum posthumum, de *scriptoribus saeculi decimi sexti & decimi septimi* addidit; Hamburgi 1718, fol. Atque hi veluti fontes sunt, ex quibus scriptorum ecclesiasticorum notitia hauriri potest. Existerunt deinceps & alii, qui de patribus scriptoribusque ecclesiasticis suas commentationes in lucem proferrent. Haud postremus inter eos est ROB. BELLARMINUS, cardinalis, cuius *de scriptoribus ecclesiasticis liber* nemini temere ignotus est. Saepe est editus, & quidem tum alias, tum & Coloniae 1684, 4. cum *continuazione ab anno 1500 usque ad annum 1600* auctore ANDREA DV SAVVAY, episcopo & comite Tullensi, quae tamen & iam antea lucem adspexerat. Ceteroquin optima editio creditur, quae Parisiis an. 1616 cura IAC. SIRMONDI prodit. IO. ANDR. BOSIVS noster, cum elogia, quibus PHIL. LABBEVS, & GE. CALIXTVS, huncce librum ornarunt, recitasset, addit: *& sane sciendum est, cum multa eruditione refertum esse. Sed & saepius candide proficitur, spuria esse, quae non modo pontificiorum alii pro genuinis laudant, sed etiam ad quae ipsemet in controuersis prouocauerat.* Nec dissimulat idem BOSIVS, quae in hocce BELLARMINI opere iure meritoque reprehenduntur; cuiusmodi est,

BVD. ISAGOG.

quod multa ad chronologiam, historiam, criticamque, facientia, fatente ipsomet PHIL. LABBEO, praetermiserit; quod, ut in aliis scriptis suis, ita in hocce quoque, graecae linguae ignorantiam prodiderit; quod veram & adcuratam chronologiam non sit sequutus; quod denique in gratiam romanae ecclesiae subinde scripta dubia & supposititia pro genuinis venditauerit; *introd. in notitiam scriptor. ecclesiast. c. II. §. III. seqq.* Iungenda, quae in editione IO. GE. WALCHII ad huncce BOSII locum adnotantur. Cum autem PHIL. LABBEVS animaduertet, non omnia exhaustisse BELLARMINVM, ipsemet edidit *dissertationem philologicam & historicam, de scriptoribus ecclesiasticis, quos attigit Bellarminus, in qua cum plurima ad historiam, chronologiam, criticamque ecclesiasticam spectantia, explicantur, tum aliorum, praesertim Riuetti, Coci, Perkinsi, Tossani, Gerhardi, Aubertini, Hostingeri, Marefii, errata castigantur*, Parisiis 1669 duobus tomis in 8. Non sine ratione GVIL. CAVEVS LABBEVM vocat *virum quidem infinitae lectionis, & diligentiae, in re literaria promouenda, indefessae, sed ingenio in Lutheranos & reformatos duro nimis & acerbo; prolegom. histor. literar. scriptor. ecclesiastic. sct. VI.* Ita quoque IAC. THOMASIVS, de *plagio literar. p. 212.* aliique, de eo sentiunt, quorum iudicia exhibentur ad IO. ANDR. BOSII *introd. in notit. scriptor. ecclesiast. & quidem c. II. §. XII. p. 38. f. 99.* editionis Walchianae. Varii in LABBEO errores notantur in *observationibus* ad THO. ITTIGII *schediasma, de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, p. 17.* Constitutum quoque LABBEO fuit, *dissertationem de scriptoribus ecclesiasticis, a Bellarmino omissis*, edere; quod cum non praestitisset, CASIM. OVDINVS hoc sibi datum credidit, *supplementumque adeo euulgavit de scriptoribus vel scriptis ecclesiasticis*

P p p

cis

cis a Bellarmino & aliis omiffis, ad annum 1460 vel ad artem typographicam inuentam, Parisiis an. 1686, 8. Maiori hoc ampliori operi, seu *commentario de scriptoribus ecelesiae antiquis*, occasionem dedit; de quo deinceps ex instituto dicemus. Post **BELLARMINVM** inter romanenses nobis commemorandus est **LVD. ELLIES DV PIN**, qui *bibliothecam scriptorum ecclesiasticorum* lingua gallicana condidit, omnesque scriptores ecclesiasticos, a primo ecclesiae christianae initio ad sua vsque tempora XIX tomis complexus est; siquidem de scriptoribus ecclesiasticis sui temporis (ecclesiae scilicet romanae addictis) tomo decimo nono agit. Quando, & ubi, quisque tomus, excepto ultimo, lucem adspexerit, indicatur a **CHRIST. LVDOVICI**, in *adnotationibus ad THO. ITTIGII schediasma de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, ad §. IX. p. 25. Tres priores tomi in linguam latinam conuersi an. 1692 & 93 prodierunt; referuntque nonnulli, eum in animo habuisse, totam istam bibliothecam, & quidem auctiorem, lingua latina dare, quod tamen, morte praeventus, efficere haud potuerit. Legendus hac de re **CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS**, in *introduc. in hist. theolog. litterar. lib. IV. §. VII. p. 316*. Tametsi autem multorum adprobatione opus hocce exciperetur; non tamen etiam defuerunt, qui naeuos multos ac errores in eo sibi inuenisse viderentur, illudque graui censura notarent. Haud ultimus inter illos fuit **RICH. SIMON**, cui in more positum erat, vt ex aliorum impugnatione laudem quaereret. Cum enim vidisset, in *dissertatione bibliothecae dupinianae praeliminari* systema suum de inspiratione sacrae scripturae, & de scribis, quos finxit, in gente ebraea publicis, impugnari; acerba mox censura & librum, & auctorem, perstrinxit, in tractatu, quem *de inspiratione* edidit, itemque sub 10.

REVCHLINI nomine latitans, in *dissert. critica super nouam bibliothecam scriptorum ecclesiasticorum*; tum rursus, postquam **DV PINIVS** in *prolegomenis* *Biblicis* causam suam egisset, in *epistolis critici* eundem, ceu graecae ac ebraeae linguae ignarum, & criticae sacrae plane imperum, traduxit. Alter, quem opus **DV PINII** expertus est, aduersarius, quive tomum primum, deinde & secundum censuram subire iussit, & **MATTH. PETITDIDIER**, cui displicuit, quod candidè falsus esset, libros apocryphos veteris testamenti, vt *Iudith, sapientia &c.* a patribus trium primorum saeculorum, quorum scripta supersunt, quive ex instituto de canone agunt, pro canonicis non fuisse habitos; de purgatorio apud eodem nihil inueniri; vti nec de peccato originis, eiusque culpa, quae traditioni distinctae sufficiant; & quae alia sunt eiusdem generis. Hinc *observationis (remarques) super bibliothecam scriptorum ecclesiasticorum* ei opposuit, Parisiis 1698, 8. ad quas dum **DV PINIVS** *tomo VI* *bibliothecae* suae quaedam regeffisset, **PETITDIDIERIVS** an. 1692 alteram *observationum* suarum partem edidit. Hisce mox tertius, reliquisque vt potentior, ita magis formidandus aduersarius **IAC. BENIGNVS BOSSVETVS** accessit, quem offendisse **DV PINIVS** creditur, emisso in vulgus latino sermone *libro psalterii cum versione noua*, ad latus vulgatae, scholiisque breuibus, cum eodem tempore 1691 **BOSSVETVS** *librum psalterii* cum notis suis Iuci publicae exposuisset. Audita tum sunt querebrae grauissimae de hacce *bibliotheca*, eiusque auctore, quod plurima e protestantium scriptis hausisset, fidei catholicae noxia, quod Nestorianam haeresin excusasset, de imaginum cultu frigide nimis scripsisset, & quae alia erant eiusdem generis. Tandem eo res peruenit, vt **DV PINIVS** *declarationem* seu *retractionem* edere cogeretur,

geretur, qua plurima *bibliothecae* suae loca aut reuocat, aut, obtorto licet collo, ad placita cenforum suorum explicat. Publicata etiam est archiepiscopi Parisiensis censura, in qua *bibliotheca* haecce vt periculosis, offensiculis, falsitatibus, plenissima notatur, ac proscriptitur. Copiosius fusiusque haec edisseruntur in BASNAGII *bistoire des ouurages des scauans*, an. 1692 & 93, & in *praefatione*, quam vir doctissimus IO. FRICKIUS verboni latinae DV PINII *methodi studii theologici* praemisit. Ipsum vero archiepiscopi Parisiensis decretum (*ordonnance*) vt & *retractationis*, a DV PINIO factae, formulam, exhibet CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIUS, in *introduc. ad historiam theol. litterar. lib. IV. §. VII. p. 275. seqq.* Hisce fatis deterritus DV PINIUS, per triennium operis huius continuationem intermisit, ad quam tandem post BOSSVETVM utcumque placatum, an. 1694 rediit, vt in sequentibus tomis cum forma methodo operis in editione Parisiensi inscriptionem mutaret, *historiam controuersiarum rerumque ecclesiasticarum* se scribere professus; vt praeter alios THO. ITTIGIUS obseruat, in *praefatione, selectis capitibus historiae ecclesiasticae saeculi primi* praemisso §. LXV. p. 73. Non obstantibus autem tot hostium insultibus, multis hocce opus mirifice placuit; cum non tantum scriptorum ecclesiasticorum omnium, vix vlllo praetermisso, vitam, res gestas, & scripta diligenter enarrauerit, sed excerpta quoque ex libris illorum dederit, & ita nucleum velut tot scriptorum exhibuerit. Et licet hocce opus naeus suis non destituatur; in eo tamen omnes conueniunt, summum viri huius candorem maximopere laudandum esse. Quae, aliaque, cum IO. FRICKIUS, l. c. obseruasset, de illo ita porro pronuntiat: *Non mirum ergo, si communi eruditorum suffragio laudata, plausuque excepta, bibliotheca, magnum auctori suo no-*

*men peperit. Nam vt sua laude non careant ex coetu romano Sixtus Senensis & Antonius Possesinus, qui multa nos de veteribus ecclesiae scriptoribus pulcra docuerunt; vt collegerit praeclara de iisdem Aubertus Miraeus, plagii tamen subinde reus; vt famam haud vulgarem adeptus sit liber cardinalis Bellarmini de eodem argumento; & qui multis Bellarminum parasangis peritia linguae graecae, iudicio critico, & litterario adparatu, superat, Philippus Labbeus, edita duobus tomis doctissima, simul tamen & in protestantes quosuis virulenta, de scriptoribus ecclesiasticis dissertatione; de Oudini supplemento vt fileam. Hos omnes vicit amplitudine argumenti, insituti amoenitate, candore iudicii, (etiam vbi arrogantiae pontificum romanorum, & quaesitis curiae papalis per vim & obtorto collo iuribus, pro ecclesiae libertate priscorum e patrum monumentis obuianandum est) tum & modestia in dissentientes Du-Pinius nosser. Proximum a DV PINIO locum inter romanae ecclesiae addictos hic iure meritoque sibi vindicat vir longe doctissimus NICOLAUS LE NOVRRY, qui adparatum ad *bibliothecam maximam veterum patrum, & antiquorum scriptorum ecclesiasticorum*, Lugduni editam, dare incepit; cuius hucusque duo prodierunt tomi in folio, prior Parisiis 1703, posterior ibidem 1715. In priori de scriptoribus primi & secundi saeculi, ac de omnibus CLEMENTIS Alexandrini operibus; in posteriori de scriptoribus latinis tertii & quarti saeculi, qui christianae religionis veritatem aduersus ethnicos vindicauerunt, fusissime copiosissimeque disserit. Quod si ita pergat, omnium citra controuersiam industriam superabit; sed credibile non est, eum hocce opus ad finem perducturum, cum vnius hominis aetas tam vasto tamque immenso labori non sufficiat. Permotum vero se ad eum suscipiendum profitetur, quod in animum induxisset, no-*

nam bibliothecam patrum dare, & animaduertisset, in iis, quae hucusque lucem adspexerunt, opera spuria & supposititia a genuinis non satis adcurate esse discreta. Constitutum itaque illi est, omnia veterum ecclesiae patrum, & antiquorum ecclesiasticorum scriptorum, opera, quae in *maxima Lugdunensi bibliotheca patrum* typis impressa sunt, ad seueriores criticorum regulas singulatim examinare. Primum vero ea, quae ad cuiusque saeculi scriptores generatim pertinent, expendit, consideratque, quodnam fuerit illorum ingenium, quae studia, quae occupationes, quae scribendi occasiones, quos ecclesiae inimicos aut haereticos impugnaverint, aut debellauerint, quae fuerint eorum ac reliquorum christianorum scholae &c. Deinde, praemissa cuiusque scripti adcurata analysi, num genuinum, an adulterinum, illud sit? disquirat, simulque de codicibus manuscriptis, & editionibus, differat. Varias denique animaduersiones, quae dissertationum instar esse possunt, subiicit, in quibus, quae in scriptis patrum obseruatu digna occurrunt, fusius explicat atque illustrat. Atque haec quidem lectu dignissimae sunt, cum in iis, quidquid eruditionis theologiae, historicae, philosophicae in patrum scriptis occurrit, velut in compendio quodam exhibeatur. Specimen earum in sequentibus dabimus.

Ex reformatae ecclesiae doctoribus praeter IO. HOORNBECKIVM, qui *miscellaneor. lib. I. c. I. theologiae patrum* exhibet, in qua praecipui trium priorum saeculorum scriptores ecclesiastici recensentur, hic in censum venit ABR. SCVLTEVS, ob *medullam*, quam vocat, *patrum*. In prima parte *theologiae*, vt inscriptio docet, *clarissimorum veteris ecclesiae doctorum, qui ante concilium Nicaenum floruerunt, methodo analytica & synthetica expressa, & a Roberti Bellarmini*

corruptelis vindicata est. Editio eius quarta, cum praefatione DAV. PAREL, Ambergae 1613, 4. prodiit. Pars secunda, cuius editio quarta ibidem an. 1615 lucem adspexit, *theologiam Athanasii & Epiphani*, eadem ratione pertractatam, & a ROB. BELLARMINI corruptelis vindicatam, exhibet. Tertia & quarta pars de aliis quibusdam saeculi quarti scriptoribus agit. GVIL. CAVE adserit, SCVLTEVM de patribus, & theologia piscorum primitivae ecclesiae doctorum, qui ante & post concilium Nicaenum floruerunt, *polite & adcurate agere*, simulque editam hanc *medullam* dicit Hamburgi 1613. Sed sine dubio pro Hamburgo Ambergam dicere voluit, vbi prima eius pars eodem anno prodiit, vti antea dictum. Deinde de ipsis patribus, eorumque vitis, breuiter tantum verba facit; analysin contra accuratam scriptorum ab iis confectorum tradit, cui dein doctrinam illorum per praecipua theologiae capita subiicit, id subinde agens, vt, cum reformatae ecclesiae sententia eos consentire, doceat. Iunctim omnes quatuor partes recusae sunt, atque inscriptae: *Medullae theologiae patrum syntagma, in quo theologia pristorum primitivae ecclesiae doctorum, qui ante & post concilium Nicaenum floruerunt, methodo analytica & synthetica expressa, atque a Roberti Bellarmini, Caesaris Baronii, Gregorii de Valentia, aliorumque pontificiorum corruptelis ita vindicatur, vt liquido appareat, penes solas reformatas ecclesiae esse doctrinae & veritatis evangelicae antiquitatem*; Francofurti an. 1624, 4. Sed ad ipsum potius GVIL. CAVEVM accedimus, qui omnium fere diligentiam in hocce campo superasse visus est. Hic primum *tabulas ecclesiasticas* edidit, quibus scriptores ecclesiastici, eorumque patria, ordo, aetas & obitus, breuiter exhibentur, a Christo nato ad annum vsque 1517. Londini 1674, recusae Hamburgi 1676:

1676. Hinc, cum aliorum precibus videretur, ad historiam litterariam ampliori opere persequendam; simul tamen plurima ei se offerrent obstacula; specimen eius aliquod primum prodire iussit, *chartophilacem* scilicet *ecclesiasticum*, quo prope 1500 scriptores ecclesiastici, tam maiores quam minores &c. breuiter indicantur. Londini 1685, cui anno sequenti PAVLVS COLOMESIUS *paralipomena* quaedam addidit, quae an. 1687 cum ipso *chartophylace* Lipsiae sunt recusa, in 8. Cum vero *chartophylax* iste, ob nimiam breuitatem, nondum omnibus satisfaceret; tandem se induci passus est CAVEVS, vt maiori operi, seu *historiae litterariae scriptorum ecclesiasticorum a Christo nato usque ad saeculum XII*, manum admoueret, cuius pars prima Londini 1688 & *appendix*, in qua *de scriptoribus ecclesiasticis ab an. 1300 ad annum 1517 agitur*, auctore HENR. WHARTONO anno sequenti 1689 in fol. lucem adspexit. Recusa est prima haecce pars, cum *appendice WHARTONI*, Geneuae an. 1693. Altera autem pars an. 1698 Londini prodit, *qua plus quam 600 scriptores noui, editi, manuscripti, deperditi recensentur; prioribus plurima adduntur, breuiter aut obscure dicta illustrantur, recte adserta vindicantur*. Addita quoque est in altera hacce parte circa finem cuiusque saeculi *notitia historica conciliorum omnium tum generalium tum particularium*; tres quoque adiectae sunt dissertationes, prima *de scriptoribus ecclesiasticis incertae aetatis*; altera *de libris & officiis ecclesiasticis Graecorum*; tertia denique, *de Eusebii Caesariensis Arianismo aduersus Ioan. Clericum*. Recusa altera haecce pars itidem est Geneuae, an. 1699, & vtraque coniunctim an. 1705, & iterum 1720 fol. Naeuos quosdam & errores in opere hocce notauit beatus THOM. ITTIGIUS, in *schediasmate de auctoribus qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, §. X. p. 27. quorum non-

nullos tamen CAVEVS emendauit in parte altera, & in addendis & emendandis eadem parti subnexis. SAINIORIUS quoque, hoc est, RICH. SIMON, vt neminem temere, quem non reprehenderet, dimisit, ita in CAVEVM insurrexit, in *bibliotheca critica*, gallice scripta, tom. I. s. XVII. p. 255. seqq. vbi tamen id praecipue refellendum sibi sumsit, quod CAVEVS dixerat, *editiones sanctorum patrum quae sunt vetustiores, eo sunt vt plurimum fideliores*. Qua de re in sequentibus copiosius differendi locus erit. Nec praetermittendus hic est IO. CLERICVS, qui, cum in *bibliotheca vniuersali* subinde paullo liberius, quam ceteroquin fieri solet, loquutus esset, eosque, qui naeuos patrum dissimulant, aut praetermittunt, quando virtutis larua tegi nequeunt, non historiam, sed elogia illorum scribere, adfirmasset; CAVEVS, ad se haec pertinere ratus, praesertim cum idem IO. CLERICVS, *bibliothecae vniuersal. tom. X. p. 474.* sententiam eius de EVSEBIO Caesariensi, quem a directo Arianismi crimine liberare adgressus erat, refutasset, causam suam in *dissertatione* antea laudata *de Eusebii Caesariensis Arianismo aduersus Ioan. Clericum*, egit. Dum ergo CAVEVS ignominiae duxit, sibi imputatum, quod *panegyricè* potius, quam *historice*, vitas patrum descripsisset, ipse contra, IO. CLERICO id fere vnice constitutum fuisse, pronuntiat, vt *sanctos patres inter se committeret, quasi nec sibi met ipsis, nec inter se inuicem conuenientes; vt eos tamquam obscuros, perplexos, confusos repraesentaret, nec eorum, quae trahant, satis peritos; qui terminis vruntur aequiuocis, & praeclare se munere suo functos arbitrantur, cum de mysteriis incomprehensibilibus modo quodam haud intelligibili disputarint; dissertat. cit. p. m. 34.* Sed non tacuit CLERICVS, quaeue contra se dicta erant, repulit, in *epistolis criticis & ecclesiasticis*, quae *artis eius criticae* volumen

tertium constituunt, *epist. l. vsque ad VII.* denuoque contendit, CAVEVM panegyristen patrum potius esse, quam historicum, cum primis *ep. II. p. 76 seqq.* Quod cum aegre ferret CAVEVS, *epistolam apologeticam* in lucem emisit, *adversus iniquas Io. Clerici criminationes in epistolis criticis & ecclesiasticis nuper editis*, Londini 1700, 8. cuius summa diligenter recensetur in *actis eruditorum Lipsiensib. an. 1701. p. 71.* Tametsi autem IO. CLERICVS nimis rigidum censorem patrum agere videatur; lectu tamen omnino dignae sunt vitae eorum, quae passim in *bibliotheca uniuersali* existant, fecitque, quod laudem promeretur, qui eas in vnum collectas, & in linguam germanicam translatas, iunctim edidit. Inscribitur liber iste: *Ioannis Clerici unpartheyische Lebens-Beschreibung einiger Kirchen - Vaeter vnd Kezer, nahmentlich Iustini martyris, Clementis Alexandrini, Origenis, Cypriani, Prudentii, Gregorii Nazianzeni, Eusebii, Pelagii vnd Celestii, aus dessen bibliothecque uniuerselle ins teutsche übersezet*, Halae Saxonum 1721, 8. cum praefatione CHRIST. THOMASII. Nonnullae quoque ex istis vitis patrum, a IO. CLERICO descriptis, vt CLEMENTIS Alexandrini, EVSEBII Caesariensis, GREGORII Nazianzeni, & PRUDENTII, in linguam anglicanam translatae, Londini 1696, 8. prodierunt. Ad GVIL. CAVEVM vt reuertamur, praeter ea, quae hucusque enarrauimus, scripta, huius quoque loci sunt, *antiquitates eius patrum & ecclesiasticae, oder Leben, Wandel, Lehre, Todt, vnd Marter der apostolischen Vaeter, welche zur Zeit der Aposteln, oder gleich darnach gelebet haben, wie auch der vornehmsten Vaeter in den vier ersten lahr-hundertent*; quae ex anglicana lingua in germanicam conuersae, Breae impressae sunt an. 1701, 4. Praemissa iis est praefatio HERM. WITSI, ex versione belgica desumpta, quae ta-

men potius ad *antiquitates CAVEI apostolicas* spectat, siquidem hae in versione ista belgica, coniunctim cum *antiquitatibus patrum & ecclesiasticis*, editae erant. Fustus autem in hocce opere vitae patrum in quatuor primis a Christo nato saeculis describuntur; quam in *historia scriptorum ecclesiasticorum litteraria* tractum; & licet in us ad scripta & doctrinam patrum praecipua quadam ratione non respiciatur; plura tamen occurrunt, quae illis lucem adfundere possunt. Angmen denique inter eos, qui ex reformatae ecclesiae doctoribus de patribus egerunt, claudat CASIM. OVDINVS. Romanae enim licet olim ecclesiae addictus, praemonstratensiumque adscriptus ordini fuerit; deinceps tamen ad reformatorum castra transit. *Supplementum eius de scriptoribus vel scriptis ecclesiasticis a Bellarmino & aliis omissis*, antea iam commemorauimus, cum de BELLARMINO ageremus. Hoc vero dum non tantum correxit & emendauit, sed multis magnisque accessionibus auxit; amplum illud opus enatum est, quod *commentarius de scriptoribus ecclesiae antiquis, illorumque scriptis tam impressis, quam manuscriptis adhuc exstantibus in celebrioribus Europae bibliothecis a Bellarmino, Possuino, Filippo Labbeo, Guiljelmo Cauco, Ludouico Elia du Pin, & aliis omissis, ad annum 1460 vel ad artem typographicam inuentam, cum multis dissertationibus, in quibus insigniorum ecclesiae auctorum opuscula atque alia argumenta notabiliora aduertit & prolixè examinantur*, inscriptum, Lipsiae an. 1722, tribus tomis in fol. prodit. Necessitatem eius indicaturus, in ipso statim limine, quid in LVD. ELL. D. PIN, & GVIL. CAVEI, eodem spectantibus scriptis, desiderandum sit, exponit, & hunc quidem tum ibi, tum in ipsa etiam tractatione, acrem subinde censuram subire iubet; quod non mirabitur, qui cogitauerat

rit, CAVEVM in *prolegom. histor. litterar. scriptor. ecclesiasticor. sect. 1. p. 1. 2. de supplemento* OVDINI ita scripserit: Quo in opere utinam eandem cum clarissimo du Pin diligentiam, par iudicium, adhibuisset; non tot foedis erroribus se implicuisset, nec adeo magnam operis sui partem ex Miraeo, Labbeo, Vossio aliisque (saepe ne leuissima quidem eorum, unde sua desumerit, mentione facta) ad verbum transcripserit; non leuem aliqui candoris ac diligentiae non inutiliter postulae laudem reportaturus. Nec illud mirabitur, IO. CLERICVM tam acri censura hocce OVDINI opus notasse, adseruisseque, dubitari posse, an OVDINVS tantam latinae graecaeque linguae peritiam habuerit, ut de patrum graecorum latinorumque scriptis iudicium terre potuerit; *bibliotheq. ancien. & mod. tom. XIX. part. II. artic. V. p. 355.* qui considerauerit, nec OVDINVM pepercisse CLERICO, eiusque mentionem saepe quidem, sed non semper adeo honorifice, fecisse, uti vel ex iis patet, quae *tom. I. saec. V. p. 986.* de *appendice eius Augustiniana* differit; quamuis etiam eum interdum lauder, ac in controuersia cum CAVEO partibus eius accedat, vel, ut ipse loquitur; *palmam triumphis & veritatis denegare non potuerit.* Nimis aperte virorum doctorum hic sese produnt adfectus. Qui ab omni partium studio hic alieni sunt, agnoscunt, opus hocce OVDINI non carere naeuis, optant etiam, ut maiori erga eos, quos refellit, vsus esset modestia; simul tamen fatentur, diligentiae laudem illi non denegandam, multaque lectu digna in illo occurrere; obseruant etiam, licet iudicium illorum, qui spuria a genuinis discernunt, summopere laudandum sit; nodum tamen haud raro hic excessisse OVDINVM, & quaedam patrum scripta ne iustis rationibus suspecta reddidisse. legenda, quae hac de re monentur in *denusischen actis eruditorum, part. LXXIX.*

num. I. p. 455. seqq. Ad nostrates priusquam transeamus, id monendum, ex neo-Arianis, CHRISTOPH. SANDIVM tractatum de veteribus scriptoribus ecclesiasticis edidisse; in quo eos recenset, qui vsque ad tempus concilii Nicaeni vixerunt. Quo id faciat consilio, quilibet facile perspiciet; hinc, quod patrum istorum scripta corrupta non tantum, sed in prauum quoque sensum per iniquam interpretationem detorta, subinde conqueritur, ne scilicet in illis inuenirentur, quae Arianis faueant. Altera editio, cum nucleo eius historiae ecclesiasticae, prodiit Coloniae 1676, 4.

Ex nostrae ecclesiae doctoribus, qui in hocce campo ingenii vires periclitati sunt, primus occurrit beatus IO. GERHARDVS noster, cuius *patrologia, sive de primitiuae ecclesiae christianae doctorum vita ac lucubrationibus opusculum posthumum*, cura filii eius IO. ERN. GERHARDI anno 1653 primum prodiit, deinde aliquoties recusa. Auctorem hocce opusculum in suos solum vsus collegisse, neutiquam autem eum in finem concinnasse, ut lucem publicam adspiceret, viri docti iam monuerunt, ipseque IO. ERN. GERHARDVS profitetur, se *persuasione amicorum, & metu, ne ab aliquo alio fide non bona in lucem proferretur*, illud edidisse. Idem cum etiam IO. ANDR. BOSIVS confirmasset, recte addit: *Quo circa non satis caussa habuit Labbeus, cur toties eum plagii inculcasset, tamque acerbo sale, quoties illius meminit, optimum virum perfriaret; ipse cornicula aesopica, & passim dicta aliis, etiam nominibus dissimulatis, in rhapsodiam illam suam transcribens, ut iam Hottingerus (in *enuead. dissertat. philologico-theologic. disput. VIII. p. 175. 176.*) monuit; in *introd. in notit. scriptor. ecclesiast. c. III. §. XXXI. XXXII.* Supplere hancce GERHARDI *patrologiam* voluit IO. GOTTFR. OLBARIUS, in *abaco patrologico,**

logico, siue patrum atque doctorum maioris enumeratione, Ienae 1673 edita; quo ipso anno etiam tertia editio patrologiae GERHARDI haec prodiit. Cum vero & huius libri magna adhuc fieri posset accessio; nouae editionis multo auctioris curam in se suscepit auctoris filius, IO. GOTTL. OLEARIVS, quae & plane alia facie, atque inscripta: bibliotheca scriptorum ecclesiasticorum, Ienae 1711, 4. cum praefatione mea lucem adspexit. Mulorum instar haecce bibliotheca esse potest, siquidem in ea, quidquid eximii apud CAEVM, DVPINVM, BAEIVM, aliosque, de patribus scriptoribusque ecclesiasticis occurrit, in compendio exhibetur. De IO. HVLSEMANNI patrologia, cum eiusdem praefationibus ad formulam concordiae, a IO. AD. SCHERZERO, Lipsiae 1670, 4. edita, quid censendum sit, a CHRIST. LVDOVICI exponitur, in adnotationibus ad THO. ITTIGII schediasma de auctoribus qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, ad §. XI. p. 32. vbi etiam AVG. VARENIi rationarium theologicum de scriptorib. ecclesiasticis, IO. SCHOPFFII academia Iesu Christi, IO. CHRISTOPH. HAHNII insigniora caeli Sionaci sidera, IO. CHRISTOPH. MBELFVRERI corona centum patrum, CASP. HEVNISCHII patrologia recensentur; de quorum plerisque etiam IO. ANDR. BOSIVM consulere iuuabit, in introduct. in nosit. scriptor. ecclesiastic. c. III. §. XXV. seqq. Dum IO. SCHOPFFIVM librum academia Iesu Christi inscriptum edidisse, diximus, in mentem venit, & THEOPH. SPIZELIVM opusculum, eadem ratione inscriptum, concinnasse, in quo icones & descriptiones viginti duorum patrum, quorum primus est IGNATIVS, vltimus BERNHARDVS, exhibentur; Augustae Vindelic. 1671, 4. Sed cum non tam ad scripta & doctrinam, quam vitam & virtutes eorum respiciat, huius loci non est.

Sunt etiam, qui non quidem omnes aut plerosque, sed quosdam, aut certigenis patres, & scriptores ecclesiasticos, recensent; quorum nonnullos, vt THO. ITTIGIVM, in *dissertatione de patribus apostolicis*, aliosque, licet iam data occasione indicauerimus, reliquos tamen etiam, qui huc referri possint, paucis commemorare, non abs re fuerit. Locum ergo sibi hic vindicat PET. HALLOIXVS, qui de praecipuis orientalis ecclesiae scriptoribus, qui primo & secundo saeculo claruerunt, fusa egit, in *illustrum ecclesiae orientalis scriptorum vitis & documentis*, cuius operis tomus primus Duaci an. 1633, secundus ibidem 1636 lucem adspexit. Praeterea WILH. ERN. TENZELIVS, in *exercitationum selectarum*, Lipsiae 1692, 4. editarum, parte priori, de symbolo tantum apostolico, sed & de scriptis Clementis Romani, IGNATII, P. OLYCARI, IVSTINI martyris, ATHENAGORAE, THEOPHILI Antiocheni, TATIANI, HERMIAE, IACOBI Nisibensis, & IEPHRAEMI Syri, diligenter & adcurate distulerit, plerorumque etiam vita praemissa. Denique & IO. CASP. LOESCHERVS *de patrum africanorum meritis singularibus* libros duos promisit, quorum prior solum, quantum mihi constat, prodiit, Rocholiti 1722, 8. in quo de Tertulliani, Arnobii, Cypriani, Augustini, Vigilantii, Optati Milenitanii, Vigilii &c. vita, factis, eruditio, scriptis, naevis, singularibus, elogiis & auctoritate, vt inscriptio docet, exponitur. Amplissimum sane foecundissimumque sibi aperuit campum; in quo tamen ita versatur, vt praecipua tantum in compendio exhibeat. De iis, qui, dum generatim librorum theologicorum notitiam tradunt, etiam patres recensent, nihil nunc addimus, cum de iis iam supra ex instituto dictum sit, lib. I. c. III. ad §. XXII.

§ III. Eruditio patrum minime equidem contemnenda, ex istius tamen, quo vixerunt, temporis ratione, aestimanda. Quidam eorum historiarum & antiquitatis non fuerunt imperiti, in gentilium quoque scriptorum lectione haud perfunctorie versati. *

* Quemadmodum, qui patrum auctoritatem nimium euehunt, etiam praeclare admodum de eorum eruditione sentiunt; ita, qui illam contra imminutam cupiunt, de hac quoque aliter censent. Atque hos inter IOANNES quoque CLERICVS est, vir doctissimus, qui in *epistolis criticis & ecclesiasticis*, ep. IV. p. 122. seqq. ex instituto de patrum eruditione, vel potius contra eam, disputat. Hodie, inquit, eruditus nemo haberi queat, qui *vulgaria tantum proferat, qui recte ratiocinandi regulas passim perfringat, qui nullo ordine utatur, qui nullam styli aut certe perspicuitatis rationem habeat; nec intelligo, cur velimus eruditionis laudem veteribus multis tribuere, in quorum scriptis haec omnia animaduertere licet. Miserrima profecto est hodie fors nostra, quibus sine magno labore, sine singulari rerum delectu, sine ratiocinationibus, in quibus nihil acutissimi dialectici merito carpere possint, sine adcurato ordine, styloque minimum perspicuo, negatur eruditionis bonos; felicissima contra fuit veterum, quorum in multos, omnibus hisce, aut maxima eorum parte destitutos, tantae laudes congestae fuere. Ego vero, ita pergit, nec sane solus, ut ingenue profitear quod sentio, cum de patrum eruditione iudicare adgredior, eadem mensura, ut ita dicam, utor, qua soleo recentiorum eruditionem metiri; neque enim puto, oportere eos meliorem esse conditione, quam nos. Quae laudo & miror in nuperis scriptoribus, ea in antiquis eodem honore prosequor; quae sperno aut rideo in recentiorum scriptis, ea non plus facio, cum mihi occurrant in veterum monumentis. Sed bene est, quod idem vir doctus quibusdam interiectis, haec addat: Possumus laudare*

BVD. ISAGOGE.

doctrinam veterum, si ita libeat, at pro modulo illius aevi; non ita, ut multum recentiorum eruditioni praeferatur, quemadmodum solet a multis fieri. Possumus ignoscere delectui rerum parum severo, ratiocinationibus minus firmis, ordini confusiori, stylo non satis castigato, nec perspicuo; at haec praeferre iis, quae contrariis ornamentis ingenii, iudicii, eloquentiae praedita sunt, minime sustinemus. Id namque est, quod ipsemet volo; eruditionis laudem patribus non posse denegari, sed eam pro temporum istorum conditione aestimandam esse. Nec omnes vno eodemque habendi sunt loco, sicuti nec illi, qui hodie eruditi vocantur; cura quibusdam excellentius ingenium, & maior eruditionis adparatus obtigerit, quam aliis. Suffragatur interim hac in re IO. CLERICO, qui ceteroquin eius sub PHEREPONI nomine latentis animaduersiones in AVGVSTINVM acriter castigat, LAMINDVS PRITANIVS, quo nomine virum eruditissimum LVD. ANT. MYRATORIVM tegi, accepimus, & ingenue fatetur, patrum eruditionem, in iis, quae ad artes scientiasque profanas spectant, ea, quae nostrae aetatis est, multum esse inferiorem. Multa sunt, inquit, quae in libris sancti Augustini, ceterorumque patrum exquiri possunt, grammatica videlicet, rhetorica, didactica, logica, physica, eruditio, linguarum peritia, critica, chronologia, & aliae id genus disciplinae, quae nunc excoluntur magna animi contentione, a litteratis hominibus. In his omnibus non negamus, immo sincerissime fatemur, reperiri posse, & reuera offendi, multos nonnumquam patrum defectus, & si etiam velis, postremam quandoque imperitiam. Adcurata critices

Q99

scientia

*scientia in plerisque desideratur; severam eloquentiam in nonnullis frustra quaeras; si Origenem, Hieronymum, & Epiphanium excipias, vix alium inter ipsos habebis hebraicae linguae gnarum. Declamant interdum; alibi parum recte ratiocinantur; apocryphis quandoque utuntur, aliaque peccant, quae temporibus istis, ac in tanto lumine scientiarum & artium in homine philologo aut non feras, aut saltem non laudes; de ingeniorum moderatione in religionis negotio, lib. III. c. XVI. p. 545. Atque hinc facile intelligitur, quousque admittendum, quando HIERONYMVS, in epistola ad Magnum, quae est LXXXIII. p. 656. recensitis plurimis veteris ecclesiae doctoribus, in quibus, inquit, nescias, quid primum admirari debeas, eruditionem saeculi, aut scientiam scripturarum? Secundum eam enim, quam ipsemet animo concepit, eruditionis notionem de iis loquitur. Neque sane negamus, priscos ecclesiae patres doctoresque litteris ac disciplinis instructos fuisse, quod ex instituto probat GE. CALIXTVS, in *adparatu theologico*, p. 35. seqq. Idem, cum verba HIERONYMI iam memorata, recitasset, subiicit: *Et sane verbis Hieronymi fidem faciunt, quae e multis pauca hodie supersunt Iustini, Tatiani, Theophili Antiocheni, Clementis Alexandrini, Eusebii, Tertulliani, Arnobii & plurium; qui praeter alia, quae multiuga eruditione subnixi, praestiterunt, ex scriptoribus & historiis gentilium, cum antiquitatem & certitudinem religionis orthodoxae, tum nouitatem vanitatemque ethnicae, e communi omnibus rationis luce argumentis subinde ducitis, & quae in contrarium adferri poterant, refutatis, non minus diserte, quam doctè, ostenderunt. Quae, etsi ita comparata sint, vt vir ille doctissimus nimis quoque praeclare de patrum eruditione sensisse videatur; hoc tamen certum, quosdam patrum in scriptorum quoque genti-**

lium lectione versatos, historiarumque, quae inde petendae erant, & antiquitatis, minime rudes fuisse, dignosque adeo vel hoc nomine, qui ab omnibus legantur. Poteratque a CALIXTO laudatis cum primis adhuc ex graecis THEODRETVS, ex latinis autem LACTANTIVS atque HIERONYMVS, addi. Haec, quae diximus, patres quosdam historiarum & antiquitatis minime rudes fuisse, intelliget, qui vel vnica TATIANI ad Graecos orationem euoluerit: praesertim si NICOLAI LE NOVRRY obseruationes conferat, in *adparatu ad bibliothecam maximam veterum patrum, dissert. V. c. II. p. 531. seqq.* Iuuabit ibi legisse, quae §. VI. de artium & scientiarum inuentoribus, de quorundam philosophorum vitis & opinionibus, a TATIANO commemoratis; porro §. VII. de quibusdam aliis philosophis peripateticis, & grammaticis, quorum testimonio aetatem Homeri prebat TATIANVS; item §. VIII. de quibusdam scriptoribus chaldaeis, phoeniciis & aegyptiis, ad probandam Moysi antiquitatem, a TATIANO commemoratis; §. IX. de pluribus aliis scriptoribus, & quibusdam illustribus viris, quorum TATIANVS fecit mentionem; §. X. de deorum fabulis, & METRODORO, ac de statuis, quas TATIANVS se Romae vidisse testatur: denique de regum antiquorum chronologia, erudite commentantur. Iam si quis plures alias eiusdem generis obseruationes in IUSTINVM MARTYREM, IRENAEVM, cum primis CLEMENTEM Alexandrinum addat; non dubitabit, egregia prorsus antiquitatis & historiarum monumenta in patrum scriptis occurrere, nec proficere quemquam in isto studiorum genere rite posse, nisi haec quoque consuluerit. De gentiliis scriptis legendis non vna quidem omnium patrum fuit sententia; plurimos tamen censuisse, eos & legendos, & insignem ex iis capi posse

posse vtilitatem, ostendit IO. BAPT. CO-
TELERIVS, ad *constitution. apostolic. lib.*
I. c. VI. p. 204. Qua de re plura dici

possent, nisi hoc iam supra factum esset,
ad *lib. I. c. IV. §. VIII.*

§. IV. Ex graecis patribus pauci linguae ebraeae,¹ ex latinis quidam nec graecae fatis, multo minus ebraeae habuerunt notitiam; criticae quoque artis plerique rudes fuere, hinc & eximio in scriptura sacra interpretanda, eiusque sensu litterali inuestigando, destituebantur praesidio.* Eloquentia, qua nonnulli prae reliquis florebant, turgida nimis, & subinde ad adfectus magis concitandos, aut omnino aures solum demulcendas, quam intellectum instruendum, simplici veritatis cognitione imbuendum, comparata.**

* Audire hic iterum primum iuua-
bit IO. CLERICVM, libere hac de re sen-
tentiam suam exponentem, in *epistolis*
criticis & ecclesiasticis, ep. IV. p. 131. seqq.
Vnus quidem, inquit, aut alter, vt Orige-
nes apud Graecos, Hieronymus apud La-
tinos, operam dedere addiscendae linguae
ebraicae; sed nec sciure eam in rem subsi-
diis, quae habebant, uti, nec iis, quae no-
rant, multum vsi sunt. Vigebant iis tem-
poribus, linguae syriaca & arabica, in vi-
cinita Palaestinae & Aegypti; quae linguae,
cum maximi essent vsus, ad intelligendam
ebraicam, debuerant ab iis edisci, quod ta-
men factum non est. At syri ipsi & ara-
bes christiani persacile potuissent a Iudaeis
ebraicam linguam discere, & cum sua com-
parare, cum maximo suae aetatis & poste-
ritatis fructu. Et quibusdam interiectis:
Maluerunt Graeci & Latini statuere ab-
surdistime, diuinitus fuisse adfatos septua-
ginta interpretes, quam laborem subire,
qui exantlandus fuisset, in addiscenda lingua
ebraica. Maluerunt in linguae suae cog-
nitione adquiescere, & allegoricum interpre-
tandi genus, quo nihil futilius dicamne an
facilius erat, sectari; quam grammaticae
singula, vt decuit, utque nunc facimus, ex-
plicare. Antea quoque dixerat: Hoc vnum
plerisque veteribus concedere possumus, pe-
ritos fuisse linguae vernaculae, Graeco-
graecae, Latinos latinae; & quidem ita,

vt maxima eorum pars, praesertim apud
Latinos, pro modulo suae aetatis, non ad
normam meliorum saeculorum, scribere pos-
sent. De ORIGENE porro atque HIE-
RONIMO, qui fere soli ebraicae linguae
peritia instructi fuere, (quae enim aliis
quibusdam tribuitur, tam exigua est, vt
in censum non veniat) idem IO. CLERI-
CVS ex instituto disputat, in *quaestionibus*
Hieronimianis, quae II. seqq. p. 28. seqq.
Et ad ORIGENEM quidem quod attinet,
tametsi EVSEBIVS pariter ac HIERONY-
MVS eum ob linguae ebraicae peritiam lau-
dent; CLERICVS tamen adeo iis non
suffragatur, vt putet, indubitatis iudiciis
ostendi posse, eum ita loqui, quasi hebrai-
cos characteres legere nesciuisset. Dicen-
dum nimirum, ita pergit, bonum virum in
consciendis hexaplis, vertendisque nomini-
bus hebraicis, iudaei cuiuspiam opera vsum
fuisse, eiusque generis homines interdum con-
suluisse, deim edidisse, quae ab iis accepisset;
ita vt imperitis Graeculis primum, dein
ceps etiam peritiori Hieronymo, sed non
satis attento, fucum fecisse videatur; quae II.
§. IV. p. 32. Praeunte hac in re si-
bi habuit PET. DAN. HVETIVM, ad quem
etiam prouocat, quippe qui itidem agno-
scit, tam eximiam in ORIGENE linguae
ebraicae peritiam non fuisse, vt vulgo cre-
ditur, *Origeman. lib. II. c. I. §. II.* HIE-
RONIMO graecae linguae peritiam omnem

non denegat; attamen, non dubiis argumentis deprehendisse viros doctos, ait, eum *perquam modice in ea exercitatum fuisse, quando cum graecis archetypis translationes eius adcuratius conferre coeperunt; quaeft. III. §. I. p. 44.* De ebraica eius eruditione ita censet, vt, etsi non neget, labores eius nobis vtiles esse, si iis vtamur, vt par est; eum tamen *multum abfuisse, existimet, a perfectione quam monachus Benedictinus (IO. MARTIANAEVS) ei adfingit. Tota nimirum, inquit, mihi videtur fuisse scia in collatione interpretum antiquiorum, atque in nonnullis, quae acceperat a praeceptoribus Iudaeis, quorum multa exigui pretii fuerunt; quaeft. IV. §. I. p. 74.* Ego lubens fateor, eam, qua & ORIGENES, & HIERONYMVS, floruerunt, linguae ebraeae peritiam a summo perfectionis fastigio abfuisse; largior quoque, fuisse, & esse inter recentiores, qui vtrumque ea superent; nec IO. MARTIANAEVS suffragatus fuerim, in *prolegomeno tertio tomi secundi* adserenti: *nihil in sermone hebraeo Hieronymum latuisse, tantamque huius idiomatis peritiam fuisse in sancto viro, vt nullus grammaticorum hodiernorum sit illi aequiparandus.* Praeterquam vero, quod nihilofecius insignis scriptorum, quae nobis reliquerunt, vsus sit, quod nec IO. CLERICVS diffitetur; eiusmodi subsidia linguas istas addiscendi, quibus hodie abundamus, neutiquam habuerunt. Ex quo licet omnino sequatur, recentiores quosdam illis praefereudos, & inique agere, qui recentiores omnes veteribus postponunt; simul tamen conficitur, quosdam pro istius temporis conditione eosque in linguis profecisse, quo iridem pauci recentiorum peruenturi fuissent, si eadem aetate vixissent. Generatim etiam de veteribus, saltem iis, qui tribus prioribus post Christum natum saeculis vixerunt, obiterandum, eos magis de ipsa doctrinae christianae propaga-

tionem, & contra aduersariorum insultus defensione, itemque de vita ad eam recte instituenda, quam de lingua aut vocibus, aut rebus criticis fuisse sollicitos; atque haec cum vnica veterum cura esset; mirum non est, quod in linguis ignotis addiscendis nihil, aut non multum laboris posuerint; mirandum etiam non est, quod allegorica scripturam exponendi ratio, eo quippe tempore vsitata, illis placuerit, quippe quae ad vitam moresque instituendos vel maxime comparata est, nec, si quis modum in ea teneat, litteralemque sensum non negligat, contemnenda; quemadmodum contra, qui criticis ac grammaticis subtilitatibus nimium indulgent, haud raro ad ineptias pueriles prolabantur, & id, quod praecipuum est in scriptura sacra, negligunt. Legi merentur, quae de progressu studiorum in ecclesia disserit GE. CALIXTVS, in *adparatu theologico, p. 112. seqq.*

** Patrum, seu veteris ecclesiae doctorum, eloquentiam, turgidam subinde tumidamque, & tum etiam, cum de argumentis diuinis, quae simplicem planamque orationem postulant, loquuntur, elatam nimis, figurisque & hyperbolis scitentem, a sobria illa comtaque dicendi ratione, cuius in perspicuitate, exactaque rerum explicatione, praecipua laus est, multum discedere; viris doctis iam pridem obseruatum est. Accedit, & cum priori fere vitio coniunctum est, quod sophistarum instar verborum lenociniis, argumentisque oratoriis, & ad fallendos incautos aptis, fucum potius haud raro facere, quam claris, euidentibus solidisque rationibus, quod dicunt, demonstrare videantur. In CHRYSOSTOMO, BASILIO, GREGORIO Nazianzeno, & ad Latinos quod attinet, TERTVLLIANO, CYPRIANO, LACTANTIO, HIERONYMO, aliisque, eiusmodi quid deprehendi, negari nequit. Ipseque hoc non differe-

TUR DION. PETAVIUS, dum *multa sunt*, inquit, a sanctissimis patribus, praesertimque a Chrysostomo in homiliis adpersa; quae si ad exactae veritatis regulam accommodare volueris, boni sensus inania videbantur. Quippe declamatorio illo more ad imperitam fere multitudinem exaggerandi causa, & subito quodam impetu dicendi, ac colore profusa feruntur plerumque licentius. Unde ex aliorum comparatione locorum, vel conciliorum potius, ac patrum, temperanda, & in gyrum veritatis renovanda sunt; in animadversionib. ad Epiphani haeresin LIX. p. m. 244. Idem & pluribus comprobatur IO. DALLAEVS, de usu patrum, lib. I. c. V. p. 120. seqq. ubi ex instituto ostendit, non facile esse, patrum scripta intelligere, tum propter linguas & idiotismos, quibus utuntur, tum propter rerum explicandarum variis rhetoricae & dialecticae artificii obscuritatem & impeditam rationem, tum quod plerasque voces alio, quam qui nunc in usu est, sensu usurpent. Legenda cumprimis, quae p. 149. seqq. hac de re differit. Iungendus vero IO. CLERICVS, art. crit. tom. I. part. II. sect. I. c. XVI. ubi historiam rhetoricae tradit, p. 486. seqq. Atque ipse quidem HIERONYMVS declamatorium hocce dicendi genus improbat, ad NEPOTIANVM scribens: *Ne quaeras pueriles declamationes, sententiarum flosculos, verborum leuocinia; & per fines capitulorum singularum acuta quaedam, breuiterque conclusa; quae plausus & clamores exeunt audientium, epist. XXXIV. ad Nepotianum de vita clericor. & monachor. tom. IV. oper. art. II. p. 259.* editionis IO. MARTIAEII. Nihilofecius tamen illud non tantum subinde sectatur, sed sophisticantiam eloquentiam diserte laudat; immo quod magis mirandum, exemplo Pauli

apostoli, perperam quamuis, tueri conatur, epist. XXX. quae est apologia pro libris aduersus Iouinianum, itidem tom. IV. oper. part. II. p. 235. eiusdem editionis. Hac ipsa autem dicendi ratione dum patres effecerunt, vt aut plane non, aut non recte intelligerentur; alios simul ad prauas opiniones animo concipiendas perduxerunt, erroribusque, qui deinceps foedarunt ecclesiam, occasionem praebuerunt. Superstitionis, quae circa missam in ecclesia romana regnat, originem ex hocce quoque fonte deriuandam, a me demonstratum est, in *dissertat. de origine missae pontificiae, §. XX. in syntagm. dissertat. theolog. p. 33.* Orationes veterum panegyricas, quibus martyrum, vitorumque, sanctitatis laude florentium, virtutes celebrant, & in quibus mortuos absentesque per apostrophem, tanquam praesentes, adloquebantur, errorem de cultu & adoratione sanctorum multum promouisse, dubitari nequit, & erudite obseruat, docetque MART. CHEMNITIVS noster, in *exam. concil. Trid. part. III. loc. IV. c. III. p. 877. seqq.* Quae cum verissima sint, non tamen eousque protrahenda, vt quaeuis mysteria, de quibus ipsa scriptura sacra nos dubitare non sinit, exaggerato & declamatorio sermone patrum tribuamus; id quod praeter alios vir clarissimus IO. CLERICVS facit, haud obscure innuens, quod sacram caenam pariter & baptismum pro nudis, simplicibusque ritibus, in quibus nihil plane mysterii sit, non reputemus, non aliunde, quam ex obscuris & hyperbolicis veterum loquutionibus ortum esse; art. crit. tom. I. part. II. sect. I. c. XVI. p. 492. 493. Quod sine ratione dici, ex iis, quae alibi hac de re disputantur, constat.

§. V. Ad philosophiam patrum quod attinet, Platonem quidam praeliquis laudant, eiusque adprobant placita, vt tamen reliquos non plane

contemnunt philosophos. Vnde non errant, qui, eos eclecticicos potius, quam Platonicos fuisse, contendunt. Aristotelis autem exigua apud eos fuit auctoritas. *

* Primum hic dispiciendum, de philosophia ipsa quid censuerint patres, tum, quamnam sequuti sint philosophandi rationem, exponendum est. Nimirum ad prius quod attinet, non vna omnium de philosophia fuisse sententia videtur, quibusdam eam laudantibus, reiicientibus & vituperantibus aliis. Inter eos, qui hoc faciunt, primus tribuitur locus TERTVLLIANO, cuius passim acriter & acerbe quaedam in philosophiam dicta occurrunt. Notus cumprimis locus est; qui in libro de praescriptionibus contra haereticos, c. VII. p. m. 232. existat. Haereses enim ibi inter alia & hanc ob causam reiicit, quod sint fructus ac foetus saecularis sapientiae ac humanae philosophiae. *Haec (haereses) sunt doctrinae hominum & daemoniorum, prurientibus auribus natae, de ingenio sapientiae saecularis, quam dominus stultitiam vocans, stulta mundi in confusione etiam philosophiae ipsius elegit. Ea est enim materia sapientiae saecularis, semeraria interpres diuinae naturae & dispositionis. Ipsae denique haereses a philosophia subgrnantur. Inter acones & formae, nescio quae, & trinitas hominis apud Valentinum; Platonicus fuerat. Inde Marcionis Deus melior de tranquillitate; a Stoicis venerat. Et ut anima interire dicatur, ab Epicuraeis obseruatur. Et ut carnis restitutio negetur, de vna omnium philosophorum schola sumitur. Et vbi materia cum Deo aequatur, Zenonis disciplina est. Et vbi aliquid de igneo Deo allegatur, Heraclitus interuenit. Eadem materia apud haereticos & philosophos volutatur, iidem retractatus implicantur. Vnde malum, & quare? & vnde homo & quomodo? & quod proxime Valentinus proposuit, vnde Deus? Scilicet de enchyresi &*

ostromate. Miserum Aristotelem! qui illis dialecticam instituit, artificem fruendi & destruendi, versipellem in sententiis, callidam in coniecturis, duram in argumentis, operariam contentionum, molestam etiam sibi ipsi, omnia retractantem, ne quid omnino tractauerit. Hinc illae fabulae & genealogiae interminabiles, & quaestiones infructuosae, & sermones serpentes velut cancer, a quibus apostolus nos refracant, nominatim philosophiam contestatur caneri oportere, scribens ad Colossenses: videte, ne quis vos circumueniat per philosophiam &c. Non minus quoque notum est eundem TERTVLLIANI effatum, quo philosophos haereticorum patriarchas vocauit, aduersus Hermogenem c. VIII. p. m. 26. quod & ab aliis subinde repetitur. Sed & alia hinc inde illius leguntur, parum clementer, in philosophos pariter ac in philosophiam dicta, quae in vnum collecta exhibet IAC. PAMELIVS, in adnotationibus, ad Tertul. libr. de praescript. c. VII. p. m. 285. Sunt autem viri docti, qui putant, in hisce effatis TERTVLLIANVM non de philosophia in se spectata, sed corrupta, deque philosophis gentiliis, qui non tam rectae rationis ductum, quam ingenii sui commenta, placitatae errorum sequebantur, loqui. Ita quidem IAC. PAMELIVS, l. c. & CHRIST. LVPVS, qui TERTVLLIANI librum de praescriptionibus, scholiis & notis illustratum, edidit, ad c. VII. p. 197. seqq. Idem ex instituto euincitur in dissertatione beati A. D. B. CHENBERGII, certe sub eius moderamine habita: an haereticorum patriarchas philosophi? ex illo Tertulliani adu. Hermogenem c. VIII. ad illustr. sancti Pauli Colof. II; 8. monitum, Lipsiae 1705. & Alii contra putant, discriminis illius in-

ter philosophiam in se spectatam, & vitio philosophorum corruptam, vestigia luculenta apud TERTULLIANVM non deprehendi; adeoque eum hic aliquid humani passum, saltem incaute loquutum, dum omnem philosophiam reicere & damnare videtur. Quod vero CHRIST. LVPVS, l. c. inculcat, ipsam christianam religionem a patribus philosophiam vocari, parum ad rem facit. Qui enim non aliam philosophiam, quam christianam religionem, non autem, eam, quae lumine rationis nititur, admittit, ille periade facit, ac si nullam philosophiam adprobet. Non satis circumspecte hic incessisse TERTULLIANVM, dum philosophorum vitia ipsi philosophiae tribuit, adseritur in ERNSAL. CYPRIANI *diatriba academica: qua expenditur illud Tertulliani: haereticorum patriarchae philosophi*, Helmstadii 1699, 4. Quod si ita se habeat, non erat, quod centuriatoribus Magdeburgensibus irasceretur IAC. PAMELIUS, quod hanc TERTULLIANI sententiam inter errores eius retuleriat. Quae, inquit, eo prolixius prosequuti sumus, quod perperam & Magdeburgens. s inter Tertulliani, & quidam alius inter Laetantii errores collocarint, dicere: ex philosophia ortas haereticos. Antiquior TERTULLIANO, ut quibusdam videtur, est HERMIAS, philosophus, quamquam nonnulli eundem esse putent, cum HERMIA SOZOMENO, historiae ecclesiasticae scriptore notissimo, qui saeculo quinto floruit. Huius existat *διανομή των έξω φιλοσόφων* *irrisio gentilium philosophorum*, quam cum TATIANI oratione ad Graecos edidit WILH. WORTH, Oxoniae 1700, 8. In ea id agit, ut gentilium philosophos, ob diffusiones perperuas, pugnascque, quibus se mutuo conficiunt, omnium ludibrio exponat; estque libellus hiecc nec inutilis, nec iniucundus. licet vero ipsos potius philosophos, quam philosophiam, perstringat; de hac tamen

itidem non adeo praeclare sentire videtur. Cum enim statim ab initio illud Pauli: *sapientia huius mundi stultitia est apud Deum*, calculo suo adprobasset, addit: *δουί γάρ μοι τήν αρχήν λαβέντων εκ τής σβν ηγγελαν κτιστας. δι ήν κττιαν υδδ σβμφνας, υδδ δυδλογα δι φιλοσοφας πεδ: θαλας λεγοντας, εκτιδεντοι τα δδγματα. Videtur enim mihi ista sapientia ab angelorum defectione principium petiisse; & eam esse causam, cur philosophorum decreta inter se neque consentiant, neque adprobentur, c. I. p. m. 213.* Nec est, quod dicas, de gentiliu tantum philosophia hoc accipiendum esse; cum, illum, praeter eam, aliam admisisse, non constet. TATIANVS etiam Graecorum philosophiam profus contemnit, atque explodit. Omnia potius a barbaris, quo nomine etiam Ebraeos, horumque magistrum praecipuum Mosen, patres complectuntur, eos accepisse, contendit. Hinc orationem suam hiecc auspicatur verbis: *μη πάνυ φιλεχθρως διατιθεθε προς τας βαρβάρους, α άνδρας άλλων, μηδ φθονήσente τοις τούτων δδγμασι. πάνυ γάρ εκτιθήδυμα παρ' ήμίν, τήν εδσταση εν εκδ βαρβάρων εκτήσαστο; Non decet vos, o! Graeci, odio tanto prosequi barbaros, & ipsarum placitis inuidere. Quod enim apud vos studium, non a barbaris traxit originem? Adserit deinde c. II. p. 6. se sapientiae graecanae valedixisse, licet non parum existimationis per eam adeptus esset. Et porro c. III. p. 7. τί γάρ, inquit, σεμνδν φιλοσοφώντες εξήνθησαστε; τίς δδ τών πάνυ σταδων κλαζωνίας ήμυ καδέστησεν; Quid enim philosophia vestra produxit egregium? aut quis illorum etiam, qui excellere vishi sunt, expers arrogantiae fuit? Haud obscure autem patet, cum philosophiam graecanicam, philosophiae, hoc est religioni christianae, opponere; dumque hanc tantum adprobat, philosophiam etiam generatim spectatam non reicere nequit; saltem distincte hac super re mentem suam non explicat. Nescio, an illis, qui parum praeclare & de philosophia, & de philosophis, sentiunt, adere*

dere debeam HIERONYMVM? Certe TERTVLLIANI illud; *philosophi haereticorum patriarchae*, haud obscure adprobat, quando *pulchre quidam*, inquit, *nostrorum ait*; *philosophi patriarchae haereticorum, ecclesiae puritatem peruersa maculauere doctrina*, &c. ep. XLIII. ad Ctesiphontem, tom. IV. oper. part. II. p. 474. edit. IO. MARTIANAEI.

Plerique tamen ex patribus aliter censuerunt, tantumque abest, vt philosophiam reiecerint, vt laudauerint potius, commendauerintque. Nihil praeclarius temere de philosophia dici potest, quam quod dixit IVSTINVS martyr: ἡ γὰρ τῆ φιλοσοφία ἀρχαῖος κτήμα, καὶ τιμιώτατον ἀγαθόν, ὅτι προσέχρησεν καὶ σωτήριον ἡμᾶς μόνον. καὶ ὅτι οἱ ἀπὸ ἐκείνης ἔτασαν εἶναι, διὰ φιλοσοφίας τὸν νῦν προσεσχηματισμένον. Est namque uenera philosophia maximum bonum, & Deo gratissimum, quippe quae sola nos ad illum adducat, eique commendat. Atque ii demum uere sunt felices, qui mentem philosophia excolunt; in dialogo cum Tryphone iudaeo, p. m. 218. Pari ratione & CLEMENS Alexandrinus in laudanda philosophia totus est. φιλοσοφίας ἡν, inquit, καὶ τοῖς γυναιξίν, ἐμφερῶς εἶναι ἐπιδεῖν, καὶ βελτίως διὰ ἀρετῆς τὰ ἄλλα ἐν αἷσι. Φερόμενοι τυχόντων, ἵνα τὸς ἐν κατὰ μαλακίαν εἶεν. Est ergo philosophandum mulieribus similiter ac uiris, etiamsi praestantiores masculi primas in omnibus partes ferant, nisi euaserint molles & effeminati; lib. IV. Strom. p. 592. editionis IO. POTTERI. Idem deinceps laudat uerba EPICURI ad MENOCEVM scribentis, quae breuitatis studio latine tantum recitabimus: *Nec si sit aliquis iuuenis, differat philosophari; neque si sit senex, defatigetur philosophando; nam nec est aliquis immaturus, neque nimis profectus & exhaustus aetatis, ad adipiscendam animi sanitatem. Qui autem dicit, nondum esse, vel praeteriisse tempus philosophandi, similis est ei, qui dicit, ad beatitudinem vel nondum adesse tempus, vel*

tempus praeteriisse. Quare & iuniori philosophandum est & seni; huic quidem, ut senescens iuuenescat bonis, per gratiam eorum, quae facta fuerint; illi autem, ut si simul iuuenis, & senex per futurorum minus uacuitatem; L. c. p. 595. 596. Similia & alibi, & apud alios, leguntur. Si tamen dicendum, quod res est, patres isti distincte, quid per philosophiam intelligant, non explicant, immo interdum cum religione reuelata, speciatim christiana, eam confundere videntur. Sic IVSTINVS martyr in eodem dialogo cum Tryphone iudaeo, p. m. 225. de christiana religione, τὸν αὐτὸν μὲν φιλοσοφίας ἐσφραγίσσει καὶ ἐπισημασσομένην; hanc solum certam & ueram philosophiam esse, adserit. Pari ratione CLEMENS Alexandrinus de barbara seu christiana philosophia dicit, quod *vera sit τὸ ὄντι καὶ ἐκείνη, uera & uere perfecta*, lib. II. Strom. p. 490. Ceterum CLEMENTIS de philosophia sententiam, quod ea christianis conueniat, copiosius edidit NICOLE NOBRY, in adparatu ad bibliothecam maximam patrum, lib. III. differt. II. c. XV. artic. I. p. 1104. seqq. qui & articulo II. ac III. operose ad rationes secus sententiarum respondet. Videtur etiam omnino CLEMENS plus, quam decem philosophiae tribuere; vt cum lib. I. Strom. p. 377. editionis IO. POTTERI, dicit: καὶ τοῖς κατὰ τὸν αἰῶνα ἀμαρτάνων καὶ ἐπισημασσομένην τὴν ἀλλοτριαν. *quamquam per se quoque aliquando Graecos iustificabat philosophia;* & alibi lib. VI. scilicet Stromat. p. 123. eiusdem editionis, adserit, vt Iudaeis legem, ita Graecis datam esse philosophiam, usque ad aduentum Christi. Ad quae, aliaque eiusdem generis vt respondeat idem uir doctus NICOLE NOBRY, in omnem sese vertit partem. Et ad posterius quidem eius adsertum quod attinet, hoc sibi uelle CLEMENTEM, ostendit, Graecos per philosophiam, vt Iudaeos per legem, uocatos, ad doctrinam fidei,

fidei, seu christianae religionis, profitemdam. Cum vero idem dicit, *Graecos per philosophiam fuisse iustificatos*; in memoriam nobis reuocat, de ea tantum illum loqui philosophia, quae iustitiam cum vera scientia docet, & vera dumtaxat documenta ex diuinis Ebraeorum scriptis aut traditionibus delibauit, quaeque proinde ad ipsummet Deum, omnis sapientiae, omniumque bonorum auctorem, debet referri; *l. c. p. 1110*. Quis autem non videt, perquam incommode, minusque accurate, CLEMENTEM loqui? Confirmatur etiam inde, quod antea dixi, CLEMENTEM, aliosque patres, distincte, quid per philosophiam intelligerent, non explicasse; unde non potest non magna obscuritas, atque confusio, oriri. Num CLEMENS iste primus fuerit, qui christianis philosophiam commendauerit? idem NIC. LE NOUVEY, *l. c. p. 1106*. disputat, & ex EVSEBIO, *lib. VI. hist. eccles. c. XIX.* probat, idem ante eum fecisse PANTAE-NVM, quippe qui sacrae scripturae, veteraque philosophiae studium coniunxit.

Ad alterum nunc accedimus nostrae disceptationis caput, quamnam ipsimet patres maxime probauerint, aut sectati sint philosophandi rationem? Platoniam plerisque, certe IUSTINO martyri, CLEMENTI Alexandrino, ORIGENI, ipsique AVGVSTINO & aliis, placuisse, passim viri docti tradunt. Legendus prae reliquis hac de re THEOPH. RAYNAVDVS, in *scheolog. naturali, prolog. §. V. num. LXXIV. seqq. p. 31.* Et AVGVSTINVS quidem multus est in Platonicae philosophiae laudibus, *lib. VIII. de ciuit. Dei c. I. seqq.* alibique; quod & FRANC. FEVARDENTIVS obseruat, ad IRENAEI *lib. III. c. XLV. p. 145.* editionis RENATI MASSVETI. Tam insanus autem PLATONIS amor, aut furor potius, quosdam olim inuaserat, vt dicerent, *omnes domini*

nostri Iesu Christi sententias, quas mirari & praedicare cogebantur, de Platonis libris eum didicisse, vt loquitur AVGVSTINVS, qui & illos simul refellit, lib. II. de doctrina christiana, c. XXVIII. p. m. 76. De auctore, qui sub DIONYSII areopagitae nomine latitat, quod prorsus Platonius fuerit, constat. *Sanctus Dionysius*, inquit NIC. CVSANVS cardinalis, *adeo Platonem imitatus est, vt saepius Platonis verba seriatim posuisse reperiatur; in apolog. doctae ignorantiae, p. 60.* Nimium multorum patrum erga PLATONEM amorem etiam notat EHREGOTT DAN. COLBERGIUS, in *dem Hermetisth-Platonischen Christenthum, part. I. c. I. §. VI. seqq. p. 26. seqq.* itemque FRID. CHRIST. BVCHERVS, in *membris*, quos vocat, *pietisticis*, cum primis *mens. VI. seqq. p. 141. seqq.* vbi ex instituto hac de re disputat. Placuit autem patribus vel hocce nomine PLATO, quod putarent, eum talia docere, quae cum Mo- sis pariter ac christianae religionis scitis egregie conspirarent; quem consensum inter alios ex instituto demonstrare aggressus est, EVSEBIUS, *praeparat. euangel. lib. XII. & sequentibus.* Cumque porro crederent, quae PLATO christianae religioni consentanea docuit, ea ex lumine rationis illi innotescere non potuisse; certatim in eam ingressi sunt sententiam, philosophum huncce ab Ebraeis sua accepisse, aut omnino Mo- sis legisse libros, licet, qua ratione hoc fieri potuerit, inter se non conuenirent. Prae- euntem sibi hic habuerunt FL. IOSEPHVM, quem IUSTINVS, CLEMENS, THEODORETVS, alii- que sequuti sunt, quorum loca indicat, placitaque calculo suo adprobat PET. DAN. HVETIVS, in *demonstrat. euangel. prop. IV. p. 40.* Iungendus & THEOPH. RAYNAVDVS, *loco antea citato p. 31.* Quem admodum autem a reliquis hic dissentit LACTANTIUS, Iudaeos vmquam a PLATONE auditos, negans, *insistunt. diuin. lib. IV. c.*

II. ita hodie fere haec sententia explosa est a viris doctis, saltem varia contra eam mouentur dubia, a IO. CLERICO, in *epistolis criticis & ecclesiasticis*, ep. VII. p. 217. *seqq.* Legenda cum primis viri clarissimi IAC. LENFANT dissertatio, *an Pythagoras & Plato notitiam habuerint librorum Moſis & prophetarum; dans la bibliotheque germanique*, tom. II. num. V. p. 124. *seqq.* Addenda, quae ipsemet hac de re dixi in *hiflor. ecclesiast. veter. testam. tom. II. per. II. sect. VI. ad §. XIII. p. 1066.* & in *inſtitutionib. theolog. dogm. lib. II. c. I. ad §. LV. p. 437.* Quando autem adseritur, patres in quibusdam PLATONEM sequutos, seu ab eo quaedam accepisse; cauendum, ne vltra, quam par est, hoc extendamus. Hoc illi faciunt, qui, quae ipsimet ferre nequeunt, statim pro Platonice venditant, eaque ex PLATONE, non autem ex scriptura sacra fluxisse, adserunt. Sic mysterium trinitatis, scripturae sacrae pariter ac genti ebraeae, vt putant, plane incognitum, a IUSTINO martyre demum, aliisque, qui ex Platonice philosophia illud acceperint, primum in ecclesiam christianam introductum esse, clamitant; simulque, PLATONEM nihil ab Ebraeis accepisse, sed cum de trinitate quadam loqui videtur, eum ingenii sui nobis narrare commenta, acriter contendunt. Ita quidem auctor libri: *le Platonisme dévoilé*, quem SOUVERAINVM esse, ferunt, cum primis *part. I. c. IX. & XIII. p. 91.* item *122. seqq.* qui consentientem secum habet, si caput caussae spectes, IO. CLERICVM, in *epistolis criticis & ecclesiasticis*, cum primis *epist. VII. & VIII. p. 217. seqq.* Quae, quo loco habenda sint, a me iam demonstratum est, in *inſtitut. theolog. dogmat. lib. II. c. I. ad §. LV. p. 440. seqq.* Qui theologiae mysticae, & quidem corruptae, originem ex philosophia patrum Platonice deriuant; in eo quidem non falluntur, quod putant, sententias quas-

dam, & loquendi formulas, ex schola PLATONIS incautius a patribus adsumtas, & vsurpatas, corruptioni huic originem dedisse; subinde tamen, in Platonice patrum augendis, modum excedunt, & pro Platonice dogmatibus habent, quae ex scriptura sacra poterant deriuari. Diuidicanda hinc, quae EHREGOTT DAN. COLBERGIVS, & FRID. CHRIST. BYCHERVS, *locis antea citatis*, de Platonice patrum dogmatibus passim differunt. Ad alterum extremum procurrere quodammodo videtur P. BALTVS, societati Iesuitarum adscriptus, in libro, *defenſe de ſaintes peres, accusez de Platonisme* inſcripto, editoque Parisius 1711, 4. quem auctori libri: *le Platonisme dévoilé*, praecipue autem IO. CLERICO opposuit. Et ea quidem dogmata, quae christianae religioni sunt propria, quae ex scriptura sacra deriuari possunt, cuiusmodi illud de ſero sancta trinitate est, patres ex philosophia Platonice neutiquam hausisse, recte prorsus docet. Dum autem patres ab omni Platonice imputatione absoluit, vltra, quam par est, progressus, patribusque plus, quam decebat, tribuisse, videtur. Quod per integrum *librum primum* copiose & erudite differit, patres in philosophia Platonice non fuisse institutos, eo quod philosophia Platonice in scholis christianorum non fuerit recepta; nec eam, si methodum studii philosophici vsitatam spectes, consecrati sint; immo quod nec in scholis ethnicorum eo tempore vbique regnauerit; partim parum ad rem facit, partim sine certo fundamento adseritur. Cum enim quosdam patrum, vt IUSTINVM, CLEMENTEM Alexandrinum, ORIGENEM, Platonice philosophiae peritos fuisse, nec ipse vir doctus negauerit; occasionem certe eam addiscendi eo tempore non defuisse, necesse est; quod vtrum ante quorundam, ad christianam religionem conuersionem factum

sum sit, an post eam, parum refert. Quod libro secundo fuse non minus quam erudite probat, patres generatim philosophiam gentilem, speciatim Platoniam, reiecit; id ita comparatum est, ut nondum inde sequatur, in quibusdam eisdem patres Platonis non adprobasse placita. Potuerunt eam, prout christianae religioni aduerfabatur, aut aduersari putabant, reiecere, ut tamen, prout consentire cum illa ex ipsorum opinione, videbatur, eandem adprobarent ac sequerentur. Nec video, quo pacto Platoniam philosophiam prorsus reiecere potuerint, cum in eo fere omnes consentiant, ut antea acceptum, PLATONEM sua a Mose profecta ipsimet crediderunt. Esto, impugnaverint patres speciatim placita quaedam PLATONIS, quod libro III. probare conatur; rursus hoc non minus certum, quod alia adoptauerint, suoque comprobauerint calculo. Multa ceteroquin hic moneri possent, si instituti nostri hoc permitteret ratio. Sic ad ideas, quae tertium rerum omnium principium ex mente PLATONIS constituebant, quod attinet, de quibus auctor c. I. p. 326. seqq. disputat, etsi quidam eas reiecerint, alios tamen adprobasse, certum est, licet rursus nonnulli eas contra sententiam PLATONIS cum intellectu diuino coniunxerint. Neque EVSEBIUS solum, quod vir doctus largitur, sed IUSTINUS quoque, atque CLEMENS Alexandrinus, idearum originem ex sacris litteris deriuare voluerunt, ut DION. PETAUIVS obseruat, *dogmat. theolog. tom I. lib. IV. c. XI. p. 298. seqq.* Iungendus IAC. BRUCKERVS, vir clarissimus, in *historia philosophica doctrinae de ideis, sect. II, §. II. p. 179. seqq.* ubi patrum, speciatim & AVGVSTINI, de ideis Platonis sententiam, ex instituto edisserit. Vltimo denique, seu quarto libro, P. BALTVS ea, quae suae sententiae ob-

stare, putat, diluere adnititur; speciatim ad elogia quod attinet, quibus patres philosophiam Platoniam ornant, ex iis, quod eandem quoque amplexi sint, confici non posse, contendit. Quod admitteremus, nisi patres philosophiam Platoniam ita laudassent, ut simul ceu deriuatam a Mose, & in plurimis cum religione christiana consentientibus, adprobassent. Vnicum sufficiat IUSTINI martyris testimonium: *χειριανός ευρεθήσεται καὶ δυχημανός, καὶ παμμάρχιος ἐργονίζεμανός δημολογῶ. ἢ ὅτι κλητρεῖ ἐστὶ τὰ πλάτωνος διδάγματα τῷ χριστῷ, ἀλλ' ὅτι ἐκ ἑστὶ πάντων ὁμοία, ἅσπερ εἶδὲ τὰ τῶν ἄλλων Στωϊκῶν τε, καὶ ποιητῶν, καὶ συγγραφεῶν. Ut christiannus inueniret, me ex votis omnibus optasse, & omni contentione elaborasse, profiteor: non equidem, quod alienae sint a Christo Platonis doctrinae, sed, quod in omnibus non sibi sint similes sicuti neque aliorum, Stoicorum videlicet, & poetarum, & historicorum; apol. II. pro christianis, p. m. 34.* edit. H. HUTCHINI. Diserte hic dicit IUSTINVS, Platonis doctrinas a Christo non esse alienas. Quod adeo telum frustra euitare conatur BALTVS, lib. IV. c. XIII. p. 524. Licet autem isti Platonici vulgo audiant patres, quod PLATONIS in quibusdam adprobent, ac sequantur placita; tantum tamen abest, ut in omnibus hoc faciant, ut potius interdum Stoicis, aut aliis philosophis suffragentur. Pari ratione, licet HIERONYMVS, Stoicos proxime ad christianam religionem accedere, videatur adferere, & LACTANTIUS praecipue ARISTOTELEM laudet; ideo tamen reliquos non plane respuunt, quamquam vterque nec philosophiae, nec philosophis gentilium, multum tribuar. Hinc non errant, qui, patres ecclesiac potius, quam Platonicos, aut certae cuidam sectae addictos, statuunt. Et hanc quoque se philosophandi probare rationem, diserte profitetur CLEMENS Alexandrinus: *φιλοσοφίαν δὲ, ἢ τῶν Στωϊκῶν ἢ τῶν πλατωνικῶν*

νικήν ἢ τὴν ἐπικράτειν τε, καὶ Ἀριστοτελικήν. ἔλλα-
 βον ἱερῶν παρ' ἑκάστῃ τῶν ἀφῆσεων τῶν καλῶς,
 ἀμαρτυρῶν μετὰ εὐσεβῆς ἐπιστήμης ἐκιδάσκοντες,
 τῆσδε εὐμάρτυ τῷ ἐκλεκτικῷ φιλοσοφίᾳ Φησὶ.
*Philosophiam autem non dico Stoicam, nec
 Platonicam aut Epicuream & Aristotelicam,
 sed quaecumque ab his scētis recte di-
 cta sunt, quae docent iustitiam cum pia
 scientia, hoc totum selectum, dico philoso-
 phiam; Strom. lib. I. p. m. 338.* editionis
 IO. POTTERI. Similia & alibi apud
 eundem occurrunt, quae indicat NIC. LE
 NOVRY, in *adparatu ad bibliothecam
 maximam patrum, lib. III. dissert. II. c.
 XV. artis. I. p. 1104.* Accedit, quod eo-
 dem circiter tempore, quo patres philo-
 sophiam cum religione christiana coniun-
 gere coeperunt, eclectica philosophandi
 ratio, auctore ΡΟΤΑΜΟΝΕ Alexandrino,
 orta sit, eumque in finem introducta, vt
 scepticorum stultitiae pariter ac Epicure-
 orum impietati obuiam iretur; quoniam
 per vtramque philosophia omnium con-
 temtati exponebatur. Immo putabant,
 qui eam amplectebantur, se hac ratione
 christianorum, impie, inepte, turpiterque
 a gentiliū philosophis dicta, obliuiscuntium,
 tela euitare posse; quemadmodum
 & iudem in rebus praecipue, ad mores
 spectantibus, ita philosophabantur, vt in
 multis ad christianae religionis scita pro-
 xime accederent, quod PROCLI, PORPHY-
 RII, aliorumque exemplo patet. Prae-
 clare hoc obseruauit beatus GOTTFR. OLE-
 ANVS, in *dissertat. de philosophia eclecti-
 ca*, quae subnexa est THO. STANLEII
historiae philosophiae, c. II. p. 1207. seqq.
 qui & c. IV. *de christianis eclecticae phi-
 losophiam sequentibus* differens, CLEMEN-
 TEM Alexandrinum pariter ac ORIGENEM
 iis adnumerat. Ex reliquis, & quidem
 latinis, audire adhuc iuuat LACTANTI-
 VM, qui eclecticum se profitetur, dum ita
 verba facit: *Facile est autem docere, pene
 vniuersam veritatem per philosophorum se-*

*ctas esse diuisam. Non enim philosophiam
 sic nos euertimus, ut academici solent,
 quibus ad omnia respondere, propositum est:
 quod est potius calumniari & illudere. Sed
 docemus, nullam scētam fuisse tam acutam,
 nec philosophorum quemquam tam inanem,
 qui non viderit aliquid ex vero; lib. VII.
 c. VII. p. m. 806.* Eclecticici itaque dici
 possunt patres, quod nulli philosophorum
 ita adhaeserint, vt totum eius systema
 amplecterentur, ceterosque omnes reuoc-
 rent. Dubitari tamen, si dicendum quod
 res est, possit, an omnino appellandi sint
 philosophi. Namque & ad eclecticam
 philosophiam non sufficit, quod nullius
 in verba quis iuret magistri, aut mox hu-
 ius, mox illius effata adprober, nisi ipse
 simul integrum aliquod apteque cohae-
 rens philosophiae systema sibi constituar;
 quod de nullo patrum, quantum mihi
 constat, adferri poterit. Nec enim se
 philosophos esse, aut philosophiam pro-
 prie sic dictam tradere, professi sunt, sed
 religionem christianam, quae, vt antea
 diximus, philosophiae nomine illis quan-
 doque veniebat. Hinc & ex gentiliū
 philosophorum scriptis ea tantum decer-
 pebant, quae instituto suo inseruire pu-
 tabant, siue ea refellere, siue consensu
 istorum & conuenientia doctrinae suae
 pondus aliquod addere vellent. Quem-
 admodum autem plerisque PLATO maxime
 placuit; ita maxime displicuit, ARISTOTE-
 LES, quod, prolatis veterum testimoniis,
 docet IO. LAVNOVS, *de varia Aristotelis in
 academia Parisiensi fortuna, c. II. p. m. 131.
 seqq.* Rationes eius rei adfert IO. HERMAN-
 NVS AB ELSWICH, in *Schediasmate de
 varia Aristotelis in scholis protestantium
 fortuna*, quod libro LAVNOII a se ite-
 rum edito, praemisit, §. IV. p. 8. seqq.
 qui & §. V. quosdam veterum indicat, sed
 non magni nominis, qui Aristotelem se-
 quuti sunt. Sed hisce diutius non immo-
 rabimur.

§. VI. Logicam si spectes, ratiocinia eorum non semper adcurata esse, aut artis huius regulis satisfacere, dudum viris doctis obseruatum est, exemplisque comprobari potest. * Nec in reliquis philosophiae partibus adeo eximii quid ab hisce ecclesiae veteris doctoribus expectandum, quam nec ab iis hoc postulari potest. **

* Patres quandoque infirmis, immo spuris ratiociniis uti, non hodie demum, aut nudius tertius viri docti obseruarunt, sed in IRENAEO hoc iam notauit PHOTIVS. Cum enim dixisset, praeter libros eius quinque aduersus haereticos, plura & varia scripta, & epistolas circumferri addit: *ὡς καὶ ἐν τισὶν ἐπιτομῶν ἢ τῆς κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ δόγματα ἐκείνου ἐκείνου ὡς τοῖς λογισμοῖς κερδαινοῦται, ἀ καὶ παρασημασθεῖται.* *etsi in aliquibus ecclesiasticorum dogmatum certa veritas spuris ratiociniis fucari videtur, quae obseruasse conuenit; myriobibl. cod. CXX. p. 302.* Quae verba cum REN. MASSVETVS recitasset, addit: *In quae Irenaei scripta, scriptorumque loca, digitum intenderit Photius, incertum. Sed si is sit Photii verborum sensus, infirma interdum argumenta, ad probandas certas fidei veritates, ab Irenaeo adhiberi; leuissimum vitii genus est, omnibus fere scriptoribus commune, quodque eo difficilium cauere quis potest, quo aduersarios studiosius infectatur ac omnigenis argumentis obruere nititur. Quis enim auctor tantum valeat, ut ea omnia, quibus aduersarios refellit, argumenta, totidem demonstrationes sint? dissertationib. praecius in Irenaeum dissert. III. p. 106.* Ita, dum vir doctus infirma patrum, speciatim IRENAEI ratiocinia, defendere conatur; ipse met mentis imbecillitatem insigni exemplo prodit. Perperam primum infirmas rationes interpretatur, quas spurias (ὡς οὐκ λογισμῶν) PHOTIVS dixerat. Deinde leuissimum vitii genus esse, putat, infirma argumenta ad probandas certas fidei veritates adhibere. Itane? Nonne hac ratione veritas proditur potius, quam stabilitur? Si porro de patribus intelligit, quod

dicit, *omnibus fere scriptoribus hoc vitium esse commune;* discent inde, qui eidem ecclesiae romanae addicti sunt, quam parum patribus sit tribuendum; sin etiam de recentioribus, erunt, qui facile de romanae ecclesiae propugnatoribus, non autem de aliis hoc largientur. Nec persuadebit omnibus, eo difficilium hoc vitium cauere, quo quis studiosius aduersarios infectatur. Quo studiosius enim quis aduersarium suum refellit, eo maiorem in adfertionibus suis probandis adhibere solet *κεκέραιον.* Bene autem est, quod post multas verborum ambages, ipse tandem MASSVETVS fateatur: *Non tamen hactenus dictis negauerim, quin apud Irenaeum spuriae quaedam occurrant rationes, quibus reuera ecclesiasticorum dogmatum veritas fucetur potius quam illustretur: quales sunt eae, quas a Christi aetate & millenario regno petis; sed iis & aliis quibusdam paucis exceptis, ceteris omnibus, si aequitatis ponderibus examinentur, & ad auctoris scopum atque consilium exigantur, pretium constabit & robur.* Si verum est, quasdam saltem rationes spurias apud IRENAEVM occurrere; cur ergo vitio vertit PHOTIO, idem quod dixerat? cur contra eum disputauit? Quamquam, an reliquae ita comparatae sint, ut suum illis constare pretium, suumque robur queat, nunc non disquiram. Legenda, quae de eodem hocce MASSVETI loco monet vir clarissimus DAN. MAICHELIVS, in *introd. ad histor. literar. de praecipuis bibliothecis Parisiensibus, part. II. c. II. §. XXVIII. p. 150. seqq.* De IVSTINI martyris naevis in ratiocinando commissis ex instituto agit vir illustris NIC. HIERO-

NYMVS QVMDLINGIVS, *observation. selectar. ad rem litterar. spectant. tom. II. obseruat. VII. & IX., p. 89. seqq.* Atque poterant ex & aliis patribus similia facili negotio colligi. Vnicum tantum quod speciminis instar sit, quodue legenti **EPIPHANIVM** sese mihi obtulit, adferemus. Probaturus is contra antidico-Marianitas, beatam virginem Mariam, post editum in lucem mundi seruatorem, cum Iosepho nullam habuisse consuetudinem, nec alios peperisse liberos, ita inter alia verba facit: *Leaena cum ad partum venerit, eadem illa die ab omni parturienti conditione & molestia liberatur; siquidem in ipso partu uterum simul ac matricem excernit, naturalium rerum indagatores adferunt; adeo ut nulla in posterum veneris cupiditate tangatur, nisi aliqua vis adhibeatur; quod si marem experiri cogatur, non amplius tamen foetum gestare potest, ut pote quas matrice careat. Qua quidem ex narratione ad id, de quo agimus, similitudinem quamdam licet transferre, quae utilitatem potius, quam damnum aliquod continere videatur. Etenim si catulum leonis Iudam Iacob nominans, Christam quadam sermonis figura adumbravit, cum eoque illud ex Ioannis apocalypsi congruit: ecce! vicit leo de tribu Iuda, & de stirpe David; cum leoni dominus adsimuletur, non natura quidem, sed similitudinis, adumbrationisque gratia, quod regia quaedam insit in leone dignitas &c. non absurde matrem illius leaenam adpellabimus. Qui enim leo generari potest, nisi mater eius leaena nominetur. Ceterum uti leaena secundo non parit; ita sacro-sancta virgo Maria alterius partus experit fuit, ac nullum corporis commercium exercuit; haeres. LXXVIII. p. m. 1044. In hisce verbis, quae breuitatis studio latine tantum dedimus, **EPIPHANIVS** primum in eo peccat, quod perperam credidit, leaenam vnicum tantum per omnem vitam edere catulum. Licet enim **HERODOTVS**, & forte alii quidam, illud adferant; rem ta-*

men aliter sese habere, iam obseruavit **ARISTOTELIS**, *de generat. animal. cap. X.* Immo ex ipsa sacra scriptura, veritati consentaneum non esse, quod scripsit, disscere potuisset, siquidem *Ezech. XLX., 2.* legitur: *inter leuenculos educavit catulos suos; & e catulis suis vnus in leuenculum adoleuit.* Deinde, si quis hodie ita rationes subduceret: leaena vnicum tantum parit catulum; ergo Maria praeter mundi seruatorem alios liberos non peperit; is omnium se exponeret ludibrio. Non sine ratione igitur hanc **EPIPHANII** ratiocinationem exagitat **IAC. BASHAGIVS**, in *dissert. de haeresi Apollinaris, p. 60.* Cum igitur re ipsa, in arte ratiocinandi se non adeo exercitatos, patres ostenderent; facile intelligitur, eos de praeceptis eius tradendis non multum sollicitos fuisse. Cum philosophia peripatetica iam caput tollere inciperet, **IO. DAMASCENVS** *dialecticam* scripsit, quae operum eius, a **MICH. LEQUIEN** editorum, *tom. I.* exstat, *p. 5. seqq.* quae tamen hodie facile caremus. Quae **AVGVSTINI** nomen praeseferunt, *principia dialectices*, a monachis Benedictinis, operum eius editoribus, in *appendice tom. primii* inter opera spuria referuntur.

** Sic, qui in physica doctrina eximii quid in patribus quaerunt, falluntur; falluntur tamen etiam, qui eiusmodi quid ab iis postulant. Non enim id sibi datum credebant, ut in rerum naturalium indolem, causasque, adcuratius, curiosiusque inquirerent. Ea insuper ista aetate physicae doctrinae erat ratio, ut cum illa, quam hodie consequuta est, facie, comparari nequeat. Nec praetermittendum, quod vir clarissimus **BALTVS** obseruat, veteris ecclesiae doctores alieniori a physica ideo fuisse animo, quod, qui eam ex gentiliū philosophis tractabant, eorum simul theologi censebantur, & in libris, in quibus rerum naturalium principia explicabantur, simul de rebus diuinis, de prouidentia, de immortalitate ani-

mae,

mae, de quibus omnibus gentilium philosophi plerumque longe aliter, quam christiani sentiebant, agebatur; *defenſe de ſaints peres accuſez de Platonisme, cap. IX. p. 49.* Et sane, EUSEBIUS, dum in eo est, vt libri decimi quinti *praeparationis euangelicae*, in quo praecipue physica philosophorum dogmata attingit, argumentum indicet; *speciosa illa egregiae Graecorum philosophiae mysteria in lucem se prolaturum*, ait, & τῆν ἐν κυτοῖς ἐκρητομένην, quam nihil verae solidaeque eruditionis habeant, omnibus ante oculos positurum. Addit, fore, vt omnes inde intelligant, ὅτι μὴ λογίζεσθαι τῶν παρὰ κυτοῖς θαυμαζομένων, ἰσχυρὰ δὲ τῆς ἐν κυτοῖς κινητικῆς σχολῆς, ἥμισυ αὐτῶν πεφρονησάντων, τῆ τῶν κριτῶν κολίση τὰς αὐτῶν ἐκείνους ψυχῆς, non vlla rerum, quas tanto opere demirantur, ignoratione, sed inanis eorum studii contemptu, omnem prope nos illarum curam exuisse, animis ad meliorum vsu exercitationemque traductis; cap. I. p. 789. Mirum itaque non est, patres, si τὰ φωνὰ interdum attingant, ea id facere ratione, vt haud adeo magnam hodie inde relaturi sint laudem. Spectant autem huc, qui hexaëmeron, seu opus creationis, sex diebus peractae, explicant, vt BASILIUS, AMBROSIVS, alique. Qualis hic subinde illorum philosophia sit, vel inde intelligitur, quod plurimi in eam ingressi sint sententiam, *tenebras*, quarum Gen. 1.2. fit mentio, vmbra fuisse, quam caelum terrae & aquis conciliauerit; vt SOVICETVS, Iesuitarum societati adscriptus, obseruat, in *dissert. ad Theophili Antioch. lib. II. §. XVIII.* quam suae THEOPH. editioni subiunxit IO. CHRISTOPH. WOLIVS, p. 441. Specimen physiologiae veterum christianorum conspicere licet in OSMAE, monachi aegyptii, qui & *Indoleus* dicitur, *topographia christiana*, siue *christianorum opinione de mundo*, quam ERNH. DE MONTFAUCON edidit, in *lectione noua patrum & scriptorum graecorum*, quae Parisiis 1706 lucem adpexit,

tom. II. p. 113. seqq. Existimabant nimirum veteres christiani, figuram orbis terrarum non sphaericam, sed planam esse; quam sententiam, quibus argumentis propugnauerint, & quomodo secundum eam eclipses, ortusque, & occasus siderum, animo suo conceperint, hinc intelligere licet. Summam huius operis exhibet PHOTIVS, *myriobibl. cod. XXXVI.* quam ex eo repetit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. III. cap. XXV. p. 609. seqq.* Aliud physiologiae christianae specimen exhibet Φυσιολογος διαζευχθῶν περι τῆς ἐκείνου φύσεως τῶν θηρίων τοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτῶν, *physiologus de natura ferarum & volucrum*, qui inter opera EPIPHANII tom. II. p. 189. seqq. exstat, cum notis & versione GONSALI PONCE DE LEON, Hispalensis, qui eum ediderat Romae 1587 4. Atque hicce quidem editor, cum perspiceret, quid in libello hocce desiderari queat, causam eius in praefatione hunc in modum agit: *Si quis, quas adfert animalium naturas, tanquam minus certas obiciat, is sciat, apud ceteros eiusdem argumenti scriptores fere eas omnes reperiri; si quae sunt, quae vnum Epiphanium auctorem habeant, non ideo aduersus ipsum falsi iudicium praetor dabit; nam & Aristotelem, quamdiu culex viuat, (vt Mercurius apud Lucianum aiebat) narrantem, quam profunde sol radios emittat in mare, qualem animam habeant ostrea, ac similia cum admiratione legimus; quem tamen abligurito patrimonio, & infeliciter in militia, ad quam irruerat, agentem, pharmacopolam primum factum, postea simplices ac populares homines hinc nugis detinuisse scribit Epicurus. Sed nec eo nomine reiciendus est noster physiologus, quod plebeia quaedam, trita, ac in omnium ore versantia, adducat; nam certe, quidquid a tanto viro prodiit, plurimi faciendum est, viro sanctitate, doctrina, antiquitate suspiciendo. Quae quousque sufficiant? quilibet facile iudicabit.* Physiologus autem iste non tantum proprietates illorum animalium, de quibus agit,

agit, indicat, sed adplicationem etiam ad theologica instituit, ieiunam maximam partem, atque frigidam, immo si dicendum, quod res est, haud raro plane ineptam. An ipsi EPIPHANIO hicce liber tribuendus sit? viri quidam docti adhuc dubitant; immo eo antiquiorem esse putant, siquidem ab ORIGENE iam adlegitur *hom. XVII, in Genes. XLIX. & RVFFINO, de benedict. patriarch.* Conferendis hac de re IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. VII, lib. V. cap. XI. p. 427.* De natura animalium quaedam etiam attinguntur in epistola, quae sub BARNABAE nomine circumfertur, §. X. quae tamen ita comparata esse, vt saepius opinionibus apud vulgus receptis, quam historiae naturali respondeant, viris doctis observatum est, Legisse iuuabit, quae in editione *patrum apostolicorum* IO. BAPTI-

STAE COELESTII ad *huncce* BARNABAE locum, tom. I. p. 31. seqq. adnotantur. Ad doctrinam denique moralem quod attinet; eam, quae ex sacrarum litterarum monumentis hauritur, patribus curae cordique fuisse, non est, quod dubitemus. Subinde quoque, quae ipsa ratio recta de his omnes condocet, scriptis suis insperferunt; sed quemadmodum non semper, quae ad lumen rationis spectant, ab iis, quae luminis revelationis propria sunt, discreuerunt; ita multo minus systema aliquod philosophiae moralis apud eos inuenire licet, vel scriptum aliquid morale solis rationis principiis superstructum, nisi A. MANLI TORQUATI SEVERINI BOETHII *libros quinque de consolatione philosophiae* huc referre velis. Sed de doctrina morali partem capite sequenti ex instituto dicemus,

§. VII. Ad ipsam *theologiam patrum* dum accedimus, observandum; quo propius ab apostolorum tempore patres abfuerunt, eo purior simpliciorque fuit eorum theologia; quo longius inde remoti fuerunt, eo quidem accuratius subinde varia doctrinae sacrae capita, occasionem praebentibus haereticis, pertractarunt; sed eo plures etiam grauioresque in iis deprehenduntur naevi; qui tamen non obstant, quo minus, quatenus catholica & orthodoxa ecclesiae fides fuerit, vt eumque cognosci queat. *

* Quo propius ab apostolorum tempore abfuerunt patres, eo puriorem simpliciorque eorum fuisse theologiam, probatione non indiget; cum nemo, vt puto, sit, qui hoc inficari ausus fuerit. Docent certe hoc scripta patrum, vt vocantur, apostolicorum, de quibus in sequentibus erit dicendi locus. Sed id quoque constat, quo frequentius deinceps non tantum cum Iudaeis & gentilibus, sed & cum variis haereticorum generibus, illis pugnandum fuit; eo diligentius modo hoc, modo aliud theologiae christianae caput, ab illis excultum fuisse. Veritas ipsius religionis christianae adserta ab illis fuit, qui contra Iudaeos, aut ethnicos, scripserunt, aut apologias pro

christianis ediderunt, vt IUSTINO martyre, ATHENAGORA, TERTULLIANO, MINUTIO FELICE, aliisque, quos recenset IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. VII. lib. V. cap. VIII. p. 96. seqq.* de quibus etiam diligenter adcurateque in *adparatu ad bibliothecam maximam veterum patrum* NICOLAYS NOVERRY differit, qui speciatim per integram *tomum secundum* scriptores latinos tertii quartiae saeculi, qui veritatem christianae religionis contra ethnicos demonstrarunt, exhibet. Doctrinam de mysterio trinitatis illustrarunt, qui contra Samosatenarios, Sabellianos, Arianos, similesque haereticos, disputarunt; quorum praecipuos indicat LVD. O. ELLIUS

BY PIN, in *methodo studii theolog. cap. XVII. p. 178.* qui & ibidem, qui de incarnatione Christi scripserunt, doctrinaeque de Christo maiorem adfuderunt lucem, laudat. Factum autem hoc praecipue ab iis, qui Nestorianas, Eutychianasque, tractarunt controuersias. Sic &, vt doctrina de gratia Dei, deque praedestinatione, itemque de libero arbitrio, & reliquis huc spectantibus, adcuratius sub examen reuocaretur, effecerunt controuersiae cum Manichaeis, & Pelagianis, in quibus AVGVSTINI maxime enituit diligentia; cui tamen & alii iungendi ab eodem auctore commemorati, c. XIX. p. 185. seqq. Atque ita quidem studio patrum aucta est atque amplificata theologia. Neque tamen dixerim, quod vbique recte se gesserint, & in omnibus laudem promeruerint. Immo neminem illorum omnis naeui expertem, quosdam etiam grauiore errores admisisse, dudum viris doctis obseruatum est; speciatim MARTINO CHEMNITIO nostro, in *orat. de lectione patrum*, quae beati ADAMI RECHENBERGII *summario historiae ecclesiast.* subnexa est, p. 741. seqq. IO. CLAVDIO, in *iudicio de patribus graecis & latinis antiquis*, quod ex operibus eius *posthumis* excerptum, itidem *summario* RECHENBERGII subiunctum conspicitur p. 735. seqq. IOAN. DALLAEO, de *usu patrum*, lib. II. c. IV. p. 252. seqq. IO. HENR. HOTTINGERO, in *dissertat. de abusu patrum*, p. 4. 5. aliisque. Hi ipsi

autem naeui atque errores patrum, dum hic in illo, alius in alio capite errauit, non obstant, quo minus, si ex omnibus adsumantur, quae recte dicta sunt, verae inde catholicaeque doctrinae in ecclesia perpetua conseruatio propagatioque intelligi queat; in quo praecipuum vsum patrum consistere, deinceps docebimus. Recte hoc obseruauit magni quondam nominis in ecclesia nostra theologus, AEGIDIUS HVNNIVS; dum, non diffiteor, inquit, patres seu scriptores ecclesiasticos varie de variis articulis scripserunt; fixum vero manet, in omnibus articulis christianae religionis confirmandis proferri posse ex illorum monumentis aliqua perspicua dicta & testimonia. Et quibusdam interiectis: Scimus, patres seu scriptores ecclesiasticos in diuersis articulis suos habuisse naeuos & errores; interim hoc firmum fixumque manet, non posse vllum in vniuersa theologia demonstrari locum, cuius non expressa reperiantur in erudita illa vetustate testimonia, si non apud hunc patrem, at certe apud alium, si non apud omnes, apud aliquos tamen, nec poterit instantia dari vlla, quae hoc adfirmatum infringat, aut debilitet saltem; in quaest. & respons. de praedestinatione, tom. I. oper. p. 901. Recitat haec HVNNII verba, calculoque suo adprobat, beatus IO. GERHARDUS, in *methodo studii theolog. part. III. sect. V. cap. III. p. 265.*

§. VIII. Ad originem atque fata *theologiae patristicae* quod attinet; fuerunt statim in primis saeculis, qui ad priorum ecclesiae doctorum effata prouocarent, vt a se dictis auctoritatem quamdam conciliarent; tum vero exstiterunt porro, qui patrum dicta colligerent, & inde velut theologiae quoddam systema concinnarent, vnde cum theologia patristica tandem scholastica enata, quae praeter alia & hoc incommodum habebat, quod patribus plus, quam decebat, tribuendo, scripturam tandem negligeret, saltem ei traditionem & patrum auctoritatem aequipararet, nouumque ita praesidium romanae ecclesiae erroribus adferret. *

* Veteris ecclesiae doctoribus iam in more positum fuisse, vt, ad pondus aliquod

a se dictis conciliandum, vel ecclesiae cum sua sententia consensum demonstrandum,

subinde ad illos, qui ante suam aetatem vixerunt, prouocarent; nemo forte, nisi qui illorum numquam inspexit monumenta, dubitauerit. Horum cum deinceps iterum alii imitarentur exemplum, nouaque in dies patrum auctoritas incrementa fumeret, tandemque existerent, qui ex dictis effatirque patrum integra theologiae systemata colligerent; ortam inde theologiam, quam vocamus, patristicam, nemo non perspicit. Quae licet in aprico posita sint, confirmare tamen paucis, ac illustrare iuuabit, vt ortum atque progressum theologiae huius eo planiorem faciamus. Scripsit IRENAEVS inter alia epistolam ad FLORINVM, in qua sententiam eius, quod Deus sit conditor malorum, refellebat, ex qua nonnulla EVSEBIVS refert, *bist. ecclesiast. lib. V. cap. XX. p. m. 187.* In ea IRENAEVS, vt FLORINVM refutaret, eiusque dogmata non esse ὑγίαι γράμης ostenderet, cumprimis etiam ad presbyteros, qui ante se vixerant, & apostolorum discipuli existerant, hoc est, patres, prouocat. ταῦτα τὰ δόγματα, inquit, διὰ πρὸς ἡμῶν πρεσβυτέρων καὶ καὶ τοῖς ἐπισκόποις συμφωνήσαντες, ἢ παρὶθεν ἐστίν. *Haec dogmata hi, qui ante nos vixere, presbyteri, qui etiam apostolorum discipuli existerant, nequaquam tibi tradiderunt.* Opponit deinde FLORINO auctoritatem POLYCARPI, quippe quem adhuc vidisset ac audiuisset, dicitque: *Es in conspectu Dei adfirmare possum, beatum illum & apostolicum presbyterum, si quid eiusmodi vquam audiisset, exclamaturum continuo, & obturatis auribus suis dicturum fuisse, prout ipsi moris erat: Deus bone, quae me in tempora refernas, vt haec sustinerem!* Dum autem IRENAEVS hac occasione narrat, quae POLYCARPVS de Christo, eiusque miraculis ac doctrina utpote quam a Ioanne & aliis, qui Christum viderant, acceperat, commemorasset, addit: πάντα σύμφωνα ταῖς γραφαῖς, in omnibus cum scriptura sacra consentiens; haud obscure signifi-

cans, quantumque sit patrum auctoritas, scripturam tamen sacram nobis semper potiore esse debere. Vt vero in aliis, ita cumprimis in controuersis eum Arianus patuit, quam sollemne fuerit ad patrum prouocare auctoritatem. Arianos equidem hoc nomine reprehendit ATHANASIVS, quod patres, sententiam eorum detorquendo, ad suas pertrahere partes ausi sint; dum, ἕδὴν γὰρ, inquit, ἔτ' ἔυλογον, ἕτα πρὸς ἀπέθεσιν ἐκ τῆς θείας γραφῆς ἡμῶν ἐκρίνε τῆς διακρίσεως ἁγίας καὶ μὴ προφθάσεως ἐκείνης ἐπιπέσοιτο καὶ σοφίαις τε πιδανῶν. οὐδὲ καὶ διαβάλλει τὸς πατέρας τῶν μήκων καὶ ἢν ἀλλότριον γέ, ἀλλὰ καὶ ἢ κείων τῶν τῆς κωνορίας ἐστίν ἁγίων. *Qui cum nihil rationi consentaneum aut certi ex scripturis sacris in haeresi sua habeant, ac proinde improbus semper causificationes & callida sophismata in medium proferant, nunc eo audaciae procellere, vt etiam patres nostros in calumniam vocent: minime id alienum ab ipsorum moribus, & proprium omnino eorum prauitatis ingenii; in epist. de sententia Dionysii &c. tom. I. oper. p. m. 549.* Recte itaque Arianos reprehendit, quod ad patres recurrant, cum rationis & scripturae praefidiis destituantur, tum & quod perperam id faciant, ea patribus tribuendo, quae iis in mentem non venerant. Quo ipso, vt non negat, ad patres interdum prouocari posse; ita in hac ipsa epistola operose probat, DIONYSIVM Alexandrinum neutiquam eadem cum Arianis docuisse, sed cum synodi potius Nicaenae decretis prorsus consensisse. Sed & in epistola de synodi Nicaenae decretis, dum in eo est, vt euincat, patres istius synodi noua non fixisse vocabula, sed quae ab aliis accepissent, usurpasse; DIONYSIVM vtrumque, Alexandrinum & Romanum, THEOGNOSTVM, ipsumque ORIGENEM, in hisce, Nicaenis patribus exemplum praesuiisse, condocet, *tom. I. oper. p. 274. seqq.* Sic & BASILIVS magnus, dum contra Sabellianos pariter, ac Arium, & anomoeos, disputat, ad patres non minus, ac scripturam

tam, quamvis ad hanc praecipue, eos ablegat. Παρακαλέσω δὲ ὑμᾶς, inquit, καὶ ἐκ παντὸς τρέψω ζητητὴν τὸ ὑμῶν κέρτατον καὶ ἡμῶν κωϊσταν ἡλλ' ὁ τῷ κυρίῳ δουλεύοντι καὶ εὐφραίνωνται ταῖς γυναικί, καὶ μὴ μακρῆσαν τοῖς πατέρας. Hortamur autem vos, ne quouis modo, quod vobis probetur, ex nobis audire quaeratis, sed quod domino placeat, & consonum sit scripturis, nec patribus contrarium sit. Et quibusdam interiectis, spiritum sanctum a patre & filio non esse separandum, contendens; δουλεύοντες, inquit, ἡ παράδοξις ὁ κύριος ὕτος ἰδιόθεν, ἐκδοτοὶ ἐκείνης κατέργησαν διότησων, μάρτυρες ἰσθῆμισαν κενεῶντι λέγωντες ἰδιόθεν. Absterreat te dominica traditio; dominus ita docuit, apostoli praedicarunt, patres obseruauerunt, martyres confirmarunt; satis tibi sit, vt dicas, quemadmodum edoctus es; homil. XXVII. quae est contra Sabellianos & Arium & anomoeos, tom. I. oper. p. m. 523. & 524. Inter latinae ecclesiae doctores AVGVSTINVS cumprimis occurrit; qui etsi praecipue scripturae sacrae auctoritate Pelagianos compesceret, patrum tamen testimonia non negligenda, censuit, ne noua, quod illi iactabant, quae propugnabat, dogmata esse viderentur. Cum eorum (Pelagianorum) inquit, profanas vocum nouitates ecclesia Christi & occidentalis & orientalis horruerit, ad curam nostram existimo pertinere, non solum scripturas sanctas canonicas aduersus eos testes adhibere, quod iam satis fecimus; verum etiam de sanctorum litteris, qui eas ante nos fama celeberrima & ingenti gloria tractauerunt, aliqua documenta proferre; non quo canonicis libris a nobis vllius disputatoris aequetur auctoritas, tanquam omnino non sit, quod melius seu vltius ab aliquo catholico, quam ab alio itidem catholico sentiat; sed vt admoneantur, qui putant, istos aliquid dicere, quemadmodum de his rebus ante noua istorum vaniloquia, catholici antifites eloquia diuina sequuti sunt; & sciant, a nobis relictam & antiquitus fundatam catholi-

cam fidem aduersus recentem Pelagianorum haereticorum praesumptionem perniciosamque defendi; lib. IV. contra duas epistolas Pelagianorum, cap. VIII. tom. X. oper. p. 316. Idem quoque Hipponensium praeful, ad Pelagianorum obiectionem, quod ipsemet dogma, de peccato originali, sinxisset, respondens, non ego, inquit, sinxi originale peccatum, quod catholica fides credidit antiquitus; sed tu, qui hoc negas, sine dubio nouus es haereticus; de nuptiis & concupiscentia, lib. II. cap. XII. tom. X. oper. p. 210. Sufficere haec possunt, inde vt constet, iam in veteri ecclesia ad patrum interdem provocatum fuisse auctoritatem. Plura autem si quis desideret, MELCHIOREM CANVM addeat, de locis theologicis, lib. VII. cap. III. vbi, dum probare adnititur, sanctos simul omnes in fidei dogmate errare non posse, varia, quae huc faciunt, adfert, cumprimis p. 221. Adeo vero hac de re dubitari nequit, vt potius, iam ea aetate interdum plus, quam decebat, patrum auctoritati tributum, videatur. Magis tamen sequenti id factum tempore; exemplum luculentissimum iam praebente VINCENTIO Lerinensi. Ipsi enim scripturae, sacrae ecclesiae catholicae traditionem, quae patrum maxime testimoniis nititur, adiungit, vtraque fidei integritatem conseruari adserens; in commonitorio primo cap. I. p. m. 211. Traditionem nimirum vniuersitate, antiquitate & consensione niti, docet; & antiquitatem quidem, inquit, sequemur, si ab his nullatenus sensibus recedamus, quos sanctos maiores ac patres nostros celebrasse, manifestum est. Consensionem quoque, ita pergit, itidem, si in ipsa vetustate omnium, vel certe pene omnium sacerdotum & magistrorum definitiones sententiasque sequeamur; cap. III. p. 212. Neue patrum auctoritas imminuatur, grauitur illis irascitur, qui veterum hallucinationes proferunt, deteguntque naeuos, quos auctoris sui Cham vestigia sequi, ait,

qui nuditatem venerandi Nuë non modo operire neglexit, verum quoque irridendam ceteris enuntiauit; cap. XI. p. 321. Per intergrum huncce librum id maxime agit, vt ad antiquitatem respiciendum, antiquitati inhaerendum, inculcet, cum primis cap. XXVI. & XXVII. p. 245. seqq. Dumque porro vniuersitatem & antiquitatem in ipsa praecipue fidei regula & contra recentes potissimum haereseos valere, contendit, de patribus, & quousque eorum auctoritate standum sit, paullo distinctius mentem suam hunc in modum explicat: *Eorum duntaxat patrum sententiae conferendae sunt, qui in fide & communione catholica sancte, sapienter, constanter viuentes, docentes & permanentes, vel mori in Christo fideliter, vel occidit pro Christo feliciter, meruerunt. Quibus tamen hac lege credendum est, vt, quid quid vel omnes, vel plures vno eodemque sensu manifeste, frequenter, perseueranter, velut quodam consentiente sibi magistrorum concilio, accipiendo, tenendo, tradendo firmauerint; id pro indubitato, certo ratoque habeatur, quidquid vero, quamuis ille sanctus & doctus, quamuis episcopus, quamuis confessor & martyr, praeter omnes, aut etiam contra omnes senserit, id inter proprias & occultas & priuatas opinioneulas a communis, publicae, ac generalis sententiae auctoritate secretum sit; nec cum summo aeternae salutis periculo, iuxta sacrilegam haereticorum & schismaticorum consuetudinem, vniuersalis dogmatis veritate dimissi, vnius hominis nouitium selectemur errorem; cap. XXXIX, p. 260.* Quid de hocce VINCENTII principio, quod, praeter romanenses, & alii caleulo suo adprobarunt, sentiendum est? alibi exponitur. Nos isthaec eum in finem attulimus, vt, quanta iam ea aetate patrum, in rebus ad doctrinae veritatem spectantibus, fuerit auctoritas, inde intelligeretur. Hinc nemo mirabitur, existitisse sequenti aetate, qui patrum effata colligendo, & in certum

ordinem disponendo, velut systemata quaedam theologiae conderent, certe theologiae systematicae occasionem darent, quod saeculo sexto ISIDORVM Hispanensem, & LEONTIVM Cyprium, saeculo septimo TAIONEM siue TAIVM, episcopum Caesar-Augustinum fecisse, ad c. sp. l. §. VIII. & IX. obseruauimus. Imitati deinceps hoc institutum sunt primi theologiae scholasticae conditores, inter quos PET. LOMBARDVS eminent, cuius libri *sententiarum*, ex patrum itidem effatis ac testimoniis congesti, magnam prae reliquis consequuti sunt celebritatem. Dum autem simul ex patrum dictis occasionem arripiebant, de dogmatibus sacris secundum ductum philosophiae Aristotelicae, haud ita pridem receptae, ratiocinandi, & hinc nouis otiosisque quaestionibus disputationibusque theologiam obruendi; enata hinc est theologia scholastica. Si ergo dicendum, quod res est, theologia patristica principium & fundamentum est theologiae scholasticae, & cum ea coniuncta deinceps, atque propagata fuit. Corruptionis hinc, qua theologia dogmatica eo tempore laborauit, haud vltima causa fuit, quod patrum potius, quam scripturae sacrae niteretur auctoritate; immo, factum inde, vt huius nulla fere haberetur ratio; cumque, qui theologi audiebant, scripturam sacram nec curarent, nec intelligerent; non poterat non foeda theologiae ipsius existere facies, immo horrendum tandem inde oriri monstrum. Eiusmodi ergo cladem cum patristica theologia intempestiue tractata, verae sanaeque doctrinae adferret; ipsa rursus a scholasticis doctoribus mirum in modum conspurcata, & deformata fuit, cum graecae linguae pariter ac antiquitatis ecclesiasticae rudes essent, multo minus artis criticae periti, vnde nec intelligebant patres graecos, quorum tamen vti volebant auctoritate, & misere saepe decipiebant.

bantur, dum scripta vera ac genuina a spuris & supposititiis discernere non poterant. Et haec quidem patristicae theologiae ante ecclesiae emendationem fuit conditio.

§. XI. Cum ecclesiae sequuta esset emendatio, de patrum, in rebus praesertim fidei, auctoritate, varie disputatum; fuerunt tamen, tum ex nostratibus, tum ex reformatis, qui theologiam patristicam excolerent; quorum nonnulli eam cum dogmatica coniungebant, alii autem separatim tradere, consultum ducebant; id quod & a romanae ecclesiae doctoribus factum. *

* In emendatione ecclesiae, fortiter non minus, quam feliciter, suscepta, praecipuum momentum scripturae sacrae trahebat restitutio. Haec enim, ut antea densissimis tenebris velut consēpulta iacuerat: ita, postquam ad eam iterum legendam, & diligentius perscrutandam, & exemplo & adhortationibus suis LUTHERVS alios excitauit, non poterat non, detectis pulsisque erroribus, pristinus doctrinae nitor, meliorque ecclesiae redire facies. Ipsi itaque veteris ecclesiae patres, eorumque dogmata, ad scripturam sacram, ceu vnicam veritatis regulam atque normam, exigi coeperunt, ut non aliter illorum admitterentur effata, quam, si cum scriptura sacra consentirent; quacum adeo ne utiquam eodem haberi possent loco. Atque haec semper ecclesiae nostrae deinceps fuit sententia, quae in libris nostris symbolicis, & quidem epitome formulae concordiae, p. 570. ita exprimitur: *Reliqua vero, siue patrum, siue neotericorum, scripta, quocumque veniant nomine, sacris litteris nequaquam sunt equiparanda, sed vniuersa illis ita subiicienda sunt, ut alia ratione non recipiantur, nisi testium loco, qui doceant, quod etiam post apostolorum tempora, & in quibus partibus orbis, doctrina illa prophetarum & apostolorum sincerior conseruata sit.* Neque tamen ideo, negligenda prorsus, aut contemnenda patrum scripta, primi ecclesiae nostrae theologi putarunt; quin potius, legenda euoluendaque diligenter, sed cum selectu, & cum iudicio; quod & ipsosmet fecisse, ingenii, quae reli-

querunt monumenta, testantur. Beatus MARTINVS LUTHERVS quid de patrum lectione praecipuisque patribus, censuerit, HIERON. WELLERVS, in *consilio de studio theologiae rite instituendo, & feliciter continuando p. 8.* hunc in modum exponit: *postquam ad sacram theologiam animam adplicassim, vir Dei (Lutherus) admonebat, ut praecipuos quosdam libros Augustini legerem, scilicet librum de confessionibus, item librum de doctrina christiana, de ciuitate Dei, & similes. Iussu & aliquid temporis interdum me impertiri lectioni scripturarum Bernhardi, propter egregias sententias, quibus ille abundat. Nec non & Ambrosium me legere voluit, propter antiquitatis notitiam; ab Origenis & similium lectione me deterruit, eo, quod illi omnes locos scripturae in allegorias transformarunt. Itaque Origenis & similium lectionem theologiae studiosis perniciosam esse, ducebat. Hieronymi vero nec dictionem, nec interpretationem vniquam probauit. Nam dictio eius est tumida, & plus operae sumsit in declamando, quam in interpretando scripturam. Sed nec Basilii magni scripta admodum laudabat; dicebat enim, illa (ut ipseus verbis utar) nimium redolere monachatum. Magistrum sententiarum ideo legendum esse, aiebat, quod is omnium fere patrum sententias de praecipuis locis doctrinae christianae in libro suo collegerit; sed tamen cum iudicio iuniores theologos legere illum volebat. PHILIPPVM quoque MELANCTHONEM hospitem ex patrum lectione ne utiquam retulisse animum, loci eius theologici, & aliaeque scripta, abunde testantur.*

VRBANVS RHEGIVS eruditionis suae in theologia patristica praeclarum specimen dedit, in iudicio de Cypriani libello, quem de elemosyna inscripsit, secundum canonem scripturae sacrae & orthodoxos; profuturo ad plerosque alios ecclesiasticos auctores intelligendum, quod cum eiusdem examine episcopi in ducatu Luneburgico Francofurti 1545. 8. prodiit; de quo & legendus IOAN. GEORG. BERTRAMYS, in *der Reformation- und Kirchen-Historie der Stadt Lüneburg, part. II. cap. II. §. X. p. 89.* Cum primis vero, uti in alijs, ita in hacce theologiae parte, enituit industria MATTHIAE FLACII illyrici; qui & prae reliquis intellexisse videtur, quantum inde vera ecclesiae nostrae doctrina capere queat commodum. Huc namque *catalogus eius testium veritatis* comparatus est; in quo dum ostendit, ante, & post iacta papismi fundamenta, fuisse, qui veram doctrinam retinerent; nucleum simul querendam verae & orthodoxae patrum theologiae exhibet. Testimonia nimirum a tempore apostolorum, vsque ad annum 1517. deducuntur. Prodiit hicce liber primum Basileae 1556. deinde Argentorati 1562. Post hacce editiones SIMON GOVLARTIVS libidinem in hocce opus, iusto grauiorem, addendi, reiciendi, emendandi, permutandi, ac si proprius labor esset, exercuit, & hac ratione illud prodire iussit Lugduni 1597. & auctius Geneuae 1608. Sed pristinae integritati restitutum fuit a IOAN. CVNRAO DIETERICO, in editione, quae Francofurti 1666 sine eius nomine, & deinde cum eodem ibidem anno 1672. 4. lucem adspexit. Conferenda, quae hac de re obseruat PETRVS BAELIVS, *dition. hist. & critic. voc. Illyricus, p. 1699.* Fallitur magno pere HENR. SPONDANVS, quando, FLACIVM librum huncce GVIL. EISENGREINII *catalogo testium veritatis* opposuisse, auctor est, ad *an. MDLX. n. 32.* cum, EISENGREINIVM potius FLACII *catalogum* refutare

voluisse, constet. Quo nomine eum recte castigat PETRVS BAELIVS, *L. c.* vbi plura de hocce FLACII opere; de quo & legendus IO. BALTHASAR RITTERVS, in *vita Elacii*, germanice scripta, §. XV. p. 43. Nec aliud quid FLACIO in *centurijs Maydeburgensibus*, quarum praecipuus auctor existit, constitutum fuit, quam, ut romanensibus, ecclesiae nostrae doctrinam nouam, veteribusque incognitam fuisse, iactitantibus, obuiam iret, & per omnia saecula, continuam doctrinae orthodoxae, quam nostra profitetur ecclesia, successionem exhiberet, cum primis autem veteris ecclesiae doctorum, seu patrum, cum nostra ecclesia consensum demonstraret. Quod &, quin egregie centuriarum istarum auctores praestiterint, nemo a partium studio alienus dubitauerit; licet, postquam antiquitatis & historiae ecclesiasticae studium maximis incrementis auctum est, quaedam emendari, multa autem adhuc addi possint. Omnino itaque opus hocce huius loci est; cum tamen ad historiam ecclesiasticam praecipue spectet, in sequentibus de eo dicemus ex instituto. Post FLACIVM inter saeculi decimi sexti theologos nemo temere antiquitatis ecclesiasticae peritior, aut in patrum lectione magis versatus fuit, quam MARTINVS CHEMNITIVS, quod *loci eius theologiae, & examen concilii Tridentini*, aliaque scripta, testantur. Idem etiam, ut rectum & genuinum scriptorum, a patribus profectorum, vsum omnes condoceret, *orationem de lectione patrum, seu doctorum ecclesiasticorum*, conscripsit, quae *locis eius theologiae* praemissa, &, vt antea iam diximus, beati ADAMI RECHENBERGII *summario historiae ecclesiasticae* subnexa est. In ea de praecipuis patribus erudite differit, & natos illorum indicat. Vltatum autem eo tempore erat, in theologia dogmatica, cum scriptura sacra patrum testimonia coniungere, vt inde verae doctrinae fata, confer-

uatio cum primis, & propagatio, intelligerentur; quod & diligenter a CHEMNITIO in locis eius *theologicis* factum. Nec enim necesse putabant, separatim theologiam patristicam tradere; quod tamen & a quibusdam factum est. Pari vero etiam ratione beatus IO. GERHARDVS noster, in locis suis *theologicis*, magna copia patrum testimonia adduxit, vt dictis lucem adfunderet, nostraeque ecclesiae doctrinam minime nouam esse, ostenderet; vnde & ipse LVD. ELL. DV PIN tractationem *de Deo* in hisce locis, vt pote optimis patrum testimoniis instructam, dignamque, quae legatur, commendat, ipsumque GERHARDVM, quod in lectione patrum probe versatus fuerit, laudat; *bibliothèque des auteurs separez de la communion de l'Eglise Romaine, tom. II. p. 75. & 78.* Ceterum, cum GEORGIUS CALIXTVS, & CONRADVS HORNEIVS, in academia Helmstadiensi, in Regiomontana autem CHRIST. DREIERVS, aliique, id agerent, vt demonstrarent, romanae non minus quam reformatae ecclesiae addictos, in iis, quae ad fundamentum fidei spectant, nobiscum consentire; eo deuenerunt, vt scripturae sacrae, consensum ecclesiae, aut patrum, praesertim quinque priorum saeculorum, adiungerent; contenderentque, in rebus dubiis consensum illum, ceu veritatis regulam, amplectendum, &, quidquid isto consensu niteretur, hoc solum creditu ad salutem esse necessarium, nec adeo fundamentales errores exprobari illis posse, qui crederent, quae cum isto patrum consensu conuenirent. Hoc nimirum illud ipsum erat, quod VINCENTIVM Lerinensem docuisse, antea obseruauimus, quem & ducem hic se sequi ipsimet profitebantur. Quo ipso vt patribus plus quam deest, tribuebant; ita hanc illorum sententiam acriter impugnabant alii; praecipue ABRAHAMVS CALOVIUS, tum alibi, tum in *system. locor. theol. tom. I. cap. III. quaest. X. p. 420.*

seqq. Profitetur ibidem, *adhiberi posse consensum patrum, ceu testimonium, & vt argumentum quoddam secundarium, siue confirmatorium, siue confutatorium, nequaquam eam concedendum, testimonium ecclesiae, vel traditionem, siue e consensu, siue o patribus priorum quinque saeculorum petatur, esse principium fidei christianae, aut normam interpretationis scripturae, vel etiam medium, adeo necessarium, vt sine illo, sola scriptura, non possint ora aduersariis obturari.* Hinc, patres priorum quinque saeculorum ne in vno quidem fidei capite omnes consentire, contendit, p. 425. immo &, vbi inter se consentiunt, erroribus obnoxios esse, exemplis probat, *quaest. IX. p. 413.* Quemadmodum autem inde patet, quod non prorsus patrum testimonia reiecerit CALOVIUS; ita iisdem in toto hocce systemate diligenter, aequae ac CHEMNITIVS ac GERHARDVS, vtitur, patristicamque adeo cum dogmatica theologia coniungit. Fuerunt vero etiam, qui separatim, & ex instituto, theologiam patristicam traderent, saltem praecipue testimoniorum ex patribus depromptorum haberent rationem; idque iterum vel ita, vt aut generatim ex omnibus, aut ex quibusdam, vel vno alteroue, doctrinae christianae capita exhiberent. Ad priorem classem referre licet MICH. NEANDRI *theologiam christianam sacrae scripturae, patrum graecorum graecis, & latinorum latinis, e fontibus ipsorum, & tandem theandri Lutheri dictis & testimoniis illustratam & expositam; Lipsiae 1595. 4.* Enim vero, licet etiam scripturae testimonia NEANDER non negligat; maximum tamen studium in patrum effatis colligendis posuit, idque instituto prorsus laudabili. Prodiit hocce opus post auctoris obitum, cura filiorum eius IOANNIS & MICHAELIS NEANDRI; praemissaque eadem est praefatio ANTONII PROBI, antistitis sacrorum Vinariensis, in qua de re

cto & genuino patrum vsu, & ratione, illorum scripta legendi, differit. Habemus equidem & eiusdem NEANDRI *theologiam megalandri Lutheri*, cui addita est *theologia Bernhaldi & Tauleri*, Wirtembergae 1584. 8. in qua sententias selectiores LUTHERI, BERNHARDI, & TAVLERI exhibet; sed ordinem locorum theologorum hic non obseruat. Exstat porro HENRICI ECKARDI *compendium theologiae patrum*, laudatum ABRAHAMO CALOVIO, in *paedia theologica de methodo studii theologici, sect. II. artic. post. cap. IX. p. 355*. Hofce, & si qui forte fuere alii, qui eiusmodi quid susceperunt, sequutus deinde est beatus IO. GVIL. BAIERVS noster, in *compendio theologiae historicae*, quod, post auctoris obitum, in lucem emisit filius eius IO. GVIL. BAIERVS, theologus hodie Altorffinus clarissimus, Vinariae 1699. 8. Eundo nimirum per omnes articulos, seu sacrae doctrinae capita, fatae successionem verae doctrinae breuiter ac neruose ostendit; vnde & hanc theologiae partem *historicam* ei vocare placuit, quod & HENRICVM ALTINGIVM fecisse, supra iam obseruauimus. Ultra quartum saeculum progressus non est, sed eo maiorem, in consensu patrum quatuor istorum priorum saeculorum, cum ecclesiae nostrae doctrina, demonstrando, adhibuit diligentiam BALTHASAR BEBELIVS, in *antiquitatibus ecclesiae in quatuor prioribus post Christum natum saeculis euangelicae &c.* Huius enim omnino loci praeclarum hocce opus est, quippe in quo licet historica quoque attingat; id tamen praecipue auctor agit, vt doctrinam patrum istorum saeculorum eruat, & per certa capita articulosque dispositam exhibeat. Tribus tomis in forma, quam vocant, quadripartita, opus hocce absoluitur, quorum primus, qui Argentorati 1669 lucem adspexit, *antiquitates ecclesiae euangelicae trium priorum saeculorum*, reliqui duo autem

quarti saeculi complectuntur; ex quibus prior 1679 posterior 1680, uterque itidem Argentorati, prodiiit. Nec praetermittendus hic est THOMAS ITTIGIVS, ob *selecta*, quae reliquit *historiae ecclesiasticae saeculi primi & secundi capita*, Lipsias anno 1709 & 1711 edita. Tametsi enim historiam ecclesiasticam in ius tradat, eiusque adeo institutum latius patere videatur; in doctrina tamen patrum duorum istorum saeculorum adcurate delineanda maximam diligentiam posuit, suntque selecta, & prorsus exquisita, quae de ea adfert. Iam ad eos quod attinet, qui quorundam, aut vnici, ex veteris ecclesiae doctoribus, doctrinam inuestigauerunt; ERNESTI SALOMONIS CYPRIANI *Clementem Romanum euangelicum, & Tertullianum euangelicum*, duabus dissertationibus exhibitus, laudat CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, in *praefatione* parentis sui commentationi: *dogmata protestantium ex iure canonico & conciliis deducta*, inscriptae, praemissa, p. 3. Eundem CLEMENTEM Romanum, pariter ac IRENAEVM, missae pontificiae non patrocinari, ipsemet peculiari dissertatione demonstrauit, quae in *synagmate dissertationum theologiarum* exstat, num. 1. p. 3. seqq. *Demonstrationem veritatis & diuinae originis librorum nqui testamenti*, ex *Clementis Romani testimonio de apostolis Iesu Christi*, in dissertatione theologica dedit IAC. HENR. BALTHASAR, theologus Gryphiswaldensis clarissimus, Gryphiswaldiae 1724. 4. De *Ignatio, veritatis confessore & martyre, dissertationem historico-criticam* lectu dignam edidit CHRISTOPH. BEYERVS, Lipsiae 1722. 4. *Patres primitiuae ecclesiae, & speciatim Ignatium, non fauere merito bonorum operum, dissertatione historico-theologica* ostendit IOAN. GEORG. IOCHIVS, Tremoniae 1716. 4. *Iustinus philosophus christianus & martyr exhibitus veritatis euangelic*

cae testis & confessor de sacro-sancta trinitate & persona Christi aduersus Christophori Sandii inculpationes iniustas, &c. auctore CHRISTIANO NIFANIO prodiit Francofurti 1688. 8. *Irenaeum, euangelicae veritatis confessorem ac testem a Renati Maffueti prauis explicationibus vindicationem exhibuit* SALOMO DEYLINGIUS, Lipsiae 1717. 4. *Theologia speculatiua & practica ex patribus, ab insigni quodam theologo collecta, & publici iuris facta, quae Wittebergae 1636. 4. prodiit, testimonia tantum TERTULLIANI & CYPRIANI, magna tamen diligentia, & per locos theologicos rite disposita, complectitur. Auctor huius operis HERMANNVS RATHMANNVS a nonnullis fertur; conferendaque, quae iam supra de eodem diximus ad lib. I. cap. I. § VI. Ad reliquos patres quod attinet, nemo fere inter omnes est, de cuius theologia plures solliciti fuerint, quam AVGVSTINVS, eo, quod maxima eius semper in ecclesia occidentali fuit auctoritas. Augustissimi equidem & Chrysostomi theologiam, ex libris eorumdem depromptam, inque locos communes digestam, dedit ANTONIVS CORVINVS Halae Susuorum, an. 1639. 8. Sed leuioris momenti libellus est, nec ordo locorum theologorum in eo obseruatur. Scripta praeterea spuria a genuinis non discreuit, quod & ipsemet fatetur, & in monito ad lectorem hanc rationem reddit: *Quod alicubi ex iis etiam libris, qui falso cum Augustino, cum Chrysostomo inscribuntur, pleraque citauimus, rogo, candide lector, ut boni consulas. Data enim opera, non errore hoc factum est. Quaeris cur istuc? Ego in ea sum sententia, ut nullum bene dictum contemni debere existimem, quantumuis etiam ineptum auctorem habeas. Et scitum est illud: saepe etiam est olitor valde opportuna loquutus.* Sed cum de successione doctrinae in ecclesia sermo est, constare etiam debet, quis quidque dixerit. Ordinem locorum theologorum sequitur ERASMVVS*

BVD. ISAGOG.

SAR CERIVS, in praecipuis sacrae scripturae communibus locis a doctissimo & sanctissimo doctore Augustino tractatis, & in concinnam methodi formam contractis, Francofurti 1539. 8. Non prorsus spernendus libellus est; amplissimum tamen aliis spicilegium, aut integram adhuc messem, reliquit. IO. PAPPI *parallela Augustiniana*, ELIAE VEIELII *Augustinum testem veritatis euangelicae*, CHRIST. WEISII *Licht der Wahrheit, welche die Roemische Kirche aus der Schrift mit Augustino erkande hat*, commemorat CHRISTOPHORVS MATTH. PFAFFIVS, in praefatione antea laudata. Sed hosce omnes multis parasangis post se reliquit ANT. REISERVS, in *Augustino veritatis euangelico-catholicae in posterioribus fidei controuersis teste & confessore, contra Bellarminum & alios scriptores papaeos, antiquos pariter ac recentiores, insertis etiam suo loco quaestionibus Lansenio-Norishanis, vindicatio*; Francofurti 1678. fol. Quo opere admodum luculento & egregio AVGVSTINVM, romanae ecclesiae ereptum, prorsus nostrum fecit, & tum alios, tum maxime ROB. BELLARMINVM cardinalem, qui Hipponensium huncce praefulem nobis opponere conantur, solide refutauit. CHRYSOSTOMVM nobis vindicauit IO. FRID. MAYERVS, in *Chrysostomo Lusberano orthodoxae veritatis aduersus decreta concilii Tridentini assertore*, Georgii Heidelbergeri *Loiolitae Chrysostomo papistae e diametro opposito*, Grimmae 1680. 4. Iungenda & *vita beati Ioannis episcopi quondam Constantinopolitani, dicti Chrysostomi, inter patres orientalis ecclesiae celeberrimi, cum specimine doctrinae ex scriptis eius, ex Palladio, historia tripartita & aliis fide dignis auctoribus collecta*, Halae Saxonium 1702. 8. cuius auctorem BALTHASAREM KÖRPERNIVM esse, accepi. Amplissimus hic differendi se nobis aperiret campus de *CHRYSOSTOMI epistola ad Caesarium monachum*, deque variis eruditorum

T t t

scriptis,

scriptis, quibus ea occasionem praebeuit; siquidem praeclarum in ea veritatis testimonium, contra transubstantiationem in sacra coena, quam romana ecclesia tuetur, exstat; sed, quidquid de ea dici potest, diligenter, & accurate, persequutus est vir clarissimus IO. ERHARDVS KAPPIVS, in *dissertatione, de celeberrima sancti Ioannis Chrysostomi ad Caesarium monachum epistola, veritatis euangelicae contra pontificiorum transubstantiationem insigni teste, quam, occasione nouissimae eius editionis, ab illustrissimo marchione Veronensi SCIPIONE MAFFEIO ex codice manuscripto Florentino euulgatae, publicae luci exposuit, Lipsiae 1723.* Continuabit idem vir doctus hocce argumentum in aliis dissertationibus, & in secunda quidem ipsam hancce epistolam ex editione Maffeiana, cum aliorum tamen editionibus collatam, vna cum fragmento eius graeco, ab eodem ex bibliotheca Florentina Laurentiana primum publicato, & aliis fragmentis graecis, quotquot reperire poterit, latine etiam conuersis, cum variis, quae habentur, lectionibus, repetet. Quod si denique BERNHARDO, abbati illi Claraeuallensi, qui saeculo duodecimo vixit, inter patres locum concedere velimus, quod nonnulli facere solent; eum pro nostra potius, quam romana militare ecclesia, euicit, simulque theologiam eius exhibuit GEORG. HENR. GOETZIVS, in *schediasmate theologico de Lutheranismi Bernhardi*, Dresdae anno 1701. 4.

Reformatae ecclesiae doctores de patribus, eorumque auctoritate, in eo, quod caput causae est, nobiscum conueniunt, si ab iis discefferis, qui in Anglia *episcopatum*, seu hierarchicorum, nomine veniunt. Apud hosce maxima est patrum auctoritas, eo, quod sententiae suae, de diuina episcopatus origine, deque veteris ecclesiae ritibus, ac disciplina retinenda, ingens in iis inuenisse sibi videntur praesidi-

um. Hinc illis adeo inuisus est IO. DALLAEVS, quoniam, tum in aliis scriptis suis, tum in egregio illo, *de patrum usu*, nimium patrum eum detraxisse auctoritati, credunt. Aperte id proficitur GVIL. BEVEREGIVS, in *prooemio*, quod *codici canonum ecclesiae primitivae vindicato ac illustrato* praemisit, circa finem. Ratio, inquit, potius flagitat, ut nos iniquissime feramus, quod doct.issimus Dallaeus tam sanctam, tam puram, ipso etiam iudice, ecclesiam toties lacerare eniteretur. Illum quidem summo ingenio, praestanti eruditione ac doctrina, nec minori pietate virum fuisse, & de ecclesia reformata plurimus in rebus optime meritum, vltro omnes hic confitemur. Verum id male nos habet, quod ille, contra ecclesiam romanam disputans, nostram etiam, tanquam iisdem erroribus obnoxiam, sub communi Latiorum nomine indiscriminatim oppugnavit. Quibusdam interiectis, prooemium hocce hisce verbis claudit: Nulli enim dubitamus, quin Deus optimus maximus, cuius solius praesidio confidimus, ecclesiam polite adeo e sacris ipsius scripturis, iuxta perpetuam vniuersalis ipsius ecclesiae praxin & consensionem interpretatis reformatam, contra omnes cuiusque modi aduersariorum impetus ita defenderit, ut, iuxta fidelissimum domini promissum, ipsae inferorum portae aduersus eam numquam praeculiturae sint. Dum nimirum, scripturam sacram secundum perpetuam vniuersalis ecclesiae praxin & consensionem interpretandam, innuit; consensionem istam ecclesiae, seu patrum, pro regula ac norma quadam, & interpretationis scripturae, & adeo fidei, se habere, significat. Confirmari, quod diximus, ex MATTH. SCRIVENERI *apologia pro sanctae ecclesiae patribus, aduersus Io. Dallaeum de usu patrum*, itemque HENR. WOTTONI *praefatione, de usu patrum*, quam CLEMENTIS Romani, *duabus ad Corinthios epistolis*, Cantabrigiae a se editis, praemisit, poterat; sed,

fed, cum de hisce deinceps adhuc nobis verba facienda fuerint, hocce nunc supersedere possumus labore. Quantumuis autem apud eos reformatae ecclesiae doctores, qui episcopatum placite non sequuntur, tanta patrum non sit veneratio, quam apud hos; non minora tamen illorum sunt in theologiam patristicam merita; siquidem viri inter eos exstiterunt antiquitatis ecclesiasticae longe peritissimi. Haud vltimum inter eos locum tenet ANDRÉAS RIVETVS, qui suam de patribus sententiam edidit, in *tractatu de auctoritate patrum errorum caussis, & nosorum motis, eiusdem critico sacro praemisso*; itemque in *catbolico orthodoxo, tract. I. quaest. XI. p. 73. seqq.* Atque in ipso hocce libro, quem *catbolicum orthodoxum* inscripsit, GUIL. BAILLI *catechismo controuersiarum* opposito, qui *tertio operum eius*, Roterodami 1660 edito, exstat, dum contra romanenses disputat, saepe patrum testimonia adcurate vindicat. Nescio autem, an vllus inter reformatae ecclesiae doctores in hocce doctrinae genere cum IO. DALLAEO comparandus sit? Is integrum equidem theologiae patristicae systema non confecit; praecipua tamen quaedam eius argumenta seorsum magna diligentia pertractauit. Ecquis enim est, quem lateant eius *de poenis & satisfactionibus libri septem; de sacramentali sine auriculari Latinorum confessione disputatio*, constans libris quatuor; *aduersus Latinorum de cultus religiosi obiecto traditionem disputatio*, constans libris quinque; *de duobus Latinorum ex vnctione sacramentis, confirmatione & extrema vnctione, disputatio*; aut potius disputationes duae, quarum prior libris tribus, altera duobus absoluitur; *de ieiuniis & quadragesima liber; de imaginibus, libri quatuor, & alia.* Inter reliqua autem eius scripta eminent *de usu patrum, ad ea definienda religionis capita, quae sunt hodie controuersa, libri duo*; de quibus

tamen deinceps ex instituto agere, animus est. Magno autem cum apud omnes haecce DALLAEI scripta sint in pretio, laudandum institutum viri doctissimi CAROLI GOTTFREDI ENGELSHALLII, dum iunctim ea edere secum decreuit, idque omnes condocuit, in *adlocutione ad eruditos epistolica, qua ipsis consilium de noua operum Ioannis Dallaei editione exponit, eaque occasione varia de theologo isto reformato celeberrimo eiusque scriptis commentatur*; Budissae 1721. 4. Iniquis romanensium in huncce virum doctissimum censuras, pariter ac iusta, quibus alii cum prosequuti sunt, elogia, aliaque memoratu digna, de eo hic legere licet. DANIELIS CHAMIERI *panstratiam catholicam* supra equidem iam laudauimus, cum systemata theologica reformatae ecclesiae doctorum recenseremus; ad *lib. II. cap. I. §. 15.* non minus tamen & hic commemoranda venit, eo, quod in colligendis, pariter ac vindicandis, patrum testimoniis, maximam diligentiam posuit, adeo, vt quemdam velut thesaurum theologiae patristicae hic conspiceri liceat. Fuit vero & aliis eiusdem ecclesiae doctoribus, aequae ac nostris, in more positum, vt in theologiae dogmaticae tractatione doctrinae verae falsaeque successionem quamdam attingerent, & ad illius confirmationem patrum testimonia adiungerent, quod & recentiori aetate a BENEDICTO PICTETO, in *theologia christiana & scientia salutis*, gallice ab eo scripta, sed in linguam quoque germanicam translata, Lipsiaeque 1723 duobus tomis in 4. edita, factum, supra, ad *lib. II. cap. I. §. XV.* obseruauimus, vbi iam de hocce opere egimus. Exstiterunt autem inter eos, qui & ex instituto hoc agerent, quos inter vel maxime laudandus IO. FORBESIVS A CORSE, in *instructioibus historico-theologicis de doctrina christiana, & vario rerum statu, ortisque erroribus & controuersis, iam inde a temporibus*

poribus apostolicis ad tempora vsque saeculi decimi septimi priora, Geneuae 1699. fol. Constitutum nimirum illi est, vt in praefatione docet, romanensibus obuiam ire, qui apud imperitos suum cum catholica antiquitate unanimum consensum iactabant, & ab eadem doctrinam reformatarum ecclesiarum dicebant prorsus discrepare, atque adeo ipsis etiam repugnare diuinis scripturis, si secundum mentem orthodoxorum patrum accipiuntur, atque explicentur. Atque ita in praecipuis theologiae capitibus doctrinae sacrae successionem tradit, patrumque cum ea, quam reformata ecclesia profitetur, consensum ostendere adnititur, idque ea ratione facit, vt multa profutura inde capere liceat. Legenda, quae de opere hocce obseruat IO. FABRICIVS, in *hisor. bibliothec. Fabric. part. II. p. 206. seqq.* vbi & monet, editionem eius ad ipsius auctoris castigationes emendatam, plurimisque eiusdem additionibus insigniter auctam, haberi in operibus FORBESII, Amstelodami 1703, fol. editis; itemque compendium aliquod eius existare: *Forbesius contractus*, inscriptum, auctore ARN. MONTANO, 1663, 8. Omnibus autem dubiam in hacce eruditionis theologiae parte palmam reddidisse videtur IAC. BASNAGIVS, vir doctissimus, quippe qui gallicana lingua scripsit *historiam ecclesiae a Christo nato vsque ad nostram aetatem*, (*histoire de l'eglise depuis Iesus Christus usque a present*) editam Roterodami 1699 duobus tomis in fol. Quatuor ea absoluitur partibus, ex quibus duae mediae cum primis ad nostrum institutum spectant; siquidem in secunda historiam praecipuorum dogmatum, de canone scripturae, de traditionibus, de octo conciliis oecumenicis, de iustificatione, de gratia, & eucharistia; in tertia autem de adoratione sacramenti eucharistiae, de cultu angelorum, beatae virginis Mariae, sanctorum, reliquiarum, & imaginum exhibet. Occasionem, egregium hocce opus conscribendi, aucto-

ri praebuit IAC. BEN. BOSSVETI *historia variationum*, speciatim quae in eadem de Albigenfibus, seu Waldensibus, scripserat. Haec enim dum refellere BASNAGIVS instituit; operae se facturum pretium existimauit, si ecclesiae, veraeque in ea doctrinae, successione, a prima origine vsque ad Albigenfes, demonstraret. Christianam itaque religionem, & theologiam puram, in prima sua origine, hinc vero inter varias theologorum sententias, per plurima saecula, in capitibus fundamentalibus, illibatam propagatamque hac ratione & conseruatam, hic conspiceret licet. Certe, quae alii viri doctissimi sparsim hac de re dixerant, hic in vnicuique corpore scite inter se coniuncta sunt; cuncta porro tam exquisito rerum ac testimoniorum, quae ex veteribus depromuntur, selectu instructa, tantoque argumentorum & rationum pondere firmata; dissentientium denique exceptiones tam studiose discussae, vt, quod desiderari queat, non inueniatur. Ecclesiae autem reformatae sacra cum auctor sequatur; mirum non est, quod eius quoque placitis, vbi a nobis dissentit, inhaereat.

Apud romanenses patrum auctoritatem vtramque facere paginam, notum est; quamquam non prorsus inter se conueniant, quantum illis tribuendum sit, vt vel ex iis patet, quae anxie & operose disputat MELCH. CANVS, *de locis theolog. lib. VII. cap. III. p. 208. seqq.* Vix ergo est, quod dubitemus, quin in theologia patristica multum studii ac laboris collocent. Accedit, quod theologia scholastica, quae adhuc apud eos regnat, ex patristica enata sit, & huic ceu praecipuo fundamento innitatur, vt ad §. *praecedentem* obseruauimus. Post ecclesiae emendationem, a beato LVTHERO susceptam, ortamque simul nouam meliorum litterarum lucem, nonnulli quidem ex romanae ecclesiae addictis theologiam scholasticam emendare, elegantiorique eam ornare veste, vt errores tamen & dog-

dogmata, ecclesiae romanae propria, retinerent, conati sunt; alii autem consultius duxerunt, ex antiquitatis ecclesiasticae fontibus, patrumque effatis, noua theologiae systemata condere. Atque hinc ortum apud eos est discrimen inter theologiam *scholasticam & positiuam*, de quo ad *libri huius secundi cap. I. §. I. & XV.* dictum est. Atque ad *positiuam*, quam vocant, cum etiam *patristica* spectet; qui hanc speciatim excoluerunt, huius loci sunt. Et sane, non negandum, patristicae theologiae hodie apud romanenses longe aliam faciem esse, quam olim apud scholasticos fuit; postquam viri quidam inter eos doctissimi, linguaeque latinae & graecae, itemque artis criticae peritissimi, ad eam pertractandam animum adiecerunt. Non omnes tamen eodem sunt habendi loco; paucique omnino inter illos promerentur, vt in censum veniant. Nec vnus idemque omnibus in colligendis patrum testimoniis constitutus est scopus. Nonnulli enim eum in finem id faciunt, vt eorum consulant commodis, qui sermones sacros ad populum habere cupiunt. Sic a nonnullis celebratur *IO. LOPEZ epitome sanctorum patrum*; sed illorum eam vsibus destinata, qui in concionibus, patrum vti testimoniis, cupiunt, vel ex pleniori eius inscriptione patet, quam *MIC. ANTONIVS* exhibet, qui auctorem *virum sacrarum scripturarum, sanctorumque ecclesiae patrum lectione & cognitione instructissimum*, vocat, & opus hocce Romae 1596 quatuor aut quinque voluminibus in fol. produisse, & deinde aliquoties recensum, testatur; *bibliothec. hisp. tom. I. p. 550.* Haud exiguus eiusmodi scriptorum apud romanenses existat numerus; quos tamen, vt pote a nostro instituto alienos, praetermittimus. *ROB. BELLARMINVS* cardinalis, aliique controuersiarum scriptores, patrum itidem conglomerare testimonia solent, iis vt nos obruant, cum in scriptura sacra nullam causae suae inueni-

ant praesidium. Sed hisce inter scriptores theologiae polemicae suum assignabimus locum. Inter eos vero, qui dogmaticam theologiam ex patrum monumentis tractant, quosue hic praecipue inuimus, *DION. PETAVIVS* ita eminet, vt reliquorum gloriam plane obscurauerit, solusque fere dignus sit, qui commemoretur. Immortale namque nominis decus consequutus est, ob *opus de theologicis dogmatibus*, cuius editio & nouissima & optima est, quae Antwerpiae, aut potius Amstelodami, sex tomis in fol. anno 1700, prodiit. *THEOPH. ALETHINVS*, hoc est, *IOAN. CLEMENS*, praefationem praemisit, & hinc inde notulas adpersit. Quidquid in patribus, scriptoribusque ecclesiasticis, obseruatu dignum de theologicis dogmatibus inuenitur, hic in vnum velut congestum cumulum, simulque apte dispositum, obseruationibus, notitiam antiquitatis ecclesiasticae haud vulgarem spirantibus, illustratum, & stilo elegantiori exornatum, conspici licet. Subsidiis vero istis, quibus auctor instructus fuit, si ad veritatem potius defendendam, quam ecclesiae romanae errores palliandos vti voluisset; nihil in hocce opere desiderari potuisset. Nec tamen, si hinc etiam discedas, omnibus placuit, aut diuersa doctorum virorum euitare potuit iudicia. Immo, non desuerunt, qui *PETAUIVM* omnino plagii reum facerent. *EDMUNDVS* namque *MARTENE*, atque *VRVINVS DURANDVS*, in *itinerario*, quod gallicana lingua ediderunt, *litterario*, p. 177. narrant, Diuione in bibliotheca patrum minimorum ostensos sibi aliquot tractatus theologiae positivae cardinalis *AVGVSTINI OREGII*; confirmasse autem illum, qui ipsum in bibliothecam deducendorum prouinciam habuerit, *DION. PETAVIVM* ex iis dogmata sua theologica desumpsisse, & fusius solum loca patrum, conciliorum, & auctorum ecclesiasticorum exposuisse, quae a cardinali in margine sui operis tantum erant

citata atque indicata. Addunt iidem auctores, multum, si ea res ita se haberet, decessurum existimationi, quam PETAVIVS illo opere sibi adquisiverit; etsi negandum non sit, innumeris aliis speciminibus eruditionis eiusdem gloriam adprobata esse. Liberare autem ab hac suspitione PETAVIVM suarum duxit esse partium ORDINVS, eidem societati lesu addictus, ex cuius commentatione, gallico sermone paullo fufius exarata, summa quaedam, inscripta; observatio de tractatibus theologicis cardinalis Augustini Oregii, in qua inquiritur, an Dionysius Petavius dogmatum suorum libros ex iisdem hausisse censendus sit, inserta legitur actis erudit. Lipsiens. 1718. mense Nou. p. 491. seqq. Nec HVG. GROTIUM adeo praecclare de dogmatibus huius PETAVII consuisse, ex GVIDON. PATINI epistolis ineditis ad Carolum Sponium (nouvelles lettres de feu Mr. Gui. Patin a Charles Spon) condiscimus. Ita enim ibi de iis pronuntiasse fertur: *en! indigestam rerum vilium congeriem! frustra hic theologiam quaeres; id tamen habet praecleari liber, quod auctor graecae linguae probe gnarus, adcuratas ubique versiones inseruit; tom. I. p. 243.* Refertur idem in actis erudit. Lips. 1718. mens. Nou. p. 517. 518. Maioris adhuc momenti est, quod PETR. DAN. HVETIVS ex dogmatum PETAVII lectione sibi obtigisse, hunc in modum narrat: *Per eos dies, quos in amplificanda bibliotheca mea consumebam Lutetiae, ad vesperam aliquando redux, cum partas opes recognoscerem, haesi potissimum in peruolutandis theologicis dogmatibus Petavii recens editis, quorum magna erat apud doctos homines commendatio. Me enim, qui & auctorem nossem, & amarem & facerem plurimi, cum materiae dignitas, tum nitor dictionis, & passim diffusa eruditio, rotas noctes attentum tenebant & affixum. Verum adhibita ab eo in dogmatibus comprobandis argumenta ponderibus meis examinanti mihi, si quod forte visum erat infir-*

mius, vacillabat tum quoque apud me dogmatis, quod eo nitebatur, fides, cum nihil ad eius defensionem certius adferri posse puerem, quam quae a tanto viro perperam se fuerant prolata. Quae temeraria opinio, in venili leuitate suscepta, pristinam meam de quibusdam sacro sanctae nostrae religionis capitibus sententiam, praestitamque iis habitentis a me reuerentiam, contagione sua labefecit. Nec autem conualui ex hoc morbo, quam clarioribus de caelo radiis collustrata mente mea, affusae disructentur tenebrae firmioribusque ac profundioribus radicibus mea fides insisteret; in commentario de rebus ad eum pertinentibus, lib. I. p. 69. 70. Infirmis itaque admodum fundamentis, iudice HVETIO, hoc PETAVII opus superstructum est, adeo, ut ex eius lectione, in quibusdam sacrae doctrinae capitibus, fides eius siterit labefactata. Dubito autem num PETAVIO, cui ad hoc ~~habetur~~ nihil defuit, an potius romanae ecclesiae, quam sequutus est, de traditione, seu fidei principio & fundamento, sententiae hoc tribuendam sit, quod HVETIVS tam incertus dubiusque ex operis huius lectione euaserit. Poteratque hoc romanenses, si sapere vellet, cauciores reddere. Idem vero HVETIVS antea de dogmatibus huius theologicis dixerat, PETAVIVM hocce opere theologiae triticis fidei & pedicis expeditam ad liberos & parentes praeclearae ecclesiae campos sanctorumque patrum tritos vestigiis renocasse, l. c. p. 61. Superest alia adhuc contra PETAVIVM adculatio, quae & multorum animos occupauit, cum patrum ante Nicaenorum sententiam de trinitate ita exposuisse, ut trinitatis hostibus, speciatim Arianis, haud obsecure gratificatus fuerit. Ambabus hoc manibus arripuit CHRIST. SANDIVS, qui in eorum totus est, ut illos, qui cum Arianis ficiant, numerum augeat. Cum autem considero, inquit, quod Petavius patres ante Nicaenos eadem cum Ario docuisse, & traditionibus articulis fidei probandos esse dicat; impos-

impossibile duco, quin Petavio persuasa fuerit conclusio ex his praemissis infallibiliter sequens, scilicet trinitatem Arianorum esse articulum fidei, non trinitatem *hypoconu*. Adfert deinde coniecturas quasdam, cur PETAVIVS, se conclusionem istam adprobare, videri noluerit; in *nucleo hist. eccles. lib. I. p. 156*. GEORGIUS quoque BVLLVS, PETAVIVM plus, quam decet, hic largitum existimat. Sed virum magnam, inquit, atque omnigena literatura instructissimum, Dionysium Petavium mirari satis nequeo; qui, cum summam prae se ferat synodi Nicaenae reverentiam; fidemque in ea confirmatam contra Arianos, pro vere apostolica & catholica se agnoscere ubique profiteatur; id tamen Arianis largitur, quod, si verum sit, ad stabiliendam ipsorum haeresin, atque ad Nicaenae synodi fidem & auctoritatem elevandam, adeoque funditus evertendam, quam maxime faciat; nempe ecclesiae praesules & patres plerosque omnes ante-Nicaenos, prorsus idem, quod Arium, sensisse; in *prooem. defens. fidei Nic. §. VII. p. m. 4*. In eo tamen SANDIO dissentit BVLLVS, quod, non tam in gratiam Arianorum, quam potius romanensium, PETAVIVM in hanc ingressum sententiam, existimet, ut scilicet patrum ante-Nicaenorum, ad quos subinde reformati prouocare soleant, auctoritatem imminueret; simulque conciliis oecumenicis facultatem, novos fidei articulos condendi, vindicaret. Sed utrumque, & SANDIVM, & BVLLVM; refutavit, qui PETAVII in se suscepit defensionem, THEOPH. ALETHINVS, hoc est IOAN. CLERICVS, in *praefatione*, novae *dogmatum theologorum* editioni praemissa, in qua hoc ex instituto agit. Non minus vero & PETAVII causam egit BALTVS, in *defensione patrum accusatorum Platonismi* (*defense des saints peres accusez de Platonisme*) *lib. IV. cap. IX. p. 497. seqq.* Quae autem viri isti docti, pro defensione PETAVII adferunt, eo fere redeunt, agnovisse illum equi-

dem, & docuisse, patres ante-Nicaenos eo subinde modo loquutos esse, quo Ariani de Christo, eiusque diuinitate, adeoque & mysterio trinitatis loquebantur; mentem tamen illorum sanam & orthodoxam fuisse, nec, si rem ipsam spectes, aliter eos quam Nicaenos patres, sensisse. Hanc PETAVII sententiam esse, dubitari non posse, cum id ipsemet hinc inde innuat, diserte autem in ampla illa, quam *rom. II. dogmat. theolog.* praemisit, *praefatione*, profiteatur; ubi inter alia *cap. III. §. III. p. 9*. hunc in modum verba faciat: De hoc vero (THEOPHILO Antiocheno) idem, quod de Athenagora & Iustino, atque etiam Tatiano, secundi omnibus saeculi scriptoribus asseuerandum est; eos omnes dogmatis caput, & substantiam ipsam, sine ulla labe tenuisse, atque ex tam concordi de tribus in diuinitate, sententia, quoquo tandem ea genere loquutionis expresserint, vim occultae, & ab apostolis transfusae traditionis colligi. Ac mihi videntur illi, cum adversus gentiles doctos, & philosophiae deditos pro christiana fide disceptarent, quo eam vndibiliorem facerent, ac magis persuaderent, minus accurate & subtiliter illius intima ac arcana commisisse libris istis, quos emanare in vulgus cuperent; atque ad Platonis decreta, eamque quam illi combiberant, theologiae formulam, christianum istud conformasse mysterium; &c. Verum cum hisce quo pacto conciliari queant, quae *tomi huius secundi lib. I. cap. III. seqq.* de patrum ante-Nicaenorum sententia disputat, me non perspicere, lubens fateor. Nimis aperta sunt, quae *lib. I. de trinit. cap. VIII. §. II. p. 38*. pronuntiat: In ea vero professione, quod supra memoravi, planissime constat, germanum Platonicum Arium existisse; cum illorum veterum sequutum esse dogma, qui, nondum patefacta, constitutaque re, ad eundem errorem offenderunt. Nam & illi, productum a Deo verbum, non tamen ex aeternitate, docue-

runt; sed antequam mundum fabricaret; ut illo administro ad huius molitionem operis uteretur. Non enim per sese, ac sine interiecto aliquo procreasse putabant omnia; quod & Philo in libro de opifice mundi sequutus est. Quomobrem quod Arium illius dogmatis architectum fuisse, cuiusmodi haecenus auditum non erat, Alexander in epistola queritur, aliique patres, qui contra hanc haeresin scripsere, oratorio more, & per exaggerationem dici arbitror; siquidem magna est a nobis producta copia priscorum, qui idem, quod Arius, anse tradiderunt. Discrimen equidem aliquod inter patres istos ante-Nicaenos & Arium intercessisse, deinde obseruat, quod tamen ad caput caussae nihil facit; vnde & repetit, patres istos re ipsa idem quod Arium sensisse. Huiusmodi & alia ibidem occurrunt. Hinc & RICH. SIMON praefationem, quam tom. II. dogmatum suorum PETAVIVS praemisit, ad ea, quae in ipso hocce tomo scripsit, excusanda aut diluenda non sufficere, pronuntiat; *lettres choisies, let. III. p. m. 12.* Sed progredimur ad reliquos. Sequutus PETAVIVM, aut eum imitatus est, LVD. THOMASSINVS, quippe qui itidem dogmatica theologica tribus tomis complexus est, quorum primus 1680, reliqui duo 1684 Parisiis lucem adspexerunt. Aemulatione PETAVII inductum, eum ad dogmata haecce conscribenda animum adiecit, viri docti obseruant; licet, siue eruditionem, siue dictionis nitorem, spectes, eius nequitiam adsequutus sit laudem. Non magnum itaque operi huic statui solet pretium. Legenda, quae de eo obseruat PET. BARLIVS, in *nouvelles de la republique des lettres, anno 1684. mens. April. p. 210. seqq.* Nec alius quis, qui his adiungi mereatur, succurrit, nisi IO. BAPTISTA DV HAMMEL, cuius tamen theologiam speculatricem & practicam, iuxta sanctorum patrum dogmata pertractatam, & ad vsuam scholae accommodatam, editamque Parisiis 1691 se-

ptem voluminibus in 8. supra iam libro II. cap. I. ad §. XV. commendauimus; vbi & alios quosdam commemorauimus, qui itidem hic locum inuenient; siquidem romanenses numquam non patrum habere rationem solent, licet non semper hoc ex instituto agant. Nec desunt inter eosdem, qui vnus ex patribus dogmata speciatim collegerunt, aut illustrarunt, vt HIERONYMI, AMBROSII, GREGORII magni, aliorumque. Quo in genere eminent PET. DAN. HVETII *Origeniana*, praemissa *exegeticis ORIGENIS*, quae graece exstant; REN. MASVETI *dissertationes praenuae in Irenaeum*, MICH. LEQVIEN *dissertationes Damascenicae*; in quibus multa veteris ecclesiae dogmata excutuntur, licet plerumque auctores isti ecclesiae suae hypothesis cuncta attemperare aditantur. Cum primis autem in AVGVSTINI theologia exhibenda plurimorum occupatum fuit studium. Recenset praecipuos ANT. REISERVS, in praefatione, *Augustino veritatis euangelico-catholicae testi & confessori* praemissa, ex qua eos, cum *Irmaeu*, quam idem addidit, repetere iuuabit. Primum itaque IOH. COCCII *thesaurum*, quem vocat *catholicum*, prodire iubet, qui non parce commendari solet, ob maximam testimoniorum e patribus, & inter illos AVGVSTINO, copiam; sed calculo suo adprobat censuram ISAACI CASAVBONI, in *exercitationibus anti-Baronianis* ita scribentis: *nemo eruditus, & iudicio vel mediocri praeditus, oculos in illam coniecit farraginem, quin statim intellexerit, propositum auctori fuisse, non veritate, sed nube testium vincere.* Subiicit vero etiam iudicium IOAN. BONAE cardinalis, qui in *notitia auctorum*, quam tractatus de diuina psalmodia praemisit, *thesaurum* huncce COCCII opus quidem *infinite lectionis* vocat, addit tamen, *eum inter veros auctores & supposititios nullum statuisse discrimen.* Sequitur HIERONYMI TORRENSIS, Iesuitae haud ignoti, *confessio Augustiniana*, ex Augustini

Augustini operibus collecta; & innumero fere numero, ut REISERVS loquitur, testimoniorum ex Augustino compilatorum turgens; de qua tamen IAC. REIHINGIVS, qui, relicta societate Iesu, ad nostram ecclesiam transiit, in operis aranearum, contra socios quondam suos, ita scripserit, auctorem eius multa quidem corrasisse, sed ita infelicitate, ut magni nominis theologos etiam e leuitis, rigidos censors sit expertus, quod non pauca vel non ad mentem Augustini, vel extrarem, vel sine robore produxerit. Commemorat REISERVS porro IACOBVM MASENIVM, qui Augustinum, controuerfiarum fidei huius temporis arbitrum ac decisorem optimum dederit; vnde pleraque meditatae postmodum concordiae protestantium cum catholicis, actandem nouae praxi orthodoxae fidei, intra ostidui exercitationem sacram discernendae & amplectendae, intulerit, qua crumbe, inquit, bis recocta, tertia vice adposita, an non lectori aliquod creauerit fastidium, nullatenus licet dubitare. Inter eos nimirum referendus est MASENIVS, qui in AVGVSTINO nouam methodum, conuertendi haereticos, quos vocant, sibi inuenisse vili sunt; quibus cum primis exemplum praeciuerunt fratres de WALENBVRCH, HADRIANVS & PETRVS, in methodo Augustiniana; de quibus alibi erit dicendi locus. Legenda interim IOAN. GEORG. NEVMANNI dissertatio, de methodo Augustiniana Wittebergae edita, 1689. 4. Mitto reliquos, quorum REISERVS praefertim circa finem praefationis mentionem facit, ut BARTHOL. D'ASTROY & EYSTACH. DE ROSARIO, cum obscuriores sint, nec digni, quorum habeatur ratio. Omnes autem, in doctrina & theologia AVGVSTINI exhibenda, siue industriam, siue iudicium, siue candorem spectes, multum superauit CORNEL. IANSENIVS, episcopus Iprensis, in Augustino suo, Louanii 1640. fol. edito. Tribus hocce opus constat tomis;

in quorum primo, haereses & mores Pelagii, contra naturae humanae sanitatem, aegritudinem & medicinam, ex sancto Augustino recensentur, ac resutantur; in secundo, genuina sententia sancti Augustini de humanae naturae stantis, lapsae, purae statu & viribus eruitur & explicatur; in tertio denique genuina sententia profundissimi doctoris, de auxilio gratiae medicinalis Christi saluatoris, & de praedestinatione hominum & angelorum proponitur, ac dilucide ostenditur. Summam huius operis paullo plenius & distinctius exhibet MELCH. LEYDECKERVS, in historia Iansenismi lib. I. de dogmatibus Iansenismi, cap. V. p. 237. qui & cap. I. p. 225. recte adserit, opus hoc inscribi: Augustinus, quia totius theologiae Augustiniana est thesaurus. Quantum studium in vera ac genuina AVGVSTINI mente inuestiganda IANSENIVS posuerit, vel inde liquet, quod, ut in synopsi vitae, operibus eius praemissa, memoratur, familiaribus quandoque factus sit, se decies & amplius vniuersa opera Augustini, attentione acri, adnotatione diligenti, libros vero contra Pelagianos facile trigefies a capite ad calcem euoluisset. Antea eiusdem synopsis auctor dixerat: ab initio studii theologici cum scholasticis legere coepit sanctos patres, sed praecipue Augustinum; statimque aduertit, ut fatebatur, plurimos scholasticos in materia illa capitali, de gratia & libero arbitrio, longe abire a sanctissimi doctoris mente. Quanti vero IANSENIVS fecerit AVGVSTINVM, idem auctor porro hunc in modum docet: Patres ceteros utiles esse, sed Augustinum necessarium, immo vnum pro omni materia theologica sufficere, siebat. Vbertatem enim eius, & foecundum illud pectus cum stupore admirabatur, & vnde ei, statim etiam a conuersione, ante studium theologicum, abundantia illa rerum diuinarum, quae in primis eius libros manauerunt. Quae enim postea in libris reuocationum deleuit, parui momenti & vocum fere ma-

gis, quam rerum maculas esse censebat. Nul-
lum, aut Aristotelis, aut Archimedis, aut
cuiuscumque sub caelo ingenium, dicebat
aequale Augustino; & tale a Deo factum, ut
ecclesiae haberet, quae subtilissimae omnium
Pelagianae haeresi opponeret, cui vltimum ce-
terorum sanctorum patrum negabat fuisse
parem. Tanto itaque amore cum IAN-
SENIVS prosequutus sit AVGVSTINVM;
mirum non est, vbi hic erravit, illum iti-
dem cum duce suo errasse. Quod in iis
factum, vbi gratiam Dei irresistibilem, &
quae hinc fluunt, stabilire conatur, vti
dubio caret; ita in aliis quoque ecclesiae
romanae decretis firmiter adhaeret. Non
itaque omnia in opere hocce IANSENI
probamus; nec tamen omnia repudiamus,
quin potius multa praecleara, prorsusque
egregia veritatis in eo occurrere testimo-
nia, lubentes fatemur. Lectu cum primis
dignus liber *prooemialis*, quem *tomo secundo*
praemisit, de *ratione & auctoritate in*
rebus theologicis, vbi, dum rationi huma-
nae certos in theologia limites constituit,
scholasticae theologiae vitia cordate indi-
cat, & acriter perstringit; auctoritati ta-
men rursus AVGVSTINI plus, quam de-
cet, tribuit. Quantas liber hicce IANSE-
NII in ecclesia romana turbas dederit,
quam violenta, quamue atrocia excitaue-
rit certamina, notum est, alibique edif-
feritur ex instituto. IANSENIO iungi-
mus HENR. NORISIVM cardinalem, cu-
ius *vindiciae Augustinianae*, quibus *sancti*
doctoris scripta aduersus Pelagianos ac semi-
Pelagianos a recentiorum censuris adserun-
tur, vna cum eiusdem *historia Pelagiana &*
dissertatione de synodo quinta oecumenica,
suae mentione loci *iuxta exemplar Patavi-*
num, anno 1677. in fol. recusae sunt. In
his statim ab initio *cap. I.* ostendit, doctri-
nam Augustini de praedestinatione & gra-
tia nec difficilem, nec obscuram esse; hinc
vero *cap. II.* ordine, quae circa hancce do-
ctrinam Hipponensium praesuli obiecta

fuerunt, diluere adnititur. ANTONIVS
REISERVS, in praefatione antea laudata,
de hisce vindiciis ita pronuntiat: *Placuit*
non immerito iis inter evangelicos, quibus
est Augustinus in pretio, hic doctoris papistici
candor, multa & scriptis suorum singulari
diligentia colligentis, quae plerosque latent
etiam eruditiores, quibus non conceditur
omnia partis aduersariae scripta vel emere,
vel evolvere, partim ob pretii maioris, par-
tim ob temporis breuissimi caritatem. Cum
autem NORISIVS eandem cum IANSE-
NIO viam ingrederetur; mirum non est,
nonnullis, speciatim societati Iesu addi-
ctis, hasce vindicias maximopere displi-
cuisse, qui & effecerunt, vt liber hicce,
etiamsi supremae inquisitionis romanae
decreto, antequam vulgaretur, probatus
esset, secundum, immo tertium examini ac
censurae eiusdem romanae inquisitionis
subiiceretur, indemnis licet, nec vlla theo-
logica nota perstrictus. Nec dubitarunt
quidam, scriptis publicis hasce *vindicias*
adgredi, quos inter eminent FRANCISCVS
MAGEDO, alias quoque ob *collationem*
Thomae & Scoti notus, in qua ipsemet AV-
GVSTINO tantum tribuit, vt ad eius au-
ctoritatem, ceu supremi iudicis, prouocet.
Cum enim duas commentationes *ecclesia-*
sico-polemicas edidisset, in earum priori,
VINCENTIVM Lerinensem semi-Pelagia-
nis neutiquam adnumerandum esse, quod
NORISIVS fecerat, probare voluit; vnde
alia quaedam scripta, tum pro NORISIO,
tum pro MACEDONE, sequuta sunt. Ex-
cepit eum BRVNO NEVSERVS, initio
sub EVCHARII PALMAE nomine lati-
tans, in *prologo pro Augustino, aduersus*
Henricum de Noris; de quo ANTONIVS
HOSTER REISERVS *loco citato* ita pronun-
ciat: *Quantum hic anti-Norifius praesbi-*
teris in prologo velut iri, quo Augusti-
num promissis ab impossuris discipulorum
Iansenii, praesertim Norisii, vindicandum,
vno & altero in his vindiciis offenditur
excm.

exemplo, unde coniectura facilis erit, quid de syndromo, si quis succedet, aut etiam opiodromo sit sperandum, utpote qui non Vincentium modo Lerinensem, vel Thomam quoque Aquinatem, sed Aristotelem etiam sanctis ecclesiae doctoribus adnumerat, ut posthac toto corpore regni, videlicet scholastici, summo nimirum eius patriarcha in auxilium adscito, antagonistam possit opprimere, veritate Augustiniana simul sepulta. Sed alia adhuc, & quidem numero haud pauca, non melioris tamen commatis, quam priora, contra NORISIVM eo tempore prodierunt scripta, quae idem ANT. REISERVS loco citato enumerat. Nos

vero, priusquam hinc discedamus, illud solum addimus, theologiae patristicae lucem interdum minime contemnendam adfundere, qui adnotationes ad scripta quaedam patrum ediderunt, cuiusmodi sunt, beati CHRISTIANI KORTHOLTI, ex nostratibus, adnotationes ad IVSTINI martyris apologiam utramque, & orationem ad Graecos; ex reformatae ecclesiae doctoribus THOM. MILLES ad Cyrillum Hierosolymitanum; ex romanensibus IAC. PAMELII ad Tertullianum, FRANC. FEVAR-DENTII ad Irenaeum, MICH. LEQUIEN ad Damascenum; & similes aliorum.

§. X. Qui rite hic incedere cupit, id cum primis aget, ut veram patrum in dogmatibus fidei adsequatur sententiam, eumque in finem scripta vera ac genuina a spuris & supposititiis sedulo distinguet, * tum vero dispiciet, num integra sint, an corrupta ac interpolata. * Nec negligenda ei sunt, quae de variis patrum editionibus passim viri docti monere solent. **

* Ingentem librorum supposititorum, inter eos, qui sub patrum nomine circumferuntur, esse numerum, constat; iamque olim existisse, qui eiusmodi scripta adulterina patribus adfingere, quemadmodum & deinceps existenter, pluribus docet beatus IO. GERHARDVS noster, in *methodo studii theologici, part. III. sect. 7. cap. III. p. 269.* Idem confirmat IO. DAL-LAEVS, de *usu patrum lib. I. cap. III. p. 11. seqq.* atque ANDREAS RIVETVS, in *tract. de auctoritate patrum*, eiusdem critico sacro praemisso *cap. XIII.* ubi & de variis suppositionum caussis disserit. Caute ergo hic incedendum nemo non intelligit, ne adulterina & supposititia scripta pro genuinis nobis obrudi patiamur, & ita pro Iunone nubem, pro thesauro carbones amplectamur. Laudandi hinc &, qui in supposititiis eiusmodi scriptis a veris ac genuinis discernendis, operam studiumque collocarunt. Eminet inter eos ANDR. RIVETVS, cuius quippe exstant *critici sacri libri*

quatuor, in quibus expenduntur, confirmantur, defenduntur, vel reiciuntur censurae doctorum, tam ex orthodoxis, quam ex pontificiis in scripta, quae patribus plerisque praeursorum & puriorum saeculorum, incogitantia vel error adfixit, aut dolus malus supposuit; tum in operibus eius tomo secundo, tum seorsim, & quidem quintum editi Lipsiae 1690. 8. Incipit ab epistola, quam ad Abgarum servator optimus scripsisse dicitur, & definit in GREGORII magni scriptis. Alterum locum occupat ROBERTVS COCVS, in *censura quorundam scriptorum, quae sub nominibus sanctorum, & veterum auctorum, a pontificiis, in quaestionibus potissimum hodie controuersis, citari solent; in qua ostenditur, scripta illa, vel esse supposititia, vel dubiae fidei.* Prodiit ea primum Londini 1614, recusa deintum ibidem, anno 1623, tum cura GERHARDI THEODORI MEIERI Helmstadii an. 1683. 8. Ipsorum autem plerumque pontificiorum testimoniis, scripta ista,

quae attingit, aut supposititia, aut dubiae fidei esse, confirmat. PHILIPPI LABBEI iudicium, & COCI hancce *ensuram cum critico Riueti, medulla Sculteti, Hottingeri rhapsodia &c. in castellum letbes, vnde nefas egredi, procul ablegandam esse, in bibliothec. bibliothecar. p. 186.* neminem temere mouebit; cum hominis in omnes a romana ecclesia dissentientes iniquitas, cum summa petulantia coniuncta, nota satis sit. Tertium hic locum damus IO. HENRICO HOTTINGERO, ob *elenchum seu catalogum scriptorum supposititorum*, in quo non tantum patrum, per quinque priora saecula, sed & Iudaeorum ac gentilium, itemque patriarcharum, prophetarum, Christi quoque atque apostolorum, virorumque apostolicorum scripta supposititia, seu, quae illis adscripta fuerunt, breuiter recenset. Exstat hicce *elenchus, seu catalogus, in pentade eius dissertationum miscellanearum*, Tiguri edita, an. 1654. 8. Cum vero tanta quorundam olim fuerit impudentia, ut non tantum apostolorum, virorumque apostolicorum, sed ipsius quoque Christi, atque beatae virginis Mariae, nomina, ingenii sui praefigere commentis, ausi fuerint; & eiusmodi scripta, quo maiorem prae se ferunt antiquitatis speciem, eo facilius fallere incautos, atque inducere in errorem queant; operae pretium fuerit, eos consulere, qui de iis ex instituto egerunt, quod diligenter fecit THOMAS ITTIGIVS, in *dissertat. de pseudepigraphis Christi, virginis Mariae & apostolorum*, quae in *heptade dissertationum*, eiusdem *dissertationi de haeresi archis aeni apostolici &c.* addita, prima est, p. 97. seqq. itemque IO. ALBERT. FABRICIVS, qui & spuria eiusmodi monumenta laudabili instituto collegit, in *codice apocrypho noui testamenti, collecto, castigato, testimoniisque, censuris & animaduersionibus illustrato*, cuius *pars prima & secunda* Hamburgi lucem adspexit, an. 1703. 8. quibus deinde an. 1719 *pars tertia*

accessit. - Spectat huc etiam IO. ANDR. SCHMIDII *pseudo-nouum testamentum*, Helmstadtii 1699. 4. quemadmodum & nonnulla eius generis scripta exhibet, ac de iis differit IO. ERNEST. GRABIVS, in *spicilegio sanctorum patrum, ut & haereticorum saeculi post Christum natum I. II. & III.* cuius tomus primus Oxoniae an. 1698. alter ibidem 1700. 8. lucem vidit. Quantae olim in romana ecclesia auctoritatis fuerint *epistolae decretales* episcoporum romanorum per tria priora saecula & quod excedit, a Clemente vsque ad Siricium, quantumque causae suae praesidium ecclesiae isti defensores in illis se inuenisse existimauerint; nemini temere ignotum esse potest. Sed laruam iis feliciter detrahit DAV. BLONDELLVS, ideo hic vel maxime commemorandus; cuius *pseudo-Isidorus & Turrianus papulantes, seu editio & censura noua epistolarum omnium, quas piissimis vrbis Romae praesulibus, a beato Clemente ad Siricium &c. nefando ausu, infelici eventu, Isidorus cognomento mercator supposuit, Franciscus Turrianus Iesuita aduersus Magdeburgensium virum, aculeato stylo defendere conatus est*, Geneuae prodit 1628. 4. Effecitque hac ratione BLONDELLVS, ut hodie vix quisquam inter romanenses inueniatur, qui istarum epistolarum *ymonia* defendere audeat. FRANCISCVS certe PAGI, eas tamen non genuinas, inquit, sed supposititias esse, omnes fere eruditi ingenue fatentur, inter quos Petrus de Marca, lib. tertio, de concordia sacerdotii & imperii, & Schelstraius in parte secunda antiquitatis illustratae, differi. tertia; in *breuiario historico-chronologico-critico, de pontificum romanor. gestis, tom. I. saec. I. p. 15.* Idem etiam deinceps p. 17. agnoscit, quae a TURRIANO & aliis, qui epistolas istas pro genuinis habent, adferuntur, *lenis esse, & a viris eruditis soluta.* Immo laudat BLONDELLVM, ut tamen aliquid, ad auctoritatem istarum epistolarum vtuntur

que tuendam, adiciat: *licet enim suppositivae sint, & laudandum sit Blondelli criterium, quo illas praevis pontificibus abiudicavit; immerito tamen ab eo aliisque haereticis, atrocioribus verbis dilacerantur, cum e sententiis & verbis legum, canonum antiquorum, & sanctorum patrum, qui quarto saeculo floruerunt, si pauca demas, concinnatae sint, ut inquit Marca laudat.* Sed haec *de* *παράδειγμα*.

** Scripta patrum corrupta hinc inde ac depravata, variisque in locis immutata ac adulterata esse, tanto consensu viri harum rerum periti testantur, ut mirum sit, si quis hac de re dubitare vellet. Legenda, quae generatim monent IOAN. DALLAEVS, *de usu patrum, lib. I. cap. IV. p. 60. seqq.* & ANDR. RIVETVS, in *tractatu, non solum nobis iam laudato, de auctoritate patrum, cap. XII. p. 78. seqq.* Varias autem possunt esse causas, cur patrum scripta corrupta sint, ac immutata. Primum enim, librarium incuria, temporumque antiquitate, similibusque modis fieri potuit, quo minus integra, sineque vlla corruptione ea ad nos pervenirent. Quod enim reliquis omnibus libris contingit, id cur de patrum scriptis credere non debeamus, nulla adferri ratio potest. Legenda, quae de eiusmodi mendorum origine fuse & erudite disserit IOAN. CLERICVS, *art. crit. tom. II. seu part. III. sect. I. cap. I. seqq.* Deinde & data opera nonnulli, scientesque adeo & volentes, patrum scriptis violentas intulerunt manus; idque tum ab orthodoxis, seu catholicis, tum ab haereticis, iam olim factum, negari nequit. Ab illis si eiusmodi quid perpetratum sit, ad veritatem promovendam, seu contra dissentientium insultum in tuto collocandam, *pia fraus* vocari solet; quamquam nulla fraus *pia* dici queat, sed vel maxime impia censenda sit. Factum tamen quandoque, certum est, docetque IOAN. DALLAEVS, *l. c.* De haereticis

omnes consentiunt, existantque testimonia & exempla quamplurima. Cum primis vero & ex instituto hoc ostendit BARTHOLOM. GERMONIVS, in opere peculiari, *de veteribus haereticis ecclesiasticorum codicum corruptoribus*, Parisiis 1713. 8. edito. In huius enim libro primo, veteres haereticos sacrorum codicum esse corruptores, euincit; in secundo autem, ab iisdem haereticis ecclesiastica scripta non pauca olim adulterata fuisse, comprobat; imo *cap. I. p. 211. seqq.* ab ipsis patribus reprehensam fuisse veterum haereticorum in corrumpendis anteriorum patrum operibus, perfidiam, testimoniis quibusdam docet. Nimirum his quaedam hac super re GERMONIO intercessit cum PETRO CONSTANTIO, cuius origo ex controuersia de fide & auctoritate diplomatum, quam *lib. I. cap. IV. ad §. XVII.* attigimus, repetenda. GERMONIVS enim IO. MABILLONIO, aliisque, qui ab eius partibus stabant, auctoritatemque ac fidem diplomatum defendebant, acriter se opposuit. Hac vero occasione, codices quosdam manuscriptos Corbeiensis ab omni suspitione falsi non esse immunes, adseruit, *de vet. reg. Franc. diplom. dissect. II. p. 344.* PETRVS itaque CONSTANTIVS, dum causam MABILLONII tuendam suscepit, *vindicias manuscriptorum codicum*, quos GERMONIVS impugnauerat, edidit. Quas dum refutare iterum GERMONIVS voluit, operae pretium esse duxit, veterum haereticorum fraudes & perfidiam, tum in sacrorum librorum codicibus, tum in scriptis patrum corrumpendis & adulterandis, retegere, omniumque exponere oculis; indeque liber iste antea memoratus *de veteribus haereticis ecclesiasticorum codicum corruptoribus*, editus est. Ad hunc vero iterum respondit PETRVS CONSTANTIVS, in *vindicis veterum codicum confirmatis*, quae Parisiis anno 1715. in 8. prodierunt. In his licet codicum

manuscriptorum vsum adferat, nec in exemplis, quae GERMONIVS, pro corruptione ab haereticis facta, adducit, eidem suffragetur; lubens tamen fatetur, existitisse omni tempore haereticos, qui in ecclesiasticos codices perfidas manus intulerint; *part. I. cap. VI. p. 39.* Atque haec quidem posita sunt in aprico. Dum vero romanenses committunt, quod in haereticis damnant; sententiam contra se ipsimet ferunt. Librorum enim variorum, speciatim & ecclesiasticorum, seu a patribus professorum, corruptionem iure meritoque iis exprobrari, passim viri docti ostenderunt, & luculenter comprobarunt, & quidem ex instituto THOMAS IAMBESIVS, in *tractatu de sacrae scripturae, patrum & conciliorum corruptione*, lingua anglicana scripto, quem praeter alios laudat GVIL. CAVEVS, in *prolegomenis histor. literar. scriptor. ecclesiast. sect. V. §. V. p. 13.* alibique; ex nostratibus CASP. LOESCHERVS, in *dissertat. de latrocinii, quae in scriptores publicos, patres praecipue, solent committere haeretici*; IO. CHRISTOPH. WENDLERVS, in *schediasmate, de libris a pontificiis aliisque haereticis in praecedentium doctrinae purioris, nostra & superiori aetate, suppressis & corruptis, lenae MDCCXIV. 4. edito, sect. II. p. 21. seqq.* Nonnulla etiam huc spectantia monet CHRISTOPH. MATH. PFAFFIVS, in *introd. ad histor. theolog. liter. prolegom. §. II. p. 7.* Indices praeterea librorum prohibitorum & expurgandorum, qui in ecclesia romana subinde edi solent, argumentum luculentissimum praebent, eos ab hac culpa, corrumpendi & castrandi libros, in quibus occurrunt, quae iis displicent, liberari non posse. DANIEL equidem FRANCVS, qui in *disquisitione academica, de papistarum indicibus librorum prohibitorum & expurgandorum, in qua de numero, auctoribus, occasione, contentis, sine, damnis & iure indicum illorum, differitur, &c.*

Lipsiae 1684. edita, omnia, certe pleraque, quae de eiusmodi indicibus scitu digna sunt, complexus est, recte observat, patrum scripta raro admodum in indices expurgatorios referri, cum facile romanenses videant, quantam ea res sibi creatura sit invidiam; idem tamen exemplis quamplurimis docet, & euidenter euincit, haud insolens esse iisdem, patrum scripta corrumpere & immutare; *cap. VII. p. 97. seqq.* Quantopere autem in indices, patrum scriptis subiungi solitos, grassentur, fuse ostendit *cap. X. p. 153. seqq.* De indicibus librorum prohibitorum & expurgandorum plura diximus supra *lib. I. cap. IV. ad §. XXIV.* quae ibi legisse, aut hic in memoriam sibi reuocasse iuuabit. Addendus illis, quos ibi iam laudauimus, est IONAS CONR. SCHRAMMIVS, in *dissertat. de librorum prohibitorum indicibus, horumque abusu & utilitate*, Helmstädtii 1708. 4. Solent vicissim romanenses nostrae ecclesiae theologis obiicere, quod patrum scripta corrumpant, adulterentur, falsa iis adfingant, veraque supprimant. Id autem perperam, & sine ratione, fieri, IOAN. CHRISTOPH. WENDLERVS, in *dissertat. praeliminari, schediasmati antea laudato, de libris a pontificiis aliisque haereticis &c. suppressis & corruptis*, praemissa, ex instituto demonstrat.

*** Vt scripta patrum genuina a spurii discernantur, & vera lectio in locis corruptis inuestigetur, ac, si fieri potest, restituatur, arte critica opus est; quae & vtrumque instructum esse debere, qui ad patrum lectionem accedere cupit, deinceps ad §. *sequentem* monebimus. Vtrique tamen incommodo consuli etiam quodammodo potest, per editiones patrum meliores, in quibus discrimen inter scripta genuina & suppositicia obseruari solet, operaque adhiberi, vt, quae corrupta sunt ac deprauata, suae restituantur integritati. De melioribus patrum editionibus nonnulla

nulla monet IOAN. ANDR. BOSIVS, in *introd. in notis. scriptor. ecclesiasticor. cap. VI. §. VIII. p. 192.* Plenius autem, copiosiusque de iis disserit GVIL. CAVE, in *prolegomenis histior. literar. scriptor. ecclesiast. sect. V. p. g. seqq.* vbi haec regulas generales ponit: I) editiones sanctorum patrum, quo sunt vetustiores, eo sunt ut plurimum meliores; II) opera sanctorum patrum, quae ex Roberti Stephani officina graece prodierunt, ceteras editiones emendationis cura, & typorum nitore facile vincunt; III) patrum latinorum editiones Frobenianae iure merito magni aestimantur; IV) sanctorum patrum opera, quae graece & latine Parisenses in lucem emiserunt, aliis in suo genere palmam praeripiunt; V) in discernendis sanctorum patrum editionibus plurimum refert scire, quis editionis curam in se susceperit; VI) praecipue cauendae sunt editiones sanctorum patrum, quae iis in locis prodent, in quibus sacrae inquisitionis viget officium. Haec regulas dum copiosissime illustrat, multa prorsus egregia, & de editionibus patrum scitu digna, tradit. Displicuit tamen ex hisce regulis prima SAINIORIO, seu RICHARDO SIMONI, qui nonnulla, quae circa eam moneret, sibi inuenisse visus est, in *bibliothèque critique, tom. I. cap. XVII. p. 255. seqq.* Et ad primam quidem, qua CAVEVS regulam suam confirmauerat, rationem quod attinet, quod editiones, quae in primis rei typographicae incunabulis prodierunt, ex optimis quibusuis manuscriptis expressae sint, adeo ut desideratis iam plerisque codicibus manuscriptis editiones istae non immerito manuscriptorum vicem supplere possint; eam minime vniuersalem esse, nec in omnibus patrum editionibus procedere, lubens largior; quemadmodum nec id nego, existare adhuc hodie hinc inde in bibliothecis codices manuscriptos praestantissimos, secundum quos patrum scripta exigi queant. Non sine ratione RICHARDVS SI-

MON hoc monet. Alteram vero CAVEI rationem: *nondum motis de ecclesia reformanda controuersis, nondum exorto romanos inter & reformatos de fidei articulis & ecclesiae romanae corruptelis dissidio, nulla satis idonea caussa subesse poterat, cur in excudendis patrum operibus fraude uterentur*, infelicis SIMON impugnat, dum contra experientiam negare audet, post enatas istas de religione controuersias patrum scripta a romanensibus corrupta esse. Bene interim est, quod deinceps p. 262. seqq. fatetur, docetque, recentiorum theologorum scripta subinde immutata esse, immo addit, quemlibet ordinem, e. g. Dominicanorum, putare, se habere potestatem, suorum scripta corrigendi, eaque adeo pro lubitu immutandi. Ad reliqua ut pergamus, lectu cum primis digna sunt, quae de variis patrum editionibus singulari prorsus diligentia collegit beatus THOM. ITTIGIVS, in *praefatione, tractatu de bibliothecis & catenis patrum*, de quo deinceps plura dicemus, praemissa. Cum vero recentiori aetate monachorum Benedictinorum e congregatione sancti Mauri in Gallia industria in edendis patrum operibus maxime enituerit; operae pretium fuerit consulere viri longe doctissimi diligentissimique BERNARDI PEZ *bibliothecam Benedictino-Maurianam, seu de ortu, vitis & scriptis patrum Benedictinorum, e celeberrima congregatione sancti Mauri in Francia libros duos*; Augustae Vindelicorum & Graecii editos 1716. 8. Notitiam enim hinc adcuratiorem haurire licet virorum istorum doctorum, qui de patribus praecclare meriti sunt; quos inter eminent NICOLAVS HVGO MENARDVS, qui *Gregorii magni librum sacramentorum cum notis & observationibus*, Parisiis 1642. 4. postea operibus GREGORII magni, eorundem monachorum cura publicatis, eadem ratione insertum, itemque *Barnaba apostoli epistolam cum notis*, deinde in mon-

menis patrum apostolicorum IO. BAPTISTAE COTELERII recudendis, dedit; CLAVDIVS CHANTELOV, qui *bibliothecam asceticam patrum* quinque voluminibus 4. Parisiis 1662. publicae luci exposuit; IOAN. LVCAS D'ACHERY, cui & *Lanfranci & Guiberti opera*, & *spicilegium illud veterum aliquos scriptorum*, de quo deinceps dicemus, debemus; IAC. DV FRISCHE, qui in *Ambrosii operibus*, Parisiis anno 1686. & 90. duobus tomis in fol. editis, recensendis & emendandis vna cum NIC. LE NOVRRY studium operamque suam collocavit; IOAN. GARET, cuius diligentia *Magni Aurelii Cassiodori opera* Rotomagi 1679. fol. in lucem emerferunt; IOAN. MABILLONIVS, praecipuum ordinis sui decus, qui, praeter plurima alia, eaque praestantissima, ingenii monumenta, *Bernhardi opera* edidit Parisiis 1667. & iterum 1690. duobus tomis in fol. itemque *veterum analectorum* tomos quatuor, in 8. de quibus itidem deinceps quaedam monebimus; ANT. BEAUGENDRE, a quo *Hildeberti opera* habemus, Parisiis 1708. fol. THEODORICVS RVNARTVS, qui tum aliis scriptis, tum & *actis primorum martyrum sinceris & selectis &c.* Parisiis 1689. & deinde Amstelodami 1713. fol. excusis; itemque *operum Gregorii Turonensis &c.* editione, Parisiis 1699. fol. nominis celebritatem consequutus est; THOM. BLAMPINVS, qui praecipuum inter eos locum tenet, quorum cura & labore editio *operum Augustini*, quae Parisiis 1689. ad 96. tomis vndecim, & deinde Antwerpiae, aut potius Amstelodami 1703. duodecim tomis lucem adspexit, adornata est; GABRIEL GERBERONIUS, qui *Anselmi Cantuariensis episcopi opera*, Parisiis 1675. fol. & sub GERMANI RIGBERII nomine latitans, *Marii Mercatoris acta cum notis*, Bruxellis 1673. in conspectum orbis eruditi prodire iussit; NICOL. LE NOVRRY, quem

cum IACOBO DV FRISCHE in *Ambrosii operibus* emendandis polidendisque elaborasse, antea diximus, cuius etiam *adparatum ad bibliothecam maximam patrum* supra iam commemorauimus; ne quid nunc de LACTANTII libro, *de mortibus persecutorum* dicam, quem LVCIO CECILIO vindicauit, & sub hoc nomine edidit, Parisiis 1710. 8. IOANNES MARTIANAEVS, qui *Hieronymi opera*, quinque tomis in fol. Parisiis ab anno 1693 ad 1706. excudenda curavit; DIONYSIVS SAMMARTHANVS (DE SAINTE MARTHE) cuius cura studioque *Gregorii magni opera* Parisiis 1705. quinque tomis in fol. prodierunt; PETRVS COVSTANTIVS, antea nobis quoque iam memoratus, cuius diligentiae *Hilarii opera* imputamus, Parisiis anno 1693. fol. typis exscripta; EDMONDVS MARTENE, tum ob alia industriae suae monumenta, tum maxime ob *thesaurum anecdotorum*, de quo postea quaedam obseruabimus, celebris; BERNHARDVS DE MONTFAVCON, cuius hodie vel maxime per orbem eruditum fama volitat, & quem cum IACOBO LOPINO, & ANTONIO PVGETO, *analekta graeca, siue varia opuscula graeca, haecenus non edita*, Parisiis 1688. 4. solum vero *Athanasii opera*, Parisiis 1698. tribus tomis in fol. porro *nouam collectionem patrum & scriptorum graecorum, Eusebii Caesariensis &c.* Parisiis 1707. duobus tomis in fol. item *hexapla Origenis*, Parisiis 1713. duobus tomis in fol. dedisse, iamque in esse, vt *Chryostomi opera* emendatiora, ornatioraque in lucem proferat, constat; RENATVS MASSVETVS, qui, in *Irenaeo* post IOAN. ERN. GRABIVM adcuratus adhuc reddendo, elaboravit, *operibus* eius Parisiis anno 1710. publicae luci expositis; IVLIANVS GARNIER, a quo *Basilii opera*, quorum tomus primus iam Parisiis anno 1721. fol. lucem adspexit, exspectamus; denique ANT. AVGVST. TOVTTAEVS, quem

quem *Cyrilli Hierosolymitani opera*, Parisiis 1720. fol. in conspectum orbis eruditi iterum protulisse, notum est. Quantumvis autem monachorum istorum Benedictinorum congregationis sancti Mauri, in edendis patrum scriptis laudanda sit industria; non omnium tamen semper eos satisfacere votis, vel operum AVGVSTINI editionis exemplo constat, quippe quae censores quosdam longe acerrimos nacta est. Primus inter eos fuit Iesuita quidam EMERICVS L' ANGLAIS, qui sub ABBATIS GERMANI nomine *epistolam* edidit, in qua Iansenismi vestigia in hac editione sibi deprehendisse, vilis est; cui tamen *vindicias editionis Augustini a Benedictinis adornatae, adversus epistolam abbatis germani* opposuit BERNH. DE MONTFAUCON, sub nomine D. B. DE RIVIERE latitans, eoque tempore Romae degens, Romae 1699. 12. Hunc enim *vindiciarum* istarum auctorem esse, docet RICH. SIMON, *bibliothec. crit. tom. III. c. XII. p. 117.* & fatetur BERNH. PEZ, in *bibliotheca Benedictino-Mauriana, lib. II. cap. XV. p. 371.* Deinde & DIONYSIVS SAMMARTHANVS, lingua gallicana, *animaduersiones* emisit, in *epistolam cuiusdam in Germania abbatis, datam ad reuerendos patres Benedictinos congregationis sancti Mauri, de ultimo tomo novae editionis operum sancti Augustini*, Rothomagi 1699. 12. Rursus tamen BARTHOL. GERMONIVS, cuius supra iam facta mentio, Benedictinos adcusavit, quod in sua operum AVGVSTINI editione codices manuscriptos Corbeienfes, a GOTTESCHALCO corruptos, sequuti sint; *de vet. reg. Franc. diplom. discept. II. adpend. c. III. seqq.* Sed obuiam ei hac quoque in re iuit PETRVS CONSTANTIVS, in *vindiciis codicum manuscriptorum. c. XV.* & in *vindiciis veterum codicum confirmatis, part. V. c. I. p. 478. seqq.* qui & contra IGNATIUM DE LAVBRVSEL disputat, qui Benedictinis idem ob-

BYD. ISAGOGE.

iecerat, in libro, gallicana lingua scripto, *de abusu criticae in rebus ad religionem spectantibus. tom. I. p. 131.* Denique & RICH. SIMON Benedictinos hosce, *operum Augustini editores*, acerrime perstringit; *biblioth. crit. tom. III. cap. XI. & XII. p. 101. seqq.* vbi iis *imperitiam artis criticae*, immo *crassam ignorantiam* obiicit; talia quoque congregationis sancti Mauri monachis exprobrat, quae multum existimationi illorum, & integritatis laudi, detrahere possent, nisi SIMONIS ingenium notum omnibus ac perspectum esset. Interim similia repetit *tom. IV. bibl. crit. epist. IV. & V. p. 37. seqq.* Apologiam quamdam pro hacce operum AVGVSTINI editione legere licet in *praefatione generali, tomo undecimo* praemissa, cuius auctorem IO. MABILLONIVM esse, ferunt; in qua & nonnulla iam, ad historiam certaminum super hac editione exortorum spectantia, attinguntur; de qua etiam confesse iuuabit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVM, in *specim. histor. dogmat. de grat. & praedest. in primitiis eius Tubingensibus, ad §. IV. p. 97.* Editionem hancce operum AVGVSTINI, quam Benedictinorum diligentiae debemus, Antwerpiae, seu potius Amstelodami, cum notis IOAN. PHEREPONI, hoc est IOAN. CLERICI, adiecto *tomo duodecimo, seu adpendice Augustiniana*, anno 1703. recusam, constat. Quam tamen editionem multis mendis typographicis foedatam, nonnulli contendunt. De *appendice* quoque ista *Augustiniana* CASIMIR. OVDINVM, in *comment. de scriptorib. ecclesiast. tom. I. fact. V. p. 986.* non adeo praecclare sentire, supra iam obseruauimus. Praeterea, cum PHEREPONVS liberius hinc inde in notis suis de AVGVSTINO scripisset; acerbè refutatus est, tum a ROB. IENKINGO, in *defensione Augustini*, Cantabrigiae 1707, tum a LAMINDO PRITANIO, hoc est, LVDOV. ANT. MVRATORIO, in *libris tribus de ingeniorum moderatione in reli-*

XX

gio-

gionis negotio, Parisiis primum anno 1714, tum Francofurti 1716. 8. editis. Haec vero cum ad ipsum potius AVGVSTINVM, eiusque doctrinam, quam operum illius editionem, spectent, alibi de iis dicendi locus erit.

Dum de patrum editionibus loquimur, praetermittendi non sunt, qui iunctim plurimorum, aut quorundam, scripta, in *bibliothecis patrum*, similibusque operibus, exhibent, simulque noua quaedam, haecenusque inedita, in lucem producunt. Quorum vt valde commendandum est institutum, vtpote ad antiquitatis ecclesiasticae studium promouendum mirifice faciens; ita optandum, vt maiori interdum selectu vterentur, ne nimia librorum non adeo necessariorum mole orbis eruditus obrueretur. Nonnullos ex iis, qui eiusmodi patrum, scriptorumque ecclesiasticorum, monumenta collegerunt, iunctimque ediderunt, indicat IOAN. ANDREAS BOSIVS, in *introd. in notit. scriptor. ecclesiast. cap. VI. §. IX. p. 194. seqq.* Sed messem longe vberriam post se reliquit THOMAE ITTIGIO, viro harum rerum peritissimo, cuius *tractatus de bibliothecis & catenis patrum, variisque veterum scriptorum ecclesiasticorum collectionibus*, Lipsiae 1707. 8. editus, omnes, quae ad istud tempus vsque prodierunt, eiusmodi collectiones adcurate & diligenter recenset. Addenda quaedam atque emendanda in hocce ITTIGII libro adducuntur a IOAN. FRIDERICO KERNIO, in *dissertat. epistolica de vita, obitu, scriptisque Thomae Ittigii, p. 53. seqq.* Cum autem post editam hancce ITTIGII commentationem insignes quaedam eiusmodi monumentorum collectiones prodierint; eas hic paucis indicare non abs re fuerit. Parisiensibus itaque patrum collectionibus, quas ITTIGIVS *cap. III.* enumerat, addi debet *collectio noua patrum & scriptorum graecorum, Eusebii Caesariensis, Athanasii, & Cosmae*

aegyptii, quae auctore BERNHARDO DE MONTFAUCON Parisiis anno 1706 duobus tomis in fol. prodijt. In priori nimirum tomo EVSEBII Caesariensis *commentarii in psalmos*, in posteriori autem ATHANASII *opuscula secundis euris reperta & antebac inedita*, COSMAE Indicoeplesiae *christianorum opinio de mundo, sive topographia christiana*, & EVSEBII *commentaria in Esaiam*, exhibentur. Deinde huc spectat *thesaurus nouus anecdotorum*, quem *quinque tomis* in fol. dederunt EDMUNDVS MARTENE, & VRSIN. DURAND, Parisiis 1717, in quibus varia, medij praefertim aevi, monumenta sistuntur. Nec substitit hic istorum virorum diligentia, quin potius vltetius progressa est, dum *veterum scriptorum & monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium, amplissimam collectionem* edere coeperunt, medij itidem aevi varia scripta complectentem, cuius hucusque tres prodierunt tomi, Parisiis anno 1724. fol. vid. *acta erud. Lips. mens. April. 1725. p. 145. seqq.* Eiusdem generis est *thesaurus anecdotorum nouissimus, seu veterum monumentorum, praecipue ecclesiasticorum, ex germanis potissimum bibliothecis adornata collectio recentissima, quatuor constans tomis* in fol. quorum primus anno 1721, quartus 1723 Augustae Vindelicorum prodijt, quamue industriae viri doctissimi, supraque nobis iam laudati, BERN. PEZII debemus. Aliud diligentiae suae singularis monumentum idem vir clarissimus statuit, in *bibliotheca aethiopia antiquo-noua, tomis sex*, quorum duo priores anno 1723, quatuor posteriores anno 1724 Ratisbonae, in 8. euulgati sunt. Nec praetermittenda hic sunt LVDOV. ANTON. MVRATORII *anecdota tum latina, tum graeca. Latinorum* existant *tomus quatuor*, quorum duos priores, vtpote 1697 & 98 editos, iam recensuit ITTIGIVS, *l. c. cap. XI. p. 662. seqq.* duo autem posteriores Patavii 1713. 4. prodierunt. *Graecorum*

corum anecdotorum vnicus tantum tomus prostat, qui Patauii itidem anno 1709. 4. lucem adspexit. Sunt etiam huius quodammodo loci RAIM. DVELLII *miscellanea, quae ex codicibus manuscriptis collegit*, medii saltem aevi historiae ecclesiasticae lucem quamdam conciliatura; quorum tomus primus anno 1723, secundus 1724, vterque Augustae Vindelicorum in 4. prodit. Meliora vero, vtilioraque pariter ac selectiora, suppeditat vir doctissimus IO. CHRIST. WOLFIUS, in *anecdotis graecis sacris & profanis, ex codicibus manu exaratis nunc primum in lucem editis, versione Latina donatis*, quorum tomus primus & secundus anno 1722, tertius anno 1723, quartus anno 1724, singuli Hamburgi, in 8. euulgati sunt. IO. LVCAE DACHERII *Spicilegium veterum aliquot scriptorum iam dudum equidem eruditorum manibus recitum, & recensetur a THOMA ITTIGIO, l.c. cap. III. p. 166. seqq.* Sed noua deinceps editio comparuit anno 1723 Parisiis, tribus tomis in fol. quae, quod priori non vno nomine praeferenda sit, ipsa inscriptio hunc in modum nos conducet: *Spicilegium, siue collectio veterum aliquot scriptorum, qui in Galliae bibliothecis deliuerunt; noua editio priori accuratior & infinitis praepemendis ad fidem manuscriptorum codicum &c. expurgata.* Expurgatio nimirum ista facta, secundum varias lectiones, quas STEPH. BALVZIUS, atque EDMUNDVS MARTENE ex codicibus manuscriptis collegerunt; operam nauante, nouamque hancce editionem curante, LVD. FRANC. IOSEPHO DE LA BARRE, Tornacensi, qui & cuncta, quae in hacce collectione continentur, in meliorem ordinem disposuit. Idem de IOAN. MABILLONII *veteribus analectis* obseruandum, quae ITTIGIUS, cap. III. recenset, p. 268. seqq.

Recusa ea itidem sunt cum DACHERII *spicilegio*, Parisiis 1723. fol. Quid noua editio eximii prae priori habeat, ex ipsa rursus inscriptione intelligere licet: in ea scilicet praeter ipsa *analecta vetera*, cum *iteratione* eiusdem auctoris *germanico, annotationibusque & aliquot disquisitionibus*, exhiberi *vitam MABILLONII, & aliquot opuscula, scilicet dissertationem de pane eucharistico, azymo ac fermentato*; porro opusculum ELDEFONSI, Hispaniensis episcopi, de eodem argumento, & EVSEBII denique Romani ad THEOPHILVM Gallum, *epistolam de cultu sanctorum ignorantum.* Nec praetermittendae hic sunt HENRICI CANISII *lectiones antiquae*, quas longe meliori ordine, & egregius accessionebus auctas, recudi curauit IACOBVS BASNAGE, inscriptas: *thesaurus monumentorum ecclesiasticorum & historicorum, siue Henrici Canisii lectiones antiquae, ad saeculorum ordinem digestae, variisque opusculis auctae*, Amstelodami anno 1725 quatuor voluminibus in fol. Vnicuique auctori BASNAGIUS obseruationes criticas adiecit; quod eo magis laudandum, quoniam eiusmodi obseruationes, quantumuis maxime necessariae, saepius in bibliothecis patrum, aut aliis eiusmodi collectionibus desunt. De catenis patrum, de quibus itidem THOM. ITTIGIUS l.c. agit, consulere quoque iuuabit IOAN. ALBERT. FABRICIUM, *bibliothec. graec. lib. V. cap. XVII. volum. VII. p. 727. seqq.* vbi graecorum patrum catenas in singulos scripturae sacrae libros recenset; itemque IOAN. CHRIST. WOLFII *dissertationem, qua catenas patrum graecorum, easque potissimum manuscriptas, ex codicibus quibusdam anglicanis eruditis contemplandas sistit*; Wittebergae 1712. 4.

§. XI. Eum porro, qui scripta patrum rite legere ac interpretari cupit, linguae graecae pariter ac latinae peritum esse, oportet. Versionibus enim latinis

patrum graecorum non semper tuto fidere licet. * Latini praeterea pariter ac graeci voces formulasque sibi proprias & peculiare habent, quas qui non intelligit, facile dogmata illis tribuet, quae iis numquam in mentem venerunt. ** Artem quoque criticam hic quandoque in subsidium vocandam, quilibet facile perspicit. ***

* Non erit, vt puto, qui hac de re dubitauerit; licet non ab omnibus obseruetur. IOAN. DALLAEVS, cum idem inculcasset, addit: Scio, plerosque interpretibus, siue latinis, siue vernaculis fidem habere, immo & eo ventum esse, vt nonnulli non dubitarint, de patribus graecis, nulla (quantum quidem ex eorum scriptis adparet) graecae linguae solida cognitione instructi, iudicare; quod magnae fuisse temeritatis, nemo, credo, inficiabitur; de usu patrum, lib. I. cap. V. p. 121. Quibus verbis eum ROB. BELLARMINVM cardinalem pungere, adscriptum huius in margine nomen docet. Et sane, quam parum interpretibus fidentum sit, inde liquet, quod nonnulli linguae graecae peritia, ac eruditione, alii fide, quidam vtraque destituantur. Ex ipsis veteribus hoc nomine reprehenditur RVFFINVS, quem ORIGENIS aliorumque scripta pessima fide transtulisse, notum est. Quam ob causam & ipsi iam HIERONYMO male audiuit, qui & sinceriores librorum ORIGENIS *καὶ ἁπλοῦς* interpretationem, quam Ruffiniana fuit, dare voluit. Legendae, quae hac de re obseruat PETR. DAN. HVETIVS, *Origenian. lib. II. cap. IV. §. XVII. p. 205.* cui & passim in hoc opere RVFFINVS ideo vapulat, immo tandem pronuntiat, eum *scripta Origenis interpretantem, ita additamentis & detractionibus ea vexasse ac corrupisse, vt Origenem in Origene desideres; lib. III. cap. I. §. III. p. 233.* Generatim etiam, quid de RVFFINI interpretationibus censendum sit, idem vir doctissimus hunc in modum edisserit: *Plurima graeca latinam ab eo (RVFFINO) conuersionem adpta sunt, Origenis puta opus καὶ ἁπλοῦς, aliaque eiusdem*

nonnulla &c. in quibus ad insaniam usque ineptiuit, & extra modum profusissima verbiloquentia processit. Corruptissimis adhaec usus est codicibus, & iudicio caruit critico, quo falsa a veris discerneret; de interpret. lib. II. p. 246. Singulare, & obseruatum dignum est, quod IOAN. DALLAEVS, de usu patrum, lib. I. cap. V. p. 122. adfert, exemplum; quippe ex quo tum, quam male RVFFINVS interpretis munere fundus sit, tum, quam facile quis per prauam versionem in errorem induci queat, constat. Martyres nimirum Lugdunenses, ad depellendum Thyestaeorum epularum crimen, apud EVSEBIVM, *hystor. eccles. lib. V. cap. I.* secundum versionem RVFFINI ita loquuntur: *Multum erratis, o! viri, putantes, humanis visceribus vesci eos, qui ne mutorum quidem animalium carnibus utuntur.* Arripuit haecce verba IAC. PAMELIUS, iisque probare voluit, iam tempore IRENAEI christianos in Gallis, romanae ecclesiae ritu, a carnibus abstinuissent. Sed *carnium* nulla apud EVSEBIVM mentio fit. Graeca enim haec sunt: *οὐκ ἐν πρῶτοις φέρονται ἐ τῶντων, ἀλλὰ καὶ καὶ τῶντων ζῶων ἀνα φαγῶντων.* Qui fieri possit, vt infantes comederent, quibus ne sanguinem quidem animantium degustare licet. Ex apostolico namque decreto, quod diuinitissime in ecclesia obseruatum est, christiani eo tempore ab esu sanguinis & suffocati abstinebant. Aliud exemplum, dum RVFFINVS verba quaedam EVSEBII eodem loco, seu lib. V. *hystor. eccles. cap. I.* non recte vertendo, ex Zacharia, Ioannis baptistae patre, Lugdunensem quendam martyrem effinxit, refert THOM. ITTIGIVS, in *praefat. select. capitib. hystor. eccles.*

eccles. saeculi secundi praemissa §. XII. p. 14. 15. RVFFLVNVM equidem valde perstringit HIERONYMVS, quod mala in vertendis ORIGENIS libris vsus sit fide. At recte IOAN. DALLAEVS: *Hieronymus Ruffino vir fuit, fateor, haud paullo doctior; interpres nescio an multo fidelior ac religiosior; L. c. p. 122.* Ex translationibus eius adparere, perquam modice in lingua graeca eum exercitatum fuisse, adferit IOAN. CLERICVS, in *quaestionib. Hieronymian. quaeft. III. §. I. p. 44.* vti supra iam ad §. IV. obseruauimus. De sua ORIGENIS interpretatione, ipsemet, *Origenem*, inquit, *me arguit vertisse in latinum. Hoc non solus ego feci; sed & confessor Hilarius fecit; & tamen uterque nostrum, noxia quaeque detruncans, vtilia transtulit; ad Theophilum ep. LXII.* Quae verba cum PET. DAN. HVETIVS retulisset, subiicit: *pio quidem consilio, sed periculosae aerae pleno exemplo; quod si quis sequutus, cum interpretem agere instituerit, emendatorem agat, iam vero ad interpretum libidinem omnia veterum monumenta resiguntur; de interpretat. lib. I. p. 112.* Iam ad recentiores si progredi vellemus, ingens se offerret interpretum multitudo, qui suo non recte functi sunt officio. Sic EVSEBII historiam ecclesiasticam saeculo decimo sexto latine interpretatus est WOLFG. MVSCLVS, iterumque eodem saeculo IO. CHRISTOPHORSONIVS; cuius versionem dum CAES. BARONIUS, linguae graecae imperitus, sequitur, haud raro caecum a caeco in erroris foueam abripi, PETRVS HALLOIXIVS adnotauit, *Scriptor. oriental. tom. II. p. 730.* Tanto vero gratiorem hanc versionem fuisse BARONIO, quanto dogmatibus romanae ecclesiae est accommodatior, exemplis docet IOAN. DALLAEVS, de *vsu patrum, lib. I. cap. V. p. 124.* quibus aliud adhuc addit THOM. ITTIGIVS, in *praefat. selectis capitib. histor. eccles. saec. secundi praemissa §. III. p. 4.* HENR. VALESIVS, cum in reliquis interpretibus *historiae ecclesiae*

saec. EVSEBII multa desideraret, nouam ipse versionem confecit; in qua tamen rursus alii, quod reprehenderent, sibi inuenisse visi sunt; vt auctor est LVD. ELL. DUPIN, *nou. biblioth. scriptor. eccles. tom. II. p. 2.* & ex eo ITTIGIVS, *l. c.* Quam infeliciter IOACH. PERIONI VS, vir cetera non indoctus, in graecis latine vertendis versatus sit, quantam graecae linguae ignorationem prodiderit; in *praefatione, ORIGENIS commentariis praemissa, PETR. DAN. HVETIVS* edisserit. CAES. BARONIUM 'graecae linguae non satis gnatum fuisse, antea indicauimus. Insigni hoc comprobatur documento, dum in *martyrologio ad diem XXIV. Ian. p. 48.* ex voce graeca *Ξυνορις* id est, *par*, martyrem quemdam Xynoridem fecit. Legenda, quae IOAN. LAVNOIVS hac de re obseruat, in *iudicio de controuersia super exscribendo Paris. ecclesiae martyrologio, p. 2.*

** Recte hoc, vt alia multa, iam obseruauit IOAN. DALLAEVS, de *vsu patrum, lib. I. cap. V. p. 149.* Quod namque in aliis scriptoribus obseruare licet, vt quilibet suas habeat phrasas, suos idiotismos, interdum voces quasdam sibi proprias; idem etiam de patribus censendum. Quod si etiam inter se in modo loquendi, phrasumque vsu, & vocum significatione, conueniant; multum tamen in iis omnibus differunt a reliquis scriptoribus graecis, ac latinis; immo & a recentiorum loquendi ratione. Ad quod qui non attendit, non potest non in illorum interpretatione turpiter hallucinari. Sic vehementer falluntur romanenses, quando, meritum bonorum operum se inuenisse, putant, quoties vocem *merere*, aut *emerere*, apud patres legunt; cum ea nihil aliud apud eos significet, quam *nancisci* seu *consequi*; vt praeter alios ISAAC. CASAVBONVS obseruat, in *notis ad AELII SPARTIANI Adrianum caesarem, p. m. 40.* Cuiusmodi longe plurima apud eos occurrunt. *Ecclesi-*

afica hinc orta est Latinitas, quae, etsi non sit imitanda, obseruandam tamen, cum ad veteres recte intelligendos plurimum faciat, supra iam ostendimus, lib. I. cap. IV. ad §. III. Quod vero diximus, singulos saepe loquendi modos sibi proprios ac peculiare habere; id vel TERTVLLIANI exemplo comprobari potest. Quid dicam, inquit IOAN. DALLAEVS, de Tertulliano, qui praeter vehementis & acris ingenii naturalem, quae in eo passim adparet, asperitatem, & stili Carthaginensis, cum reliquis Africanis ipsi communem indolem, orationis suae splendorem tanta eruditione, tam multis vocibus, aut nouis, aut e iurisprudentia translatis, tot subtiliter & acute dictis obscurauit, ut lectores ad nutum attentissime sagaces, ut non nemo (NIC. RIGALTIVS praefat. in Tertullianum) dixit, sibi poscat, nullaque nimia sit ad eum probe intelligendum vel doctrina, vel attentio; de vsu patrum lib. I. cap. V. p. 140. Vbi, quod de vocibus e iurisprudentia translatis dicit, praeter reliquis TERTVLLIANO peculiare est; quippe qui iuri civili operam nauauit, & hinc voces quasdam ex eo petitas, cum de rebus theologicis verba faceret, adhibuit. Fluxit inde praescriptio illa, quam perquam incommode haereticis opposuit; quamquam rectius adhuc fecerit, quam illi, qui ad exemplum eius prouocantes, ad doctrinae veritatem, solam temporis sufficere diturnitatem, errore ridiculo sibi persuadent. Disputant equidem viri eruditi, num Q. SEPTIMIUS FLORENS TERTVLLIANVS noster idem sit cum TERTVLLIANO iurisconsulto; quod dum cum HENR. VALESIO, HVG. GROTIO, IAC. PAMELIO aliisque, negat AEGID. MENAGIVS, fatetur tamen, illum quoque non solum loquutionum iuris romani plenum esse, sed & ius romanum citare; in amonitatib. iuris ciu. cap. XII. p. 73. 74. De latinis patribus quod diximus, de graecis itidem est intelligendum, eos, tum vniuersos, tum

singulos, loquendi formulas, vocesque singulares, & ab vsu aliorum scriptorum diuersas, habere. Quod cum praeter alios & IOAN. CASP. SVICERVS perspectum haberet; recte omnino fecit, quod diligentia haud vulgari thesaurum ecclesiasticum e patribus graecis collegit, ordine alphabetico dispositum, editumque Amstelodami 1682. fol. Enim vero, licet institutum eius latius pateat, & ad dogmata quoque ac ritus veterum sese extendat; praecipue tamen hicce eius labor eo comparatus est, vt voces & loquendi modos patribus proprios exhibeat, explicetque.

*** Inter scripta, quae patrum nomina praeseferunt, multa esse spuria & suppositicia; genuina porro plurimis in locis corrupta ac deprauata, supra ad §. X. docuimus. Quibus incommodus licet vtumque per melioris notae editiones, vt ibidem dictum, obuiam iri queat; propriis tamen, non alienis oculis vident, qui ipsimet artis criticae non sunt ignari. Arti certe criticae emendatiores editiones debemus; sine qua etiam si effemus, in magnis versaremur tenebris. Quod longe alia hodie antiquitatis ecclesiasticae facies sit, quam olim fuit, & res ipsa docet, & fatentur, quotquot cordatiores sunt inter romanenses, praesertim, qui hac ipsa arte critica adiuti, multa longe rectius tradunt, quam ceteroquin facturi fuissent. Sunt tamen in eadem ecclesia adhuc, quibus lumen hocce criticum maximopere displicet; idque mirum non est, cum ignorantiae ac superstitionis regnum per illud valde labefactetur; quod saluum ac incolumem esse, illorum vehementer interest. Exemplum eius rei, ni fallor, praebet HONORIVS DE SANCTA MARIA, qui gallica lingua edidit: *animaduersiones super regulas & vsu artis criticae, spectantes ad historiam ecclesiasticam, opera patrum, acta antiquorum martyrum, vitas sanctorum &c. cum notis historicis, chronologicis & criticis*; Parisiis duobus

romis in 4. quorum prior an. 1713, posterior 1717 lucem adspexit. Non aperte equidem, sed occulte tamen, & per cuniculos, hoc agit, ut artis criticae usum, in iis praecipue, quae ad historiam ecclesiasticam, theologiam patristicam, & traditionem, cui romanenses omnia tribuunt, spectant, suspectum reddat. Initio, seu *dissert. I.* quae generatim de arte critica praecipit, eam laudat, eiusque usum commendat, immo necessitatem agnoscit. Deinde vero, & quidem *dissert. II.* patrum, scriptorumque ecclesiasticorum venerationem, vehementer inculcat, eorumque testimonia non, nisi ob rationes grauissimas praegnantissimasque, reiicienda, contendit. Eo nimirum cuncta ista pertinent, quod auctor aegre ferat, scripta quamplurima hodie ceu spuria reiici, quae veteres ut genuina laudarunt; cum tamen veterum, utpote qui artis criticae rudes fuerunt, facileque decipi potuerunt, in eiusmodi rebus aut nulla, aut exigua admodum, sit auctoritas. Apertius, quid sibi velit, simulque magnam mentis imbecillitatem, prodit, quando *artic. VI. p. 137. seqq.* serio docet, patrum auctoritatem non esse deserendam, ut sequamur sententiam haereticorum, (ita protestantes vocat) in rebus facti, praesertim si ipsam religionem quodammodo attingant. Negare namque monachus iste nequit, insignia maxime protestantium in antiquitatem ecclesiasticam esse merita, eosque ope artis criticae multa restituisse feliciter ac emendasse; negare etiam nequit, doctissimos quoque romanensium SEB. NANVM TILLEMONTIVM, LVD. ELL. DV PIN, IOAN. MABILLONIVM, NATAL. ALEXANDRVM, aliosque, id agnoscere, & protestantium labores interdum in vsus suos conuertere; & nihilominus eosdem aliosque viros longe praestantissimos, LVD. ELL. DV PIN, PETR. DE MARCA, RICH. SIMONEM, HENR. VALESIVM, ADR. BAILLETVM, SEB.

NANVM TILLEMONTIVM, perstringit, quod, postposita patrum auctoritate, protestantium calculo suo adprobauerint placita. Quod quam inepte ab auctore isto fiat, nemo non perspicit. Cum enim viri isti docti haud dubie persuasi fuerint, recte se habere, & veritati esse consentanea, quae protestantes dixerunt, quaeue ipsimet calculo suo adprobauerunt; num ab iis exigi poterat, ut, quae ipsorummet iudicio falsa & erronea erant, nihilominus amplecterentur, ne protestantium placita patrum praetulisse viderentur auctoritati? De testimoniis & libris supposititiis, apocryphis, auctoribusque, qui non magnae sunt auctoritatis, *parte secunda dissertationis secundae p. 169. seqq.* ita differit, ut, praesertim *articulo I.* ostendere adnitatur, scripta quaedam a criticis ceu supposititia reiici, ex quibus tamen ipsimet testimonia depromere non dubitent. Sic *constitutiones apostolicas & recognitiones*, quae CLEMENTI Romano tribuuntur, itemque quae sub ABDIAE nomine circumferuntur, magno quidem omnium consensu hodie inter supposititia referri; ad haec tamen monumenta TILLEMONTIVM, BAILLETVM, NAT. ALEXANDRVM, aliosque, subinde prouocare. Quo iure equidem viri isti docti ad haec monumenta prouocent, disputare nostrum non est. Non tamen video, quid obstet, quo minus ad scriptum supposititium, quod simul antiquum esse credimus, ad facta quaedam probanda, aut ritus ac instituta veteris ecclesiae illustranda, prouocare queamus. Cuncta vero iterum eo comparata sunt, ut inuadat, criticos sibi ipsos non constare; nec firmo adeo talo niti, quae adferuntur, ut probetur, scripta eiusmodi inter spuria & supposititia referenda esse. Qua ratione viam auctor sibi aperit, ad ista quaeque scripta, quae romanae ecclesiae erroribus & superstitioni fauent, spuriorum numero eximenda. In iis, quae *artic. II. de testimoniis, quae ex scriptis*

*scriptis, quorum auctores ignorantur, adducuntur; & artic. III. de testimonio ex libris apocryphis aut suspectis, vel de quibus dubitatur, depromis, quibus tamen patres ad facta quaedam probanda vsi sunt, disputat, non alium itidem sibi constitutum habere videtur finem, quam, vt significet, multa temere a criticis in dubium vocata, quae in pristinum dignitatis locum, si modo fieri posset, restitui vellet. Atque hinc adparet, quorsum tendant considerationes regularum, quae ex coniecturis sumuntur, quibusue critici saepissime vtuntur, intuitu historiae ecclesiasticae & scriptorum, quae patribus tribuuntur, de quibus *dissertat. III.* verba facit, & quae *artic. IV.* speciatim de regulis & vsu artis criticae in actis antiquorum martyrum differit. Id namque sibi datum crediderunt viri inter romanenses doctissimi, vt acta martyrum sincera a falsis adcurate discernere, & fabulas, ac commenta innumera, quibus eiusmodi acta commaculata erant, ope artis criticae explerent. Hoc ipsum vero HONORIO nostro DE SANCTA MARIA valde displicere, fatis ex iis, quae de eiusmodi actis disputat, intelligitur. Modo enim ipsemet varia, quae in THEOD. RVNARTI *actis primorum martyrum sinceris & selectis* desideret, sibi inuenisse visus est; modo, secundum ADR. BAILLETI regulas criticas quaedam adhuc ex iis rescindenda, obseruat; modo, secundum regulas criticas TILLEMONTII quaedam in suspicionem, ac si supposititia sint, adduci posse, contendit. Si quis ergo RVNARTI *acta* defendere velit, illum non posse non dubitare, an regulae criticae BAILLETI & TILLEMONTII, quibus acta spuria a genuinis discernuntur, & commenta ineptissima reiciuntur, recte sese habeant. Idque est, quod auctor sibi velle videtur. Immo, hoc cum sibi velle, dubitare non licet, cum *parte secunda* istius *dissertationis, p. 19. seqq.* regulas istas criticas, quibus BAILLETVS & TILLEMONTIVS,*

ad acta genuina a spuris discernenda, vsi sunt, sub examen reuocet, & varia contra eas dubia, non magni vtique maximam partem momenti, moueat. Quae *dissert. V. p. 84. seqq.* contra RICH. SIMONIS regulas criticas, ad quarum ductum adcurator scripturae sacrae versio, quam reliquae sunt, quae hucusque lucem aspexerunt, confici queat, differit, mittimus, cum huius loci non sint. In sequenti *sexta dissertatione* initio conqueritur, criticos quosdam arte sua ad labefactandam religionem interdum vfos esse; quod negare nolum, & minime quoque laudandum, nisi forte superstitionis religionis nomine tegatur. Cetera eo redeunt, scripta quaedam vulgo pro supposititiis haberi, quae tamen genuina sint; & quaedam, quae genuina sunt, secundum regulas criticorum inter spuria posse referri; porro, secundum easdem criticorum regulas facta certissima posse in dubium vocari, incerta contra aut falsa, ceu verosimilia defendi; & quae reliqua sunt eiusdem generis; in quibus plurima sunt, quae facilius dicuntur, quam probantur; quae autem cuncta collineant, vt luce, quam ars critica attulit, extincta, ignorantiae & tenebrarum regnum iterum restituantur. Immo tandem in ipsa arte critica, scriptisque eo spectantibus, multa adhuc, quae aut emendari debeant, aut maiorem *honestatis* desideret, inueniri, existimat; dumque de ratione, qua omnibus incommodis obuiam iri queat, est sollicitus, traditionem & consensum ecclesiae maxime commendat, vt per haecce principia vsus regularum criticarum dirigatur; *dissert. VII. art. VIII. p. 265. seqq.* Cumque apud romanenses cuncta ad traditionem redeant, & vero viri quidam docti, eiusdem ecclesiae sacris addicti, secundum artis criticae regulas traditiones examinauerint, multasque hinc ineptias & aniles fabulas reiecerint; quas tamen pristinaum auctoritatis gradum recuperare noster magno

magnopere velle; per integrum operis huius *totum secundum*, hocce argumentum sibi discutiendum sumsit. Et generatim quidem de traditione, deque regulis criticorum, quibus veram a falsa discernere traditionem conati sunt, differit, suasque regulas, quibus *piac*, vt loquitur, *traditiones ab erroribus popularibus* distinguere possint, proponit, *tribus dissertationibus*, quae *librum primum* absoluunt. Quae cuiusmodi sint, ex dictis minime obscurum esse poterit. Ad specialia hinc descendit *lib. II. III. & IV.* deque oraculis Sibyllinis, quae natiuitatem Christi praecesserunt, porro de traditionibus, ad natiuitatem, circumcissionem, rotamque vitam, passionemque & mortem seruatoris spectantibus, copiosissime quidem, sed ita, verba facit, vt fabulas & commenta, dudum a viris doctis explosa, postliminio in scenam reducat, orbique erudito obtrudere adnitatur. Documento esse possunt, quae *lib. II. dissert. II. p. 178. seqq.* de oraculis Sibyllinis, *lib. IV. dissert. II. p. 365. seqq.* de epistolis Christi ad Abgarum, & huius ad illum, quas genuinas esse credit; rursus *lib. III. dissert. I. p. 228. seqq.* de translatione aediculae, in qua Christus conceptus dicitur, ex vrbe Nazareth, ad Lauretum, & hocce commentum plane ludicrum pro vera historia vendicans, in medium adfert. Frustra itaque vt bonus hicce HONOR. DE

SANCTA MARIA lucem, artis criticae beneficio in hocce litterarum genere accensam, iterum obscurare conatur; ita numquam etiam efficiet, vt viri, harum rerum intelligentes, eiusdem artis non agnoscant & vtilitatem summam, & necessitatem; licet ipsorum criticorum, iustos limites transgredientium, vitia improbent. Quae vero diximus haecenus, ad eam praecipue artis criticae partem spectant, quae vera a falsis, a genuinis spuria, discernere docet. Non minor tamen & eius partis usus est, quae corrupta ac deprauata corrigit ac emendat. Exempla innumera annotationes criticae, scriptis patrum variis a viris doctis additae, suppeditant; quamquam nec desint, qui eiusmodi obseruationes in vnum collectas seorsim ediderunt. Huius nimirum generis sunt IO. FRED. GRONOVII *obseruatorum in scriptoribus ecclesiasticis monobiblos*, Dauntiae 1651. 12. & CYR. RITTERSHVSI *sacrarum lectionum libri octo*, quibus multa ad ius civile, & ad historias pertinentia, non pauca etiam in sanctis patribus, aliisque probatissimis scriptoribus laudantur, illustrantur, emendantur; Noribergae 1643. 8. Et in ultimo quidem hocce opere multa in CHRYSOSTOMO, eiusque versione, corriguntur, emendantur, nouaque luce perfunduntur.

§. XII. In selectu & ordine, legendi scripta patrum, ad finem, quem sibi quisque constitutum habet, qui ad ea accedit, attendendum. Ad antiquitatis enim ecclesiasticae, non minus quam theologiae dogmaticae aut moralis, aut alium quemdam usum, legi possunt. Ad theologiam dogmaticam qui cuncta refert, recte sibi consulat, si a patribus apostolicis initium faciat, tum ex reliquis eos seligat, qui auctoritate & eruditione reliquis praestant, & ad huncce maxime aliquid conferunt scopum.*

* Qua ratione in patrum lectione versandum, quisue in eorum scriptis obseruandus sit ordo, qui de methodo studii, theologici scripserunt, IO. GERHARDVS BVD. ISAGOG.

noster, in *methodo studii theolog. part. III. sect. V. c. III. p. 283. seqq.* ABRAH. CALOVIVS, in *paedia theolog. de methodo studii theolog. sect. II. artic. poster. cap. IX.*

Y y

p. 356.

p. 356. *seqq.* ANDR. HYPERIVS, de *recte formanda theologiae studio*, lib. IV. cap. V. p. 634. *seqq.* alique, exponunt. Et IOANNES quidem GERHARDVS, non vnam omnium esse sententiam, docet, quo ordine patrum scripta sint euoluenda. Quosdam enim existimare, temporum seriem vnice obseruandam, vt, qui primis temporibus scripserunt, primum etiam perlegantur, qua ratione animaduerti queat, quomodo sensim facta fuerit doctrinae inclinatio; aliorum hoc fuisse consilium, vt CYPRIANVS primum agmen duceret, sequerentur BASIL. NAZIANZENSIS, & ab his demum transitus fieret ad HIERONYMI, AVGVSTINI, ceterorumque commentarios; alios rursus AMBROSII scripta reliquis omnibus praeferre, quod DESIDERIVS ERASMVVS Roterodamensis faciat; quemadmodum quidam contra AVGVSTINO primum locum concedant, quos inter & beatus MART. LVTHERVVS sit, quod tum aliunde constat, tum ex testimonio HIER. WELLERI, in *consilio de studio theologico instituendo, & feliciter continuando*, p. 8. quod supra iam ad §. IX. huius capituli recitauimus. Ipse autem GERHARDVS suadet, vt primum euoluantur *epistolae* IGNATII, IVSTINI *apologiae*, & *dialogus cum Tryphone*, IRENAEI *libri aduersus haereses*, TERTVLLIANI *apologeticus*, de *praescriptionibus*, de *resurrectione carnis*, & *aduersus Marcionem*, CYPRIANI *epistolae*, NAZIANZENI *orationes*, CYRILLI *catecheses*, *didactica* & *elenctica in tertio, quarto, quinto, sexto & septimo tomo* AVGVSTINI, DAMASCENI *opus*, de *orthodoxa fide*: in reliquis deinde, si vacet, & lubeat, temporis ordinem obseruari posse, BERNHARDO excepto, qui solus post AVGVSTINVM, sicut AVGVSTINVS post apostolos reliquis praefendus sit. Non contemnenda haecce sunt; paucis tamen res omnis expediri potest, si, quod iam mo-

nimus, quisque, qui ad patrum lectionem se confert, cum primis scopi, quem sibi constituit, habeat rationem. Alia enim scripta ei, qui antiquitatis inde vult haurire notitiam, alia iterum, qui in theologia aut morali, aut dogmatica proficere cupit, legenda esse, res ipsa docet. Vltimum qui sibi proposuit, recte faciet, si dogmatica scripta, eaque praestantiora, seligat; cum primis tamen, quae tempora apostolorum attingunt, aut quam proxime ad ea accedunt, diligenter euoluat. Ipsa patrum, quos vocant, apostolicorum huc spectant monumenta; quibus magnum viri docti merito statuunt pretium; dolendum tantum, quod tam pauca ex iis, quae genuina sunt, habeamus. Si enim a CLEMENTIS Romani *epistola ad Corinthios*, & *fragmento*, quod nonnulli ad alteram eiusdem ad *Corinthios epistolam*, alii autem ad librum, qui *didaxi* seu *doctrina*, dictus est, pertinere contendunt, itemque *epistolis* quibusdam IGNATII, genuinis illis, & tum ab interpolatis, tum spuris, probe discernendis, POLYCARPI denique *epistola ad Philippenses*, discedas, reliqua omnia, vt BARNABAE *epistola*, HERMAE *pastor*, *canones apostolici*, *constitutiones apostolicae*, & alia, quae perperam CLEMENTI Romano tribuuntur, aut, praeter epistolas antea memoratas, sub IGNATII ac POLYCARPI circumferuntur nomine, inter spuria ac supposititia referri solent. Genuina patrum istorum apostolicorum monumenta saepe, tum seorsim, tum iunctim exculuntur. Singulorum editiones diligenter recenset THOM. ITTIGIVS, in *dissertat. de patribus apostolicis*, *bibliothecae eius patrum apostolicorum* praemissa, §. LXXVI. *seqq.* p. 206. *seqq.* item §. LXXXIII. *seqq.* p. 255. *seqq.* *Epistolae* CLEMENTIS Romani, & *fragmenti*, quod ei adiungi solet, ac subinde *secundae ad Corinthios epistolae* nomine venit, editionibus, eam adhuc addimus, quam HENR. WOTTON dedit.

Can-

Cantabrigiae anno 1718. 8. Non tantum enim WOTTONVS vtramque epistolam denuo adcurate cum codice manuscripto contulit, textumque plurimis in locis emendauit, sed & praeter PATRITII IVNII & IOAN. BAPT. COTELERII, IOANNIS quoque BOISII notas nondum editas, itemque suas, adiecit; *praefationem denique, de vsh patrum praecipue apostolicorum ac dissertationes duas, alteram de diuinitus instituto clero, de unitate ecclesiae alteram, praemisit. POLYCARPI epistolam ad Philippenses, vna cum epistola BARNABAE, exhibuit STEPH. LE MOYNE, in variis sacris, seu sylloge variorum opusculorum graecorum, ad rem ecclesiasticam spectantium, Lugduni Batavor. 1694. 4. Vbi id nonnullis triplicat, quod epistolae POLYCARPI ita subiunxerit epistolam BARNABAE, ac si haec illius pars sit. Sed & alia quaedam in hac epistola POLYCARPI editione desiderat THOM. ITTIGIVS, qui & de notis, quas secundus variorum istorum sacrorum tomus complectitur, verba faciens, recte addit: *Sunt autem istae observationes in Barnabam, Polycarpum & Hippolytum* (hic enim substitit, licet etiam reliqua opuscula illustrare adnotationibus suis voluerit) *tam proluxae, ut vir multae lectionis non tam scriptores illos illustrare, quam collectanea sua pleno modio effundere voluisse videatur; de bibliothecis & catenis patrum, c. VI. p. 574.* Interim in hisce observationibus multa lectu dignissima inveniuntur. Singularem porro, in eiusmodi monumentis colligendis, industriam demonstrauit IO. BAPT. COTELERIVS, dum patrum, qui temporibus apostolicis floruerunt, Barnabae, Clementis Romani, Hermiae, Ignatii, Polycarpi opera edita, incedita, vera & supposititia, vna cum Clementis, Ignatii & Polycarpi actis atque martyriis,*

ex manuscriptis codicibus eruta, correctae, versionibusque, & notis illustrata, Parisiis an. 1672 duobus tomis in fol. in lucem prodire iussit. Cum vero pleraque editionis huius exempla, priusquam distraherentur, incendio consumta fuerint, eaque adeo rarissima esset; rem plurimis longe gratissimam IO. CLERICVS fecit, dum hocce opus variis accessibus locupletatum recudi curauit, Antwerpiae, aut Amstelodami potius, 1698 duobus tomis in fol. Qua in editione praeter notas integras virorum doctorum, qui in singulos patres, quorum scripta in hocce systemate exhibentur, commentati sunt, & quas hinc inde IO. CLERICVS adpersit, accessere GVIL. BEVEREGH *codex canonum ecclesiae primitivae vindicatus*; IAC. VSSERII *dissertationes Ignatianae*, & IO. PEARSONII *vindiciae epistolarum Ignatii*. Noua denique editio, hoc ipso, quo haec scribo, an. 1724 itidem IO. CLERICI studio & opera, Amstelodami prodiit; quae quid prae praecedenti eximii habeat, ipsemet CLERICVS nos condocet, *biblioth. anc. & mod. tom. XXI. part. II. artic. I. p. 237. seqq.* Cum autem non omnibus datum sit, hocce opus sibi comparare; theologiae cultorum studiis optime consulit beatus THOM. ITTIGIVS, edita an. 1699 Lipsiae, 8. *bibliotheca patrum apostolicorum graeco-latina, qua continentur Clementis Romani prior & posterior ad Corinthios epistola; Ignatii epistolae septem genuinae, vna cum interpolatis & spuris, itemque actis martyrii Ignatiani; Polycarpi epistola ad Philippenses, cui praeter fragmenta Polycarpi, ecclesiae Smyrnenfis de martyrio eius epistola adjungitur.* Praemisit dissertationem de patribus apostolicis, exquisito studio conscriptam, quam non semel iam laudauimus.

§. XIII. De auctoritate patrum illi recte sentiunt, qui, media quadam via incedentes, nec plus, nec minus, quam decet, illis tribuunt.

Y y 2

Nec

Nec omnes vno eodemque habendi loco. Fuerunt inter eos viri praestantes, pollentes ingenio, & pro istorum temporum ratione eruditi, virtutis quoque sanctitatisque laude florentes; nec tamen naeuorum, errorum, victorum, humanaeque imbecillitatis plane expertes. *

* Duo itaque caute hic euitanda sunt extrema; quorum alterum illorum est, qui plus, alterum illorum, qui minus, quam decet, patribus tribuunt. Ad prius romanenses procurrere constat, quamquam non prorsus inter se consentiant, quousque hic procedendum sit, idque operose expedire aditantur, vt ex MELCH. CANO, de locis theolog. lib. VII. c. III. p. 208. seqq. supra iam ad §. IX. ostendimus. Summatim romanensium varias hac de re sententias exhibet, & sub examen reuocat, ANDR. RIVETVS, in tract. de auctoritate patrum, critico eius sacro praemisso, c. III. p. 12. seqq. Addend. & IO. HENR. HOTTINGERI dissertatio, de abusu patrum, quae in pentade dissertationum eius miscellanearum Tiguri 1654 edita, prima est, p. 1. seqq. Obseruatum praeterea viris doctis est, romanenses, quando, patres a suis stare partibus, existimant, mirum in modum eorum extollere auctoritatem; quam rursus imminuere & extenuare quauis ratione laborant, quoties, illos sibi aduersari, deprehendunt. Hinc & naeuos, errores, lapsus, ipsimet romanenses in patribus notant, aut aliud quid excogitant, cum eorum se premi sentiunt auctoritate. Exemplis hoc demonstrat, ANDR. RIVETVS, l. c. cap. X. p. 63. seqq. itemque IO. HENR. HOTTINGERVS, itidem l. c. p. 6. 7. cum primis & beatus IO. GERHARDVS noster, confess. cathol. lib. I. part. II. c. XIII. p. 196. seqq. aliique, quos laudat DAN. FRANCVS, in disquisitione academica de papistarum indicibus libror. prohibitor. & expurgandor. c. VII. §. LXXXVI. p. 97. seqq. Praeter romanenses, episcopales etiam, seu hierarchicos in Anglia, patrum auctoritatem vltra, quam fas est, euehere, supra itidem ad

§. IX. docuimus. Confirmari ea possunt ex iis, quae PETR. ZORNIVS, vir eruditissimus, dissevit, in vindiciis sanctorum patrum per omnes fidei articulos, in opusculis eius sacris an. 1723 Francofurti in 8 idem editis, p. 660. seqq. vbi & praecipuos ex Anglis, qui de patrum auctoritate in controuersiis theologicis agunt, laudat. De GEO. CALIXTI, aliorumque, scripturae sacrae, patrum quinque priorum sacculorum consensum, seu regulam fidei, & interpretationis scripturae, adiungentium, & hac ratione itidem ad prius hoc extremum procurrentium, sententia, supra iam ad §. IX. huius capitis diximus. Dum vero alii hoc euitare voluerunt, facile fieri potuit, vt ad alterum prolaberentur, certe prolabi viderentur. Ipse equidem beatus MART. LUTHERVS noster hoc nomine quibusdam male audit, quod patrum auctoritatem prorsus reiecerit, pedibusque velut conculcauerit. Quantumvis autem pro libertate, quae illi propria fuit, sententiam de patribus dixerit; eos tamen plane reiecit, aut contempsit, dici nequit. Idque abunde patet ex iis, quae ad §. IX. huius capitis ex HIERON. WELLERO adduximus, qui LUTHERI de patribus iudicium exposuit. Ex instituto quoque LUTHERI causam hac in re egit IO. ERNEST. GERHARDVS, in dedicatione, beati parentis sui patrologiae praemissa. Ex reformatae ecclesiae doctoribus illi, qui ab episcopalibus in Anglia dissentiant, huc referri solent. Qui, licet in eo, quod caput causae est, nobiscum consentiant; non tamen negauerim, eos interdum extra limites ferri, vt paullo iniquiores in patres videri queant. IO. DALLAEI ideo, ob opus de usu patrum, inuisum admodum

modum episcopalis nomen esse, supra ad §. IX. huius capituli obseruauimus, ubi & GVIL. BEVEREGII de eo fecit auius uerba. Romanensibus eundem ualde displicere librum, facile intelligitur, qui & certatim eundem oppugnandum sibi sumserunt, quod speciatim IAC. BOILEAU, DIONYS. SAMMARTHANVM, RICH. SIMONEM, NIC. LE NOUVEAU, NAT. ALEXANDRVM, aliosque, fecisse, constat; quos PETRVS quoque ZORNIVS laudat, qui & illorum recitat nomina, qui uicissim hocce DALLAEI opus elogiis ornarunt, aut eius in se susceperunt patrocinium, in uindictis patrum, de quibus deinceps dicemus, §. III. IV. V. p. 662. seqq. Praecipuum autem inter eos, qui patrum causam agere uoluerunt, & hocce DALLAEI opus impugnarunt, locum MATTH. SCRIVENERVS, anglicanae ecclesiae presbyter, tenet; in apologia pro sanctae ecclesiae patribus aduersus Ioan. Dallaeum de usu patrum; Londini 1672. edita. In qua tamen magna quaedam animi impotentia eousque illum abripuit, ut contumacius potius, quam rationum momentum, certet. Quod MATTH. LARROQUANI de eo iudicium calculo suo adprobauit IO. FRID. MAYERVS, in disputat. de salute maiorum sub papatu, quae inter selectas eius, anno 1692 iunctim editas, quinta est, p. 146. 147. Caeco porro, ac intempestiuo patrum, quos tamen ipsemet non recte legisse uidetur, amore inductus, errores grauissimos libro suo adpersit, eoque impudentiae delapsus est, ut iustificationem per solam fidem, lusum puerilem adpellaret; immo, nec uolam nec uestigium eius in scriptura sacra deprehendi posse, adferret. Quid uexatius, inquit, apud recentes theologos reperitur, quam quaestio de iustificatione per fidem solam & non solitariam, prout pueriliter ludunt quidam dicti euangelici? Ausim aperte adfirmare contra ueramque familiam tam Luthe-

ri, quam Caluini, eiusmodi iustificationis neque uolam neque uestigium percipi posse, a sincero persecutore sacrarum scripturarum omnium; respons. partic. cap. II. p. 87. Sed castigauit hanc uiri temeritatem, prout par erat, IO. FRICKVS, theologus Vilmensis clarissimus, in dissertat. theol. prima de iustific. & adnexis capitibus, cap. III. §. IV. p. 45. Fuisse ex reformatae ecclesiae doctoribus, qui ex instituto DALLAEI contra SCRIVENERVM patrocinium susciperet, mihi non constat. Ex nostratibus tamen id fecit THOM. ITTIGIVS, in oratione inaugurali pro Ioan. Dallaei tractatu de usu patrum, aduersus Matthaei Scriueneri apologiam &c. habita Lipsiae die 27 Octobr. 1697, quae subiuncta est eiusdem enneadi, exercitationum theol. uariis argumenti, p. 740. seqq. Quemadmodum autem ITTIGIVS in hac oratione de DALLAEI libro iudicat, quod eum auctor concatenatis quasi rationibus ita firmauerit & constrinxerit, ut aequus rerum aestimator eius sententiam cum ueritate congruere, uix dubitare possit; ita de SCRIVENERO contra pronuntiat, eum more Anglorum episcopaliu egregie papizare; & non Dallaeum modo, sed etiam omnes, quorum fides patrum iudicio non inuitur, alio supercilio contemnere; p. 745. Sed & IO. CLEERICVS, intet eos, qui DALLAEI hocce opus laudarunt ac defenderunt, numerandus est. Cum enim tom. X. biblioth. uniuersal. p. 223. de eo dixisset: qui liber, inuitis antiquitatis encomiasticis, semper ab iis, quibus notus est, egregium opus habebitur; GVIL. CAVEO ideo hocce opus laudasse uidetur, quod DALLAEO constitutum fuerit, omnem, quae patribus debetur, reuerentiam excutere, deque eorum scriptis sinistre, & duriori censura iudicare; in disert. tertia, histor. litterar. scriptor. ecclesiasticor. subnexa, seu, de Eusebii Caesariensis Arianismo p. 34. Iudicium itaque suum de hocce DALLAEI opere tuetur CLE-

RICVVS, in *epistolis criticis & ecclesiasticis*, seu *artis criticae volum. III. epist. IV. p. 114. seqq.* vbi inter alia de MATTH. SCRIVENERI *apologia* hunc in modum pronuntiat: *Scio, esse confutatum* (DALLAEI opus) *a Matthaeo Scrinenero, ecclesiae anglicanae presbytero; at ea confutatio non efficit, ut quisquam de Dallaei libro antea lecto & expenso peius sentiret. Bonus ille vir, ut hoc solum dicam, non conflixerat cum pontificiis, ut Dallaeus; non norat, quid ab iis soleret obiici, nec satis etiam ipsos patres versauerat; ideoque de fine operis, deque toto eius insituto & rationibus Dallaei perperam iudicauit. Nec defuit sibi rursus GVIL. CAVEVS, sed IO. CLERICO etiam, ad hoc caput quod attinet, respondit in epistola apologetica, supra nobis iam laudata, p. 28.* Patrum quoque causam contra DALLAEVM egit vir eruditissimus, anteaque nobis iam laudatus, PETR. ZORNIVS, in *vindictis patrum, per omnes fidei christianae articulos, oppositis Ioanni Dallaeo*; quae in *opusculorum eius sacrorum tomo primo* exstant, p. 659. *seqq.* Acriorum nimirum istas patrum censuras christianae religionis & orthodoxae theologiae hostes in rem suam vertere, contendit, indeque occasionem arripere, grauisissima sacrae doctrinae capita labefactandi, eaque vocandi in dubium. Idque primum generatim, tum speciatim, cundo per omnes fidei christianae articulos, ostendit; simulque multa, lectu & obseruatu dignissima, admiscet. Et lubens sane fateor, caute hac in re procedendum, ne vitia & naenos patrum ultra, quam decet, exaggerando, & curiose nimis, quae carparamus, in illorum scriptis, conquirendo, ipsam quoque religionem christianam, doctrinamque sacram, profanorum hominum ludibrio exponamus. Nec tamen ideo omnia in patribus laudanda, aut naevi, vitia, & errores dissimulandi; cum tela, quae inde forte homines impii, aut dissentientes, contra nos depro-

munt, alia repellere ratione queamus. Plura de hocce DALLAEI opere, de quo haecenus diximus, quodue nonnulli pro optimo eius libro habent, dabunt IO. FABRICIVS, in *hisor. biblioth. Fabricianae, part. III. p. 430.* THOM. CRENIVS, in *exercitat. de libris scriptorum optimis, p. 34. 35.* CAROL. GOTHOFR. ENGELSCHALLIVS, in *adlocutione epistolica ad eruditos, de noua operum Ioan. Dallaei editione &c. p. 28. seqq.* Vt vero DALLAEVS, ita & IO. CLERICVS ipse, quem illius patrocinium in se suscepisse, diximus, inter censores patrum iusto rigidiores refertur. Spectat huc controuersia, quae illi cum GVIL. CAVEO intercessit, quamue ad §. II. huius capitis iam commemorauimus. Plus namque, quam par erat, CAVEVS patribus dare videtur CLERICO; vti CLERICVS contra minus, CAVEO. Idem vero CLERICVS, cum in *notis* suis, quas sub IO. PHEROPONI nomine in AVGVSTINVM scriptis, paullo liberius errores praefulis huius Hipponensium notauerat, atque perstrinxerat; acrem aliorum, speciatim ROB. IENKINI & LAMINDI PRITANII, seu LVDOV. ANTONII MVRATORII, reprehensionem incurrit, vti iam ad §. X. huius capitis obseruauimus. Et PRITANIVS quidem, seu MVRATORIVS, in *tribus istis de ingeniorum moderatione in religionis negotio libris*, eleganter vtique scriptis, multa de rebus grauissimis disputat, quae adrationem discussionem promerentur; AVGVSTINVM non semper aequae felicitate defendit, vt in quaestione: an ad religionem veram compellere quemquam summis magistratibus liceat, de qua copiosissime *lib. II. cap. VIII. seqq.* disserit; generationem autem de patribus, *lib. II. cap. IV. p. 252.* ita pronuntiat, vt errores in illorum scriptis non equidem dissimulandos, fateatur; simul tamen modeste agendum, & errantes excusandos, magnopere contendat. *Cum de fidei, inquit, doctrina agitur, dixi-*

diximus, veritatis causam pascere, ut vel ipsis sanctis patribus non ignoscatur. Id repeto: dissimulandi non sunt errores, qui in nonnullorum patrum libris interdum occurrunt, ne iis quisquam abutatur, in ecclesiae perniciem, quae contra sensit & sentit. Verum quandoquidem christiana moderatio tanti facienda est, vel cum in haereticos scribitur, quanto magis eadem seruanda est virtus, cum detegendi sunt naevi sanctorum patrum? Hic itaque duo obseruanda inprimis. Primum est, ut quantum fieri potest, non errorem solum, sed etiam

erroris suspicionem a magnis illis viris amoliamur; &c. Ad haec ubi honesta nulla & commoda ratio succurrit, qua ab erroris specie liberentur quorundam patrum dicta, ita veritatis amans huiusmodi naenos prodat, ut caritas simul vindicet eorundem auctores a crimine; &c. Laudanda utique modestia, nec omnia erga veteres istos ecclesiae doctores, quibus multa debemus, abiicienda veneratio; sed accurate simul, diligenterque dispiciendum, ne, dum modesti videri volumus, in veritatem firmus iniurii.

§. XIV. Qui ergo in patrum scriptis, aut eorum consensu, regulam quamdam atque normam fidei atque vitae sibi inuenire videntur, eumque in finem ea legunt; & falluntur turpiter, & grauius iis abutuntur. Recte contra sibi, rebusque suis consulunt, qui diligenter quidem ea euoluunt, sed ut inde capiant, quae verae doctrinae conseruationem, propagationemque confirment, simul vero tum dogmaticae, tum morali, tum & exegeticae theologiae hinc inde lucem adfundant.*

* Ut recto itaque hic incedamus itinere, ab abusu legitimum patrum scriptorumque ecclesiasticorum, usum diligenter discernere decet. Abutuntur autem patribus praecipue ii, qui vitae ac fidei regulam in illorum scriptis quaerunt; quod romanenses, certe quosdam, facere constat; aut qui consensum patrum quinquae saeculorum pro fidei, & interpretationis scripturae norma, venditant. De vtrisque, vti & omnibus, qui patribus plus, quam decet, tribuunt, abunde iam in antecedentibus, praesertim ad §. praecedentem, diximus. Nunc id solum addimus, patres ipsos negare, nudis suis adfertionibus standum esse in iis, quae de religione ipsi in medium adferunt; id quod luculenter demonstrat IO. DALIAEVS, de usu patrum, lib. II. cap. II. p. 212. seqq. qui & cap. III. pag. 234. seqq. non minus euidenter ostendit, patres ea ratione scripsisse, ut manifestum sit, iis inter scribendum de religione pronuntiare non fuisse propositum.

Abutuntur vero & illi patribus, qui errores, speciatim eos, qui aut ex iudaismo, aut gentilismo, illis adhaeserunt, ceu recte & praeclare dicta, adsumunt, & acriter insuper defendunt. Recte hoc obseruat, & exemplis variis comprobatur, IO. HENR. NOTTINGERVS, in dissertat. de abusu patrum, §. IV. p. 13. seqq. Abuti denique patribus & illi censendi sunt, qui ostentationis causa eorum scripta legunt, seu ut quaedam inde corradant, quibus sermones sacros, quos ad populum habent, exorment; quamquam pauci ex his scripta patrum ipsimet legant; sed ab aliis ex iis iam collecta, & saepe sine iudicio in locos, quos vocant, communes, disposita, vsurpent. Vfus contra legitimus, isque praecipuus patrum, in eo consistit, ut verae doctrinae continuam in ecclesia christiana successionem, mirabilemque inter tot haereticorum insultus, variaque ecclesiae fata, conseruationem, propagationemque, in iis, quae ad fundamenta, praecipuaque religio-

ligionis christianae capita, spectant, inde colligamus. Quantumvis enim fides nostra scripturae sacrae effatis certissimis luculentissimisque vnice nitatur; mirifice tamen animus confirmatur, & voluptate quadam perfunditur, quando videt, tam firmam, tamque immobilem esse hancce, quam tenet, veritatem, vt, postquam semel a Deo mortalibus fuit reuelata, numquam tot infernalis genii machinationibus extinguui potuerit, aut exstirpari. Quod autem doctrinae sacrae veritas in iis, quae ad fundamentum fidei spectant, semper in ecclesia conseruata fuerit, illi, qui ex nostratibus de theologia patristica commentati sunt, quosque supra laudauimus, ostendunt; tamen multa adhuc ex diligenti patrum lectione addi queant. Vfus quoque hicce sibi constat, quidquid de eruditione patrum, linguarumque, vel aliarum artium pericia, aut imperitia, sentias. Immo, etsi errores multiplices in doctrina admiserint, nauorumque non sint immunes; hoc tamen non obstare, quo minus verae doctrinae successio & propagatio ex illis colligi queat, supra ad §. VII. huius capituli docuimus. Quem in theologia morali, polemica, exegetica, vsum praebeant, patebit ex iis, quae in sequentibus de hisce eruditionis theologiae partibus differemus. Antiquitatis & historiae ecclesiasticae notitiam adcuratorem sine patrum lectione neminem sibi comparare posse, adeo manifestum est,

vt ignorantiam suam proditurus esset, qui secus sentiret. Praeterquam enim, quod nonnulli ex instituto historiae ecclesiasticam scripserunt, vt EUSEBIUS, SOCRATES, SOZOMENVS, ceteri; quos si non haberemus, in magnis tenebris, retroque plurimarum versaremur ignorantia; alii aliud quid agendo talia simul admiscerent, quae maximam, veteris ecclesiae rebus recte intelligendis, lucem adfundunt, vt IUSTINVS, IRENAEVS, TERTULLIANVS, CYPRIANVS, aliique. Historiae denique philosophicae cultor plurima ex patrum discit monumentis. Quosdam enim in gentilium, speciatim philosophorum, scriptis haud perfunctorie versatos fuisse, supra iam ad §. II. obseruauimus; idque IUSTINI martyris, CLEMENTIS Alexandrini, THEODORETI, aliorumque, scripta testantur. Immo *philosophumena*, quae sub ORIGENIS nomine circumferuntur, velut *compendium historiae philosophicae antiquae* exhibent, prout ea quoque recte inscripsit IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, qui & post IACOBVM GRONOVIVM illa *recognita, & multis vberioribus illustrata, passimque correctae*, edidit Hamburgi 1706. 8. Atque haec cum ita se habeant, nos patres neutiquam contemnere, manifestum est, sed eorum potius lectionem, si recte instituat, ceu vtilem maxime ac salutarem, omnibus commendare.

LIBRI POSTERIORIS

CAPVT QVARTVM

DE

THEOLOGIA MORALI, SIMVLQVE DE THEOLOGIA MYSTICA, ITEMQVE IVRISPRVDEN- TIA DIVINA, ET PRVDENTIA TVM CHRISTIANA TVM PASTORALI.

Synops.

Theologiae moralis nomine quid nobis ve-
niam? §. I.

Diuersae sunt methodi theologiam moralem
tradendi; §. II.

Fons eius praecipuus liber scripturae; quo-
usque cum eo coniungere liceat librum na-
turae? §. III.

Theologia moralis patrum, & quidem trium
priorum saeculorum; §. IV.

eorum qui saeculis quarto & quinto vixe-
runt; §. V.

itemque eorum, qui saeculo sexto & sequen-
tibus floruerunt, vt & scholasticorum;
§. VI.

Per ecclesiae emendationem theologia mo-

ralis meliorem quoque faciem recupera-
uit; quidue exinde in ea, tum nostrates,
tum reformati, tum romanenses, praefi-
terint? §. VII.

Cum theologia morali conuenit mystica pu-
rior; impurae origo & fata ante eccle-
siae emendationem; §. VIII.
post eam; §. IX.

De iurisprudentia diuina quid hic obser-
uandum? §. X.
itemque de prudentia christiana & pasto-
rali; §. XI.

Errores in theologia morali diligenter cui-
tandi; §. XII.

§. I.

Quae circa agenda versatur theologia, *practica* vocari solet, itemque
moralis, voce hac in latiori significatione accepta. In strictiori enim
si sumatur, theologia moralis eam theologiae practicae partem denotat, quae
docet, quo pacto homo regenitus in vitae sanctae studio rite progredi atque
proficere debeat. *

* Lucem hic dabunt dicta *insti- tution. theolog. moral. part. I. prolegomen.* §. V. seqq. quae vt repetamus necesse
non est.

§. II. Cum non vna ratione homines ad virtutis sanctitatisque stu-
dium excitari queant; diuersi quoque sunt modi methodique, theologiam
moralem tractandi. Possunt tamen ad tres praecipue reuocari, vt alia sit
methodus *paraenetica*, alia *paradigmatica*, alia *dogmatica*; vti haec iterum
vel *liberior* est, vel *adstrictior*. *

BVD. ISAGOG.

Zzz

* Quae

* Quae GEORG. PASCHIVS, in libro, de variis modis moralia tradendi, alibi nobis iam laudato, generatim docet; maximam partem & in theologia morali locum inveniunt. Quod autem diximus, diuersas methodos, theologiam moralem tradendi, ad tres istas, *paraeneticam, paradigmaticam, & dogmaticam* reuocari posse; res ipsa comprobat. Et ad methodum quidem *paraeneticam* sententiae istae atque effata singularia virorum sapientum spectant, quae simul velut aculeum in mente auditorum aut lectorum relinquunt, quo eos, ad consecretandas virtutes, & vitia fugienda, excitant. Cuiusmodi quidem methodum apud philosophos, praesertim Stoicos, in vſu fuisse, vel EPICETI, ac M. AVRELI ANTONINI, imperatoris, scripta testantur; ne quid nunc de variis gnomologis dicam, de quibus alii ex instituto agunt. In scriptura sacra specimen huius methodi longe pulcherrimum praebent *proverbia*, vt vocari solent, *Salomonis*; quamquam & eiusdem *ecclesiastes*, itemque *liber sapientiae*, & *ecclesiasticus*, seu *liber Iesu filii Sirachi*, huc referri queant. Ipsemet rex sapientissimus hanc methodum commendat, cum *ecclesiast.* siue *hobelesb XII. 13. verba*, inquit, *sapientum familia aculeis, & familia clavis infixis, lectissima, tradita a pastore eodem.* Cum aculeis & clavis infixis eiusmodi effata & sententias comparat, quod alte in animum descendere, & firmiter eidem inhærerere soleant. Nonnulla de *proverbiorum libro* iam monui, *instit. theol. mor. part. 1. prolegom. ad §. XVI.* quae hic iterum repetere nolo. Addenda, quae de iisdem GEO. PASCHIVS obseruat, de *variis modis moralia tradendi, cap. IV. p. 378.* vbi & IAC. BEN. BOSSVETI in ea *notas* vehementer laudat. De *libro sapientiae*, itemque *ecclesiastico*, vt vocari solet, Iesu Sirachidae conferenda, quae docui in *introd. ad histor. philosoph.* Ebr. p. 77. item p. 100. seqq. vt

& in *histor. ecclesiast. vet. testam. tom. II. per. II. sect. IV. ad §. XXIII. p. 647. seqq. sect. VII. ad §. XVII. p. 1191. seqq. rursus sect. VI. ad §. VIII. p. 951. & ad §. XII. p. 1021. seqq.* Fuerunt & alii ex Ebraeis, qui sententias eiusmodi relinquerent; sed qui huius loci non magis sunt, quam qui idem ex ethnicis fecerunt. Meliori iure sibi hic sedem deposcunt, qui ex patribus, seu scriptoribus ecclesiasticis, in hoc scribendigenere ingenii vires periclitati sunt; quorum praecipuos GEORG. PASCHIVS indicat, de *variis modis moralia tradendi, cap. IV. §. X. p. 380.* Addendus autem iis omnino est SIXTVS II pontifex romanus, idemque philosophus & martyr, cuius *enchiridion, notis* eruditissimis, in quibus sententias eius cum scriptura sacra & patribus coaetuis confert, *illustratum*, in lucem protulit vir doctissimus VRBAN. GODOF. SEBERVS Lipsiae an. 1725. 4. Ab eiusmodi sententiis atque effatis, de quibus loquimur, non multum discedunt *apophthegmata*, seu scite & concinne virorum praestantium dicta. Arque eorum quidem, quae ad philosophiam moralem doctrinamque ciuilem spectant, collectiones dederunt plurimi. Nobis autem cum de theologia morali sermo sit, commemoranda cum primis sunt *apophthegmata illa patrum*, a IOAN. BAPT. COTELERIO graece & latine edita, in *ecclesiae graecae monumentis, tom. I. p. 338. seqq.* Ad disciplinam equidem monasticam ea spectant, nec omnia, quae in iis occurrunt, probanda; nec tamen rursus omnia reiicienda; quin potius quaedam prorsus egregia, & ad vitam spiritualem instruendam apta, in illis inveniuntur. Ad paraeneticam methodum referri etiam potest *parabolica*. Vox *parabola*, generatim accepta, quamuis scitam & concinnam sententiam denotat, quo sensu *proverbia Salomonis* a nonnullis *parabola* vocantur; speciatim autem similitudinem aut comparisonem significat. Cuius

Cuiusmodi comparationibus saepissime vsus est seruator ipse optimus, quas euangelistae, vt Lucas *cap. VIII. 4. & 9. παραβολαι* vocant, Ioannes etiam, *cap. X. 6. XVI. 25. & 29. παραβολαι* adpellit. Hanc docendi rationem, ad erudiendum intellectum, pariter ac ad commouendam voluntatem, aptam, orientis populis valde vsitatam fuisse, constat, virique docti passim obseruant. Legenda, quae hac de re copiose docet PETR. DAN. HVETIVS, *de origine fabular. Romanens. p. 9. seqq.* itemque *p. 23. seqq.* Ex veteris ecclesiae doctoribus BASILIVM, AMBROSIVM, aliosque, methodo hacce parabolica vsos, viris doctis obseruatum est.

Altera methodus est *paradigmatica*, quae exemplis vitanda pariter ac facienda docet, & ita homines ad virtutis sanctitatisque studium excitat. Cum enim mortalibus innatum veluti sit aliquod imitandi studium; exemplorum magnam vim esse & efficaciam, nemo non intelligit. Quod & experientia comprobat. Hinc in vita etiam ciuili historiarum & exemplorum vsus passim viri docti commendant. Non minorem vero in vita christiana, ad quam theologia moralis respicit, esse, scriptura sacra testatur, quae & exemplis ideo quam plurimis, quae nobis profint, abundat. Ipsum seruatorem nostrum optimum *ὁ ἄριστος* nobis reliquisse, vt eius premere-
mus vestigia, Petrus docet, *I. epist. II. 21.* Immo ipsemet hoc profitetur seruator, *Matth. XI. 29.* Paulus non semel semetipsum vt exemplum proponit, quod imitari debeant alii, quemadmodum ipse exemplum Christi imitatus sit, *I. Cor. XI. 1. II. Tim. III. 10.* Intellexerunt quoque deinde veteris ecclesiae doctores, quos patres vocamus, quantum in vita recte instituenda vsus exempla praebeant; ideoque in vitis sanctorum hominum describendis operam studiumque suum collocarunt; quod ATHANASIVM, BASILIVM magnum,

HIERONYMVM, aliosque fecisse, constat. Notae quoque sunt *vitae patrum*, quarum primum collectorem quidam EVA GRIVM Antiochenum, alii autem EVA GRIVM Ponticum, vtrique perperam, esse, ferunt, quae a plurimis magno in pretio habitae, suasu deinde & auctoritate MART. LUTHERIA GEORGIO MAIORE editae sunt. Wittebergae 1544. 8. Quae deinceps non semel repetita est editio, sed & in germanicam linguam translata; qua etiam easdem *vitas patrum*, cum accessionibus quibusdam, dedit GOTTFR. ARNOLDVS, Halae 1700. 4. qui & in *dem historischen Bericht, §. XII. seqq. p. 32. seqq.* plura de hoc opere, eiusque variis editionibus, suppeditat. Quemadmodum autem in his ipsis *vitis patrum* multa non sine grano salis accipienda occurrunt; ita iam antiquissimis temporibus exstiterunt, qui, dum vitas hominum sanctorum se scribere professi sunt, aniles fabulas, mendaciorumque protulerunt portenta. Lectu digna, quae hac de re obseruat GEORG. WALLINVS, in *disquisitione de sancta Genouefa, part. I. generalis, artic. XIII. p. 13. 14.* Circa initium deinceps saeculi decimi floruit SIMEON, magister & logotheta, qui, iussu & auspiciis Constantini porphyrogeniti, martyria & vitas sanctorum, non orientalium tantum, vt nonnullis visum, sed quorumuis, quos nancisci potuit, conscripsit, ita quidem, vt nonnullas ex ingenio suo componeret, si non omnino fingeret, plerasque autem ab antiquioribus acceptas transferendo, corrigendo, interpolando, alia forma exhiberet, & velut *νευροσθεν* quadam explicaret, unde & *metaphrastes* dictus est. Male hicce plurimis audit, ob fabulas & mendacia, quae hac ratione ad posteros propagauerit, licet CAES. BARONIUS, in *annalib. ad annum XLIV. num. XXXVIII. & LIV. 10.* BOLLANDVS in *praefat. ad vitas sanctor. §. III.* aliique eum defendere conentur. Factum vero etiam, vt deinceps

de sub eius nomine plurimae sanctorum vitae, commentis & mendaciis refertae, prodirent; unde, in spuris istis ac suppositiis a veris discernendis, viri docti studium industriamque suam collocarunt. Conferendus IO. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. vol. VI. lib. V. cap. V. p. 309. seqq.* Quantopere sequenti tempore fingendi licentia aut impudentia in eiusmodi sanctorum vitis creuerit, vel IAC. DE VORAGINE, aut, vt alii volunt, VIRAGINE, episcopi Genuensis exemplo condoceri potest, cuius *historia Lombardica*, aut *legenda aurea de vitis sanctorum*, chaos aliquod ineptissimarum fabularum exhibet. De qua & ipse MELCH. CANVS recte pronuntiat: *Nec ego hic libri illius auctorem excuso, qui speculum exemplorum inscribitur: nec historiam etiam eius, quae legenda aurea nominatur. In illo enim miraculorum monstra saepius quam miracula legas; hanc homo scripsit ferrei oris, plumbi cordis, animi certe parum severi, & prudentis; de locis theolog. lib. XI. cap. VI. p. 321.* Nonnulli equidem ex romanensibus vitas sanctorum a fabulis & commentis purgare, honestioremque illis conciliare faciem adgressi sunt. Idque etiam, quem iam laudauimus, MELCH. CANVS in votis habuit. *Cum superioribus annis, inquit, Tridentino concilio interesset, e quibusdam audini, Aloysium Lippomannum episcopum Veronensem huic malo mederi, historia de vitis sanctorum constanti ac graui ratione edita. Sed hanc mihi adhuc videre non licuit, nec aliam quamuis, quae mihi quidem probari possit de his, quae venerunt in manus. Spissum sane erit opus & operosum, sed vehementer omnibus christianis utile, si quis praestiterit dignum modo diuis, ecclesia, Christo. Id quod haud dubie praestabit nemo, nisi vir probus, integer, incorruptus; vt ne quid falsi dicere audeat, ne quid veri non audeat, ne qua suspicio gratiae sit inscribendo, no qua smaltatis; l. c.*

p. 319. Tentarunt interim eiusmodi quid praeter ALOYS. LIPPOMANNVM, LAURENT. SVRIVM, HERIB. ROSWEIDVM, qui ex huius consilio magnum illud vastumque opus, *acta sanctorum* inscriptum, edere instituerunt, vixque dimidiam eius absoluerunt partem, IOAN. BOLLANDVS, GODOF. HENSCHENIVS, DAN. PAFEBROCHIVS, FRANC. BAERTIVS, CONRAD. IANNINGVS, NIC. RATAEVS, & IOAN. BAPTISTA SOLERIVS; tentarunt cum primis, qui inter Gallos, linguaque gallicana, idem conati sunt, ADRIAN. BAILLETVS, FRANC. GIRY, P. CROSET, aliique; quos cum GEORG. WALLINVS, vir doctissimus, anteaque nobis iam laudatus, recensuisset, non sine ratione addit: *Profecto, incassum laborare videntur, quotquot sunt: rescindunt ridicula, & quae aperte sapiunt fabulas, verisimilia autem & nimia vel retinent vel reddunt. Quod si auctoritatem poscimus, aequae in his ac in illis, eam exulare videbimus, vel sattem huiusmodi produci, quae in veritate historica adstruenda insufficientes est & nulla. Emendentur igitur legendae, reformentur, nam vestem induant, in minori forma aetate adpareant, & ex magnis voluminibus coeant in libellum, numquam tamen sapientioribus prius facile placebant, quam penitus evanescant; in disquisit. de sancta Genouefa, part. I. artic. XXXIII. p. 32.* Multa alia de vitis sanctorum ibi vir doctissimus adfert, quae legisse poenitebit neminem. Illos autem, qui vitas sanctorum collegerunt, diligenter recenset IOAN. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. volum. IX. lib. V. cap. XXXII. p. 27. seqq.* Ad nostram si accedamus ecclesiam, exempla equidem per Dei gratiam hominum, serio vitae sanctae studentium, non desunt; licet est *μὴτὰ πολλὰς* Quartus in sanctorum non referamus numerum, multo minus cultu religioso prosequamur. Paucos interim admodum habemus, qui vitas eiusmodi hominum

minum, certe ea, qua decet, ratione, descripserunt; ex quibustamen insignis in vitae christianae praxi capi possit vsus. Ingens certe est eorum numerus; qui vitas eruditorem, speciatim theologorum, delinearunt; ex quibus haud contemnendum ad historiam litterariam & ecclesiasticam redundare potest commodum. Id vero non est, de quo nunc sumus solliciti. Ea, quae ad vitae spiritualis rationem, fideique praxin & exercitium pertinent, pauci admodum attingunt. Specimina quaedam GOTTFR. ARNOLDVS dedit, in *den Leben der Glaubigen*; cui iungi merentur illustrissimi comitis ERDM. HENRICI DE HENCKEL *ultimae horae, seu letzte Stunden*, quarum extant partes tres, Halae Saxonum 1720, 21 & 23. 8. in quibus, dum piorum quorundam hominum, qua praecipuum vitae momentum, vitam describit, quam plurima adfert, quae vitam egregie instruunt; ne quid nunc de libello: *Historie der Wiedergeborenen*, Offenbaci 1701, qui tamen reformatae ecclesiae doctorem auctorem agnoscere perhibetur, similibusque, dicam. Quantumvis autem methodus haecce paradigmatica maximopere laudanda sit, cum exempla ostendant, non tantum quid fieri debeat, sed & quid fieri possit, simulque obstacula varia, quibuscum in vitae sanctae studio progressuris colluctandum est, ob oculos ponant; caute tamen & circumspecte iis, qui vitas piorum hominum describunt, incedendum esse, recte nonnulli monent, atque res ipsa docet. Non tantum enim vera a falsis accurate sunt discernenda, ne pro historiis fabulas, romanensium more, aliis obrudamus; sed cauendum etiam, ne imbecillitates magnorum virorum pro virtutibus vendicemus, & aliis imitandas proponamus; neque quod praeter ordinem quandoque factum, id semper ac vbiq; ab omnibus fieri aut posse aut debere, existimemus. Legenda, quae de abusu methodi paradigma-

ticae recte obseruat IO. MICH. GEISENVS, in *den Anmerkungen über die Sittenlehre der Christen*, 6ap. XVII. p. 358. seqq. qui & cap. XVIII. p. 389. seqq. de abusu isto per vsum genuinum emendando, praecipit. Ad methodum paradigmaticam quodammodo accedit *dialogistica*, saltem speciem quamdam historiae refert, praesertim si characteres eorum, qui inter se colloquuntur, probe obseruentur. Qua etiam methodo PLATONEM, XENOPHONEM, AESCHINEM, ex Latinis CICERONEM, ex patribus IVSTINVM martyrem, in *dialogo cum Tryphone Iudaeo*, ORIGENEM, vel quisquis auctor est *dialogi, de recta in Deum fide contra Marcionitas*, GREGORIVM Nazianzenum, *aduersus eos, qui vehementer iurant*, GREGORIVM Nyssenum, *de anima & resurrectione cum sorore Macrina*, IO. CHRYSOSTOMVM, in *libris sex de sacerdote*, & ex Latinis iterum MINVICIVM FELICEM, in *Octauio*, aliosque, vsos fuisse, constat. In quorum quibusdam licet non tam moralia, quam dogmatica tractentur; certum tamen, hancce methodum tradendae morum doctrinae perquam adcommodatam esse. Specimen quoque huius methodi elegantissimum ipse *liber Iobi* exhibet, in quo grauissima de prouidentia diuina quaestio, seu, cur piis sanctisque hominibus cum grauissimis calamitatibus conflictandum sit, cum improbis contra saepe cuncta ex animi sententia fluant, ita pertractatur, vt colloquentium characteres adcurate obseruentur.

Supereft methodus *dogmatica*; quae iterum vel *liberior* est, vel *adstrictior*. Hanc in illorum scriptis deprehendere licet, qui systematica quadam ratione incedunt, & ex principiis certis conclusiones deriuant, quae cum illis apte colligentur. Cuiusmodi methodi exemplum apud veteres theologos vix inuenies. Illam autem, seu liberio-rem, in sermonibus seu dissertationibus conspicimus, in quibus argumenta

moralia tractantur, systematis cuiusdam nulla habita ratione. Huius generis sunt sermones Christi seruatoris, ex quibus *erbicam* quamdam christianam optimo instituto concinnauit ERN. SAL. CYPRIANVS, in *der Sitten - Lehre Christi aus den alien Kirchen - Lehrern erkläret*, Coburgi 1707. 8. itemque sermones prophetarum & apostolorum, horumque epistolae. Inter veteres Iudaeos PHILOVARIA argumenta moralia hac ratione edisseruit, vti liber testatur *de eo quod deterius potiori insidiari solet*, item *de respicienda Noae*; *de fortitudine*, & alia eiusdem generis. Legere inuabit, quae de hoc PHILONE obseruauit in *introd. ad histor. philof. Ebraeor.* ad §. XXXII. p. 215. Graecorum philosophos eadem methodo vsos, vel MAXIMITYRII *αβρον* seu *dissertationes*, comprobant. Apud patres eam longe vsitatissimam fuisse, homiliae BASILII, GREGORII Nazianzeni, IOAN. CHRYSOSTOMI, & aliorum, similiaque scripta, testantur. Atque hi quidem, cum soluta oratione id praestiterint; non minus tamen hic commemorari possent, qui idem fecerunt oratione ligata, seu poëtae christiani, nisi de his iam supra dictum esset, *lib. I. cap. IV.* ad §. XII. Referre huc etiam licet omnes scriptores asceticos, veteres ac recentiores, quorum praecipuos in sequentibus recensebimus. Ceterum illorum, qui historiae theologiae moralis, aut notitiae librorum eo spectantium, inseruiunt, si ab iis, qui generatim de libris theologicis praecipuunt, discedas, non adeo magnus est numerus. HENR. IVLII SCHEURLII *bibliographia moralis*, quam suo loco iam commendauimus, etsi philosophicis praecipue scriptis destinata sit; recte tamen vir ille praestantissimus iudicauit, mancam & mutilam esse philosophorum doctrinam moralem, nisi ex diuinarum litterarum scitis corrigatur, emendetur, illustretur. Ideoque & fontes, ex quibus sublimior illa morum doctri-

na, quam christiani sibi vindicant, hauriri possit, indicat. Propius adhuc ad nostrum institutum accedit GEBH. THEOD. MEIERVS, in *introductione in vniuersum theologiae moralis, cum dogmaticae, tum practicae studium*, Helmstadii anno 1661. 4. edita; in qua non tantum, quae propria, quae aliena sint theologiae morali, vnde illa, & in quantum, possint debeantque accipi, quo ordine quae methodo in docendo discendoque sit progrediendum, ostendit; sed & scripta, ad parandam illam scientiam apta, eundo per singula saecula, recenset, ita, vt nec canones ecclesiasticos, nec illos, qui eos collegerunt, praetermittat. Nos vero hos merito separamus, iuris canonici & ecclesiastici historiam seorsim tradituri; cum theologia moralis diuini solum iuris rationem habeat. Non omnia autem ita exhaustit MEIERVS, quin alius spicilegium aliquod relinqueret. In his IO. MICH. LANGIVS est, vir doctissimus, qui IOAN. CONR. DVERRII *compendio theologiae moralis* dissertationem prooemialem praemisit, *de origine & progressu theologiae moralis systematicae*, an. 1698. 4. In ea etiam de theologia mystica, eiusque scriptoribus praecipuis, verba facit, de quibus & nos in sequentibus ex instituto dicemus. Iungendus hisce IOAN. FRIDELMAYERSVS, qui cum anno 1705 AEGID. STRAVCHII *theologiam moralem* ederet, ei subiunxit *bibliothecam scriptorum theologiae moralis & conscientiarum triplicem*, doctorum scilicet nostrae ecclesiae, reformatae, & romanae. Partem itaque solum quamdam theologiae moralis, non autem vniuersum eius ambitum, haecce bibliotheca complectitur. De IOAN. BARBIRACII, viri doctissimi, praefatione, versioni gallicae SAM. PVFENDORFII operis *de iure nat. & gent.* praemissa, in qua de doctrina morali patrum, seu veteris ecclesiae doctorum, copiose disserit, deinceps erit agendi locus.

§. III. Fons praecipuus theologiae moralis est scriptura sacra: iuuabit vero, vt alias, ita hic quoque cum *libro scripturae* coniungere *librum naturae*; vt tamen sedulo caueamus, ne ratio suos transgrediatur limites, neue lumen rationis cum lumine reuelationis confundamus; quippe quae distincta manent, licet sibi inuicem non aduerfentur. Non minus vero & ethicae philosophiae cum theologia morali confusio summo euitanda est studio. *

* Scripturam sacram non tantum principium cognoscendi, sed & fontem vberimum theologiae moralis esse, aliunde satis constat; nec, vt operose hoc inculcemus, necesse est. Ex antea etiam dictis haud difficulter intelligitur, tum paraeneticae theologiae moralem tractandi methodi, tum paradigmaticae, non minus ac dogmaticae, exempla longe praestantissima in scriptura sacra inueniri. Falluntur equidem, qui artium omnium, & humanae eruditionis fundamenta, in sacris literis quaerunt; cum Deus huncce in iis neutquam sibi constitutum habuerit finem. Recte contra sibi consulunt, qui ad veram diuinamque sapientiam adipiscendam eas legunt; quippe ad quam viam nobis ostendunt. Eoque cum & theologia moralis comparata sit; non ex alio ea rectius, quam scripturae sacrae, hauritur fonte. Cum *libro autem scripturae* quod coniungendum diximus *librum naturae*, nemo mirabitur, qui modo cognouerit, quid haec sibi velit loquendi ratio. Generatim quidem, ad rerum naturalium ac diuinarum adcuratiorem cognitionem consequendam, vtrumque librum consulendum esse, supra docuimus, *lib. I. cap. III. §. XIX.* In doctrina morali vero cum primis hoc necesse est; praesertim si hoc non tam de *libro naturae vniuersae*, quam *naturae humanae*, quem & nonnulli *librum conscientiae* vocant, intelligatur. Cogitationum nimirum humanarum, propensionumque variarum, itemque adfectuum, quibus nunquam non agitantur miseri mortales, indocem, adhaerentemque hisce omnibus cor-

ruptionem, nemo rectius cognoscet, quam qui diligenter ad se ipsum attenderit, & quae in suamet contingant mente, considerauerit. Si porro cum propensionum, cogitationum, actionumque suarum omnium consideratione coniunxerit, quae ipsa ratio de Deo, eiusque sanctitate, & iustitia, omnes condocet; facile etiam, quatenam sibi aut facienda aut fugienda sunt, videbit, quidue sibi expectandum sit, si Numinis voluntati non obtemperauerit. Atque hinc ista *sui ipsius notitia* oritur, quam verae sapientiae initium esse, merito veteres dixere. Quae cum minime contemnenda sit, si secundum emendatae rationis ductum instituatur; longe tamen rectius feliciusque procedit, si lumen reuelationis adhibeatur in subsidium. Ratio enim naturam tantum corruptam cognoscit; reuelatio autem non tantum corruptionis istius profunditatem, originemque demonstrat, sed & de statu naturae integrae ac restituae nos erudit, & ita longe adcuratiorem naturae humanae cognitionem suppeditat. Et ad naturam quidem restitutam quod attinet, homo regenitus multa, quae diuina Numinis gratia in eo effecit, in se deprehendit, magna vtique ac praeclara, quae ceteris ignota sunt atque abscondita. Eoque spectant, si recte intelligantur, quae theologi quidam de *interno*, qui in homine (regenito) est, *thesauro*, dicunt.

Ceterum, si ratio in iis, quae ad mores hominum spectant, cum reuelatione comparetur; non minus illorum euitandus error est, qui pugnam quamdam inter rationem & reuelationem commiscuntur,

tur, quod PETR. BAEIVM facere constat, quam eorum, qui reuelationi nullam prae ratione *ἐξουί* concedunt. Multa in his quoque longe clarius, longeque luculentius, reuelatio tradit, quam ratio; quibus tamen ratio, recte informata, nec adfectibus corrupta, nequiquam refragatur. Inter sublimiora theologiae moralis capita haud vltimum locum illud tenet, de inimicis diligendis, itemque de abnegatione seu odio sui. Vtrumque autem ita comparatum esse, vt & hominem, rationis ductum sequentem, prorsus deceat, & ad animi plurimum conferat tranquillitatem, nemo dubitauerit, qui cuncta rite expendit. Idque omnino & gentilium philosophorum testimoniis comprobari posset, si iis opus esset. Legere ea iuuabit apud PETR. DAN. HVEIVM, in *quaestionib. Alnetanis, de concordia rationis & fidei, lib. III. cap. VII. p. 331. seqq. cap. VIII. p. 332. cap. XVIII. p. 420. seqq. cap. XIX. p. 430. seqq.* Sed caute fateor, ad testimonia ista ethnicorum quod attinet, incedendum. Magnam enim etsi pleraque prae se ferant speciem, si tamen fontes & principia, ex quibus fluxerunt, spectes, ad praecipitia nos ducunt, ex quibus emergere non licet. Nimirum philosophiae dum adstruimus eam theologia morali consensum, scilicet quidem huius *ἐξουί*; non statim philosophorum adprobamus placita, aut, ea cum theologia morali coniungenda, existimamus. Quin potius, vt i ipsius philosophiae consensum quidem cum theologia morali, nequiquam autem commixtionem probamus; ita multo minus illorum laudamus institutum, qui philosophorum, praecipue gentilium, placita, in theologiam moralem ita inferunt, vt hanc cum illis confundant. Nullum enim gentilium philosophorum systema doctrinae moralis inuenitur, quod non grauissimis laboret erroribus, & adeo, si cum theologia morali coniungatur, maxima se cum trahat incommoda. Platonica & Sto-

ica doctrina moralis, si quis circumspecte in ea non verferet, ad enthusiasum facile ac fanaticismum aliquem abripiet; Aristotelica ad Pelagianismum viam munit; Epicurea & sceptica omnino ad atheismum. Non sine ratione hoc adferri, patebit ex iis, quae *lib. I. cap. IV. §. XXXI. de variis doctrinae moralis systematibus diximus.* Quae patrum de doctrina morali philosophorum gentilium fuerit sententia, opere amplo & erudito, *iugement des saints peres sur lamorale de la philosophie payenne* inscripto, editoque Argeatorati 1719. 4. ostendit BALTVS, Iesuitarum societati adscriptus. In quo cum multa recte dicantur; nonnulla tamen adcuratorem promerentur discussionem. In hocce enim ita versandum argumento, vt a philosophia, seu rederationis scitis, diligenter discernantur decreta, seu placita philosophorum, & haec iterum secundum cuiusque sectae systema explicentur; quod an semper & vbique patres fecerint, dispiciendum erat. In primo libro BALTVS recte docet, patrumque testimoniis confirmat, doctrinam moralem sine veritatibus quibusdam theoreticis, de Deo, eiusque existentia, & attributis, cum primis prouidentia, de homine eiusque origine, praesertim de mentis immortalitate, sibi non constare. De quibus omnibus licet philosophi interdum talia proferant, quae & rectae rationi sunt consentanea, & cum scriptura sacra conueniunt; si tamen secundum propria illorum principia considerentur, adparebit, aliter de iis pronuntiandum. Latissimus hic se auctori iudicari differendi campus; dum patrum iudicia de philosophorum gentilium, in grauissimis hisce theologiae naturalis capitibus, placitis, profert. Vti vero ipsimet patres non semper sibi constant, aut inter se conueniunt; ita &, an semper philosophorum gentilium de hisce omnibus mentem acu tetigerint? dubitari subinde non sine ratione potest. *Latentibus*

bens fateor, gentiliū philosophos in hisce omnibus grauiſſimos admisiſſe errores; immo, plerorumque systemata ad atheiſmum ducere, aut eidem ſuperſtructa eſſe, alibi a me ex inſtituto demonſtratum. De praeceptis moralibus philoſophorum gentiliū libro ſecundo agit; quorum plurima in ſe & extra illorum ſystema ſpectata, praeclara proſus egregiaque eſſe, facile largimur; nec abnuimus, quod copioſiſſime probat, inter virtutes chriſtianorum & gentiliū maximum omnino intercedere diſcrimen. Nescio tamen quo iure auctor *lib. II. cap. III. p. 179. ſeqq.* adſerat, doctriſnam moralem gentiliū philoſophorum ad actiones externas tantum ſpectare, de internis, vt prauis cupiditatibus & cogitationibus, non eſſe ſollicitam; cum plurimis Platonieorum & Stoicorum eſſatis, ſecus ſe rem habere, probari queat. Ex ſcriptis philoſophorum gentiliū, quibus doctriſnam moralem tradiderunt, immo ipſa iſtorum philoſophorum doctriſna, varia ad nos redundare poſſe commoda, quod auctor *lib. III. cap. I. ſeqq.* adfirmat, nemo temere negauerit. Dum vero eiusdem libri *cap. VI. ſeqq. p. 423. ſeqq.* opere roſe probare admittitur, non omnes actio-

nes philoſophorum gentiliū fuiſſe peccata; ad diſcrimen, quod inter forum humanum & diuinum intercedit, non ſatis attendere videtur. Multa ethnicoſ feciſſe, quae in foro humano laudem haud exiguam promerentur, ambabus largiri manibus; cum autem Deo nihil placere queat, quod non ex fide proficiſcitur, *Ebr. XI. 6.* ecquis ſibi perſuadeat, actiones gentiliū philoſophorum, quantumuis ſplendidas, eodem in foro diuino loco haberi, ac in humano? Patrum, aliter hic ſentientium, teſtimonia non moramur; quippe quos, praefertim ante AVGVSTINI tempora, diſcrimen naturae ac gratiae non ſatis intellexiſſe, aliunde ſatis conſtat. Sine ratione itaque auctor beatum MARTINVM LV-
THERVM, *lib. I. cap. I. p. 6.* perſtringit, quod dixit, *omnes virtutes morales ac ſcientias ſpeculatiuas non eſſe veras virtutes & ſcientias, ſed peccata & errores.* In foro enim diuino non aliter ſe res habet. Veriſſimumque eſt, quantumuis auctor hoc agnoſcere nolit, per peccatum originale nihil aliud in homine ſuperelle, quam caecitatem miſeram, triſtemque in ſpiritalibus ſeruitutem. Sed haec huius loci non ſunt,

§. IV. Veteris eccleſiae doctōribus, qui in tribus prioribus ſaeculis vixerunt, modo cum Iudaeis & ethnicis, modo cum variis haereticis, pugnandum, aut aliud quid agendum fuit; vnde mirum non eſt; quod ex inſtituto non adeo multa, quae huc ſpectant, ſcripſerint. In iis tamen, vbi aliud quid agere videntur, ſubinde quaedam adſpergunt, quae non tam ingenii ſubtilitatem, quam apoſtolicam grauitatem, feriumque in ipſis virtutis ſtudio, arguunt; quamquam & quidam naeuorum non ſint expertes. **

* Priuſquam ipſa patrum, quae huc ſpectant, ſcripta recenſeamus; operae pretium fuerit, obſeruare, de theologia morali patrum copioſe verba facere IO. BAR-
BEYRA CIVM, in praefatione, quam verſioni gallicae operis Puſendorffiani, *de iure naturae & gentium*, praemiſit, §. IX. ſeqq.

BYD. ISAGOGE.

p. 40. ſeqq. In ea cum de morali doctriſna patrum non adeo praeclare ſentiat, quorundam etiam in ea errores acriter perſtringat; aduerſarium nactus eſt RE-
MIGIVM CEILLIER, qui in libro: *apologie de la morale des peres de l'Egliſe, contre les iniuſtes accuſations du ſieur Jean Bar-*

A a a

beyrac

beyrac inscripto, patrum hac in re caussam agere voluit. Prodiit Parisiis anno 1718.

4. Ego quidem in eo, quod caput caussae est, cum BARBEYRACIO, viro eruditissimo, consentio, patres, vt in aliis, ita & in doctrina morali, nauorum non esse expertes; lubensque fateor, multa melius rectiusque hodie tradi posse, traditaque esse, quam ab iis factum; an vero in omnibus istis reprehensionem mereantur, in quibus viro doctissimo eos reprehendere placuit, ex sequentibus patebit. Primum hic nobis occurrunt patres, quos vocant, apostolici, CLEMENS Romanus, IGNATIVS, atque POLYCARPVS, de quorum, quae supersunt, monumentis genuinis in praecedentibus dictum. In hisce subinde, quae ad doctrinam moralem spectant, apostolica plane & maiestate & simplicitate proponi, ipsa eorum quemuis condocerebit lectio. Veritatis pariter ac sanctitatis rationem optimi isti viri habent, credenda vbique cum agendis coniungunt, de vita non minus solliciti sunt, quam de fide. Iungerem BARNABAE epistolam, optimo iure inter primitivae ecclesiae documenta moralia referendam, nisi de eius auctore viri eruditissimi adhuc dubitarent. Dictum vero & de ea supra est. Ex iis, quae CLEMENTI Romano perperam tribuuntur, vt canonicis apostolorum, itemque constitutionibus apostolicis, multa, quae ad disciplinam veteris ecclesiae spectant, haurire licet; iis tamen, cum alterius loci sint, non immorabimur.

Saeculo secundo pugnandum veteris ecclesiae doctoribus & cum ethnicorum calumniis, & cum variis haeticorum monstros fuit. Nec tamen intermiserunt, ea subinde tradere, aut scriptis suis apologeticis polemicisque admiscere, quae ad formandos instruendosque christianorum mores pertinent. Exemplum IUSTINVS,

philosophus ille atque martyr, praebet. Non commemorabo, quae in *apologiis pro christianis*, aut in *paraenese ad Graecos*, subinde adspersit; cum plura ex *epistolis* eius duabus, altera ad *Diognetum*, altera ad *Zenam & Serenum*, haurire liceat. Ex his cumprimis posterior tota ethica est, & de moribus differit. Ad discrimen naturae & gratiae, in quo caput fere theologiae moralis consistit, spectat, quando, *providendum vero etiam*, inquit, *vt pax nobis & gratia sit cum dissidentibus; & ne vna cum illis per irae decretum transuersum rapti, aliquando quidem dicamus: Φύσις ἕμῃ τῶν τῶν, καὶ ἡ δύναμις μὴ ὀργισθεῖν, eiusmodi sunt naturae, & non possum non irasci.* Ita quidem se res habet, si homines secundum naturam spectes; nec infrequens est, vt eiusmodi voces audiantur. Sed aliter quod censendum sit, si secundum gratiam considerentur, hunc in modum IUSTINVS exprimit: τὸ μὲν γὰρ ἔτι παρὰ φύσιν βῶν, εἰτε ἀποστρέφεται ἑστί. *Nam etiamsi secundum naturam viuas, nondum tamen id credentis est,* p. m. 504. ROBERTVS equidem BELLARMINVS hancce IUSTINI epistolam in dubium vocat; sed sine vlla ratione, vt GUILCAVEVS obseruat, *hisor. litterar. scriptur. ecclesiast. p. m. 28.* Generatim de doctrina morali IUSTINI martyris GEBH. THEODOR. MEIERVS hunc in modum pronuntiat: *Iustinus martyr paraenese dogmatibus, & haec illis admiscet: in probandis dogmatibus dialecticum vel oratorem agit, varius analyticum. Aliquando enim philosophatur. Scripturam sacram vt fontem doctrinae de moribus agnoscit, quamuis in interpretatione & accommodatione eiusdem infelicio nonnumquam videatur. Deinde non omnia morum vel dogmata vel praecepta attigit, nec quae attigit, in ordinem redegit. Denique dictione ad docendum aptissima utitur; introd. ad theol. moral. studium, c. IX. §. V.* In *apologiis*, quibus IUSTINVS martyr alique, veterum christi-

christianorum innocentiam tuebantur, et si ex instituto ea non traduntur, quae huius loci sunt; dum tamen ex iisdem, quae veterum christianorum fuerit viuendi ratio, quodnam sanctitatis studium, condiscimus; fructum inde haud exiguum in vita recte instituenda capere licet. Inter istos autem, qui saeculo secundo eiusmodi apologias scripserunt, praeter IUSTINVM eminent ATHENAGORAS, cuius *προσβαλη περι χριστιανων*, siue *legatio pro christianis*, Lipsiae 1684. cura ADAMI RECHENBERGII & Oxonii 1706. 8. cura ED. DECHAR prodiit. IO. BARBEYRACIVS in eo desiderat, quod cultum angelorum stabiliat; quodue doceat, angelos ideo a Deo creatos, ut ferum huius mundi curam gererent; denique, quod virginitatem nimis laudet, & nuptias secundas damnet; quippe quas honestum adulterium adpellit; *l.c. p. 41.* Verum, angelos colendos aut adorandos esse, quod, praeunte LVDOV. ELL. DV PIN, BARBEYRACIVS adferit, ATHENAGORAS discrete nullibi docet. Idque & REMIGIVS CEILLIER ei exprobrat; qui & addit, BARBEYRACIVM ecclesiae romanae rem longe gratissimam facturum, si hoc probare posset; *apolog. de la morale des peres &c. cap. I. p. 1. 2.* Idem vero simul prorsus *προσβαλιως* cultum angelorum probare adnititur. ATHENAGORAM adferere, mundi huius inferioris regimen a Deo angelis commissum, verum est. *Αλλα και πληθος ανγγελων* inquit, *και λειτουργων Φακων, ως ε ποιητης και δημιουργου θεος διδ τε και αυτου λογου δινωμα, και διαταξε περι τε τα στοιχεια ειναι και τους ουρανοους και τον κοσμον και τα εν αυτη, και την ταυτην διαταξιν*. Sed *angulorum copiam esse discimus; & ministrorum, quos conditor & opifex mundi Deus per verbum suum ita distribuit atque disposuit, ut & elementorum, & caelorum, & mundi, & eorum, quae comprehenduntur ipso, & congruentiae in his conservandae, curam haberent; p. m. 86.* Si-

milia & p. 225. docet, vbi generalem & vniuersalem prouidentiam mundi, Deo, particularem vero angelis, tribuit. Quae si solum de ministerio angelorum intelligeret; nihil, quod non cum sacris litteris conueniret, diceret. Sed PLATONEM potius, ut viris doctis obseruatum, sequi videtur, qui vniuersalem mundi administrationem Deo ingenito, particularem vero diis iunioribus, daemonibus, & sideribus adscribit. Idque adeo merito in eo reprehenditur. Quod virginitatem nimis extollit, deque nuptiis secundis adferit, quod sint *επισημη μοιχεια, speciosum adulterium; p. m. 299.* in eo quidem, fateor, alios quoque patres sibi suffragantes habet, quod operose ostendit CEILLIER, *l.c. p. 31. seqq.* Inde autem, ut haec sententia probanda sit, non sequitur.

Circa finem saeculi secundi floruit CLEMENS Alexandrinus; cuius cum varia essent scripta, huius tamen loci cum primis est eius *paedagogus*, tribus constans libris, in quibus hominem ethnicum iam conuersum, & in *protreptico* de religionis christianae sanctitate instructum, ad vitam moresque vere christianos informat; quae adeo pro quodam moralis doctrinae compendio recte reputantur. *Paedagogi* nomen cur iis praefigatur, ipsemet CLEMENS statim in principio indicat; eos scilicet homines, qui, pristinis erroribus reiectis, veram fidei christianae doctrinam, *προτροπικη* seu *exhortatorio sermone* eruditi, perceperant, mox *παιδαγωγου*, quo prioris vitae peccata & vitia emendare, ac deinceps pie sancteque viuere doceantur, esse informandos. *Paedagogi* quoque hunc esse finem, statuit, ut animae morbis perturbationibus medeatur, eamque in posterum virtute, sanctisque actionibus meliorem efficiat. De quo *paedagogi* officio, itemque discipulis seu christianis, qui ab eo erudiendi sint, similibusque, cum multa libro primo praecepisset; libro de-

inde secundo, qualem esse in tota vita eum, qui christianus dicitur, oporteat, summatim describens, de sobrietate in esculentis, potulentis, supellectili, conuiuiis, risu, sermone, & reliquis, quorum vt maximam partem vsus est necessarius, ita ad voluptatum illecebras abusus fere certissimus, seruanda, verba facit; in vltimo denique *paedagogi* libro, de cultu corporis externo, de balneis, diuitiis, & aliis, quae eiusdem sunt generis, exponit. Conferenda analysi huius operis, quam NIC. LE MOVRREY exhibet, in *apparatu ad biblioth. maximam patrum*, tom. I. lib. III. *differt. I. cap. II. p. 643. seqq.* Vt autem in *paedagogo* ex instituto moralia tradit CLEMENTIS; ita & in *stromaticum* libris multa, quae eiusdem sunt argumenti, admiscet; cum primis vero & eiusdem liber: *quis diues salutem consequi possit?* huc spectat, quem post FRANC. COMBEFISIUM, cum eiusdem versione & notis edidit THOM. ITTIGIVS, Lipsiae 1700. 8. deinceps autem operibus CLEMENTIS insertus est, a IO. POTTERO editis Oxonii 1715. fol. De morali doctrina CLEMENTIS, speciatim de *paedagogo* eius, non omnes idem sentiunt. Regulas vitae nimis seueras rigidasque, & ab hodierna vitae consuetudine alienas, eum praescribere, conqueritur IO. BARBEYRACIVS, *l. c. p. 42.* At vero & quae Christus ipse seruator dedit, virtutis praecepta, multis rigida & seuera nimis videntur, & a vitae consuetudine aliena. Nemo tamen, ea ideo reiicienda, dixerit. Nec sane ex vitae consuetudine, sed ex scripturae sacrae praescripto, regulae, quas sequi debeamus, constituendae, doctrinaeque simul moralis aestimanda. Quod confusio, ordinis neglectus, declamationes, CLEMENTI obii- ciantur, cum ad rem ipsam non spectet, me non morabitur; siquidem id ei cum aliis patribus commune est, & lubens fa- seor, anteaque fassus sum, eam, quae in methodo tractandi hodie obseruari solet,

κελεύων a patribus expectari non posse. In *paedagogo* tamen CLEMENTIS meliorem deprehendi ordinem, methodumque, quam aut in eiusdem, aut aliorum patrum scri- ptis, nemo, qui harum rerum gnarus est, negauerit. Ex Stoicorum disciplina CLEMENTEM quaedam ad rem christianam transtulisse, quod eadem porro BARBEY- RACIVS exprobrat, certum est. Stoico- rum etiam eum imitari paradoxa, quando dixit: *solum christianum diuitem esse*, dubio caret. Est tamen hoc eiusmodi, vt in sa- no sensu admitti queat. Quod autem hominem christianum, quem *gnosticum* vocat, aequae ac Stoici suum sapientem, prorsus *καθ᾽* esse voluit; laudari aut ex- cufari nequit. Iecisse potius eum hac ra- tione fundamenta theologiae mysticae im- purae, aliis obseruatum est; cum primis IAC. THOMASIO, qui omnino hac de re legendus, in *schediasmate de philosophia definit. quod sit γνῶσις* &c. §. XLIII. Hinc & de eo, ceu scriptorum mystico- rum haud postremo, copiosius agit GOTTFR. ARNOLDVS, in *hisor. & descript. theolog. myst.* cap. XI. p. 192. Accusatur denique: BARBEYRACIO CLEMENS, quod per imprudentiam quamdam idololatram gentilium adprobauerit, quando scripsit. Deum gentilibus dedisse solem, & lunam, & reliqua astra, vt ea colerent, & per hunc- ce cultum mentem ad Deum eleuarent. Verba CLEMENTIS haec sunt: Ἰδοὺν δὲ τοὺν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τὰ ἄστρα διὰ θεοῦ καὶ ἐκ θεοῦ τοῖς ἔθνεσιν, φησὶν ὁ νόμος ὡς ἐπὶ σέθεν ἄθεοι κἀνόμοιοι, τελευτοὶ καὶ διαφθάρουσιν. *Dedit autem (Deus) & solem, & lunam, & astra in religionem, quae Deus fecit gentibus, inquit lex, ne si omnino essent impii, & placet a Deo alieni, omnino etiam interirent;* lib. VI. *strom. p. 795.* editionis IO. POTTERI. Et hicce quidem, ex cuius editione verba ista recitauimus, POTTERVS, ea ita scri- bi & explicari posse, putat: Ἰδοὺν δὲ τοὺν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τὰ ἄστρα, ἃ ἐποίησεν ὁ θεός, δι

ὅτι θεοῦ τοῖς ἔθνεσιν, ὅταν ἰ νόμος. Dedit autem solem, & lunam, & astra, quae fecit Deus, in cultum gentibus, ait lex. Hoc enim sibi velle CLEMENTEM, idem vir doctus obseruat, Deum gentibus concessisse, vt caelestia corpora religioso cultu prosequerentur, quod praestet pro diis habere ea, quae veri Dei non sunt, quam absque religionis sensu vitam agere, atque eo sensu illud ἁπάντων τοῖς ἔθνεσιν, Deut. IV. 19. accepisse. Vnde patet, CLEMENTEM verba Moysi Deut. IV. 19. non recte intellexisse. Deinde non adprobat aut excusat idololatriam CLEMENS, sed, comparate eam considerans, non aequae malam ac atheismum esse, pronuntiat. De sola etiam permissione eum loqui, contendit REMIGIVS CELLIER, l. c. c. II. p. 70. seqq.

Huius quoque adhuc aetatis est Q. SEPT. FLORENS TERTVLLIANVS, quippe quem circa finem secundi, & initium tertii saeculi, vixisse, constat. Hunc non tam morum doctorem, quam censorum rigidissimum fuisse, praesertim postquam ad Montanistarum castra transiit, inter omnes fere conuenit. Scripsit autem ante lapsum, librum de poenitentia & de oratione, quorum vterque huius loci est. Post lapsum de pudicitia, de fuga in persecutione, de ieiunio, de monogamia, de bestiaculis, de idololatria, de cultu feminarum, de virginibus velandis, & alia, ad formandos mores spectantia. In quibus, etsi paullo seuerior esse videatur; vbique tamen intimatorum velut cordis recessuum, periculorumque, quibus obnoxii sunt mortales; siue intrinsecus siue extrinsecus eos circumstant, & rationis, qua obuiam illis eundum sit, se longe callentissimum esse, demonstrat.

10. BARBETRACIO, principium illud, in se verissimum, illos, qui improborum praua facinora promouent, aut qui quacumque ratione ad malum concurrunt, peccare, TERTVLLIANVS ultra quam par est, extendere, adeoque in rebus quae

excusari possunt, nimis rigidus esse, videtur; prouocatque hac in re ad LVD. ELL. DV PINIVM, cuius & verba adfert, l. c. p. 43. Sed DV PINII auctoritatem hic ei non prodesse, contendit REMIGIVS CELLIER, l. c. cap. III. p. 77. Quidquid eius sit, cum principium hoc, cuius mentionem fecit, verissimum esse, ipsemet vir eruditissimus fateatur, quod & negari nequit; dispiciendum solum, an TERTVLLIANVS illud ultra, quam par est, extenderit, anue nimis rigidus sit in rebus, quae excusari queant. Exemplis itaque hoc probaturus, cum DV PINIO vrget, quod TERTVLLIANVS noluerit, christianos militiae pro imperii defensione, nomen dare; luminibus & laureis ornare aedes suas; certisque loquendi formulis, eo tempore vsitatis, vt, eo, quod idololatriam sapere viderentur. Et ad primum quidem quod attinet, TERTVLLIANVM hoc docere, notum est constatque ex libro de idololatr. cap. XIX. pag. 97. licet alibi contrarium statuatur. Docet vero hoc, postquam iam Montanista factus est; quo tempore multa eum adferuisse, quae probari nequeant, qui ceteroquin causam eius agunt, concedunt. Errant, qui prorsus negant, bellare, aut militis munere fungi, fas esse; cum nec christianis hoc nefas esse, rationibus luculentissimis euicerit HVG. GROTIVS, de iure belli & pacis, lib. I. cap. II. Nescio tamen, an non, qui ita errant, excusationem quamdam promereantur, si infinita ista mala, quae bella, etiam iusta, secum vehunt, cogitemus. In bellis praeterea, quae ab ethnicis imperatoribus gerebantur, multa a militibus exigebantur, aut committi necesse erat, quae, an sine peccato ab homine christiano praestari potuerint, iure meritoque dubitaueris. Vt aedes suas christiani in honorem principum luminibus & laureis ornarent, numquam forte illis prohibuisset, nisi, id simul in honorem deorum gentilium n. ii,

hinc & idololatriam quamdam cum hoc ritu coniunctam esse, credidisset. Cumque veri & vniui Dei cultores omnem idololatriam toto detestentur pectore, eiusque & speciem fugere debeant; nescio, an hoc itemque illud, quod loquendi formulas, idololatricum quid sapientes, damnaverit, ei vitio verti queat. Idem dici potest, quando in *libro de corona militis*, omnes coronas militares a christianis respuendas, contendit; si quidem verum est, quod nonnulli adserunt, eas gentilium diis fuisse consecratas, aliaue ratione idololatriam quamdam cum iis fuisse coniunctam; quod certe TERTVLLIANVS sibi persuasit. Factum tamen illud militis christiani, lauream castrensem gestare detrectantis, ne quid diffitear, nimis feruide a TERTVLLIANO iam Montanista defensum, catholicis christianis displicuit, vti & beato CHRISTIANO KORTHOLTØ nostro obseruatum; de *persequutionibus ecclesiae primit.* cap. VI. §. IX. X. p. m. 262. seqq. vbi plura hac de re. Ludos scenicos TERTVLLIANVM, in *libro de spectaculis*, cap. XXIII. aibique, improbasse, mirum non est, cum nec omnibus gentilibus placuerint, veteribus autem christianis ob rationes grauissimas maximopere inuisi fuerint; quod pluribus exponit TOBIAS PFANNERVS, in *obseruat. eccles. part. I. obseruat. VII. p. 421. seqq.* Hominem christianum officio iudicis fungi posse, eaque obire munera, quae administrandae iustitiae inseruiunt, nemo temere dubitauerit. Hoc ergo sibi negavit TERTVLLIANVS, cum errasse, fateor. Sin hoc solum, quod alii contendunt, sibi voluit, multa magnaue cum eiusmodi muneribus coniuncta esse pericula, difficileque esse, vt quis sine peccato in iis versetur; (eo praesertim tempore, quo gentiles adhuc rerum potiebantur) nihil dixit, quod reprehendi debeat. Idem de eo censendum, quod adseruisse perhibetur, non posse

aliquem simul & imperatorem esse, & christianum. Difficile enim admodum esse, vt, qui in summo isto rerum humanarum fastigio constituti, & tot prauarum cupiditatum irritamentis quotidie circumsepti sunt, eam, quae christianos decet, vitae innocentiam seruent; nemo forte negauerit. REMIGIVS tamen CEILLIER, cum aliis, quos laudat, TERTVLLIANVM hoc sibi velle, contendit, imperatorem pro isto, qui tunc fuerit, rerum statu, non potuisse sine vitae periculo, & grauissimarum seditionum metu, se christianum esse, aperte profiteri; l. c. p. 93. seqq. TERTVLLIANVM in libro *de monogamia*, item *de exhortatione castitatis*, secundas nuptias damnare, certum est. Nec necesse esse, puto, vt hic ad Montanismum eius nos recipiamus; cum, alios patres, qui pro orthodoxis habentur, itidem in secundas nuptias iniquiter fuisse, constet. Referendamque adeo hanc sententiam inter errores patrum, supra iam obseruauimus. Nimis rigidum esse TERTVLLIANI decretum, quo omnem tempore persequutionis fugam improbat, cruciatusque pecunia redimere, prohibet, lubens fateor. Sed ita cum, Montanistam factum, statuisse, cum antea fugam interdum licitam esse, crederet, beatus CHRIST. KORTHOLTVS noster docet, de *persequutionibus ecclesiae primitivae*, cap. VI. §. XVIIII. p. m. 270. qui & §. XI. seqq. totam hanc quaestionem luculenter pertractat. Non magis probare possum, quod omnem defensionem contra iniustum inuasotem improbasse videtur; quippe quae, si caute instituat omnesque, quae ad eam requiruntur, conditiones rite obseruentur, cum patientia ista, & iniuriarum tolerantia, a Christo seruatore nobis iniuncta, & a TERTVLLIANO rectissime commendata, neutiquam pugnat. Nimirum, etsi existimo, quaedam, quae huic doctori obiciuntur, aut defendi, aut excusari posse; non tamen ea animo meo sedet sca-

sententia, ac si vbiq̄ue in morum doctrina rem acu tetigerit, aut nihil docuerit, quod reprehensionem mereatur, multo minus rationes omnes probo, quibus placita sua stabiliuit, quin potius, quasdam friuolas & ineptas esse, lubens fateor, idque exempla a BARBEYRACIO adlata docent.

Ad saeculum tertium si progrediamur, primum nobis occurrit ORIGENES, quem in homiliis suis saepe ea tradere, quae formandis instruendisque hominum moribus inferuiunt, notum est; quemadmodum & illud negari nequit, eum pleraque interpretationi allegoricae scripturae sacrae, hoc est, infirmo lubricoque fundamento superstruere. Idem cum etiam IO. BARBEYRACIVS obseruasset; *l. c. p. 43.* occasionem hinc adripuit REMIGIVS CEILLIER, allegoricam istam interpretandi rationem, patribus vsitatam, defendendi. Sed hoc huius loci non est. Meam ceteroquin de *allegoriis Origenis* iam olim dixi sententiam, in peculiari disputatione, quae in *parergis historico-theologicis* exstat, *p. 14. seqq.* Sed nec illud huius loci est, ut disquiramus, num ORIGENES verba seruatoris *Matth. XIX. 12.* litteraliter accipiendo, se ipsum castrauerit? illudque facinus num ceu heroicum laudauerit DEMETRIVS Alexandrinus, nondum ORIGENIS hostis factus? Eodem hocce saeculo vixit GREGORIVS Neocaesariensis, cognomento *thaumaturgus*, cuius superest epistola canonica, *de iis, qui barbarorum incursum lapsi essent*, in qua de poenitentia agit, & disciplina ecclesiastica, quod ecclesiastici potius iuris, quam theologiae moralis argumentum est. Idem de CAECI-

LII CYPRIANI epistolis plurimis. obseruandum, quarum quaedam tamen propius ad nostrum institutum accedunt; cum primis autem ex libris & tractatibus eius huius loci sunt, *de disciplina & habitu virginum; de oratione dominica; de mortalitate; de opere & eleemosynis; de bono patientiae; de zelo & liuore; &c.* In doctrina CYPRIANI morali, varia, quae desideret, praecunte IO. CLERICO, *biblioth. vniuers. tom. XII. p. 215. seqq.* habet IOAN. BARBEYRACIVS, *l. c. p. 43. & 44.* in quibus retellendis non minus operosus est REMIGIVS CEILLIER, *l. c. cap. V. p. 115. seqq.* Cum tamen pleraque ad facta quaedam, ad stilum, ad rationes quibus adsertiones suas probauit, redeant; hisce immorari, operae pretium non esse, duco. In methodo enim, modoque aliquid probandi, ipsaque dicendi ratione, patribus, ~~habetur~~ haud raro deesse, lubens fateor. Esto, modum excesserit CYPRIANVS in laudanda continentia, & euehendo martyrio, in commendandis eleemosynis; excusationem tamen forte quamdam promerebitur, cum studio, homines ad hasce virtutes perducendi, eousque proventus sit. Defectum ~~habetur~~ pensabit quodammodo intentionis bonitas; praesertim cum raro admodum homines se induci patiantur, ut in hisce omnibus, plus faciendum, quam facere debebant, modum excedant. Paullo aliter de eo censendum, quod episcoporum nimis extulisse auctoritatem videtur. Licet enim nec hoc malo fecisse consilio, censendus sit; quanto tamen cum periculo coniunctum sit, si sacri ordinis viris plus, quam decet tribuatur, experientia docuit.

§. V. Plura ingenii monumenta, quibus theologia moralis locupletari potest, reliquerunt saeculi quarti quintiue doctores; etsi turgida nimis quorundam eloquentia, methodique neglectus, obstiterint, quo minus vbiq̄ue *auxiliorum* deprehendere liceat. Interim certamina Pelagiana, quae hoc tempore accessere, effecerunt, ut in quibusdam noua lux doctrinae morali adfunderetur. *

* Inter

* Inter eos saeculi quarti scriptores, qui Latino sermone vsi sunt, haud ultimum locum tenet LVCIUS COELIVS siue CAECILIVS LACTANTIUS FIRMIANVS; de cuius *libris septem insinuationum divinaram* supra iam libri huius *secundi c. I. §. VII.* diximus, eo quod a nonnullis inter compendia theologiae systematicae, licet perperam, referri solent. Moralia autem licet itidem ex instituto in iisdem non tractet; subinde tamen quaedam admiscet; quamvis non semper feliciter, si IOANNI BARBEYRACIO credimus, *l. c. pag. 45.* Huic namque displicet, quod LACTANTIVS adferat, hominem probum nec militare debere, nec commerciorum causa peregrinas petere oras. Verba LACTANTII sunt: *cur enim (homo vere iustus) nauiget, aut quid petat ex aliena terra, cui sufficit sua? cur autem belligeret, aut se alienis furoribus misceat, in cuius animo vix cum hominibus perpetua versetur?* *lib. V. cap. XVII. p. m. 600.* Quibus licet indicet, quid ex sua sententia verum christianum deceat, qui commerciis se carere posse, nec ullam bellandi habere causam, existimat; an tamen inde colligi queat, LACTANTIVM bella pariter, ac peregrinationes, commerciorum causa susceptas, ceu prorsus illicitas, reiicere, valde dubito. Alterum, quod eidem viro doctissimo displicet, hoc est, quod LACTANTIVS vsuras omnes prorsus damnet, & tantum non pro latrocinio quodam reputet. Hancque eius mentem esse, negare non audet REMIGIVS CEILLIER, qui in eandem simul ingreditur sententiam, vsurasque omnes illicitas esse, fusc probare adnititur; *cap. VI. p. 172. seqq.* Quo quidem labore facile superfedere potuisset. Plurimos patrum, quosdamque recentiorum theologorum, omnes vsuras, ceu illicitas, improbare, non ignoramus. Sed hodie a viris doctis ostensum euictumque euidenter est, istas vsuras, quae aliis nullum adferunt

incommodum, quaeque adeo cum charitate non pugnant, iure diuino non esse prohibitas, nec scripturae sacrae dicta, quae vulgo adferri solent, ad eas spectare. Quo pacto autem nonnulli ex romanensibus, et si magna voce clamant, omnes vsuras illicitas esse, artes tamen quasdam excogitauerint, vt vsurariae prauitati strenue indulgere queant, exponit LVDOV. MORTALTIUS, seu BLASIVS PASCALIS, in *litteris prouincialibus, cap. VIII. p. m. 206. seqq.* Obligationem ad patientiam christianam LACTANTIVM vitra, quam par est, extendere, quod BARBEYRACIVS illi porro obiicit, dubito, an ex verbis eius, quae *lib. VI. diuin. institut. cap. XVIII. leguntur*, probari queat. Corrigit enim librum illud CICERONIS, docentis, *cum virum bonum esse, qui pro suis omnibus, quibus possit, noceat nemini, nisi laesisset iniuria.* Namque & iniurias patienti ferendas animo, docet, nec nocendum iterum illis, a quibus sumus laesitici. Id quod prorsus cum eo conuenit, quod a nobis fieri vult seruatur optimus, *Matth. V. 39. seqq.* Non aequo excusari posse, censeo, quod *lib. VI. c. XX. p. m. 73.* adferit, non fas esse, quemquam accusari crimine capitali. Ex verbis enim eius apertissimis vix aliud colligere licet, quam existimasse eum, omnia supplicia capitalia christianis illicita esse. *Non enim, inquit, quum occidere Deus vetat, latrocinarios tantum prohibet, quod ne per leges quidem publicas licet; sed ea quoque ne faciant, monet, quae apud homines pro licitis habentur; ita neque militare iusto licebit, cuius militia est ipsa iniuria; neque vero accuset quemquam crimine capitali; quia nihil de iura verum ferro an verba potius occidas, quoniam occisio ipsa prohibetur. Itaque in hoc Dei precepto nullam prorsus exceptionem fieri oportet, quin occidere hominem sit semper nefas, quem Deus sanctum animal esse voluit.*

Inter ecclesiae graecae doctores maximum saeculi quarti ornamentum fuit

ATHA-

ATHANASIVS, in cuius scriptis non adeo multa principia moralia occurrere, & quae occurrunt, si excipias, quae ad fugam, cum aliorum vexationem patimur, itemque ad episcopatum & defensionem veritatis spectant, non tam fuisse, vt par erat, ab eo pertractata, praeceunte iterum LVD. ELL. DV PINIO, pronuntiat IOAN. BARBEYRACIVS. Nec vitio ei hoc adeo verti poterat, cui quippe in certaminibus cum Arianis & aliis haereticis, variisque calamitatum generibus, vita transigenda fuit; vnde & polemicam potius, quam moralem theologiam, scripta eius instruunt. Aegre tamen hocce iudicium tulit REM. CEILLIER, qui initio id vrget, inter scripta ATHANASII deperdita quaedam fuisse, in quibus ex instituto, quae ad mores vitamque spectant, tradiderit, *cap. VII. p. 211. seqq.* At hoc non negauerat BARBEYRACIVS, qui de scriptis eius, quae exstant, loquitur. Deinde CEILLIERVS compendium aliquod theologiae moralis ex scriptis ATHANASII exhibet, lectu non indignum. Nec tamen iterum BARBEYRACIVS negauerat, inueniri hinc inde quaedam in scriptis ATHANASII, ex quibus eiusmodi summa doctrinae moralis confici queat. Inter scripta equidem, in quibus ex instituto moralia tractantur, referri posset *syntagma doctrinae ad homines solitarios, omnesque christianos, tam clericos, quam laicos*; quippe in quo vitae morumque regulae monachis praesertim praescribuntur. Sed nondum euctum est, recte hocce syntagma ATHANASIO tribui. Dictum hac de re libri huius *secundi cap. I. ad §. VII.* Quod de CYRILLI Hierosolymitani *catechesibus* BARBEYRACIVS, praeceunte iterum DV PINIO, pronuntiat, eas *festinanter & sine multa praeparatione* conscriptas; eo minus ei vitio verti potest, quod ipsemet hoc fateatur CYRILLVS, vt iam *cap. I. libri huius secundi ad §. VII.* obseruauimus. Quae

BVD. ISAGOGE.

autem CEILLIERVS hac occasione de auctoritate CYRILLI, & num talia tradat, ex quibus romana ecclesia praesidium aliquod capere queat, disputat; huius loci non sunt.

Sed ad eos dum accedimus, qui saeculo quarto ex instituto moralia tractantur; primo loco BASILIVS magnus nobis laudandus est. Plurima namque, quae huius argumenti sunt, in operibus eius inueniuntur. Ne quid enim de *homiliis XVII in quosdam psalmos* dicam, quas *tomo primus operum p. 107. seqq.* exhibet; in eodem *tomo p. 276. seqq.* leguntur *homiliae XXXI* varii argumenti, quarum haud paucae de iis, quae ad mores spectant, agunt, vt prima & secunda de *ieiunio*, quarta de *gratiarum actione*, decima de *ira*, vndecima de *inuidia*, & sic porro. In *tomo secundo* praeter sermonem de *abdicatione rerum*, aliaque, huc spectant *ethica seu moralia*, regulis seu capitulis *LXXX* constantia, *p. 405. seqq.* in quibus vt velut summam quaedam doctrinae moralis christianorum complectitur, ita nihil omnino adserit, quod non statim scripturae sacrae dictis comprobet. Non minus vero, quae in *eodem tomo* inueniuntur, eiusdem *ascetica, seu de institutionibus monachorum sermones duo*; item, *regulae fusius disputatae, & regulae compendiose expositae* huius loci sunt. In *tertio* denique *tomo*, praeter epistolas quasdam, in quibus de moribus praecipit, exstant *conciones morales XXIV* ex libris BASILII, a SIMEONE magistro excerptae. In quibus omnibus multa recte & praeclare tradi, nemo negauerit. Perspicuitatem praeterea & sermonis decus in BASILII scriptis laudant, qui harum rerum sunt intelligentes. Interim vitae monasticae nimum cum statuisse pretium, aliis iam obseruatum est. Cumque subinde doctrinam suam moralem eo comparatam esse voluerit; facie intelligitur, eam naevis

B b b b

non

non carere. *Ααρίβια* quod in illis desideretur, hoc ei cum aliis patribus commune est. Mirum itaque non est, quod vir doctissimus IOAN. BARBEYRACIVS, sequentia in eo reprehendenda, censeat: homicidii reum esse, qui alteri vulnus lethale inflixerit, si vel maxime id fecerit ad sui ipsius defensionem. Satius esse ut separentur, si fieri queat, qui fornicati sunt, quam ut vna maneant: (hic enim verborum BASILII omnino videtur esse sensus) si tamen matrimonio legitimo iungi velint, non esse prohibendos, ne deterius quid eveniat; homini solitarium vitae genus sectanti, conuenire, ut animi modestiam externo corporis habitu prodatur, scilicet ut in eo sit ὀφθαλμοὶ καὶ ἰσθμὸς ἐπισημασμένον: tristis oculus atque deorsum vergens, habitus neglectus, squallida coma, vestis sordida; epist. I. ad Gregorium theologum, tom. III. oper. p. m. 41. porro, quod, christianis numquam fas esse, adserere videatur; actionem alicui intendere; quod verba Christi: si quis tibi colaphum in dextram malam impegit, ei obverte & alteram, Matth. V. 39. literaliter acceperit; & denique, quod, omne iusiurandum christianis illicitum esse, pronuntiauerit. Nec rursus desunt, quae ad haec respondeat REMIG. CEILLIER, qui operose BASILII causam agit, cap. IX. p. 237. seqq. Ad primum quod attinet, BASILIVM non de legitima defensione, quam necessitas imperat, sed de tali, quam ira & furor suadet, loqui, contendit. Qua quidem ratione res salua erit. Circa alterum difficultas euanescit, postquam veram BASILII mentem expressimus; sed noua oritur, cum BASILIVS innuere videatur, non facile fieri posse, ut, qui in concubinato viuunt, separentur. Quam tamen ut CEILLIERIVS tollat, docet, concubinatum eo tempore per leges ciuiles fuisse toleratum. Quod de externo hominis, solitarium vitae genus sectantis,

habitu BASILIVS dixit, pugnare cum eo videtur, quod seruator Matth. VI. 17. effectus est: *at tu ieiunans vngito tibi caput, & vultum lauato; ne perspicuum sit aliis hominibus ieiunare te.* Respondet CEILLIERIVS, seruatorem ostentationem solum & adfectionem, adeoque hypocrisim, non vero cultus ad corpus spectantis intermissionem, reprehendere. Quod licet non abnuam, nondum tamen ideo ista BASILII probanda est institutio, cum aliquis modestus esse queat, licet gestibus, cuiusmodi animi tristitiam prodentibus, squalidoque corporis cultu non utatur. Haec aliaque, quae BASILIVS praecipit, nimis iagenium monachale sapiunt, & tandem, quidquid etiam CEILLIERIVS dicat, in macram ostentationem & hypocrisim abeunt. Quae de gestibus & habitu corporis illorum, qui hac ratione, se admissorum scelerum poenitere, testati sunt, operose disserit, parum ad rem faciunt; cum BASILIVS de eo loquatur, quo pacto, qui vitae solitariae deditus est, semper comparatus esse debeat. Non temere, nec sine ratione grauissima praegnantissimaque aliis actionem intendendam, verum est, ipseque seruator docuit, Matth. V. 40. Profusus id non licere, dici nequit, nec, si CEILLIERIO credimus, dixit BASILIVS. Verba Christi, si quis tibi colaphum &c. Matth. V. 39. non semper litteraliter accipienda, fateor; nec tamen a sensu litterali nimis recedendum, eaque contra mentem seruatoris extenuanda sunt; cum haud dubie de iniuriarum, etiam grauiorum, tolerabilia sint intelligenda. Prius fecisse BASILIVM, nec ipse BARBEYRACIVS adserit; utpote qui dubitanter hac de re loquitur. Omne iusiurandum, ceu illicitum, a BASILIO reiici, negat CEILLIERIVS; simul tamen fatetur, plurimos patrum ita de iureiurando verba facere, ut, non sine ratione haec eis sententia tribui posse videatur.

BASILIO iungimus **GREGORIVM** vtrumque, Nyssenum & Nazianzenum, illum fratrem **BASILII**, hunc amicum intimum. Vterque namque subinde in morum praecepta se diffundit, &, quae ad vitam recte instituendam spectant, tradit. Et Nysseni quidem exstant *de oratione dominica homiliae quinque; de vita beata comparanda, sive de beatitudinibus orationes octo; de pauperibus amandis orationes duae; de fugienda fornicatione in I. Cor. VI. 18.* & alia eiusdem generis. Cum primis tamen eius *de vita Moysi* liber hic commemorandus est, in quo perfectae ex praescripto virtutis vitae quamdam ideam exhibet; nimis tamen in allegoricis scripturae explicationibus, vitio quodam saeculi sui. Nazianzenus, licet in orationibus suis saepe dogmatica & polemica tractet; moralia tamen subinde etiam admiscet, immo ex instituto tradit, ut in illa *de pauperum amore*, & aliis quibusdam. Haud paucae etiam inter eius orationes sunt, quibus dum magnorum virorum, ut **CYPRIANI**, **ATHANASII**, **BASILII**, laudes celebrat, eorum simul exemplum nobis imitandum proponit. Cum primis autem in carminibus suis, quae operum eius *romo secundo* exstant, quae ad fovendam excitandamque pietatem, ad vanitatem rerum huius mundi agnoscendam, ad res aduersas constanter & fortiter ferendas, faciunt, diligenter inculcat. Quod in **GREGORIO** hocce Nazianzeno **IOAN. BARBEYRACIVS**, ad ductum **IOAN. CLERICI**, reprehendendum, putat; in eo praecipue consistit, quod in suo erga haereticos zelo modum interdum iustoque limites excesserit. De ordinis enim neglectu, stiloque parum castigato, nimisque figurato, quae dicuntur, mittimus; cum ea huius loci non sint, nec ea in re vir doctissimus nos sibi refragantes habeat. Immo etiam, ad zelum aduersus haereticos quod attinet, tum **GREGORIVM** no-

strum, tum alios patres, eidem interdum frena, vltra, quam par erat, laxasse, haud negauerim; quod, licet nonnullis virtus heroica videatur, non tamen semper laudandum, puto. **REMIGIO** interim **CEILLIERIO** enata hinc est occasio, de tolerantia haereticorum fuscè disputandi, *cap. IX. p. 253. seqq.* Quae vt maioris momenti quaestio est, quam vt hic expediri queat; ita quae mea de ea sit sententia, alibi iam exposui. Abdicationem rerum huius saeculi, si salutis nostrae hoc postulet ratio, non tam consilio quodam suaderi, quod **GREGORIVS** ianuere videtur, quam lege diuina praecipi, recte monet **BARBEYRACIVS**; quaeue hic in contrarium disputat **REM. CEILLIERIVS**, vt romanae ecclesiae de consiliis a legibus distinguendis, dogma tueatur, nullius plane momenti sunt. Praetermittendus vero hic, dum inter graecos saeculi quarti doctores ecclesiae versamur, non est **EPHRAEM**, natione Syrus, qui circa annum 370 floruit, magnamque iam olim consequutus est auctoritatem, celebritatemque. Syriaca enim licet vsus sit lingua, pleraque tamen eius scripta, ipso adhuc superstite, iam in graecam linguam translata sunt. Totus autem fere est in moralibus, vt scripta eius, *de sacerdotio; de intemperantia, & incontinentia tractatus duo; de charitate tractatus tres; de oratione; de ieiunio; de amore pauperum; de virtutibus & vitiis; de amore Dei tractatus duo*; aliaque plurima testantur, quae longa serie enumerat **GVIL. CAVE**, qui & de iis ita pronuntiat: *Leues plane sunt & futiles vt plurimum exceptiuiculae, quae scriptis eius intentari solent. Si quae occurrunt, quae sancto patre minus digna, aut quae aliis locis non bene conuenire videntur, nostrae potius syriace loquendi modorum inscitiae, vel versionibus ex versione male factis, quam Ephraemi inelegantiae & inscitiae imputari possent; quin si reuera errores essent, summo*

B b b b 2

hominis

hominis zelo, simplicitati ac pietati condonari debebant; in hiflor. literar. fcriptor. ecclef. faec. IV. p. 133. EPHRAEMO iungimus MACARIVM, fenioreme illum, gente Aegyptium, qui itidem quartum a Chrifto nato faeculum condecorauit. Ad moralem doctri nam fpectat, quidquid ingenii monumentorum nobis reliquit; de quibus prae reliquis omnibus praeclare optimeque meritus eft vir clariffimus doctiffimusque IO. GEORG. PRITIVS, quippe cuius diligentiae homilias eius, graece latinaeque fummo ftudio Lipfiae 1698. 8. editas, debemus; itemque opufcula nonnulla & apophthegmata paullo poft ibidem euulgata. Homiliarum enim & opufculorum iftorum vnum eundemque auctorem effe, editor celeberrimus recte cenfet, & rationibus euidentiffimis probat, in praefatione, opufculis praemiffa, §. XI. In homiliis autem iftis, pariter ac opufculis, felectiffima doctri nae moralis capita breuiter, fed neruofe fimul, pertractari, ipfa infpectio quemlibet ftatim docebit. Et in opufculis quidem de custodia cordis agitur, de perfectione fpiritus, de oratione, de potentia & difcretionem, de eleuatione mentis, de charitate, & denique de libertate mentis. Quid in hocce genere a MACARIO exfpectandum fit, editor antea laudatus hifce oftendit verbis: Conftare autem vel ex prima operum eius infpectione poterit omnibus, virum fuiiffe Macarium vt fanctitatis ftudiiffimum, ita in rebus diuinis & fpirituatibus, fi vllum alium, longe expertiffimum, & admirandis diuiniae gratiae dotibus cumulate exornatum; quales qui funt, illi vero maxime omnium exiftant idonei, qui, qua luce diuina colluflrantur, alios perfundant; praefat. cit. §. XV. Nacuorum non prorfus expertem fuiiffe MACARIVM, idem vir doctiffimus non diffimulat. In pulcherrimo vero hoc corpore, inquit, fi quidem deprehendantur nacui, quid mirum eft? fi & Macarius fuerit homo, errandi facili-

tati expofitus, nec ex omni antiquitate fiffi poffit vllus, qui labis omnis & erroris fuerit expert? L. c. §. XVII. Vtrumque & EPHRAEMVM & MACARIVM inter fcriptores myfticos refert GOTTFR. ARNOLDVS, in hifloria & defcript. theolog. myftic. p. 241. Nimirum qui de animo a prauarum cupiditatum fordibus purgando, vitiisque ex intimis cordis recellibus eiciendis, perdomandisque prorfus & fubigendis adrectibus, fimilibusque doctri nae moralis capitibus funt folliciti, taliaque tradunt, quae ad internam mentis culturam fpectant; tum ab eo, tum ab aliis inter myfticos referri folent.

Sed omiffis hifce, ad IOAN. CHRYSOSTOMVM nos conuertimus, oratorum non fui modo, fed fequentium etiam faeculorum, fi nonnullis credimus, principem. Eloquentia enim, cum non alibi, quam in ea doctri nae parte, quae de vita recte inftituenda praecipit; amplio rem campum inueniat; vix aliter fieri potuit, quam vt faepiffime, quae ad moralem difciplinam fpectant, argumenta, CHRYSOSTOMVS pertractaret. FRANC. SIXTVS Senenfis obferuat, eum omnes fermones fuos interdum in duas partes diuiffiffe, exegeticam & ethiceam, interdum vero in tres, parafeucem, exegeticam & ethiceam. De vltima feu ethice haec porro addit: In tertia vero parte, quae femper ethice faue moralis eft, non folam digreditur ad locos illos ethicos, omnibus pro concione loquentibus communes, nempe de diuiciarum contemtu, de luxu, crapula, ira, arrogantia, ceterisque vitiis fugiendis, fed exfpatiatur faepiffime in felectis quibusdam moralis inftitutionis paradoxis, fibi vni propriis, quorum haec praecipua funt: virtutem nec effe rem moleftam, nec adq uifitu difficilem; multo facilius effe bene viuere, quam male &c. bibliorb. fancti. lib. IV. p. 318. Habuiffe Stoicos xx. libros fua, conftat, quorum nonnulla ipfe iam peculiari commentatione explicauit CI-

CERO;

CERO; quaeue eo comparata sunt, ut audientes prima fronte in admirationem coniciant. Religio autem christiana longe plura sublimioraque suppeditat, utpote quae ea tradit, quae rationis vim longissime superant. Hinc & LIPPVS BRANDOLINVS *septem paradoxa christiana* scripsit, ad imitationem CICERONIS: sed longe plura, ducenta scilicet & octoginta ex sacris litteris collegit SEB. FRANCVS, ediditque anno 1559. uti a me iam obseruatum *dissert. II. de errorib. Stoicor. in philosophia mor. S. IV. in analectis histor. philosoph. p. 130.* Nec contemnendum proflus hoc institutum, si quis caute ac sobrie in eo versetur. Cum primis cauendum, ne *παράδοξον* simul sit *παραλογον* cuiusmodi istud est, quod itidem ex CHRYSOSTOMO hunc in modum FRANC. SIXTVS Senensis refert: *Quod Christi diuinitatem etiam absque ullis diuinarum litterarum testimoniis clarissime & fortissime aduersus omnes gentes demonstrare possumus.* Illorum namque eo adprobari sententia videtur, qui, *λογον ενδιχουσαν* cum *υποκατω* confundentes, quod ratio ipsa, multa, quae recta & praeclara sunt, ethnicos docuisset, inde concludebant, Christum quoque illis notum fuisse, qua in sententia IVSTINVM martyrem versatum, constat. Reliqua CHRYSOSTOMI *παράδοξα* ex eodem auctore recitat HENR. IULIVS SCHEURLIVS, qui & quaedam lectu digna addit, in *bibliogr. moral. S. CCLXIII. p. 145.* Ut opuscula aut orationes, in quibus CHRYSOSTOMVS ex instituto moralia tractat, recensamus, superuacaneum foret; cum omnibus opera eius euoluentibus statim se offerant. Multa in iis recte & praeclare dicta, nemo temere diffitebitur; semper tamen meminisse oportet, eum oratorem esse, adeoque nec in verbis, nec sententiis, vbique exactum. Namque ad demulcendas aures, ad concitandos in adfectum animos, magis, quam ad conuincendum in-

tellectum, quam ad veritatem aut *κατασκευη* proponendam, aut rite demonstrandam, istorum hominum sermo comparatus esse solet. Hinc & ut in iis, quae a IO. BARBEYRACIO *l. c. p. 48.* ei obiiciuntur, diluendis, multum ponamus operae, necesse non est. Vsuras omnes quod ceu illicitas damnet, cum multis aliis ei commune est patribus, ut supra iam obseruauimus. Si in factis Abrahami & Sarae, quod *Gen. XX. 1. seqq.* describitur, laudando, ingenio suo CHRYSOSTOMVS nimium indulgit, idem, ut inepta quaedam ac ridicula inde eliceret, fecit PETR. BAEIVS, quem hic BARBEYRACIVS sequitur. Licet enim non omnia probari queant; quaedam tamen, quae hac de re CHRYSOSTOMVS dixit, excusari posse, patet ex iis, quae REMIG. CEILLIERIVS *dissert. cap. XII. p. 315. seqq.*

Ad Latinos saeculi huius quarti doctores reuertentibus, AMBROSIVS sese offert, qui haud vltimum inter eos, qui moralia tractarunt, sibi vindicat locum. Primus etiam, immo vnicus fere est, qui insignem huius doctrinae partem velut in compendio complexus est, in *tribus de officiis libris*, de quibus tamen ad §. X. ex instituto dicere, animus est. Nec tamen & in reliquis AMBROSII scriptis desunt, quae morali doctrinae lucem adfundunt. Huc namque eius de *dignitate humanae conditionis* libellus spectat; quod argumentum ex recentioribus GEORG. QUECCIVS pertractauit, in *anatomia philologica de nobilitate & praestantia hominis*; nec indigna homine est meditatio, modo recte instituat, ut in tantum diuersam a brutis animantibus inire rationem discant, in quantum naturae ea vincunt praestantia. De *Caino* porro & *Abele* scripsit *libros duos*, malorum bonorumque & mores & facta depingentes; de *Noacho* & *arca* librum, qui in iustissimi viri exemplum, Noacham iustit. Qua ratione & de *Abrahamo* patriarcha;

triarcha; de *Isaaco & anima*; de *Iacobo & vita beata* itemque de *Iosepho patriarcha* commentatus est, hystoriam sacram vbique in occasionem, mores hominum emendandi, vertens. Exstat praeterea eius de *bono mortis* liber, in illorum solatium scriptus, qui vitae huius premuntur incommodis, a quibus morte beata liberari cupiunt. Vtraque eius *pro Dauide* apologia, multa huc spectantia continet, itemque commentatio de *Elia & ieiunio*; de *Nabothae Iezraelita*, diuitum mores delineans; deque *Tobia*, seu *aduersus foeneratores*. Mitto reliqua. Recte in eo notat IO. BARBERACIVS, quod virginitati ac caelibatui nimium pretium statuatur, parumque absit, quin matrimonium pro re turpi habeat. Referendum enim hoc vtique est inter eius aliorumque patrum naeuos. Idem de eo dicendum, quod vsuras omnes sine discrimine reiicit. Maioris momenti est, quod de Abrahamo ac Hagare verba faciens, diserte adserit, *adulterium ante legem non fuisse interdictum*. Vbi si vel maxime per *adulterium* concubinatum intelligamus, quod nonnulli volunt; nec sic quidem excusatio rite procedet. REMIG. CEILLERIVS, hoc sibi velle AMBROSIVM, contendit, *lege scripta* adulterium ante Mosen non fuisse prohibitum, ita vt in illud poena quaedam statuta fuerit; quod tamen iterum ad excusandum aut defendendum Abrahamum parum facit. Vt enim intelligeret, adulterium illicitum esse, lege scripta illi opus non fuit. Fatendum potius, & AMBROSIVM & CHRYSOSTOMVM, & alios patres, dum perperam sibi persuaserunt, viros sanctos, qui in scriptura sacra commemorantur, omnis naeui fuisse expertes, saepe ad ea aut excusanda, aut omnino laudanda animum adiecisse, quae nec laudari, nec excusari poterant aut debebant.

AMBROSIVM excipiat HIERONYMVS, ob scripturae sacrae interpretatio-

nem, qua omnibus sui temporis palman praeripuit, cumprimis quidem commendandus; non eximendus tamen prorsus ex illorum numero, qui vitam moresque instruxerunt. In epistolis namque suis, aliisque commentationibus, passim, quae eo spectant, tractat. Ipse autem cum vir esset rigidioris ingenii, & amans solitariae vitae; hanc pariter ac virginitatem & caelibatum vbique fere praedicat, iniurius subinde in matrimonium, praesertim in eos, qui ad vota secunda transeunt. Hos cum immundis arcae Noae animalibus, & serpentibus, confert, mulieremque nuptias repetentem cani ad vomitum, sui que lotae ad volutabrum reuertenti, comparare non dubitat. Hoc agit praecipue in *epistola de monogamia, ad Gerontiam*, seu potius secundum IO. MARTIANAEVM *Aguruchiam*; de *custodia virginitatis ad Demetriadem*; deque eodem argumento *ad Eusebium*; de *seruanda viduitate, ad Saluinam*; & *libris duobus de virginitate aduersus Iouinianum*; quae omnia operum eius *tomo quarto, parte secunda*, ex editione IO. MARTIANAEI continentur. Non minus vehemens est in commendanda vita solitaria, & ascetica, quam perfectam vocat; quod in ea constituti rerum mundanarum cura soluti, liberius vacare diuinis in virtutum studio proficere, & ita ad perfectionem christianam contendere queant. Spectant huc *exhortatio eius de laude vitae solitariae ad Heliodorum*; *inuitatio ad secessum Bethlebemiticum ad Marcellum*; *exhortatio ad perfectam vitam ad Lucium Boeticum*; de *relinquendo saeculo ad Exuperantium*; & alia, quae itidem *tomo quarto operum eius parte secunda*, ex editione IOAN. MARTIANAEI, exhibentur. Haec vero aliaque, dum passim in HIERONYMO notantur, recte omnino IOAN. DALLAEVM pronuntiasse, existimo: *Haec mos apud patres frequens est, maxime apud Tertullianum, Ambrosium, & Hieronymum*.

qui cum ingenio sint seruido ac concitato, quam in partem propendent, eo tanto impetu feruntur, ut quos quidem laudant, eos inter angelos, quos vero visuperant, inter diabolo collocare videantur. Ita, quae credenda putant, non aliter commendant, quam si toridem essent christianismi fundamenta, quae reiiciunt ac refutant, non aliter explodunt, quam si merum atheismum spirarent; de usu patrum, lib. I. cap. VIII. p. 177. Sunt vero ex epistolis HIERONYMI & huius loci de *visa clericorum ad Nepotianum*, cuius mentio frequens in decreto GRATIANI; itemque *insitutio monachi ad Rusticum*, & quae eiusdem argumenti est ad *Paulinum*, & aliae quaedam, quae in parte secunda tomi quarti editionis antea memoratae exstant. Non sine ratione in HIERONYMI doctrina morali a IO. BARBEYRACIO *l. c. p. 48.* quaedam desiderari, ex antea dictis facile intelligitur. Cuiusmodi illud est, quod iam obseruauimus, cum nimio virginitatis & caelibatus amore in matrimonium esse iniquiorem. Esto; docuerit alibi saniora rectioraque, quod REMIG. CEILLIERIVS vrget, *cap. XIII. p. 329.* culpa tamen non vacat, quod non semel sed saepe genio suo atque adfectui ita indulserit, ut eorum, quae & recta ratio, & scriptura sacra docent, nullam habuerit rationem. Cum iurisiurandi legitimum usum adprobet, ut CEILLIERIVS *p. 330. 331.* ostendit; quod in contrarium adfertur, de iuramentis superfluis & non necessariis, cum primis extra iudicium datis, intelligi posse videtur. Nolle HIERONYMUM, ut christiani principibus infidelibus tributum soluant, adserit BARBEYRACIVS; negat, hanc mentem eius esse, CEILLIERIVS. Verba HIERONYMI cum obscuriora sint, recte forte faciunt, qui in mitiorem melioremque ea interpretantur partem; praesertim cum alibi, tributa imperatoribus sine discrimine soluenda, innuere haud obscure vide-

atur. Error ceteroquin esset minime ferendus. Vitio vero HIERONYMO vertit BARBEYRACIVS, quod castitatem morte voluntaria tuendam, si aliter conseruari nequeat, docuerit; nec negare CEILLIERIVS audet, verba eius hunc admittere sensum, etsi in omnem se vertat partem, ut, aliter ea accipienda, euincat, *l. c. p. 333. seqq.* Peccare feminam, quae castitatis iacturam morte voluntaria euitare non dubitat, haud inuitus largior; cum mala facienda non sint, ut inde eueniant bona. Ipsum tamen castitatis studium, quod hac ratione prodit, nemo non laudauerit; adeoque vix erit, qui non commiseratione dignam censuerit, quod consilio tam tristi ad virtutem exercendam illi opus fuerit. Vnde & non adeo acrem patres isti promerebantur censuram, qui in mitiorem de illis, qui eiusmodi quid faciunt, pronunciant partem. De carnum esu HIERONYMUM ita verba facere, ut, eundem post diluuium equidem permisum, a Christo autem, non minus ac diuortium & circumcisionem sublatum, adferat, luculenter ostendit IO. DALLAEVS, de *usu patrum, lib. II. cap. IV. p. 277.* ex quo hoc repetit IO. BARBEYRACIVS *l. c. p. 48.* idque frustra excusare nititur REMIG. CEILLIERIVS, *l. c. p. 338.* licet vel maxime concedam, alibi ita loqui HIERONYMUM, ut non omnem prorsus carnum esum ceu illicitum damnare videatur. Patebit enim solum inde, quam parum sibi constet. Sed & in reliquis, quae BARBEYRACIVS de HIERONYMO monet, me facile secum consentientem habet, cum veritati sint consentanea. Quae autem CEILLIERIVS hac occasione pro cultu reliquiarum, pro purgatorio, aliisque romanae ecclesiae placitis, aut erroribus potius, disputat; saepissime iam, tum a nostratibus, tum a reformatae ecclesiae theologis sunt refutata.

Ad AVRELIVM itaque AVGVSTINUM,

NUM, Hipponensium istum praesulem, aecedimus; qui, si in linguarum peritia, & facultate interpretandi scripturam sacram HIERONYMO palmam concedat; ingenii tamen praestantia non illum modo, sed & reliquos sui & sequentium saeculorum doctores, superauit, cuius & cumprimis in morum doctrina luculentissima specimina dedit. Hinc & principem in ea inter omnes patres locum illi IO. HENR. BOECLERVS tribuit. *Qui enim, inquit, de omni argumento morali & ciuili plura exquisitiora, subtiliora, & ad singulas non res modo, sed momenta rerum, penitus pertinentia differat, ex theologis veteribus nemo laudari potest. Nam & Chrysostomo inter Graecos hoc nomine illustri πολιματώρος est; in praefat. ad notas in Hug. Grot. de iure belli & pac. p. 21. 22. Habetque profecto hoc sibi proprium AVGVSTINVS, quod moralem doctrinam ad vsum scholae magis accommodauerit, quam quisquam alius ante eum. Plerique enim in eloquentiae exercendae argumentum morale doctrinam excolebant, quos inter CHRYSOSTOMVS eminet; pauci ad vitae vsum cuncta tantum referebant. AVGVSTINVS autem de argumentis moralibus disputando ac philosophando, varios casus formando, quaestiones plurimas ventilando, hac quoque in re exemplum reliquit, quod postea scholastici, praesertim quos barbara voce moralistas & casuistas vocant, imitarentur. Quantum ad theologiam systematico-scholasticam AVGVSTINVS contulerit, capite primo libri huius secundi docuimus. Nunc de morali doctrina itidem obseruandum, AVGVSTINVM praecipuum esse magistrum, a quo scholastici & rem ipsam, & modum, moralia tractandi, acceperunt. Rationis & reuelationis confusio, quaestionum variarum, ad curiositatem saepius magis quam vtilitatem facientium, vberimus prouentus, inque iis proponendis aut soluendis*

ingenii potius ostentatio, quam sobrietas, eiusmodi sunt, quae in scholasticis merito reprehenduntur, sed in quibus tamen interdum AVGVSTINVM quodammodo sibi praecedentem habuerunt. Vt vero numquam eo, quo coepit, loco vitium consistit; ita & inepti isti AVGVSTINI imitatores effecerunt, vt, quae tolerari in illo poterant, in his ceu monstra reiiciantur merito, ad quae conficienda altero Hercule opus sit. Nimia enim sua subtilitate commiserunt, vt interdum non inueniant, vbi pedem figant, disputationibus suis & dubitationibus, aut scepticismo, aut aliis erroribus grauissimis viam munientes. Multa interim & praecclare egregieque ab AVGVSTINO dicta, & ingeniosae excogitata esse, negari nequit. Qui paulo adcuratius de natura hominis philosophantur, in eo consentiunt, adfectus omnes, omnesque voluntatis motus, qui, cum de moribus sermo est, in censum veniunt, nihil aliud, quam diuersos amoris aut odii modos esse; ad amorem rectum aut prauum omnes virtutes, omniaque merito reuocari vitia. In amore itaque fons totius doctrinae moralis quaerendus est. Ita vero etiam AVGVSTINVS: *Recta voluntas est bonus amor, & voluntas peruersa malus amor. Amor ergo inbian habere quod amatur, cupiditas est; id autem habens, coque fruens, laetitia; fugiens quod ei aduersatur, timor est; idque si acciderit, sentiens, tristitia est; lib. XIV. de ciuit. Dei, cap. IX.* Licet autem in plerisque libris suis, praesertim homiliis, & librorum scripturae enarrationibus, de rebus, ad vitam moresque spectantibus, Hipponensium praeful verba faciat; quaedam tamen ex eius scriptis ex infuturo eo sunt comparata. *Enchiridium eius ad Laurentium de fide, spe & charitate, etiam compendium aliquod dogmatum theologorum, vti supra obseruauimus, continet; morum tamen simul doctrinam tradit; hinc & a monachis Benedictinis; tomo VI.*

ope.

operum Augustini, qui moralia continet, insertum est. Quod si in vita recte instituenda initium, uti par est, faciendum a conversione; non luculentiori exemplo hoc conducere potest, quam ipsius AVGVSTINI, prout illud in *libris XIII. confessionum* exhibet. In *libris tribus contra academicos CICERONEM* imitatur; probatque inter alia sub initium *libri primi*, per *bona*, quae vocantur, *fortunae* hominem minime reddi beatum. Quod ulterius in libro de *vita beata* edisserit; cuius eo tandem summa redit, veram hominum beatitudinem in cognitione Dei consistere. Eoque etiam spectant *libri duo soliloquiorum*, in secessu eius anno 387 scripti, quorum quippe scopus est, ut doceat, quo pacto in cognitione Dei, aliisque virtutibus, proficere queamus. Commemorandi hic quoque eiusdem de *moribus ecclesiae catholicae*, & *Manichaeorum libri duo*; quorum prior velut compendium aliquod doctrinae moralis complectitur. Fundamenti loco ponit, solum Deum summum animae nostrae esse bonum, indeque concludit, Deum supra omnia amandum; idque veteris patris ac novi testamenti oraculis comprobatur. Ostendit quoque iterum, virtutes omnes nihil aliud esse, quam diuersos amoris diuini modos; temperantiam esse amorem, quo quis se Deo purum & incorruptum seruat; fortitudinem, amorem, qui omnia libenter pro gloria Dei patitur, & sic porro. Atque ad hanc regulam eum christianorum mores exegisset; libro secundo demonstrat, quantopere ab ea discedant mores Manichaeorum. Nec praetermittendus est liber de *agone christiano*, in quo euincit, pugnandum omnibus christianis fortiter esse contra daemonem, victoriamque eum referre, qui adfectus suos prauos vicerit, quod fiat, si nos voluntati diuinae submittamus. In libro de *opere monachorum* ignauiam horum hominum acriter perstringit, & Pauli exemplo ac te-

BVD. ISAGOGE.

stimonio meliora illos conducet, esuriendum iis esse, inculcans, si laborare nolint. Ad officia hominis circa sermonem spectat liber de *mendaciis*, itemque *contra mendacium ad Consentium*. Priorem anno 395 scripsit, cum quaestio hac de re ageretur; idque cum primis agit, ut explicet, quid mendacium sit, recteque adserit, eos qui vera esse credunt, quae dicunt, etsi falsa sint, neutiquam mentiri; illum contra mentitum recte adseri, qui animo, decipiendi alterum, ita loquutus fuerit, ut a verbis animi discrepet sententia. Operose simul contendit, nullum mendacii exemplum in scriptura sacra laudari. Alterum vero librum, *contra mendacium*, anno demum 420 scripsit, CONSENTII inductus precibus, qui eum interrogauerat, liceretne mendacio uti ad detegendos Priscillianistas, qui se orthodoxos simulabant? Recte autem intemptestium illum catholicorum zelum damnat, nec minori se obstringere crimine, pronuntiat, qui se Priscillianistas fingunt, ad illos detegendos, quam Priscillianistas, qui se mentiebantur orthodoxos. De *libris duobus ad Pollentium de adulterinis coniugiis*, cum *notis iuridicis ac moralibus* IOAN. SCHILTERI editis, alibi erit dicendi locus. Sunt vero & alia adhuc AVGVSTINI opuscula, in quibus, quae ad moralem doctrinam spectant, edisserit, ut de *continentia*, de *patientia*, de *cura pro mortuis gerenda*, quae, ut & alia eiusdem generis, *tomus sexto operum* eius a monachis Benedictinis exhibentur, in quo & pleraque, quae hactenus recensuimus, existant, quemadmodum reliqua *tomus primo* inueniuntur. Inter ea scripta, in quibus non equidem ex instituto moralia tractat, subinde tamen ad ea digreditur, obseruatu lectuque adhuc cum primis digni sunt *libri XXII. de ciuitate Dei contra gentes ad Marcellinum*. Licet enim in iis per omnem historiarum & antiquitatis sese diffundat campum; saepe tamen etiam de

C e c c

iis,

iis, quae aut fugienda aut expetenda sunt, deque vita recte, & secundum regulas doctrinae christianae, instituenda, differit. Laudatur equidem a nonnullis hocce opus valde, ob eruditionem, quae in eo eluceat, singularem. Sed aliter de eo iudicat LVD. DOV. ELLIES DV PIN, hunc in modum verba faciens: *solent plerumque eruditionem in eo admirari, interim nihil continet, quod non desumptum sit ex Varrone, Cicerone, Seneca, & aliis scriptoribus profanis; nec fallitur, qui dixerit, nihil admodum aut curiosi, aut exquisiti in eo occurrere: immo ne quidem semper exactum esse in eo Augustinum. Saepius enim difficultates, quas circa textum & historiam sacram proponit, non soluit. Inuiciles praeterea proponit quaestiones, rationibusque admodum infirmis ad comprobendam suam sententiam vtiitur; non. biblioth. scriptor. eccles. tom. III. p. 17. 234.* Quae in causa Pelagiana edidit AVGVSTINVS scripta; ad theologiam polemicam spectant, suoque a nobis enumerabuntur loco. Controversiarum tamen istarum omnino in theologia moralis quoque habenda est ratio; cuius quippe prima fundamenta sibi non constant, si aut de gratiae operationibus, aut de naturae viribus non recte sentias. Facileque agnoscent, qui cuncta paullo accuratius expendunt, ex eo tempore, quo Pelagius istis disputationibus occasionem dedit, aliam quoque theologiae moralis existisse faciem, quibusdam ad hoc, aliis ad alterum extremum procurrentibus, paucis mediam tenentibus viam. Graeci, praesertim qui ante haec certamina vixerunt, naturae viribus interdum tantum tribuere videntur, ac si non multum a Pelagii erroribus absint; quod & interdum illi, qui postea floruerunt, faciunt, quoniam quaestiones haec non adeo apud illos innotuerunt. Et splendidae hinc sane oriuntur ad perdomandos adfectus, ad exuenda vitia, & consecretandas virtutes exhortationes, in quibus

campum amplissimum oratores inueniunt, in quo ingenii exerceant vires, si, haec omnia prorsus in hominum viribus esse posita, credas. Ad praxin si descendas, gratiaque Numinis non adsit, non possunt non haecce omnia in ventum ac fimum abire. Ad alterum extremum procurrunt ex Latinis nonnulli, qui Pelagio quam fortissime se opposuerunt; dumque ne facultatem quidem, gratiae Numinis resistendi, homini reliquerunt, omniaque ad merum Dei retulerunt beneplacitum; prima moralis doctrinae non potuerunt non labefactare fundamenta. Poenis enim pariter ac praemiis, adhortationibus ac dehortationibus, nullus amplius locus concedetur, si, qui mali sunt, necessario mali sunt, nec vquam boni esse possunt, & qui boni sunt, necessario boni sunt, nec mali esse possunt. A quo quidem extremo AVGVSTINVM, saltem in disputationibus contra Pelagianos, non procul interdatum abesse, notum est. Quantumvis autem praeclara sint, quae eiusmodi homines de vita recte instituenda, deque vitis fugiendis, ac virtutibus consecretandis, praecipiant; dicendum tamen, eos aut principiorum suorum non semper memores esse, aut rem serio non agere, cum tam praeclare de rebus praestantissimis loquantur. Quam accurate itaque media hic tenenda sit via, patet; cum illi soli, qui hoc faciunt, recte de morum doctrina praecipere queant. Alia adhuc sunt, quae in morali doctrina AVGVSTINI desiderat IO. BARBEYRACIVS, *l. c. p. 49.* Ex iis namque, quae praesul hicce *lib. XVI. de ciuit. Dei, cap. XXV.* de Abrahamo, consentiente Sara ducente Hagarem, differit, colligit, eum docuisse, posse feminam alteri feminae ius suum cedere in corpus mariti, & vicissim virum ius suum alteri viro cedere posse, in corpus vxoris; idque eum effato Pauli *I. Cor. VII. 4.* probare voluisse. Verum, etsi AVGVSTINVS dicat, ex consensu

sensu Sarae Abrahamum duxisse Hagarem; atque, eam consentire potuisse, ex I. Cor. VII. 4. non satis apte, euincere velit; non tamen colligi inde potest, quod omnibus feminis facultatem, ius suum in corpus mariti alii cedendi, concesserit; cum de statu veteris testamenti loquatur, in quo polygamiam permissam, certe a Deo toleratam fuisse, constat. Multo minus inde sequitur, eum viro facultatem, ius suum in corpus vxoris alteri cedendi, adseruisse; siquidem inter polygamiam vnus viri cum pluribus feminis, & polygamiam vnus feminae cum pluribus viris, maximum intercedit discrimen. Non sine ratione hoc monuisse mihi videtur REMIGIVS CEILLIERIVS, l. c. cap. XIV. p. 415. seqq. Maioris adhuc momenti est, quod, secundum BARBEYRACIVM, AVGVSTINVS docet, *iure diuino omnia esse iustorum aut fidelium; infideles autem nihil legitime possidere*; quod quidem principium prorsus execrabile BARBEYRACIVS vocat, quo *societas humana funditus euertatur*; l. c. p. 49. Iuuat hac de re ipsum audire AVGVSTINVM: *Iam si vero prudenter intueamur, quod scriptum est: fidelis hominis totus mundus diuitiarum est, infidelis nec obulus*, (verba haec in versione 70 interpretum pro verb. XVII. post vers. 6. leguntur, passimque ab AVGVSTINO, HIERONYMO aliisque citantur, sed in textu ebraeo non exstant) *nonne omnes, qui sibi videntur gaudere licite conquestis, eiusque vti nesciunt, aliena possidere conuincimus? Hoc enim certe alienum non est, quod iure possidetur, hoc autem iure, quod iuste, & hoc iuste, quod bene. Omne igitur, quod male possidetur, alicuius est; male autem possidet, qui male vitur. Cernis igitur, quam multi reddere debeant aliena, si vel pauci quibus reddantur, reperiuntur; qui tamen ubi sunt, tanto magis ista contemnunt, quanto ea iustius possidere potuerunt. Iustitiam quippe & nemo male habet, & qui non dilexerit, non*

*habet. Pecunia vero & a malis male habetur, & a bonis tanto melius habetur, quanto minus amatur. Sed inter haec toleratur iniquitas male habentium, & quaedam inter eos iura constituuntur, quae appellan:ur ciuilia; non quod hinc fiat, vt bene videntes sint, sed ut male videntes minus molesti sint; &c. epist. CLIII. tom. II. oper. ex editione Benedictinorum, p. m. 405. REMIGIVS equidem CEILLIERIVS omnes hic ingenii vires intendit, vt AVGVSTINVM defendat, p. 420. sed nimis manifestum est, Hipponensium illum praefulem hic fundamenti loco ponere, eum, qui bonis huius saeculi non bene vitur, ea quoque non iuste possidere. Iam, cum certum sit, homines improbos, ex ipsius mente, bonis huius saeculi non bene vti; quid aliud inde consequi potest, quam eos iniustos esse bonorum suorum possessores, & adeo ad ea restituenda obstrictos? quod & diserte profiteretur. Nulla itaque AVGVSTINO fit iniuria, si docuisse dicatur: *infideles nihil legitime possidere*; quocum & alterum illud, *iure diuino omnia iustorum esse*, connexum est. Quantumvis autem addat, iustos, seu probos bona huius saeculi contemnere, hinc & metuendum non esse, ne ea improbis eripere velint; nondum tamen grauissimum huius principii abusus ea ratione euitari poterit. Nihil enim sollempnius, quam vt plurimi, se fideles, pios, sanctos sibi esse persuadeant, & nihilocius bonis huius saeculi inhiant. Quibus si per istam hypothesin pulcherrima *res* praebetur; quae non inde rerum omnium oriri potest confusio? Non magis defendi aut excusari potest, quod AVGVSTINVS, cum antea vim omnem in religionis causa damnaasset, deinde, cum acres ac diuturnae illi cum Donatistis intercessissent contentiones, suam ita mutauit sententiam, vt non omnem vim & coactionem improbaret, modo non ad mortem vsque progrediretur, immo tan-*

dem poenas, quae spem resipiscentiae non praescinderent, hoc est, quascumque, sola morte excepta, non tantum non improbare, sed & infligendas doceret, ut hac ratione territi ad veram doctrinam amplectendam compellerentur. Constat hoc ex *epistola eius ad Vincentianam*, quae est *CXIII. tom. II. operum, p. m. 174. sqq.* Atque haec sententia recte in *AVGVSTINO*, tum ab aliis, tum a *BARBEYRACIO* reprehenditur, in qua rursus defendenda frustra operam omnem praeter *REMIG. CEILLIERIVM, l. c. p. 422.* collocat *LAM. PRITANIVS, de ingeniorum moderatione in religionis negotio, lib. II. c. VIII. p. 278. seqq.* uti supra quoque iam observauimus. Iungenda, quae dixi *instit. theol. dogm. lib. V. cap. IV. §. XLVII. p. 1806.*

Saeculo quinto ad Pelagianas, quae magno seruore continuabantur, Nestorianae, Eutychianaeque accedebant controuerbiae, praestantissimaque ingenia occupabant, ut in morum doctrina illustranda amplificandaque non multum elaborare possent. *CYRILLI Alexandrini* hoc patet exemplo, quem ducem atque antesignanum illorum, qui Nestorio se opposuerunt, fuisse, constat. Hinc & polemicis maxime inclaruit scriptis. In *homiliis* tamen, quarum *XXX paschales*, deque rebus varii argumenti, *XIV* extant, quaedam attigit, quae morum doctrinam instruere possint. Idem vero etiam de aliorum quorundam homiliis censendum; quas ut enarremus, necesse non est. *ISIDORVS* Pelusiota, *CHRYSOSTOMI* discipulus, in *epistolis* suis, multa diuini humanique iuris capita explicat, deque iis praecipit, quae ad mores formandos, vitamque recte instituendam, vsui esse possunt. Harum *epistolarum* cum tres libros edidisset *IACOBUS BILLIVS*, vir eruditissimus, *CONRAD. RITTERSHVSIVS*, cum eas recudi curaret, quartum, 230 *epistolis* constantem, addidit, singulasque notis illustrauit, Heidelbergae 1605. fol. quibus quintus tandem liber accessit, opera & studio *AN-*

DREASCHOTTI, Francofurti 1629. fol. Tandem vero omnes *epistolarum* istarum libri iunctim, & quidem graecae & latinae, Parisiis prodierunt 1638. fol. Varia ex hisce *ISIDORI* *epistolis* loca adfert, illustrat, corrigit idem *CONR. RITTERSHVSIVS*, in *sacrarum lectionum libris octo*, supra iam a nobis laudatis. Praeclare idem de *SALVIANO* quoque meritis est, presbytero illo Massiliensi, qui itidem saeculo hocce quinto floruit, & scriptis praestantissimis doctrinae morali lucem adiecit. Patet illud ex eius *de providentia & gubernatione Dei, deque iusto ac poenitentiae eius iudicio libris VIII, ad Salomonium episcopum, discipulum olim suum*; item ex *epistolis* eius *IX, & aduersus auaritiam, praesertim clericorum & sacerdotum libris IV*, quos sub ficto *Timothei* nomine in lucem emisit. *STEPH. BALVZIVS* elogium illud, quo *CYPRIANVM LACTANTIVS lib. V. diuin. institut. cap. I.* ornat: *admodum multa conscripsit, in suo genere miranda; erat enim ingenio facili, copioso, suauis, & quae sermonis maxima est virtus, aperto, ut discernere nequeas, utrumne ornatior in eloquendo, an felicitior in explicando, an potentior in persuadendo fueris?* optimo iure in *SALVIANVM* quadrare, existimat; in *vita Saluiani*, operibus eius praemissa *GENNADIVS SALVIANVM* vocat *magistrum episcoporum. Vere quidem*, inquit *BALVZIVS, & eleganter; verius tamen fortassis etiam orbis christiani magister nobis dicitur, ut qui vitia totius christianitatis castiget, & fidei integritatem adferat.* Enimvero, cum Deus eo tempore christianorum irritatus flagitiis, per Gothos & Vandalos, haeresi Arianae addictos, orbem romanum castigasset, multorumque ideo audirentur querelae, quod Deus vel negligeret res humanas, vel si curaret, in hac tamen vita iudicium non exerceret, aut, si quod exerceret, id tamen vix vacare iniquitate videretur; arrepta hinc occasione,

SALVIANVS, blasphemias istis ac querelis fortiter se opponens, prouidentiam Dei ac iudicium eius praesens ac iustissimum rationibus, pariter ac testimoniis atque exemplis, luculenter adseruit. Ex ipsis enim istis calamitatibus, quibus gentes illae imperium romanum adflexerint, adparere iudicium Dei, quem christiani, seu catholici, ad puniendum velut coegerint, patientia eius omni genere scelerum ac flagitiorum expugnata. Concludit tandem, postquam crimina ista atque peccata enumerauerat; cum christiani seu catholici, gentibus illis, quas pro barbaris habebant, vita moribusque deteriores fuerint; mirum non esse, quod per eas tandem sint puniti. Haec summa est grauissimi operis, quam ita exhibet STEPH. BALZIVS, in *vita Salviani* antea laudata. Post alios namque & vir hicce doctissimus opera SALVIANI, notis suis illustrata, edidit; Parisiis 1663, & auctiora ibidem 1669, quae editio cum *libro commentario* CONR. RITTERSHVSI, ac notis integris IOAN. WEITZII, TOBIAE ADAMI, aliorumque, recusa fuit Bremae 1688. 4. Digni quoque omnino sunt, qui legantur, *libri isti quatuor aduersus auaritiam, praesertim clericorum acque sacerdotum*. Intelligent enim inde homines, quod pauci credunt, auaritiam non vitium modo, sed vitiorum omnium grauissimum, & maxime execrabile esse; intelligent, vana ea omnia esse, quae explendae auaritiae obtendere solent, cuiusmodi illud est, prospiciendum liberis esse, vt habeant, vnde viuant, quod qui non faciat, cum ethnico homine deteriorem esse, nec amare suos, & quae alia sunt eiusdem generis. Agmen denique inter quinti saeculi scriptores claudat LEO I, episcopus Romanus, qui & magni elogio ornari solet. Huius exstant & sermones, & epistolae quam plurimae, cum reliquis, quae ei tribuuntur, operibus, editae a PASCASIO QUESNELLO, Parisiis anno

1675, & iterum Lugduni, anno 1700 fol. IOANNES equidem BARBEYRACIVS, praeunte LVD. ELL. DV PIN, LEONEM non admodum foecundum in moralibus esse, pronuntiat, *siccamque esse eius tractandi rationem, quae & ad delectandum potius quam mouendum valeat; l.c. p. 49*. Qua in re non omnes forte sibi suffragantes habebit. Quidquid eius sit; in sermonibus suis LEO haud raro moralia tractat, placuitque mihi prae reliquis *sermo LXXXVIII* seu *quintus de ieiunio septimi mensis*, vbi eodem ac AVGVSTINVS modo, docet, ex amore aut recto, aut prauo, omnes hominum adfectus, bonos aut malos, virtutes pariter ac vitia, fluere; seu: *duos amores Dei & mundi omnium voluntatum & actionum esse radices*. In epistolis suis de iis praecipue praecipit, quae ad ecclesiasticam disciplinam, itemque ritus & caerimonias, spectant. De *epistola*, seu *libello ad Demetriadem virginem*, in qua de *humilitate christiana* agit, disputatur; cum non desint, qui eam PROSPERO Aquitanico tribuant. LEONI tamen eam peculiari *dissertatione*, quae quarta est inter reliquas operibus eius adiectas, vindicat PASCASIVS QUESNELLVS, eiusmodi quidem argumentis, quibus eidem & *libros duos de vocatione omnium gentium*, adseruerat, quae sententiam eius probabilem reddunt, minime autem prorsus euincunt. Non indignam eam LEONE existimo, ob multa recte & praclare dicta. Veram humilitatis indolem, pariter ac superbiae damna, adcurate delineat, docetque, quoniam maxime a vitio superbiae sibi cauere debeant. *Malum, inquit, superbiae maxime virtutibus est cauendum; quia nullis opportunius insidiatur, quam quibus laus iusta debetur; c. IX. circa finem, p. m. 43*. De IO. CASSIANO, NILO, aliisque, qui adhuc commemorari poterant, dicemus deinceps, cum de scriptoribus theologiae mysticae verba faciemus. Ad hosce enim a quibusdam referri solent.

§. VI. In illorum, qui saeculo sexto, sequentibusque, vixerunt, scriptis, decrefcentis in doctrina puritatis pariter ac eruditionis vestigia deprehenduntur haud pauca; quae & in scholasticorum commentationibus luculentiori adhuc ratione conspiciuntur, etsi quibusdam ingenii non defuerit subtilitas. Mirum hinc in modum tandem, & barbarie, & erroribus, cum dogmatica etiam moralis theologia obfcurata fuit, & commaculata. *

* Quae hucusque perlustrauius saecula intuitu moralis theologiae, aurea quodammodo, si cum sequentibus comparentur, dici possunt. Iam, prolabente in deteriora orbe christiano, mox alia quoque facies doctrinae moralis adparuit, exsanguis, ieiuna, squalida, superstitionibus misere foedata, hinc scholae subtilitatibus, ceu spinis, tecta, misereque commentis ineptissimis deformata atque corrupta. Pauci insuper per sex sequentia saecula existerunt, qui ingenii aut eruditionis laudem in hoc doctrinae genere retulerunt. Primus inter eos locus GREGORIO I, siue magno, romano pontifici, debetur. Laudatur is ob pietatem; cuius de eo opinionem auxit zelus, haud consultus semper. Magnam praeterea religionis partem in ritibus & caerimoniis posuisse videtur, in quibus augendis ac multiplicandis totus fere fuit, adeo, vt *pater caerimoniarum* vulgo audiat. Quo ipso verae pietatis sanctitatiue, ad quam theologia moralis viam munit, nocuit potius, quam profuit. Hac ratione etiam effectum, vt religio in meram superstitionem abiret. Eruditio GREGORII ex saeculi, quo vixit, conditione aestimanda. Scripsit *expositiones*, seu *commentarios*, & *homilias*, in aliquot libris biblicos; in quibus defensu litteralium parum sollicitus, ad locos communes digreditur, ingenii sui ostendens foecunditatem. Eminent cum primis *expositionis* eius in *Iobum*, seu *moralium libri XXXV*, in quibus nihil minus agit, quam vt sensum libri huius edisserat, quem alius reliquit

laborem, sed promptuarium solum aliquod rerum moralium in iis exhibet. Magna nihilofecius operis huius olim apud multos fuit auctoritas, quam fabulis & commentis maiorem reddere nonnulli conati sunt, quae merito exploduntur a LVD. ELL. DV PIN, *non. biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. V. p. m. 134. De libro pastoratus qvrae*, quem idem GREGORIVS scripsit, alibi erit dicendi locus. Exstant etiam *epistolarum* eius libri XII, aut secundum recentiorem operum eius editionem, quae Parisiis 1705 prodiit, XIV; in quibus saepe pleraque ad disciplinam ecclesiasticam spectant. De externis namque praecipue hoc saeculo solliciti erant ecclesiae doctores, interiori animae cultura fere neglecta. Hinc canonum in conciliis conditorum maior auctoritas, quam scripturae sacrae, quorum collectiones magna cura institui coeperunt. Cumque per Iustinianum imperatorem nouam ius civile formam acciperet, auctoritatis etiam incrementum iuri ecclesiastico per eundem adderetur; sensum ista theologiae moralis facies introducta est, quae deinceps in regno scholasticorum plenius adparuit. De ANASTASIO Sinaita, IOAN. CLIMACO aliisque, qui sexto adhuc saeculo vixerunt, nihil nunc dicemus; cum iis inter scriptores mysticos locus concedatur.

Vtlerius progredientibus primo offert loco ISIDORVS Hispanensis, quippe qui circa finem sexti, & initium septimi saeculi, floruit. Hic non tantum in com-

mentariis suis in nonnullos scripturae sacrae libros morum doctrinam delibauit, sed scripta etiam quaedam ex instituto, eo comparata, composuit, uti sunt: *synonymorum, seu soliloquiorum libri duo; de contemptu mundi libellus*; ex quibus iterum compilatus fuit, qui inscribitur: *norma viuendi*; item *oratio de stendis semper peccatis ad correctionem vitae; oratio breuis contra insidias diaboli*, & alia. Cum primis locum hic sibi vindicant eiusdem *sententiarum libri tres*, ex GREGORII magni *moralibus* magnam partem excerpti; quibus, cum aliis sententiarum collectoribus, primisque adeo theologiae scholasticae conditoribus, exemplum, quod sequerentur, praeiuerit; supra iam *libri huius secundi cap. I. §. VIII.* de iis dictum. Idem opus interdum & de *summo bono* vocari, a primis, quibus inchoatur, verbis: *summum bonum Deus est*, ibidem iam obseruauimus. *Liber de conflictu vitiorum & virtutum*, a SIGEBERTO quidem Gemblacensi, de *scriptorib. ecclesiast. cap. LV.* ISIDORO, ab aliis autem aut AVGVSTINO, aut HIERONYMO, aut alii cuidam, tribuitur. GREGORIVM magnum in eo quoque imitatus est ISIDORVS, quod de *sacerdotum in ecclesia officio* epistolam ad Ludifredum episcopum Cordubensem scripsit, de qua alibi dicemus. Ob diligentiam potius, quam singularem aut ingenij, aut iudicii vim, ISIDORVM laudandum, nec naeuorum eum expertem, viri docti existimant. Legendus LVD. ELL. DV PIN, *nou. bibliothec. scriptor. ecclesiast. tom. VI. p. m. 4.* De BEDA, quem *venerabilem* vocant, qui circa finem septimi & initium octauum saeculi floruit, quid censendum, ex temporis istius conditione, iudicare licet. In *commentariis*, quos in plerosque scripturae sacrae libros composuit, ex patribus congeffit, quae ad vitam instruendam faciunt. Nec adeo infeliciter semper: felicius vtique, quam, cum critici, aut inter-

pretis, aut omnino philosophi partes sibi sumit; quam tamen laudem, editis plurimis eius argumenti libris, adfectauit. In his namque adgressus ea est, quae supra saeculi istius genium erant. In *homiliis aestiuilibus, hiemalibus, quadragesimalibus*, aliis, vitae morumque rationem habuit; quod & in vitarum descriptionibus, quarum plurimas reliquit, quas inter tamen nonnullae spuriae sunt, praestitit. In his omnibus, vbi lapsus est, id saeculi potius, quam ipsius vt hoc tribuamus vitio, aequum fuerit. Idem de FLACCO ALCVINO, seu ALBINO, viro suo tempore insigni, obseruandum, cuius consiliis Carolus magnum imperatorem in rebus ecclesiasticis frequenter vsus, constat. Namque & is non tantum in scriptis quibusdam exegeticis, seu commentariis in libros quosdam & loca scripturae sacrae, *ta praeiudicium* attigit; sed ex instituto quoque hoc egit, in *libro de virtutibus & vitiis ad Windonem comitem*, ne quid nunc de vitarum, quas reliquit, descriptionibus dicam. Discipulus ALCVINI fuit RHABANVS MAGNENTIVS MAVRVS, qui saeculum nonum, satis alias obscurum, illustrauit; omnique litterarum genere, pro istius, quae vixit, aetatis ratione, fuit instructissimus. Eam, quae de vita recte instituenda praecipit, theologiae partem illum non neglexisse, non tantum commentaria in varios scripturae sacrae libros, sed alia quoque scripta testantur, vt: de *laudibus sacrae crucis libri duo*, in quibus imaginum vsus historicum, non autem cultum, seu adorationem probat: de *videndo Deo, de puritate cordis, & de modo poenitentiae libri tres ad Bonosum abbatem*; & quae alia sunt eiusdem generis, de quibus conferre iuuabit viri clarissimi IOAN. CHRISTIANI IVNG-IOHANN, dissertationem *de vita, ac doctrina Hrabani Magnentii Mauri*, meo sub moderamine, anno 1724 habitam, *part. II. §. XII. seqq.* vbi ex instituto de me-

meritis RHABANI MAURI in theologiam moralem differit. Inter scripta eius moralia ibi inter alia referuntur *homiliae*, *speciatim* & 61 illae *super euangelia* & *epistolae*, a natali domini, usque ad vigiliis paschae. Illa nimirum scribendi per *postillas* ratio maximopere eo tempore inualuit, & deinceps continuata fuit; nec praetermittenda hic est, cum ad moralia, pro statu istius temporis tractanda, comparata fuerit. Condiscipulus RHABANI, & amicus coniunctissimus, fuit HAYMO, siue AIMO, monachus primum Fuldenfis, tum abbas Hersfeldensis, & Halberstadiensis denique episcopus; in cuius, quae occurrunt, *commentariis*, in varios scripturae sacrae libros, & *homiliis*, cuiusmodi sint, ex iis, quae de aliorum huius aetatis auctorum similibus scriptis, omnibus nota sunt, facile constat. Quae RHAB. MAGNENT. MAURVS, RHEGINO Prumiensis, aliique ex Latinis, ex Graecis autem PHOTVS, in hocce temporis interuallo, ad disciplinam ecclesiasticam, & ius canonicum, spectantia, commentati sunt, huius loci non sunt. Dicitur de hisce alibi. Interim id haud difficile ex eiusmodi scriptis colligitur, iuris ecclesiastici rationem potius ea aetate habitam fuisse, quam theologiae moralis, & iuris diuini; cum, qui reliquis praestantiores fuerunt, plus in illud, quam hoc contulerint diligentiae. Saeculo vndecimo se nobis adhuc sistit ANSELMVS, Cantuariensis ille archiepiscopus, cuius habemus opuscula quam plurima ascetica, paraenetica, & ad deuotionem excitandam alendamque comparata. Continentur ea *parte secunda operum* eius, secundum editionem GABR. GERBERONI, quae recusa fuit Parisiis 1721. fol. Hic namque primum *homiliae* & *exhortationes* ANSELMI conspicere licet, tum *librum meditationum* & *orationum*. Inter meditationes istas prima est, *de humanae conditionis dignitate* & *miseria*; altera, *de terrore iudicii*,

ad excitandum in se timorem; tertia, *deploratio male amissae virginitatis*; quarta, *quomodo peccator excitet animam suam ad corrigenda peccata sua*. Ex quibus cuiusmodi reliquae sint, intelligere licet. *Hymni* & *psalterium* eius, de *sancta virgine Maria*, regnantis eo tempore superstitionis argumentum praebent. Cum vero ANSELMVS in scriptis suis paraeneticis & asceticis non tam de officiis, quam de affectibus piis ac sanctis excitandis ac conferuandis, sollicitus sit; a nonnullis inter scriptores mysticos referri solet; vt a GOTTFR. ARNOLDO, in *hisor. & descript. theolog. mystic. cap. XVIII. p. 271.*

Scholasticos, quos vocant, doctores, saeculo duodecimo longe aliam theologiae intulisse faciem, constat ex iis, quae *cap. I. libri huius secundi* docuimus. Quae inde in theologiam dogmaticam redundarunt incommoda, vel maxime etiam in morali deprehenduntur. Huius namque ex eo tempore opus esse censebatur, non tam mores hominum ad pietatem sanctitatemque formare, quam de moribus disputare. Qui mos licet iam ab AVGVSTINO originem traxerit; hoc tamen tempore, quo per scholasticos tota theologia aliam formam induit, maxime inualuit. Simul & systematica, theologiam tum dogmaticam, tum moralem exorta est tractandi ratio. Namque PETR. LOMBARDIS pariter ac THOMAS DE AQUINO theologiam moralem systematibus suis complexi sunt. Et in LOMBARDI quidem *libris sententiarum* tertii libri pars posterior, vt & quaedam libri quarti, huius sunt argumenti, adeoque velut sedes omnium illorum, quae scholastici, qui quidem in *magistrum sententiarum* commentati sunt, de rebus agendis nobis reliquerunt. De THOMA DE AQUINO istidem constat, & supra iam obseruatum est, quod in *secundae partis parte secunda, summae* suae *theologiae*, de virtutibus & theologis & moralibus

ralibus agat, omniaque complexus sit, quae *theologiae moralis* nomine veniunt. Hactenus quidem non male; cum agenda tam arcto cum credendis coniuncta sint vinculo, ut a se inuicem separari nequeant; quamvis nec reprehendendi sint, qui seorsim moralia tradant, quod & nonnullos ex scholasticorum gente fecisse, constat. Obseruare autem iuuat, eos, qui in *secundam secundae* THOMAE DE AQUINO commentati sunt, speciatim *moralistas* dici, a quibus *casuistae*, & ab utrisque iterum *canonistae* distinguebantur. Nimirum qui canones ecclesiasticos explicabant, *canonistarum* veniebant nomine; uti *casuistarum* seu *casuistarum*, qui ad ductum *librorum poenitentialium* de casibus conscientiae agebant. Cumque non deessent, qui *summas casuum conscientiae* scriberent, *summistae* itidem adpellati sunt; quamquam illi etiam interdum ita vocati sint, qui *summam theologiae* THOMAE DE AQUINO explicarunt. Quemadmodum autem *canonistae* inter scriptores inris ecclesiastici locum sibi vindicant; ita de *casuistis* deinceps aliquid dicemus, cum speciatim de iuris diuini scriptoribus verba facienda fuerint. Accedebant eodem tempore *mystici*, quae ad internam animi culturam spectant, sibi vindicantes; quorum qua ratione per ipsam theologiam scholasticam excitatum promotumque sit studium, itidem suo loco dicemus. De *moralistis* itaque cum hic nobis sermo sit, prout a *casuistis* pariter ac *canonistis* distinguuntur; hocce nomine etiam illi comprehendi possunt, qui de *virtutibus & vitiis*, aut eiusdem generis argumentis moralibus, egerunt; quod nonnullos etiam ante THOM. DE AQUINO fecisse, constat. Commemorandus inter hosce est GUILIELMVS Parisiensis, quem ceu theologum pariter ac philosophum, & mathematicum summum nonnulli celebrant; quiue saeculo decimo tertio vixit. Exstant namque, & a quibus-

dam commendantur, libri eius *de virtutibus, de legibus, de moribus, de vitiis & peccatis, de tentationibus & resistentiis*, hoc est, qua quis ratione tentationibus resistere queat, & alii. Iungit ei alterum GUILIELMVM, scilicet Altifiodorensis episcopum, GEBH. THEOD. MEIERVS, ob *summam theologicam*; quae *minus*, inquit, *impurorum dogmatum* habet, quam omnes aliorum *summae*, minus licet *doctrinae*; *introd. in uniuersam theol. mor. studium, cap. XVII. §. II.* Nec praetermittendus hic est ALEXANDER DE HALEES, siue ALESSIVS, cuius magna eodem saeculo decimo tertio fuit existimatio, quippe qui itidem *summam* quamdam *virtutum* reliquit. Ex ALBERTI magni scriptis quamplurimis huc spectat *enchiridion* eius *de veris perfectisque hominis christiani virtutibus*; itemque *de adhaerendo Deo*; ne quid de *commentario* eius in *libros sententiarum* dicam, in quibus eam theologiae partem, quae de moribus praecipit, contineri, antea iam indicauimus. Atque ALBERTI huius discipulum THOMAM DE AQUINO fuisse, constat, de cuius *summa theologiae*, quam & *theologiam moralem* complecti antea diximus, fusc *libri* huius *secundi cap. I. ad §. X.* egimus. Ad dimus solum, quae GEBH. THEOD. MEIERVS de *secunda secundae*, seu theologia morali THOMAE, pronuntiat: *Multum eruditae doctrinae ex lectione secundae amicis nostris promissimus, praesertim si lectioni eius commentarium Caictani coniunxerint, atque argumenta Thomae in formulas redegerint. Magni vero licet aestimemus solidam Thomae in moralibus doctrinam, non tamen tanti, ut cum canonistis haereses suspectum habeamus, qui eam impugnare sibi sumserit; l. c. cap. XVII. §. II. qui & §. III. indicem rerum praecipuarum, in secunda secundae occurrentium, secundum litterarum feriem exhibet. Ex romanensibus, quos in laudes THOMAE*

plus, quam decet, effusos esse, constat, audire tantum iuuat. RENATVM RAPINVM. Hic, cum dixisset, BASILIVM, CHRYSOSTOMVM, HIERONYMV M, AMBROSIVM, AVGVSTINVM, GREGORIVM magnum, BERNHARDVM atque THOMAM, praecipuos inter veteres fuisse, qui in morum disciplina aliquid laude dignum praestiterint; BASILIVM porro hoc fecisse, ait, *vt patrem spiritualementem in dissertationibus asceticis, CHRYSOSTOMVM vt oratorem sacrum, in sermonibus & considerationibus suis in epistolas Pauli, in quibus doctrinae moralis christianorum perfectam imaginem exhibet, HIERONYMV M, AMBROSIVM & AVGVSTINVM, vt interpretes scripturae & doctores ecclesiae, GREGORIVM magnum vt philosophum per allegorias, BERNHARDVM vt mysticum, THOMAM denique vt theologum. Secunda eius secundae, ita pergit, est doctrina moralis, ratiociniis longe melius instructa, meliusque concinnata, & adcuratio exactiorque, quam vlla alia, quae vniquam lucem adspexit; reflexions sur la morale §. IX. tom. II. oper. p. 401.* Non inuideo prorsus has laudes THOMAE, modo simul admittatur, eum & naeuorum non fuisse expertem, tum eorum, qui cum aliis scholasticis eo tempore illi communes fuerunt, tum & eorum, qui illi fuere proprii. Eodem, quo THOMAS, tempore vixit, VINCENTIVS Bellouacensis, qui praeter doctrinale, historiale & naturale, etiam morale compilauit *speculum*. Tribus hoc constat libris, diuisis in partes & distinctiones, tractatque de passionibus animi, de legibus, de gratia, de vitiis & virtutibus copiosissime. Verosimile autem admodum esse, VINCENTIVM *speculum* hocce morale ex THOMAE AQVINATIS *summa* exscripsisse, idque omnino fieri potuisse, oti aliquot ante eum annis obierit; supra iam libri huius *secundi cap. 1. ad §. X.* docuimus. Non itaque necesse est, vt cum

ROBERTO BELLARMINO adseramus, *speculum* hocce morale non esse VINCENTII Bellouacensis, sed auctoris cuiusdam recentioris, qui itidem VINCENTIVS dictus sit, & *secundam partem* THOMAE in compendium redigere voluerit; de *scripturis ecclesiasticis*. p. m. 205. Iam ingens se nobis offert scholasticorum turba, qui sacculo decimo tertio, sequentibusque, aut in THOMAE DE AQVINO *summam*, speciatim *secundam secundae*, commentati sunt, aut aliis scriptis theologiam moralem illustrarunt; quos recensere omnes superuacuum prorsus, nulliusque vfus foret. Praecipuos, eosque qui pro *classificis* habentur, seu quorum auctoritate & sententia in rebus dubiis standum esse, recentiores censent, enumerat GEBH. THEOD. MEYERS, in *introduc. in vniuersum theol. mor. studium*, cap. XVII. §. IV.

Exortae quoque sunt in hocce temporis intervallo controuersiae quaedam, ex quibus, cuiusmodi ea aetate theologiae moralis fuerit facies, intelligere quodammodo licet. Nimirum, cum Dominicani pariter ac Franciscani monachi, paupertatis voluntariae splendido titulo ignauiam tegentes, gratiamque aliorum variis artibus aucupantes, ordinis sui limites cum maximo aliorum incommodo dilatarent; eumprimis GVIL. DE S. AMORE sese eis opposuit, & non tantum librum notissimum de *periculis nouissimorum temporum* conscripsit, eoque ordines mendicantes acriter perstrinxit; sed & occasionem inde arripuit, edendi *quaestionem vnicam de quantitate eleemosynae, vtrum liceat homini dare, quidquid habet, ita vt sibi nihil retineat, & mendices? item, quaestionem vnicam de valido mendicante, vtrum debemus dare eleemosynam valido mendicanti, si sit pauper?* Eiusdem generis scripta & alia controuersia haecce peperit, cuius historiam MATTHAEVS Parisiensis enarrat, ad *annum. 1255. seqq.* Disputatum deinceps inter

inter ipsos Franciscanos & Dominicanos fuit, de paupertate Christi & apostolorum, an omni prorsus rerum dominio & proprietate destituti fuerint? illis hoc adfirmantibus, his negantibus. Et Franciscani quidem in conuentu ordinis sui generali, Perusii habito, cui & GVIL. OCCAMVS interfuit, decreuerunt, si quis adferat, Christum & apostolos nihil aut proprium, aut in communi possedisse, cum in haereseos suspicionem adduci non posse, reclamante licet Ioanne XXII pontifice, qui hanc sententiam, vt haeticam, damnauerat. Cum ergo vbique hoc vigeret, ac defenderet OCCAMVS; pontificis in se contulit iram, & anathematis fulmine ab eodem percussus est. Atque hinc scripta enata sunt varia de dominio rerumue possessione, & quousque cum vita christiana haec consistere queat? Ipsius hinc OCCAMI exstat opus nonaginta dierum, de utili dominio rerum ecclesiasticarum, & abdicatione honorum temporalium in perfectione status monachorum & clericorum, aduersus errores Ioannis papae, apud MELCH. GOLDASTVM, in monarchia sancti romani imperii, tom. II. Vt autem OCCAMVS Franciscanorum causam egit; ita pro Dominicanis pugnavit PETR. PALVDANVS, in libro: quod fratros praedicatorum possunt habere possessiones & redditus. Eiusdem PALVDANI manuscriptus adhuc extare dicitur tractatus, de paupertate Christi & apostolorum contra Michaelem de Caesarea. Namque MICHAEL hicce CAESARENAS Franciscanorum in hacce causa defensionem susceperat, scripto libro: contra varios errores & haereseos Ioannis XXII papae, praecipue vero de utili dominio ecclesiasticorum, & abdicatione rerum temporalium, in perfectione status monachorum & clericorum; apud MELCH. GOLDASTVM, in monarchia sancti romani imperii tom. II. Consultus iam anno 1321 de hacce quaestione VBERTINVS DE CASSALIS, re-

spondit, Christum aliquid proprium aut commune, modo mundano, possedisse, haeticam esse sententiam; cum vero aliquid commune, modo spirituali, habuisse, satis orthodoxe dici posse. Quae VBERTINI sententia mirifice pontifici & cardinalibus placuit. Nec enim hisce gratius quid contingere potest, quam si quis viam, Deo & mundo simul inseruiendi, sibi inuenisse videatur. Exstat VBERTINI huius responsio, circa quaestionem de paupertate Christi & apostolorum coram Ioanne XXII apud Auenionem in consistorio facta, contractior apud LVCAM WADDINGVM *annual. Minor. tom. III.* ad annum 1321. *integrior vna cum articulis a fratre BONAERATIA aduersus eum adductis apud STEPH. BALVZIVM, miscellan. tom. I. p. 293.307.* obseruante HENR. WHARTONO, in *adpendice ad historiam litterar. Guik. Caues, p. 12.* De variis scriptis, quae GVIL. OCCAM, alii que, pro adferendo imperatorum iure in rebus temporalibus, contra iniquos romanorum pontificum conatus, ediderunt, alibi commodior erit dicendi locus.

Hoc ipso tamen, quo haec contigerunt, saeculo, decimo scilicet quarto, velut lux quaedam mediis in tenebris oriri coepit, melioremque vt reliquarum litterarum, ita & theologiae moralis faciem promittere. Nihil de FRANC. PETRARCHA dicam, quippe qui philosophis potius ae poetis, quam theologis, adnumerandus est, quemue *reflorescentis eloquentiae principem* DESIDER. ERASMVVS Roterodamensis vocat; quamuis non alieni sint ab hoc loco eius *de vita solitaria libri duo; de remediis vtriusque fortunae, libri duo; de contemptu mundi, sive secretorum dialogi tres;* & qui alii sunt eiusdem generis. In hisce omnibus multa moralis doctrinae capita egregie pertractata esse, agnoscit LVD. ELLI-ES DV PIN, *non. biblioth. script. ecclesiast. tom. XI. p. 77.* qui tamen hoc in PETRARCHA desiderat, quod libere nimis pontificis,

cis, & aulae Romanae, vitia perstringat. At hoc ipsum est, quod alii in eo laudant, eoque nomine illum inter testes veritatis referunt. IOAN. WICLEFVS praecipue hic commemorandus est, qui non minus in moribus eius temporis longe corruptissimis corrigendis, quam emendanda doctrina, operam posuit laudabilem, quamvis haereticorum ideo adscriptus sit ordini. Varia is quoque scripsit, ad doctrinam moralem spectantia, quorum notitiam haurire licet ex HENRICI WHARTONI *appendice ad histor. litterar. scriptor. ecclesiast. Guil. Canei, p. 36.* WICLEFVM eodem in instituto saeculo decimo quinto excepit IOAN. HUSSVS, cui ad mortem vsque cum vitiorum monstris dimicandum fuit. Totus cum esset in corrupto ecclesiae statu emendando; pravi hominum, cumprimis clericorum mores, non minus negotium illi accesserunt, quam doctrina, ad fovendam conferendamque romani pontificis tyrannidem comparata. Licet autem ipsa necessitas polemica maximam partem illi extorserit scripta; in his tamen subinde & ea tradit, quibus corrigi vita, moresque emendari, queant. In quibusdam tamen & ex instituto hoc agit, vt in *explicatione symboli, decalogi, & orationis dominicae*; in tractatibus *de peccato mortali, de matrimonio, de cognitione & dilectione Dei; de tribus hostibus hominis, & septem peccatis mortalibus*, aliisque. In eodem, quo HUSSVS condemnatus fuit, concilio Constantiensi, praefens fuit IO. CHARLIERIVS DE GERSON, academiae Parisiensis cancellarius, vulgo *doctor christianissimus* dictus. Quem virum, tot laudibus ornatum, vellem procul abuisse ab isto improborum hominum coetu, qui iniusta, immo iniquissima virorum innocentissimorum IOAN. HUSSI & HIERONYMI Pragensis condemnatione, & errorum gravissimorum, non obstante, quam agnoscebant, scripturae auctoritate, & veteris ecclesiae

consensu, confirmatione, aeternam infamiae & dedecoris labem contraxit. Quamquam & ipse GERSON iniquiora in isto concilio expertus sit fata, non quidem, quod causae Hussiticae patrocinium suscipisset, sed, quod ordinis theologorum Parisiensis censuram contra IOANNEM paruum, ducis Aurelianensis caedem approbantem, strenue defendisset. Multa vero omnino scripsit, ad morum doctrinam spectantia, eaque minime contemnenda; quae cum alii recenseant, ea vt hic repetamus necesse non est. Inter haec autem cum nonnulla sint, quae vitae interioris disciplinam instruunt; inter mysticos quoque scriptores locum suum occupat. Stulus eius horridus est atque barbarus: at, argumenta, quae sibi tractanda sumisit, exhaust, ordinisque est obseruantissimus, & in ratiociniis suis adcuratus; quamvis non omnia eius opuscula eiusdem sint generis aut pretii. Tanta fuit auctoritatis, vt, iudicio ZABARELLAE cardinalis, in concilio Constantiensi, nemo in toto orbe christiano, ei comparandus esset; *adeo superexcellens doctor est*, dicebat idem cardinalis, *qualis in tota christianitate vix reperiri queat.* Immo, post BERNHARDVM ecclesiam non habuisse praestantiorum doctorem, LVDOV. ELL. DV PIN pronuntiat, *non. bibliothec. scriptor. ecclesiast. tom. XII. p. 78.* Eodem saeculo floruit, & ex libro *de corrupto ecclesiae statu* nominis celebritatem consecutus est, NIC. DE CLEMANGIIS; qui, dum & in aliis scriptis vitia moresque prauos sui saeculi perstringit, simul, quid quisque fugere, quid confectari debeat, docet. Idem ex instituto agit in *tractatu in parabolam de filio prodigo*, vbi de abusu bonorum, a Deo nobis concessorum, disserit; porro in libro *de fructu eremi*, & in alio *de fructu seu prosperitate rerum aduersarum.* Nec alienus prorsus ab hoc loco est liber, *de novis festiuitatibus non insinendis*, in quo simul, quam

quam officii sui in diebus feftis celebrandis immemores funt homines, offendit, itemque de *praefulibus Simoniacis*. Dignus utique prior fuit, quem vir quidam doctus an. 1703 Helmfteadii recudi curaret. In Bafilienfi concilio inclaruit IOAN. NIDERVVS, ordinis praedicatorum, magnopere laudatus TRITHEMIO, in *catalogo illuftrium viroy. nat. germ. p. 154*. Hic, praeter commentationem de *visionibus & revelationibus*, ab HERMANNO VON DER HARDT editam, varia etiam, theologiae morali inferuentia, conſcripfit, vt *formicarium, feu dialogum ad vitam chriſtianam exemplo conditionum formicae incitatum*, & alia, quae fuſius enarrant IAC. QVETIF & IAC. BOHARD in *ſcripſorib. ordinis praedicatorum recenſiſis, tom. I. ſaec. XV. p. 792. ſeqq.* IOAN. CAPISTRANVS itidem varia, partim ad theologiam moralem, partim ad iuriſprudentiam, tum diuinam, tum eccleſiaſticam, ſpectantia, ſcripſit: notior tamen eſt ex concionibus, quas in foris & triuiis ad plebem habuit, quibus homines ad arma, contra quosuis Romanae ſedis hoſtes capeſſenda, & haereticos ferro & flamma extirpandos, excitauit, quibus ipſemet etiam ſe ducem praebuit. Mitto reliquos, qui aut indigni ſunt, vt eorum habeatur ratio, aut rectius partim ad iuriſprudentiam diuinam, partim ad theologiam myſticam, referuntur. Reſtaurari equidem ſaeculo hocce decimo quinto bonae litterae coeperunt; ſed cum, qui iis dediti erant, linguis, graecae & latinae, grammaticaeque & arti criticae immorarentur; exiguis haecenus inde ad theologiam aut dogmaticam aut moralem redundare poterat fructus. Plurimum tamen hac ratione promotae eſt eccleſiae emendatio, quae in ſequens ſaeculum a Numinis prouidentia reſeruata fuit, qua & effectum, vt, cum dogmatica, moralis quoque theologia meliorem faciem indueret. Id quod ex deinceps dicendis manifeſtum fiet.

Nunc illud ſolum addendum, ſcripta quoque aſcetica quamplurima ſuperſeſſe, quae non modo ad iſtud, de quo hucusque loquuti ſumus, temporis intervallum, ſed & ad praecedentia ſaecula ſpectant, quorum haud pauca in *bibliothecis*, ſimilibusque *patrum collectionibus*, inueniuntur. Fuerunt vero etiam, qui ſeorſim ſcripta eiusmodi aſcetica, in vnum collecta, darent, vt PETRVS POSSINVS, in *theſauro aſcetico, ſeu ſyntagmate octodecim opusculorum aſceticorum a graecis patribus ſcriptorum*; Pariſiis 1684. 4. Recenſet huncce *theſaurum* THOMAS ITTIGIVS, de *bibliothecis & catenis patrum, cap. III. §. XX. p. 360. ſeqq.* Quemadmodum autem in hocce *theſauro* monumenta patrum graecorum cum verſione latina exhibentur; ita bibliothecam aſceticam latinam dedit CLAVD. DE CHANTELOV, inſcriptam: *bibliotheca patrum aſcetica, ſive ſelecta veterum patrum de chriſtiana & religioſa perfectione opuscula*, Pariſiis an. 1661 ſex tomis in 4. Recenſet & hancce THOM. ITTIGIVS, de *bibliothecis & catenis patrum, cap. III. §. XXI. p. 362. ſeqq.* Nec alieni proſus ab hoc loco ſunt, qui homilias & ſermones ſacros patrum collegerunt, quippe in quibus plerumque, quae ad vitam moresque componendos emendandosque faciunt, tractari ſolent. Huiusmodi eſt *bibliotheca concionatoria* FRANC. COMBEFISII, quae in *oſto tomis* diuiſa, Pariſiis 1662. fol. lucem adſpexit. Legendus de ea itidem THOM. ITTIGIVS, *l.c. cap. III. §. XXII. p. 370. ſeqq.* qui & alias eiusdem generis homiliarum collectiones commemorat. Nobis vero hic praetermittendus non eſt vir clariffimus, deque antiquitat eccleſiaſtica praecclare meritus, BERN. PEGEIVS, quippe qui non ita pridem *bibliothecam aſceticam antiquo-nouam, hoc eſt, collectionem veterum quorundam & recentiorum opusculorum aſceticorum, quae hucusque in variis manuſcriptis, codicibus & bi*

bibliothecis deliquerunt, dedit Ratisbonae sex tomis, in 8. impressam, quorum primus & secundus an. 1723, tertius & quartus, itemque quintus & sextus 1724 lucem adspexerunt publicam; quos plures adhuc excipient. Continetque *bibliotheca haec aethetica* quaedam prorsus egregia & lectu digna, cuiusmodi sunt *anonymi*, qui saeculo duodecimo floruisse censetur, *dialogus de consuetu amoris Dei & linguae doctae*, tom. I. p. 1. seqq. HILARIONIS DA-

NICII, qui iam initio saeculi decimi septimi vixit, *Saul & David*, seu *tractatus de malis & bonis pastoribus*; iterum *tomus I. p. 205. seqq.* anonymi Benedictini, qui saeculo duodecimo scripsit, liber de *poenitentia & temptationibus religiosorum*, *tomus secundo pag. 1. seqq.* ENGELBERTI, abbatis Admontensis, qui sub Rudolpho I & Alberto I imperatoribus floruit, *speculum virtutum moralium*, quod integrum tommum tertium implet, & alia.

§. VII. Per ecclesiae emendationem non dogmatica tantum, sed & moralis theologia, meliorem faciem recuperavit. Magnusque inde exstitit illorum numerus, tum inter nostrates, tum inter reformatae ecclesiae doctores, qui scriptis variis, nouam illi adfunderent lucem, conati sunt. Nec defuerunt hic sibi romanenses, licet subinde errores, quos a maioribus velut hereditario iure acceperant, in hac etiam theologiae parte nouorum accessione auxerint. **

* Cum miserrima, qua doctrinam pariter ac plerorumque vitam, ecclesiae esset facies; beatus MARTINVS LVTHERVVS noster in vtraque emendanda corrigendaque studium summum diligentiamque collocavit. Idque adeo verum & euidentis est, vt nec LVB. MAIMBVRGIVS id diffiteri audeat. *Cumque*, inquit, *Lutherus vitia acriter pro concione taxaret, multosque iam libros Latinos & germanicos ad pietatem pertinentes edidisset, v. g. explanationes decalogi, orationis dominicae, epistolarum & euangeliorum aduentus, in canticum beatae virginis, in psalmos & in epistolam ad Galatas, in quibus optima dixit; praeterea minimis auarus aut obnoxius esset, & morate viueret; vir bonus & magnus in vniuersum, immo sanctus habebatur &c. in histor. Lutheranismi, lib. I. sect. XXXV.* Vbi haud perfunctorie obseruandum, quod MAIMBVRGIVS agnoscat, non modo multos libros, ad pietatem pertinentes, edidisse LVTHERVVM, sed optima quoque in iis dixisse. Iungenda, quae ad huncce MAIMBVRGII locum differit VITVS LVDOV. SE-

CKENDORFIVS, in *historia Lutheranismi, lib. I. §. LXXXIII. p. 133. seqq.* Non tantum autem LVTHERVVS exhortando, admonendo, reprehendendo, exemplo denique suo, aliaque ratione, in moribus hominum emendandis elaboravit; sed ipsam quoque doctrinam moralem ab erroribus grauissimis, quorum, in moribus corrumpendis, non poterat non magna vis esse, repurgavit, & ita moralis pariter ac dogmaticae theologiae veram ac genuinam faciem restituit. Doctrina namque de bonis operibus, ac vera vitae sanctitate non minus, quam de fide, & iustificatione, mirum in modum corrupta erat. LVTHERVVS vero non tantum veram fidei & iustificationis rationem, secundum scripturae sacrae ductum, nobis reddidit; sed &, quae nam vere bona, Deoque placencia opera sint, docuit, fontemque eorum, fidem in Christum, nobis aperuit, profligatisque erroribus Pelagianis, ad gratiam Numinis, eiusque necessitatem, agnoscendam, nos deduxit, superstitionem vero omnem at idololatriam prorsus praescripsit. Quae

omnia,

omnia, vt reliqua nunc taceam, quanti, in doctrina morali, momenti sint, nemini temere ignotum esse potest. Systema itaque, seu integrum corpus theologiae moralis etsi LUTHERVS non scripserit; nulla tamen eius pars est, quam non subinde in scriptis variis exquisite, magnaue cum efficacia, pertractauerit. Compendium vero aliquod tum moralis tum dogmaticae theologiae longe elegantissimum, & omnium captui adcommo datum, dedit in utroque catechismo tum minori, tum maiori, de quibus supra copiose verba fecimus. Reliqua, quae hic dici poterant, dabit IOAN. CONR. SCHRAMMIVS, in *progrummate de meritis beati Lutheri in theologia moralem*, Helmstadii 1711. 4. vbi inter alia, THOM. DE AQVINO cum beato LUTHERO nostro comparans, recte, quicquid, inquit, *de eo sit, quod iniquiores hodie in Thomam & scholasticos simus, quod vix eos adspiciamus, nedum consulamus, aut in subsidium allegemus; est tamen cur Thomam & Lutherum inter se comparaturis illud obiiciamus, quod iam olim Erasmus Caracciolo & Aleandro, oratoribus pontificiis, respondisse fertur, cum ad scribendum contra Lutherum cum excitarent: tantum esse Lutherum, vt plus erudiat & proficiat ex lectione vnus pagellae Lutheranae, quam ex toto Thoma.*

A LUTHERO ad PHIL. MELANCTHONEM progredimur, qui cum *locos theologicos* conderet, in capitibus *de libero arbitrio, de lege, de peccato, eiusque fructibus*, itemque *de fide, spe & charitate*, ea attigit, quae in theologia morali tractari solent. Quem morem deinceps & MARTINVS CHEMNITIVS, alique, qui systemata theologica concinnarunt, sequuti sunt. Recte quidem. Cum enim credenda & agenda in praxi & vsu coniunctissima sint; merito quoque iunctim traduntur; quamuis & nihil obstat, quo minus seorsim con-

siderari queant. A THOMA DE AQVINO, aliisque scholasticorum, idem factum, supra obseruauimus. Cum autem ea, quae de agendis in systematibus docebantur, ad dubia, quotidie occurrentia, expedienda non sufficere viderentur; exstiterunt, qui ad exemplum romanensium, de casibus conscientiae agere, consultum ducerent; qui, cum rectius ad iurisprudentiam diuinam referantur, deinceps de us agendi locus erit. Tandem & fuerunt, qui theologia moralem, a dogmatica distinctam, ordine quodam systematico exhiberent; quamquam plerique sub hoc nomine talia proponant, quae itidem rectius iurisprudentia diuina sibi vindicat. Primus omnium, iudice GEBH. THEOD. MEIERO, *introd. in uniuers. theolog. moral. studium, cap. XVIII. §. X.* qui ex nostratibus theologia moralem disciplinae in morem tractare instituit, sed non perfecit, GEORG. CALIXTVS fuit, in *epitome theologiae moralis*, operis ad finem non perducti fragmento; vna cum *digressione de arte noua, quam commentus erat Bartholdus Nibufius*, anno 1662 recuso, cum iam annis 28 ante lucem adspexisset publicam. Felicius hoc negotium cessit IOAN. CONR. DVRRIO, theologo Altdorffino, qui, obseruante viro doctissimo IO. MICH. LANGIO, inter primos fuit, quorum in theologia morali systematica a reformationis tempore conatus orbis eruditus non modo vidit, sed etiam laudauit. Ediderat nimirum DVRRIVS iam anno 1662 *enchiridion theologiae moralis &c.* quod cum non displicere viris doctis intelligeret, accessionibus variis locupletatum, emendatumque an. 1675 denuo prodire iussit, inscriptum: *compendium theologiae moralis, in quo virtutes & officia hominis christiani tum in genere, tum in certis vitae statibus considerati, explicantur, & variae quaestiones practicae deciduntur.* Successit tandem anno 1698 editio tertia;

adno-

adnotationibus auctoris posthumis auctior, curante IO. MICH. LANGIO, qui & dissertationem prooemialem, de origine & progressu theologiae moralis systematicae, lectu dignissimam, supraque ad §. II. nobis iam commendatam, praemisit. Praefationem autem, seu dedicationem ad GVNTHERVVM A GRIESHEIM, quae non pauca digna lectu contineat, mentemque auctoris in peromulbis dilucidiorum reddat, in tertia hacce editione ommissam, dolet GVSTAV. GEORG. ZELTNERVS, in vitis theologorum Altdorffianorum, p. 365. Non minora in theologia moralem systematicam merita sunt SEBH. THEOD. MEIERI, theologi quondam Helmstadiensis clarissimi. Praeter introductionem eius in uniuersum theologiae moralis studium, non semel iam a nobis laudatam, in qua non rantum praecipuos in hac theologiae parte scriptores enumerat, sed & de methodo, theologiam moralem tractandi, copiose praecipit; prostant eiusdem disputationes theologiae, partem primam & secundam theologiae moralis exhibentes, iunctimque editae Helmstadii 1679. Pars tertia promittitur in vita Meieri, praemissa historiae eius religionum, quae cura viri celeberrimi PHIL. LVDOV. BOEHMERI, an. 1697 lucem adspexit publicam. Idem vir doctissimus, in dedicatione eiusdem operis, theologiam moralem MEIERI succinctis thesibus exhibitam pollicetur. In eadem academia Iulia docuit, postea tamen Halberstadtium translatus, HENR. RIXNERVS, cuius exstant instructionum theologiae moralis libri duo, qui cum eiusdem dissertatione de rationis in voluntatem & appetitum sensitium imperio, & oratione de intestinis ecclesiae christianae dissidiis, prodierunt Francofurti ad Moenum 1690. 8. Lectu hocce opus non indignum, cum, praeter scripturae, patrum etiam, aliorumque scriptorum, auctor vtatur testimoniis. Methodo autem incedit, quae ex ARISTOTELIS phi-

losophia eo tempore recepta erat, quaeue practicis disciplinis maxime adcommo- dandae censetur. Quae, quid incommodi seculum vehat, exponitur alibi. Nunc illud solum obseruandum, cum SAM. PVFFENDORFVS, reiectis scholasticorum quicquiliis, aliam rationem, philosophiam moralem, qua eam partem, quae de officiis praecipit, tractandi, iniisset, eiusque specimen, tum in libro de officio hominis & ciuis, tum in maiori opere, de iure naturae & gentium, dedisset; fuisse nonnullos, qui in hanc ingrederentur sententiam, posse & theologiam moralem eadem ratione tractari, vt ex certo aliquo & euidenti principio omnes conclusiones deriuarentur; quod &, quin in ea parte, quae de officiis christianorum praecipit, quamuis iurisprudentiam diuinam vocare soleo, procedat, dubio caret, reque ipsa in inscriptionibus meis theologiae moralis, parte secunda, quae iurisprudentiam diuinam exhibet, comprobauit. Atque id secum constitutum habuisse IUSTVM CHRISTOPHOR. SCHOMERVVM, theologum Rostochiensem percelebrem, IO. FRID. MAYERVVS nos condocet, in biblioth. scriptor. theol. moralis Luberanor. AEGIDII STRAVCHII theologiae morali subnexa, pag. 24. Nimirum ediderat SCHOMERVVS specimen theologiae moralis, quo vera & naturalis omnis iuris atque honestatis principia breuiter eruuntur, quinque disputationibus in vniuersitate Rostochiensi propositum anno 1690. At specimen hoc solum erat, idque imperfectum, quippe cui accedere & alia debebant. Quod quo minus factum sit, mortem auctoris praenaturam obtulisse, tradit IO. FECHTIVS, in programmae funebri in obitum Schomeri. Sed alia narrat MAYERVVS, l. c. Namque cum SCHOMERO Pufendorffiana philosophiam moralem tractandi ratio placuisset, eamque theologiae morali adcommo- dandam, censuisset; non tam de veteri opere conti- nuando

nuando, quam de nouo concinnando, illum sollicitum fuisse, refert, morte tamen spem istam omnem interuertente. Id vero est, quod auctor *praefationis*, nouae editioni, qua *specimen* istud, hunc in modum inscriptum: *theologia moralis sibi constans, siue eiusdem* (SCHOMERI) *specimen theologiae moralis, quinque disputationibus vera & naturalia iuris atque honestatis principia eruentibus, anno 1690 primum publici iuris factum, per additas tres alias disputationes, & conscriptam, nunc editam nouam disputationem, reuisionemque priorum ad mortem usque ab auctore continuatum, & addito qualicumque operis supplemento, ex collegio eiusdem manuscripto completum*, Rostochii 1706. 8. luci publicae expositum fuit, praemissae, prorsus negat, quin potius consilium de mutanda sententia in theologiae moralis tractatione SCHOMERO numquam in mentem venisse, acriter contendit. Quidquid eius sit, si vel maxime, circa methodum tractandi theologiam moralem, sententiam mutasset SCHOMERVS; vitio tamen hoc ei verti non potuisset, quamquam Pufendorfiana illa methodus in ea solum theologiae moralis parte, quae de officiis praecipit, vti antea diximus, procedat. Quam licet etiam praecipue *compendium* hocce SCHOMERI complectatur; hoc tamen cum plerisque, qui ante nostram aetatem in hocce campo ingenii vires periclitati sunt, ei commune est; quippe qui ea, quae ad incrementum vitae spiritualis spectant, de quibus theologia moralis, stricte sic dicta, maxime sollicita est, aut praetermittunt, aut parce nimis attingunt, certe discrimen gratiae & naturae, in quo praecipuum moralis doctrinae caput consistit, non euoluunt. Quaedam tamen, quae istius generis sunt, SCHOMERVS delibavit, & in ipsa de officiis doctrina multa accurate & exquisite tradit; vnde melioris notae libri *compendium* hocce iure

BVD. ISAGOGE.

meritoque adnumeratur. Nec minoris aestimandum IO. GVIL. BAIERI nostri *compendium theologiae moralis, officia hominis christiani tam generalia, quam quoad singulos ordines in ecclesia & republica specialia, exhibens &c.* Ienae 1697. 8. quod omnibus forte in hoc genere, certe secundum eam tractandi rationem, quae isto tempore vsitata erat, dubiam reddiditum fuisset palmam, nisi mors praematura auctoris bene coeptorum abripuisset filum. Ex duobus enim, quibus opus hocce constare debebat, tomis, prior solum, & ne is quidem prorsus ad finem perductus, post viri beati obitum in lucem prodiit. Addere, quae desunt, adgressus est IOAN. MICH. LANGIVS, edito anno 1703, ad *Baierianum istud compendium, supplemento*; quemadmodum & ductu ac auspiciis IO. ANDR. SCHMIDII, theologi Helmsfadiensis clarissimi, iuuenes quidam collegerunt *fasciculum quaestionum moralium, ex beati Baieri theologia morali deductarum, & maximam partem ex eodem auctore resolutarum*, quem anno 1698 examini eruditorum in disputationibus publicis in eadem academia submiserunt. Nec praetermittendus hic est BART. BOTSACCVS, cuius quippe *medulla theologiae moralis, seu tractatus theologicus de irreprehensibilitate praepriis fidelium*, variis philologicis & polemicis obseruationibus interstinctus, Francofurti & Lipsiae 1703. 8. prodiit; & licet certam tantum theologiae partem, de *irreprehensibilitate fidelium*, pertractet; talia tamen adfert, quae multum profunt, quaeue nescire decet neminem. AEGIDII STRAVCHII, theologi Wittenbergensis primum, deinde Gedanensis, doctrina & fati suis notissimi, *theologiam moralem*, post auctoris obitum edidit, eique *bibliothecam scriptorum theologiae moralis & conscientiarum*, supra nobis iam laudatam, adiecit IOAN. FRID. MAYERVS, Gryphiswaldiae 1705. 8. Breuissimum equidem,

Eccc

dem,

dem, admodum tamen concinnum moralis theologiae compendium STRAVCHIVS exhibet, controuersis, quae hic agitari solent, inseruiens, ceterum ea cum primis itidem edifferens, quae iurisprudentiae diuinae sunt propria. Memoriae, simulque illorum, qui primum se in hoc dant studiorum genus, commodis, consulere voluit IOAN. OLEARIVS, theologus quondam Lipsiensis, pietate & eruditione insignis, in *doctrina theologiae moralis, in usum incipientium, certis paediae ac methodi limitibus circumscripta, & tabulis LXXII comprehensa*, editaque Lipsiae 1688. fol. recusa deinceps ibidem, cum *introductione in theologiam casualem* an. 1703. & adnotationibus a beato FRIDEMANNO BECHMANNO nostro illustrata, quae post auctoris mortem an. 1704 prodierunt. Quid ipsemet denique in hac theologiae parte praestiterim, ex *institutionibus meis theologiae moralis* omnibus notum est; de quibus vt multa faciam verba, nec necesse est, nec me decet. Superest, vt illos tantum adiiciamus, qui *ethicae christianae* nomine theologiam moralem complexi sunt. Neque enim non ad hunc locum referri possunt, cum, moralem disciplinam ex sacrarum litterarum fontibus tradere, theologiae morali sit proprium. Commemorandus itaque hic est MELCH. SYLVESTR. ECKARDVS, cuius *genuinus christianus, seu ethica christiana, praecipuas virtutes, christiano maxime dignas, cum vitiis seu peccatis, eodem indignis, complectens*, Ulmae 1651. 8. lucem adspexit. Exstat & eiusdem *christianus religiosus &c.* itemque *pastor conscientiosus &c.* de quibus legendus IO. FRID. MAYERVS, in *biblioth. scriptor. theolog. moral. Lutheran. p. II. seqq.* Non minus vero & hic laudanda IO. PIKERI *aretologia christiana, praecunte potissimum sacra scriptura, adornata*, editaque Francofurti 1681. 12. cui luculentam praefationem, ad utilitatem operis commendandam,

praemisit beatus PHIL. IAC. SPERNERVS. In ea dubitat, num hoc scribendi genus ad philosophiam potius, an ad theologiam moralem pertineat? putatque posse theologiam cum philosophia coniungi, vt, praeter ea, quae ex reuelatione eonstant, atque adeo mere theologica sunt, non minus ea simul tradantur, quae philosophia docet, & ex eius principis fluunt, sed cum correctione & supplementis ex altiori principio. Quod bene equidem se habet, modo vtriusque luminis, & rationis, & reuelationis, confusio euitetur; quippe quam non possunt non magna consequi incommoda. Recte vero idem vir beatus addit: *quicumque nomine appellare placeat, opera eiusmodi non possunt non multae utilitatis censeri.* Atque hoc nomine etiam commendanda GEO. GRABOVII *ethica christiana, in usum renatae eiusdemque studiosae adolescentiae, conscripta*; cuius editio secunda, priori emendatior & auctior, Berolini prodit, an. 1698. 12. cui & accessit *iudicium de ethica Aristotelica*, quam plane e scholis & academiis eliminandam censet, quippe qua *ad renatam iuuentutem informandam & conformandam nihil ineptius, nihil peruersius, nihil denique perniciosius fingi atque excogitari possit, vt in praefatione loquitur.* Sed hac de re iam alibi dictum.

Theologiae moralis systematice tractatae scriptores cum scholae maxime inferuiant; nunc de illis quoque dicendum, qui vitae rationem praecipue habent, quosue *asceticos* vocare solent, vt eo rectius pleniusque theologiae moralis in nostra ecclesia inde cognosci queant fata. Praeter beatum MART. LUTHERVM enim, de quo antea dictum, statim in ipso emendationis ecclesiae initio exstiterunt viri praestantissimi, qui non minus de vita ad verbi diuini regulam componenda, quam de doctrinae puritate aut restituenda, aut conseruanda, fuerunt solliciti. Quem in

censum referendi sunt HIER. WELLEBVS, IOAN. MATHESIVS, FRID. MYCONIVS, NIC. HAVSMANNVS, VRB. RHEGIVS, alique, qui partim exemplo & vita, partim scriptis, ad excitandam alendamque pietatem comparatis, ad sanctitatis studium perducere alios, suarum duxerunt esse partium. Et VRBANI quidem RHEGI quanta fuerint in rem christianam merita, peculiari commendatione edisseruit ELIAS VEIELIVS, inscripta: *Vrbani Regii memoria & merita in ecclesiam Dei, tempore salutaris reformationis, nouiter repraesentata*, Vlmæ 1683. 4. cui iungendus IOAN. GEORG. BERTRAMVS, in *der Reformations- und Kirchen-Historie der Stadt Lüneburg, part. II. cap. II. p. 49. seqq.* Varia autem ad vitæ sanctæ studium promouendum scripsit RHEGIVS, vti præter *dialogum Christi cum duobus discipulis Emmaunticis*, qui multis in pretio est, *solidam doctrinam & veram consolationem, qua animi propter peccata anxii, & ad desperationem vergentes, erigi possunt*; item *dialogum diaboli & peccatoris penitentis*; porro, *medicinam animæ in gratiam sanorum & aegrotorum, contra varias tentationes, & alia*. Cum primis memoratu dignum est eius *christiani principis & magistratus enchiridion*, a GEORG. SPALATINO in linguam latinam translatum; de quo & ipse interpretes ita pronuntiat: *fuerunt etiam olim, qui non sine laude scripserunt enchiridia, vt inter philosophos ethnicos Epictetus Stoicus, inter ecclesiasticos doctores Augustinus, sed & nostra ætate Erasmus Roterodamus, magnas res mirabili breuitate complexi; hoc vero enchiridion doctissimi viri, D. Vrbani Regii, eo est commendabilius, quod res summas tractat, nempe, vt officia, ita consolationes ex verbo Dei suauissimas, certissimas, & magnifice salutaris regibus, principibus & magistratibus cunctis, in omnibus rebus aduersis &c.* Haec SPALATINVS, qui & ipse mora-

lem doctrinam secundum disciplinam christianorum, libros varios, eo spectantes, aut ex germanica in latinam, aut ex latina in germanicam linguam, conuertendo, egregie promouit. Conferendus CHRIST. SCHLEGELIVS, in *historia vitæ Georgii Spalatini, p. 183.* Ad HIER. WELLERVM quod attinet; scriptis eius ob simplicitatem, grauitate temperatam, sanctitatisque, quod vbique relucet, studium, nihil efficacious. Et licet pleraque circa scripturæ explicationem versentur; in his tamen nunquam non vitæ morumque habet rationem. Exstant autem etiam quaedam, præsertim inter ea, quæ germanica lingua composuit, quæ huius loci sunt, vt *antidotum aduersus tentationes omnis generis, quibus piæ mentes exerceri solent*; item *de officio ecclesiastico, politico & oeconomico, & alia*. De IO. MATHESIO, IO. ANDR. QVÆNSTEDIVS pronuntiat, quod fuerit *theologus sincerus, & eloquentissimus, ingenio eleganti & vrbano, qui theologiam vniuersam & omnes vitæ oeconomicæ &c. partes, eloquentissimis in lingua germanica scriptis exornauit; eth. pastor. p. 66.* Huius nota sunt scripta, meritoque celebrantur, scilicet *Sarpta; diluuium; vita Lutheri; conciones poenitentiales, & alia, in quibus sermo simplex, nihilque fucati spirans, animum candidum indicat, mentemque lectoris pietatis amore imbuit, & ad meliora flectit*. Eodem nomine commendandus ERASM. SARCERIVS, cuius lingua germanica scriptum habemus libellum de *disciplina ecclesiastica*, an. 1556 editum, in quo inualecentem in dies apud nos morum corruptionem acerbè deplorat. Legendus de hocce viro IO. FBCHTIVS, in *adparatu ad epistolas Marbachiorum &c. cap. IV. pag. 69.* Sed mitto reliquos. Fuit ceteroquin iam saeculo decimo sexto ea temporum infelicitas, vt in certamina & intestinas dissensiones rapentur præstantissima ingenia; indeque

contingebat, vt, qui vitae morumque praecepta inculcabant, minus sapere reliquis viderentur. Horum praeterea licet non exiguus sit numerus, vt omnes recensere velle, res infiniti laboris foret; non omnes tamen quoque, quod operae sit pretium, fecisse, nemo diffitebitur. Contentus eiusmodi laborum inde auctus est, quod pauci rem serio agere, plurimi contra, aut ad gloriolam, aut ad lucrum captandam, vel vt mori recepto aliquid darent, talia scribere crederentur. Hinc itaque, aliisque ex causis, cum magnus in pietatis sanctitatisque studio tepor exortus esset, morumque corruptio valde inualesceret; circa initium saeculi decimi septimi beatus IO. ARNDTIUS, vir integerrimus, omni opera studioque id egit, vt huic malo medelam adferret; idque tanto cum successu, vt ad hunc usque diem scripta eius praestantissima, praesertim libri, quos de *vero christianismo* composuit, a plurimis magno cum fructu legantur. Idem vero, cum inter scriptores mysticos a quibusdam referri soleat; copiosius de eo verba faciendi in sequentibus nobis dabitur occasio. Eodem tempore beatus IOAN. GERHARDVS vixit, qui cum systematica, in qua nemini secundus est, asceticam theologiam sedulo coniunxit. Testantur hoc meditationes eius sacrae, ad veram pietatem excitandam, & interioris hominis profectum promovendum accommodatae; quae & in alias linguas, germanicam, gallicam, anglicanam, polonicam, sueticam, translatae sunt; item, exercitium pietatis quotidianum quadripartitum, & alia scripta, diligenter enumerata ab ERDM. RVDOLPH. FISCHERO, in *vita Ioan. Gerhardi*, cap. XIX. §. IX. p. 437. f. 99. Inter reliqua autem eminent eiusdem *schola pietatis*, cuius occasionem hunc in modum, quem iam laudavimus, ERDM. RVDOLPH. FISCHERVS ediderit: *De libris Ioan. Arndtii de vero christianismo male tum multi sentie-*

*bant, quod ipse incommodas quasdam & periculosas loquendi formas, a Paracelso & Weigelio desumptas, in libros hosce bono animo transcripserat. Quod institutum Arndtii, quamquam minus se Gerhardo probabat, verenti, ne phrasas Weigelianae in sensum quoque Weigelianum traberentur; virum tamen, sibi a multis annis probe cognitum, quantum poterat, excusabat, certum apud se esse scribens, Arndtium rectius sensisse, quam loquutum esse. Haec interim praecipua Gerhardo eausa fuit, quamobrem scholae pietatis libros conscriberet, vt ostenderet, ex scriptura suppetere & opportuna ad pietatis studium, & certam eius regulam, si vel maxime a Theophrasto & Weigelio in hoc genere nihil emendicemus; L. c. c. XVI. §. III. p. 308. 309. Repetit item cap. XIX. §. IX. pag. 450. seqq. vbi & plura tum de schola hacce pietatis, tum de eiusdem GERHARDI hodego euangelico ad scholam pietatis, adfert. Nos vero, vt ea, quae de occasione istius libri, seu consilio, quo, vt eum GERHARDVS conscriberet, inductus fuit, dicta sunt, in medio relinquimus; ita in eo facile omnes nobiscum consentientes habemus, melioris commatis in hoc genere scriptis, eundem adnumerandum esse. IO. ARNDTII, quem antea laudavimus, amicus quoque atque defensor fuit PAVL. EGARDVS, pastor Nortorpiensis, in Holsatia, incomparabilis studii pietatis, & verae christianismi praeceos ergodiosus, vt IO. MOLLERO audit, in *isagoge ad histor. Oberfonesi cimbr. par. I. p. 170.* vbi tamen chiliafmi in eo notat errorem. Notus est ob vindicias Arndtianas, aliaque scripta, inter quae huius loci est *mundus immundus*, siue *das falsche Christenthum der Welt*, hypocritarum fraudes & vitia, quibus & se ipsos & alios decipiunt, in apertum producens; item *wabres Christenthum*; porro: *Koenigliches Prießertbum der Christen*, & alia. Legendus de eo & GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen-**

vnd Ketzer-Historie, part. II. lib. XVII. cap. V. S. XVI. XVII. p. 467. Cum de corruptis hominum moribus corrigendis serio sollicitus esset IO. SAVBERTVS senior, theologus Aldorphanus lingua germanica librum de *disciplina ecclesiae evangelicae* scripsit (*Zucht-Büchlein der evangelischen Kirchen*) Noribergae 1633. 12. in quo multa salutaria ad emendandum, qua vitae rationem, ecclesiae nostrae statum adfert. De eo GUSTAV. GEORG. ZELTNERVS, theologus itidem Aldorphanus clarissimus, ita pronuntiat: *quam etiam ob rem, inter tristes armorum strepitus, ex diuinis istis castigationibus ansam captaturus, aureum illum libellum, das Zucht-Büchlein, inscriptum, in publicam lucem dedit, omnium theologorum quidem cum plausu exceptam; sed iis, qui consilia et nonnunquam saepequebantur, & suspicionibus agitabantur, non peracque cunctis acceptum. Quod pluribus confirmat, in vitis theologor. Aldorphan. p. 176.* Non minus vero notatu dignum eiusdem *psychö-pharmacum pro euangelicis & pontificis, siue, Seelen-Artzney für die Lutherischen vnd Paebstischen, das ist, gründliche vnd schriftmässige Eroerterung dieser Frage: ob nunmehr, wenn wir die Papisten zu unserer euangelischen Religion bewegen wollen, hiezu noebiger sey, unser disputiren, oder aber die Besserung unsers Lebens?* Norimbergae 1636. 4. Posterius, scilicet, vitam porius emendando, quam disputando, aduersarios ad ecclesiam nostram perducendos esse, adductis septem rationibus, iudice ZELTNERO, solidissimis demonstravit; qui & plura, tum de hoc tum de aliis eiusdem generis SAVBERTI scriptis, suppeditat. Magno quoque zelo vitia hominum moresque emendandi flagrauit IO. MATTH. MAYPARTVS, theologus Erfurthenis, vt scripta eius, *himmlisches Jerusalem*, Norimbergae 1668. 4. *hoellisches Sodom*, ibidem 1661. 8. aliaque testantur. Cumque, praecipuam omnia maius causam in scholis

& academiis quaerendam, existimaret; quid in iis desiderandum, quae ratione emendandae sint, in *admonitione christiana*, germanice scripta, & Schleusingae 1636. edita, exposuit. Simile vitae sanctitatem puritatemque promouendi studium deprehendimus in IO. SCHMIDIO, theologo Argentoratensi, cuius inter alia notus liber est; *zelus pietatis* inscriptus, siue *eisrige Übung wahrer Gottseligkeit*, Argentorati an. 1641. 4. ne quid de eiusdem *Ausgang aus Sodom, oder Vtterricht, welcher gestalt ein teglicher Christ aus der heutigen argen Welt ausgehen solle, seine Seele zu retten*; item *agone christiano, oder christlichem Ringen nach der engen Pforten der Seligkeit*, aliisque dicam. Nec silentio hic praetermittendus est IOACH. LUTKEMANNVS, summius quondam sacrorum antistes Guelferbytanus, tum ob alia, tum maxime ob librum saepe recusum, inscriptumque: *Vorßmack goettlicher Güte*, hic commemorandus. Exprobrati quidem illi sunt, nescio qui in doctrina naeui; sed hoc illi commune fere est cum illis, qui vitae magis quam scholae labores suos consecratos volunt, & *τη; ἀρρητις*; in loquendo non semper obseruant leges. Id quod suo etiam exemplo comprobauit THEOPH. GROSGBAVERVS, ecclesiastes Rostochienis, vir, vt pietate florentissimus, ita vulnere ecclesiae nostrae callentissimus. Magno cordatorum adplausu exceptus est liber, quem inscripsit: *Waechter-Stimm aus dem verwüßeten Zion*, in quo causas vitae corruptae, quae in ecclesia euangelica conspiciuntur, & impedimenta, quae vim & efficaciam verbi diuini sufflamant, luculenter edisserit. Libri huius an. 1661 in lucem emissi editioni, non diu admodum superstes fuit. Iungi huic libro solent, certe in ea, quae an. 1667 prodiit, editione, iuncta sunt, & alia eiusdem auctoris opuscula, vt: *treuer Vtterricht von der Wiedergeburt*; item *preseruatif wider die Pest der heutigen*

Abciffen &c. & versio denique germanica libri a IOSEPHO HALLO lingua anglicana concinnati, & inscripti: *die alte Religion*; ex quibus omnibus itidem multum bonae frugis capias. In libro tamen de *regeneratione* quaedam non recte dicta viri docti observant. Baptismum enim medium efficax regenerationis esse, negavit, in istam haud dubie ideo inductus sententiam, quod plerique christianorum, vita, moribusque, se non esse ex numero regeneritorum, ostendant; cum tamen eum distinguere oportuisset, inter eos, qui nunquam regeneriti sunt, & inter eos, qui hoc iterum statu exciderunt. Notat hoc in eo etiam beatus PHIL. IAC. SPENERVS, in *responsis theologicis germanicis*, & quidem prioribus, *part. III. p. 555.* qui ceteroquin egregia viri huius in rem christianam merita, iustus extollit encomiis, *part. IV. p. 531. & 579. part. I. p. 194.* In eadem ecclesia & academia Rostochiensis quoque docuit HENR. MULLERVS, haud infimi in nostra ecclesia subsellii theologis adnumerandus. Omnium fere promeruerunt calculum, quibus mores hominum vitamque instruxit, scripta: *himmlischer Liebes-Kuß; Kreuz-Buß- und Both-Schule; geistliche Erquickstunden; Thraenen- und Trost-Quelle; geistlicher Danck-Akt; & alia.* Ea, quae commemorauimus, saepe recusa sunt; vltimo autem ex iis, duae adnexae sunt quaestiones; altera: num in certis casibus vitae quis pro aliis facere iacturam debeat? altera: sitne defensio licita erga hominem ebrium, qui nos inuadat? Ne quid nunc de eiusdem *concionibus in euangelia & epistolas dominicales*, inscriptis: *euangelische, item apostolische Schluß-Kette*, dicam. Non desuerunt iterum, qui & in hisce scriptis, quod reprehenderent, sibi inuenisse visum sunt. Nonnullis dicendi genus argutum, atque breue, utpote a simplicitate theologica alienum, non probabatur; quod alius rursus ita placuit, ut vel inuita natura istud imi-

tari contenderent. Sed qui naturae quodam ductu, sine vlla ingenii ostentatione, tali scribendi genere vtitur, si non laudem, certe excusationem, apud aequos harum rerum arbitros, facile obtinebit. Grauior fuit haereseos, aut pravae doctrinae adcusatio, quam alii, speciatim IO. MVLLE RV S, theologus Hamburgensis, illi intenterunt, quod loca sacris vltibus delibata, ob abusum & superstitionem, in cuius a plurimis conuertuntur occasionem, Lutheranismum idola dixisset. Quod, cum si recte intelligatur, reprehensionem non promeretur, deque sano optimi viri sensu dubitare nemini liceat; praestantissimi theologi eius defensionem in se susceperunt. Dum vero *supra* ista sua quibusdam, ab ecclesiae nostrae sacris dissentantibus, occasionem, se laudandi, praebuit; id si quis illi vitio vertere vellet, illi simul omnis damnandus candor foret, ne scilicet hostes veritatis habeant, quod laudent, aut quo abutantur. Quod talia MULLERO exprobrata sint, constat; iuuabitque conferre EHREGOTT DAN. COLBERGIVM, in *dem Hermetisch-Platonischen Christenthum, part. I. cap. VIII. p. 323. seqq.* simul tamen addendus GOTTF. ARNOLDVS, in *der Kircken- und Ketzer-Historie, part. II. lib. XVII. cap. V. §. XXV, XXVI.* Laudatur MULLERVS atque vindicatur passim a beato PHIL. IAC. SPENERO, in *responsis theologicis germanicis*, & quidem prioribus, *part. II. p. 279. part. III. p. 721. & 828. part. IV. p. 220. 392. 420.* & alibi. Theologus vitae christianae praxin strenue vrgentibus adnumerandus quoque est CHRISTIAN. SCRIBEVS, an. 1693 mortalium rebus ereptus. Inter scripta eius cumprimis celebratur *thesaurus animarum*, siue *Seelen-Schatz*, quinque constans partibus, in quo praeter dogmaticam, moralem quoque theologiam, fusillime profequutus est. Prodiit tum alias, tum & Magdeburgi an. 1698, 1701, & 1704. Mul-

Multis quoque, & merito quidem, placuerunt eiusdem *meditationes subitaneae*, siue *zufällige Andachten*, quas sub GOTTMOLBI nomine scripsit, Lipsiae 1674. 8. & alias, editae, in quibus nouo, nec poenitendo instituto, res omnes, quae alicui se forte offerunt, naturales pariter ac arte factas, in argumentum piae cuiusdam meditationis, qua mens a mundanis ad caelestia trahatur, arripit. Reliqua eius scripta recenset, qui & vitam eius exhibet, HENR. PIPPINGIUS, in *memoria theologorum nostrae aetatis renouata*, decad. III. num. XXXV. p. 466. seqq. In *thesaurum animarum*, indicem copiosissimum, inscriptum: *Kern und Stern*, adornauit CHRISTOPH. ROCHIVS, contractiorem eundem dedit: CRISP. WEISE, inscriptum: *Seelen-Schatzes Krafft und Safft*. Certatim hocce opus laudarunt viri docti, quos inter & beatus PHIL. IAC. SPENERVS est, cui nec reliqua scripta SCRIVERI displicuerunt, vti patet ex eius *responsis theologicis germanicis*, & quidem prioribus, *part. III. p. 204. 326. 447.* & alibi. Idem quoque memorat eiusdem *amphitheatrum prouidentiae diuinae*, in quo exemplis singularibus ac selectis diuinae vim prouidentiae comprobare secum constituerat; quod tamen, quantum mihi constat, lucem publicam non adspexit. Magna etiam hic opus esse circumspeditione existimo; cum, quot dubiis facta obnoxia sunt, nemini sit ignotum. Praeterea, si quis eiusmodi opus conficere vellet, is merito hoc sibi datum credere deberet, vt exceptionibus, quae profanis hominibus, diuinaeque prouidentiae contemtoribus numquam non in promtu sunt, diligenter occurreret. Sed hoc *sic in uapōdē*. Ad ipsum PHIL. IAC. SPENERVM nunc accedimus, cui inter eos, qui de pietatis, vitaeque sanctae studio praeclare meriti sunt, vel primus debetur locus. Acerri- mum namque fuit viri iudicium, industriaeque incredibilis, idemque defectuum, qui-

bus res christiana in ecclesia nostra laborabat, longe erat callentissimus. Diuino insuper zelo excitatus, magno desiderio, corrupta emendandi, flagrabat, quod & summa faciebat prudentia, animique moderatione singulari. Testantur hoc *pia eius desideria, von Verbesserung der christlichen Kirche in allen Staenden*, Francofurti 1676. 12. & alias, germanice & latine edita; in quibus naeuos practicos ecclesiae Lutheranae sincere indicat & detegit, non minus tamen & rationem, qua medela rebus deprauatis adferri possit, suppeditat. Praestantissimorum theologorum, qui calculo suo *pia haecce desideria* adprobarunt, iudicia, ipsemet adducit SPENERVS, in *der gründlichen Beantwortung des Vnsugts der Pietisten*, cap. I. §. XV. seqq. Occasionem *pia* haecce *desideria* dederunt, vt aliorum quoque eodem collineantia scripta eaderentur, aut iam edita in lucem reuocarentur, denuoque in censum venirent. Huc spectant THEOPH. SINCERI (hoc est, CHRISTIAN. KORTHOLTI) *Wolgemeinter Vorschlag, dem eingerissenen aergerlichen Leben, in der euangelischen Kirche zu helfen*; IOAN. LVDOV. HARTMANNI *Vrsachen der Verkebrung und Mittel der Verbesserung*; ANTON. REISERI *grauamina non iniusta, oder rechtmässige Beschwerden über den zerrütteten Zustand der euangelischen Kirche*; & quae alia sunt eiusdem generis, de quibus legisse iuuabit GVSTAV. GEORG. ZELTNERI *schediasma de piorum desideriorum scriptoribus*, cum eiusdem *de corruptelis & melicis theologiae dissertatione gemina*, editum Norimbergae 1707. 4. Ad SPENERVM vt reuertamur, multa alia is scripsit, ad pietatis excitandum, fovendum ac promouendum studium comparata, eaque profus egregia. Eminent inter reliqua libellus *de natura & gratia*, siue *Natur und Gnade, oder der Unterscheid der Werke, so aus natürlichen Kraefften, und aus den Gnadenwürckungen* des

des heiligen Geistes herkommen &c. Francofurti 1687. 12. editus, saepiusque recusus, in linguam quoque latinam conuersus, & cum praefatione beati GOTTFR. OLEARIII luci publicae expositus. Quantum vero in vitae christianae praxi haecce de discrimine naturae & gratiae doctrina, momentum trahat, quam late se per omnes virtutes, adfectus, actiones hominum diffundat, quamue ad naturae fallacias, quae plurimi misere decipiuntur, detegendas, necessaria sit, nemini ignotum esse potest. Hanc vero auctor ita pertractauit, vt missis scholasticorum spinosis, saepe ineptis de hocce argumento quaestionibus, cuncta praxi & vitae attemperaret; tanto ampliore inde consequutus laudem, quod nemo ante illum hac ratione, in praecipuo isto theologiae moralis capite versatus sit, & alios simul exemplo suo excitauerit, maiori studio & diligentia illud excolendi. Non minus insignem in sanctitatis studio utilitatem praebent, libellus, *vom geistlichen Priessterthum frommer Christen*, Lipsiae 1667. 12. itemque *geistliche Anfechtungen der Kinder Gottes*, Francofurti 1698. 12. & quae alia sunt eiusdem generis, ex quibus auctoris & perspicacia singularis, in rebus spiritualibus, & studium alios iuuandi, elucet. Exstant & eiusdem conciones quamplurimae, cum primis & in euangelia ac epistolas dominicales, in quibus de iis, quae huius loci sunt, copiosissime solidissimeque differitur; cuiusmodi sunt: *euangelische Lebens-Pflichten*, in quibus integrum velut theologiae moralis systema, vt in *der euangelischen Glaubens-Lekre*, dogmaticae, exhibet; item, *euangelischer Glaubens-Trost*; porro, *des thaetigen Christenthums Nothwendigkeit, vnd Moeglichkeit*, cetera. Ex eo quoque tempore, quo beatus SPENERVS maiori studio non tantum vitae morumque emendationem vrgere coepit, sed & viam, rationemque in virtutibus homine christiano dignis rite

proficiendi, diligenter monstrauit, alii quoque exstiterunt viri praestantissimi, qui idem institutum strenue promouere adgrederentur, vt IOACH. IVST. BREITHAVPT, AVG. HERM. FRANCKIUS, IO. HENR. MAIVS, IO. CASP. SCHADIUS; quorum scripta huc spectantia, cum multorum terantur manibus, satisque nota sunt, vt iis enarrandis immoremur, necesse non est. Immo & aliorum, tum veterum, tum recentiorum plurima adhuc prostant monumenta, quorum in hacce theologiae parte vsus minime contemnendus est, quae tamen recensere omnia nobis non licet, & forte quoque superuacaneum foret. Praecipua ex iis, quaeue adeo haecenus enumeratis addi possunt, indicat IOACH. LANGIUS, in *institutionibus studii theologicilitterarius*, sect. VI. cap. II. §. XLIX. seqq. p. 645. seqq.

Nescio, an hic illorum quoque mentionem facere debeam, qui ex theologorum ordine in emendandis hominum moribus ita versati sunt, vt vitia illorum satyrico perfiricarent sale; quo nomine IOAN. VALENT. ANDRAEAE, & IOAN. BALTHE. SCHVPPIVS, celebrantur. Et si enim quibusdam hocce scribendi genus non displiceat, auctoribus etiam ingenii gloriam patriat; an tamen cum grauitate christiana conueniat, deceatque theologum, dubitant alii. Sed IOANNES quidem VALENTINVS ANDRAEAE in plerisque scriptis suis rem serio egit, & vitia in ecclesia nostra regnantia detexit corde ac reprehendit. Varia autem reliquit, cuiusmodi sunt: *christianismus genuinus*, Argentorati 1615; *veri christiani libertas, bonae causae fiducia, theologiae encomium*; Argentorati 1648; *subsidia sacrae & literariae rei*, in quibus continentur, *sol veritatis; harmonia vitae Christi; chronologia synoptica; oculus eruditus; disciplina ecclesiastica*, Tubingae 1642. Nec praetermittenda eiusdem *mythologia sacra*, Argentorati 1619; *Menip-*

pus prior & posterior, ib. 1617 & 18. & alibi, peregrinus in patria, ibidem 1618; cuius christianus, ibid. 1619; & alia quamplurima germanica quoque lingua ab eo conscripta, quae longo agmine recenset GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen- und Ketzer-Historie, part. II. lib. XVII. cap. V. §. XIII. p. 465.* Nec hostibus auctor caruit, quos *passim* ista, qua in vitiis hypocristarum detegendis & redarguendis vsus est, non poterat non illi conciliare; immo plures forte expertus esset aduersarios, nisi scripta ecclesiae nostrae vulnera acerbius pungentia, tecto nomine edidisset, uti ARNOLDVS, *l. c.* obseruat. At cordatioribus non displicuit, qui eum potius maximopere laudauerunt; legique elogium eius potest apud ANDR. CAROLI, in *memorabilib. ecclesiast. saec. XVII. lib. VI. p. 89.* Ad IO. BALTH. SCHVPPIVM autem quod attinet, scripta eius iunctim recusa sunt Francofurti ad Moenum 1701, duobus voluminibus in 8. Ingenium eius atque mores adcurate describit IO. MOLLERS, in *usagoge ad histor. Chersonesi cimbr. part. vltima, p. 590.* vbi & insigne, quo SCHVPPIVM PETR. LAMBECEIVS ornauit, elogium adducit. Concertationes, quae illi cum quibusdam intercesserunt, idem edisserit, tandemque, quae illi ob dicendi rationem liberam, satyricamque, obiecta fuerunt, non dissimulat, simul tamen excusare conatur. Scio, inquit, *stylum eius in concionibus & libellis sacris plus iusto interdum dicacem, & mythologias, argutias, atque narrationes facetas studiose sectantem, non antagonistae solum ipsius, Io. Müllero, in atheismo, acorbe in illum, suppresso nomine, inueto, sed theologis etiam Wittebergensibus, qui peculiari eundem censura (quae exstat in consiliis Wittebergensibus part. II. tit. IV. n. VII.) collegarum ipsius postulatu scripta, reprehenderunt, aliisque viris cordatis, dotes alioquin Schuppianas suo aestimantibus pretio, improbari.*

BVD. ISAGOGE.

Quos inter Vincentius Fabricius, in epistola ad Henricum Valetium anno 1659 missa; vidi, ait, quosdam Schuppii libellos, mirifice scriptos, scilicet manuetudini ac grauitati theologiae parum conuenientes. Nec ipse licentiae eius, in satyrico isto scribendi genere, ridendo verum inculcare adueto, interdum nimiae, indifferenter patrocinator. Excusabunt tamen eum quodammodo, cum genius ipsius, ad perfricanda saepe isto saeculi vitia naturae instinctu pronior, tum monita pro instituto hoc apologetica, quae & ipse non uno in loco, & filius &c. lectori in memoriam reuocarunt. Priusquam vero a scriptoribus asceticis discedamus, iure consultorum adhuc quorundam iniicienda est mentio, qui in hoc scribendi genere, ipsis quodammodo theologis dubiam reddiderunt palmam. Praecipuum inter eos locum tenet AHASV. FRITSCHIVS, cancellarius & consiliarius intimus Rudolphopolitanus, cuius scripta habemus haud pauca, in quibus eruditionem quidem anxie conquistam, cuius laudem auctor non adfectauit, frustra quaesueris, animum tamen ingenium, & sincero Numinis amore flagrantem, deprehendes. Cognoscere haec eius scripta ex indice eorum, qui exstat, peculiari, licet, quorum etiam pleraque laudat HENR. PIPPINGIVS, in *septenario virorum celeberrimorum, qui vna professione theologi haud fuerint, scripta tamen ediderunt theologica, p. iiii. seqq.* Libello FRITSCHII inscripto: *Iesus alles in allen*, praefationem praemisit beatus PHIL. IAC. SPENERVS, in qua de scriptis illorum, qui professione theologi non fuerunt, maxime iure consultorum, *ascetico theologico*, erudite differit. In eandem hanc classem referendus IOAN. BRUNNEMANNVS, ob meditationes sacras ad ductum euangeliorum dominicalium, Halae 1700. 8. editas; itemque ERASM. FRANCISCI, ob scripta haud pauca. De utroque legendus PIPPINGIVS, *l. c.* Nec praeter-

F f f f

mitten-

mittendus VIT. LVDOV. SECKENDORFIVS, cui vt reliqua ingenii monumenta, ita & liber prorsus egregius, *Christen-Staat* inscriptus, & tum alias, tum & Lipsiae 1706. 8. impressus, aeternum nominis peperere decus. Adderem hisce IO. ANGEL. WERDENHAGENIVM, ob *verum christianum, fundamenta religionis nostrae continentem, octo orationibus saecularibus, in academia Iulia habitis, explicatum*; itemque ob librum, *die offene Hertzens-Pforte zu dem wahren Reiche Christi &c.* sub ANGELIMARIANI nomine editum, & alia; nisi recte dictis quaedam, quae a forma sanorum verborum, & doctrinae in nostra ecclesia receptae puritate, abire videntur, admiscuisset. Nolim equidem cum TOBIA WAGNERO, in *examine elenchtico atheismi*, p. 74. & IO. MULLERO, in *atheismo deuiso*, p. 39. eum inter atheos referre; IACOBI tamen BOEHMII eum in quibusdam pressisse vestigia, negari nequit, idque vel liber ab eo compositus inscriptusque *psychologia vera* I. B. T. (id est, IAC. BOEHMII Teutonici) *quadraginta quaestionibus explicata &c.* testatur. Legendus EHREGOTT DAN. COLBERGIVS, in *dem Hermetisch-Platonischen Christenthum, part. I. cap. V. p. 255.* itemque GOTTF. ARNOLDVS, in *der Kirchen- vnd Ketzer-Historie, part. III. cap. IX. p. 88.*

Inter reformatae ecclesiae doctores viros fuisse longe praestantissimos, qui, vt de omni doctrinae genere, ita & de theologia morali praeclare meriti sunt, nemini ignotum esse potest. Et initio quidem in systematibus suis ac compendiis theologice agenda cum credendis, seu theologiam moralem cum dogmatica coniungebant; quod & a nostratibus factum, supra obseruauimus. Deinde, cum nonnulli seorsim vt *πρακτικῶς* tractare inciperent; in ea praecipue parte, quae de officiis ac casibus conscientiae praecipit, studium, industriamque suam collocarunt, de quibus in sequen-

tibus dicendi locus erit. Tandem & exstiterunt, qui theologiam moralem, speciatim sic dictam, ex instituto traderent, quos inter praecipuum locum sibi vindicat IOAN. HOORNBEECKIVS, theologus primum Vltraiectinus, deinde Lugdunensis, cuius *theologiae practicae* tomi duo Vltraiecti an. 1663 prodierunt, non semel deinceps recusati. Tertium quoque promiserat, quem mortuo auctore ex dissertationibus eius dare voluerunt PETR. DE WITTE, & GVIL. SALDENVS, teste IOAN. FRID. MAYERO, in *biblioth. scriptor. theolog. mor. reform. p. 37.* Laudem hoc opere singularem promeritus est HOORNBEECKIVS; siquidem cuncta ex genuino moralis theologiae fonte, scriptura sacra, deducit, vtilia & necessaria vbique confectatur, missis superuacuis, cum perspicuitate soliditatem coniungit, quae scholae pariter ac vitae inseruiunt, tradit, vt, si demas, quae cum reformatae ecclesiae doctoribus illi communia sunt, omnibus in hoc genere dubiam reddere palmam queat. HOORNBEECKIO iungimus HENRIC. HAMMONDVm, cuius haud ignotum in orbe litterato nomen est, ob *catechismum*, quem pro plenissimo moralis theologiae systemate recte haberi, docet auctor versionis gallicae, quae an. 1696 prodit, atque inscribitur: *la pratique de la morale chretienne*. Celebre quoque inter reformatae ecclesiae doctores nomen consequutus est GISB. VOETIVS, diligentiae haud vulgaris, & multae lectionis vir, ingenioque ad varios proponendos casus, quaestionesque mouendas, longe aptissimo praeditus, vt scholasticis, atque moralistis, quos vocant, romanae ecclesiae, nihil concedere videatur. Documento esse possunt *disputationes* eius *selectae*, in quibus vti integrum velut theologiae systema, seu locos potius communes per singulos fidei articulos, exhibet, ita praesertim *part. III. & IV.* theologiae moralis capita & argumenta, si non omnia,

omnia, certe pleraque, methodo auctori propria, pertractata complectitur. Nec praetermittendus hic PETRVS VAN MASTRICH, in cuius quippe *theoretico-practica theologia*, quae pleniori habitu recusa, Traiecti ad Rhenum an. 1699. in 4. prodiit, non tantum per singula capita theologiae dogmaticae, praeter partem exegeticam, dogmaticam & elencticam, *practica* quoque proponitur, sed & seorsim *idea theologiae moralis, de vita spirituali praecipiens*, itemque *hypotyposis theologiae asceticae*, siue de exercitio pietatis exhibetur. Ex Anglis vero hic adhuc addendus IOAN. FORBESIVS A CORSE, inter cuius opera Amstelodami 1703. fol. edita, etiam *theologiae moralis libri X.* leguntur. Compendio autem summam doctrinae moralis complexus est CAMPEG. VITRINGA, in *typo theologiae practicae*, siue *commentatione de vita spirituali*, lectu prorsus digna, reculaque Bremae 1717. 8. Posthuc etiam referri, qui *ethices christianae* nomine moralem theologiam tractarunt, VLAMB. DANAEVS, IO. HENR. HEIDEGGERVS, ANT. WALAEVS, IEREM. TAYLORIVS, cuius *ethica christiana*, ex anglicana lingua in germanicam conuersa, prostat. Ex his autem nonnulli, vt LAMB. DANAEVS, dum de *officiis* solum, aut praecipue, agunt; iuris diuini potius scriptoribus adnumerandi sunt. DANAEVS insuper, dum collationem scripturae, cum philosophia, iure ciuili & canonico, instituit, a vitio scholasticorum, quorum scripta etiam in subsidium vocat, haec inter se confundentium, prope abest. Ad systematicam hancce, doctrinam moralem tractandi, methodum, etiam quodammodo accedunt, qui lingua gallicana integram hancce theologiae partem exposuerunt, licet vitae magis, quam scholae, habuerint rationem, vt praeter MOSEN AMYRALDVM, cuius *morale chretienne* Salmurii an. 1652, 8. prodiit, BEN. PICTETVS,

dans la morale chretienne, ou l' art de bien vivre, Geneuae 1696. octo tomis in 8. Magna plurimorum adprobatione opus hoc exceptum est, & merito quidem, cum plene, solide, & perspicue auctor omnia, quibus theologiae moralis ambitus circumscribitur, exposuerit, nihilque eorum, quae aut erudire intellectum, aut flectere ad meliora voluntatem possunt, praetermiserit. Hinc & ipsis romanensibus hicce liber placuit, ex quorum numero comitissa DE SPORCK, illum in linguam germanicam, omittis, quae romanae ecclesiae addictos offendere poterant, & quibusdam mutatis, transtulit, inscriptumque: *die christliche Sittenlehre*, Praegae 1711. edidit, eaque ratione & Campoduni anno sequenti 1712 prodiit. Cum vero bibliopola quidam Lipsiensis an. 1713 mutata prima plaga orbi persuadere voluisset, nouam hanc esse editionem, tandemque auctor de ista, quam alii sibi in scripta sua fumerent, licentia, conquereretur; idem bibliopola nouam versionem germanicam, eamque mentem auctoris integre, sineque corruptione aut mutatione exhibentem, a IO. FRID. BACHSTROHMIO confici curauit, quae & ipsi PICTETO probata fuit. Prodiit ea Lipsiae 1717. 4. Non exigua etiam sunt IOAN. LA PLACETTE in doctrinam moralem christianorum merita; cumque plurima is, ad eam illustrandam, scripserit, huius tamen nunc loci est eiusdem *nouveaux essais de morale*; quod opus, cum multis admodum placeret, in linguam germanicam a viro doctissimo GOTTFRIED CHRIST. LENTNERO translatum, inscriptumque, *Versuch einer geistlichen Morale oder Sitten-Lehre*, Ienae 1719. 4. lucem adspexit. Praemissa eidem est praefatio GOTTL. STOLLII, in qua de discrimine theologiae moralis veterum & recentiorum erudite disserit. Mitto nunc, qui speciatim argumenta quaedam moralia pertractarunt, vt IO. FRID. OSTERWALDI

F f f 2

tracta-

tractatum contra impuritatem; itemque eiusdem tractatum *de fontibus corruptionis*, quae hodie inter christianos regnat, quorum vterque gallice scriptus, in linguam quoque germanicam conuersus, prostat; & qui alia eiusdem generis scripserunt, quae tamen etiam inter ascetica, de quibus mox dicemus, referri possunt. Nunc id solum monere liceat, reformatae ecclesiae doctorum scripta moralia nonnullis male audire, aut certe suspecta esse, quod eiusmodi principia foueant, quae prima genuinae doctrinae moralis fundamenta euertere prorsus videntur; cuiusmodi cum primis illorum de absoluto praedestinationis decreto dogma, & quae cum eo coniuncta sunt, esse censetur. Hinc ex nostratibus BALTH. FVHKMANNVS tractatum *theoretico-practicum* edidit, *de remoris ac impedimentis sincerae pietatis, e principis dogmatum pontificiorum, Calvinianorum, Pbotinianorum, resultantibus*, Wittenbergae 1628. Ex romanae autem ecclesiae additis ex instituto hoc egit ANT. ARNALDVS, in libro, quem inscripsit: *le renversement de la morale de Iesus Christ, par les erreurs de Calvinistes, touchant la iustification*; recuso Parisiis an. 1713. 4. in quo hoc praecipue urget, quod reformati doceant, eos, qui ad salutem aeternam praedestinati sunt, fidem gratiamque Numinis amittere non posse, etiam si grauioribus peccatis inuoluantur. Sed reformatae ecclesiae hic causam agere, suarum duxit esse partium PETR. IVRIEV, quippe qui luci publicae exposuit: *iustification de la morale des reformez, contre les accusations de Mr. Arnaud, repandies dans tous ses ouvrages, & particulièrement dans le renversement de la morale de Iesus Christ, par les Calvinistes, & dans le Calvinisme conuaincu de nouveau de dogmes impies*, Hagae Comitum, an. 1685, duobus tomis in 8. Mirum vero, Iansenistas, quorum

haud vltimus ARNALDVS fuit, talia obii- cere reformatis; siquidem ex eorum placitis, in quibus cum iis consentiunt, non minus, quae fundamenta doctrinae moralis concutiunt, deriuari possunt. Porro, dogma illud, quod electi fidem & gratiam Dei numquam prorsus amittere queant, nequam cum sententia de absoluto decreto tam arcte cohaeret, vt reformati, dum hoc defendunt, illud quoque admittere debeant; vt alibi a me ostensum. Hinc & PETR. IVRIEV illud inter dogmata fundamentalia reformatorum referendum esse, negat, tom. II. lib. VI. cap. II. p. 201. seqq. Ad ipsum autem, de absoluto praedestinationis decreto, dogma quod attinet, si quis omnia ista admittat, quae ex eodem deriuari possunt; cum circa praecipua, maximeque necessaria moralis doctrinae capita in ineluctabiles non posse non conici difficultates, existimo. Praeterquam vero, quod non omnes reformatae ecclesiae doctores eadem ratione de hoc dogmate sentiunt; cum ad moralem doctrinam perueniunt, plerique ad id non attendere videntur, certe conclusiones, quibus moralis doctrinae labefactantur penitus fundamenta, respuunt. Legenda, quae hac de re monet GEBH. THEOD. MEIERVS, in *introd. in vniuersum theolog. moralis studium*, cap. XVIII. §. VI.

Haud exiguus quoque inter reformatae ecclesiae doctores illorum est numerus, qui eam theologiae moralis partem, quae vnice vitae inseruit, quamue *asceticam* vocant, scriptis suis illustrant. Immo fuerunt, qui eam veluti systematica quadam ratione proponerent, vt GISE. VOETIUS, cuius existant *ta bouwruud*, siue *exercitia pietatis, in usum iuuentutis academicae*, edita Gorichemi 1664. 8. in quorum *prolegomenis de asceticis, seu de exercitiis pietatis, eorumque doctrina, metodo, scriptoribus*, copiose differit. PETRYM VAN MASTRICHT in *theologia sua theoretico-practica*, hypo-

typoſin quamdam *theologiae aſceticae*, quam a *moralis* diſtinguit, dediſſe, antea iam obſeruauimus. Ad reliquos quod attinet, eorum, qui germanica lingua ſcripta aſcetica compoſuerunt, praecipuos laudat GERH. MEIERVS, *biblioth. theol. contr. lib. II. cap. X. §. V. p. 471.* Nec deſunt, qui gallicana lingua aut homilias, ſiue ſermones ſacros, aut alia ad pietatis *amorem* comparata ſcripta ediderunt, vt IO. MESTREZATIUS, CAROL. DRELINCOVRTIUS, PETR. MOLINAEVS, IO. CLAVDIUS, & qui hodie eloquentiae laude floret IAC. SAVRINVS, aliique. Ex quorum ſcriptis nonnulla, vt MOLINAEI liber *de la paix de l' ame*, DRELINCOVRTII *conſolations de l' ame fidele contre les frayeurs de la mort*, & alia in germanicam quoque translata ſunt linguam. Addendus eſt hiſce IO. DE HISPANIA (D' ESPAGNE) gallicanae eccleſiae in vrbe Londinenſi miniſter, cuius opera, in quibus multa argute & ingenioſe dicta occurrunt, in linguam germanicam conuerſa iunctim edita ſunt a SIGISM. HOSMANNO, Francofurti 1699.

4. Inter ea vero libellus *de erroribus popularibus* (*allgemeine Irrthümer*) praeter reliquis lectu dignus eſt. Sed omnibus in hoc ſcribendi genere dubiam reddiderunt palam Angli, quos inter cumprimis hoc nomine celebrantur RICH. BAXTER, IOS. HALLVS, THOM. GOODWIN, IEREMIAS & DAN. DYKE, EMAN. SONTOM, LVD. BAILIUS, THOM. WATSON, HENR. HAMMONDVS, & ſi recentiores ſpectes, IER. TAYLOR, WILHELM. SCHERLOCK, IO. TILLOTSON, aliique. Illorum, quorum opera in linguam germanicam conuerſa proſtant, indicem ſatis amplum IO. GEORG. HOFFMANNI *oratori ſacro anglicano* (*geiſtlichen Ergellaendiſchen Redner*) Lipſiae 1706. 4. edito, praemiſit IO. MART. SCHAMELIUS, quem conſulant, qui plures eiusmodi ſcriptores noſſe cupiunt. Iun-

gendus IO. WILKINS *eccleſiaſtes*, quem in linguam germanicam conuerſum, adnotationibus illuſtrarum, inſcriptumque: *der gelehrte Prediger Candidat*, in lucem protulit HENR. ITTERSHAGENIUS, Lipſiae 1718. 8. Immo & MARTIN. KEMPIVM conſulere iuuabit, in *bibliotheca Anglorum theologica*, Regiomont. 1677. 4. praefertim *cap. XVII.* vbi theologiae practicae ſcriptores recenset; itemque IO. HENR. HOTTINGERVM, in *bibliothecar. quadripart. part. I. cap. III.* vbi *bibliothecam Anglorum contractam*, & ſecundum ordinem auctorum & ſecundum ordinem rerum exhibet; quamquam in hiſce recentiorum ſcriptorum noſtiam minime quaerendam, quilibet facile perſpiciat. Non vna vero omnium de ſcriptis hiſce anglicanis, & eorum vſu eſt ſententia. In excolendo hocce doctrinae genere practico, primas ſcriptores anglicanos tuiliſſe, pronuntiat IO. HOORNBEECKIUS, *prolegom. in theol. pract. p. 25.* Alii contra haec eorum ſcripta non tantum contemnunt, ſed & ſine praefentiſſimo in maximos errores prolabendi periculo, legi ea non poſſe, contendunt. In his CONR. TIEBRTIUS RANGO eſt, cuius acris & vehemens contra libros Anglorum aſceticos ſententia exſtat in eiusdem *Quakerey in der Quietſerey, cap. XII. §. VII. p. 130. ſeqq.* Verum cum ſcriptores iſti non ſint vnius generis, ſiquidem in Anglia praeter hierarchicos, & puritanos, etiam quakeri, & alii inueniuntur; fieri omnino poteſt, vt in quibusdam errores, nonnullis proprii, deprehendantur. Hos autem vt prudens peritusque lector facile deteget ac euitabit; ita, quae recte, praeclare, ingenioſe ab iſtis ſcriptoribus dicta ſunt, cuiusmodi apud eos longe occurrunt plurima, ideo minime ſunt contemnenda ac reicienda. Habent enim Angli, quod non negandum, ob ingenii praetantiam pariter ac varia vitae litterariae commoda, quo tum in aliis, tum ma-

xime in hocce litterarum genere, aliis quodammodo, dubiam gloriae palmam reddere queant. Nec tamen etiam nobis temere committendum, vt, quos domi habemus, apud exteros quaeramus, thesauros. De vsu & abusu eiusmodi scriptorum in sermonibus sacris alibi dicetur. Legenda interim *dissertatio pracliminaris* IO. GEO. HOFFMANNI, *oratori sacro anglicano*, antea laudato, praemissa.

** Qui ex romanensibus, postquam per ecclesiae emendationem ab iis discessimus, ad moralem doctrinam pertractandam animum adiecerunt, non vna eademque id fecerunt ratione, nec adeo vnus sunt generis. Alii scholae magis, alii vitae inseruire videntur. Ad priorem ordinem tum *casuistae*, quos vocant, tum *moralistae*, speciatim ita dicti, referendi sunt, hoc est, qui aut generatim in summam THOMAE DE AQVINO, aut speciatim in *secundam secundae*, vel certam eius partem, commentati sunt. Huius quoque generis sunt, qui de *virtutibus & vitiis*; aut de *iustitia & iure*, aut de *quatuor virtutibus cardinalibus* egerunt, aut *institutionum moralium* nomine vsi sunt. Hi omnes, cum de officiis praecipue disputent, eaque adeo tractent, quae iurisprudentia potius diuina, quam theologia moralis, speciatim ita dicta, sibi vindicat; de iis non minus, ac casuum conscientiae scriptoribus, in frequentibus commodior erit dicendi locus; vbi & de recentiorum moralistarum placitis, quibus errores, romanensibus omnibus communes, in hac doctrinae parte auerunt, verba faciemus. Nunc addere solum lubet, quae LVD. ELL. DV PIN, de theologiae moralis in ecclesia romana scriptoribus, monet. Cum enim obseruasset, eos non esse vnus generis, subiicit: *qui omnes illos auctores, hac de re agentes, perlegere vellet, is pelago se immitteret, haud sine naufragii periculo, vel diu saltem sine spe portum attingendi oberraret. Veterum*

*scripta moralia vsque ad sanctum Bernbardum numquam satis legi relogique cum cura possunt; modernorum vero magnus est selectus instituendus; pauci namque attentam lectionem merentur, pauci noui quid, quod apud antiquos non inuenies, adferunt. Quod ad theologiae moralem dogmaticam attinet, vnus cuiusdam bonorum auctorum lectio sufficiet, postquam secunda sancti Thomae pars pertractata fuit. Theologia moralis episcopi Gratianopolitani, & P. Natalis Alexandri, multum eis inseruiunt, qui studio huic musas suas consecrant, &c. in methode studii theolog. cap. XXIII. p. 205. Inter libros gallicana lingua conscriptos quidam existant, qui, licet systematica quadam ratione sint conscripti, vitae tamen simul rectae instituendae sunt adcommodati, digneque adeo, quorum hic habeatur ratio. Hos inter primum praecipuumque locum tenet PETR. NICOLII *tentamen doctrinae moralis* (*Essais de morale contenus en divers traités sur plusieurs devoirs importants*) Parisiis & Hagae Comitum, x volum. in 12. Iansenistarum nimirum, ex quorum numero NICOLIVS fuit, laus haecce propria est, quod doctrinam moralem restituerint velut, & a leuitarum corruptelis vindicauerint. Hinc & aliorum ex eorum numero in hoc genere celebrantur scripta. Eiusdem quoque NICOLII prodierunt *instructiones theologicae & morales super primum praecceptum*, (*instructions theologiques & morales sur le premier commandement du decalogue &c.*) Parisiis 1710. 12. in quibus de virtutibus, quas vocant, theologis, fide, spe, & charitate tam fufe agit, vt integrum velut theologiae moralis compendium exhibeat. Quo minus & reliqua eadem ratione explicaret praeccepta, morte praepeditus fuit. REN. RAPINVS rei litterariae & christianae simul inseruire voluit, dum, quae ad vtramque spectant, opuscula composuit. In *sermo* namque *operum* eius tomo, Amstelodami 1695 re-*

cuse,

cuso, exstant : *L'Esprit du christianisme ; la perfection du christianisme ; l'importance du salut ; la foy des derniers siècles.* NIC. MALEBRANCHII celebre quidem inter philosophos nomen est ; de morali tamen etiam christianorum doctrina eum fuisse sollicitum, scripta eius varia, *traité de morale*, Roterodami 1684. 12. *meditations chretiennes*, Amstelodami 1690. 12. *conversations chretiennes*, Parisiis 1702. 12. aliaque testantur, nequid de eius *tractatu de natura & gratia (traité de la nature & de la grace)* an. 1682 sine loci mentione edito, dicam. Enim verò, cum in his philosophum magis quam theologum agat, principiisque, non omnibus probatis, insistat ; dubitabunt forte nonnulli, an eius inter hocce, de quibus nunc agimus, scriptores, habenda sit ratio. Vestigia tamen eius premit BERNH. LAMI, presbyter oratorii Parisiensis ; qui, dum veritatem sanctitatemque doctrinae moralis christianorum demonstrationibus evidentiissimis euicit, summam totius doctrinae moralis complexus est. Hoc inscriptio libri nos docet : *demonstrations, ou preuves evidentes de la verité & de la sainteté de la morale chretienne ; ouvrage qui comprend en cinq entretiens toute la morale &c.* Rhotomagi 1706. Sed vt reliquos, qui alia eiusdem generis scripserunt, mittam, vnicus adhuc non sine elogio nobis commemorandus est ESPRIT, ob libellum elegantissimum, *la fausseté des vertus humaines* inscriptum, & duabus partibus Amstelodami 1709. 8. editum. Ad naturae nimirum gratiaeque discrimen, quod theologiae moralis praecipuum opus esse, constat, & supra quoque obseruauimus, recte intelligendum, plurimum omnino facit, vt cognoscamus, quam facile, sed & quam turpiter, externa virtutum specie se decipiant miseri mortales ; quod auctor iste egregie prorsus ostendit. Licet autem in hacce, & aliis eiusdem generis romanensium

scriptis, quaedam minime contemnenda occurrant, quorum etiam in vita vsus esse potest ; fatendum tamen, si errores, quos fouent, dogmatici ; considerentur, nonnullos ita comparatos esse, vt aut genuinae doctrinae moralis fundamenta labefactent, aut nacuos etiam grauiores eidem adspargant ; quibus mirum in modum deformatur, vsusque, quem ceteroquin habere poterat, interuertitur. Quod cum alibi demonstratur, nunc de scriptis scriptoribusque asceticis eorum, paucis solum aliquid addemus. Ingens namque equidem apud romanenses eiusmodi scriptorum *asceticorum*, quos ipsimet a *spiritualibus* seu *mysticis* distinguunt, est copia ; solent tamen plerumque hoc nomine eos designare, qui vitam monasticam instruunt. Hinc LVD. ELL. DV PÂN *librorum*, inquit, *asceticorum studium ad monachos inprimis pertinet ; necesse tamen est, vt theologi illud degustent, & ante omnia veterum libros euoluant, e. g. Basilii ascetica, regulasque, sancti Benedicti Anianensis codicem & concordiam regularum, vitas patrum &c.* in *methodo studii theol. cap. XXII. p. 201.* Siluam quamdam eiusmodi librorum exhibet IO. MABILLONIVS in *catalogo librorum melioris notae*, tractatui de *studiis monasticis* subnexo, *num. XVI. p. 633.* Quod si hoc nomine generatim veniant, qui *regantia* ad vitae vsum tractant, possent hic commemorari LVD. GRANATENSIS scripta quaedam, de quibus NIC. ANTONIVS, *bibliothec. hisp. recent. tom. II. p. 31.* DIDACVS PORTO STELLA, de *contemptu mundi* ; IO. EVSEB. NIEREMBERGIUS, in *institution. spiritual. pandectis* ; IEREM. DREXELIVS, in opusculis variis, de quibus PHIL. ALEGAMBE, in *biblioth. scriptor. soc. Iesu p. 181.* cui iungendus HENR. IVL. SCHEVRLIVS, in *bibliograph. morali, §. CLI. p. 100.* aliaque. Sed cum nostrates hic longe meliora sanioraque suppedient, vt hisce immoremur diutius, necesse non est.

§. VIII. Cum theologia morali, voce in strictiori significatione accepta, prorsus conuenit *theologia*, quam nonnulli *mysticam* vocant, si modo haec erroribus non sit contaminata. Nimirum, cum iam apud veteres quidam Platoniorum placita, formulasque loquendi cum theologia christiana coniungerent, occasionem dederunt aliis, vt peculiarem velut inde theologiae partem constituerent, quod in occidentali ecclesia eo praesertim tempore factum, cum in eadem theologia scholastica caput erigeret. Vnde magnus deinceps scriptorum mysticorum existit numerus.*

* Per *theologiam mysticam*, puram scilicet, nec erroribus coinquinatam, nihil aliud intelligi, quam ipsam theologiam moralem, strictè sic dictam, vtriusque quemlibet condocere potest collatio. Mysticam namque theologiam ita nonnulli definire solent, quod sit *diuina & arcana de Deo, rebusque diuinis sapientia, qua mens hominis regeniti illuminetur, voluntas virtutibus diuinis instructa, ab inquinamenti peccatorum purgetur, vt illa cum Deo artificissime vnietur*. Id vero est, quorum & theologia moralis tendit, vt scilicet homo regenitus in illuminatione qua intellectum, sanctitate qua voluntatem, magis magisque proficiat, artiusque cum Deo vnietur. Atque consentit in eo nobiscum GOTTFR. ARNOLDVS, in latiori significatione id omne *mysticum* dici sole- re, adferens, quod ad *sanctam, spiritualem & internam vitam, aut etiam ad verum & practicum christianismum pertinet, & externis sensuum actionibus opponitur*; in strictiori tamen sensu per *theologiam mysticam*, tantum *sublimiorem illum contemplationis Dei gradum, aut etiam intimam & substantialem animae cum Deo coniunctionem, qua supra omnem sensationem & intellectionem Deum ipsum agnosceimus, & experimur*, intelligi contendit; in *hisor. & descripr. theolog. myst. cap. II. p. 19, 20*. Nec procul hinc discedit BALTH. KOEPKE- NIVS; siquidem per theologiam mysticam, eum donorum spiritualium ac diuinorum gradum, qui est *in τοῖς ἁγίοις, se-*

eundem effatum Pauli *I. Cor. II. 6.* intel- ligit; in *der wahren theologia mystica oder ascetica aller Glaubigen alten vnd neuen Testam. part. I. cap. I. p. 2.* Nec diffidendum, certos eiusmodi donorum dari gradus, modo hoc non vltra, quam par est, ex- tendamus, quod nonnulli mysticorum faci- unt, qui de intuitione Dei sine vllò speci- erum aut idearum interuentu multa lo- quuntur, aut sursum *transcendunt* vrgent, si- miliaque hominibus, quos ad *hanc* peru- nisse, putant, tribuunt, quae in hanc vi- tam non cadunt. Capendum quoque, ne ad extraordinaria temere prolabamur; quippe quae, vt certis praeceptionibus ac regulis concludi nequeunt; ita facile variis illusionibus, nisi circumspecte incedamus, nos exponunt. Theologiam autem moralem, quacum mysticam conuenire diximus, recte etiam ita appellari, non dubitabit, qui secum expenderit, totam doctrinam christianam ab apostolo vocari *σοφίαν θεοῦ ἐν μυστηρίοις τῆν ἀποκρυφῶν, μὴ ἐν ἴ. Cor. II. 7.* eaque, quae tradit de vita spirituali, eiusque incrementis, de vnione cum Deo, & reliqua, hominibus, carnis sensuumque ductum sequentibus, abscondita profus hinc reuera mysteria esse. Accedit vocis *μυστήριον* apud veteres vsus. A gentiliū enim sacris, in quibus admodum recepta erat, ad christianos translata, eam deno- tabat theologiae partem, quae Deum con- templatur, & mysterium regenerationis, & hanc infrequentis renouationis, ac vn- ionis cum Deo mysticae doctrinam, com- plectitur

placitur; vt beatus ADAMVS RECHENBERGIVS docet, qui erudite de hacce voce differit, in *dispur. de origine theol. myst.* quae in volumine *exercitationum eius in nouum testamentum &c.* exstat, §. II. *seqq.* p. 242. *seqq.* Historiae autem theologiae mysticae, & notitiae scriptorum mysticorum comparandae, inferuiet MAXIMILIANUS SANDAEVS, *theolog. mystic. lib. III. commentar. V. p. 646. seqq.* ANDR. DVSAY, de *mysticis Galliae scriptoribus*, Parisiis 1639. 4. PETR. POIRET, in *epistola de principiis & characteribus praecipuor. scriptor. mysticorum*, quae seorsum primum edita, & GOTTFR. ARNOLDI quoque *historiae ac descriptionis theologiae mysticae* subnexa, multis deinde accessionibus aucta, recusa est in *bibliotheca mysticorum selecta*, Amstelodami 1708. 8. in qua praeterea continetur *theologiae mysticae idea generalior*, itemque *mysticorum catalogus cum iudicio de plerisque*; GOTTFR. ARNOLDI *historia & descriptio theologiae mysticae, seu theosophiae arcanae & reconditae, itemque veterum & nouorum mysticorum*, Francofurti 1702. 8. Originem theologiae mysticae praeter ADAM. RECHENBERGIVM in dissertatione iam laudata, egregie illustrat IAC. THOMASIVS, in *schediasmate historico, de definit. philosophiae, quod sit γνῶσις τῶν ὕψων*, §. LII. *seqq.* p. 52. *seqq.*

Cum vero & nobis, pro instituti nostri ratione, de origine, progressu & fati theologiae mysticae aliquid dicendum sit; vt de origine primum recte statuatur, discrimen inter theologiam mysticam puram, & corruptam, seu impuram, quod iam antea inuimus, probe obseruandum. Pura enim cum vna eademque sit cum theologia morali; originem quoque eius non aliunde, quam ex ipsa scriptura sacra repetendam, nemo non intelligit. Idque non tantum fatetur, sed & diligenter inculcat GOTTFR. ARNOLDVS, in *hisor.*

BYD. ISAGOGE.

& descript. theologiae myst. cap. III. p. 30. seqq. vt & c. IX. p. 156. *seqq.* itemque BALTHAS. KOEPKENIVS, qui speciatim ab Abrahamo patriarcha eius primam deriuat originem, in *der wahren Theologia mystica &c. part. I. cap. I. p. 5. seqq.* Cum vero deinceps theologia haecce mystica seu moralis per formularum hypotheticumque Platoniarum admixtionem corrupta sit; non errant, qui hoc modo spectatam ex Platonicae philosophiae fontibus arcessere adlaborant; in quo toti sunt EHREG. DAN. COLBERGIVS, in *dem Hermetisch-Platonischen Christenthum, part. I. cap. I. §. XI. seqq.* p. 47. *seqq.* & FRID. CHRISTIAN. BVCHERVS, in *Platone mystico, in pietista rediuiuo*, aliisque scriptis. Cauendum tamen hic quam diligentissime, ne quid tanquam Platonicum reiiciamus, quod verbo diuino est consentaneum; neue quid ideo, quia Platonicum, sed, quia erroneum, repudiemus; simul vero, adcurate dispiciamus, necesse est, quo sensu formula quaedam, aut dogma Platonicum, a scriptore mystico adhibeatur. Fuisse autem iam in ipsa ecclesia primitiua, qui philosophiam Platoniam, aut Platonico-Pythagoraeam, cum doctrina christiana coniungerent, dubitari prorsus nequit. Praecipue ab haereticis quibusdam, speciatim gnosticis, id factum, a quibus hoc pacto varia errorum monstra non minus ac portentosae loquendi formulae introductae sunt. Istis cum se prae reliquis opponeret CLEMENS Alexandrinus; id sibi datum credidit, vt ostenderet, haereticos istos perperam γνῶσις nomen sibi vindicare, siquidem illorum γνῶσις sit ψευδόνυμος; ipsemet contra verorum christianorum γνῶσις, ita describit, vt sub hocce nomine, quae theologiae mysticae propria sunt, tradat. Idem quoque per τα κατὰ τὴν κληθῆ φιλοσοφίαν ὑπονοήματα nihil aliud, quam mysticam theologiam, intelligit; immo & subinde ipsa τῷ νοσητῷ voce vtitur, vt recte obseruatum ADAMO

Gggg

RECHEN-

RECHENBERGIO, *l. c. §. XIX.* Interim ipsemet CLEMENS non tantum in Platoni & Pythagorae philosophiam valde propensus erat; sed & vt gnosticum suum eo magis haereticorum gnosticis opponeret, eum & vt eximia γνώσει praeditum, ab imperfectioribus christianis, & vt πνευματικόν, a σαρκωτοῖς, porto, vt vnicę contemplationi deditum, a vacantibus vitae actiuae, distinguebat, immo tandem vt prorsus κενός & tantum non ἐναμίτητον describebat. Quod licet non malo fecerit consilio; hoc ipso tamen πλατωνίζοντες theologiae mysticae fundamenta iecisse, creditur. Legenda, quae de hisce omnibus IACOB. THOMASIVS tradit, in *schediafm. histor. de defin. philof. §. XLIII. seqq. p. 39. seqq.* Imitati sunt hoc CLEMENTIS institutum plures alii, saeculo quarto, praesertim EVAGRIVS Ponticus, cuius libros SOCRATES recenset, *histor. eccles. lib. IV. cap. XXIII.* Atque hi quidem, vt & alii ascetici, cum primis MACARIUS, de quo fuse supra dictum, sparsim, & velut aliud agendo, quae mysticae huius theologiae propria sunt, attigerunt, aut formulas mysticas adhibuerunt, quod & quosdam, de quorum orthodoxia nulum in hocce capite est dubium, vt ATHANASIVM, THEODORETVM, CHRYSOSTOMVM fecisse, ADAMORECHENBERGIO obseruatum, *l. c. §. XX.* Hosce vero omnes si statim inter mysticos referre velis, haud exiguus inde illorum exsurgat numerus. Eos, qui ex saeculo tertio & quarto huic ordini adscribuntur, recenset GOTTFR. ARNOLDVS, in *histor. & descript. theol. myst. c. XIII. & XIV. p. 233. sqq.*

Quae alii hucusque sparsim tradiderunt, ea in vnum velut coire corpus iussit DIONYSIVS, quem vulgo *areopagitam* vocant, quia ex plurium sententia saeculo quarto vixit. Vnde nec errant, qui, eum hoc intuitu mysticorum πλατωνίζοντων principem & antesignanum esse, contendunt. Is vero non tantum in libris de

hierarchia caelesti; de hierarchia ecclesiastica; deque diuinis nominibus, mysticae theologiae placita passim insperfit; sed & de *theologia mystica* ex instituto libellum conscripsit, in cuius capite primo disputat: *quae diuina sit caligo? capite secundo: quomodo oporteat & conungi, & laudes tribuere auctori omnium, & qui superat omnia; capite tertio: quae affirmantes de Deo orationes, quae negantes; capite quarto contendit, nihil esse eorum, quae sub sensum cadunt, auctorem omnium quae percipiuntur sensibus; & capite denique quinto: nihil esse eorum, quae ratione intelliguntur, auctorem omnium quae animo cernuntur.* Vnde patet, eum in hoc libello istam solum theologiae mysticae partem, quae *deumena* est, paucis attingere. Ingens vero hic inter viros doctos exorta est quaestio, an quae sub hocce DIONYSII nomine extant scripta, areopagitae illi Atheniensis, cuius ad fidem christianam conuersio, *actor. XVII. 34.* commemoratur, sint tribuenda? Adfirmant hoc plurimi ex romanensibus, vt PETR. LANSSELIUS, in *disputatione apologetica de sancto Dionysio eiusque scriptis*, operibus DIONYSII, ab eo Parisiis 1615. fol. editis, praemissa; CASAR BARONIUS, *annal. tom. II. p. 36. seqq.* PETR. HALLOIXIUS, *eccles. orient. scriptor. tom. I. quaest. II. ad vitam Dionysii, p. 175.* EMMAN. SCHELSTRATENSIS, in *antiquitat. illustrat. part. II. dissert. III. cap. III.* vbi, scripta DIONYSII huius post decem saecula a LVTHERO primum impugnata fuisse, contendit; quod beatus THOM. ITTIGIVS *impudentissimum mendacium* vocat, in *selectis capitibus histor. ecclesiast. saec. I. cap. I. §. XVII. p. 30.* Nimirum, iam sua aetate, hoc est, saeculo septimo, fuisse, qui, scripta DIONYSII non areopagitae, sed recentiori cuidam, tribuenda, censerent, non dissimulat MAXIMVS, summus ceteroquin scriptorum DIONYSII admirator, & cuius etiam in illa *sebolis* extant.

exstant. Sed & sequentibus saeculis existisse, quibus haecce DIONYSII scripta suspecta essent, constat. Et licet saeculo decimo & sequentibus in magna illorum temporum caligine scripta DIONYSII pro genuinis haberentur; circa ipsa tamen renascentium litterarum primordia viri quidam docti hunc errorem deprehenderunt; ut idem THOM. ITTIGIVS ostendit, in *dissertat. de patribus apostolicis*, eiusdem *bibliothecae patrum apostolicorum praemissa*, §. XLV. & XLVI. pag. 151. seqq. ubi de censura theologorum Parisienium agit, qua LUTHERVM notarunt, quod sinistro de DIONYSII areopagitae scriptis iudicaret. Inter recentiores sententiam istam, quod scripta, quae sub DIONYSII areopagitae nomine exstant, genuina sint, tumentur NATALIS ALEXANDER, *histor. eccles. noui testam. saec. I. dissert. XXI.* & LAUR. COZZA, in *vindicis areopagiticis*, Romae 1702 in lucem emissis; a qua rursus discedere, praeter ERASMVVM ROTERODAMENSEM, ac LAUR. VALLAM, sibi religioni non ducunt PHIL. LABBEYS, in *addit. ad tom. I. de scriptorib. eccles. p. 765*; CAROL. LE COINTE, in *annalib. ecclesiast. Francor. tom. VIII. ad annum Christi 835. sect. CXXX. seqq.* NIC. LE NOVRRY, in *adparatu ad bibliothec. maximam patrum*, tom. I. lib. I. *dissert. X. cap. II. seqq.* LVD. ELLIES DV PIN, in *biblioth. scriptor. eccles. tom. I. p. 34.* SEB. NANYS TILLEMONTIVS, in *commentar. histor. ecclesiast. inseruentibus*, tom. I. p. 134. & in *notis pag. 566. seqq.* aliique. Nec ex reformatae ecclesiae doctoribus quemquam esse existimo, qui aliter sentiat. Vtramque autem ex illorum numero hic paginam facit IO. DALLAEVS, in *libris duobus de scriptis, quae sub Dionysi areopagitae, & Ignatii Antiocheni nominibus circumferuntur*, Geneuae 1666. 4 editis, in quorum priori 41 argumentis probat, scripta haecce perperam DIONYSIO areopagitae tri-

bui. Qua in re suffragantes sibi habet ANDR. RIVETVM, *crit. sac. lib. I. cap. IX. X. XI.* ROB. COCVM, in *censura quorundam scriptor. eccles. p. 92.* EDM. ALBERTINVM, de *eucharistiae sacramento, lib. II. p. 262.* aliosque. His ex nostratibus iungendi beatus IO. GERHARDVS, *confess. cathol. tom. I. p. 621. seqq.* IOAN. CONR. DANHAVERVS, in *christeid. pag. 901.* BALTH. BEBELIVS, *antiquit. eccles. saec. IV. p. 91.* THOM. ITTIGIVS, in *dissert. de patrib. apostolic. §. XLIII. seqq. p. 143. seqq.* & in *select. capit. histor. eccles. saec. I. cap. I. §. XVII. pag. 26. seqq.* ubi & plures laudat. Secus tamen sentientibus, seu scripta haecce DIONYSII pro genuinis venditantibus, se adiunxere IOAN. GVIL. PETERSENIUS, in *nube testium, lib. II. p. 64.* & GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen-und Ketzer-Historie, lib. I. cap. II. §. IX. & X.* Idem & vtriusque partis rationes adfert, in *histor. & descript. theolog. myst. cap. X. §. XX. seqq. p. 182. seqq.* ut tamen haud obscure iterum illis subscribat, qui, scripta haec genuina esse, existimant. Nostri equidem instituti non patitur ratio, quaestionem istam, prout decet, pertractare; diffiteri tamen nequeo, quaedam argumenta ex illorum numero, quibus euincitur, scripta ista perperam DIONYSIO areopagitae tribui, ita comparata esse, vt nihil solidi ad ea responsum haecenus sit, aut responderi queat. Sic, per quatuor priora saecula incognita prorsus fuisse haecce DIONYSII scripta, fateri omnes, necesse est; quod qua ratione fieri potuerit, si genuina ea sint, atque reuera a DIONYSIO profecta, comprehendi facile nequit. Hinc qui, ea aut a gentilium philosophis, qui sua ex iis desumerent, abscondita, aut ab haereticis occultata, aut denique per magnas ecclesiae calamitates suppressa, contendunt, aut simile quid comminiscuntur; nihil aliud agunt, quam vt causae suae prodant imbecillitatem. EM-

MAN. SCHELSTRATENVS equidem singulare quid hic sibi inuenisse visus est, dum caussam, cur scripta ista prioribus saeculis incognita fuerint, ex disciplina arcani, in veteri ecclesia vsitata, arcessit; in *trakt. de disciplina arcani, cap. VII. art. II.* Sed hoc quoque perperam dici, ostendit WILH. ERN. TENZELIVS, in *dissertat. de disciplina arcani, exercitacion. eius selectar. part. poster. §. XVI. p. 16.* Rem vero prorsus conficit, quod in scriptis istis DIONYSII, de ritibus baptismi, de liturgiae apparatu, de catechumenis, poenitentibus, & energumenis post scripturae lectionem dimissis, de thurificationibus a pontifice peractis, de certis poenitentium locis, de monachorum & coenobitarum ordine, de ritibus funerum, multisque aliis caerimoniis talia memorentur, quae in aetatem apostolicam, qua DIONYSIVS areopagita vixit, non quadrant, & diu post eam demum introducta fuerunt. Romanensium equidem quidam, ritus eiusmodi & caerimonias iam tempore apostolorum in ecclesia receptas fuisse, sibi aliisque persuadere volunt; sed nihil aliud agunt, quam vt suam aut ignorantiam, aut impudentiam prodant. Qui autem agnoscunt, a tempore apostolorum haec prorsus aliena esse; frustra in omnes sese vertunt partes, vt, scripta DIONYSII genuina esse, euincant. Equidem non consentiunt inter se, quo tempore haec scripta confecta sint, qui, ea spuria esse, fatentur, at hoc parua eos iuuat, qui secus sentiunt; vt THOM. ITTIGIVS ostendit, in *selectis capitibus histor. ecclesiast. saec. I. cap. I. §. XVII. p. 33.* vbi & diuersas hac de re sententias recenset; qui &, quinto demum saeculo ea innotuisse arbitratur; in *dissert. de patrib. apostol. §. XLIV. p. 147.* Fata istorum scriptorum per omnia saecula persequitur GOTTFR. ARNOLDVS, qui & scholiastas, paraphrastas, commentatores, interpretes eorundem, itemque praecipuas editiones recenset, in

histor. & descript. theologiae myst. cap. X. §. V. seqq. p. 170. seqq. Scholiastas & commentatores etiam enumerat IO. ALB. FABRICIVS, *biograph. graec. lib. V. cap. I. §. VI. p. 5. 6.* editiones autem NIC. LE MOVRRY, in *aparatu ad bibliothecam maximam patrum, tom. I. lib. I. dissert. X. cap. XXI.* LAVR. COZZA, in *vindicis areopagiticis, part. II. s. XXII.* itemque THOMAS ITTIGIVS, in *dissert. de patrib. apostol. §. XLI. & XLII. p. 133. seqq.* Inter Graecos qui DIONYSIVM illustrarunt, eminent MAXIMVS & GEORG. PACHYMERES, quorum ille saeculo septimo vixit, & scholia, hic autem saeculo decimo tertio floruit, & *paraphrasin* in eius opera reliquit; quae quidem *scholia & paraphrasin* in plerisque, certe praecipuis operum DIONYSII editionibus exstant. MAXIMVS praeterea & alia scripsit, iunctim a FRANC. COMBESISIO Parisius 1675. duobus voluminibus in fol. edita, in quibus nonnulla itidem ad theologiam mysticam spectant.

Quod si scriptores asceticos mysticos adnumerare velis; haud pauci ex quarto quintove, ac sequentibus saeculis, hic locum inuenirent; de quorum nonnullis, vt EPHRAEMO SYRO, & MACARIO, aliisque, supra iam dictum est. Ex quinti saeculi scriptoribus magnam celebritatem consequutus est IO. CASSIANVS, ex cuius scriptis praecipue huius loci sunt *de institutis coenobiorum libri duodecim*, in quorum octo posterioribus de octo vitii capitalibus disserit; in quinto scilicet, *de spiritu gastrimargiae* (ISIDORVS Pelusiotes: *γαστριμαργία ἐστὶν ἡ πρὸς γαστέρα μάχης, gastrimargia est insanum ventris studium, lib. I. epist. CLXXXIV.*) in sexto *de spiritu fornicationis*; in septimo *de spiritu philargyriae*; in octavo *de spiritu irae*; in nono *de spiritu tristitiae*; in decimo *de spiritu acediae*; in vndecimo *de spiritu cenodoxiae*; in duodecimo *de spiritu superbiae.* PHOTIVS, qui

qui hocce opus in duos libros, quos *κουριαι* vocat, diuisit, ad alterum quatuor priores, octo posteriores ad alterum referendo, mirifice eos laudat, & *χρῆσιμα δὲ* inquit, *ἴστωρ τι ἄλλο, τὰ λόγια ταῦτα τοῖς ἀσκητικῶς τὸν κενητικὸν ἐκαστὸν ἐκὼν* *utilissima vero, si quae alia, haec iis sunt pronuntiata, qui religiosam inire vitam cupiunt.* Immo non melior monachis posse dari praecepta, contendit, tandemque concludit: *διὸ χρῆν ἐστὶ μὴδὲν τῶν ἐν αὐτοῖς παραδοδόμενων παραστῆναι δεσποτικῆς γὰρ ταῦτα νομοθεσίας, καὶ τῆς ἐκφυγῆσαι ὅτι ἐκπατρίδας τε καὶ ἕξπαλσις πολιτίας.* *Quare expedit nihil eorum, quae ibi traduntur, contemnere.* Nam dominicae haec legis sunt, atque evangelicae disciplinae expositio, & explanatio; in *myriobib. cod. CXCVII. p. 515.* Et fatendum sane, multa hic prorsus egregie tradi, quae in vitae spiritualis incrementis promouendis nobis vsui esse possunt; licet nonnullis forte, quibus monasticum illud vitae genus non placet, nec doctrina ista moralis, quae vnice illi accommodata est, se sit probatura. Nonnulla quoque, a monachis illis aegyptiis, quorum instituta in quatuor libris prioribus omnibus ad imitandum proponit, dicta aut facta, laudat, quae num laudanda sint, forte non sine ratione aliquis dubitauerit. Idem de *collationibus*, quas scripsit, *patrum XXIV* censendum, in quibus quae a praestantissimis solitariorum in Aegypto abbatibus didicerat, refert. Quod quidem opus, licet cum priori non comparandum; magnam tamen mox obtinuit auctoritatem, vt in plerisque monasteriis reciperetur, monachisque ad legendum commendaretur; vnde factum, vt semi-Pelagianismi, quae tum in eo, tum in priori continentur, semina, longe lateque propagarentur. Legenda, quae hac de re dixi in *dissert. de Pelagianismo in ecclesia romana triumphante, §. III.* Opera CASSIANI omnia, cum commentariis ALARDI GAZAEI, recusa sunt Francofurti 1722. fol.

Non alio, quam quo CASSIANVS, iure, quia scilicet *κουριαι* scripsit, inter mysticos refertur NILVS, qui eodem saeculo quinto vixit; &, praeter *explicationem cantici canticorum; tractatum moralium, seu spiritualium admonitionum; librum de octo vitiosis cogitationibus;* itemque alium eiusdem argumenti; porro de *oratione capita CLIII.* in quibus precandi forma exponitur; similiaque quamplurima reliquit. Recenset ea LEO ALLATIVS in *diatriba de Nilis & eorum scriptis*, quam bibliothecae suae graecae lib. V. inferuit IOAN. ALB. FABRICIVS, p. 19. *seqq.* itemque GOTFR. ARNOLDVS, in *hisor. & descript. theol. myst. cap. XV. p. 252. seqq.* vbi & reliquos saeculi quinti, quemadmodum *cap. XVI. & XVII.* saeculi sexti & septimi scriptores asceticos, quos in numerum mysticorum refert, commemorat. Inter hos praecipui sunt ANASTASIVS Sinaita, qui praeter alia *contemplationes anagogicas in hexaëmeron* libris duodecim conscripsit, ex quibus duodecimum haectenus desideratum graece & latine PETR. ALLIXIVS edidit, Londini 1682. 4. & IOANNES scholasticus, qui & a libro, quem de *gradibus paradisi* scripsit, *Climaci* nomen fortitus est; quorum vterque saeculo sexto vixit. Hi vero omnes, vt & reliqui, qui inter asceticos istorum saeculorum celebrantur, vt scriptis suis vitae spiritualis incrementum promouere conati sunt; ita MAXIMVS, qui saeculo septimo vixit ad theologiae mysticae *πλατωνίζοντος* progressum, tum aliis scriptis suis, tum maxime scholiis in DIONYSIVM, plurimum contulit; de quibus iam antea diximus.

Vt autem in ecclesia occidentali theologiae mysticae *πλατωνίζοντος* studium effloresceret, factum-cumprimis opera IOAN. ERIGENAE, qui & SCOTVS dictus est, & saeculo nono floruit, quippe qui DIONYSII opera in latinum transtulit sermonem, vt adeo a monachis graecae linguae rudi-

rudibus legi possent. Magnam vir iste eo tempore eruditionis consequutus est famam, ob quam & a Carolo caluo in Galliam arcessitus, magnoque in honore est habitus. Auxit eandem, dum in controversia praedestinatarum calamum contra Gorteschalcum strinxit. Idem vero dum cum aliis eodem tempore commento transubstantiationis se opposuit, ut tamen simul omnino praesentiam realem corporis ac sanguinis Christi reiceret; mirum non est, quod romanae ecclesiae addictis male audiat. Legenda, quae hac de re dixi in *instit. theolog. dogm. lib. V. cap. I. ad §. XXII. p. 1551.* Interim non ipse modo IO. ERIGENA paradoxa varia protulisse, perhibetur; sed ALMARICVS etiam errores suos longe absurdissimos, quibus ab ipso prope aberant atheismo, ex eius quodam hausisse libro dicitur; quod eo nonnulli trahunt, ut in ipsa theologia mystica, scriptisque DIONYSII, primum istius impietatis fontem quaerendum, haut obscure inveniunt. Copiosius haec omnia edidit IAC. THOMASIVS, in *schediasmate historico de definit. philos. ad §. LII. p. 59.* ex quo ea repetit IO. MICH. LANGIVS, in *dissertat. prooem. de orig. & progressu theol. mor. systemat.* IO. CONR. DVRRII *compend. theolog. mor. praemissa §. IV.* Nec sine specie quadam hoc diceretur, nisi dubitari adhuc posset, num ex Aristotelica, an Platonica, quam pseudo-DIONYSIVS iste sequutus est, philosophia, ALMARICI errores fluxerint; qua de re a me dictum in *observat. de haeresib. ex philosophia Aristotelico-scholastica ortis, tom. I. observation. selectar. num. XV. §. XVI. seqq. p. 197. seqq.* Quantumvis autem IO. ERIGENA versione ista sua operum DIONYSII quosdam ad theologiae mysticae studium excitauerit; saeculo tamen demum duodecimo caput suum extulit, quo & IO. SARACENVS eadem scripta in linguam latinam transtulit. Eodem vero etiam saeculo

BERNHARDVS, Claraeuallensis ille abbas, vixit, cui haud vltimum inter scriptores mysticos, praesertim prout hoc nomine ascetici quoque veniunt, concedendum locum, fatentur omnes. Cerce exemplum suo atque auctoritate effecisse, creditur, ut plurimi eo & sequenti tempore ad hancce theologiae partem & scriptis, & ipsa praxi excolendam, animum aduicerent. *Vir adeo pius & sanctus est*, inquit beatus MART. LVTHERVS noster, de BERNHARDO verba faciens, *ut, cum merito omnibus monachis praeferebam, putem, tom. IV. Ienens. latin. p. 148.* Et alibi: *antefero omnibus Bernhardum: habuit enim religionis optimam cognitionem; sicut ostendunt eius scripta; comment. in genes. p. 154.* Plura alia eiusmodi abbatis huius Claraeuallensis elogia diligenter collegit GEORG. HENR. GOETZIVS, in *schediasmate theologico de Lutheranismus Bernardi, in not. ad §. I. p. 10. seqq.* Nimirum nostratibus ideo BERNHARDVS placet, quod tum in aliis quibusdam, tum maxime in capite de iustificatione hominis peccatoris coram Deo, talia docuit, atque subinde professus est, quae veritati prorsus sunt consentanea; quod idem, quem laudauimus, GOETZIVS l. c. §. III. p. 23. seqq. luculenter ostendit; qui tamen & §. XV. pag. 50. seqq. de naeuis BERNHARDI agit, quos in eo fuisse, dissentendum non est. Praeter *epistolas* autem, in quibus subinde, quae ad vitam recte instituendam faciunt, attingit, quasque primum operum eius tomus, secundum editionem IO. MABILLONII, Parisiis 1719, duobus voluminibus in fol. recusam, exhibet, huius loci sunt: *de consideratione ad Eugenium papam libri quinque; liber de conversione ad clericos; tractatus de gradibus humilitatis & superbiae; liber de diligendo Deo ad Haymericum, & alia, quae toto secundo eiusdem editionis continentur; porro sermones & homiliae variae, quas* tomus

tomus tertius complectitur; cum primis autem sermones LXXXVI in tria priora canticum Salomonaei capita, qui integrum tomum quartum implent. Continuauit mysticam hancce canticum canticorum expositionem GILLES. DE HOILANDIA, sermonibus XLVIII, qui vna cum aliis quibusdam monumentis, quorum nonnulla itidem ad theologiam mysticam spectant, in altero operum BERNHARDI volumine, tomum quintum & sextum complectente, leguntur. Atque sermones isti BERNHARDI in canticum canticorum, multorum celebrantur elogiis. Audire solum FRANC. SIXTUM Senensem iuuat, qui, exstat, inquit, praeter haec insigne huius auctoris opus, quod eruditi omnes ceteris ipsius laboribus praeferrunt; hoc est, in tria prima canticum canticorum capita explanationes mysticae, atque continuat, sermones octoginta sex, quos ultimo vitae suae anno coram monachis suis in solatium quotidiani laboris viua voce, & ex imo corde profudit, in quibus tanta facundia diuinae charitatis vim, atque sublimitatem expressit, ut adpareat, illum omnes in se ipso caelestis amoris adfectus, motus & aculeos vero, ac viuo spiritus sancti experimento sensisse; lib. IV. biblioth. sancti. p. 268. Inter reliquos saeculi duodecimi scriptores mysticos eminent adhuc HUGO atque RICHARD. DE S. VICTORE, quorum vterque BERNHARDI familiaris fuit. Hos primo statim, post ipsum DIONYSIVM eiusque commentatores, loco commemorat MAXIM. SANDAEVS, theol. myst. lib. III. comment. V. p. 649. vbi & HUGONEM multa scripisse, ait, ad theologiam mysticam usum accommodata, cuiusmodi sunt: liber de arrha animae; libri quinque de mystica arca Noae; liber de modo orandi; de meditatione animae; de claustro animae; de amore sponsi & sponsae; quibus alia adhuc, speciatim explanationem in Dionysium, addit GOTTFR. ARNOLDVS, in hystor. & descript. theolog.

myst. cap. XIX. p. 282. Sed libros quatuor de claustro animae, rectius HUGONI DE FOLIEIO, qui eodem tempore vixit, tribui, docet GVIL. CAVE, in hystor. litterar. script. ecclesiast. saec. XII. p. 457. Praeterea IAC. THOMASIVS obseruat, in operibus HUGONIS de arca Noae mystica librum unum legi, itemque de arca moralis libros quatuor, sed plane diuersos a quinque libris RICHARDI, de arca mystica; faciem, inquit, artis omnino referentibus, quam in Hugone desideres; in schetiasim. hystor. de definit. philof. ad §. LII. pag. 63. Existimat etiam, hosce quinque libros de arca mystica eosdem esse cum medulla theologiae mysticae sex libris constante, quam SANDAEVS l. o. RICHARDO tribuit. Praeclare autem admodum de medulla ista theologiae mysticae sentit MAXIMIL. SANDAEVS; siquidem, se istis libris nihil in hoc genere legisse adcuratius, & ingeniosius, profitetur. Addit porro: In iis autem ita exprimit omnia, quae ad mysticam spectant, ac si in libro experientiae legisset singula. Auctor dignissimus, qui ab omnibus abditae sapientiae amatoribus nocturna diurnaque manu versetur. Idem & reliqua RICHARDI scripta mystica recenset, librum scilicet de Melchisedech; de sacrificio Abrahae; de tabernaculo federis; de templo Salomonis; commentarium in canticum canticorum; explanationem in Danielem; librum de duodecim patriarchis; quibus & alia aduicit GOTTFR. ARNOLDVS, in hystor. & descript. theolog. myst. cap. XIX. p. 283. Hunc ipsum vero RICHARD. DE S. VICTORE primum, aut inter primos, fuisse, qui habitum artis induceret mysticae theologiae, IAC. THOMASIVS contendit, l. c. p. 63. Eoque etiam spectant eiusdem, quae antea recitauimus, verba, libros eius de arca mystica faciem artis omnino referre. Colligit nimirum inde idem vir doctissimus, eodem tempore in ecclesia latina & mysticos theologos adoleuisse, & scho-

lasticos primum in auras prodidisse. Hinc quibusdam interiectis: *Eadem ergo, inquit, aetas, & scholasticae & mysticae theologiae prima dedit systemata, quasi mutua aemulatione, (cui similem in iuris ciuilibus & canonici compilatoribus alii obseruant) accensis inter se magistris.* Quo pacto hoc intelligi velit, ita porro explicat: *Sed illud tamen teneamus interim, hac ratione cum infantia scholasticae, adolescentiam coniungi mysticae, etiamsi ultra latinum orbem in hoc negotio non peregrineris, ut ea vincunt, quae de Ioanne Erigena prodidimus in praecedentibus.* Legenda &c, quae sequuntur, in quibus ad dubium, quod sibi opponi poterat, respondet. Vt vero cuncta eo rectius intelligi ac diiudicari queant; repetenda, quae supra de origine theologiae scholasticae fuisse disputauimus. Non tantum vero eodem circiter tempore scholastica mysticaque theologia, systematica quadam ratione excoli coepit; sed &c, licet maxime sibi inuicem oppositae essent, per illam huius omnino promotum fuit studium. Taedio enim scholasticae theologiae, quod rixosis, quibus referta est, contentionibus, quaestionibusque vanis & spinosis, animus veritatis diuinae amans exfatiari non posset, raultos ad theologiam mysticam amplectendam excitatos fuisse, recte obseruat EHREGOTT DAN. COLBERGIVS, in *dem Hermetisch-Platonischen Christenthum, part. I. cap. I. §. III. pag. 60.* Et ita quoque intelligendum, quod GISSVORTIVS, in *exercitiis pietatis, cap. III. p. 82.* docet, theologiam mysticam ex fastidio sterilis istius, verbosae, ac rixosae theologiae, ortam. Iungenda, quae hac de re monet IAC. THOMASIVS, in *schediaism. histor. de definit. philosoph. &c. ad §. LII. p. 53.* Immo &c ipsi praestantissimi scholasticorum, velut conuicti de theologiae scholasticae inanitate, cum ea mysticam coniunxerunt. Quod praeter VICTORINVM VTRVMQUE HVGONEM & RICHAR-

DVM, de quibus iam diximus, deinceps saeculo decimo tertio SONAVETVRAM, ALBERTVM MAGNUM, & THOMAM DE AQUINO, fecisse, constat; quorum scripta mystica recentent MAXIM. SANDAEVS, l.c. p. 650. & GOTTF. ARNOLDVS, in *bist. & descript. theolog. myst. cap. XX. p. 285. seqq.* Eodem vero etiam saeculo decimo tertio inter Graecos GEO. PACHYMERES vixit, quem DIONYSII AREOPAGITAE opera *paraphrasi* illustrasse, antea iam obseruauimus.

Saeculo decimo quarto plurimi existerunt, qui ob scripta mystica nominis consequuti sunt celebritatem. Et inter Graecos quidem commemorandus est IOAN. CYPARISSIOTA, ob opus, quod inscribitur: *ἱερωτικὴ τοῦ κοινῆς ἡρώτων θεολογία, expositione elementaris eorum, quae de Deo a theologis dicuntur, quod in decem distributum est decades, &c, in quo mysticam simul tradit theologiam.* *Subtile & eruditum* illud vocat IO. ALB. FABRICIVS, qui & summam eius exhibet *biblioth. graec. lib. V. cap. XLIV. p. 463. 464.* In occidentali autem ecclesia inter reliquos omnes eminent IO. TAVLERVS, cuius opera, germanice ab eo scripta, vt *conciones seu sermones sacri, in diebus dominicis atque festis; imitatio pauperis vitae Christi; medulla animae, &c alia, tum alias, tum & magna diligentia, studioque singulari, cum praefatione beati PHIL. IAC. SPENERI, Francofurti 1703. 4. prodierunt.* Subiuncta est huic editioni vita TAVLERI, lecta omnino digna; praemissa autem sunt elogia, quibus beatus MART. LUTHERVS, PHIL. MELANCHTHON, HIER. WELLERVS, alique nostratum, TAVLERVM, eiusque scripta ornarunt. Et, insignem plane virum fuisse TAVLERVM, & eximia rerum diuinarum ac spiritualium cognitione praeditum, in cuius quoque scriptis, animum pium sanctumque vndique prodeantibus, multa praecclare & egregie dicta, cert

certe aliorum, qui eodem tempore vixerunt, dogmatibus longe saniora, occurrant, negari nequit. Naeuorum tamen, non tam ipsi, quam temporis, quo floruit, infelicitati imputandorum, non fuisse expertem, lubentes agnoscimus; ipseque GOTTFR. ARNOLDVS fatetur. Cum enim, quae in viri huius optimi laudem ac honorem ab aliis dicta sunt, recitasset, addit; *interim omnino quidam manifesti in his scriptis exstant naeui, qui puritati veri euangelii minime consentanei sunt, quos illuminatus homo facile agnosceret, & diiudicabit; in hist. & descript. theolog. myst. cap. XXI. §. X. p. 304.* Hinc & in editio-
ne, antea laudata, vt lectorum commodis consulere-
tur, naeui isti, ex superstitione romanae ecclesiae orti, in margine notantur. Cum romanenses viderent, TAVLERVM eiusque scripta a LVTHERO com-
mendari; aegre hoc ex illorum numero ferens IO. ECKIVS vehementer in ipsum TAVLERVM insurrexit, eumque somniatorem vocavit, & in haereseos inducere sus-
picionem conatus est; *sed nihil, inquit MAXIM. SANDAEVS, adfert, vnde id probet; loco saepe iam laudato; p. 61.* Hinc & ex ipsis romanensibus, scripta Tauleri apologia, eum refutauit LVD. BLOSIUS, qui &, Taulerus, inquit, catholicae fidei cultor integerrimus est. Ea, quae scripsit, sana & plane diuina sunt, vt cognoscere possunt, qui in illis sunt versati. Sed Eckius ardore ecclesiae accensus, indigne tulit, quod Lutherus magnifice laudaret Taulerum &c. Addit BLOSIUS: *Eckius non putans se falli, dicit: vtinam Taulerus prorsus lateret, & non inuolaret in monasteria; ego vero in nomine domini dico: vtinam Taulerus ubique gentium cognitus esset, atque a quamplurimis diligentissime legeretur. Haec ex BLOLIO, MAXIMIL. SANDAEVS l. c. Idem recte monet, iniquiores esse nonnullos in TAVLERVM, quod videatur nonnumquam damnare bona opera, aut exteri-*

BVD. ISAGOGE.

ora pietatis exercitia; siquidem illos tantum reprehendat, qui solis externis illis dediti, de vitiorum fibris euellendis non sunt solliciti, multo minus, quo pacto ad veram cum Deo vnionem, atque caritatis arctissimum nexum, ad quem TAVLERVS suos exhortatur, peruenire queant. Fate-
tur vero tandem SANDAEVS, habere TAVLERVM, vt alios mysticos, quae interpretatione commoda egeant, vt, a patre filium suum in anima generari; item, intermittendas preces horarias, dum adest visitatio diuina, & mentis excessus, & quae alia sunt eiusdem generis. Praeter BLOSIUM & SANDAEVM etiam alii romanensium, & quidem praestantissimi, praeclare admodum de TAVLERO sentiunt. Vt reliquos enim taceam, IOAN. BONA, cardinalis, in *notitia auctorum, tractatu de diuina psalmodia* praemissa, eum vocat *theologum mysticum profundam, & caelesti sapientia singulariter imbutum.* Characterem eius PETR. POIRET hunc in modum exprimit: *Vrget, ut anima per adsestuum & vitiorum suorum mortificationem, per virtutum praxin, per desertionem & abnegationem sui, suarum cupiditatum, suae voluntatis, amoris proprii, immo omnis suae adiuuitatis, omniumque rerum creaturum, ad intimum suum fundum reuertatur, Deum ibi quaerens, tandemque inueniens, qui sese ibidem manifestat per natiuitatem verbi sui diuini, & per adflatum sancti sui spiritus, & vt deinde per continuam & durabilem introuersionem eodem in hoc interi-
ori statu sese conseruet: quo Deus voluntatem suam, suaque mirabilia, & speciales regiminis sui modos in ipsa exequi possit; in epist. de principiis & characterib. mysticor. quae in bibliotheca eius mysticor. exstat, §. V. p. 110. De variis operum TAVLERI editionibus eundem POIRETVM l. c. legere licet. Eodem saeculo decimo quarto IO. RVSBROCHIVS vixit, neutiquam nobis, dum de mysticis scriptoribus loqui-*

H h h h

mur,

mur, praetermittendus. *Illiteratus quidem*, inquit PETR. POIRETVS, & *magnae simplicitatis, at simul admirabili vitae sanctimoniam praeditus, sublimisque contemplator; unde per viam experientiae & infusionis, profundissimam & originariam vniuersae theologiae mysticae notitiam adquisiuit, plurimorumque in ea ductor exstitit; l. c. p. 112.* MAXIMIL. SANDAEVS, tantae existimationis illum esse, ait, vt DIONYS. CARTHVSIVS eum alterum Dionysium areopagitam adpellet, illustri profecto, inquit, ac inuidendo praeconio. Addit autem: *Altus est in suis libris, obscurus, metaphoricus, formulas habet loquendi duras, non vsitatas, periculosas, & nisi commoda interpretatione mitigentur, erroris indices; l. c. p. 651.* Scripta quoque eius praecipua ibi recenset, vti sunt: *speculum totius vitae spiritalis; speculum salutis aeternae; de septem custodiis; de septem gradibus amoris; de praecipuis quibusdam virtutibus; de nuptiis spiritualibus, seu de ornatu spiritualium nuptiarum;* quibus alia adhuc adiungit GOTTFR. ARNOLDVS, in *hisl. & descript. theol. myst. cap. XXI. p. 306. 307.* & HENRIC. WHARTONVS, in *adpend. ad histol. litterar. scriptor. ecclesiast. Guil. Cauai, p. 39.* Exstitisse autem tempore RVSBROCHII, qui principis mysticis, ad absona quaeris atque impia ex iis deriuanda, abuterentur; inde intelligas, quod quosdam inducat, adfirmantes, *se nullum habere Deum, sed usque adeo sibi esse mortuos, ac Deo unitos, vt ipsimet Deus effecti sint;* obseruante GISBERTO VOETIO, in *exercitiis pietatis, cap. III. p. 81.* Hoc & inde confirmatur, quod apud eundem VOETIVM, *l. c. p. 86.* quosdam ceu falsos prophetas hunc in modum depingat: *Quidam etiam vius sunt sententiae, vt, animas suas ex Dei substantia creatas, adfirmant, cumque mortui fuerint, rursus se futuros esse id, quod antea fuerint; perinde vt scyphus aquae haustus ex fonte, si in ipsum fontem resum-*

*datur, idem est, quod fuit prius. Aium praeterea, si quis per caelum omne peruagetur, nullum eum neque angelorum, neque animarum, neque ordinum, neque gloriar, neque praemiorum discrimen distinctionemque reperiturum; siquidem nihil illic, nisi simplicem quamdam beatamque essentiam, omni actione vacantem, esse, arbitrantur. Addunt his, post extremum iudicii diem omnes omnino homines, malos aequae ac bonos, & simul Deum ipsum, non nisi vnam eandemque Dei essentiam, quae in omnem aeternitatem absque vlla actione semper otio vacatura sit, esse futuros. Atque eam ob rem nihil neque scire, neque cognoscere, neque velle, nec amare, nec cogitare, non gratias agere, non laudare, sed nec desiderare, nec habere volunt. Nam supra Deum & sine Deo esse, nec in vlla re Deum quaerere, nec inuenire, atque demum ab omnibus prorsus immunes esse, volunt. Et hoc ipsi perfectam adpellant spiritus paupertatem. Quae hominum istorum placita quantopere detestetur RVSBROCHIVS, significat, quando addit: *Verum eiusmodi paupertas in caelo minime inuenitur, neque in Deo, neque in angelis, neque in sanctis, sed nec in hominibus bonis toto orbe terrarum. Itaque non nisi diabolica & terrena paupertas est.* Nihilossecius ipsemet RVSBROCHIVS in suspicionem venit, ac si ab eiusmodi non alienus esset erroribus. Immo, ab ipso IO. CHARLIER. GERSONE eum haereseos, in *Almarico condemnatae*, (ad quam antea memorata placita tendunt) *insimulatum*, constat, & MAXIMILIANVS quoque SANDAEVS testatur, *l. c. p. 650.* Apologiam tamen pro RVSBROCHIO scripsit, & GERSONI opposuit, IO. DE SCHONHOVIA, qui eodem tempore vixit; quemadmodum & deinceps causam eius defendendam susceperunt GERHARDVS ABHAMONT, in *dedicat. operum Rusbrochii*, LAVR. SVRIVS, in *praefatione iisdem praemissa;* CASP. PLACENTIVS,*

nvs, praemonit. ad opera Baptistae Bononiensis, & DION. CARTHUSIANVS, lib. III. de contemplat. cap. vlt. Suspicionem erroris RVSBRUCHIVM dedisse, fatetur SANDAEVS, quod obscure loquens de unione mystica insinuet, creaturam per unionem cum Deo definere esse; l. c. p. 651. IACOBYVS quoque THOMASIVS ab erroribus eiusmodi, quos eum detestatum, antea diximus, equidem immunem fuisse, putat; sed cum phrasibus, inquit, tamen interdum vteretur, ab ista illaue parum deterfis, factum est, ut ipsum Gerson insinularet haereseos, in Almarico condemnatae; nisi dicas, eum fluctuasse, aut initio infectum, postea resipuisse; in *schediafm. hist. de definit. philos. &c.* ad §. LII. p. 65. Discere vero hinc licet, quam caute in quibusdam mysticorum scitis versandum sit, ne ad praecipitia abripiamur.

Missis autem reliquis saeculi decimi quarti scriptoribus mysticis, HENR. SVSONE, GERHARDO Zutphanienfi, aliisque, ad saeculum decimum quintum properamus. Hoc vero cum eiusmodi scriptorum feracissimum fuerit; ex multis paucos tantum commemorare iuabit. Eminent autem inter reliquos IO. CHARLIER. GERSON, de quo iam supra ad §. VI. huius capitis quaedam diximus. Inter scripta eius huius loci sunt: *liber de mystica theologia speculativa; liber de mystica theologia practica; epithalamium mysticum theologi & theologiae; opusculum de meditatione; & denique commentarius in canticum canticorum; in quo, iudice MAXIM. SANDAEO, de quinquaginta proprietatibus amoris diuini in canticorum libro dispersis ita agit, ut tanquam verus mysticus altissime omnes amoris caelestis adfectus imbibisse, & quod diminutis hauserat, eructasse dici possit; l. c. p. 654.* Reliqua eius scripta mystica, itemque aliorum de eo elogia, recenset GOTTFR. ARNOLDVS, in *hist. & descript. theolog. myst. cap. XXII. p. 316. seqq.* GERSONEM theologiam mysticam

cum scholastica conciliare voluisse, constat ex iis, quae obseruat IAC. THOMASIVS, in *schediafm. hist. ad §. LII. p. 56.* Non minor inter scriptores mysticos est celebritas THOM. AKEMPIS, cognomento Haemmerlein, seu malleolus, ex oppidulo Kempis seu Campis, dioeceseos Colonienfis oriundi, qui eodem saeculo decimo quinto vixit. *Vir, inquit HENR. WHARTONVS, si quis alius, pius & deuotus, quem tamen nonnullibi, quasi extra se raptum, enthusiastam agere, & tantum non delirare, dissimulari nequit; in adpend. ad hist. litter. scriptor. eccles. Guil. Cauci, p. 90.* Quibus verbis dum eum ita laudat, vt simul vituperet; ab aliis dissentit, qui, quae quosdam offendunt, facile excusari, aut in meliorem accipi posse partem, existimant. Non alii autem magis, quam mystici, diuersis eiusmodi virorum doctorum iudiciis sunt obnoxii. Hinc & eo maiori opus est circumspectione, ne temere quemquam damnemus, aut statim pro deliramentis habeamus, quae forte non satis nobis sunt perspecta. Scripta THOMAE AKEMPIS idem WHARTONVS recenset, quod & GOTTFR. ARNOLDVS facit, in *hist. & descript. theolog. myst. cap. XXII. p. 323. seqq.* Eminent inter omnes libri de imitatione Christi; opus, vt iterum HENR. WHARTONVS loquitur, non tam mole, quam vsu & fama magnum; cuius admirandum, venustum tamen dictionum zelum, sententiarum pondus, & igneas pietatis scintillas multi multis deprae-dicarunt. De auctore tamen libri huius praestantissimi dubitatur, num is THOM. AKEMPIS sit, quod plurimi adfirmant, an IOAN. GERSON, quod aliis placet, an vero IO. DE GERSEN, siue de GESSEN, abbas Vercellensis, quod iterum alii adserunt. Sunt &, qui omnino eum BERNHARDO tribuunt; quemadmodum rursus alii, ex plurium monumentis eum constat esse, sibi persuadent. Tantaque

H h h h 2

animo-

animorum contentione ac acerbitate hac de re disputatum fuit, vt adpareat, quosdam de exemplo mansuetudinis, quod seruator nobis reliquit, quodue auctor istius libri tantopere commendat, parum fuisse sollicitos. Historiam certaminis istius exhibet LVD. ELL. DV PIN, in peculiari *dissertat. de auctore libri de imitatione Christi*, quae *tomo duodecimo bibliothecae eius scriptor. ecclesiast.* est subnexa, *S. I. p. 157. seqq.* Idem vir doctissimus, cum diligenter rationes, quas quaelibet pars pro sententia sua vrget, recensuisset; illud TERTENTII vsurpat:

Fecistis probe,

*Incertior multo sum quam dudum, tandemque concludit, nihil certi de huius libri auctore definiri posse. Inde autem praestantiae ac dignitati eius nihil decedit, quae tanta est, vt ab omnium sectarum, in quas orbis christianus diuisus est, hominibus agnoscat & celebretur. ROBERT. BELLARMINVS cardinalis, opusculum, inquit, sane vtilissimum est, ac iure in tota ecclesia summo omnium consensu receptum, & frequentatum & in omnes pene linguas conuersum. Ego certe ab adolescentia & vsque in senectam hoc opusculum saepissime volui & reuolui, & semper mihi nomen apparuit, & nunc etiam mirifice cordi meo sapit; de scriptor. eccles. p. 244. Et certe, non in omnes modo Europae linguas, sed & in arabicam, libellum huncce conuersum, saepissimeque editum, hodie quoque a plurimis non sine fructu legi, constat. Nec ignotum inter scriptores huius saeculi est HENR. HARPHEI nomen, in quo laudando operosus est P. F. POIRET, in *epist. de principiis & characterib. mysticorum*, in *bibliotheca eius mysticor. p. 114. seqq.* Characterem eius cum descripsisset, addit: *Systema hoc est theologiae mysticae, tam egregium, tam essentiale, tam consummatum, & profundum, atque vniquam comparis.* Sed alii de eo aliter*

sentiant, taliaque, quae minime probanda sint, ab eo adseri, contendunt. De *theologia eius mystica*, quae tribus constat libris, & praecipuum inter scripta eius locum tenet, ROB. BELLARMINVS obseruat, *interdictum fuisse hoc opus in indice librorum prohibitorum, nisi repurgatum esset, ad exemplum eius, quod repurgatum prodiit Romae anno 1585; de scriptorib. ecclesiast. p. 242.* MAXIM. SANDAEVS, in *huius*, inquit, *lectioe maior est adhibenda cautela*, (quam in *lectioe TAVLERI nam periculum est maius inexperis.* Et deinceps: *Est enim loquendi modus illius contortus, figuratus, a communi receptoque in scholis abhorrens, quo incauti facile decipiuntur.* Addit tamen: *Quod si in mystica theologia versatus ad lectionem illius accedat, fructum non mediocre inde percipiet; multa enim habet Harphius, quae alibi frustra quaesueris; l. c. p. 653.* Non omnibus lectionem HARPHEI prodesse, ipsemet negare non audet GOTTFR. ARNOLDVS, in *hist. & descript. theolog. myst. cap. XXII. p. 344.* Agmen claudat libellus egregius, bonaeque frugis plenissimus, *theologia germanica*, siue *die teutsche Theologia* dictus; de cuius auctore nihil aliud constat, quam quod fuerit *nobilis germanus, sacerdos, & custos, siue aedificus domus nobilium Germanorum Francofurti ad Moenum.* Quanti eum beatus LUTHERVS noster fecerit, omnibus notum est ex praefatione, quam eidem praemisit, cum illum an. 1518 ederet; quae deinceps non semel repetita est editio. Recudi quoque eundem curauit 1621 beatus IO. ARNDTIVS, nouaque, eaque egregia praefatione, ornauit, in qua & summam eius exhibet, & de vsu differit. Tandem, vt alias editiones taceam, additus quoque hicc libellus, cum vtriusque & LUTHERI & ARNDTII praefatione, est ei operum TAVLERI, quam cum praefatione beati PHIL. IAC. SPENERI an. 1703 produisse, antea

antea diximus. Legenda, quae prorsus ex rei veritate in laudem huius libri copiose differit MICH. NEANDER, in *praefat. ad erotemata graec. linguae*, p. 312. Mysticis scriptoribus & auctorem hunc recte adnumerari, vel inde constat, quod triplicis viae, *purgatiuae, illuminatiuae & uniuersalae* mentionem facit. Quod cum etiam IAC. THOMASIVS obseruasset, addit: *sed hic tamen ita versatur, ut capite vigesimo septimo diserte disputet, indolentiam in hac vita cadere in hominem non posse; ut omnino modestioribus adnumerandus veniat; in schediasm. hist. de definit. philos. &c. ad §. XIV. p. 74. vbi & iudicium be-*

§. IX. Ecclesia occidentali per purioris doctrinae restitutionem in varias partes scissa, theologia quoque mystica diuersa fata subiit. Vbique equidem suos habuit cultores; sed qui eam ecclesiae, cui addicti erant, placitis adcommodarent, vel erroribus, qui ceteroquin cum ea coniuncti erant, novos adderent; cum alii contra ab iis repurgare illam vellent, idque agerent, ut mala a bonis, a profuturis, noxia discernerent; quemadmodum rursus alii, omnem in ea emendanda operam frustra consumi, arbitantes, eam reiciebant prorsus, proscribebantque.*

* Varia utique post ecclesiae emendationem, a beato LUTHERO susceptam, tum apud nos, tum apud eos, qui a nobis dissentiunt, aliaque sequuntur in religione placita, theologiae mysticae fuere fata. Atque ab iis quidem, quae apud nos experta est, ut incipiamus; quo pacto a nostratibus, praecunte LUTHERO, maxime autem a beato IO. ARNDTIO in ea repurganda elaboratum sit, IAC. THOMASIVS hunc in modum exponit: *duae partes sunt christianismi: vera fides, pia vita: illa ad intellectum, haec ad voluntatem refertur. Illi scholastica, huic mystica theologia subuenire conata est olim, sed ita, ut plurimum labis adspargeretur. In utraque repurganda laborauerunt nostri, cum exemplo illis praeciuisset Lutherus. Huic enim bella fuisse non cum scholasticis modo doctoribus, sed cum enthusiastis quoque ac fanaticis. Post Lutherum quasi partitis operis, alii schola-*

ati LUTHERI de hocce libro contra intempestiuas quorundam censuras defendit. Naeuis quidem quibusdam, ut alia eiusdem temporis scripta, liber hicce non caret; quemadmodum & formulae loquendi quaedam in eo occurrunt, quae non omnibus probantur. Ideo vero egregia ista atque praeclara, quae continet, contemnenda non sunt, aut reicienda. De reliquis saeculi huius scriptoribus mysticis, LAVR. IUSTINIANO, DION. CARTHUSIANO, aliisque, legendi, quos saepe iam laudauimus, MAXIM. SANDAEVS, PETR. POIRET, atque GOTTFR. ARNOLDVS.

sticam, alii mysticam magis magisque reformare sunt adgressi. E quibus Ioannes Arndius maxime negotium sibi sumsit mysticae theologiae resurgendae in faciem saniozem; in schediasm. hist. de definit. philosoph. &c. ad §. LIV. p. 76. Enimuero, licet haud pauci ex nostratibus de vita spiritali eiusque incrementis fuerint solliciti, quod scripta illorum ascetica, supra enumerata, testantur, qui & hoc nomine inter mysticos referri poterant; IOANNEM tamen ARNDTIUM, cuius insignia in pietatis studium merita, nulla umquam debilitate obliuio, omnem ea in re diligentiam collocasse, longe est notissimum. Idem etiam, cum IO. TAVLERVM, THOM. AKEMPIS, aliosque ex praestantioribus mysticis quandoque sequutus sit; specialiori quadam ratione inter mysticos numerari solet. Varia autem cum vir optimus scripserit, ut homilias, sive sermones sacros, in

pericopis euangelicas, itemque *in psalmos*, & alia; hic tamen *libri eius de vero christi- anismo* in censum veniunt, qui magna multorum adprobatione excepti, saepius- que editi, in alias quoque linguas conuer- si, hodie adhuc a plurimis non sine infi- gni fructu leguntur. Interim & sinistra quorundam experti sunt iudicia, fuerunt- que, qui errores Weigelianos, Schwenck- feldianos, & nescio quos, in iis sibi depre- hendere visi sunt; hinc & acerrime eos impugnarunt; aliis contra eorum in se su- seipientibus defensionem, & orthodoxiam viri beati strenue adserentibus. Inter il- los noti sunt IO. WALTHERVS, LVC. OSIANDER iunior, IAC. WERENBER- GIUS, GEORG. ROSTIVS, CONR. TIB. RANGO, IO. CORVINVS, IO. TOBIAS MAIOR, alique, quorum scripta adcura- te recenset M. C. G. in *apologeticis Arndti- anis, das ist, Schuz-Briefen zur christlichen Ebrer-Rettung Herrn Iob. Arndts &c.* Lip- siae 1706. 8. editis, p. 191. seqq. Inter hos autem, seu qui ARNDTIVM defende- runt, eminent DAN. DILGERVS, HENR. VARENIUS, PAVL. EGARDVS, MICH. (seu MELCHIOR) BELLERVS, IOAN. SAUBERTVS, IO. MICH. DILHERRVS, IO. GEORG. DORSCHVS, quos, vt & reliquos, idem auctor *apologeticorum Arnd- tianorum*, laudat, eorumque scripta enu- merat, p. 177. seqq. Media quadam via incedunt alii, & formulas quidem quas- dam loquendi parum vsitatas non pro- bant; de sana autem atque sincera viri be- ati mente non dubitant. Praeter multos alios ita sentit IO. ANDR. QVNSTEDI- VS, dum, *in libris eius*, inquit, *de vero christiano pbrases quaedam duriusculae, a suspectis fortasse auctoribus mutuatae oc- currunt, ipsi tamen libri ob pietatem, re- rum pretiositatem, & utilitatem digni sunt, qui non tantum sedulos lectores, sed etiam feruidos habeant imitatores; est. post. mo- nit. VII. p. 68.* Exprobrabatur ARNDTIO

inter alia, quod formulis phrasibusque my- sticorum vsus sit; quod tamen cum sano sensu, prauis quorundam pseudo-my- sticorum dogmatibus repudiatis, fecerit, fa- cile ideo excusabitur. Cum primis vitio datum, quod capita quaedam ex VAL. WEIGELII libello *precum* in suos *de vero christiano* libros transtulerit; sed cum eo tempore ignorauerit, libelli istius au- ctorem WEIGELIVM esse; nihil praeter- ea in istis formulis occurrat, quod re- ctum non admittat sensum; haec quoque sponte sua cadit adcusatio. Inter varias operis istius editiones laudandae maxime, quae cum adnotationibus HENR. VARE- NII, & IO. GEORG. DORSCHBI prodi- erunt; in quibus cum omne illud, quod vel leuissimum procreare scrupulum que- at, sublatum sit; nihil amplius superest, quam vt eius lectio omnibus quam dili- gentissime commendetur. Plura vero de eo, ipsoque ARNDTIO, praeter auctorem *apologeticorum Arndtianorum*, iam lauda- tum, qui omnia pro eius innocentia & orthodoxia, testimonia diligentissime col- legit, dabunt GOTFR. ARNOLDVS, in *dem Leben der Glaubigen*, p. 536. seqq. item, in *der Kirchen- und Ketzer-Historie, part. II. lib. XVII. cap. VI. §. V. seqq. p. 478. seqq.* alii- que, laudati CHR. MATTH. PFAFFIO, in *introdukt. in bist. litter. notis amplissimis illu- strata, lib. II. ad §. VIII. p. 276.* quibus iun- gendus CHRIST. EBERH. WEISMANNVS, in *introdukt. in memorabilia eccles. histor. sacra- noui testament. part. post. saec. XVII. p. 1174. seqq.* In *excerptis & epistolis ineditis* IO. CHRISTIANI A BOINEBVRG, & ZACH. PRY- SCHENCK A LINDENHOVEN, quae BURCARD. GOTTH. STAVIVS noster in *actis litterariis ex manuscriptis erutis, fascic. III.* exhibet, subinde ARNDTII, eiusque *de vero christiano* librorum, honorifica sit mentio. Immo p. 61. BOINEBVRGIVS, cum iam ad romanensium sacra transisset, hunc in modum scribit: *Expeto Varenii apologeti-*

con pro Ioan. Arndtii auro libro de christianismo vero. Memini id penes te videre perennium abhinc plus minus, & scio, te esse peramantem Arndtii. Quem quanti & ego faciam, forte nec tu nescis ex pristina mecum consuetudine. Utique iam in festo mihi felicitique hoc otio vnice vaco probis eiusmodi omni in parte libris lectisandis, & vestratibus, quinam Melanchthoni Arndtioque, illi in lenitate & candore iudicii, super dogmatibus, huic vero in pietatis doctrina antecellant, neminem recorder.

Non tam facile, ac ARNDTIUM, excusare aut defendere licebit, qui itidem inter mysticos referri solent, VAL. WEIGELIUM, IAC. BOEHMIUM, CHRISTIANUM HOHBURGIVM, aliosque; qui cum variis controuersis ac concertationibus occasionem dederint; rectius in theologia polemica de iis agetur. Conferre interim de hisce, aliisque eiusdem generis scriptoribus, iuuabit EHREGOTT DAN. COLBERGIUM, in dem *Hormetisch-Platonischen Christenthum*, & de WEIGELIO quidem lib. I. cap. IV. p. 205. seqq. vbi & de CHRIST. HOHBURGIO, cuius, praeter alia scripta, nota est *theologia mystica*, itemque *postilla mystica*, agit, quippe quem inter Weigelianos refert; de IAC. BOEHMIO autem cap. VIII. p. 307. seqq. Si quis contra, quid pro istorum hominum defensione dici queat, scire aueat; eum GOTTFRIEDUM ARNOLDUM consulere oportet, in *der Kirchen-und Ketzer-Historie*, & de VALENTINO quidem WEIGELIO part. II. lib. XVII. cap. XVII. p. 615. seqq. de IAC. BOEHMIO cap. XIX. p. 657. seqq. de CHR. HOHBURGIO part. III. cap. XIII. §. XIV. sqq. p. 128. seqq. Iungere licet, si placeat, quae dicta sunt in *der historischen und theologischen Einleitung in die vornehmsten Religions-Streitigkeiten*, cap. VI. §. XIII. seqq. p. 631. seqq. BOEHMII characterem exhibet, & summam doctrinae eius simul satis perspicue exprimit, PETA. POIART,

in *epist. de principiis & characterib. mysticor.* p. 162. seqq. Admodum autem magnifice de eo sentit, dum, hic vnicus, inquit, est, (saltem cuius scripta ante hac innotuerint) cui Deus imos naturae recessus detexit, tam quod ad spiritualia attinet, quam ad corporalia; & qui in rebus theologis & supernaturalibus ad centrum vsque penetravit, atque in ipsa origine principia vera philosophiae, tam metaphysicae & pneumaticae, quam verae physicae perdidit. Multa eiusmodi alia cum in laudem BOEHMII differuisset; concludit, neminem occurrere, qui prorsus cum illo comparari queat. Auctoris nostri, inquit, dona tam singularia sunt, ut incassum alibi quaeras scriptores, qui ex origine tam profundae cognitionis characterem gerant; ex origine, inquam, id est, tales, qui veritates eiusmodi e fonte & per experientiam in sese ipsis hauserint. Laudat hinc quosdam, qui secundum principia BOEHMII scripserunt, indeque varias deduxerunt conclusiones; UT ABRAH. FRANCKENBERGIUM, aliosque; obseruatque, ex veteribus proxime ad BOEHMIUM accedere *poemandrum*, qui, inquit, iure aut iniuria tribuitur Mercurio trismegisto. Inter eos denique, qui in quibusdam Boehmio adpropinquant, refert THEOPHR. PARACELSUM, VAL. WEIGELIUM, IVL. SPERBERVM, BARTH. SCLEIUM, FRANC. GEO. VENETVM, vtrumque HELMONTIUM, IO. BAPTISTAM patrem, & FRANC. MERCVRIVM filium, aliosque; L.c. p. 173. De CHR. HOHBURGIO hoc solum addimus, *theologiam eius mysticam* mirifice laudari a IO. CHRISTIANO A BOINEBURG, in excerptis & epistolis eius ineditis apud BURC. GOTTH. STRVVIVM; in *actis literariis ex manuscriptis erutis*, fascic. III. p. 61. Cum enim, quae de IO. ARNDTIO recitauimus, dixisset, ita pergit: Nisi si Christianus Hobburgius perinde in censum denocari debeat, cuius *mystica theologia in vernaculo exstat, opusculum sane praecclarissimum, & quod*
merceatur

mereatur ab omnibus penitissime nosci. Sed viri huius, quantumvis eruditi, iudicio in eiusmodi rebus standum esse, haud dubie negabunt alii.

Et sane, placitis illis singularibus, partimque erroneis, partim a simplicitate scripturae sacrae nimis discedentibus, quae in VALENT. WEIGELII, IAC. BOEHMII, aliorumque, qui pro mysticis habentur, scriptis inveniuntur, effectum, ut ab eo tempore ipsa mystica theologia male audire apud nonnullos inciperet, immo, ut in ea fontem velut ac scaturiginem omnis fanaticismi ac enthusiasmi quaerent. Huc EHREG. DAN. COLBERGII liber, *das Hermetisch-Platonische Christenthum &c.* inscriptus, anteaque nobis iam commemoratus, qui Francofurti 1690. 8. prodiit, comparatus est. Hoc namque in eo auctor agit, ut omnem fanaticismum & enthusiasmum per theologiam mysticam ex philosophia Platonica deriuat. Speciatim, cum *part. I. cap. I.* historiam theologiae mysticae velut in compendio exhibuisset, & de praecipuis scriptoribus mysticis quaedam obseruasset; theologiam mysticam *semina superbiae spiritualis, fanaticismi & enthusiasmi continere*, probare adgreditur §. XIV. p. 66. seqq. deinde vero praeter haereticos quosdam veteres, omnes recentioris aevi fanaticos & enthusiasmas ex theologia mystica prognatos, ostendere conatur, §. XV. p. 71. seqq. Eodem praeterea tempore, cum domestica illa in ecclesia nostra orirentur certamina, in quibus beati PHIL. IAC. SPENERI, & aliorum quorundam theologorum, pietatis studium strenue vrgentium, a quibusdam in dubium vocata est orthodoxia, inter alia etiam de theologia mystica acriter disceptatum est. Fuerunt enim, qui omnes errores, quos pietisticos vocabant, non aliunde rectius, quam ex theologia mystica; deriuari posse, censerent. Hanc vero cum simul, GOLBER-

GII insistendo vestigiis, pro matre omnis fanaticismi & enthusiasmi venditarent; non poterat non illorum doctrinae labe, ex horum quidem mente, adspergi. Cum primis hoc sibi datum credidit FRIDER. CHRIST. BUCHERVS, qui tum alibi, tum maxime in *Platone mystico in pietista rediuiso, das ist, pietistischer Vbereinstimmung mit der heidnischen philosophia Platons, vnd seiner Nachfolger*, Dantisci 1699. 4. hoc egit. Quo in scripto cum etiam BALTH. KOEPKENIVM vellicasset; hic illi opposuit librum, supra nobis iam laudatum, inscriptumque: *Sapientia Dei in mysterio crucis Christi abscondita, die wahre theologia mystica oder ascetica aller Glaubigen alten vnd neuen Testaments*, Halae 1700. 8. in cuius praecipue altera parte BUCHERI Platonem mysticum sub examen reuocat. Quemadmodum autem KOEPKENIVS, non aliam theologiam mysticam, quam puram, & verbo Dei conuenientem, de qua supra dictum, quam & ideo asceticam vocat, se defendere, profiterur; ita beatus SPENERVS, in *praefatione*, libro huic praemissa, ab erroribus & Platoniorum, & mysticorum, se quae longissime abesse, luculenter testatur; licet, tum in Platone, tum apud mysticos interdum occurrere, quae minime spernenda sint, fateatur. Pari ratione & AVGVSTVS HERM. FRANKIVS, ea solum, quae veritati & scripturae sacrae sunt consentanea, in mysticorum scriptis se laudare, docet, in *der gründlichen vnd gewissenhaftten Verantwortung gegen D. Io. Frid. Mayers harte vnd vnwarhaffte Beschlüssungen &c.* p. 277. seqq. vbi & speciatim de imputata mysticis deificatione, deque IO. RVSBROCHIO agit; quemadmodum & in antecedentibus, p. 97. seqq. de Catharina Genuensi verba fecerat. Praeterea, cura theologia scholastica semper mysticae opposita fuerit, & conflictum quendam inter vtramque obseruare licet; ro-

WILH.

WILH. ZIEROLDVS, mysticae theologiae non rectius se agere caussam posse, existimauit, quam si scholasticae iugulum peteret. Eo namque spectat eius *D. Martin Luthers euangelische Aufmunterung zur Liebe des Wortes Gottes wider das Aristotelisch-scholastische Christenthum; insonderheit wider M. Friderich Christian Büchern* &c. Stargardiae 1700. 4. Quo in libro LUTHERI testimonia contra theologiam scholasticam & Aristotelem congestit; quantumque damnum theologia Aristotelico-scholastica dederit, probare adnititur. Nec alium sibi finem constitutum habet in *der Einleitung zur gründlichen Kirchen-Historie, mit der historia philosophica verknüpfft* &c. cuius pars prior Stargardiae 1700. 4. posterior, speciatim SAM. SCHELVIGIO & FRID. CHRIST. BVCHERO opposita, anno 1703 lucem adspexit publicam. Cum primis vero adhuc commemorandus est GOTTFR. ARNOLDVS, qui in promouendo & commendando theologiae mysticae studio, scriptoribusque mysticis laudandis, excusandis, defendendisque, totus, immo interdum nimis liberalis fuit; idque tum in *der Kirchen- und Kotzer-Historie*, itemque in *dem Leben der Glaubigen*, aliisque scriptis; tum maxime in *historia & descriptione theologiae mysticae*; ex quibus & notitia reliquorum, quorum adhuc mentio hic fieri poterat, haurienda; quam admodum & ipse quaedam scripta, ad mysticam theologiam spectantia, edidit. In quibus omnibus vt diligentiam singularem demonstrat; ita rectius sibi, & aliis, consulisset, si maiori vsus esset circumspicione, nec laudare aut defendere suscepisset, quae nec laudari, nec defendi aut poterant, aut debebant. Nec praetermittenda hic est apologia ista theologiae mysticae sobrie satis solideque scripta, quae nuper admodum germanice prodit: *die wahre theologia mystica, aus heiliger Schrift bewaehret, vnd von den falschen concepten*

BVD. ISAGOGE.

des Herrn D. Hermann Scheins, Mennistensch-Predigers in Amsterdam, durch Aletophilum gesaubert, Francofurti & Lipsiae 1725. 8. Adiderat HERM. SCHYN, Mennonitarum partibus addictus, doctorisque munere apud eos fungens, lingua belgica librum: *homo in Christo, siue vita spiritualis fidelium*, &c. inscriptum, in cuius praefatione theologiam mysticam acriter perstrinxerat, & grauissimis adcusationibus omnibus iniuriam reddere adnitus fuerat. Hinc itaque occasio apologiam istam edendi ALB. TOPHILO enata; quo sub nomine quis lateat, ignoro, eum tamen ecclesiae nostrae sacris addictum, existimo.

Inter reformatos non desuisse theologiae mysticae cultores, praesertim si ascetica hoc nomine intelligatur; tot scripta, maximam partem supra iam commemorata, testantur. Specialiori tamen quadam ratione locum hic sibi postulant GISB. VOETII τὰ θεωρητικά, siue *exercitia pietatis*; supra equidem itidem iam laudata, sed hic repetenda, quod non tantum mysticam theologiam, methodice digestam, contineant, sed auctori etiam constitutum fuerit, mysticam theologiam romanensium a scoris & quisquilis repurgare. Id ipsemet profitetur *cap. III. §. III. p. 67.* vbi & more suo varia problemata, eodem spectantia, proponit. Exstiterunt vero & alii inter reformatos, praesertim in Anglia & Belgio, qui, de orthodoxia ecclesiae istius seruanda non adeo solliciti, suo subinde indulserunt ingenio; vnde & ab aliis fanaticorum numero adscribuntur. Quosdam ex illis recenset PETR. POIRET, in *epistola de principiis & characteribus mysticorum*; plures autem in *catalogo auctorum mysticorum epistolae huic subnexo*; in *bibliotheca mysticorum selecta*, p. 322. seqq. cui iungendus GOTTFR. ARNOLDVS, in *hist. & descrip. theolog. myst. cap. XXIV.* vbi indicem scriptorum mysticorum & asceticorum saeculi decimi sexti &

l i i i

deci-

decimi septimi, & quidem ex cardinalibus tribus sc̄ctis vel religionibus, exhibet. Sed omnium instar hic ipsemet esse potest PETRVS POIRETVS, qui, licet a reformatione ecclesiae placitis in plurimis deinceps discesserit, initio tamen eidem addictus fuit; quo etiam nemo forte recentiori aetate maiorem in propaganda theologia mystica industriam collocavit. Magistram suam ANTON. BVRIGNONIAM ipsemet quoque inter mysticas feminas, (quarum haud paucas existere notum est) refert, eiusque characterem exprimit, in epist. de princip. & characterib. myst. p. 230. seqq. Quo iure hoc faciat, ipsemet ita edisserit: Quamvis ipsa, ceu mox innui, nequidquam arte aut studio confectetur argumenta, aut dictiones mysticorum auctorum; tamen eius scripta passim eorum substantiam & solida fundamenta comprehendunt, eorumdemque sensum mire detegunt; ac ipsorum, immo & omnium cuiusque generis spiritualium librorum respectu, idem operantur, quod solis radii circa omnes terrae plantas, quae licet in se viuentes, durante tamen frigida anni intemperie, quasi mortuae nil quidquam nobis utilitatis impertiant, at adpropinquante igneo bocce fidere &c. de nouo incipiunt aperiri, virescere, & fructuum largitione nobis demum prodesse. De mystica autem theologia, scriptoribusque mysticis, quid generatim sentiat, passim quidem in scriptis suis POIRETVS innuit; cum primis tamen in defensione methodi inueniendi verum, quae in operibus eius posthumis existat, sc̄ct. V. p. 167. 168. diserte profiteretur. Testor igitur, inquit, atque adscuero coram Deo omnipotente, cordium scrutatore, mendacii fore, & indice iusto, scriptores mysticos, eorumque libros, quantum eos noui, & quales edidi nonnullos, pluresque cum laude commemorari, tales esse, ut contra quam dominus Thomastus (contra hunc enim ibi disputat) testatus est, (tantum abest ut sine periculo) contineant potius praestantissimos sapientiae divinae thesauros, quibus animae,

quae sincere Deum, principium & finem suum anhelant, ad eum per suas vnaquaeque vias sibi ostensas, possint tuto duci, progredi, & tandem ad eum peruenire, aeternum beandae. Quinam vero ex eius sententia mystici dicendi sint, ibidem p. 168. 169. exponit. Quantumvis autem maximum theologiae mysticae, mysticisque scriptoribus statuatur pretium; se ipsum tamen mysticum esse, negat; vehementerque ideo expostulat cum IO. WOLFG. IAEGERO, qui ei locum inter illos haud vltimum assignauerat. Quandoquidem, inquit, theologiam mysticam cum innumeris viris maximis & doctissimis, ipsoque Arndio &c. ut magni facio, ut nihil supra; nemo non videt, me, cum e theologorum siue auctorum mysticorum numero me excipio, id non facere, quasi illius me puderet theologiae vere diuinae; sed e rei veritate adfertionem D. Laegeri, qui me vel principem inter illos, ex malo quidem sine stauit, contraria. Numquam de ea theologia ex professo scripsi, neque de ea scribendi me capacem credidi, multo minus, ut falso adserit D. Jaeger, nec semel eandem recoquit crambem, me inter illuminatos immediate & adeptos adnumerari, aut me ab aliis credi regenitum, legemque impleuisse, volui &c. in vindictam veritatis & innocentiae, quae itidem in posthumis eius existant, lib. I. cap. V. §. VI. p. 252. Et quibusdam interiectis: Quidquid autem de theologia mystica edidi, sunt vel aliorum tractatus aliquot valde egregii, vel praefationes, quas a me compositas eisdem praemisit &c. In qua vero, (bibliotheca mysticorum selecta) immo nec in vilo ex meis operibus; nullam materiam mysticam data opera tractaui, uti neque in oeconomia mea; tantum abest, ut haec sit systema illius theologiae, veluti perridicule persuadere vult D. Jaeger, hac vna de causa, quod forte in transitu feci mentionem theologiae illius honorificam, vel quaedam subiecta ei vitiosa esse indicavi, quae more non illius, sed meo & phi-

Et philosophico tractati, Et id admodum raro &c. Principiis equidem mysticorum eum subinde in scriptis suis insistere, res, puto, ipsa satis docet; ne tamen ei faciamus iniuriam, ea tantum huc referemus, quibus theologiae mysticae studium se promouere voluisse, ipsemet non diffitetur. Huc primum aliorum scripta spectant, quae ipsius opera studioque lucem publicam adspexerunt, vt: *theologia germanica*, supra nobis iam commemorata, quae in linguam gallicam ab eo translata, typisque exscripta est an. 1676, sed deinceps denuo gallice e germanico idiomate ab eo conuersa, inscriptaque: *la theologie recelle, vulgairement dite la theologie germanique*, cum variis accessionibus an. 1700. 12. lucem adspexit. Inter accessiones istas etiam est *theologiae mysticae apologia*, ab ipso POIRETO conscripta, oppositaque PETR. IVRIEI *tractatus historico, exhibenti iudicium protestantis theologi de theologia mystica*; quae apologia ex gallica lingua in latinam (sed haud exacte non in vno loco, vt ipsemet POIRETVS obseruat, in *vindiciis veritatis &c. lib. I. c. V. §. VII.*) conuersa, addita est GOTTFR. ARNOLDI *historiae & descriptioni theologiae mysticae*. POIRETI porro studio opera omnia ANTON. BOVRIGNONIAE gallice voluminibus XIX in 8. prodiiisse, notum satis est. Id solum monemus, subiunctam iis esse IO. ENGELBERTI *diuinam de tribus statibus, ecclesiastico, politico & oeconomico visionem*, gallice versam. Qui quidem ENGELBERTVS, siue ENGELBRECHTVS, itidem haud vltimum inter mysticos tenet locum. Non tantum autem *theologiam germanicam*, sed & THOM. AKEMPIS *libros quatuor de imitatione Christi* in linguam gallicam conuertit, ita, vt libri quartus non tam sensum litteralem, quam paraphrasin quamdam exhiberet. Prodicunt ita, inscripti: *Kempis common ou les IV. livres de l'imitation de I. C. traduits*

pour l'edification commune de tous les chretiens, primum anno 1683. 12. non semel deinceps recusi. Curante quoque POIRETO an. 1687 in lucem emerit *theologiae christianae iuxta principia Iac. Boehmii idea breuis*, de quo quid sentiat libello, exponit in *epist. de principiis & caracterib. mysticor. p. 170. Theologia cordis (la theologie du coeur)* quam anno 1690 in publicum emisit, collectionem libellorum quorundam mysticorum non magnae molis continet, qui recensentur in *commentariolo de vita & scriptis Petri Poireti, posthumis eius praemisso, §. XLII. p. 26.* Sequuta an. 1691 est, operam nauante POIRETO, *theologia amoris (la theologie de l'amour)* siue *vita & opera Catharinae Genuensis*. Hanc anno 1696 excepit *theologia crucis Christi Iesu, siue opera & vita Angelae de Fulgino*, quae ex latina in gallicam linguam conuertit, & ita in lucem emisit. Eiusdem porro cura recusa est an. 1701 cum praefatione noua *vita marchionis de Renty, (le chretien reel, ou la vie du Marquis de Renty; & de la ven. mere Elisabeth de l'Enfant Iesus.)* Lucem quoque eodem anno ipsius opera adspexit, *sanctus profugus, siue vita & mors exemplaris Wernerii (la saint refuge, ou la vie & la mort edifiante de Wernerus;)* quem admodum & anno 1703 editionem *catechismi christiani pro vita interiore a D. Olierio scripti*, adiuuit. Vitam ARMELLAE NICOLAE, *pauperulae ancillae rusticae, id omne, quod de theoria ac praxi christiana atque mystica concipi possit, superantem*, vt auctor *commentarioli de vita & scriptis Petri Poireti p. 31.* loquitur, denuo typis excudi curauit anno 1704, addita praefatione. Inscripta est: *Schola puri amoris Dei (l'ecole du pur amour de Dieu, dans la vie merueilleuse de la bonne Armelle)* 2 volum. in 12. GVIONIAE feminae (L. M. B. DE LA MOTTE GVION) notius ob certamina, quibus in Gallia occasionem

dedit, nomen est, quam vt a quoquam, nisi harum rerum plane rudi, ignorari queat. In huius autem scriptis variis, vita quoque, & opusculis quibusdam ipsius FRANC. SALIGNAC DE LA MOTTE FEMELON, archiepiscopi Cameracensis, qui GVIONIAE patrociniū in se suscepit, publicae luci exponendis, quid POIRETVS praestiterit, ab auctore *commentarioli de vita & scriptis eius* fusius exponitur, §. LII. p. 32. §. LXI. p. 38. 39. §. LXX. seqq. p. 42. 49. Reliqua, quorum editionem promouit, sunt: *praxis theologiae mysticae verae, (la pratique de la vraye theologie mystique)* 1709. 2 voluminibus in 8. collectionem variorum opusculorum continens; *theologia praesentiae Dei (la theologie de la presence de Dieu)* siue *Fratri Laurentii religiosi Carmelitae* opuscula; quibus ipsemet POIRETVS commentationem *de exercitii praesentiae diuiniae praesentia fructibusque*, addidit; *sacra orationis theologia*, siue FRANC. DE LA COMBE *analysis orationis mentalis*, cui & alia eiusdem generis addidit, an. 1711. 12. *anima Dei sui amans exhibita in emblematis, cum Hermanni Hugonis pia sua desideria illustrantis, tum Osbornis Vaenii de amore diuino, (l'ame amante de son Dieu)* anno 1717. 8. *sanctus Indiarum anachoreta (le saint solitaire des Indes)* siue *vita Gregorii Lopez, 1717. 8.* Ex scriptis denique, ab ipsomet POIRETO elaboratis, praeter praefationes illorum, quas edi curauit, nonnullis operibus praemissas, & additamenta quaedam, iisdem adiecta, huius solum loci sunt *apologia* ista *pro theologia mystica*, quam PETRO IVRIBO opposuit, cuius antea iam mentionem fecimus; itemque *epistola de principiis & characteribus mysticorum*, saepe nobis commemorata, quam cum aliis quibusdam in *bibliotheca mysticorum selecta*, contineri, supra diximus. Reliqua sua scripta cum ipsemet pro mysticis haberi nolit, nihil deus addimus. De placitis vero eius singu-

laribus, erroribusque & auctoribus, qui eos refutarunt, in theologia polemica erit dicendi locus.

In ecclesia romana propriam velut sedem fixit theologia mystica, cum vita, quam plurimi in ea amplectuntur, monastica, ad eam fouendam alendamque prorsus apta sit, maximamque opportunitatem praebet. Hinc & per duo proxime elapsa saecula ingens eiusmodi scriptorum in ea effloruit numerus; quos inter eminent, magnamque prae reliquis celebritatem sunt consequuti, IO. A CRUCE, in *adscensu montis Carmeli; obscura nocte animae; flamma amoris viva*; aliisque; FRANC. DE SALES, in *libris duodecim de amore Dei*, latine & germanice editis, itemque in aliis gallice scriptis, vti sunt: *introductio ad vitam deuotam; epistolae spirituales &c.* MAXIMIL. SANDAEVS, in *theologia mystica, seu contemplatione diuina religiosorum a calumniis vindicata*, Moguntiae 1627. 4. HUGO DE PALMA, *de triplici via mystica*, Amstelodami 1647. 12. IO. BONA cardinalis, in *manuductione ad caelum*; itemque in *principiis & documentis vitae christianae*; porro in *via compendii ad Deum*, aliisque, quae totum primum operum eius, Coloniae 1683. 8. iunctim editorum, constituunt; CONST. DE BARBANSON, in *compendio verae theologiae mysticae, siue amoris diuini occultis semitis*, Amstelodami 1698. 12. Immo ipse ROB. BELLARMINVS, etsi principem inter eos, qui controuersias tractarunt, teneat locum; mysticis tamen etiam adnumerari voluit, ob libellos quosdam, vti sunt: *gemitus columbae; adscensus mentis in Deum; insurrectiones christiani hominis &c.* Non omnia tamen in eadem ecclesia quaeuis mysticorum placita probari, obseruat IAC. THOMASIVS, & testimonii MAXIMIL. SANDAEI ac CAR. HERSENTII euincit; qui licet ipsi loquutionibus mysticorum non paucis, valde horridis, patrocinentur;

non

non dissimulent tamen, horum theologiam aliis, quos ipsi quidem minus peritos vocent, suspectam haberi; nec absque discrimine mysticos omnes alba signare linea audeant; in *sebediasm. historic. de definit. philos. ad §. LIII. p. 70.* Notum quoque est, & ab aliis passim repetitur illud **ROBERT. BELLARMINI** effatum: *Id enim accidere solet iis, qui scribunt de mystica theologia, ut eorum dicta ab aliis reprehendantur, ab aliis laudentur, quia non eodem modo ab omnibus accipiuntur; de scriptorib. ecclesiast. p. m. 226.* Atque id etiam recentiori aetate vel maxime **MICH. MOLINOSI**, eiusque sectatorum, quos quietistas vocant, exemplo patuit. In libello enim, *manuductio, siue ductor spiritualis*, inscripto, anno 1675 primum edito, in varias deinde linguas translato, & intra sexennium, vigesies & quod excedit, recuso, nihil continetur, quam quod & alii, iique in ecclesia romana recepti & probati, scriptores mystici docuerunt. Hinc & non tantum magno plurimorum adplausu exceptus, sed ab iis etiam, quorum censurae primum subiectus fuit, quorum nonnulli ex inquisitorum numero fuerunt, adprobatus & *opusculi inaeestimabilis* elogio ornatus fuit. Hicce nihilofecius liber aliis deinceps, nefcio quae nefanda & impia continere dogmata visus est; ipseque **MOLINOSVS** pro haeretico omnium pessimo habitus, & ad aeternos carceres condemnatus est; signum hic ad bellum contra eum gerendum tolente **PAVLO SEGNERIO**, Iesuita, in *concordia laboris & quietis in operatione; itemque in quietista, siue illusionibus orationis quietis.* Ad propositiones autem illas **LXVIII**, decreto inquisitionis damnatas, quod attinet, in quibus impia quaedam prorsus atque detestanda occurrunt; non equidem negandum, ex principiis mysticis, si ea vitra, quam par est, extendantur, illas deriuari posse; iureque inde concluditur, caute admodum ac circumspecte in dog-

matibus quibusdam mysticis versandum, scriptaque, recentiorum praesertim mysticorum, non sine adcurata *doctrinale* legenda; an tamen **MOLINOSO** recte ista tribuantur, non sine ratione alii dubitant, immo quidam prorsus inficiantur; licet fieri potuisse, fateantur, ut quidam ex sectoribus ad ista extrema prolapsi sint. Sed hac de re disputare, aut ipsos pseudo-mysticorum errores refutare, huius loci non est. Conferre iuuabit, quae dicta sunt in *der historischen vnd theologischen Einleitung in die vornehmsten Religions-Streitigkeiten, cap. III. sect. II. §. XIII. p. 293.* vbi & auctores, historiam quietissimi suppeditantes, laudati; quibus addendus **CHR. EBERH. WEISMANNVS**, in *introd. in memorabi. ecclesiast. histor. sacr. noui testam. part. post. p. 530. seqq.* **IAC. BENIGNVM BOSSVETVM**, in *instructionibus de diuersis statibus orationis, (instructions sur les divers etats d'oraison) p. 386.* alibique, **MOLINOSVM** grauissimorum postulare errorum, illisque adeo accedere, qui iure damnatum contendunt, mirum non est, eum de theologia mystica, certe de scriptoribus quibusdam mysticis, non adeo praeclare eum sentire, conitet; id quod in certamine cum **FRANCISCO SALIGN. DE LA MOTTE-FENELON**, archi-episcopo Cameracensi, de quo mox dicemus, prodidit. Illud solum nunc obseruamus, **ESTRAEVM** cardinalem, qui iussu Galliae regis, & instinctu Iesuitarum, plurimum ad **MOLINOSI** interitum contulit, non tantum initio inter amicos eius fuisse, sed quanti theologiam mysticam faceret, testatum esse, tum **FRANC. MALAVALLI**, cuius inter recentiores mysticos haud ignobile nomen est, *praxin facilem ad contemplationem (pratique facile pour eleuer l'ame à la contemplation)* in italicam linguam verti iussit, eiusque editionem Romanam curauit. Recusus quoque hicce liber est, opera **PETRI POIRETI**, in *praxi theologiae mysticae verae*, de qua antea dictum.

Inter amicos porro MOLINOSI, simulque mysticae theologiae defensores ac promotores, celebre cumprimis nomen est PETRI MATTH. PETRVCII cardinalis, cuius *epistolae*, aliique *tractatus mystici*, multorum teruntur manibus, & inter nostrates a IO. WOLFG. IAEGERO quoque laudantur, in *exam. theolog. myst. pag. 444*. Quasdam enim hypotheses si demas quae aliunde illi adhaeserint, pleraque alia minime contemnenda, pronuntiat.

Quo pacto vero quietisticae controersiae in Gallia excitatae, ibidem quoque diuersis de theologia mystica iudiciis, variisque scriptis occasionem dederint; quae porro in hisce certaminibus FRANCISCI SALIGNAC DE LA MOTTE-FENELON partes, quae fata fuerint? aliunde constat, alioque in loco a nobis fusius copiosiusque exponitur. Ad mysticam theologiam, placitaque quaedam mysticorum, cuncta rediisse, res ipsa docet. Illustrem enim feminam, GVIONIAM (I. M. B. DE LA MOTTE GVION) quae istorum motuum causa praecipua existit, mysticorum placitis imbutam fuisse, immo inter mysticos haud vltimum tenere locum, scripta eius testantur; in quibus in lucem proferendis PETR. POIRETVM diligentiam singularem posuisse, antea obseruauimus. Magistrum GVIONIA habuit FRANC. DE BA COMBE; cuius itidem tum ob librum: *analysis orationis mentalis*, inscriptum, tum ob aduersa, quae expertus est, fata, non ignotum inter recentiores mysticos nomen est. Ob librum enim istum pariter, ac quod, vt diximus, GVIONIAE director existisset, in prauorum dogmatum suspicionem adductus, detentusque per annos plurimos in carcere Parisiensi, tandem in ergastulo vitam finiit. Suppressa quoque *analysis* eius *orationis mentalis* tanta diligentia, vt inter scripta rariora referretur, sed eo auidius etiam quaereretur, donec studio PETRI POIRETI, vt antea itidem

obseruatum, denuo lucem adspiceret publicam. Nimirum summo studio eo tempore id egerunt romanae ecclesiae inquisitores, vt libros mysticos, qui sibi non placebant, vel quietismum rodolere videbantur, ex hominum conspectu remouerent; vnde in indices suos librorum prohibitorum eosdem referebant, in quibus adeo, praeter *analysis* istam *orationis mentalis* FRANC. DE LA COMBE, locum inuenerunt BERNIERII DE LOVVIONI *opuscula spiritalia & christianus interior*; BENED. CANFELDI *regula perfectionis*, aliaque eiusdem generis. GVIONIA itaque cum mysticorum, quorum disciplina imbuta erat, principis insisteret; in loquendo autem *in scriptis*, quam scholastici requirunt, non obseruaret, quod & alias raro admodum mystici facere solent; accedentibus & aliis causis, quae eam inuisam reddebant; in haereseos, & quietismi, Romae damnati, suspensionem venit. Systema eius in compendio exhibet auctor *historiae vitae Francisci de Salignac de la Motte-Fenelon, archiepiscopi ducis Cameracensis*, quae gallice scripta Hagae Comitum anno 1723. 8. prodiit, p. 44. §99. quod ita comparatum est, vt, quo iure a romanae ecclesiae addictis condemnari aut reuici potuerit, non videam, cum illud doctrinae mysticorum, in eadem ecclesia probatorum, prorsus sit conueniens. Interim exaggerationes quasdam, mysticis ceteroquin valde familiares, formulasque loquendi parum exactas, in eius scriptis occurrere, non negauit FENELONIVS; vt autem doctrinam eius ipsam damnaret, a se impetrare non potuit, cum, mentem illius sententiamque sanam ac orthodoxam esse, persuasissimum haberet. Legendus hac de re auctor iam laudatus, p. 47. 48. Cum porro primum controersiae istae exortae essent, in colloquio quodam Iffiaci, circa initium anni 1695 instituto, xxx articuli, qui inde *Iffiacenses* dicuntur, a IAC. BEN-

BOSSVETO consignati, propofiti funt, quibus quietifmo inualefcenti, heterodoxiae EVIONIAE, & fufpectae FENELONII orthodoxiae, fe obuam ire pofle, BOSSVETVS exiftimabat. In hifce cum FENELONIVS quaedam mutaffet, & quatuor alios adieciffet; tandem, pofl concertationes quasdam, ab omnibus adprobatifunt. Cum vero nec hac ratione lites iftae confpirentur; FENELONIVS articulorum iftorum XXXIV Iffiacenfium amplam quamdam explicationem compofuit, in qua, mente fententiaque myfticorum luculenter expofita, cuncta patrum, praeflantiffimorumque fcriptorum, testimoniis comprobauit. Quod fcriptum cum archiepifcovo Parifienfi longum nimis vifum fuiffet, & ob patrum, aliorumque auctorum testimonia diffusum; FENELONIVS illud in compendium mifit, & ita enatus eft libellus *explicatio regularum fanctorum de vita interiori*, qui tantum ftrepitum dedit. Qua ratione is editus fit, exponit auctor *hifloriae de vita Fenelonii*, p. 49. In eo FENELONIVS velut compendium aliquod theologiae myfticae, ex fententia romanae ecclefiae orthodoxae, exhibere voluit; comparatifque adeo inter fe myfticorum formulis, quo fenfu aut admitti queant, aut reiici debeant, demonftrauit. Summa ad doctrinam de amore Dei redit, cuius quidem recte diuerfas fpecies conftituit, quasdamque ceu impuras merito reiicit; dum autem eum quoque Dei amorem, quo ad noftram felicitatem, licet tantum fecundario, refpicimus, ceu impurum improbat, illumque tantum pro puro habet, qui ab omni ad noftram beatitudinem relatione feiunctus eft; ad *hanc* illam, atque indiffereniam, quietifmi reprobatif praecipuum fontem, accedere quodammodo videtur. Tantum vero abeft, vt lis hac ratione compofita fuerit, vt aucta potius fit, magisque exacerbata, eo quidem euentu, vt tandem an. 1699 viginti tres propofi-

tiones, ex libro ifto FENELONII deriuatae, a romano pontifice damnarentur. Bullam pontificis legere licet in *actis eruditor. Lips. anno 1699 mense April. p. 148. feqq.* vbi & fcripta praecipua, ex vtraque parte in hac cauffa edita, indicantur. Si rem ifpam fpectes, ex parte illorum, qui FENELONIO fe oppofuerunt, praecipuum locum tenent IAC. BENIGNI BOSSVETI *inftitutiones de diuerfis ftatibus orationis*; itemque de *nona quaefione tractatus tres*; I) *myftici in tuto*; II) *fholaftici in tuto*; III) *quietifmus rediuuans*; porro: *declaratio trium epifcoporum*, LVDOVICI fcilicet DE NOAILLES, archiepifcopi Parifienfis, GODETI DE MARAIS, epifcopi Carnutenfis, & IAC. BENIGNI BOSSVETI, epifcopi Meldenfis, cuius tamen praecipuus auctor itidem BOSSVETVS exiftit; FENELONII autem ex parte *explicationem iftam regularum fanctorum, de vita interiori*, itemque *refponfionem ad declarationem trium epifcoporum*, vt & *epiftolas* quasdam ab eodem fcriptas, legiffe iuuabit. Hifloriae iftarum controuerfiarum adcutatius pernofcendae inferuiet IAC. BENIGNI BOSSVETI *relatio de quietifmo*, gallice fcripta, & cum refponfione FENELONII *ad hanc relationem* recufa Bruxellis 1698. 8. Summatim etiam hac de re dictum in *der hiftorifchen vnd theologifchen Einleitung in die vornehmften Religions-Streitigkeiten*, c. III. feft. II. §. XIII. p. 297. feqq. vbi plures, qui lucem adfundere poffunt, nominati; quibus omnino iungendus auctor antea laudatus, qui *hifloriam vitae Fenelonii* fcripfit, quemue dignum prorfus efle, exiftimo, qui ab omnibus legatur.

Interim haec ipfa certamina aliis quoque ad quos non pertinuerunt, quae romanae ecclefiae facris non fuerunt addicti, occafionem praebuerunt, fuam de theologia myftica fententiam expromendi. Hos inter eft auctor *tractatus hiftorici, continentiis*

nentis iudicium protestantis, de theologia mystica, de quietismo, deque certaminibus episcopi Meldensis, & archiepiscopi Cameracensis &c. cuius editio altera an. 1700. 8. sine mentione loci prodit. Nomen auctoris non exprimitur, quem tamen PETR. IURIEVM esse, constat; cui *apologiam* ideo *pro theologia mystica*, antea nobis iam memoratam, PETR. POIRETVS opposuit. Nobis id inde disciscere licet, romanae ecclesiae doctores non satis sibi constare, cum de theologia mystica dicere sententiam iubentur. Si eam damnent, non possunt non multos ecclesiae suae doctores, quorum magna est existimatio, immo quorum nonnulli in sanctorum numerum relati sunt, simul damnare. Sin laudent aut adprobent, non possunt non talia adprobare, quae cum aliis istius ecclesiae placitis ac decretis pugnant. Nec parum ea res facessit negotij IAC. BENIGNO ROSSVETO, qui, cum reuera alieno a theologia mystica esset animo, hinc se expedire non potuit; & quidquid etiam diceret, aut in quamcumque se verteret partem, refutando GVIONIAM atque FENELONIVM, praestantissimos simul mysticorum refutauit. Nostratium equidem diuersa sunt de mystica theologia, scriptoribusque mysticis, iudicia. Sed recta hic incedemus via, si theologiam mysticam puram, siue asceticam, vnice ex sacrarum litterarum fontibus haustam, ab ea, quae *πλατωνίζουσαν* quorundam, aut alio-

rum non recte sententiarum opinionibus fuit corrupta, distinguamus, siue maximum, quod inter scriptores mysticos intercedit, discrimen probe obseruemus. Vti enim puram nemo vituperauerit; ita, qui impuram defendunt, aut excusant, operam oleumque perdunt. Sic & ad scriptores ipsos quod attinet, quo puriores & ipsi sunt, & ad veritatem simplicitatemque scripturae sacrae propius accedunt, eo magis laudandi; quo longius inde discedunt, & aliquid impuritatis secum vehunt, eo cautius legendi, si modo omnino legendi. Quae excusari possunt, cuiusmodi non pauca sunt, excusanda, adfectibusque illorum, forte non malis, aliquid condonandum, nec scholastica semper ab iis exigenda *λεξιπαια*; quae excusari nequeunt, repudianda. Quae salutaria in iis occurrunt, retinenda, & ad vsum transferenda; reliqua ipsis auctoribus relinquenda. Lectio eorum nec promiscue, praesertim nullo obseruato auctorum istorum discrimine, commendanda aut concedenda omnibus, nec omnibus interdicenda; quin potius, quanta cuiusque vis sit, cuncta diiudicandi, dispiciendum. Quod si etiam nihil in iis, quod doctrinae sacrae conueniens non sit, deprehendamus; cauendum tamen, ne eiusmodi librorum ita capiat nos lectio, ut scripturae sacrae sordere incipiat simplicitas. Huic enim suum semper manere pretium, sua constare auctoritas illaesa & illibata debet.

§. X. Fuerunt etiam recentiori aetate, qui doctrinam de legibus diuinis, deque officiis hinc fluentibus, paullo adcuratius pertractarent; vnde *iurisprudencia diuina*, theologiae practicae, seu moralis, in latiori significatione ita adpellatae, partem hodie constituit. Multa quidem veteris ecclesiae doctores, quae eo spectant, attingunt; sed seorsim de illa non praecipunt. Ex scholasticis autem tum alij, tum speciatim illi, quos *casuistas* barbare vocant, non sine ratione huc referuntur. Quibus iungendi, qui aut ex nostrae, aut ex reformatae ecclesiae doctoribus, hanc theologiae moralis partem emendare adgressi sunt. *

* Qui

* Qui recentiori aetate theologiam moralem adcuratori quadam ratione tractant, eam, quae de interiori animi cultura, virtutibusque, & earum incremento, agit, doctrinam, discernere solent ab ea, quae de officiis, hoc est, actionibus hominum regenitorum, ad legem diuinam componendis, praecipit; illamque *theologiae moralis* speciatim sic dictae, hanc autem *iurisprudentiae diuinæ*, eo quod in ea quoque de legibus diuinis consideratio instituitur, nomine insigniunt. Idque recte fieri, facile agnosceret, qui tractationis vtriusque diuersitatem rite ponderauerit. Veteris ecclesiae doctores hocce discrimen non obseruant; quibus & systematica theologiam moralem tractandi ratio ignota fuit. Hinc &, cum supra de illorum scriptis moralibus verba faceremus, ea simul, quae ad iurisprudentiam diuinam spectant, attigimus; vt adco, denuo de illis aliquid commemorare, necesse non sit. Cum primis autem inter Graecos IO. CHRYSOSTOMVS, inter Latinos AVGVSTINVS saepissime ea admiscent, quae iuris diuini quaestionibus, doctrinaeque de officiis, lucem adfundere queant. Immo AVGVSTINVM in variis quaestionibus excogitandis, iisque paullo curiosius euoluendis, exemplum, quod imitarentur, scholasticis praeiuisse, supra obseruauimus. Ex instituto autem, qui hanc doctrinae moralis partem pertractauerit, non occurrit, nisi vnicus AMBROSIVS, in *tribus de officiis libris*, seorsum, tum alias, tum & Stutgardiae an. 1699. 8. cum commentatione, seu dissertationibus aliquot, MICHAEL. FOERTSCHII in eos, excusis; de quibus adeo hic aliquid adhuc monendum; cum de reliquis eius scriptis, in quibus, quae ad morum doctrinam spectant, occurrunt, iam supra dictum sit. Scopus equidem AMBROSII in hisce libris fuit, de officiis ministrorum ecclesiae praecipere; quod & eorundem inscriptio indicat, quae in

codicibus manuscriptis legitur, obseruante hoc LVD. ELL. DUPIN, in *non. bibl. script. ecclesiast. tom. II. p. 256.* Hinc & statim *cap. I.* ostendit, episcopi munus esse, docere populum; & in tractatione ipsa ea adfert, quae ecclesiae ministros instruunt, quo pacto sese gerere debeant. Cum tamen plurima officia ecclesiae ministris cum christianis quibusuis sint communia; non potest non ea quoque attingere, ex quibus omnes & singuli, cuiuscumque status aut ordinis sint, vsum capere queant. Constitutum illi fuisse, CICERONEM imitari, vel ipsa inscriptio, tractandique, quam sequitur, ratio, indicat. Idque cum ita praestitisse, vt illum non aequauerit modo, sed & superauerit, nonnulli existimant. Certe praeclare admodum atque magnifice multi de hocce AMBROSII opere censent; quos inter & IO. HENR. BOECLERVS est, qui in *praefatione*, editioni Argentoratensi praemissa, nihil eorum, quae ad illius commendationem facere possunt, praetermittit. Hisce autem neutiquam suffragatur IO. BARBEYRACIVS, qui, si principia ex doctrina christiana hausta, testimonia porro & exempla scripturae sacrae, plerumque parum apte adplicata, demas; in reliquis, siue stili nitorem & facilitatem, siue ordinem tractationis, rerumque nexum, siue denique soliditatem cogitationum, & in ratiociniis *hugibus* spectes, hocce opus ad exemplum, quod ad imitationem AMBROSII sibi proposuit, seu TULLII libros *de officiis*, minime accedere, pronuntiat. Speciatim deinde hoc in libris istis desiderat, quod, christiano fas esse, neget, se contra latronem defendere, & velut fundamenti ac principii loco ponat, nemini vnquam licere, cum morte alterius vitam suam conseruare; itemque, quod regulam hancce generalem constituat, nihil prorsus licite fieri, quod non scriptura facta discrete adprobet, aut recte fieri doceat, *praefat.*

K k k k

versioni

versioni gallicae operis Pufendorfiani de iure nat. & gent. praemissa, p. 47. 48. Verum, quae ad ordinem, methodumque tractandi, ad ratiociniorum luciditatem, & dictionis elegantiam spectant, & quae alia sunt eiusdem generis, a patribus exigui non posse, supra non semel iam facti sumus. Nec abnuo, in iis, quae vir doctissimus speciatim in hoc opere reprehendit, AMBROSIVM ultra limites paulisper procedere; quod ei cum aliis veteris ecclesiae doctoribus commune esse, itidem ex supra dictis constat; non tamen ista obitant, quominus magno cum fructu libri isti legantur, in quibus multa quoque recte & egregie dicta occurrere, negari nequit. IOANNIC. ALEXANDRI MAVROCORDATVS; illustrissimus Vallachiae princeps, qui nostra aetate ad CICERONIS & AMBROSII exemplum, περὶ καθήκοντων, siue de officiis librum scripsit, de AMBROSIO hocce opere ita pronuntiat: ὁ δὲ θεὸς Ἀμβρόσιος πάντων σοφιστῶν, ἐξέωρασεν ἐν τῷ ἑαυτοῦ κειμήλιον, καὶ ὡς ἰδοὺ ἐστὶ, τοῖς κατὰ δόξαις ἰσοῦς ἐκέρχεται; μᾶλλον πᾶσι τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων (ὅν δὲ πλεῖστον ἔχῃ ἡνικαὶστος πολυτάκτων πραγμάτων διοικήσας) ὑποσθῆναι τὰ καὶ ἐν πύλαις, καὶ ἐν λαῖς φερομένοις ἐκ σωτηρίας ψυχῆς συνθεσθῆναι, ὧν αἱ μὲν καὶ πνευματικῶς ἐκπαίδευσαι τὰ ἐπιβήματα, καὶ ἐνίοτε ἐκκλησιαστικῶν χρημάτων φάνοται· ἐλλὰ ὁ κέρως ἐν τῷ σκοπῷ, τὸν τέλειον ὑποπείσασθαι βίαν, ἕως τοῦ τῶν, ὅτι ἐν τούτοις ταῦτα κληρονομήσονται τὰς λόγους, ἵνα μὴ πᾶσι πτολεῖν τοῖς πράγμασι ἐν ἐπιλαμμένοις, καὶ μή τι δυναμένοις ἐκπαίδευσθαι κέρως· καὶ μὴ γὰρ τὰ ὑψηλὰ τοῖς ἐλάφοις, ἄτρα δὲ καταφυγὴ τοῖς λαγοῖς· *Diuus autem Ambrosius; quamuis civilibus honoribus Romae ornatus, sicut mos est occidentalis ecclesiae sanctis viris magis, quam orientalibus patribus (quorum plerique non attigerunt rerum civilium administrationem) suggereret etiam civitati ac republicae, aulaeque admistis atque adgregatis ad salutem animae profuturam, diuinitus simul & prudenter explicat ad rem pertinentia, ac inserendum opportunum videtur uti dispensatione; sed prin-*

cipalis ei scopus est propositus, perfectam informare vitam, tum etiam ad clerum suum dirigens sermonem, incutit quodammodo pauorem iis, qui negotiis immolati sunt, nec adhuc possunt remittiare mundo: montes enim excelsi ceruis, petra perfugium leporibus; cap. l. p. 5.

Iam ad scholasticos quod attinet; eos, qui moralia tractarunt, in moralistis, speciatim sic dictos, & casuistas dispecti, supra obseruatum est. Illi, licet itidem in doctrina virtutum saepissime de illis, quae iuris diuini sunt, disputent; cum tamen de iis supra iam dictum sit, de his, seu casuum conscientiae scriptoribus, ut aliquid commemoremus, superest. Conscientiae namque vnicā, certe praecipua, regula ac norma est lex diuina; de cuius vero adeo ac genuino sensu vel maxime sollicitos esse docet, qui illam rite erudire cupiunt; quamquam hoc a casuistis illis, quos vocant, factum non sit, quibus nihil sollemnius, quam diuina humanaeque iura confundere, aut illis neglectis, hisce tantum, canones constitutionesque ecclesiasticas consulendo, insistere. Occasionem autem theologiae casuisticae dederunt libri poenitentiales, in quibus, quid poenitentiam aditus faciendum esset, definitur, ut IO. MABILLONIVS obseruat, de studiis monasticis, part. II. cap. VII. p. 296. Dicebantur quoque codicilli, itemque canones poenitentiales. Idem etiam, inter primos, qui eiusmodi quid composuerint, post GREGORIVM thaumaturgum, BASILIVM magnum fuisse, putat, ut ex tribus eius epistolis canonicis ad Amphibolium pateat, quae tomo III. operum eius, p. m. 19. seqq. exstant. Deinceps vero plures tum in graeca, tum maxime latina, extiterunt ecclesia, qui eiusmodi libros poenitentiales conscriberent. Et apud Graecos quidem IOANNES Cappadox notus est, patriarcha ille Constantinopolitanus, qui & Ioannis vniuersi saeculi ieiunioris no-

mine venit, & saeculo sexto floruit. Huius namque existat liber poenitentialis, siue ut a LEONE ALLATIO inscribitur: *Ἐκλογὴ τῶν τήξεων τῶν ἁγιαστικῶν series ἔργο* seruandus in confessione peragenda; ex quo & idem ALLATIVS plurima recitat, de *eccles. occident. & orient. consensione lib. III. cap. XVII. §. X. p. 137. seqq.* Graece pariter ac latine exhibetur a IO. MORINO, ad calcem operis de *poenitentia*. Immo & alia eiusdem generis idem IOANNES scripsit, de quibus IO. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. lib. V. cap. XLK. vol. X. p. 164.* In latina ecclesia saeculo septimo vixit THEODORVS, Cantuariensis archiepiscopus, cuius *poenitentiale* GUIL. CAVE opus satis amplum, & omnibus *poenitentiae casibus adcommodatum*, adpellat; in *hystor. literar. scriptor. ecclesiast. saec. VII. p. 327.* Illud omnium toto occidente antiquissimum esse, aliis obseruatum est; editumque est a IAC. PETITO, Parisiis 1679, 4. non integrum quidem, sed quale ex codicibus, quibus vsus est, manuscriptis, illud exhibere potuit, praecipua solum eius capita complectens. Alia eiusmodi ex prisca libris poenitentialibus & canonibus idem PETIVS adiunxit, simulque THEODORVM notis ac dissertationibus illustravit. *Capitula* quaedam *selecta* THEODORI huius exhibentur in *spicilegio* IO. LVC. DACHERY, & studio quidem EDMVNDI MARTENE integra, numeroque 168, in noua *spicilegii* istius editione, quam Parisiis 1723 LVD. FRANC. IOSEPHVS DE LA BARRE dedit, *tom. I. p. 486. seqq.* Ad reliqua *poenitentialia* quod attinet; fuerunt viri docti, qui eorundem collectiones euulgarent, ut ANT. AVGVSTINVS, in *canonum poenitentialium collectione*, Farracoe anno 1582, 4. IO. MORINVS, ad calcem operis de *disciplina in administratione sacramenti poenitentiae*, quod Parisiis primum anno 1651. fol. editum, deinde Bruxellis 1685, & Ve-

netiis 1702 recusum est; & denique IAC. PETIVS, ad calcem *poenitentialis* THEODORI Cantuariensis, vti antea iam obseruauimus. Diligenter & accurate more suo haec collectiones recenset, & alias adhuc addit IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. VI. cap. I. volum. XI. p. 73. seqq.* Dignum vero cumprimis adhuc est, quod commemoretur, *poenitentiale Romanum*, quod HALITGARIO, episcopo Cameraeensi, qui saeculo nono floruit, debemus. Hic enim, cum de *vitiis & virtutibus, remediis peccatorum & ordine atque iudiciis poenitentiae libros sex* scripsisset, in vltimo, siue sexto, *poenitentiale* aliquod exhibet, quod ex scriniis ecclesiae Romanae se descripsisse, testatur; hinc & ab HVG. MERVARDO, sub nomine *poenitentialis Romani*, editum est, in eius *notis ad librum sacramentorum* GREGORII magni; qui *liber sacramentorum cum notis* HVG. MERVARDI seorsim primum editus Parisiis an. 1642. 4. deinde operibus GREGORII magni, Parisiis an. 1705 iunctim excusis, & quidem *tom. tertio* insertus est; vbi *poenitentiale* hocce *Romanum*, p. 162. *seqq.* legitur. Existat quoque HALITGARII illud opus, cum *poenitentiali Romano*, & aliis *poenitentialibus*, in HENR. CANISII *testimoniis antiquis tom. II. part. II. p. 87. seqq.* ex editione IAC. BASNAGII, qui & in *obseruatione* praemisit, p. 8f. quaedam obseruat, quae huius loci sunt. Ceterum, cum ROMABILLONIVS de veterum poenitentialium auctoribus itidem quaedam monuisset; de pessimo illorum instituto conqueritur, qui, a simplicitate veterum discedentes, ad inanes subtilitates & sophisticas speculationes prolapsi sunt; non de fuisse tamen, addit, viros ingenuos, qui & medio aevo abusi hinc magis magisque inualescenti obuiam ire conati sint; id quod praecipue sub initium saeculi noni, in concilio Turonensi, & Cabilonensi factum sit; *h. e. p. 296.*

Ad rem ipsam vt accedamus; quoniam in libris istis poenitentialibus de peccatis, eorumdemque indole, itemque grauitate & leuitate, vt & poenis ecclesiasticis, similibusque agebatur; non poterat non aliis hinc occasio suppeditari, varios conscientiae casus proponendi, deque iis disceptandi. Inter primos, qui eiusmodi quid susceperunt, RAYMUNDVS DE PENNAFORTI fuit, qui saeculo decimo tertio floruit, & *summam de casibus poenitentialibus, libris IV. comprehensam*, reliquit. Prodiit eadem emendata ab HONORATO VINC. LAGET, Lugduni, 1719. fol. Primus is etiam fuit, qui secundum ordinem litterarum hanc doctrinam tractaret; quod deinceps plures imitati sunt institutum. Quas enim magno numero dederunt, *summam*, maximam partem hac ratione, locorum communium instar, dispositae, cum vocum explicatione res ipsas exhibebant. Sic & HENRICVS Hostiensis, qui eodem saeculo vixit, itidem *summam* edidit, *celebrem & multa eruditione canonica plenam*, vt ROB. BELLARMINVS loquitur, *de scriptorib. ecclesiast. p. 201.* Idem ASTESANVS, siue ASTENSIS, ex Asta subalpinorum vrbe oriundus, fecit; cuius *summa casuum conscientiae*, octo libris constans, vulgo *Astesina* vocari solet; ex qua & *canones poenitentiales* excerptis, & notis illustratos cum aliis edidit ANT. AVGVSTINVS, in *canonum poenitentialium collectione*, de qua antea dictum. *Summae Pisanae*, quae & *Pisanelia* dicta, auctor est BARTHO. A S. CONCORDIA, Pisanus, ordinis dominicani monachus; quemadmodum *summa RAYNERII*, *Pisani*, *pantheologiae* nomine venit, in qua tamen vniuersam simul theologiam, ordine litterarum dispositam, exhibet; *pacificae* autem ea, quam PACIFICVS Nouariensis concinnauit. Neue, hisce hominibus ingenium defuisse, existimes, in inscriptionibus librorum suorum satis lepidi inter-

dum fuerunt; vt cum IO. BAPTISTA DE SALIS *summam* suae *rosellae* nomen dedit; & ANGELVS DE CLAVASIO omnino *angelicam summam* orbi litterato obtulit. Quam quidem cum *Siluestrina* nonnulli reliquis omnibus praeserunt, illisque commendant, qui hisce deliciis delectantur. Namque & SILVESTER PRIERIAS, infelix ille magni LVTHERI nostri antagonista, *summam casuum conscientiae* scripsit. De hisce autem, ceterisque casuistis, quem antea iam laudauimus, IO. MABILLONVS porro obseruat, principia equidem, quibus institerint, ex parte secunda *summam theologiae* THOMAE DE AQVINO initio desumpta fuisse; deinceps vero, cum quisque secundum suum genium de peccatis hominum ratiocinari inciperet, neglectis regulis ecclesiasticis, (multo magis verbi diuini) tantam sententiarum opinionumque inde ortam libertatem, aut, si maius, licentiam, vt nullum fere crimen sit, quod non in casuistarum scriptis pallietur quodammodo, aut excusetur; de *studiis monast. part. II. cap. VII. p. 296.* Plura de hisce, de quibus hucusque diximus, quae ante ecclesiae emendationem, aut circa eius initium vixerunt, dabant GERHARD THEOD. MEIERS, in *introd. in vniuersam theolog. mor. studium, cap. XVII. §. V.* & IO. MICH. LANGIUS, in *dissertat. de origine & progressu theolog. moral. system. §. IX.*

Postquam per ecclesiae emendationem, a beato MART. LVTHERO susceptam, orbis christianus in varias partes diuisus fuit; plurimi vbique exstiterunt, qui & hanc theologiae moralis doctrinam, quae de officiis, deque legibus, praecipit, illustrare adgrederentur; licet non omnes eadem id fecerint ratione. Et in romam quidem ecclesia ingens illorum deprehenditur numerus, qui, aut generatim theologiam moralem tractando, aut speciatim de iustitia & iure, vel de quatuor virtutibus

bus cardinalibus, itemque de casibus conscientiae praecipiendo, ea, quae iurisprudentia diuina sibi vindicat, attigerunt. Omnes illos ac singulos qui enarrare vellet, tempore ac otio suo valde abuteretur. Operae tamen pretium fuerit, quosdam ex praecipuis, maximeque celebribus, commemorare. Inter eos autem primum nobis occurrit FRANC. VICTORIA seu DE VICTORIA, ordinis praedicatorum, qui anno 1546 obiit, teste ROB. BELLARMINO, de *scriptorib. ecclesiasticis*, p. 254. Fuit ex illorum numero, qui minus desipiunt. Post obitum eius prodierunt *relebriones theologiae duodecim*, Lugduni 1657 duobus tomis in 8. in quibus de *potestate ecclesiae; de potestate civili; de matrimonio; de augmentis charitatis; de eo, ad quod tenetur perueniens ad usum rationis &c.* differit. Licet autem, more scholasticorum, diuinas cum humanis, naturales cum posituius legibus confundat; ea tamen simul adfert, quae illis, qui iuris naturalis studium deinceps refuscitarunt, usum praebuerunt minime contemnendum. Eodem circiter tempore vixit DOMINICVS SOTO, patria Segobienfis, ordinis itidem praedicatorum, *vir doctissimus & pius valde*, si ROB. BELLARMINO credimus, de *scriptorib. ecclesiast.* p. 254. Hic, cum concilio Tridentino interesset, duos libros de *natura & gratia* scripsit, patribusque concilii istius obtulit. Sed huius loci sunt eiusdem de *iustitia & iure libri VII*, Salmanticae 1556, & deinceps alibi saepius editi; quibus postea additus fuit liber octauus de *iuramento & adiuratione*. IO. HENR. BOECLERVS de eo ita pronuntiat: *Dominicus Sotus, ad omnium, qui ante ipsum scripserunt, in hoc genere doctrinas, dux & index esse potest*; ad *Hug. Grot. de iure belli & pac. praefat.* p. 23. MARTINVS AB AZPILCVETA, Nauarrus vulgo dictus, quod gente talis esset, inter saeculi decimi sexti iureconsultos magnam consequutus est celebritatem. Sal-

manticae namque & Conimbricae ius pontificium docuit, annoque aetatis octogesimo Romam se contulit, vt BARTH. CARRANZAE innocentiam contra maleuolos obtrectatores, & iudicium inquisitionis iniquum, vindicaret ac tueretur. Legendi de eo GVIDO PANCIROLLVS, de *claris legum interpretibus*, p. 483. IANVS NICIVS ERYTHRAEVS, *pinacoth. I. imagin. illustr.* p. 1. sqq. NIC. ANTONIVS, *biblioth. script. hisp. nou. tom. II. p. 74. sqq.* Opera eius sex tomis comprehensa prostant, in quibus multa ecclesiastici pariter ac diuini iuris argumenta tractat; vt in tomo primo: de *usuris; de Simonia mentali; de furto notabili; de necessitate defendendi proximum; de homicidio casuali*; reliqua. Sed inter omnia eius scripta eminet *manuale, suae enchiridion confessoriorum & poenitentium; in quem librum*, inquit NIC. ANTONIVS, *quidquid scriuit, aut alibi scripsit, se coniecisse Nauarrus ipse Iulio Roscio Hortino, qui vitam eius scripsit, adfirmavit* Obseruat idem ANTONIVS, lingua hispanica primum huncce librum conscriptum, deinde ab ipso auctore in latinam translatum, esse; *l. c. p. 77.* vbi & praecipuas eius editiones indicat. Dum autem in eo omnium dubiorum, quae in peccatorum confessionibus, & ab iis absolutionibus, occurrunt, solutionem suscipit; non potest non amplissimus illi, per omnem iurisprudentiam diuinam se diffundendi, aperiri campus. Inter Iesuitarum societati addictos magna saeculo hocce decimo sexto existimatio fuit LVD. MOLINAE, qui hoc loco nobis commemorandus est ob opus de *iustitia & iure*, sex tomis in fol. constans; partim Moguntiae, partim Antwerpiae excusis. Elogium, quo PHIL. ALEGAMBE hocce opus ornauit, iam recitauit in *instit. theolog. mor. part. II. prolegom.* ad §. XVIII. Longe tamen notior idem MOLINA est, ob opus de *liberi arbitrii cum gratiae donis concordia*; quod pomum quoddam eridos fuit, inter Do-

minicanos & Iesuitas, de gratia & libero arbitrio inter se contententes; qua de re alibi. Distinguendus est hicce MOLINA ab altero LVD. MOLINA, iureconsulto, cuius exstat *de Hispanorum primogeniis* opus; de quo NIC. ANTONIVS, *bibliothec. scriptor. hisp. nou. tom. II. p. 43.* Ex Iesuitarum quoque societate IO. AZORIVS fuit, qui haud vltimum inter huius generis scriptores tenet locum, ob *institutionum moralium*, quos reliquit, *tomos III.* quorum primum ipsemet adhuc edidit Romae an. 1600, duo autem reliqui post eius obitum prodierunt; saepiusque hoc opus recusum est Romae, Venetiis, Lugduni, alibi que. Legendus de eo PHIL. ALEGAMBE, *biblioth. scriptor. soc. Iesu, p. 222.* Iudicia quaedam nostrorum theologorum de eo exhibet IO. FRID. MAYERSVS, *biblioth. scriptor. theolog. mor. pontific. p. 55. 56.* Laudat quoque AZORIVM IO. HENR. HOTTINGERVS, eumque inter *casuistas*, quos vocant, *loco multorum esse posse*, pronuntiat, *sive molem spectes, sive curam & studium; bibliothecar. quadrip. lib. III. cap. VI.* Quod eius iudicium repetit NIC. ANTONIVS, *biblioth. script. hisp. nou. tom. I. p. 487.* Nec praetermittendus est THOM. SANCHEZ, Cordubensis, societati Iesu itidem adscriptus, de cuius virtutibus non minus, quam eruditione, magnifice admodum sentit PHIL. ALEGAMBE; qui & CLEMENTEM VIII pontificem de eo pronuntiasse, refert, *nullum umquam scriptorem existisse, qui dubias de matrimonio controuersias vberius & adcuratius enodasset; biblioth. scriptor. soc. Iesu p. 437.* Nimirum edidit SANCHEZIVS de *sacramento matrimonii libros III;* quo opere magnam apud plurimum suorum promeruit laudem; vnde & a quibusdam in compendium contractum, tum secundum litterarum seriem, tum ordine auctoris seruato. Aliis tamen maxime displicuit, eo, quod in eo omnes impuritates, omniaque libidinis & lasciuiae genera, docere videatur; quod & non semel a nostrae & reformatae ecclesiae doctoribus exprobratum est romanensibus. Iudicia aliorum de illo refert, & sub examen reuocat PETR. PAELIVS, *dictionar. bistor. crit. voc. Sanchez, tom. III. p. m. 269, seqq.* vbi & recte adferit, infirma & leuia esse, quae pro eius defensione dicuntur. Idque vel exemplo eorum patet, quae operose pro SANCHEZIO disputat THEOPH. RAYNAVDVS, in *erotem. de malis & bonis libris, part. I. erotem. VII. p. 53.* Post SANCHEZII obitum prodierunt etiam eiusdem *operis moralis in praecipua decalogi volumina duo;* totidemque *consiliorum, seu opusculorum moralium;* quorum summam exhibet PHIL. ALEGAMBE, *l. c.* Conferre etiam iuuabit NIC. ANTONIVM, *biblioth. scriptor. hisp. nou. tom. II. p. 252.* Iungamus hinc FRANC. TOLETVM, discipulum DOMINICI A SOTO, patriae itidem Cordubensem, societatique Iesuitarum adscriptum; cuius magna eo tempore, quo vixit, quoue Aristotelico-scholastica adhuc regnabat philosophia, tum in theologorum, tum philosophorum scholis fuit auctoritas. Missis autem, quae huius loci non sunt, scriptis eius, hic solum commemoramus *summam casuum conscientiae, sive instructiorum sacerdotum, in libros VIII distinctam,* quod post auctoris obitum Romae anno 1702, & cum annotationibus & additionibus ANDR. VICTORELLI, itemque MART. FURNARI *tractatu de ordine,* Lugduni 1630. 8. prodit. Plura de eo dabit IO. FRID. MAYERSVS, *biblioth. script. theol. mor. pontif. p. 107.* Nullus TOLETVS hicce a pontifice Louanium fuit, ad MICH. BAIVM, de gratia & libero arbitrio non recte, vt nonnulli putabant, docentem, conuincendum, & ad obsequium pontificis adducendum; vnde Dominicanos in eam ingressos sententiam, Iesuitarum opera in BAIVM concita-

tum pontificem, magnanque animo contra hos concepisse iram, auctor est THEODOR. ELEVETHERIVS, vel, qui sub hocce nomine latitat, LIVINVS DE MEIER, in *historia controuersiar. de gratiae diuinae auxiliis*, lib. I. cap. XVI. p. 50. Legendus quoque de TOLETO, IANVS NICIVS ERYTHRAEVS *pinacoth. I. p. m. 136. seqq.* Non minus notus apud philosophos pariter ac theologos est FRANC. SVAREZIVS, qui patria Granatensis fuit, Iesuitatumque societati se adiunxerat. Nomen eius olim in metaphysicorum scholis saepe audiebatur, ob *disputationes metaphysicas*, quae multis in pretio erant. Sed ad theologiam moralem opus eius de *legibus ac Deo legislatore* spectat, constans libris X. editumque Antwerpiae an. 1613. Varia in eo attulit in medium, quae deinceps ab iis, qui iuris naturalis tractationem ex instituto susceperunt, adcuratius fuisse discussa. Exstat praeterea opus eius de *triplici virtute theologica, fide, spe, & caritate*; itemque de *virtute & statu religionis*, & alia. In celebri ista de auxiliis gratiae controuersia, quae Iesuitis cum Dominicanis intercessit, SVAREZIVS ordinis sui partes strenue tutatus est; *opusque tripartitum de diuina gratia* scripsit, cuius *pars prima & ultima* typis exscripta exstat, at *media*, in qua de *gratia actuali & auxiliis* tractat, consensum pontificis adhuc expectat, a quo, ne libri de auxiliis gratiae imprimerentur, prohibitum est. Docet hoc THEODOR. ELEVETHERIVS, siue LIVIN. DE MEIER, in *historia controuers. de grat. diu. auxiliis*, lib. VI. c. p. XXX. p. 728. Eodem in certamine innouit LEONH. LESSIVS, qui inter moralis theologiae scriptores locum sibi vindicat, ob *libros IV de iustitia & iure, ceterisque virtutibus cardinalibus*, Louanii, Antwerpiae, alibique excusos. In quinta & sequentibus editionibus accessit *dissertatio de montibus pietatis*; Lugdunensi autem, quae an. 1630 prodit, ad-

data est THEOPH. RAYNAVDI *appendix pro Leonbardo Lessio, de licito usu acquiescationum, & mentalium restrictionum aduersus criminationes Ioan. Barnesii*. In historia certaminum de auxiliis gratiae ideo frequens LESSII fit mentio, quod quaedam eius theses, acri censura ab academia Louanienfisi notatae, magnis in Belgio inter Iesuitas & Dominicanos controuersis occasionem praebuerunt; laudatus ideo ac defensus ab illis, quorum quippe societati & ipse adscriptus erat, ab his culpatus ac reprehensus. Legendus hac de re AVGVSTINVS LEBLANC, seu IAC. HYACINTHVS SERRES, in *historia congregation. de auxiliis gratiae diuinae*, lib. I. cap. III. p. 12. & ex altera parte THEOD. ELEVETHERIVS, siue LIVINVS DE MEIER, in *histor. controuersiar. de gratiae diuin. auxiliis*, lib. I. cap. VI. p. 13. vbi varia LESSII elogia profert. Obiit LESSIVS an. 1623, cum anno praecedenti vitam cum morte commutasset VINCENT. FILLIVS, natione Italus, patria Senensis, cuius exstant *moralium quaestionum de christianis officiis, & casibus conscientiae tomi duo*; ad formam cursus, qui praelegi solet in societatis Iesu collegio Romano, vt auctor est PHILIP. ALEGAMBE, in *biblioth. scriptor. soc. Iesu*, p. 443. vbi plura de hocce opere. Circa initium quoque saeculi decimi septimi floruit, mortuus quippe an. 1633, FERD. DE CASTRO PALAO, Legionensis, Iesuita notissimus ob *opus*, quod reliquit, *morale, de virtutibus & vitiis*, in septem tomos seu partes distributum, quorum primus & vltimus praecipue huius loci est; in illo namque de *conscientia, de peccatis, de legibus &c.* in hoc de *iustitia & iure, prudentia, fortitudine & temperantia*, tractat. Summam operis huius, & editiones, indicat NIC. ANTONIVS, *bibliothec. scriptor. hisp. nou. tom. I. p. 284.* Huic ex germanis succedat PAVLVS LAYMANNVS, Iesuita, quippe qui *theologiam moralem* edidit, in

libros

Libros V partitam, Monachii 1625, nouis subinde accessionibus auctam, saepiusque recusam. Non omnibus placet, eo quod sententias Iesuitarum ordini proprias, atroque ab aliis notatas lapillo, defendit. Scripsit & alia, iuri tamen ecclesiastico & civili potius, quam diuino & theologiae morali inseruientia. Circa medium saeculi decimi septimi floruit, mortuus quippe an. 1660, IO. DE LVGO, Hispalensis patria, natus tamen Madriti, Iesuita, tandemque cardinalis. Huius subinde inter scriptores eiusmodi, de quibus hic loquimur, fit mentio, ob duo de *iustitia & iure volumina*. Lugduni 1642 & 1652. fol. itemque *responsorum moralium libros VI*, ibidem 1660. fol. Scripsit & alia, vt *disputationes scholasticas & morales, de sacramentis in genere*; itemque de *venerabili eucharistiae sacramento &c.* de quibus NIC. ANTONIVS, in *biblioth. scriptor. hisp. nou. tom. I. pag. 556*. Mitto IO. CARAMVELEM LOBKOWIZIYM, qui praeter alia & *theologiam moralem, fundamentalem, decalogicam, canonicam, ciuilem, praeterintentionalem, sacramentalem, regularcm, militarem*, dedit, Francofurti 1652. 4. siquidem in eius scriptis pauci ingenium admirantur, iudicium omnes desiderant. Infelici praeterea conatu illorum sententiam defendit, qui, probabilis conscientiae ductum, ceu normam, vitaeque cynosuram, se tuto sequi posse, existimant. Ad IOANNEM potius DE DICASTILLO nos conuertimus, cuius vitam & scripta exhibet NIC. ANTONIVS, *biblioth. scriptor. hisp. nou. tom. I. p. 520*. Inter haec eminent de *iustitia & iure ceterisque virtutibus cardinalibus libri duo*, Antwerpiae 1641. fol. itemque *tractatus duo, de iuramento, periurio & adiuratione, nec non & de censuris & poenis ecclesiasticis*, ibidem 1662. fol. Magni praereliquis aestimatur a IO. HENR. BOEGLERO; qui in sua ad HVG. GROTIYM de *iure belli & pacis* commentatione, itemque

in *dissertationibus* ei adiectis, ad neminem ex hoc scriptorum genere saepius, quam ad DICASTILLVM prouocat. Nec praetermittendus ANTON. DIANA, genere Siculus, patria Panormitanus, cuius vastum existat opus *resolutionum moralium*, partibus XXI comprehensum, idemque saepissime recusum. CARAMVELIS de eo elogium, quod *plus quam diabolicum* vocat, refert IO. FRID. MAYERVS *biblioth. scriptor. theolog. mor. pontif. p. 65*. Librorum mole illi comparandus, si non praefertendus THEOPH. BAYNAVDVS, ex Iesuitarum ordine, cuius quippe opera in XIX tomos digesta, Lugduni 1665 prodierunt, quibus post eius obitum vicissim accessit. Quae morali doctrinae inter ea inseruiunt, sunt: *moralis disciplina, ad praefruendam theologiae practicae ac iurisprudentiae viam, plene diligenterque explicata*; item, *de virtutibus, ac vitii adcurata ac florulenta tractatio*. Ex Germanis his addendus non nullius nominis Iesuita HERM. BUSENBAVM, ob *medullam theologiae moralis*, Monasterii an. 1645 editam, & Coloniae, Romae, Venetiis, alibique, recusam. Ex Hispanis vero iterum ANTON. DE ESCOBAR, & MENDOZA, Iesuitarum ordini addictus; qui *vniuersae theologiae moralis problemata*, tomis II. fol. edidit Lugduni 1652, quos quinque alii tomi insequuti sunt, inscripti: *vniuersae theologiae moralis receptiores absque laesententiae, nec non controuersae disquisitiones*. Existat & eiusdem *liber theologiae moralis, viginti quatuor societatis Iesu doctoribus reueratus, & in examen confessorum digestus*, idemque tum alias, tum & Venetiis 1618. 8. recusum. In hisce omnibus laxiorem ordinis sui, in formandis moribus, disciplinam, sequutus est; eoque nomine INNOCENTII XI pontificis censuram incurrit. Tandem & THOM. TAMBVRINVS sese nobis offert, gente Siculus, ex eadem Iesuitarum societate, qui amplifsimis

finis apud suos muneribus functus est, mortuusque Panormi an. 1675. Praeter alia enim, *iuris diuini, naturalis & ecclesiastici morales explanationes de sacramentis, contractibus, censuris, & irregularitate*, reliquit, Panormi 1661. fol. alibi excusas; itemque *expeditas decalogi explanationes, libris X digestas*, Venetiis 1654. & Lugduni 1669. fol. De NAT. ALEXANDRI *theologia dogmatica & morali*, quae hic itidem commemorari poterat, supra iam dictum est. Namque theologiam moralem systematicam raro admodum ita tractari, vt non admisceantur, quae iurisprudencia diuina sibi vindicat, non semel iam obseruatum est. *Paralipomena eius theologiae moralis, seu variae de rebus moralibus epistolae*, Delphis an. 1701. 8. excusae, eo comparatae sunt, vt quaedam theologiae suae morali obiecta, diluat; quo ipso varias quaestiones, quae recentiori aetate agitatae sunt, attingit; & contra probabilitatem quoque, quem vocant, disputat.

Iam & dispiciendum, quid de doctrina morali ipsa istorum, quos recensuimus, auctorum, similitumque, romanae ecclesiae addictorum, censendum sit, & quaenam etiam eius in eadem ecclesia fuerint fata? Quaedam equidem in iis, quae minime contemnenda sunt, occurrere, neutiquam negauerim; nec, ingenii prorsus & diligentiae laude eos defraudandos esse, existimo. Quanam HYGONIS GROTII de scholasticorum (ex horum enim genere sunt, de quibus loquimur) in doctrina morali vsu, sententia sit, ex *prolegomenis operis eius de iure belli & pacis, §. LII.* constat. Longe autem plurima sunt, quae in iis iure meritoque desiderantur. Suntque ea vel communia omnibus, certe plerisque, vel quibusdam propria. Ad illa, praeter errores, qui ex dogmatibus, in ecclesia romana receptis, non possunt non fluere, quorumue nonnulli ita comparati sunt, vt veram ac genuinam theologiae

moralis indolem prorsus euertant, primum spectat legum diuinarum humanarumque, praesertim ecclesiasticarum, turpissima confusio. Quae enim iuris diuini sunt, tametsi quodammodo etiam ex ratione constent; cum primis tamen ex lumine reuelationis, seu scriptura sacra, haurienda sunt; quippe in qua Deus, quae ab hominibus fieri voluit, quam luculentissime manifestauit. A diuinis autem legibus vt plane diuersae sunt humanae, speciatim ecclesiasticae; ita seorsim quoque tractandae. Recentiores moralistae casuistaeque a veteribus hocce vitium velut hereditario iure accepisse videntur; siquidem iis iam idem in more positum fuit. Deinde, iure nonnulli in hisce scriptoribus istam quaestionum particularium, saepius inanum & ridicularum, multitudinem redarguunt. Quod quidem vitium generatim in scholasticis iam notauit FRANC. BACO DE VERVELAMIO, de *augment. scientiar. lib. I. p. 18.* Enimuero, quae ad vitae christianae vsum spectant, paucis comprehendi possunt; & si principia, quae sufficiant, rite tradantur; quilibet, vel mediocri iudicio instructus, ad quemlibet vitae casum, ea facile adcommodabit, vt numquam consilii maneat inops, nec necesse sit, tam immensorum voluminum perlustratione tempus perdere. Praeterea, dum moralistae isti atque casuistae omnia mouent, de omnibus disputant, & dissentiendi ac de omnibus disputandi causa, dubia excogitant; incerta saepius reddunt, quae longe sunt certissima. Et ita, quod & supra iam, cum de dogmatica scholasticorum theologia verba faceremus, obseruauimus, scepticismus fenestram aperiunt; qui, cum vbique longe sit periculosissimus, cum primis tamen valde noxius censetur, cum de vita ad leges componenda agitur, vbi vel minimus error aut dubium ad praecipitia ducit. Id insuper disputationibus suis efficiunt, vt qui, peccata quaedam peccata non esse, volunt,

facile suae impietatis praesidium aliquod in istis casuistarum ac moralistarum disputationibus inueniant. Vnde non sine ratione nonnemo dixit, moralistarum doctrinam esse *artem rixandi cum Deo*, vt PETR. BAELIUS refert *diction. hist. & crit. voc. Loyola, tom. II. p. m. 1853.* Tota denique ista moralia tractandi ratio, qua scholastici vtuntur, ita comparata est, vt scholae tantum, non vitae inferuiat. Non enim corrigunt, non emendant mores, sed tantum de iis disputare docent. Mirum itaque non est, inter ipsos romanenses esse viros doctos, qui eiusmodi scriptis nullum prorsus statuunt pretium. Immo tantum abest, iudice IO. MABILLONIO, vt a casuistis doctrina moralis christianorum recte addiscatur, vt nihil periculosius sit, quam illorum promiscue legere libros; cum & intellectus & voluntas per eos facile corumpatur, nisi praua distinguantur a bonis; de *studiis monast. part. II. cap. VII. p. 299. 300.* vbi & porro docet, maiorem utilitatem ex officiis CICERONIS, quam ex plurimis casuistarum hauriri. Pari ratione & LVD. ELL. DU PIN de iis pronuntiat: *Casuistarum volumina ad cognoscendam dogmatum veritatem minorem adhuc usum praebent. Nam etsi doctrina morum non exiguam doctrinae christianae partem consiciat; attamen illi, qui principia atque regulas suas morales ex sacra scriptura & traditione deducere, edocti non sunt, sed quoad maximam partem nihil aliud fecerunt, quam vt speciales casus resolverent, per rationes & ad fines nimium ancipites, & plane tales, quae ipsos in errores & intolerabiles conuentionias ab ecclesiis iure meritoque damnatas praecipitarunt; hinc auctoritas illorum nullius est pretii, & vnde commodi quidquam trahas, in eorum operibus perpauca offendes; in *method. stud. theolog. c. IV. p. 88.* Iam ad vitia, quae quibusdam propria sunt, quod attinet; hoc nomine ista recentiorum moralistarum ac casuistarum,*

Iesuitarum maxime, commenta inuuo, quibus ad peccata quaeuis impune committenda latam viam aperiunt; cuiusmodi sunt, de probabili conscientia, quam si quis, etiam si erronea sit, aut vel vnus doctoris nitatur auctoritate, sequatur, non peccet; de methodo dirigendi intentionem, ac si haec sola, vt licite aliquid fiat, sufficiat; de arte mutandi definitiones virtutum ac vitiorum, quae virtutes in vitia, & vitia in virtutes mutantur; de cogitationibus bonis, quarum gratiam si Deus non suppeditet, hominem in quocumque opere peccare, negant; de aequiuocationibus, itemque restrictionibus & reservationibus mentalibus; porro de attritione, vt & peccato philosophico; & quae alia sunt eiusdem generis, quorum pleraque summatum complectitur IO. HENR. HEIDEGGERVS, in *hist. papasus, per. VII. §. CCLXXXIII. p. 447.* Vestigia atque semina istorum placitorum iam in antiquioribus quibusdam moralistis occurrere, negari nequit, & a me iam obseruatum in *historia iuris nat. §. XIII. pag. 19.* idemque confirmat PETRVS BAELIUS, *diction. hist. & crit. voc. Loyola, tom. II. p. 1853.* Recentiores tamen, cum primis Iesuatae, male hoc nomine audiunt, quod in hisce placitis inculcandis, defendendis, ac ad usum transferendis eorum industria praecipua quadam ratione enituit. Quod non ita accipi velim, ac si aut omnes, aut soli Iesuatae, criminis huius rei sint. Sunt enim inter illos, quibus laxior disciplina illa moralis maximopere displicet; quae contra quibusdam in ecclesia romana probatur, qui Iesuatae non sunt. Quia tamen societati huic addicti potiores in istis sententiis defendendis partes suas esse voluerunt; aegre ferre non debent, quod sibi etiam praecipue tribuantur. Conferenda, quae PETR. BAELIUS LC. hac de re monet. Eminent autem inter eos, qui haecce Iesuatarum, seu recentiorum moralistarum, placita propaganda susceperunt,

HONOR.

HONOR. FABRI, sub BERN. STUBROCKII nomine latitans, in *apologetico de Errinae moralis societatis Iesu*; ANT. TERILLVS, in *regula morum contra Elicaldam*; AMAD. GVIMENIVS, siue P. MOYA, in *opusculo aduersus quorundam expostulationes contra nonnullas Iesuitarum opiniones morales*; quos iam laudavi in *historia iuris naturalis*, §. XIII. quibus adhuc addi possunt P. PIROTVS, in *apologia casuistarum*; GABB. DANIEL, in *responsione ad litteras provinciales Lud. Montaltii, siue colloquii Cleandri & Eudoxii*, aliique laudati CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIO, in *notis ad corpus doctrinae moralis a facultate theol. Parisiensi &c. editum*, ad §. III. p. 20. Plurimi contra in ecclesia romana, iique praestantissimi, existerunt viri, qui haec errorum monstra confodienda sibi sumserunt, atque profliganda. Primum forte praecipuumque inter eos locum sibi vindicat ANT. ARNALDVVS, Iansenisticae factionis sua aetate facile princeps. Hic enim in erroribus practicis Iesuitarum inducendis & perstringendis omne studium collocavit. Tribuitur illi vulgo liber notissimus, & octo constantis tomis in 12. qui inscribitur: *morale pratique des Iesuites*. At duorum priorum operis huius tomorum se esse auctorem, diserte negat; reliqui quin ab eo profecti sint, dubium non est, in quibus de factis quibusdam, speciatim de controuersia, quae Iesuitis de cultu mortuorum & Confucii apud Chineses cum Dominicanis intercedit, agitur. Argumenta singulorum tomorum, & ordinem temporis, quo prodierunt, indicaui in *dissertat. de superstioso mortuorum apud Chineses cultu*, §. XII. in *analectis hist. philos.* p. 274. Auctor quoque ARNALDVVS tertur libri: *La theologie morale des Iesuites*, inscripti, editique anno 1643. Sed hoc incertum. Perperam namque scripta quaedam illi tributa, docet P. BAELIVS, *diction. hist. & crit. voc. Arnaldus*, tom. I.

p. 368. seqq. Id certum, alia scripta ad redarguendos Iesuitarum in doctrina moralis errores spectantia, ab eo profecta, vt: *denuntiationem haereseos de peccato philosophico*; item, *haeresin impiam aduersus praecceptum de Deo amando*; & quae reliqua sunt eiusdem generis. Non minorem ob detectos, omniumque oculis expositos, acriterque profligatos Iesuitarum in doctrina morali errores, laudem consequutus est BLASIVS PASCALIS, dum sub LVDOV. MONTALTII nomine latitans, *litteras provinciales* (seu potius *ad provincialem* hoc est, si nonnullis credimus, PERIERVM, ad finem PASCALIS) *de morali & politica Iesuitarum disciplina*, edidit; incredibili totius orbis litterati adplausu exceptam; hinc & in varias linguas, vt italicam, hispanicam, anglicanam, translatae. Sunt; qui tres priores epistolas ARNALDO vindicant; in reliquis argumenta & excerpta ex libris Iesuitarum aliunde illi suppeditata contendunt, vt adeo stilo solum formam; vitamque velut operi huic dederit. In eo sane summa vis ingenii praestantissimi, & ad naevos aliorum perstringendos, & sale mordaci perfricandos, nati, elucet. Facileque crediderim, inter innumera, quae contra Iesuitas prodierunt scripta, non temere vllum esse, quod illos acrius pupugerit, aut magis eorum irritauerit animos. In linguam latinam hasce epistolas transtulit, notisque theologicis, quibus tum Iesuitarum aduersus Montaltium criminatioes repelluntur, tum praecipua theologiae moralis capita a novorum casuistarum corruptelis vindicantur, illustravit P. NICOLIVS, vir doctissimus, & ob varia ingenii monumenta longe celeberrimus, qui sub WILH. WENDROCKII, *theologi Salisburgensis*, nomine latitare voluit. Stili gallicani leporem non infeliciter adsequutus est, vt modestiae eius tribuenda sit haec excusatio: *Ingenue profitebor, nullo fere me loco vernaculam elegantiam acquisisse, in multis*

multis etiam immensum ab ea ab fuisse. Summa errorum, quorum Iesuitae & recentiores casuistae postulantur, capita, idem in *praeloquio primo* indicat. Artes autem, quibus Iesuitae vsi sunt, vt Iansenistis inuidiam crearent, egregie describuntur *epist. III. p. m. 32. In diem*, inquit MONTALTIUS, *vinunt* (Iesuitae.) *Sic illi adhuc vsque steterunt: nunc scienico catechismo, vbi puerili voce proterunt aduersarios; tum publica puerorum pompa, in qua sufficiens gratia efficacem catenatam deducit; mox comedia, vbi Iansenium daemones abripiant; aliquando picto calendario, sive vt loquuntur, Almanacho; ac demum hac censura.* Quae verba quid sibi velint, in subiuncta nota explicat WENDROCKIUS, docetque inter alia, Iesuitas *Almanachum*, seu *calendarium pictum*, excudi curasse, quo in Iansenium daemonis alas circumferentem, errore, ignorantia, fraude stipatum, hinc summus pontifex, religione & ecclesiae potestate circumdatus, fulmina vibrabat, illic rex christianissimus zelo, pietate, concordia, iustitia septus, & scepro & iustitiae ense saeuiebat; miseri Iansenistae laruali habitu vndique fugati ad Caluinum sese recipiebant. At rursus non multo post a quodam Iansenii defensore libellus editus est, aliquot millibus versuum constans, qui tabulam Iesuiticam illustrioribus coloribus ornabat, inscribaturque: *les Eulminures du fameux Almanach des peres Iesuites.* De quo libello WENDROCKIUS: *nihil adhuc in hoc genere elegantius Gallia viderat, nec vsquam Iesuitae veris magis & natiuis coloribus depicti sunt. Nec vero haec scriptio in iocularium satyrarum numero habenda est, quae nihil frangi posset adferre. Multa in illa felicissimo impetu aduersus casuistarum corruptelas, multa de auctoritate Augustini, multa de ipsa gratia, non modo venisse, sed etiam solide & docte disputantur. Haec vero, aliaque, quae in istis ad prouincialem litteris continentur, cum Iesuitae*

non possent non quam aegerrime ferret; mirum non est, eo rem istam illos perduxisse, vt in Gallia publica auctoritate damnarentur. Hoc enim omnino factum esse, ostendit PETR. BAEIIVS, in *diction. histor. & cris. voc. Pascal, tom. III. p. m. 2309.* Immo & ab ALEXANDRO VII pontifice anno 1656 litteras istas ad prouincialem damnatas constat; idque & IOAN. FRID. MAYERVS obseruat, in *bibliorb. scriptor. theolog. mor. pontif. p. 93.* Variis quoque scriptis causam suam contra easdem egerunt Iesuitae. Eminent inter illos, qui hoc fecerunt, HONOR. FABRI, qui sub BERNARDI STVBROCKII, theologi Viennensis, nomine, notas scripsit *ad notas Wihelmi Wendrockii ad Ludouici Montaltii litteras, & ad disquisitiones Pauli Irenaei*, quae deinceps, eiusdem *apologetico doctrinae moralis societatis Iesu*, Lugduni anno 1670 edito, cuius antea quoque mentionem fecimus, insertae sunt. *Notae* istae STVBROCKII in indicem librorum prohibitorum relatae sunt; quod de *notis* WENDROCKII dici nequit. *Legenda*, quae ea de re obseruat PETR. BAEIIVS, in *diction. hist. & cris. voc. Nicolle, tom. III. p. 222.* Iam antea FRANC. ANNATVS, in libro: *bona fides Iansenistarum in cunctis auctoribus*, inscripto, editoque Parisiis anno 1656, litteras MONTALTII resutare instituerat; quem deinceps sequutus est STEPH. DES CHAMPS, Iesuita, & in Claramontano Parisiensi collegio primarius theologiae professor, in *quaestione facti de sententia theologorum societatis, circa opiniones probabiles*, cui tamen ipse satisfecit WENDROCKIUS, in *appendice prima ad dissertat. de probabilitate*, quae legitur in editione *litterarum prouincialium*, quae Coloniae 1665. 8. lucem adspexit, p. 547. seqq. Sed principem inter omnes, qui contra *litteras ad prouincialem calamum* strinxerunt, locum tenet GABR. DANIEL, quippe quem auctorem esse, constat, libri

inſcripti: *reponſe aux lettres prouinciates de L. de Montalte, ou entretiens de Cleandre & Endoxe*, ſatirique Bruxellis an. 1697, cuius itidem antea iam mentionem fecimus. Quidquid namque auctor ingenii habuit, quod minime contemnendum ei obtigit, id omne eo contulit, vt cauſſam leſuitarum defenderet ac ornaret. Hinc & ſocietati huic addiſti omnem mouerunt lapidem, vt in varias transferretur linguas, & in multorum manus perueniret. Neque tamen hac ratione eos obtinere potuiſſe, vt litterae ad prouincialem pretium ſuum amitterent, viri docti iudicarunt. Anonymus inſuper quidam *reſponſioni DANIELIS apologeticum literarum prouincialium* oppoſuit, Rothomagi 1697. Legenda, quae de hiſce omnibus obſeruat PETRVS BAEIIVS, *diſtion. hiſt. & crit. voc. Paſcat. tom. III. p. 2308*. Inter eos, vt hoc & tuarū moneam, quos MONTALTIVS nominatim acriter perſtringit, haud vltimus eſt STEPH. BAVNIVS, leſuita, cuius *theologia moralis* IV tomis comprehenſa anno 1640 ad 47 in fol. Pariſiis prodiit. Exſtat etiam eiusdem *ſumma caſuum conſcientiae, ſeu manuale confeſſionum in gratiam eorum, quibus animarum cura incumbit*, Pariſiis 1631. 8. Nec immerito hunc praecipue ſibi exagitandum ſumſit, cum in defendendis vitiis, omnibusque, quibus coerceri vt-cumque poterant, repagulis remouendis, nemo temere exſtiterit impudentior. Praeter haecenus commemoratos, alii adhuc fuerunt in eccleſia romana, qui leſuitarum recentiorumque caſuiſtarum, corruptelis ſeſe opponerent. Nihil nunc de IVLIO MERCORO, PROSPERO FAGNANO, & IO. SANNICCHIO dicam, quos *tria caſuiſtarum flagella* WENDROCKIUS vocat, qui & copioſius de iis diſſerit in *adpendice II ad litteras ad prouincial. p. m. 574. ſeqq.* VINC. BARONIUM, STEPH. GRADIVM, ANTON. CELLADEVM, aliosque, qui probabilisſimi commentum proſſigare, ſua-

rum duxerunt eſſe partium, iam commo-
motui in *hiſtoria iuris nat. §. XIV.* Ibi-
dem etiam §. XV. CASSIANI A S. ELIA
*theologiam moralem a corruptelis leſuita-
rum repurgatam* laudauit. Iungendus ad-
huc hiſce HENR. A S. IGNATIO, cuius
*theologia ſanctorum, veterum ac nouiſſimo-
rum circa vniuerſam morum doctrinam ad-
uerſus nouiſſimas iuniorum caſuiſtarum im-
pugnationes, ſtrenue propugnata*, Leodii an.
1707 lucem adſpexit. Diuerſum ab hocce
aliud eiusdem auctoris opus eſt, inſcri-
ptum: *ethica amoris, ſive theologia ſancto-
rum, magni praefertim Auguſtini & Thomae
Aquinatis, circa vniuerſam amoris & mo-
rum doctrinam, aduerſus nouiſſimas opinio-
nes ſtrenue propugnata, & in maioris princi-
paliter hodie controuerſis fundamentalibus
diſcuſſa*, Leodii 1709 tomis II. in fol. In
quo primum illud maxime laudandum,
quod ex amore vniuerſam theologiam mo-
ralem deriuat. Amor namque *ordinatus*,
ſeu, quo Deum ſupra omnia amamus, illi
principium eſt omnium virtutum; amor
autem *inordinatus* principium omnium vi-
tiorum ac peccatorum. Deinde & hocce
recte ab auctore factum, quod laxiori do-
ctrinae morali recentiorum caſuiſtarum
ſtrenue ſe opponit. Hinc & in prolego-
menis de *radicibus laxioris ethices*, deque
eiusdem *remediis*; de *ſublimitate, germa-
nisque fontibus doctrinae moralis chriſtiana-
e*; de *origine & progreſſu laxioris morum
doctrinae*; de *querelis aduerſus ethicen ſe-
ueriorem &c.* copioſe diligenterque diſſe-
rit. Mitto reliquos, qui in hiſce errorum
monſtris conſciendis ſtadium operamque
ſuam collocarunt; cum omnes recensere,
longum nimis foret. Nec a ſingulis mo-
do doctoribus, ſed ab integro theologo-
rum Pariſienſium ordine, qui Sorbonnae
nomine venit, non ſemel eiusmodi recen-
tiorum caſuiſtarum placita proſcripta ſunt
atque damnata. Sic an. 1665 dogmata pro-
babilitatis, ſimilesque propoſitiones in

AMADSI GVIMENII, quo nomine **P. MQYA** regi dicitur, opusculo, supra nobis iam commemorato, tamquam *falsas, temerarias &c. & orthodoxis doctoribus contrarias* sollemniter damnauit iugulauitque. Conferendus **IO. HENR. HEIDEGGERVS**, in *hisor. pap. per. VII. S. CCLXXXIV. p. 449.* Sed nostra quoque aetate idem ordo theologicus Parisiensis corpus doctrinae edere coepit, cuius pars prima, doctrinam moralem continens, an. 1716 lucem adspexit, in qua varia eiusmodi Iesuitarum recentiorumque casuistatum placita, atro notantur lapillo. Recudi hoc curauit, notisque eruditissimis, ex quibus certaminum, de quibus hucusque diximus, historia augeri atque supplementi potest, illustrauit, vir longe celeberrimus **CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS**, Tubingae 1718. 4. Lectu cum primis digna, quae p. 24. de *probabilistis & probabilioristis*, & p. 26. de *peccato philosophico* differit. Denique nec ipsorum pontificum censuras ista Iesuitarum placita effugere potuerunt. **ALEXANDER** namque VII an. 1665 & 66 quadraginta quinque probabilistarum propositiones sub excommunicationis poena peculiari bulla proscripsit; deinceps vero & **INNOCENTIVS XI** an. 1679 plurima casuistarum dogmata, itidem peculiari bulla, damnauit. Vtramque & **ALEXANDRI & INNOCENTII** bullam exhibet **IO. FRID. MAYERVS**, in *biblioth. scriptor. theolog. mor. pontif. p. 45. seqq. item p. 71. seqq.* Dogma de peccato philosophico ab **ALEXANDRO VIII** pontifice an. 1690 peculiari decreto iugulatum, obseruat **CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS**, l. c. p. 27.

Exprobratum equidem nostratibus fuit a romanensibus, ac si de morum doctrina, praesertim ea parte, in qua, quid licitum sit, aut non sit; quaeritur, parum sint solliciti. Sic **DIDACVS DE BAEZA**, *romo IV. commentarior. moral. in hisor.*

*euangel. sane, inquit, in Anglia & Hollandia, & Germania Lutherani sunt mercatores ditissimi, sed qui quaerat & dispuset de contractibus licitis, & restitutione facienda, nec ullus inuenitur, nec magister, nec plebeius. Audiuimus a sapientissimo patre nostro in Germania agente, nullum unquam Lutheranorum hominem quaesivisse de licito alicuius actionis. Nullus est apud has pestes magister, qui de moralibus curet doctrinam, nec qui de cauendis illicitis sit sollicitus. Quae verba etiam recitat, & lupinam hominis istius ignorantiam, aut summam impudentiam, castigat **IO. IOACH. ZENTGRAVIUS**, in praefatione *summae eius iuris diuini &c.* praemissa. Enim vero, licet vasta eiusmodi volumina, qualia romanae ecclesiae moralistae & casuistae reliquerunt, & in quibus, ipso saniorum eadem ecclesiae additorum iudicio, nihil aut parum, sani est, ostentare nequeamus; tantum tamen abest, vt apud nos defuerint, qui hancce moralis theologiae partem scriptis suis illustrauerint, vt haud exiguum potius eorum proferre queamus numerum. Primos ecclesiae nostrae doctores in *locis suis theologicis*, cum dogmatibus seu credendis, agenda quoque, seu quae ad theologiam moralem spectant, coniunxisse, supra docuimus. Plures deinceps exstitisse, qui seorsum theologiam moralem traderent, ita quidem, vt praecipue, quae iuris diuini sunt, explicarent, itidem ad *S. VII.* iam obseruauimus. Specialiori quadam ratione id fecit **IO. IOACH. ZENTGRAVIUS**, in *summa iuris diuini, siue isagogica institutione doctrinae de iustitia & iure, tam ex naturali, quam scripto Dei iure, ad fontes iusti & recti actionibus humanis & causae rei proprii, ducente secundum disciplinam theologiae moralis & iurisprudentiae vniuersalis*, Argentorati 1699. 8. Et longe sane rectius in hocce campo nostrates versati sunt, quam romanenses; siquidem naeuos illos,*

aut

aut omnibus communes, aut quibusdam proprios, sedulo euitarunt. Quod & eo facilius fuit, quoniam ex genuinis iuris diuini fontibus, recta ratione, & scriptura sacra, sua hauserunt; vt tamen simul lumen rationis a lumine retelationis rite distinguerent; quod tum maxime factum, cum recentiori aetate, signum ad bene sperandum tollente HVGONE GROTIO, ius naturae singulari studio a viris doctis excoli coepit. Eiusque tractationis luculentum, ni fallor, specimen, ipsemet in parte *secunda institutionum theologiae moralis* exhibui. Sunt vero & huius loci omnes illi, qui de casibus conscientiae praeceperunt; quod haud paucos fecisse, constat, quorum praecipuos indicare, haud abs re fugit. Inter primos, qui eiusmodi quid tentarunt, fuit FRID. BALDVINVS, theologus Wittebergenfis celeberrimus, qui ab anno 1621 ad 26 *conscientiae casus* praelegit, post mortem eius an. 1628 editos, & saepius deinde prelo repetitos. Constant libris quatuor: quorum primo egit de conscientia & eius casibus in genere; secundo, de actionibus hominum circa Deum & religionem; tertio de actionibus hominum circa spiritus caelestes; & denique quarto, de actionibus hominum circa res humanas. Necessitatem eiusmodi operis agnouerunt theologi Wittebergenfes, in praefatione, quorum verba recitat IOAN. MICH. LANGIVS, in *dissertat. de origine & progressu theolog. moral. systemat.* §. XXI. Vltimam auctoris limam hoc opus non expertum, alii agnoscunt, & idcirco ceteris BALDVINI scriptis non respondere. BALDVINVM mox sequutus est CASPAR EINCKIVS, Giesfensis primum, deinde Coburgenfis theologus, isque ob alia etiam ingenii monumenta minime ignotus. Eo ipso etiam, quo vitam cum morte commutauit, an. 1631 edidit *syllogen quaestionum illustrium theologiarum, theoreticarum, maximam vero partem practicarum, & quotidianarum, ex assidua bibliorum,*

orthodoxorum patrum, sinceriorum theologorum, inaeconsultorum &c. lectione experientia propria &c. rotunde decisarum. Constat haecce *sylloge* tribus sectionibus, quarum vltima anno 1632 post auctoris obitum lucem adspexit. Dum autem scripturae sacrae, patrum, recentiorumque theologorum, & aliorum, testimonia adiecit, quod & alii interdum facere solent; illustrationis causa hoc fieri, censendum est, resque ipsa docet; cum genuina & vnica conscientiae norma regulaque sit scriptura sacra. Non diu admodum postea, an. 1636 LVDVICVS DVNTE, pastor Keualiensis, Lubecae in lucem emisit *decisiones mille & sex casuum conscientiae, e diuersis theologorum scriptis collectas, contractas, & in breuitatem redactas, ac iuxta ordinem legorum theologiarum positas*, quae non semel deinceps recusae sunt, & ideo placuerunt, quod fufius ab aliis dicta auctor in compendium miserit. ANDR. KESLERI, theologi Coburgenfis, non vno nomine praeclare de ecclesia nostra meriti, *theologiam casuum conscientiae, hodierno cum primis temporis accommodatorum*, lingua germanica scriptam, ipfius in officio successor IO. CHRISTOPH. SELDIVS publicae luci exposuit, Wittebergae 1658. Habetque, editoris iudicio, hoc sibi proprium, quod spicilegium a reliquis praetermissorum, & quoddam velut supplementum, exhibeat. Eodem circiter tempore GEORGIVS quoque KOENIGIVS in hacce palaestra ingenii periclitari vires voluit. *Casus namque conscientiae, qui in sex capitibus doctrinae catecheticae, vna cum tabula oeconomica, subinde solent occurrere, erusus & fideliter decisos*, an. 1654 edidit; qui postea notis ex auctoris manuscripto, & additionibus, a filio eius GEORG. MATTH. KOENIGIO locupletati, iterum an. 1676. 4. lucem adspexerunt. Eiusdem quoque auctoris extat *heptas casuum conscientiae miscellorum*, post

post eius obitum an. 1665 euulgata. E-
 genendus de eo GUSTAVVS GEORG. FELT-
 NERS, in *vitis theologorum Altdorphi-*
norum, p. 113. seqq. Nefas esset, hic prae-
 termittere ARNOLD. MENGERINGIVM,
 utpote qui hoc vel maxime sibi datum cre-
 didit, ut conscientiae puritati tranquillita-
 tique, variis lingua germanica concinnatis
 scriptis, consuleret; cuiusmodi sunt: *in-*
formatorium conscientiae euangelicum; *scrutinium conscientiae catecheticae*; *suscitabulum conscientiae euangelicum interpolatum*. Maiori eruditionis adparatu,
 quam quisquam forte alius, in hac doctri-
 nae sacrae parte versatus est IO. CONR.
 DANHAVERVS, qui non vno scripto sium, in
 dilatandis moralis disciplinae pomoeriis,
 studium comprobavit. *Collegium eius de-*
calogicum, quod primum anno 1639 lu-
 cem adpexit publicam, multis accessioni-
 bus locupletatum ac perpolitum, deinceps
 dedit BALTH. BEBELIVS, inscriptum:
deuteronomium Dannbauerianum, anno
 1669. Accesserunt eiusdem libri *consci-*
entiae aperti, seu theologiae conscientiariae
 tomi duo; ne quid de lacte eius catecheti-
 co, vberissimo moralis quoque theologiae
 fonte, dicam. *Theologia eius casualis*,
 quam e manuscripto publicae luci adse-
 ruit IO. FRID. MAYERS, Gryphiswal-
 diae an. 1706. 8. primas solum lineas *the-*
ologiae eius conscientiariae continet. Iam
 ante DANHAVERVM in eadem Argento-
 ratensi academia IO. SCHMIDIVS, anno
 1634 & 35, *collegium casuum conscientiae*
 publicis disputationibus subiecit; qui &
 deinde an. 1645 *concionet conscientiariae*
 edidit. In tanta rursus de casibus *consci-*
entiae scriptorum copia, ANDR. PRVCK-
 NERS, theologus Suinfurtenfis, consul-
 tum duxit, ex amplioribus aliorum volu-
 minibus compendium aliquod facere, edi-
 to *manuali mille quaestionum illustrium the-*
ologicarum, praecipue practicarum, decem
centuriis inclusarum, & succincte quidem,

veruise tamen, ex praecipuis theologiae de-
cisarum; quod recusum est Norimbergae
 an. 1679. 12. & notis illustratum a PHIL.
 MULLERO, theologo Ienensi. Aliis con-
 tra copia & abundantia placuit; vt ferti-
 lis admodum multorum dubiorum &
 quaestionum est conscientiae campus, cum
 libentius homines de agendis disputent,
 quam ea faciant, & vt ignaviae excusati-
 onem habeant, multa facile dubia scrupu-
 losque sibi fingant. Ampliorem itaque
 iterum tractandi rationem sequutus est
 IOAN. ADAMVS OSIANDER, theologus
 Tubingensis celeberrimus, in *theologia ca-*
suali, in qua quaestiones, dubia, & casus
conscientiae, circa credenda & agenda enu-
cleantur; quae partibus sex absoluitur, &
 Tubingae an. 1680 ad 82 lucem adspexit.
 Idem iam antea, an. 1678 *theologiam mo-*
ralem dederat; in qua itidem, quae iuris
 diuini sunt, attingit, quorsum & alia eius
 scripta, vt: *typus legis naturalis*; *typus le-*
gis moralis; *tractatus theologicus de ma-*
gia; sunt comparata. Immo & in *obsr-*
uationibus suis ad HVGON. GROTIUM,
de iure belli & pacis, multa, quae huius
 sunt loci, tractat; de quibus tamen alibi
 dictum. Addendus hisce SAM. SCHEL-
 EVIGIVS, ob *cynosuram conscientiae, seu*
perspicuam, & scripturae sacrae congruam
multorum, maximam partem singulariam,
nec e trinio petitorum, item quorundam
nondum satis enucleatorum casuum consci-
entiae decisionem; quae, germanice scri-
 pta, Francofurti & Lipsiae 1692 lucem ad-
 spexit. Agmen denique claudat beatus
 FRIDEM. BECHMANNVS noster, qui,
 praeter alia scripta quam plurima, *theol-*
ogiam conscientiariam, seu tractatum de ca-
sibus conscientiae, reliquit, Ienae 1705. 4.
 in qua ea praecipue, quae ad doctrinam
 de ministerio ecclesiastico, simulque de
 sacramentis, de magistratu ciuili, & de
 coniugio, cum aliis quibusdam, more suo,
 hoc est, admodum perspicue, pertractat.

Prae-

Praeter scriptores de casibus conscientiae, de quibus haecenus diximus, ad iurisprudentiam diuinam vel maxime spectant, qui decalogum, seu summam iuris diuini, commentationibus suis illustrarunt; quorum praecipuos tum supra iam indicauimus *cap. I. huius partis*, cum de scriptoribus catecheticis verba faceremus, tum & in *institucionib. theolog. moral. part. II. prolegom. ad §. XVI.* Eminet inter reliquos IO. CONR. DANHAVERVS, in *collegio decalogeno*, antea iam commemorato; cui iungendus IO. GEORG. DORSCHVS, in *theologia morali* secundum ordinem decalogi concinnata, operaque & studio IO. FRID. MAYERI recusa Wittebergae an. 1685. 4. sed ab auctore ad finem non perducta, quippe qui in sexto praeepto subsistit. Ad casuum conscientiae scriptores quodammodo accedunt, qui responsa aut consilia theologica confecerunt; in quibus colligendis, iunctimque in lucem profereendis, nonnulli studium diligentiamque suam collocarunt. Enimvero, licet in iis subinde & quae ad theologiam aut dogmaticam, aut polemicam, aut partes alias spectant, occurrant; plerumque tamen circa iuris diuini quaestiones quasdam etiam versantur, certe easdem attingunt. Non vnus equidem, fateor, sunt generis; nec omnia ita comparata, vt eximia inde ad nos redundare queat vtilitas; quaedam tamen rursus non contemnenda, certe ita comparata, vt, quo pacto regulae generales caute ac circumspecte ad casus speciales adplicandae sint, inde condiscere queamus. Commemorandus autem hic cumprimis FEL. BIDEMBACHIVS, theologus Wurtenbergicus, qui, a fratre IO. MAVRITIO adiutus, *decades nouem consiliorum theologicorum* collegit, quarum octo, ipso adhuc viuo, an. 1608 prodierunt, post mortem vero eius frater ipsius, iam laudatus, decadem nonam edidit, qui & decimam adiunxit, Francofurti 1614.

BVD: ISAGOGE.

Postea theologi Wittenbergenses ABRAH. CALOVIUS, IO. MEISNERVS, IOAN. ANDREAS QVENSTEDIUS, & IOAN. DEVTSCHMANNVS, *consilia theologica Wurtenbergensia* colligere, atque redigere in ordinem, consultum duxerunt, quae & Francofurti ad Moenum, anno 1664 lucem publicam adspexerunt. Non minori studio & diligentia eiusmodi in se laborem suscepit GEORG. DEDEKENVS, theologus & ecclesiastes Hamburgensis, in *thesauro consiliorum & decisionum, tribus constante voluminibus*, quem locupletio-rem dedit IO. ERN. GERHARDVS, theologus Ienensis; quo tamen, priusquam opus hocce typis exscriberetur, mortuo, obstetricias manus adhibuit CHRISTIAN. GRVBELIVS, effecitque, vt adpendice insuper auctum, in lucem tandem prodiret publicam, Ienae 1671. fol. Legendus de hisce omnibus IO. FRID. MAYERS, in *bibliotheca scriptor. theolog. mor. Luthe.* p. 4. 6. 28. Iungenda vero his omnibus responsa & consilia theologica beati PHIL. IAC. SPENERI; de quibus quid iam olim censuerim, in *dissertatione praeliminari, supplemento epistolarum Lutberi* praemissa, aperte prodidi. Nec eius me poenitet iudicii. Non errauerit; qui, in iis thesaurum quemdam rerum variarum, ad theologiam vniuersam, cumprimis & moralem spectantium, deprehendi, adseruerit. Plurimae certe quaestiones, ad vitae christianae praxin spectantes, summa prudentia, omniumque *reuerentiarum* habita ratione, explicantur, euoluuntur, solidissimisque rationibus deciduntur, ne quid de eo dicam, quod istius temporis controuersis lucem quoque egregiam adfundant. Diuersa autem istorum responso- rum existant volumina. Primum namque *germanicorum quatuor partes* an. 1700 & 1702 Halae, typis orphanotrophei lucem adspexerunt. Sequuta deinceps sunt eiusdem *consilia & iudicia theologica Latina*, opus posthumum

M m m m

&

& in tres partes diuisum, Francofurti ad Moenum 1709. 4. Haec denique exceperunt *responsa germanica*, a prioribus diuersa, cum praefatione CAR. HILDEBRANDI LIB. BARONIS A CANSTEIN, de vita & virtutibus beati auctoris, Halae, sumtibus orphanotrophei, 1711. 4. De epistolis aliorum theologorum, quarum nonnullae, quae in hac doctrinae parte vsum praebere possunt, continent, agere, huius loci non est. Lectu cumprimis dignae sunt epistolae beati LUTHERI nostri, de quibus in *dissertatione praeliminari*, antea memorata, quae obseruatu digna sunt, dixi.

De reformatae denique ecclesiae doctoribus idem dicendum, quod de nostratibus obseruauimus. Initio ea, quibus vitam recte instituire docemur, cum dogmatibus coniungebant. Qui seorsim theologiam moralem deinceps tradere aggressi sunt, aut *exhibitas christianas* scripserunt, eorum, quae iuris diuini illustrationi inseruiunt, non fuerunt immemores. Quam spartam praecipue etiam ornarunt, qui aut de *casibus conscientiae* praeceperunt, aut decalogum explicarunt. Ad priorem classem referendi: GVIL. AMBSTIVS, academiae Franecqueranae theologus, cuius *de conscientia eiusque iure libri V.* Amstelodami an. 1630. 4. prodierunt, saepius deinceps editi, & in linguam quoque germanicam a GEORG. PHIL. HARS-DORFFERO translati; IO. HENR. ALSTEDIVS, in *theologia casuum, seu anatomicae conscientiae & schola tentationum*, in quibus vniuersae quaestiones ad conscientiam recte aut praeue salutarum pertinentes, breuiter & dilucide tractantur; Hanouiae

1621; a qua diuersa est: *summa casuum conscientiae noua methodo elaborata*, cum opusculorum quorundam accessione Hanouiae 1643 recusa; GVIL. PERRINSVS, celeberrimi ex Anglorum gente nominis theologus; cuius nota est *anatomia sacra humanae conscientiae, qua ipsius natura, proprietates, ac differentiae dextre produuntur, cum curandi conseruandique methodo*; in latinam linguam a WOLFG. MATERO translata; eiusdem quoque *decisiones casuum conscientiae libri III.* comprehensae, existant, ab eodem MATERO ciuitate Romana donatae; ROB. SANDERSONVS, ex eadem Anglorum gente, cuius de *obligatione conscientiae praelectiones decem* Londini primum 1674 editae sunt, postquam iam anno 1646 eiusdem *de obligatione iuramenti promissorii* liber lucem aspexerat. Sed de hisce omnibus, vti & reliquis, qui forte adhuc commemorari poterant, conserendus IO. FRID. MAYERSVS, in *biblioth. scriptor. theolog. mor. reform. p. 34. 35.* alibique. Illorum, qui decalogum explicarunt, iam supra iniecta est mentio, cum de scriptoribus catechetis ageremus. Eminent inter reliquos ANDREAS RIVETVS, praestantissimus reformatae ecclesiae theologus eitra controuersiam adnumerandus. Iure namque meritoque a nonnullis laudantur eiusdem *praelectiones pleniores in caput vigesimum exodi, in quibus ita explicatur decalogus, ut casus conscientiae, quos vocant, ex eo suborientes, ac pleraeque conuersionis magni momenti, quae circa legem moralem solent agitari, fuse & adcurate discutiantur; quae tom. I. operum eius existant.*

§. XI. Idem de prudentia, tum christiana, tum speciatim pastoralis, obseruetur. Inueniuntur passim apud veteres, quae in hacce theologiae practicae parte versantibus profint. Sed recentiori demum aetate seorsim, & ita quidem tradi coepit, vt ex certis principiis, quae facere, quaeue euitare prudentia iubet, deducerentur, cunctaque apte & concinne inter se colligarentur.*

* Practicae

* Practicae philosophiae peculiarem partem, quae de regulis prudentiae praecipiat, recte constitui, exploratum hodie satis est, omnibusque, harum rerum non imperitis, perspectum. Idem etiam de theologia morali, voce in latiori significatione accepta, censendum; cum eandem prudentiae regularum, in vita christiana recte instituenda, pariter ac ecclesiae administratione, usus longe maximus sit, amplissimusque. Quae ratio recta hic suppeditat, tam lati ambitus sunt, ut facili negotio ad vitam christianam, ecclesiaeque conservationem applicari queant; quod & alibi a me ex instituto demonstratur; ipsa tamen quoque scriptura sacra eiusmodi regulas & principia exhibet, ad eoque fontem genuinum huius prudentiae hoc pacto nobis aperit. Apud veteris ecclesiae scriptores, quos patres vocamus, magno itidem numero inveniuntur, quae hic usui nobis esse possunt; licet quae iuris, quaeue prudentiae sint, non satis distinguant, multo minus systematica quadam ratione hanc theologiae moralis partem exhibeant. Immo & inter recentiores vix quisquam, qui ea, qua decet, ratione hoc praestiterit, mihi occurrit; etiam si quo pacto hoc fieri possit, a me demonstratum sit in *tertia institutionum theologiae moralis parte*; quemadmodum & pauci omnino existant, qui ex instituto de prudentia christiana egerunt, quique digni sunt, quorum habeatur ratio. Hos inter tamen ANDR. KEPLERVS mihi nominandus venit, cuius de *prudencia christiana* libellus, germanice scriptus, Coburgi 1628 lucem adspexit, quo docet, quo pacto christianus inter tot pericula, quae tum ecclesiae imminabant, fidem integram ac firmam, vitaeque sanctitatem illibatam feruare debeat; idque non scripturae solum dictis, sed cum primis beati LUTHERI testimoniis comprobatur. Alium equidem scopum sibi constitutum habet VIT. LVD.

SECKENDORFIUS, in notissimo de *statu christianorum* (*Christen-Staat*) libro, anno 1706 Lipsiae 8. recuso; dum tamen de omnium ordinum emendatione, secundum indolem disciplinae christianae instituenda, praecipit; non potest non plurima interferere, quae prudentiam christianam instruunt.

A prudentia *christiana*, quam nonnulli & *spiritualem* vocant, diuersa est, tum *ecclesiastica*, tum *pastoralis* seu *theologica*. Illa seu *ecclesiastica* ad conservationem ac amplificationem ipsius ecclesiae, aut vniuersae, aut particularis cuiusdam, comparata est; & a quibusdam sub *politicae ecclesiasticae* nomine tractatur. Hi ipsi vero, dum simul *politicam*, quam vocant, *architectonicam*, eamque *sacram*, siue doctrinam de structura & indole ecclesiae hac voce complectuntur; quae etiam, siue de prudentia, siue de iure ecclesiastico tractatio instituat, fundamenti loco ponenda; inter scriptores etiam iurisprudentiae ecclesiasticae locum suum occupant. Immo qui seorsim prudentiam ecclesiasticam, prout a pastorali seu theologica distinguitur, ita tractauerit, ut eorum, quae illi propria sunt, tantum habuerit rationem, mihi nunc non occurrit; nisi NIC. VEDELIVM huc referre velis, cuius de *prudencia veteris ecclesiae libri tres* Amstelodami prodierunt, an. 1633. 12. in quibus quid CHRIST. THOMASIVS desideret, ex eiusdem *historia contentionum inter imperium & sacerdotium*, & quidem *adpend. cap. I. §. LXII. seqq. p. 464. seqq.* intelligere licet. IO. FABRICII, theologi Helmstädiensis celeberrimi, dissertatio de *prudencia ecclesiastica*, quae in *amoenitatibus eius theologis* legitur, *num. III. p. 114. seqq.* ad prudentiam potius theologicam, seu pastorem, referenda, quae docet, quo pacto ecclesiae doctor munere sibi demandato ad suam, & fidei suae concreditorum, salutem, rite & circumspicte fungi queat. Quae

M m m m 2

qui-

quidem prudentia theologica, licet in quibusdam cum ecclesiastica conueniat; prorsus tamen eadem non est, cum ecclesiastica prudentia latius, quam pastoralis, seu theologica, pateat, & apud eos quoque esse queat, immo debeat, qui ecclesiae doctores non sunt; quemadmodum hisce quaedam rursus ex lege prudentiae agenda sunt, quae vt ab aliis obseruentur, necesse non est. Pastoralem quoque prudentiam praecipue, aut potius eius solum partem, quae circa errantes aut haereticos versatur, instruit

CONR. TIBURT. RANGO, in *prudentia ecclesiastico-politica circa errores & haereses*, germanice scripta, editaque Sedini 1694. 12. de qua iterum qui CHRIST. THOMASII sententiam scire velit, eiusdem *historiam contentionis inter imperium & sacerdotium* adeat, & quidem *adpend. cap. I. §. LXII. seqq. p. 464. seqq.* IO. HENR. REITZII Πῶς δὲ πᾶσι ἐπισκοπῶν, *sive prudentia ecclesiastica illustrata ex Matth. X. 16. ubi docetur, quod cum doctores ac pastores, tum christianorum singulos, pia candidaque mente esse, at eandemque caute & prudenter moderari, ac quasi sale & gratia condire oporteat*; Heidelbergae 1692. 8. ad christianam pariter ac pastorem prudentiam spectat; multa interim, quae prodesse possunt, tradit, mereturque inter melioris notae in hocce genere libros referri. DOROTHEVS SICVRVS, hoc est, THOM. CRENIUS, in *prudentia theologica explicatione commendata*, Amstelodami 1684. 8. edita, de vitiis in scholis & academiis, pariter ac ecclesiis nostris, emendandis, quaedam recte, & non sine ratione, monet: at argumentum hocce nec exhaurit, nec ordine tractat. Referri vero huc etiam possunt omnes illi, tum veteres, tum recentiores, qui de episcoporum, pastorumque ecclesiae officiis commentati sunt, regulasque aut monita ab iis obseruanda dederunt. Tametsi enim id praecipue agant, vt ad leges diuinas, interdum & ecclesiasticas, actio-

nes pastorum aut episcoporum exigant; subinde tamen &, quid prudentiae regulae postulent, tradunt; licet nec in reliquis, quod antea iam monuimus, nec in hocce capite, quae iuris, quaeue prudentiae, accurate discernant. Quo nomine cum perinde tandem fit, quoniam in loco recensentur; nobis nemo vitio vertet, si hic illorum habeamus rationem; quemadmodum & iam alibi hanc eis sedem adsignauimus.

Atque veteres quidem, cum intelligerent, quanti momenti sit, vt ecclesia pastores doctoresque habeat, qui suo rite fungi munere possent; varia, quae hinc comparata sunt, nobis reliquerunt, scripta. CYPRIANVS namque, dum *epist. IV. quinam antistites ecclesiae eligendi, & qua cura? & epist. V. qualis esse debeat vita sacerdotum?* exponit, quae huic instituto inserviant, praecipit; quod & in libro *de singularitate clericorum*, alibique, passim facit. EPHRAEM Syrus, praeter alia, ad mores hominum formandos scientia, etiam *de sacerdotio* librum reliquit, qui *operum* eius *tom. I.* legitur. AMBROSIVM in suis *de officiis* libris, sacri ordinis viros, seu verbi diuini ministros, instruere voluisse, supra iam docuimus. Ad librum autem *de dignitate sacerdotali*, qui inter opera AMBROSII exstat, quod astinet, inter viros doctos disputari, num ANSELMO potius, an GERBERTO tribuendus sit? iam a me obseruatum *in script. theol. nor. part. III. prolegom.* ad §. XI. Cum primis vero IO. CHRYSOSTOMVS hic commemorandus est, quippe qui *libris VI de sacerdotio* perfectam velut episcopi imaginem exhibere voluit. Exstant *tom. VI.* operum, editionis Sauiianae, & scorsum quoque excusi sunt, cum *dissertationibus quibusdam prooemialibus, de dignitate sacerdotali*, auctore IO. HUGHES, Cantabrigiae 1710. 8. Multa hic equidem de dignitate & difficultate muneris episcopalis, itaque de virtutibus,

spe-

speciatim & de eloquentia, quibus episcopum instructum esse oportet CHRYSOSTOMVS differit; nec tamen praetermittit, quae ex prudentiae lege obseruanda, vt cum *lib. V. cap. VI. p. 212. seqq.* ostendit, *iudicium multitudinis imperitiae neque penitus contemnendum, neque omni ex parte curandum esse; itemque lib. VI. cap. IX. p. 251. seqq. non esse contemnendas vulgi suspiciones, quamuis manifeste falsas; & quae alia sunt eiusdem generis.* In dignitate sacerdotali autem euehenda modum excedere videtur CHRYSOSTOMVS, dum eam supra regium principatum extollit, rationibus, quas refert CONR. RITTERSHVSIVS; qui & ISIDORVM Pelusiotam, tum in aliis, tum hac in re, Constantinopolitanum huncce praefulem in exemplum, quod imitaretur, sibi proposuisse, docet; *sacrar. lection. lib. IV. c. XIX. p. 326.* Certe, quin hodie plurimi hancce eius sententiam vehementer improbaturi sint, non est, quod dubitemus. HIERONYMI *epistola de vita clericorum ad Nepotianum*, supra eequidem nobis laudata, non sine ratione ad scripta quoque pastoralia refertur. Prudentia non minus, quam officii ratio postulat, vt sacri ordinis homines vitae honestatem summo studio consecutentur. Exstat ea *operum eius tomo IV. part. II. p. 257. seqq.* edit. IO. MARTIANAEI. Sed alibi quoque HIERONYMVS subinde inculcat, quae sui pastores admonere officii possunt; licet ipsemet, irae suae pius, quam decet, indulgens, ne utiquam prudentiae exemplum posteris reliquerit. De GREGORII magni *libro pastoralis curae, ad Ioannem, Rauennae episcopum*, qui magnae olim auctoritatis celebritatisque fuit, abunde dixi in *instit. theolog. mor. part. III. prolegom. ad §. XI. vbi & ISIDORI Hispalensis epistolam ad Ludifredum, episcopum Cordubensem, de sacerdotum in ecclesia officio*, iam commemoravi. A medii aevi scriptoribus non est, vt eximii quid speremus.

Ad recentiores itaque si progredimur, & quidem nostrates, ipse beatus MARTIN. LVTHERVVS nobis laudandus est; quippe in cuius scriptis plurima occurrunt, quae ecclesiae doctorem egregie profus, ad munus sacrum rite administrandum, instruere possunt. Fecitque omnino operae pretium CONR. FORTA, dum, congerendo ex scriptis LVTHERI, quae huc pertinent, *pastorale Lutheri* concinnauit, tum alias, tum & Lipsiae 1604. 4. editum. In eo cum velut nucleum rerum optimarum ex LVTHERI scriptis exhibeat; rebus suis praeclare consulens, qui id diligenter non euoluerint modo, sed consiliis quoque, quae ibi suppeditantur, saluberrimis, morem gesserint. Fuerunt deinceps alii ex nostratibus, qui suis ipsimet monitis atque consiliis pastorem ecclesiae instruere aggressi sunt, vt IO. ANDR. QVNSTEDIVS, in *ethica pastoralis & instructione cathedrali*, Wittebergae 1678. 8. CHR. KORTHOLTVS, in libello mole exiguo, sed ob rerum selectum commendando, in scriptoque: *pastor fidelis*, Hamburgi 1698. 12. IO. MICH. LANGIVS, in *institutionibus pastoralibus ad institutionum medicarum methodum adornatis*, aliique. Sed omnium diligentiam hic superauit IO. LVD. HARTMANNVS, in *pastorali euangelico, seu instructione pleniori ministrorum verbi, libris quatuor pastoris personam, vitam, spartam, & fortunam sistente &c.* Prodiit primum an. 1678, deinde 1697, tandem 1722, Norimbergae, 4. cura studioque beati IO. DANIEL. HERRENSCHMIDII, qui & praeter alia notas quasdam adiecit, atque ex recentiorum auctorum SPENERI, SECKENDORFII, BRVNEMANNI, STRYKII, BOEHMERI scriptis lucem hinc inde adfudit. Amplum eequidem etiam opus reliquit IO. FRID. MAYERVVS, in scriptum: *musaeum ministri ecclesiae, hoc est, instructio omnimoda & absolutissima symmisae euangelici, quoad omnia & singula sacri*

sacri ministerii munia, pro conscientia dextere obeunda &c. cuius tertia editio Lipsiae 1703. 4. lucem adspexit. Sed oratoriae sacrae, artique, conciones ad populum habendi, praecipue hoc opus destinatum est; etsi hinc inde quaedam inserantur, quae ad nostrum quodammodo institutum accedant. Plura suppeditat GOTTFR. OLEARIUS, in *der Anleitung zur geistlichen Seelen-Cur &c.* Lipsiae 1718. 4. Id enim in hocce opere docet, quo pacto errantes, speciatim athei, indifferentistae, itemque Iudaei, pontificii, aliique, ad veritatis agnitionem perducendi; quo pacto corrigendi emendandique, qui in variis peccatorum generibus vitam transigunt; qua denique ratione, qui in tentationibus, calamitatibusque constituti sunt, erigendi atque solatio recreandi sint; quae omnia a nemine recte administrari posse, nisi non minori prudentia, quam eruditione, munitus sit, quiuis facile intelligit. Quid ex prudentiae lege illis, qui verba ad populum facere cupiunt, obseruandum sit; luculenter exponit ADAMVS RECHENBERGIVS, in *Schediasmate de prudentia & decoro ecclesiasten in suggestu decente*, Lipsiae 1715. 8. AVG. HERM. FRANCKII *monita pastoralia theologica*, quae ex lingua germanica in latinam translata, cum eiusdem *idea studiosi theologiae*, Halae 1723 prodierunt, supra inter scripta de methodo studii theologiici iam commemorauimus: nec tamen nos piget, eorum iterum mentionem face-

re, cum & pastores ecclesiae plurima inde, quae sibi vsui sint, capere queant. Nec desuerunt ex reformatae ecclesiae doctoribus, qui hancce doctrinae sacrae partem scriptis suis ornandam illustrandamque sibi sumserunt; vt FRANC. IVNIUS, in *ecclesiastico, siue de natura & administrationibus ecclesiae Dei libris III. operum eius tom. I. pag. 1535.* & cumprimis IO. HENR. REITZIVS, in *prudensia ecclesiastica*; antea nobis iam commendata, aliique. IO. WILKINS, episcopi Cestriensis, *ecclesiastes*, quem in linguam germanicam ex anglicana translatum, adnotationibus illustratum, inscriptumque: *candidatus ministerii literatus &c.* HENR. ITTERSHAGENIVS, Lipsiae 1718. 8. edidit, eruditioni potius comparandae, & eloquentiae sacrae, quam muneri ecclesiastico prudenter & recte administrando, inseruit. Romanensium scripta pastoralia, ecclesiae quippe illorum placitis & ritibus vnice accommodata, cuiusmodi est TOB. LOHNERI *instructio practica, ad tironum sacerdotum vtilitatem, ex variis auctoribus collecta, & pluribus partibus comprehensa*; & alia eiusdem generis, cum nullam, aut exiguam nobis adierant vtilitatem, iis recensendis non immorabimur. Quae autem ab episcopis Galliae subinde promulgantur, *instructiones pastorales*, plerumque ad controuersias illorum domesticas spectant; & multa quidem haud raro obseruatu digna continent, sed huius loci non sunt.

§. XII. Quo magis omnium interest, vt vitam bene instituant, hinc & de faciendis pariter ac omittendis recte sentiant; eo studiosius euitandi sunt errores, quibus aut ipsa doctrinae moralis fundamenta labefactantur, aut homines a genuino virtutis ac vitae sanctae tramite abducuntur, agunturque in transuorsum. *

* Amplissimus hic equidem, de corruptoribus doctrinae moralis dicendi, sese nobis aperiret campus; sed, instituti nostri memores, per summa tantum rerum

ibimus capita. Multa, quae huc faciunt, iam in medium attulit IO. MICH. GRISSENVS in *denen Anmerkungen über die Sitten-Lehre derer Christen, cap. II. ad VIII.*

Nec

Nec tamen haec obstant, quo minus paulo distinctius, sed breuiter, quaedam de iis moneamus. In duplici autem positi sunt discrimine; dum alii etiam ipsa rationis in doctrina morali principia euertunt; alii, quae reuelatio diuina nos condocet, peruertunt, aut non recte intelligunt. In priori classe praecipuam sedem athei occupant; a quibus qui sani quid hic proficisci posse sibi persuadeat, eum, quid atheismus sit, nescire oportet. Dum enim Dei existentiam, providentiamque, dum animae immortalitatem, praemiaque & poenas, negant, legesque diuinas tollunt; prima omnis doctrinae moralis fundamenta destruunt atque euertunt. Idque aperte, & sine ambagibus, professus est auctor *meditationum philosophicarum, de Deo, mundo & homine*, quae an. 1727 infausto ormine lucem adspexerunt; dignae, quae aeternis tenebris conspeliuntur. In eo interim laudandus, quod ingenue & sincere mentem suam prodiderit; quam reliqui athei, qui cautiore videri volunt, etsi eo meliores non sint, frustra tegere ac dissimulare cupiunt. Sublatis enim legibus diuinis, sublato hinc honesti, turpisque discrimine; non possunt non ista consequi, quae iste impudenti calamo effudit, homicidia, periuria, adulteria, neutiquam esse illicita. Alii nihilofecius ex eadem cohorte, virtutes & vitia, iustitiae & iniustitiae discrimen, & alia, quae ad morum disciplinam pertinent, admittere videri volunt; immo *ethicas*, ut BENEDECTUS DE SPINOZA, scribunt, ut incautus fucum faciant. Sed, si cuncta adcuratius expendas, tota illorum doctrina moralis eo tandem redit: adfectus esse moderandos, ne magna in hac vita sibi attrahant incommoda, idque virtutis studium vocant; pacta seruanda, legibusque ciuilibus obediendum, ut magistratus iram ac indignationem euitent; quod iustitiam esse putant; cuncta patienti animo esse ferenda, quoniam ineluctabili

fato omnia obnoxia sunt; eaque ratione animi tranquillitatem parari posse, putant. Atque haec est illa moralis doctrinae vana species, qua se miseri isti decipiunt, aliosque decipere volunt. Prudentiae enim utcumque obtinebit laudem, qui ita, ut isti volunt, sese gesserit; verae virtutis studiosum esse, nemini, qui, quid virtus sit, nouit, persuadebit. Adfectus scilicet conturbabit, ne incommoda quaedam huius vitae sibi attrahat; haec autem si cesset ratio, aut non satis efficax sit ad naturae impetum cohibendum; adfectibus cupiditatibusque, quantumuis turpissimis foedissimisque, indulget, sine fine, sine modo. Neque ad virtutem sufficit, euitare vitiaque, quae nobis noxia esse possunt; sed omnia ea, quae bona, quae honesta, quae voluntati Numinis conuenientia sunt, strenue, magnoque animo consecrari decet; quoniam Deus, supremus iste omnium rerum moderator, hoc iussit, praemiaque voluntati suae morem gesturis promisit, poenas in eos, qui hoc intermissuri essent, constituit. Quae, cum in atheum non cadant; nihil aliud, quam inanem quaedam virtutis species, aut umbra, in iis relinquuntur; magnoque conatu PETRUS BAEELIUS, aliique atheorum panegyristae, nihil agunt, dum de eiusmodi hominum virtutibus multa nobis narrant, nihilque periculi ab iis reipublicae imminere, nobis persuadere adnituntur. Qui naturae suae ductum, aut prudentiae regulas, sequens, ea agit, quae virtutis speciem habent, nondum virtutem consecratur ipsam; a qua & athei non possunt non quam longissime abesse. Iustitiam, charitatem, similesque virtutes, dum in ore habent; non alias tandem intelligunt, quam, quae pactis, conuentionibus, auctoritateque imperii ciuilem nituntur. Hoc aperte BENEDECTUS DE SPINOZA docuit, in *tractat. theolog. polit. cap. XIX. p. 215.* cuius verba iam recitavi in *thesib. de atheismo & superstitione, cap. IV. ad §. IV. p. 336.*

p. 336. Quod qui recte expenderit, cuncta iterum ad fucum aliis faciendum comparata esse, deprehendet. Praeterquam enim quod vera iustitia, vera charitas, diuinis regi debet legibus; dum athei has non admittunt, ipsa summi imperii labefactant fundamenta, legesque humanas pariter, ac pacta & conuentiones, omni vi & efficacia obligandi spoliant. Cur imperantibus parendum? cur illorum obediendum legibus? cur pacta & conuentiones seruandae? Non puto aliam ob causam, quam quia Deus hoc praecepit, ipsumque adeo ius naturae hoc docet. Tolle Deum, tolle ius naturae; obligatio ad obediendum imperantibus, ad leges eorum custodiendas, ad seruanda pacta, corrui. Haec omnis iustitiae, omnis securitatis publicae fulcra cum impostores illi euertant; iustitiae nihilofesius, charitatis, omnisque virtutis, cultores videri volunt. Eos autem, vt nullas diuinas, ita nec naturales admittere leges, & res ipsa docet, & diserte ipsemet proficitur BENED. DE SPINOZA, cuius & hac de re iam recitavi verba in *thesib. de atheismo & superst. cap. IV. ad §. IV.*

p. 337. Ad animi denique tranquillitatem quod attinet, quam sibi pollicentur, si, fati ineluctabilis legibus sese submittendo, cuncta patienti ferant animo; non desunt, fa-teor, illis splendida verba, quibus caliginem offundant imperitioribus, harumque rerum ignaris. Immo dum nonnulli hisce principiis insistendo, *et ad quos* quamdam, & summam in omni fortuna animi *ad id quod* commendarunt; sublmissimam quamdam philosophiam moralem, & quae cum ipsa christianorum disciplina dubia contenderet palma, profiteri visi sunt. ARNOLDI GEVLINGII exemplo hoc constat; qui plurimos in sui admirationem rapuit, donec tandem, sub praeceptis eius & effatis, quae ad summum virtutis gradum ducere videbantur, ipsum latitare Spinozismum, viri docti deprehenderent; certe id de-

monstrare voluit RYARDVS ANDALA, in *examine ethices Geulingii*; Franequerae an. 1716. 4. vti suo loco supra iam obseruauimus. Alterum exemplum FRIDER. VAN LEENHOF praebet, qui artem nos condocere voluit, semper gaudendi, seu summa fruendi animi tranquillitate, in libro, belgica lingua scripto, sed in germanicam translato, inscriptoque: *caelum in terra, seu descriptio verae laetitiae*; quam tamen itidem ex SPINOZA E hausisse fontibus, deprehensus fuit. Dictum de eo in *thesib. de atheismo & superst. cap. I. ad §. XXVI. p. 178.* Sed ista, quam miseri isti iactitant, animi tranquillitas, non potest non prorsus imaginaria esse, & tandem in somnium aliquod abire. Facilius est, constantiam in aduersis magnifice praedicare, quam eandem exercere; simulare quietem & tranquillitatem animi, quam eam obtinere. Vana ista de fato ac ineluctabili necessitate persuasio ad hoc non sufficit; quae ad desperationem, inimicque anxietatem, producendam aptior est, quam eiusdem tranquillitatem. Deinde, esto, ferat praesentia aequo animo; futurorum, statusque post mortem, aut ipsius mortis, nullam vmquam animum eorum subire curam, quis credat? Hic siue mortalem animam credat, siue immortalem, vtrumque, si mentis cogitationes suas ad se ipsos conuertant, non potest illis longe tristissimum videri. Sed mitto reliqua. Plura qui de atheorum doctrina morali desiderat, adeat GOTTL. SAM. TREVERI *oconomiam systematis morali atheorum*, Helmstadii 1718. 4.

Atque hinc etiam intelligitur, sententiam de fato, seu absoluta necessitate, inter istas itidem hypotheses referendam, quae ipsa moralis doctrinae fundamenta concutiunt & labefactant. Si enim vel maxime aliquis, Deum esse, credat, simul tamen eiusmodi fatum statuatur; vt religionem omnem tollit, ita nec virtuti vili, aut recte laudabiliterque factis, locum concedit.

dit. Iniurium est istud fatum in Deum, hominesque, & tum illum, tum hos omni libertate priuat. Quorsum itaque tum leges? quorsum praemia? quorsum poenae? Immo his sine summa iniquitate nemo addici posset, siquidem in eius potestate positum non fuit, aliter se gerere, quam se gessit. Sed abunde hoc demonstratum, tum ab aliis, tum a me ipso *de errorib. Stoicor. in philosophia morali, dissert. III. §. VII. in analectis hist. phil. p. 178.* Non minus vero inter ea, quibus ipsa doctrinae moralis fundamenta conuelluntur, locum inuenit *indifferentissimus moralis.* Fuerunt namque iam pridem inter Graecorum philosophos, qui, moralitatem omnem a lege humana deriuantes, naturaliter nihil turpe, nihil honestum esse, adferent. Primus, qui aperte id docuit, *ARCHELAUS* fuisse videtur, ex schola Ionica philosophus, idemque Socratis magister. Inter huius enim dogmata *DIOGENES LAERTIUS*, & hoc refert: *ἡ δὲ φύσις, ἀλλὰ νόμος ἰσχυρὸς ἔστι τὸ καλὸν καὶ τὸ αἰσχρὸν, οὐ φύσις, ἀλλὰ νόμος ἰσχυρὸς ἔστι τὸ καλὸν καὶ τὸ αἰσχρὸν, non natura constare, sed lege; lib. II. sect. XVI. p. m. 89.* In eandem deinceps & alii concesserunt sententiam, ut a me obseruatum in *institut. theolog. dogm. lib. III. cap. II. ad §. III. p. 752.* Nec aliter sentire possunt, qui recentiori aetate cum *THOMA HOBESIO* ius omne naturae tollunt, nullasque leges diuinas proprie sic dictas admittunt. *SAMVEL* autem *PVFENDORFIVS*, & qui cum eo actus per se aut turpes aut honestos reiciunt, cum de moralitate, in strictiori sensu accepta, loquantur, & hanc non a lege humana, sed diuina deriuent; in eadem cum philosophis antea memoratis classe collocari nequeunt; quod itidem a me iam euictum *l. c. p. 754.* *Pyrrhonios* contra, seu scepticos, cum illis, qui omnium actionum *ἡδὴ καὶ φρονεῖν* statuebant, consensisse, mirum non est; siquidem ista opinio cum illorum instituto, quo omnia in dubium vocabant, egregie conueniebat.

BVD. ISAGOGE.

Legenda, quae hac de re disputat *SEXTVS EMPIRICVS*, *Pyrrhon. hypotypos. lib. III. cap. XXIV. p. m. 173. seqq.* Quemadmodum autem isti homines, in theoreticis dubitando, de quibus nulla dubitandi adest ratio, stultitiam suam prodebant; ita, dum in rebus ad vitam recte instituendam idem faciebant, cum stultitia coniungebant improbitatem. De illis, qui sententias, ad scepticismum proxime accedentes, certitudinemque rerum moralium labefactantes, & hoc nomine valde noxias, fouent, ex instituto a me dictum in *dissert. de scepticismo morali*, quae in *analectis historiae philosophicae* extat, p. 207. seqq.

Reuelationem diuinam, quam sacrae litterae exhibent, longe plenius, in quibusdam etiam rectius, quam lumen rationis, de rebus ad mores vitamque spectantibus nos erudire; nemo, nisi cui in luce clarissima caecutire volupe fuerit, dubitare poterit. Vti autem ex dictis patet, haud exiguum esse illorum numerum, qui, ipsa rationis in rebus moralibus principia negare, aut in dubium vocare, audent; ita mirum non est, esse etiam, qui in lumine reuelationis obscurando, aut scripturae sacrae euentissimis effatis, ad hocce doctrinae caput spectantibus, peruertendis, studium omne atque laborem collocent; hinc & a recto aberrant tramite. Nimirum, cum scriptura sacra de intima naturae humanae corruptione nos erudiat; simulque adeo condoceat, in hominis sibi relictis viribus positum non esse, ea agere, quae Deo placere queant, quin potius diuini Numinis opus esse gratia, qua quis primum conuertatur, & illuminetur, & ita facultate recte aliquid faciendi instruat, deinde vero adiuuetur, dirigaturque ad quaeuis bona perficienda, vitamque secundum Numinis voluntatem, legisque praescriptum, instituendam; non vna ratione hinc, quibus quaeuis alia magis, quam scripturae effata simplicissima, probantur, discedunt. Non-

N n n n

nulli

nulli namque naturae, quantumuis corruptae, viribus tantum tribuunt, vt iis solis omnia se peragere posse, putent, nec diuini Numinis sibi opus esse gratia; vnde *Pelagianismus & naturalismus moralis*. His vero dum alii se opponunt, in alterum extremum prolabantur, & aut ad *praedestinatianismum* aut ad *enthusiasmum moralem* praecipites feruntur. A *praedestinatianismo* vt incipiamus, cum is ex fato Stoico originem trahat, omnique reuera hominem priuet libertate; quantum hinc in doctrina morali oriatur incommodum, seu potius, quam difficulter prima moralis doctrinae cum eo conciliari queant principia, nemo non intelligit. Non semel hoc etiam reformatae ecclesiae theologis (quamuis & Dominicanos pariter ac Iansenistas hoc telum feriat) exprobratum fuit; quorum hac in re causam *PETR. IVRIEVVM* in *iustificacione doctrinae moralis reformatorem contra accusationes Antonii Arnauldii*, egisse, supra iam obseruauimus; vbi & nostram, de scriptis eorundem moralibus, copiosius exposuimus sententiam. Qui pro gratiae diuinae operationibus ea habent, quae aliunde originem trahunt, in *enthusiasmum* prolabantur. Qui, cum inter grauissimos mentis morbos merito referatur; tum tamen noxius maxime censetur, quando in vitae christianae praxi a verbi diuini regula discedentes, suas imaginationes, motus, instinctus, quos per errorem pro diuinis habent, sequuntur. Quantis enim hoc ipso se exponant periculis, quilibet perspicit. Mysticorum quosdam, si incaute tractentur, huc ducere, negari nequit; praesertim si inusitata & extraordinaria adfuerint; vtpote in quibus, per naturae, sub specie gratiae nos decipientis, illusionem, quam facillime enthusiasmo via aperitur. Lucem dabunt, quae ex instituto de enthusiasmo, variisque eius generibus, disserui *instit. theolog. moral. part. I. cap. I. sect. V. §. XVIII. seqq.* Su-

perest *Pelagianismus*, qui dum, naturae vires euehendo, gratiae diuinae operationes ex morali christianorum doctrina proferbit: ipsum simul eius principium praecipuumque fundamentum euertit. Quo magis etiam idem innatae mortali ambitioni blanditur; eo plurimum occupare, & a recto abducere tramite facile potest animos. In Socinianorum, eorumque omnium, qui cum iis faciunt, theologia morali, aperto incedit capite; vti vel *EX IOAN. CRELLII ethica christiana virtutum & vitiorum*, quae cum eiusdem *ethica Aristotelica, ad sacrarum literarum normam emendata*, prodiit, patet. Non minus tamen & in ecclesiae romanae, Iesuitarum cumprimis, vtpote genuinorum eius filiorum, theologia morali, Pelagianismus longe lateque regnat. Idque mirum non est; siquidem cum erroribus, eidem ecclesiae propriis, idem egregie prorsus conuenit. Idem vero etiam fons & scaturigo est errorum istorum, quibus moralistae isti, atque casuistae recentiores, de quibus in antecedentibus dictum, theologiam moralem, ipso cordatiorum in eadem ecclesia iudicio, mirum in modum corruerunt. Nimirum cum inter praecipua romanae ecclesiae dogmata sit, bonis nostris operibus nos aliquid, immo ipsam iustificacionem, tum primam, tum secundam, esse non eadem ratione, promereri posse; necesse erat, corruptionem hominis naturalem extenuare, naturae contra vires in spiritualibus euehere, in quo caput, praecipuumque Pelagianismi consistit momentum. Ex eodem fonte opinio fluit de perfectione, quae omnino illis tribuenda erat, qui, plus, quam ab homine exigitur, praestando, aliis quoque aliquid promereri debant. Ista autem vt sibi eo facilius constaret perfectio; in eam porro ingrediebantur sententiam, motus concupiscentiae pravae, praesertim inuoluntarios, non esse peccata, quaedam etiam peccata tam leuia esse, vt per se, & sua natura, venialia dici que-

queant. Quae omnia, uti recepta sunt in ecclesia romana dogmata; ita non tantum ex Pelagianismo originem trahunt, sed & cum verae & genuinae theologiae moralis principiis e diametro pugnant. Falsa namque ista, de merito operum, opinio, efficit, ut nulla recte exerceatur virtus, nullum rite praestetur officium. Quantum enim sibi ipsi tribuit homo, tantum gratiae, simulque gloriae, quae in gratia maxime se manifestat, diuinæ detrahit. Imperfectionis nostrae, infirmitatumque viris sanctissimis adhaerentium sincera agnitio, vtramque merito in vitae christianae praxi facit paginam; quae apud eos, qui sibi iam perfecti esse videntur, esse nequit. Legis autem ideo corrumpere sensum, ut perfecti videri queamus, & pro peccatis ea non reputare, quae peccata sunt, vel quaedam peccata extenuare, quod & Pharisaeis olim solemne erat, *Matth. V. 21. seqq.* id enim

uero est, pro vera doctrina morali vanissima ingenii commenta aliis obtrudere, simulque ad laxiorem illam disciplinam, quae tantopere cupiditatibus nostris blanditur, viam munire. Neque tamen recentiorum moralistarum & casuistarum hic substitit impudentia. Vtenim viam inuenirent, qua quis christianus videri, simulque grauiora peccata committere posset; modo methodum dirigendi intentionem, modo artem, mutandi definitiones virtutum & vitiorum, modo aequiuocationes & restrictiones mentales, modo aliud quid excogitarunt; ut ita latissimam omnibus, quibus a peccatis desistere numquam animus est, ad salutem panderent viam. Quae ratione cum nemo gratia diuina indigeat, eaque plane superflua videri queat; Pelagianismum hic aperte deprehendere licet; ex quo etiam, ceu ex primo fonte, haec omnia fluere, ex haecenus dictis constat.

LIBRI POSTERIORIS

CAPVT QVINTVM

DE

IVRISPRVDENTIA ECCLESIASTICA.

Σύνοψις.

Iurisprudentiae ecclesiae nomine quid nobis veniat? an, & quousque theologiae cultoribus sit necessaria? §. I.

Adminicula & subsidia iurisprudentiae ecclesiae; §. II.

Origo & status ecclesiae sub Christo & apostolis: disciplinae & ordinis ecclesiae saeculo secundo & tertio, ratio; concilia, eorumque canones, horumque collectiones, indeque derivata iuris canonici origo, eiusque in ecclesia orientali fata; §. III.

Fata eius in ecclesia occidentali ab initio

saeculi quinti usque ad saeculum nonum; §. IV.

Cum potestate romanorum pontificum ius quoque canonicum incrementa sumsit; quaenam seculo undecimo ac duodecimo, usque ad Gratianum, fata eius fuerint? §. V.

Decretalium collectiones sequenti tempore factae; saeculo decimo quarto & decimo quinto potestas pontificum mutare coepit; §. VI.

Restituta euangelii luce plurimi iugum papale excusserunt; usus tamen iuris canonici

Nnnn 2

nici in scholis & foris protestantium remansit; immo & in eorundem iurisprudentiam ecclesiasticam quaedam eius principia recepta; §. VII.

Fones & principia iuris ecclesiastici ex mente romanensium; §. VIII.

ex mente protestantium, §. IX.

Ex hisce etiam limites sacerdotii & imperii, siue potestatis ecclesiasticae & ciuilibus di-

iudicandi sunt, de quibus saepe acriter disputatum fuit; §. X.

Itemque quaenam hierarchiae ecclesiasticae sit ratio? §. XI.

Arcana dominationis pontificiae, in iure canonico latentia, recte deteguntur; §. XII.

Iurisprudentiae ecclesiasticae, ex mente protestantium spectatae, itemque iuris canonici usus? §. XIII.

§. I.

PER iurisprudentiam ecclesiasticam intelligimus scientiam practicam, leges ecclesiasticas recte interpretandi, & prudenter ad quaeuis facta adplicandi, idque ad ecclesiae pariter ac reipublicae salutem. * Cumque ad iure consultos praecipua quadam ratione spectet; theologiae tamen etiam cultores eius non plane rudes esse, oportet. * *

* Alii equidem paullo aliter iurisprudentiam ecclesiasticam definiunt, vt vel IOAN. SCHILTERI *institutionib. iuris canonici lib. I. tit. I. §. IX.* patet; qui tamen in eo, quod caput causae est, nobiscum consentit. Nostra definitio cum plana satis atque perspicua sit; vt eam operose explicemus, necesse non est. Id solum monemus, per *leges ecclesiasticas* nos hic tum eas, quae ex mente protestantium, tum, quae ex romanensium sententia tales sunt, intelligere. Hi namque, praeter canones conciliorum, & dicta patrum, etiam decreta pontificum romanorum recipiunt, iisque vim legum tribuunt; quae apud nos nullius sunt auctoritatis. Immo &, ad canones conciliorum quod attinet, etsi eos non prorsus respiciamus; pro legibus tamen proprie sic dictis, nisi auctoritas summi imperantis accesserit, non habemus. Ex mente contra protestantium, adeoque & nostra, constitutiones summorum imperantium circa res ecclesiasticas tantum *legum ecclesiasticarum* proprie sic dictarum nomen promerentur. Vnde, quando etiam eas, quae romanenses pro legibus admittunt, hac voce comprehendimus; eam in latiori ambitu a nobis sumi, manifestum est. Idemque de ipsa *iurisprudentiae ec-*

clesiasticae voce obseruandum, eam interdum latius sumi, vt ea, quae ex mente romanensium eo spectant, complectatur, ius scilicet canonicum; vel strictius, vt, quae ex mente protestantium in ea locum inueniunt, leges videlicet ecclesiasticas proprie sic dictas, tantum sibi vindicet, rationemque, eas & interpretandi, & adplicandi, doceat. Definitionem adlatam de iurisprudentia ecclesiastica in latiori sensu accepta loqui, & ita accipiendam esse, res ipsa ostendit. Leges diuinae fontem praecipuum nobis aperiunt, ex quo iurisprudentia ecclesiastica haurienda; vt suo loco docebimus; immo simul regulam atque normam constituunt, ad quam omnes leges ecclesiasticae exigendae; cum ipsis tamen legibus ecclesiasticis non sunt confundendae. Parum itaque adcurate mihi loqui videntur, qui *iurisprudentiam ecclesiasticam* in *vniversalem* & *particularem* dispescunt; siquidem *vniversalis*, partem *iurisprudentiae diuinae* constituit. Ecclesia quoque, generatim spectata, saltem ex mente protestantium, non alias leges vniversales, quam diuinas habet, quae partim ex rectae rationis dictamine, partim ex scriptura sacra nobis innotescunt.

** Qui iurisprudentiam ecclesiasticam pro parte quadam theologiae vendunt; a qua sententia non alienus videtur CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, dum eam ad *scientiam sanctorum* refert, de *originibus iuris ecclesiastici cap. I. artic. I. p. 5.* non possunt non eam theologis praecipua quadam ratione vindicare. Verum, cum leges ecclesiasticae, humanae sint, & a civilibus tantum intuitu obiecti, non vero causae efficientis, seu legislatoris, differant; humanarum autem legum interpretatio iure consultis conueniat; nullus dubito, quin & hic potiores sint eorum partes. Nec tamen inde sequitur, theologum de legibus ecclesiasticis, earumque interpretatione ac sensu, plane non debere esse sollicitum. Immo, cum in iure isto eccle-

siastico, ministrorum verbi diuini, eorumque, qui docentium munere in ecclesia funguntur, causa vel maxime agatur; turpe pariter ac noxium valde illis foret, si ista, quae tam prope eos attingunt, ignorarent. Nec negandum, multa in iure canonico & ecclesiastico occurrere, quae sine adcurtiori scripturae interpretatione, ac exquisita antiquitatis notitia, diiudicari recte nequeunt. Haec autem vt ab iis, qui theologiae studio se consecrarunt, praecipue expectantur, iisque adeo ad iurisprudentiam ecclesiasticam eo rectius intelligendam viam muniunt; ita rursus ex iure consultorum ordine eos demum, qui theologiae, historiaeque ecclesiasticae notitia haud perfunctorie imbuti sunt, suo hic recte satisfacere muneri, euincunt.

§. II. Vt rite in ea proficiamus, tum eos, qui notitiam scriptorum iuris ecclesiastici suppeditant, tum & eos, qui originem, progressum, fata eius describunt, consulere iuuabit. Ipsa enim iuris ecclesiastici historia insignem illi lucem adfundit; adeoque neutiquam est negligenda.*

* Ad subsidia & adminicula iurisprudentiae ecclesiasticae, praeter iurisprudentiam naturalem atque civilem, ipsamque theologiam, cum primis historia referri solet ecclesiastica. Nec sine ratione; tum ea veteris ecclesiae disciplinam, variorumque institutorum ecclesiasticorum originem, progressum, fata, canonum in conciliis conditorum causas, rationesque, familiaeque tradat, quae si iuris canonici interpret ignorat, in meris eum versari necesse est tenebris. Idque luculenter demonstrauit IUST. HENNINGVS BOEHMERVS, in *dissertat. praecuratori de necessitate & utilitate studii historiae ecclesiasticae, in iuris ecclesiastici prudentia*, eiusdem *selectis obseruationibus* in PETRI DE MARCA de concordia sacerdot. & imperii dissertationes praemissa, Lipsiae anno 1708. fol. Cum vero de historia ecclesiastica, eiusque scriptoribus, deinceps nobis ex instituto dicendum sit; superest, vt primum illos,

qui notitiam scriptorum iuris ecclesiastici suppeditant, tum & eos, qui eiusdem iuris historiam exhibent, paucis recensamus. Via enim hac ratione omnibus aperietur, quibus in hancce eruditionis se dare partem est animus.

Ad priorem itaque classem illi omnes referendi, qui, dum generatim scriptores, iurisprudentiae inseruientes, commemorarunt, eorum quoque qui speciatim ad iurisprudentiam ecclesiasticam faciunt, rationem habere solent, vt: NIC. CHRIST. ZYNCKERVS, in *instruitorio forensi, lib. I. cap. I. §. XI. & lib. II. sect. II. part. I. cap. I. §. VIII.* BURC. GOTTH. STRVVIVS, in *bibliotheca iuris selecta, cap. X.* vbi *bibliothecam iuris canonici* exhibet; GEORG. BEYERVS, in *schediafmate de vtili & necessaria auctorum iuridicorum & iuris arti inseruientium notitia, p. 41.* Scorsim vero, & ex instituto, hoc egit IUST. HEN. BOEHMERVS, in *schediafmate de origine*

N O T A 3

Et adgaratu iuris canonici, Halae Magdeburgicae, sine anni mentione 8. edito; & IO. ERNEST. FLOERCKIUS in *praenotionibus iurisprudentiae ecclesiasticae*, lenae 1724. 8. & quidem §. XXX. p. 73. seqq. Iungendi hisce adhuc, qui de methodo studii theologici tractant, praesertim ex romanensibus, quorum ex sententia iuris canonici noticia theologus profusus carere nequit; vt IO. MABILLONIVS, de *studiis monasticis* & LVD. ELL. DVFIN, in *methodo studii theologici*. Ex nostratibus GERH. THEOD. MEIBERVS, in *introductione ad vniuersum theologiae moralis studium*, iuris quoque canonici ita rationem habet, vt praecipuos eius interpretes per singula saecula enumeret.

Ad posteriorem classem, seu eorum qui historiam iuris ecclesiastici tradunt, referri equidem possent omnes illi, qui de canonum & decretorum ecclesiasticorum collectoribus egerunt; quos & diligenter recenset IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI. siue lib. VI. cap. II. p. 2. seqq.* sed cum in sequentibus de iis verba facturi simus; nunc illos solum paucis indicabimus, qui vniuersi iuris ecclesiastici historiam litteris consignarunt, vel eidem lucem adfuderunt. Huc ergo cumprimis CASP. ZIEGLERI, iure consulti quondam Wittebergensis clarissimi, comparata est dissertatio, de *origine & incrementis iuris canonici*, quae cum eiusdem *commentario* ad IO. PAULI LANCELLOTTI *institutiones iuris canonici* Wittebergae primum lucem adspexit an. 1669. 4. recusa deinceps Halae Magdeburgicae, vna cum CHR. THOMASII in eisdem LANCELLOTTI *institutiones* adnotationibus an. 1715. 4. Non minori cum laude in hoc argumento versatus est GERH. VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiastici*, Duisburgi primum edita, an. 1676. 8. & non semel deinceps recusa, etiam cum praefatione CHRIST. THOMASII, Halae 1705. & 1719. IOANNES equidem HJMMELIUS,

theologus Ienensis, iam anno 1633 *tractatum de canonatu, iure canonico, & theologia scholastica* ediderat; sed non magni is est momenti. Lectu contra digna, quae de praecipuis historiae iuris canonici capitibus differit IO. STRAVCHIVS, iure consultus Ienensis, in *amoenitatibus iuris canonici*, lenae. 1679 reculus; *ecloga I. cap. I. seqq.* Ex romanae ecclesiae additis cumprimis hic commemorandus FRANC. FLORENS, Aurelianensis primum, deinde Parisiensis antecessor, in *dissertat. de origine, arte & auctoritate iuris canonici*, quae inter reliqua eius opera canonica & iuridica, lucem publicam adspexit, editore IO. DOVIATIO Parisiis 1679. 4. recusa deinde Halae Magdeburgicae 1716. 8. in *nomina rariorum scriptorum collectione, fascic. I. p. 200. seqq.* Ipse etiam IO. DOVIATIVS *historiam iuris canonici* gallica lingua edidit, Parisiis 1676. 12. Ad nostrates vt reuertamur, neutiquam alienae ab hoc loco censendae sunt CHRISTIANI THOMASII *causulae circa praecognita iurisprudentiae ecclesiasticae*, Halae Magdeburgicae 1712. 4. Cum enim, quae in ipsa historia ecclesiastica, tum veteris tum noui testamenti, a primo initio ad nostra vsque tempora, ad ipsius scopum illi facere videbantur, summam indicasset, *cap. IV. vsque ad XVIII.*; de origine, progressu, & auctoritate iuris ecclesiastici deinde verba facit, *cap. XVIII. seqq.* Iureconsulto huic iungimus theologum CHRIST. MATTH. PFAFFIVM, cuius *de originibus iuris ecclesiastici, veraque eiusdem indole liber singularis*, multa variaque eruditione refertus, Tubingae an. 1719. 4. publicae luci est expositus. Id nimirum vti doctissimus agit, vt instituta & disciplinae veteris ecclesiae, per tria priora saecula, tamquam fontem iuris ecclesiastici, edisserat. Quatuor itaque opus hocce absolvitur capitibus, quorum *primum* de iure ecclesiastico, a Christo condito, ecclesiae quoque tradito; *alterum* de iure ecclesiastico

ab apostolis siue condito, siue obseruato, tertium de iure ecclesiastico, quod saeculis secundo & tertio obtinuit, praecipit; quartum denique veram iuris protestantium ecclesiastici indolem exponit. Qui generatim iuris vniuersi historiam tradunt, canonicum quoque atque ecclesiasticum non praetermittere solent. Quo nomine BVRG. GOTTH. STRAUVII nostri *historia iuris Romani, Iustinianaed, graeci, germanici, canonici, feudalis, crimina-*

§. III. Ad primam iuris canonici originem eo rectius intelligendam considerare iuuabit, quaenam ecclesiae, à Christo institutae, sub ipso seruatore & apostolis fuerit indoles; * tum porro quaenam saeculo secundo tertioe disciplinae ecclesiasticae, ordinisque in ecclesia constituti, fuerit ratio. ** Concilia hinc, eorumque canones, & horum collectiones in censum veniunt; quas inter ea, quae *codicem canonum ecclesiae vniuersae* exhibet, eminet, quam aliae deinceps in ecclesia orientali subsequuntur sunt. ***

* Existimare quis forte poterat, primam iuris ecclesiastici originem ab ecclesia israelitica, eiusque sub veteri testamento statu, repetendam esse. Id vero fieri nec posse, nec debere, facile intelliget, qui maximum, quod inter ecclesias veteris ac noui testamenti intercedit, discrimen probe perpenderit. Ad ecclesiasticas veteris testamenti leges spectabant caerimoniales illae, quas post Christi seruatoris aduentum non amplius locum inuenire, sed prorsus abrogatas esse, non semel scriptura testatur. Deinde, cum forma reipublicae Israeliticae esset theocratica; non poterat non ecclesiae, qua externa, longe alia esse gubernatio, quam deinceps esse debebat, cum non tantum theocratia ista cessaret, sed gentiles etiam ad ecclesiae societatem admittendi essent. Semper autem theocratia ista in gente Israelitica, & deinceps iudaica permansit; etsi tempore Saulis regia dignitas in ea introduceretur; cum etiam sub regibus luculentissima theocratici regiminis adpareant vestigia, & sacerdotii quae fuit ratio, abunde hoc testetur. Quod si vel maxime, sub regibus theocratiam im-

nalis & publici, Ienae an. 1718. 4. edita, hic sibi locum postulat; siquidem *cap. VII. p. 501. seqq. iuris canonici historiam* exhibet. Immo &, qui de ipso iure canonico praecipunt, haud raro, eius quoque historiam exponere, suatum ducunt esse partium; quod adeo & IUSTVS HENNING. BOEHMERVS fecit, in *iure ecclesiastico protestantium vsum modernum iuris canonici iuxta seriem decretalium offendente, lib. I. tit. II. de constitutionibus, p. 83. seqq.*

minutam fuisse, aliquis contendere velit; quae est sententia IO. SPENCERI, de *legib. Ebraeor. ritualib. lib. I. differat. de theocratia iudaica, cap. IV. sect. II. p. 324.* hoc tamen certum, semper theocratici aliquid remansisse; quod etiam post captiuitatem babylonicam ex summa illa pontificum, seu summorum sacerdotum potestate, adparuit. Conferendus HERM. WITSIVS, *orat. de theocratia Israelitarum*, THOMAE GOODWINI *Mosi & Aaroni praemissa, §. XXIV.* Addenda, quae & ipse hac de re dixi in *histor. ecclesiast. vet. testam. tom. II. per. II. sect. III. ad §. XXV. p. 167. 168.* Monendum hocce fuit, vt intelligeretur, de ecclesia noui testamenti ex statu ecclesiae Israeliticae iudicium ferri non posse, nec potestatem ministrorum verbi diuini in nouo testamento ex potestate sacerdotum veteris testamenti esse aestimandam. Patet simul, quam inepte romanenses, quae de summo sacerdote in gente Israelitica dicuntur, ad romanum trahant pontificem.

Cum Iesus Christus, hominum redemptor, tandem, ad eorum expianda peccata,

cata, venisset; regnum equidem aliquod, sed mere spirituale, neutiquam autem temporale erigere, aut rempublicam quamdam constituere, illi animus fuit. Hoc enim discrete profiteretur ipsemet, quando, *regnum suum non esse de hoc mundo*, dixit *Iean. XVIII. 36.* Auctor equidem conditorque ecclesiae noui testamenti existit, doctrinamque, quam amplecti omnes debeant, qui eum sequi, & salutis suae hac ratione consulere vellent, praescripsit, sacramenta quoque, quibus fides aut progigni, aut confirmari possit, instituit. Idque pro ea, qua vt verus Deus, verusque homo pollebat, potestate, auctoritateque diuina, facere poterat; sine vlla tamen ciuilibus cuiusdam, aut humani imperii vel potestatis specie. Erant enim haec eiusmodi, vt regnum eius mere spirituale arguerent; adeoque & ab iis, circa quae principum summorumque imperantium cura versari solet, quam remotissima. Hinc & quamdiu inter mortales versatus est seruator, doctoris, non principis aut imperantis, functus est munere. Immo & qui eius disciplinam sequebantur, etsi peculiarem coetum constituiebant, non prorsus tamen ab ecclesia, multo minus republica iudaica, se separabant. Nec in eo, quod Christus duodecim apostolos, mortis ac resurrectionis suae testes futuros, hinc & **LXX** discipulos, qui vna cum apostolis doctrinam euangelii longe lateque propagare debebant, elegit, quidquam, quod imperii humani speciem referat, conspici licet. Namque & apostoli isti atque discipuli non alio, quam doctorum, fungi debebant munere. Sic &, quod dixit, eum, qui fratrem laesisset, nec aliter emendari, aut ad peccati agnitionem perduciposset, non amplius pro membro ecclesiae habendum, *Matth. XVIII. 17.* nullum itidem imperium, nullamque indicat potestatem ciuilem. Si enim vel maxime de excommunicatione hoc intelligatur; quod

cur fieri nequeat, non tandem video, quid obstat; non tamen inde sequitur, ecclesiam gaudere facultate, minus morigeros puniendi. Declaratio namque ista, indignum aliquem esse, qui pro ecclesiae membro habeatur, toto adhuc, quod aiunt, caelo, a poena ciuili differt. Denique & et potestate, remittendi & retinendi peccata, quam Christus apostolis, & eorum successoribus, concessit, si recte intelligatur, nihil minus, quam potestas quaedam ciuilibus, colligi potest; cum ea solum in efficaci adplicatione promissionum ac comminationum diuinarum consistat. Nec adeo necesse erat, eam verbi diuini ministris denegare; ne quid illis imperii relinqui videretur. Legenda, quae docui in *insim. theolog. dogm. lib. V. cap. IV. ad §. XVI. p. 175. seqq.* Haecenus dictis lucem adfundent, quae **CHRIST. MATTH. PPAFFVS** differit, licet in quibusdam a nobis dissentiat, in *originibus iuris ecclesiast. cap. I. art. II. p. 7. seqq.*

Nec alia ecclesiae sub apostolis, quam sub ipso Christo, fuit, aut esse poruit, indoles; licet pmoeria eius, praesertim per multorum gentium accessionem, latius extenderentur. **PHILIPPVS** equidem **IACOBS HARTMANNVS**, apostolos vt principes, legislatores, rerum dominos, nobis describit; quemadmodum & ecclesiam apostolicam sub reipublicae cuiusdam imagine depingit; in *commentar. de rebus gestis christianorum sub apostolis, praesertim cap. II. §. III.* Sed longe aliter de se ipsimet sentiebant apostoli; quippe qui solum pro ministris Christi, & dispensatoribus mysteriorum diuinarum, haberi volebant, *I. Cor. IV. 1.* Munerum rursus aequae ac donorum varietatem quamdam in ecclesia apostolica fuisse, et *Ephes. IV. 11. & I. Cor. XII. 28. seqq.* condiscimus; quippe quae & ad ecclesiae istius temporis conseruationem ac propagationem erat necessaria. At summa final
intuitu

intuitu dignitatis omnium erat aequalitas; multo minus vni imperium aliquod aut potestas in alium tribuebatur. Episcopus enim ea aetate a presbyteris distinctus, aut iis superiores fuisse, quod nonnulli sibi persuadent, sine vilo fundamento adseritur. Non repetam, quae iam ex instituto hac de re disputavi in *dissertat. de origine & potestate episcoporum contra Henr. Dodwellum*, praesertim §. X. seqq. Ordine autem quodam opus fuisse, ac directione, praesertim quoties christiani factorum causa conueniebant; hinc & ritus quosdam ac caerimonias eo tempore introductas; nemo, nisi qui harum rerum plane expertus est, negauerit. Neque dubitandum, quin apostolorum, & pro re aeta presbyterorum, in his omnibus partes potiores fuerint. Interim haec omnia sine imperio, sineque potestate legislatoria, constitui poterant. Crescente etiam christianorum numero, subinde eontingebat, vt nonnulli non semper officij sui obseruarent rationem; quos admonitionibus, increpationibus, in rectum reducere tramitem, apostoli presbyterique suarum duxerunt esse partium. Quarum non tantum in epistolis Pauli exempla quamplurima occurrunt, sed ipsemet Timotheo pariter ac Tito suo, idem vt facerent, praecipit, *I. Tim. V. 20. II. Tim. II. 25. Tit. I. 9. 13.* Ea vero iterum ratione, se non tam principes, quam doctores, immo patres esse, demonstrabant. Maius quid erat, quod apostoli potestate miraculosa, poenas minus morigeris infligendi, pollebant, qua & licet raro, vsi sunt; *act. V. 5. 10. XIII. 11. I. Cor. V. 3. seqq. I. Tim. I. 20.* Quae cum ideo necessaria esset, quoniam imperio humano, facultateque adeo, puniendi grauiora peccata committentes, inde fluente, destituebantur; confirmari inde potius nostra sententia potest, tantum abest, vt labefactetur. Excommunicationem in apostolica ecclesia in vsu fuisse, ex

BYD. BAGOGE.

I. Cor. V. 13. certo colligitur; frustra renitente IO. SELDENO, de *synedr. veter. Ebraeor. lib. I. cap. VIII.* At eam pro poena ciuili habendam non esse, iam antea monuimus. Sic & in reliquis omnibus res comparata est. Si omnia quam diligentissime ponderaueris, nihil in apostolica ecclesia deprehendes, quod imperij cuiusdam ciuilis speciem praebere queat. Generatim spectati christiani, membra erant vnus *corporis mystici*, cuius caput erat Christus, *Eph. I. 22. 23. V. 32.* adeoque non alio, quam vnus fidei & charitatis vinculo, inter se vniebantur, *Ephes. IV. 3. 4.* Quae autem hinc inde in certis locis erant ecclesiae, vt societates particulares considerandae erant, in iis, quae ad religionem non spectabant, magistratui ciuili subiectae, in iis vero, quae eo comparata erant, presbyterorum, & apostolorum monitis, consiliis, adhortationibus, locum relinquentes. Quae cum ita sint, maximopere falluntur, qui, ecclesiam apostolicam ad reipublicae cuiusdam formam compositam fuisse, contendunt. Romanensibus eiusmodi quid in mentem venire, mirum non est; quippe, quorum vehementer interest, ecclesiam pro re publica quadam haberi, in qua suprema penes pontificem sit potestas; quem alii iam profligarunt errorem; quamquam & copiose de eo dictum sit in *inst. theol. dogm. lib. V. cap. III. ad §. XII. p. 1064.* Alii rursus, aut ad templi Hierosolymitani, aut synedrii, aut synagogae iudaicae exemplar, ecclesiam christianam compositam fuisse, sibi persuadent; quas virorum doctorum sententias diligenter refert CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIUS, in *originib. iuris ecclesiast. cap. II. artic. III. p. 88. seqq.* Quae omnia non tantum sine certo fundamento dici, sed & ab indole & simplicitate christiana, quae eo tempore fuit, aliena esse, probari facile posset, si hisce immolari fas esset. Magnam equidem illorum

O O O O

prac

prae se fert sententia speciem, qui ecclesiam apostolicam cum synagoga iudaica conserunt; quam post HVG. GROTIUM, IO. SELDENVM, IO. LIGHTFOOTVM, aliosque magni nominis viros, ornandam defendendamque sibi sumit CAMPEGIVS VITRINGA, in *tribus de synagoga veteri libris*, Franecquerae 1696. editis. Nec abnuo, rituum iudaicorum vestigia quaedam in ecclesia christiana deprehendi; quod & a me ipso in *duabus de ritibus ecclesiae latinae iudaicis, dissertationibus* demonstratum, quae in *parergis bistheologicis* extant; non tamen vltra quam par est, ista comparatio extendenda; praesertim cum verosimile non sit, veteres christianos synagogam iudaicam postliminio reuocare voluisse, qui potius de doctrinae euangelicae conseruatione ac propagatione, fideque per charitatem efficaci, solliciti, si quid in externis constituendum esset, id solum spectabant, vt ecclesiae commo- dis consulere, *act. VI. 2. 3.* vtque cuncta *ἰσχυρίσθης καὶ κατὰ τὴν* fierent, *I. Cor. XIV. 40.*

Instituta atque ritus ecclesiae apostolicae sequenti aetate in leges abiisse, aut legibus ecclesiasticis occasionem dedisse, longe est manifestissimum. Ea tamen aetate, qua illi introducti fuerunt, legibus ecclesiasticis, proprie sic dictis, non magis, quam imperio, aut potestati legislatoriae locus erat. Sunt enim haec inter se coniuncta. Dubium equidem aliquod ob concilium Hierosolymitanum, decretumque in eo conditum, moueri poterat; quod eo minus hic praetermittendum, quo sollempnius est, vt conciliorum hinc deriuetur origo, ex quorum canonibus ius deinceps canonicum conflatum est, vt in sequentibus dicemus. Sunt equidem viri docti, qui conciliorum originem ab Hierosolymitano hocce deriuandam non esse, contendunt; immo, conuentum huncce apostolorum cum presbyteris, & reliquis ecclesiae Hierosolymitanae membris, concilium su-

isse, negant; siquidem illi, inter quos Antiochia controuersia ista exorta erat, in sententiam ecclesiae Hierosolymitanae compromiserint, adeoque ex *compromisso* in illa ecclesia de hac quaestione actum, decretumque cum aliis ecclesiis non per modum imperii, sed doctrinae communicatum fuerit. Ita quidem vir illustris IVST. HENNING. BOEHMERVS, in *dissertat. iuris ecclesiast. antiqui, dissertat. III. p. 218. seqq.* item in *emendationib. & additamentis ad Ioan. Schilteri institut. iuris canon. lib. I. tit. IV. p. 19. vt & in originib. praecipuarum materiar. iuris ecclesiast. cap. IV. p. 303. seqq.* Ego equidem lubens fateor, inter Hierosolymitanum concilium, & reliqua, quae deinceps congregata fuerunt, maximum intercedere discrimen; dum haec ab illius norma, quam longissime saepe fuerunt remota. Nec tamen adlatæ rationes me inducere possunt, quo minus credam, conuentum istum Hierosolymitanum pro concilio haberi posse. Partes Antiochiae disceptantes in ecclesiae Hierosolymitanae sententiam compromisisse, ex *act. XV. 2.* non colligas. Verosimilius, illos, qui Antiochiae a se inuicem dissentiebant, & lites illas componi volebant, intellexisse, quod & ratio dicitur, si viri probitate, sinceritate, & rerum cognitione conspicui, collatis sententiis aliquid examinent, & cuncta rite ponderent, veritatis lucem ita emerfuram, vt nemo reniti amplius, aut reluctari queat. Qua de re eo minus dubitare poterant, quod ipsimet Hierosolymitanae aderant apostoli, quibus Christus spiritum sanctum, ceu *spiritum veritatis*, promiserat, qui eos omnem edocturus esset veritatem, *Ioan. XIV. 17. 26.* Hinc & cuncta in conuentu isto Hierosolymitano ita gesta sunt, prout in concilio legitimo geri debebant. Quod si etiam decretum concilii istius non per modum imperii, sed per modum *doctrinae*, cum aliis ecclesiis communicatum esset; id tamen non obstaret, quo minus conuentus iste verum fuisset

fuiſſet concilium. Mea namque omnino haec eſt ſententia, concilia tantum per modum doctrinae, neutiquam autem per modum imperii, agere poſſe. Vt decretis enim conciliorum nos ſubmittamus, tum demum obſtricti ſumus, ſi conuicti fuerimus, ea cum ſcriptura ſacra exacte conuenire. At concilii Hieroſolymitani longe aliam rationem eſſe, exiſtimo, eo, quod apoſtoli cuncta ex inſtinctu ſpiritus ſancti egerint; ideoque & non tam ſuo, quam ſpiritus ſancti nomine ſententiam ſeruat: *viſum eſt ſpiritu ſancto & nobis; v. 28.* Quae concilii iſtius decifio, cum immediate *deſerviret* eſſet; nemini utique fas erat, eidem repugnare; quin potius omnes, vt voci ſpiritus ſancti, imperioque non humano, quod apoſtoli nulla ratione ſibi vindicabant, ſed diuino, eidem ſe ſubmittere tenebantur. Addenda, quae iam de hoc concilio monui in *inſtitut. theolog. dogm. lib. V. cap. III. ad §. XVII. p. 1667. ſeqq.* Dum autem in eodem praeter apoſtolos & presbyteros eccleſiae Hieroſolymitanae, reliqui etiam fratres, quos ſequior aetas laicos adpellitauit, interſuerunt; non tantum intelligere inde iterum licet, quam nihil omnino apoſtoli aut presbyteri, quod imperii ſpeciem habeat, ſibi vindicauerint, ſed exemplum ſimul ſtatutum fuit, quo pacto in conciliis cuncta geri ac adminiſtrari debeant. Quod cum in aliis eiudem generis inſequentibus conciliis non fuerit obſeruatum; ea a norma iſta veri atque legitimi concilii in hiſce procul abſuiſſe, recte inde colligitur. Romanenſes equidem perſuadere nobis conantur, *apoſtolos interſuiſſe (huiſ concilio) tanquam iudices ad deſiniendum, presbyteros ad conſultandum, plebem autem non vocatam, ſed tamen adſuiſſe & conſenſiſſe; non quidem deſiniendo aut diſputando, ſed tantum audiendo & non reclamando.* Ita quidem **ROB. BELLARMINVS**, *lib. I. de conciliis, cap. XVI.* **SEV. BINIVS**, *tom. I. concil. p. 2.* aliique. Sed omni fundamento haec deſtitui

ſententiam, oſtendit **SAM. SCHELGVIGIVS**, in *exertitat. theologica de concilio Hieroſolymitano, cap. X. §. II. ſeqq.*

Sunt nonnulli, qui, in concilio hocce Hieroſolymitano, *canones* illos, qui ſub *apoſtolorum* nomine circumferuntur, & primum velut ſpecimen iuris canonici exhibent, conditos, exiſtimant. Ita namque **FRANC. TVRRIANVS** cenſet, *libro contra centuriat. Magdeburgenſes*, in quo id operoſe & ex inſtituto agit, vt canones hoſce apoſtolis vindicet. Fundamentum ſententiae ſuae in eo ſibi inueniſſe videtur, quod *lib. VI. conſtitut. apoſtolic. c. XII.* apoſtoli dicant, ſe poſt decretum de abſtinentia ab idolothytis, ſanguine ſuffocato, & fornicatione, pluribus diebus congregatos permanſiſſe, conquirentes collatis conciliis, quae ad publicum eccleſiae commodum ſpectarent. Cum vero *conſtitutiones* illae *apoſtolicae* non maioris auctoritatis ſint, quam *canones*; non poteſt non lubricum cenſeri, quidquid earum testimoniis ſuperſtruitur. Nimirum, ad *canones* iſtos quod attinet, nec de numero, nec de auctore, adeoque nec de auctoritate illorum, ipſimet inter ſe conueniunt romanenſes. De numero enim ſi quaeſtio inſtituatur; primum hic diſcrimen aliquod inter Latinos & Graecos intercedit. Quinquaginta tantum canones in ſuis collectionibus exhibent **DIONYSIVS** exiguus, **ISIDORVS** mercator, **CRESCONIVS**, aliique ex Latinis. At **IOANNES** ſcholasticus, **PHOTIVS**, aliique ex Graecis, **LXXXV** canones apoſtolicos numerant, a quibus non diſſerre editiones, in quibus quidam canones contrahuntur, vt tantum **LXXXIV**, **LXXXII**, **LXXXI** vel **LXXVII** aut **LXXV** exhibeant, viris doctis obſeruatum eſt. Romanenſium porro nonnulli canones iſtos **LXXXV** omnino adprobant; alii, vt **EV. BINIVS**, *tom. I. concil. p. 14.* duos tantum, alii quinque eximunt, eosque perperam apoſtolis tribui, cenſent; reliquos pro genuinis habent. Alii rurfus, reiectis **XXXV** illis, qui

in Graecorum collectionibus additi sunt, quinquaginta priores tantum pro legitimis & genuinis venditant, vt ROB. BELLARMINVS, de scriptoribus ecclesiastic. p. 54. cui CONSTANTINVM A CASTRO-VILLARE, in *dissertat. de canonib. apostolorum* Romae 1697 edita, iungit THOMAS ITTIGIVS, in *select. capitib. histor. ecclesiast. saec. I. cap. I. §. XXII. p. 47.* Atque hi quidem, vt, quosdam aut plerosque ex hisce canonibus ab ipsis apostolis profectos, contendunt; ita sunt iterum alii, qui, aut omnes, aut nullos ex iis apostolos agnoscere auctores, adserunt. Prius cumprimis FRANC. TVRRIANVS, lib. I. pro canonib. apostolor. contra centuriat. Magdeburg. adfirmat, quem & in ea versari opinione, in ipso concilio Hierosolymitano hosce ab apostolis conditos canones, antea iam obseruauimus. Ab apostolis rursus equidem fancitos eos, at a CLEMENTE collectos, aliorum est sententia; inter cuius opera etiam a quibusdam referri solent. Omnes in vniuersum adulterinos, perperamque apostolis tribui, doctissimi quique romanensium hodie fatentur, vt PETRVS DE MARCA, de concordia sacerdot. & imperii, lib. III. cap. II. 10. CABASSVTIVS, in not. ecclef. historiar. concil. &c. p. 7. GABR. ALBASPINAEVVS, lib. I. obseruat. cap. XIII. SEB. NAN. TILLEMONTIVS, in comment. histor. ecclef. inseruient. tom. II. p. 178. LVB. ELL. DV PIN, biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. I. p. 21. NAT. ALEXANDER, histor. ecclesiast. saec. I. dissert. XVIII. Nec male rebus suis hac ratione consulunt. Licet enim quaedam in hisce canonibus occurrant, quae romanae ecclesiae institutis fauere videntur; alia tamen rursus in illis deprehenduntur, quae iisdem repugnant; vt, cum can. III. matrimonium episcoporum, presbyterorum & diaconorum adprobatur. Vnde &, paucissimos ex hisce canonibus in eadem ecclesia obseruari, nonnulli fatentur. Ex octoginta quatuor canonibus apostolorum, inquit MICH. MA-

DINA, quos Clemens Romanus pontifex, & eorumdem discipulus, in vnam coegit, vix sex aut octo latina ecclesia nunc obseruat; de sac. hom. contin. lib. V. cap. CV. Addendus ROB. COCVS, in *ensera quorundam scriptor. veter. p. 11. 12.* De tempore autem, quando ista canonum collectio facta sit, iisdem viri docti inter se non consentiunt. Post annum 258 id contigisse, PETRVS DE MARCA l. c. existimat; GABR. ALBASPINAEVVS, l. c. quosdam a viris apostolicis constitutos; quibus reliqui successu temporis fuerint additi. NAT. ALEXANDER distincte tribus adserutionibus mentem suam explicat: I) *Canones apostolici octoginta quinque, ab orientalibus ecclesiis recepti sunt, sexto in eunte saeculo; ante quinti saeculi suprema in oriente non probati;* II) *Initio sexti saeculi, quinquaginta canones apostolorum in ecclesiae latinae codicem relati sunt; non tamen inter ecclesiasticas regulas ab omnibus ecclesiis statim admissi. Attamen obtinent auctoritatem quinquaginta illi canones per occidentalem ecclesiam vniuersam, triginta quinque posterioribus reiectis;* III) *Canones apostolis inscripti, nedum triginta quinque posteriores; verum & priores quinquaginta, sunt apostolis suppositi & pseudopigraphi; l. c. p. 195. seqq.* Ex nostratibus pariter ac reformatae ecclesiae doctoribus nemo est, qui, ab apostolis canones istos profectos, credat, quin potius eos supposititios & adulterinos esse, omnes vno ore fatentur. GVIL. WHISTONVS enim huiusce non amplius adnumerandus est, postquam ad Arianorum castra transiit. Eum vero id omni nisu egisse, vt cum constitutionibus etiam canones apostolicos, apostolis ipsis vindicaret, immo, eodem cum scriptura sacra loco eosdem habendos, aliis persuaderet, eo, quod vestigia Arianismi in iis deprehenderet, notum est. Spectat huc praeter alia tentamen eius de constitutionibus apostolicis, Londini 1711. 8. editum,

tum, praesertim p. 83. seqq. Sed hisce eius conatibus alii se fortiter opposuerunt, eiusque profligauerunt commenta. Conferenda, quae diximus in *institur. theolog. dogm. lib. II. cap. I. ad §. LIV. p. 424.* Ad tempus quod attinet, quo collectio istorum canonum facta sit; IOAN. quidem DALLAEVS, tum quinquaginta priores, tum triginta quinque posteriores ante saeculum quintum innotuisse, negat; de *pseudepigraphis apostolicis, lib. III. cap. II. p. 422. seqq.* DAVID contra BLONDELLVS, cationes hosce longe antiquiores facit, dum, eos circa annum 280 conditos, adfirmat; in *apolog. pro sentent. Hieronymi de episcopis & presbyteris secl. III. p. 317.* immo in *prolegomenis ad pseudo-Isidorum cap. XII.* eosdem anno 260 sancitos contendit. Pati ratione & GVIL. BEVEREGIVS, saeculo secundo exeunte, & tertio ineunte, hosce canones confectos, arbitratur, simulque, CLEMENTEM Alexandrinum eorumdem fuisse collectorem, coniecit; in *adnotat. ad canones apostol. & quidem in praesat. tom. II. synodici sive pandectar. canonum &c. p. 1. seqq.* vbi & IO. DALLAEI sententiam ex instituto sibi refutandam sumisit. Cum vero MATTH. LARROQUANVS, in *observationibus suis ad Beveregii adnotationes in canones apostolicos,* an. 1674 editis, IO. DALLAEI defensionem in se suscepisset; BEVEREGIO inde occasio data fuit, *coditem canonum ecclesiae primitivae vindicatum & illustratum,* Londini an. 1678. in lucem proferendi, in quo pro antiquitate canonum apostolicorum acriter pugnat; quae autem de CLEMENTE Alexandrino, ac si ab eo canones isti congesti essent, dixerat, vt coniecturam tantum probabilem nemini obtrudere cupit. Et sane ad vltimum hocce caput quod attinet, etsi EUSEBIO, *lib. VI. histor. ecclesiast. cap. XIII.* HIERONYMO, *de scriptorib. ecclesiast. cap. XXV.* atque PHOTIO, *myriobib. cod. CXI.* CLEMEN-

tis Alexandrini *καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν, canon ecclesiasticus* commemoretur; cum tamen in eo tantum titum & tempus celebrandi paschatos in ecclesia probatum contra Iudaeos vindicauerit; de canonum apostolicorum collectione hoc intelligi non posse, manifestum est, quod & recte obseruat IOAN. ALBERT. FABRICIVS; *biblioth. graec. vol. XI. sive lib. VI. cap. I. p. 7.* Multa equidem pro antiquitate canonum istorum ex patribus atque conciliis profert BEVEREGIVS; ad quae tamen quid responderi queat, fusa & erudite ostendit THOMAS ITTIGIVS, in *dissertat. de pseudepigraphis Christi, Mariae, & apostolor. quae prima est in beprade, dissertationi eius de haeresiarchis aevi apost. subnexa, §. XVIII. seqq. p. 174. seqq.* Obseruat ibi §. XXI. inter alia, nomine *canonis apostolici, vel ecclesiastici, aut antiqui,* apud scriptores veteres, & in ipsis conciliorum decretis, nonnumquam publicos ecclesiae mores venire, qui longa consuetudine vim legis obtinuerint, & apostolicae disciplinae respondeat, crediti fuerint; quod & ipsemet agnoscit BEVEREGIVS; *p. 94. 95.* Praeterea & illud recte monet, cum in conciliorum decretis, aliisque veterum monumentis, antiqui canones allegantur, quibuscumque apostolici conueniunt; probari inde non posse, quod in illis conciliis, aliisque monumentis canones apostolici allegati fuerint; cum potius canonum apostolicorum confarcinator ex illis conciliis, aliisque veterum monumentis eiusmodi canones condendi occasionem sumserit. Imposterum enim fuisse, qui canones apostolicos collegit, ex eo manifestum esse, ait, quod nonnullos ex istis canonibus ita formaret, quasi ab ipsis apostolis compositi fuissent; §. XXII. *p. 177. 178.* IOANNIS itaque DALLAEI de tempore, quo canones isti apostolici in lucem emerferint, sententia, quam & NAT. ALEXANDRO placuisse, antea iam obseruauimus, calculum

prae reliquis promerebitur. Ad minimum, dubium est, num canones isti antiqui ante quantum saeculum in certam aliquam syllogem compacti fuerint, & postea ab impostore quodam interpolati, an ista sylloge quinto demum saeculo composita, & apostolis simul adscripta sit; licet negari nequeat, multa in ea contineri, quae secundo, tertio & quarto saeculo in variis conciliis definita sunt, iudice THOM. ITTIGIO, *l. c. §. XXIV.* Quidquid autem tandem de tempore sit; in eo viri doctissimi hodie conveniunt, ab ipsis apostolis hosce canones conditos non esse. Qui paullo adcuratius eos ponderauerit, nihil grauitate & genio apostolico dignum in illis deprehendet; multa contra, a tempore apostolorum prorsus aliena, & post illorum demum aetatem introducta; vti illud, quod de oblatione super altare, de distinctis gradibus & ordinibus episcoporum, & presbyterorum, de paschate ante aequinoctium vernali celebrando, de vasis aureis & argenteis sanctificatis, de episcopis *παρῳκῶν* relinquentibus, similibusque, dicitur; quae summam indicat ANDR. RIVETVS, *crit. sacr. lib. I. c. I. p. 105. 106.* Accedit, quod ex scriptis patrum, qui ante sextum saeculum vixerunt, genuinis, aliisque monumentis fide dignis, nihil proferri queat, quo probetur, ab apostolis hosce canones conditos. IOANNES equidem DAMASCENVS eos non tantum apostolis tribuit, sed omnino libris noui testamenti adnumerat; de *orthodoxa fide, lib. IV. c. XVIII.* Sed eius, vt pote qui saeculo demum octauo vixit, vt hic in censum non venit auctoritas; ita turpiter illum hallucinatum, manifestum est. GELASIVS contra pontifex, in decreto isto notissimo, quo libros, ad probatione dignos, ab aliis, qui reiciendi sunt, discernit, canones istos apostolicos omnes sine discrimine inter libros apocryphos refert; *dist. V. can. sancta romana.* Quae FRANC. TUBRIANVS,

ROB. BELLARMINVS, CAESAR BARONIVS, aliiq; hic excipiunt, adcurate refellit IO. DALLAEVS, de *pseudepigraphis apostolic. lib. III. cap. III. p. 436. seqq.* Plura non addo, cum reliqua, quae adhuc dici potuissent, abunde suppeditent ANDR. RIVETVS, *crit. sacr. lib. I. c. I. p. 96. seqq.* ROB. COCVS, in *censura scriptor. quorundam veter. p. 4. seqq.* THOM. ITTIGIVS, in *dissert. de pseudepigraphis Christi, Mariae & apostolorum. cap. XI. p. 161. seqq.* item in *selectis capitib. histor. ecclesiast. saec. I. cap. I. §. XXII. pag. 46. seqq.* IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI. siue lib. VI. cap. I. §. III. p. 4. seqq.* aliiq; ex antea laudatis; quibus iungendus CASPAR ZIEGLERVS, de *orig. & increment. iuris can. §. VIII. seqq.* itemque IOAN. GVILIANVS, in *dissertat. de antiquit. canon. apostolicorum, Wittebergae, 1706. 4.* Exstant vero canones isti in GVIL. BEVEREGII *synodico, siue pandectis canon. ecclesiae graecae &c. tom. I. p. 1. seqq.* itemque in *scriptis patrum apostolicorum.* IO. BAPT. COTELERII, *tom. I. pag. 437.* alibiq; De canonibus commentitis, quos in synodo Antiochena conditos fuisse, in actis concilii Nicaeni II traditur, quosue idem pro genuinis vendit FRANC. TUBRIANVS, conferendi IO. DALLAEVS, de *pseudepigraphis apostolicis, lib. III. c. XXII. seqq.* THOM. ITTIGIVS, de *pseudepigraphis Christi, Mariae & apostolorum, cap. XI. §. XXXV. p. 189.* cum primis autem IO. ALB. FABRICIVS, *l. c. §. VI. p. 8. 9.* vbi istos canones exhibet.

Sub apostolorum nomine porro circumferuntur *constitutionum libri octo*, qui itidem a CLEMENTE Romano digesti prohibentur, immo tamquam ab eo concinnati *canone LXXXV apostolico* commendantur. In hisce, si PHIL. LABBEO credimus, *uberiorem vniuersi fere apud Graecos iuris canonici fontem, & disciplinae ecclesiasticae thesaurum in plerisque locupletiss.*

effortum, innenire licet; etiamsi non diffi-
teatur, plurimis eos laborare naeuis, pas-
simque corruptos esse; *tom. I. concil. p. 192.*
Quae eius verba etiam recitat IO. ALB.
FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI. siue*
lib. VI. sap. I. §. VII. p. 10. Iphis aposto-
lis haec constitutiones tribuendas, roma-
nensium quidam serio contendunt; quo-
rum nonnulli *eas librum spiritu apostolico*
plenissimum; alii *indubitatum Clementis*
opus esse, alii rursus, *summo Dei beneficio*
contigisse, vt in lucem tandem prodierint,
adfirmant; apud ROB. COCVM in *censura*
scriptorum quorundam veterum, pag. 29.
Cum primis autem haec constitutiones, ceu
genuinas & vere apostolicas, sibi defenden-
das sumit IO. CAROL. BOVIVS, qui pri-
mum eas integras, latineque a se redditas,
cum ampla praefatione & scholiis Venetiis
an. 1563 edidit. Idem & non minori stu-
dio fecit FRANC. TVRRIVS, in *prae-*
fationibus, scholiis & explanationibus apo-
logeticis, quibus constitutiones haec, graece
primum Venetiis an. 1563. deinde Antwer-
piae 1578. a se editas, exornauit. Plerique
tamen, iique eruditissimi ex romanensibus
viri, vt PETR. HALLOIXIJS, in *notis ad*
vitam Polycarpi cap. VI. & ad vitam Igna-
tii, cap. II. DIONYS. PETAVIVS, *lib. II.*
de doctrina temporum, cap. LVII. CHRIS-
TIAN. LVPVS, in *scholiis ad canones conciliorum,*
part. II. p. 368. NAT. ALEXAN-
DER, *hisor. eccles. saec. I. dissert. XVIII.*
eas vt spurias ac adulterinas reiciunt. Im-
mo ipse ROB. BELLARMINVS, cardina-
lis, de iis pronuntiat, quod in *ecclesia lati-*
na nullum fere habeant norman; deinceps
vero, quod non pauca, quae abhorre-
re videantur a veritate, in *hisdem habeantur,*
probat; de *scriptoribus eccles. p. 30.* Et
idem nihilosecius BELLARMINVS haud
raro ad errores ecclesiae romanae defen-
dendos ad haec constitutiones prouocat;
quod exemplis ostendit ROB. COCVS, *l. c.*
p. 29. Ex reformatas ecclesias doctoribus

RICHARD. MONTACTIVS, se consti-
tutionum harum *veritate* demonstratu-
rum, promisit in *adparatu ad origines ec-*
cles. p. 394. Id vero eum non praestit-
tisse, viris doctis obseruatum est. Cum
primis hic commemorandum est: EVIL-
WHISTONVS, quem omni conatu id
egisse, vt *constitutiones istas apostolicas, vna*
eum canonibus, & apostolis ipsis vindicaret,
& eandem cum noui testamenti libris au-
thoritatem iis adsereret, iam antea monui-
mus. At aduersarios hac in re grauissimos
expertus est ROB. TVRNERVM, RICH.
SMALBROKIVM, IO. ERNEST. GRA-
BIVM, quorum huc spectantia scripta lau-
dat IO. ALB. FABRICIVS, *l. c. §. VII. p. 11.*
Et sane, magnopere omnes istos falli, qui
haec constitutiones ab apostolis profectas,
& a CLEMENTE Romano collectas, sibi
persuadent, vel inde constat, quod plurima
in iis occurrant, quae apostolis ipsis tribue-
re nefas foret atque piaculum. Librum
huncce *plenum esse ineptiarum ac menda-*
ciorum, adserit non tantum, sed & exemplis
probat ROB. COCVS, in *censura scriptor.*
quorundam veter. p. 30. & 31. Omni praeterea
desituuntur antiquitatis suffragio,
quod fusc & erudite ostendit THOMAS
ITTIGIVS, qui & ad testimonia, DIONY-
SII areopagitae, IGNATII, POLYCARPI,
IRENAEI, aliorumque, quae pro iis ad-
ferri solent, respondet, in *dissertat. de pseud-*
epigraphis Christi, Mariae & apostolor. cap.
XII. §. XIV. seqq. p. 199. seqq. Addenda,
quae IO. DALLAEVS de *pseudepigraphis*
apostolicis per integrum librum primum &
secundum contra constitutiones haec dis-
putat; cui & iungendus ANDR. RIVE-
TVS, in *crisis sacro, cap. II. p. 107. seqq.*
Qui in eo conueniunt, *constitutiones haec*
perperam apostolis aut CLEMENTI Ro-
mano tribui, de tempore iterum, quando
in lucem emerferint, inter se dissentiant.
Ad finem namque saeculi secundi eas re-
fert HUGO GROTIJS, *lib. I. de iure belli*
& *pac.*

Et *pac. cap. II. not. ad §. IX. ad saeculum tertium* DAV. BLONDELLVS, in *prolegom. ad pseudo-Isidor, cap. XII. pag. 57.* & PETR. DE MARCA, de *concord. sacerdot.* Et *imp. lib. III. c. II.* ad quintum HERM. CONRINſIVS, *animadu. de purgator. n. XXXII.* IOANNES autem BONA, cardinalis, apud omnes exploratum esse, putat, *constitutiones* istas saltem concilio Nicaeno antiquiores esse, & disciplinam continere ecclesiasticam, qua ecclesia orientalis sub ethnicis imperatoribus ante Constantinum magnum fuerit gubernata; *vetus liturg. lib. I. cap. VIII.* Praeferenda mihi reliquis videtur sententia THOMAE ITTIGII, quarto omnino saeculo *constitutiones* quasdam *apostolicas* innotuisse; quae postea circa sextum saeculum ab homine quodam Ariano corruptae fuerint & interpolatae; quam pluribus confirmat *dissert. de pseudepigraphis Christi &c. c. XII. §. XLIV. XLV. p. 219. seqq.* & in *select. capit. histor. eccles. saec. I. cap. I. §. XXII. p. 53.* Huc & sententia IAC. WSSERII redit, in *prolegom. ad epistolas Ignatii, cap. VI. seqq.* ubi & plura de hisce constitutionibus suppedabit; quod & praeter alios haecenus laudatos CASP. ZIEGLERVS facit, de *origine & incremento iuris canon.* §. XIV. Exstant *conjuriones* istae *apostolicae* in scriptis patrum *apostolicorum* IO. BAPT. COTLERII.

*** Saeculo secundo tertioe sensim mutari facies ecclesiae coepit, saltem fundamenta magnae istius, quae deinceps se exseruit, mutationis, quodammodo posita; hinc & ad veram iuris canonici originem via magis munita fuit. Statim enim post apostolorum tempora mos inualuit, ut episcopi a presbyteris distinguerentur, quorum deinceps maiora in dies incrementa auctoritas famisit, donec ad istud fastigium, in occidentali praesertim ecclesia, peruenirent, quo principibus, rerumque dominis aequabantur. Non dubito, quin

rationes quasdam nonnulli habuerint, cur, e te ecclesiae esse, putarent, ut primus in collegio presbyterorum ~~istis~~ quamdam prae reliquis obtineret; rursus tamen & id certum est, non omnibus illud institutum placuisse. Quemadmodum igitur nonnulli pro episcopatu acriter pugnarunt, ut IGNATIUS, CLEMENS Alexandrinus, ORIGENES, TERTULLIANVS; ita aequalitati contra episcoporum & presbyterorum patrocinati sunt CLEMENS Romanus, IRENAEVS, THEODORETVS, HIERONYMVS. Nolo repetere, quae iam ex instituto hac de re dixi, in *dissertat. de origine & potestate episcoporum. §. VIII. IX. & XVI.* Id vero praetermittere nequeo, HIERONYMVM, dum pro aequalitate episcoporum & presbyterorum in *epistola ad Euangelum, seu Cl. tom. IV. oper. part. II. p. 801. 803.* edit. IO. MARTIANAEI, acriter disputat, originem introducti episcopatus huc indicare verbis: *Quod autem postea vnus electus est, qui ceteris praeponebatur, in schismatis remedium factum est.* Probabile nimirum est, initio successionis ordinem fuisse obseruatum, ut, motuo illo, qui primum inter presbyteros locum obtinuerat, & cuius prae reliquis ~~istis~~ quamdam fuisse, ipsa ordinis, in collegio aliquo obseruandi, ratio suadet, succederet, qui proximus illi fuisset. Cum vero auctoritas illorum, qui primum locum tenebant, incrementum cepisset; nec, qui proximi erant primo presbytero, statim idonei iudicarentur, qui omnibus praesentent; electio tandem, cuius quippe HIERONYMVS mentionem facit, introducta fuit. Et tum demum primo isti presbytero speciatim episcopi nomen datum; idque saeculo secundo contigisse, nonnulli contendunt. Nec dubium, quin, ut HIERONYMVS ait, in *schismatis* id factum sit *remedium*; quamquam & aliae causae, et iam antea innumus, concurrere poterint. Praeter episcopos, presbyteros &

diaconos, accedebant deinde subdiaconi, acoluthi, lectores, exorcistae, ostiarii; de quorum ordinum origine etsi viri docti non profus inter se consentiant; hoc tamen negari nequit, iam saeculo quarto eosdem receptos fuisse. Constat hoc ex concilii Laodicensi *canon. XXI. & XXIV.* quippe in quibus praeter presbyteros, & diaconos, subdiaconi memorantur, lectores, psalmistae, exorcistae & ostiarii. Tametsi autem de anno, quo concilium istud Laodicenum celebratum sit, viri docti inter se dissentiant; in eo tamen conveniunt, ad saeculum quartum hoc referendum esse. Recte id observat CASP. ZIEGLERVS, qui & addit, de auctoritate huius concilii dubitari non posse, quia eius canones non tantum in graeca collectione, a Chalcedonensi concilio adprobata, sed etiam in latina versione DIONYSII exigui recensentur; *de diaconis & diaconis cap. I. §. VI. p. 5.* Iungenda, quae de hisce ordinibus observat CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS, in *originib. iuris ecclesiast. cap. II. artic. III. p. III.* Praeterea ut post apostolorum aetatem episcopi super presbyteros eminere inciperent; ita mox archiepiscopi, & tandem patriarchae accedebant, ut adeo quaedam sacrorum officiorum oriretur subordinatio. De cuius hierarchiae introductione legenda, quae IAC. BASNAGIVS differit, in *historia ecclesiae, lib. I. cap. I. seqq.* Iam ergo ecclesia magni cuiusdam imperii faciem referebat, ex plurimis vrbibus ac prouinciis compositi. Ipsorum autem episcoporum inde augebatur potestas, auctoritasque, quod, ethnicis imperatoribus summam rerum tenentibus, quaelibet ecclesia, quantum poterat, sibi ipsa prospiciebat, eaque adeo agebat, quae ceteroquin imperantium sunt, siquidem hi iure suo circa sacra uti velint; in quibus omnibus episcoporum, presbyterorumque praecipuae partes erant. Accedebat *audientia episcopalis*, tribunalibus

BVD. ISAGOGE.

episcoporum occasionem praebens, indeque orta, quod veteres christiani secundum monitum apostoli *I. Cor. VI. 1.* gentilium tribunalia adire nollent; quod pluribus edisserit SAM. BASN. FLOTTEMANVILLAEVS, in *annalib. politico-ecclesiast. tom. II. dissertat. IV. p. 491. seqq.* Nec praetermittenda hic est *excommunicatio*, seu eorumque veteris ecclesiae, circa lapsorum receptionem & poenitentiam publicam, disciplina; quae admodum equidem necessaria erat, ut gentilium calumniis eo rectius obviam iretur; ad ecclesiae tamen, simulque eorum, qui illi praerant, auctoritatem confirmandam, metumque illis, qui se ecclesiasticis institutis subiicere nolebant, incutiendum, comparata. Consulere hic iuuabit, qui de poenitentia ecclesiastica ex instituto commentati sunt, IOAN. MORINVM, de *sacramento poenitentiae*, IAC. SIRMONDVM, in *historia poenitentiae*, GABR. ALBASPINAEM, in *observationum de veteribus ecclesiae ritibus, libris duobus.* De excommunicatione autem praereliquis legendus SAM. BASN. FLOTTEMANVILLAEVS, in *annalib. politico-ecclesiast. tom. II. dissertat. III. pag. 480. seqq.* Sunt & alia veteris ecclesiae secundi & tertii saeculi instituta, ritusque, in quibus vestigia & rudimenta iuris canonici deprehendere licet; de quibus praeter antiquitatum, historiaeque ecclesiasticae scriptores, erudite differit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFVS, in *originib. iuris ecclesiast. c. III. p. 103. seqq.* Sed nobis ea solum attingere visum, ex quibus intelligitur, qua ratione sensim ecclesia christiana eousque perducta sit, ut facultatem *νομοθεσις*, seu legislatariam, haud vltimam supremi imperii partem, in iure canonico maxime conspicuam, sibi vindicaret. Enimvero, cum ea, quae indicauimus, aliaque, quae ecclesiam in rempublicam mutare poterant, successu temporis, consilioque non malo introducta essent; Constantini ma-

Pppp

gni,

gai, ceterorumque primorum ex christi-
anis imperatorum officium fuisse, ita haec
dirigere, ne ecclesia a natura & indole sua
degeneraret. Id vero tantum abest, vt re-
cerint, vt potius illorum indulgentia ac
liberalitate aucta sit episcoporum & aucto-
ritas, & potestas, ipsisque tandem impe-
rantibus formidanda euaderet. Iam &
conciliorum canonibus atque decretis no-
ua vis nouumque robur addebatur, per
ipsorum imperatorum, si ea probarent, po-
tentiam; quorum adeo animaduersionem,
poenasque grauissimas effugere non
poterant, qui ius se opponere aude-
bant.

*** Nimirum, vt paullo propius ad
id, quod caput causae est, accedamus; de
canonibus conciliorum primum generatim
quaedam monebimus, de primis eorum
collectoribus deinceps verba facturi. In-
itio quidem veteris ecclesiae christianos
non aliam fidei vitaeque habuisse regulam,
quam scripturam sacram, non est, quod
dubitemus. Cum vero deinde dubia quae-
dam, aut de doctrina, aut de disciplina ec-
clesiastica, occurrerent; factum est, vt ad
ea tollenda ecclesiae doctores in conciliis
inter se vniti, decreta conderent, quibus
obscuriora illustrarent, aut quae in scriptu-
ra sacra generatim dicta erant, ad certos
casus applicarent, aut quae diserte in scri-
ptura sacra non continebantur, & e re ta-
men ecclesiae esse videbantur, definirent.
Non itaque *leges* vocabantur ista decreta,
sed *canones*, quod instar regulae cuiusdam
ac normae essent, sed scriptura sacra longe
inferioris; quippe quae sola, si adcurate
loqui velimus, pro fidei atque vitae regula
habenda. Concilii enim etiam sanctissi-
mi definitionem nequaquam esse praeto-
riam, sed tantum declarationem & indi-
cium eius, quod Deus iudicat, & iubet cre-
dere & facere, rectissime GASP. ZIEGLE-
RVS pronuntiat; de *orig. & incremento*
iuris canon. §. V. De voce canonis, variis-

que eius significationibus, adcurate & co-
piose disserit GERH. VAN MASTRICHT,
in *hist. iur. ecclesiast. num. LV. seqq. p. 5. seqq.*
vbi & p. 10. recte monet: *placuit id nomen*
antiquis magis, quam illud iuris nomen, aut
iuris ecclesiastici, aut iuris canonici, quod
serius, forte fistu & aemulatione romani
pontificis, introductum est. Idem obseruat,
eos conciliorum canones, quibus fidei ca-
pita determinabantur, *δύματα*, latinis *de-*
creta, qui vero ad mores, & disciplinam
ecclesiasticam spectabant, *canones* adpella-
tos; eiusque rei documentum ex IVSTI-
NIANI imperatoris nouella CXXXI profert;
sed fatetur tamen, hanc differentiam non
semper obseruari, p. 13.

Iam ad collectiones canonum isto-
rum quod attinet, cum hinc inde concilia
quaedam particularia habita essent, inque
iis canones quidam conditi, his autem tan-
dem Nicaenum, seu oecumenicum primum
accessisset; fuerunt, qui, operae pretium
esse, ducerent, hosce canones in corpus
aliquod colligere, ne aliquando perirent,
aut eorum memoria obliteraretur. Certè
ante concilium Chalcedonense, anno 451
congregatum, canonum quamdam existit-
se collectionem, viri docti ex eo colligunt,
quod in isto concilio recitati sint quatuor
canones concilii Antiocheni, ultra centum
annos antiquioris, suppresso tamen nomi-
ne concilii, & longe alio ordine, quam in
isto concilio conspiciuntur. Atque hinc
porro in eam ingrediuntur sententiam,
post concilium Constantinopolitanum, an-
381 celebratum, existisse episcopum quem-
dam, quem STEPHANVM Ephesinum
fuisse, nonnulli coniciunt, qui non tan-
tum conciliorum vniuersalium, sed & par-
ticularium quorundam in oriente celebra-
torum canones colligeret; quod num pro-
pria, an concilii cuiusdam auctoritate fe-
cerit, incertum esse. Ita post CAES. BA-
RONIVM, *annal. tom. III. ad an. CCCXII.*
num. XXXIV. FRANG. FLORENS, de

orig.

orig. arte & auctoritate iuris canon part. II. §. II. pag. 243. HENR. IVSTELLVS, in *praefat. bibliob. iuris can. vet.* aliique. At aliamens sedet GERH. VAN MASTRICHT. Codicem enim huncce canonum ecclesiae vniuersae, de quo nobis sermo est, statim post concilium Nicaenum initium habuisse, existimat, cuius quippe quisque episcopus exemplar ad ecclesiam suam, & ibidem in diptycha ecclesiastica retulerit. Idque non de solis canonibus Nicaenis, sed & quibusdam, in praecedentibus synodis, conditis, sed a patribus Nicaenis adoptatis & confirmatis, intelligendum esse. Atque primam istam collectionem materiam frequentibus vel collectionibus, vel additionibus dedisse; quemadmodum nec certum auctorem habuerit, aut collectorem, cuius nobis nomen constet; postea autem, cum illa collectio cresceret, ab illis, qui sequentia addiderunt, interdum nomen accepisse; id quod STEPHANI, episcopi Ephesini, cuius antea a nobis facta est mentio, exemplo comprobatur; in *hisor. iuris ecclesiast. num. XXXIV. p. 19. seqq. & num. LX. p. 34. seqq.* Sintne rationes, quibus vir ille doctissimus innitur, satis solidae, aliis diiudicandum relinquo. Id potius obseruamus, in codice isto canonum, quem STEPHANVS Ephesinus collegisse creditur, quine adhuc hodie *codicis canonum ecclesiae vniuersae* nomine venit, contineri canones xx concilii Nicaeni, xxv concilii Ancyran, xiv concilii Neocaesariensis, xx concilii Gangrensis, xxv concilii Antiocheni, LXI concilii Laodiceni, & vii concilii Constantinopolitani, seu oecumenici secundi. Cumque adeo olim canones concilii Constantinopolitani vltimum in hac collectione locum tenuerint; colligunt inde viri docti, primam hancce canonum collectionem post concilium istud Constantinopolitanum, circa tempora Theodosii magni, factam esse. Ita FRANC. FLORENS, de *orig. arte & auctoritate iuris can. part. II. §. II. p. m. 243.*

& HENR. IVSTELLVS, in *praefat. bibliothec. iuris canon. vet.* Deinceps enim viii canones concilii Ephesini, seu oecumenici tertii accesserunt, itemque xxix concilii Chalcedonensis, seu oecumenici quarti; adeo vt hodie numerus canonum in hocce codice comprehensorum vsque ad ccvii surgat. GERHARDO autem VAN MASTRICHT verosimile videtur, primum codicem canonum tantum habuisse canones cxxxviii, viginti nempe Nicaenos, viginti quinque Ancyranos, quatuordecim Neocaesarienses, quinquaginta nouem Laodicenos, & viginti Gangrenses; postea autem numerum canonum ad ccvii creuisse, accedentibus viginti quinque Antiochenis, septem Constantinopolitanis, octo Ephesinis, & viginti nouem Chalcedonensibus; in *hisor. iuris ecclesiast. num. XXXVI. p. 20.* Quidquid eius sit, magnam huncce codicem canonum obtinuisse auctoritatem, notum est, postquam non tantum in concilio Chalcedonensi probatus, sed omnino a Iustiniano imperatore *nouella constitutione CXXXI* confirmatus est; quo ipso & vim legum accepit. Legenda, quae hac de re monet GERH. THEOD. MEIERVS, in *relatione historica de canonum collectionibus*, editioni huius codicis ab eo curatae, praemissa, §. XII. XIV. Loca veterum, in quibus codicis huius mentio iniicitur, indicauit CHRISTOPH. IVSTELLVS, in *praefat. eidem codici praefixa, p. m. 5. & 6.* Maximam eius semper in iudiciis ecclesiasticis fuisse auctoritatem, ex instituto ostendit FRANC. FLORENS, de *orig. arte & auctoritate iur. canon. part. II. §. II. p. 246.* Praeterea, cum codex hicce canonum non tantum ab orientali, sed & deinceps ab occidentali ecclesia fuerit receptus; recte *codex canonum ecclesiae vniuersae* vocatur. Displicet equidem hoc magnopere FRANC. FLORENTI, qui *l. c. p. 253.* hoc nomine perstringit CHRISTOPH. IVSTELLVM, qui istum codicem hac ratio-

ne inscriptum ediderat. Sed defensionem patris sui in se suscepit HENR. IVSTELLVS, in *praefat. biblioth. iuris canon. vet.* ubi rationes FLORENTIS tam leues esse, ait, *vt per se facile dissoluantur. Non enim necesse est, ita pergit, vt illa collectio codicis vniuersae ecclesiae titulo gaudeat, vt omnes conciliorum canones a singulis ecclesiis receptos & editos complectatur; sed sufficere videtur, quod primis ecclesiae temporibus, quibus editus fuit hic codex, illo solo, nec alio vteretur ecclesia vniuersalis in disceptandis de disciplina controuersis, quemadmodum a concilio Chalcedonensi factum, legimus.* Memoriam codicis huius primum instaurauit, & ex antiquitate ecclesiastica eruit IAC. LESCHASSERIVS, iure consultus, in *consultatione de controuersia inter Paulum & rempublicam Venetam*, quam MELCH. GOLDASTVS exhibet, in *monarchia sancti Romani imperii, tom. III. p. 439.* Ipsum deinde codicem graece ac latine, notisque illustratum, edidit CHRISTOPH. IVSTELLVS, Parisiis an. 1610. 8. & vna cum concilio Sardicensi 1618. 8. Recusus postea est in *bibliotheca iuris canonici veteris*, quae studio GVIL. VOELLI & HENRICI IVSTELLI, CHRISTOPHORI filii, Parisiis 1661, & iterum 1700 duobus tomis in sol. lucem adspexit publicam. Tandem eundem codicem iterum seorsim cum notis IVSTELLI prodire iussit GEBHARD. THEOD. MEIERS, praemissa de *collectionibus canonum historica relatione*, Helmstädi 1663. 4. De singulis, quorum in hocce codice exhibentur canones, conciliis, vt aliquid dicamus, instituti nostri nec patitur, nec requirit ratio. Id tamen praetermittere non licet, primo in *codice hocce canonum ecclesiae vniuersae* loco comparere canones Nicaenos, non intuitu temporis, seu ac si Nicaenum concilium inter ea, quorum canones referuntur, primum esset, sed quia hocce concilium oecumenicum fuit. Haec namque in ipso

codice post canones Nicaenos, seu potius circa initium canonum Ancyranorum *p. m. 51.* ordinis istius redditur ratio. Praeterea cum viginti solum canones Nicaeni hic adferantur; recte inde concluditur, eos solos pro genuinis habendos. Octoginta equidem canones Nicaenos ex arabica lingua in latinam conuersos, publicae luci exposuerunt ALPHONS. PISANVS & FRANC. TYRRIANVS, quibus quatuor in sua versione addidit ABRAH. ECHELLENSIS. Verum canones istos, ex arabico sermone in latinum translatos, supposititios esse, demonstrat EDM. RICHERIVS, *bist. concil. general. lib. I. c. II. ches. XXII.* & EMMAN. SCHELSTRATENVS, *antiquit. illustrat. p. 283.* Non plures quam viginti canones in concilio Nicaeno conditos fuisse, testantur THEODORETUS, *lib. I. bist. eccles. cap. VIII.* & GELASIVS Cyzicenus, in *actis concilii Nicaeni, lib. II. cap. XXXI.* & quamuis RVFFINVS *lib. I. cap. VI.* viginti duos canones recenset, diuersitatem tamen inde ortam viri docti obseruant, quod & sextum & octauum canonem in duos diuiserit. Legenda, quae de concilii huius canonibus erudite differit THOM. ITTIGIVS, in *historia concilii Nic. obseruationib. &c. illustrata §. LXL seqq. p. 63. seqq.* ubi & speciatim de praecipuis canonibus multa lectu digna in medium adfert. De concilio Antiocheno, cuius canones itidem in hocce codice conspiciuntur, dubium mouet FRANC. FLORENS, quod ab episcopis haereticis, seu semi-Arianis, certe in Athanasium parum aequis, fuerint compositi; recteque respondet, fidei formulam, in isto concilio concinnatam, ab orthodoxis improbatam, canones vero, utpote ad disciplinam ecclesiasticam spectantes, receptos fuisse; de *orig. arte & auctoritate iur. canon. part. II. §. II. p. 255.* Concilium hocce Antiochenum amplissimis commentariis, variisque *dissertationibus* illustratum EMMANUEL

SCHEL-

SCHELSTRATENVS edidit Antwerpiae 1681. 4. De Gangrensi denique concilio, eiusque canonibus in hocce codice exhibitis, legenda SAMVEL. SCHELGVIGII *exercitatio historico-theologica de concilio Gangrensi*, recusa Gedani 1721. 4.

A codice hocce *canonum ecclesiae uniuersae* sedulo distinguendus est *codex ecclesiae orientalis*. Nimirum, cum Iustinianus imperator *codicem* istum *canonum ecclesiae uniuersae* confirmasset; Graeci deinde alia quaedam eidem addiderunt, quae in concilio Constantinopolitano tertio, seu oecumenico sexto, an. 680 congregato, *can. II.* indicantur; canones scilicet apostolorum LXXXV, de quibus supra dictum, Sardicenis concilii canones XXI, (quorū in *codicem ecclesiae uniuersae* relati non sint, CHRIST. IVSTELLVS exponit, in *praefatione biblioth. iur. can. vet.* praemissa) Africae porro concilia, itemque canones, seu canonicas epistolas sanctorum quorundam patrum, Theophili, Dionysii, Petri, Athanasii, Timothei, Alexandrinorum episcoporum, Gregorii Neocaesariensis, Basilii Caesareae Cappadociae, Gregorii Nysseni, Gregorii theologi, Amphilo- chii Iconii, & Gennadii patriarchae Constantinopolitani. Atque huncce *codicem* ita auctum, & a concilio oecumenico sexto probatum, concilium deinde Nicaenum secundum, seu oecumenicum septimum, an. 787 confirmauit. Eidem etiam tandem ALEX. ARISTENVS, IO. ZONARAS, & THEOD. BALSAMON, verbis conciliorum & canonicarum epistolarum relatis, interpretationes suas addiderunt. Recte haec obseruat CHRISTOPH. IVSTELLVS, in *praefatione codici canon. eccles. uniuersae* praemissa, pag. 9. & 10. editionis Helmstadiensis. Editum istum *codicem canonum ecclesiae orientalis* a IO. TILIO constat, Parisiis anno 1540. 4. quod & HENR. IVSTELLVS docet, in *praefat. biblioth. iuris canon. vet.* quem adcuratē de-

scribit, eiusque contenta refert IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI. siue lib. VI. cap. I. §. XII. pag. 37. seqq.* Praeter hancce & aliae exstant, sed priuatae, graecorum canonum collectiones; de quibus vt eo rectius dicamus, obseruandum, diuersas esse methodos, modosque, colligendi atque digerendi canones conciliorum. Et GERHARDVS quidem VAN MASTRICHT quinque eiusmodi canones disponendi obseruat genera, in *histor. iur. ecclesiast. num. CXXXVII. seqq. p. 154. seqq.* Primum & simplicissimum genus est, enumerare tantum & recensere canones eo ordine, quo in conciliis sunt conditi, idque vel vnus tantum concilii, vel diuersorum, habita ratione temporis, sed vna serie dispositorum; prout in *codice canonum ecclesiae uniuersae* conspici licet. Eiusmodi collectio *corpus*, vel *codex canonum* vocata fuit. Alter collectionis & digestio- nis modus est eorum, qui acta conciliorum cum canonibus colligunt & recitant; quem quidem historiae rerum gestarum inseruire, ipsisque canonibus lucem prorsus egregiam adfundere, negari nequit. Huius loci SABINVS ille est, Heraclae in Thracia Macedonianorum episcopus, qui vt SOCRATES *lib. I. hist. eccles. cap. VIII.* auctor est, *συναγωγὴν τῶν διέφοροι ἐπισκόπων ὁνομασθεὶς ἐγγράφους ἐξέδιδμαν* composuit, hoc est, vt EPIPHANIVS scholasticus in *histor. trip. lib. II. c. VIII.* vocat, *congregationem eorum; quae per diuersa concilia sacerdotum ex scripto prolata sunt.* Legenda, quae de SABINO hocce erudite obseruat IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI. siue lib. VI. c. I. §. LX. p. 25.* Spectant huc omnes illi, qui integra conciliorum, generalium aut prouincialium acta ediderunt, de quibus in sequentibus dicendi locus erit. Tertius modus est, quando canones conciliorum, qui de iisdem rebus agunt, aut eiusdem sunt argumenti, ad certa reuocantur capita, seu sub certis titulis, quos vocant,

exhibentur. Idque duplici iterum fieri potest ratione, primum quidem ita, vt canones tantum sub eiusmodi capitibus ferri titulis citentur; tum vero, vt ipsa verba canonum recitentur. Prius si fiat, *breuiatio canonum*, posterius, *concordia canonum* adpellatur. Inter eos, qui *breuiationes canonum* scripserunt, eminet IOANNES scholasticus, ex presbytero Antiocheno patriarcha Constantinopolitanus, cui sedi ab an. 565 ad 577 praesuit. Huius namque exstat eiusmodi *collectio canonum*, in quinquaginta tributa titulos, & cum eiusdem *nomocanone* edita a GVIL. VOELLO, & HENR. IVSTELLO, in *biblioth. iuris canon. vet. tom. II. p. 499. seqq.* *Collectionem* equidem illam *canonum* a THEODORETO, cui quippe codex bibliothecae regiae Parisiensis eam tribuat; collationem vero legum, & praecipue nouellarum Iustiniani; a IOANNE hocce Antiocheno profectam, PETR. DE MARCA existimat; de *concord. sacerdot. & imp. lib. II. cap. XI. §. IV. & lib. III. cap. III. §. VIII.* Verum & *collectionem* istam *canonum* recte IOANNI Antiocheno tribui, inde euincunt viri docti, quod non tantum alii, iique praestantissimi codices, in eo consentiant, sed & quod nullo idoneo teste probari queat, a THEODORETO canonum *συνομιαν* adornatam esse. Consulendus IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI. seu lib. VI. cap. I. §. XI. p. 35. 36.* Reliqui compendiorum concinnatores sunt: ALEX. ARISTENVS, cuius *σύνολον canonum* in VOELLI & IVSTELLI *biblioth. iuris canon. vet. tom. II. p. 673. seqq.* exstat, quamuis alii eam antiquioris cuiusdam scriptoris esse existant; SIMEON magister & logotheta in *ἐπιτομή κανόνων*, ibidem, p. 710. *seqq.* ARSENIUS monachus in sancto monte Atho monasterii Philothei, in *synopsi canonum*, ibidem p. 749. *seqq.* in qua canones, adpositis vniciuique capiti canonum parallelorum numeris, vbi eiusdem argu-

menti alii reperiantur, non vt in aliis synopsibus factum erat, ordine conciliorum, sed per titulos cxli digesti sunt. His alios adhuc, sed non aequae celebres, adiungit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI. seu lib. VI. cap. I. §. XV. pag. 43. seqq.* Qui vero canones parallelos colligunt, adeoque *concordiam canonum* suppeditant, vel ea id faciunt ratione, vt solos canones sistant, vel vt simul leges imperatorum, canonibus respondentes, illis iungant. Eorum, qui posterius faciunt, *collectiones*, *nomo-canonum* adpellari solent; atque hic quartus est canones colligendi modus. Primus qui eiusmodi quid suscepit, fuit IOANNES scholasticus, seu Antiochenus, antea nobis iam laudatus, quippe qui, praeter *collectionem canonum*, etiam *nomo-canonem* reliquit, qui itidem in GVIL. VOELLI & HENR. IVSTELLI *biblioth. iur. can. veter. exstat, tom. II. pag. 603. seqq.* LEONI equidem ALLATIO hocce institutum, leges imperatorum cum canonibus conciliorum conferendi, valde displicet, eo, quod imperatores nulla de rebus ecclesiasticis leges ferendi gaudeant potestate, eamque adeo perperam sibi vindicent. Graecorum itaque in imperatores hoc tribuit adsentationi, quod *nomo-canonum* concinnare adgressi sint, adeoque hoc ipso legum ciuiliu in rebus ecclesiasticis vim ac auctoritatem agnouerint; quam ipse nullam prorsus esse contendit, praesertim si canonibus ecclesiasticis repugnarent; de *ecclesiae orient. & occident. perpetua consensione*, lib. I. cap. XV. p. 221. 227. Sed hominem, qui id vnice agebat, vt romano pontifici placeret, limitesque imperii eius extenderet, talia proferre, mirum non est. Hodie non temere quis, eiusmodi quid sibi persuaderi, patietur, postquam summorum imperantium in iis, quae ad extrenam ecclesiae directionem spectant, potestas eruditissimorum virorum opera adserta satis atque stabilita fuit. Sed vt ad *nomo-*

mocanonum scriptores redeam, plura eius generis scripta, quibus canones & leges inter se conferebantur, existitisse, testatur THEOD. BALSAMON ad *canonem secundum Trullanum*, cuius verba recitat IOAN. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. IX. siue lib. V. cap. XXXVIII. §. XII. p. 559. & volum. XI. siue lib. VI. cap. I. §. XVII. p. 49.* cui iungendus GVIL. BEVEREGIVS, in *adnotationib. ad synodicon*, & quidem ad *can. II. concilii Trullani*, p. 128. Idem BALSAMON reliquis omnibus praefert *nomocanonem* PHOTII, patriarchae Constantinopolitani, in quo legum imperialium corporis Iustinianae, & canonum ecclesiasticorum harmonia, per quatuordecim titulos digesta, exhibetur. Nimirum, praemiserat PHOTIVS *nomocanonem* huncce *εὐκέρυπτον καὶ ἁγιον*. e decem synodis concinnato, quod ineditum adhuc exstat in bibliotheca caesarea, teste PRT. LAMBECIO, *bibl. Vindob. lib. VI. p. 51. & lib. VIII. p. 431.* vnde & *περὶ τὸν* dictus est. Exegefin, siue commentarium in istum PHOTII *nomocanonem*, scripsit THEOD. BALSAMON, qui cum ipso *nomocanone* tum alias, tum & in GVIL. VOELLI atque HENR. IVSTELLI *biblioth. iur. canon. vet.* editus est, *tom. II. p. 788. seqq.* Plura de hocce *nomocanone* PHOTII, itemque compendio, in quod istum versibus politici reduxit MICH. PSELLVS, dabit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. IX. siue lib. V. cap. XXXVIII. §. XII. p. 558. seqq. & vol. XI. siue lib. VI. cap. I. §. XVII. p. 49. seqq.* vbi & reliquos *nomocanonum* scriptores, anonymum quemdam, MAN. MALAXVM, MATTH. BLASTAREM, MAX. PLANVDEM recenset. Recte idem etiam ex GVIL. BEVEREGII *prolegom. ad synodicon*, §. XXIX. & *codice canon. illustrato*, lib. I. cap. XV. obseruat, *nomocanonis* nomine interdum collectiones & synopses canonum nudas, in quibus nulla legum ciuiliū mentio fiat, designa-

ri, quod & illi legum instar esse debeant. Eiusmodi est *nomocanon* ille, qui in *ecclesiae graecae monumentis*, a IO. BAPT. COTELERIO editis, exstat, *tom. I. p. 68. seqq.* quemue ipsemet COTELERIVS *imperfectam, inconditam, insulsam recentioris Graeciae farraginem magis quam syllogen*, appellat; in *notis*, p. 723. Quintus denique & vltimus, canones colligendi, modus est, cum iis leges imperatorum, decretales epistolae pontificum, sententiae patrum, adiunguntur, & cuncta per certa capita disponuntur; quem nonnulli in occidentali ecclesia, praesertim GRATIANVS, sequuti sunt, de quibus deinceps dicemus. Ad orientalis autem ecclesiae collectiones, de quibus haecenus differuimus, quod attinet, addendum adhuc, fuisse etiam, qui canones in eadem receptos, scholiis, & commentariis suis explicarent, illustrarentque. Eminent inter eos IOAN. ZONARAS, ALEX. ARISTENVS & THEODOR. BALSAMON; qui, licet non eodem tempore, eodem tamen omnes saeculo, scilicet duodecimo, floruerunt. Et BALSAMONEM quidem post ZONARAM vixisse, vel inde liquet, quod hic illius interdum mentionem faciat, errorisque adeo merito arguitur NAT. ALEXANDER, dum, ZONARAM sua ex BALSAMONE hausisse, autumat; *hist. eccles. saec. XI. & XII. p. 517.* Primum autem omnium, qui scholia & expositionem in canones scripserit THEOD. PRODROMVM fuisse, docet IO. ALB. FABRICIVS; qui & celebrioribus istis, iam laudatis; quosdam minus notos, ANT. CVBOCLESIVM, CHRIST. CAMPANAM, aliosque addit; *biblioth. graec. vol. XI. siue lib. VI. cap. I. §. XVI. p. 45. seqq.* Ceterum praecipuas collectiones ecclesiae graecae exhibet GVIL. VOELLI & HENR. IVSTELLI *bibliotheca iuris canonici veteris*; non semel nobis iam laudata. In duos enim opus hocce praestantissimum distributum est tomos; quorum prior

prior canonum ecclesiasticorum codices antiquos tam graecos, tam latinos complectitur, subiunctis vetustissimis eorundem canonum collectoribus latinis; alter vero insigniores iuris canonici veteris collectores graecos exhibet. Prodiit Parisiis 1661 & iterum 1700. fol. Cum primis autem de iure canonico ecclesiae graecae praeclare meritus est GVIL. BEVEREGIVS, dum *synodus siue pandectas canonum sanctorum apostolorum & conciliorum ab ecclesia graeca receptorum nec non canonicarum sanctorum patrum epistolarum, una cum scholiis antiquorum singulis eorum adnexis, & scri-*

ptis aliis huc spectantibus, &c. duobus tomis in fol. publicae luci exposuit, Oxonii 1672. Quod quidem opus prorsus eximium, ut eruditus magno in pretio est, cum summa diligentia ab auctore sit concinnatum; ita, quae in eo continentur, indicare, necesse non erit, quoniam passim adhuc obuium est. Idem BEVEREGIVS non tantum *prolegomena* praemisit, in quibus historiam iuris canonici ecclesiae graecae in compendio tradit; sed *adnotationes* quoque eruditissimas subiunxit, in quibus plurimis antiquitatis ecclesiasticae capitibus lucem egregiam adfundit.

§. IV. In occidentali ecclesia post Innocentii I romani episcopi, qui saeculo quinto ineunte sedi huic praefuit, tempora, itidem studium, colligendi ecclesiae canones, inualuit. Eaque in re maxime enituit diligentia DIONYSII exigui, abbatis Romani. Saeculo vero tandem nono impostor quidam exstitit, qui, sub ISIDORI nomine latitans, nouam collectionem figmentis plenam, & ad romanorum pontificum auctoritatem stabiliendam vnicè comparatam, orbi obtrudere ausus est.*

* Ecclesiam occidentalem, speciatim romanam, nullos ante concilium Nicaenum habuisse canones, postea vero solos concilii huius canones, vsque ad Innocentii I, qui saeculo quinto ineunte vixit, tempora, admisisse, constat. Manifestum hoc est ex ipsa Innocentii huius ad *clerum Constantinopolitanum epistola* apud SOZOMENVM *hist. eccl. lib. VIII. c. 26.* ὅτι, inquit ibi pontifex, καὶ παρὰ τῆς τῶν καθόντων παραφυλακῆς, τῆς τοῦ δαὶν ἐπιστολῆς γράφομεν, ὅτις τις ἐν Νικαίᾳ ἔστιν ἀρεσκόμενος, διὰ μὲν οὐκ ἐπιθυμῶν ἐκκαταλελεῖν ἢ καθολικὴν ἐκκλησίαν καὶ τῆς τοῦ δαὶν ἐπιστολῆς ἀπὸ τῆς προσηφισμένης, ὅτις τις ἐπὶ τῶν καθόντων τῶν ἐν Νικαίᾳ διαφωνῶν, καὶ ἐπὶ ἀρεσκόμενος ἐλεγχόμενος, συντηρήσεται, ὅτις παρὰ τῶν καθόντων ἐπιστολῶν κροβαλλόμενος, κ' τ' α' Nos enim, quantum ad canonum obseruantiam attinet, illis obsequendum esse scribimus, qui Nicaeae determinati sunt, quibus solis obtemperare, & suum suffragium addere ecclesiae catholicae debet. Si qui vero & alii a quibusdam

proferuntur, qui a canonibus Nicaenis discrepant, & ab haereticis compositi deprehenduntur, hi vero ab episcopis catholicis reuiciuntur. Vbi tamen canonum concilii Nicaeni nomine etiam particularium conciliorum canones, in concilio Nicaeno receptos, & in codicem canonum ecclesiae vniuersae relatos, comprehendendi, existimat GERHARDVS VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiastici, num. LVIII. p. 32. 33.* Quidquid eius sit, iam ante DIONYSII exigui versionem canonum ecclesiae orientalis, nouamque collectionem, quae saeculo sexto prodiit, & de qua deinceps dicemus, codicem quemdam canonum in ecclesia romana receptum fuisse, positum hodie apud viros eruditissimos est extra controuerfiam. Immo *codicem* huncce antiquum ecclesiae romanae ex tenebris tandem erutum in lucem protraxit, & cum LEONIS magni operibus edidit PASCAS. QUESNELLYS; cuius & peculiaris de *codice*

*hinc canonum ecclesiae romanae omnium, qui hucusque prodierunt antiquissimo, nunc primum in lucem edito, exstat dissertatio, quae inter reliquias, iisdem LEONIS operibus subiunctas, est duodecima. De origine autem ac incrementis codicis istiusdum verba facit, obseruat, romanum huncce codicem a Nicaenae Sardicenisque synodorum temporibus ad vsque Innocentii Zosimique aetatem, nullos alios canones regulasque ecclesiasticas complexum esse, praeter Nicaeni Sardicenisque concilii canones; neque Sardicenses in illo locum habuisse, nisi quia pro Nicaenis habiti sint, eorumque nomine vestiti, ac eis sine vlla distinctione subiuncti. Atque non alios quam Nicaenos canones, vel qui pro Nicaenis habiti sint, in ecclesia romana receptos fuisse, ipsius Innocentij tum alij tum eo, quod ex SOZOMENO *hisor. eccles. lib. VIII, cap. XXVI*, antea attulimus, testimonio, comprobat. Idem vero Innocentius, cum subinde Sardicenses canones adducat, concludit inde, eosdem ab illo pro Nicaenis habitos. Atque haec prima est codicis istius aetas, cui & septem alias subnectit, in quibus per varias accessiones incrementa sumsit, donec ea illius facies inde oriretur, sub qua eum QVESNELLVS edidit; *dissert. cit. cap. II. p. 336. seqq.* Exstat equidem & in GVIL. VOELLERAC HENR. IVSTELLI *bibliotheca iuris can. vet. tom. I. p. 277. seqq. prisca canonum editio latina complectens canones conciliarum Ancyran, Neo-Caesariensis, Nicaeni, Sardicensis, Gangrensis, Antiocheni, Laodicensis, Constantinopolitani primi, & Chalcedonensis*, quam pro antiquo isto ecclesiae romanae codice, doctissimi bibliothecae istius editores venditant. Sed refragatur iis PASCASIUS QVESNELLVS, variisque rationibus probat, istam collectionem pro codice ecclesiae romanae haberi non posse. Vrget cum primis, quod canon vigesimus octauus Chalcedonensis, qui episco-*

BVD. ISAGOGE.

porum romanorum primatui tantopere aduersatur, in hac collectione conspicitur. *Canonis, inquit, vigesimi octavi Chalcedonensis admixtio romanum procul dubio codicem non sapit, multoque minus codicem Leonis primi tempore vsurpatum, aut cura auctum his canonibus.* Tandem, aliis adhuc argumentis prolatis, concludit: *Denique vix alia probatione indigemus, ut codex huiusmodi romanae ecclesiae abiudicetur, quam quae ex ipsa eius inspectione sponte exsurgit, & quae cuique lectori paullo attentiori facto, facile persuadebit, hoc graeculi alicuius ad latinam aspirantis, suumque in ea profectum periclitantis tentamentum, prorsus ecclesia romana indignum esse; dissert. cit. cap. I. p. 335.*

In locum vero antiqui istius codicis tandem successit, qui DIONYSIVM exiguum, abbatem Romanum, auctorem habuit. Is natione Scytha fuit, saeculoque sexto, sub Theodorico Gothorum rege, vixit, magnamque pro istorum temporum ratione, doctrinae & ingenii consequutus est laudem. Cycli paschalis, & aerae christianorum, eum esse auctorem, alibi dicitur. Hic itaque circa annum 527 hortatu Stephani, Salonitani episcopi, *priscae translationis confusione offensus*, vt ipsemet in praefatione loquitur, nouam canonum codicis ecclesiae vniuersae versionem latinam conficere instituit. *Fuit, inquit CASSIODORVS, nostris temporibus Dionysius monachus, Scytha natione, sed moribus omnino romanus, in vtraque lingua valde doctissimus, qui petitus a Stephano, episcopo Salonitano, ex graecis exemplaribus canones ecclesiasticos composuit, quos hodie vsu celeberrimos, ecclesia romana complectitur; de diuin. lectio. cap. XXIII.* Huic suae interpretationi DIONYSIVS praemisit *canones*, qui dicuntur *apostolorum*, numero quinquaginta, de quibus tamen ipsemet itidem in praefatione proficitur: *canones qui dicuntur apostolorum, de grae-*

Qqqq

60

co transtulimus, de quibus, quia plurimi consensum non praebuere facilem, hoc ipsum vestram nolimus ignorare sanctitatem. Canones itaque hocce apostolicos excipiunt, canones concilii Nicaeni, Ancyran, Neo-Caesariensis, Gangrensis, Antiocheni, Laodicensi, & Constantinopolitani primi; qui vna serie, conciliorum tamen obseruato discrimine, dispositi vsque ad 165 canones exsurgunt. Vbi obseruandum, quod duos Ancyranos & duos Laodicenos canones contrahat, adeoque ex quatuor duos faciat; ex Constantinopolitanis autem, quorum in codice canonum ecclesiae vniuersae septem exstant, tres tantum subnectat. Sequuntur porro, & seorsim quidem, canones Chalcedonenses 27, & Sardicenses 21, quibus sub noua numerorum serie canones 138 africani subiunguntur. Mirifice haecce collectio DIONYSII a nonnullis laudatur. Et CAESAR quidem BARONIVS, si fidelitas, inquit, atque peritia in transferendo, & sinceritas in edendo quam maxima requiratur; nulla exquiri potest editio exactior atque fidelior, quam quae elaborata est a magno illo, sed cognomento exiguo, Dionysio, cuius eximiam in vtraque lingua peritiam & morum egregiam probitatem Cassiodorus dignis laudibus mirifice deprædicat; in annalib. ad annum 325. §. CXXIII. Sed non omnes tam honorifice de DIONYSIO sentiunt. A quibusdam enim criminis falsi postulatur, quod posterioris capitulum canonis vltimi Laodicensi, id est 163. in codice canonum ecclesiae vniuersae detruncarit. Cum namque postremus iste concilii Laodicensi canon decreuisset, non alios, quam canonicos, libros in ecclesia esse legendos, eodemque ordine subiunxisset; DIONYSIVS, ne romanum pontificem, qui iam dudum laxiorem catalogum ex cathedra proposuerat, offenderet; posterius hocce canonis membrum, adeoque ipsam librorum canonicorum enumerationem, prorsus omisit. Sic &, quod non omnes concilii Constans-

tinopolitani canones, vt antea iam obseruauimus, collectioni suae inseruit, procul dubio ideo factum, quod penultimus canon vniuersali & absoluto pontificis imperio maxime obstaret. Id quod & de penultimo canone concilii Chalcedonensis sentiendum; quippe quem itidem praetermisit. Ephesinos vero cur idem neglexerit canones, eius rei certam vix inueniri posse rationem, viris doctis obseruatum est. Plura hunc in modum de hacce DIONYSII collectione monet GEBH. THEODOR. MEIERVS, in *historica relat. de collectionib. canonum, codici canonum ecclesiae vniuersae* praemissa, §. XXII. seqq. conf. & FRANC. FLORENS, de *orig. arte & auctorit. iuris canon. part. III. §. III. p. 272. seqq.* Patet ex haecce dictis, id maxime egisse DIONYSIVM, vt auctoritati & potestati, quam romani pontifices iam tum sibi vindicare incipiebant, quauis ratione confuleret; vnde & mirum non est, aulae & ecclesiae romanae defensoribus hocce eius tantopere probari studium. Luculentiori autem adhuc documento hocce consilium suum demonstrauit DIONYSIVS, quando decreta romanorum pontificum colligere coepit. Primum enim cum fuisse, qui eiusmodi quid suscepit, constat. Exstant autem in ista eius collectione decreta Siricii, Innocentii, Zosimi, Bonifacii, Caelestini, Leonis 1, Gelasii & Anastasii 1. Videreturque adeo duas veluti iuris canonici partes constituere voluisse, quarum vna canones conciliorum, altera decreta, siue decretales epistolae romanorum pontificum, continerentur. Quoniam autem haecce decretalium collectio a Siricio incipit; indicium id est, DIONYSIVM antiquiores non reperisse. Meritoque inde viri docti colligunt, decretales illas antiquiorum pontificum, quas ISIDORVS peccator, siue mercator orbi obtulit, fictas esse, ac suppositiuas. Qua de re deinceps, Exhibet collectionem haecce cano-

nonum & decretorum, a DIONYSIO con-
gestam, GVIL. VOELLVS atque HENR.
IVSTELLVS, quamvis ex codice, vt non-
nullis videtur, interpolato; in *biblioth.
iur. canon. vet. tom. I. p. 97. seqq.* Maxi-
mo autem cum adplausu in ecclesiis oc-
cidentalibus, praefertim ab ecclesia roma-
na, receptam fuisse, vel ex verbis CASSI-
ODORI antea adlatis constat. Eamdem
ideo & *κωδὴξ* quandoque *corpus cano-
num* vocari, quibusdam obseruatum est.
Codicem huncce DIONYSII statim, ac
editus fuit, in Gallia quoque receptum,
contendit PETRVS DEMARCA, de *con-
cordia sacerdot. & imp. lib. III. cap. IV.* a
quo dissentiunt CHRIST. IVSTELLVS,
IAC. SIRMONDVS, & FRANC. FLO-
RENS, quorum partibus accedit PASCH.
QVESNELLVS, in *dissertat. de primo vsu
codicis canonum Dionysii exigui in gallica-
nis regionibus, vbi quod ante Adriani pa-
pae I. & Caroli magni imperatoris tempo-
ra receptus non fuerit, ostenditur &c.* quae
decima sexta est inter eas, quas LEONIS
magni operibus subiecit; p. 396. *seqq.* Hanc-
ce porro DIONYSII, de qua hucusque lo-
quuti sumus, collectionem ab Hadriano
papa, circa annum Christi 787 Carolo
magno missam, passim viri docti tradunt.
At alii de alia quadam eaque recentiori
canonum, atque decretorum, a romanis
pontificibus conditorum, collectione, quae
tamen in plerisque cum Dyonyfiana con-
sentiat, hoc intelligunt; quae primum
Moguntiae 1525 cum praefatione IOAN.
WENDELSTINI prodiit, hunc in modum
inscripta: *canones apostolorum, veterum
conciliarum constitutiones; decreta pontifi-
cum, antiquiora*, quibus tractatus de *pri-
matu ecclesiae romanae* praemisus est. Ea-
dem cum deinceps anno 1609 Parisiis, cu-
ra & studio FRANC. PITHOEI, qui ta-
men nomen suum non adposuit, recude-
retur, inscripta fuit: *codex canonum vetus
ecclesiae romanae.* Tandem vero & CLAV-

DIYS PELETERIVS eamdem collectio-
nem cum FRANC. PITHOEI *notis & PE-
TRI PITHOEI miscellaneis ecclesiasticis*,
aliisque accessionibus in lucem prodire ius-
sit Parisiis 1687. fol. conf. THOM. ITTI-
GIVS, in *schediasmate de scriptis ad noti-
tiam conciliarum & canonum spectantibus*,
in *opusculis eius variis*, p. 425. itemque
IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec.*
vol. XI. siue lib. VI. cap. I. p. 62.

Ad reliquas priusquam progrediamur
collectiones, obseruare iuuabit, non tan-
tum romanam, sed & alias occidentis ec-
clesias, suos habuisse codices canonum,
priusquam Dionysiana illa passim intro-
duceretur. Sic gallicana ecclesia, sic hi-
spanica, sic britannica, suos habuere cano-
num codices; de quibus legenda, quae in
compendio tradit GERHARDVS VAN
MASTRICHT, in *histor. iur. ecclesiast.*
num. LXXX. seqq. p. 57. seqq. Germani
quonam codice vsi sint, priusquam Dio-
nyfiana collectio apud eos reciperetur, in-
certum; licet admodum probabile, eodem
modo apud eos, ac apud Gallos, se rem
habuisse. Conferenda, quae de iure eccle-
siastico per Germaniam ante GRATIANI
decretum docet IVST. HENNING. BOEH-
MERVS, in *iure ecclesiastico protestantium
&c. lib. I. tit. II. §. VIII. p. 87. seqq.* Cum-
primis autem de codice canonum eccle-
siae africanae adhuc aliquid dicendum;
quippe qui tum ob antiquitatem, tum ob
magnam, quam olim obtinuit, auctorita-
tem, valde est memorabilis. Compositus
est hiecc codex ex vnus Hipponensis, vni-
us Mileuitani, & quindecim Carthagini-
ensium, adeoque septendecim africanor-
um conciliarum canonibus; praemissum
autem est concilium Carthaginense post
consulatum Honorii XII & Theodosii VIII,
v kal. Iunii anno 419 celebratum, cum
eiusdem canonibus 33, quo in concilio
codex hiecc praelectus confirmatusque,
publicam obtinuit auctoritatem. Neque

intra suae dioeceseos, in qua natus est hic codex, limites substitit; sed processu temporis ad ecclesias, trans mare constitutas, immo in orientem vsque, penetrauit, ac pedem protulit. Insertus etiã est codici ecclesiae orientalis, vt ex concilii Constantinopolitani, VI oecumenici, an. 691 habiti, canone II patet, itemque ex ipso ecclesiae orientalis codice, quem a IOANNITILIO editum, supra commemorauimus. Quo ipso & intelligitur, eundem africanæ ecclesiae codicem in linguam graecam conuersum esse; quae & hodie adhuc versio exstat. Graeco enim sermone qui eum primum conscriptum putant, maximeopere falluntur. Receptus etiam est in codicem ecclesiae romanae a DIONYSIO exiguo, qui insigni hacce & prorsus egregia accessione suam augere voluit collectionem. Praeclare admodum de codice hocce canonum ecclesiae africanæ sentit GEBH. THEOD. MEIERVS. Cum enim obseruasset, inter omnium dioeceseon conciliorum sanctiones primas semper fama fuisse africanas, addit: *Et suo merito quidem. Decreta conciliorum, ita pergit, non quidem sunt leges, imitantur tamen leges, quarum bonitas duplex a philosopho adseritur. Altera est, qua leges bene scribantur; altera vero, qua legibus scriptis pareatur. Vtraque gaudent nostri codicis decreta. Et bene scripta sunt, & strictius obseruata. Habet namque ecclesia africana hoc nomen in historia, quod diuinorum institutorum & traditionum apostolicarum puritatem in omnibus incorruptam diutius conseruauit, & regulas strictius & rigidius obseruauit, quam quaelibet alia; in historica relat. de collectionib. canon. codici canon. eccles. vniuers. praemissa, §. IX. Edidit codicem huncce ecclesiae africanæ primum graece & latine CHRIST. IVSTELLVS, Parisiis 1615. 8. deinceps vero recusus est in GVIL. VOELLI AC HENRICI IVSTELLI biblioth. iur. canon. vet. tom. I. p. 307. seqq.*

Eodem saeculo sexto, quo DIONYSIVS exiguus vixit, FVLGENTIVS quoque FERRANDVS, ecclesiae Carthaginensis diaconus, floruit, *breuiationemque*, quam vocat, *canonum*, dedit, in qua capitulis 232 contrahuntur, quae fufius in variis conciliis posita erant. Haec, si non praecessit collectionem DIONYSII, certe eandem mox sequuta est; anteaam memoratur a FRANC. FLORENTE, de *orig. arte, & auctorit. iuris can. part. III. §. II. p. 270.* Variis breuiarium hoc scaterere naeuus, idem FLORENS pronuntiat, quod & calculo suo comprobat PASCHE QVESNELLVS, in *dissert. de suppositio concilio Telenfi*, quae inter LEONIS magni operibus subiectas decima quinta est, *cap. II. p. 380.* Prodiit tum alias, tum & in GVIL. VOELLI AC HENR. IVSTELLI *biblioth. iur. canon. vet. tom. I. p. 448. seqq.* Subiunctum ibidem ei est CRISCONII *breuiarium canonicum*. Vixit autem CRISCONIVS iste episcopus africanus saeculo se primo, circa annum 690 & *concordiam canonum*, siue *breuiarium canonicum*, ad Libetinum episcopum per titulos 300 aut 303 dispositum reliquit. In omnibus canonum collectionibus primum CRISCONIVM, praesulum romanorum decreta, seu rescripta, pro canonibus habere, GEBH. THEOD. MEIERVS obseruat, qui & addit: *Quemadmodum Augusti principes de dubiis in foro iuxta emergi solitis rogabantur, vt definitam scripto ferrent sententiam, ita in ecclesia tam orientali quam occidentali de rebus canonicis grauioribus & difficultioribus patriarchae consulti responderunt. Solius patriarchae Romani responsa, casu an arte nunc non dicimus, perennarunt, & tempore post sequuto in canones non modo, sed & in leges abierunt; in historica relat. de collectionib. canon. §. XXVII. Antiquior CRISCONIO fuit MARTINVS natione Pannonicus, ex Dumienfi abbate Bracrensis in Gallicia Hispanias episcopus, locum*

cumque hic inuenit ob *capitula LXXXIV.* quae ex orientalibus synodis collecta an. 572 ad concilium Lucense misit, quaeuē & eodem an. 572 in concilio Bracarense secundo probata fuerunt. Exstat haecce collectio tum in quibusdam conciliorum tomis, tum & in GUIL. VOELLIAC HENR. IVSTELLI *biblioth. iur. canon. vss.* & quidem in *appendice tom. I. p. 7. seqq.* De ISIDORI Hispanensis collectione, nondum edita, legendus STEPH. BALVZIVS, in *praefat. ad Regionem Prumiensem*; de epitome autem siue *compensiosa traditione canonum*, quam Hadrianus pontifex Carolo magno Romae anno 774 obtulisse, traditur, quamue HENR. CAMISIUS primum edidit, IO. ALB. FABRICIUS, *biblioth. graec. volum. XI. siue lib. VI. cap. I. §. XX. p. 63.* qui & de haecenus indicatis collectionibus plura dabit; de quibus & conferendi FRANC. FLORENS, de *orig. art. & auctorit. iuris can. part. III. §. II. seqq. p. 270. seqq.* GERH. THEOD. MEIERVS, in *historica relat. de collectionib. canon. §. XVII. seqq.* GERH. VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiast. num. CLV. seqq. p. 163. seqq.*

Sed ad ISIDORVM tandem istum mercatorem, siue peccatorem, vel quicumque sub hoc nomine latitat, accedimus, qui saeculo nono nouam collectionem orbi obtrusit, figmentis repletam, eoque vnice comparatam, vt romanorum pontificum super omnia eueheret auctoritatem. Praeter epistolas decretales pontificum, magnam partem commentitias, canones apoitolicos, variaque conciliorum graecorum latinorumque decreta continet. FRANC. FLORENS, tria in hacce collectione obseruanda, docet: I) eius auctoritatem antiquissimam interpretationem canonum orientalium nobis conseruauisse; quae in pluribus locis difficilibus vsui esse queat; II) concilia quaedam Galliae & Hispaniae, quae in reliquis collectionibus

non habebantur, inseruisse; III) eundem primum in occidentem inuexisse veterum pontificum romanorum epistolae quasdam ignotas antea, & fidei suspectae, a Clemente nempe I vsque ad Siricium, sub Theodosio magro; de *orig. arte & auctorit. iur. can. part. III. §. VI. p. 279. 280.* Quam acriter epistolis istis decretalibus, a pseudo-ISIDORO hocce primum in lucem protractis, aut confictis potius, se opposuerit HINCMAVS, Rhemensis archiepiscopus, quoties aduersus antiquam ecclesiae disciplinam, vel episcoporum, aut metropolitanorum auctoritatem ab illis adlegabantur, qui ecclesiae romanae immensam & infinitam potestatem primum in Gallia adstruere moliebantur, idem FRANC. FLORENS *l. c.* copiose ostendit. Nicolaus equidem I pontifex romanus, qui, vt RHEGINO abbas Prumiensis ait, *regibus ac tyrannis imperauit, eisque ac si dominus orbis terrarum esset, auctoritate praesuit*, vt nullam occasionem augendi potestatem suam praetermisit; ita & fictitias haecce epistolas decretales ambabus, quod aiunt, manibus arripuit, & adprobauit, & aliis etiam, praesertim in Gallia, obtrudere voluit. Sed ibidem inuenit, qui reluctarentur; quos inter HINCMAVS ille Rhemensis, cuius iam mentionem fecimus, haud vltimum locum tenet. Atque hi quidem, cum exciperent, ideo decretales istas dubiae esse fidei, quod in codicem canonum numquam antehac fuissent relatae, adeoque nec recipiendas esse; operose ad hoc respondet ipse pontifex, apud GRATIANVM, *part. I. dist. 19.* sed ita, vt causae suae prodat vanitatem. Inualefciente autem postea romanorum pontificum potentia, inualuit quoque decretalium istarum auctoritas, vt ad saeculum decimum quintum vix duo inueniantur, qui se commentis istis pseudo-ISIDORI non passi fuerint abripi, MARSELLVS scilicet Patauitus, in *defensore pacis de re*

imperatoria & pontificia, & GOBELINVS, in *cosmodromio*; obseruante GERHARDO VAN MASTRICH, in *hiflor. iuris ecclesiast. num. CCXXIX. p. 257.* Postea & alii existerunt, quibus *epistolarum* istarum decretalium suspecta fieri coepit; quos inter eminent saeculi decimi quinti monachus HENR. KALTEISENIVS, in *tractatu, an imperium sit vniquam a Romanis ad Graecos translatum*, quem hoc nomine laudant centuriatores Magdeburgenses, *centur. II. cap. VII.* Et hi ipsi quidem centuriatores vel maxime hoc nomine commendandi sunt, quod rationibus solidissimis demonstrarunt, hasce veterum pontificum romanorum epistolas spurias esse, & supposititias, immo pessimo consilio a pseudo-ISIDORO isto confictas; *l. c.* Magno equidem conatu iis sese opposuit FRANC. TURRIANVS, in opere ex instituto aduersus illos scripto, siue *libris quinque, aduersus Magdeburgenses pro canonibus apostolorum & epistolis decretalibus pontificum apostolicorum*, vbi per quatuor integros libros id agit, vt epistolas istas decretales defendat. Sed poenas suae temeritatis iustissimas is dedit DAVIDI BLONDELLO, in *pseudo-Isidoro & Turriano vapulantibus, seu editione & censura noua epistolarum omnium, quas piissimis urbis Romae praesulibus, a beato Clemente ad Siricium &c. nefando ausu, infelici euentu, Isidorus cognomento Mercator supposuit, Franciscus Turrianus Iesuita aduersus Magdeburgensium iniquitatem, aculeato stylo defendere conatus est &c.* Genuae 1628. 4. Non tantum autem in prolegomenis, argumentis solidissimis, epistolas hasce a pseudo-ISIDORO confictas esse, demonstrauit, & TURRIANI varias exceptiones dissipauit; sed & singulas deinceps epistolas exhibuit, easque sub examen reuocauit, & incredibili diligentia auctores, e quorum centonibus consutae sunt, inuestigauit, indicauitque. Et ad argumenta quidem quod

attinet, quibus generatim probari potest, epistolas illas spurias ac supposititias esse, quibus & Magdeburgenses vsuntur, quaeue contra TURRIANI insultus in tuo collocat BLONDELLVS; primum illarum desumptum est ab ipsa *epistolarum* istarum *materia*, quae saeculo, quo vixerunt, qui illas scripsisse finguntur, non conuenit; siquidem de rebus, & statu eorum temporum, ne vnicum quidem verbum habeant. Alterum argumentum praebet mendax ad finem epistolarum consulatuum designatio; tertium, vulgatae scripturarum versionis vsus frequentissimus; unde euincitur, post HIERONYMI aetatem epistolas illas confictas esse; quartum, eadem stili quae in omnibus istis epistolis conspiciuntur, ratio, cum tamen diuersorum episcoporum esse, perhibeantur; quintum, latini sermonis impuritas, & barbaries, quae a genio saeculi istius, quo primi isti episcopi romani vixerunt, prorsus abhorret. Atque per haecce, aliaque eiusmodi generis argumenta, res ita in aprico posita est, vt iam plurimi, iique eruditissimi, in ecclesia romana viri fateantur, spurias esse istas epistolas, minusque genuinas. Nonnullos, qui veritati victas dederunt manus, iam laudauit beatus IOAN. GERHARDVS noster, in *confessione catholica, tom. I. p. 430. seqq.* quibus PHIL. LABBEVM, PETRVM DE MARCA, NAT. ALEXANDRVM, LVD. ELL. DUPIN, NIC. ANTONIVM, IO. LAVNOIVM, ANT. PAGI, CHRIST. LVPVM, aliosque, addit THOM. ITTIGIVS, in *select. capitib. hiflor. eccles. saec. I. cap. 1. p. 61. 62.* Idem obseruat, harum epistolarum compilatorem *impudentissimum nebulonem* adpellari a STEPH. BALVZIO, in *praef. ad ANT. AVEVSTINI dialogos de emendatione Gratiani.* Ego vnicum hisce adhuc subiungo FRANC. PAGI, qui, *quod attinet*, inquit, *ad alias romanorum pontificum decretales epistolas usque ad Siricium, quas ex Isidori mercatoris collectione*

lectione conciliorum editores in suas editiones transtulerunt, licet eae magna consensione receptae fuerint, etiam ante medium saeculum undecimum, quo publice in scholis coeperunt recitari; a quo tempore non solum posteriorum romanorum pontificum epistolae illarum testimoniis abundarunt, sed etiam omnium doctorum scripta ubique personarunt; eas tamen non genuinas, sed supposititias esse, omnes fere eruditi ingenue fatentur; inter quos Petrus de Marca, lib. III. de concordia sacerdot. & imp. & Schelstradius, in part. II. antiquitatis illustrat. differt. III. Rationes hinc cum summam indicasset, quibus probari solet, hasce decretales genuinas non esse; hanc porro iniquisubiicit: Licet enim supposititiae sint, & laudandum sit Blondelli criterium, quo illas priscis pontificibus abiudicavit, immérito tamen ab eo, aliisque haereticis. atrocioribus verbis dilacerantur, cum e sententiis & verbis legum, canonum antiquorum, & sanctorum patrum, qui quarto saeculo floruerunt, si pauca demas, concinnatae sint, ut inquit Marca laudatus; in breuiario historico-chronologico-critico, illustrata romanorum pontificum gesta &c. complectente, tom. I. saec. I. p. 15. & 17. Vltimum nimirum illud ideo adiciendum erat, ut honori & auctoritati istarum epistolarum aliqua saltem ratione consulere. BONAVENTURA equidem MALVASIA, Franciscani ordinis theologus, apologeticum pro istis epistolis edidit, inscriptum: Nuntius veritatis Dauidi Blondello missus, Romae 1635. 8. sed nihil eximii ab isto auctore expectandum esse, docet THOM. ITTIGIVS, in dissertat. de patribus apostolic. §. XXXV. p. 109. seqq. Recentiori aetate IOSEPH. SAENZ D' AGUIRRE itidem earumdem epistolarum in se suscepit patrocinium, in adparatu ad concil. Hispan. tom. I. differtat. IV. p. 69. seqq. verum infelici successu, ut idem THOM. ITTIGIVS ostendit, l. c.

§. XXXVI. p. III. seqq. Ex nostrae pariter ac reformatae ecclesiae theologis ac iure consultis, nemo est, quin ambabus, quod aiunt, manibus largiatur, fictas esse epistolas istas, supposititiasque; quod & certatim demonstrarunt. Magdeburgenses centuriatores, & beatum IO. GERHARDVM, itemque THOM. ITTIGIVM iam laudavimus; quibus adhuc addendus CASP. ZIEGLERVS, iure consultus, de orig. & increment. iur. canon. §. XXV. seqq. & IO. ALB. FABRICIVS, biblioth. graec. vol. XI. siue lib. VI. cap. I. §. VIII. p. 14. seqq. & §. XX. p. 46. seqq. ex reformatis ANDR. RIVETVS, in critico sacro, lib. II. c. VIII. p. 142. seqq. ROB. COCVS, in censura quorundam scriptorum veterum, p. 39. seqq. IO. DALLAEVS, in pseudepigraphis apostol. lib. III. cap. II. p. 47. alibique.

Sunt & aliae quaedam collectiones, sed minus celebres, quae ad saeculum octavum & nonum adhuc referri possunt, quorum & IARLANDI Chrysopolitani, qui ante annum 800 vixisse dicitur, *candela*, siue opus libris XXII distinctum, & e pontificum decretis & patrum scriptis consarcinatum, idemque nondum editum, spectat; sed cum hisce immorari nostri non ferat instituti ratio, consulere de iis iuuvabit IO. ALB. FABRICIVM, *biblioth. graec. vol. XI. siue lib. VI. cap. I. §. XX. p. 54. seqq.* Idem vir doctissimus etiam de *libris poenitentialibus* quam diligentissime differit, l. c. p. 73. & seqq. quorum hic omnino habenda ratio, quoniam sequentes canonum & decretorum collectores ex hisce quoque fontibus sua irrigare arua, consultum duxerunt. Iidem vero libri poenitentiales, cum *theologiae* quoque *casuisticae* occasionem dederint, ad *cap. praecedentis §. X. p. 702. seqq.* iam de iis verba fecimus, eoque minus, ut hic aliquid addamus, necesse erit.

§. V. Quo magis deinde aucta est romanorum pontificum potestas, auctoritasque, eo maiora quoque incrementa ius canonicum sumsit. Maxima autem ad ea facta est accessio, cum saeculo vndecimo Gregorius VII pontificum romanorum potestatem ad summum fere fastigium perduceret.* Quo ipso vndecimo & duodecimo saeculo, cum certatim iterum viri docti in iuris ecclesiastici studium incumberent, nouasque darent canonum collectiones; maximam tamen inter omnes auctoritatem celebritatemque obtinuit, quam GRATIANVS compilauit, **

* Paucis itaque nobis ostendendum, qua ratione ad tantum rerum humanarum fastigium, quo excelsius cogitari nequit, romani praefules peruenerint; vt simul intelligamus, qua demum ratione factum, vt illorum decreta cum canonibus ecclesiasticis in leges proprie sic dictas, ex illorum saltem sententia, abierint. Repetendum itaque, quod supra ad §. III. docuimus, iam ante Constantini magni tempora contigisse, vt ecclesia christiana faciem quamdam imperii aut reipublicae acciperet; hinc vero & potestas auctoritasque episcoporum mirum in modum augetur; contigisse etiam, vt inter ipsos episcopos subordinatio quaedam introduceretur, constitutis tandem quinque patriarchis, Romano, Constantinopolitano, Antiocheno, Alexandrino & Hierosolymitano, quos penes vniuersi velut orbis christiani imperium esset. Inter hosce autem patriarchas Romanus iterum caput ita extulit, vt non tantum reliquis se praeferreret, sed tandem imperium aliquod in eos sibi tribueret; variis quidem, vt eiusmodi quid auderet, conspirantibus caussis. Has inter ipsa vrbis magnitudo ac potentia haud vltimum tenebat locum; in qua insuper, translata Constantinopolin imperii sede, per imperatorum absentiam, maximam acquirere auctoritatem, tandemque summam rerum ad se trahere episcopis facile erat. Accedebat, quod per ecclesiam romanam christiana doctrina longe lateque per vniuersum fere occidentem propagata esset, vt adeo illa intuitu aliarum ecclesiarum ve-

luti matris loco esset; vnde & erga eos, qui romanae ecclesiae praerant, non poterat non singularis existere veneratio. Quae animorum dispositione, vt & reliquis caussis, ad auctoritatem potentiamque romanorum episcoporum augendam conspirantibus, cum hi callide vti didicissent; per occidentalis tandem imperii ruinam, orientalis imbecillitatem, adiectum Italiae statum, francici imperii incrementum, omnia obstacula ita remouebantur, vt sine magno labore votorum suorum consequi summam, illis primum esset. Quantum auctae per Caroli magni largitionem, eorundem episcoporum romanorum opes, quantum caecum successorum Caroli erga eosdem obsequium huc contulerit, cum neminem fugiat, vt copiose commemoremus, necesse non est. Quid autem romani episcopi animo volperint, iam saeculo septimo luculenter adparebat, cum Bonifacius III ex concessione Phocae imperatoris Constantinopolitani, *episcopi oecumenici* nomen dignitatemque sibi adfereret. Cumque saeculum octauum, quo francici reges, praesertim Carolus magnus, ad ea, quae pontificibus grata erant, agenda, statuendaque, se admodum promtos ostendebant, ad promouenda eiusmodi consilia peropportuna fuisset; nouo demum documento, quorsum omnes istae machinationes spectauerint, palam factum. Paschalis I pontifex inscio imperatore eligitur, etsi paullo ante Stephanus IV contrarium sanciuerat. Valentius I osculum pedum

pedum a senatu romano primus admisit; Nicolaus autem I eo vsque impudentiae progressus est, vt, papam a saeculari potestate nec solui, nec ligari, nec iudicari posse, adfereret, Lotharium Galliae regem anathemate feriret; quod ante ipsum aduersus Galliae reges nemo ausus est; Ra-uennatensem ecclesiam sibi subiiceret, similiaque designaret. Atque hic ipse pontifex confictas istas pseudo-ISIDORI decretales, non tantum summopere adprobauit, sed, vt aliis etiam eas, ceu genuinas, obruderet, omnem mouit lapidem; vt antea obseruauimus. Perquam enim opportuno tempore hasce in lucem protraxit impostor; quippe quo pontifices quidam id omni studio agebant, vt ad summum auctoritatem suam perducerent fastigium. Hisce non tantum gratissimum esse poterat, quod in epistolis istis inuenirentur, quae supremas illi, quam romani episcopi sibi tribuebant, potestati, praesidium aliquod adferre videbantur; sed & exemplum praebere, quod in suis ipsimet decretalibus imitarentur. Ex eo nimirum tempore, suorum decretorum non minorem vim esse, voluerunt, quam ipsarum legum. Stephani certe VI, qui Hadriani III successori fuit, eiusmodi decretum, GRATIANVS *dist. XIX. c. enimvero*, refert, quo sanxit: *Quidquid ecclesia romana statuit, quidquid ordinat, perpetuo quidem & irrefragabiliter obseruandum est.* Conferenda quae de hisce, similibusque romanorum pontificum ausibus summatim obseruauit IO: HENR. HEIDEGGERVS, in *historia papatus, per. III. §. LXI. p. 62. seqq.* & alibi. Qui saeculo decimo romanae sedi praerant impurissimi flagitiosissimique mortalium, vt omnium odio atque contemptui se exponerent; ita efficere potuissent, vt mysterium istud iniquitatis, in dominatu romanorum pontificum latitans, iam tum manifestaretur, nisi superstitione, cum summa ignorantia ac barbarie pari passu ambulans, caliginem

BVD. ISAGOGE.

quamdam omnium oculis obsudisset. Tantumque abest, vt ipsimet romanenses foedam, quae eo tempore ob spurcissimos pontificum mores fuit, ecclesiae faciem dissimulent, vt ROBERTVS potius BELLARMINVS atque CAES. BARONIVS, cardinales, vltro fateantur, ille de *pontif. rom. lib. IV. cap. XII.* hic in *annalib. ad annum Christi DCCCC n. 1.* Nec melior saeculi vndecimi fuit conditio, quod simul satis aptum erat, vt tyrannis atque ambitio romanorum pontificum summum fastigium consequeretur. Adseruisse tum nonnullos, adesse tempus, quo reuelandus sit ille *homo peccati, filius perditionis*, siue *anticristus*, ipsemet docet BARONIVS, ad *annum Christi MI.* Confirmat idem AVENTINVS, *annal. Boioar. lib. V. p. 59.* Idque satis patuit, cum GREGORIVS VII sedi romanae praeficeretur, quem omnem mouisse lapidem, omniaque turbasse, vt monarchiam istam, quam animo conceperat, absolutumque romanorum pontificum imperium firmaret, eiusque limites quam latissime proferret, regesque ac imperatores sibi subiiceret, nemini temere, nisi qui hospitem plane ex historicorum monumentis retulit animum, ignotum esse potest. Copiose cuncta exponere, aut auctores, qui vitam, resque gestas huius pontificis descripserunt, recensere, nostri non fert instituti ratio. Breuiter atque summatim cuncta exhibet beatus ADAM. RECHENBERGIVS, in *dissertat. de totatu Hildebrandino, seu de Gregorii septimi pontificis romani absoluto dominatu*, quae inter *dissertationes eius historico-politicas* iunctim editas, existat, *part. II. num. XVI. p. 432. seqq.* Luculentissime autem ambitionem suam, super omnia se extollentem, demonstrauit, in *propositionibus* illis XXXVII, quae in *registro* eius post *epistolam LV* leguntur, & *diatrium* nomine venire solent, quas ad synodum romanam septimam, ab eo celebratam, CAES. BARONIVS cardinalis refert.

Rrr r

fert.

fert. In hisce inter alia dicitur: *quod solus pontifex dicatur iure vniuersalis; quod ille solus possit deponere episcopos & reconciliare; quod solus possit vti imperialibus insigniis; quod solius papae pedes omnes principes deosculentur; quod illi liceat imperatorem deponere; quod sententia illius a nullo debeat retractari, & ipse omnium solus retractare possit; quod a nemine ipse iudicari debeat; & quae alia sunt eiusdem generis.* Hosce dictatus cum etiam EDM. RICHERIVS recitasset, addit: *Verum, nolo iam in explicanda analysi horum dictatorum Gregorii VII immorari; tantum dicam, ex eorumdem cum decem superioribus articulis comparatione, promtum cuique esse, videre, quantum ecclesiae regimen, quod & adfectauit, & introduxit Gregorius VII, ab euangelica & apostolica moderatione discrepet. Si quidem, cum ex triplici potestate, quam dominus noster Iesus Christus habuit, auctoritatis nimirum, excellentiae, & puri ministerii spiritualis, hanc vltimam duntaxat ecclesiae contulerit; contra Gregorius VII effecit, vt ecclesia, vel vt verius dicamus, romana curia absoluto atque pure monarchico dominatu cogeret, quae cumque christianis praeciperet; adeo vt ab illo tempore omnes ecclesiae iugum horum dictatorum subire coactae fuerint; propterea, quod eiusmodi dictatus debinc fuerunt instar instructionis & commentariorum, ad quos curia romana iugiter noctes atque dies pro adserenda infalibili papae monarchia, collimaret; in eumque finem legati atque nuntii saepissime ad christianos principes missi; in historia concilior. general. tom. I. cap. XIII. pag. 758. seqq. Nonnullos equidem romanensium istorum dictatorum valde pudet; vnde in eam ingressi sunt sententiam, spurios eos esse, atque confictos, perperamque Gregorio VII pontifici tribui. Ita IOAN. LAVNOIVS, in epistola ad Antonium Favum, Parisiensem theologum, p. 542. seqq. qui, dictatus hosce Gregorii VII non esse, putat,*

non quod in iis multi non sint, qui illius ingenio conueniant, sed quod sint plurimi, qui ab eo vehementer dissentiant. LAVNOIVM sequitur NAT. ALEXANDER, *histor. ecclesiast. tom. VI. saec. XI. & XII. disert. III. p. 719. seqq. vbi contra CHRIST. LVPVM, secus sententem, disputat. Eadem sententiae subscribit FRANC. PAGI, in breuiario gestor. pontif. roman. tom. II. saec. XI. p. 473. itemque LVD. ELL. DV PIN, in noua biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. VIII. saec. XI. pag. 69. vbi existimat, hosce dictatus aut a quodam Gregorii VII inimico, qui illum hac ratione inuisum reddere voluerit, aut ab homine principis curiae romanae imbuto, qui putauerit, et epistolis Gregorii talia colligi posse, confictos fuisse. At CAES. BARONIVS, aliique romanensium, dictatus hosce pro genuinis agnoscunt; certumque est, a genio Gregorii VII eos neutiquam abhorre. Ipse LVD. ELL. DV PIN, cum primum laudes, quibus amici pontificis huius eum euehant, deinde &, quae ab inimicis eius in alteram partem de illo dicuntur, retulisset; ipsemet tandem, velut media quadam via incessurus, fatetur, eum, nimio pro magnitudine romanae sedis zelo inductum, talia suscepisse, quae & a ratione aliena, & supra vires eius posita fuerint; ingentium turbarum in ecclesia & imperio eum existisse auctorem; in reges horumque ditiones eam sibi vindicasse potestatem, quae illi non conueniebat; iustos denique potentiae ecclesiasticae transfuisse limites; l. c. p. 68. A tali pontifice hosce profectos dictatus, quis miretur? Quod si etiam profecti non essent; tota tamen vitae suae ratione, omnibusque factis, testatus est, eiusmodi menti suae sedisse principia. Atque ex hisce fundamentis non poterat non ea exurgere iuris canonici, quae deinceps adparuit, facies. Ex hocce enim tempore, canones non tantum circa dogmata & personas, ritusque ecclesiasticos, occupati;*

sed

sed & de litibus & disceptationibus forensibus ordinandis, & dirigendis, solliciti erant. In antiquis canonum collectionibus nihil de litis contestatione, aliisque ad processum spectantibus, legitur; at ex hoc tempore de officio & potestate iudicis ordinarii, & delegati, de treuga & pace, de pactis, de transactionibus, de procuratoribus, de syndico, similibusque ad ius civile spectantibus, quibus hodie magna pars iuris canonici absoluitur, agi coepit; vt adeo canones tunc in *ius*, proprie sic dictum, mutati, immo, cum ipso papatu ius canonicum summum fastigium consequutum, recte censeatur; quod & praecclare obseruarunt GERH. VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiast. num. CCLVI. p. 292. seqq.* & CASP. ZIEGLERVS, de *iuris canon. orig. & incremento, §. XXXI. seqq.*

** *Qui post nonum saeculum, inquit STEPH. BALZIVS, studio se rei canonicae applicuerunt, cum discere & docere velent, collectiones canonicas & ipsi ediderunt, in quibus tamen synodos, & romanorum pontificum epistolas non ediderunt integras, & seruato temporum ordine, vt factum erat ab antiquis; sed in titulos quosdam & capita distribuentes has synodos & epistolas, praeterea addiderunt permulta ex conciliis habitis in Gallia, Germania & Hispania, tum etiam aliunde, dicta quoque sanctorum patrum adferentes, ita haud dubie existimantes, plurimum dignitatis conlaturam collectionibus illis sanctissimorum ac doctissimorum hominum auctoritatem.* Refellit deinde FRANC. FLORENTIEM, qui, BURCHARDVM Wormatiensem episcopum, & IVONEM Carnutensem, primos fuisse, putat, qui hac methodo vsi sint; eum tamen ita sensisse, mirum non esse, ait, quoniam ipsius aetate ex eiusmodi canonum ac decretorum collectoribus, duobus istis episcopis, antiquior in lucem emissus non esset. RHEGINONEM namque, abbatem Prumiensem, exemplum dedisse, ex quo

pleraque acceperint BURCH. atque IVO; sed praecipue BURCHARDVS, qui capita circiter 670 ex collectione RHEGINONIS in suam transtulisse videatur; in *praefat. Reginonis libris duobus de ecclesiasticis disciplinis* praemissa §. VI. Inter canonum itaque ac decretorum collectores referendus etiam est RHEGINO, abbas Prumiensis, qui circa initium saeculi decimi eiusmodi collectionem *libris duobus, de ecclesiasticis disciplinis & religione christiana*, complexus est, quos primum IOACH. HILDEBRANDVS, in scriptis: *de disciplina ecclesiastica veterum praesertim Germanorum libri duo*; in Helmstadii an. 1659 in lucem protraxit; accuratius autem deinceps edidit STEPH. BALZIVS, Parisiis 1671.8. qui & RHABANI MAGNENTII MAVRI *epistolam ad Heribaldum episcopum Antissiodorensis*, ex qua RHEGINO varia haussit, addidit. Suscepisse RHEGINONEM hanc collectionem iussu RATHBODI, archiepiscopi Treuirensis, ad vsum eiusdem archiepiscopi, totiusque dioeceseos Treuirensis, idem BALZIVS obseruat, in *praefat. §. VII. qui & §. VIII.* haud vulgari artificio RHEGINONEM in condenda lucubratione ista vsum, contendit. Diuisisse enim illam in duos libros, ad exemplum, vt auctori videtur, MARTINI Bracarensis; in quorum primo tractet de rebus & personis ecclesiasticis, in secundo de vita & conuersatione laicorum. In fronte libri primi, vt idem obseruat, quamquam & ipsa hoc doceat inspectio, ponitur inquisitio, secundum quam episcopi interrogare debeant de vita clericorum; in initio autem secundi, inquisitio, ab episcopo facienda circa laicos. Prioris specimen esse potest: *Imprimis inquirendum est in cuius sancti honore consecrata sit basilica, vel a quo fuerit consecrata. Post haec ipsa ecclesia circumspiciatur, si bene sit cooperta atque camerata, & ne ibi columbae vel aliae aues nidificent propter immunditiam stercoreis, siue importunitatis*

*tatis inquietudinem; quo metallo sint signa ipsius ecclesiae; si foenum, annona, aut tale aliquid in ecclesia mittantur; & quae alia sunt eiusdem generis. Generalibus hisce inquisitionibus subiicitur auctoritas canonica, id est, canonum ac decretorum sanctiones, quibus probari possunt capita, quae in vtraque inquisitione continentur. Primus autem in occidente fuit RHEGINO, qui canonibus conciliorum & decretis pontificum adiunxit sententias patrum, & leges codicis Theodosiani, seu potius verba ANIANI interpretis; quemadmodum & subinde auctoritate capitularium regum Francorum, Caroli magni, Ludouici pii, & Caroli calui, vtitur; vnde collectio eius nonnullis instar *nomocanonis* esse videtur. Ad decreta pontificum quod attinet, ea, quae vera & genuina sunt, frequenter laudat, supposititia ista, & a pseudo-ISIDORO conficta, raro, *tantum fortassis*, inquit BALZIVS, *ne contemnere videretur*, l. c. §. VIII. Ex RHEGINONE plurima accepit BURCHARDVS, siue BROCARDVS, a quo *Brocardica iuris* nomen habent, cuiusue passim celebratur collectio. Patria Hassus fuit, & primum Lobii monachus discipulusque Alberti, monachi Lobienfis, & postea abbatis Gemblacensis. Ex Lobienfi monacho dioecesis Leodiensis, BURCHARDVS factus est episcopus Wormatiensis, anno 996, cui sedi ad annum 1025 vel 26 praefuit. Praeceptorem eum fuisse Conradi II siue salici, imperatoris, ex auctore vitae eius obseruat IO. SCHILTERVS, de *libertate ecclesiar. german. lib. III. cap. X. §. I. p. 417*. Hic, ab OLBERTO praeceptore suo adiutus, vt prostratam disciplinam ecclesiasticam vtrumque erigeret ac restitueret, ex sacris litteris, ex conciliis, ex epistolis decretalibus pontificum, etiam spuris istis pseudo-ISIDORI, itemque ex libris quibusdam poenitentialibus, scriptisque GREGORII, HIERONYMI, AVGVSTINI, aliorumque patrum, duodecim*

tomos decretorum collegit, & sub certis titulis disposuit. Integrum hocce opus lucem non vidisse, sed tantum excerpta ex illo, diuisa in *libros XX.* monet IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI. siue lib. VI. cap. I. §. XX. p. 30*. Summam viginti istorum librorum refert GERH. VAN MASTRICTH, in *historia iuris ecclesiast. num. CCLI. pag. 282*. Non multum huic collectioni tribuendum esse, eo, quod BURCHARDVS fontes non consuluerit, sed ex praecedentibus collectionibus sua hauserit, saepissime etiam spurias epistolas decretales pseudo-ISIDORI sequutus sit, omnes vno ore fatentur. Plurima BURCHARDVM EX RHAB. MAGN. MAURI *epistola ad Heribaldum*, itemque RHEGINONIS *libris duobus de disciplinis ecclesiasticis*, desumpsisse, sed perperam retulisse, immo quaedam pessima fide corrupisse; ex instituto docet STEPH. BALZIVS, in *praefat. ad Rhabani Mauri epistolam ad Heribaldum*, §. VI. *seqq. p. 453. seqq.* Immo, cum quaedam eius rei exempla attulisset, *gravissima*, inquit, *sunt ista peccata. Sed haec adeo sueta & familiaria sunt Wormatiensi episcopo, vt si cuncta illius sphaemat, singulos errores exagitare velim, dies me tempusque deficiat*. Et quibusdam inreiectionis: *Satis fuerit excussisse locos ab illo relatos ex ista epistola, & viam monstrasse ad inueniendos fontes, ex quibus derivati sunt tot spurii canones, & falsae capitum inscriptiones apud Gratianum, in quibus emendandis & ad originem suam reuocandis frustra hactenus de iudauit doctissimorum hominum diligentia; l. c. §. XII. p. 457*. De ANSELMO Mantuano, episcopo Lucensi, qui itidem saeculo vndecimo nouam collectionem consecit, vid. GERH. VAN MASTRICTH, in *historia iuris ecclesiast. num. CCLX. p. 301. seqq.* itemque IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI. siue lib. VI. cap. I. §. XX. p. 87*. Causam Gregorii VII pontificis contra HENRICVM IV

imperatorem cum ANSELMVS hicce strenue defenderit, hinc & illi gratissimus fuerit; facile intelligitur, quid de eius collectione censendum sit. ANSELMVM eodem adhuc saeculo vndecimo sequutus est IVO, natione Gallus, & Carnutenfis ab an. 1092 vsque ad 1115, quo obiit, episcopus; cuius ea aetate ob doctrinam, zelum, prudentiam, magna fuit auctoritas celebritasque. De vita eius praeter alios legi potest IO. FRONTO, in *opusculis*, quae IO. ALB. FABRICIVS Hamburgi an. 1720. 8. recudi curauit. Duae autem illi tribuntur collectiones, quarum altera *decretum*, altera *pannormia* vocatur. In priori opere, quod extra controversiam IVONIS est, BVRCARDVM fere sequitur, ab eoque, siue verba, siue ordinem spectes, parum distat; addidit tamen, quae eius collectioni deesse putauit, leges scilicet ciuiles romanas, ad exemplum nomocanonum in ecclesia orientali receptorum; quamquam & in occidentali RHEGINONEM iam simile quid adgressum, antea obseruatum sit. Nonnulla etiam, ad haeresin Borengerianam spectantia, adiecit. *Decretum* hocce IVONIS, in partes XVII digestum, curante IO. MOLINEO, an. 1561 Louanii in fol. editum est, recusum deinceps, cum aliis IVONIS scriptis, Parisiis anno 1647. fol. Ad *pannormiam* autem, siue vt alii eam vocare malunt, *pannomiam* (quamquam in veteribus codicibus constanter *pannormia* legatur) quod attinet; eam IVONIS esse, ROB. BELLARMINVS negat, *descriptois. ecclesiast.* in *Gratiano*, p. 187. Vt vero, cur id fecerit, intelligatur, ipsum hac de re audire iuuabit: Duo, inquit, *dist. 63. canon. Adrianus*, & *can. in synodo*, ponuntur *canones ex historia ecclesiastica Sigeberti*, quibus *adsirmantur inuestiturae episcoporum concessae imperatoribus ab Hadriano primo & Leone octauo summis pontificibus: quos canones confictos fuisse a Sigeberto, sibiismatico historico, probat multis argumentis cardi-*

nalis Baronius &c. Neque obstat, quod iidem canones habentur etiam apud Luonem in pannormia lib. 8. cap. 135. & 136. cum tamen Iuo Sigebertum aetate praecesserit; hoc, inquam, non obstat, quoniam pannormia non dicitur luonis, quia sit ab luone compusita, sed quia sit ex decreto luonis maxima ex parte decerpta. Quod autem auctor Pannormiae sit recentior luone, perspicuum est ex libro octauo, vbi multa sunt decreta Innocentii secundi pontificis, qui fuit luone posterior. BELLARMINO hic suffragatur GERH. VAN MASTRICH, in *historia iur. eccles. num. CCLXXVII. p. 306.* qui & deinde GVID. PANGIROLLVM laudat, *de claris legum interpretibus lib. III. c. I.* adferentem, auctorem *pannormiae* esse HVGONEM Catalaunum, qui ex maiori opere IVONIS eam contraxerit. Verum, rationes a BELLARMINO adlatas, nondum eiusmodi esse, vt euincant, pannormiam istam perperam IVONI tribui, recte iudicat CASP. ZIEGLERVS, *de orig. & increment. iuris canon. §. XXXV.* Et sane, decreta ista Innocentii II, quae in fine pannormiae leguntur, quaeue BELLARMINO aliisque praecipuum argumentum suppeditant, in antiquissimis codicibus non extare, sed a recentiori manu addita esse, viris doctissimis obseruatum est. Quod cum & vir summus IO. ALB. FABRICIVS monuisset; non sine ratione STEPH. BALVZIO suffragatur, HVGONIS epitomen intercidisse, ipsum vero IVONEM primum composuisse pannormiam, deinde cum probari eam legeatibus videret, ad maius opus concinnandum etiam animum adpulisse; *biblioth. graec. volum. XI. siue lib. VI. cap. l. §. XX. pag. 82.* vbi & editiones pannormiae indicat, & eius summam exhibet. Refertur etiam ad canonum collectores saeculi vndecimi solent DEVSDEDIT, romanae ecclesiae presbyter cardinalis, itemque GREGORIVS presbyter, quem tamen nonnulli saeculo sequenti

Rrrr 3

duo-

duodecimo vixisse, contendunt, qui collectioni suae nomen *polycarpi* dedit; sed quoniam nulla illorum est auctoritas, ce- lebritasque, nos non morabuntur.

Ad GRATIANVM itaque progredimur, patria Etruscum, monachum Benedic- tum, qui, cum animaduertisset, non tan- tum superflua, sed & contraria in colle- ctionibus huc vsque editis subinde inue- niri; vt incommotis hisce consuleret, me- lioremque iure canonico formam daret, nouum compilauit volumen, quod *concordiam discordantium canonum* inscripsit; quoniam dissidentes inter se conciliare cano- nes praecipue illi constitutum fuit. Sunt, qui putant, *IVONEM* huic instituto ansam praebuisse, dum in praefatione sua regulas quasdam praescripsit, secundum quas cano- nes discordantes inter se conciliari pos- sint. Scripsisse GRATIANVM hocce opus Bononiae in monasterio sancti Felicis, do- cet *ROB. BELLARMINVS*; dumque *TRITHEMIVS*, an. 1127, alii autem, an. 1151 eum hoc fecisse, adferunt, hosce ita inter se conciliare posse, idem cardinalis arbitrat- ur, vt de initio eius *TRITHEMIVS*, reliqui de fine loqui censeantur; de *scripto- rib. ecclesiast.* in *Gratiano*, p. m. 187. Qua ratione viginti quatuor circiter annorum spatio illud absoluit. Quod nonnulli tradunt, GRATIANVM huncce spurium fuisse, & *PETRI LOMBARDI*, qui *magister sententiarum* vocatur, ac *PETRI COME- STORIS*, *historiae scholasticae* scriptoris, fratrem germanum, tresque hos vno puer- perio ex adulterio aut scortatione esse pro- fatos, & quae reliqua sunt eiusdem generis, ceu fabula & inane commentum hodie a plerisque exploditur; conf. *GUIDO PAN- CIROLLVS*, de *claris legum interpret. lib. III. cap. II.* *CASP. ZIEGLERVS*, de *orig. & increm. iuris canon. §. XXXVII.* Magnam autem haec GRATIANI collectio mox obtinuit auctoritatem, adeo, vt inter reliquos canonum collectores solus in

gymnasiis praegeretur, & multorum commentariis illustraretur, teste *ROB. BEL- LARMINO*, de *scriptorib. ecclesiast.* in *Gratiano*, p. 187. Addunt nonnulli, Euge- nium III pontificem hoc opus adprobasse, & legendum publicis gymnasiis concessisse; quod tamen alii in dubium vocant. Im- mo non desunt, qui contendunt, a nullo vmquam pontifice expresse hoc opus con- firmatum esse. Etsi enim GRATIANVS nihil eorum omiserit, quae ad euehendam & stabiliendam supremam istam, quam romani pontifices sibi vindicabant, pote- statem, pertinere videbantur; plurima ta- men etiam siue ex ignorantia, siue ex ne- gligentia admiscuit, quae supremacae istius potestatis defensoribus parum grata sunt, quaeue antiquam istam disciplinam eccle- siasticam, a pontificibus euersam, redolent; plurima quoque, quae nobis hodie egregia veritatis testimonia contra ipsam eccle- siam romanam suppeditant; vt in sequen- tibus ostendemus. Etsi itaque romani pontifices collectionem hancce GRATIA- NI non adeo aegre ferrent; postquam etiam magnam auctoritatem adepta esset, ea- reiicere aut abrogare nollent; nonnulli potius, vt corrigeretur emendaretur, omnem adhiberent diligentiam; vt tamen eam diserte adprobarent, induci non po- tuerunt, bene perspicientes, se hac ratione in *fauorabilibus* hacce collectione vti, in *odiosis* contra exceptionem *deficientis ad- probationis* opponere posse; vt recte ob- seruat *IUST. HENNING. BOEHMERVS*, in *iure ecclesiastico protestantium &c. lib. I. tit. II. §. XVIII. p. 94.* Dubitari hinc etiam posset, num haec collectio GRATIANI vni legis habeat? qua de re non omnes idem sentiunt. Sunt, qui hoc adfirmant, sunt, qui negant; sunt denique, qui media qua- dam via incedunt, & pro diuersitate loci- tium, ex quibus sua depromsit GRATIA- NVS, diuersam quoque iis tribuunt aucto- ritatem. Ad fontes autem istos, praeter

verba

verba GRATIANI, referuntur dicta patrum, canones conciliorum, decretales pontificum, & leges ciuiles, quibus denique paleas nonnulli addunt, de quibus mox dicemus. Hisce omnibus, singulatim spectatis, quanta sit vis obligandi, in sequentibus disputabimus; nunc illud obseruasse sufficiat, ipsam hancce collectionem, in se spectatam, authentica neuiquam destitui auctoritate; quippe quam vsu & obseruantia forensi adepta est; quod rationibus luculentissimis demonstrat IVST. HENNING. BOEHMERVS, in *iure ecclesiast. protestantium lib. I. tit. II. §. XIX. seqq. p. 94. seqq.* Ad paleas quod attinet, sunt, qui, hoc nomine significari, putant, quod cassum est & irritum; alii τὸ πάλαιον siue quod antiquum est; alii aliter. Sed, cum COTTA PALEA discipulus fuerit GRATIANI, qui collectioni eius capitula quaedam addidit; quae in antiquioribus manuscriptis non leguntur; hocce nomine, quaenam ab eo profecta sint, indicatur. Diuersa de collectione hacce GRATIANI iudicia refert GERHARDVS VAN MASTRICHT, in *histor. iur. eccles. num. CCCXVIII. p. 347. seqq.* In eo omnes fere consentiunt, grauissimis erroribus hancce collectionem scaterere; idque cum primis ANTON. AVGVSTINVS demonstrauit, in suis de *emendatione Gratiani libris*. Atque eam ob causam iussu pontificum romanorum emendatio eius suscepta est; quamquam ANT. AVGVSTINVS, satius fore, arbitretur, si, reiecta hac compilatione, noua & concinnior ederetur; varias tamen simul, quae obstant, adfert rationes; *lib. I. dial. I.* Saepe errasse GRATIANVM, fatentur etiam ROB. BELLARMINVS, de *scriptorib. eccles. in Gratiano, p. 187.* MARC. ANTONIVS DE DOMINIS, de *repub. eccles. lib. VI. cap. V. num. LXXX.* alique romanensium. Summa illorum, quae in GRATIANO reprehendi solent, huc redit: quod apocryphis & sup-

posititiis scriptis saepe vsus sit, tamquam genuinis; quod & speciatim de decretalibus pseudo-ISIDORI intelligendum; quod non ex fontibus sua hauserit, sed ex aliorum collectionibus, adeoque vbi BURCHARDVS, vel alius collector, errauit, eundem & ipse retinuerit errorem; quod prauas graecorum scriptorum versiones sequutus sit, ipsemet linguae graecae profusus ignarus; quod in gratiam pontificis verba & sententias auctorum corruperit; quod in inscriptionibus textuum nunc nomina commutauerit, nunc substituerit alia; quod canones sine ratione cumulauerit, & quae alia sunt eiusdem generis. Non tamen ideo inutile profusus hocce GRATIANI opus, aut lectu indignum, censendum; quin potius multa & eximia, quae nobis viui esse queant, ex eo depromi posse, in sequentibus ex instituto demonstrabimus. Diuiditur in partes tres, quarum prima continet *distinctiones* centum & vniam; secunda habet *causas* triginta sex, & quaelibet causa suas iterum quaestiones; post causae trigesima tertiae quaestionem tertiam conspicitur tractatus de *poenitentia*, qui absoluitur septem distinctionibus; tertia denique pars est de *consecratione*, quae constat quinque distinctionibus; quamquam non desint, qui dubitant, an duo isti tractatus de *poenitentia* & de *consecratione* recte GRATIANO tribuantur. Quantum hocce opus ad stabilendam monarchiam papalem contulerit, exponit CASP. ZIEGLERS, de *orig. & increm. iuris canon. §. XLVIII.* Nec sine obseruatione praetermittendum, cum eodem, quo GRATIANVS, tempore vixerit PETR. LOMBARDVS; manifestum inde esse, eodem quoque tempore theologiam scholasticam, & ius canonicum, duo illa papatus fulcra, emeruisse. Varias GRATIANI editiones recenset IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI. siue lib. VI. cap. I. §. XX. p. 90. seqq.* Interpretes autem

autem siue glossatores, vt vocari solent, decreti a GRATIANO conditi, refert atque describit GUIDO PANCIBOLLVS, de *claris legum interpretib. lib. III. cap. IV.*

seqq. & GERHARDVS VAN MASTRICH, in histor. iuris ecclesiast. num. CCCXXXIV. p. 362. seqq.

§ VI. Quemadmodum autem ex eo tempore ius canonicum magis magisque ad formam iuris ciuili per decretales romanorum pontificum adcommodari coepit; ita eodem, vti & sequentibus, decimo tertio, & decimo quarto saeculo, exstiterunt, qui varias decretalium collectiones darent. Saeculo decimo quarto sub Ludouico bauaro imperatore collabescere primum summa ista, quam sibi pontifices arrogauerant, potestas, & impugnari coepit; quod & vterius saeculo decimo quinto per concilium Constantense & Basileense contigit; hinc in periculum equidem adducta, non tamen valde imminuta est iuris canonici auctoritas. **

* Tantos nimirum GRATIANI decretum mox fecit progressus, vt iam sub Friderico I imperatore doctores quidam *decretistae* vocarentur; a quibus *legistae*, seu iuris ciuili doctores discernebantur. Eodem enim hoc saeculo ius quoque ciuile, seu Iustinianaeum, in vsum iterum reuocatum, aliunde constat; vnde & mos, *vtriusque iuris doctores* creandi, fluxit. Quod diximus, iam sub Friderico I imperatore doctores quosdam *decretistas* adpelatos, diserte confirmat ARNOLDVS Lubecensis, in *chronico Slaueor. lib. III. cap. X.* vbi refert, imperatorem huncce *decretistas* pariter ac *legistas* in comitatu suo habuisse. Vt vero decreti, a GRATIANO conditi, tam longe lateque, cum primis & per Germaniam, propagaretur auctoritas, plurimum contulit fama academiae Bononiensis, & Parisiensis. Vtriusque enim iam saeculo duodecimo magna erat celebritas, adeo, vt cateruatim cum primis ex Germania iuuenes ad eas confluerent; in vtraque & ius canonicum, cum primis & decretum GRATIANI, non sine eius commendatione docebatur. Legenda, quae hac de re obseruat IVST. HENN. BOEHMERVS, in *iure ecclesiastic. protestant. lib. I. tit. II. §. XXVII. seqq. p. 99. seqq.* Nec deerant sibi romani pontifices, quin po-

tius omni studio id agebant, vt ius canonicum magis magisque ad indolem iuris ciuili componeretur; hinc de processu & ordine iudiciorum, similibusque, varia, ex iure ciuili maximam partem deprompta, adiciebant. Cum primis hoc saeculo id sibi datum credidit ALEXANDER III pontifex, iuris ciuili peritissimus, quippe qui antequam pontifex fieret, in academia Bononiensi docuerat; cuius vestigiis insitebant Innocentius III, Honorius III, Gregorius IX, Bonifacius VIII, Clemens v, aliique. Auctis hinc & multiplicatis decretalibus, variae earum instituebantur collectiones, quarum, post GRATIANI collectionem, vsque ad Gregorii IX tempora, quinque numerari solent. Prima auctorem habet BERNH. CIRCAM, Papiensem praepositum, mox episcopum Fauentinum, qui ad Coelestini III aetatem epistolas pontificum collegit. Secunda, quae a IOANNE Gallensi seu Vallensi confecta est, Coelestini III constitutiones addidit. Vtraque haecce priuata auctoritate prodiit. Tertia solas Innocentii III constitutiones continet, & ipsius Innocentii auctoritate per PETRVM Beneuentanum conscripta est; postquam BERNHARDVS Compostellanus iam simile quiddam sed absque pontificis iussu, suscepit. Quar-

Quartae collectioni causam praebuit concilium Lateranense, in quo idem pontifex capita LXXI edidit; qui & post tertiam collectionem alias constitutiones promulgauerat, quae itidem in quarta hacce continentur. Quinta denique collectio Honorii III constitutiones exhibet, a TANGREDO Bononiensi archidiacono collectas. Conferenda, quae ex CAR. LARBEO, qui veteres decretalium collectiones, post GRATIANVM concinnatas, Parisiis an. 1610. fol. recudi curauit, refero. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI. siue lib. VI. cap. I. §. VIII. p. 20. add. CASP. ZIEGLERVS, de orig. & increment. iur. canon. §. L. LI.* Quinque vero illae collectiones, cum & prolixitate constitutionum, & numero quoque suo, ad vsum parum aptae viderentur; pleraeque etiam priuata auctoritate congestae essent; Gregorius IX pontifex sextam, quae reliquarum compendium esset, adornare, secum constituit; idque per RAYMVBVM DE PENNA FORTI, natione Catalaunum, patria Barcinonensem, capellanum & poenitentiarium suum, cuius & alias haud ignotum nomen est, perfecit. Hic enim, cum reliquas collectiones decretalium in vnum volumen redegisset, nouasque ipsius Gregorii constitutiones addidisset; pontifex anno 1234 hocce volumen auctoritate sua confirmauit, istudque vt in scholis pariter ac iudiciis solum valeret, voluit. Conferendus FRANC. PAGI, in *breviario gestorum pontificum romanorum, tom. III. saec. XIII. p. 274.* Quid in hacce collectione desiderandum sit, ostendit CASP. ZIEGLERVS, de *orig. & increment. iur. canon. §. LII.* Non desuerunt etiam, qui tum reliquas decretalium; post GRATIANVM editas, collectiones, tum maxime illam, quam Gregorius IX confirmauit, commentariis suis siue glossis, vt eo tempore vocabant, illustrarent; quos GVIDO PANCIROLLVS re-

BVD. ISAGOGE.

censet, de *claris logum interpretib. lib. III. cap. VIII.* & ex eo GERHARDVS VAN MASTRICHT, in *hisor. iuris ecclesiast. num. CCCLVI. p. 391. seqq.*

Nouae suae collectionis sollemni approbatione Gregorius IX pontifex inter alia hoc quoque spectauit, vt illorum conatus, qui priuato studio collectiones eiusmodi dabant, reprimeret ac coërceret; hinc & confusio, quae inde oriri poterat, decretaliumue corruptioni, obuiam iret. Vnde nulla deinceps decretalium facta est collectio, donec Bonifacius VIII, anno 1294 ad episcopatus romani dignitatem eueheretur. Tertio hic pontificatus sui anno, nouam ex Innocentii IV, Gregorii X, Nicolai III, & suis constitutionibus, per tres cardinales iussu suo compilatam collectionem, dedit quinque libris constantem; quam quia totidem Gregorii libris addidit, *sextum decretalium librum* vocari voluit. Erat pontifex ille turbulenti admodum ingenii, quem ob fastum ac auaritiam recte ab historicis reprehendi, ipsomet non dissimulat FRANC. PAGI, in *breviar. gestor. pontif. roman. tom. III. saec. XIII. p. 503.* Cum ergo acerrimae lites cum Philippo pulchro, Galliae rege, illi intercederent; rexque pontifici, quam sibi vindicabat, potestatem in temporalibus concedere nolle, hincque ab illo rursus excommunicaretur; factum inde, vt *liber hicce sextus decretalium* nullum in Gallia inueniret locum. Legendus hac de re PETR. DE MARCA, de *concordia sacerdotii & imperii, lib. IV. cap. XVI.* Sub initium saeculi decimi quarti Clemens V pontifex vixit, qui sedem pontificiam Auenionem in Galliam transtulit, vbi & pontifices per annos 72 commoratos, constat. Hic itidem suas & concilii Viennensis constitutiones libris quinque complexus est, sed morte praepeditus eas euulgare non potuit, immo moriens vetuit; quoniam, si AVENTINO, *annal. Baion. lib. VIII.* credendum,

S s s s

ipse

ipsemet agnoscebat, multa, quae *simpliciter christiana*, & *libertati religionis imponerent*, *ibi contineri*. Successor autem eius Ioannes xxii nihilofecius hancce collectionem publici iuris fecit; eam vero non librum septimum decretalium, vt facere potuisset, sed *Clementinas* inscripsit, misitque cum praefatione sua ad academiam Bononiensem, anno pontificatus sui secundo, siue Christi 1317. Exstant etiam sub eiusdem Ioannis xxii nomine in corpore iuris canonici *extrauagantes XX*, ita dictae, quod vagarentur extra corpus collectionum canonicarum, incertae adhuc, num recipiendae essent. Nam neque ab ipso Ioanne, nec ab alio quodam pontifice, editae aut probatae, sed priuata auctoritate, anno, vt nonnulli putant, 1340 collectae sunt. Discernendae autem sunt ab *extrauagantibus communibus*, de quibus deinceps dicemus. Copiosius, quae hactenus commemorauimus, edisserunt CASP. ZIEGLERVS, de *orig. & incremento iuris canon.* §. LIV. *seqq.* & GERHARDVS VAN MASTRICH, in *historia iuris eccl.* num. CCCCLXVII. *seqq.* p. 396. *seqq.*

Decreti a GRATIANO conditi, eo ipso, quo editum est, saeculo duodecimo, auctoritatem in Germania quoque inualluisse, antea docuimus. Qua de re licet adhuc quodammodo dubitet HERM. CONRINGIVS; postquam tamen Gregorius nonus decretales pontificum, suis auspiciis collectas, & publica auctoritate a se munitas, vbiuis obseruari, mandauerat; statim in Germania quoque iuris pontificii vsum coepisse, positum extra controuersiam, putat; de *orig. iuris german.* cap. XXVI. p. 155. Confirmat id exemplo IO. SEMECAE, cathedralis ecclesiae Halberstadiensis praepositi, qui omnium primus *glossas in decretum* confecerit, quicquid anno saeculi istius decimi tertii quadragesimo quinto mortuus sit. Et quis hac de re dubitet, cum imperatorum Friderici II &

Rudolphi I constitutiones, consensu ordinum imperii latae, hoc discrete confirmant. Et Fridericus quidem II constitutio, anno 1236 promulgata, apud MELCH. GOLDASTVM exstat, *part. II. der Reichs-Satzung, cap. XV.* Rudolphi autem apud CHRIST. LEHMANNVM, in *chron. Spirensi, lib. V. cap. CVIII.* Ex vtraque verba huc spectantia refert HERM. CONRINGIVS, *l. c. p. 157.* Iniquis equidem ausibus pontificum fortiter se opposuit Fridericus II imperator; quod cum sequenti saeculo decimo quarto feliciori adhuc successu faceret Ludouicus bauarus; imminui inde coepit auctoritas papalis. Existerunt enim tempore Ludouici bauari viri cordati, qui magna libertate pontificum tyrannidem & imperium, quod sibi vindicabant in omnes, impugnabant. In his MARSILIUS ille Patavinus fuit, qui in libro, *defensor pacis* inscripto, multa de canonibus suspectis, de decretalium iniquitate, de ipsius pontificis potentia, disputat. Fuit & GVIL. OCCAM, cuius haud ignobile inter scholasticos nomen est, quicquid de *extrauagantibus* Ioannis xxii adferit, eas a multis reprehendi, tamquam haereticas, & omnino falsas. De hisce vero, vt & aliis eiusdem generis scriptis, quibus auctoritas summa pontificum impugnata fuit, in sequentibus ex instituto verba faciemus. Si tamen dicendum, quod res est, nondum eo tempore imminuta est magnopere iuris canonici auctoritas; siquidem, qui pro imperatore stabant, ex iure canonico non minus, quam ciuili, argumenta petebant, quibus causam suam defenderent; quod & IVSTO HENNING. BOEHMERO obseruatum, in *iure ecclesiastico protestantium &c. lib. I. tit. II. §. XXXV. p. 105.* qui &, quo vsque, & in quibus causis, ius pontificium in Germania obtinuerit, distincte explicat §. XLIX. *seqq. p. 116. seqq.* Confirmari, quod diximus, & inde potest, quod saeculo decimo quin-

to magnus vtriusque iuris peritorum & doctorum existit numerus; qui, cum subtilitatibus suis otiosis omnia turbarent; factum, vt de iis eiciendis, & ab omni consilio & iudicio semouendis, consultatio institueretur. Patet hoc ex constitutione illa, quam MELCH. GOLDASTVS exhibet, *part. I. der Reichs-Satzungen, p. 166.* quae inscribitur: *Kaiser Friderichs des dritten Reformation im heiligen Roemischen Reich deutscher Nation fürgenommenen, und proponiret auff dem Reichstag zu Meinz anno domini 1441.* Verba huc spectantia ex *artic. V.* vna cum rationibus, ex subiecta declaratione petitis, refert HERM. CONRINGIVS, de *origine iuris germanici, cap. XXXII. p. 200. seqq.* Idem cum, istam sententiam periniquam & longe durissimam esse, pronuntiasset, addit: *Enimvero in atrocem adeo sententiam itum est procul dubio non alia de causa, quam quod illi ordini doctorum permisti quidam rabulae pessimis fori pontificii moribus tranquillitatem Germaniae tum perturbassent. Illi scilicet curiae debetur, quidquid est rabularis negotii. Nulli sane alii etiam Galliam omne hoc malum debere, prudenter monet Franciscus Hosomannus &c.* Recitatis hinc HOTO-MANNI verbis, ita pergit: *Et vero primorum apud nos iuris doctorum plerique in Italia educati sunt: vt mirum non sit, scabiem aulae pontificiae illorum multis affrictam. Quin ex Italis ipsis nonnulli in Germaniam tum transere &c.* Ex eadem interim Friderici III constitutione, seu *articuli eius V.* declaratione colligere licet, ante quinquaginta annos, seu circa finem saeculi decimi quarti, vtriusque iuris, tum ciuilis, tum canonici, doctrinam, insignem accepisse auctoritatem, in causis scilicet & foris saecularibus; quod speciatim de iure canonico intelligendum. Copiosius hoc edisserit IVST. HENNING. BOEHMERVS, in *iure ecclesiastico protestant. &c. lib. I. tit. II. §. LV. p. 119.* Atque recte idem obseruat, reformationem Friderici

III effectu caruisse, eo, quod nulla in academiis reformatio suscepta fuerit, sine qua iudiciorum & fori emendatio speranda non sit; ius insuper canonicum iuri ciuili ita commixtum fuerit, vt ab eo separari amplius haud potuerit; adeoque retento iure ciuili in certis capitibus, iuris canonici quoque vsum expirare non potuisse. Saeculo equidem decimo quinto auctoritas papalis in magnum iterum adducta est discrimen, tum per Constantiensem, tum per Basileensem concilium. Verum nec hac ratione auctoritati iuris canonici multum detractum est. Immo cum a principibus & vrbibus germanicis multam olim condita essent statuta, iuri illi pontificio repugnantia; Martinus V pontifex in ipso Constantiensi concilio anno 1417 bullam edidit, in qua grauiter de istis ordinum Germaniae statutis conquestus est; licet nihil effecerit; obseruante HERM. CONRINGIO, de *orig. iuris german. cap. XXVI. p. 157.* Plurimi etiam, tum decimo quarto, tum decimo quinto vixerunt saeculo, iuris pontificii interpretes, quorum eo tempore magna fuit celebritas; de quibus conferendus GUIDO PANCIOLOLVS, de *claris legum interpretibus lib. III. cap. XVI. seqq.* & HERM. CONRINGIVS, de *scriptoribus sedecim post Christum natum saeculorum, saec. XIV. cap. III. & saec. XV. cap. III.* Denique & circa finem saeculi decimi quinti alia collectio *extranagantium* produit, quae *communes* vocantur; quia non sunt vnus pontificis. Priuata etiam facta est industria, nec ab vilo pontifice, quantum constat, adprobata. Sunt in ea decretales quaedam Eugenii IV, Calixti III, Pauli II, Sixti IV, qui anno 1471 ad pontificatum venit, cumque ad annum 1484 tenuit; vnde, hocce tempore factam vulgatamque collectionem hancce, nonnulli colligunt. Nullius initio fuit auctoritatis; at, postquam in corpus iuris canonici recepta est, non exigui apud

iuris pontificii interpretes est ponderis. Et ex hæcenus quidem dictis structura corporis iuris canonici intelligitur; de qua nonnulli obferuant, quod rationem iuris ciuilibus imitetur. Pluribus hoc ostendunt

§. VII. Restituta sæculo decimo sexto euangelii luce, plurimi, qui eam admittebant, romani pontificis excutiebant iugum; qui & ius canonicum, præeunte exemplum ipso beato MARTINO LVTHERO, abrogare prorsus potuissent, nisi quibusdam in scholis pariter ac foris hoc retinere visum fuisset. Hinc & in iurisprudentia ecclesiastica protestantium principia quaedam iuris canonici parum sana remanserunt, a quibus eam repurgare nostra ætate viri docti adgressi sunt. In romana ius canonicum iidem permansit ecclesia, probatumque non modo, sed in quibusdam emendatum, cum primis autem variis virorum doctorum commentationibus illustratum est. Magnus præterea cum ex romanensibus pariter ac protestantibus illorum sit numerus, qui systemata aut compendia iuris canonici dederunt; præcipuos ex iis nosse, operæ pretium fuerit.*

* Vti sæculo decimo sexto per reformationem ecclesiae, a beato MARTINO LVTHERO felicibus auspiciis susceptam, magna multarum rerum orta est mutatio; ita & ius canonicum eius expers esse non potuit. LVTHERVVS namque, cum animaduertit, puriori, quam profitebatur, doctrinae, & necessariae ecclesiae emendationi, inter alia etiam ius hocce canonicum obstare; adcuratius eius examen instituit, & quae eius esset origo, quodnam fundamentum, quae causa, diligenter expendit; iisque omnibus probe consideratis, sentinam quamdam haeresion atque errorum in eo deprehendi, pronuntiauit, nullamque eius habendam esse rationem, sed totum & integrum abolendum. In libello ad caesarem & nobilitatem imperii, qui tomo I. Alsenburg. fol. 480. extat, inter alia ius pontificium reiecit; emendandum vero & contrahendum ius caesareum, idque restitutis legibus patriis tantum in subsidium vocandum, suadet; conf. VIT. LVBOV. SECKENDORFIVS, in historia Lutheranismi. lib. I. cap. LXXII. num. 3. Immo, cum scripta eius iussu

CASP. ZIEGLERVS, de orig. & increm. iuris canon. §. LIX. & GERHARDVS VAN MASTRICTH, in historia iuris ecclesiast. §. CCCLXXXIII. seqq. p. 406.

pontificis a Coloniensibus & Louanien-sibus combusta fuissent; ipse, vt par pariret, conuocata Wittebergae omni scholastica iuuenture, magna doctorum hominum comitante caterua, extra orientalem vrbs portam, quam Elystrae vocant, prope ptochodochium in aperto campo a dextris versus Albim, exstructo rogo, & succenso a magistro quodam primicerio, totum ius pontificium, & vna bullam Leonis X, nec non libros ECKII & EMSERI, die X Decembris, an. 1520 publice combussit; decretales sua manu in ignem coniectas hisce adfatus verbis; *Quia tu impietate conturbasti sanctum domini, ideo te conturbet ignis aeternus. Sicut fecerunt mihi, sic feci eis, inquit Samson.* Addidit porro: *Videant incendiarii papistae, non esse magnarum virium libros exurrere, quos confutare non possunt.* Hoc peracto, cœmionio tum doctorum, tum magistrorum, aliorumque comitatu stipatus, in vrbs rediit; & postredie eius diei auditores e publica cathedra monuit, vt a papisticis statutis sibi cauerent. Quae pro facti sui defensione attulit LVTHERVVS, legi possunt

tom.

tom. II. lat. Ienensi fol. 334. vbi triginta ex iuris pontificii libris sententias produxit, ob quas comburi meruissent. Recudi haec acta combustionis iuris canonici curauit IO. FRID. MAYERVS, in suis ad NIC. SELNECCERI vitam Lutheri commentationibus p. 117. seqq. Inter quinque istas rationes, quibus factum hocce suum defendit, vltima ita se habet: *postquam erga eiusmodi eorum, (pontificiorum) combustionem librorum, veritati magna imminere iactura, & apud imperitam plebem suspicio inde ad multarum animarum perniciem nasci posset, ego vicissim instinctu, ut spero, spiritus, ad confirmandam & conseruandam veritatem christianam & vulgus, libros aduersariorum combusti, inspecta eorum inspectabili emendatione & correctione.* Inter triginta istos errores, ob quos libros iuris canonici & pontificii comburendos & vitandos censuit, primus est: *Papa & sui non tenentur praeceptis Dei subiecti & obediens esse, quod subiecto ex iure canonico testimonio, comprobatur; secundus: Non est praeceptum, sed consilium sancti Petri, quando docuit, ut omnes homines regibus essent subiecti; tertius: sole significari papalem, luna imperialem, siue saecularem potestatem in christiana republica; quartus: papam & eius sedem non teneri subiectos esse conciliis & decretis &c.* Summam tandem totius iuris canonici hanc esse dicit: *Papa est Deus in terris, superior omnibus caelestibus, terrenis, spiritualibus & saecularibus. Et omnia papae sunt propria, cui nemo audeat dicere: quid facis? Addit porro: Haec est illa abominatio, ille foetor, de quo Christus Matth. 24. dixit: cum videritis abominationem desolationis, quae dicta est a Daniele propheta, stantem in loco sancto, qui legit, intelligat &c.* Et diuus Paulus, ita ut in templo sedeat, hoc est, in christiana ecclesia ostendens se, tanquam sit Deus. Non equidem negat, in decreto aliquid boni esse; sed, hoc ita compara-

tum esse, putat, ut sub papatu magis noceat, quam prosit. *Quod si, inquit, in illis etiam aliquid boni inesset, ut de decretis fieri cogor, totum tamen eo detortum est, ut noceat, & papam in sua anticristiana & impia tyrannide confirmet.* Omitto, quod nihil eorum prae nimia diligentia obseruatur, nisi quod malum & noxium est, seruasse. Sed praeter NIC. SELNECCERVM & IO. FRID. MAYERVM, l. c. p. 101. & 117. seqq. legendi hac de re IO. SLEIDANVS, commentar. de statu relig. & reipubl. lib. II. p. m. 50. CASP. ZIEGLERVS, de orig. & increm. iuris canon. §. LXXIII. seqq. VIT. LVDOV. SECKENDORFIVS, histor. Lutheranismi, lib. I. scilicet. XXXI. §. LXXIX. p. 121. GOTTFR. ARNOLDVS, in der Kirchen- und Ketzer-Historie, part. II. lib. XVI. cap. V. §. XIII. Interim istud LVTHERI factum, quod mireris, ne Wittebergae quidem ab omnibus aequo animo acceptum fuit. Praecipue autem duo iure consulti Wittebergenses HENNINGVS A GOEDEN & HIER. SCHURFFIVS illud aegerrime tulerunt, obtendentes, suam hic rem agi, suasque exagitari professiones; posse LVTHERVM ea, quae sacris litteris aduersa sint, eliminare; ea vero, quae ad processum faciunt iudicarium, quibusque maxima pars decretalium absoluitur, proscribere, illi concessum non esse, processum istum ex decretalibus addisci, eoque vniuersa hactenus vsa fuisse tribunalia, de quo iudicium ferre, iure consultorum sit, non theologorum; & quae alia erant eiusdem generis. Haec autem, quemadmodum ita comparata sunt, ut facili negotio ad ea responderi queat; ita LVTHERVM a sua neutiquam dimouebant sententia; qui & praeter alios propugnatorem nactus est VLR. HVTTENVM, equitem istum Francum, longe celeberrimum, qui haud inepte constitutiones pontificum cum nummis comparans, tanto deteriorem vnamquamque esse, aiebat, quanto est recentior,

recentior, sicuti & nummi recentiores de bonitate semper aliquid remittant; conferendus CASP. ZIEGLERVS, *l.c.* §. *LXV*. Euentus vero docuit, parum isto zelo suo profecisse LVTHERVVM; siquidem iure consulti a se impetrare non potuerunt, vt iuri canonico nuntium mitterent; qua de re & GOTTFR. ARNOLDVS conqueritur, in *der Kirchen vnd Ketzer-Historie, part. II. lib. XVI. cap. XII. §. XXXV*. Immo IVSTVS IONAS, vt pote canonum licentiatius, ius canonicum adhuc anno 1521 interpretatus est, eo, quod ideo salarium acciperet; quod & SFORTIAS PALLAVICINVS praetermittere noluit, in *histor. concil. Trident. lib. I. cap. XXII*. At LVTHERVVS semper repugnauit, cui nec dum an. 1545 cum iure consultis bene ob ius pontificium conuenisse, docet VIT. LVD. SECKENDORFIVS, in *historia Lutheranismi lib. III. §. CXXVI. p. 581*. Iure consulti namque summo studio & seruore, ne commodis suis ac auctoritati quidquam decederet, ius canonicum conseruauerunt ac propagarunt. Exemplum namque HENNINGI A GOEDEN, & HIERON. SCHVRFII, qui principem inter propugnatores iuris canonici tenent locum, sequuti MELCH. KLINGIVS, IOAN. SCHNEIDEWINVS, MATTH. WESEMBECIVS, IOACH. DE BEVST, EBERH. A WEIHE, alique; qui & auctoritate sua Ienenfes, Rostochienfes, Lipsienses, aliosque iure consultos in eandem pertraxerunt sententiam. Diligenter & copiose haec omnia edisserit IVST. HENNING. BOEHMERVS, in *iure ecclesiast. protestantium, lib. I. tit. II. §. LXIII. p. 125. seqq.* qui & §. *LXX. p. 135.* in quibus capitibus ex mente quorumdam iure consultorum ius canonicum vsum in foris protestantium habeat, exponit. Idem & §. *LXI. p. 124.* recte obseruauerat, etsi circa initium reformationis a IO. BVGENHAGIO, aliisque, iussu & voluntate eorum, quos pe-

nes summa rerum potestas erat, hinc inde in ecclesiis protestantium ordinationes ecclesiasticae concinnatae, & introductae fuerint; eas tamen ad caerimonias tantum, & ritus externos spectasse, doctrinamque catecheticaam, nec grauioris argumenti momenta, attigisse; quae adeo ex iure pontificio haurienda esse, iure consulti existimauerunt. Videtur equidem, iure consultis vitio verti non posse, quod iuri pontificio inhaeserint, quamdiu publica auctoritate potestas, quam sibi in hacce pontifices vindicabant, nondum fuit abrogata. Factum vero id est, cum bellum Smalcaldicum per transactionem Pafaulensem, & hinc porro per pacem religiosam, finiretur; quippe qua effectum, vt ordines protestantes supremum ius circa sacra postliminio recuperarent, papalisque prorsus corrueret iurisdictio. Conferenda beati SAM. STRYKII *differatio, de iure papali principum euangelicorum, cap. I. §. IX. seqq.* Maxime opportuna vtrique fuisset haec occasio, ius canonicum in terris protestantium abrogandi; cui etiam ante reformationem LVTHERI repugnantia hinc inde quidam imperii ordines constituerant, vt supra iam obseruatum, & pluribus HVLDER. EYBENIVS docet, de *origine, progressu, vsu & auctoritate iuris canonici in terris protestantium &c. §. XVII*. Sed commodi cuiusdam ratio apud plurimos plus valuit, quam salus aut reipublicae, aut ecclesiae. Hinc, abrogata licet papae auctoritate, ius tamen papale retinuerunt, obtendentes, non ex auctoritate romani pontificis, sed ex *consuetudine & vsu recipientium*, hoc vix quamdam obtinere, adeoque minime reiciendum esse. Ita ergo non tantum ius canonicum, seu pontificium, in terris protestantium mansit; sed & sententiae exinde plurimae erroneae & perniciosae in iurisprudentiam ecclesiasticam & praxin quotidianam receptae sunt, quae labem

labem quamdam ecclesiae nostrae adaspererunt. Fuerunt equidem, qui in quibusdam saniora tradere inciperent, saltem multa monita saluberrima tractationi iuris ecclesiastici adaspererent; vt IOAN. BRUNNEMANNVS, iure consultus eruditionis & pietatis laude inclitus, cuius *ius ecclesiasticum notis & supplementis* SAM. STRYKII auctum ac locupletatum Francofurti & Lipsiae 1686. 4. prodit, non semel deinceps recusum. Sed CASP. ZIEGLERVS quoque, magni nominis iure consultus, quem in iure canonico me audiuisse, grata mente recordor, ex historia & antiquitatis ecclesiastica lucem egregiam subinde iuri canonico adfudit, suntque omnia eius scripta, vt de *episcopis, eorumque iuribus & privilegiis, & viuendi ratione; de diaconis & diaconissis; episcopus miles veteri ecclesiae inuisus; superintendens ad normam constitutionum ecclesiasticarum descriptus*, & reliqua, dignissima, quae ab omnibus iuris pariter ac theologiae cultoribus legantur. Quo pacto vero ipsa iuris ecclesiastici principia emendanda sunt, primus, ni fallor, viam monstrauit SAM. PVENDORFVS, in libello elegantissimo de *habitu christianae religionis ad vitam civilem*; cuius editio secunda, ab auctore reuisa & emendata, Bonnae 1692. 12. lucem adspexit. In eo namque solide demonstrauit, ecclesiam non instar reipublicae, seu status independentis, sed potius instar collegii cuiusdam, esse concipiendam. Ex quo consequitur, solos imperantes summos in omnibus imperiis ac rebus publicis supremo circa sacra iure gaudere; idque illis, non prout episcopi, sed prout imperantes sunt, tribuendum esse; hinc & eos solos, in iis, quae ad externum ecclesiae regimen spectant, leges praescribere, eaque, quae ad ecclesiae conseruationem pariter ac reipublicae tranquillitatem faciunt, constituere posse. Sequutus deinde est CHRIST. THOMA-

SIVS, omni studio id agens, vt reliquias papatus ex iuris prudentia ecclesiastica protestantium eliminaret & proscriberet, in variis dissertationibus & scriptis (de quorum nonnullis alibi erit dicendi locus) maxime autem in *notis ad IOAN. PAULI LANCELOTTI institutiones iuris canonici*, Halae Magdeburgicae, 1715 duobus tomis 4. editas. Exemplo viri huius celeberrimi excitati, eandem viam ingressi sunt GOTTL. GERH. TITIVS, in libro inscripto: *Eine Probe des deutschen geistlichen Rechts, wie selbiges ohne paebstliche vnd papenzende Verfaelchung, auch andere vnsoermliche Verwirrung aus den Grund-Saetzen goetl. Rechte zum Gebrauch protestirender Staaten, in richtiger Ordnung etwa koente fuergestellt werden*, Francofurti 1701. 8. IO. SAM. STRYKIVS, in variis dissertationibus; IVST. HENNING. BOEHMERVS, itidem in scriptis dissertationibusque variis, cum primis autem in *iure ecclesiastico protestantium, usum modernum iuris canonici iuxta seriem decretalium ostendente*, opere amplo & erudito, nobisque non semel laudato, aliique. Quorum quidem studium vt omni laude dignissimum; ita hoc solum optandum foret, ne interdum inter reliquias papatus ea referrentur, quae ex altiori origine, immo non modo ex primitiua, eaque nondum corrupta ecclesia, sed omnino ex scriptura sacra deriuari possunt. Cautè nimirum hic incedendum, existimo, ne, quae sub papatu existerunt, statim ex ipso papatu, aut principis doctrinae papalis, orta, nobis persuadeamus; deinde, vt perpendamus, quaedam grauissimo equidem abusui in ecclesia romana esse obnoxia, quae in se spectata, remotaque omni superstitione, aut *κρίσις*, aut omnino bona ac salutaria sunt, hinc & retineri possunt.

Iam si & de fati iuris canonici apud romanenses post reformationem ecclesiae aliquid dicendum sit; initio quidem constat,

stat, omnem eos mouisse lapidem, omniaque eo contulisse consilia, vt nutantem, vacillantemque romani pontificis potestatem vtroumque confirmarent, ac stabilirent. Quibus artibus id effectum, quantumue hic theologis societatis Iesu debeatur, nemini temere ignotum est, & alibi exponitur ex instituto. Interim in ipsa ecclesia romana non amplius id sibi sumunt pontifices, quod olim sumserunt; & licet meliores facti non sint, facti tamen sunt cautiore. Postquam etiam in eadem ecclesia litterarum studia paullo diligentius excoli coeperunt; existiterunt in illa viri doctissimi, iidemque antiquitatis ecclesiasticae ac artis criticae praesidio instructi, qui in iure canonico multa corrigerent ac emendarent, fabulas & commenta exploderent, rebusque obscuris lucem minime contemnendam accenderent. Ad rem ipsam vero atque caput causae quod attinet, plerique errores, iam dudum receptos, & quorum summa ad supremam pontificis potestatem, eiusdemque auctoritatem falli nesciam, redit, retinuerunt. In Gallia tamen viri quidam docti & cordati exstiterunt, qui maiori libertate vsi, arctioribus paullisper limitibus pontificis potestatem circumscripserunt; qua de re alibi plura. Ad accessiones autem, quae ad ius canonicum factae sunt, quod attinet, IO. PAUL. LANCELOTTVS *institutiones iuris canonici* concinnauit, a pontifice quidem tandem adprobatas, at eius nomine neutiquam euulgandas. Suo itaque nomine auctor eas edidit anno 1563. Paulus IV tamen pontifex concessit, vt hae institutiones corpori iuris canonici adderentur; sed sine ulla confirmatione. Haud exiguam interim istarum *institutionum* esse auctoritatem, inde colligitur. Eodem tempore MARCVS ANTON. CVCHVS, iure consultus Ticinensis, ad eandem cum LANCELOTTO laudem adspirans, *institutiones* conscripsit; quas & ipse privato nomine

edere coactus est, an. 1564. Prodiuerunt deinceps cum notis SAMVEL. MARESII, Groeningae an. 1660. 4. Pius porro IV pontifex, promulgatione concilii Tridentini celebris, Romae etiam cardinales ac doctos aliquot viros elegit, ad emendandum GRATIANVM, quibus Pius V, eius successor, alios adiunxit; opus autem hocce ad finem demum perductum est sub GREGORIO XIII & ab eo publici iuris factum anno 1582. In eo vero non tantum decretum GRATIANI, sed decretales etiam, emendatae & restitutae sunt, tum ex praecedentibus collectionibus, tum ex *regeffis*, quae vocant, pontificum. Correctionem hanc & emendationem circa historica & critica, similiaque occupatam, ad dogmata ipsa non pertigisse, vel me non monente, quilibet intelligit. Eodem saeculo decimo sexto ad finem vergente, PETR. MATTHAEI, iure consultus Lugdunensis, *septimum decretalium librum*, in quem eodem librorum numero, & titularum serie, vt in Gregoriana collectione, constitutiones pontificum post sextum librum, Clementinas ac extrauagantes coniecit; quae tamen sylloge a pontificibus adprobatam non est, licet quibusdam editionibus corporis iuris canonici adiecta sit. Legendus de hisce GERH. VAN MASTRICHT, in *bif. iuris ecclesiastici*, §. CCGLXXXVIII. seqq. p. 420. seqq.

Inter interpretes iuris canonici, qui saeculo decimo sexto floruerunt, maximam prae reliquis celebritatem consequuti sunt DIDACVS COVARRVVIAS, & MARTINVS AZPILCVETA, a patria Nauarrus dictus. Iste varia, quae huc spectant, reliquit scripta, vt *resolutionum variarum ex iure pontificio, regio & caesareo libros IV*, & alia, quae recensent NIC. ANTONIVS, *biblioth. bif. nou. tom. I. p. 214.* & GUIDO PANCIBOLLVS, de *claris legum interpretib. lib. III. cap. LVI.* Hic autem, siue MART. AZPILCVETA, itidem *commen-*

varium in ius canonicum scripsit, itemque *consultorum libros quinque*, & alia, de quibus **GUIDO PANCIROLLVS**, de *claris legum interpretib. lib. III. cap. LV.* Cum primis vero hic commemorandus est **ANTONIVS AVGVSTINVS**, archiepiscopus Tarraconensis, vir de humanioribus litteris, deque iure ciuili, cum primis autem de iure canonico, praecclare meritus. Huc namque comparatae sunt eiusdem antiquae collectiones decretalium cum notis, Ilerdae 1576. in fol. & Romae 1583. 4. *canones poenitentiales cum notis*, Tarracone 1581. alibique; *dialogorum de emendatione Gratiani libri duo*, Tarracone 1586. 4. qui tum alias, tum & cura **GERH. VAN MASTRICHT**, cum notis **STEPH. DALVZII**, Duisburgi anno 1677 recusi sunt, quibus & editor *historiam suam iuris ecclesiastici*, nobis non semel laudatam, praemisit; *epitome iuris pontificii veteris, in tres partes diuisa, de personis, de rebus & de iudiciis*; quarum *pars I.* Tarracone an. 1586. fol. edita est; integra autem haec epitome Parisiis 1641 lucem adspexit. Sed de hisce, aliusque eius huc spectantibus scriptis, legendus **NIC. ANTONIVS**, in *biblioth. hisp. noua, tom. I. p. 80. seqq.* Nec praetermittendus est **AVG. BARBOSA**; qui tamen saeculum sequens, seu decimum septimum eruditione sua illustrauit, & ob insigne de *iure ecclesiastico* opus, celebritatem consequutus est, Lugduni an. 1654 fol. editum. Istud vero alieno labore partum, cum casu quodam in manus eius incidisset, illum in se transtulisse, auctor est **IANVS NICIVS ERYTHRAEVS**, *pinacoth. II. imaginum illustrium, num. XVIII. p. 60. seqq.* Notum etiam eiusdem **BARBOSAE** est de *officio & potestate episcopi* opus, Lugduni 1644. 4. De quo idem **IANVS NICIVS ERYTHRAEVS**, cum studiorum rationem, quam **BARBOSA** tenuit, edisseruisset: *Hinc illa sunt orta volumina, quibus editis immortalem sui nominis me-*

BVD. ISAGOGE.

moriam reddidit. Ac primum prodiit de lucem opus illud egregium, de officio episcopi, duobus voluminibus comprehensum, quod tantum habuit commendationis, ut multarum beneficentiam, ad illius inopiam subleuandam, illexerit; l.c. p. 62. His adhuc iungendus **EMAN. GONZALEZ TELLEZ**, ob *commentaria perpetua in singulos textus quinque librorum decretalium Gregorii IX.* Francofurti 1690 quinque tomis in fol. edita. Eum **GEORG. BEYERVS** elegantissimum & doctissimum inter pontificios decretalium commentatores vocat; post quem, ita pergit, *non credo supererit quidquam, quod ab eis expectare possis; in notis. auctorum iuridicor. & iuris arti inferuentium, specim. II. p. 144.* Summam operis ibidem indicat, & de auctore ipso haec obseruat: *Et fauet quidem hypothesei religionis suae (quidni enim faueret, qui non virgini Desparrae ipsi, sed alicui eius statuae vel imagini, quam numen suum horrenda idololatria subinde adpellat, opus suum dicauit) sed id non adeo ex animo, quam officii, vel aliis politicis rationibus inductus fecisse, videtur, certe, quo minus videatur, facit multa eius eruditio, quae non potest non spississimam eiusmodi caliginem dispellere.* Agmen denique claudat **IAC. PIGNATELLVS**, quem nonnulli ob *consultationes canonicas*, Romae 1675 tomis III in fol. editas, variaeque eruditione refertas, celebrant. Sed mitto reliquos, cum omnes, qui in hocce genere famam quamdam ac celebritatem consequuti sunt, recensere, instituti nostri nec requirat, nec permittat ratio; de quibusdam etiam supra, cum de theologia morali praecipereamus, dictum sit; siquidem plurimis in ecclesia romana in more positum est, doctrinam moralem ita tractare, ut ius canonicum simul in subsidium vocetur, si modo non omnia ex eodem deriuentur.

Ceterum, cum haud exiguis illorum sit numerus, qui tum ex romanensibus, tum

T t t

no-

nostratibus, systemata aut compendia iuris canonici aut ecclesiastici scripserunt; haud abs re fuerit, praecipuos quosdam indicare, qui theologiae cultoribus vsui esse queant. Et ad romanenses quidem quod attinet, IO. PAULI LANCELOTTI *institutiones iuris canonici* primum sibi hic merito vindicant locum; praesertim si cum *annotationibus* CASP. ZIEGLERI, & CHRIST. THOMASII legantur, ex editione, quam Halae 1715 proditisse, supra iam obseruauimus. Haud exigua enim cum *institutiones* istae in ecclesia romana obtineant auctoritatem, & satis perspicue etiam conscriptae sint; veram & genuinam ecclesiae istius mentem ex iis condiscere licebit: quo pacto autem errores in iis occurrentes detegi, refelli, ac euitari queant, subiectae adnotationes nos condocebunt. Ex recentioribus iuris canonici systematibus LVD. ENGELII *collegium iuris canonici*, Salisburgi an. 1700. 4. editum, maxime celebratur. Id quod & adferendum de ZEGGERI BERNH. VAN ESPEN, iure consulti Louanienfis, *iure ecclesiastico vniuerso hodiernae disciplinae, praesertim Belgii, Galliae, Germaniae & vicinarum prouinciarum accommodato*, quod cum aliis eiusdem operibus lucem adspexit Coloniae 1715. fol. Inter compendia nota satis sunt VALER. ANDR. DESSELII *erotemata iuris canonici*, Coloniae 1660. 12. edita, notisque illustrata a beato GEO. ADAMO STRVUIO, Ienae 1693. 8. *Analecta* quoque in eadem edidit NIC. CHRISTOPH. LYNCKERVS, Ienae 1691. 4. Nescio, an hic IO. ARN. CORVINO A BELDERN locum tribuere debeam, quippe qui, cum reformatae antea ecclesiae sacris addictus esset, postea ad romanensium castra transiit. *Ius vero canonicum*, priusquam reformatam ecclesiam desereret, scripsit an. 1648, per *aphorismos* dispositum, & secundum methodum institutionum Iustiniani; quod curante SAM. STRYKIO cum eius praefatione recensum

est Halae 1704. 8. & postea cum *notis* IVSTI HENN. BOEHMERI ibidem 1717. 8. Nec vltimo loco reponendae sunt *institutiones iuris canonici* FRANC. DE ROYE, antecessoris Andegauensis, Parisiis primum an. 1681. 12. editae, deinde non semel recusae. Laudandae autem sunt vel hoc nomine, quod auctor plurima, ex antiquitate ecclesiastica, minime contemnenda, adspergat. Hinc & ad earum ductum beatus CASP. ZIEGLERVS recitationes iuris canonici, quibus & ipsemer interfui, instituit, & adnotationes quasdam, auctorem huncce partim emendantes, partim illustrantes, ad calamum dicitauit, quae post eius obitum typis exscriptae, hisce institutionibus subiunctae sunt, Lipsiae an. 1699. 8. CLAVDII FLEVRY, presbyteri, prioris Argentelliae, & regis christianissimi a confessionibus, *institutiones iuris canonici* gallice scriptas, & primum Parisiis an. 1677, & rursus an. 1688 editas, deinde Bruxellis 1722. 8. recusas, latinas reddidit, & cum *animaduersionibus* IVSTI HENN. BOEHMERI in lucem prodire iussit IO. DANKGRUBER, Francofurti & Lipsiae 1724. 8. Et interpres quidem hucce atque editor doctissimus de *institutionibus* istis in praefatione ita pronuntiat: *Commendat autem hunc foetum omnium maxime parens, longae iuris ecclesiastici triturae & experientiae subtilissimus, qui singulorum argumentorum origines, naturam, progressum, fata, & faciem praesentem mira perspicuitate & concinnitate proponit, neruumque rerum, quas in pluribus voluminibus disiectas deprehendit, sic congescit sub obtutum, ut singulorum titulorum usum ad sanctionem Francorum pragmaticam, ad concordatum, & ad constitutiones nouissimas attemperaret. Quae quidem res facit, ut Francus, quam exteris, libellus videatur veilior. Interim nec spernendus nobis, qui ex concordatis nationis germanicae recentiorum temporum hiatus facile obstruimus.* Inter nostrates primo se no-

bis

bis loco offert **BENED. CARPZOVIVS**, iure consultus Lipsiensis, qui cum an. 1645 quaestiones consistoriales siue ecclesiasticas in publicis recitationibus explicare incepisset, postea anno 1655 *definitiones consistoriales, siue iurisprudentiam ecclesiasticam*, edidit, non semel deinceps recusam. Licet autem ad statum ecclesiarum saxonicarum praecipue hoc opus fuerit accommodatum; alibi tamen etiam haud exiguum obtinuit auctoritatem; immo ubique fere inter protestantes vsu receptum ac adprobatum fuit. Illis cumprimis placuit, qui ad iurisprudentiam ecclesiasticam sufficere arbitrantur, si sciant, quo pacto plerumque, qui quotidie occurrunt, casus, in sacris tribunalibus definiri soleant; num recte hoc fiat, aut, num solidis rationibus, quae vulgo adferuntur, innitantur, parum solliciti. Naeuos erroresque in opere hocce, minime ceteroquin contemnendo, haud raro occurrere, viris doctis observatum est; in quibus emendandis & corrigendis forte haud inutilis labor collocaretur. Iudicium **CHRIST. THOMASII** de eo qui scire auet, adeat eius *historiam contentionis inter imperium & sacerdotium, adpend. cap. II. p. 644.* **ANDREAS BEYERVS**, iure consultus Dresdensis, *additiones ad CARPZOVII iurisprudentiam ecclesiasticam* in lucem emisit, Dresdae an. 1718. fol. in quibus tamen id solum egit, vt recentiores decisiones consistoriales colligeret; vt eidem **CHRIST. THOMASIO** observatum, *l. c. p. 670.* Nonnulla tamen in **CARPZOVII iurisprudentia ecclesiastica** partim emendavit, partim supplevit, **IVL. BERNH. VON ROHR**, in *dem vollstaendigen Ober-Saechsischen Kirchen-Recht*, Lipsiae 1723. 4. Quo in opere auctor ex iuris diuini & ordinationum ecclesiasticarum saxonicarum principiis, ea, quae in tribunalibus sacris saxonicis vsui esse possunt, complexus est. Saepe etiam a **CARPZOVIO** iam dissentit **IO. BRUNNEMANN-**

NVS, cuius *ius ecclesiasticum*, egregiis accessibus a beato **SAM. STRYKIO** locupletatum, supra iam commendauimus. Quod si qui adhuc in eo deprehenduntur naeui, id temporis, quo vixit, conditioni imputandum; quamquam & insigni recte & praeclare monitorum copia abunde compensentur. Praeclare autem de hocce **BRUNNEMANNI** opere meritus est **IA C. GABR. WOLFIVS**, dum *institutiones iurisprudentiae ecclesiasticae, in vsu tractatus Brunnemanni de iure ecclesiastico adornatas*, edidit Lipsiae 1713. 8. In his quippe non tantum fusius a **BRUNNEMANNO** dicta in compendio exhibet, sed lucem quoque eidem passim adfundit, in institutionum ecclesiasticarum originem inquirit, vsu ab abusu discernit, aliaque lectu haud indigna adfert. Hodie omnibus dubiam fere palmam reddit **IVSTI HENN. BOEHMERI ius ecclesiasticum protestantium, vsu modernum iuris canonici iuxta seriem decretalium ostendens**, quod itidem supra iam laudauimus. Recte autem faciet, qui operi huic iunxerit eiusdem auctoris *ius parochiale*; in quo hancce iurisprudentiae ecclesiasticae partem diligenter pertractat. Tertia eius editio Halae 1721 lucem adspexit. Inter compendia iuris canonici reliquis fere omnibus praeferendae sunt **IO. SCHILTERI**, qui nostram olim condecorauit academiam, *institutiones iuris canonici ad ecclesiae veteris & hodiernae statum accommodatae*; quarum editio sexta, quae prioribus correctior & magna parte auctior perhibetur, cum praefatione **I. H. BOEHMERI**, Francof. & Lips. prodiit 1718. 8. Laudandus auctor vel hocce nomine, quod cuncta ex genuinis iuris canonici & antiquitatis ecclesiasticae fontibus explicauit, vsuque deinde in foris protestantium luculenter ostendit. Cum tamen genuina, ad quae cuncta exigi debent, ei nondum satis perspecta fuerint principia; quaedam cum admisisse, quae emendari queant, mi-

rum non est; in quibus adeo operam, studiumque suum collocavit IVST. HENN. BOEHMERVS, in *Schiltero illustrato & continuato*, Halae 1712. 8. Sed CASP. quoque HENR. HORNII, iure consulti Wittebergensis, existant *additamenta ad Ioannis Schilteri institutiones iuris canonici in usum scholae & fori*, cum eiusdem *compendiosa expositione doctrinae de computatione & prohibitione graduum, intuitu rei matrimonialis*, Wittebergae 1718. 8. IOACH. STEPHANI, iure consulti Gryphiswaldensis, *institutiones iuris canonici* nullo in pretio essent, nisi CASP. ZIEGLERVS nativis suis, in quibus auctorem saepe castigavit, eas illustrasset, quibuscum recusae sunt Lipsiae 1698. 8. GOTTL. GERH. TITII *Probe des deutschen geistlichen Rechts &c.* supra iam commemoravimus; vbi & observatum, inter eos, qui de emendando iure ecclesiastico, reliquisque, quas vocant, papatus ex eo proscribendis, nostra aetate solliciti fuerunt, haud ultimum illum tenere locum. Nec praetermittendus hic est IO. LAVR. FLEISCHER, qui lingua germanica scripsit *Einleitung zum geistlichen Rechte, wie selbiges aus dem Rechte der Natur, Grund-Saetzen der heiligen Schrift, Kirchen-Historie, iure canonico, instrumento pacis, vnd proceßirender Staaten Kirchen-Ordnungen kan fürgestellet werden*, Halae 1724. 8. Rectam auctor ingreditur viam, dum ex historiarum & antiquitatis ecclesiasticae monumentis cuncta illustrare adgreditur. Ex iis, qui reformatae ecclesiae sacris addicti sunt, iure consultum adhuc quemdam atque theologum commemorare iuuabit. Iure consultus est ANTON. MATTHAEI, cuius *manductio ad ius ca-*

nonicum, Lugduni Bataurum 1696 edita, itidem vel hoc nomine commendari solet, quod ex antiquitate ecclesiastica rebus quam plurimis lucem conciliet. Theologus autem est GISB. VOETIVS, cuius ut alias haud ignotum nomen est, ita hic locum sibi vindicat ob *politicam ecclesiasticam*, quae tribus partibus, at quatuor voluminibus absolvitur, & Amstelodami 1663 *seqq.* lucem adspexit. Quo in opere cum ea tradat, quae huius loci fuerit, eiusmodi usus est principis, quae sacri ordinis potestatem, ultra quam decet, euehere, in magistratum autem, seu summos imperantes, iniquiora esse videbantur. Hinc acriter in eum infurrexit LVDOV. MOLINAEVS, & sub nomine LVDIOMAEI COLVINI librum edidit, inscriptum: *papa Ultraiectinus, seu mysterium iniquitatis reductum a clarissimo viro Gisberto Voëtio, in opere politicae ecclesiasticae*, Londini 1668. 4. Cui cum mox responsio quaedam opponeretur; acris inde exorta est contentio, variaeque edita scripta, quae diligenter recenset, qui & historiam huius controuersiae exhibet, CHRIST. THOMASIVS, in *historia contentionsis inter imperium & sacerdotium*, *append. cap. I. §. XLVII. seqq. p. 423. seqq. & cap. II. p. 632. seqq.* vbi & summam politicae ecclesiasticae VOETII exhibet. Atque hosce quidem, quos haecenus enumeravi, scriptores, praecipuos esse, existimo, quibus theologiae cultori, ut, quae sibi vsui sint, inde haeriat, sufficere queant. Plures qui desiderat, BURC. GOTTH. STRVVII *adca bibliothecam iuris selectam*, variis accessionibus CHRIST. GOTTL. BVDEBI locupletatam, *cap. XIII.*

§. VIII. Cum ius canonicum ex canonibus conciliorum, decretis pontificum, & dictis patrum conflatum sit; quinam apud romanenses, fontes, quaeue principia sint iuris ecclesiastici, inde manifestum est. Atque hosce paullo distinctius considerare fontes iuuabit; tum, ut cuncta eo rectius intelligi queant, tum, ut, quanta iuris istius sit auctoritas, pateat. *

* Iuris

* Iuris canonici, prout in ecclesia romana receptum est, hosce, quos indicauimus, praecipuos esse fontes, vel ipsa GRATIANI collectio nos docet; quippe quam ex decretis pontificum, canonibus conciliorum, & dictis patrum praecipue eum compilasse, notum est; licet iam alios hac in re sibi habuerit praecedentes. Equidem & alii a quibusdam iuris canonici fontes, seu alia principia, adduci solent; sed de iis deinceps dicemus. Sunt etiam, qui discrimen faciunt inter *ius canonicum*, & *ius pontificium*, ab utroque rursus *ius ecclesiasticum* ex mente protestantium distinguentes. Atque posterius quidem recte fieri, dubio caret; ad prius autem quod attinet, licet distincte canones & decreta pontificum considerari queant; hodie tamen vsu receptum, vt quod ex canonibus conciliorum, decretis pontificum, & sententiis patrum constatum est, *iuris canonici* nomine veniat. Solentque de hisce fontibus seu principis iuris canonici agere, qui prima eius elementa tradunt; quod & FRANC. DE ROYE facit, in *institutionib. iuris canon. lib. I. tit. II. seqq.*

A patrum vt incipiamus sententiis; iam olim in *codice ecclesiae orientalis*, canonibus conciliorum epistolas quasdam canonicas patrum, Theophili, Dionysii, Petri, Athanasii, Timothei, Alexandrinorum episcoporum, Gregorii Neocaesariensis, Basilii, aliorumque, additas fuisse, supra iam ad §. III. obseruauimus. In occidentali ecclesia WHEGINONEM, abbatem Prumiensem, primum fuisse, qui canonibus conciliorum, & decretis pontificum, sententias patrum adiungeret, quem alii deinceps sequuti sint, itidem ad §. V. monuimus. Hinc itaque factum, vt cum iam ceteroquin nimia multorum erga patres esset veneratio, illorum effatis atque sententiis omnino auctoritas quaedam canonica tribueretur. Ita disertè FRANC. DE ROYE: *Quantum ad uoluntatem cum veteri-*

bus iuris consultis comparari possunt. Nam & eorum sententiae, quamuis non habeant vim & auctoritatem scripturae, attamen pro canonibus haberi coeperunt, cum diuturno usu & longo tempore ab ecclesia receptae & uelut consecratae fuerunt. Laudat hinc PHOTIUM, qui in praefatione *nomocanonis* dicat, eas (sententias patrum) quodammodo canonis formam praestare posse; *instit. iuris canon. lib. I. tit. IV.* Verum recte beatus CASP. ZIEGLERVS ad *b. l.* ostendit, perperam patres veteris ecclesiae cum iure consultis comparari. Deinde, quod ad PHOTII illud effatum attinet, *periculosa*, inquit, *est haec assertio, cum dicta patrum non aliter recipi debeant, nisi quatenus cum scriptura consentiant. Canonis igitur auctoritas manet penes scripturam.* Et sane, non sine examine patrum dicta admittenda esse, vel inde liquet, quod & ipsi homines fuerint, qui non tantum errare potuerint, sed saepe errauerint, & quidem grauiter turpiterque. Deinde, cum patres doctores solum fuerint, docendi, non autem imperandi, aut leges ferendi, potestate praediti; dicta quoque illorum non aliter, quam aliorum doctorum effata, considerata sunt. Ecclesia denique cum nec respublica sit, nec imperium aliquod habeat; dictis quoque patrum uim legalem aut canonicam largiri non potuit. Sed plura addere nolo; cum de patribus, eorumque auctoritate, supra iam ex instituto actum sit, *cap. III.* cum de theologia patristica uerba faceremus.

Alterum iuris canonici fontem constituunt *canones conciliorum*; qui &, si accurate loqui uelimus, iuri canonico occasionem dederunt. Canones uero hosce, in se spectatos, vim legum non habere, vel inde constat, quod non maior eorum, quam ipsorum conciliorum, possit esse auctoritas. Iam uero, uti, qui in concilio quodam congregati sunt, siue sigillatim, siue iunctim spectentur, nullo imperio,

nullaue iubendi potestate gaudent; ita eos nec leges condere posse, manifestum est. Recte beatus CASP. ZIEGLERVS: *Leges a canonibus omnino distinguendae sunt; illae enim tantum ab eo, qui potestatem habet legislatariam, introduci, proponique possunt; hi vero non sunt leges proprie dictae, quia ecclesia potestatem legislatariam non habet, quae soli magistratus summo ciuili competit; ad Franc. de Roye inscriptus. iuris canon. & quidem ad prooem. p. 4.* Aliter autem censendum, si princeps, siue summus imperans, canones conciliorum pro legibus ciuilibus obseruari velit; quemadmodum, Iustinianum imperatorem *codicem canonum ecclesiae vniuersae confirmasse, constat.* Tum enim canones vim legum, qua antea destituebantur, ex voluntate summorum imperantium accipiunt. Interim, si canones eiusmodi quid contineant, quod verbo diuino est conueniens, obsequium illis debetur; sed ideo, quia nouimus, idem verbum diuinum a nobis exigere. In rebus indifferentibus ex pacto atque mutuo consensu vim obligandi adipisci possunt. Quamquam & ipsa charitas postulet, ne temere ab iis, quae communi consensu in ecclesia constituta sunt, discedamus, & ita publicam ecclesiae turbemus tranquillitatem. Istaе autem causae cum intuitu veterum conciliorum hodie apud nos cessent; euidens est, quod illorum quoque canonibus non obligemur; quamquam, si qui ex iis pro nostrae ecclesiae statu seruari queant, recte feruentur, ne sine ratione a veteri ecclesia dissentire videamur. Speciatim vero ad dogmata fidei quod attinet, quae in synodis oecumenicis olim statuta fuerunt; sancte illa custodimus, eo quod, ea scripturae sacrae consentientia esse, nouimus. Non aliter autem conciliorum decretis obsequium deberi, quam si cum scriptura sacra consentiant, inde quoque euincitur, quod concilia infallibilitatis non gaudeant priuilegio; & quemadmodum errare possunt, ita etiam ea interdum er-

rasse, historiarum monumenta nos condoncent. Concilia, etiam a papa confirmata, errasse, immo haud raro decreta sibi inuicem contraria edidisse, exemplis demonstrat IO. LVDOV. HARTMANNVS, in *dissertat. praecliminari conciliis illustratis praemissa, §. XXX. seqq.* Atque hinc quidem patet, quo loco nobis sunt canones conciliorum; de quorum collectionibus variis cum fusc supra dictum sit, nunc de ipsis conciliis, scriptisque eo spectantibus, quaedam adhuc addenda sunt; cum historia conciliorum & ipsis canonibus recte intelligendis inseruiat, & ad res quoque alias pulcherrimas, scituque dignissimas, viam nobis muniat.

Et generatim quidem de conciliis, eorumque auctoritate, de qua nec inter ipsos romanenses bene conuenit, aliis concilia supra Papam, aliis Papam supra concilia euehentibus, plurimi commentati sunt; quorum haud exiguum numerum exhibet IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *Saggiarianae introducti. ad historiam ecclesiasticam tom. II, supplem. sect. II. cap. III. p. 768. seqq.* & IO. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. volum. XI. siue lib. VI. cap. II. num. III, p. 105. seqq.* Lectu inprimis digna PETRI ALLIXII *dissertatio, de conciliorum quorundam definitionibus ad examina reuocandis, quae cum eiusdem dissertat. de sanguine domini nostri Iesu Christi ad epist. 146. Augustini, itemque de Tertulliani vita & scriptis, Parisiis, an. 1680. 8. prodit; nec in minimis ponendae MOSIS AMYRALDI dissertaciones tres, de conciliorum origine, & necessitate, de ratione conciliorum conuocandorum, de illorum auctoritate; quae exstant inter disputationes eius Salmurii 1641. 8. editas, & in disputationibus Salmurienibus, Salmurii 1665. 4. euulgatis, p. 505. seqq.* Ex romanensibus ROB. BELLARMINVS ex instituto hoc argumentum petrastravit, *tomo I. controuersiarum, controuersia generalis quarta, de conciliis & ec-*

Elesia militante, quatuor libris comprehensa; quorum primus *de conciliis & ecclesia*, secundus *de conciliorum auctoritate* praecipit. Id vero BELLARMINVS in posteriori praefertim libro omni nisu agit, vt, pontificem supra omnia esse concilia, euincat. Non tantum autem SAL. GESNERVS in libris quatuor de conciliis, quorum primus *generalem tractationem, secundus historicam narrationem conciliorum, usque ad annum 1600. tertius & quartus refutationem librorum duorum Rob. Bellarmini de conciliis, continent*, Wittebergae 1607. 8. HENR. HOEFFNERVS, in *dissertat. de conciliis contra Rob. Bellarminum*, Lipsiae 1620. 4. alique, tum nostratum, tum reformatae ecclesiae doctorum, BELLARMINVM refutarunt; sed & ex eisdem Romanae ecclesiae addictis idem erudite fecit IO. LAVNOIVS, in variis dissertationibus, quae in *epistolis eius part. II. III. IV. V. VI.* leguntur. Sed mitto reliquos.

Ad nostrum institutum illi praecipue spectant, qui acta conciliorum collegerunt, quorum notitiam suppeditant IOAN. LVD. HARTMANNVS, in *dissertat. praehminari, conciliis illustratis* praemissa; IO. ANDR. BOSIVS, in *introduc. in notitiam scriptor. ecclesiast. c. VI. §. X. p. 197. seqq.* THOM. ITTIGIVS, in *schediasmate de scriptis ad notitiam conciliorum & canonum spectantibus*, in opusculis eius variis a CHRIST. LVD. VOVICI, Lipsiae an. 1714. 8. editis; quod *schediasma* integrum introductioni suae in *historiam theologiae litterariam* inseruit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, p. 187. seqq. IO. ANDREAS SCHMIDIVS, in *Sagittarianae introduc. in historiam ecclesiasticam tom. II. supplem. sect. II. p. 707. seqq.* & qui diligentia omnes superat IO. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. vol. XI. huc lib. VI. cap. II. num. V. p. 113. seqq.* vbi & beati THOM. ITTIGII notitiam collectionum conciliorum, quam in *actis eruditorum Lipsiensibus* dedit an. 1684.

p. 348. obseruationibus eruditissimis ac supplementis auctam ac locupletatam, exhibet. Si quid autem a viris hisce doctissimis praetermissum, id supplebit SALMONIVS, cuius *traité de l'étude des conciles & de leurs collections, diuisé en trois parties, avec un catalogue, des principaux auteurs, qui en ont traité, & des éclaircissements sur les ouvrages, qui concernent cette matière, & sur le choix de leurs éditions*, lucem adspexit Parisiis an. 1724. 4. Summa eius exhibetur dans le *journal des sçavans, mensé Julio 1725. p. 3. seqq.* Nos, instituti nostri memores, eos tantum, qui generatim omnium conciliorum collectiones dederunt, paucis indicabimus. A veteribus quidem amplas eiusmodi collectiones, quales recentior aetas vidit, non est, vt expectes. Fuerunt tamen inter eos, qui synopsis conciliorum, siue breues de synodis vniuersalibus commemorationes, nobis reliquerunt. Primum forte inter eos locum tenet SABINVS ille, Heracleae in Thracia Macedonianorum episcopus, qui teste SOCRATE, *lib. I. hist. eccles. c. VIII. συναγωγὴν ὑπὸ διὰ Φωγῶν ἐπισκόπων ἐβδόμῃ ἐξέδωκεν* composuit; de quo tamen supra iam ad §. III. dictum. Sequitur GERMANI, qui saeculo octauo patriarcha Constantinopolitanus fuit, de *sex synodis oecumenicis* tractatus, siue *περὶ τῶν δέκα μνησθέντων ἐκείνων, πέντε τῶν καὶ πέντε, καὶ διὰ τὴν συνδρομὴν* de *synodis oecumenicis, quot, quando & quare fuerint congregatae?* Initio sine auctoris nomine libellus hicce editus est, & ita quoque existat graece atque latine in GVIL. VOELLI & HENR. IVSTELLI *bibliotheca iuris canon. vet. tom. II. p. 1161. seqq.* Sed deinceps GERMANO patriarchae Constantinopolitano eum vindicauit STEPH. LE MOYNE, qui cum variis suis *facris* inseruit, *tom. I. p. 68. seqq.* GERMANVM excipit NICEPHORVS, qui circa initium saeculi noni, an. 806 ad sedem patriarchalem Constantinopolitanam eue-

ctus

Ad recentiores vt progrediamur, indicandum primum paucis sunt, qui acta conciliorum, in vana collecta, euulgarunt. Hos inter primum locum tenet IAC. MERLINVS, doctor theologus, & ecclesiae Parisiensis poenitentarius, qui Parisiis an. 1524 duos conciliorum tomos edidit, Coloniae 1530 & iterum Parisiis 1535 recudendos. Sequutus est PETR. CRABBE, Mechlinensis, ordinis Franciscani, qui item duos conciliorum tomos Coloniae an. 1538 luci publicae exposuit; prioribus quidem longe locupletiores, quos tamen variis ipsemet accessionibus in noua, quae an. 1551 Coloniae prodiit, editione, auxit. Vtriusque & MERLINI & CRABBEII diligentiam vincere voluit LAUR. SVRIVS, Carthusianus, dum quatuor conciliorum volumina, Coloniae an. 1567 in lucem prodire iussit, in quibus & plurima ad fidem codicum manuscriptorum emendauit, & noua etiam quaedam addidit. Non optima vero eundem vbique vsu fide, nonnulli monuerunt. Quae Venetiis an. 1585 ex officina DOMIN. NICOLINI prodiit, conciliorum collectio, priores item quibusdam accessionibus vincit. Et eousque quidem saeculo decimo sexto peruenit. Sequenti autem decimo septimo longe maiori industria viri doctissimi id egerunt, vt pleniores adcuratioresque conciliorum collectiones darent. Primus inter eos SEVER. BINIVS fuit, canonicus Colonienfis, qui duas nobis reliquit conciliorum collectiones, quarum prior an. 1606 lucem adspexit, mereque latina est, & quatuor constat tomis, tertio in duo volumina diuiso; posterior anno 1618 prodiit, & graeca insuper est, multaque accessionibus auctior, singulis tomis in duo vel tria volumina distributis. Scholia & adnotationes, quas addidit, eum maximam partem ex CAES. BARONII *annalibus* depromisise, viris doctis obseruatum est; ad cuius exemplum etiam, vt

BVD. ISAGOGE.

curiae romanae placerent, quae scriberet, eum operam dedisse. Ob malam hinc fidem, tum ab aliis, tum & a GVIL. SEVER. REGIO reprehenditur, in *notis ad synodicum*, p. 170. 172. alibique. Priusquam autem posterior editio prodiret, anno scilicet 1608 & sequenti; auctoritate Pauli V, pontificis, concilia oecumenica, seu generalia, graece & latine, Romae, ex typographia Vaticana, edita sunt; plurimaeque ita SEVER. BINIO subministrata, quae posteriori suae conciliorum editioni infereret. Docet hoc IO. ANDR. SCHMIDIVS, qui & STEPH. BALVZII de Romana ista conciliorum editione verba refert; in *Sagittariae introduct. in historiam ecclesiasticam tomo II. supplement. sect. II. cap. I. §. VII. VIII. p. 714.* Posterior editio Biniana repetita fuit Parisiis an. 1638. toto opere in nouem tomos, quorum septimus duo constituit volumina, distributo. Omnes autem istas, quas hactenus commemorauimus, conciliorum collectiones magnitudine & splendore vincit regia illa, siue quae auspiciis ARMANDI PLESSAEI RICHELII, cardinalis, Parisiis an. 1644 ex typographia regia, tomis 37, in conspectum orbis eruditi emissit. Plurima in ea ex antiquis codicibus emendata, multa quoque, quae in aliis non existant, vt IAC. SIRMONDI *concilia gallicana*, HOR. IUSTINIANI *concilium Florentinum*, aliaque, addita: non tamen tam ob accessiones istas tanto voluminum numero priores editiones excedit, quam quia in ea imprimenda augustioris & maioris formae typi adhibiti fuerunt. Ab erroribus quoque SEV. BINII eam neutiquam plane fuisse repurgatam, viris doctis obseruatum est; gallicanae autem libertatis defensoribus id maxime displicuit, quod quaedam in reges, regiamque potestatem, iniuria itrea occurrant. Quae quoniam & PHIL. LABBEO perspecta erant; mirum non est, quod de noua quadam conciliorum collectione

U u u u

con-

consilium iniuerit; quam cum, morte praepeditus, perficere non posset, spartam hanc GABR. COSSARTIO, eiusdem societatis Iesu theologo, reliquit, cuius etiam opera studioque XVII tandem tomis anno 1672 Parisiis in lucem prodiit. Duo ex septemdecim hisce tomis ad conciliorum adparatum pertinent; siquidem alter praefationes priorum editionum, nec non synopsis conciliorum, indices varios, & tabulas geographicas; alter varios scriptores, qui de conciliis & eorum auctoritate egerunt, complectitur. Viginti autem licet tomis haec collectio minor sit, quam regia illa antea memorata; longe tamen est locupletior, pluraque monumenta continet. Nihil amplius desiderari posse, existimare quis potuisset, nisi STEPH. BALVZIVS existisset, vir istarum rerum, si quis alius, longe peritissimus. Hic enim, in ultimis istis collectionibus conciliorum multa adhuc omissa, multa negligentius, quam par erat, tractata, deprehendit. Quibus incommodis vt obuiam iret, ipsemet manum operi admouit, *nouamque conciliorum collectionem*, seu potius reliquarum collectionum, speciatim PHIL. LABBEI *supplementum*, concinnare coepit, cuius tomus primus, ab anno Christi 125 vsque ad saeculi sexti medium pertingens, Parisiis anno 1683. in fol. lucem adspexit, de nouo edendus ibidem an. 1707. Quo minus autem ulterius pergeret, mors viri doctissimi praematura obtulit. Sed eadem quoque fata PETR. ALLIXIVM impediuerunt, quo minus spem, conciliorum generalium corpus, notis & dissertationibus illustrandum, edendi, quam fecerat, implere potuerit. Constare hanc collectionem quinque voluminibus, vt in *actis eruditior. Lipsf. an. 1693. p. 96.* refertur, at vt CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, in *introd. ad historiam theolog. litterar. lib. IV. p. 219.* auctor est, viginti, voluit. Agmen denique claudat IO. HARDVINVS, cuius &

alias haud ignotum in orbe litterato nomen est, cuiusue diligentiae nouissimam illam, quae Parisiis an. 1715, duodecim voluminibus (seu vndecim quidem tomis, at quinto in duo volumina diuiso) in fol. publicae luci exposita est, conciliorum collectionem debemus. Paucioribus autem licet constet voluminibus, quam Labbeana, multo magis regia; habet nihilofecius quaedam, quae in aliis collectionibus frustra quaeras; cumque multa etiam in ea singulari studio sint emendata, multa notis, prorsus ad rem facientibus, illustrata; eam laude sua non defraudandam, quilibet iudicabit. Sed id quod non sine ratione multis placet, quod de imminuendo potius, quam augendo voluminum numero, fuerit sollicitus; ne eiusmodi opera tandem in molem immensam crederent; quem in finem & minutior, quam in Labbeana collectione, typorum character adhihitus, & multa, interque est tum BINII, tum LABBEI notae, quae scilicet ad acta conciliorum non pertinent credidit, omissa sunt. Sed aegre ferunt nonnulli, talia quoque omissa, quae omissi non debebant; necessitateque adeo viris eruditis, qui in hoc litterarum genere versari cupiunt, impostam, Labbeanam editionem cum hac coniungendi. Nec eam HARDVINVM vbique adhibuisse fidem, eumque demonstrare candorem, queruntur alii, qui a viro ab omni partium studio alieno expectari poterat. Quod *constitutionem vniuersitatis* addiderit, & in dedicatione ad Ludouicum XIV Galliae regem in gratia Augustinianae defensoris omnem furorem effuderit, lansennii discipulis & sectatoribus placere non potuit. Doctorum etiam quorundam Sorbonnicorum, praesertim LVD. ELL. DV PIN censurae cum opus hoc subiectum esset; hic varia atro notanda lapillo in eo inuenit, eaque parlamento Parisiensi exhibuit, cuius decreto etiam venditio eius tantisper pro-

prohibita, donec ea iterum concederetur. Libellum accusatorium LVD. ELL. DV. PIN contra hancce HARDVINI collectionem, vna cum decreto parlamenti, exhibet CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, in *introd. in historiam theolog. litterar. lib. XV. p. 220. seqq.* quibus & conspectum nouae huius conciliorum editionis subiecit *pag. 229. seqq.* ex quo plenius, quid in hocce opere HARDVINVS praestiterit, cognoscere licet. Ingenuè etiam, quid in ista HARDVINI collectione desiderandum sit, indicat SALMONIVS, in *tractatu de studio conciliorum & eorum collectionibus*, supra nobis iam laudato, ex quo ea repetuntur, *dans le iournal des sçauans &c. le 10. de Julio 1725. p. 4. seqq.* Praeter generales hasce collectiones, speciales etiam existant conciliorum in Gallia, Hispania, Italia &c. habitorum; de quibus vt agamus, nec instituti nostri permittit ratio, nec necesse est, cum adcuratam illarum notitiam *locis saepe citatis* suppeditent viri doctissimi diligentissimique IO. ANDR. SCHMIDIVS, & IO. ALB. FABRICIVS. Id tamen praetermittere nequeo, conciliorum aliorumque monumentorum ecclesiasticorum Germaniae nostrae nouam collectionem parare celeberrimum academiae Tubingensis theologum CHRIST. MATTH. PFAFFIVM, huiusque operis iam edidisse delineationem quamdam, quam integram *bibliothecae suae graecae* inseruit IO. ALB. FABRICIVS, *volum. XI. siue lib. VI. cap. II. p. 129. seqq.*

Vt eo felicius autem in notitia conciliorum comparanda progrediamur; iuuabit praecipuos quosdam, maximeque memorabiles ex iis obseruare, qui historiam aut synopsis conciliorum concinnarunt. Omnes enim enumerare necesse non est, quod & ab aliis iam factum est. Ex romanensibus itaque commemorandus est IO. CABASSVTIVS, Aquisextiensis, congregationis oratorii presbyter, cuius *notitia ecclesiastica historiarum, conciliorum, &*

canonum inuicem collatorum, veterumque iuxta ac recentiorum ecclesiae rituum, ab ipsis ecclesiae christianae incunabulis ad nosra vsque tempora, secundum cuiusque saeculi seriem adcurate digesta Lugduni primum an. 1680 in fol. edita, deinde ibidem an. 1685 & 1690 recusa est. Iam antea breuiorem quamdam *notitiam conciliorum sanctae ecclesiae* euulgauerat; iubente autem HIER. GRIMALDI, cardinali, & Aquarumsextiarum archiepiscopo, ad maius hocce opus concinnandum animum adiecit. Ita vero procedit, vt in quolibet saeculo historicam ecclesiae synopsis praemittat, tum concilia ipsa enarret, & denique dissertationes subiungat, in quibus, quae aliquid difficultatis habere videntur, discutit, aut varia etiam antiquitatis ecclesiasticae capita, illustrat. Sententiarum in ecclesia romana receptorum eum tenacem esse, vel inde liquet, quod, canones apostolorum a Clemente Romano in vnum congestos, contendit, *saec. I. p. 9.* FRANCISCVS LONGVS A CORIOLANO *summam* edidit *conciliorum omnium, quae a sancto Petro vsque ad Gregorium XV celebrata sunt*, additis in loca praecipua & difficillima adnotationibus, subiuncta quoque adpendice omnium conciliorum Galliae; Antverpiae 1623, & Parisiis 1639, item 1645. fol. In *pracludiis*, vt vocat, seu prolegomenis, multa generatim de concilio disputat, interque alia, folius pontificis esse, conuocare concilia, itemque concilium non esse supra papam, euincere adnuitur. Conferendus IO. FABRICIVS, theologus Helmstadiensis, *biblioth. Fabric. part. II. p. 331.* qui & hac occasione praecipuas conciliorum collectiones summam indicat, & nonnulla quoque ad CORIOLANI *summam* notat. PHIL. LABBEI *synopsis historica conciliorum*, & tomo primo conciliorum ab eo & GABR. COSSARTIO collectorum inserta est, & seorsim quoque prodiit Parisiis 1661. 4. CHRIST. LVPI, Iprensis, ordinis eremit.

Augustini, & theologiae in academia Louanienſi profeſſoris, *ſynodorum generalium ac prouincialium decreta & canones, ſcholiſ ac notis, ac hiſtorica aſtorum diſſertatione illuſtrati*, in quinque partes ſeu volumina diſtributi, partim Louanii, partim Bruxellis 1665 ſeqq. lucem adſpexerunt. EMAN. SCHELSTRATENI *antiquitas illuſtrata circa concilia generalia & prouincialia, decreta & geſta pontificum, & praecipua totius hiſtoriae eccleſiaſticae capita*, Antwerpiae prodiit, 1678. 4. Sunt porro huius loci LVD. THOMASSINI *diſſertationes, commentarii, notae, in concilia tum generalia, tum particularia*; quarum tamen *diſſertationum* primus ſolum tomus proſtat, Pariſiſ 1668. 4. viginti conſtans diſſertationibus, quarum prima eſt in *ſynodos ſub Victore papa de obſeruatione paſchatis, Romanam, Lugdunenſem, Palaeſtinam &c.* circa annum Chriſti 197; vltima autem in *ſynodum ſextam oecumenicam, ſeu Conſtantinopolitanam tertiam, anno Chriſti 680 & 81*. Cumprimis autem hic laudandus EDM. RICHERIVS, doctor & ſocius Sorbonnicus, vir eruditus non minus, quam ingenuus & cordatus, idemque monarchiae papalis ſtrenuus impug-nator, ob *hiſtoriam conſultiorum generalium*, quae, in *quatuor libros diſtributa*, poſt auctoris obitum Coloniae anno 1683. 8. prodiit. Deſenſionem nimirum quamdam, atque copioſiorem deductionem, haec hiſtoria illorum continet, quae in libello de *eccleſiaſtica & politica poteſtate* ſcripſerat; concilium eſſe ſupra papam; eccleſiam canone, non absoluta poteſtate, regi oportere; atque politicos principes, tamquam iuris diuini, naturalis & canonici vindices & exequutores, auctoritate gladii in omnes ciues, ambitu & finibus rei publicae contentos, pollere; hocque iure & titulo Conſtantinum magnum, atque alios imperatores chriſtianos, velut communes episcopos, & exterioris diſciplinæ

adſertores, octo prima concilia vniuerſalia, pro iuris diuini, naturalis, & canonici vindiciis indiſſe & congregaſſe. Quibus, & aliis eiusdem generis adſertis, vt monarchiae papalis deſenſores vehementer offendit; ita plurima incommoda atque pericula ideo ſubire neceſſe habuit. In *hiſtoria* itaque iſta *conſultiorum generalium* id agit, vt euincat, eccleſiae regimen non pure monarchicum, ſed ariſtoeratico temperatum eſſe; concilium Nicaenum, Sardicenſe, Antiochenum, Conſtantinopolitanum primum, ceteraque, de quibus ordine agit, non a romanis episcopis, ſed ab ipſis imperatoribus conuocata eſſe, qui etiam iisdem cum iuriſdictione praeeſſerint, ea direxerint, & confirmauerint, & quae alia ſunt eiusdem generis longe plurima. Accedat denique hiſce BARTH. CARANZA & MIRANDA, cuius *ſummam conſultiorum* quanta cum adprobatione in eccleſia romana accepta ſit, toties repetitae editiones reſtantur. Et placere vel hoc nomine poteſt, quod breuiter & ſuccincte plurima, quae ſcire iuuat, complectatur; modo integra, nec truncata aut interpolata, conſultiorum decreta referret. Cum FRANCISCI SYLVII additionibus Duas 1639, & deinceps ſaepius euulgata eſt; FRANCISCVS autem IANSENSIS ELINGA eandem recognouit, & ſi inſcriptioni credendum, ab *innumeris ſubſtantiationum mendis primae ſuae formae reſtituit & auxit*; qua ratione tum alias, tum & Coloniae an. 1701. 8. typis exſcripta eſt. Legendus de CARANZA, eiusque fatiſ, NIC. ANTONIVS, *biblioth. biſp. non. tom. 1. p. 147. ſeqq.*

Lieet autem romanenſes plures gratioresque cauſas habeant, cur in hoc ſtudiorum genere ingenii vires periclitentur, & de patribus potius aut conciliis, quam de ſcriptura ſacra ſint ſolliciti; non tamen deſuerunt tum ex noſtratibus, tum ex reformatis, qui conſultiorum hiſtoriam egre-

giis ingenii monumentis illustrarent, aut eorum darent synopses. Atque ad nostrates quidem quod attinet, vt praecipuos saltem, pro instituti ratione, commemorare, nihil nunc de IOACH. CAMERARII *conuocatione oecumenicarum synodorum, indicatis temporibus atque praecipuis illorum negotiis &c.* nihil de SALOM. GESNERI *libris quatuor de conciliis*, quorum iam antea facta est mentio; nihil de IO. FORSTERI *tractatu de conciliis praecipue quatuor oecumenicis, cum breui hypotyposi colloquiorum inter Lutheranos & anti-Lutheranos habitorum*; nihil denique de IOACH. HILDEBRANDI *historia posthuma conciliorum oecumenicorum a nato Christo vsque ad annum 1645*, similibusque scriptis, dicam; maiori, quam reliqui, adparatu eiusmodi opus adgressus est IO. LVD. RVELIUS, qui tamen morte praeternata abreptus, illud IO. LVD. HARTMANNO perficiendum, & ad finem perducendum reliquit. Inscribitur: *concilia illustrata per ecclesiasticae historiae, ex veterum factis, adprobatis codicibus, antiquis monumentis, & raris manuscriptis adductae diegeticae dilucidationem &c.* & quatuor absoluitur tomis, prodiiitque Noribergae an. 1675. 4. In *dissertatione praeliminari* IO. LVD. HARTMANNVS de collectionibus conciliorum, & scriptoribus historiae ecclesiasticae, verba facit; & operis istius utilitatem ac necessitatem demonstrat. Non tantum autem veterum conciliorum, sed colloquiorum etiam, post reformationem ecclesiae institutorum, notitia hic suppeditatur, quorum vltimum est Cassellanum, an. 1661 habitum. Nec historia solum conciliorum recensetur, & eorum decreta ac canones exhibentur, sed variae subinde immiscentur dissertationes, quibus antiquitatis & historiae ecclesiasticae capita, notatu digna, vberiori luce perfunduntur. IO. LVD. RVELIUS *tractatum quoque historico-chronologicum de quatuor*

conciliis oecumenicis Coloniae Brandenb. 1667, & cum accessionibus quibusdam Altdorffii 1669, edidit. Sed, missis reliquis, duumuiros istos hic iterum prodire iubeo, qui vt de reliquis historiae ecclesiasticae, & litterariae partibus, ita cumpromis de hacce praecclare meriti sunt, IOAN. ANDR. SCHMIDIVM, & IO. ALB. FABRICIVM; quorum ille omnia concilia ordine alphabetico enarrat, indicatis auctoribus, qui de singulis ex instituto egerunt; *Sagittar. introduct. in historiam ecclesiasticam tomo II. sect. II. cap. IV. p. 781. seqq.* hic autem vel hoc nomine hoc loco commendandus, quod *notitiam conciliorum chronologicam*, collatis editionibus regia, LABBEI, BALVZII, & HARDVINI, magno studio concinnatam, exhibet; *biblioth. graec. volum. XI. siue lib. VI. cap. IV. p. 337.* Inter reformatae denique ecclesiae doctores omnium instar esse potest EVIL. CAVE, in cuius *historiae litterariae scriptorum ecclesiasticorum parte altera* etiam concilia omnia secundum saeculorum ordinem, exquisito studio recensentur. De ipso autem hocce opere iam alibi ex instituto nobis dictum. Inter opera quoque IO. PRIDEAUX, iunctim edita, existat *synopsis conciliorum, p. 707. seqq.* editionis Tigurinae, quae an. 1672. 4. prodiiit. Ceteri ab aliis laudantur.

Progredimur ad tertium, eumque, intuitu ecclesiae romanae, praecipuum iuris canonici fontem, *decreta pontificum*. Doctorum equidem ecclesiae atque episcoporum est, si consulantur de rebus dubiis, respondere, aliosque adeo erudire, saltem sententiam suam exponere. Nec alio loco primorum ecclesiae romanae episcoporum responsa, aut epistolae de rebus ad religionem & statum ecclesiae spectantibus, haberi poterant. Sed, cum successu temporis ex ecclesia respública quaedam, ex episcopis, praesertim romanis, summi imperantes fierent; responsa quoque ista, seu

consilia, vel institutiones, in decreta atque leges mutatae sunt. Hoc vero qua ratione factum sit, & quibus gradibus auctoritas pontificum romanorum eousque creuerit, vt facultatem ~~romanae~~ sibi vindicauerint; in antecedentibus luculenter, ni fallor, demonstrauius. Nunc illud solum addendum, inter reliqua plurimum eo etiam contulisse prouocationes, seu adpellationes, quas vocant, ad pontifices romanos. Per eas enim vt superioritas quaedam illis in reliquos episcopos & iudices omnes concedebatur; ita mirum non est, auide eas arreptas, summoque studio sedi romanae vindicatas, adsertasque fuisse. Nonnulli equidem, antiquissimis etiam temporibus vsitatum fuisse, vt ad episcopos romanos prouocaretur, contendunt; immo ab ipso Petro apostolo, vt totum imperium papale, ita & ius accipiendi prouocationes, repetere non dubitant; quibus tamen alii, & quidem cordatiores ex ipsis romanensibus, repugnant; quippe qui negant, a iudiciis quibuslibet synodorum ad romanum pontificem fuisse prouocatum. Hanc sententiam tuetur P. DE MARCA, de *concordia sacerdotii & imperii lib. VI. cap. XIV. p. m. 860. seqq.* diserte negans, adpellationes ad romanum pontificem olim & ex veteri iure in vsu fuisse; idemque & IOAN. LAVNOIVS fecit, theologus ille Parisiensis eruditissimus, *epistolar. part. II. ep. III. p. 110. seqq.* alibi que. Sed hosce refellere adgressus est IO. DAVIDIVS, iuris, quod hac in re pontifices sibi vindicant, acerrimus adsertor, auctor quippe libri gallice editi, de *iudiciis episcoporum canonicis*; quem rursus anonymus quidam, in libro de *antiquis & maioribus episcoporum causis*, confutauit. In eorum, qui, in veteri ecclesia adpellationes ad romanum pontificem, nec vsitatas, nec probatas fuisse, contendunt, sententiam etiam concessit PASCH. QVESNELIVS, in *dissertationibus*, quas Leonis ma-

gni operibus a se editis subiecit, praesertim *dissert. VII. VIII. IX. X.* in quibus de causa Eutythis, Flauiani episcopi Constantinopolitani, Domni episcopi Antiocheni, & Theodoreti, copiosissime agit, quorum exemplis secus sentientes probare volunt, eo tempore ad episcopos romanos prouocatum fuisse. Hisce LVD. ELL. DV PIN addit IO. GERBASIVM, qui *Dauidium*, inquit, *adgreditur, licet a sententia Petri de Marca circa praesentis temporis disciplinam dissentiat; de antiqua ecclesiae disciplina, dissertat. II. praeloqu. p. 97.* Conferendus de GERBASIO hocce PETR. ZORNIVS, in *tractatu de libertatibus ecclesiae gallicanae antiquae & hodiernae &c. cap. II. §. III.* Nemo autem maiori animi impetu causam romanorum pontificum in hoc capite egit, quam CHRIST. LVPVS, Iprensis, theologiae doctor, & in academia Louaniensi professor publicus, in *diuino et immobili sancti Petri, apostolorum principis, circa omnium sub caelo fidelium ad romanam eius cathedram adpellationes, aduersum profanas hodie vocum nouitates, assero privilegio*; Moguntiae an. 1681. 4. edito. Quinque opus hocce absoluitur dissertationibus, quarum prima de ecclesiae gallicanae, secunda de africanae, tertia de Eutychetis, quarta de Floriani, quinta denique de Theodoreti ad sedem romanam prouocationibus, tractat. At ex instituto calamm aduersus eum strinxit LVD. ELL. DV PIN, de *antiqua ecclesiae disciplina, dissertat. II. p. 95. seqq.* vbi p. 97. de eo ita pronuntiat: *Vir certe bonus, et ferus, & meliori causa dignus. In eius tamen opere animi aequitatem & modestiam requiro. Nam si quaestionem istam sine felle & amice tractasset, quis eum reprehenderet? quis incusaret? At tantis probri viros insignes & catholicos adscit, tot in eos maledicta congerit, vt dignum mihi videatur opus eius in perpetuum abscondi, quod saepe loliginis ubique imbutum est.* Inscr-

bit illud: *aduersus prophanas vocum nouitates, aduersus quosdam temporum nouatores. Petrum de Marca, archiepiscopum, Quesselium oratorii presbyterum, Gerbasium, doctorem sorbonicum, & Garnerium Iesuitam, nouatorum nomine designans, & eos indignis modis vbique prostruens, ac haereticis semper adiungens.* Nec praetermittenda hic est MARCI ANT. CAPPELLI de adpellationibus ecclesiae africanae ad romanam sedem dissertatio, cuius editionem tertiam ad bibliobecae Albanae exemplar, ab auctore ipso maiori ex parte immutatum, correctum, auctum, dedit IOAN. BONTONIVS, qui & de CAPPELLI huius vita & scriptis diatribam praemisit, Romae 1722. 8. Fuit CAPPELLVS iste initio ex illorum numero, qui Venetorum causam contra Paulum v pontificem agebant, & ad imminuendam pontificum potestatem omnes ingenii conferebant vires; deinceps autem mutata sententia, studio potestatem auctoritatemque eorum extollendi omnes fere superauit. Documento esse potest dissertatio de *absoluta omnium rerum sacrarum immunitate a potestate principum laicorum ex lege naturae, Moysis & Christi.* Eiusdem generis & alia scripsit, interque ea, dissertationem istam, antea memoratam, de *adpellationibus ecclesiae africanae ad sedem romanam*, MARC. ANTONIO DE DOMINIS oppositam. In prima editione, quae Parisiis an. 1622 prodit, documenta varia, ad causam Zosimi pontificis cum episcopis africanis spectantia, pro supposititijs venditauerat; sed relictiora deinceps doctus mentem exauit, prout ex tertia hac editione conspici licet. Ad rem ipsam quod attinet, qui negant, in veteri ecclesia ad sedem romanam prouocatum fuisse, longe grauioribus certioribusque nituntur rationibus, quam, qui illud adfirmant. Veteri ecclesiae eiusmodi prouocationes ignotas fuisse, vel ex *cauone quinto concilii Nicaeni* constat, quo-

cum & subsequantium conciliorum decreta consentiunt. Vrgent eadem magnopere, qui secus sentiunt, *canonem tertium, quartum & quintum concilii Sardicenis*; quippe in quibus maximum causae suae praelidium inuenisse sibi videntur. Sed plurima hic habent, quae regerant, qui, adpellationes istas veteri ecclesiae ignotas fuisse, autumant. Nonnulli ipsam concilii huius auctoritatem sollicitant, illudque oecumenicum fuisse, negant; quod licet auctor praefationis *bistoricae*, in Romana conciliorum editione, *synodo Sardicensi* praemissae, variis argumentis euincere voluerit, ea tamen solide refutauit EDM. RICHERIVS, in *bistor. concilior. general. lib. I. cap. III. p. 93. seqq. & p. 101. seqq.* PETRVS DE MARCA, conuocatione quidem, non autem celebritate & exitu, concilium hoc oecumenicum fuisse, contendit; de *concordia sacerdot. & imperii, lib. VII. cap. III. §. V. p. m. 100.* quam eius sententiam, sed non adeo magni momenti rationibus, impugnat NAT. ALEXANDER, *bistor. eccles. noui testam. saec. IV. dissert. XXVII. artic. III. p. 329. seqq.* Disquiritur vterius, an canones Sardicenses ab vniuersa ecclesia fuerint recepti; Negant hoc EDM. RICHERIVS atque PETRVS DE MARCA, sed diuersa ratione. Ille enim, non eiusmodi fuisse istos canones, existimat, qui semper valere debuerint, sed quibus solum pro istius temporis ratione ecclesiae rebus fuerit prospectum, vel, vt auctori loqui placuit, eos esse *purum putum priuilegium, non absolutum, sed prouisorium*; *bistor. concil. general. lib. I. cap. III. p. 93.* Hic autem fatetur, eos tandem in synodo Trullana receptos, *sed cum modificatione quadam, tum vt ostenderet auctoritatem, quae summo pontifici tributa erat, in his canonibus a concilio Sardicensi profectam, non autem a Nicaeno, tum etiam, vt ostenderet, eam restringi ad solum occidentem; de concord. sacerdot. & imper. lib. VII.*

VII. cap. V. §. XI. p. m. 1016. Sed refelle-
re hic PETRVM DE MARCA iterum ad-
nuitur NAT. ALEXANDER, atque euin-
cere, iam ante concilii Trullani tempora
canones hosce ab ecclesia receptos fuisse;
*hist. eccles. noui testam. saec. IV. dissertat.
XXVII. artic. IV. p. 331.* Pari ratione &
CHRIST. LVPVS, vt lectori persuadeat,
vbique & omni tempore, hosce canones
receptos fuisse, omnem mouet lapidem;
in diuino ac immobili sancti Petri circa ad-
pellationes adserto priuilegio, *dissert. I. cap.
XXXII. p. 327.* alibique. Atque ita de au-
toritate tum concilii, tum canonum Sar-
dicensium, disputatum. Non magis de
sensu istorum canonum inter viros doctos
conuenit. PETRVS DE MARCA, con-
cilium hocce romano pontifici tantum
ius, decernendi reuisionem, concessisse,
auctor est; reuisionem autem multum dif-
ferre ab adpellatione; errandi occasionem
inde enatam, quod synodus Sardicensis im-
proprie vtatur verbo *adpellandi & prouo-
candi*; praeterea nouam esse hanc institu-
tionem, ex osio Cordubensi, qui synodo
praesidebat, probat; *l. c. lib. VII. cap. III.
§. VI. VIII. p. 1000.* At vtramque hanc
adferentem impugnat acerrime CHRIST.
LVPVS, *l. c. dissertat. I. p. 121. seqq. dissert.
II. p. 638.* alibique; itemque NAT. ALE-
XANDER, qui inter adpellationum ista-
rum propugnatores haud vltimum locum
tenet; *l. c. dissertat. XXVIII. p. 334. seqq.*
Alterum enim quod ibi euincendum sibi
sumit, est: ius adpellationum ad sedem
romanam a synodo Sardicensi non esse in-
stitutum, sed confirmatum; alterum, syn-
odum Sardicensem non solum ius con-
cedendi reuisionem, sed potestatem iudi-
candi adpellationes ab episcopis depositis
factas ad romanam sedem, romano ponti-
fici adseruisse & confirmasse. Sed PETRI
DE MARCA sententiam, qua vtrumque
hocce caput, strenue & erudite contra
CHRIST. LVPVM defendit LVD. ELL. DV

VIN, de antiqua ecclesiae disciplina, *dissertat. II. cap. I. §. III. p. 109. seqq.* Et sane,
irritos vanosque esse illorum conatus, qui
ius recipiendi prouocationes, quod roma-
ni pontifices sibi vindicant, ex veteri eccle-
sia repetere conantur, vel inde constat,
quod, vt alios taceam, cum episcopi ro-
mani eiusmodi quid tentarent, cum primis
episcopi africani acriter illis resisterint.
Non semel enim *transmarinas adpellatio-
nes* eos diserte reiecit atque damnales,
constat. Praeter auctores, haec tenus lau-
datos, qui contra adpellationes istas dispu-
tant, hac de re legendus MELCH. LEY-
DECKERVS, in *dissertat. de libertate ec-
clesiae africanae, & transmarinis adpellati-
onibus*; quae in *appendice*, eiusdem *bibi-
oriae ecclesiae africanae illustratae* subiecta,
secunda est, p. 506. seqq. Cum primis ob-
seruatu memoratuque dignum, quam in-
feliciter Zosimus pontifex transmarinas
istas adpellationes stabilire, Africaeque
episcopos sub iugum mittere, tentauerit.
Apiarii enim presbyteri, ab episcopo suo
paullo seuerius castigati, qui Romam se
receperat, causam cum in se suscepisset;
episcopi africani acerrime ferebant, da-
mnatos episcopali sententia ad transma-
rina iudicia refugere, Zosimumque hoc si-
bi ius usurpare, vt de africanis negotiis ce-
iudex sententiam pronuntiaret. Dum er-
go legati Zosimi hac de re cum patribus
africanis, Carthagine congregatis, age-
bant; ius illud transmarinarum adpellati-
onum pontifici romano vindicaturi, pro-
ferebant canonem Sardicensem, eumque
pro Nicaeno venditabant. Quod si per
errorem factum esset, vt nonnulli existi-
mant, dum omnes in codice ecclesiae ro-
manae comprehensi canones Nicaeni vo-
cabantur, eo quod hi primo in eo positi
essent loco; excusationem quodammodo
promereretur; sin data opera ad fallendos
episcopos africanos legati Zosimi canones
Sardicenses pro Nicaenis venditarunt;
quod

quod aliis verosimilius videtur; fraudulencia fuit atque nequitia plane detestanda. Nec imponi hac ratione sibi passi sunt patres africani; quin potius, cum istum canonem, quem legati romani proferebant, in suo canonum Nicaenorum codice non inuenirent; decernebant, Constantinopoli atque Alexandria genuinum Nicaenorum canonum exemplum repetendum esse, vt cum suo, quod CAECILIANVS ex Nicaena synodo in Africam attulerat, conferretur. Quod cum etiam, frustra renitente AVSTINO, legato romano, metuenteque haud dubie, ne fraus hac ratione detegeretur, factum esset; cumque patres africani ab ATTICO Constantinopolitano, & CYRILLO Alexandrino episcopo, *καταδίδασκατο καὶ πιστότατα verissima & fidelissima* canonum Nicaenorum exempla accepissent; fraus ista legatorum romanorum omnibus patefacta est, & non tantum decreta contra Apiarium confirmata, sed & adpellationes transmarinae denuo reiectae sunt atque damnatae. Varia, quae huc spectant, monumenta legi possunt in *codice canonum ecclesiae africanae*, qui in GVIL. VOELLI & HENR. IVSTELLI *bibliotheca iuris canon. vet. exstat, tom. I. p. 400. seqq.* Condiscere ex hoc exemplo valde memorabili licet, africanae ecclesiae episcopos non tantum constanter adpellationes transmarinas reieciisse; sed & canones istos Sardicenses, quos adpellationum istarum defensores tantopere iactitant, iis proffusus ignotos fuisse. Zosimi autem exemplum nos condocet, quantopere iam eo tempore romani episcopi laborauerint, vt eiusmodi prouocationes ad se pertraherent; quod deinceps & alii eiusdem vrbs praefules magno imitati sunt studio. Quid Leo magnus, quid Gregorius magnus haec in re egerint, & quam sollicitè istas adpellationes promouerint, summatim, sed adcurate, docet LVD. ELL. DV PIN, de *antiqua ecclesiae disciplina, dissert. II. cap. I. §. IV. p. 131. seqq.*

BYB. ISAGOGE.

Semper tamen adhuc repugnabant tum Gallicanae tum africanae ecclesiae episcopi; donec tandem saeculo nono pseudo-ISIDORVS ille decretales veterum episcoporum romanorum epistolas orbi obruderet, quas prouocationes ad sedem romanam mirifice stabiliebantur, confirmabanturque. Eamque ob causam & Nicolaus I, pontifex, omnem mouebat lapidem, vt collectio ista pseudo-ISIDORI vbique reciperetur; vt supra iam obseruauimus; quemadmodum & Hadrianus II, Nicolai successor, earumdem epistolarum decretalium auctoritate vsus est; repugnantibus adhuc Galliae episcopis, cum primis HINC MARO, qui in epistola nomine Caroli calui regis scripta, nouam fictis illis decretalibus inductam disciplinam acriter impugnauit. Crescenti tamen in dies potentiae & tyrannidi pontificum, nec gallicani nec alii episcopi diutius resistere potuerunt, adeo vt tandem Gregorius VII in *dissertibus* suis hoc etiam praeceperit: *ut nemo audeat condemnare apostolicam sedem adpellantem.* Conferendus PETR. DE MARCA, de *concord. sacerdot. & imper. lib. VI. cap. XIV. §. VIII. & XI. pag. 865. seqq.* add. LVD. ELL. DV PIN, de *antiqua ecclesiae disciplina, dissert. II. cap. I. §. IV. p. 134. seqq.* Quemadmodum iraque adpellationes istae ad sedem romanam plurimis pontificum decretis occasionem dederunt; ita simul effecerunt, vt pontificum istorum pronuntiata, conspirantibus & aliis causis, supra commemoratis, vim legum acciperent. Et hodie quoque, qui supremam pontificis romani potestatem admittunt, non possunt non decreta eius pro legibus agnoscere; quamuis non eadem vbique hoc fiat ratione. In Gallia namque decreta & bullae pontificum, nisi consensus regis, & approbatio supremae curiae Parisiensis, accesserit, non recipiuntur. Apud protestantes autem, dum iugum romanorum pontificum excusserunt, decreta eorum vim nul-

XXXIX

lam

lam, nullamque habere auctoritatem, vt moneamus, necesse non est. **DIONYSIVM** exiguum primum fuisse, qui in collectione iua canonibus conciliorum, decreta pontificum addidit, supra iam obseruauimus; cuius deinceps exemplum alios, cum primis **GRATIANVM**, imitatos constat; de quibus, vti & decretalibus pseudo-**ISIDORI**, cum iam abunde dictum sit, ea repetere non iuuat. Illud solum addendum, quorundam pontificum, vt Leonis magni, Gregorii I, aliorumque epistolas seorsim, aut inter reliqua cuiusque opera, editas esse; quas diligenter more suo recenset **IO. ALB. FABRICIVS**, *biobth. graec. volum. XI. siue lib. VI. cap. I. p. 21. seqq. Epistolas romanorum pontificum, & quae ad eos scriptae sunt, a sancto Clemente I. vsque ad Innocentium III.* edere coepit **PETRVS COVSTANT**, prodiitque toms I, Parisiis anno 1721. fol. in quo quae continentur, idem **FABRICIVS** recenset, *l. c. p. 760. sqq.* Auctor autem licet vitam cum morte iam commutauerit; spes tamen superest, reliquos duos tomos luci publicae expositum iri. Nec silentio hic praetermittenda *bullaria*, seu *bullarum*, vel constitutionum, a bullis seu sigillis ita dictarum, collectiones. Quae quidem *bullaria* ex *regeffis* pontificum confecta esse, viris doctis obseruatum est. *Regeffum* vero dicebatur liber iste, in quo suas describere solebat decretales quilibet pontifex. Singuli enim sua habebant *regeffa*, in quibus integrae scribebantur decretales, quae in collectionibus plerumque erant truncatae, in principio, in medio, in fine. Legendus de iis **GERH. VAN MASTRICTH**, in *hiflor. iuris ecclcf. num. CCCXCV. seqq. p. 425. seqq.* Varia autem eiusmodi cum extant bullaria; praecipue tamen memoratu dignum **LAERTII CHERVBINI**, iure consulti Romani, *bullarium magnum*, a Leone magno, qui saeculo quinto sedi romanae praefuit, vsque ad Paulum V, Romae 1618 tribus voluminibus in fol. Continuatum fuit ab **ANGELO MARIA CHE-**

RVBINO, monacho Casinensi, vsque ad **Vrbatum VIII**, Romae 1638, quatuor voluminibus in fol. & cum Innocentii X constitutionibus Lugduni 1655. Accessit toms V & VI, continuationem continens ad **Clementem X** per **ANGELVM A LAN-TVSCA & IO. PAVL. A ROMA**, Romae 1672. *Summam bullarii* dedit **STEPH. QVARANTA**, in qua pontificum constitutiones, post libros iuris canonici euulgatos, vsque ad Paulum V exhibet, Venetiis 1609. Continuaui eam, & additionibus illustraui, **PROSPER DE AVGVSTINO** Lugduni 1621. De reliquis consulendus **IO. ALB. FABRICIVS**, *l. c. p. 23. 24.*

Cum quidam canonum collectores decretis pontificum, canonibus conciliorum, & sententiis patrum, etiam leges civiles adiunxerint; quaeri posset, an etiam constitutiones principum interfontes & principia iuris canonici ex mente romanensium referendae sint? In ecclesia orientali eos, qui *nomocanones* concinnarunt, canonibus conciliorum, leges civiles imperatorum addidisse, constat, & supra ad §. III. obseruatum est. In occidentali ecclesia **RHEGINONEM** primum fuisse, qui canonibus conciliorum, & decretis pontificum, sententias patrum ac leges codicis Theodosiani adiunxerit, ad §. V. docuimus. **IVONEM** deinde Carnutesem, ad exemplum *nomocanonum* ecclesiae orientalis, leges civiles romanas collectioni suae inseruisse, ibidem diximus; quod & **GRATIANVM** fecisse, constat. Atque colligere inde licet, olim positum fuisse extra controuersiam, summos imperantes, vt pote iure circa sacra gaudentes, leges quoque ecclesiasticas ferre posse; quod postea romanenses, omni potestate circa sacra summos imperantes spoliati cupientes, concedere noluerunt. **LEON. ALLATIVM**, hominem graecum quidem, sed romanae curiae addictissimum, institutum illorum, qui *nomocanones* ediderunt, valde improbasse, summisque imperant-

rantibus omnem, de rebus ecclesiasticis leges ferendi, facultatem denegasse, ex eius de ecclesiae orientalis & occidentalis perpetua consensione lib. I. cap. XV. p. 221. 227. supra ad §. III. demonstrauiamus. Eandem & omnino, qui romani pontificis summam potestatem serio defendunt, esse sententiam, dubitari nequit. *Indignantur hodie non canonistae*, inquit CASP. ZIEGLERVS, *& acerbè perstringunt Iustinianum imperatorem, quod de rebus sacris & ecclesiasticis leges ferre ausus fuerit*; cumque illis & NIC. ALEMANNVM, in notis ad Procopium, p. 71. & 110. facere, monet; in notis ad FRANC. DE ROYE institut. iuris canon. lib. I. tit. V. p. 68. Ipse FRANC. DE ROYE equidem quaerit: *cur imperiales constitutiones cum canonibus exscriptae sint?* & ex SEB. BRANTII praefatione ad panormiam Iuonis Carnutensis, respondet: *quia sancti patres de spiritalibus plus, quam de temporalibus differuerant, idcirco ex libris digestorum, codicis, constitutionibus authenticorum, leges iuris consulti & imperatorum (Iuonem Carnutensem) interposuissent.* Sed rectius respondet ZIEGLERVS: *potior ratio videtur ista, quod fortior existat adsertio canonica, quae iure ciuili & constitutionibus imperatorum suffulta est.* Ex mente protestantium vero cum constitutiones summorum imperantium omnino inter principia & fontes iuris ecclesiastici referendae sint; plura de iis in sequentibus dicemus.

Denique & ius non scriptum, seu consuetudo, & obseruantia ecclesiastica, (quamquam, qui paullo adcuratius philosophantur, discrimen inter consuetudinem & obseruantiam ecclesiasticam constituent) ad leges ecclesiasticas a iuris canonici doctoribus referri solet. Et sane consuetudinis obseruantiaeque in rebus ecclesiasticis magnam vim esse, magnamque auctoritatem, negari nequit. Ex antiquae ecclesiae moribus & institutis omne fere ius canoni-

cum fluxisse, res ipsa docet, & supra quoque obseruatum est. *Omne fere ius ecclesiasticum*, inquit FRANC. BOSQVETVS, *mos primum induxit, constitutio confirmauit*; ad Innocentii III. epist. CXXXVI. add. CASP. ZIEGLERVS, ad Franc. de Roze institut. iuris canon. lib. I. tit. VI. p. 72. Nimirum in summa ista christianorum simplicitate, ubi id praecipue agebatur, vt quilibet fidem suam per charitatem demonstraret, super ritibus & institutis, quae pro re nata *περὶ ὁμοδομῶν* introducebantur nullae temere oriebantur lites, aut concertationes; adeoque iure scripto non erat opus. Quo magis autem ecclesiae corruptio inualescebat; eo facilius variae de eiusmodi rebus excitabantur contentiones, quibus aliter, quam constitutionibus scriptis atque canonibus, obuiam iri non poterat; vt tamen in rebus plurimis, canonibus non definitis, obseruantia adhuc locus concederetur. Nec hodie ea in minimis ponenda; modo reuera obseruantia ecclesiastica sit, nec quidquam, quod verbo diuino, aut saluti ecclesiae contrarium sit, contineat. Pro lege equidem proprie sic dicta obseruantia ecclesiastica reputari nequit; quoniam tamen de consensu & voluntate illorum, qui inito pacto quodam tacito aut expresso aliquid introduxerunt, aut omnino illorum, qui leges ecclesiasticas introducere potuerunt, testatur; hactenus pro iure non scripto haberi potest. Quanti iam olim obseruantia ecclesiastica fuerit ponderis, ex canone VI concilii Nicaeni liquet: *Antiqui mores seruentur* (τὰ ἡγχαῖα ἔθνη νεκρῶν) *per Aegyptum, Lybiam & pentapolin, vt Alexandrinus episcopus omnium horum habeat potestatem &c.* De cuius quidem canonis sensu quam acriter viri docti inter se digladiantur, constat, & alibi dicitur. Nunc autem obseruasse sufficit, quod patres Nicaeni, ad antiquos mores prouocando, indicent, non temere ab obseruantia ecclesiastica discedendum esse. Reli-

qua de consuetudine & obseruantia ecclesiastica dabit IVSTVS HENN. BOEHME-

RVs, in iure ecclesiastico protestantium Sc. lib. I. tit. IV. p. 201. seqq.

§. IX. Inter fontes principiaque iuris ecclesiastici, ex mente sententiaque protestantium, scriptura sacra primum praecipuumque tenet locum; cui in quibusdam ipsa rectae rationis scita merito adiunguntur. Hisce pariter ac illi, si principum siue summorum imperantium constitutiones, siue leges ecclesiasticae innitantur, quae adeo itidem principiis adnumerandae sunt, tum demum ecclesiae & reipublicae recte consulitur commodis. *

* Non alios ex mente protestantium, quam quos designauimus, iuris ecclesiastici esse fontes ac principia, cum positum sit extra controuersiam; multis hic uerborum ambagibus opus non est. Nimirum scriptura sacra primum hic merito tenet locum; dum & de ecclesiae, & de christiana religionis natura & indole nos erudit, & rectas animo formare notiones docet. De ecclesia quidem, hoc nomine proprie & adcurate loquendo tantum venire cœtum hominum credentium, & uera fide cum Christo, ceu capite coniunctorum; adeoque ueram proprieque sic dictam ecclesiam esse inuisibilem; unde sequitur ecclesiam non esse statum aliquem, siue rempublicam independentem; ecclesias autem particulares instar collegiorum esse concipiendas, quae potestati summorum imperantium sint subiectae; uerbi diuini ministros dispensatores esse mysteriorum Dei, *I. Cor. IV. 4.* adeoque doctorum, non imperantium loco habendos; hinc & non aliud illorum officium esse, quam docere uerbum Dei, & recte administrare sacramenta; & licet quoque illis usus clauis ligantis & soluentis, seu potestas remittendi & retinendi peccata, sit concreditus, nulla tamen eos ideo gaudere iurisdictione, nullo imperio, nulla potestate homines cogendi; excommunicationem etiam tantum consistere in declaratione, aliquem pro membro ecclesiae haberi non posse, eamque adeo ab indole poenae ciuili plane esse remotam; omnes omnino homines, adeo-

que & saeri ordinis viros in republica quadam uiuentes, potestati summorum imperantium esse subiectos; *Rom. XIII. 1.* & quae reliqua sunt eiusdem generis, fusius a me exposita, *inspiration. theolog. dogmat. lib. V. cap. III. & IV.* Ad religionem autem, & quidem christianam, quod attinet, eadem scriptura sacra docet, summam eius consistere in fide, quae est per charitatem efficax, *Gal. V. 6.* eamque idcirco ita esse comparatam; ut nemo ad eam cogi queat aut debeat; licet itaque omni studio id agendum sit, ut errantes ad ueritatis cognitionem perducantur, sine omni tamen hoc fieri debere uolentia, iisque subsidiis, quae indoli & naturae religionis christianae sint conuenientia; unquam regulam & normam fidei pariter ac omnium nostrarum actionum esse scripturam sacram, in qua quae sancita sint dogmata, & instituta, ea sincere & serio esse amplectenda, nec uilla ratione ab iis discendi posse; in iis autem, quae in scriptura sacra definita non sunt, & determinata, ecclesiae salutem, mutuamque charitatem supremam esse regulam; in ritibus denique & caerimoniis curandum, ut secundum Pauli monitum omnia fiant *ἕκαστος ἑαυτὸν κατὰ τὴν ἴ. Corinth. XIV. 40.* Hisce fundamentis ac principiis, si cuncta superstantur, rite non tantum procedent, sed errores grauissimi iuris canonici facili negotio euitabuntur.

Rectae rationis scita, uti hisce, quae scriptura sacra docet, non repugnant; ita nec

nec negligenda sunt, cum de principiis iuris ecclesiastici sermo instituitur. Summa autem illorum huc redit: potestati summorum imperantium omnia in republica esse subiecta; sacrorum & religionis curam eo minus iis esse negligendam, quo facilius inde reipublicae tranquillitas turbari potest; etsi quae credere, quaeue non credere homines debeant, iis praescribere nequeant, sacrorum tamen directionem iis denegari non posse; statum independentem seu rempublicam in republica, admitti non posse, idque cum summa, qua imperantes gaudent potestate, e diametro pugnare; in sacrorum directione ad salutem & tranquillitatem reipublicae ita respiciendum, ut ipsi tamen religioni non noceatur; religionem in se & ex solo lumine rationis spectatam, nullam admittere coactionem; hoc tamen non obstare, quo minus qui religionis obtentu rempublicam pacemque turbare adnituntur, compescantur coerçanturque; iura collegialia ecclesiae in republica denegari non posse; & quae reliqua sunt eiusdem generis.

Quemadmodum ex hastenus dictis sponte sua fluit, summos imperantes leges de rebus ad religionem & ecclesiam spectantibus condere posse; ita etiam variae eiusmodi leges & constitutiones ab iis profectae sunt, quae adeo tertium iuris ecclesiastici ex mente sententiaque protestantium fontem constituunt. Recte vero summis imperantibus in rebus ecclesiasticis facultatem *уомодетини* tribui, non tantum ipsa summi imperii quemuis condere potest ratio, sed exempla primorum christianorum imperatorum testantur. Ipse Constantinus magnus, etsi ceteroquin episcopis, sacri ordinis viris, plus, quam decet, indulserit; iure tamen suo circa sacra, ut in aliis, ita hac quoque in re, usus est. Non tantum enim de fide, de haeresibus, de episcopis, de ecclesiis, similibusque, leges tulit; sed canonibus ecclesiasticis, &

conciliorum decretis, vim legum addidit; ut ex *epistolis* eius apud SOCRATEM, SOZOMENVM, THEODORETVM, & ex *constitutionibus* in utroque codice liquet, Exemplum Constantini sequuti sunt eius successores, praesertim Theodosius magnus; ut ex codice, qui ab eo nomen habet, patet, cuius totus *liber XVI* exhibet constitutiones ad res & personas ecclesiasticas spectantes. Cum primis vero adhuc commemorandus ipsemet Iustinianus imperator, cuius *novellae constitutiones*, post annum 535 editae, in fide catholica adserenda, haeresibus profligandis, schismatibus tollendis, litibus dirimendis, similibusque iuris ecclesiastici versantur argumentis. Dignae cum primis sunt, ad quas attendatur, *novella VI & CXXIII*. de episcopis, clericis & monachis, horumque requisitis, officio, coërcitione; *novella XXII & CXIX*. de nuptiis & diuortiis; *novella CXXXIII*. de monasteriis tam virorum quam feminarum &c. Plura de hisce, aliisque imperatoribus, suppeditabit FRIDER. SPANHEMIVS, in *hisor. ecclesiast. noui testam. saec. IV. p. 881. saec. V. p. 1039. saec. VI. p. 1135*. Immo Carolum magnum adhuc, eiusque filium ac successorem Ludouicum pium, cum aliis summi imperii circa sacra partibus, facultatem, leges ecclesiasticas ferendi, exercuisse, *capitularia* illorum abunde testantur. Hoc nomine autem leges tum ciuiles, tum ecclesiasticae veniebant. Duplex *capitulorum regionum* genus fuisse, alia regia simpliciter, hoc est, in consilio principis inuenta, & statuta, alia synodalia, regia sane, sed in synodis facta, & quidem ut plurimum de rebus ecclesiasticis, STEPH. BALVZIVS docet, ad *Reginon. de disciplin. ecclesiast. pag. 542*. Vtriusque generis leges cum Carolus magnus ac Ludouicus pius imperatores condidissent; eas hinc inde dispersas, anno 827 collegit ANSEGISVS Lobiensis abbas. Statuta nimirum ecclesiastica Caroli magni

gni libris duobus, totidemque leges eius ciuiles seu faeculares, complexus est; similitate ratione Ludouici pii capitula exhibuit. Cum vero non tantum plurima Caroli magni & Ludouici pii capitula, sed & Pipini ac Carolomanni leges, prorsus praetermississet; BENED. LEVITA, Moguntinensis, haec anno 845 in vnum congeffit, atque ANSEGISI libris subiunxit. Ceterum cum & ANSEGISVS, & BENEDICT. LEVITA, suafu & instinctu AVTHARII, siue OTGARII, archiepiscopi Moguntini, hanc operam fufceperint; vt ex monumentis fide dignis constat; recte inde colligit HERM. CONRINGIVS, falli magnopere ANTON. POSSEVINVM, quando iuffu Meldensis fynodi ab ANSEGISO quatuor libellos exaratos, & quae deerant, a BENEDICTO iis addita, tradit; de origine iuris german. cap. XV. pag. 72. De BENEDICTI porro huius LEVITAE collectione ista idem CONRINGIVS hunc in modum pronuntiat: *Notandum vero, non Caroli tantum, & Ludouici decreta, sed & alia haud pauca a Benedicto tumultuaria opera esse congesta. Namque libri primi initio habet Zachariae papae epistolam, & canones duorum conciliorum tempore Carolomanni Pipini fratris per sanctum Bonifacium habitorum. Secundo libro recitat multa ex lege Mosaica ceremoniali, quae obligandi tamen vi omni nunc destituuntur. Passim inserit multa petita ex tum nuper natis paparum epistolis; nominibus tamen paparum dissimulatis. Id ille a sese factum profiteretur, in calce libri septimi, vt vitaret fastidium legentium; videtur autem in eo potius vsus arte quadam veteratoria; haud ignarus fraudis tum commissae a sese & aliis Moguntinis in fingendis illis epistolis. Nimirum suffragatur CONRINGIVS DAVIDI BLONDELLO, hunc ipsum BENEDICT. LEVITAM, sub ISIDORI mercatoris nomine latitantem, decretales epistolas veterum pontificum confinxisse, su-*

*spicandi; in pseudo-Isidoro, prolegom. p. 28. seqq. Qui ita vero in bis se gessit, ita pergit CONRINGIVS, qualem recreatur fidem in collectione capitulorum regiorum, nemo non videt. Cum vero in vtriusque & ANSEGISI & BENED. LEVITAE collectione nondum omaia Ludouici pii imperatoris capitula comprehensa essent; existitit, qui illis quatuor opuscula, inscripta: *additiones capitulorum Ludouici pii imperatoris*, subiungeret; quarum additionum auctor incertus est, quamuis CAES. BARONIVS eas itidem BENED. LEVITAE tribuere videatur, quod & IAC. SIRMONDVVS facit, notis ad capitularia pag. 752. repugnante STEPH. BALVZIO, praefat. ad capitularia, §. XLVIII. Varias existant capitularium istorum editiones; quas inter eminent ea, quam STEPH. BALVZIVS dedit, Parisiis 1677. fol. in qua non tantum ANSEGISI & BENEDICTI collectiones cum manuscriptis collatae, adeoque a prioribus editionibus subinde discrepantes, sed & aliorum Franciae regum capitula, itemque MARCVLFI monachi, aliorumque formulae veteres, antea seorsim cum notis ab HIERON. BIGNONIO editae, eiusdemque generis plura monumenta, exhibentur. Recenset hocce opus BALVZII, & quae in eo continentur, sigillatim indicat, IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI. siue lib. VI. cap. IV. pag. 493. seqq.* qui & eiusdem voluminis cap. I. p. 85. de reliquis capitularium editionibus agit. Praeter HERM. CONRINGIVM, l. c. plura de capitularibus regum Franciorum dabit PAVL. HACHENBERGIVS, in *Germania media, dissertat. III. §. V. pag. 65. seqq.* itemque GERH. VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiastici, num. CXCII. seqq. p. 206. seqq.**

Cum sequenti aetate romani pontifices per summam tyrannidem omne ius circa sacra ad se raperent; facultatem quoque, leges ecclesiasticas condendi, & concilio-

ciliorum canonibus vim legum tribuendi, sibi solis vindicabant. Quod quidem iugum quo pacto Ludouicus bauarus imperator excutere ausus, & qua ratione deinde, imminuta magis magisque pontificum potestate, ad ius hocce circa sacra summis imperantibus postliminio restituendum via munita sit, alibi exponitur. Tandem vero per ecclesiae reformationem, a beato LVTHERO susceptam, optima imperantibus oblata fuit occasio, iura sua, pristinaeque potestatem recuperandi; etsi non omnes eadem vti voluerint. Vestigia tamen quaedam iuris circa sacra, speciatim potestatis, leges ecclesiasticas ferendi, qua & principes Germaniae gauisi sint ante ecclesiae reformationem, hinc inde occurrere, demonstrat IO. GEORG. REINHARDVS, in *meditationibus de iure principum Germaniae, cumprimis Saxoniae, circa sacra, ante tempora reformationis exercito, cap. II. §. XI. XII. p. iii. seqq.* Cum autem post ecclesiae emendationem summi imperantes atque principes protestantium, facultate leges ecclesiasticas ferendi se gaudere, tum praecipue demonstrauerit, cum *ordinationes ecclesiasticas* condere coeperunt; de his nonnulla monenda erunt, vt cuncta eo rectius intelligi queant. Nimirum, quae in *ordinationibus ecclesiasticis* (quae & alias *agenda*, interdum & *liturgiae*, voce latius accepta, vocari solent) continentur, ad duo cumprimis capita referri possunt; ritus scilicet circa sacram coenam, baptismum, aliosque actus & negotia sacra obseruandos; tum ad potestatem, iura, officia, constitutiones, functionesque ministrorum verbi diuini, ceteraque, ad quae voluntas & directio quaedam superiorum seu imperantium vel maxime accedere debet. Quae posterioris generis sunt, prout iure diuino definita non sunt, canonibus conciliorum, legibusque ecclesiasticis summorum imperantium determinari praecipue solent, & determinata

quoque olim sunt, iis, quae ad ritus & caerimonias spectant, subinde arbitrio episcoporum, aut aliorum quoque doctorum relictis. Hinc *liturgiae* variae, *missalia*, *lectionaria*, *breviaria*, aliique libri ecclesiastici, orientalis pariter ac occidentalis ecclesiae; de quibus deinceps quaedam ex instituto dicemus. Cum ergo ecclesiae emendatio a beato LVTHERO, eiusque parastatis, susciperetur; ritus romanae ecclesiae, qui retineri sine superstitione, saluaque doctrinae puritate, poterant, retinebantur; qui autem retineri non poterant, abrogabantur, aliique in illorum substituebantur locum. Idque eo magis necessarium erat, quod inanium, superfluarum, immo & superstitiosarum caerimoniarum in ecclesia romana nec finis nec modus esset. Hoc ergo sibi datum crediderunt primi ecclesiae nostrae doctores, vt libellos componerent, in quibus ritus simplices, ad pietatem ducentes, rebusque ipsis conuenientes, praescriberent. Sic ipse LVTHERVS edidit *das Tauff-Büchlein*, sine *librum baptismalem*, ex latino sermone in germanicum translatum an. 1523, cui ipse alium subiecit, omissis caerimoniis superfluis; item *ordinem diuini cultus in ecclesia*; porro alium, de *insituentis ministris ecclesiae*; cumprimis & *formulam missae & communionis*; quam sollicitè ab omnibus ponderandam, CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS pronuniat, siquidem multa ex liturgia antiqua megalander retinuerit; in *disquisit. de liturgiis, missalibus &c. cap. III. p. 66.* In vsu autem licet ecclesiae Wittebergensis haecce *formula missae* concinnata sit, alibi tamen etiam fuit recepta. LVTHERI exemplum alii quoque imitati sunt; extantque varii eiusmodi libelli; vt VITI DIETERICI *Agenden-Büchlein für die Pfarrherrn auff dem Lande*; qui libellus itidem a variis ecclesiis receptus fuit; DAV. CHYTRAEI *der fürnehmsten Hauptstücke christlicher Lehre nützlich vnd kurze*
Er-

Erklaerung, samt einer christlichen Kirchenagenda; & alii eiusdem generis, laudati IO. ANDR. SCHMIDIO, in *dissertat. de agendis siue ordinationibus ecclesiasticis, p. 30.* Postquam vero ipsimet principes, ordinesque imperii protestantes, religionis & ecclesiae, uti par erat, curam susceperunt; & praeter ritus ac caerimoniae, alia quoque ad ius ecclesiasticum spectantia, sancienda erant; ipsimet in suis prouinciis ac territoriis leges circa sacra ferre, ordinationesque condere ecclesiasticas, suarum duxerunt esse partium. Neque dubitandum, quin hocce iure gaudeant; utpote quod ex iure circa sacra fuit; quemadmodum hoc citra controuersiam pars est summi imperii, siue uti in Germania loqui moris est, superioritatis territorialis. Eodem porro iure non ut episcopi, ut viris quibusdam doctis videtur, sed ut principes seu imperantes utuntur; cum episcoporum, secundum mandatum diuinum, non sit imperare, aut leges ferre, sed docere & administrare sacramenta; ea vero potestas, quam romana ecclesia episcopis tribuit, reuera ius illud circa sacra sit, quod iniquissimis ausibus ab iis usurpatum, postliminjo sibi iterum vindicarunt principes protestantium. Neque existimandum, ac si principes & imperantes protestantium, per transactionem Passauiensem, & quae hanc excepit, pacem religiosam, hanc circa sacra, adeoque & leges ecclesiasticas ferendi, potestatem acceperint; quippe quae a summo imperio seu superioritate territoriali separari nequit; sed restituta solum iis fuit, simulque impedimenta, quae eius exercitium sufflaminae poterant, remota. Qua ratione idem ius in *instrumento pacis Westphalicae* iis fuit confirmatum, *artic. V, §. XVI.* vnde simul, quinam speciatim eodem in imperio nostro gaudeant? intelligere licet. Recte quidem faciunt principes & magistratus, si theologorum etiam, quorum in eiusmodi rebus perspecta est

peritia & prudentia, praesertim in iis, quae ad ritus & caerimoniae spectant, utantur consilio; quemadmodum & ab iis factum, qui primum ordinationes eiusmodi in nostra ecclesia promulgarunt. IOANNIS enim BVGENHAGII, ANT. CORVINI, VRB. RHEGII, MART. CHEMNITII, JAC. ANDRAEAE, aliorumque, operam eo tempore saepissime in conscribendis ordinationibus ecclesiasticis adhibitam, constat. Ipsa tamen potestas, eiusmodi ordinationes condendi, efficiendique, ut vim legum habeant, manet penes imperantes, rerumque dominos. Vnde & consequitur, omnes, qui illorum imperio subiecti sunt, ut reliquis eorum legibus, ita & ordinationibus ecclesiasticis (si modo nihil, quod verbo diuino repugnet, contineant) obligari, neminemque sine peccato eas migrare aut iis resistere posse. Aequitas autem etiam atque charitas postulat, ut quae ad ordinem, sine quo ecclesia consistere nequit, custodiendum spectant, diligenter obseruemus, eaque adeo agamus, quibus, nos vera ecclesiae membra esse, demonstremus. Legenda, quae recte & diligenter hac de re monet ERN. SAL. CYPRIANVS, in *dem kurzen Bericht von Kirchen-Ordnungen, so wohl aus heiliger Schrift, als denen Geschichten der ersten vnd reinesten Kirchen, wohlmeynend erstattet, §. II. p. 3. seqq.* Plura de ordinationibus ecclesiasticis dabit IOAN. ANDR. SCHMIDIVS, in *dissertat. historico-theologica de agendis siue ordinationibus ecclesiasticis*, Helmstadii 1718. 4. cui subiunctus est *adparatus agendorum ecclesiasticorum antiquiorum & recentiorum, quae hodie in Christiani Iulii Bockelmanni, ecclesiastae Cellensis, bibliotheca conspiciuntur.* Singulari namque studio, magnoque sumtu CHRIST. IVL. BOCKELMANNVS, ecclesiastes Cellensis, ordinationes ecclesiasticas principum, aliorumque imperantium in Germania, ex saeculo XVI, XVII & initio XVIII, quarum haud exiguus est

est numerus, conquisiuit; & velut bibliothecam quamdam *agendorum ecclesiasticorum* instruxit; cuius adeo indicem, quibusdam adhuc *ordinationibus ecclesiasticis* auctum, dissertationi suae subnectere, SCHMIDIVS operae duxit esse pretium. Sed eundem quoque *adparatum Bokelmannianum*, seu eius potius indicem, *dissertationi* suae *theologicae de obligatione ordinationum ecclesiasticarum* subiunxit IOAN. KAHLERS, theologus Rinteliensis, Rintelii 1721. 4. Vtrobique addita est *appendix agendorum, quae adhuc desiderantur*. Numerus omnium agendorum typis excipitorum, prout in *adparatu* KAHLER-

RI *dissertationi* subiuncto, exhibetur, exsurgit vsque ad 260. Nonnullas ordinationes ecclesiasticas ex eodem *adparatu Bokelmanniano* etiam recenset IVST. HENNING. BOEHMERVS, in *iure ecclesiastico protestantium &c. lib. I. tit. II. §. XCII. p. 158. seqq.* De agendis seu ordinationibus ecclesiasticis Suecorum, Danorum, Anglorum, aliorumque, nonnulla collegit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *disquisitione de liturgiis, missalibus, agendis & libris ecclesiasticis, ecclesiae orientalis & occidentalis, eiusdem institutionib. histor. ecclesiasticae* subiuncta, *cap. III. p. 67. seqq.*

§. X. Atque ex hisce etiam principiis diiudicandum, quibus limitibus tum summorum imperantium, tum episcoporum, seu verbi diuini ministrorum, in rebus ad sacra & religionem spectantibus, sit circumscribenda potestas. Ea namque res maximum in iurisprudencia ecclesiastica trahit momentum. Iuuabit quoque obseruare, diuersa potestatis huius, tum imperantium summorum, tum episcoporum, ministrorumque verbi diuini intuitu, pro diuerso ecclesiae christianae statu, fuisse fata.

* Cum integrum, eumque haud exiguae molis, librum haec tractatio postulet; nos instituti nostri memores, per summa rerum eundo capita, praecipua solum momenta, praecipuosque indicabimus auctores. Atque hi quidem in duas abeunt classes, dum alii pro imperio, alii pro sacerdotio pugnant; quamquam vtrique diuersa hoc faciant ratione. Quidam ex illis, qui posterius faciunt, ad ipsos prouocare solent gentiles, apud quos ius, seu potestas circa sacra penes sacerdotes, non autem penes magistratum fuerit, quamquam non negent, apud eosdem inueniri, quae pro contraria sententia vrgeri queant; videatur IO. ABRAH. KROMAYERVS, in *commentat. theologica de potestate ecclesiastica, quam vocant, externa &c. prolegom. cap. II. §. X. p. 18. 19.* Parum vero tandem nostra refert, quo pacto ista res apud gentiles sese habuerit; cum non tantum a re-

ctae rationis ductu saepe discesserint, sed apud christianos quoque eorum exemplum non adeo magni sit ponderis. Lectu interim dignae sunt IO. ANDR. BOSII nostri *exercitationes duae*, altera *de pontifice maximo Romae veteris*, altera *de pontificatu maximo imperatorum romanorum, praecipue christianorum*; quae cum introductione eius in *notitiam scriptorum ecclesiasticorum*, aliisque opusculis, cura & studio IO. GEO. WALCHII recusae sunt, Ienae 1723. 8. Nimirum cum magna apud veteres Romanos pontificum maximorum esset potestas, auctoritasque; facile primi imperatores perspexerunt imperium sibi non constare, nisi pontificatus, adeoque suprema circa sacra potestas, cum eo coniuncta esset; recteque adeo rebus suis consuluerunt, tum ipsi pontifices quoque maximi & esse & vocari voluerunt. Horum exemplum etiam primos imperatores christi-

BVD. ISAGOGE.

Y y y

chri-

christianos, saltem ad Gratianum vsque, sequutos magno consensu viri docti tradunt, idque contra IAC. GOTHOFREDVM, in diuersa hic abeuntem, erudite probat BOSIVS, *l. c. exercit. II. cap. III. p. 359. seqq.* Sacerdotium, prout in gente israelitica se habuit, hic itidem in censum non venit. Cum enim forma reipublicae israeliticae theocratica esset; ecclesiae quoque qua externa non poterat non longe alia esse gubernatio, quam deinceps esse debebat, cum non tantum theocratia ista cessaret, sed gentiles etiam ad ecclesiae societatem admittendi essent; vti supra iam ad §. III. obseruauimus. In primitiua ecclesia christiana inter sacerdotium & imperium nulla potuit esse contentio; cum nec Christus, nec apostoli potestatem, quae imperantibus propria est, sibi vindicarent. Et licet Christus non tantum sacerdos, & propheta, sed & rex esset; *regnum* tamen suum de hoc mundo non esse, diserte testatus est; *Ioan. XVIII. 36.* Apostolis etiam atque discipulis suis seruo iniunxit, ne imperantium partes sibi arrogarent; *Luc. XXII. 25.* quemadmodum & ipsimet apostoli pro seruis tantum Christi & dispensatoribus mysteriorum diuinorum reputari voluerunt, *I. Cor. IV. 1.* Sequenti tempore, cum hinc inde christiani in varias societates, seu ecclesias particulares coalescerent, quae tamen communionis vinculum inter se, quantum fieri poterat, conseruare studebant; non poterant non, qui iis praeerant, episcopi & presbyteri, quae ad ordinem & disciplinam spectabant, administrare; dum summi imperantes, vtpote a sacris christianorum alieni, earum rerum nullam gerebant curam, quin potius extinctos & extirpatos omnes christianos cupiebant. Hac ipsa tamen etiam de causa contingebat, vt nulla inter imperium & sacerdotium esset contentio. Per crescentem tamen in dies tribus primis post Christum natum saeculis episcoporum po-

testatem, ecclesiaeque ad speciem reipublicae conformationem, de qua fusc supra diximus, fundamenta contentionum istarum deinceps exortarum posita sunt. Enimvero licet Constantinus magnus, aliique imperatores christiani, non omni circa sacra potestate se abdicauerint, sed ea se gaudere, illius, vt in aliis, ita & legibus ecclesiasticis serendis, exercitio, demonstrauerint, vt ad §. *praecedentem* docuimus; plus tamen, quam decet, episcopis indulgendo, effecerunt, vt tandem iurisdictionem quamdam ac imperium, speciatim eam partem, quae circa sacra versatur, sibi vindicarent. Qua ratione hoc contigerit, alibi exponitur fuscus; cuncta interim adcurate & diligenter edisserit CASP. ZIEGLERVS, de *episcopis lib. III. cap. III. §. XXXIX. p. 853. seqq.* Quemadmodum vero subordinatione illa inter episcopos introducta, dum archiepiscopi eminebant super episcopos, & super illos iterum patriarchae, aucta non tantum quorumdam est potestas, sed & ambitio creuit; ita cum romani ferre parem non possent, omnes tandem absorbere, & monarchia quadam stabilita, imperio suo submittere, conati sunt; immo tandem in occidentali ecclesia, licet non sine ac quorumdam repugnantia, submiserunt. Dum ergo quidam libertate omni alios priuare adnitebantur, alii contra libertatem suam defendebant, ac tuebantur; varium ac multiplex hinc ortum est pugnae genus. Romani pontifices & episcopos & imperantes summos sub iugum mittere, secum constituerant; vtrique iterum se opponebant pontificibus. Rursus imperantes, qui contra pontifices pugnabant, nondum ideo liberi erant a iugo episcoporum. Nouum hinc inter imperantes & episcopos, seu alios sacri ordinis viros, qui simile quid tentabant, certamen. Quod discrimen probe obseruandum, si scriptores, qui pro libertate ecclesiae, itaque pro iuribus sum-

summorum imperantium scripserunt, rite discernere atque diiudicare velis.

Dum episcopi pro sua & ecclesiae libertate contra pontifices pugnabant, imperatorum equidem & regum ex instituto non defendebant iura; tyrannidem tamen vniuersalem pontificum romanorum vt cumque sufflaminando vel imminuendo efficiebant, vt ad omnes, ipsos quoque reges ac imperatores, commodum aliquod inde redundaret. In veteri ecclesia cum primis hoc nomine laudandi episcopi africani, qui strenue ecclesiae suae libertatem contra iniquos pontificum ausus defenderunt. Legenda MELCH. LEYDECKERI *dissertatio de libertate ecclesiae africanae, & transmarinis adpellationibus, quae in adpendice, historiae eius ecclesiae africanae illustratae subnexa, secunda est, p. 506. seqq.* Non minus & orientalis ecclesia, cum primis patriarchae Constantinopolitani, acriter se ambitioni pontificum opposuerunt, & pro libertate sua pugnarunt fortiter; contentionibus istis tandem in magnum illud schisma, quod hodie adhuc durat, abeuntibus; de quo cum alibi dicendum sit, nihil nunc addimus. Galliae episcopos diu admodum reluctatos, priusquam iugum papale subirent; vel ex iis, quae ad §. praecedentem de prouocationibus ad sedem romanam disputauimus, liquet. Nec tamen ita prorsus pontifices opprimere Galliam potuerunt, quin subinde quidam libertatis gallicanae vindices existerent, qui ecclesiae pariter ac regni iura, praesertim prout ea quodammodo coniuncta sunt, defenderent. *Sanctio illa pragmatica*, cuius fata EDM. RICHERIVS exponit, in *historia concilior. general. lib. IV. part. I. cap. I.* & responsum, quod Philippus pulcher Bonifacio VIII dedit: *sciat tua maxima fatuitas, in temporalibus nos alicui non subesse &c.* documento sunt, regibus Galliae animum non desuisse, iura sua adferendi. Conferendus IO. HENR. HEIDEG-

GERVS, in *historia papatus, per. V. §. CXX.* Quousque in Germania pontificum tyrannis, in imperatorum pariter ac episcoporum iuribus opprimendis, progressa sit, omnium luculentissime tempore Henrici IV imperatoris patuit. Et licet iam antea etiam fuerint, qui iugum istud papale aegre ferrent; ea tamen aetate tam aperta pontificum crudelitas & impudentia quorumdam animos commouit, vt maiori studio iura imperatorum defendere inciperent; quod a pluribus adhuc deinceps factum, cum Ludouicus bauarus magno animo iniquissimis ausibus pontificum sese opponeret; vnde & nec sequenti aetate desuerunt, qui in eodem argumento ingenii vires periclitarentur. Atque huc illi istorum saeculorum scriptores pertinent, quos SIMON SCHARDIUS, atque MELCH. GOLDASTVS iunctim ediderunt. Et illius quidem siue SIM. SCHARDII *synagma tractatum, de imperiali iurisdictione, auctoritate & praeceminetia ac potestate ecclesiastica, deque iuribus regni & imperii*, anno 1566 Basileae editum, postea an. 1609 & 18 Argentorati recusum est. Huius autem, siue MELCH. GOLDASTI opus, quod de *monarchia sacri romani imperii* inscribitur, & in quo exhibentur *tractatus de iurisdictione imperiali, seu regia, & pontificia, seu sacerdotali; deque potestate imperatoris ac papae, cum distinctione vtriusque regiminis politici & ecclesiastici, ex singulari mandato aut permissu imperatorum romanorum & graecorum, nec non regum Germaniae, Galliae, Italiae, Hungariae, Angliae, Bohemiae &c. a catholicis doctoribus conscripti ac editi, & nunc iterum ex tenebris producti, recensiti ac oppositi tractatibus eorum, qui vtramque potestatem in spiritualibus & temporalibus aut adulatorie, aut imperite confundunt; tribus constat tomis, quorum primus Hanouiae an. 1612, alter & tertius Francofurti 1613 & 14 lucem adspexerunt publicam. In editione, quae Fran-*

cofurti 1621 sequuta est, ordo immutatus est, vt *tertium totumque* volumen primum, *primum secundum, & secundum tertium* exhibeat. Quid in vtraque collectione tum SIM. SCHARDII, tum MELCH. GOLDASTI contineatur, recenset CASP. SAGITTARIUS, in *introduet. ad histor. ecclesiast. cap. XXVII. p. 725. seqq.* Idem, ad GOLDASTI collectionem quod attinet, facit CHRIST. THOMASIVS, ita, vt tum de singulis auctoribus suam *intuam* addat, tum quid generatim de hocce GOLDASTI labore sentiendum sit, pronuntiat; in *historia contentiois inter imperium & sacerdotium, cap. IX. §. XCI. p. 84. seqq. cap. XI. §. CLII. seqq. p. 207. seqq.* Nimirum non omnes imperatorum causam ea, qua par erat ratione, egisse, mirum non est; cum eo tempore bonarum litterarum lux, quae deinceps orbem illustravit, solidioraque principia, quibus summorum imperantium iura in tuto collocari possunt, subministravit, nondum exorta esset; multi etiam, quantumvis iniquitatem pontificum romanorum viderent, praedudicatas tamen opiniones de summa eius potestate nondum exuere potuerint; hinc & imperatores ita defendere voluerint, ne offenderent profus pontifices. Accedebat, quod licet, tandem nonnulli iura imperatorum contra pontifices tuerentur; eadem tamen ab ipsorum episcoporum oppressionibus vindicare vix cuiquam in mentem veniret. Episcopi autem dum vna cum imperatoribus se opponebant pontificibus; non tam imperatorum, quam suam causam agebant.

Per emendationem ecclesiae, a beato MARTINO LVTHERO susseptam, optima occasio, iura sua recuperandi, summis imperantibus rerumque dominis offerebatur; qua tamen non omnes vsi sunt; omnium minime illi, qui a romanae ecclesiae discedere sacris sibi religioni duxerunt; quamquam & horum longe melior, quam antea, in quam plurimis facta sit conditio. Cum enim pontifices artes suas omnium

oculis expositas viderent; cautiore facti, tam aperte, vt olim, summis imperantibus insultare, suumque in eos exercere imperium, ausi non sunt; quemadmodum rursus imperantes bruta pontificum extimescendi fulmina non adeo magnas sibi esse causas perspexerunt. Vti vero nihilofecius pontificibus semper constitutum fuit, imperium suum retinere, & augere, aut amissum recuperare; ita nec desuerunt, qui causam eorum agerent, summamque illorum in reges ac principes qua temporalia quoque potestatem adferrent. Hoc ROB. BELLARMINVS, CAES. BARONIVS, IAC. GRETSERVS, aliique, ex Iesuitarum praecipue ordine, sibi datum crediderunt. Cui sententiae cum GVIL. BARCLAIVS librum opposuisset, de *potestate papae, an & quatenus in reges & principes saeculares ius & imperium habeat? aduersarium expertus est* ROB. BELLARMINVM, cardinalem, in tractatu: de *summi pontificis in rebus temporalibus potestate, aduersus Guilielmum Barclaium*; BARCLAII rursus partes in se defendendas suscipiente IOANNE, episcopo Roffensi, in *libris duobus de potestate papae in rebus temporalibus, siue in regibus deponendis, usurpata aduersus Robertum cardinalem Bellarminum, in quibus responderetur auctoribus, scripturis, rationibus, exemplis, contra Guilielmum Barclaium allatis, nec non sex, vel verius quinque exemplis, quibus morte praeventus non responderat Guilielmus Barclaius*; Londini 1614. Detecta iam antea an. 1605 in Anglia conspiratio pulueraria aliis quoque eiusdem generis scriptis occasionem dederat; cumque Iacobus rex *iuramentum fidelitatis* a sibi subiectis exigeret, quo profiterentur, Iacobum legitimum regem esse, nec pontifici fas esse reges imperio priuare, aut illis subiectos ab obsequio liberos pronuntiare; Paulus v pontifex romanae ecclesiae in Anglia adiectis, vt eiusmodi iure iurando fidem suam

am obstringerent, permittere noluit. Eam pro causâ ipsemet rex Iacobus *apologiam pro iuramento fidelitatis* scripsit; quam cum ROB. BELLARMINVS & NICOL. COEFFETEAV, siue COEFFETELLVS, adlatrassent; occasio hinc data fuit PETR. MOLINAEO, edendi librum de *monarchia temporali pontificis romani, quo imperatoris, regum & principum iura aduersus usurpationes papae defenduntur, & docetur, quibus artibus papa ab humili statu ad tantae potentiae cubmen adscenderit*; Londini 1614. Atque eiusdem generis scriptis quoque aliis vt subinde inter protestantes & romanenses pugnatum fuit; ita adhuc obseruandum, cum & inter ipsos romanae ecclesiae addictos, non vna omnium de potestate, quam pontifices in iura imperantium sibi tribuunt, esset sententia; non semel in ipsa quoque ista ecclesiae concertationes quasdam hac super re exortas esse. Exemplum praebent notissima illa de libertate ecclesiae gallicanae certamina, impugnantibus eam aliis, aliis propugnantibus, defendentibusque. Quae quidem ecclesiae gallicanae libertas, nonnulla ad regnum quoque regesque spectantia complectitur. Praecipua namque eius capita sunt: *papa non est infallibilis, nec ecclesiae canones potest tollere, vel mutare; concilium vniuersale est supra papam, nec papa quidquam in rebus fidei sine approbatione concilii atque ecclesiae valide discernere potest; immo a papa ad concilium vniuersale prouocare licet; papa non potest deponere reges, atque eorum subditos a iuramento fidelitatis absoluere: papa non est caput ecclesiae, sed tantum primus & supremus episcopus: controuersiae ecclesiae gallicanae in eadem debent per duodecim prouinciales episcopos decidi, non autem per curiam romanam; libri rituales ecclesiae romanae non sunt obrudendi ecclesiae gallicanae, quae libere propriis ritualibus vtitur; papae non comperit ius episcopatus & alia officia sacra conferendi, sed tantum principibus, quibus*

iis episcopos eligendi merito debetur: annatae sunt iniquae, nec amplius tolerandae; in rebus matrimonialibus suscipienda est etiam potestas ciuilibis. Haud exiguus est scriptorum numerus, qui istam ecclesiae gallicanae libertatem aut defenderunt, aut impugnarunt; quos diligenter recenset, qui & capita ista praecipua huius libertatis iam memorata exhibet, PETR. ZORNIVS, in *tractatu de libertatibus ecclesiae gallicanae, antiquae & hodiernae, in quo agitur tum de capitibus libertatum ecclesiae illius, tum de scriptoribus gallis antiquis & recentissimis, qui vel libertates ecclesiae suae defenderunt, vel oppugnarunt, commemoratis passim praecipuis curiae & facultatis Parisiensis decretis huc spectantibus &c.* Rostochii, sine anni mentione, 4. Praecipui ex libertatis ecclesiae gallicanae defensoribus sunt: NAT. ALEXANDER, ANT. ARNALDVS, STEPH. BALZIVS, IO. GERBASIVS, cuius supra quoque iam facta mentio, GABR. GERBERON, IO. LAVNOIVS, IO. MABILLONIVS, LVD. MAIMBVRGIVS, PETR. DEMARCA, CAR. MOLINAEVS, LVD. ELL. DV PIN, PETR. PVTEANVS, PASCH. QVESNELLVS, EDM. RICHERIVS. Inter impugnatore libertatis ecclesiae gallicanae eminent NIC. COEFFETEAV, siue COEFFETELLVS, ANDR. DV VAL, PHIL. LABBEVS, IO. MORINVS, IACOB. PERRONIVS, cardinalis, IAC. SIRMONDVS, COELESTINVS marchio de SFONDRA TI. De quibusdam speciatim quaedam monere, operae pretium fuerit.

Nimirum ad NAT. ALEXANDRVM quod attinet; romano pontifici potestatem in temporalia regum principumque summæ imperio gaudentium, recte tribui, diserte negat. Fatetur, fuisse plurimos tum ex doctoribus scholasticis, tum ex iuris peritis, qui potestatem pontificis eo vsque prouexerint; sed subiungit; horum omnium auctoritatem, non posse euertere ipsam

Y y y 3

veri-

veritatem; *hiflor. ecclef. faec. XVI. differt. V. p. 438.* Difplicuit haec ALEXANDRI fententia tum aliis, tum maxime FRANCISCO D' ENGHEN, Dominicani itidem ordinis homini, qui libellum, *auctoritas fedis apoftholicae in reges, fiue auctoritas fedis apoftholicae, pro Gregorio VII. papa, vindicata*, inſcriptum, illi oppoſuit; in cuius praefatione eum vocat *Dominicanae familiae filium degenerem, pontificiae laefae maieſtatis reum*; tribuitque illi, quod *ab auſo cultu degenerans in ſanctam apoftholicam ſedem, eiusque praefulem calarnum ſtrinxe- rit*, & quae alia ſunt eiusdem generis. Nec mitius erga ALEXANDRVM ſe gerunt, qui librum FRANCISCI D' ENGHEN ad- probarunt, IO, ANTONIVS D' AVBERMONT, & FRANC. IANSSENS ELINGA, quorum ille inter alia ita pronuntiat; *a maiorum reſigiis deuio fratri, ac in contraria ſtudia infeliciter abrepto, veritatis facem praeluxiſſe, vt in viam redeat, frater- nae pariter ac religioſae diſcipliniae chara- cter eſt.* Sed *apologetica diſſertatione*, ſti- lo ſatis acri conſcripta, cauſſam ſuam egit ALEXANDER, quae inter *ſaeculi decimi quinti & decimi ſexti diſſertationes ſexta eſt, p. 443. ſeqq.* Porro pontificem infra concilium vniuerſale eſſe, eiusque adeo decretis obſtringi, operoſe oſtendit in *diſſert. de auctoritate & ſenſu decretorum, ſeſſionum quartae & quintae ſynodi Conſtantiensis, concilii generalis auctoritatem ſpe- ctantium*, quae inter *diſſertationes ſaeculi decimi quinti & decimi ſexti*, quarta eſt, p. 365. ſeqq. Diſputat ibidem contra EM- MAN. SCHELSTRATENVM, qui *acta Conſtantiensis concilii ad expoſitionem decreto- rum eius ſeſſionum quartae & quintae faci- entia, nunc primum ex codicibus manuſcri- ptis in lucem eruta, ac diſſertatione illuſtra- ta*, Antwerpiae 1683. 4. edidit. Cum namque anno praecedenti 1682 clerus gallicanus ex ſeſſione quarta & quinta concilii iſtius Conſtantiensis, auctoritatem con-

cilioꝝ generalium pontificis romani de- cretis anteterendam, probaſſet; SCHEL- STRATENVVS contra, vt pontificum ſupra concilia auctoritatem vindicaret, haud ſpernendam illorum eſſe ſententiam, con- tendit, qui decreta iſta Conſtantiensia in- dubitatae auctoritatis eſſe negant, aut ea iuſto valore ac robore deſtitui, adſerunt. Reſpondit SCHELSTRATENO LVDOV. MAIMBVRGIVS in *tractatu hiſtorico de inſtitutione & praerogatiuis eccleſiae roma- nae eiusque epiſcoporum*; cuius SCHELSTRA- TENVVS MOX *tractatum de ſenſu & auctori- tate decretorum Conſtantiensium ſeſſ. IV. & V. circa poteſtatem eccleſiaſticam editorum, cum actis & geſtis ad illa ſpectantibus, & ex manuſcriptis italicis, germanicis & gal- licis in lucem erutis*, oppoſuit, Romae 1686. 4. Sed iſti conatus SCHELSTRA- TENI, vt nec alios, ita nec NAT. ALEX- ANDRVM impediuerunt, quo minus in ſua perſiſterent ſententia. Et hicce qui- dem in eo quoque ſe libertatis eccleſiae gallicae deſenſorem demonſtrat, quod cen- ſuram facultatis Pariſienſis, in illam IOAN- NIS DE MONTESONO proſitionem: *ſolius fedis apoftholicae eſt declarare, damna- re & reprobare; & eorum, quae tangunt fidem, ad ſolum ſummum pontificem perti- net examinatio & decifo*, calculo ſuo ad- probat atque deſendit; *hiſtor. ecclef. ſaec. XIII. & XIV. diſſert. XII. p. 526. ſeqq.* item- que, quod *ius regaliae Galliae regibus ad- ſerit, quamquam ne pontificem offende- ret, ſe non dogmatice, ſed hiſtorice, & ali- orum ſententias, rationes, reſponſa, dunta- xat referendo*, hoc argumentum tractare, videri velit; *ſaec. XIII. & XIV. diſſertat. VIII. p. 424. ſeqq.* Verum idem hicce ALEXANDER non ſemper ſibi conſtat. Alibi enim pontificum romanorum quo- uis modo captat benevolentiam, & velut immemor ſui ipſius talia propugnat, quae cum libertate eccleſiae gallicanae conſiſte- re nequeunt. Quae de canonibus concilii

lii Sardicenfis, quibus pontificiae maiestatis propugnatores ius prouocandi ad sedem romanam defendere solent, eius sit sententia, iam ad §. *praecedentem* exposuimus. IO. LAVNOIVS, theologus Parisiensis, sed vir cordatus, in libro de *veneranda romanae ecclesiae traditione circa simoniam*, annatas, velut execrandum simoniae genus perstrinxerat; at harum defensionem in se suscepit ALEXANDER, *hist. eccles. saec. XV. & XVI. dissertat. IX. p. 562. seqq.* Cum primis vero animum iniquissimum prodit, dum, quae improbat, pontificum in Galliae reges, eorumdem in imperatores germanicos, ad eorum iura conculcanda, laudat facinora; quod praeter alia in eo recte reprehendit ELIAS VEIELIVS, in *dissert. isagogica in selecta hist. eccles. capita, art. VIII. §. IV. p. 268. seqq.*

Inter reliquos, qui pro libertate ecclesiae gallicanae, simulque adeo pro iure regum pugnarunt, eminent PETRVS DE MARCA, archiepiscopus Parisiensis, cuius *dissertationum de concordia sacerdotii & imperii, seu de libertatibus ecclesiae gallicanae libri octo*, multorum teruntur manibus, magnamque consequuti sunt celebritatem. Ediderat PETR. PVTEANVS opus de *libertatibus ecclesiae gallicae*, quod cum motus quosdam excitasset, OPTATVS GALLVS (quo sub nomine presbyter quidam Parisiensis, cui nomen HERSENS, latitat vti PETR. BAEIVS auctor est, *diction. hist. & crit. voc. Marca p. 2028.*) de *schismate cauendo* librum edidit, in quo sententiam, quam nonnulli ob PVTEANI librum animo conceperant, RICHELIVM cardinalem id agere, vt patriarchatum in regno Galliae erigeret, haud obscure confirmabat, immo addebat, magnum virum in partes tractum promissis ingentibus, qui scripto defenderet, quae pro ea causa cardinalis facturus erat, PETRVM DE MARCA hisce verbis designans. Inuidiam itaque, quae inde in se redundare poterat,

declinaturus RICHELIVS, nomine regis per archiepiscopum Burdegalensem PETRO DE MARCA imperat, vt aduersus hunc libellum scribat, *sed ea methodo, ne libertates ecclesiae gallicanae quas per latus non occulte petebat Optatus, aliquam paterentur iniuriam; quin immo id sedulo ageret, vt omnes intelligerent, libertates illas nihil detrabere de reuerentia, quae debetur romanae sedi, quam prae cunctis semper nationibus Galli constantissime retinuerunt.* Ita & occasione, & scopum huius operis exponit STEPH. BALVZIVS, in *vita Petri de Marca, eidem praemissa, §. VIII. p. 9.* Intelligitur inde, vtrique, & RICHELIO cardinali, & PETRO DE MARCA constitutum fuisse, ecclesiae, regniue gallicani libertatem, ita tueri, ne offenderent nimis pontificem. Et ad RICHELIVM quidem quod attinet, etsi a quibusdam inter libertatis ecclesiae gallicanae defensores referatur; eum tamen serio id non egisse, constat. Mysterium omne adcurate detegit, & exponit IO. FRICKIVS, theologus Vlmensis clarissimus, quem hac de re audire iuuabit. *Is, inquit, de cardinali hocce verba faciens, vti sane in opprimendo Richerii dogmate totus fuit; ipse nimirum aduersissimus aristocratico regimini, quod doctor ille Sorbonicus vnice commendabat; ita tamen alia rursus manu haud segniter gallicanae ecclesiae libertates promouisse, videri voluit. Nimirum, cum non ferret, ob Ludouici XIII regis sui cum Sueciae rege magno Gustauro, & corona suecica fedus, cuius ipse summus & suator & auctor fuerat, indignis modis Romae se lacerari, maxima nimirum inuidiae parte in Richelium cardinalem undique, vt probe nouerat, redundante; cohibendam minis & conatibus animosis censuit aulam pontificiam, ne ad fulmina, procul iam offensa, perueniretur. Hinc modo de conciliatione protestantium cum Romano-catholicis audita aliquorum consilia; & si pontifex abnueret, minae clam*

clam sparsae, posse fortassis etiam absque papa gubernari gallicanam ecclesiam, sub patriarcha scilicet, seruatim ritibus pristinis pascendam; modo quaesiti studiose viri docti, qui de libertatibus ecclesiae gallicanae scriberent, absque metu, etiamsi aegerrime laturum scriptorem talem Romanum pontificem facile praevidebat. Nam ad id ipsum susceperat ista omnia, multo cum astu & adparatu cardinalis, ut Romanam duritiam, quam prae se papa saepiuscule ferebat, vinceretur; haud quaquam (quod aliquibus visum praeter rem est) ac si in animum induxisset umquam, deserere sacra fidei Romanae; in inclementia Clementis examinata, dissertat. I. cap. II. §. II. p. 30. Quantumvis autem PETRVS DE MARCA magna cautione usus esset, ne romanam curiam irritasse videretur; multa hinc etiam ad pontificum auctoritatem stabiliendam inferuisset; indignationem tamen eius euitare non potuit. *Offendit tamen, inquit STEPH. BALVZIVS, (quis crederet?) hic liber romana ingenia, nullam aliam ob causam, ut Marca existimabat, quam quod in fronte operis admoneret, heic agi de libertatibus ecclesiae gallicanae. Vnde Romanis (quorum aures teneritudine quadam plus trahuntur) promptum fuit sibi persuadere, illum libertati ecclesiasticae aduersari, qui de libertatibus ecclesiae gallicanae (pro nefas!) agebat ex professo; l. c. p. 12. Immo; cum deinceps PETRVS DE MARCA episcopus Conseranensis a rege nominatus esset; plurimae illi Romae obiectae sunt difficultates, ob illud ipsum de concordia sacerdotii & imperii opus, quo minus confirmationem pontificis impetrare posset. Fusc ista omnia enarrat BALVZIVS l. c. qui & FRANC. ALBICVM, postea cardinalem, dixisse, memorat, Marcam esse manifeste haeticum, nullumque umquam haeticorum fuisse magis iniquum aduersus ecclesiam; porro, summum pontificem numquam consensurum, ut ille fiat epi-*

scopus; nam si id faceret, idem esses, ac si lupum mitteret in ouile; l. c. Nec voti sui PETRVS DE MARCA compos fieri potuit, donec Barcinone anno 1646 libellum edidisset, quo editiois librorum de concordia sacerdotii & imperii consilium exponit, opus apostolicae sedis censurae submittit, & reges canonum custodes, non vero auctores esse docet. Ita enim libellus iste inscribitur, teste BALVZIO, l. c. Atque ita tandem episcopatum istum obtinuit; non tamen plane adquecentibus romanae curiae addictis, variaque tentantibus, ut priorem plane retractasse sententiam videretur. Et licet PETRVS DE MARCA, cum controuersia de duplici ecclesiae capite Petro & Paulo exorta esset, iussu pontificis, qui fidem eius explorare volebat, dissertationem de singulari primatu Petri an. 1647 scripsisset, aliaque ad captandam romanae curiae beneuolentiam egisset; non tamen ad labem, quam semel contraxerat, eluendam, hoc sufficere videbatur. Legenda, quae STEPH. BALVZIVS narrat l. c. §. XV. XVI. p. 15. 16. & §. XXV. seqq. p. 24. seqq. Haec vero omnia qui paullo accuratius considerauerit, intelliget, PETRO DE MARCA, viro cetera doctissimo, & candorem & constantiam in libertate & regni & ecclesiae gallicanae defendenda defuisse; quod & de plerisque, qui eandem causam egerunt, est obseruandum. Ipsum illud interim de concordia sacerdotii & imperii opus, ut multiplici eruditione refertum, ita lectu dignum, praesertim si quis recte a perperam dictis discernere valeat. Prima in Germania editio, post tertiam gallicanam prodiit Lipsiae 1708. fol.

Maiori sinceritate & constantia regni ecclesiaeque gallicanae libertatem defendit EDM. RICHERIVS, doctor Sorbonnicus; quamquam & suo docuerit exemplo, quantis qui hoc faciunt, sese exponant periculis. Tota veluti vita eius nihil aliud, quam continuum certamen fuit contra romanam

manae curiae addictos, qui id vnice agebant, vt regni ecclesiaeque gallicanae iura opprimerent; vti illi testantur, qui eam descripserunt, quod & ADR. BAILLETVS fecit, si modo is auctor est, *vitae Edmundi Richerii, doctoris Sorbonici*, quae lingua gallicana Leodii 1714. 8. prodiit, & cuius summam IO. CLERICVS exhibet, *biblioth. ancien. & modern. tom. XII. part. I. artic. p. 1. seqq.* Recensentur quoque fata RICHERRII in *historia censurae aduersus Andream Santarellum latae*; itemque in CLAVD. BARTH. MORISOTI *epistola ad Curesum*, an. 1633 scripta. Primum turbarum initium inde repetendum, quod RICHERRIVS IO. CHARLIBR. GERSONEM, qui olim itidem libertatem ecclesiae gallicanae propugnauerat, a calumniis & obtreccionibus ROBERTI BELLARMINI cardinalis defendere ausus esset. Prodiit ista *apologia pro Ioan. Gersonia, pro summa ecclesiae & concilii generalis auctoritate, atque independentia regiae auctoritatis ab alio, quam a solo Deo, aduersus scholae Parisiensis & eiusdem doctoris christianissimi obtreccatores*, Lugduni Batauorum 1676. 4. atque recensetur a IO. CLERICO, *biblioth. anc. & mod. tom. XIII. part. II. artic. VI. p. 345. seqq.* Accedebat deinde immane illud Henrici IV Galliae regis parricidium, ostendebatque luculenter, quid regibus a pontificibus & eorum adseclis exspectandum esset. Cumque renouandum esset iussu parlamenti Parisiensis Sorbonnae decretum contra eos, qui docent, tyrannos licite occidi posse; RICHERRIVS non tantum, institutum hoc saluberrimum pro viribus promouere conabatur; sed & cum IAC. PERRONIVS cardinalis in sollempni oratione, nomine totius cleri habita, iura & scepra imperantium romani pontificis legibus subiecisset, immo sententiam aduersam, ceu infamem & haeticam traducere non dubitasset; RICHERRIVS dogmatibus eiusmodi salutis

BVD. HAGOG.

& regni & ecclesiae gallicanae noxiis strenue sese opposuit; editoque *de ecclesiastica & politica potestate* libello (de quo deinceps) monarchiam papalem impugnavit, ipsumque PERRONIVM cardinalem haud obscure perstrinxit. Hinc cardinalem istum acerrimum insensissimumque expertus est hostem; qui & turpissimus erat pontificis adulator, & libertatis ecclesiae gallicanae oppressor. Accedebant praeter alios IAC. SIRMONDVS & PETR. COTTONVS Iesuitae, cum primis autem ANDR. DVVAL, doctor Sorbonnicus, qui quidquid poterat, ad perdendum RICHERRIVM contulit. Tanta autem istorum hominum erat malitia, vt RICHERRII aegrotantis manum arriperent, & ita libello subscribere cogent, in quo sententia eius damnabatur; ne quid de eo dicam, quod per satellites a duce Espernonio immisos, e collegio cardinalis Monachi abreptus & carceri intrusus, aegre amicorum & academiae Parisiensis intercessione ad senatum, libertati suae restitutus sit; nec de eo, quod in aedes P. IOSEPHI Capucini ad prandium, & amica colloquia dolose inuitatus, & postmodum praesente notario apostolico ad scribendam libelli sui *de ecclesiastica & politica potestate* retractationem strictis pugionibus adductus sit. Constans nihilominus vsque ad mortem in sententia sua permansit RICHERRIVS, neue post mortem aduersarii aliud quid illi ad fingere possent, testamento suo, an. 1613 primum condito, deinceps singulis annis recognito, tandemque concluso & obsignato, prospexit. Idemque cum scripta quaedam post mortem eius edita testentur; commenta fabulasque narrant, qui eum sententiam libere & serio retractasse, nobis persuadere adnituntur. Varia EDM. RICHERRIVS scripsit, ad eundem scopum collineantia, inter quae eminet libellus *de ecclesiastica & politica potestate*; quo & vel maxime pontificiae monarchiae patronos offendit,

Zzz

offendit, postquam se eius auctorem professus erat. Initio namque sine ipsius nomine prodierat. Non tantum enim ANDREAS DV VALLIVS, antea nobis memoratus, aliique eundem sibi refutandum sumserunt; verum IAC. PERRONIVS cardinalis, omnem mouit lapidem, vt in synodis quibusdam damnaretur. Ab Innocentio etiam XI pontifice in indicem librorum prohibitorum relatus est hisce verbis: *Edmundi Richerii opera; cuius est etiam liber anonymus prohibitus, & qui denuo prohibetur, inscriptus: de ecclesiastica & politica potestate liber vnus &c.* Prodiit hicce liber tum alias, tum & Coloniae (si inscriptioni fides habenda) anno 1701. 4. Addita in hac editione est ipsius auctoris *defensio libelli de ecclesiastica & politica potestate, in quinque libros diuisa*, quae tum primum lucem adspexit. Vtrumque librum recenset IO. CLERICVS, *biblioth. anc. & mod. tom. XII. artic. II. & III. p. 91. & 125. seqq.* Excerpta etiam ex vtroque exhibet CHRIST. THOMASIVS, in *historia contention. inter imper. & sacerdos. adpend. ad cap. I. §. IX. p. 316. seqq.* qui & §. XVI. p. 330. obseruat, etiam EDM. RICHERIVS ac MARC. ANT. DE DOMINIS in eo conuenerint, quod vterque monarchiam romani pontificis impugnaverit; in eo tamen discrimen inter illos intercessisse, quod hic singulis episcopis plenam potestatem ecclesiasticam tribuerit, ille vero aristocraticum ecclesiae regimen omnibus episcopis commune, monarchia tamen papali temperatum, defenderit. DERICHERII *historia conciliorum generalium supra iam diximus, eamque itidem ad defensionem libelli de ecclesiastica & politica potestate spectare, monuimus.* Hisce denique addendae eiusdem vindiciae doctrinae maiorum scholae Parisiensis, seu *constans & perpetua scholae Parisiensis doctrina, de auctoritate & infallibilitate ecclesiae in rebus fidei ac morum, contra defensores monar-*

chiae vniuersalis, & absolutae curiae romanae; Coloniae 1683. 4. quarum summam legere licet in Actis eruditior. Lips. 1684. p. 103. seqq.

Similia iam ante RICHERIVM fata expertus est CAROL. MOLINAEVS, iure consultus suo tempore longe celeberrimus, idemque regiae potestatis strenuus defensor. Hic cum fraudes impias pontificum, vimque ab iis potestate regum toties illatam, ferre non posset; in commentario ad edictum Henrici II regis *ad paruas datas*, vti vocatur, Lugduni 1552 primum edito, mox Basileae recuso, arcana romanae curiae & sincere detexit, &c, ea tum saniori antiquitati, tum Galliae libertati, aduersari, demonstrauit; immo etsi non ignoraret, in quanta se coniceret pericula, an. 1562 *consultationem aduersus concilium Tridentinum* edidit, in qua concilium hocce Galliae, vtpote libertatibus eius aduersum, vitisusque plurimis laborans, minime admitendum, probat; quae tamen carcerem, aliaque incommoda grauissima illi attraxit. Defensores autem nactus est in hacce causa MICH. HOSPITALIVM, regni cancellarium, ARN. FERRERIVM, Galliae in synodo Tridentina legatum, INSVLANVM & FABRVM PIBRACIVM, collegas suos, aliosque. Legenda, quae IO. ERICKIVS obseruat, in *inclementia Clementis examinata, dissert. I. cap. II. §. VI. p. 22.* Inter eos, qui libertatem regni & ecclesiae gallicanae impugnarunt, vel maxime commemorandus est *anonymus* quidam *Leodienfis*, in *tractatu de libertatibus ecclesiae gallicanae*, in quo subinde speciatim contra PETR. DE MARCA disputat, cuiusue excerpta exhibet CHRIST. THOMASIVS, in *historia contention. inter imper. & sacerdos. adpend. cap. I. §. VII. pag. 307. seqq.* Ad rem ipsam quod attinet, eos quidem, qui libertatem regni & ecclesiae gallicanae impugnant, causam defendere pessimam, nemo dubitauerit. Meliorem qui-

quidem tuentur, qui pro altera stant parte; praeterquam vero, quod plerumque nec eandem, nec constanter, hoc faciunt, ut antea iam obseruauimus; ne irae & indignationi satellitum pontificis romani se exponant; nihil efficere possunt tam diu, quamdiu praecipua dissentientium fundamenta, ecclesiam esse rempublicam, ordinisque sacri viris, cum primis episcopis, recte imperium aliquod tribui, & quae alia sunt eiusdem generis, non labefactant; quod tamen ab iis, qui ecclesiae romanae sacra amplectuntur, frustra expectaueris. Diuersa interim controuersiae huius in ipsa Gallia fuere fata, prout regibus, eorumque ministris visum fuit, pontificum romanorum aut captare, aut negligere fauorem. Hoc enim si contingat, maior libertas conceditur illis, qui pro regni & ecclesiae gallicanae iuribus pugnant; qua non gaudent, qui hoc facere volunt, si priori modo res se habeat. Mirantur vero merito viri docti, reges Galliae, eorumque ministros interdum tam parum, quid e re fuerit, perpendere, ut iurium suorum detentores acerba quaeuis & atrocia pati cogant, quos fouere potius, praemiisque adficere debebant. Quae diximus, ex ipsius sanctionis pragmaticae variis comprobari possunt factis, quae EDM. RICHBIVM in *histor. concilior. general. lib. IV. part. I. cap. I.* descripsisse, antea obseruauimus. Cum primis autem addenda, quae de factis libertatis ecclesiae gallicanae erudite & eleganter disserit IO. FRICKIVS, theologus Vlmensis, non fermet nobis laudatus, in *inclementia Clementis examinata, dissert. I. cap. II. p. 18. seqq.* Dum enim in ista *dissertatione causas constitutionis Clementinae* exponit, *cap. II. de libertate ecclesiae gallicanae* ex instituto verba facit, & quo pacto recentiori aetate libertas illa regni & ecclesiae gallicanae mirum in modum labefactata sit, ostendit. Nonnulla etiam, quae huc spectant, ipsismet attigi in *dissert. de concor-*

dia religionis christianae, statusque ciuilis, c. IV. §. XIV. p. 154. seqq.

Non tantum in Gallia, sed & in Italia, praesertim inter Venetos & Paulum v pontificem, de limitibus sacerdotii & imperii acriter disputatum fuit. Legem condiderant Veneti, qua ecclesiasticis interdicebatur, ne quid soli, & immobilium bonorum possent acquirere; deinde alteram, ne quis ullam religiosam domum, sine speciali senatus concessionem, fundandi potestatem sibi sumeret. Accedebat, quod Veneti abbatem quemdam, atque canonicum, enormium scelerum reum, carceribus mancipauerant. Contigerant ista, viuente adhuc Clemente VIII pontifice, qui & prudenter ea dissimulauerat. Paulus autem v multum ferocior, amplumque imperium quaerens, nec ullam occasionem, auctoritatem sibi comparandi, praetermissurus, negabat, se permissurum, ut ecclesiastici a magistratu saeculari iudicarentur; leges quoque istas, utpote conciliis & constitutionibus imperialibus aduersas, nullo gaudere robore, decreuit. Quid porro inter Venetos ac pontificem hac in re actum sit, & qua ratione pontifex non sine dedecore inferior ex hoc certamine discesserit, exponere huius loci non est. Id solum monemus, durante hacce lite, varia vtrimque edita fuisse scripta, ad causam hancce, seu limites sacerdotii & imperii spectantia. Pro Venetis pugnarunt IO. MARSILIUS, NIC. CRASSVS, ANTON. QVIRINVS, aliique. Et ANTON. quidem QVIRINVS senator, populare scriptum a supremo decemuirosum consilio, postquam a sex theologis, totidemque iure consultis, adprobatum fuit, subscriptum, non sine bile ceteroquin compositum, euulgauit, quo & legum controuersarum promulgationem nouam defendit, nihilque, quod non iustum honestumque sit, a senatu factum, contendit. Anonymi quoque cuiusdam eodem

tempore lucem adspexit scriptum, doctorem quorundam virorum, cum primis **F. PAVLI** Veneti, siue **PAVLI SARPPII**, cuius *historiam concilii Tridentini* nemo ignorat, testimonio munitum. Nimirum **PAVLVS** hicce **SARPPIVS**, ex Seruitarum ordine, reipublicae Venetae theologus, iudicium suum *considerationum* nomine subiecit, in quo tanta prudentia, tantoque ingenii acumine Venetos contra pontificem defendit, vt omnibus dubiam palmam reddiderit. Alius praeterea anonymus, qui ipse **PAVL. SARPPIVS** esse creditur, eandem causam peculiari libro egit; quem admodum & praefationis, duobus **IOAN. CHARLIERII GERSONIS** opusculis, eodem collineantibus, atque tum recusis, praemissae, auctor idem **PAVL. SARPPIVS** esse adseruit. Atque huncce anonymum, itemque **GERSONIS** opuscula, adgressus est **ROB. BELLARMINVS**, cardinalis, qui principem inter eos, qui pro pontifice pugnant, tenebat locum; simul tamen & **EDM. RICHERIO** occasionem praebuit, **GERSONIS** defensionem in se suscipiendi, vt antea iam obseruauimus. Respondit **BELLARMINO**, erroresque innumeros ei ob oculos posuit, **IO. MARSILIVS**, Neapolitanus, ex ordine seraphico, & exempla, quibus cardinalis probare voluit, eos, qui pontificibus, eorumque ambitioni se opposuerunt, misere periisse, explofit. **PAVLI** vero **SARPPII** *considerationes* antea memoratas, ad quas **BELLARMINVS** nihil regresserat, peculiari libro ad partes vocauit **IO. ANT. BOVIUS**, Nouariensis, quem longo rursus, & *lupis* auctoris demonstrante scripto consultauit **F. FVLGENTIVS Brixianus**, ex Seruitarum ordine. Sequebantur deinde duorum cardinalium **ASCANNII COLUMNAE** & **CAES. BARONII** vota, quibus censuras pontificis non solum laudabant, sed etiam pontificem, vt executioni strenue insisteret, adhortabantur. Sed vtrique iterum **IO. MARSILIVS** re-

spondit, antea nobis iam laudatus. Plura de hisce omnibus dabit **IO. HENR. DEGGERS**, in *historia papatus*, per. VII. §. CCXX. p. 322. seqq. Legendi & de certaminis huius historia **IAC. AVG. THVANVS**, *bislor. lib. CXXXVII.* toto, atque **M. ANT. DE DOMINIS** *de rep. eccles. lib. V. cap. IX. §. XLII. p. 420. seqq.* Praecipuum inter eos, qui eo tempore Venetorum causam agebant, locum cum **PAVLVS** ille **SARPPIVS** teneat; varia is, vt ex dictis liquet, composuit scripta, quibus cum primis adhuc addendum, quod ante paucos annos demum ex tenebris in lucem emerit, & italice pariter ac gallice Hagae comitum anno 1780. 12. prodit. Gallice inscribitur: *les droits des souverains defendus contre les excommunications & les interdicts des papes, ou examen & refutation des droits d'excommunication les souverains, que les papes se sont iniustement attribuez &c.* Primum illud, certe ex primis fuit, quae eo tempore in ista causa fuere composita, idque auctor manuscriptum inquisitoribus status reipublicae Venetae exhibuit; hinc vero, cum ab aliis describeretur, post tantum temporis interuallum, exemplum aliquod in manus eius incidit, qui orbis eruditi illud exponere oculis operae duxit esse pretium. Constitutum autem auctori in hocce libro est, erigere & confirmare inquisitorum status reipublicae Venetae animos, ne excommunicationis papalis fulmine commouerentur, quin potius vt spernant illud, ac alto supercilio contemnant; scrupulosque conscientiae, si qui forte orientur, illis eximere. Hinc italica inscriptio ita se habet; *consolazione della mente, nella tranquillita di coscienza causata dal bon modo di viuere nella Citta de Venecia, nel pretesto terderto di Paolo quinto.* Summam eius exhibet **IO. CLERICVS**, *biblioth. anc. & mod. tom. XIV. part. II. artic. II. pag. 306. seqq.* Qui idem hocce scriptum recensuit *dans le iournal des sçauans* mensse Nouembr. p. 490.

p. 490. seqq. dubitat, an illud recte PAVLO SARPIO tribuatur?

Dum superiori saeculo in Gallia, magnis animorum motibus, magnoque strepitu de libertate ecclesiae gallicanae disputabatur; ex nostratibus IO. SCHILTBERS, iure consultus longe clarissimus, suarum duxit esse partium, Germaniae quoque ecclesiarum libertatem omnium oculis exponere, quod & fecit. editis de *libertate ecclesiarum Germaniae libris septem*, qui cum eiusdem auctoris *de prudentia iuris christianorum libro*, itemque *dissertatione de fati ecclesiarum sancto Ioanni reuelatis*, Ienae prodierunt anno 1683. De fati nimirum libertatis ecclesiarum Germaniae, a prima illarum origine, vsque ad ecclesiae reformationem, ordine per sex integros libros differit, ea quidem ratione, vt subinde historiae ecclesiasticae Germaniae lucem egregiam adfundat; libro vero tandem septimo de *instaurata libertate ecclesiarum Germaniae per reformationem* verba facit. Occasionem hinc & initia reformationis istius exponit, deque concordia imperatoris & ordinum circa reformationem perficiendam agit; itemque de sperata reformatione vniuersali, eiusdemque impedimentis. Nimirum, etsi imperator & ordines romanae ecclesiae sacris addicti, quae LVTHERVS & euangelici docebant, non adprobabant; tyrannidem tamen pontificis, variosque abusus, in ecclesia romana regnantes, aegre ferebant, & haec ecclesiae quamdam optabant emendationem; quam tamen ipsimet rursus impediabant, dum veritati doctrinae euangelicae se opponerent. Dum reliqua SCHILTBERS persequitur, de induciis religiosis, de concordia ecclesiarum Germaniae tentata, de concilio Tridentino, de constitutione intermissa, de concilio Tridentino per pacem religiosam disturbaro, de eiusdem concilii exitu & auctoritate; porro de impedimentis reformationis vltioris, de liber-

tate ecclesiarum Germaniae denuo impugmata, & per pacem Osnabrugensem iterum restituta, copiose & luculenter differit. Cuncta vero qui paullo adcuratius considerauerit, facile perspiciet, auctorem libertatem ecclesiarum Germaniae inuictu pontificum romanorum considerare, prout hi eam subinde opprimere tentarunt, & prout rursus ab imperatoribus ordinibusque imperii contra eosdem adserta est & vindicata, maxime a protestantibus, postquam iugo istorum praesulum colla sua prorsus subduxerunt. Et haec cum gallicanae ecclesiae defensoribus in eo, quod caput causae est, consentit, nec vltius progreditur. Nondum autem ista ad iura imperantium plene vindicanda sufficere, maiorisque adhuc libertatis spem, ecclesiae emendationem attulisse, ex dicendis patebit. Enimuero per istam ecclesiae emendationem summis imperantibus auctoritatem potestatemque, quae illis debetur, redditam, certe occasionem, eam recuperandi, suppeditatam, securitati eorum non vna ratione prospectum, & beneficia adeo haud exigua in eos collata, nemo, qui cuncta recte ponderauerit, negare poterit. Demonstrauit hoc ex instituto BALTH. BEBELIVS, in *dissertat. de beneficiis magistratui politico beati Lutheri ministerio exhibitis*. Spectat huc etiam HECTORIS GOTTFR. MASII, theologi quondam Hassniensis longe celeberrimi, *interesse principum circa religionem euangelicam*, qui tamen quaedam adserpsit, quae non omnibus placuere, notumque fati, quae nam hinc ortae sint controuersiae. Conferenda, quae dixi in *dissertat. de concordia religionis christianae statusque civilis, cap. V. §. III. p. 172. seqq.* Quod si etiam principia ista iuris ecclesiastici, quae ex mente sententiaque protestantium ad §. praeced. constitutum, quaeue secundum rectae rationis ductum constituenda sunt, rite obseruentur; nulla de limitibus imperii atque sa-

cerdotii potest esse contentio. Regum principumque est imperare, hinc & quae externa ecclesiam dirigere, modo non ipsimet iure suo se abdicent; ministrorum verbi diuini atque episcoporum est, docere, erudire populum, administrare sacramenta, clauē soluente & ligante recte vti.

Haec licet in aprico posita sint; subinde tamen tum inter reformatos, tum inter nostrae ecclesiae addictos, de hisce limitibus lites quaedam sunt exortae. Et ad reformatos quidem fuit attinet, spectat huc controuersia, quae Heidelbergae excitata est, cum THOM. ERASTVS, medicus, a quo, qui eandem sententiam defendunt, Erastiani dicti sunt, cum aliis quibusdam disciplinam ecclesiasticam, atque excommunicationem, reuiceret atque impugneret. Rem omnem IO. HENR. HEIDEGGERVS hunc in modum enarrat: *Quam (disciplinam ecclesiasticam) post Brunnerum ecclesiasten Heidelbergensem, Thomas Eraustus, Heidelbergensis ibidem medicus, consentientibus Christophoro Probo, cancellario archi-palatino, & Adamo Neufro, pastore ad D. Petri, qui post ad Arianos & Turcas ipsos defecit, aduersus Oleuianum, institutionem disciplinae ad exemplar Geneuenfis, vrgentem, vehementer impugnavit. Censebant enim illi, ecclesiae nullum regimen, nullam sententiae dictionem, nullum forum, nullam potestatem verbum Dei per censuras, excommunicationem imprimis, adplicandi a Christo datam esse; potestatem clauium in solo verbi praeconio consistere; & ecclesiam magistratui christiano subiectam, omnem quam vsurpat disciplinae auctoritatem ex mera magistratus delegatione vsurpare, cum omnis politia externa, omne regimen, & omnis coetuum minorum potestas, in republica a summa maiestate deriuari, & in eandem refundi debeat.* Proin etiam magistratuum fastes censuris ecclesiae obnoxios esse, iidem pernegant, & a sententiis ecclesia-

sticis, ad magistratum tribunalia, utpote quibus vltimum & supremum rerum omnium in republica iudicium conueniat, prouocationem permittunt; in corpore theologiae christi. loc. XXVII. sect. I. §. XCIII. p. 606. conf. & §. CXXX. p. 626. Hisce ERASTI hypothesibus licet THEOD. BEZA alique se opposuerint, quod & IO. HENR. HEIDEGGERVS l.c. facit; ita tamen comparatae sunt, vt non videam, quo pacto conuelli queant, quin simul ius summorum imperantium circa sacra laesactetur. Regimen enim ecclesiae, iurisdicctio, facultas coactiua, potestas puniendi, & quae eiusdem sunt generis, vt citra controuersiam summum imperium arguunt; ita ecclesiae nullo modo tribui possunt, nisi eam in rempublicam commutare, & ita rempublicam in republica statuere, imperantesque summos magna imperii parte spoliare velis. Ecclesiam vniuersalem nullo modo vt rempublicam concipiendam, particulaeque instar collegiorum a summo imperante dependentium sese habere, saepe iam monuimus. Ad excommunicationem quod attinet, si vt poena quaedam ciuilis spectetur, ecclesiae itidem tribui nequit; quemadmodum rursus rectum legitimumque clauis ligantis & soluentis vsu verbi diuini ministris denegare non licet. Plura de ERASTO & Erastianis dabit CHRIST. THOMASIVS, in *notis ad Huberum de iure ciuili. lib. V. p. 166. seqq.* & in *historia contention. inter imper. & sacerdot. adpend. cap. I. §. XIX. p. 344.* item IO. GEORG. PERTSCHIVS, in *Recht des Kirchenbanes &c. cap. XI. §. III. pag. 337. seqq.* Iis, quae de ERASTO & Erastianis dixerat, IO. HENR. HEIDEGGERVS porro quaedam subiungit, quae itidem ad eiusdem controuersiae historiam spectant: *Quorum (Erastianorum) sententiam in Anglia gliſſacibus presbyterianos inter & independentes controuersis, quidam Colemanus Londinensis pastor inuicruauit, qui politicorum instans*

Et vana prurigine motus, in concione Londini parlamenta coram habita, regimen ecclesiae magistratui obtulit, cui scilicet G. Gillespius, minister Edimburgensis & celeberrimus Samuel Rbeterfoordius, doctissimis dissertationibus, quibus omnem Erasiani commenti iniquitatem aperuerunt illi, oppugnatum iuerunt; L. c. §. XCIII. p. 606. In sequentibus historiis huius controuersiae ita porro pertexit: Quorum (pseudonimorum) antesignanus Thomas Erasmus cum complicitibus suis ecclesiae potestatem omnem abdicauit, & politico magistratui subiecit. Ei in Anglia Colemanniani, in Belgio Grotius & remonstrantes, quos peculiari libro Vtenbogardus defendit, magistratui architectonicam in ecclesiam potestatem adserens, secundas fecerunt. Sed remonstrantes, qui, quamdiu magistratum sibi fauentem & propitium experti sunt, mire potestatis eius peristromata dilatarunt; conuersa fortuna, velificationem sinuare coeperunt. Nam Episcopus disputatione de iure magistratus circa sacra, anno 1618 edita, discrimine inter ecclesias templares seu publicas & priuatas, seu publico - priuatas, quae in propriis aedificiis segregatae a templaribus coetus celebrant, mustitatio potius quam constituto, in illas magistratum iure diuino omne plenissima, in has nulla omnino pollere, obscurius paullo insinuauit; sed mox detecto arcano omni, remonstrantes tum in confessione, cap. 25. tum in eiusdem apologia cap. 24. 25. mustitarunt. Post pugnam cum remonstrantibus pugnatam duo reformati theologi editis super hac controuersia scriptis, pomum ipsoe in medium proiecerunt; vnus, auctor breuis responsionis ad solutiones datas &c. cui Petrus Cabelianus respondit; alter Vedelius vulgato de episcopatu Constantini magni libro, quem Reuius, Triglandius, & Apollonius refutarunt. Qui eos sequuti praelium instaurare conati sunt, Ludouicus Molinaeus, paraenesis ad aedificatores imperii in imperio, edita, & Lambertus Velibuyfus, qui ec-

clesiam spoliolum dominantium fecit, ab anonymo, qui Ioannes Broun Scoto - Britannus est, aliisque, ad partes vocatus est, actum egerunt, & operam luserunt; L. c. §. CXXX. pag. 626. Haec ideo recitare visum fuit, quoniam historiam istius controuersiae in ecclesia reformata velut in compendio exhibent. Iuuat tamen nonnulla illustrationis causa addere. Et primo quidem ad Anglos quod attinet, quoniam episcoporum apud eos sit auctoritas atque potestas, neminem fugit. Proxime namque ad episcoporum ecclesiae romanae accedit potestatem, si non prorsus eadem est; immo certo modo maior, dum episcopi Angliae imperio pontificis non sunt obnoxii. Eam itaque summi imperii partem, quae ius circa sacra complectitur, in Anglia penes episcopos esse, dubio caret. Licet autem presbyteriani episcopalibus acriter se opposuerint, & praeter alia episcopale ecclesiae regimen vehementer impugnaverint; vt alibi copiosius exponimus; non tamen ideo existimandum, ac si potestati imperantium multo latiores constituerint limites, quam episcopales. Contentiebant enim vtrique in eo, ius circa sacra non ad imperantes spectare, sed ad ecclesiam; de eo solum disceptabant, num hocce ius in ecclesia per episcopos, an per presbyteria administrari debeat. Cum vero deinceps independentes exorirentur, hi demum magistratui summam in rebus ecclesiasticis potestatem tribuebant; adeoque ab vtrisque, tum episcopalibus, tum presbyterianis in hocce capite dissentiebant. Immo dicebant aperte, presbyteriale regimen re ipsa, mutato tantum nomine & pompa, episcopalem potestatem ac tyrannidem sibi in ecclesias arrogare; teste GEO. HORNIO, hystor. eccles. period. III. artic. III. §. XLI. p. m. 428. Atque ex horum independentium numero COLEMANNVS ille fuit, pastor Londinensis, cuius antea facta est mentio. Horum etiam partes tuendas susce-

fulcepit LVDOV. MOLINAEVS, PETRI MOLINAEI filius, edito libro, quem inscripfit: *paraenesis ad aedificatores imperii in imperio; in qua defenduntur iura magistratus aduersus Moysen Amyraldum, & vindices ceteros potestatis ecclesiasticae presbyterianae*, Londini 1656. 4. De hoc MOLINAEI libro MELCH. LEYDECKERVS ita pronuntiat: *Notus est liber Lud. Molinaei, paraenesis &c. praesertim contra Amyraldum edita & Dallacum, anno 1656, ubi damnata hierarchia episcopali, & regimine simul presbyteriali, tradita tandem omnia politico principi vides, independentium consiliis. Itaque Thomam Erastum ad caelum extollit, cum Grotio. Liber T. Cromwellio dedicatus est, eoque intelligas, quod independentissimi finis politica sit ecclesiae gubernatio: hic exitus. Quam voluissim D. I. Ouwenum, Lud. Molinaeo non consensisse, implicatum iisdem consiliis, data ad eum epistola, quae operi praefixa est! Erat Molinaei in academia Oxoniensi collega. Ibi scripsit eruditissimum tractatum de iustitia Dei vindicativa, Th. Cromwellio dedicatum; ad Georg. Hornii histor. eccles. l. c. p. 429. Et alibi: Beza Erastum refutauit libro de excommunicatione. Patri degener filius, Lud. Molinaeus paraenesis ad aedificatores imperii in imperio, hunc Erastum defendit, & celebrauit summis laudibus, ut magnum theologum, tum philosophum, & operum naturae & artis sagacissimum indagatorem, cui cum Grotio plus fidei tribuendum sit, in hoc articulo, quam theologis, qui scilicet animum non imbuerunt cognitione omnium disciplinarum & scientiarum, & nihil non in suam rem disputarunt; quin & celeberrimum Voëtium insectatus est impudenter, ut papam Ultraiectinum; qui tamen Cromwellii adulator erat mercenarius, politicum papam introducebat, & Hobbesianismo vires addebat; l. c. ad §. LVIII. p. 477. Nimirum cum GISB. VOETIVS, in politica sua ecclesiastica, receptam ecclesiae reformatae*

sententiam, a principis Erastianis multum dissidentem, defendisset; MOLINAEVS sub LVDTOMAEI COLVINI nomine, an. 1668 Londini librum edidit, inscriptum: *papa Ultraiectinus, seu mysterium iniquitatis reductum a clarissimo viro Gisberto Voëtio, in opere politicae ecclesiasticae. Hoc supra iam obseruauimus; cumque aliis scriptis eodem spectantibus occasio hinc data fuerit, ea a CHRIST. THOMASIO, historia content. inter imp. & sacerdot. adpend. cap. I. §. XLVII. p. 423. seqq. recenseri, ibidem iam monuimus; add. IOAN. GEO. PERTSCHIVS, in dem Rechte des Kirchenbannes cap. XI. §. V. pag. 343. seqq. Inter eos, qui recentiori aetate in Anglia iura episcopalia a magistratu independentia adseruerunt, eminet HENR. BODWELLS, qui tum alibi, tum in paraenesis ad exteros de nupero schismate anglicano &c. Londini 1704. 8. hoc ex instituto agit. De libro: *iura ecclesiae christianae defensa contra presbyteros romanos & omnes eos, qui potestatem independentem sibi tribuunt &c. inscripto, cuius pars I anglice anno 1706 prodiit, maximasque in Anglia turbas dedit, & scriptis ei oppositis, conferendus IO. CLERICVS, biblioth. choif. tom. X. art. V. p. 305. seqq. item tom. XX. part. II. art. XIV. p. 396. seqq. & tom. XXI. part. I. artic. I. seqq. p. 1. seqq. Ad remonstrantium atque contra-remonstrantium super hocce capite controuersias quod attinet; notum satis est, cum primum orientur, a remonstrantium partibus stetisse, quos penes eo tempore summa rerum in Belgio foederato erat potestas. Ad horum itaque auctoritatem se recipiebant remonstrantes, cum viderent, disputationibus, deliberationibus, conuentibus, se parum ad summam rei proficere, scripsitque IO. VYTENBOGARDVS anno 1610 lingua belgica librum, de officio & auctoritate supremi christiani magistratus in rebus ecclesiasticis; quem tamen RYARDVS ACRONIUS, ex ipsis VYTEN-**

BOGARDI scriptis refellere conatus est. Interea ordines Hollandiae & Frisiae occidentalis anno 1614 edictum promulgarunt, quo vtrique parti iniungebatur, vt controuersias modeste tractarent, paci studerent, seque inuicem in mutua charitate tolerarent. Quod cum aegre ferrent contra-remonstrantes IO. BOGERMANNVS & SIBR. LVBBERTVS, publicis scriptis illud impugnarunt, euincereque voluerunt, magistratus non esse, in eiusmodi rebus ecclesiasticis leges praescribere. Tum vero HVGGO GROTIVS librum prorsus egregium *pietas ordinum Hollandiae* inscriptum, edidit, in quo summorum imperantium in rebus ecclesiasticis potestatem vindicauit; quemue deinceps *apologetico* defendit; qui & in libro posthumo, *de imperio summarum potestatum circa sacra*, a IO. CHRIST. BECMANNO operi eius de iure belli & pacis subiuncto, idem argumentum pertractauit. Conferendus HENR. LVD. BENTHEMIVS, in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat part. I. cap. XVIII. §. XII. p. 638*. VYTTENBOGARDVS se etiam opposuit ANT. WALAEVS, in libro de *auctoritate magistratus in rebus ecclesiasticis*; quem GERH. IO. VOSSIYS refutauit, in *epistola*, quae extat in *praestantium & doctorum virorum epistolis ecclesiasticis & theologicis*, p. m. 467. seqq. vti huc rursus GISB. VOETIYS *polit. ecclesiast. part. III. lib. IV. tract. I. cap. XII. p. 806. seqq.* Nouas deinde turbas dedit NIC. VEDELII dissertatio, an. 1638 Dauentriae habita, de *magistratu, contra Bellarminum de laicis*, quam deinceps an. 1643 inscriptam: *de episcopatu Constantini magni, seu de potestate magistratum reformatorum dissertatio repetita cum responsione ad interrogata quaedam*, cum praefatione ANDR. RIVETI & IO. MACCOVII recudi curauit; Leonardiae 1642. 12. Ei namque & IAC. REVIYS & GVIL. APOLLONIVS se opposuerunt; de quibus vti & reliquis eo spectantibus

BVD. ISAGOGE.

scriptis cum CHRIST. THOMASIVS fuisse agat, in *hisor. content. inter imper. & sacerdot. append. cap. I. §. XXV. p. 349. seqq.* nihil amplius addimus.

Quae nostrae ecclesiae de limitibus sacerdotii & imperii sit sententia, nemini obscurum esse potest. Episcopis certe non alia, quam quae doctorum est, potestas, in *Augustana confessione* tribuitur: sic autem sentiunt (ecclesiae nostrae) *potestatem clauium, seu potestatem episcoporum, iuxta euangelium potestatem esse, seu mandatum Dei, praedicandi euangelii, remittendi & retinendi peccata, & administrandi sacramenta; abus. VII. p. 37.* Latus haec ibi edisserunt pii confessores, sedulo inculcantes, non esse commiscendas, potestatem ecclesiasticam & ciuilem. Idque repetunt & pluribus etiam confirmant, tum in *apolog. Augustanae confessionis artic. XIV. p. 294. seqq.* tum in *articulis Smalcaldicis p. 351. seqq.* Conferenda, quae dixi in *dissertat. de orig. & potestate episcoporum contra Henricum Dodwellum, §. XLII.* Atque haec principii quoque istis iuris ecclesiastici, quae scriptura sacra atque recta ratio suppeditant, quaeue supra indicauimus, plane sunt consentanea. Audita nihilofecius sunt querelae, tum theologorum de imperantibus, quod plus quam decebat, in rebus ecclesiasticis, sibi vindicent, tum rursus politicorum ac iure consultorum de theologis, verbique diuini ministris, quod ea, quae in rebus ecclesiasticis imperantium sunt propria, sibi tribuant. In publica tamen certamina, quantum mihi constat, ea res non erupit; donec recentiori aetate quidam ex iure consultorum ordine iura imperantium in regimine ecclesiae tueri, suarum duxerint esse partium; quos inter praecipuum locum tenet CHRIST. THOMASIVS, qui ipsemet scripta sua eo spectantia, controuersiasque, quae ipsi cum aliis hancce ob causam intercesserunt, commemorat, in *historia content. inter im-*

A a a a

per.

per. & sacerdot. adpend. cap. I. §. LV. p. 451. seqq. Cum primis nostra aetate agitata est quaestio, num principes seu imperantes, summa circa sacra potestate gaudeant vt imperantes seu principes, an vero vt episcopi; Cum enim vsu receptum sit, principes etiam *episcopos*, & ius, quod circa sacra versatur, *ius episcopale* vocare; nonnulli in eam ingressi sunt sententiam, ius illud circa sacra, si primam originem spectes, penes ecclesiam esse, a qua illud in summos imperantes sit translatum, qui adeo eodem non vt principes, seu imperantes, sed vt episcopi gaudeant. Sed error inde enatus, quod vera & genuina vocis *episcopus* significatio in ecclesia romana prorsus sit immutata. Cum namque secundum scripturam sacram episcopi nihil aliud sint, quam pastores, atque dispensatores mysteriorum Dei, quorum est, pascere gregem, hoc est, docere & erudire populum, ac sacramenta rite administrare; in romana tandem ecclesia episcopi appellati sunt, qui regimen ecclesiae, adeoque ius circa sacra, quod imperantium proprium est, sibi vindicarunt; hinc & ius illud, quod circa sacra versatur, *ius episcopale* vocari coepit. Istudque ius circa sacra cum principes protestantes circa initium reformationis ecclesiae postliminio sibi iterum adsererent; mos tamen loquendi receptus hinc inde permanfit, vt illud *ius episcopale*, & ipsi imperantes *episcopi* dicerentur. Perperam quidem; siquidem hac ratione vera notio vocis istius, ex scriptura sacra, non ex vsu ecclesiae romanae, haurienda, peruertitur; & in errorem etiam istum plurimi inducuntur, ac si ius circa sacra rerum dominis, non vt imperantibus, sed vt episcopis conueniat. Enimvero cum ius illud citra controuersiam pars sit summi imperii; non potest ab eo separari; multo minus episcopis tribui, quorum munus est non imperare, sed docere. Ecclesia quoque in se spectata cum nullum

habeat imperium; illud imperantibus, seu rerum dominis dare non potuit. Errare namque eos, qui ecclesiam vniuersalem vt rempublicam quamdam concipiunt, supra iam docuimus; quemadmodum & id inculcauimus, ecclesias particulares instar collegiorum se habere, quae directioni summorum imperantium sunt obnoxia. Et ita iuribus summorum imperantium prospicitur, vt ecclesiae nihil inde adimatur, nec religioni vllum creetur periculum. Quemadmodum enim potestas illa summorum imperantium ad externa solum spectat, eaque a scriptura sacra non determinata; ita circa ea, quae ex scripturae sacrae praescripto credenda aut agenda sunt, nihil iuris hominibus, quicumque demum sint, relictum est; & si imperantes aliquid, quod hisce contrarium sit, constituere audeant, Deo magis, quam illis obediendum esse, nouimus. Praeterea, cum ecclesia quaeuis particularis instar collegii seu societatis particularis, sed dependens, concipiatur; iuribus quoque eas gaudere collegialibus, inde consequitur; quae cum aliis eiusmodi societatibus concedantur, ecclesiis ea denegare, iniquum foret. Inter eos vero, qui in contrariam iuerunt sententiam, & imperantes vt episcopos, non autem vt imperantes, iure circa sacra gaudere, adseruerunt, eminet IO. ABRAHAM. KROMAYERVS, cuius *commentario theologica de potestate ecclesiastica, quam vocant, externa, penes quem radicaliter sit, & quibus partibus contineatur, historice, dogmatice, polemicæ & practice instituta, & edita in gratiam omnium, qui dogma hoc magnum & arduum cognoscere plenus, & controuersias, de eo, quae hodie de nouo agitantur, restitui diiudicare cupiunt &c.* Gothae 1721 lucem adspexit, & prorsus huc comparata est. Adpendicem quoque subiecit, in qua scripta quaedam recentiora, idem argumentum attingentia, ALBERTI scilicet RIFERI librum, inscriptum: *Moses deus*

deus Aaronis, siue potestas atque officium principum in sacris ex sola scriptura canonica veritatis studio demonstratum, Dauentriae 1717. 8. IOAN. CHRIST. SEITZII commentationem: *Christi Kirche kein Welt-Reich, vnd weltlicher Herrschafft weder faehig noch unterworfen* &c. oppositamque libello RIPHERI, an. 1718. 8. sine loci mentione; IO. GEORG. REINHARDI meditationes de iure principum Germaniae, cum primis Saxoniae circa sacra, ante tempora reformationis exercito &c. Halae Magdeburgicae 1717. 4. & denique anonymi *Vntersuchung des wahren Grundes, aus welchem die boechste Gewalt eines Fürsten über die Kirche herzuleiten ist*; ibidem 1719. 8. sub examen vocat. Quo iure in hisce omnibus auctor aliquid reprehendat, inquirere huius loci non est; cum quae non sint vnius generis, nec laudare omnes, nec improbare nobis integrum est; rationibus autem, quibus vir iste doctissimus suam propugnare sententiam conatur, abunde a me satisfactum puto, in *institutionib. theolog. dogm. lib. V. cap. IV. ad §. XXVI. p. 1750. seqq.* Atque ita praecipua huius controuersiae fata, praecipuosque enarrauimus auctores. Horum plures addere potuissim, nisi iam alii eosdem recensuissent. Id solum adhuc monendum, locum quoque hic sibi vindicare, qui de excommunicatione scripserunt; siquidem imperium illud, quod pontifex atque episcopi sibi arrogarunt, se per excommunicatio-

nem maxime exferere solet, immo & per eam praecipuum incrementum accepit, vti supra iam obseruauimus. Conferendi itaque, qui de origine, fati, vsu & abusu excommunicationis scripserunt; quos inter, si recentiores spectes, eminent SAM. BASN. FLOTTEMANVILLAEVS, in *annalibus politico-ecclesiasticis tom. II. dissertat. III. p. 480. seqq.* THEOD. CRVGERS in *schediasmate historico, exhibente selectas obseruationes, quae faciunt ad illustrandam historiam censurae ecclesiasticae, ab origine ecclesiae vsque ad nostra tempora, ordine chronologico, in ecclesia praesertim pontificia expositas, & aliquot dissertationibus academicis in alma Leucorea ventilatas*; Wittebergae 1719. 4. IO. FECHTIVS, in *tractatione theologica de excommunicatione ecclesiastica, eiusque indole & aequitate, Godofredo Arnolde opposita*, Rostochii 1712. 4. qui receptam ecclesiae nostrae sententiam tuetur; IO. GEORG. PERTSCHIVS, in *dem Recht der Beicht-Stühle vnd des Kirchenbannes*, Halae Magdeburg. 1721. 4. qui recentiorum iure consultorum placitis insistit. Conferenda &, quae CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS de excommunicatione differit in *libro de originibus iuris ecclesiastici, cap. I. artic. II. p. 10. seqq.* alibique; de origine excommunicationis & ipsemet quaedam laxi in *exercit. poster. de ritibus ecclesiae lat. iudicis §. IV. in parergis historico-theologicis p. 121. seqq.*

§. XI. Obseruasse etiam proderit, quanam ipsius, quam vocant, hierarchiae ecclesiasticae, seu discriminis, quod inter verbi diuini ministros intercedit, sit ratio; cum primis quodnam ecclesia vetus, speciatim apostolica, hac in re nobis reliquerit exemplum; quam longe inde discesserit ecclesia romana; quousque iterum cum eo conueniant ecclesiae protestantium.*

* Discrimen aliquod in ecclesia inter docentes & auditores ordinis causa admitendum esse, illorum iterum certas consti-

tui posse classes, positum apud omnes est extra controuersiam. Nec tamen hoc discrimen vltra, quam par est, extendendum,

vt docentibus plus, & auditoribus minus, quam decet, tribuatur. De docentibus, eorumque diuersis ordinibus vsurpari solet vox *hierarchia*; minus profecto commode; siquidem imperium aliquod circa res sacras denotat; quo tamen non verbi diuini ministros, sed summos tantum imperantes gaudere, constat, & antea docuimus. Hinc & cum in concilio Tridentino anathematis fulmen in eos vibraretur, qui dicturi essent, *in ecclesia catholica non esse hierarchiam, diuina ordinatione institutam, quae consistet ex episcopis, & presbyteris, & ministris*, fuerunt, quibus vox *hierarchia* admodum displicuit, quiae *hierodiam*, vel *hieroduliam* potius dicendam, existimarunt; vti ex PETRIS VAUIS POLANI *historia concil. Trident. lib. VIII. p. 1277.* iam obseruatum in *instit. theolog. dogmat. lib. V. cap. IV. ad §. I. p. 1705.* Historiam hierarchiae, seu regiminis ecclesiastici prae reliquis fuse & adcurate tradit IAC. BASNAGIUS, dans l' *histoire de l' Eglise* tome I. part. I. per integrum librum primum p. 1. seqq. Generatim quoque de hierarchia ecclesiastica praecipuum ex nostratibus IOACH. HILDEBRANDVS in *tractatu de hierarchia ecclesiastica*, Helmstadii an. 1702. 4. ex romanae ecclesiae addictis DION. PETAVIUS, *libris quinque de hierarchia ecclesiastica*, qui *dogmatum eius theologorum* tomo IV existant. MARCVS quoque ANTONIVS DE DOMINIS, quae huius loci sunt, in notissimo *de republica ecclesiastica* opere attingit. Nobis hoc tantum relictum est, vt praecipua momenta paucis delibemus. Primum itaque hic occurrit distinctio inter clericos & laicos; hierarchiae istius, quam nonnulli defendunt, praecipuum velut fundamentum constituens. Vti enim sacri ordinis viris regimen aliquod atque imperium sacrum tribuunt; quod & vox *hierarchia*; vti diximus, indicat; ita non possunt non reliquos veluti ciuium atque subiectorum

loco habere; clericisque adeo insignem quamdam ~~etiam~~ ac praerogatiuam concedere, ac si soli isti sint veluti *fors & hereditas*, populusque Dei peculiaris atque electus. Sed hac quidem ratione si distinctio ista capiatur; saluatur maximopere, qui eam, siue qua voces, siue qua rem ipsam spectatam, in scriptura sacra inuenire, aut ab ipsis apostolis se repetere originem posse, sibi persuadent. At persuadet tamen sibi post CAES. BARONIVM, aliosque, PETR. DE MARCA, in *dissertatione de discrimine clericorum & laicorum*, quae inter dissertationes, operi eius *de concordia sacerdotii & imperii* subnexas, nona est, p. m. 286. seqq. perperam prorsus, vti ex iis patet, quae contra BARONIVM disputat beatus CHRIST. KORTHOLTVS noster, in *disquisitionibus anti-Baronianis, disquisit. V. §. IV. p. 151.* Consentient in eo plerique, discriminis huius originem ab ecclesia iudaica repetendam esse; idque dum & IOSEPH. BINGHAMVS adserit, ad testimonium CLEMENTIS Romani prouocat, quod in *priori eius ad Corinthios epistola num. XL.* exstat; *origin. siue antiquitat. ecclesiast. lib. I. cap. V.* vbi distinctionem hanc contra NIC. RIGALTIVM, GLAVD. SALMASIVM, atque IO. SELDENVM defendere conatur. At ex CLEMENTIS verbis id quidem conficitur, in ecclesia iudaica hocce inter clericos & laicos discrimen obtinuiffe, quod & positum est extra controuersiam; apud christianos id iam ea aetate in vsu fuisse, nec CLEMENTIS dicit, nec isto eius effato comprobari potest. Exemplo enim solum ecclesiae iudaicae ostendere voluit, ordinem certum in ecclesia quoque christiana obseruandum esse. Hoc a me iam indicatum in *praefatione BINGHAMI originibus* praemissa. Interim fatendum, distinctionem istam satis antiquam esse, quippe cuius iam TERTVLLIANVS meminit, *exhortat. ad castitat. cap. VII.* quamquam &

IOSEPH.

IOSEPH. BINGHAMVS, *l. c.* ad CLEMENTEM Alexandrinum prouocet. Neque id negauerim, eos, qui primum ista distinctione vsi sunt, ab ecclesia iudaica eam accepisse; etsi neutiquam eo sensu ad christianam eam transtulerint, vt sacri ordinis viris, singularem istam *ἑξουσίαν* ac praerogatiuam, quam populi iudaici sacerdotes habebant, tribuerent. Sequenti itaque demum aetate abusus huius discriminis grauissimus accessit, auideque ab illis arreptus est, qui clericorum, episcoporum maxime, promouere imperium, eosque velut supra humanam sortem positos euehere, laicos autem opprimere, omnique auctoritate in rebus praesertim ecclesiasticis, spoliare, suarum ducebant esse partium. Et ita quidem spectata haec distinctio merito reiiicitur; vti contra, si ea nihil aliud, quam diuersus docentium & auditorum ordo innuitur, iure meritoque retinetur. Pro ea in priori sensu accepta non possunt non omnes illi pugnare, qui episcopis imperium aliquod, siue regimen ecclesiasticum tribuunt; quod, praeter romanenses, hierarchicos seu episcopales in Anglia facere, constat; eoque comparata est HENR. DODWELLI dissertatio, *de voce cleri sacri ordinis propria*, quae inter *Cyprianicas* eius prima est. Conferenda, quae de hacce distinctione differit CHR. MATTH. PFAFFIVS, de *originibus iuris ecclesiast.* cap. III. artic. II. p. 114. seqq. Ad denda, quae de voce *clericus* diligenter collegit THOM. CRENIVS, in *notis* ad IO. VORSTII *exercit.* de *sedibus episcopalibus*. fasc. I. *exercitation. philologico-historicar.* p. 79. Historiam controuersiae de iure sacerdotali laicorum, inter NIC. RIGALTIVM & GABR. ALBASPINAEVUM primum exortae, deinde & inter alios viros doctrina praestantes agitatae, enarraui in *institus. theolog. dogmat. lib. V. cap. I. ad §. XIII. p. 1486. seqq.*

Iam ad ipsam, quam vocant, hierar-

chiam quod attinet, quae tempore apostolorum officiorum ecclesiasticorum fuerit ratio, ex *Ephes. IV. 11. & I. Cor. XII. 28. seqq.* constat. Intelligitur inde, ordinarium in ecclesia munus tantum esse τὸν δῆμοκράτην, qui & *pastores, presbyteri* ac *episcopi* vocantur. De extraordinariis enim apostolorum, prophetarum, euangelistarum, nunc sermo non est. In neutro loco *diaconorum* fit mentio, nisi in posteriori, seu *I. Cor. XII. 29. ὑπερημισίαι* huc referre velis. Hac namque voce administrationem & dispensationem rerum temporalium, vt pauperum haberetur ratio, significari, recte nonnulli contendunt; quemadmodum *ἀντιλήψεις* de eorum opera capiunt, qui aegrotis succurrunt. Diaconorum nimirum fuisse, vt pauperum curam gererent, notum est; nec dubium, quin aliquando aegrotis, aliorum auxilio destitutis, fuerint opitulati. Licet autem diaconi ex consilio apostolorum in ecclesia Hierosolymitana sint constituti, *act. VI. 2. seqq.* nullibi tamen legitur, eos mandasse, vt in aliis ecclesiis constituerentur; etsi non dubitandum, quin hinc inde aliae ecclesiae exemplum Hierosolymitanae sint imitatae, vnde mos iste, diaconos constituendi, vbique tandem inualuit; simulque successu temporis diaconorum officium diuersum esse coepit ab illorum munere, qui primum in ecclesia Hierosolymitana fuerunt. Presbyteros vero in singulis ecclesiis ab apostolis constitutos, dubio caret, & vel ex *act. XIV. 23.* liquet; a quibus episcopos diuersos, aut iis superiores fuisse, a romanensibus pariter ac hierarchicis seu episcopalibus in Anglia frustra adseritur. Fufius haec omnia edisserui in *dissertat. de orig. & potestate episcoporum. contra Henr. Dodwellum §. X. seqq.* & in *institus. theolog. dogmat. lib. V. cap. IV. ad §. XVII. p. 1734.* Cum autem statim post apostolorum tempora discrimen inter episcopos & presbyteros, repugnantis tamen nonnullis, introduceretur, vt

in *institut. theolog. dogm. l. c. p. 1735. seqq* pluribus exposui; orti hinc sunt ordines isti, in primitiua ecclesia pariter ac sequentibus saeculis recepti, *episcoporum scilicet, presbyterorum & diaconorum. De diaconis & diaconis veteris ecclesiae extat liber commentarius CASP. ZIEGLERI, Wittebergae 1678 editus, isque lectu dignissimus. De presbyteris autem & presbyteris librum singularem luci exposuit MATTHIAS ZIMMERMANNVS, vir in antiquitate ecclesiastica haud perfunctorie versatus, Annebergae 1681. 4. Non diu autem admodum in ista simplicitate ecclesia christiana perstitit; siquidem non tantum ordines quidam minores introducti sunt, sed & inter ipsos episcopos discrimen aliquod atque subordinatio successit. Et ad minores quidem ordines quod attinet, ex orti in ecclesia sunt *subdiaconi* (qui tamen a romanensibus maioribus ordinibus adhuc adnumerantur) *lectores, acoluthi, exorcistae, & ostiarii*, quibus adhuc *cantores* addi solent. De quorum antiquitate ex eo iudicandum, quod supra iam obseruauimus, in concilio Laodiceno *can. XXI. & XXIV.* praeter presbyteros & diaconos, commemorari *subdiaconos, lectores, psalmistas seu cantores, exorcistas & ostiarios.* Et quamuis de anno, quo concilium hoc celebratum sit, viri docti inter se disputent; in eo tamen eos consentire, ad saeculum quartum illud referendum esse, ibidem docuimus. Licet itaque de origine istorum ordinum nihil certi adfirmari queat, fatente IO. BAPT. COTELERIO ad *constit. apostolic. lib. II. cap. XXV.* hoc tamen inde constat, eos saeculo quarto iam receptos fuisse. In ipsis *constitutionibus apostolicis l. c. lectorum, itemque cantorum, & ostiariorum* fit mentio. Quae generatim de hisce minoribus ordinibus obseruatu digna sunt, apud IO. ANDREAM QVENSTEDIUM legi possunt, in *antiquitatibus biblic. & ecclesiasticis cap. II. num.**

VIII. p. 121. seqq. De *lectoribus* speciatim peculiari dissertatione agit IOAN. ANDR. SCHMIDIVS, itemque WILH. ERNEST. TENZELIVS, in *dissertat. de ritu lectionum sacrarum*; de *cantoribus* item SCHMIDIVS peculiari dissertatione. *Exorcistarum* autem quatenus in veteri ecclesia fuerit ratio atque origo, ipsemet exposui in *institut. theolog. dogmat. lib. V. cap. L ad §. IX. p. 1471. seqq.* Plura tum de hisce, tum de reliquis dabunt scriptores antiquitatum ecclesiasticarum, quos alibi laudabimus. A minoribus hisce ordinibus vt ad maiores iterum ascendamus; de episcopis porro obseruandum, eorum quatuor introductos ordines, vnum eorum, qui vni vrbi vel parochiae praecessent, quae *metropolitana* episcopi dicebantur; alterum *metropolitanorum, qui vni prouinciae*; tertium *metropolitana* archiepiscoporum, siue *primatum exarchorum*, qui aliquot prouinciis essent praepositi; & quartum denique *patriarcharum*, qui plurium dioeceseon praesulatum tenerent. Ita MERIC. NORISIVS, in *dissertat. de synodo quinta p. 76. & ex eo IOAN. ALB. FABRICIVS, bibliograph. antiquar. cap. XIII. §. XV. p. 453.* Ciuili prouinciarum distinctioni eo tempore receptae hanc hierarchiae ecclesiasticae oeconomiam quodammodo respondere, viris doctis dudum obseruatum est. Legenda, quae hac de re copiose & diligenter disserit CASP. ZIEGLERVS, de *episcopis eorumque iuribus, lib. I. cap. IV. p. 50. seqq.* vbi & recte ostendit, non alio fundamento, quam consuetudine, hanc distinctionem niti; itemque LVDOV. ELL. DV PIN, de *antiqua ecclesiae disciplina, dissertat. I. qua ex instituto de forma & distributione ecclesiarum, praesertim quarto ecclesiae saeculo, deque patriarchis & metropolitans, illorumque iure ac prerogatiuis, agit.* Addenda & GERH. THEOD. MEIBRI *politia ecclesiae primitivae ad politiam ciuilem formata, Helmstadii 1676.*

1676. 4. Factum hac ratione, vt ecclesia speciem ac indolem reipublicae acciperet, quilibet facile perspiciat; indeque porro imperium illud episcopale in papalem tyrannidem degenerans, maximum incrementum accepisse, supra iam monuimus. Ex doctoribus enim ecclesiae imperantes rerumque domini facti, vt multa alia, quae ambitio suadebat, ecclesiae parum salutaria suscipiebant; ita tandem patriarchae de primatu inter se contendebant, donec romanus caput supra omnes extolleret, reliquosque sibi subiicere adniteretur. Atque de pontificibus istis romanis, qui hodie in hierarchia ecclesiastica, saltem ex mente romanensium, primum locum tenent, nunc etiam primum dicendum esset; sed praecipuos, qui illorum vitas descriperunt, pariter ac illos, qui arcana imperii, quod moliti sunt, detexerunt, ad §. sequentem indicabimus. Auctores autem, qui aut pro primatu romani pontificis, aut contra eundem scripserunt, quique maxime huius loci sunt, recensent CASP. SAGITTARIUS, in *introd. in histor. ecclesiast. cap. XXVII. p. 713. seqq.* & IOAN. ANDR. SCHMIDIVS, in *Sagittarianae introduct. in histor. ecclesiast. tom. II. ad cap. XXVII. p. 634. seqq.* Ad eos, qui pro pontificis primatu calamum strinxerunt, quod attinet, commemorandum cum primis vastum illud opus, quod IO. THOMAS DE ROCA-BERTI, archiepiscopus Valentinus, & Hispanorum inquisitor generalis, dedit, inscriptum: *bibliotheca maxima pontificia, in qua auctores melioris notae, qui haecenus pro sancta Romana sede, tum theologicè, tum canonicè scripserunt, fere omnes continentur*, Romae 1695, 96, 98 & 99. tom. XXI. fol. Codices namque fere omnes, qui pro tuendo romani pontificis primatu conscripti sunt, auctor magno studio collegit, collectosque in hac *bibliotheca*, suis sumptibus impressa, exhiberi curauit. Ipsa, quae in hocce opere continetur, scripta indican-

tur in *actis eruditor. Lips. anno 1708. p. 385. seqq.* Nec tamen est, quod tantae molis opus terrorem nobis incutiat. Praeterquam enim, quod aliud, si non maioris, certe eiusdem molis, illi opponi facili negotio possit, si quis omnes, qui contra primatum pontificis scripserunt, in vnum corpus redigere vellet; vel vnus CLAVDII SALMASII tractatus de *primatu papae*, etsi eius tantum *pars prima* cum *apparatu* & accessionibus quibusdam prodiiit, pluris aestimandus est, quam ingens illa *bibliotheca pontificia* IO. THOMAE DE ROCA-BERTI. Pontifici, ceu hierarchiae ecclesiasticae in ecclesia romana capiti, statim iungimus cardinales, per ipsius pontificiae auctoritatis potestatisque incrementum ad tantum dignitatis fastigium euectos; in quorum originem ipsemet olim inquisiui, in *schediafmate de origine cardinalitiae dignitatis*, Ienae 1692. 12. Conferre autem iuuabit, quae PETR. IOSEPH. CANTELVIS, in *metropolitanarum urbium historia civili & ecclesiastica, part. II. dissertat. V. p. 322. seqq.* ex instituto de cardinalibus disserit. De origine enim eorum, itemque de cardinalibus presbyteris, diaconis, episcopis, deque horum sedibus; porro de varia tituli vel diaconiae &c. permutandae ratione, deque cardinalium numero, insignibus, & dignitate ibi verba facit. De electione romani pontificis, in qua cardinalium praecipua ~~hæret~~ conspicitur, idem CANTELVIS *dissertatione* praecedenti *quarta* agit, p. 298. *seqq.* de qua & IO. FRIDER. MAYERI existat *liber commentarius*, Holmiae & Hamburgi 1690. 4. editus. De patriarchis, quorum initio tres fuere, Romanus, Alexandrinus, & Antiochensus, quibus deinde Hierosolymitanus, & tandem Constantinopolitanus accessit, erudite & adcurate disserit IO. VORSTIVS in *exercitat. de sedibus episcopalibus*, §. L. *seqq.* quae existat in *fasse primo exercitation. philologico-historicar.* a THOMA

CRENIO editarum, p. 134. seqq. Lectu etiam digna, quae de patriarchis IAC. BASNAGIVS habet dans l'histoire de l'Eglise tom. I. part. I. lib. I. cap. IX. p. 41. seqq. qui & lib. II. seqq. singularum ecclesiarum patriarchalium historiam fufe exhibet. Iungendus hisce ex romanensibus LVD. V. ELL. DV PIN, in dissertatione supra iam laudata, de forma & distributione ecclesiarum, praesertim quarto ecclesiae saeculo, vbi de patriarchis & metropolitibus, illorumque iure ac praerogativis agitur, quae inter dissertationes eius de antiqua ecclesiae disciplina prima est. Nec praetermittenda EDVARDI BRERWOODI veteris ecclesiae gubernationis patriarchalis ad certas quaestiones responsione declarata, quae cum IAC. VSSERII opusculis de origine episcoporum & metropolitianorum, & de Asia proconsulari, Londini 1687 & Breae 1701. 8. prodit. Recte autem BRERWOODVS demonstrat, quinque istis antea memoratis patriarchis, multo minus vni Romano, totam ecclesiam neutquam subiectam fuisse, cum tempore concilii Nicaeni, & deinceps, hinc inde existerint ecclesiae, in quas patriarchis istis nihil iuris fuerit. De primatibus, eorumque a metropolitibus distinctione, legi itidem meretur IO. VORSTII de sedibus episcopalibus exercitatio, iam laudata, §. XLII. & seqq. p. 121. seqq. & quae ad b. l. copiose congescit THOM. CRENIUS. Idem VORSTIVS & §. XXXVIII. seqq. p. 113. quae metropolitianorum in veteri ecclesia fuerit ratio, exponit; quod & IAC. BASNAGIVS, l. c. cap. VIII. facit. IAC. VSSERII opuscula, in quibus & de metropolitianorum origine differit, iam laudauimus. PETRI quoque IOSEPHI CANTELI metropolitianarum Orbium historiam civilem & ecclesiasticam, Parisiis an. 1685, antea commemorauimus. Tribus ea absoluitur partibus, quatum prima prolegomena quaedam continet, in qua dissertatio prima huius praecipue

loci est, in qua de vocibus, papa, patriarcha, exarchus, siue primas, archiepiscopus & episcopus, agit; in secunda autem de sede romana, & in tertia de vrbibus regni Neapolitani, Siciliae ac Sardiniae, metropolitanis, verba facit. An & quodnam inter metropolitanum ac archiepiscopum discrimen intercedat; disquirunt IO. ANDR. QVEMSTEDIVS, in antiquitatibus biblicis & ecclesiasticis, cap. II. num. VI. §. III. p. 112.

Supereff, vt de episcopis, generatim spectatis, aliquid addamus. Varias autem cum de iis exissent vitorum doctorum commentationes; primum tamen praecipuumque inter eas locum promeretur CASP. ZIEGLERI de episcopis, eorumque iuribus, privilegiis & viuendi ratione liber commentarius ex variis veteris ecclesiae monumentis atque scriptis collectus, Norimbergae 1686. 4. Ex romanensium, quae huc spectant, scriptis, AVG. BARBOSAE de officio & potestate episcopi, Lugduni 1650. in fol. maxime celebrari solet. An iure diuino episcopi sint superiores presbyteris, saepe disputatum; magnumque in hierarchia ecclesiastica haecce quaestio momentum trahit. Ipsum HIERONYMVM pro episcoporum ac presbyterorum aequalitate pugnaffe, notum est, patetque ex epistola eius ad Euangelum seu Cl. tom. IV. oper. part. II. p. 802. 803. edit. IO. MARTIANAEI. Vnde & a quibusdam romanensium haereseos illi nota iniusta est, quod speciatim a MICHAELI MEDINA, Aëriani erroris eum aduersante, factum, ex ROB. BELLARMINO discimus, lib. I. de clericis c. XV. Et ipsi quoque Aëriani, etsi hoc nomine inter haereticos referantur, quod inaequalitatem episcoporum ac presbyterorum impugnant; restibus tamen potius veritatis adnumerandi erant. Legenda IOACH. HILDEBRANDI discussio haereseon Aërii, quas praesentibus pontificii impingunt. Romanenses superioritatem episcoporum acer-

rimo

rime defendere, mirum non est, cum hierarchiae apud eos receptae hoc suadeat ratio; idque adeo DIONYSIVS PETAVIVS, libris de *hierarchia ecclesiastica* supra laudatis; IO. MORINVS, de *sacris ordinationibus part. III. exercit. III.* NAT. ALEXANDER, *bisitor. eccles. saec. IV. dissertat. XLIV. p. 536. seqq.* vbi ex instituto contra DAV. BLONDELLVM disputat, aliique faciunt; dissentiente tamen, cum paucis quibusdam aliis eidem ecclesiae additis, & in diuersa abeunte MARCO ANT. DE DOMINIS, de *republ. ecclesiast. lib. V. cap. XII.* In Anglia eos, qui hierarchici, seu episcopales vocantur, eandem hic cum romanensibus fouere sententiam, & episcopos iure diuino presbyteris superiores esse, contendere, notum est. Nec quemquam fugit, qua ratione factum sit, vt in ecclesiae anglicanae emendatione, episcopatus eiusmodi, cum aliis quibusdam ritibus & caerimoniis, in romana ecclesia receptis, retineretur; quod & qui historiam ecclesiasticam Angliae scripserunt, pluribus exponunt. Acerrimae hinc cum orirentur contentiones, scriptis quam plurimis vtrimque disputatum fuit, aliis episcoporum, prout a presbyteris distinguuntur, iisque sunt superiores, iure quoque circa sacra, & regimine ecclesiae, aliisque praerogatiuis gaudent, diuinam originem propugnanti- bus, impugnantibus aliis. Inter priores eminent TAC. VSSERIVS, in *opusculo de origine episcoporum & metropolitanorum*, antea iam laudato; HENR. HAMMONDVS, in *dissertationibus quatuor*, quibus episcopatus iura ex sacris scripturis & primaeua antiquitate adstruuntur, contra sententiam D. Blondelli & aliorum, Londini 1651. 4. eiusdem vindiciae ab exceptionibus ministrorum Londinensium, in libro inscripto: *ius diuinum ministerii euangelici*, anglice Londini 1654. 4. THOM. BILSONVS, episcopus Winthoniensis, de *perpetua ecclesiae Christi gubernatione*, Londi-

BVD. ISAGOGE.

ni 1611. 4. HERB. THORNDICIVS, in *originibus ecclesiasticis, seu de iure & potestate ecclesiae christianae*, Londini 1674. fol. SAM. PARKERVS, in *relatione de regimine christianae ecclesiae saeculis sex prioribus*, Sulmasio, Dallaco, & imprimis Blondello opposita, anglice, Londini 1683. 8. GVIL. CAVE, in *dissertat. de regimine veteris eccles. anglice*, Londini 1683. 8. HENR. DODWELLVS, in *paraenese ad externos, tam reformatos, quam pontificios, de nupero schismate anglicano, qua iura episcoporum vetera &c. omnibus adserenda commendantur*; Londini 1704. 8. in qua causam hancce ita egit, vt paradoxa varia admisceret; HENR. WOTTON, in *dissertationibus duabus, altera de diuinitus instituto clero, altera de vnitae ecclesiae*, quas CLEMENTIS Romani epistolis duabus, Cantabrigiae an. 1718 a se editis, praemisit; quibus addendi porro IO. PEARSONIVS, in *vindiciis epistolar. Ignatii part. II. cap. XIII.* GVIL. BEVERGIIVS, in *codice canonum illustrato, lib. II. cap. XI.* IO. PRIDEAVX, in *fasciculo controuersiarum*, qui in operibus eius theologicis exstat c. IV. sect. III. quaeq. II. p. 639. seqq. IOSEPH. BINGHAMVS, in *origin. suae antiquitatib. eccles. lib. II. cap. I. p. 53. seqq.* aliique. Inter eos, contra, qui istam episcoporum *ἐξουσίαν* impugnarunt, eminent DAV. BLONDELLVS, in *apologia pro sententia Hieronymi de episcopis & presbyteris*; CLAVD. SALMASIVS, sub WAL. MESSALINI nomine latitans, in *tractatu de episcopis & presbyteris*; LVDOV. CAPPELLVS, in *thesibus theologicis de episcoporum & presbyterorum discrimine*; SAM. MARESIVS, in *examine quaeestionis de episcoporum origine contra Ioan. Prideaux*, Groeningae 1557. 4. DAVID. CLARCKSONVS, in *tractatibus historicis de statu primitiuo episcopatus, & de liturgiis*, qui ex lingua anglicana in gallicanam translatis, Roterodami 1716. 8. prodierunt. HENR. DOD-

Bbb bb

WELLI

WELLI paradoxa ipsemet profligauit, in *dissertatione de origine & potestate episcoporum* eidem opposita, in *synagmate dissertationum theologicarum* p. 181. seqq. Nostrae ecclesiae theologorum eo redit sententia, iure diuino inter eos, qui ecclesiae praesunt, intuitu dignitatis, nullum intercedere discrimen, adeoque hactenus presbyteros ac episcopos aequales esse; nihil tamen ob stare, quo minus iure humano inaequalitas quaedam introducatur, & vni ex verbis diuini ministris inspectio in reliquos committatur, simulque ~~hæc~~ quaedam tribuatur. Nec improbamus, quod in veteri ecclesia hoc factum sit; etsi abusus, qui deinceps accessit, dum episcopi tyrannicam quamdam dominationem sibi vindicarunt, maximopere detestamur. Neque obici nobis potest, quod episcopatus in ecclesia nostra plane abrogatus sit, quod HENR. DODWELLS aliique nobis ex-

probrant; cum res ipsa doceat, cum solum ad iustos suos limites, veramque & genuinam indolem, quam in veteri ecclesia habuit, fuisse reuocatum. Non tantum enim eam potestatem, qua in ecclesia apostolica presbyteri gauisi sunt, verbi diuini ministris relinquimus; sed quibusdam etiam ~~hæc~~ quaedam ac inspectio in reliquos tribuitur, qui *superintendentium*, aut *praepositorum*, aut *inspectorum* nomine veniunt; quamquam & alicubi *episcopi* adpellentur. *Superintendentes* autem recte dici, qui alias episcopi vocantur, ex HIERONYMO pariter ac AVGVSTINO iam obseruauit, *instit. theolog. dogm. lib. V. cap. IX. ad §. XVII. p. 1738.* Conferendus hic porro CASP. ZIEGLERI *superintendens ad normiam constitutionum ecclesiasticarum in electoratu Saxoniae descriptus*, cuius altera editio Wittebergæ 1712. 4. produit.

§. XII. Quemadmodum ius canonicum ad potestatem istam, quam romani praesules sibi in vniuersum orbem christianum vindicabant, stabilendam & promouendam vnice comparatum fuit; ita arcana ista dominationis passim in eo obseruare licet; quae vt eo rectius deprehendantur, & historiam pontificum perspectam habere decet, & eos consulere iuuat, qui in arcanis istis detegendis, atque in lucem proferendis, studium omne ac diligentiam collocarunt. *

Inter praecipua pontificiae dominationis fulera atque praesidia ius canonicum referendum esse, inter omnes conuenit. Nullum itaque etiam est dubium, quin plurima illius arcana iniure canonico occurrant; quae qui perspiciunt, in intimos eius penetrare recessus censendi sunt merito; quamquam & cautione quadam hic opus sit, ne ibi quoque eiusmodi arcana quaeramus, vbi nulla inueniuntur, neue ea, quae veritati sunt consentanea, hinc & adprobanda, statim pro arcanis dominationis pontificiae venditemus. Interim id positum extra dubium, neminem

recte hac in re versari posse, aut in quibusdam sensum iuris canonici adsequi, nisi vitam, mores, resque gestas pontificum cognitas atque perspectas habeat. Cui instituto licet tota historia ecclesiastica inseruiat; nunc tamen solum praecipuos quosdam ex iis, qui historiam pontificum condiderunt, vel ad eius illustrationem aliquid contulerunt, indicabimus. Ex veteribus hic primum occurrit DAMASVS, qui saeculo quarto, Valentiniani & Valentis temporibus, floruit, ipseque romanae ecclesiae episcopus fuit. Sub huius enim nomine *pontificale*, sive *liber de gestis sum-*

ppertum

morum pontificum habetur; quem tamen perpetam illi tribui, hodie omnes consentiunt. Verosimile potius, ex variis romanorum pontificum catalogis, diuerso tempore concinnatis, auctis, interpolatis, *pontificale* hocce exortum esse; quod cum deinde ANASTASIVS bibliothecarius recensuisset; factum est, vt sub eius nomine circumferretur, vt deinceps dicemus. De hisce *catalogis pontificum*, indeque enato *pontificali*, passim viri docti agunt; cum primis IO. CIAMPINVS, in *examine libri pontificalis seu vitarum romanorum pontificum, quae sub nomine Anastasi bibliothecarii circumferuntur*, Romae 1688. itemque EMMAN. SCHELSTRATENVS, in *dissertatione de antiquis romanorum pontificum catalogis, ex quibus liber pontificalis concinnatus fuit, & de libri pontificalis auctore & praestantia*, quae in *tomo primo eiusdem antiquitatis ecclesiae illustratae, tertia est*. Quae CIAMPINVS, cum primis SCHELSTRATENVS, & LVC. HOLSTENIVS, hac de re dixerant, summam exhibet, simul vero illustrat, FRANC. BLANCHINVS, Veronensis, in ampla ista & erudita praefatione, quam splendidissimae illi editioni ANASTASII, cuius tomus primus sub auspiciis Clementis XI pontificis Romae 1718, secundus autem sub auspiciis Innocentii XIII, ibidem anno 1723. fol. prodiit, praemisit. Decem quoque eiusmodi catalogos pontificum romanorum hactenus ineditos, ex bibliotheca regia, Colbertina, & Thuanae descriptos, *tomo primo criticae suae anti-Baronianae* praemisit ANTON. FAGI, vt ex iis *pontificale* emendari posset, p. 49. seqq. Sed & IO. GEORG. ECCARDVS corpori suo *historiae mediae aevi*, Lipsiae 1723 duobus tomis in fol. edito, quosdam eiusmodi catalogos, familiaeque monumenta, ad historiam pontificum spectantia, inseruit. Namque *tomo I. num. IV. p. 25. seqq.* existat *vetus catalogus pontificum romanorum*, qui a Petro

ad Liberium vsque progreditur, eoque viuo scriptus videtur; eodem *tomo num. XVI. p. 1189.* exhibetur RICOBALDI Ferrariensis *historia pontificum romanorum usque ad Clementem IV;* ibidem *num. XXI. p. 1461.* THEOD. DENIEM *vitae pontificum romanorum a Nicolao IV vsque ad Urbanum V, & inde ab anonymo usque ad annum 1418 continuatae, additis imperatorum gestis;* porro *tomo II. num. XI. p. 1630.* existat *catalogus pontificum romanorum non diu post annum 1048 confectus;* *num. XII. p. 1642.* AMALRICI AVGERII DE BITERRIS *actus pontificum romanorum usque ad Ioannem XXII. sive annum 1321;* *num. XIV. p. 1846. prophetiae satyricae in papas aliquot saeculi XIII & XIV.* De omnibus hisce legenda, quae ECCARDVS in praefationibus, vtrique tomo praemissis, pluribus disserit. Ex dictis iam patet, quo loco *historia de vitis romanorum pontificum*, quae sub ANASTASII, abbatis romani, romanaeque ecclesiae presbyteri & bibliothecarii, nomine circumfertur, habenda, & quousque illi tribuenda sit fides. In ista vero historia vita Nicolai I ultimo loco comparet; & licet etiam vitae Hadriani II & Stephani VI a quibusdam addantur; eas tamen rectius GVILIELMO, romanae itidem ecclesiae bibliothecario, tribui, alii contendunt. Editiones *historiae* huius alii recentent; recentissimae istius splendidissimaeque, quae sub auspiciis Clementis XI pontificis, Romae 1718. opera & studio FRANC. BLANCHINI lucem adspexit, antea iam mentionem fecimus; in qua quid editor praestiterit, ipsa inscriptio nos condocet, quae ita se habet: *vitae romanorum pontificum, a beato Petro apostolo, ad Nicolaum I perductae, cura Anastasi, sanctae romanae ecclesiae bibliothecarii, adiectis vitis Hadriani II & Stephani VI auctore Guilielmo bibliothecario, editae primam Moguntiae typis Albini an. 1602. ex bibliotheca Marci Velseri, Augustanae R. P. II.*

viri, deinde Parisiis a Carolo Annibale Fabrotto, iure consulto, typis regijs 1647 cum variis lectionibus exceptis, tum ex codicibus manuscriptis bibliothecae Vaticanae, tum ex conciliorum tomis Crabbei, & Binius, tum ex annalibus ecclesiasticis cardinalis Baronii, nec non ex alijs codicibus manuscriptis Germaniae & Galliae, praefertim Freberianis II, regio, Mazarino, & Thuanis II; nunc tertium prodeunt, cum auctario variantium lectionum, iam pridem descriptarum, ex vetustissimis exemplaribus, & catalogis manuscriptis Vaticanis II, Florentinis II, Cassinensi, regio, Farnesiano, bibliothecae caesareae Vindobonensis, reginae Succiae, & Colbertinae, per Lucam Holstenium & Emanuellem a Scheistr ite, bibliothecae Vaticanae praefectos; additis etiam pluribus collectis ex veteri codice manuscripto Cauensi a Francisco Penia, antea non editis, &c. Atque hinc, quid in primo tomo contineatur, intelligitur, ipse scilicet ANASTASII textus, cum variantibus lectionibus, & scholis quibusdam. In secundo tomo, quem an. 1723 prodiisse antea diximus, primo continentur FRANC. BLANCHINI prolegomena, satis ampla, in quibus catalogi quidam antiquissimi pontificum romanorum; tum & EMMAN. SCHELSTRATENI dissertatio de antiquis romanorum pontificum catalogis, ex quibus liber pontificalis concinnatus fuit &c. porro ipsius BLANCHINI dissertatio de antiquis romanorum pontificum catalogis, eorumque comparatione & delectu insinuando &c. & alia eiusdem generis exhibentur; deinde autem in altera tomi huius secundi parte notae & observationes variorum, ad Anastasium, lektorum subiiciuntur oculis.

Missis autem reliquis aevi scriptoribus, v. pote obscurioribus, & quos alij etiam recensent, statim ad BAPTISTAM, aut potius BARTH. DE SACCHIS, a natali solo, seu agri Cremonensis vico, PLATINA dictam, me confero, qui saeculo

decimo quinto floruit, natus quippe anno 1421. Vitam, facta & scripta eius, prae reliquis diligenter recenset FRANC. ARISIVS, in *Cremona litterata*, (quae Parmae 1702. fol. prodit) *tomus I. p. 311. seqq.* qui & pag. 323. docet, non BAPTISTAM, ut nonnulli volunt, sed BARTHOLOMAEVM, aut potius RADVLPHVM BARTHOLOMAEVM, cum adpellandum esse. Praeter alia vero ingenij monumenta PLATINA *historiam* reliquit *de vitis pontificum romanorum, a domino nostro Iesu Christo usque ad Paulum II.* quae saepius typis exscripta fuit. Editiones eius varias, versiones italicas, epitomatas, & continuatores recenset, quem iam laudauimus FRANC. ARISIVS, *l. c. p. 317.* Mihi ad manus est ea editio, quae Coloniae an. 1600. 4. prodit, in qua praeter ONVPHRII PANVINII *adnotationes*, conspicitur quoque *supplementum pontificum* per eundem ONVPHRIVM usque ad *Pium V, & deinde per ANTON. CICARELLAM* porro ad *Clementem VIII.* De *supplemento ONVPHRII PANVINII* obseruatu digna, quae MART. HANCKIUS monet, *de romanarum rerum scriptoribus, lib. II. part. II. c. LIX.* Praeter PANVINIUM & IO. ANTON. PETRAMELLARIUM, Bononiensis, continuationem PLATINAE dedit, a *Paulo IV usque ad Clementem VIII.* Bononiae 1599. De PLATINA autem ipso, eiusque *historia pontificum*, diuersa exstant doctorum virorum iudicia. FRANC. ARISIO si credimus, fuit PLATINA non tantum *vir vndique doctissimus, suo philosophum, sine historicum, sine oratorem ageret, sine poetam*, sed & *in omnibus vir grauis & procul a mendacio;* *l. c. pag. 311. 312.* Sed ad postea quod attinet, non omnes sibi consentientes habet; quamquam in eo fere conueniant, quod & res ipsa docet, eum naeuus & vitia pontificum non dissimulasse, sed interdum satis ingenue descripsisse. MAT-

THIAS FLACIVS illyricus de eo ita pronuntiat: *Esti Platina turpiter & impudenter papis adulatus sit; tamen nimia ipsorum turpitudine ne malitia coactus aliquando etiam subindicat babiloniae meretricis nefanda scelera. In Marcellino queritur, paparum scelera eo excreuisse, ut vix apud Deum misericordiae locum reliquerint: avaritiam, superbiam, neglectum doctrinae, & religionis simulationem. Mores etiam profanis detestandos, propalam esse, ut inde laudem quaerere videantur. In pontificibus post millesimum annum, subinde repetit omnem pietatem & sanctitatem a papis ad caesares migrasse; in catalogo testium veritatis, p. m. 816. editionis, quae an. 1672 Francosurti, opera & studio IO. CVNR. DIETERICI prodiit. De ALB. KRANTZIO, ROB. BARNES, IO. BALAEO, ceterisque, qui itidem pontificum historiam scripserunt, legendi CASP. SAGITTARIUS, in *introductione. in hist. ecclesiast. cap. XXV. p. 650. seqq.* & IO. ANDR. SCHMIDIUS, in *supplementis ad h. l. p. 612. seqq.* Plures etiam scriptores, qui de pontificibus romanis scripserunt, suppediabit LVDOV. IAC. A S. CAROLO, in *bibliotheca pontificia*, Lugduni an. 1643 excusa, & quidem parte secunda, in qua scriptores, qui pontificum romanorum vitas, laudes & praecellentiam atque auctoritatem posteritati commendarunt, memorat. De prima operis huius parte dictum supra *lib. prior. cap. IV. ad §. XX. p. 206.* Haecenus autem commemoratis auctoribus, qui vitas pontificum descripserunt, addendus cumprimis, qui & nouissimus est, FRANC. PAGI, cuius quippe breuiarium historico-chronologico-criticum, illustriora pontificum romanorum gesta, concitorum generalium acta, nec non complurimum sacerorum rituum, tum antiquae ecclesiasticae disciplinae capita complectens, tribusque constans tomis, in 4. Antverpiae 1717 & 18 lucem adspexit publicam. Incipit ab ipso servatore nostro Iesu Christo, progre-*

diturque vsque ad obitum Benedicti XI seu annum 1304; sique chronologiam, adcuratamque ipsorum factorum enarrationem spectes, reliquis omnibus in hoc genere praefendus est. Interdum & satis ingenuus est, quantum ab homine romanae ecclesiae sacris addicto, exspectari potest. De GVIL. BVRII *notitia breui romanorum pontificum &c.* Paduae an. 1724. 13. edita, videantur *die deutsche Acta eruditorum, part. CVIII. num. V. p. 878. seqq.*

Licet autem isti, qui ad historiam pontificum romanorum nobis viam aperiunt, hic ignorari non debeant; propius tamen ad nostrum institutum accedunt, qui ipsa dominationis pontificiae arcana pandunt. Faciunt hoc equidem quodammodo nonnulli ex iis, qui contra primatum pontificis disputant; aut iura regum ac imperatorum contra iniquissimos pontificum ausus vindicant; quorum praecipuos ad §. *praecedentem* indicauimus; sed nunc de illis nobis sermo est, qui hoc data opera atque ex instituto agunt. Atque primum inter hosce praecipuumque locum tenet PHIL. MORNAEVS, Plessiaci dominus; cuius quippe notum satis est *mysterium iniquitatis, siue historia papatus*; quibus gradibus ad id fastigii enisus sit, quamque acriter omni tempore ubique a piis intercessum; adseruntur etiam iura imperatorum, regum & principum christianorum, aduersus Bel-larminum & Baronium cardinales, Salmurii 1611, Geneuae 1612, alibi que. Historiam & fata huius libri refert MAENVS CRYSIVS, in *singularibus Plessiacis, siue memorabilibus de vita & meritis, satis, controuersis & morte Philippi Mornaei de Plessis, maximam partem ex ipsis Mornaei scriptis, praecipue vero eius memoriis, atque epistolis studiose collectis &c.* quae cum praefatione viri doctissimi HENR. MVH-LII Hamburgi 1704. 8. lucem adspexerunt; p. 178. *seqq.* Obseruat ibi CRYSIVS, eo-

B b b b b 3 aem

dem tempore, quo in conuentu Salmuriensi praefes fuerit, opus illud iam antea elaboratum, ab omnibus concilii istius pastoribus adprobatum, latineque a se translatum, typis MORNÆVM imprimi, atque in vniuersis edicuisse. Varios porro istum librum excutasse animorum motus, docet, tum propter argumentum, quod tractabat, tum propter auctoris existimationem haud vulgarem, tum etiam maxime ob binas picturas huic editioni (nam in altera & sequentibus editionibus, vt idem monet, non comparent) subiunctas, quarum altera sedem pontificiam, figura turris babilonicae depictam, altera imaginem romani pontificis aeri incisam, & ad viuum expressam exhibebat, adscriptis superbis titulis, quibus se ab adulatoribus adpellari patiebatur, tamquam *vice-Deum, christianae reipublicae monarcham inuictissimum, & pontificiae omnipotentiae consuetae acerrimum*: ita vt simul ex PAVLO V. VICE-DEO numerum antichristi apocalypticum colligeret. De censura ordinis theologici Parisiensis in huncce librum, lectu digna, quae idem vir clarissimus adfert p. 183. qui & p. 290. seqq. de variis eius editionibus diligenter differit. Primam namque, eamque rarissimam, quae Salmurii 1611 gallice in fol. prodiit, reliquis omnibus varias ob causas, quas ipse exponit, praefendam esse, docet; hinc reliquas tum gallicanas, tum latinas recenset. Non vnum autem MORNÆVS ob librum huncce nactus est aduersarium. In Gallia eum adgressus est PELLETIERVS, & BRAYEVS, vt tamen praefationes primae editionis tantum arroderent; vterque interim exceptus ab ANDR. RIVETO, in *defensione mystrii Plessacani contra Pelletierium & du Bray*. Hinc ipsum opus impugnavit NIC. COEFFETAV siue COEFFETELLVS, in *responso ad librum, inscriptum: mysterium iniquitatis &c.* gallice Parisiis 1614, 8. edito; cui itidem obuiam

iuit ANDR. RIVETVS, in *adimaduersionibus & considerationibus super responsum Coeffetelli &c.* gallice scriptis, euulgatisque 1615 & 17. Sed & LEONH. COQVAEVS in hocce campo comparuit, publicae exposito luci *anti-Mornaeo, seu apologia pro summis pontificibus, & confutatione eius historiae papatus*, Parisiis 1613 & Mediolani 1619 2 volum. in fol. qui & tomo decimo quinto *bibliothecae maximae pontificiae* IO. THOM. DE ROBERTI insertus est; cui & *antidota fidei orthodoxae contra progressus seu oppositiones historiae papatus Philippi Mornaei* adiunxit. Accessit etiam ad hancce pugnam CASP. SCIOPPIVS, binas libri Mornaei praefationes perstringens, in *alexipharmaco regio, Philippi Mornaei historiae papatus opposito*, Moguntiae 1612. 4. Ipsum vero mysterium explodere voluit IAC. GRETSERVS in *mytha Salmuriensi, siue examine mystrii Plessacani*, Ingolstadii 1614. 4. quem tamen rursus repulit ANDR. RIVETVS, in *historia rerum maxime notabilium, quae in ecclesia post apostolorum missionem usque ad nostra tempora contigerunt, cum defensione deductionis mystrii iniquitatis factae per Philippum Mornaeum, contra accusationes Coeffetelli & Gretseri*, Salmurii 1620. 4. Quae denique CORN. IANSENIUS aduersus MORNÆI *mysterium iniquitatis*, a RIVETO defensum, regessit, discutienda sibi sumit GISB. VOETIVS, in *desperata causa papatus, lib. III. sect. II. cap. X. p. 675*. Haec ex CRVSTIO repetere placuit, quoniam is accurate & diligenter in hisce recensendis versatur. Post MORNÆVM hic commemorandus est IOAN. HENR. HEIDEGGERVS, in *historia papatus nouissimo historiae Lutheranismi sero uariis flammis reposita, qua ecclesiae romanae septem periodis distinctae, origo & progressus ad nostra usque tempora pertractantur*; adiuncta est FRANC. GVICCIARDINI, patricii Florentini *historia papatus, ex an-*

ographo Florentino restituta, Amstelodami 1684. & deinde 98. 4. LVDOV. MAIMBURGIUM, seu auctorem *historiae Lutheranismi ac Calvinismi*, occasionem huic operi dedisse, vel ex inscriptione intelligitur. Nec enim rectius illi obuiam iri posse, HEIDEGGERVS censuit, quam si *historiam* rursus *papatus* conderet; quod & felici prorsus successu praestitit; siquidem ea, quam dedit, & ob rerum selectum, & ob ordinem, & ob perspicuitatem omnibus, a partium studio alienis, magno est in pretio. Exstat & eiusdem *mysterium Babylonis magnae*, Amstelodami 1687 editum. HEIDEGGERVM merito excipit SAM. PVENDORFIVS, qui, initio sub BASIL. HYPERETAE nomine latitans, edidit *historicam & politicam descriptionem monarchiae spiritalis sedis Romanae* (*historische und politische Beschreibung der geistlichen monarchie des Stuhls zu Rom*), Hamburgi 1679. 12. subiunctam deinceps eiusdem *introductioni in historiam praecipuorum regnorum & rerum publicarum*; rursus vero seorsim cum adnotationibus CHRIST. THOMASII excusam, Halae Magdeburgicae 1714. 8. Id namque in hocce libro PVENDORFIVS agit, vt structuram spiritalis istius monarchiae, eiusdemque fulcra & arcana, incrementa porro & decrementa, & tum horum, tum illorum causas, adcurate delineet. Optant solum viri docti, vt auctores, ex quibus ista omnia vterius confirmari possent, addidisset. Vestigiis PVENDORFII quodammodo insitit, sed vt plenus, copiosiusque cuncta edidisset, THEODOS. GIBELINVS, in *caesareo-papae romana*, *worinne die politische Geheimnisse des Roemischen Stuhls, durch welche derselbe eine Ober-Herrschaft über die Christenheit einzuführen getrachtet, und sich bisher in seiner Hobeit erhalten hat, vorgestellt werden*. Cum primum liber iste 1684, sub nomine isto facto lucem adspexisset, modo ESAIAE

PVENDORFIO, modo VITO LVDOV. SECKENDORFIO, modo aliis tributus fuit. Patuit tandem, verum eius auctorem esse MATTH. GOEBELIVM, sub cuius nomine etiam tertia editio, ob ea, quae ipse auctor confirmationis & illustrationis causa addiderat, illi inserta, prioribus duabus multum copiosior, locupletiorque, prodiit Lipsiae anno 1720. 4. cum erudita praefatione GOTTFR. CHRIST. HOFFMANNI, in qua de *fundamento querelarum, quae olim & nostra aetate contra sedem romanam audita, scriptoribusque eo pertinentibus*, disserit. Nec praetermittendus hic est ERN. SAL. CYPRIANVS, ob librum: *überzeugende Belehrung vom Ursprung und Wachsthum des Pabstthums, nebst einer Schutz-Schritte vor die Reformation, aus authentiquen Vbrkunden abgefasst*, inscriptum editumque Gothae 1719. 8. Selectissimis enim, probatissimisque documentis cuncta sunt superstruckta; cum primis autem legendum c. XVII. p. 312. seqq. vbi de *origine papatus* verba facit. Ex hisce itaque, & si qui forte sunt alii eiusdem generis scriptores, qui artes reconditas, quibus ex tenuissimis initiis ad tantam molem imperium papale surrexit, probe perspexerit, ei haud difficile fuerit, in iure canonico vestigia istorum arcanorum inuenire & detegere; eoque ipso non tantum felicius in sensum plurimorum in eo dictorum penetrabit, sed & quam solida aut leuia, quousque aut admittenda aut reiicienda sint, eo promptius diiudicabit. Quam viam cum recentiori aetate iure consulti quidam ingressi sint; omnium tamen industriam superauit, qui & omnes huc ingenii vires intendit, CHRISTIANVS THOMASIVS, tum in aliis scriptis, tum maxime in *adnotationibus in 10. PAULI LANCELOTTI institutiones iuris canonici*, quas cum hisce & CASP. ZIEGLERI *adnotationibus* Halae Magdeburgicae 1715 produisset, supra iam diximus.

§. XII. De iurisprudentiae ecclesiasticae, ex mente protestantium spectatae, si recte tractetur, vtilitate & praestantia nemo temere dubitauerit. De iure canonico aliter protestantes, romanae ecclesiae addictos aliter sentire, res ipsa itidem docet. Nulla autem, aut exigua eius apud protestantes cum sit auctoritas; non omni tamen ideo apud eos destituitur vsu. Praeterquam enim, quod in foris adhuc quodammodo obtineat; & ad indolem papatus eo rectius introspectendam plurimum confert; & antiquitatis ecclesiasticae studio inseruit, cum primis varia, eaque interdum egregia veritatis testimonia, contra ecclesiae romanae errores nobis suppeditat. *

* Iuris cultoribus iurisprudentiae ecclesiasticae notitiam necessariam esse, vel ipsum *iuris prudentiae* nomen indicat. Immo ad iureconsultos eius tractationem praecipua quadam ratione spectare, licet theologi quoque ea carere nequeant, supra iam ad §. I. cuicimus. Ab vtrisque tamen opera nauanda, vt recta via incedant, & principiis legitimis adcurate insistant. Qualia autem ista sint ex mente protestantium, fufe supra ad §. IX. explicauimus. Errores quosdam in iurisprudentia ecclesiastica protestantium ex iure canonico remansisse, itidem supra ad §. VII. docuimus; vbi & eos laudauimus, qui in iis eliminandis, & iurisprudentia ecclesiastica a reliquiis papatus repurganda, studium operamque suam collocarunt. Caute tamen hic atque circumspecte incedendum, ne ea, quae ex scriptura sacra, aut puriori antiquitate ecclesiastica originem trahunt, statim inter reliquias papatus referamus. Consulere ergo iuuabit IOAN. HERM. AB ELSWICH *commentationem de reliquiis papatus ecclesiae Lutheranae temere adfictis*, Hamburgi 1721. 8. editam, praesertim *cap. IV. seqq. p. 75. seqq.* Licet enim omnia viri huius doctissimi adserta mea non fecerim; multa tamen recte & erudite eum monere, negari nequit, quae iis vsui esse possunt, qui mediam tenere viam cupiunt, ne promulcent omnia, quae ex iu-

re canonico fluxerunt, aut remanserunt, adprobent, nec tamen omnia, quae quibusdam displicent, statim pro reliquis papatus repudent.

Ad ipsum vero ius canonicum quod attinet, romanae ecclesiae addictos, tum iure consultos, tum theologos, eius notitia carere non posse, nemo dubitabit, qui secum expenderit, quanta adhuc hodie istius in hacce ecclesia sit auctoritas. Immo quam sancta, quamque inuiolabilis esse debeat, vel ex ipso iure canonico patet; siquidem *decreti parte II. capissa XXV. quaes. I. c. violatores*, sequentia leguntur: *violatores canonum voluntarii grauius a sanctis patribus iudicantur; Et a sancto spiritu (in sinclu cuius ac dono dictati sunt) damnantur; quoniam blasphemare spiritum sanctum non incongrue videntur, qui contra easdem sacros canones, non necessitate compulsi, sed libenter, ut praemissum est, aliquid, aut proterui agunt, aut loqui praesumunt, aut facere volentibus sponte consentiunt.* Talis enim praesumptio manifeste vnum genus est blasphemantium spiritum sanctum; quia, vt iam praelibatum est, contra eum agit, cuius natu & gratia sancti canones editi sunt. Huic ergo effato si credimus, canones ecclesiastici non minus diuinitus inspirati erunt, quam scriptura sacra, neq; minor illis, quam huic, debetur

tur reuerentia ac veneratio; immo videntur omnino peccati in spiritum sanctum rei agi, qui canonibus istis aduersantur. Mirum itaque non est, inter romanenses hanc olim exortam controuersiam: *utra scientiarum episcopo sit utilior, iuris canonici an theologiae*; ad quam HOSTIENSIS, & PANORMITANVS respondent: *ubi haeretici grassantur, utiliore esse theologiam, ubi non, ius canonicum.* THOMAS autem DE VIO CAIETANVS cardinalis hunc in modum istam quaestionem expedire consultum duxit: *Dicunt quidam, priscis quidem episcopis magis theologiam conuenisse, cuius gladio contra haereticos procedere illis opus esset, hodie contra iurisperitiam magis congruere, quia plures accidunt quaestiones, ad ius quam fidem spectantes; sed longe aberrant, tum quia episcopi non minus hodie, quam olim praedicare tenentur, quia non minus quam tunc in consecratione praedicandi officium imponitur. Praedicationis autem materia non ius est, sed sacra scriptura, vera & propria theologi scientia, ad quam spectat docere fidem & bonos mores, quae dominus seruanda mandauit; in secundam secundae quaest. CLXXXV. artic. III. Recitat haec CAIETANI verba CLAVD. ESPENCAEVS, simulque dolet, de hac quaestione in ecclesia romana disputari. Et nos ergo, inquit, (proh dolor!) ex pacificis in litigiosos degenerauimus, eaque est hodierna sacerdotiorum praxis, ut quaeri serio soleat, theologusne an canonista ad episcopum aptior? hinc sane, quam illinc multo plures. Interim ipsemet fatetur, iuris canonici notitiam episcopo necessariam esse. Equidem prudentem, inquit, Paulo episcopum non bibliorum tantum, sed & canonum & iurium omnium legumque peritia, adeoque negotiorum saecularium solertia cum Gratiano intelligere non recuso. Placet Coelestinus scribens: nulli sacerdotum licitam canonum ignorantiam &c. digressionum in*

BVD. ISAGOGE.

prior. ad Timoth. lib. II. cap. IX. in quo ex instituto disputat: theologusne an iuris consultus ad clerum aptior; p. m. 286. seqq. Vnde satis, ut puto, patet, in ecclesia romana plus, quam decet, iuri canonico tribui.

Quaenam iuris canonici in nostra ecclesia fuerint fata, fuse expositum supra est ad §. VII. vbi & ostensum, quod nondum illud sit abrogatum, sed in foris adhuc scholisque protestantium retineatur. Immo nec abrogandum, sed potius emendandum, quidam ex iure consultis, ut IOAN. SCHILTERVS, praefat. ad institut. iuris canonici, alique existimant, quorum rationes refellit, longeque rectius rebus nostris consuli, si prorsus abrogaretur, contendit cum aliis GOTTL. GERH. TITIVS, in *der Probe des deutschen geistlichen Rechts lib. I. cap. II. §. LXIII. seqq. p. 52. seqq.* Videtur autem abrogatio iuris canonici in foris scholisque protestantium ex illorum numero esse, quae optanda magis, quam speranda sunt. Quamdiu itaque vsus eius aliquis remanet, tamdiu etiam notitia eius, saltem iuris cultoribus, est necessaria. Nec theologi ea, tum ob hancce, tum & ob alias causas carebunt, quin potius varia iuris canonici lectio illis adferre potest commoda. Plurima in eo occurrere antiquitatis ecclesiasticae vestigia, & documenta, constat inter omnes. Naturam indolemque papatus nullibi fere luculentius & apertius, quam in iure canonico conspicit, & res ipsa docet, & beatus quoque LVTHERVS noster ostendit, cum se ob combustum publice ius canonicum defendere; qua de re supra itidem ad §. VII. dictum. Cum primis vero singularia & egregia prorsus veritatis testimonia, quae romanensibus recte opponimus, in eo deprehenduntur. Plurima enim, quae erroribus romanae ecclesiae e diametro repugnant, GRATIANVS compilationi suae inseruit, partim, quod eo tempore non-

C c c c

dum

dum ita obscurata in ecclesia romana veritas esset, ac oppressa, vt postea factum; partim quod per imprudentiam & praecipitantiam non semper satis perpenderet, quae ad scopum suum facerent, aut eidem aduersarentur, aut quo pacto quae congererent, inter se cohaerent; vti iam supra monuimus. Atque hisce veritatis testimoniis subinde theologi nostri vsi sunt, eaque in rem suam verterunt; cumprimis MATTHIAS FLACIVS illyricus, in *catalogo testium veritatis*, & beatus IO. GERHARDVS noster, in aureo *confessionis catholicae* opere. Fuerunt deinde, qui ex instituto offenderent, quantum testimonia ista veritatis ex iure canonico collecta praesidium causae evangelicae adferrent, quantaque adeo inde ad theologum redundant commoda. Huc namque comparatum est SAM. STRYKII, iure consulti quondam longe celeberrimi, *praesidium religionis evangelicae ex iure canonico*, Francofurti & Lipsiae an. 1722 post viri optimi obitum, editum. Porro & IOAN. HENR.

FEVSTKINGII, theologi quondam clarissimi, existat dissertatio, *de praesidiis veritatis evangelicae in iure canonico occurrentibus*. Cumprimis autem diligenter hac in causa versatus est IOAN. CHRIST. PFAFFIVS, theologus Tubingensis, de ecclesia nostra praeclare meritis, cuius *dogmata protestantium, ex iure canonico & conciliis deducta*, cum filii eius, theologi itidem Tubingensis longe doctissimi, CHR. MATTH. PFAFFII praefatione, *de auctoribus, qui testes veritatis in ecclesia romana data opera recensuere*, denuo edita, Tubingae 1722. 4. Ex reformatae denique ecclesiae doctoribus his addendus IOAN. HENR. OTTO, ob *nucleum ex iure canonico*, subiunctum eiusdem *novo iuri papali opposito iuri veteri diuino*, Tiguri 1681, in quo per certa capita, secundum litterarum seriem disposita, recte in iure canonico dicta, & veritati, quam ecclesiae protestantium profitentur, consentanea, exhibentur.

AD P E N D I X

CAPITIS QVINTI

DE

LIBRIS ECCLESIASTICIS.

VOCem *ecclesiastici*, cum de scriptoribus scriptis vsurpatur, non vna ratione accipi, fuse & erudite docet IO. ANDR. BOSIVS noster, in *introd. in notitiam scriptor. ecclesiast. cap. I. §. XI. seqq.* Nobis autem hic eiusmodi libros denotat, qui de rebus ad ecclesiae regimen & disciplinam spectantibus, cumprimis de ritibus & caerimoniis, quibus cultus Dei exterius peragi solet, praecipiant. Licet enim vero speciatim, qui de ritibus & caerimo-

niis agunt, hoc nomine veniant; interdum tamen eodem simul & ipsi canones ecclesiastici, eorumque collectiones (in quibus tamen itidem subinde multa de ritibus & caerimoniis continentur) adeoque quae ad ecclesiae regimen & disciplinam pertinent, comprehenduntur; quo pacto & *agenda*, vt vocari solent, seu *ordinationes ecclesiasticae*, in quibus non tantum de ritibus, sed aliis quoque rebus ad ecclesiae regimen spectantibus, exponitur, &

& de quibus iam supra dictum, haud vltimum hic sibi vindicant locum. Eos vero etiam libros, qui tantum de ritibus ac caerimoniis agunt, in censum venire, cum de iurisprudencia ecclesiastica sermo est, vel inde patet, quod rituum ac caerimoniarum constitutio ad externum ecclesiae regimen, seu ius circa sacra referendum sit; quod summis imperantibus proprium esse, manifestum est; licet negari nequeat, olim eiusmodi libros a priuatae fortis hominibus subinde compositos, receptos tamen in ecclesia, si forte singularis quaedam illorum esset auctoritas. Si quis autem adhuc ambigat, an de ritibus ac caerimoniis ecclesiasticis, deque libris, qui de iis exponunt, sollicita sit iurisprudencia ecclesiastica; is IUST. HENN. BOEHMERI adest *dissertationem praeliminarem de iure liturgiarum ecclesiastico*, praemissam eiusdem *tomo tertio iuris ecclesiastici protestantium &c.*

Sunt vero & aliae caussae, ob quas librorum eiusmodi ecclesiasticorum notitia theologiae cultoribus commendanda venit. Fontem enim non tantum omnis antiquitatis ecclesiasticae longe vberimum nobis suppeditant, sed, quod maioris adhuc momenti est, mentem sententiamque veteris ecclesiae de grauissimis doctrinae sacrae capitibus, de quibus tam vehementer hodie disputatur, luculenter pandunt. Facile namque haecenus concesserim, quod EUSEB. RENAUDOTIVS, de liturgiis, quae inter libros ecclesiasticos hic maxime in censum veniunt, pronuntiat, eas *inter reliqua ecclesiastica monumenta maximam obtinere auctoritatem (quippe) quae totius quodammodo ecclesiae vocem & testimonium exhibent, quia ubique cognitae & probatae sunt, & in illis non episcoporum modo, sed plebis etiam suffragia continentur; in dissert. de liturgiarum orientalium origine & auctoritate, cap. VII. tom. I. collection. liturgiar. orient. p. 49. 50. Ni-*

mirum, admitti hoc potest, si de liturgiis genuinis, & ab integris iam olim ecclesiis adprobatis, nec corruptis aut interpolatis, intelligatur. Ex eiusmodi autem liturgiis si demonstretur, romanenses a veteris ecclesiae doctrina ac sententia, discessisse; proprio tum iugulantur gladio, argumentoque premuntur, quod vim magnam pondusque grauissimum habet. Specimen huius rei dedit F. P. DE LA BARRE, in libello: *doctrina protestantium de libertate legendi scripturam sacram; de cultu diuino in lingua vernacula; de inuocatione sanctorum; deque sacra eucharistia, confirmata ex missali romano, & per considerationes super unoquoque capite*, in scripto, gallicaeque edito Geneuae 1720. 8. Ex ipso namque missali romano errores romanae ecclesiae in hisce capitibus refutari posse, ostendit; quamquam in doctrina de sacra eucharistia, suae, hoc est, reformatae ecclesiae sententiae faueat, multa etiam, quae adhuc addi possint, aliis reliquerit. DAN. SEVER. SCYLTETVM, Hamburgensem, ob varia ingenii monumenta haud ignotum, librum *de erroribus ecclesiae romanae, ex libris eorum ecclesiasticis demonstratis*, edere voluisse, memorat NIC. PETR. SIBBERN in *schediasmate de libris Latinorum ecclesiasticis, p. 15.* An vero is lucem adspexerit? mihi non constat. Luculentissime, quantum momentum in dogmatibus theologicis liturgiae trahant, patuit in controuersia ista de *perpetuitate fidei* in doctrina de sacra eucharistia, inter IOAN. CLAVDIUM, & PETR. NICOLIUM orta, ab ANTONIO ARNALDO, alisque continuata; omnem quippe hinc romanensibus, illinc reformatis mouentibus lapidem, illis etiam ad artes varias sese recipientibus, vt ex liturgiis, orientalium ecclesiarum cum sua sententia consensum demonstrarent; nostratibus rursus in iisdem liturgiis suae doctrinae praesidium quaerentibus. Legenda IO. GVIL.

IANI *dissertatio de liturgiis orientalibus, in doctrina de sacra eucharistia antiquae veritati evangelicae contra novos pontificiorum & Caluino-Reformatorum errores suffragantibus*; Wittebergae 1724. 4.

Ad rem ipsam vt accedamus, non defuerunt viri docti, qui de libris ecclesiasticis tum Graecorum, tum Latinorum commentati sunt. Et inter eos quidem, qui Graecorum libros ecclesiasticos recensuerunt, primum praecipuumque locum tenet **LEO ALLATIUS**, cuius *duae* exstant *de libris ecclesiasticis Graecorum dissertationes*, quarum vna ad **GABR. NAUDAEVVM**, *diuinorum officiorum potiores vstatioresque libri percensentur*; altera ad **IO. AVBERTVM** *triduum, pentecostarium & paracletice examinantur*; quas ad editionem Cramoisanam Parisiis 1644 *additis notis, supplemento & indice, atque elencho alphabetico melodorum graecorum*, recusas, libro quinto bibliothecae suae graecae subiecit **IO. ALB. FABRICIVS**. Cum vero, fatente ipsomet **ALLATIO**, ingens eiusmodi librorum apud Graecos sit multitudo; mirum non est, quod aliis viris doctis spicilegium aliquod instituere licuerit; cuiusmodi illud est, quod **GVIL. CAVE** exhibet in *dissertatione de libris & officiis ecclesiasticis Graecorum*, quae inter tres istas *dissertationes, historiae eius litterariae scriptorum ecclesiasticorum adnexas*, secunda est. Latinae ecclesiae librorum ecclesiasticorum notitiam suppeditare adgressus est **NICOL. PETR. SIBBERN**, in *schediasmate de libris Latinorum ecclesiasticis, in quo praecipui latinae ecclesiae veteris & modernae romanae libri liturgici ordine alphabetico enumerantur*, Wittebergae 1706. 8. In praefatione etiam libros quosdam ecclesiasticos Graecorum, a **LEONE ALLATIO** praetermissos, enumerat. Vtriusque denique ecclesiae, tum orientalis, tum occidentalis, libros ecclesiasticos recenset vir eruditissimus **CHRISTOPH. MATTHAE-**

VS PFAFFIVS, in *dissertatione de liturgiis, missalibus, agendis & libris ecclesiasticis, ecclesiae orientalis & occidentalis, veteris & modernae, adiecta eiusdem institutionibus historiae ecclesiasticae*, Tubingae 1721. 8. editis. Immo & *cap. III. de liturgiis, agendis, librisque protestantium*, verba facit. Hosce qui sequutus fuerit duces; haud difficulter notitiam eiusmodi librorum ecclesiasticorum minime contemnendam sibi comparare poterit. Nobis id solum relictum est, vt de praecipuis, maximeque obseruatu dignis, quaedam moneamus.

Quae sub apostolorum, virorumque apostolicorum, Petri, Iacobi, Matthaei, Marci, aliorumque nomine circumferuntur, liturgiae, nos non morabuntur; cum, eas perperam viris hisce sanctis tribui, rationibus adeo euidentibus euictum sit, vt doctissimi etiam romanensium id hodie fateantur. Legendi prae reliquis **NICOL. LE NOVRRY**, in *apparatu ad bibliothecam maximam patrum, tom. I. dissertat. II. p. 19. seqq.* **NAT. ALEXANDER**, *histor. ecclesiast. noui testam. saec. I. cap. XII. an. III. p. 39. seqq.* **LVD. ELL. DV PIN**, *not. biblioth. scriptor. eccles. tom. I. p. 8. 9.* Eisdem sententiae subscribit **IO. BONA**, cardinalis, nisi quod Iacobi liturgiam excipiat, quippe quam genuinam esse, contendit; *rerum liturgicar. lib. I. cap. VIII. p. 89. seqq.* Sed hanc quoque spuriam esse, nec Iacobi recte sibi vindicare nomen, tum alii, tum vero cumprimis **NICOL. LE NOVRRY**, *l. c.* luculenter demonstrant. Rationes, quibus euincitur, haec liturgias istis auctoribus tribuendas non esse, in compendio legere licet apud **ANDR. RIVETVM**, in *critico sacro lib. I. cap. III.* cui iungendus **ROB. COCVS**, in *censura scriptor. quorundam & c. p. 12.* Exrostratibus cumprimis consulendus **THOMAS ITTIGIVS**, in *dissertat. de pseudepigraphis Christi, Mariae, & apostolorum cap. XIII.*
p. 222.

p. 222. seqq. & in *selectis capitibus histor. eccles. saeculi I. cap. I. S. V. IX. XI. XV.* Multo minus adhuc pro genuina habenda *liturgia servatoris nostri*, quam aethiopica lingua scriptam IOAN. MICH. WANSLEBIVS, ordinis Dominicani monachus, in Europam atrulit, & ad calcem *opusculorum aethiopicorum IOBI LVDOLPHI*, Londini 1661 impressorum, ipso inconsulto adiunxit, multis insuper vitis in latina versione contaminatam, ut ipse LVDOLPHVS conqueritur; *commentar. ad histor. aethiopic. p. 341.* vbi eandem aethiopice & latine emendatius recusam, exhibet; qui & p. 346. docet, eam domini nostri dici, non quod ipse fuerit auctor, sed quod speciatim in ipsius honorem fuerit destinata, eademque ratione intelligendum, quando aliae liturgiae apostolis, aut viris apostolicis tribuuntur. Idem de hacce liturgia etiam observavit IO. ALB. FABRICIVS, in *cod. apocrypho noui testam. part. I. p. 314.* qui & *part. III.* ipsam liturgiam Iacobi, graece & latine, itemque e syriaco ab EVSEB. RENAVDOTIO versam; Petri, graece & latine, alteramque versam e syriaco, & tertiam; Ioannis e syriaco versam; Matthaei, qua aethiopes vtuntur; Marci graece & latine, itemque aliam versam e syriaco; duodecim denique apostolorum, itidem e syriaco versam, recudi curavit. Cum vero, si concedatur, liturgias istas, de quibus loquimur, auctoribus, quorum ostentant nomina, tribui non posse, praesidium, quod inde romanenses petunt, corruat; EVSEB. RENAVDOTIVS, vir eruditus, sed impotentis animi, & ambitionis oestro percitus, & tantum non lymphatus, alia ratione causae illorum consulere voluit. Fatetur, ad argumenta, quibus ANDR. RIVETVS, GVIL. CAVE, alique protestantium liturgias istas impugnaverant, a suae ecclesiae hominibus nihil solidi responsum esse. Sed, inquit, *ut verum fateamur, istam trium-*

phi materiam ecclesiae aduersariis homines nostri praebuerunt, cum bonam causam rationibus & auctoritatibus parum idoneis defendere adgressi sunt. Plerique enim, etiam quos aetas illa ferebat doctissimos, ita sunt in causa versati, ut ex decretalibus epistolis primorum pontificum, ex Dionysii libris, & aliis non minus contemnendis, Iacobi liturgiam confirmare conarentur; voces *duobus & duobus* contenderent ante Nicæna tempora fuisse usurpatas; & quid non hoc in genere peccauit Allatius? Ecclesiam ita propugnare, proderet est. Rectiora itaque solidioraque traditurus, largitur, liturgiam, quae Iacobo tribuitur, ab eo non confectam, sed nomen eius ideo praeferre, quod in ecclesia Hierosolymitana, ab apostolo isto fundata, iam ab antiquissimis temporibus recepta esset. Iacobi, inquit, *titulum accepit Hierosolymitana liturgia, quod in ea ecclesia ab apostolo fundata celebraretur.* Sic & eam, quae Marci esse creditur, Alexandrinam esse contendit, *quae a Coptis conseruata fuerit, & a Marco illius ecclesiae fundatore titulum nata apud Graecos, quem apud Coptitas non habeat, cum Cyrillo tribuatur.* Petri vero liturgiam prorsus reiicit, utpote nec antiquorum auctoritate, nec vsu ecclesiarum confirmatam; ex codice etiam, de cuius antiquitate non constat, descriptam. Est igitur, inquit, *opus Graeci alicuius, qui, quod multi orientales fecerunt, ut se sinceros & perfectos catholicos demonstrarent, liturgicos codices scripserunt, in quibus veteres suas formas sacramentorum romanis accommodauere, temere prorsus & imperite; cum ecclesia romana antiquitus & etiam nunc, orientalibus suos ritus relinquat.* Haec RENAVDOTIVS in *dissertat. de liturgiis orientalium origine & auctoritate, tomo I. collectionis liturgiis oriental. praemissa, cap. IV. p. 24. seqq.* Quae si vel maxime ita comparata essent; nullam tamen ideo causam habet, RIVETO, aut aliis prote-

stantium, tantopere insultandi. Esto, fuerint liturgiae istae iam olim in ecclesiis istis receptae; sint propter antiquitatem venerandae; sufficit nobis, quod ab ipsis apostolis, aut viris apostolicis non fuerint profectae. Hoc ipso enim maximam profecto dignitatis & auctoritatis suae partem amittunt. Possent & alia adhuc mone-ri, quae deinceps adferemus.

Ad BASILII potius atque CHRYSOSTOMI liturgias progredimur, quarum apud Graecos vsus receptus, maximaque semper fuit auctoritas. *Apud Graecos, inquit LEO ALLATIVS, primus omnium Basilius, quod historiis traditum sit, prolixiorem Iacobi missam brevioribus finibus conclusit, quam postmodum licet decurtatam, Chrysostomus nimis prolixam existimans, obruncatis, quae sibi videbantur, breviorum, ad commodiorem populi usum effecit. Neque vllus vniquam apud Graecos dubitavit, Basilius & Chrysostomus, missas, quae nunc in orientali ecclesia celebrantur, conscripsisse. Id cum PROCLI, vel quisquis auctor est tractatus, qui sub eius nomine circumfertur, aliorumque testimoniis comprobasset, ita pergit: Ecce eas, quae nunc, tum in dicto libro, tum in euchologio, tum alibi sub tantorum sanctorum nomine digeruntur missae, eorum esse, nullus, quod ipse sciam, dubitavit, praeter vnum Casaubonum, exercitat. 14. num. 8. in Baronium &c. de libris ecclesiasticis Graecorum dissertat. I. p. 12. 13. Dubitarunt tamen, praeter CASAVBONVM, & alii, iique doctissimi viri; immo has liturgias BASILII & CHRYSOSTOMI, etsi sub illorum nominibus circumferantur, esse, negarunt. Alii, licet non inficiuntur, BASILIIVM liturgiam concinnasse; eas tamen, quae sub nomine eius hodie existant, scilicet tum graecam illam, tum eam, quam ex syriaco transtulit, ediditque ANDR. MASIVS, tum denique, quae ex arabico*

vertit VICT. SCIALAGH, Maronita, ex monte Libano, adeo corruptas & interpolatas esse, fatentur, vt quidnam in iis BASILIO tribuendum sit, certo cognoscere nequeamus. Ita ex ipsis romanensibus LVD. ELL. DUPIN, in *bibliotheca scriptor. ecclesiast. tom. II. p. 182.* Idque fufius confirmat CASIM. OVDINVS, in *commentar. de scriptor. ecclesiast. tom. I. saec. IV. p. 573. seqq.* Idem de CHRYSOSTOMI liturgia sentendum, de qua idem OVDINVS legendus *l. c. p. 722.* De eadem IO. HALESSII, theologi anglicani quondam longe celeberrimi, *Itaque*, certe partem eius ex laceris illius schedis collectam, at lectu dignam, *historiae suae litterar. scriptor. ecclesiasticor.* inseruit GVIL. CAVE, *parte II. p. 58.* De hac HALESSII *Itaque* legendum etiam IO. LAURENT. MOSHEMIVS in *vita Haleffi*, quam epistolis eius, a se editis, praemisit, *p. 142.* RVSEB. RENAVDOTIVS, non necesse esse, existimat, vt de auctoribus istarum liturgiarum disceptemus; cum sufficiat, quod illa, quae BASILIO & CHRYSOSTOMO vulgo adscribitur, in ecclesia Constantinopolitana fuerit recepta. *Inter eos, inquit, qui prudentius & accuratius de illis iudicant, cardinalis Perronius fuit, dum coniectando adsequutus est, eam (liturgiam) quae Leobi dicitur, fuisse Hierosolymitanam ecclesiam propriam; quae Marci, Alexandrinae; Basilius & Chrysostomi ecclesiarum patriarchatus Constantinopolitani. Ea ratione fraudis omnis suspicio prorsus evanescit, & frustra sunt impugnationum ecclesiasticae disciplinae, calumniosae diuinationes, nec ulla incommodis laborat haec sententia, quae in aliis maxima sunt. Ita non erit litigandum, quis huius vel illius liturgiae auctor fuerit, a quo licetis consignata sit; an ea, quae saeculis auctorum, quibus adscribitur, conveniant, repraesentet; an mutationes aliquot passa sit. Constat modo, talem liturgiam continere formam eucharistiae*

con-

*consecrandae, quae a multis saeculis usurpata in insignibus ecclesiis fuerit; salua est eius dignitas & auctoritas. Usus enim illarum ecclesiarum, qui hucusque viget, ut certus est, adeo ut ne probabilibus quidem coniecturis vocari in controuersiam possit, ita est antiquissimus &c. de liturgiis orientalis origine & auctoritate, cap. V. p. 31. 32. Ita quidem vir ille doctus vnico veluti saltu se omnes superaturum existimauit difficultates. Verum, cum fieri queat, ut formulae, ab integris ecclesiis receptae, successu temporis mutationem quamdam subeant; valde dubito, an hac ratione multum ad rei summam sit profecturus. Editiones liturgiarum BASILII & CHRYSOSTOMI recenset IO. ALB. FABRICIVS, in notis ad LEON. ALLATII *dissertat. I. p. 10.**

De reliquis Graecorum, ut GREGORII theologi, & CYRILLI Alexandrini, aliorumque, itemque de orientalium, prout a Graecis distinguuntur, liturgiis, copiose & erudite differit CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, *dissertat. citat. cap. I. §. III. & IV. p. 9. seqq.* ut nihil temere, quod addi queat, inueniatur. De orientalibus quoque liturgiis idem recte pronuntiat, eas, quae aliquid auctoritatis habent, a Graecis vel translatae esse, vel lucem accipere, a quibus insuper haud raro abeant, cum mirum in modum sint interpolatae. Cum autem nostra aetate EVS. RENAUDOTIVS ob orientalium liturgiarum collectionem magnam consequutus sit celebritatem, simulque omnes, qui in hocce genere aliquid conati sunt, magno supercilio contemnat; operae me facturum pretium, puto, si paullo adcuratius, quid praestiterit, considerauero. Duobus scilicet tomis *liturgiarum eius orientalium collectio* constat, Parisiis 1716. 4. editis. In priori post praefationem & dissertationes tres, *de liturgiis orientalium origine & auctoritate; de Coptis Alexandrinorum*

liturgiis; & de lingua Coptica, sequentes conspiciuntur liturgiae: I) *Coptitarum ex Coptico conuerfae, scilicet liturgia sancti Basilii, liturgia sancti Gregorii, liturgia sancti Cyrilli; orationes denique & benedictiones ad consecrationem omnium altaris instrumentorum; II) liturgiae graecae Alexandrinae, scilicet sancti Basilii Alexandrinae, ex codice graeco-arabico; sancti patris Gregorii; & denique diuina liturgia, seu missa sancti apostoli & euangelistae Marci, discipuli sancti Petri; III) ritus ordinationis Alexandrini Iacobitarum patriarchae; IV) liturgia communis, siue canon vniuersalis Aethiopum; ne quid nunc de praefationibus, hisce liturgiis praemissis, deque notis & obseruationibus, quibus eas illustrauit, dicam. In posteriori tomo post dissertationem, de Syriacis Melchitarum & Iacobitarum liturgiis, comparant: I) ordo communis liturgiae secundum ritum Syrorum Iacobitarum; alius ordo generalis liturgiae; liturgia sancti Iacobi apostoli fratris domini; liturgia minor sancti Iacobi fratris domini ordinata per Gregorium catholicum orientis, inter montes Armeniae magnae anno Graecorum 1903, Iesu Christi 1591; liturgia sancti Xysti papae romani; liturgia sancti Petri, principis apostolorum; liturgia Petri secunda; liturgia sancti Ioannis euangelistae; liturgia duodecim apostolorum sanctorum, quam ordinauit Lucas euangelista, magni Pauli discipulus; liturgia Marci, praedicatoris & euangelistae; liturgia sancti Clementis Romani; liturgia sancti Dionysii, Athenarum episcopi; liturgia sancti Ignatii; liturgia sancti Iulii papae romani; liturgia sancti Eustachii, patriarchae Antiocheni; liturgia sancti Ioannis Chrysostomi; liturgia sancti Ioannis, quae in missali chaldaico Chrysostomo tribuitur; liturgia sancti Marutae catholici sine metropolitae Tagritensis; liturgia sancti Cyrilli; liturgia Dioscori patriarchae Alexandrini; liturgia Philoxeni, episcopi Mabungen-*

genfis, seu Hieropolitani; liturgia Philoxeni Hieropolitani secunda; liturgia Seueri Antiocheni, quae in aliis codicibus Timothei Alexandrini dicitur; liturgia Iacobi, cognomento Bordayaei, seu, vt Graeci pronuntiant, Baradati; liturgia Matthaei pastoris; liturgia sancti Iacobi, episcopi Botanensis & Serugensis Syrorum doctoris, qui Tabelita etiam vocatur; liturgia beati Iacobi interpretis episcopi Edesseni; liturgia Thomae Heracleensis; liturgia Mosis bar-Cepha; liturgia Philoxeni episcopi Bagdadenfis; liturgia doctorum sanctorum a Ioanne magno patriarcha ordinata; liturgia Ioannis Baforensis; liturgia Michaelis patriarchae Antiocheni; liturgia Dionysii episcopi Amid, qui & Barsalibi; liturgia Gregorii catholici orientis, qui Abulfaragius & bar-Hebri dictus est; liturgia sancti Ioannis patriarchae, qui scriba & acoemetus dictus est; liturgia sancti Dioscori episcopi insulae Cardou, sine Gordyaeorum; liturgia Ioannis patriarchae Antiocheni, qui prius vocatus est Ioannes filius Maadni; liturgia Ignatii, patriarchae Antiocheni, qui etiam dictus est Ioseph filius Vahib; liturgia Basilii, ex versione Andreae Mafii: II) post dissertationem de Nestorianorum liturgiis sequuntur ipsae liturgiae Nestorianorum; nimirum, liturgia apostolorum sanctorum, seu ordo sacramentorum; liturgia beatorum apostolorum, composita a sancto Adamo, & sancto Mari orientalium doctoribus; liturgia Theodori interpretis; liturgia Nestorii, quae celebratur quinquies in anno, scilicet in epiphania, in vigilia sancti Ioannis baptistae, in vigilia doctorum graecorum, feria quarta hebdomadae supplicationis Niniues, & in paschate. Omnibus hisce liturgiis more suo notas subiecit. Nos autem paullo fusius ista enarrare volumus, inde vt intelligeretur, quae in hac collectione continentur, liturgias aut spurias esse, ac supposititias, vt omnes istae sunt, quae apostolorum virorumque apostolicorum nomina

ostentant, aut recentiores, aut obscurorum denique hominum, quorum in eiusmodi rebus nulla est auctoritas. Praeterea cum versiones solum istarum liturgiarum, graecis quibusdam exceptis, dederit RENAUDOTIVS; incertum dubiumque est, an earum vbique recte expresserit sensum; immo an non interdum data opera corruerit. Fidem enim & candorem in eo iure desiderari posse, vel ex eo viri docti colligunt, quod vnicuique illi constitutum fuerit, consensum ecclesiarum orientalium cum romana, tum in aliis, tum maxime in doctrina de sacra eucharistia, ostendere. Mirum itaque non est, quod orientalibus christianis longe alia tribuat dogmata, quam quae reuera habent; quod & obseruauit, exemplisque demonstrauit, vir longe eruditissimus MATVRIN. VEYSSIERVS LA CROZE, cui hoc nomine passim vapulat, in *historia christianismi Indorum*, gallice scripta, editaque Hagae Comitum 1724. 8. Atque hic quidem cum inter alia obseruasset, christianos orientales, sub Nestorianorum nomine notos, & ab aliis ecclesiis post saeculum quintum separatos, patriarchae, cui cum pontifice romano nihil plane commercii est, subiectos, non alia, quam protestantes, admittere sacramenta, transubstantiationem & praesentiam realem (vti viro doctissimo videtur) diserte negare, cultum imaginum abominari, ignorare purgatorium, omnesque fere traditiones ecclesiae romanae, quas protestantes reiciunt; atque haec omnia ex actis synodi Diamperensis, librorum ecclesiasticis, testimoniisque hitoricorum fide dignis, euidentissima esse, ac extra omnem dubitationem posita; cum, inquam, haec obseruasset, argumentum solidissimum contra antiquitatem istorum dogmatum inde depromi posse, adfirmat; porroque concludit, *audaciam esse mentisque ad veritatem dissimulandam obfirmationem, quae excusationem non admittat, (vne hardiesse & vne preuention inexcusable)* quod

quod RENAUDOTIVS nihilofecius sibi aliisque persuadere velit, Nestorianos eandem cum romana ecclesia de eucharistia fouere sententiam; *l. c. lib. IV. p. 341.* Sed de libris liturgicis Graecorum, orientaliumque haec sufficiant. De voce *liturgia* hoc solum addere liceat, ea plerumque ritus, qui in sacrae coenae administratione adhiberi solent, denotari, & ita quoque eam accipiendam, cum de liturgiis Graecorum, orientaliumque hucusque loquuti sumus; quo sensu & IO. BONAM cardinalem, *rerum liturgicarum libros duos* conscripsisse, constat. Interdum vero & generatim pro quibusvis ritibus ecclesiasticis, aut libris, in quibus eiusmodi ritus describuntur, sumitur; quam significationem sequutus est IO. FRIDERICI, in *liturgia veteri & noua, siue collatione rituum liturgicorum ecclesiae christianae priscae & hodiernae*, Ienae 1704. 4. excusa. Inter reliquos libros ecclesiasticos Graecorum cum primis obseruatu memoratuque digna sunt *diortuxa*, siue tabulae, quibus episcoporum, & aliorum, sanctitate & meritis in ecclesiam illustrium, nomina consignabantur; sed auctores, qui de iis egerunt, iam indicauit IO. ALB. FABRICIVS, in *indice*, LEONIS ALLATII *dissertationibus de libris ecclesiasticis Graecorum* subiecto *pag. 243.* quibus nonnullos addidit CHRIST. MATH. PFAFFIVS, *l. c. cap. I. §. IV. p. 22.*

Inter latinae ecclesiae libros ecclesiasticos eminet *ordo romanus*, saeculo octauo, vt videtur, scriptus, indeque dictus, quod ordinem sacrorum in romana ecclesia vsitatum copiose pertractet. Auctor incertus est, et si, a clerico romanae ecclesiae non infimae notae eum conditum, a vero non abhorreat. Exstat inter *scriptores de diuinis officiis*, a MELCH. HITTORPIO Parisiis 1610 euulgatos; itemque in *bibliothecis patrum* passim, subinde quoque ab aliis, editus. Non minus tamen obseruandus *liber sacramentorum* GREGORII I, siue ma-

BVD. ISAGOGE.

gni, pontificis romani, tum inter alia liturgica, tum & seorsim cum notis eruditissimis HVG. MENARDI, Parisiis an. 1642. 4. euulgatus, & cum iisdem notis *operum* eius, quae studio & labore monachorum ordinis sancti Benedicti Parisiis 1705 prodierunt, *tomo tertio* insertus. Rectius eum *librum sacramentorum*, quam *sacramentarium*, vt vulgo fieri solet, vocari, HVG. MENARDVS, *nota II. p. 274.* docet, additque: *apristime autem hoc opus liber sacramentorum dicitur, quia in eo officia missarum liturgica, recte disposita continentur; quae sancti patres olim sacramenta adpellarunt.* Quod si ita se habet, vt lubentissime concedo; quaeri porro posset, cur itaque in multitudinis numero, *sacramentorum liber* dicatur? Respondent editores operum GREGORII monachi Benedictini: *Solum eucharistiae sacramentum plurali numero in singulis fere missis designatur, tum propter duplicem panis & vini materiam, tum propter corpus & sanguinem Christi, quae continet.* Ergo sub vtraque specie olim sacra eucharistia administrata fuit. Recte enim inde colligitur, rationem huius sacramenti sibi non constare, nisi panis & vinum, corpus & sanguis Christi adsint; siquidem eam ob causam multitudinis de eo vsurpatur numerus. Aliunde equidem satis constat, in veteri ecclesia sub vtraque specie eucharistiam semper administratam fuisse. Hocce tamen non negligendum putavi veritatis testimonium. Ceterum cum initio missa Gregoriana tantum in romana ecclesia recepta esset; deinceps tamen pontifices operam dederunt, vt alibi quoque reciperetur; cum illorum interesset, vt omnes ecclesiae ad ritus romanos se componerent. Sequuntur hinc, qui medio aeuo de *officiis ecclesiasticis* scripserunt, vt circa initium saeculi septimi ISIDORVS, Hispanensis episcopus; BEDA cognomine *venerabilis* in eunte saeculo octauo; & eodem saeculo ad finem vergente ALB. ALCVINVS, Anglus,

D d d d d

B E

BEDA *venerabilis* discipulus; saeculi noni anno trigesimo **AMAL. FORTVNATVS**, episcopus Treurenensis, qui *libros IV de officiis ecclesiasticis* Ludouico pio imperatori inscriptos emisit; quemadmodum & circa medium eiusdem saeculi **WALAFRIDVS**, a vitio oculorum **STRABO** seu **STRABVS**, dictus, Augiae abbas, *de officiis diuinis, siue de exordiis & incrementis rerum ecclesiasticarum* librum composuit; saeculo porro duodecimo **RVPERTVS**, Tuitienſis abbas, *libros XII de diuinis officiis per anni curriculum*, **CYNONI** episcopo Ratisponensi dedicatos, condidit; in quo scribendi genere non diu eum antecessit auctor *micrologi de ecclesiasticis obseruationibus seu de missa rite celebranda*, quem nonnulli ideo *Micrologum* vocant; quo sub nomine quis latitet, non constat. Atque hi praecipui sunt, qui *de officiis diuinis* commentati sunt; quae quidem scripta itidem inter libros ecclesiasticos referri solent. De reliquis conferendus **NIC. PETR. SIBBERN**, in *sebediasmate citato p. 110. seqq.*

Missalium, seu liturgiarum, hoc est librorum, in quibus ratio celebrandi sacram eucharistiam describitur, haud exiguus in ecclesia latina est numerus, nec minor varietas. Hanc tamen ita explicare, aut excusare adnititur **IO. MABILLONIVS**, vt contendat, quaedam omnibus liturgiis communia esse, vt lectiones sacrarum scripturarum initio liturgiae, psalmodiarum, aliorumque canticorum recitationem; oblationem panis & vini aqua misti; consecrationem vtriusque verbis Christi domini cum benedictione ac signo crucis a sacerdote facta; orationem dominicam & sacram communionem cum gratiarum actione; at designationem certarum ex scriptura lectionum; psalmodiarum, aliarumque precum numerum & definitionem, ministrorum ritus praeter eos, qui sunt ex institutione diuina, haec vero omnia pro locis ac temporibus varia existisse; *de liturgia gallicana lib. I. cap. II. p. 5.* Idem porro do-

cet, in occidente, seu apud Latinos, quatuor minimum solennes liturgias, easque inter se diuersas, celebrari, *romanam, Ambrosianam* seu *Mediolanensem, gallicanam, & hispanicam*, quam sequuti sunt apud Hispanos christiani Arabibus permitti, ob id *Mozarabum* adpellatam; quibus adhuc addi possit *africana & bibernica*. Romanae vltimus triplicem velut ordinem, siue statum considerari posse, obseruat; vnum primigenium, ab ecclesiae nascentis exordio ad Gelasium vsque receptum; alterum Gelasianum, qui Gelasium papam, eius nominis primum, auctorem seu amplificatorem habeat; tertium Gregorianum, a Gregorio magno dictum, qui Gelasianum ordinem correxerit; *l. c. p. 6.* Haec ideo **EXMABILLONIO** commemorare placuit, quoniam praecipua missalia ecclesiae latinae ita ordine satis concinno omnium animis offeruntur. At nonnulla ex his pauca quaedam obseruabimus. A romanis vt incipiamus, qualis primigenius ille ordo fuerit, non constare, ipsemet **MABILLONIVS** fatetur. Gelasianum diu desideratum fuisse, ait, donec tandem a **IO. MARIA TOMMASI** e tenebris erueretur. Sed eam, quam **TOMMASI** edidit, missam, Gelasiana longe recentiore esse, ostendit **IAC. BASNAGE**, *dans l'histoire de l'Eglise tom. II. lib. XVI.* idemque, sed ob rationem **BASNAGIO** non memoratam, videtur **CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIO**, in *dissertat. cit. cap. II. §. IV. p. 30.* De missa Gregoriana antea iam diximus, cum de libro *sacramentorum* **GREGORII** magni verba faceremus. De missa Ambrosiana, itemque hispanica siue Mozarabum, legendus **IO. BONA**, cardinalis, *rerum liturgic. lib. I. cap. XI. & XII. p. 118. seqq.* Africanae liturgiae hinc inde solum reliquiae quaedam apud patres maxime africanos inueniuntur, praesertim apud **TERTULLIANVM**, in cuius *apologetici capite XXXIX.* missam, qualis tunc in Africa agebatur,

tur, describi, idem BONA cardinalis pronuntiat, *l.c. lib. I. cap. III. p. 35.* Superest itaque solum gallicana, de qua, quin quaedam moneam, intermittere nequeo. Id in confesso est, ecclesiam gallicanam proprios suos initio in missae celebratione habuisse ritus, donec tempore Caroli magni ordo romanus introduceretur, siue *id effecerint romani pontifices*, inquit IO. MABILLONIVS, *qui alias omnes ecclesias ad vnum cum romana concertum, quantum in eis fuit, adducere curarunt, siue ad eos demerendos id voluerit Carolus; de missa gallicana lib. I. cap. III. p. 17.* Longe autem verosimilius, instinctu romanorum pontificum hoc factum, qui omni conatu hoc agebant, vt, romanae ecclesiae ritus aliis obtrudendo, ad imperium istud, quod moliebantur, vniuersale, viam sibi munirent. Missam vero istam antiquam, in Gallia receptam, priusquam ordo romanus ibi introduceretur, in codice quodam manuscripto sibi inuenisse visus est MATTH. FLACIVS illyricus, qui & eandem an. 1557 Argentinae edidit, sequenti ratione inscriptam: *missa latina, quae olim ante romanam circa septingentesimum domini annum in vsu fuit; bona fide ex vetusto authenticoque codice descripta; item quaedam de vetustatibus missae scitu valde digna; adiuncta est Beati Rhenani praefatio in missam Chrystomi a Leone Tusco anno domini 1670 versam.* In dedicatione ad OTTONEM HENRICVM, electorem Palatinum, FLACIVS ostendit, condisci ex hacce missa posse, placita quaedam atque ritus deinceps in ecclesia romana inualuisse, qui eo tempore nondum fuerint recepti. Quenam ea sint, quae ex hacce missa contra romanenses colligi posse, putauit, summam indicat BURC. GOTTH. STRVVIVS, *bibliothec. antiqu. ad annum 1706. pag. 273. seqq.* Id vero cum intelligerent romanenses; ad missam hancce remouendam, oculisque hominum subducendam, omnia

conuerterunt consilia, adeo vt Philippus secundus, Hispaniarum rex, instinctu ducis Albani, eius lectionem interdiceret; Sixtus vero v pontifex eam in classem librorum prohibitorum referret. Ita IO. MABILONIVS, qui perro addit, Lutheranos aperte tandem, missam illyricianam catholicis suffragari, sibi que aduersari, intelligentes, illam suppressere modis omnibus studuisse; catholicos contra ex hac palinodia proficientes, ipsammet adcuratius legisse, laudasse, comprobasse, & adserenda eucharistiae, confessionis, & suffragiorum pro mortuis dogmata adhibuisse; inprimis quidem GVIL. PEYRATVM (DV PEYRAT) in *libro secundo de historia capellae regum Franciae cap. XIII.* & qui eum sequutus sit CAROL. COINTIVM, in *analibus ecclesiasticis Francorum ad annum 601*, vbi missam illyricianam a Lutheranis suppressam recudi curauerit; de *missa gallicana lib. I. cap. III. §. V. p. 18.* Eadem de fati missae huius Flacianae nobis narant IO. BONA cardinalis, *rerum liturgic. lib. I. cap. XII. §. II. pag. 142. seqq.* qui & operi suo eandem subiecit; itemque PAVLVS COLOMESIVS, in *bibliotheca selecta, pag. 12. seqq.* vel ex editione IO. ALB. FABRICII, inter opera eius *pag. 398. seqq.* Hi omnes vero caeco impetu sequuntur GVIL. PEYRATVM, qui primus eiusmodi quid de Lutheranis, quod missam istam suppressere studuerint, adseruit; in *historia capellae regum Franciae lib. II. c. XIII.* Sed infirmo lubricoque fundamento istam PEYRATI narrationem niti, fuse & adcurate ostendit PETR. BAELIVS, in *distion. histor. cris. voc. Illyricus p. 1637. seqq.* Nimirum suppressam a Lutheranis hanc missam, PEYRATVS inde colligit, quoniam admodum rara sit; atque hoc rursus inde probat, quod nec IAC. PAMELIVS, nec GEORG. CASSANDER, in libris suis liturgicis, missae Flacianae vllam faciant mentionem. Verum, etsi CASSANDER

D d d d s

nullam

nullam eius mentionem facit, inde tamen non sequitur, illam ei plane ignotam fuisse. Notam enim omnino fuisse, contra IO. BONAM cardinalem, qui a PEYRATO haud dubie seductus, idem adseruerat, probat PAVL. COLOMESIVS, *l.c.* Sed alio adhuc argumento, quam quo COLOMESIVS vsus erat, idem euincit PETR. BAELIVS *l.c.* Omni etiam robore haec concludendi destituitur ratio: liber aliquis rarus est, ergo est suppressus. Sunt & alia FLACII scripta satis rara, quae tamen suppressa esse, nemo dixerit. Accedit, quod si cuncta recte expendamus, Lutherani nullam adeo praegnantem habuerint causam, missam hancce supprimendi. Quae enim FLACIVS ex ea deduxerat, deduci omnino possunt. Nec ideo FLACIVS negauit, aut nostri negant, occurrere in ea quaedam, quae erroribus romanae ecclesiae fauere videntur. Namque & iam ea aetate, qua missam hancce conditam credidit FLACIVS, variis iisque haud leuibus erroribus ecclesiam contaminatam fuisse, nemo est, qui ignoret; licet plures deinde grauioreque accesserint. Cum etiam hocce missae istius praesidio causa nostra facile careat; perinde nobis esse potest, quid tandem de ea statuatur. GUILIELMVS equidem PEYRATVS & CAROL. COINTIVS, FLACIO in eo suffragati sunt, quod haecce missa omnino vetus illa gallicana sit, quae ante romanam receptam ibi obtinuerit; sed vtrumque refellit IO. BONA cardinalis, & cum HYGONE MENARDO, non tantum duobus aut tribus saeculis posterio-rem, sed ipsam missam romanam esse, diuersis orationibus interpolatam, contendit; *rerum liturgic. lib. I. cap. XII. §. III. p. 145.* IO. autem MABILLONIVS, missam hancce particularem fuisse, arbitrat, ad vsum monasterii sancti Petri Hornbacensis in dioecesi Metensi, concinnatam; de *liturgia gallicana, lib. I. cap. III. §. IV. p. 17.* Quae omnia meris inniuntur con-

iecturis. Ceterum cum isti, qui missam Flacianam pro veteri gallicana agnoscere noluerunt, aliam quaerent, quae olim in Gallia recepta fuisset; IO. BONA cardinalis, gallicani ritus vestigia in antiquis scriptoribus inuestigando, coniecturas & exempla veteris missae gallicanae protulit; *rerum liturgic. lib. I. cap. XII. §. V. p. 150. seqq.* Duo autem missalia, quae BONA cardinalis laudauerat, & ex quibus specimina quaedam attulerat, integra deinceps addito tertio edidit IOSEPHVS MARIA TOMMASI, Romae 1680, eaque ad veterem gallicanum ordinem pertinere, demonstrauit. Tandem & ipse IO. MABILLONIVS, opus illud non semel nobis iam laudatum, seu de *liturgia gallicana libros tres*, luci publicae exposuit, in quibus veteris missae, quae ante annos mille apud Gallos in vsu erat, forma ritusque eruuntur ex antiquis monumentis, *lectionario gallicano, haecenus inedito, & tribus missalibus Thomasiis, quae integra referuntur; Parisiis 1685. 4.* Sed recte de hisce omnibus mihi pronuntiasse videtur CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, veterem liturgiam gallicanam, quae vbique obtinuerit, frustra quaeri; cum reuera nulla fuerit; siquidem diuersas singuli episcopi singulaque monasteria habuerint; & si vel maxime quaedam vbique recepta exstiterit, nullum eius exstare posse amplius exemplum; cum magnam multi in liturgiis interpolandis mutandisque sibi sumferint libertatem; *l.c. cap. III. §. V. pag. 33.* vbi & alia, quae hactenus dictis addi possunt, suppeditat. Praeter missalia Latini & alios libros ecclesiasticos habent, vt *breviaria, antiphonaria, hymnaria*, ne quid de *litaniis, martyrologiis*, similibusque dicam; de quibus NIC. PETRI SIBBERN *Schediasma* antea laudatum conferre iuuabit. De *agendis*, seu *ordinariis ecclesiasticis*, in nostra ecclesia receptis, suo iam loco, quae maxime obseruatu digna sunt, commemorauimus.

